MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. XVII [XXXII], nr. 2

Chișinău
2023

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacție

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacție: dr. Aurel Zanoci
Redactori: dr. Claudia Cemârtan, Mariana Balan

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. hab. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elena Izbitser (New York); dr. hab. Elke Kaiser (Berlin); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniță (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. hab. Igor Sapozhnikov (Kiev); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. hab. Lilia Zabolotnaia (Chişinău).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al „Tyragetiei”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and journals for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorial board of the „Tyragetia”: *Muzeul Național de Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

Lucrare apărută în cadrul Programului de Stat (2020-2023), Proiect instituțional „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”, cifru 20.80009.09 07.43, finanțat de Agenția Națională de Cercetare şi Dezvoltare (ANCD) în baza contractului cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei nr. 138-PS din 03.01.2023.

© Muzeul Național de Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen imponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Lilia Zabolotnaia
Moştenirea epistolară din textele feminine. Corespondenţa privată a surorilor Cantemir (Epistolary heritage of women's texts. Private correspondence of the Cantemir sisters) 9

Andrei Emilciuc
Organizarea şi funcţionarea cordonului sanitar la hotarele dunărene ale Imperiului Rus (1812-1856) (Organization and functioning of the cordon sanitaire on the Danube borders of the Russian Empire (1812-1856) 17

Radu Florian Bruja
The difficulties of a diplomatic mission. The Slovak legation in Bucharest (1939-1944) (Dificultăţile unei misiuni diplomatice. Legaţia Slovaciei la Bucureşti (1939-1944) 29

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Şarolta Solcan
Destinul femeilor din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în contextul războaielor din secolul al XVII-lea (The fate of women in Wallachia, Moldavia and Transylvania in the context of the wars in the 17th century) 39

Victor Ţvircun
Pagini necunoscute din biografia lui Ivan Ilinski-Iaroslaveţ – secretar al lui Dimitrie Cantemir (Unknown pages from the biography of Ivan Ilyinsky-Yaroslavets, secretary of Dimitrie Cantemir)..... 61

Игорь Сапожников
Карты и планы крепости Бендеры и окрестностей XVIII ст.: археологическая и пространственная компоненты (Maps and plans of the Bendery Fortress and its environs in the 18th century: archaeological and spatial components)..... 77

Валентин Томулец, Анастасия Гуцу
Бессарабия в системе торговых отношений России с Австрийской империей (1812-1830 гг.) (Bessarabia in the system of trade relations of Russia with the Austrian Empire (1812-1830)..... 95

Игорь Сапожников, Ольга Айсфельд
Саратский округ немецких колоний в 1820-х - 1890-х гг.: археология, картография, историография (Sarata District of German Colonies in 1820s - 1890s: Archeology, Cartography, Historiography) 111

Sergiu Demerji
Politica lingvistică în cadrul Bisericii Ortodoxe din Basarabia după Kişinevskie Eparhialnîe Vedomosti (1867-1871) (The language policy within the Orthodox Church in Bessarabia according to the Chisinau Diocesan Gazette "Kishinevskie Eparhial'nye Vedomosti" (1867-1871)..... 149

Valentin Tomuleţ
Revolta ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin în legătură cu aplicarea reformei agrare din 14 iulie 1868 (Peasant unrest in the village of Tabani, Khotyn Uyezd in connection with the agrarian reform of 1868)..... 153

Александр Пеший
Историк А.И. Маркевич: к 175-летию со дня рождения (Historian A.I. Markevich: on the 175th anniversary of his birth)..... 175

Artur Leşcu
Direcţia Gubernială a Corpului de jandarmi din Basarabia vs. socialiştii revoluţionari (eseri) (1902-1917) (The Bessarabian Gubernial Gendarme Directorate against the Socialist Revolutionaries (SRs) (1902-1917) 197

Felicia Aneta Oarcea
Istoria unor destine de nobili români. Repere arădene: familia Alb de Borosjenő (The destinies of some Romanian nobles. The Alb de Boroşeni (of Borosjenő) family from Arad) 205

Alexandru Molcosean
Staţiile de maşini şi cai în RASSM: o tentativă de naţionalizare a inventarului viu în primii ani ai colectivizării (Machine and horse stations in the MASSR: Experience of the nationalization of animal husbandry in the first years of collectivization)..... 213

Eusebiu Narai
Romanian-french relations between February and May 1932, reflected in the pages of the daily newspaper "Vestul" (Relaţiile româno-franceze în perioada februarie-mai 1932, reflectate în paginile cotidianului bănăţean „Vestul") 223

Nicolae Fuştei
Biserica în timpul „dezgheţului hruşciovist" (1953-1964) (The Church during the "Khrushchev Thaw" (1953-1964)..... 247

Александр Стыкалин
Настроения румынской интеллигенции начала 1960-х годов глазами молодого советского драматурга (The mood of the Romanian intelligentsia in the early 1960s through the eyes of a young Soviet playwright)..... 261

Iurie Bostan
Valorificarea fondurilor Direcţiei generale ale Arhivei Naţionale în scopuri social-juridice şi ştiinţifice (Utilization of the Fonds of the General Directorate of the National Archive for Socio-Legal and Scientific Purposes) 269

Andrei Latushkin
All-terrestrial charters in the archive of the Grand Dukes of Lithuania: composition, signs of provenance and modern places of storage of originals (Privilegii generale de zemstvă în arhiva Marilor Duci ai Lituaniei: componenţă, indicii de provenienţă şi condiţiile moderne de depozitare a documentelor autentice) 279

Ana Griţco
Opera de gândire ştiinţifică în Basarabia (1812-1918) prin prisma activităţii unor personalităţi locale. Din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Scientific activity in Bessarabia as reflected in works of some figures (1812-1918). From the collections of the National Museum of History of Moldova)..... 293

Elena Ploşniţa
Savantul Ovidiu Bădina – contribuţii muzeografice (Scientist Ovidiu Bădina: museographic contributions) 311

Marinela Trandafir
Câteva consideraţii privind activitatea muzeelor în desfăşurarea propagandei culturale a regimului comunist. Studiu de caz: regiunile Buzău-Ploieşti (1948-1968) (A few considerations on the activity of museums in the cultural propaganda of the communist regime. Case study: regions of Buzău-Ploieşti (1948-1968) 319

Vera Serjant
Colecţia profesorului Gheorghe Raşcu din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei – sursă importantă în cercetarea istoriei învăţământului din Basarabia interbelică (The collection of Professor Gheorghe Raşcu from the holdings of the National Museum of History of Moldova as an important source on the history of education in interwar Bessarabia) 327

Anatolie Povestca
Casa Memorială „Alexei Şciusev" din Chişinău. O retrospectivă istorică (House Museum of A. Shchusev in Chişinău: Historical retrospective)..... 361

Adelaida Chiroşca
Naşterea Domnului: interpretarea subiectului în colecţia de icoane din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (Nativity of Christ: interpretation of the plot in icons from the collection of the National Museum of History of Moldova)..... 381

Lucia Marinescu-Tonu
Tot cu gândul la paftale... (Returning to the buckles...)..... 389

Silviu Andrieş-Tabac
Însemne teritoriale înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova în anul 2022 (Territorial symbols registered in the General Armorial of the Republic of Moldova in 2022)..... 401

Ana Grițco
O expoziţie plină de lumini (An exhibition full of lights) 433

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Dmitri Hmelniţki, Alexei Şciusev, un arhitect al stilului imperial stalinist (traducere din engleză de Nicolae Pojoga, consultant ştiinţific Boris Gangal). Chişinău: Cartier, 2022, 176 p., ISBN 978-9975-86-632-3 (*Anatolie Povestca*)..... 437

Lista abrevierilor (List of abbreviation)..... 444

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia" 446

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal..... 447

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 448

MOŞTENIREA EPISTOLARĂ DIN TEXTELE FEMININE. CORESPONDENŢA PRIVATĂ A SURORILOR CANTEMIR[1]

Lilia Zabolotnaia

Cuvinte-cheie: Maria Cantemir, Ekaterina (Smaragda) Golitsyna, Anastasia Trubetskaya, principesa de Hessen-Homburg, corespondenţa personală, istoria privată a familiei Cantemir.

Introducere

Cantemirologia este unul dintre cele mai atractive domenii de cercetare din cadrul ştiinţelor istorice moderne. În istoriografia contemporană universală şi, implicit, cea românească, se atestă multiple studii şi monografii consacrate celebrei dinastii. Este de remarcat, totodată, insuficienţa şi mitizarea vieţii private a membrilor familiei Cantemir, fapt ce se datorează unui şir de cauze.

Unul din argumente este studierea parţială, selectivă şi superficială a colecţiilor din arhivele ruseşti, în special din Moscova şi Sankt Petersburg. O altă cauză se explică prin ignorarea – din partea cercetătorilor – a documentelor cu caracter privat, ceea ce a condus la crearea unei imagini deformate şi unilaterale a unor informaţii din viaţa familiei Cantemir.

În cele din urmă, ar mai fi de menţionat numărul redus de surse inedite despre viaţa cotidiană şi privată (scrisori, testamente, notiţe) a acestei dinastii, introduse în circuitul ştiinţific. Majoritatea cercetătorilor în domeniu au ales, în acest context, să facă referinţe la lucrările publicate în care se repetau inexactităţile prezente deja în literatura istorică.

Din aceste considerente, lipsa materialului analitic, bazat pe documente noi, dar şi ignorarea noilor abordări metodologice contemporane contribuie la o interpretare eronată şi la o mitologizare nefondată, ceea ce conduce la profanarea acestei discipline, în general.

Se cunoaşte că scrisorile, mai cu seamă „textele feminine" veritabile din secolul al XVIII-lea, ocupă un loc separat între varietăţile moştenirii epistolare. „Scrisorile feminine" reprezintă o sursă istoric-literară excepţională, care permite studierea autenticităţii subiectivismului feminin al unei epoci, demonstrând un model de comportament şi poziţionare feminină în familie, în societate, în viaţa privată, spirituală, morală etc., şi contribuie la individualizarea şi personificarea personajului feminin examinat în contextul studiului. Spre deosebire de alte izvoare scrise ale epocii, scrisorile private, în cea mai mare parte, nu sunt destinate publicării din start, deoarece conţin elemente de spaţiu personal profund limitat.

Scopul, izvoarele, metodologia

În demersul nostru, propunem spre examinare, prin prisma unei abordări interdisciplinare, corespondenţa surorilor Cantemir – Maria (1700-1757) şi Ecaterina-Smaragda (Golitsyna) (1720-1761). Studiul dat este realizat în baza scrisorilor păstrate la Arhiva Actelor Vechi din Rusia, Fondul 1374, *Cantemireştii*[2]*;* Inventarul nr. 11, *Documente personale,* sunt scrise în limba slavă veche, autentice şi bine păstrate (Zabolotnaia 2020, 358-367).

Scopul şi sarcina principală a lucrării noastre este introducerea în circulaţia ştiinţifică a unor scrisori ale membrilor familiei Cantemir nestudiate încă. Subiectul cercetării presupune investigaţia stilului structural al textelor, limbajul scrisului, natura şi modul de adresare, de prezentare, dar şi conţinutul semantic al mesajului, menirea şi elocvenţa lui.

Deşi sunt puţine la număr, scrisorile pe care le propunem în studiul de faţă au o semnificaţie aparte, deoarece deschid o nouă pagină în studierea dinastiei Cantemireştilor.

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

[2] Российский государственный архив древних актов (în continuare RGADA), Фонд 1374 „Кантемиры".

1. Dimitrie Cantemir. Miniatură
(Епатко 2007, 16-19).

2. Casandra Cantacuzino. Miniatură
(Епатко 2007, 16-19).

Merită a fi subliniat că corespondenţa privată între fiicele lui Dimitrie Cantemir, până în prezent, rămâne o sursă istorică unicat, al cărei potenţial ştiinţific nu a fost încă evaluat în mod adecvat de către cercetători. La moment, nu avem nicio publicaţie ştiinţifică despre problema în cauză.

Introducerea acestor surse cu caracter privat în circuitul ştiinţific, investigaţiile efectuate permit abordarea mai multor probleme, cum ar fi şi conturarea relaţiilor dintre surori şi dintre membrii familiei. Patru scrisori deschid nişte paranteze, elucidând cum au fost în realitate relaţiile dintre surori, care, practic, nu se cunoşteau şi nu comunicau ani de zile.

Din aranjarea scrisorilor în ordine cronologică şi logică, am observat că prima este scrisă la 12 noiembrie 1750, de Anastasia Ivanovna Hessen-Homburg[3] către Maria Cantemir, în care relatează că la 9 noiembrie 1750, fiica ei Ecaterina a fost logodită oficial cu cneazul Dimitri Mihailovici Golitsyn:

Draga mea DOMNIA VOASTRĂ,
MARIA DIMITRIEVNA,

Din Voia Domnului şi cu înaltă permisiunea Majestăţii Sale Împărătesei[4] fiica mea, cneajna Ecaterina, în data de 9 noiembrie, s-a logodit cu cneazul Dimitri Mihailovici Golitsyn[5], fapt despre care vă aduc la cunoştinţă Majestăţii Domniei Voastre. Vă exprim respectul meu şi înalta apreciere faţă de Dumneavoastră. Rămân mereu devotată Domniei Voastre.

Rămân sluga Dumneavoastră, Nastasia Ivanovna Hessen-Homburg[6].

În primul rând, atrage atenţia forma şi conţinutul scrisorii, care respectă toate regulile stabilite pentru cultura scrisului din secolul al XVIII-lea în societatea înaltă, este plină de respect faţă de adresată, folosindu-se exclusiv adresarea cu *Domnia Voastră* şi cu o reverenţă deosebită. Să nu uităm, în primul rând, că Anastasia Ivanovna Hessen-Homburg şi Maria Cantemir, fiind de o vârstă (ambele născute în anul 1700), erau în relaţie de rudenie –

[3] Anastasia Ivanovna de Hessen-Homburg (1700-1755) – aristocrată din faimoasă familie Trubetskoy, în prima căsătorie, cheaghina Kantemir. Mamă vitregă a Mariei Cantemir. Peste 15 ani după moartea lui Dimitrie Cantemir, în 1738, s-a căsătorit, a doua oară, cu prinţul Ludvig Hessen Homburg (Ludwig Johann Wilhelm Gruno, Prinz von Hessen-Homburg) (1705-1745).

[4] Elizabeta I (1709-1762) – fiică împăratului Petru I, împărăteasă a Imperiului Rus (1741-1762).

[5] Cneazul (contele) Dimitri Mihailovici Golitsyn (1721-1793) a fost un diplomat rus, care a reprezentat timp de 32 de ani interesele Ecaterinei a II-a la curtea habsburgică din Viena. Fondatorul spitalului Golitsyn din Moscova, numit după el. Proprietar şi fondator al moşiei Gallitsinberg.

[6] RGADA, F. 1374, inv. 1, d. 70, p. 25.

3. Maria Cantemir (?). Ivan Nichitin (?). Muzeu „Noul Ierusalim", Istra, Federaţia Rusă (foto autor).

4. Dimitrie Cantemir. Christian Fritzsch (1745). Germania (?).

mamă şi fiică vitregă. Din start, de la căsătoria lui Dimitrie Cantemir cu Anastasia, relaţiile între cele două doamne erau extrem de tensionate, dar după moartea lui Dimitrie Cantemir s-au transformat într-o luptă aprigă pentru avere.

În al doilea rând, din mesaj aflăm informaţii veritabile despre ziua logodnei Ecaterinei cu cneazul (contele) Dimitri Golitsyn (9 noiembrie 1750). Atrage atenţia faptul că scrisoarea a fost scrisă la numai trei zile după logodnă. Anastasia Ivanovna Hessen-Homburg a considerat de datoria ei să-şi informeze fiica vitregă despre acest important eveniment familial în timp util.

Următoarea scrisoare vine la 31 ianuarie 1751, iarăşi de la Anastasia Ivanovna Hessen-Homburg către fiica sa vitregă Maria Cantemir, aducând noi informaţii privind desfăşurarea evenimentelor festive în familie, şi relatează că, la 28 ianuarie 1751, fiica ei Ecaterina s-a căsătorit legal cu cneazul Dmitri Mihailovici Golitsyn:

Dragă DOMNIA VOASTRĂ (majestate)
MARIA DIMITRIEVNA,

Domnia Voastră, din scrisoarea mea anterioară, cunoaşteţi că fiica mea s-a logodit. Iar în ziua de 28 ianuarie (1751), fiica mea s-a căsătorit legal, la curtea Majestăţii Sale Imperiale (Elizabeta I), iar apoi a fost distinsă de împărătească cu titlul de Stats Dame. Vă aduc această veste şi Vă exprim tot respectul meu veşnic[7].

Din acest text aflăm ziua şi anul exact al nunţii Ecaterinei (Smaragda) Cantemir – 28 ianuarie 1751 – , mireasa având vârsta de 31 de ani. În afară de aceasta, observăm că scrisoarea este trimisă la 2 luni şi jumătate după scrisoarea cu anunţul despre logodnă. Însă merită a fi menţionat că scrisoarea era trimisă exact la a treia zi după nuntă, cu toate detaliile despre nuntă, cu o tonalitate amabilă şi prietenoasă, ce denotă înaltă apreciere şi stimă deosebită faţă de Maria.

Totodată, putem remarca faptul că Maria Cantemir, în aceste două scrisori, este doar informată, nu şi invitată – nici la logodnă, nici la oficierea căsătoriei surorii sale.

Următoarea scrisoare adresată Mariei Cantemir este expediată la 14 februarie 1751 de către cnea-

[7] RGADA, F. 1374, inv. 1, d. 70, p. 24.

5. Anastasia Trubestkaia.
Alexander Roslin le Suédos (1757).

6. Ecaterina Golitsyna.
Jean-Marc Nattier (1757).

zul Dimitri Golitsyn, în care acesta o anunţă despre căsătoria sa cu sora ei Ecaterina:

Draga noastră!
Domnia Voastră cneajna Maria Dimintrievna,
Am onoarea să vă anunţ despre căsătoria mea, la 28 ianuarie, cu sora Dumneavoastră cneajna Ecaterina Dimitrievna. Cu această ocazie, vă asigur de toată dragostea mea, de bunăvoinţa şi prietenia faţă de Dumneavoastră. Vă adeveresc de toată înalta mea apreciere, de sincerul şi profundul meu respect. Cu adânci plecăciuni, cneazul Dimitri Golitsyn[8].

În viziunea noastră, această scrisoare prezintă un interes deosebit, deoarece este scrisă peste două săptămâni, după scrisoarea Anastasiei Hessen-Homburg, mama-soacră. Ea este scrisă într-un ton de cel mai înalt respect şi stimă faţă de cea mai apropiată persoană a soţiei sale – singura ei soră. Cneazul exprimă în fiecare cuvânt dragoste faţă de neamul soţiei sale, chiar dacă surorile nu au comunicat între ele circa 20 de ani, iar Maria s-a judecat cu mama sa vitregă de la moartea lui Dimitrie Cantemir până la sfârşitul anilor ‘30 ai sec. al XVIII-lea.

Se pare că aceste scrisori, menţionate mai sus, logic şi cronologic, vorbesc despre faptul că şi mama vitregă, Anastasia Hessen Homburg, şi soţul Ecaterinei, cneazul Dimitri Golitsyn, au depus eforturi susţinute să împace surorile.

Drept confirmare serveşte scrisoarea trimisă de Ecaterina către Maria în anul 1751, însă fără o dată exactă. Scrisoarea prezintă un text de exprimare a gratitudinii Ecaterinei, deja cneaghina Golitsyna, adresată surorii sale Maria Cantemir, în care ea îşi dezvăluie sentimentele calde (cordiale) de soră:

Dragă surioară,
trimit Domniei Voastre plecăciunile mele cu smerenie şi rog pe Domnia Voastră să binevoiţi (să-l simpatizaţi) şi pe Domnia sa, soţul meu, aşa cum mă iubiţi pe mine, iar noi cu soţul mereu o să Vă iubim şi o să Vă respectăm, dragă surioară. A Domniei voastre devotată în toate soră şi slugă, Cneaghina K(aterina) Golitsyna”[9].

Această scrisoare excepţională şi unică ne relatează că relaţiile dintre cele două surori au fost restabilite. La moment, nu am găsit nicio corespondenţă anterioară sau posterioară între cele două surori. Nu am găsit nici vreun răspuns al Mariei Cantemir, dar din aceste patru scrisori putem admite că surorile au început să comunice şi să menţină anumite legături de rudenie şi chiar de surori.

Din cele mai sus spuse deducem că aceste relaţii au fost recuperate din mai multe motive. Putem

[8] RGADA, F. 1374, inv. 1, d. 70, p. 23.

[9] RGADA, F. 1374, inv. 1, d. 70, p. 23 verso.

7. Anastasia Hessen Homburg. Franz Lippoid (1739).
Muzeul Kuskovo. Moscova.

8. Dimitrii Golitsyn.
François-Hubert Drouais (1762).

să presupunem că, după decesul fratelui său cel mai drag şi apropiat Antioh, Maria Cantemir a reevaluat multe lucruri în viaţa ei. Dânsa a devenit mai singuratică, izolată, retrasă şi închisă în sine. Însă, foarte probabil, această pierdere a deschis portiţele inimii pentru restabilirea relaţiilor cu mama vitregă şi singura ei soră. Din scrisorile private ale Mariei Cantemir aflăm că ea nu punea mare preţ pe valorile materiale şi mereu se ruga lui Dumnezeu pentru linişte şi pace sufletească.

Scrisorile, la fel, demonstrează că, de exemplu, Ecaterina, practic, nu-şi scria al doilea nume al său de botez – Smaragda. Şi nu făcea referinţe că este originară din familia Cantemir. Maria, dimpotrivă, întotdeauna sublinia originea sa domnească şi că este din neamul Cantemir. Să nu uităm că Maria era fiica mai mare din prima căsătorie, iar Ecaterina-Smargada – ultimul copil, născut din a doua căsătorie a lui Dimitrie Cantemir. Maria a fost crescută şi educată de tatăl ei, iar Ecateriana Smargda nici măcar nu-şi amintea chipul tatălui său.

Însă erau şi lucruri comune între cele două surori – ambele erau femei cu educaţie şi inteligenţă aleasă, erau personaje feminine reprezentative ale epocii lor şi au intrat în istorie.

9. Ecaterina Golitsyna. Gravură.
Jacques Firmin Beauvarlet (până la 1761).
Muzeul Naţional din Varşovia.

Generalizări

Se ştie că scrisorile private sunt acte de comunicare personală, prin urmare, sunt un depozit unic de informaţii care permit să se arunce lumină asupra multor pagini necunoscute şi controversate din viaţa personală şi de familie. Corespondenţa de familie poate servi ca sursă pentru studiul modului de viaţă, al viziunii asupra lumii şi psihologiei respondenţilor, oferind astfel material pentru dezvoltarea domeniilor moderne ale ştiinţei istorice, cum ar fi istoria socială, istoria vieţii de zi cu zi şi antropologia istorică.

Relevanţa şi semnificaţia acestui studiu constă în faptul că scrisorile dintre membrii familiei Cantemir, în primul rând, nu au făcut obiectul unor cercetări sistematice. În al doilea rând, corespondenţa familială din neamul Cantemir este tipul de izvoare scrise cel mai puţin studiat.

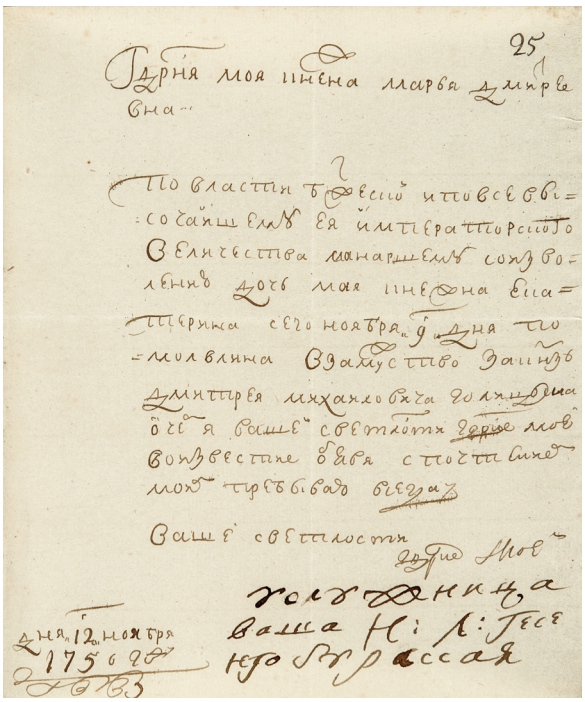

Scrisoare din 12 noiembrie 1750.

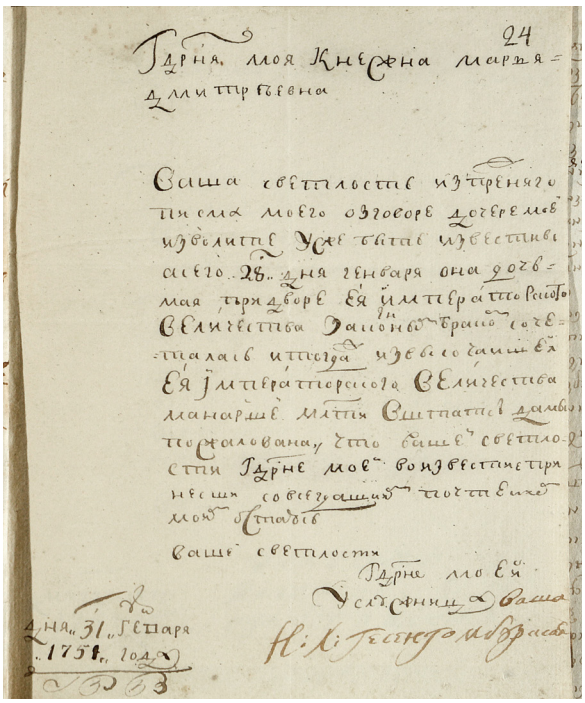

Scrisoare din 31 ianuarie 1751.

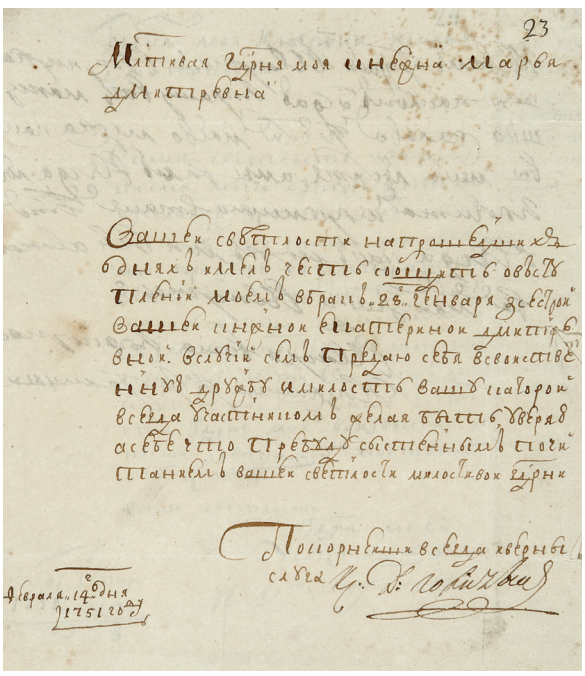

Scrisoare din 14 februarie 1751.

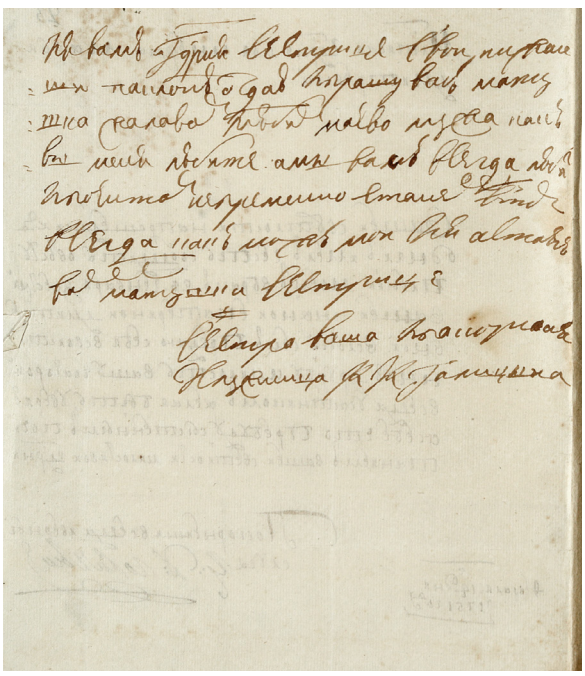

Scrisoare din anul 1751 (fără dată exactă).

Bibliografie

Zabolotnaia 2020: L. Zabolotnaia, The known and unknown life story of the daughters of Dimitrie Cantemir: Maria Cantemir and Ekaterina-Smaragda Golitsyna. Collection of articles, documents and illustrations / Известная и не известная история жизни дочерей Дмитрия Кантемира. Мария Кантемир и Екатерина-Смарагда Голицына. Сборник статей, документов и иллюстраций (Chişinău: Editura Cartdidact 2020).

Епатко 2007: Ю.Г. Епатко, Уникальная коллекция великих артистов. Определение персонажей семи миниатюр из собрания М. Ростропович и Г. Вишневской. Антикварное обозрение 4 (25), 2007, 16-19.

Сягаева 2008: Л. Сягаева, Кто есть кто на кусковских портретах Франца Липпольда. В: Антиквариат, предметы искусства и коллекционирования 54/1-2, 2008, 82-85.

Epistolary heritage of women's texts. Private correspondence of the Cantemir sisters

Keywords: Maria Cantemir, Ekaterina (Smaragda) Golitsyna, Anastasia Trubetskaya, Princess of Hesse-Homburg, personal correspondence, private history of the Cantemir family.

Abstract: It is known that letters, especially "women's texts" of the 18th century, are a unique historical and literary source having a separate place among the varieties of epistolary heritage. The article is focused on 4 letters written by sisters Maria Cantemir and Ekaterina (Smaragda) Golitsyna in 1750 and 1751. The originals of the letters are stored in the Russian State Archive of Ancient Acts (Coll. 1374 "The Cantemirs", Fol. 11, "Personal Documents"). To date, no publications are known about the correspondence between the two daughters of Dimitrie Cantemir.

The article presents for the first time an interdisciplinary analysis of letters, carried out by studying the structural organization and style of texts, the way of address, the form of presentation, the semantic and emotional content of letters, etc. The study to some extent allows to highlight the issue of interpersonal relations in the Cantemir family.

The introduction of women's letters into scientific discourse makes it possible to reveal many unknown pages from the history of this family, in particular, it clarifies the question of how relations between the two sisters, who had not communicated for more than 20 years, were restored.

List of illustrations:

1. Dimitrie Cantemir. Miniature (Епатко 2007, 16-19).
2. Casandra Cantacuzino. Miniature (Епатко 2007, 16-19).
3. Maria Cantemir (?). Portrait by Ivan Nikitin (?). New Jerusalem Museum, Istra, Russian Federation (photo by the author).
4. Dimitrie Cantemir. Portrait by Christian Fritzsch (1745). Germany (?).
5. Anastasia Trubetskaya. Portrait by Alexander Roslin (1757).
6. Ekaterina Golitsyna. Portrait by Jean-Marc Nattier (1757).
7. Anastasia, Princess of Hesse-Homburg. Portrait by Franz Lippold (1739). Kuskovo Museum. Moscow.
8. Dimitrii Golitsyn. Portrait by François-Hubert Drouais (1762).
9. Ekaterina Golitsyna. Engraving by Jacques Firmin Beauvarlet (before 1761). National Museum in Warsaw.

Эпистолярное наследие женских текстов. Частная переписка сестер Кантемир

Ключевые слова: Мария Кантемир, Екатерина (Смарагда) Голицына, Анастасия Гессен-Гомбургская, личная переписка, частная история семьи Кантемиров.

Резюме: Известно, что письма, особенно «женские» тексты XVIII века, являются уникальным историко-литературным источником и занимают отдельное место среди разновидностей эпистолярного наследия. Данное исследование посвящено 4 письмам, написанным сестрами Марией Кантемир и Екатериной (Смарагдой) Голицыной в период 1750-1751 гг. Подлинники писем хранятся в Российском государственном архиве древних актов (Фонд 1374 «Кантемиры», дело 11, «Персональные документы»). До настоящего времени не известно ни одной публикации, посвященной переписке двух дочерей Дмитрия Кантемира.

В статье впервые представлен междисциплинарный анализ писем, осуществленный путем изучения структурной организации и стиля текстов, характера и способа обращения (адресата и адресанта), формы изложения и смыслового содержания писем, их эмоционального наполнения и т.д. Исследование в некоторой степени позволяет осветить вопрос межличностных отношений в семье Кантемиров.

Введение в научный оборот женских писем позволяет приоткрыть многие неизвестные страницы из истории этой семьи, в частности, проясняет вопрос о том, как были восстановлены отношения между двумя сестрами, которые не общались более 20 лет.

Список иллюстраций:

1. Дмитрий Кантемир. Миниатюра (Епатко 2007, 16-19).
2. Кассандра Кантакузино. Миниатюра (Епатко 2007, 16-19).
3. Мария Кантемир (?). Портрет кисти Ивана Никитина (?). Музей «Новый Иерусалим», Истра, Российская Федерация (фото автора).
4. Дмитрий Кантемир. Портрет кисти Кристиана Фрича (1745 г.). Германия (?).
5. Анастасия Трубецкая. Портрет кисти Александра Рослина (1757 г.).
6. Екатерина Голицына. Портрет кисти Жана-Марка Натье (1757 г.).
7. Анастасия Гессен-Гомбургская. Портрет кисти Франца Липпольда (1739 г.). Музей-усадьба Кусково. Москва.
8. Дмитрий Голицын. Портрет кисти Франсуа-Юбера Друэ (1762 г.).
9. Екатерина Голицына. Гравюра Жака Фирмена Боварле (до 1761 г.). Национальный музей в Варшаве.

30.05.2023

Dr. hab. Lilia Zabolotnaia, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https//orcid.org/0000-0001-9807-5809, e-mail: liliazab61@gmail.com

ORGANIZAREA ŞI FUNCŢIONAREA CORDONULUI SANITAR LA HOTARELE DUNĂRENE ALE IMPERIULUI RUS (1812-1856)[1]

Andrei Emilciuc

Cuvinte-cheie: carantine, Delta Dunării, politică sanitară, epidemie, ciumă, Basarabia.

Organizarea cordonului sanitar de la hotarele dunărene, după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, reprezintă o problemă insuficient cercetată în istoriografia naţională. De referinţă, în acest sens, sunt lucrările istoricului Valentin Tomuleţ, dedicate politicii comerciale a ţarismului în teritoriul nou-anexat, în care autorul relevă discuţiile purtate în mediul guvernant cu privire la constituirea cordonului sanitar pe Prut şi Dunăre (Tomuleţ 2015; Tomuleţ 2018). Unele aspecte ale problemei au fost reflectate în lucrările autorului prezentului studiu (Emilciuc 2013; Emilciuc 2019; Emilciuc 2021). Tangenţial, subiectul în cauză a fost tratat în lucrările istoricului Constantin Ardeleanu, care studiază problemele dezvoltării comerţului exterior al porturilor dunărene din Principatele Române (Ardeleanu 2014).

În articolul de faţă ne propunem să expunem cele mai importante momente ale organizării şi funcţionării punctelor de carantină de la Dunăre pe parcursul întregii perioade 1812-1856. În acest scop, am analizat legi şi regulamente generale, incluse în colecţia de legi al Imperiului Rus, dar şi dispoziţii cu caracter particular, publicate pe paginile Revistei Ministerului rus al Afacerilor Interne, precum şi din surse documentare inedite, valorificate din Fondul Cancelariei Guvernatorului Basarabiei al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova.

La momentul semnării Tratatului de Pace ruso-otoman de la Bucureşti din 16/28 mai 1812 şi al anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru, guvernul de la Sankt Petersburg deja cunoştea îndeaproape pericolul pe care îl reprezenta pentru sănătatea publică pătrunderea molimei orientale şi avea politici bine puse la punct de prevenţie şi combatere a epidemiilor. Activitatea punctelor de carantină se baza pe Regulamentul Carantinelor din 7 iulie 1800. Cu toate acestea, anexarea unui teritoriu relativ mic, denumit impropriu Basarabia, avea să genereze un şir destul de însemnat de noi provocări, ce impuneau necesitatea revizuirii şi perfecţionării politicilor sanitare. Autorităţile ţariste au fost nevoite să adopte o serie de măsuri extraordinare, în vederea asigurării securităţii sanitare la hotarele Basarabiei. În portul Reni, situat la extrema apuseană a hotarului de pe Dunăre cu Principatul Moldovei şi Imperiul Otoman, fusese instituită o carantină, pentru ca militarii care reveneau în cuprinsul imperiului să respecte termenul de izolare, precum şi un comitet de carantină, alcătuit din demnitari militari, pentru adoptarea deciziilor, în funcţie de evoluţia situaţiei epidemiologice. Din păcate, nu se reuşise protejarea provinciei dintre Prut şi Nistru de răspândirea molimei. În virtutea situaţiei dificile create, împăratul Alexandru I îl desemnează pe senatorul A.B. Kurakin responsabil de combaterea ciumei în Novorosia şi Basarabia (5 decembrie 1812 - 10 august 1814). Pentru eficientizarea măsurilor sanitare, acesta a luat decizia de a transfera carantina şi comitetul de carantină din Reni la Ismail (Poştarencu 2006, 116, 170).

La 28 iulie 1813, copia planului carantinei din Ismail, alcătuit de inginer-colonelul Şardin, a fost prezentată spre examinare guvernatorului civil interimar şi militar I.M. Hartingh. Acesta, la rândul său, a înaintat, la 7 august, planul carantinei provizorii din Ismail spre examinare lui A.B. Kurakin. La 20 septembrie 1813, A.B. Kurakin aprobă planul carantinei din Ismail şi îl retrimite lui I.M. Hartingh, dar face unele precizări. Mai exact, A.B. Kurakin s-a pronunţat împotriva locului ales pentru carantină, menţionând că acesta

[1] Articol elaborat în cadrul Proiectului 20.80009.0807.36 „Evoluţia istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizaţiei europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteze, studii, documente şi materiale didactice". Partea I.

trebuia stabilit în amonte de cetatea Ismail, ceea ce ar fi fost în concordanţă cu Regulamentul carantinelor din 1800. Dar cum această doleanţă nu este luată în considerare, la 19 octombrie 1813 a urmat dispoziţia lui A.B. Kurakin, în care acesta îl critica pe I.M. Hartingh pentru locul ales pentru carantina din Ismail. Senatorul scria că această decizie a cauzat pierderi irecuperabile de bani şi timp. El dispunea construirea carantinei în amonte de cetate, iar până la construcţia noii carantine, cea deja construită trebuia să continue să funcţioneze în mod provizoriu. La 22 octombrie 1813, I.M. Hartingh îi raporta lui A.B. Kurakin că a dat dispoziţiile de rigoare unui inginer militar pentru a pregăti planul noii carantine, cu indicarea locului ales pentru plasarea acesteia (Tomuleţ 2018, 162).

În cele din urmă, la 26 octombrie 1813, A.B. Kurakin a dispus deschiderea biroului de carantină la Ismail, în cadrul carantinei provizorii (Свинин 1867, 236). Dar discuţiile cu privire la mutarea carantinei au continuat. După ce, în decembrie 1813, apa a inundat carantina existentă, la 26 februarie 1814 A.B. Kurakin a dispus transferarea cât mai urgentă a carantinei în amonte de Ismail. În cele din urmă, la 31 august 1814, şeful carantinei din Ismail, colonelul V.I. Poltavţov şi inginer-colonelul Iujanov i-au prezentat guvernatorului două planuri şi devizul de cheltuieli al carantinei relocate în sumă de 60.051 ruble. La propunerea lui A.B. Kurakin, devizul de cheltuieli pentru construcţia carantinei a fost aprobat de Comitetul de Miniştri[2].

La 6 octombrie 1814, şeful carantinei din Ismail, colonelul V.I. Poltavţov, raporta despre finalizarea construcţiilor necesare şi solicita lui I.M. Harting permisiunea de a primi mărfurile nesusceptibile de transmiterea molimei şi călătorii, informând că secţiunea pentru pasageri putea acomoda de la 50 până la 72 de persoane. La 7 octombrie, I.M. Harting remitea permisiunea sa, alăturând o serie de reguli care urmau a fi respectate la importul mărfurilor de băcănie. Acestea prevedeau ca proprietarii mărfurilor să-şi ancoreze vasele imediat după intrarea râuşorului Repida în Dunăre, să-şi descarce mărfurile cu propriii muncitori lângă gardul carantinei, în locul indicat de oficialii sanitari. Dacă nu se reuşea descărcarea mărfurilor până la ora 6 seara, vasul cu mărfuri urma să se retragă pentru înnoptare în zona de până la râuşorul Repida, fără a intra în contact cu locuitorii de pe malul stâng al Dunării. Ulterior, dacă proprietarii mărfurilor doreau să intre pe teritoriul Basarabiei, ei urmau să stea în izolare sanitară pe termenul prevăzut pentru pasageri sau, în caz contrar, trebuiau să părăsească posesiunile ruseşti[3].

Sistemul de carantine la noile hotare fusese instituit oficial, conform rigorilor generale, prin rescriptul din 29 martie 1815, care menţinea însă şi cordonul sanitar pe Nistru, pentru prevenirea pătrunderii molimei în cuprinsul guberniilor limitrofe. Planurile şi devizele de cheltuieli pentru clădirile carantinale şi vamale ce mai trebuiau a fi construite la noile hotare erau transmise de către A.B. Kurakin ministrului de interne, în ale cărui atribuţii intrau chestiunile ce ţineau de funcţionarea carantinelor în cuprinsul întregului imperiu. Acesta din urmă, în colaborare cu Administraţia regională, trebuia să le definitiveze şi să le prezinte spre aprobare împăratului (ПСЗРИ 1830a, №25808, 48-50).

A urmat o corespondenţă intensă între ministrul de interne şi rezidentul imperial în Basarabia, în vederea definitivării configuraţiei amănunţite a cordonului sanitar-vamal de la Prut şi Dunăre. În cadrul discuţiilor, din nou a apărut problema alegerii între Reni şi Ismail pentru desemnarea în calitate de Carantină Centrală. După lungi discuţii, în 1817, organizarea sanitaro-vamală la hotarul de la Prut şi Dunăre este stabilită după cum urmează: în Noua Suliţă, Sculeni şi Reni sunt formate birouri vamale şi carantine, iar în Lipcani, Leova, Ismail şi Akkerman – posturi vamale şi de carantină (Неболсин 1835, 132). Pentru a preveni trecerea persoanelor fără respectarea termenului de observaţie, la hotarul dunărean a fost pus în funcţiune un cordon sanitar cu posturi de pază, pentru acoperirea vizuală a întregului hotar, serviciul de pază fiind efectuat de trupele de cazaci. Noua organizare vamală şi sanitară, instituită în 1817, este fixată şi în Regulamentul organizării administrative a Basarabiei, adoptat la 29 aprilie 1818. Regulamentul fixa că „în privinţa administrării vamale şi carantinale, cu privire la colectarea taxelor de stat, precum şi respectarea precauţiilor împotriva introducerii infecţiei de ciumă, urmează să fie instituite în Basarabia legile existente în imperiu, aplicate la celelalte hotare” (ПСЗРИ 1830b, №27357, 233).

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 199, ff. 172, 179-185.

[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 354, ff. 3-5.

Întâmplător sau nu, în acelaşi an, la 21 august, avea să fie aprobat un nou Regulament al Carantinelor.

Regulamentul Carantinelor din 21 august 1818 păstra împărţirea carantinelor în două tipuri: carantine centrale şi posturi de carantină, aşa cum fusese prevăzut încă în Regulamentul carantinelor din 1800. Posturile de carantină erau subordonate carantinelor centrale şi erau instituite în locurile cu un comerţ sau trafic de pasageri mai redus. Posturile de carantină terestre aveau aceleaşi drepturi în privinţa curăţării sanitare a mărfurilor şi persoanelor. Posturile de carantină din porturi sau cele de coastă puteau curăţa sanitar mărfuri şi persoane doar în cazul unui vas sosit dinafara imperiului, care, din cauza deteriorărilor, a acostat în acestea şi nu-şi putea continua navigaţia spre carantina centrală. Însă descărcarea mărfurilor, chiar dacă acestea erau din categoria celor sigure din punct de vedere al transmiterii molimei, nu era permisă, după cum nici încărcarea mărfurilor ruseşti. Posturile de carantină aveau obligaţia să documenteze vasele sosite din alte porturi ruseşti, pentru a se asigura că nu necesitau trecerea procedurilor sanitare, şi să elibereze documentele necesare pentru vasele de cabotaj, ce se îndreptau în alte porturi ruseşti. *Casa carantinei* se împărţea în două sectoare: a) Sectorul necontaminat, sau exterior, şi b) Sectorul contaminat, sau interior. Acesta din urmă era divizat în trei cartiere: 1) cartierul pentru pasageri, 2) cartierul cu spaţiile de curăţare, 3) cartierul pentru bolnavii infecţioşi (ПСЗРИ 1830b, №27490, 499).

În administrarea treburilor carantinelor, puterea decizională era separată de cea executivă. Puterea decizională aparţinea Biroului Carantinal, care realiza controlul principal al activităţii carantinei centrale, a posturilor de carantină şi pichetelor sanitare din subordinea sa. Biroul era condus de un inspector, iar în componenţa sa mai intrau un inspector adjunct, un funcţionar medical şi, mai nou faţă de Regulamentul din 1800, doi membri ai coroanei şi un număr stabilit de membri din partea negustorilor, conform statelor de personal aprobate pentru fiecare carantină în parte. Aceştia din urmă erau aleşi de comunitatea negustorilor din localitatea respectivă din rândul negustorilor de ghilda întâi sau, în cazul lipsei acestora în localitatea respectivă, din cadrul ghildelor inferioare şi chiar din alte stări sociale. Membrii aleşi din partea negustorilor erau aprobaţi de Ministrul Afacerilor Interne pentru un mandat de doi ani. Acelaşi negustor nu putea avea două mandate consecutive. Membrii din partea negustorilor urmăreau ca funcţionarii şi slujitorii carantinei să nu aplice măsuri nedrepte negustorilor, marinarilor şi călătorilor, ale căror interese erau mandataţi să le apere (ПСЗРИ 1830b, №27490, 475, 477).

Membrii biroului se întruneau zilnic, în caz de necesitate, chiar şi în zilele de duminică şi de sărbătoare, ca să stabilească în carantina centrală termenii de curăţare sanitară pentru persoane, mărfuri şi vase şi să dispună eliberarea acestora din carantină. Alte prerogative ale biroului includeau: raportarea administraţiei locale supreme din regiunea sau gubernia în cuprinsul căreia erau amplasate despre măsurile extraordinare impuse în caz de necesitate stringentă sau despre cele pe care le propunea a fi impuse în cazurile mai puţin stringente, iar în fiecare săptămână sau, maximum, o dată în două săptămâni – despre numărul de călători, vase, mărfuri şi lucruri, supuse curăţării sanitare, precum şi termenul şi metoda aplicată; treburile financiare şi gospodăreşti, inclusiv semnarea contractelor etc.; investigarea infracţiunilor carantinale şi supunerea unor amenzi pentru încălcările produse; examinarea plângerilor atât din partea subalternilor, cât şi a terţilor împotriva funcţionarilor executivi ai carantinei; asigurarea funcţionarilor şi slujitorilor carantinei cu instrucţiuni, în baza regulamentului, în privinţa acţiunilor şi procedurilor ce urmau a fi luate în diverse cazuri particulare (ПСЗРИ 1830b, №27490, 476).

Puterea executivă superioară în cadrul Carantinei Centrale era realizată de Directorul Casei Carantinei Centrale, o funcţie nou-instituită faţă de Regulamentul din 1800. Acestuia i se subordonau comisarii fiecărui sector al carantinei şi ai posturilor de carantină din jurisdicţia Carantinei centrale, paznicii şi alţi slujitori ai carantinei. Directorul era acela care păstra noaptea cheile de la toate ieşirile carantinei. O altă prevedere nouă ţinea de faptul că în porturile în care funcţionau carantine, curăţarea vaselor era trecută în atribuţiile şi responsabilităţile căpitanului portului (ПСЗРИ 1830b, №27490, 477-478).

Asigurarea alimentară şi cu băuturi a persoanelor ce suportau carantina era asigurată de marchitani, sau hangii. Aceştia erau desemnaţi de către directorul carantinei sau comisarul postului

de carantină „din cele mai demne şi de încredere persoane", fiind aprobaţi de administraţia regională sau gubernială. Marchitanii îşi desfăşurau activitatea în baza unui contract, în care erau fixate preţurile mărfurilor în cuprinsul carantinei. Nimeni altcineva, în afara marchitanului, nu era admis în partea interioară a carantinei pentru vânzarea de alimente şi alte mărfuri (ПСЗРИ 1830b, №27490, 480).

În timpul războiului ruso-turc din 1828-1829, prin rescriptul imperial dat Senatului la 6 octombrie 1828, postul vamal din Ismail a fost ridicat la rangul de vamă principală, cu dreptul de depozitare a mărfurilor importate (ПСЗРИ 1830c, №2327, 882). Tratatul de Pace de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, aducea Imperiului Rus un câştig teritorial important din punct de vedere strategic, fiind anexat teritoriul cuprins între braţul Sulina şi braţul Sf. Gheorghe, fără dreptul de instituire a unor fortificaţii militare, dar cu dreptul de instituire a carantinelor în acest teritoriu (ПСЗРИ 1830d, №3128, 628-629). Odată cu aceasta, menţinerea portului şi carantinei principale pe Dunăre la Reni, pe principala arteră de navigaţie, aducea o serie de inconvenienţe. În schimb, portul Ismail, situat pe braţul Chilia, avea o poziţie mai controlabilă din punct de vedere sanitar, fiind situat la o anumită depărtare de principala rută navigabilă de pe braţul Sulina. Ca urmare, conform deciziei Senatului din 4 ianuarie 1830, biroul de carantină din Reni este transferat cu întreg personalul în Ismail, iar în Reni – postul de carantină din Ismail. De asemenea, s-a prevăzut instituirea la Ismail a funcţiei de căpitan de port al porturilor dunărene, cu retribuţia anuală de 1.000 ruble asignate, în ale cărui atribuţii intra şi supravegherea activităţii carantinei (ПСЗРИ 1831, №3403, 9).

La scurt timp, prin rescriptul din 26 septembrie 1830, a fost instituită Administraţia specială a oraşului Ismail, un statut similar celui de care se bucura şi oraşul-port Odesa, care îi conferea mai multă autonomie faţă de puterea centrală şi cea gubernială. În supravegherea şefului Administraţiei speciale a oraşului Ismail a fost transferată flotila dunăreană pentru asigurarea pazei cordonului sanitar şi straja carantinală de la cordoane, el se ocupa, în sfera sa de jurisdicţie, cu toate problemele legate de activitatea carantinei. Carantina portuară din Ismail trecea şi ea în competenţa sa, pe când în privinţa vămii portuare s-a stipulat expres că aceasta rămâne în vechea subordine (ПСЗРИ 1831, №3952, 73-74), adică a Ministerului Finanţelor şi guvernatorului. Schimbarea nu avea să fie însă de durată[4].

La 20 octombrie 1832 este aprobat un nou Regulament al Carantinelor, care avea să aducă câteva schimbări importante. Carantinele erau împărţite, mai nou, în trei categorii: carantine centrale, carantine secundare (sau *particulare*, după terminologia legiuitorului) şi posturi de carantină. Carantinele centrale primeau pentru curăţare toate vasele, mărfurile, persoanele şi animalele. Carantinele *particulare* şi posturile de carantină terestre aveau aceleaşi drepturi, însă se aflau în subordinea Carantinelor Centrale. Singura diferenţă între acestea era faptul că aceste carantine *particulare* erau instituite în locurile unde relaţiile comerciale erau mai intense. Posturile de carantină de coastă sau portuare aveau doar sarcini de monitorizare şi prevenire, aşa cum erau fixate în Regulamentul din 1818, fiind descrise mai sus. Inspectorul, funcţionarul medical principal şi membrii din partea coroanei erau numiţi direct de ministrul de interne. În plan organizaţional, Regulamentul din 1832 nu mai fixa la doi numărul de membri din partea coroanei în Administraţia Carantinală (fostul Birou carantinal), precizând că pentru fiecare carantină acesta era specificat în statele de personal. De asemenea, a fost exclus postul de inspector adjunct. Astfel, în cazul lipsei inspectorului, şedinţele erau prezidate de cel mai în vârstă din cei prezenţi. În plan executiv, carantinele centrale erau conduse de directorul Casei Carantinei, carantinele particulare – de un Administrator, posturile de carantină – de un comisar, iar carantinele portuare – de căpitanul portului (ПСЗРИ 1833, №5690, 718-723).

Casa carantinei se împărţea, ca şi anterior, în două părţi, însă erau denumite diferit: a) *practică*, sau exterioară şi b) *îndoielnică*, sau interioară. Partea exterioară cuprindea toate construcţiile în care erau admise doar acele persoane care se bucu-

[4] În baza dispoziţiei din 28 ianuarie 1836, guvernatorul civil al Basarabiei preia funcţiile şefului Administraţiei Speciale a oraşului Ismail. Primind acest ucaz, P.I. Fedorov a dat dispoziţia de a transfera cancelaria administraţiei din Ismail în oraşul regional Chişinău, încredinţând administraţia unei persoane speciale. În mod obiectiv, aceasta însemna lichidarea tuturor pârghiilor de autonomie locală şi pierderea esenţei statutului special acordat, chiar dacă formal Administraţia Specială a oraşului Ismail a încetat să existe abia în 1857, odată cu retrocedarea teritoriului în cauză către Principatul Moldovei, conform condiţiilor Tratatului de Pace de la Paris (18/30 martie 1856) (Emilciuc 2021, 583).

rau de practică liberă. Partea interioară includea toate construcţiile şi spaţiile în care erau admise persoanele şi mărfurile care erau supuse curăţării sanitare. Această din urmă parte era împărţită în patru cartiere: 1) pentru pasageri, 2) pentru mărfuri, 3) pentru bolnavii infecţioşi şi 4) pentru curăţarea animalelor – cartier nou-introdus faţă de Regulamentul din 1818[5]. Termenul de carantină pentru persoane era 14 sau 28 de zile, în funcţie de situaţia epidemiologică în Imperiul Otoman. Totuşi, pentru unele lucruri personale, care nu puteau fi curăţate sanitar decât prin aerisire, termenul putea creşte la 42 de zile. Trecerea carantinei nu însemna doar pierdere de timp, ci şi cheltuieli importante. Pentru fiecare zi de carantină, persoana urma să achite în perioada rece a anului câte 1,5 ruble asignate de cameră, iar în perioada caldă a anului – 1 rublă[6]. Pentru trecerea hotarului fără respectarea termenului de carantină era prevăzută pedeapsa capitală, în perioada când bântuia ciuma, sau pedeapsa cu exilarea în Siberia, în perioadele de acalmie epidemiologică, cazurile fiind judecate de Tribunalele militare (ПСЗРИ 1833, №5690, 738, 748-749, 773-774).

Tratatul de la Adrianopol avea să aducă încă un câştig important Imperiului Rus: la insistenţa şi sub supravegherea sa, de-a lungul hotarului dunărean între Principatele Române şi Imperiul Otoman este instituită o reţea de carantine, care venea să slăbească presiunea sanitară de la hotarul de pe Prut şi să permită dezactivarea cordonului sanitar de la Nistru. Acest fapt urma să contribuie la activizarea relaţiilor comerciale cu Principatele Române şi la integrarea accelerată a Basarabiei în sistemul pieţei ruse. De altfel, prin Hotărârea Comitetului de Miniştri din 26 septembrie 1833, perioada de curăţare sanitară la Prut pentru locuitorii Principatelor Române sau călătorii care au trecut termenul de observaţie în carantinele de la Dunăre şi s-au aflat, cel puţin, 14 zile în cuprinsul Principatelor Române, a fost redusă la doar patru zile. În acelaşi timp, de-a lungul cordonului sanitar de pe Dunăre, de la Reni şi până la Marea Neagră, condiţiile de curăţare sanitară au fost menţinute (ПСЗРИ 1834, №6449, 533-534).

Totuşi, schimbările survenite, chiar la iniţiativa părţii ruse, creau şi o serie de probleme. Activizarea comerţului Principatelor Române pe calea Dunării şi Mării Negre a generat o concurenţă nedorită propriilor sale porturi. Totodată, s-a format o breşă în cordonul sanitar gândit de guvernul rus, deoarece navigaţia comercială internaţională pe Dunăre se desfăşura chiar de-a lungul hotarului său. În anul 1834, guvernul rus a iniţiat mutarea cordonului sanitar de pe braţul Chilia pe braţul Sulina. Odată cu darea în funcţiune a acestuia, în baza rescriptului dat Senatului la 7/19 februarie 1836, împăratul rus dispune instituirea unei Carantine *particulare* pe malul stâng al braţului Sulina, cu stabilimente pe insulele Sf. Gheorghe, Ceatal şi Letea din delta Dunării (ПСЗРИ 1837, № 8891, 145-146). Rescriptul a fost emis în baza proiectului de decizie pregătit de ministrul afacerilor interne, care a inclus şi personalul carantinei, fiind aprobat de împăratul Nicolae I la 27 decembrie 1835. Potrivit prevederilor, la Carantina din Sulina navele nu erau curăţate sanitar, fiind direcţionate, în acest scop, spre carantinele din Odesa sau Ismail. Totuşi, vasele care se îndreptau spre Ismail erau admise să treacă perioada de carantină la Sulina, astfel încât mărfurile să poată fi apoi transportate pe uscat, prin insula Letea. În general, Sulina urma să devină doar un loc de adăpost pentru navele care navigau pe braţul Sulina în timpul furtunilor, când aveau nevoie de reparaţie, sau în vederea trecerii procedurilor de carantină pentru oamenii şi bunurile salvate de la naufragiu. Au fost instituite două sectoare: Sectorul 1 – pe insulele Ceatal şi Letea – pentru navele provenind din locaţii sigure, iar Sectorul 2 – pe insula Sf. Gheorghe – pentru cazurile ce necesitau trecerea procedurilor complete de carantină (ПСЗРИ 1836, № 8717, 1259). Pentru întreţinerea anuală a ambelor sectoare s-a prevăzut suma de 2.250 de ruble argint (ПСЗРИ 1836, № 8717, 386).

Pe lângă carantinele şi posturile de pază din cadrul cordonului sanitar de coastă, un rol important în prevenirea răspândirii molimei îl aveau vasele militare, care serveau drept posturi mobile de pază sanitară. În anul 1838, fusese distribuite de-a lungul malului rusesc al Dunării 11 asemenea vase militare. În stare îndoielnică, asigurau paza 6 vase militare: 1) lângă gura braţului Sulina,

[5] Regulamentul Carantinelor din 4 iunie 1841 nu avea să aducă schimbări în acest sens, schimbările vizând sarcinile şi responsabilităţile funcţionarilor şi slujitorilor carantinei, regulile şi procedurile de desfăşurare a curăţării sanitare a vaselor, persoanelor şi mărfurilor (ПСЗРИ 1842, №14614, 435-441; ПСЗРИ 1843, №15309, 104-105).

[6] Regulamentul Carantinelor din 4 iunie 1841, adoptat după reforma monetară din 1839, fixa taxa de cazare la 0,45 şi 0,30 ruble argint, respectiv, iar cea pentru gardienii împreună cu care erau cazaţi călătorii – la 0,3 ruble argint. Alimentaţia acestora din urmă tot intra în obligaţia călătorilor (*ПСЗРИ 1842*, №14614, 465-466).

Tabelul 1

Tabloul privind numărul persoanelor îmbolnăvite în carantinele de la hotarul sudic al Imperiului Rus şi ponderea carantinelor Ismail, Sculeni şi Odesa (1833-1841)

Anul	Numărul de bolnavi în toate carantinele	Inclusiv în carantinele din:							
		Ismail	Ponderea, în %	Sculeni şi Leova	Ponderea, în %	Odesa	Ponderea, în %	Alte localităţi	Ponderea, în %
1833	2623	638	24,3	24	0,9	306	11,7	1655	63,1
1834	1391	735	52,8	89	6,4	333	23,9	234	16,8
1835	1146	534	46,6	18	1,6	295	25,7	299	26,1
1836	1305	853	65,4	78	6,0	274	21,0	100	7,7
1837	1400	505	36,1	10	0,7	318	22,7	567	40,5
1838	2206	629	28,5	23	1,0	465	21,1	1089	49,4
1839	1515	703	46,4	6	0,4	473	31,2	333	22,0
1840	1407	821	58,4	9	0,6	380	27,0	197	14,0
1841	1562	1123	71,9	7	0,4	233	14,9	199	12,7
Total	**14555**	**6541**	**44,9**	**264**	**1,8**	**3077**	**21,1**	**4673**	**32,1**

Surse: Ведомость 1834; Ведомость 1835; Ведомость 1836; Ведомость 1837; Ведомость 1838; Ведомость 1839; Ведомость 1840; Ведомость 1841; Ведомость 1842.

2) lângă bifurcarea Dunării în braţele Sulina şi Sf. Gheorghe, 3) lângă gârla Radicule, 4) lângă râuleţul Păpădia 1, 5) lângă râuleţul Păpădia 2, 6) lângă râuleţul Repida (Repedea). În stare „practică", asigurau paza sanitară 5 vase militare: 1) lângă vâlceaua dintre oraşul Tucicov şi cetatea Ismail, 2) vizavi de promontoriul insulei Ceatal, 3) pe lângă localitatea Vâlcov, 4) pe lângă insula Pesceana, 5) pe lângă gura Stambul a braţului Chilia[7]. În anul 1839, numărul acestora a fost ridicat la 14, în stare practică fiind adăugate trei nave lângă insula Solomonului, pe lângă cetatea Chilia şi vizavi de râul Şonda[8].

Chiar dacă nu era cea mai importantă poartă de desfacere a comerţului exterior, districtul sanitar Ismail şi, în special, carantina centrală din portul Ismail se confruntau cu cel mai mare număr de persoane îmbolnăvite în timpul trecerii carantinei, comparativ cu toate celelalte carantine din Basarabia, dar şi, în general, pe tot hotarul sudic, de la Prut şi Dunăre – până la Marea Caspică. Acest lucru îl demonstrează datele Tabelului 1.

După cum se poate observa din datele Tabelului 1, în perioada 1833-1841, în medie, în Ismail au fost depistaţi aproape 45% din toţi bolnavii-infecţioşi, aflaţi în perioada de izolare în carantinele din sudul Imperiului Rus. În unii ani (1841), această pondere se ridica chiar la aproape 72%. După acest criteriu, carantina de la Ismail o depăşea de peste două ori chiar pe cea de la Odesa, cel mai important port comercial rus de la Marea Neagră din perioada respectivă. Această situaţie se explică, pe de o parte, prin creşterea traficului comercial internaţional la gurile Dunării, iar pe de altă parte, prin faptul că în Delta Dunării Imperiul Rus avea hotar direct cu Imperiul Otoman. În această ultimă privinţă, constatăm că reţeaua de carantine instituite de-a lungul hotarului dunărean al Principatelor Române, în perioada ocupaţiei ruse a acestora din 1828-1834, a redus substanţial presiunea asupra carantinelor de la Prut.

În virtutea importanţei pe care o aveau, dar şi a situaţiei precare în care se aflau, guvernul ţarist a fost nevoit să iniţieze ample lucrări de modernizare a carantinelor sale dunărene. Încă în iulie 1834, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei a înaintat ministrului de interne planurile şi devizele de cheltuieli pentru ridicarea unor noi clădiri în cadrul Carantinei Centrale din Ismail. Însă, în timpul examinării acestora în cadrul Ministerului Căilor de Comunicaţie şi Clădirilor Publice, s-a constatat că proiectele nu corespund normelor cu privire la executarea lucrărilor de construcţie, fiind restituite ministrului de interne şi guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei. Ca urmare a ciumei ce a bântuit la Odesa în anul 1837, au fost elaborate noi planuri de construcţie, pentru a corespunde regulilor revizu-

[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2950, ff. 17-18.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3128, ff. 27-27 verso.

ite, care au fost prezentate guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei. La rândul său, acesta din urmă le-a remis arhitectului principal de pe lângă Cancelaria guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, F.K. Boffo, pentru revizuire şi aprobare[9]. Tot arhitectul F.K. Boffo a elaborat, la 17 septembrie 1837, şi un proiect de reconstrucţie a postului de carantină din Reni. Fiind convocat la Odesa, pentru a elabora, împreună cu arhitectul F.K. Boffo, un deviz de cheltuieli pentru acest proiect, Administratorul postului de carantină din Reni opina, într-o notă adresată lui M.S. Voronţov, că clădirile existente în carantina din subordine erau suficiente şi nu era nevoie să fie construite altele noi, mai ales că toate cele necesare erau asigurate în proiectul carantinei centrale din Ismail. Totuşi acesta avea rezerve faţă de sumele prevăzute pentru construcţia hotelului şi a casei marchitanului în cadrul Carantinei din Ismail. În privinţa hotelului, acesta considera că era inoportun, deoarece pasagerii nu aveau dreptul să comunice între ei pe durata respectării termenului de carantină, iar în privinţa casei marchitanului – că ar fi prea luxoasă, luând în calcul suma de 40 de mii de ruble ce urma a fi alocată pentru construcţia acesteia[10]. Astfel, F.K. Boffo a redus devizul de cheltuieli doar cu 3.065,7 ruble, prin excluderea din proiect a trei cuptoare şi a unei fântâni, afirmând că, eventual, „carantina – atât pentru pasageri, cât şi pentru alte necesităţi – putea fi asigurată cu apă din râul Dunărea, situat în apropiere”[11].

Prin rescriptul imperial din 21 decembrie 1837 ridicarea construcţiilor carantinale în cuprinsul imperiului a fost transmisă din subordinea Departamentului ingineresc în cea a Ministerului de Interne şi a Direcţiei Principale a Căilor de Comunicaţie şi clădirilor publice (ПСЗРИ 1838, №10819, 1023). Acest lucru avea să reprezinte un imbold în urgentarea punerii în practică a proiectelor de renovare a construcţiilor carantinale în cuprinsul Districtului sanitar-vamal Ismail.

La 17 aprilie 1839, Comisia pentru proiecte şi devize a examinat proiectul cu privire la construcţia noilor clădiri pentru carantina din Ismail. Comisia a avizat pozitiv proiectul, reducând devizul de cheltuieli de la 484.743,51 ruble la 484.406,95 ruble asignate, şi anume: 1) pentru construcţiile din cartierul pentru pasageri – 126.616,66 ruble; 2) pentru construcţiile din cartierul pentru bolnavi – 59.140,03 ruble; 3) pentru construcţiile din cartierul pentru mărfuri şi pe lângă port, pentru zidurile despărţitoare şi posturile de observaţie, cuptoare pentru arderea lucrurilor infectate – 205.019,10 ruble; 4) pentru construcţiile din afara carantinei, postul principal de observaţie, pe lângă vamă, casa comandantului, clădirile de serviciu ale directorilor, ale Administraţiei Carantinei şi cea a farmaciei – 66.680,24 ruble; 5) pentru construirea a trei edecuri plutitoare, a unui pod peste şanţ, săparea şanţului şi pavarea suprafeţei ocupate de construcţiile carantinei (lucrări ce urmau a fi efectuate de deţinuţi) – 26.950,95 ruble[12].

Devizul final de cheltuieli pentru reconstrucţia carantinei din Ismail, aprobat de împărat la 19 septembrie 1839, a confirmat suma de 484.407 ruble asignate, sau 138.402 ruble argint. Pentru a nu prejudicia mersul comerţului, s-a prevăzut ca lucrările să fie efectuate timp de patru ani, fără a opri activitatea carantinei. Pentru anul 1840 urmau a fi alocate 185.000 ruble asignate (53.857 ruble argint), în 1841 – 170.000 ruble asignate (48.571 argint), în 1842 – 111.000 ruble (31.714 ruble argint), iar în 1843 – 18.406 ruble asignate (5.259 ruble argint) (Распоряжения 1839, XXIII-XXIV).

La 21 septembrie 1839 ministrul de interne îl informa pe P.I. Fedorov, în calitate de guvernator general interimar al Novorosiei şi Basarabiei, că împăratul a avizat pozitiv adresarea sa din 2 februarie 1839 cu privire la alocarea sumei pentru ridicarea noilor construcţii ale carantinei din Ismail, conform devizului şi proiectului elaborat[13]. Comisia Regională pentru construcţii a organizat, la 4 martie 1840, prima licitaţie pentru contractarea lucrărilor de construcţie a noilor clădiri pentru carantina din Ismail, însă nicio persoană nu a depus vreo ofertă[14]. Ca urmare, s-a dispus realizarea proiectului prin „metoda gospodărească”, adică prin folosirea muncii deţinuţilor, cu plata de 10 copeici per zi, şi a meşterilor năimiţi pentru muncile ce necesitau calificare.

[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2756, ff. 3-5.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2756, ff. 8-8 verso.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2756, f. 13 verso.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3135, ff. 3-4.
[13] În absenţa Guvernatorul General al Novorosiei şi Basarabiei, P.I. Fedorov a exercitat de patru ori, temporar, funcţia acestuia: între 18 septembrie 1838 - 14 octombrie 1839, între 22 iulie – 22 septembrie 1840, între 3 iulie 1843 – 26 octombrie 1844 şi, în cele din urmă, între 27 decembrie 1844 – 1 martie 1854, când M.S. Voronţov este desemnat rezident imperial în Caucaz, cu menţinerea funcţiei precedente.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3135, ff. 15-15 verso.

Conform prezentării făcute de Comisia Regională pentru Construcţii guvernatorului Basarabiei la 2 iulie 1840, pentru săparea şanţului, pavarea ariei carantinei, construcţia a patru edecuri plutitoare şi a podului peste şanţ în cadrul noii carantine erau necesari, conform devizului, 164.400 de arestanţi (câte 200 de arestanţi în fiecare din cele 840 zile de muncă prevăzute de proiect, cu plata a câte 10 copeici pe zi). Pentru realizarea în timp a lucrărilor prevăzute, Comisia solicita ca guvernatorul să emită dispoziţiile necesare pentru expedierea imediată a acestora[15]. La 12 decembrie 1840 Comisia Regională pentru construcţii din Basarabia îi raporta guvernatorului militar al Basarabiei că arhitectul Boffo a propus ca ridicarea tuturor clădirilor necesare pentru carantină să fie efectuată în anul 1841, urmând ca lucrările de finisaj să fie efectuate pe parcursul anului 1842. Acest lucru era necesar în vederea mutării cât mai grabnice a carantinei din vechile clădiri, aflate într-o stare foarte precară. La 16 septembrie 1841, arhitectul Boffo îi raporta guvernatorului militar al Basarabiei că lucrările la Cartierul pentru pasageri fusese finalizate şi era nevoie ca vechea carantină să fie mutată, pentru a elibera locul pentru Cartierul pentru bolnavi, solicitându-i să dea dispoziţiile de rigoare[16]. Ca urmare, cele 35 de clădiri pentru noua carantină de la Ismail au fost terminate deja în 1842, costând vistieria 118.383 ruble argint[17].

De asemenea, la propunerea Comitetului de Miniştri din 4 noiembrie 1841, împăratul a avizat alocarea, în anul 1842, a 68.428 ruble argint (239.490 ruble asignate) din vistieria statului către guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, în vederea ridicării unor clădiri noi în cuprinsul carantinei din Reni, din cauza „şubrezeniei construcţiilor existente". Însăşi carantina urma să fie mutată într-o locaţie mai înălţată, deoarece, din cauza apropierii de cursul apei şi a inundaţiilor frecvente pe Dunăre, construcţiile acesteia erau afectate grav (Распоряжения 1841, LXIV-LXV). La 31 decembrie 1841, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei îi scria guvernatorului militar al Basarabiei că a solicitat Comitetului pentru Construcţii din Odesa organizarea imediată a licitaţiei pentru contractarea acestor lucrări. Ca urmare, guvernatorul militar al regiunii a solicitat poliţiilor orăşeneşti distribuirea invitaţiilor şi în rândul antreprenorilor locali. Cu toate acestea, la 20 ianuarie 1842, Comitetul pentru Construcţii din Odesa îi scria guvernatorului militar al Basarabiei că întâmpină dificultăţi în organizarea licitaţiei, deoarece nu putea alcătui condiţiile de dare în concesiune a acestor lucrări, având necesitate să cunoască toate „cerinţele şi metodele locale"[18]. La solicitarea guvernatorului militar, Comitetul Regional pentru Construcţii a elaborat şi a remis guvernatorului, la 17 februarie 1842, condiţiile pentru darea în concesiune a lucrărilor de construcţie a noii carantine din Reni. Acesta, la rândul său, le-a expediat, la 18 februarie, Comitetului pentru Construcţii din oraşul Odesa[19].

La prima licitaţie pentru darea în concesiune a construcţiei noii carantine în Reni nu s-a prezentat niciun doritor. La 18 septembrie 1842, guvernatorul general îl informa pe P.I. Fedorov că şi la cea de-a doua licitaţie nu s-a prezentat nimeni şi-i solicita să vină cu propuneri în privinţa măsurilor ce urma a le lua pentru executarea lucrărilor la noua carantină din Reni. În răspunsul din 30 septembrie, P.I. Fedorov îi scria că nu vede altă cale decât să ridice construcţiile „prin mijloace gospodăreşti". Nemulţumit de răspuns, M.S. Voronţov îi scrie, la 3 decembrie 1842, că, neavând personal calificat în subordine, nu are altă cale decât să solicite Comitetului pentru Construcţii din Odesa organizarea unei noi licitaţii. Prin circulara din 12 decembrie 1842, guvernatorul militar solicita din nou poliţiilor orăşeneşti şi judeţene să facă publică invitaţia de participare la licitaţie[20]. Cu toate acestea, la 16 aprilie 1843, M.S. Voronţov îl informa pe P.I. Fedorov că nici la cea de-a treia licitaţie, organizată la 5 şi 9 februarie 1843, nu s-a prezentat nimeni. Însă, după aceasta, ştab-căpitanul Fiodor Savici i-a înaintat cererea prin care îşi exprima dorinţa de a executa aceste lucrări, acceptând reducerea sumei fixate în proiect cu 428,44 ruble. În această ordine de idei, el îi solicita lui P.I. Fedorov să avizeze această propunere şi, în cazul acceptării, să stabilească condiţiile în care urma să fie semnat contractul de concesiune[21].

Până la urmă, contractul de concesiune a fost acordat la 19 iulie 1844 – nu este clar cum – lui Dumitru Karavasile şi Gherasim Vergati, negustori de ghilda I şi, respectiv, a II-a din Ismail, lucrările urmând a fi efectuate pe parcursul ani-

[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3135, ff. 86-87.
[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3135, ff. 173, 350-351.
[17] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4690, f. 58.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3776, ff. 6, 11-11 verso, 12-21.
[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3776, ff. 22-23.
[20] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3776, ff. 60-63.
[21] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3776, ff. 84, 86-90.

lor 1845-1847. La 8 decembrie 1847, negustorii raportau finalizarea lucrărilor, iar la 24 decembrie 1847, guvernatorul militar remitea Administraţiei Regionale raportul privind întrebuinţarea sumei alocate pentru construcţia Carantinei de la Reni. Odată cu încheierea lucrărilor şi darea în exploatare a noii carantine, în septembrie 1848, Administratorul Carantinei din Reni, P.V. Soloviov, a permis negustorilor din Reni să ridice pe teritoriul vechii carantine patru instalaţii pentru facilitarea încărcării vaselor comerciale[22].

Între timp, prin rescriptul din 7 noiembrie 1844, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei a fost împuternicit să elimine termenul de observaţie în carantinele de la Prut, în funcţie de situaţia epidemiologică din Principatele Române. Este adevărat, în funcţie de rapoartele epidemiologice ale consulilor ruşi de la Bucureşti şi Iaşi, guvernatorul general putea ordona reinstituirea acestor termene de observaţie sanitară la Prut. Termenele de curăţare sanitară erau menţinute doar în Carantinele din Reni, Ismail şi Sulina pentru mărfurile şi pasagerii sosiţi din Imperiul Otoman, prin Tulcea, Isaccea şi Babadag, adică cele care nu au trecut termenul de observaţie în Carantinele dunărene din cuprinsul Principatelor Române (ПСЗРИ 1845, №18413, 759).

Au urmat lucrări de reconstrucţie şi la carantina de la Sulina. Comitetul de Miniştri a agreat, încă în decembrie 1843, alocarea sumei de 88.401,49 ruble, inclusiv 48.767,1 ruble în anul 1845, pentru construcţia splaiului în Sectorul Practic, 17.995,75 ruble în anul 1846, pentru construcţia clădirilor noii carantine în Sectorul Practic, şi 21.638,64 ruble în 1847, pentru construcţia splaiului şi noilor clădiri în Sectorul Îndoielnic, iar împăratul a aprobat Hotărârea Comitetului de Miniştri. Însă, chiar dacă sumele au fost alocate Administraţiei regionale începând cu anul 1845, licitaţia organizată pentru contractarea acestor lucrări a fost tergiversată până în anul 1846 din motive birocratice. Aceasta a fost câştigată, în cele din urmă, de colonelul în rezervă Nicolae Potemkin, contractul cu acesta fiind semnat la 9 decembrie 1846, prevăzând suma de 84.763,55 ruble. Lucrările urmau a fi iniţiate în 1847 şi trebuiau să dureze trei ani, conform planului iniţial[23].

În septembrie 1848 are loc darea în exploatare a noilor construcţii carantinale în Sectorul Practic. Darea în exploatare a construcţiilor în Sectorul îndoielnic avea să fie tergiversată, fiind anunţată de Comisia de Construcţie abia la 6 octombrie 1850, după ce guvernatorul a solicitat, la 30 iulie, recepţionarea lucrărilor şi începerea exploatării acestora. Toate construcţiile au fost recunoscute ca fiind conforme planurilor şi rezistente[24]. Cu toate acestea, în scurt timp, guvernul rus este nevoit să aloce încă 20.376 ruble pentru întărirea splaiului din faţa Sectorului Practic şi a celui Îndoielnic al Carantinei din Sulina, prin baterea parilor. Drepturile pentru executarea lucrărilor respective aveau să fie acordate prin licitaţie, prin contractul din 21 august 1852, negustorului de ghilda I din oraşul Nikolaev, Iurcenko[25].

În timpul Războiului Crimeii, în vederea asigurării deplasării nestingherite a armatelor ruse între Principatele Române şi Basarabia, precum şi pentru a asigura aprovizionarea nestingherită a armatei ruse, obligativitatea trecerii procedurilor sanitare depline la hotarul de la Prut şi Dunăre a fost suspendată. Pentru a preveni răspândirea molimei în interiorul imperiului, în octombrie 1853 împăratul a dispus redeschiderea cordonului sanitar şi a carantinelor de pe Nistru. După finalizarea războiului, la 28 iulie 1856, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei i-a solicitat guvernatorului militar al Basarabiei date despre prejudiciile suferite de carantinele din Basarabia în timpul războiului. În răspunsul din 2 noiembrie, guvernatorul militar afirma că la Sulina toate construcţiile carantinei au fost arse de flota engleză, celelalte carantine dunărene n-au suferit pagube, şi sunt necesare cheltuieli doar pentru evacuarea arhivei şi a inventarului gospodăresc[26]. După ce, la începutul anului 1857, discuţiile privind delimitarea noii frontiere dintre Principatul Moldovei şi Imperiul Rus au fost definitivate, Carantina Centrală din Ismail este mutată în colonia Cubei, carantina din Reni – în localitatea Tatarbunar, iar cea din Sulina – în localitatea Comrat. Pentru a nu-şi întrerupe activitatea până la ridicarea noilor clădiri necesare pentru activitate, carantinele în cauză au fost plasate temporar în case închiriate de la particulari (ПСЗРИ 1860, №32722, 78).

Analiza izvoarelor publicate şi inedite ne permite să concluzionăm că organizarea şi funcţionarea carantinelor la hotarul dunărean a reprezentat o direcţie importantă a politicii sanitare a Imperiu-

[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3776, ff. 265, 268, 313, 317.
[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3675, ff. 31-31 verso, 47.
[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3675, ff. 90-91, 131-132.
[25] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5618, ff. 1-3; d. 6523, f. 19-20.
[26] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6523, ff. 1-4 verso.

lui Rus. Carantinele dunărene, de altfel, alături de cordonul de pichete şi vase militare de pază, reprezentau cele mai solicitate verigi ale sistemului sanitar rus de protecţie frontalieră, de la Prut şi Dunăre şi până la Marea Caspică, atât din punct de vedere al expunerii faţă de pericolul pătrunderii ciumei orientale, cât şi din cel al condiţiilor fizico-geografice vitrege, în care trebuiau să activeze. Un alt element determinant erau interesele militare şi comerciale ale Rusiei la Gurile Dunării, care în câteva rânduri au fost puse mai presus decât cele sanitare. Acest lucru a determinat discuţii îndelungate în privinţa alegerii între Ismail şi Reni, în vederea amplasării carantinei centrale. Cercetările noastre arată că îmbinarea tuturor acestor elemente a determinat scăpări majore de proiectare, care s-au răsfrânt negativ asupra stării carantinelor dunărene în anii '20-'30 ai sec. XIX. Investiţiile majore au devenit stringente, iar în anii '40 guvernul rus a fost nevoit să aloce sume substanţiale în vederea reabilitării carantinelor Ismail, Reni şi Sulina.

Bibliografie

Ardeleanu 2014: C. Ardeleanu, International Trade and Diplomacy at the Lower Danube. The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829-1853) (Brăila 2014).

Emilciuc 2013: A. Emilciuc, Dificultăţi obiective şi impedimente geopolitice în dezvoltarea navigaţiei comerciale la gurile Dunării (1829-1853). Buletinul Ştiinţific al Tinerilor Istorici, Serie nouă II (VII), 2013, 90-97.

Emilciuc 2019: A. Emilciuc, Restricţionarea administrativă a activităţilor comerciale din Basarabia în perioadele de război şi epidemii (1806-1856). Studia Universitatis Moldaviae, Seria Ştiinţe Umanistice 4 (124), 2019, 159-168.

Emilciuc 2021: A. Emilciuc, Basarabia în procesul de integrare a Imperiului Rus în sistemul comerţului european (1812 - anii '60 ai sec. al XIX-lea) (Chişinău: Lexon-Prim 2021).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

Tomuleţ 2015: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868). Ediţia a doua, revăzută şi adăugită (Chişinău 2015).

Tomuleţ 2018: V. Tomuleţ, Evoluţia instituţiilor vamale şi de carantină din Basarabia în secolul al XIX-lea. In: Istorie şi civilizaţie de-a lungul Dunării de Jos: culegere de studii dedicate zilei internaţionale a fluviului - 29 iunie, vol. I (Brăila, Ismail, Cahul, Galaţi 2018), 159-172.

Ведомость 1834: Ведомость о числе больных, находившихся в Карантинах в течении 1833 года, Таблицы и ведомости следующие к извлечению из отчета Министра Внутренних Дел. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XIII, №9 (сентябрь), 1834.

Ведомость 1835: Ведомость №29. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XVII, №12 (декабрь), 1835.

Ведомость 1836: Ведомость №31. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XXI, №9 (сентябрь), 1836.

Ведомость 1837: Ведомость №26. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XXV, №9 (сентябрь), 1837.

Ведомость 1838: Ведомость №31. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XXX, №12 (декабрь), 1838.

Ведомость 1839: Ведомость №28. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XXXII, №5 (май), 1839.

Ведомость 1840: Ведомость №27. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XXVII, №9 (сентябрь), 1840.

Ведомость 1841: Ведомость №19. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XL, №5 (май), 1841.

Ведомость 1842: Ведомость №4. Журнал Министерства Внутренних Дел, ч. XLIV, №5 (май), 1842.

Неболсин 1835: Г. Неболсин, Статистические записки о внешней торговле России, часть II (Санкт-Петербург 1835).

ПСЗРИ 1830a: Полное собрание законов Российской империи, собр. 1, т. XXXIII, 1815-1816 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830b: Полное собрание законов Российской империи, собр. 1, т. XXXV, 1818 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830c: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, т. III, 1828 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830d: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, т. IV, 1829 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1831: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том V, 1830, отд. 2 (Санкт-Петербург 1831).

ПСЗРИ 1833: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том VII, 1832 (Санкт-Петербург 1833).

ПСЗРИ 1834: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том VIII, 1833, отд. 1 (Санкт-Петербург 1834).

ПСЗРИ 1836: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том X, 1835, отд. 2 (Санкт-Петербург 1836).

ПСЗРИ 1837: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том XI, 1836, отд. 1 (Санкт-Петербург 1837).

ПСЗРИ 1838: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том XII, 1837, отд. 2 (Санкт-Петербург 1838).

ПСЗРИ 1842: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том XVI, 1841, отд. 1 (Санкт-Петербург 1842).

ПСЗРИ 1843: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том XVII, 1842, отд. 1 (Санкт-Петербург 1843).

ПСЗРИ 1845: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, том XIX, 1844, отд. 1 (Санкт-Петербург 1845).

ПСЗРИ 1860: Полное собрание законов Российской империи, собр. 2, т. XXXIII, 1858, отд. 1 (Санкт-Петербург 1860).

Распоряжения 1839: Распоряжения. Журнал Министерства Внутренних Дел, часть XXXIV, №10 (октябрь), 1839.

Распоряжения 1841: Распоряжения. Журнал Министерства Внутренних Дел, часть XLII, №12 (декабрь), 1841.

Свинин 1867: П. Свинин, Описание Бессарабской Области, ч. 1. В сб.: Записки Одесского Общества Истории и Древностей, том 6 (Одесса 1867), 175-320.

Organization and functioning of the cordon sanitaire on the Danube borders of the Russian Empire (1812-1856)

Keywords: quarantines, Danube Delta, sanitary policy, plague, Bessarabia.

Abstract: In this article, we present the most important landmarks of the organization and functioning of the quarantines on the Danube in the period from 1812 to 1856. The analysis of published and unpublished sources allows us to conclude that the organization and operation of quarantines at the Danube border represented an important direction of the sanitary policy of the Russian Empire. The Danube quarantines, together with the cordon line and military guard vessels, represented the most requested links in the chain of the Russian border sanitary protection, from the Prut and Danube to the Caspian Sea, both from the point of view of the danger of the penetration of the oriental plague, as well as that of the difficult physical-geographical conditions in which they had to operate. Another determining element was Russia's military and commercial interests at the mouths of the Danube, which in several cases were placed above the sanitary ones. This led to long discussions regarding the choice between Ismail and Reni for the location of the central quarantine. Our research shows that the combination of all these elements determined major design flaws, which had a substantial negative impact on the state of the Danube quarantines in the 1820s and 1830s. Major investments became urgent, and in the 1840s the Russian government had to allocate substantial sums to rehabilitate the Ismail, Reni and Sulina quarantines.

Организация и функционирование санитарного кордона на Дунайских рубежах Российской империи (1812-1856 гг.)

Ключевые слова: карантины, дельта Дуная, санитарная политика, чума, Бессарабия.

Резюме: В этой статье мы представляем наиболее важные вехи организации и функционирования карантинов на Дунае в период с 1812 по 1856 гг. Анализ опубликованных и неопубликованных источников позволяет сделать вывод, что организация и функционирование карантинов на дунайской границе представляли собой важное направление санитарной политики Российской империи. Дунайские карантины вместе с кордонной линией и военными сторожевыми кораблями были наиболее востребованными звеньями в системе санитарной охраны границы России от Прута и Дуная до Каспийского моря, как с точки зрения опасности проникновения восточной чумы, так и с точки зрения тяжелых физико-географических условий, в которых им приходилось действовать. Другим определяющим элементом были военно-торговые интересы России в устье Дуная, которые в ряде случаев ставились выше санитарных. Это привело к долгим дискуссиям относительно выбора между Исмаилом и Рени для размещения центрального карантина. Наши исследования показывают, что совокупность всех этих факторов была причиной крупных конструктивных недостатков, оказавших существенное негативное влияние на состояние дунайских карантинов в 1820-х и 1830-х годах. Назрела необходимость крупных капиталовложений, и в 1840-х годах российскому правительству пришлось выделить значительные суммы на восстановление Измаильского, Ренийского и Сулинского карантинов.

20.03.2023

Dr. Andrei Emilciuc, Institutul de Istorie (USM), str. Academiei 3/2, MD-2028, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-0634-5002, e-mail: emilan@live.com

THE DIFFICULTIES OF A DIPLOMATIC MISSION. THE SLOVAK LEGATION IN BUCHAREST (1939-1944)

Radu Florian Bruja

Keywords: Legation, Slovakia, diplomatic functions, protocol, diplomatic staff.

Introduction

With the proclamation of Slovak independence on March 14, 1939, the main foreign policy goal of the new state was recognition by the international community. The organisation of its own Foreign Ministry was modeled on the old ministry in Prague, but without using the experience of Czech diplomats. Most members of the Slovak diplomatic corps came from a variety of backgrounds, public and cultural figures without a career in diplomacy. In 1938, only 33 Slovaks worked in the Foreign Ministry in Prague, which represented only 2.64% of all employees in Czechoslovak diplomacy (Letz 2012, 152). They were only able to gain international recognition from stage collaborators or allies of Germany, the guarantor of Slovak independence, war-born or neutral states (Ďurica 1984, 35-36). As for Romania, it recognized the country's independence in June 1939 and established diplomatic relations with Bratislava in September the same year (Bruja 2014, 355-363). One of the few diplomats with experience in Prague diplomacy, Ivan Milecz, was to be sent to represent Slovakia in Belgrade, where he also had diplomatic jurisdiction over Romania (Maťovčík 1990, 185). Subsequently, the decision was taken to send him to Bucharest to represent Slovakia in Romania, Yugoslavia, and Bulgaria. In the end, he will represent Slovakia only in Romania (Jarinkovič 2012, 10). Milecz's appointment to the Bucharest post proves the importance that the Foreign Office in Bratislava attached to relations with Romania. From September 1939 to August 1944, Ivan Milecz represented Slovakia's interests in Romania from Bucharest.

This analysis addresses an issue that is little investigated in studies of bilateral relations. Much of it focuses on the political-diplomatic work of personalities who have held diplomatic posts. The study of diplomatic missions has not considered the administrative, financial, or legal problems faced by these missions. Our attention focused on the Slovak diplomatic mission in Bucharest in 1939-1944. Romanian historiography has neglected this issue. The only author who has focused on bilateral relations was Jana Bauerová, but the Slovak researcher was content to follow the classic approach to relations between two countries, using mainly diplomatic reports. In our survey we have approached the research on diplomatic relations from a different perspective. We considered the administrative documents of the Slovak Legation kept in the archives in Bratislava. We investigated personnel problems and how they affected the performance of the diplomatic mission's functions. At the same time, we highlighted the financial and administrative problems to see what the difficulties of the Slovak diplomatic mission were in the diplomatic arena in the Romanian capital. In the absence of regulations on diplomatic functions, diplomatic missions carried out their activities based on political and legal coordinates resulting from the relationship between states. These problems, which are under our analysis, also complicated the situation of the Slovak diplomatic mission. We have placed under investigation a state in the German sphere of influence, with many similarities with Romania. From this perspective, we can reflect on the true nature of relations between the partner states of the Tripartite Pact. Romania and Slovakia allied themselves with the Nazi Reich for reasons that had to do with their common position towards Hungary. The failure of the partnership was due to multiple causes. In the following pages we propose to highlight one facet of the same reality.

Legation staffing issues

The diplomatic mission had the status of a Legation, but the first problem was its staff. In autumn 1939, the Legation had only three members. The staff did not meet the minimum staffing scheme

for a diplomatic mission, which required a minimum of six officials. At first Milecz used Emil Novotný as a courier, who lived in Cluj and was the liaison between Bratislava and Bucharest. Milecz's luggage arrived in Romania via Cluj. Novotný had been recommended as honorary Slovak consul in the Transylvanian capital since June 1939. Even earlier, by a decree of the Ministry of Economy, he oversaw relations between the two countries[1]. Eventually, Emil Novotný was appointed non-resident military attaché.

From May 1940, the Slovak Legation in Bucharest increased its staff with Jozef Omilyak, secretary, Ľudovit Gajdoš, second secretary, who was also in charge of the Legation's accounts, and Adela Zupková, typist (later replaced by Anna Kmeťová). At Milecz's request, the Legation's organization chart was completed with Ignác Polko as archivist. Adela Zupková was moved to the post of accountant, Anna Kmeťová became typist. Ján Hanzlík was the Legation's driver. Since August, the Legation's accounting has been taken over by Michal Choluj (Bauerová 2014, 29-30).

Somewhat more complicated was the appointment of military diplomats. As Emil Novotný had other responsibilities, another attaché was considered. From the outset, on 18 September 1939, Slovakia announced through its Legation in Bucharest that it wished to appoint Lieutenant Colonel Anton Sznaczky as military attaché in Romania. He was to arrive in Bucharest in the following days[2]. In April 1940, he was transferred to the Slovak Legation in Rome, to be replaced by Emil Novotný[3]. In May 1940, Sznaczky was still stationed in Romania. It was not until October 18, 1940, that Milecz was informed of the accreditation of Major Alojz Androvič as Slovak military attaché in Bucharest to replace Emil Novotný[4]. On October 1, Romania accredited Colonel Radu Davidescu, who was serving as military attaché in Budapest, to extend his authority over military relations with Slovakia. At the same time, Colonel Štefan Jurech, the Slovak military representative in the Hungarian capital, extended his authority to Bucharest (Otu 1999, 42). After the outbreak of the war against the USSR, Major Jozef Parčan and his driver Ladislav Križan came to the Legation as military attaché. Milecz had often complained to the Foreign Ministry that, while a military attaché would not have been necessary in peacetime, with the campaign in the Soviet Union it was necessary to fill this post (Bauerová 2014, 29-30).

Numerous staff changes have also taken place with civilian diplomats at the Slovak Legation. With the accession of Romania and Slovakia to the Tripartite Pact, relations between the two countries developed in several fundamental directions. Until that time, Ivan Milecz had to assume the tasks of the secretary as well. From December 1940, Pavel Bukovinský took over the post of secretary, and from May 1, 1941, Herman V. Klačko. In the context of the expansion of diplomatic functions, Milecz recommended the creation of a press attaché post to represent Slovenská Tlačová Kancelária (Slovak Press Chancellery) in Romania. Pavel Doval, a Slovak citizen of Romanian origin, was proposed for this position[5]. At the beginning of 1942, the structure of the diplomatic mission was expanded with Helena Ciganeková and Ján Šimko, assisted by Ľudovit Chrappa. Due to irregularities, Ján Šimko was exchanged at the end of the year for Mikulaš Krug. In turn, Ignác Polko was replaced by Jozefina Valachová, then by Dobronila Kubocivá, assisted by Anton Čajkovič. At Milecz's request, the Legation's organigram was completed by commercial attaché Jozef Telgársky, and press attaché Rudolf Streženc. In 1944, Eduard Lexmann was in this position (Bauerová 2014, 29).

For a better picture of the Slovak diplomatic staff accredited in Bucharest, we can use the documents of the inspection carried out in February-March 1942 by Jozef Koso from the Protocol Department of the Foreign Ministry in Bratislava. The inspection was part of a wider program to detect short comings in the foreign missions. The document, drawn up by the inspector, included the job description of each official at the Legation. From this report we can see the exact situation of each employee at that time.

Thus, Ivan Milecz had the tasks of keeping the political agenda, the representation function, the liaison with the Foreign Ministry of the sending state in the receiving state, the liaison with the Diplomatic Corps and the record of the Lega-

[1] Slovenský Národný Archív, Ministerstvo Zahraničnýchvecí 1939-1945 (Slovak National Archives, Ministry of Foreign Affairs Fund; infra: SNA MZV), škat. 194, d. 3967.
[2] SNA MZV, škat. 194, d. 11.710.
[3] SNA MVZ, d. 4287.
[4] SNA MVZ, d. 12.007.
[5] SNA MZV, škat. 195, d. 1535/1942.

tion's staff. Herman V. Klačko, the Legation Secretary, had the tasks of keeping the administrative agenda and was the keeper of the secretariat archives. He also carried out the consular function concerning visas and passports, checked, and controlled administrative documents, kept the economic agenda, mediated the business of Slovak companies, checked the press and cultural agenda, reviewed the press, especially articles about Slovakia, mediated cultural relations, and followed cultural life. Ľudovít Gajdoš, assistant chancellor, took care of the Legation's archives with instructions from Bratislava, checked the accounts, invoices and checks, inventory of books and periodicals, accounting of expenses, keeping track of needs, agenda of Slovak minority schools, responsible for the supply of materials needed by Legation officials. Ján Šimko, assistant chancellor, oversaw the archive, protocol, daily records, current archive, tariff journal, daily account overdrafts, daily expenses, daily chancellery records. Ignác Polko, a practicing archivist, kept the archive of consular documents, visas and passports, the library, other consular activities, and legalizations of documents. Helena Ciganeková, assistant chancellor, was a chancellery assistant and copyist. Adela Dovalová was employed on contract as a translator, Ľudovít Chrappa, assistant, was a messenger commissioner, and Ján Hanzlík was a driver[6]. From the analysis of this inventory, it can be seen that there is an overlap of activities of the different employees of the Legation.

Another issue was diplomatic status. In the practice of the time, it was preferable for at least one third of the staff of a diplomatic mission to be qualified. The Slovak legation did not reach this number, an indicator previously respected in Czechoslovak diplomacy (Sora 2017, 170-171). For this reason, not all mission staff had a minimum diplomatic status. Although the staff may seem relatively large, few enjoyed diplomatic status. For example, in the list of diplomats of June 1943, the Slovak Legation had Ivan Milecz as minister plenipotentiary, Herman V. Klačko as Legation secretary, Jozef Telgársky as commercial attaché and Jozef Parčan as military attaché[7].

International rules on diplomatic relations traditionally did not at that time specify the functions of a diplomatic mission. Therefore, the function of representing the state, acting as a spokesman for the government and as a channel of communication and negotiation between the governing bodies of the two states, was superimposed on that of informing about the situation in the receiving state and on that of protecting the interests of the sending state, and therefore of its fellow citizens (Maliţa 1970, 192). The functions overlapped and changes in personnel aggravated the conditions in which the mission operated. In view of the undersizing of the Legation, the functions of the diplomatic mission were to be merged. These inadvertences forced the Legation's officials to perform tasks beyond their capacity. To ensure the functioning of the mission, the staff was rotated, with many being moved periodically to different posts. Ivan Milecz also had to take on tasks from his subordinate staff. In the absence of a legal regulation, the Slovak diplomatic mission had difficulties in carrying out its tasks, sometimes coming into conflict with the duties of Romanian state institutions. The inspection carried out in 1942 by the Foreign Ministry in Bratislava revealed, for example, that not a single member of the Legation had the function of protecting the interests of Slovakia and its citizens in his job description. Ivan Milecz had the tasks of keeping the political agenda, the representation function, the liaison with the Ministry of Foreign Affairs of the accrediting state in the accrediting state, the liaison with the Diplomatic Corps and the personnel records of the mission. The first Secretary of the Legation at that time, Herman V. Klačko, had, among other things, consular duties, the task of keeping the administrative agenda, and keeping the archives of the Secretariat. The Slovak minority in Romania was listed in the file of Ľudovít Gajdoš[8].

Another dysfunction was caused by the fact that the Slovak Legation had to use Romanian citizens of Slovak origin. The same legal uncertainties meant that the function of protecting citizens overlapped with the consular function. Often, the intervention of employees of the Legation with the authorities of the accredited state to protect Slovak citizens against possible illegalities was prevented by the authorities of the accredited state. Diplomatic protection was based on a series of diplomatic documents which only partially defined the international legal status of

[6] SNA MVZ, škat.195, d. 35.674/1942.
[7] SNA MVZ, škat. 506, d. 1746/1943.
[8] SNA MVZ, škat. 195, d. 35.674/1942.

foreigners (Maliţa 1970, 195). Slovakia, which had only emerged in 1939, was not even a signatory to these documents. These employees were subject to Romanian law. The Foreign Ministry in Bratislava asked Romania to exempt Romanian administrative and service staff in the Slovak Legation from military service. In the spring of 1940, the Foreign Office in Bratislava asked Bucharest to exempt Constantin Luca, Ivan Milecz's valet, from military service. In return, the government in Bratislava undertook not to employ Slovak citizens as administrative or service staff of the Romanian Legation in the Slovak capital[9]. The Legation announced in August 1941 that Peter Doval had been employed by the Legation since 1 October 1940 as an adviser but was unaware that as a Romanian citizen he needed an individual application sent to the Presidency of the Council of Ministers. He therefore hoped to obtain this document in the summer of 1941[10].

The situation was also aggravated by the lack of instructions from Bratislava. Ivan Milecz complained that the Bratislava headquarters did not send him enough information and instructions to know what to do. Between October 1940 and 1942 he repeatedly sent reports asking for directives (Bauerová 2014, 27-28). In November 1940, for example, Milecz had to write to the Ministry defending his subordinate, Michal Choluj, who had been reprimanded in connection with a message he had sent for the Danube Fair in the Slovak capital, which had not been attended by a Romanian representative. Romania's absence from the Danube Fair in Bratislava was not due to a lack of communication between the diplomatic mission and the Slovak Central Office, but to poor organisation within the Romanian government (Stenogramele 2000, doc. 29, 784). Choluj did not know exactly what the causes were and did not know what to convey to Bratislava. The problem was related to the lack of instructions, the unclear way of drafting documents and the dysfunctional organisation of the Ministry and its hierarchy with subordinates[11].

Thus, in the absence of an unanimously accepted regulation under international law at that time, the Slovak Legation in Bucharest had serious difficulties in fulfilling its functions. Problems of personnel, diplomatic status or legal nature prevented the Legation from performing its diplomatic functions.

Financial and administrative problems

The staffing situation has also had a negative impact on financial issues. The lack of adequate staff and the problems of financing the diplomatic activity of the Slovak Legation in Romania have permanently accompanied its existence. Only the experience in Prague diplomacy enabled Milecz to cope with the difficult years of his mission in Bucharest. His situation was not unique. Financial difficulties and lack of qualified diplomatic staff were shortcomings that the young Slovak state could not overcome. These shortcomings were also seen in the case of Slovakia's other diplomatic missions, with the exception, to some extent, of the Legations in Berlin and Rome (Bauerová 2014, 32-34).

The years 1939-1941 were considered the "golden years" of Slovakia's economy. Indeed, in the first three years of Slovakia's existence as an independent state, the financial problems of the Legation were less severe. However, from the beginning there were delays in opening accounts for the salaries of the Legation's employees. In November 1940, the Bratislava branch of the Tatra Bank, reported that only Michal Choluj's account had been opened, while Ignác Polko, Ludovít Gajdoš, Anna Kmeťova and Ján Hanzlík received money through Choluj's account[12]. Changes and increases in staff also had a negative effect on financial matters. In June 1941, the Legation's organization chart seemed to be definitive, but the method of paying all staff had not yet been resolved. After the economic difficulties of the summer of 1941 (Schvarc, Hallon, Sabol 2012, 165-178) and with the prolongation of the war, the economic situation of the state worsened. This crisis was also felt by the diplomatic missions abroad. The Legation was very careful how money was spent. Pavel Bukovinský wrote a request to the Ministry of Foreign Affairs in which he showed with invoices how the money had been used in 1939, 1940 and 1941 and asked, in the absence of any control over the invoices, for permission to keep all the accounts, with all the Legation's accounting records[13].

[9] SNA MVZ, škat. 194, d. 5262.
[10] SNA MVZ, škat. 506, d. 2513/1941.
[11] SNA MVZ, škat. 194, d. 11.116/1940.
[12] SNA MVZ, škat. 194, d. 9779.
[13] SNA MVZ, škat. 195, d. 20.201/1942.

The rising cost of living in the Romanian capital during the war years did not bypass the mission either. In October 1940, M. Choluj sent a letter to Bratislava in which he pointed out the worsening situation in Romania, without explaining why. He referred to the rise in prices and the worsening situation and living conditions between January and September 1940. Prices of basic foodstuffs had risen by between 30 percent and 40 percent since September 1939. For November it was expected to reach 50 percent over the previous November. He also showed the situation on articles. For example, a kilo of beef costs Lei 29 in September 1939 and had risen to Lei 48 in September 1940, pork from Lei 48 to Lei 70, butter from Lei 94 to Lei 200, onions from Lei 3 to Lei 7, soap from Lei 35 to Lei 72 per kilo, firewood from Lei 1,000 to Lei 1,700 per cubic meter[14].

In April 1942, a list of financial problems was submitted showing that even the real estate market in Bucharest was very expensive[15]. Milecz sent a note in May saying that Bucharest had become the most expensive European city. He gave a list of products including flour, sugar, meat, butter as being very hard to get, usually at high black-market prices. Therefore, the staff of the Legation started to go into debt, which Milecz found extremely unpleasant. He used the term proletarianization in these conditions of the Legation staff and asked for quick solutions[16]. Also, in May 1942 he drew the attention of the Foreign Ministry to another aspect: the difficulties in the supply of firewood, recalling that the winter of 1941/1942 had been difficult. He therefore wanted to obtain the money to heat the Legation's headquarters as early as May. Milecz said that the measure was more than necessary, as many families of Legation members had young children[17].

In 1942, Ľudovit Gajdoš asked the Ministry of Foreign Affairs to increase the amounts to be allocated. In June, it was suggested that the Legations in Bucharest and Zagreb did not necessarily need a recalculation of their payment arrangements, as they were no worse off than the missions in Madrid or Belgrade. Problems arose because of the development of the Slovak koruna/German mark exchange rate and two solutions were proposed: either that the Germans recognized an equal exchange of one mark for 5.20 koruna or that the Germans pay more for each Slovak worker sent to work in the Reich (Mičko, Martuliak 2019, 326-339). It was hoped that the Germans would agree and Černak Matuš, the Slovak diplomat in Berlin, was asked to intervene. From the German side the expected answer did not come[18]. On August 14, 1942, a report on the wage situation in the Legation had been submitted demanding payment of wages in foreign currency. Swiss francs were proposed. The exchange rate situation was compared with the Hungarian pengő to obtain a better return than the direct exchange of Slovak koruna for Romanian Lei[19]. In October 1942, Milecz reported in Bratislava that he was exhausted due to workload and financial shortages (Bauerová 2014, 32).

The Legation staff was unhappy with the level of salaries, as often the money does not even arrive on time for current salaries. Ludovít Gajdoš complained at the beginning of 1943 that he could no longer even make a living because of the high cost of living. He spoke of adjusting wages or even returning home[20]. Gajdoš pointed out on August 10, 1943 that the financial situation of the Legation was worrying and immediate efforts had to be made to rectify it. Initially he sent a private letter, but when he received no reply, he preferred to make an official address. He noted that there was an exchange rate difference between Tatra Banka and the National Bank of Romania, which had increased since April, and requested an adjustment. Although the Ministry had been informed, no satisfactory action was taken to remedy the situation of the Legation's finances, the problem deepening every day[21].

By 1944, due to the devaluation of the Slovak koruna against the US dollar, the Legation had 20% less financial resources than it had previously had. These problems seriously affected the work of the Legation. Milecz tried hard to keep his mission running smoothly, but he often had no money even for protocol activities. He did, however, manage to organized regular receptions and official dinners to maintain relations in the dip-

[14] SNA MVZ, d. 11.718/1940.
[15] Trying to be convincing, the signatory of the document pointed out that the butter that was sent to the Vienna market from Romania was more expensive in Bucharest than in Vienna, SNA MVZ, škat. 195, d. 35.346/1942.
[16] SNA MVZ, škat. 195, d. 35.346/1942.
[17] SNA MVZ, d. 13.868/1942.
[18] SNA MVZ, škat. 195, d. 35.346/1942.
[19] SNA MVZ, škat. 195, d. 35.346/1942.
[20] SNA MVZ, škat. 195, d. 25.007/1942.
[21] SNA MVZ, škat. 195, d. 35.346/1942.

lomatic corps in the Romanian capital. The lack of adequate staff and the problems of financing the diplomatic activity of the Slovak Legation in Romania have always accompanied its existence (Bauerová 2014, 32).

Financial problems can be seen from other documents. On May 9, he hosted a dinner for the Slovak delegation that visited Romania, headed by Education Minister Jozef Sivák. The Romanian representatives included Ministers Ion Petrovici and Al. Marcu, the Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, Gh. Davidescu, the director of the political section of the same Ministry, Mitilineu and other senior officials of the Ministries of Education and Propaganda. They were joined by the head of the German Legation, Manfred von Killinger, and his daughters. In total 32 people. Milecz had a discussion with J. Mračno, a representative of the Slovak Foreign Ministry, about the exaggerated expenses of this evening and demanded their reimbursement to the Ministry. In order not to end up in an embarrassing situation, Milecz preferred to justify the expenses by complaining that in the past the monthly money granted for such events arrived on time, recalling the high cost of living and food in the capital. He complained at the end of one document that apart from the reception he had not received money for protocol expenses. He pointed out that a good lunch with drinks including champagne cost at least Lei 3000 even when it was organized at home, not in a restaurant. He did not remember anything about the tea parties organized for various ladies of the Bucharest society or the bridge games organized by his wife twice a month. These tea partieswere attended by 25-30 people and lasted late into the night, attended by the wives of diplomats or Romanian officials. He found it necessary to spend more for a minimum of diplomatic representation than he received[22]. For these reasons, Milecz was often a stinger in the Bucharest environment. Although she had a wealth of experience in the world of diplomacy, Irina Procopiu, who often frequented the Legations or met with ministers plenipotentiary accredited in the Romanian capital, recalls only once having "tea with the Slovak minister", on June 4, 1941 (Procopiu 2016, 293). As these social events in the world of diplomacy had the gift of creating or maintaining good relations with the Diplomatic Corps and the authorities of the host state, they were obligatory. Lack of funds for social events led to a decrease in the number of contacts in the political-diplomatic world.

Other expenses were also limited by Legation funds. After the visit of the military delegation in the spring of 1942, Milecz commented that the Romanian press wrote about 200 articles about it and 60 articles about Slovakia and the national holiday of the Slovak people. The large number of weekly and daily newspapers made this work difficult. He calculated that it would take 320 koruna equivalent to Lei 1500 a month to see all the Romanian newspapers that normally wrote about Slovakia. This was the equivalent of 100 articles. He mentioned the planned visit of a delegation of Slovak writers to Romania, followed by various artistic events related to the Romanian-Slovak cultural agreement that were in preparation. At the same time, he considered that the Ministry of Foreign Affairs and the propaganda office in Bratislava should take this activity more seriously, which was not producing very good results[23].

Financial problems have also affected the development of diplomatic relations. Once bilateral relations were established, Romania and Slovakia aimed to develop them. The first issue that was raised was the opening of a Slovak Consulate in Cluj to provide consular assistance, mainly for the Slovak minority in Romania. This project collapsed after the capital of Transylvania came under Hungarian administration in September 1940. Under these circumstances, the question arose of opening a Consulate in Timişoara to represent the Slovaks in Banat. The many financial problems faced by the Foreign Office in Bratislava also prevented this. It was not until 1943 that the opening of a Slovak Honorary Consulate in Timişoara was considered (Bruja 2021, 27-38). The Consulate was to take over several tasks of the Legation, but the steps for its establishment were taken too late[24].

Administrative problems have also constantly accompanied the life of the Slovak diplomatic mission in Bucharest. The first difficulties were related to the location of the diplomatic mission. Ivan Milecz represented Slovak diplomacy in Romania from his hotel room until he found a new home. In the spring of 1940 Milecz moved

[22] SNA MVZ, škat. 195, d. 25.403/1943.

[23] SNA MVZ, škat. 195, d. 11.430/1942.

[24] SNA MVZ, škat. 506, d. 2010/43.

into a villa in the center of the capital, on Dionisie Lupu Street, the Maria Zăhărescu Karaman house. There was some discussion about the price Milecz had to pay for the rent of the building in Bucharest. He considered that it was necessary to own such a property to be able to carry out his mission in the best conditions[25]. The discussion on the optimal price caught both the Ministry in Bratislava and the Romanian authorities to whom Milecz asked for their assistance. He insisted not only because his mission had a certain prestige, but also because Slovakia's reputation was at stake (Bauerová 2014, 25, note 57)[26]. The equipment and instruments of the Legation were only partly provided by the host, most of it being in the possession of the plenipotentiary minister or military attaché. Even the furniture was partly brought in by mission staff, such as archive furniture or desks that had been sent from the Foreign Ministry in Bratislava. Portraits of Jozef Tiso and Andrej Hlinka were also requested from there, plus crucifixes for the desks. At the same time, the Foreign Ministry in Bratislava asked Romania to grant several advantages for the car of the Slovak Legation in Bucharest. The first such request was made in January 1940, and the Slovak request was accompanied by a guarantee that the Romanian Legation in Bratislava would benefit from this status from that time[27]. It was only in January 1941 that he managed to find funds to hire a car for his mission (Bauerová 2014, 28). In February 1942, the Legation was informed by the Foreign Ministry in Bucharest that all foreign diplomatic missions would be placed in an area between Jianu Park and Floreasca Lake, where land was still available. At no time was there any question of the Legation acquiring land for its own headquarters, remaining on lease until 1944[28].

As far as the mission staff is concerned, only a few members could afford to live at an address other than that of the Legation. Milecz looked for a suitable home for himself in one of the villas in the Romanian capital. He resided in the hotel until March 1940 when he found his first home in a villa on Tomas Masaryk Street[29]. In April 1941 he moved to a new address on Delavrancea Park Street, where he stayed until April 24, 1944. In the Diplomatic List of June 1943[30], the Slovak Legation had Ivan Milecz, domiciled at 22 Delavrancea Park, as minister plenipotentiary, Herman V. Klačko, secretary of the Legation, domiciled at Dionisie Lupu, no. 20, Jozef Telgársky, press attaché, at 9, Dr. Marcovici Entrance, while Jozef Parčan, military attaché, and the other employees were domiciled at the Legation's address at 47, Dionisie Lupu[31].

The financial lists can also be seen from other details. During the day the Legation building was guarded by a Romanian soldier, but during the night it was guarded by Legation staff. Each member of the mission stood guard, working 20 hours a day to ensure security. Sometimes he was replaced by a housekeeper[32]. Even the smallest details seem to have caught the Legation between helplessness and incapacity. On many occasions, Milecz approached the Foreign Ministry in Bratislava, complaining that he did not have enough funds to buy administrative materials for the smooth running of the mission's chancellery (ink, copier ink, maps). In October 1940, Milecz requested chancellery materials and stationery (brochures, letters of recommendation for foreign diplomats, courier sheets, questionnaires for obtaining visas and passports, stickers, business cards, receipts)[33]. For example, the typewriters from Slovakia (Torpedo, Groma and Remongton firms) worked well, but most of Milecz's reports were handwritten. Unfortunately, the Groma machine was not very good, having difficulty writing the letter B and arrangements were made to get a new one[34]. The 1942 inspection raised hopes that the situation would be remedied. Perhaps not coincidentally, the head of the political section in the Central Office in Bratislava, J. Mračno, drew up a document announcing that a review of the

[25] Contract details are kept in SNA MVZ, škat. 194, d. 3025/1940.

[26] The October 1940 contract stated that the rent was Lei 90,000 for six months, Jana Bauerová shows that the price increased over the years, reaching Lei 1,350,000 in 1943-1944.

[27] SNA MVZ, škat. 194, d. 6259/1940.

[28] SNA MVZ, škat. 195, d. 11.907/1942.

[29] By comparison, according to the contract with the landlord, Milecz paid Lei 80,000 for six months at the property in Masaryk Street, SNA MVZ, škat. 194, d. 6647/1940.

[30] The Diplomatic List is a register containing the names and titles of heads of diplomatic missions accredited to a state, together with the names and diplomatic ranks of mission staff. The list includes the address of the mission, the residence of the diplomats (Feltham 2005, 53). The diplomatic list that Ivan Milecz received on his arrival in Romania dates from June 1939, SNA MVZ, škat. 194, d. 13.299/1939.

[31] SNA MVZ, škat. 506, d. 1746 /1943.

[32] SNA MVZ, škat. 195, d. 12.777/1942.

[33] SNA MVZ, škat. 194, d. 12.444/1940.

[34] SNA MVZ, d. 6259/1940.

Legation's acts by department had been carried out between 27 February and March 9, 1942[35]. But problems continued until 1944. From the list of documents handed over to the Bratislava, one can see the order in which the Diplomatic Archive of the Mission was carried out. Among the documents kept in the Slovak archives are the diplomatic cipher and encryption key, used by the Slovak Legation in Bucharest between November 1, 1943 and April 30, 1944[36]. When Milecz decided to entrust these documents, he drew attention to some small changes made in the cipher at that time and marked the document as secret[37] .

The bombing in 1944 forced the Slovak Legation to evacuate. On April 16, Milecz wrote that the situation was extremely serious and the threat of a Soviet invasion of Bucharest was imminent. He considered it possible that the Antonescu government would resign to make way for an executive capable of signing an armistice with the USSR (Bauerová 2014, 118). For a short period from April 1944 Milecz was on Aleea Alexandru. Due to aerial bombardments he had to evacuate outside Bucharest at the request of the Romanian authorities. The diplomatic staff moved to Nădlac, while he stayed at Săftica, then at Costești Deal, 60 km from Bucharest. In July 1944, Milecz moved to Timișoara (Bauerová 2014, 26). The proximity of the Hungarian border allowed Milecz and the members of the mission to return safely to Slovakia after the change of alliances in Romania on August 23, 1944, together with the entire Legation archive.

Conclusions

In 1997, historian Niall Ferguson released an extremely exciting collective volume entitled *Virtual History. Alternatives and Counterfactuals* in which he proposed, in 11 chapters, a series of counterfactual explanations to the great events that have transformed modern and contemporary history. These include Michael Burleigh's *Nazi Europe: What if Germany has defeated the Soviet Union?* Taking Hitler, Himmler or Rosenberg and the planners behind them as his starting point for the post-war era, the author attempts to create a post-war nightmare world in which the apocalyptic visions of these Nazi leaders might have been applicable. What Michael Burleigh does not explain is how such an outcome could have been reached. Nor is it necessary. Leaving aside the tempting counterfactual history, we can rather ask how Germany could have defeated the Soviet Union, given its allies. Between 1941-1944, the USSR was allied with the USA and Britain, among others, while Germany was allied with Romania and Slovakia. Under these circumstances it was obvious that it could not win the war. The study we have presented provides several additional arguments for this conclusion.

The present analysis proposes a different perspective on the bilateral relations of the Tripartite Pact partners in 1939-1944. From the analysis of the difficulties in the functioning of a diplomatic mission, we can learn different aspects of bilateral relations. In general, the administrative documents of a diplomatic mission have been little analyzed and have not been under the "researchers' magnifying glass". Unlike the reports drawn up by members of diplomatic missions, these documents are dry and do not readily reveal the reality faced by these missions. The case of Slovakia, a small state that only emerged in 1939, dependent on Germany but eager to work with Romania, is illustrative. Although Bratislava's diplomacy did not depend on its fate, the importance that Slovakia attached to its relationship with Romania illustrates once again how small Bratislava's possibilities were to create its own strong diplomacy. The lack of international law regulations in the years of the Second World War in defining the functions of diplomatic missions must have been the main obstacle for a Legation. Diplomatic status was not well defined and sometimes diplomatic mission officials overlapped their activities. At other times, as we have shown, they clashed with the authorities of the host state, especially on consular matters or the protection of citizens of the accrediting state but of the nationality of the accrediting state. But these difficulties were not unique.

The vulnerabilities of the Slovak state, the lack of qualified diplomatic staff, the understaffing of the Legation, the merging of diplomatic and consular functions, the legal uncertainties are some of the problems faced by the Slovak diplomatic mission not only in Romania's capital, but also in those of the other Axis partners. Other dysfunctions were caused by the level of salaries, delays in their payment, payment methods, difficulties created by

[35] SNA MVZ, škat. 195, d. 35.137/1942.
[36] SNA MVZ, škat. 506, d. 2949 and 3030/1943.
[37] SNA MVZ, d. 3328/1943.

the evolution of the exchange rate of the main currencies, the rising cost of living in the Romanian capital under the conditions of the war, the lack of funds for social events. To these were added problems with the mission's and residents' premises or administrative problems, all complicating the life and work of the Slovak diplomatic mission in Bucharest. These were the main dysfunctions of the Slovak Diplomatic Mission which adversely influenced the development of diplomatic relations and Slovakia's ties in Bucharest. Slovakia's situation was not unique. Any analysis of Romania's diplomatic missions abroad in those years can give us a similar perspective.

This is just one small facet of an inexorable reality. Nazi Germany's allies were small states, drawn into the German sphere of influence by the international situation or even, in the case of Slovakia, created with Berlin's direct help. So, any counterfactual projection must take these aspects into account. Thus, the result provides additional arguments for understanding real history.

Bibliography

Bauerová 2014: J. Bauerová, Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939-1944 (Trnava 2014).

Bruja 2014: R.F. Bruja, Establishment of Romanian-Slovakian Diplomatic Relations in 1939. In: (Ed. I. Boldea) Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives. History Section (Tg. Mureș 2014), 355-363.

Bruja 2021: R.F. Bruja, The Function of Protecting in the Receiving State the Interests of the Sending State and of Its Nationals. The Case of Slovak Legation in Bucharest (1939-1944). In: (Ed. I. Boldea) The Shades of Globalization. Identity and Dialogue in an Intercultural World. History, Political Science, International Relations (Tg. Mureș 2021), 27-38.

Fetham 2005: R.G. Feltham, Ghid de diplomaţie (Iaşi 2005).

Ďurica 1984: M.S. Ďurica, The Foreign Policy of the Slovak Republik (Padova-Trieste 1984).

Jarinkovič 2012: M. Jarinkovič, Slovensko a Iugoslávia v rokoch II. Svetovej vojny (Banská Bystrica 2012).

Letz 2012: R. Letz, Slovenské dejiny (Slovak History), V 1938-1945 (Bratislava 2012).

Maliţa 1970: M. Maliţa, Diplomaţia. Şcoli şi Instituţii (Bucureşti 1970).

Maťovčík 1990: A. Maťovčík, Slovenský biografický slovník. Zväzok IV (Slovak Biographical Dictionary, vol. IV), M - Q (Martin 1990).

Otu 1999: P. Otu, Relaţii militare româno-slovace. 1939-1944. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă, Magazin Istoric, Februarie 1999.

Mičko, Martuliak 2019: P. Mičko, P. Martuliak, Slovenské pracovné sily v Nemeckej ríši v roku 1942. In: (Ľ. Hallon, P. Mičko a kolektív) Vyostup a pád hospodaráskeho vývoja Slovenska 1942-1945 (Bratislava 2019).

Schvarc, Hallon, Sabol 2012: M. Schvarc, Ľ. Hallon, M. Sabol, "Tiso, Tuka, kde je múka". (Kriza v zásobovaní chlebovými obilninami v lete 1941 z pohľadu nemeckého vyslanectva). In (Ed. Marek Syrný a kolectiv) Slovensko v roku 1941. Politika - Armada - Spoločnosť (Banská Bystrica 2012), 165-178.

Procopiu 2016: I. Procopiu, Pagini de jurnal (1891-1950), ediţie de Georgeta Filitti (Iaşi 2016).

Sora 2017: S.S. Sora, Managementul carierei diplomatice (Iaşi 2017).

Stenogramele 2000: Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştrii. Guvernarea Ion Antonescu, vol. IV (July-September 1941), ediţie de Marcel-Dumitru Ciucă şi Maria Ignat (Bucureşti 2000).

Dificultăţile unei misiuni diplomatice. Legaţia Slovaciei la Bucureşti (1939-1944)

Cuvinte-cheie: Legaţie, Slovacia, funcţii diplomatice, protocol, personal diplomatic.

Rezumat: Analiza de faţă abordează o problemă puţin abordată în studiile despre relaţiile bilaterale. Marea lor parte se apleacă asupra activităţii politico-diplomatice a personalităţilor care au ocupat funcţii în diplomaţie. Studiul misiunilor diplomatice nu a avut în vedere şi analiza situaţiei administrative, a celei financiare sau a problemelor juridice cu care aceste misiuni s-au confruntat. Propunem o analiză succintă asupra dificultăţilor de care s-a lovit una din misiunile diplomatice acreditate la Bucureşti în anii celui de al Doilea Război Mondial: Legaţia Slovaciei.

Diplomaţia slovacă s-a organizat repede, după structura fostului Minister de Externe de la Praga, fără să aibă personal calificat sau cu experienţă în diplomaţie. Unul din puţinii diplomaţi cu experienţă, Ivan Milecz a fost trimis la Bucureşti pentru a reprezenta Slovacia în România, Iugoslavia şi Bulgaria. Faptul că Milecz a fost trimis să ocupe postul de la Bucureşti, dovedeşte importanţa pe care Externele de la Bratislava o acordau relaţiilor cu România. Din septembrie 1939 până în august 1944, Ivan Milecz a reprezentat la Bucureşti interesele Slovaciei în România.

În lipsa unei reglementări unanim acceptate din perspectiva dreptului internaţional la acel moment, Legaţia Slovaciei la Bucureşti a avut dificultăţi serioase în a-şi îndeplini funcţiile. Pe parcursul anilor 1940-1944, personalul Legaţiei s-a diferenţiat, în încercarea de a acoperi funcţii cât mai variate. În condiţiile consolidării legăturilor româno-slovace, personalul Legaţiei Slovaciei a fost completat cu personal diplomatic şi contractual. Personalul legaţiei nu respecta schema minimă a unei misiuni diplomatice, conform căreia în statul de funcţii trebuiau să figureze măcar şase angajaţi. Aşadar, funcţiile misiunii diplomatice urmau să fie îndeplinite de o misiune subdimensionată.

Problemele legate de personal, de locaţie şi de statut diplomatic au împiedicat legaţia să-şi îndeplinească misiunea. Situaţia personalului a produs efecte negative şi asupra problemelor financiare. Acestea au fost cele mai grave dificultăţi cu care s-a confruntat misiunea. Dacă organigrama misiunii diplomatice părea să fie definitivă, modalitatea de plată a întregului personal nu fusese rezolvată. Misiunea diplomatică nu a beneficiat de sume importante pentru protocol, având dificultăţi în a asigura plata salariilor propriilor angajaţi. Aceste lipsuri au influenţat activitatea diplomatică a misiunii. Analiza de faţă oferă o altă perspectivă asupra raporturilor bilaterale din anii 1939-1944.

Трудности одной дипломатической миссии. Словацкое представительство в Бухаресте (1939-1944)

Ключевые слова: представительство, Словакия, дипломатические функции, протокол, дипломатический персонал.

Резюме: В данной статье рассматривается вопрос, который мало затрагивался в исследованиях двусторонних отношений. Большинство из них посвящено политико-дипломатической деятельности лиц, занимавших дипломатические должности. При изучении дипломатических миссий не производился анализ административной и финансовой ситуации или правовых проблем, с которыми эти миссии сталкивались. Предлагаем краткое исследование трудностей, возникших перед одной из дипломатических миссий, аккредитованных в Бухаресте в годы Второй мировой войны, – Словацким представительством.

Словацкая дипломатия была организована спешно, по структуре бывшего Министерства иностранных дел в Праге, без квалифицированного персонала, имевшего опыт в области внешних сношений. Один из немногих опытных дипломатов, Иван Милеч, был отправлен в Бухарест, чтобы представлять Словакию в Румынии, Югославии и Болгарии. Тот факт, что Милеча отправили на пост в Бухаресте, показывает, какое значение Министерство иностранных дел в Братиславе придавало отношениям с Румынией. Иван Милеч представлял интересы Словакии в Румынии с сентября 1939 по август 1944 года.

В отсутствие на тот момент единогласно принятого регламента в области международного права Словацкое представительство в Бухаресте столкнулось с серьезными трудностями при выполнении своих функций. В течение 1940–1944 годов персонал миссии менялся, пытаясь выполнять как можно более разнообразные функции. В условиях налаживания румыно-словацких связей штат словацкой миссии пополнялся дипломатическим и контрактным персоналом. В составе дипломатического представительства должно было состоять не менее шести сотрудников. Однако штат Словацкой дипмиссии был малочисленным и этим требованиям не соответствовал.

Проблемы, связанные с персоналом, помещением и дипломатическим статусом, мешали представительству выполнять свои функции. Кадровая ситуация повлекла за собой и финансовые проблемы. Это были самые серьезные трудности, с которыми столкнулась миссия. Не был решен вопрос обеспечения оплаты труда всего персонала, включенного в штатное расписание. Дипломатическая миссия не могла использовать необходимые суммы для протокола, испытывая трудности с обеспечением выплаты заработной платы своим сотрудникам. Эти недочеты оказали влияние на дипломатическую деятельность миссии. Данное исследование дает иной взгляд на двусторонние отношения 1939-1944 годов.

20.02.2023

Associate Professor PhD. hab. Radu Florian Bruja, Ștefan cel Mare University of Suceava, University St. 13 Suceava, Romania, https://orcid.org/0000-0003-1102-6444, e-mail: radub@atlas.usv.ro

DESTINUL FEMEILOR DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ, MOLDOVA ŞI TRANSILVANIA ÎN CONTEXTUL RĂZBOAIELOR DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Şarolta Solcan

Cuvinte-cheie: femeie, război, bărbaţi, Ţările Române, secolul al XVII-lea.

Destinul femeilor din anii de dispute politice îi interesează pe tot mai mulţi istorici, care subliniază rolul important al acestora în timpul războaielor, fenomen adesea marginalizat de sursele istorice (Dubois 2004; Goldsteinn 2003; Palmieri, Hermann 2010). Preocupările pentru viaţa şi năzuinţele din anii de război ale femeilor din lumea anglofonă au fost recent materializate într-un volumul amplu *Women and war,* coordonat de Donna Coates (Coates 2020).

Secolul al XVII-lea a fost presărat de numeroase războaie şi în Ţările Române. Unele dintre ele erau menite să înlăture stăpânirea străină, ca, de exemplu, la începutul secolului, apoi în anii 1658-1662, în Moldova – în 1686, când a pătruns armata poloneză condusă de Jan Sobieski. În tot secolul au fost amintite raiduri tătăreşti în cele trei state.

În cursul aceluiaşi veac au fost frecvente războaie civile, datorate luptelor pentru domnie dintre diferite grupuri ale elitelor. Asemenea confruntări au fost în Transilvania la începutul secolului şi apoi în timpul războiului antiotoman din anii 1658-1662, în Moldova – după moartea lui Simion Movilă, survenită în 1607, alte lupte au fost pentru înscăunarea lui Gheorghe Ştefan (1653) etc. Tragedia acestor dispute militare a fost amplificată de chemarea unor armate străine – otomane, tătăreşti, poloneze, transilvănene – de părţile beligerante.

Luptele interne pentru tronul Moldovei, începute în 1607 şi prelungite până în 1616, au avut o conotaţie aparte, deoarece ele au fost iniţiate de văduvele lui Ieremia Movilă, doamna Elisabeta, şi a lui Simion Movilă, doamna Marghita. Fiecare dintre ele dorea impunerea fiilor săi în fruntea ţării. Pentru cele două doamne urmările acestor confruntări au fost dezastruoase. Elisabeta, după înfrângerea de la Drăcşani, în august 1616, a fost luată prizonieră de paşa de la Silistra şi umilită de acesta. De asemenea, a văzut cum fiii ei au fost înfrânţi de otomani şi, ca urmare, Constantin a pierit în Nistru (1612), iar ceilalţi doi au urmat calea robiei împreună cu ea. Au avut de suferit şi fetele ei, care au rămas văduve sau au fost luate în robie, după ce soţii lor au căzut victime ale luptelor cu otomanii şi tătarii. Miron Costin a judecat-o aspru pe doamna Elisabeta, când scria: „La această ocară au sosit casa lui Ieremia vodă şi poate hi pentru răutăţile ei, că era o fămeie răpitoare…." (Costin 1958, 64).

În ceea ce o priveşte pe doamna Marghita, aceasta a fost nevoită să părăsească Moldova împreună cu fiii ei. Au murit şi ea, şi fiii ei în ţările din vecinătatea Moldovei (Iorga 1910, 1043-1044, 1069; Gorovei 2006, 18-20).

Tot în secolul al XVII-lea s-au desfăşurat conflictele lui Gabriel Báthori cu oraşele din principat şi incursiunea sa în Ţara Românească în 1610-1611, luptele dintre Matei Basarab şi domnul Leon Tomşa (1630-1631). Cu un puternic impact în epocă au fost atacurile lui Vasile Lupu împotriva Ţării Româneşti. De o violenţă deosebită a fost răscoala seimenilor din anii 1654-1655.

Toate aceste conflicte militare au afectat profund pe locuitorii Ţărilor Române, deoarece de fiecare dată se repeta scena din 1653, descrisă de Miron Costin cu prilejul pătrunderii cazacilor în Ţara Românească: „fără milă, au dat foc şi oraşului, şi ori pre unde-şi agiungea … fumau a bieţilor lăcuitori nevinovaţi lăcaşurile, odăile şi hrana" (Costin 1958, 149).

Nici în cazul războaielor interne, în care nu interveneau trupe străine, situaţia nu era mai bună, deoarece adversarii se răzbunau pe supuşii celuilalt. *Letopiseţul cantacuzinesc*, referindu-se la luptele dintre boierii olteni, conduşi de Matei Basarab şi Leon vodă, descria cum, după fiecare

înfrângere suferită de oastea domnului, „întorcându-se oştile....au jăfuit şi au prădat ţara de peste Olt foarte rău" (Grecescu, Simonescu 1960, 98). La incendii şi jafuri se adăugau întotdeauna omorurile, siluirile, robirile, ale căror prime victime erau femeile şi fetele, fapte menţionate în numeroase surse.

Femeile ştiau că oricând puteau fi obiectul răzbunării duşmanilor. Groaza era şi mai mare dacă aceştia erau otomani sau tătari. În septembrie 1661, când comandantul turc Ali paşa a chemat nobilii la el, majoritatea dintre ei au refuzat, deşi i se închinaseră, şi au fugit din Sighişoara. Acest fapt l-a supărat pe paşă, care a poruncit „ca aceşti nobili, prinşi şi legaţi, să fie trimişi în tabără". Kraus continua: „Această ştire a iscat mare frică printre nobili, mai ales printre femeile lor..." (Kraus 1965, 426).

Izbucnirea războiului

Izbucnirea unui război inspira multă teamă. Georg Kraus arăta, în 1660, că vestea apropierii armatelor turco-tătare de Transilvania „a pricinuit o mare frică şi bâjenie" (Kraus 1965, 331).

Bărbaţii se pregăteau de luptă, dar nu înainte de a-şi pune familiile la adăpost. Teama pentru pierderea soţiilor şi copiilor putea merge până acolo, încât unii ezitau între a intra în armată, dacă era vorba de un război civil, sau a rămâne în localitate pentru apărarea celor dragi. Francisc Nagy Szabó, fiul unui cetăţean de vază din Târgu Mureş, în memoriile sale, a surprins o asemenea confesiune: „Dacă mergem lângă el (Moise Secuiul – *n.n.*), acasă ei (tătarii – *n.n.*) ne robesc soţiile şi copiii; că tătarii nu aşteaptă nimic de la Moise, nici nu se tem de el, ci fac ce poftesc. De aceea, mai bine-i acasă, dacă ne putem ocroti, să ne ocrotim dară, iar dacă nu vrem, să murim acasă şi pentru ai noştri, să nu mai tot vedem când îi răpesc tătarii şi când îi duc" (Gáll Mihăilescu 1993, 119).

Era un sentiment justificat, bazat pe experienţa tristă a nenumărate conflicte armate interne în Ţările Române. Sursele transilvănene – scrisoarea din 10/30 octombrie 1615 a principelui Gabriel Bethlen, precum şi surse săseşti din 1615 şi 1616 – referitoare la luptele lui Ştefan Tomşa cu boierimea moldovenească arătau că, după ce acesta a înfrânt oastea răsculaţilor la Păcurari, a trecut la uciderea rudelor răsculaţilor, a femeilor şi copiilor lor (Iorga 1902, CXX). Gabriel Bethlen, contemporan evenimentelor, scria, pe 10 octombrie 1615, despre soarta soţiilor boierilor înfrânţi de Ştefan Tomşa, dintre care o parte au fost ucişi, alţii au reuşit să fugă în Polonia: „pe unele din soţiile boierilor pe care nu i-au putut prinde, a pus să le taie mici fărâme, cele care se întâmpla să fie însărcinate dintre ele... a pus să le spintece pântecele, scoţând afară copiii, ucigând şi pe aceia. Dumnezeu doar nu va suferi acestea" (Veress 1937, 52-54).

În ceea ce priveşte femeile, acestea se gândeau cu multă teamă şi îngrijorare la război, la participarea soţilor şi fiilor lor în confruntări armate, în tabere militare. Despre trăirile lor în aceste momente au rămas puţine informaţii. Unele dintre acestea provin de la două principese, soţia lui Gheorghe al II-lea Rákóczi, Sofia Báthori, şi de la soţia lui Mihai I Apafi, Ana Bornemisza. Cronicile vorbesc de încercarea soţiei lui Gheorghe al II-lea Rákóczi şi a copilului lor, Francisc, să-l oprească pe principe, în 1657, de la expediţia din Polonia: „voiră să-l înduplece prin plânsetele lor să nu facă... expediţia, însă nu putură face nimic" (Kraus 1965, 194).

Atmosfera dintr-o familie în care soţul trebuia să plece şi pleca la oaste a fost surprinsă în documentele familiei lui Mihai I Apafi şi în cele ale apropiaţilor ei din anii 1682-1683. Vestea că principele era nevoit să însoţească armata otomană împotriva Vienei a pricinuit multă tristeţe familiei sale, lucru sesizat şi de cei apropiaţi. Astfel, soţia cancelarului Mihai Teleki remarca, pe 9 iulie 1682, că „Doamna noastră este într-o mare tristeţe şi îngândurare" (Herner 1988, 109). De asemenea, unul dintre consilierii doamnei, Ştefan Naláczi, scria, pe 21 iulie 1682, într-o scrisoare către Mihai Teleki: „domniile lor sunt într-o tristeţe îngrozitoare şi fără niciun chef. Doamna noastră suferă îngrozitor, om mai suferind abia dacă ai văzut dumneata" (Herner 1988, 111).

După plecarea lui Mihai I Apafi în tabăra otomană, Ana Bornemisza aştepta, conform mărturisirii ei, cu teamă şi emoţie orice veste de la principe sau despre el (Herner 1988, 115, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 127). De exemplu, pe 19 septembrie 1683, doamna scria că „fără îndoială, sunt foarte îngrijorată, dragul meu soţ, dar Dumnezeu, care a fost cu domnia ta şi cu noi până acum, te salvează..." (Herner 1988, 123-124). Peste câteva zile, pe 30 septembrie 1682, ea îi scria soţului că „doreşte din inimă ca Dumnezeu să-l ferească în multele sale războaie şi să-l aducă acasă" (Herner 1988, 125).

În alte scrisori doamna, ca, de exemplu, pe 1 august 1682, îi mărturisea lui Apafi că scrisorile de la el îi fac inima mai uşoară (Herner 1988, 112).

Doamna cerea informaţii despre starea de sănătate a principelui. Se temea de rănirea lui, dar era îngrijorată şi de posibile îmbolnăviri din pricina epidemiilor care bântuiau în tabără. Pe 10 august 1682 îl ruga pe principe să-i scrie despre sănătatea sa (Herner 1988, 114). În vara lui 1682 îi solicita cancelarului Mihai Teleki s-o înştiinţeze „cu precădere despre starea de sănătate" a principelui (Herner 1988, 133). Altădată, îl ruga pe Apafi ca acesta să reţină mai mult timp la el curierul, „ca să aud ştiri despre dumneata, dacă aş putea auzi veşti bune" (Herner 1988, 116).

Adăpostirea femeilor

La vestea războiului, preocuparea principală a bărbaţilor era adăpostirea familiilor. Elitele, în general, îşi trimiteau soţiile şi copiii cât mai departe de posibilele trasee ale armatelor. De exemplu, Vasile Lupu, în 1652, când au năvălit cazacii şi tătarii, „au pornit pre doamna denpreună cu casele boierilor pen frânturile codrilor, pe la Căpoteşti, spre Cetatea Neamţului" (Costin 1958, 133). La începutul conflictului cu Gheorghe Ştefan, în 1653, Vasile Lupu a fugit împreună cu soţia şi copiii în cetatea Cameniţa (Kraus 1965, 155), iar Gheorghe Ştefan a trimis-o pe doamna Safta în Transilvania şi apoi, la insistenţele ei de a fi aproape de domn, a aşezat-o la „casele noastre din Bogdăneşti", aproape de hotarul cu principatul transilvănean, pentru a putea trece repede graniţa (Veress 1938, 272-277). Peste decenii, când se prefigura atacul polonez din 1684, Gheorghe Duca şi boierii moldoveni şi-au trimis soţiile în Ţara Românească (Neculce 1982, 273).

Despre Dimitrie Cantemir, în 1711, când se pregătea războiul antiotoman, Ion Neculce scrie că a hotărât „să-ş pornească doamna de la Cetăţuia pre Oituz cu Iordachi Rusăt vornicul, împreună cu giupânesile..." (Neculce 1982, 535). După înfrângerea de la Stănileşti, Cantemir s-a dus la Iaşi, unde-i fusese adusă la un moment dat familia, ca „să-şi apuce doamna, să iasă înaintea moscalilor, mai sus pe Prut" (Neculce 1982, 543, 599).

Prin momente cumplite trebuia să fi trecut Radu Şerban şi soţia sa, doamna Elina, în 1611, când, urmăriţi de tătari, fugeau spre Polonia. Nicolae Iorga scria despre plecarea din ţară a domnului: „e o tristă istorie de fugă, cu duşmanii în urmă şi împrejur..." (Iorga 1902, XCVIII). Fostul domn era urmărit de tătari, dar şi de soldaţii lui Radu Mihnea, recent numit de Poartă în scaunul Ţării Româneşti. În aceste împrejurări, doamna a născut o fetiţă pe care au botezat-o Elina şi care, peste ani, va fi soţia postelnicului Constantin Cantacuzino. Era un caz fericit că în condiţiile vitrege ale pribegiei au supravieţuit şi mama, şi copila. Radu Şerban s-a preocupat de adăpostirea soţiei sale şi a celor două fiice, dintre care una era nounăscută şi pentru care drumul spre Polonia era foarte primejdios. Un timp, doamna şi cele două fete au stat la Suceava, la curtea lui Constantin Movilă, de unde le-a luat domnul, după ce fusese înfrânt de tătari lângă Bacău, şi a trecut în Polonia (Iorga 1902, XCLVIII; Barbu 2015, 98). Deşi oastea lui Radu Şerban era permanent urmărită şi hărţuită de duşmani, grija domnului nu înceta să se îndrepte spre soţia şi copilele lui.

Dacă unii dintre boieri şi nobili optau pentru trimiterea în pribegie a familiilor lor, alţii sperau că acestea se pot apăra mai bine acasă. De exemplu, Mihai Teleki, viitorul cancelar al Transilvaniei, în decembrie 1659, în toiul războiului, o aprovizionа pe soţia sa, trimiţându-i oameni, căruţe, fân, făină, unt, miere, arpacaş, linte, oţet şi peşte sărat (Gergely 1905, 454-456).

Aceeaşi atitudine o găsim şi printre locuitorii de frunte ai oraşelor. De exemplu, în momentul în care se apropiau trupele otomane, care trebuiau să-l înscăuneze pe Gabriel Bethlen, sfatul orăşenesc din Cluj sublinia că „trebuie să ne străduim ca, printr-o atitudine supusă, să ne păstram oraşul, soţiile, copiii" (Bálint, Pataki 1990, 131).

Relatarea lui Francisc Nagy Szabó ilustrează acţiunile întreprinse de capii de familie în astfel de împrejurări. La apropierea trupelor lui Gheorghe, Basta, tatăl său „i-a dus pe mama şi pe copiii sus, în cetatea Gurghiului, că i-au fost dus mai înainte la Iernut din calea haiducilor şi acolo au şi fost rămas" (Gáll Mihăilescu 1993, 98).

Din exemplele de mai sus constatăm că salvarea soţiilor şi copiilor devenea o prioritate pentru bărbaţi, iar cei care omiteau acest lucru erau aspru judecaţi de contemporani. G. Kraus, după ce descrie cum, în 1661, nobilii din oraşe au refuzat să meargă la comandantul turc, deşi i s-au închinat, „mulţi dintre ei au părăsit pe ascuns oraşele, şi-au lăsat femeile pe loc şi s-au dus în cetatea Făgăraş, care era încă de partea lui Kemény, lăsându-şi femeile să se descurce singure" (Kraus 1965, 426).

Adăpostirea soţiilor şi copiilor avea loc şi atunci când armatele turco-tătare traversau teritoriul Ţărilor Române. De exemplu, în 1683, pe când se întorceau armatele tătăreşti care au participat la asediul Vienei, Nicolae Bethlen a rămas pe domeniul său din Sânmiclăuş, „spre mirarea multora", dar şi-a trimis soţia şi copiii la Aiud (Bethlen 2004, 175). Cu acelaşi prilej, memorialistul arată că locuitorii multor sate au fugit la auzul apropierii tătarilor (Bethlen 2004, 175).

Teama de venirea armatelor turco-tătare era justificată, deoarece acestea de la început îşi propuneau robirea femeilor, aşa cum se poate citi în scrisoarea vizirului din Buda din 12 mai 1660, când îi îndemna pe transilvăneni să se supună lui Acaţiu Barcsai, principele numit de sultan. Altfel, ameninţa că, dacă nu dau ascultare poruncii, „am venit să robim pre dânşii şi să pustiim oruşagurile (ţara) lor şi să-i ştergem pre dânşii de pe pământ, şi pre fămeile lor să le robim cu totul..." (Iorga 1905, 293-294).

Pe de altă parte, adăpostirea familiei, a bunurilor în momentele în care apăreau trupe răzleţe, situaţie frecventă în vremuri tulburi, ca, de exemplu, în primii ani ai secolului al XVII-lea în Transilvania, intra în preocupările femeilor, aşa cum rezultă şi din memoriile lui F. Nagy Szabó. Acesta descria cum, la observarea unor soldaţi în zorii unei zile, în timp ce bărbaţii se pregăteau de luptă, femeilor le revenea sarcina de a ascunde bunurile cele mai de preţ: „Lumea din oraş a luat-o la fugă somnoroasă care încotro, lăsându-şi în urmă tot ce aveau", În acest timp, autorul, pe atunci un flăcău de 23 de ani, buimac, îşi căuta hainele, armele şi un cal cu care să fugă spre pădure. Când voia să plece, „M-a strigat însă mama şi toate câte le aveam era într-o ladă şi am luat-o şi în ogradă se afla puţin gunoi şi am acoperit cu el (lada – *n.n.*) şi mama a fugit cu copiii (mai mici – *n.n.*)" (Gáll Mihăilescu 1993, 106).

Chiar şi în cazul unui atac răzleţ, femeia trăia cu mari emoţii până la întoarcerea soţului şi a fiilor. F. Nagy Szabó redă atmosfera în care era aşteptat de ai săi. După plecarea acelor soldaţi, „în mare tihnă cu prada", oamenii au revenit în oraş, inclusiv părinţii şi fraţii memorialistului, doar el lipsea, pentru că, în fuga spre pădure, se rătăcise. Întârzierea lui a însemnat clipe grele pentru familie: „Şi până să ajung acasă, toţi s-au frământat: tăiatu-m-au oare haiducii, ori m-au luat cu ei?" (Gáll Mihăilescu 1993, 110). Reîntâlnirea este descrisă cu multă sensibilitate: „Între timp m-au zărit şi s-au bucurat foarte pentru mine şi eu, de asemenea, pentru bieţii de ei, ca după astfel de mare şi neobişnuită întâmplare" (Gáll Mihăilescu 1993, 110).

Apropierea trupelor vrăjmaşe, care semănau distrugeri de vieţi şi bunuri în drumul lor şi nu aveau respect pentru nimic, înspăimânta populaţia. Asta făcea ca groaza şi deznădejdea să definească starea femeilor şi fetelor în timpul războaielor. Ştefan Szamoskőzy descria fuga orădenilor şi a celor din împrejurimi în momentul în care, în 1598, se apropiau trupele turco-tătare: „şi-au pus câteva lucruri în căruţe şi plecau în o sută de direcţii, fiecare, după cum îl mâna spaima, fiecare dorea să se salveze cât mai repede şi să plece cât mai departe.... Se îndreptau cu sârg... care ici, care colo, fără sa aibă vreun conducător sau pe cineva care să-i orienteze... Au târât cu ei mulţimea epuizată de plâns, de osteneală şi foame a familiilor incapabile de luptă, a bătrânilor şi a femeilor neputincioase... Această mulţime de fugari, demnă de milă, a acoperit toate drumurile şi pădurile" şi era o victimă sigură pentru bandele de tătari „care-i loveau, îi tăiau, îi smulgeau şi-i duceau într-o amarnică robie" (Szamoskőzy 1977, 141).

La trecerea trupelor străine, locuitorii din aşezările fortificate se retrăgeau în spatele zidurilor. Dar, aşa cum descria cancelarul Ioan Bethlen, nici zidurile nu-i puteau feri de furia otomană, deoarece aceştia „le făceau una cu pământul" şi pe toată lumea fie ucidea, fie lua în robie (Bethlen, 1993, 63).

Multe femei sperau că zidurile bisericilor şi ale mănăstirilor le vor ocroti în faţa duşmanilor. Din păcate, speranţele lor s-au năruit în modul cel mai dureros. Armatele turco-tătare atacau lăcaşurile de cult şi pe cei refugiaţi acolo îi robeau sau îi omorau. De exemplu, în 1613, tătarii veniţi în sprijinul lui Gabriel Bethlen, „au cotropit pe neaşteptate ţinutul bistriţean, răpind mulţi oameni, chiar un sat întreg pe care l-au prins împreună cu preotul în biserică, astfel încât nu a scăpat nimeni, în afară de o femeie bătrână şi bolnavă" (Kraus 1965, 33). Altădată, în 1693, tătarii care au năvălit în comitatul Bihor, „pe mulţi din sate i-au constrâns să intre în biserică şi au aprins bisericile şi acolo au ars amărâţii împreună cu soţiile şi copiii" (Cserei 1983, 252).

Nici armatele creştine nu erau mai miloase. În timpul campaniei lui Mihai Viteazul în Moldova, în 1600, mănăstirea de călugăriţe Vânătorii Pietrei de pe valea Bistriţei, ridicată prin 1560 de Alexandru Lăpuşneanu, a fost distrusă. Era o mănăstire mică, care la 1741 adăpostea 10 călugăriţe (Gonţa 1998, 229-240; Păcurariu 1980, 546).

Miron Costin, referindu-se la venirea, în sprijinul lui Vasile Lupu, a cazacilor conduşi de Timuş Hmielniţki, scria: „cum au sosit la cetate (Suceava – *n.n.*), de a doua zi s-au desfrânat la jacurile mănăstirilor şi întăi asupra Dragomirnei mănăstirii cu puşci au mărsu şi au bătut mănăstirea. Şi dacă i s-au închinat, toate odoarele, veşmintele în jacu au dat şi câţi bieţi negustori erau închişi acolea şi mulţi den boieri, ruşinându căzacii fămei şi fete şi nu ca creştinii, ce mai multu decât păgânii s-au purtat cu aceia mănăstire" (Costin 1958, 159). Scenele s-au repetat de câte ori veneau trupe străine. Kraus descria cum, în 1657, la Mediesu-Aurit şi Beregovo, deşi femeile împreună cu copiii lor s-au refugiat în biserici din calea soldaţilor polonezi, totuşi au fost siluite şi ucise (Kraus 1965, 208).

Pribegia

Rămase singure în faţa duşmanilor, multe dintre femei îşi luau copiii şi plecau în pribegie. Era o decizie grea, deoarece fugarii erau urmăriţi şi de oştile vrăjmaşe, şi de bandele de tâlhari. Paul din Alep astfel descria drumul pribegilor care o luaseră spre munte, pentru a ajunge în Transilvania: „În acelaşi timp, la fel ca toţi ceilalţi fugari, eram apăsaţi de cea mai cumplită mizerie şi chinuiţi de cea mai grozavă spaimă. Deşi căzuse zăpada din belşug şi era un ger aprig, nimeni nu îndrăznea să aprindă un foc, nici chiar acei dintre fugari care se retrăseseră în mijlocul pădurilor, de frică – după cum spuneam – ca tătarii să nu zărească fumul din depărtare şi să-i urmărească direcţia. Închipuiţi-vă starea acestor nenorociţi, lipsiţi şi săraci, care nu îndrăzneau nici măcar să aibă vreun câine cu ei, de teamă să nu latre! În timpul nopţii, nu puteam dormi de spaimă şi toţi locuitorii din ţară fugiseră în creierii munţilor. Desigur, când au ajuns tătarii la Câmpulung, Atotputernicul – slăvit sa fie numele său! – i-a orbit şi ei s-au întors înapoi.

Mănăstirea pe care am pomenit-o în urmă se afla la capătul lanţului de munţi, în apropierea Ungariei, şi mai departe de ea nu era niciun drum şi nicio locuinţă. Lânga <ea> se află un alt sat, numit Nucşoara, adică Satul Nucilor, acolo fiind foarte mulţi nuci. Acest sat este în vârful unui munte .... Aici se aflau cele mai multe soţii de boieri" (Călători 1976, 255).

În cronica sa, Ioan Szalárdi, referindu-se la luptele de la Oradea din 1660, arăta cum „turcii şi tătarii atacau pe cei care se refugiau cu familiile şi servitorii şi pe bărbaţii puternici îi tăiau, iar pe soţiile şi pe copiii lor împreună cu toate bunurile îi robeau" (Szakály 1980, 540).

G. Kraus descria cum în 1661, atunci când au năvălit tătarii în satele din zona Baia Mare, „au dat peste multe mii de ţărani care fugeau grămadă; toţi aceştia au fost prinşi şi duşi cu ei" (Kraus 1965, 410).

Urmărind destinul femeilor care reuşeau să plece departe de casă, departe de război, constatăm că le aşteptau alte greutăţi şi pericole (Solcan 2014, 199-252). Documentele rămase de la aceste femei stau mărturie la viaţa grea pe care o duceau din cauza lipsurilor cu care se confruntau clipă de clipă.

La moartea lui Danciu, fost mare vornic al Ţării Româneşti şi tatăl lui Matei Basarab, refugiat în Transilvania, fiica sa, Calea din Brâncoveni, a fost nevoită să se împrumute cu banii, deoarece a „avut mare nevoie în ţară străină, din sărăcie n-a avut cu ce să-l pomenească la moartea lui". Calea a primit cei 8000 de aspri necesari înmormântării de la doamna Stanca, care „n-a vrut să lase pe acest boier...fără slujbă şi fără pomeni la moarte". În schimbul banilor primiţi, Calea a pus zălog satul Piria din judeţul Mehedinţi (DIR, I 1951, 105-106).

În 1621, doamna Marghita scria cancelarului Simon Péchy: „nu putem tăgădui starea strâmtorată şi păgubitoare şi pentru cheltuielile zilnice cheltuim şi ce avem, şi e de temut că şi prin aceasta cădem într-o stare mai lipsită" (Veress 1937, 231-232).

Peste câteva decenii, în 1655, Elina, soţia marelui logofăt Stroe Leurdeanu, a fugit la Braşov, din calea răscoalei seimenilor, împreună cu soţul şi cu cei doi fii ai acestuia. Aici era singură, doar cu copiii, după naşterea primului ei copil, deoarece soţul era plecat „cu Craiul şi cu alţi boieri pribegi". În urma complicaţiilor survenite la naştere, Elina şi copilul ei au murit. În testamentul din 28 iunie 1655 scria că ajunsese atât de săracă, încât pentru înmormântarea ei băieţii erau nevoiţi să

se împrumute. De asemenea, sublinia că în pribegie trăiau „din mila Craiului" şi lăsa, prin diată, ca banii împrumutaţi „la petrecania mea" să fie restituiţi din sumele obţinute de pe urma vânzării moşiilor ei după întoarcerea familiei în ţară (Catalogul 2006, 298-299, 343).

Pentru multe dintre femei pribegia însemna moartea departe de ţară. Ambele menţionate mai sus, doamna Marghita şi jupâneasa Elina, au decedat departe de casele lor.

Adesea femeile nu erau în siguranţă nici în locurile unde s-au refugiat. Soţiile boierilor şi ale nobililor nu o dată au fost judecate pentru faptele soţilor lor. Pe de o parte, erau privite cu ostilitate de simpatizanţii oponenţilor politici, pe de altă parte, oricând puteau fi căutate de adversarii soţului şi prinse. Prin asemenea momente a trecut şi soţia lui Constantin Şerban, doamna Nedelea, în 1659, pe când îşi urma domnul, care era aliat cu Gheorghe al II-lea Rákóczi şi participa alături de acesta la răscoala antiotomană. Refugiată la Baia Mare, o ruga, la un moment dat, pe soţia lui Gheorghe al II-lea Rákóczi să intervină la autorităţile din Baia Mare, ostile răsculaţilor, „să nu ne îngreuneze vieţuirea noastră aici pe acest scurt timp, să ne dea locuinţe, căci unele boierese au locuinţe nepotrivite, să ne putem odihni până ce ne vine răspuns de la soţul nostru. Din partea noastră nu vor avea nemulţumiri, din contră, noi avem, nu vom fi spre paguba lor, căci numai apa Săsarului[1] n-o plătim" (Meteş 1934, 23).

În aceiaşi ani, în contextul războiului civil din Transilvania, care se desfăşura pe fondul luptei antiotomane, prigonită şi arestată în propria ţară a fost şi soţia lui Ioan Bethlen, duşman declarat al lui Gheorghe al II-lea Rákóczi şi viitor cancelar al Transilvaniei în timpul lui Mihai I Apafi. Ea s-a adăpostit în Sighişoara, „unde mulţi dintre orăşeni ţineau cu Rákóczi şi erau împotriva lui Ioan Bethlen..." (Kraus 1965, 296). Când Ioan Bethlen a fugit la turci, împreună cu principele numit de ei, Acaţiu Barcsai (1658-1660), atunci sighişorenii au răspuns cererilor lui Rákóczi şi au închis-o pe soţia lui Ioan Bethlen împreună cu copiii, printre care şi o fetiţă de cinci ani, şi i-au confiscat bunurile rămase (Bethlen 1993, 62; Kraus 1965, 299). Din acest moment, această nobilă a trecut prin cele mai terifiante şi umilitoare momente, multe dintre ele descrise de fiul ei Nicolae Bethlen. În prima zi a anului 1660, Gheorghe al II-lea Rákóczi, pe când asedia Sibiul, a cerut ca soţia lui Ioan Bethlen să-i fie adusă, apoi, „trimiţând vorbă înăuntru că, dacă tata nu cedează şi nu-i predă oraşul, o va lega de tun sau o va împuşca cu tunul pe mama...", scria Nicolae Bethlen (Bethlen 2004, 90). De sub zidurile Sibiului, soţia lui Ioan Bethlen a fost dusă „mai mult pe car cu boi", la Blaj, la Gherla, la cetatea Chioar din Maramureş. Aici „a fost pusă într-o încăpere mică şi întunecoasă.... Dumnezeu ar putea destăinui în ce stare de amarnică, neomenoasă şi mizerabilă robie a trăit timp de aproape şapte luni (Bethlen 2004, 91).

În acest timp, Gheorghe al II-lea Rákóczi, după spusele lui Nicolae Bethlen, a confiscat şi dăruit bunurile mobile ale familiei Bethlen, „promiţând şi domeniile sale unuia şi altuia..." (Bethlen 2004, 88).

În afara faptului că erau nevoite să-şi apere viaţa şi libertatea lor şi a copiilor lor, aceste femei, vânate de adversarii soţilor lor, nu ezitau să-şi apere şi slujbaşii care le însoţeau. Astfel, potrivit cronicii lui Kraus, când unul dintre slujitorii soţiei lui Ioan Bethlen a fost prins de nişte soldaţi ai lui Rákóczi, atunci ea „trimise alţi slujbaşi pentru a-l scăpa" (Kraus 1965, 296).

Cei care reveneau din pribegie găseau gospodăriile devastate. Vedeam mai sus cum bunurile familiei lui Ioan Bethlen au fost confiscate şi vândute din ordinul principelui (Solcan 2014, 282-311). Altădată, distrugerile şi jafurile erau puse în seama tătarilor, deşi uneori au fost găsite bunuri şi la vecini. Pentru asemenea fapte se judecau două văduve în Alba Iulia în august 1606. Acuzatoarea arăta că, în timpul luptelor lui Moise Secuiul, tătarii au prădat peste tot în ţară. De la ea tătarii au luat vitele pe când ea şi familia erau fugiţi la munte. Revenită după un timp, a găsit una dintre vite la inculpată, o femeie tot din oraş. Aceasta pretinde că a cumpărat vita de la tătari (Kovács 1998, 193, 195-196).

Deşi majoritatea doamnelor erau adăpostite în timpul confruntărilor militare, totuşi câteva dintre ele au fost nevoite să lupte. Printre acestea au fost Elisabeta Movilă, văduva lui Ieremia Movilă, şi Marghita Movilă, văduva lui Simion Movilă, care au condus luptele pentru succesiune pentru urmaşii soţilor lor (1607-1616), Ecaterina Cercheza, care a organizat apărarea cetăţii Suceava după fuga lui Vasile Lupu (1653), Anastasia Duca,

[1] Săsarul = râu ce trece prin Baia Mare.

care a încercat reorganizarea armatei, după ce soţul ei, domnul Gheorghe Duca, a fost luat prizonier de polonezii care au atacat Moldova (1683).

Războiul

În timpul asediilor. Femeile care au rămas în localităţile asediate participau la apărarea acestora. Majoritatea erau femei şi fete umile, multe servitoare, care ori nu aveau posibilitatea să plece, ori au fost obligate să rămână. Altele, precum arăta G. Kraus, rămâneau locului „pentru a se îngriji de câte ceva" din gospodărie (Kraus 1965, 10).

În condiţiile în care un atac asupra unui oraş era iminent, sfatul orăşenesc reglementa şi rolul femeilor care rămâneau între ziduri. Astfel, în 1611, pe când autorităţile austriece cereau capitularea Clujului, sfatul orăşenesc a hotărât ca „femeile, servitoarele, fetele servitoare să toarne cu căzile apă din belşug în faţa caselor şi în curţi, să fie pregătite pentru nevoile care vor urma şi de care să ne ferească Dumnezeu, cu butoaie, unele să aibă sape, hârleţe, copăi, bârne lungi, haine ude. Să stea în casele lor, să nu se lase văzute în stradă, în pieţe, ci să fie treze în casele lor, ca să nu îngusteze uliţele oraşului, până nu sunt chemate la vreo trebuinţă. Să meargă fiecare liber la biserică pentru rugăciune" (Bálint, Pataki 1990, 127).

Din aceste date cuprinse în registrul Clujului se observă că femeile aveau un rol important în prevenirea şi stingerea incendiilor din timpul asediilor.

Acest fapt a făcut ca uneori să li se interzică părăsirea localităţilor asediate. De exemplu, pe 13 august 1704, comandantul armatei imperiale din Cluj, în timpul războiului curuţilor, a interzis „servitoarelor, femei sau fete" să iasă din oraş (Bálint, Pataki 1990, 293). Această măsură nu a fost agreată de unii clujeni, chiar autorul însemnărilor respective considera servitoarele „inutile mâncătoare de pâine". Cu toate acestea, măsura a fost aplicată (Bálint, Pataki 1990, 293).

Cronicile au păstrat amintirea contribuţiei femeilor la apărarea cetăţii Oradea din 1598 şi din 1660. Ştefan Szamoskőzy, descriind lupta orădenilor pentru apărarea cetăţii în 1598, aducea un elogiu femeilor care, „precum grindina deasă", aruncau asupra duşmanilor pietre şi îi loveau cu orice armă puteau. Cronicarul consideră că merită „menţiune deosebită" o servitoare, pe nume Elisabeta (*Erzsébet*), care a luptat ca o „amazoană neînfricată". Încinsă cu sabia la brâu şi cu lancea în mană, participa alături de bărbaţi la cele mai periculoase operaţiuni, ucigând şi rănind duşmanii care urcau pe ziduri. A sfârşit „împuşcată în piept", după ce, „uitând de pericol" şi cu „un curaj ieşit din comun", a pătruns în rândurile duşmanului. Prin atitudine şi faptele sale, spunea Szamoskőzy, această fată a dat un „exemplu de lăudat celorlalte femei" (Szamoskőzy 1977, 146).

Datorită efortului comun al locuitorilor, în 1598, atacul otoman a fost respins.

În condiţiile eşecului războiului antiotoman început în 1658, otomanii au atacat din nou Oradea. Descriind apărarea cetăţii din 1660, Szalárdi sublinia contribuţia deosebită – şi de astă dată – a orădencelor rămase mai multe decât bărbaţii, deoarece aceştia au căzut în luptă: „nu numai cu multă hărnicie aduceau pietrele ce trebuiau aruncate peste duşman, iar cele mai puternice neîncetat cu multă repeziciune le aruncau, altele cu mare iuţeală aduceau vasele cu seul şi cu apa fierbinte, menite să fie aruncate în capul şi în ochii duşmanilor, şi cu grabă le dădeau bărbaţilor.... Erau atât de neînfricate, încât mergeau cu curaj peste cadavrele şi printre cadavrele celor căzuţi, de parcă până acum aşa ar fi trăit, nu erau îngrozite de nimic" (Szakály 1980, 608).

Vestea vitejiei lor s-a răspândit în tot principatul. Astfel G. Kraus, care trăia în sud-estul Transilvaniei, era impresionat de rolul femeilor în lupta pentru apărarea cetăţii Oradea, „care luaseră parte de la începutul asediului la ocrotirea şi apărarea cetăţii" (Kraus 1965, 375). Conform aceleiaşi cronici, ele „au turnat smoală şi apă fierbinte" asupra asediatorilor (Kraus 1965, 373).

Prezenţa femeilor în localităţile asediate sau în preajma participanţilor la lupte a fost benefică, ele ajutând apărătorii, în acelaşi timp a sporit numărul femeilor şi fetelor căzute victime incendiilor şi abuzurilor duşmanilor, după cum rezultă şi din descrierile contemporane conflictelor din secolul al XVII-lea. De exemplu, Szalárdi scria: „Femeile mici şi mari de rând, servitoarele rămase în Oradea au fost victime ale incendiilor din timpul asediilor alături de bărbaţi" (Szakály 1980, 603). La rândul său, Charles de Joppecour amintea de faptul că Alexandru Movilă şi aliaţii săi polonezi au intrat în Ţara Românească până la Buzău, urmărindu-l pe Ştefan Tomşa, şi când

„a sosit şi armata care a prădat mai întâi oraşul, fără ca principii să poată împiedica aceasta şi nici chiar necinstirea mai multor femei şi fete, ceea ce după toate socotelile pare să fi fost adevărata cauza a tuturor nenorocirilor pe care le-au îndurat mai apoi principii" (Călători 1972, 409). Referindu-se la momentul retragerii din Ţara Românească, călătorul arăta că „principii", „mai înainte de a pleca, au poruncit tuturor căpitanilor şi soldaţilor, sub pedeapsa cu moartea, să nu ia cu ei vreun român (locuitor al Ţării Româneşti), fie bărbat, fie femeie, fiindcă aflaseră că mai mulţi dintre ei luaseră <prizonieri> cu gândul să-i ducă cu ei, spre a cere apoi un preţ de răscumpărare" (Călători 1972, 411).

Georg Kraus relata drama femeilor din timpul atacului principelui Gabriel Báthori asupra oraşului Sibiu în 1610. Acestea au fost agresate în numeroase feluri de la întemniţare la tortură şi viol. Au fost afectate femeile din toate categoriile sociale. Ceea ce a adâncit tragedia lor a fost faptul că în fruntea abuzatorilor era chiar principele, care a ordonat „să se scormonească totul în case, ziduri, în locuri tainice", jefuind şi văduvele (Kraus 1965, 19). După alungarea bărbaţilor din oraş şi întemniţarea magistraţilor, „matroanele şi femeile cele mai nobile şi cinstite din oraş au fost de asemenea întemniţate, mai ales ca să destăinuiască locurile unde erau ascunse comorile şi giuvaierurile şi să le predea" (Kraus 1965, 9). În acelaşi timp, multe dintre femeile rămase în oraş pentru a se îngriji de bunurile lor, majoritatea dintre locuitorii de rând, au fost victimele violurilor. Una dintre victimele principelui, pentru că i s-a opus, a fost bătută până la moarte. Kraus, ca şi alţi contemporani, considera că nenorocirile care s-au abătut ulterior asupra lui Gabriel Báthori „cu toţi complicii săi" s-au datorat fărădelegilor înfăptuite de ei (Kraus 1965, 10, 19).

În afara umilinţelor şi abuzurilor venite în mod spontan din partea celor implicaţi în conflictele militare, femeile, în unele momente, riscau pedepse din partea autorităţilor doar şi pentru opinie. De exemplu, în timpul războiului curuţilor, în 1707, generalul Rabutin decidea: „Oricine ar îndrăzni sa numească omul acesta (pe Francisc al II-lea Rákóczi – *n.n.*) principele Transilvaniei va fi socotit ca un nemernic de curuţ şi pedepsit, fie el bărbat sau femeie!" (Călători 1983, 80).

Sfatul femeilor. Femeile au jucat un rol important în luarea unor decizii în timpul confruntărilor militare. Sursele amintesc de rolul jucat atât de femeile din preajma suveranilor, cât şi de cele din păturile de rând. Cronica lui G. Kraus, referindu-se la hotărârile lui Gabriel Báthori, spunea că acestea, adesea, erau luate la sfatul iubitei lui, văduva lui Mihai Dengeleghi (Kraus 1965, 20, 21). În cazul lui Gheorghe al II-lea Rákóczi, cronicarul arăta faptul că acesta, în momente cruciale, cum ar fi declanşarea războiului antiotoman, „voia să ceară sfatul bătrânei sale mame, Suzana Lorántffy", văduva lui Gheorghe I Rákóczi. În cronică este descrisă întâlnirea de taină, din 1658, dintre mamă şi fiu. Pentru că mama era pe domeniul ei din Ungaria, unde principele, „potrivit înţelegerii sale cu împăratul roman, n-avea voie să treacă Tisa", acesta „veni seara pe întuneric prin portiţa grădinii la bătrâna principesă, mama sa, se sfătui noaptea cu ea..." (Kraus 1965, 263). Potrivit zvonurilor din epocă, rolul bătrânei principese a fost crucial pentru destinul ţării şi al principelui: „Se spune că... mama sa l-ar fi încurajat din nou; ea l-ar fi sfătuit să se împotrivească mai departe Porţii şi i-ar fi făgăduit că-l va ajuta cu oaste" (Kraus 1965, 263).

Influenţa Susanei Lorántffy asupra fiului ei era atât de bine cunoscută de contemporani, încât, la vestea apropierii de Transilvania a trupelor otomane, în 1660, sibienii l-au trimis pe predicatorul curţii la ea, cu sarcina de a o ruga „să binevoiască să-l îndemne pe Rákóczi să părăsească împresurarea Sibiului, altfel ar fi de temut ca de data aceasta să i se întâmple să piară şi el şi să cadă în mâna turcilor o mare parte din pământul Ungariei sau chiar cetatea Oradea însăşi" (Kraus 1965, 331).

Analizând textele referitoare la atitudinea lui Gheorghe al II-lea Rákóczi, constatăm o raportare diferenţiată faţă de femeile din familie: pe soţia sa nu a ascultat-o când l-a implorat să nu pornească campania din Polonia în 1657, dar, peste un an, cerea şi urma sfatul mamei sale în stabilirea politicii sale faţă de Imperiul otoman.

În momentele în care aşezarea lor era în pericol, femeile se implicau în organizarea unor activităţi, participau la consfătuirile bărbaţilor, iar sfatul lor influenţa deciziile soţilor lor. Un episod relevant e redat de G. Kraus. În ianuarie 1662, când se convenise primirea unor oşteni otomani, veniţi în sprijinul lui Mihai I Apafi, în oraşul Sighişoara, „când oamenii de rând luaseră seama la aceste lucruri..., s-au neliniştit foarte mult, se întruni-

seră adesea laolaltă, mai ales femeile, care cu basmele lor spuse la timp nepotrivit, prin gândurile şi dorinţele lor lipsite de judecată, i-au aţâţat pe bărbaţi la multe rele…". De exemplu, sighişorenii erau pe punctul să părăsească straja oraşului, să se refugieze în cetate, lăsând singuri oştenii otomani, alături de care păziseră mai înainte oraşul de atacul trupelor lui Ioan Kemény. Mai târziu, „la sfatul femeilor, (consilierii oraşului – *n.n.*) nu voiră să dea o asigurare scrisă", pentru care se înţeleseseră în prealabil cu solii lui Mihai I Apafi (Kraus 1965, 460-461, 466). În primăvara anului 1663 situaţia s-a repetat. G. Kraus nota că pe „23 aprilie s-a răspândit o zarvă printre femei că turcii ar avea de gând să vină în cetate". Teama de turci era atât de mare, printre toţi locuitorii, încât bărbaţii, „fără a înştiinţa dinainte cârmuirea, au îndoit peste tot străjile", după ce au fost aţâţaţi de femeile lor, spunea cronicarul, ceea ce a supărat tare pe demnitarii otomani aflaţi în tabăra de la poalele cetăţii Sighişoara (Kraus 1965, 518).

Nu toţi bărbaţii erau de acord cu implicarea femeilor în organizarea acţiunilor din timpul războiului, printre aceştia era şi G. Kraus, care concluziona la cele arătate: „Locul femeilor este la urciorul de oţet şi la vatră, iar în ceea ce priveşte cârmuirea, mai ales în vreme de război, ele să nu dea sfaturi, căci sfatul lor este rareori de folos" (Kraus 1965, 461).

Evident, opinia lui Kraus nu caracteriza atitudinea majorităţii bărbaţilor, altfel nu ar fi fost femeile acceptate la discuţiile de taină, nu le-ar fi fost ascultate sfaturile.

Trădarea. Mânate de probleme personale, unele dintre femei au divulgat adversarilor informaţii preţioase. În cronica lui G. Kraus scrie despre zădărnicirea unui complot împotriva lui Constantin Şerban datorită soţiei unuia dintre seimeni. Aceasta „se duse fără ştirea soţului ei, cu care trăia rău, la Constantin vodă şi-i destăinui în taină, de milă, tot complotul" (Kraus 1965, 187). Capitularea cetăţii Oradea în faţa turcilor, în 1660, a avut loc după ce o femeie le-a arătat locul pe unde venea apa în cetate, în schimbul eliberării fiului ei (Călători 1976, 518-519).

Asemenea majorităţii bărbaţilor, şi femeile se implicau în războiul civil declanşat în 1658. G. Kraus amintea o femeie care a instigat la omor în timpul disputelor interne din Transilvania din 1660. Cel ucis a fost unul dintre susţinătorii principelui Acaţiu Barcsai (Kraus 1965, 354).

Alteori, tot Kraus relata cum în anii războiului civil au fost femei şi fete care au transmis mesaje salvatoare rudelor împotriva cărora unelteau adversarii politici (Kraus 1965, 385-386).

Martore la uciderii ale bărbaţilor din familie. Femeile aflate în cetăţi, în localităţi asediate nu o dată au fost martore la uciderea soţilor, taţilor, fraţilor iubiţilor lor. La începutul secolului, când Moise Secuiul a vrut să ocupe Gherla, aflată sub ocupaţia trupelor austriece, a ordonat uciderea celor 900 de bărbaţi care erau în afara cetăţii şi care au refuzat să i se alăture, pentru că „unora nevestele şi copiii le erau acolo, în cetate…" şi se temeau că austriecii „le-ar fi hărţuit pe viitor rudele" (Gáll Mihăilescu 1993, 118).

Peste decenii, în timpul răscoalei seimenilor, uciderea bărbaţilor în faţa soţiilor, mamelor şi fetelor lor devenise un obicei, după cum scriu contemporanii evenimentelor (Kraus 1965, 159; Grecescu, Simonescu 1960, 121-122, 125; Popescu 1963, 121-125). Pe de altă parte, în 1657, marele paharnic Hrizea din Bogdănei, conducătorul seimenilor răsculaţi, împreună cu nouă dintre comandanţii săi, a fost executat „de faţă cu femeia sa, cu fiica sa cea mare şi cu ceilalţi copiii" (Kraus 1965, 204; Cândea 2003, 167-168).

Alături de soţi. Ca urmare a prelungirii războaielor pe mai mulţi ani, numeroşi militari şi-au întemeiat familii sau au adus în tabere ori în apropierea acestora soţiile şi copiii care, astfel, erau expuse la epidemiile ce bântuiau printre ostaşi. G. Kraus descria că, în 1661, în tabăra generalului Raimondo di Montecuccoli era foamete şi moarte, care afectau soldaţii şi familiile lor: „pedestraşii din pricina lipsei de pâine fuseseră nevoiţi să se hrănească o lună întreagă cu poame, anume prune, mere şi bostani porceşti, pântecăria cu sânge şi lingoarea s-au răspândit printre ostaşi şi deseori mureau laolaltă cu femeile şi copiii, rămânând neîngropaţi la marginea drumurilor" (Kraus 1965, 431).

În momentul în care tabăra se muta, soldaţii erau urmaţi de soţiile lor. Imaginea deplasării unui convoi militar a fost imortalizată de Kraus. Se referea la plecarea lui Mihai I Apafi din Sighişoara spre Dumbrăveni în 1663 şi arăta că în urma armatei „plecaseră familiile soldaţilor care purtau în spate toate lucrurile lor…" (Kraus 1965, 521).

Femeile de moravuri uşoare. Pe lângă femeile cinstite rămase în localităţile asediate, sursele

istorice amintesc de femeile de moravuri uşoare care căutau compania atacatorilor. Referindu-se la ele, G. Kraus scria că proveneau „atât din oraş, cât şi din oraşe străine şi de la sate" şi printre ele erau şi femei măritate şi fete. În 26 octombrie 1605, se judeca cazul lui Mihai Patai din Alba Iulia şi a soţiei sale. Cu câteva luni în urmă, soţia lui Mihai Patai a dispărut de acasă. După căutări, a găsit-o în tabăra haiducilor de lângă Sighişoara. Deoarece a chemat-o acasă şi ea a refuzat, acum soţul cerea pedeapsa capitală. În apărarea ei, femeia susţinea că totul s-a întâmplat „când a fugit ţara". Iniţial, ar fi ajuns în Ţara Bârsei, unde au prins-o nemţii, de la aceştia a fost luată de un militar maghiar, iar de la acesta a ajuns la soldaţii croaţi. La a doua depoziţie, susţinea că a fost luată în robie şi, „chiar dacă s-a întâmplat ceva, nu a fost din dorinţa mea, ci de nevoie, pentru că eram prizonieră". Din proces nu s-a găsit decât dispoziţia judecătorilor pentru cercetarea faptelor (Kovács 1998, 164).

Detalii mai numeroase despre femeile de moravuri uşoare care erau în jurul taberelor militarilor sunt în cronica lui G. Kraus. Acesta le menţiona când descria ocuparea Sibiului de soldaţii lui Gabriel Báthori, spunând că au venit în oraş să caute compania atacatorilor, iar „dacă n-au putut avea parte la timpul potrivit de domn, s-au mulţumit şi cu slugile, care n-au făcut altceva decât domnul lor" (Kraus 1965, 19).

Tot G. Kraus descria destinul femeilor care au venit, în 1663, în tabăra otomanilor din apropierea Sighişoarei. Referindu-se la ele, arăta că o parte „au rămas la turci cu veşminte schimbate şi au fost întreţinute de ei ca ţiitoare". Când autorităţile au interzis prezenţa femeilor în tabără şi s-a hotărât pedepsirea celor găsite acolo, atunci acestea au fost aduse în piaţa oraşului – „unele fiind îmbrăcate în haine turceşti, iar altele cu hainele lor" – şi „au fost bătute bine cu nuiele, apoi legate laolaltă cu funii lungi şi alungate din oraş..." (Kraus 1965, 523). Dintre acestea, spunea Kraus, destul de multe au fost duse de militarii otomani, pentru că „mulţi dintre turci, din dragoste, au alergat după ele, le-au ascuns şi îmbrăcat cu haine bărbăteşti şi le-au dus apoi cu ei în Turcia (Kraus 1965, 523).

Victime ale răzbunării. Adăpostirea femeilor în timpul războaielor era o necesitate, ele fiind ucise, umilite, robite de duşmani.. De asemenea, prin capturarea şi torturarea lor, se încerca şantajarea soţilor lor, răzbunarea pentru disputele politice. Setea de răzbunare a adversarului nu cunoştea nici limite de vârstă, nici de categorie socio-economică. Primele vizate au fost soţiile şi fiicele boierilor şi nobililor, ale dregătorilor şi domnilor din gruparea adversă, apoi soţiile militarilor şi cele care erau în slujba familiilor inamice.

Călătorii străini aminteau de multe victime în timpul luptelor dintre urmaşii lui Ieremia şi Simion Movilă, dintre ei şi Ştefan Tomşa (Călători 1972, 402, 472).

În aceeaşi perioadă, în Transilvania, prin momente grele au trecut femeile din Sibiu, după ocuparea oraşului de către Gabriel Báthori. G. Kraus arăta că printre primele victime ale agresiunilor, după ocuparea Sibiului în 1610, au fost soţiile demnitarilor oraşului (Kraus 1965, 10, 19). De asemenea, când sibianul Valentin Bakos a căzut în dizgraţie, principele Gabriel Báthori „porunci ca toate bunurile lui Bakos şi ale mamei acestuia, care preţuiau multe mii de florini, să fie confiscate şi luate" (Kraus 1965, 23).

În Ţara Românească, în 1655, după ce s-a reaprins răscoala seimenilor, conform aceluiaşi cronicar transilvănean contemporan evenimentelor, mulţi au participat la „jefuirea caselor boierilor uciși, uciseră multe dintre femeile şi copiii acestora, prădară biserici şi mănăstiri şi adunară multe comori răsculaţii" (Kraus 1965, 177).

În 1660, când partizanii lui Gheorghe al II-lea Rákóczi au pătruns în Micloşoara, care era de partea principelui Acaţiu Barcsai, atunci, alături de căpitanul cetăţii, au fost aruncaţi peste ziduri fiul şi mama noului jude regal (Kraus 1965, 370).

Peste un an, în 1661, Mihai I Apafi, principele numit de otomani, a cerut ca „fiica cea mică a marelui domn Pavel Haller, care rămase în cetate (Sighişoara – *n.n.*) după fuga soţiei acestuia, să fie păzită cu grijă..." (Kraus 1965, 449). Paul Haller era unul dintre susţinătorii lui Ioan Kemény, principe proclamat de dietă în 1660.

Un memoriu ce relatează evenimentele din Moldova, din 1711, consemna cum în urma pierderii luptei de la Stănileşti, în timpul retragerii, „au fost şi doamne, soţii de ofiţeri, măcelărite cu copiii lor în caretele lor. Printre ele a fost şi soţia locotenent-colonelului de grenadieri călări Roop împreună cu cei trei copii ai ei" (Călători 1983, 481).

Din consemnările clujeanului Francisc Szakál, jude al breslei tâmplarilor, aflăm cum, în tim-

pul războiului curuţilor (1703-1711), comandantul austriac a prigonit sistematic soţiile şi copiii curuţilor şi ai celor care s-au înrolat la ei. Astfel, pe 9 aprilie 1704, a dat ordin ca aceştia să fie izgoniţi din oraş. Pe 27 mai s-a dat un alt ordin, prin care se dispunea ca soţiile participanţilor la armata curuţilor să iasă din oraş în cursul zilei, până la ora 16, putând lua cu ele doar câte o pâine şi câteva cămăşi. Cele care nu plecau erau ameninţate că vor fi decapitate. Ordinul a fost pus în aplicare a doua zi (Bálint, Pataki 1990, 288, 291).

Unul dintre cele mai cunoscute cazuri de răzbunare pe seama unei doamne a fost cel al doamnei Ecaterina Cercheza, cea de a doua soţie a lui Vasile Lupu (Zabolotnaia 2013).

Destinul doamnei Ecaterina Cercheza ilustrează tragedia trăită de o doamnă în anii de război (Zabolotnaia 2013, 107). În timpul luptelor cu Gheorghe Ştefan, la un moment dat, domnul fuge după ajutoare, şi astfel doamna a ajuns să conducă cetatea Sucevei, capitala. Aici a fost umilită de propriul ginere, care venise să-şi ajute socrul. A văzut cum Timuş Hmielniţki ducea o viaţa destrăbălată şi apoi este ucis, în timp ce acasă era aşteptat de una dintre cele mai frumoase soţii, de domniţa Ruxandra. Doamna, rămasă fără niciun ajutor, este nevoită să se predea lui Gheorghe Ştefan, fost mare logofăt la curtea soţului ei. Acesta, ca să se răzbune pentru faptele lui Vasile Lupu, a dus-o pe doamnă la curtea sa din Buciuleşti, unde, conform cronicilor epocii, şirul umilinţelor a continuat. A întemniţat-o alături de Toma şi Iordache Cantacuzino „şi acolo multă groază le făcea şi umbla noaptea cu luntre pre apa Bistriţii, de-i spăria că-i vor răsturna în Bistriţa. Şi li-au luat tot ce au avut, şi sate, şi haine, şi odoară şi bucate şi bani gata nouăzeci de mii de galbeni de aur ungureşti" (Neculce 1982, 183-184). De asemenea, doamna a văzut cum pe fiii cumnatului său, hatmanul Gavril, pe Alexandru paharnicul şi Enache comisul, „cu mare munci i-au omorât în Buciuleşti" (Costin 1958, 168). A auzit cum „boierii carii era de casa lui Ştefan vodă, îndemna pre Ştefan vodă să-l semnedze la nas (pe fiul ei – *n.n.*). Ce n-au priimit Ştefan vodă, dzicându: „Om muri noi până atuncea, până va hi unul ca acesta domnu", că era copilaş mic încă pre atuncea Ştefăniţă vodă" (Costin 1958, 193-194).

Drama doamnei Ecaterina nu a fost singulară, prin momente asemănătoare au trecut soţiile unor dintre marii demnitari. Ion Neculce arată că unii dintre domnii români – şi de la nord, şi de la sud de Milcov –, atunci când erau în conflict cu unii boieri şi nu reuşeau să-i prindă, se răzbunau pe soţiile acestora. De exemplu, Şerban Cantacuzino, când a vrut să-l reţină pe Iordache Ruset, vistierul din Moldova, dar acesta a fugit în Transilvania, „triimis-au ...să prindză pe giupâneasa lui Iordachi Rusăt". Aceasta era refugiată lângă Oituz, „la un sat Grozăştii, de frica unui podghiiaz leşescu ce vinie de sus, au apucat numa ea, Iordăchioaia, sângură, cu rădvanul. Numai de n-au prins-o sarageleli[2], iar altă ce au avut, agârlic[3], i-au luat tot sarageleli. Şi peste noapte s-au întorsu sarageleli peste munte în Ţara Munteniască" (Neculce 1982, 316-317). Nu la fel de norocoasa ca Zamfira a fost cea de a treia soţie a lui Iordache Ruset, Safta. Printre măsurile luate de domnul Constantin Duca (1693-1695), în contextul disputelor cu Cantemireştii, a fost arestarea soţiilor marilor boieri, printre care şi a hatmanului Bogdan şi a vistiernicului Iordache Ruset: „au trimes la casăli boiarilor celor fugiţi de le-au luat tot ce-u găsit... Şi le aduseră şi giupânesăli în Iaşi, şi le prinde vătajâi de-i muncie, şi femeile şi feteli slujnice din casă, le băte să spuie bani şi odoară şi haine mistuite şi bucate ce-avuseseră. Să aflară multe mistuite şi ascunsă pen ţară, pe la prieteni, după cum iaste obiceiul celui fugar a ascunde (Neculce 1982, 352). Am relatat mai sus calvarul prin care a trecut soţia lui Ioan Bethlen datorită prigoanei lui Gheorghe al II-ea Rákóczi (Bethlen 2004, 88-92).

Şi viaţa fiicei lui Vasile Lupu, Ruxandra, a fost profund marcată de războaie: s-a căsătorit sub presiunea atacurilor cazaco-tătăreşti împotriva Moldovei, a rămas foarte repede văduvă, soţul ei a murit în timpul luptelor dintre Vasile Lupu şi adversarii lui politici, iar moartea ei a survenit în 1686, în cetatea Neamţului, când a fost ucisă, laolaltă cu „Andrieşoai şi Enache gramaticul", de soldaţii polonezi care au atacat Moldova conduşi de Jan Sobieski. Cronicarul scrie că atunci, datorită violenţelor armatei poloneze şi a tâlharilor, care au apărut pe lângă soldaţi, „mulţi boiari şi giupânesă săraci ş-au lăsat casele ş-au fugit în Ţara Muntenească de răul tâlharilor" (Neculce 1982, 310-311; Zaboltnaia 2008, 18-33).

Fete date duşmanului. Un capitol separat ar trebui consacrat femeilor şi fetelor care au fost date spre desfătare duşmanului. Prin acest sacrificiu

[2] Sarage = soldat de strânsură, călare (Neculce 1982, 877).
[3] Agarlâc = bagaj (Neculce 1982, 865).

cei aflaţi în pericol sperau obţinerea bunăvoinţei duşmanului. G. Kraus, descriind înaintarea trupelor turco-tătare în 1658 în Transilvania, relata: „după pustiirea Albei-Iuliei, duşmanii s-au îndreptat asupra Aiudului. Aici au ars târgul până la temelie şi au năvălit asupra cetăţii şi a castelului. Mai întâi au cerut un număr de femei tinere şi fecioare pentru a se destrăbăla. Li sau trimis câteva, cu nădejdea că vor pleca după cum făgăduiseră, „dar fără niciun folos, căci au început să atace cetatea cu o înverşunare şi mai mare". Armata turco-tătară a plecat doar după ce au primit de la locuitori şi „tot argintul şi aurul pe care-l aveau" (Kraus 1965, 270).

Ideea de răscumpărare prin dăruirea unor fecioare agresorului revine şi în scena în care Timuş Hmielniţki ar fi vrut s-o necinstească pe soacra sa, doamna Ecaterina Cercheza a lui Vasile Lupu, „femeie de frumuseţe rară". Atunci aceasta îi oferă „11 fecioare frumoase, fiice de boieri...iar el să folosească pentru poftele sale pe cele care-i vor plăcea". Timuş a acceptat şi astfel „ea merse până la cetatea aflată lângă întărituri, cu nişte însoţitori cu care trebuia să le trimită în tabără pe cele 11 fecioare. Dintre acestea Timuş şi-a păstrat pe cele mai frumoase, iar pe celelalte le-a lăsat să se înapoieze în cetate, cerând însă ca, de îndată ce le-ar dori, ele să se înfăţişeze" (Kraus 1965, 165).

În acest caz, o femeie iniţiază dăruirea fetelor spre desfătarea celui care ar fi vrut s-o agreseze, deşi acesta, cel puţin teoretic, nu-i era duşman.

Analizând aceste documente, se observă vulnerabilitatea fetelor – din tot spaţiul Ţărilor Române – în faţa autorităţii comunităţii sau a persoanelor care deţineau puterea. Ultimul caz demonstrează lipsa de empatie a unora dintre femei în faţa sacrificiului tinerelor.

Robia

În documentele secolului al XVII-lea abundă menţiunile referitoare la robirea femeilor din satele, târgurile şi oraşele atacate. Astfel, într-o dare de seamă din 1595 stă scris cum Sinan paşa „a cuprins şi a pârjolit orice a întâlnit, jefuind şi robind fără deosebire bărbaţi şi femei, tineri şi bătrâni" (Călători 1971, 581).

Raidurile tătăreşti, atât de frecvente în secolul al XVII-lea, se finalizau cu răpirea a sute de femei şi fete. Într-un document, din 23 octombrie 1628, se arăta că în satul Cetăţelele, „în zilele lui Alexandru voievod, fiul răposatului Radu voievod, tătarii au robit pe toţi vecinii din sat, de a rămas satul pustiu, fără oameni, fără nimic, afară numai ocina pustie" (DRH 1969, 340). Cu siguranţă, printre cei robiţi în devastatoarea năvală tătară din 1623 au fost femei şi fete. În 1641, referindu-se la situaţia din Baia, P.B. Baksic scria că tătarii le „fac pagube foarte mari sărmanilor locuitori, ba la întoarcere (din războaie – *n.n.*) le răpesc femeile şi copiii şi apoi îi vând în Turcia, ca robi" (Călători 1973, 241).

I. Szalárdi remarca faptul că, în 1660, în timpul atacului asupra cetăţii Oradea, armata otomană „pe cei puternici din popor îi tăiau" şi lua în robie doar femeile şi copiii (Szakály 1980, 546).

Mihai Cserei în *Istoria Transilvaniei* descrie atacul tătăresc din răsăritul Transilvaniei, din 1694. Atunci a fost luată de tătari şi bunica lui, o femeie de 70 de ani, care a murit pe drum. Lui Mihai Cserei, cei întorşi din robie i-au povestit cum bunica sa „din cauza drumului lung, a obosit, s-a îmbolnăvit, însă, până au fost speranţe că se va vindeca, tătăroaica i-a purtat mult de grijă, deoarece aflând cât este de bogată...spera să fie răscumpărată pe bani mulţi, dar, cum a văzut că a murit, i-a lăsat trupul să fie târât în câmp, unde nici nu a fost înhumat" (Cserei 1983, 257).

Tragedia familiei Cserei nu a fost o excepţie. Şi documentele din spaţiul extracarpatic amintesc adesea de cei care au fost luaţi în robie şi nu au mai revenit. Deveniseră amintiri despre care se vorbea cu durere şi peste decenii. De exemplu, un document din 1641 aminteşte de rudele marelui vistier Radu, de Ceaprazi Grecul, care „a ţinut pe o mătuşă a lui Radu vistier, Neaga, soră cu mama lui, şi a avut şi coconi cu ea". La începutul secolului, în timpul lui Radu Şerban, „când cu răutăţile", acesta a fost ucis „şi au robit pe Neaga cu toată familia lor şi n-a mai scăpat nimeni din robie" (Catalogul 1985, 173). Miron Costin, amintind de atacul tătarilor din 1650, scria că „robi au luat fără număr, multe şi case de boieri au robit. Atunce au luat pre giupâneasa lui Miron Ciogolii stolnicul cu o cucoană a lui, care n-au mai ieşit din robie în veci..." (Costin 1958, 132).

Numărul femeilor răpite care nu s-au mai întors era atât de mare, încât autorităţile au fost nevoite uneori să dea dezlegare de căsătorie bărbaţilor care, nici după mai mulţi ani, nu şi-au putut readuce soţiile. Aşa s-a întâmplat în Transilvania în 1615, când Dieta din mai, prin articolul 21, a dat iertare la recăsătorire celor ale căror soţii nu

s-au mai întors din robie. Măsura, aşa cum arăta actul normativ, a fost luată de autorităţi, pentru a împiedica emigrarea bărbaţilor în afara principatului în scopul întemeierii unei familii noi (Monumenta 1881, 254).

Trupele turco-tătare rămase în slujba domnilor, deşi aveau rolul de a menţine ordinea în ţară, totuşi nu se dădeau în lături de la abuzuri împotriva locuitorilor de rând. În 1663, garnizoanele otomane rămase în sprijinul lui Mihai I Apafi „au devenit aşa semeţe, încât adeseori, păstrând înfăţişarea unei supuneri desăvârşite, au lovit şi i-au prădat pe călătorii de pe drumuri..., de asemenea s-au încumetat, în unele locuri, să pângărească cinstea caselor oamenilor", violând femei şi ucigând pe soţii lor (Kraus 1965, 510, 523).

În aceste condiţii, teama de abuzuri şi de robie devenise atât de mare, încât în 1650, când tătarii au ajuns la Iaşi, în fuga lor, „mulţi oameni s-au şi înecat în hălăşteu de teama robiei", scria Miron Costin (Costin 1958, 133).

Răscumpărarea

Cele mai norocoase dintre femeile luate în robie au fost răscumpărate de familie. În 1609 Mănăilă şi Staico se împrumutau de la Badea postelnicul cu 3000 de aspri cu care au răscumpărat-o din robie pe mama lor, Maria. Apoi Maria, când a venit acasă, a mai luat de la Badea postelnicul 1000 de aspri „de a plătit o fiică a ei din robie" (DIR, I 1951, 384-385).

Este interesant că cei doi băieţi au răscumpărat-o doar pe mama lor, nu şi pe sora lor.

Pe 10 martie 1658 „Nedelco, Bătrânul (logofăt), şi Nistor, toţi din Boteani din Mostişte, jud. Ilfov, vând lui Costandin chiurcibaşa ocină în Boteani de Ageşti, 300 stânjeni, cu câte 70 bani stânjenul, bani gata. Astfel, au vândut la vreme de nevoie, ca să-şi scoată femeile şi coconii din robie". De asemenea, Nedelco şi Bătrânul i-au mai vândut vie în sat, 3 pogoane, cu 20 ughi, iar „Bătrânul logofăt adevereşte că, după aceasta, i-a dat 100 taleri, fără dobândă, de şi-a scos femeia şi coconii de la tătari, zăbovind până la 10 ani, şi s-a plătit, dăruindu-i heleşteul din sat, acela de lângă vie" (Catalogul 2012, 220).

În acelaşi an, pe 15 aprilie, „Tudor, fiul lui Tudor stolnic, din Topoloveani, vinde lui Manta Damaschino şi lui Pană Mavranghel 1100 stânjeni din ocina Bârseşti, judeţul Ilfov, pe apa Mostiştei, fără rumâni, stânjenul cu câte 70 bani gata. Robindu-i turcii jupâneasa şi cuconii, a căzut el, cu multă rugăciune, la cei de mai sus, vânzându-le moşia; a mai vândut şi heleşteul, „osebit", cu 30 ughi, cu ştirea tuturor rudelor şi vecinilor" (Catalogul 2012, 229-230).

La 27 aprilie 1658, Paraschiva din Boleasca, din Pasărea, jud. Ilfov, vindea partea de moşie, 100 stânjeni, „cu ştirea vecinilor şi cu voia părtaşilor de moşie", cu câte 40 bani stânjenul, în total 20 ughi, bani gata, având nevoie de bani, fiindcă soţia şi coconii lui au fost robi şi i-a scos de la tătari" (Catalogul 2012, 237). La 11 octombrie 1658, Lepădat, fiul lui Dragomir Golgoteanul din Vârbilov, vindea lui Mihai iuzbaşa din Slenic partea sa de moşie din sat, cu deal cu vii, cu vaduri de moară, pentru 1.400 bani, deoarece îi dăduse aceşti bani pentru ca s-o poată răscumpăra din robie pe soţia sa „şi i-a făcut bine şi cu alt prilej de bani, la nevoia lui" (Catalogul 2012, 317-318).

Situaţia lui Stoica Matea din Târgovişte arată efortul făcut de acesta pentru a-şi elibera soţia şi fiul de la tătari. Pe 15 aprilie 1659 spunea că a vândut „el toate moşiile şi casele pe care le-a avut", pentru a plăti răscumpărarea celor doi (Catalogul 2012, 378).

O altă situaţie dramatică care a implicat mai multe familii a surprins documentul din 10 august 1659. Prin acest act, Ion cu fratele său, Neagoe, fiii lui Stanciul Mărăcineanul din Lepereşti, judeţul Ialomiţa, vindeau o moşie împreună cu cumnatul lor, pentru a o răscumpăra de la „păgâni" pe sora lor. Cei doi fraţi ajung să vândă moşia, după ce cumnatul lor a dat ce a avut, dar banii obţinuţi nu au fost suficienţi şi, astfel, „cu banii luaţi, fraţii au răscumpărat-o pe sora lor" (Catalogul 2012, 422).

În secolul al XVII-lea, adesea au fost *familii întregi robite*. Acestea fie vindeau proprietăţile lor, fie garantau cu ele, pentru a obţine sumele necesare răscumpărării, după ce găseau pe cineva dispus să le dea banii necesari. De exemplu, în 1645, Călină, fata Dătului Grecul, împreună cu soţul şi cei doi fii, vindea din moşia din Scăieni 10 stânjeni şi o jumătate de moară cu 18 ughi preotului din Târgşor. Banii erau necesari pentru răscumpărarea de la tătari, spune documentul (Catalogul 1993, 188).

În actul din 25 mai 1658, Zota, împreună cu soţia lui, Druma, din Bărbuleşti garantau cu moşiile lor pentru banii de răscumpărare: „adeveresc jupânesei Marula logofeteasa şi coconilor ei că le-a

făcut bine şi le-a dat bani, 70 taleri, de i-a scos din robie, din mâinile tătarilor, iar ei să-i dea banii la Sf. Dimitrie, fără de niciun cuvânt. Iar de nu vor avea banii la zi, să ţină Marula logofeteasa toată partea lor de moşie de la Bărbuleşti şi din Grădeasca" (Catalogul 2012, 253). Printr-o tragedie asemănătoare au trecut şi Vlad iuzbaşa cu jupâneasa lui, Anca, şi cu fiul lor, Dumitru, din Buciumeni, din Prahova. Ei, pe 4 iulie 1658, scriau că s-au împrumutat de la Pană Filipescul, fost mare spătar, cu 100 de taleri, punând zălog partea lor din Buciumeni, deoarece au căzut în robie la tătari. Specificau că, dacă nu restituie banii până la Sf. Maria Mare, să ia el moşia, dar să o măsoare cu stânjenul şi să ceară acelaşi preţ pe stânjen ca şi înainte (Catalogul 2012, 287-288).

Textul acestui document lasă să se înţeleagă că unii dintre cei care ajutau la eliberarea robilor profitau de situaţia acestora, oferindu-le sume mai mici pe proprietăţile pe care erau nevoiţi să le înstrăineze.

Pe 11 martie 1659, „Rada, soţia lui Mihai, fiica lui Antonie croitor, din Bucureşti", împreună cu fiul ei Tanasie vindeau locul de casă ce-l avea de la părinţi negustorului Done Pepano pentru 40 de ughi, pe care trebuia să-i dea turcului Mehmet cilibi din Smil (probabil, din Ismail), care i-a răscumpărat, pe ea şi pe fiul ei, de la tătarii ce i-au răpit în timpul lui Mihnea al III-lea (Catalogul 2012, 362).

Femeile singure. Nu puţine au fost cazurile femeilor care singure au fost nevoite să caute pe cineva să le răscumpere în schimbul bunurilor lor. Documentele referitoare la cazul jupânesei Neaga, văduva fostului mare vornic Mitrea din Hotărani, executat de Mihai Viteazul în 1596 (Stoicescu 1971, 73) sunt grăitoare în ceea ce priveşte greutăţile întâmpinate de aceste persoane şi cheltuielile imense pe care trebuiau să le facă, pentru a se putea elibera. În scurt timp după moartea vornicului, văduva acestuia a ajuns roabă la turci. Ca să se elibereze, Neaga a vândut moşii şi alte bunuri de preţ. Lupta ei s-a desfăşurat atât în timpul robiei, cât şi după ce a revenit acasă. A beneficiat de sprijinul unui mare boier. Vorniceasa, ca să se răscumpere, a vândut, pe 5 mai 1601, jumătate din satul Grozăveştii de Jos, cu 25000 aspri şi 120 galbeni..." marelui postelnic Dumitrache Chiriţă, care apoi „mult a slujit şi s-a trudit până a scos-o pe jupâniţa Neaga vorniceasa din robie şi din legătura turcilor" (DIR, I 1951, 13). Întoarsă în ţară, Neaga a trebuit să caute cumpărător pentru alte bunuri ale sale, pentru a întregi suma cerută pentru eliberare. Documentul din 14 decembrie 1601 este unul dintre puţinele surse ce se opreşte asupra problemelor cu care se confrunta un rob, pentru a se putea elibera. Se arată că jupâneasa Neaga „multă nevoie a tras până a eşit dela limbile păgâne cu multă chezăşie pe mulţi aspri, ca să vândă averile ei şi dedina şi scule şi ferecături, pentru datoria turcilor." (DIR, I 1951, 25-26). Ajunsă acasă, pentru „a-şi răscumpăra capul din mâna turcilor", în martie 1602, vindea satele Frăteştii pentru 28000 aspri şi Lungii pentru 180 galbeni lui Pană, mare vistier (Catalogul 1999, 197; DIR, I 1951, 33-34; Mareş 1979, 211-212).

Nu toate femeile căzute în robie aveau banii şi sprijinul de care a beneficiat vorniceasa Neaga. De exemplu, Maria din Liseni, în iunie 1605, cerea ajutor, făgăduind „ca cine o va rescumpăra pe ea cu 4000 de aspri, să ţie" partea ei din Liseni „şi toată partea ei din Mirileşti. Astfel, întru aceasta Badea postelnicul el a dat 4000 de aspri, de a răscumpărat-o din robia Turcilor" (DIR, I 1951, 172).

O altă categorie de femei erau cele rămase acasă şi ai căror copii şi soţi au căzut în robie. Acestea erau unicul sprijin şi speranţă pentru cei robiţi. În general, părinţii erau singura nădejde a celor robiţi, după cum se vede şi dintr-o scrisoare din 1600-1601, prin care fiul ruga pe „părintele meu Spiridon şi mama Constanda": „Deci iară mă rog domniilor vostre să no mă zăboviţi aici, ce să mă scoteţ măcar niumai d-aş preşi co trupol, incă să es în ţara, că iu mor de dorol vostru" (DRH 1975, 570).

Mamele singure, asemenea altora, vindeau, zălogeau bunurile lor, pentru a-şi elibera copiii răpiţi de duşmani. În ultimii ani ai secolului al XVI-lea, Rada şi Stanca, fetele Langăi, vindeau moşia lor din Urlaţi pentru 3000 de aspri, „ de ş-au răscumpărat ficiorăi lor de la turci" (DRH 1975, 397).

Pe 4 iunie 1658, o altă mamă îndurerată vindea partea de sat dată de zestre fiicei sale, pentru ca să-i răscumpere, pe aceasta şi pe fiul ei, din robia tătară: „Calea, preoteasa popii Dragomir din Mărculeşti, jud. Ilfov, şi fiul ei, Florea, vând lui Dona Pepanno partea din sat a fiicei sale, Neagole, din Mărculeşti, dată de zestre, 40 stânjeni, stânjenul cu câte 45 bani, ce fac 9 ughi, bani gata...". Fiica sa şi nepotul au fost luaţi „când au robit tătarii ţara, acum, în zilele domnului Mihail Radul, şi neavând ce face, căci nimeni din oamenii lor nu a dat banii, ca să o răscumpere" (Catalogul 2012, 267).

Acelaşi efort făceau femeile din tot spaţiul românesc, din toate categoriile sociale pentru eliberarea celor dragi. Ele erau singurul sprijin şi pentru soţii lor luaţi prizonieri. În 1657, după ce a căzut rob la tătari, în timpul campaniei din Polonia, viitorul principe Mihai I Apafi o implora pe soţia sa, Ana Bornemisza: „Nu mă lăsa să fiu în robie grea, draga mea soţie" (Balás 1918, 12).

Printre femeile care au fost nevoite să lupte pentru eliberarea soţilor lor au fost şi doamna Nastasia, soţia domnului Gheorghe Duca, despre care Ion Neculce spunea: „şi-au îmblat mult pentru Ducavodă ca să-l răscumpere de la leşi" (Neculce 1982, 284), după ce acesta fusese luat prizonier de o armată poloneză în 1683. Din păcate, străduinţa ei a fost zadarnică, deoarece domnul a decedat pe când era în captivitate. Un caz mai fericit a fost al Anei Bornemisza, care cu mari eforturi a reuşit să-l răscumpere pe viitorul principe Mihai I Apafi. Pentru strângerea sumei de 30 000 de galbeni, ceruţi ca răscumpărare, Anei Bornemisza i-au trebuit aproape patru ani, deşi făceau parte din nobilimea foarte bogată, dar în ţară nu găsea cui să vândă moşiile, pentru că aproape fiecare familie nobiliară avea pe cineva de răscumpărat (Balás 1918, 12).

Boierii români au fost serios implicaţi în răscumpărarea celor robiţi de turci şi de tătari, în atenţia lor fiind nu doar membrii elitelor politice transilvănene, ci şi oameni de rând, femei răpite împreună cu copiii lor. De exemplu, pe 2 octombrie 1663, marele logofăt Evdochie Racoviţă scria: „şi văzând căderea multor creştini în mâini străine, având mare milă de ei, după putinţa noastră am răscumpărat pe cei ce s-a putut pentru Dumnezeu, şi i-am îndreptat să meargă în tara lor; între cari s-a aflat şi aceste femei nevoiaşe împreună cu copii mici, adică femeia Estera Szeczini cu fetiţa ei, şi Povastea Besterczei şi Marusa cu mai multi băieţi şi fetiţe". Drumurile erau periculoase şi la un an şi jumătate de la încheierea conflictelor militare, ceea ce îl determină pe marele logofăt să solicite autorităţilor transilvănene să le elibereze celor răscumpăraţi salvconduct, atât de necesar „în drumul lor spre casă" (Veress 1939, 42-43).

Sumele cerute pentru răscumpărări erau mari şi variau şi în funcţie de rangul celui captiv. Greutatea cu care se strângeau banii, pe fondul crizei economice generate de război, făcea ca răscumpărările să se înfăptuiască după mai mulţi ani. La începutul secolului al XVII-lea, Neaga, văduva vornicului Mitrea, a plătit zeci de mii de aspri pentru a se elibera. În 1655, Irina Posteloaie lăsa nepotului ei Vasile moştenirea ei după mamă, „pentru că a răscumpărat-o de la tătari, dând 400 de taleri" (Catalogul 1975, 239).

În 1658, pe 27 aprilie, „preoteasa Călina din Mătăsăşti vindea egumenului Nichita de la mănăstirea Vaideei un pogon de ţelină de la Năeni, cu casă, pe lângă via mănăstirii cu 3 ughi, bani gata, şi cu ştirea tuturor fraţilor de moşie. Şi l-a vândut ea, pentru că a căzut în robie la tătari şi altă putere să se răscumpere nu a avut" (Catalogul 2012, 236).

Multe dintre familiile, femeile care şi-au zălogit proprietăţile pentru a obţine banii necesari răscumpărării din robie nu au putut să le redobândească. Documentele amintesc şi de cazuri fericite, ca, de exemplu, al jupâniţei Maria a lui Ştefan din Priazda. Aceasta, în zilele lui Radu Mihnea, pusese zălog pentru 70 de galbeni ocina din Greci cu cinci vecini „pentru mare nevoie ce a avut pentru robie". În 1619, reuşea să răscumpere moşia care „a fost a ei veche şi dreaptă ocină de moşie şi de strămoşie" (DIR, I 1951, 435).

După întoarcerea din captivitate, femeile şi familiile lor trebuiau să înfrunte alte greutăţi pricinuite de pauperizarea din timpul robiei şi agravate de crizele economice ce urmau războaielor. Astfel, la 16 decembrie 1606, Voica, fiica Mariei, „şi cu bărbatul ei Gherghina la nevoia lor, când au venit din robia turcilor, de foame şi de mare lipsă, cu 3500 aspri" au vândut ocina ei moştenită (DIR, I 1951, 237).

Prelungirea robiei putea atrage după sine destrămarea a numeroase familii. Mulţi dintre robi îşi pierdeau viaţa, alţii nu puteau să se răscumpere, dar şi dintre cei care se eliberau unii refuzau să se întoarcă acasă. Un document din primul deceniu al veacului al XVII-lea arăta cum soţia unui anume Mircea fusese robită împreună cu copiii de otomani în timpul războaielor ce s-au desfăşurat la sfârşitul secolului al XVI-lea şi în primii ani ai secolului al XVII-lea. Au fost răscumpăraţi de către tatăl ei, Tudor Sârbul, cu 40 000 aspri primiţi de la soţul ei. Mircea a spus c-o aşteaptă, dar Raica a refuzat să se întoarcă în Ţara Românească. După şapte ani Raica a venit înapoi la Mircea, dar acesta era însurat şi cu trei copii. Atunci a fost Raica de acord să plece cu copiii pentru 4 200 aspri şi „s-au iertat unul pe altul de a lor bunăvoie" în faţa episcopului, care astfel desfăcea căsătoria (DIR, I 1951, 69).

Revenirea Raicăi se baza pe legea care dădea dreptul celui care revenea din robie să-şi refacă familia (Rădulescu 1962, 230-231).

Războaiele afectau viaţa de familie şi în rândul elitelor. Perioadele lungi de pribegie a soţiilor şi copiilor, în timp ce soţii, taţii lor erau implicaţi în dispute politice, aveau impact direct asupra dimensiunii familiei, relaţiilor din sânul ei. La şubrezirea familiilor adversarilor uneori contribuia şi politica unora dintre domni. Nicolae Bethlen, fiul cancelarului Ioan Bethlen, relata că, în 1659, după ce mama sa s-a refugiat la Albeşti, el a fost dus la principele Gheorghe al II-lea Rákóczi, care „m-a făcut să-i dau în scris că îi voi fi credincios şi-i voi spune dacă mi-ar veni o ştire de la tatăl meu". Urmarea a fost că tânărul, de 17 ani, a plecat la Sânpaul, „dat fiind că voiam să fiu departe de mama, printre altele cu deosebire pentru ca atunci când maică-mea află ceva despre tata, să nu trebuiască să lezez fie scrisoarea de obligaţie ce am dat-o, fie îndatoririle filiale; i-am şi spus mamei să păstreze secretul şi în faţa mea ca în faţa oricărui ostaş al lui Rákoczi..." (Bethlen 2004, 89).

Viaţa acasă

Numeroase femei în timpul confruntărilor militare din ţară au rămas acasă. Acestea, evident, urmăreau, cu teamă şi emoţie, evoluţia războiului, direcţia de deplasare a trupelor, pentru a se putea refugia, împreună cu copiii, în locuri ferite, şi aşteptau îngrijorate ştiri despre soţii lor aflaţi departe, în focul luptelor sau în robie, aşa cum s-a văzut şi din corespondenţa principesei Ana Bornemisza.

Marea majoritate a femeilor rămase acasă trebuia să înfrunte lipsurile generate de război. Unele au fost nevoite să vândă micile lor proprietăţi, pentru a asigura hrana copiilor lor. De exemplu, într-un document din 1609 se arăta că Stana, soţia lui Nedelco, şi fiul ei au vândut cu 400 aspri bucata lor de vie din Budea „pe vremea foametei, când cu tătarii şi haiducii" (DIR, I 1951, 353).

Femeile rămase acasă, pe lângă faptul că se îngrijeau de gospodărie, erau nevoite să muncească pământul şi în locul soţilor, fiilor lor. Pericolul putea veni oricând, atât din partea trupelor păgâne, cât şi din partea celor creştine, chiar şi a celor din ţară. G. Kraus relata despre un sighişorean căruia, în 1661, tătarii, veniţi pe neaşteptate, „i-au răpit fiica cea mai mică de la plug" (Kraus 1965, 436). La aflarea acestei veşti, „se traseră cinci lovituri de tun pentru prevenire şi peste tot s-a iscat mare fugă" (Kraus 1965, 436).

În acelaşi an, în scaunul Ciuc, în timp ce bărbaţii erau în „întărituri", satele au fost atacate de otomani şi incendiate, iar „femeile şi copiii lor au fost răpiţi, mulţi din ei au fost ucişi şi au fost batjocoriţi în toate felurile şi în chip neomenos, încât îţi era mai mare mila să vezi printre dărâmăturile rămase după groaznicul pârjol, cum zăceau trupurile celor ucişi şi leşurile" (Kraus 1965, 444).

Alteori, cronicarul aminteşte femeile violate de soldaţii transilvăneni în perioada războiului civil din 1658-1662. În afara traumelor suferite, unele, ulterior, nu au mai fost primite de soţi lor (Kraus 1965, 400).

În timpul atacurilor neaşteptate, ca cel tătăresc din 1694, femeile, fetele nu se dădeau în lături de a lupta cu tătarii care voiau să-i răpească pe cei dragi. Mihai Cserei, în *Istoria Transilvaniei,* descria lupta unei fete din Mihăileni, scaunul Ciuc, care, când a văzut că doi tătari l-au legat pe tatăl ei şi voiau să-l ducă, a luat toporul şi i-a omorât şi şi-a dezlegat părintele. Apoi au venit alţi tătari, care au omorât-o, şi pe tatăl ei l-au luat (Cserei 1983, 256).

Militarii otomani şi tătari, care aveau menirea de a susţine domnul nou-numit de Poartă, se dădeau la abuzuri în zonele în care aveau taberele, deşi riscau pedepse aspre. Astfel de fapte sunt amintite în Transilvania – din 1662-1663, în Moldova – din timpul lui Dumitraşco Cantacuzino, unde, după spusele lui Ion Neculce, „intrat-au tătarii în ţară, ca lupii într-o turmă de oi, de s-au aşezat la iernatic prin sate, pe oameni..." (Neculce 1982, 239).

Prezenţa îndelungată a armatelor de ocupaţie avea impact asupra moralităţii şi emigrărilor din zonă. În cronica sa, G. Kraus relata o întâmplare din 1663 din satul Goagiu din secuime. Atunci judele sătesc şi-a surprins soţia cu turcul, „care nu era dintre cei mai de jos" şi pe care-l găzduia şi i-a ucis pe amândoi cu suliţa. Gestul celor doi nu a fost acceptat nici măcar de comandantul otoman. Astfel, „din pricina marii ruşini, turcii n-au amintit niciodată de acest fapt", iar soţul ucigaş nu a fost pedepsit (Kraus 1965, 524).

Un alt pericol ce le pândea pe femeile care rămâneau acasă erau bandele de tâlhari, care, profitând de dezordinea din ţară, atacau conacele şi pribegii. Nicolae Bethlen nota: „mama nu îndrăzni să stea la casa ei nici la Boiu şi nici la Criş din pricina vagabonzilor..." şi a plecat la Albeşti, la fiica sa, soţia lui Paul Haller (Bethlen 2004, 89).

Mare parte dintre femeile ai căror soţi şi copii au căzut în robie se străduiau să strângă banii de răs-

cumpărare, aşa cum arată numeroase documente. În vremurile de război şi în anii imediat următori, acest lucru era foarte dificil, deoarece nimeni nu voia să cumpere moşii sau preţurile oferite erau mult sub valoarea proprietăţilor, după cum se vede şi din exemplul Anei Bornemisza. În acelaşi timp, au fost şi cazuri în care bărbaţii reveniţi acasă şi-au găsit soţiile recăsătorite şi chiar cu copii, fapte aspru criticate de contemporani. G. Kraus, referindu-se la acest aspect, scria: „deoarece din dragoste faţă de soţi, au avut o astfel de milă de domnii lor, încât i-au jelit cu bucurie şi, înainte să fi trecut un an, s-au măritat cu alţii şi au rămas grele" (Kraus 1965, 229).

Nesiguranţa drumurilor a făcut ca în anii de război circulaţia femeilor să presupună nenumărate riscuri. Prin urmare, a scăzut considerabil activitatea negustoreselor, după cum arată registrul tricesimei din Cluj (Solcan 2001-2002). Se impunea să meargă în grupuri însoţite de negustori. Cazul negustoresei de vin din Alba Iulia, judecat în 1604, demonstrează riscurile la care se supuneau, precum şi atitudinea intransigentă a celor din jur. A plecat cu un grup să vândă vin în tabăra militară a lui Gheorghe Basta de lângă Braşov, apoi s-a hotărât să se întoarcă singură. Pe drum a fost agresată şi jefuită. Pentru că luase, ca să vândă, şi vinul unui vecin, trebuia să-i dea banii. Deoarece nu mai avea banii, acela a dat-o în judecată, iar magistraţii au considerat-o vinovată, pentru că a plecat singură la drum (Kovács 1998, 63-66).

Soţiile nobililor, care erau nevoite să părăsească o localitate de teama răzbunării adversarilor, se deghizau pentru a putea pleca. Astfel, în 1659, la vestea apropierii armatei lui Rákóczi, soţia lui Ioan Bethlen a părăsit castelul de la Albeşti şi s-a refugiat în Sighişoara „îmbrăcată în haine ţărăneşti de rând" (Kraus 1965, 322). Peste doi ani, în 1661, când armata otomană se apropia de Sighişoara, soţia lui Pavel Haller, care era în cetate, „a fugit seara, pe întuneric, îmbrăcată în haine bărbăteşti. Ea fost aşteptată în afara oraşului de câţiva slujitori şi dusă călare la cetatea Gurghiu, care ţinea încă cu Kemény", spune cronica (Kraus 1965, 434).

În timpul războaielor din secolul al XVII-lea, pe fondul lipsurilor şi foametei, s-au declanşat numeroase epidemii. Răspândirea bolilor era favorizată de circulaţia armatelor, a pribegilor, a bandelor de tâlhari.

Moartea celor dragi de pe urma îmbolnăvirii pricinuia noi suferinţe femeilor, deja greu încercate. Clujeanul Ioan Linczigh scria cu multă sensibilitate despre „mulţi taţi şi multe mame despărţiţi de cei dragi, pe care veninoasa ciumă i-a îndurerat". Erau cuvintele unui tată îndurerat care, în august şi septembrie 1661, a pierdut doi fii de 14 şi de 3 ani şi două fete de 9 ani şi 16 ani (Bálint, Pataki 1990, 192-193).

O lume în care războiul şi molimele ajunseseră să facă parte din viaţa cotidiană i-a făcut pe oameni să resimtă teama, nesiguranţa la cote fără precedent. Această atmosferă a fost propice răspândirii „vrăjitoarelor amăgitoare, care prin vrăji mincinoase amăgesc" locuitorii oraşelor, spunea principele Acaţiu Barcsai în plin război şi epidemie de ciumă, pe 8 iunie 1660. Principele susţinea că, din cauza acestor personaje, sunt numeroase revolte şi refuzuri de a participa la armată şi ordona autorităţilor „nu doar să-i prindă, ci fără excepţie să-i şi execute" (Kiss 1998, 155-156). Ordonanţa principelui dezvăluie cum, după trei ani de război, populaţia înspăimântată căuta ieşirea din criză atât prin presiuni asupra autorităţilor, cât şi prin refugierea în lumea superstiţiilor dătătoare de speranţe. Marea majoritate a celor care se ocupau în principat cu vrăjile, farmecele şi lecuirea erau femei (Solcan 2013, 119-188).

Înainte de a încheia, se impune să aruncăm o privire asupra modului în care femeile şi fetele rămase acasă erau privite de bărbaţii care plecau pe front. La baza acestei analize stau testamentele întocmite de soţii, fraţii, taţii lor în momentul în care au fost convocaţi în armata pregătită să participe la războaie. Asemenea testamente au rămas de la câţiva nobili transilvăneni. Înainte de a pleca la război, de unde nu ştia dacă se va întoarce –idee subliniată în toate diatele analizate –, bărbatul îşi rânduia averea şi acorda o atenţie deosebită părţilor care se cuveneau soţiei. Comitele de Turda, Nicolae Vitez din Bicălata, în 1594, voia să se asigure că, în cazul morţii lui în luptele de la Lipova, pe soţia sa „să n-o tulbure, să n-o supere nici rudele, nici alte persoane cu drept de succesiune" (Tüdős 2006, 158). În 1598, Ioan Fráthay din Frata se îngrijea ca bunurile sale imobile şi cele mobile să-i revină soţiei sale, în schimb îi cerea să restituie datoriile lui şi să se îngrijească de fiul infirm al fratelui său, „până acesta doreşte să stea la ea" (Tüdős 2006, 170-171). În acelaşi an, Ioan II Kovácsoczy, în testamentul său, îşi aminteşte cu durere de soţia sa şi de părinţii săi decedaţi, fapt ce-l obligă să solicite protecţia principelui pentru cei doi fraţi mai mici şi pentru sora

sa mai mică, „nişte copii". În ceea ce priveşte sora orfană, Kovácsoczy cere ca principele să se îngrijească ca bunurile rămase după sora cea mare şi mama lor, ambele decedate, să-i revină acesteia (Tüdős 2006, 172-174).

Testamentul lui Gaşpar Wesselényi, scris în 9 februarie 1602, ilustrează şi alte aspecte din viaţa femeilor în anii de război. Autorul sublinia: „pentru că în timpurile de război am avut puţini bani", au fost amanetate lanţurile şi cerceii de aur ai soţiei, obiecte ce fuseseră moştenite de la mama ei (Tüdős 2008, 36-37).

Peste decenii, înaintea plecării în războiul antiotoman, Mihai Mikes din Zăbala, în 1658, şi-a scris testamentul, printre altele, pentru a evita disputele dintre „draga mea soţie şi fraţii şi surorile mele..." (Tüdős 2008, 190-193). În 7 martie 1661, „când au intrat tătarii în ţară", Matei Raffay din Arcuş şi soţia sa, „judecând la starea periculoasă a vremurilor şi vârsta înaintată", au decis întocmirea unui testament comun, prin care făceau lista bunurilor imobile, pe care le lăsau copiilor (Tüdős 2008, 210-212).

Văduvele

În urma războaielor rămânea un număr impresionant de văduve, de copii orfani. Numai în târgul Almaşu Mare, comitatul Alba, pe 10 octombrie 1603, din cei 50 de capi de familie menţionaţi în urbariu, 21 (42%) erau văduve (Csáky).

Multe dintre văduve au sperat, cu teamă şi smerenie, în revenirea soţilor, au încercat să dea de ei şi au pregătit sumele de răscumpărare, precum soţia lui Veterani, dar în zadar (Cserei 1983, 264). Altele nu mai aveau nicio speranţă, ştiind că soţii lor au pierit de sabia duşmanului (Fodor 2011, 74). De asemenea, trebuia să fi fost multe scene ca cea descrisă, în 1648, de Salomia, care a găsit în urma tătarilor un copil rătăcind pe uliţe (DRH 2006, 39; Catalogul 1993, 390).

Pe femeile rămase văduve le aştepta o viaţă grea, erau puse în situaţia de a lua decizii care să ajute întreaga lor familie să depăşească perioadele de criză de după război (Solcan 2020, 101-137). Unele au fost nevoite chiar să se aservească alături de ceilalţi capi de familie din sat, ca, de exemplu, cele din Nucşoara în 1605 (DIR, I 1951, 161).

Adesea femeile care pierduseră pe cineva din familie în războaie, mai ales dacă rămăseseră singure, aveau de înfruntat pretenţiile, presiunile rudelor foştilor soţi şi ale comunităţii. În faţa instanţelor de judecată din scaunul Odorhei au fost dezbătute, în 1596, cazurile unor văduve ai căror soţi sau fii au căzut în lupte. Una dintre ele a fost bătută şi i s-au luat boii (Demény, Pataki 1985, 248), alta a fost dată în judecată pentru echipamentul de luptă al soţului decedat şi al calului acestuia (Demény, Pataki 1985, 258-259). O mamă care locuia în casa fiului decedat a fost agresată fizic şi verbal, iar casa ei a fost parţial distrusă de un vecin (Demény, Pataki 1985, 283-284). În martie 1607, în Alba Iulia era adusă în faţa instanţei o văduvă, ca să restituie banii ceruţi ca împrumut de soţul ei, în 1603, pentru a răscumpăra bunurile de la tătari (Kovács 1998, 208).

În afara ostilităţii unor vecini, văduvele erau nevoite să se judece pentru drepturile lor şi cu familiile foştilor soţi. Astfel, în 1596 o văduvă se confruntă cu pretenţiile soacrei sale, care dorea restituirea unor terenuri şi cerea anumite despăgubiri (Demény, Pataki 1985, 251), iar alta revendica de la rudele soţului defunct partea ce i se cuvenea. Dacă nu voiau să-i dea bunuri imobile, se mulţumea şi cu 12 florini (Demény, Pataki 1985, 292).

Viaţa mergea înainte

Cu toată teama, suferinţa, emoţia, umilinţa trăite de femei, dar şi de bărbaţi, şi în timpul războaielor viaţa mergea înainte, însă era marcată de calamităţile aduse de război: scumpete, molime, moartea celor dragi, teamă. Astfel, în 1603, când Transilvania era terenul de luptă dintre diferite oşti, Francisc Nagy Szabó se căsătorea. Pentru fiul unuia dintre oamenii de vază ai Târgu-Mureşului era o nuntă foarte modestă: „a avut loc nunta, în chilioara, fostă cândva brutăria călugărilor; mai apoi însă acolo erau chinuiţi prinşii sortiţi morţii" (Gáll Mihăilescu 1993, 122, 133). Autorul se plânge de scumpetea „din cale afară de mare", dar din pieţe nu lipseau piperul, ghimbirul, şofranul. Francisc Nagy Szabó sublinia în memoriile sale: „Aici înăuntru, în oraş, au fost îndeajuns de toate, ...cine a avut bani n-a avut de ce se teme că n-ar găsi ceva" (Gáll Mihăilescu 1993, 134).

Conflictele politice aveau un impact major asupra mersului firesc al vieţii. Deşi căsătoria jupâniţei Preda cu Radu Buzescu avusese loc în timpul lui Mihai Viteazul, ea şi-a primit zestrea de abia în noiembrie 1606. Întârzierea a fost pricinuită de „multă amestecătură şi călcare... mai ales de cruzii turci şi de către celelalte limbi necurate", întâmplată ţării, de moartea banului Mihalcea

Caragea, tatăl Predei, executat în 1601 din ordinul lui Gheorghe Basta. Documentul spune: „apoi de atunci până acum tot a fost răutate şi neaşezare şi nelinişte…" (DIR, I 1951, 232-233).

Războaiele au pricinuit multe încercări şi durere femeilor din toate categoriile. Deşi era înrădăcinată în mentalitatea epocii ideea că abuzurile împotriva femeilor erau pedepsite de divinitate, acest lucru nu i-a împiedicat pe mulţi, ca în timpul conflictelor militare, să profite de vulnerabilitatea lor. De asemenea, multe au fost robite, altele au pierit fie de sabie, fie din cauza foametei şi bolilor aduse de războaie. Multe au rămas văduve şi, astfel, singure trebuiau să lupte pentru supravieţuirea lor şi a copiilor lor într-o lume ostilă.

În cazul celor care au rămas la casele lor, după ce erau nevoite să facă şi munca bărbaţilor plecaţi la oaste, activitatea lor cotidiană a fost profund perturbată de riscul permanent al unui atac al duşmanilor, de nesiguranţa drumurilor, de incapacitatea concetăţenilor de a le oferi protecţie.

Cercetând documentele, constatăm tratarea diferenţiata a unor categorii diferite de femei în timpul războaielor. Astfel, femeile elitelor erau trimise departe de focul luptei, în timp ce servitoarelor, uneori, li s-a interzis să părăsească cetăţile, fiind obligate să participe la apărarea aşezărilor lor. Prezenţa femeilor în localităţile asediate sau în preajma participanţilor la lupte a fost benefică, ele ajutând pe apărători, dar a însemnat şi nenumărate sacrificii.

Bărbaţii aveau atitudini diferite faţă de femei şi în cadrul familiilor. Erau preţuite mamele, în comparaţie cu soţiile şi surorile. Sfatul lor era cerut, ele erau răscumpărate cu prioritate. În acelaşi timp, în momentele de cumpănă din timpul războaielor, bărbaţii adesea se lăsau influenţaţi de părerile soţiilor lor.

Cronicile arată că orice gest al unei femei era judecat de contemporani. Erau apreciate cele care îşi apărau cinstea şi localitatea, dar implicarea lor trebuia, cel puţin în ochii unora dintre contemporani, să fie limitată, discretă, altfel eşecul unei acţiuni la care au participat era pus în seama lor. Erau admirate femeile care se opuneau, chiar cu preţul vieţii, siluitorilor. Astfel, Kraus o consideră „a doua Lucreţie" pe sibianca care s-a opus principelui Gabriel Báthori, în ciuda violenţei acestuia.

Acţiunile, testamentele bărbaţilor din familie denotă sensibilitate faţă de greutăţile cu care era nevoită să se confrunte o femeie singură.

Bibliografie

Balás 1918: I. Balás, Bornemisza Anna fejedelemasszony élete és kora (Viaţa şi epoca principesei Ana Bornemisza) (Gyoma 1918).

Bálint, Pataki 1990: J. Bálint, J. Pataki (eds.), Kolozsvári emlékirók 1603-1720 (Memorialişti clujeni 1603-1720) (Bucureşti 1990).

Barbu 2015: V. Barbu, Elina Cantacuzino: Doamna „preafrumoasă la suflet şi la trup". In: V. Barbu, M.M. Szekely, K.S. Tudos, A. Jianu, Grădina rozelor. Femei din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania (Bucureşti 2015), 98-148.

Bethlen 1993: J. Bethlen, Erdély története 1629-1673 (Istoria Transilvaniei 1629-1673), ed. J.P. Vásárhelyi (Budapesta 1993).

Bethlen 2004: N. Bethlen, Descrierea vieţii sale de către el însuşi, trad. F. Pap (Cluj-Napoca 2004).

Catalogul 1975: Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale, vol. I supliment (1403-1700) (Bucureşti 1975).

Catalogul 1985: Catalogul documentelor Ţării Româneşti, vol. V, ed. M. Ciucă (Bucureşti 1985).

Catalogul 1993: Catalogul documentelor Ţării Româneşti, vol. VI, ed. M. Ciucă (Bucureşti 1993).

Catalogul 1999: Catalogul documentelor Ţării Româneşti, vol. VII, ed. M. Ciucă (Bucureşti 1999).

Cataolgul 2006: Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Nationale, vol. VIII, ed. M.D. Ciucă, S. Vătafu-Găitan (Bucureşti 2006).

Catalogul 2012: Catalogul documentelor Ţării Româneşti, vol. IX, ed. M. Comănescu (Bucureşti 2012).

Călători 1971: Călători străini despre ţările române, vol. III, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu- Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1971).

Călători 1972: Călători străini despre ţările române, vol. IV, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu- Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1972).

Călători 1973: Călători străini despre ţările române, vol. V, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu- Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1973).

Călători 1976: Călători străini despre ţările române, vol. VI, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, M.A. Mehmet (Bucureşti 1976).

Călători 1983: Călători străini despre ţările române, vol. VIII, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu (Bucureşti 1983).

Cândea 2003: V. Cândea (coord.), Istoria Românilor, vol. V, O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716) (Bucureşti 2003).

Coates 2020: D. Coates (coord.), Women and war (Ed. Routledge 2020).

Costin 1958: M. Costin, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace. In: Opere, ed. P.P. Panaitescu (Bucureşti 1958), 41-201.

Csáky: Arhivele de Stat ale Ungariei, P72, Fondul „Familia Csáky", nr.57/fasc 361.

Cserei 1983: M. Cserei, Erdély históriája (1661-1711) (Istoria Transilvaniei (1661-1711), ed. I. Bánkúti (Budapesta 1983).

Demény, Pataki 1985: L. Demeny, J. Pataki (eds.), Székely okleveltár, új sorozat (Diplomatarul secuiesc, serie nouă), vol. II (Bucureşti 1985).

DIR, I 1951: Documente privind istoria României, B, veac XVII, vol. I (Bucureşti 1951).

DIR, III 1951: Documente privind istoria României, B, veac XVII, vol. III (Bucureşti 1951).

DRH 1969: Documenta Romaniae Historica, B, vol. XXII (1628-1629), ed. D. Mioc (Bucureşti 1969).

DRH 1975: Documenta Romaniae Historica, B, vol. XI (1593-1600), ed. D. Mioc (Bucureşti 1975).

DRH 2006: Documenta Romaniae Historica, B, vol. XXXIII (1648), ed. Gh. Lazăr (Bucureşti 2006).

Dubois 2004: A. Dubois, Femmes dans la guerre (XIV-XV): un rôle caché par les sources? In: Tabularia. Sources écrites des mondes normands médiévaux, 2004, (pdf) https://journals.openedition.org/tabularia/1572; https://doi.org/10.4000/tabularia.1572

Fodor 2011: G. Fodor, Destine comune: viaţa femeilor între public şi privat, Ţara Românească, Moldova şi Transilvania secolele XV-XVII (Cluj-Napoca 2011).

Gáll Mihăilescu 1993: Şt. Gáll Mihăilescu, Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu Mureş (1580-1658) (Bucureşti 1993).

Gergely 1905: S. Gergely (ed.), Teleki Mihály levelezése, vol. I, 1656-1660 (Budapesta 1905).

Goldsteinn 2003: J.S. Goldstein, War and Gender. How. How Gender Shapes the War System and Vice Versa (Cambridge 2003).

Gonţa 1998: A.I. Gonţa, O nouă ctitorie necunoscută a lui Alexandru Lăpuşneanu: Mănăstirea de peste vale de la Vânătorii Bistriţei. In: Studii de istorie medievală (Iaşi 1998), 229240.

Gorovei 2006: Şt.S. Gorovei, Movileştii. In: Movileştii: istorie şi spiritualitate românească, vol. I (Sucevița 2006), 9-20.

Grecescu, Simonescu 1960: C. Grecescu, D. Simonescu (ed.), Istoria Ţării Româneşti, 1290-1690. Letopiseţul cantacuzinesc (Bucureşti 1960).

Herner 1988: J. Herner, Bornenisza Anna megbüvöltetése. Boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben 1678-1688 (Vrăjirea Anei Bornemisza. Vrăjitoarele în frământările politice din Transilvania 1678-1688) (Budapesta-Segedin 1988).

Iorga 1902: N. Iorga (ed.), Studii şi documente cu privire la istoria românilor, vol. IV, Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699. Povestire şi izvoare (Bucureşti 1902).

Iorga 1904: N. Iorga (ed.), Studii şi documente cu privire la istoria românilor, vol. VI, Cărţi domneşti, zapise şi răvaşe, partea a II-a (Bucureşti 1904).

Iorga 1905: N. Iorga, Braşovul şi românii (Bucureşti 1905).

Iorga 1910: N. Iorga, Doamna lui Ieremia Vodă. In: Analele Academiei Române, s. II, t. XXXII, Memoriile Secţiunii Istorice (Bucureşti 1910), 1019-1077.

Kiss 1998: A. Kiss (ed.), Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák (Vrăjitoare, fermecătoare şi femei imorale) (Bucureşti – Cluj-Napoca 1998).

Kovács 1998: A. Kovács (ed.), Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei (Protocoalele oraşului Alba Iulia) (Cluj-Napoca 1998).

Kraus 1965: G. Kraus, Cronica Transilvaniei 1608-1665, ed. G. Duzinchevici, E. Reus-Mârza (Bucureşti 1965).

Mazilu 2006: D.H. Mazilu, Lege şi fărădelege în lumea românească veche (Iaşi 2006).

Mazilu 2008: D.H. Mazilu, Văduvele, sau despre istorie la feminin (Iaşi: Ed. Polirom 2008).

Mareş 1979: A. Mareş (ed.), Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea (Bucureşti 1979).

Meteş 1934: Şt. Meteş, Domni din Principatele Romane pribegi în Transilvania în veacul al XVII-lea (Cluj 1934).

Monumenta 1881: Monumenta Comitialia Regni Transylvania, vol. VII (1614-1621), ed. S. Szilágyi (Budapesta 1881).

Neculce 1982: I. Neculce, Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat. In: Opere, ed. G. Ștrempel (București 1982).

Palmieri, Hermann 2010: D. Palmieri, I. Herrmann, Between Amazons and Sabines: a historical approach to women and war. International Review of the Red Cross 92/877, 2010, 19-30.

Păcurariu 1980: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. I (Bucureşti 1980).

Popescu 1963: R. Popescu, Istoriile domnilor Țării Românești, ed. C. Grecescu (București 1963).

Rădulescu 1962: A. Rădulescu (ed.), Îndreptarea legii. 1652 (București 1962).

Solcan 2001-2002: Ș. Solcan, Negustoresele din Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea. In: Mediaevalia Transilvanica, tom V-VI, nr. 1-2 (București 2001-2002), 35-54.

Solcan 2013: Ș. Solcan, Vrăjitoria în Transilvania în secolele XIII-XVIII (București 2013).

Solcan 2014: Ș. Solcan, Pribegia în Țările române în secolele XVI-XVII (București 2014).

Solcan 2020: Ș. Solcan, Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu, ed. a II-a (București 2020).

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și din Moldova, sec. XIV-XVII (București 1971).

Szakály 1980: F. Szakály, Szalárdi János és siralmas magyar kronikája (Ioan Szalárdi și cronica maghiară de jale) (Budapesta 1980).

Szamoskőzy 1977: I. Szamoskőzy, Erdély tőrténete (1598-1599, 1603) (Istoria Transilvaniei, 1598-1599, 1603), trad. I. Borzsák (Budapesta 1977).

Teleki: Arhiva de Stat a Ungariei, P 663, Miscelanea, pachetul nr. 1, fond „Mihai Teleki".

Tüdős 2006: K. Tüdős S. (ed.), Erdélyi testamentumok (Testamente din Transilvania), vol. II (Târgu Mureş 2006).

Tüdős 2008: K. Tüdős S. (ed.), Erdélyi testamentumok (Testamente din Transilvania), vol. II (Târgu Mureş 2008).

Veress 1937: A. Veress (ed.), Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. IX, Acte și scrisori (1614-1636) (București 1937).

Veress 1938: A. Veress (ed.), Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. vol. X, Acte și scrisori (1637-1660) (București 1938).

Veress 1939: A. Veress (ed.), Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, vol. XI, Acte și scrisori (1661-1690) (București 1939).

Zabolotnaia 2008: L. Zabolotnaia, Între politică și destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei. Revista de istorie a Moldovei 3, 2008, 16-44.

Zabolotnaia 2013: L. Zabolotnaia, Destinul unei doamne în istoria Moldovei. Mituri și realităţi despre Ecatertina Cerchezoaică – a doua soţie a lui Vasile Lupu. Tyragetia s.n. VII/2, 2013, 97-110.

Zabolotnaia 2018: L. Zaboltnaia, Moldavian women in history. Destinies, politics, and love (Târgoviște 2018).

The fate of women in Wallachia, Moldavia and Transylvania in the context of the wars in the 17th century

Keywords: women, wars, men, Romanian Countries, 17th century.

Abstract: In the 17th century, numerous wars were fought on the territory of Wallachia, Moldavia and Transylvania. Some were wars against foreign attacks; others were civil wars between different pretenders to the throne. Some conflicts were short-lived, while others dragged on for several years.

This study presents the life of women during military confrontations. Women's destinies are traced at different stages of wars, from the beginning of hostilities to the establishment of peace.

Representatives of different social categories mentioned in historical sources, without exception, came into the field of attention: from ruling strata ladies to commoners, from respectable wives, daughters and widows to women of easy virtue.

The documents show that women and children who did not participate in hostilities were just as vulnerable as the men who fought. Women were abused, captured or killed by foreign soldiers. In internecine wars, the wives of opponents, being captured, became victims of revenge on their husbands or were used to blackmail them. Therefore, in the conditions of the outbreak of war, the first concern of men was to protect their families.

The study shows that most of the women who left their towns to move to safe places belonged to the nobility. Common women mostly stayed at home and took care of their household. There were cases when the authorities forbade women to leave the besieged towns, as, for example, in Cluj in 1611 and 1704. Women had to be involved in the defense, and violation of the orders of the authorities was severely punished.

Restoring peace brought other hardships for women. Many tried to free themselves from slavery. Others had to raise money to ransom captive husbands or sons. Many women became widows, forced to provide for their lives and the lives of their children, pay off debts left by their husbands, and fight for their rights, which were often violated by family and society.

Chronicles show that wars could not interfere with the normal course of life of civilians. Despite the need and uncertainty, people married and baptized children.

Wars have brought much suffering to women from all walks of life. Although it was rooted in the mentality of the time that abuses against women were punished by the God, this did not stop many men from taking advantage of their vulnerability, especially in wartime. Women fell into slavery, died either by the sword, or from famine and disease that accompanied wars. Countless women in the 17th century became widows and had to fight for their own survival and the survival of their children in a hostile world torn apart by economic crises.

The paper also examines the attitude of men of the 17th century towards the actions of women during military conflicts. Numerous documents and testaments reflect both negative opinions and manifestations of respect and gratitude of men in families and society to women for the trials they have endured.

Судьбы женщин Валахии, Молдавии и Трансильвании в контексте войн XVII века

Ключевые слова: женщины, войны, мужчины, румынские княжества, XVII век.

Резюме: В XVII веке на территории Валахии, Молдовы и Трансильвании велись многочисленные войны. Одни были войнами против иностранных нападений, другие –

гражданскими войнами между разными претендентами на престол. Одни конфликты были кратковременными, другие растягивались на несколько лет.

Данное исследование рассматривает жизнь женщин в военное время. Прослеживаются женские судьбы на разных этапах войн, от начала боевых действий до установления мира.

В поле внимания попали представительницы разных социальных категорий, упоминаемые в исторических источниках, без исключений: от дам из правящих слоев до простолюдинок, от добропорядочных жен, дочерей и вдов до продажных женщин.

Документы свидетельствуют, что женщины и дети, не участвовавшие в боевых действиях, были так же уязвимы, как и воевавшие мужчины. Женщины подвергались насилию, попадали в плен или погибали от рук иностранных солдат. В междоусобных войнах жены противников, попадая в плен, становились жертвами мести мужьям или использовались для их шантажа. Поэтому в условиях разразившейся войны первой заботой мужчин было обезопасить свои семьи.

Исследование показывает, что большинство женщин, покидавших свои города для переезда в безопасные места, принадлежало к знати. Простые женщины в основном осталась дома и заботились о своем хозяйстве. Были случаи, когда власти запрещали женщинам покидать осажденные города, как, например, в Клуже в 1611 и 1704 годах. Женщины должны были участвовать в обороне, и нарушение приказов властей каралось суровыми наказаниями.

После восстановления мира на женские плечи ложились другие тяготы. Многие пытались освободиться из рабства. Другим приходилось собирать деньги для выкупа пленных мужей или сыновей. Множество женщин стали вдовами, вынужденными обеспечивать свою жизнь и жизнь своих детей, выплачивать долги, оставленные мужьями, и бороться за свои права, которые часто попирались семьей и обществом.

Хроники показывают, что войны не могли помешать обычному течению жизни мирных жителей. Несмотря на нужду и неопределенность, люди заключали браки и крестили детей.

Войны принесли много страданий женщинам из всех слоев общества. Хотя в те времена считалось, что насилие над женщинами карается провидением, это не мешало многим пользоваться их уязвимостью, особенно в военное время. Женщины попадали в рабство, погибали либо от меча, либо от голода и болезней, сопровождавших войны. Бесчисленное количество женщин в XVII веке становились вдовами и должны были самостоятельно бороться за свое выживание и выживание своих детей во враждебном мире, раздираемом экономическими кризисами.

В работе также рассматривается отношение мужчин XVII века к действиям женщин во время военных конфликтов. В многочисленных документах и завещаниях отражены как негативные мнения, так и проявления уважения и благодарности представителей семьи и общества к женщинам за перенесенные ими испытания.

28.04.2023

Prof. univ., dr. habil. Şarolta Solcan, Universitatea din Bucureşti, https://orcid.org/0000-0002-5815-0699, e-mail: saroltasolcan@gmail.com

PAGINI NECUNOSCUTE DIN BIOGRAFIA LUI IVAN ILINSKI-IAROSLAVEȚ – SECRETAR AL LUI DIMITRIE CANTEMIR

Victor Țvircun

Cuvinte-cheie: Academia de Ştiinţe din Sankt Petersburg, Ivan Ivanovici Ilinski-Iaroslaveţ, Antioh Cantemir.

Cercetătorilor preocupaţi de istoria vieţii culturale şi politice din Rusia primului sfert de secol XVIII le este, desigur, bine cunoscut numele lui Ivan Ivanovici[1] Ilinski-Iaroslaveţ (1687/88 - 20/31 martie 1737). În primul rând, datorită activităţii sale de secretar-traducător al domnitorului moldovean Dimitrie Cantemir, ulterior, celei de traducător în cadrul Academiei Ruse (Цвиркун 2010, 343-368; Цвиркун 2018, 48-56; Țvircun 2020, 402-463; Смирнова 2013, 235-252; Моисеева 1988, 353-354; Ильинский 1897, 95-96; Кравецкий 2009, 367)[2]. Însă informaţiile existente despre el sunt fragmentare şi incomplete, fapt explicabil prin insuficienta bază documentară. Cercetările arheografice efectuate de noi în ultimii ani în Arhivele din Moscova şi Sankt Petersburg ne-au permis să punem în lumină o serie de materiale, care completează considerabil cunoştinţele noastre despre viaţa acestui om deosebit. În primul rând, acestea sunt documentele referitoare la activitatea sa de traducător, precum şi corespondenţa sa cu Antioh Cantemir, când acesta era ambasadorul Imperiului Rus în Anglia. Semnătura sa, aflată pe cererea adresată lui Petru cel Mare în anul 1724, ne permite să considerăm că localitatea unde s-a născut Ivan Iurievici Ilinski era oraşul Iaroslavl[3]. Data naşterii va fi fost între anii 1687-1688. Noi am dedus acest lucru din faptul că la Academia Slavo-greco-latină[4] elevii erau primiţi la vârsta de 12-13 ani, iar studiile durau 12-15 ani (Смирнова 2013, 235-252; Смирнова 2013a, 2). I.I. Ilinski-Iaroslaveţ a absolvit academia în 1715 şi, în acelaşi an, la ordinul ţarului, a fost numit pe lângă Dimitrie Cantemir ca secretar-traducător din limba latină în limba rusă[5].

În decurs de opt ani, I.I. Ilinski-Iaroslaveţ s-a aflat permanent alături de prinţul moldav, însoţindu-l în călătorii şi campanii, ocupându-se de traducerea operelor lui D. Cantemir, precum şi ale clasicilor antici, de corespondenţa oficială şi particulară a principelui, dar şi învăţându-i pe copiii prinţului limba latină şi limba rusă. Însemnările zilnice, de-a lungul multor ani, din jurnalul lui I.I. Ilinski-Iaroslaveţ, ca şi corespondenţa sa cu copiii lui Dimitrie Cantemir, dovedesc clar că el era considerat un membru deplin al acestei familii. Următorul fapt ne confirmă cât de preţuit şi important era Ilinski pentru prinţ. În anul 1716, la ordinul ţarului, a fost dată dispoziţia „să fie aleşi câţiva din foştii studenţi moscoviţi ai Academiei (Academia Slavo-greco-latină – *V.Ţ.*), cunoscători de latină, care ştiau să traducă, pentru a fi trimişi la Praga (Пекарский 1862, 233-234; Белокуров 1896), unde trebuiau să se ocupe de traduceri”.

[1] Referitor la patronimicul lui Ivan Ilinski-Iaroslaveţ în rândul cercetătorilor nu există până în prezent o părere unanimă. Până în a doua jumătate a anilor ‘80 din secolul al XX-lea, patronimicul său menţionat era Ivanovici (vezi: Копелевич 1977, 104, 105, 139, 150, 206). Însă, începând cu anul 1988, unii oameni de ştiinţă au emis presupunerea, fără a indica sursa, că patronimicul lui I. Ilinski-Iaroslaveţ ar fi Iurievici (vezi: Моисеева 1988, 353-354; Кравецкий 2009, 367). În prezentul articol noi suntem de părere ca în literatura istorică să fie folosite deja statornicitele iniţiale I.I. pentru Ilinski-Iaroslaveţ. În afară de aceasta, în legătură cu locul naşterii eroului evocării noastre, este greşită indicarea guberniei Iaroslav (vezi: Ильинский 1897, 95), deoarece ea a apărut ca formaţiune administrativ-teritorială doar în februarie 1777, prin Decretul emis de Ecateriana a II-a.

[2] Despre activitatea lui Iv. Ilinschi-Iaroslaveţ în calitatea de traducător menţionează P.P. Pekarski în lucrarea sa Наука и литература в России при Петре Великом (Пекарский 1862, 233, 236, 249).

[3] РГАДА, Ф. 9, отд. II, кн. 70, л. 211 об.

[4] Academia Slavo-greco-latină a fost prima instituţie de învăţământ superior din Rusia, înfiinţată la Moscova în anul 1687, la iniţiativa poetului Simeon Poloţki.

[5] În teza sa de doctorat *Traducerile lui Antioh Cantemir: repertoriu, procedee, adnotări/ Переводы А.Д. Кантемира: репертуар, приемы, примечания,* cercetătorul chinez Fu Hen menţionează greşit anul 1711 ca dată a numirii lui I.I. Ilinski-Iaroslaveţ drept secretar şi profesor în familia Cantemir (Фу Хэн 2022, 18). Cel mai probabil, autorul a preluat această informaţie din ediţiile enciclopedice Моисеева 1988, 353 şi Кравецкий 2009, 367.

Musin-Puşkin [I.A.][6], căruia i s-a încredinţat să facă această alegere, „s-a oprit, printre alţii asupra lui Ivan Ilinski, socotit a fi un om de nădejde, dar el se găsea atunci la prinţul „moldav", care locuia în satul său (Dmitrovskoe – *V.Ţ.*). Acolo s-a trimis de la Moscova după Ilinski. Dar prinţul s-a împotrivit şi nu i-a permis să plece, bazându-se pe ordinul ţarului, care i-ar fi poruncit (prinţului – *V.Ţ.*) să-l reţină pe Ilinski la el. Atunci, în locul lui a fost adus de la Mănăstirea Spasski monahul Feofil Krolik[7], care are, de asemenea, o oarecare legătură cu Dimitrie Cantemir"[8].

Întreaga sa viaţă a rămas necăsătorit. Dintre rudele sale este amintită o soră, care locuia cu familia la Moscova (Цвиркун 2018, 48-56; Ţvircun 2020, 407).

După moartea lui Dimitrie Cantemir la 21 august 1723, pentru I. Ilinski-Iaroslaveţ s-a pus problema unui nou loc de muncă. În acest scop, aflându-se la Moscova, el adresează o cerere împăratului Petru cel Mare în care solicită să i se acorde o şedere de cinci ani pentru perfecţionarea cunoştinţelor sale de limbă latină şi pentru a învăţa limba greacă la Academia din Galia sau la cea din Padua[9]. Examinarea cererii s-a prelungit mai multe luni, dar nu s-a încheiat cu un rezultat pozitiv. În loc de plecarea în străinătate, Ivan Ilinski-Iaroslaveţ a fost numit, conform ordinului împărătesei Ecaterina Alekseevna din 3 aprilie 1725, traducător la nou-înfiinţata Academie de Ştiinţe din Petersburg, cu un salariu anual de 180 de ruble, la care se adăugau anual 25-26 de ruble pentru plata locuinţei de stat de pe insula Vasilievski, pentru lemne şi lumânări[10].

Profesorii şi membrii Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg apreciau în mod deosebit talentele şi competenţele lingvistice ale lui I.I. Ilinski-Iaroslaveţ. Lui şi colegilor săi, M.P. Satarov şi I.S. Gorleţki, le aparţine uriaşul şi deloc uşorul efort de construire a terminologiei ştiinţifice ruseşti. Profesorul V.K. Trediakovski evidenţia că „prinţul Antioh Dimitrievici Cantemir, renumit prin familia sa şi tot atât de remarcabil în ştiinţe ca şi în poezia rusă, dar un elev care-i face cinste prin nume şi limpezimea cuvintelor profesorului său Ilinski" (Тредиаковский 1849, 777).

Activitatea de traducător a lui I. Ilinski fost remarcată şi de academicianul Kohl[11], care l-a numit „om foarte cultivat şi instruit". Istoricul Miller

[6] Ivan Alekseevici Musin-Puşkin (1659 sau 1661-1729), conte, demnitar şi voievod în timpul lui Petru cel Mare. Din 1711 a devenit membru al Senatului Guvernamental. În 1718 prin ordinul lui Petru a fost ridicat la rangul de consilier secret titular, director al instituţiilor de învăţământ şi al tipografiei. În decurs de 4 ani, din 15.11.1717 până la 12.01.1722, a ocupat postul de Preşedinte al Colegiului financiar de stat.

[7] Krolik Feofil, arhimandrit la Mănăstirea Novospasski, unul din cei mai instruiţi oameni din secolul al XVIII- lea, susţinător al lui Petru cel Mare, predicator, scriitor, traducător şi fruntaş al vieţii publice. A studiat la Academia Movileană din Kiev. Activitatea sa începe în anul 1713, când, fiind monah şi prefect al Şcolii slavo-latine din Moscova (ulterior Academia slavo-greco-latină), a fost chemat la Petersburg şi numit predicator. În 1716, părăsind postul de prefect, el, ca bun cunoscător al limbilor latină, germană şi cehă, a fost trimis de contele I.A. Musin-Puşkin, care era senator, în Boemia (Praga) pentru traducerea câtorva cărţi din cehă în rusă. Însă Feofil Krolik a găsit că este mai potrivit să traducă din limba germană în rusă *Lexiconul istoric* în patru volume de I.F. Buddei, ale cărui prime două volume le-a tradus la Praga. Celelalte două volume le-a tradus după ce a revenit la Sankt-Petersburg în 1721. După un an a tradus din germană în rusă predica lui Lopatinski, ţinută de acesta de Anul nou. În acelaşi an, la 14 februarie Feofil Krolik a fost numit asesor al Sfântului Sinod; la 10 martie a fost învestit ca ierodiacon şi la 11 martie – ca ieromonah. A contribuit la dezvoltarea ştiinţei de carte şi a bunei organizări a învăţământului: profesorii din capitală erau supuşi de el supravegherii de către inspectori şi căpătau dreptul de a preda copiilor numai după ce susţineau o anume verificare. Datorită muncii şi stăruinţei lui s-au tipărit următoarele cărţi: *Tâlcuirea Psaltirii, Religia ortodoxă, Etica, Istoria Ierusalimului, Istoriografia, Alcoranul turcesc, Consideraţii asupra războiului cu Suedia, Puffendorf, Quintus Curtius (De rebus gestis Alexandri Magni libri)*; această carte a cunoscut câteva ediţii, datorate marii ei popularităţi în străinătate. F. Krolik a participat, într-o oarecare măsură, la elaborarea şi editarea în 1721-1722 a *Regulamentului ecleziastic*. La 28 iunie 1723, prin ordinul lui Petru I, F. Krolik a fost ridicat la rangul de arhimandrit la Mănăstirea Ciudovo, iar la 16 septembrie, din asesor a fost numit consilier sinodal. În 1729 împreună cu Feofan Procopovici a scris prefaţa în versuri (*Singrammata*) la apariţia primei satire a prinţului Antioh Cantemir *Asupra hulitorilor învăţăturii. Minţii mele*. La 17 septembrie 1730 a fost numit arhimandrit la Mănăstirea Novospasski. A murit la Moscova, la 12 august 1732 (Русский 1913, 473-475).

[8] Отдел Рукописей Российской Национальной Библиотеки (РО РНБ), Ф. 744, оп. 1, д. 31, л.3 и оборот.

[9] РГАДА. Ф. 9, отд. II, кн. 70, лл. 211- 211 об. Este vorba de Universitatea din Padua, înfiinţată în anul 1222.

[10] Санкт-Петербургский филиал Архива РАН, Ф. 3, оп. 1, кн. 1, л. 215 об.; д. 4, л. 80. Considerăm eronată afirmaţia A.S. Smirnova că primilor patru traducători, încadraţi în personalul Academiei (lui I. Ilinski-Iaroslaveţ, I.S. Gorleţki, M.P. Satarov şi S.M. Korovin), li se plăteau anual, fiecăruia, câte 192 de ruble (vezi: Смирнова 2013а, 3). Datele mai sus-menţionate confirmă faptul că fiecăruia dintre ei i se plătea un salariu anual de 180 de ruble.

[11] Johann Cristofor Kohl (1698-1778), unul din primii membri ai Academiei din Sankt Petersburg. Din 1725 până în 1727 a condus Catedra de elocinţă şi de istorie a bisericii. La întoarcerea în ţară, în anul 1727, n-a încetat să se intereseze de viaţa ştiinţifică din Rusia. Printre altele, a făcut cunoscută cititorilor din vest lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane*, publicând în revista „Acta Eruditorum" (1729, p. 509), una din cele mai prestigioase reviste ştiinţifice din acel timp, analiza acestei lucrări. Revista a apărut la Leipzig între anii 1682 şi 1782; în total 117 numere. (Радовский 1959, 90).

a apreciat şi el valoroasa activitate a lui Ilinski şi calităţile personale ale acestuia (Материалы 1890, 101).

Printre multele traduceri în limba rusă, realizate de I.I. Ilinski-Iaroslaveţ împreună cu colegii săi, se numără şi *Gramatica limbii franceze,* alcătuită de Ch.-A. De Combles[12] (*Sprachmeister De Combles verfertigte frantzösische grammatic*). În afară de aceasta, I. Ilinski-Iaroslaveţ, împreună cu I.S. Gorleţki şi M.P. Satarov, a lucrat la traducerea cuvintelor din limba latină în limba rusă pentru *Lexiconul germano-latin şi rus* (*Немецко-латинский и русский лексикон*) de E. Weissmann (Немецко-латинский 1731).

La începutul anilor ’30 ai secolului al XVIII-lea, la iniţiativa profesorului G.F. Miller, susţinută de profesorul G.Z. Bayer, demarează proiectul revistei ştiinţifice de istorie „Sammlung Russischer Geschichte”, care şi-a propus editarea izvoarelor privind istoria rusă, în primul rând a cronicilor (Миллер 1996, 377). Totodată, prin noua publicaţie se intenţiona şi îndreptarea erorilor referitoare la istoria Rusiei, existente în lucrările autorilor străini (Миллер 1996, 378).

Deoarece printre membrii şi profesorii străini ai Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg nu erau persoane care să cunoască limba rusă şi să poată citi vechile cronici ruseşti, în anul 1735 s-a înfiinţat în cadrul Academiei aşa-numita Adunare rusă, care cuprindea un grup de traducători, alcătuit din I.I. Ilinski-Iaroslaveţ, V.K. Trediakovski, V.E. Adodurov şi I.S. Gorleţki. Pe lângă ei, în diferiţi ani, în cadrul Adunării activau A. Tolmaciov şi И.К. Taubert (Копелевич 1977, 150-151)[13]. Lor le revenea sarcina de a traduce textele vechilor cronici ruseşti[14] pentru editarea lor ulterioară în volumele Academiei. I.Iu. Ilinski-Iaroslaveţ s-a ocupat de aceste traduceri până la sfârşitul vieţii sale. Trebuie subliniat că această activitate a membrilor Adunării ruse reprezintă un fenomen unic în istoria Academiei Ruse. Fiecare membru al Adunării prezenta colegilor săi traducerea textului primit, pe care aceştia o corectau, modificau şi o completau. După examinarea şi aprobarea colectivă, varianta finală a traducerii era predată conducerii Academiei pentru a fi aprobată şi apoi publicată.

Documentele prezentate în continuare ne oferă posibilitatea unică de a cunoaşte activitatea primilor traducători ai Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg, precum şi în ce condiţii erau ei plătiţi pentru întreţinere şi munca depusă. În afară de aceasta, corespondenţa dintre I.I. Ilinski-Iaroslaveţ şi Antioh Cantemir, găsită de noi în Arhivele de Stat din Moscova şi Sankt Petersburg, ne relevă noi pagini din biografia acestor oameni talentaţi şi apropiaţi ca spirit şi concepţie despre lume. Din păcate, căutările din arhive ne-au permis să descoperim în documentele lui L.N. Maikov doar copii ale scrisorilor lui I. Ilinski-Iaroslaveţ către Antioh Cantemir, pe care le publicăm pentru prima oară în prezenta lucrare[15]. Vor trebui căutate originalele. Totodată, conţinutul scrisorilor citate ne permite să aflăm cauza dispariţiei multor documente, cărţi şi manuscrise ale lui Dimitrie şi Antioh Cantemir, păstrate de I. Ilinski-Iaroslaveţ şi menţionate de prinţul Antioh în corespondenţa sa cu profesorul Gross[16]. Exprimându-şi sincerul regret pentru sfârşitul profesorului, îndrumătorului şi prietenului său, el remarca cu uimire că „printre lucrurile defunctului domn Ilinski ... nu s-a găsit nici urmă din documentele pe care le-a avut în mână. Este absolut sigur că în mâinile sale s-au aflat originalele *Istoriei turcilor* (*Istoria Imperiului Otoman*), scrise de tatăl meu, traducerea în rusă a acestei lucrări, copiată de un oarecare Demetri (Dimitri Grozin – *V.Ţ.*), care era traducător la Şcoala matematică de marină, şi alte caiete, scrise de mâna tatălui meu, ca să nu mai vorbim de o mulţime din scrisorile lui.

Ilinski mai avea şi portretul meu în uniformă militară şi câteva cărţi, una din ele fiind dicţionarul menţionat în scrisoarea către domnul Trediakovski” (Радковский 1959, 46-47). Probabil, trauma

[12] Ch.A. de Combles, profesor de limba franceză la liceul din cadrul Academiei. A fost angajat la Berlin de către ambasadorul A. Golovkin. A venit în Rusia în anul 1725 (Копелевич 1977, 100).

[13] Din cei menţionaţi I.K. Taubert a fost cel mai tânăr. La vârsta de 18 ani, lui i s-a încredinţat întocmirea proceselor-verbale ale şedinţelor Adunării.

[14] Рукописный отдел Института Русской литературы РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58, л. 57; д. 59. Л. 4.

[15] РО ИРЛИ РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58, лл. 57, 84, 88.

[16] Gross Cristofor-Friedrich (1696-1742). Născut la Würtemberg. A absolvit Universitatea din Tübingen, unde în 1721 şi-a susţinut teza de doctorat. În 1725 a venit la Sankt Petersburg împreună cu profesorul Georg Bernhard Bilfinger şi, iniţial, a fost înmatriculat ca student al Academiei nou-înfiinţate. În anul următor, a primit titlul de profesor şi membru al Academiei la Catedra de filozofie morală. În 1731 şi-a dat demisia şi a fost încadrat la Ambasada Ducatului Braunschweig-Wolfenbüttel-Blankenburg în calitate de secretar. S-a sinucis în anul 1742, aflându-se sub urmărire penală.

cranio-cerebrală, suferită de I. Ilinski-Iaroslaveţ în decembrie 1736, care a cauzat ulterior moartea sa, s-a răsfrânt şi asupra stării sale psihice, manifestată prin mania persecuţiei. Temându-se de presupuşi duşmani, „el şi-a ars toate scrisorile din cauza acestei spaime”[17]. Este posibil ca, odată cu scrisorile, să fi fost aruncate în foc şi alte documente legate de familia Cantemir.

Împreună cu materialele referitoare la biografia lui I. Ilinski-Iaroslaveţ, descoperite în arhive, am considerat a fi oportună şi includerea unor extrase din jurnalul său, găsit în dosarele Arhivei Filialei din Sankt Petersburg a Academiei Ruse de Ştiinţe[18], publicate de noi anterior (Цвиркун 2010, 343-368; Цвиркун 2018, XXIII, 48-56; Ţvircun 2020, 402-463). Trebuie menţionat că însemnările zilnice ale lui I. Ilinski-Iaroslaveţ, găsite de noi în Arhiva Academiei Ruse de Ştiinţe, completează esenţial informaţiile biografice, atât pe cele despre Dimitrie Cantemir, cât şi pe cele despre autorul jurnalului.

Documentele se publică conform normelor ortografice actuale, păstrându-se însă particularităţile stilistice ale secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea. În parantezele pătrate sunt incluse literele, datele şi cuvintele absente.

Anexe

Документ №1

Прошение И.Ю. Ильинского-Ярославца на имя Петра Великого

Всепресветлейший, Державнейший
Император и Самодержец
Всероссийский
Петр Великий
Отец Отечества
Государь Всемилостивейший

1
Воспоминая онаго Евангельского человека иже призвал своя рабы предаде им имение свое, овому убо пять талант, овому два, овому муже един, комуждо противу силы его. Егда взираю на стязание его о словеси с рабы теми, вижу в приемшем един талант ничтоже ино обретшееся токмо лукавство, ленивство и неключимство, напоследок же ввержение в т[ь]му кромешнюю; протчим, иже вящшая прияша и в тех делая усугубиша похвалу добраго, благаго и вернаго раба возимевшим и в радость Господа своего внити сподобавшимся.

2
Таковаго неключимства сегая и всячески бояся аз нижеименованный Вашего Императорского Величества всенижайший раб, приемый в Вашем Империал[ь]ном Славенолатинских училищ Московском Коллегиуме един токмо Латинского языка талант, в котором аще и делаю нечто, обаче несмь таковаго совершенства, да со усугубленным талантом пред Вашим Императорским являюся Маестатом, со страхом предваряю стязание и всесмиренно молю, да не отъемля от мене сего таланта (по примеру Евангельскаго онаго, ибо несмь закопал его в землю), всемилостиво подаси и другии, то есть Еллиногреческого языка талант, которой за высочайшим Вашего Императорского Величества изволением и милостивейшим указом, с приличным к пропитанию награждением не трудно (возложася на всесил[ь]ную помощь Божию) в Галской, а наипаче в Падвской Академии чрез пятолетие приобрести, к тому же и Латинскаго языка всецелое снискати совершенство надеюся.

3
По которых приобретении, клятвенно яко истинный и всеподданнейший раб обещаюся до конца жизни моея в преводе славных оных древних как Церковных так и Политичеких Греколатинских Историй трудитися. Которое дело с обоих оных диалектов преложенное вящшаго (яко мню)

[17] РО ИРЛИ РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58, л. 84.
[18] Санкт-Петербургский филиал Архива РАН, Фонд Раздел II, оп. 1, д. 119, лл .31-123.

совершенства и пред всем Европским ученым светом много честнейшо быть имеет, неже аще с единаго токмо Латинскаго языка преведено было бы.

4
К труду же сицевому мене самая натуры склонность влечет, яко от Иерейскаго происходящая корени.
Всемилостивейший Государь, смилуйся.
Вашего Императорского Величества

Всенижайший раб, бывший при покойном Светлейшем князе Господаре волосском в службе переводчиком и секретарем

Иван Ильинский Ярославец

[28 мая] 1724 года

РГАДА, Ф. 9, отд. II, кн. 70, л. 211 - 211 об. Подлинник. Рукопись.

Document nr. 1
(traducere)
Cererea lui I.Iu. Ilinski-Iaroslaveţ, adresată lui Petru cel Mare

Prealuminat, Atotputernic
Împărat şi Autocrat
al Întregii Rusii
Petru cel Mare
Părinte al Patriei,
Atotmilostiv Suveran

1
Amintindu-l pe acel om din Evanghelie care şi-a chemat slugile şi le-a dat avuţia sa, unuia – cinci talanţi, altuia – doi, altui bărbat – unul, fiecăruia după puterea lui[19]. Când privesc rostirea sa către acele slugi, văd în cel ce a primit un talant că a arătat doar viclenie, lene şi indiferenţă, în cele din urmă fiind aruncat întru întunericul cel mai din afară; ceilalţi, care primind mai mulţi, i-au sporit, primind lauda de a fi slugi bune, folositoare şi credincioase şi meritând-o întru bucuria Domnului.

2
De o astfel de indiferenţă ferindu-mă şi de toate temându-mă, eu, mai jos numitul, preaplecatul rob al Majestăţii Voastre Imperiale, primit în Colegiul Vostru Imperial din Moscova al şcolilor Slavolatine, am căpătat numai talantul Limbii latine, în care, deşi mai ştiu câte ceva, însă nu sunt atât de desăvârşit, încât să mă prezint în faţa Majestăţii Voastre Imperiale[20] cu talantul meu sporit, presimt cu teamă încercarea şi rog preasmerit să nu-mi luaţi acest talant (asemenea celui din Evanghelie[21], pentru că nu l-am îngropat în pământ), dându-l cu multă bunăvoinţă şi altora, adică talantul Limbii elino-greceşti, care prin preaînalta Voastră milă şi mult binevoitorul ordin, nădăjduiesc cu o sumă destul de bună

[19] Parabola lui Iisus Hristos despre talanţi – Evanghelia după Matei: „ Şi mai este un om, care, plecând departe, şi-a chemat slugile şi le-a dat pe mână avuţia sa. Unuia i-a dat cinci talanţi, altuia doi, fiecăruia după puterea lui. Îndată mergând, cel ce luase cinci talanţi a lucrat cu ei şi a câştigat alţi cinci talanţi. De asemenea şi cel cu doi a câştigat alţi doi. Iar cel ce luase un talant s-a dus, a săpat o groapă în pământ şi a ascuns argintul stăpânului său. După multă vreme a venit şi stăpânul acelor slugi şi a făcut socoteala cu ele. Şi apropiindu-se cel care luase cinci talanţi, a adus alţi cinci talanţi zicând: Doamne, cinci talanţi mi-ai dat, iată alţi cinci talanţi am câştigat cu ei. Zis-a lui stăpânul: Bine, slugă bună şi credincioasă, peste puţine ai fost credincioasă, peste multe te voi pune; intră întru bucuria domnului tău. Apropiindu-se şi cel cu doi talanţi, a zis: Doamne, doi talanţi mi-ai dat, iată alţi doi am câştigat cu ei. Zis-a lui stăpânul: Bine, slugă bună şi credincioasă, peste puţine ai fost credincioasă, peste multe te voi pune; intră întru bucuria domnului tău. Apropiindu-se şi cel care primise un talant, a zis: (...) temându-mă, m-am dus de am ascuns talantul tău în pământ; iată ai ce este al tău. Şi răspunzând stăpânul său i-a zis: slugă vicleană şi leneşă (...) pe sluga netrebnică aruncaţi-o întru întunericul cel mai din afară" (Sfânta Evanghelie după Matei, capitolul 25, versetele 14-30, Biblia sau Sfânta Scriptură, Bucureşti, 1997).
[20] În original – Маecrат, adică deţinător al gradului ştiinţific de magistru.
[21] Pe marginea paginii este adăugat – *omului.*

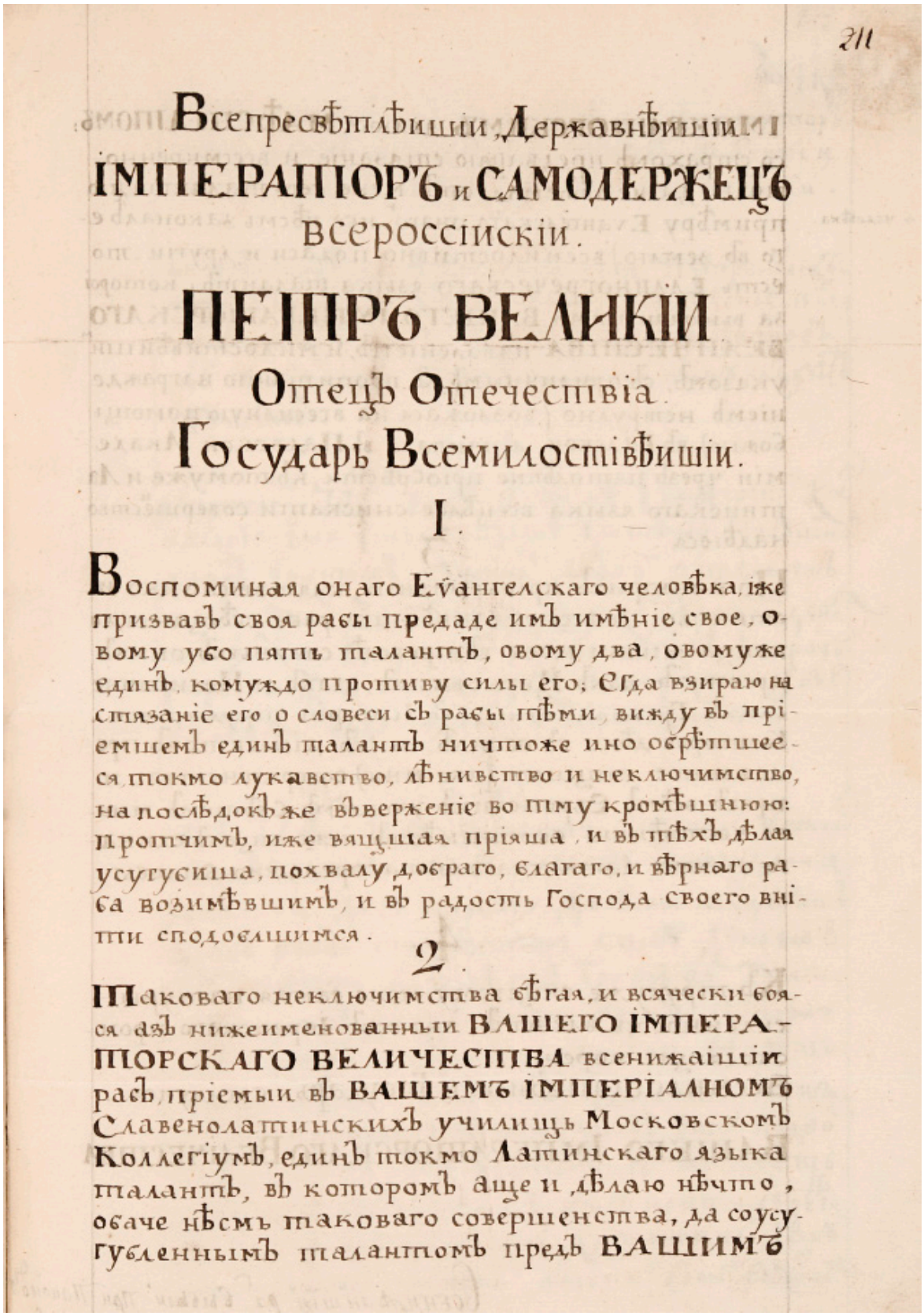

211

Всепресвѣтлѣйшій, Державнѣйшій
ІМПЕРАТОРЪ и САМОДЕРЖЕЦЪ
Всероссійскій.

ПЕТРЪ ВЕЛИКІЙ

Отецъ Отечествія.
Государь Всемилостивѣйшій.

I.

Воспоминая онаго Евангелскаго человѣка, іже призвавъ своя рабы предаде имъ имѣніе свое, овому усо пять талантъ, овому два, овомуже единъ, комуждо противу силы его; Сгда взираю на стязаніе его о словеси съ рабы тѣми, вижду въ пріемшемъ единъ талантъ ничтоже ино обрѣтшееся токмо лукавство, лѣнивство и неключимство, на послѣдокъ же вѣверженіе во тму кромѣшнюю: протчимъ, иже вящшая пріяша, и въ тѣхъ дѣлая усугубища, похвалу добраго, благаго, и вѣрнаго раба возимѣвшимъ, и въ радость Господа своего внити сподобившимся.

2.

Таковаго неключимства бѣгая, и всячески боясь азъ нижеименованный ВАШЕГО ІМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА всенижайшій рабъ, пріемый въ ВАШЕМЪ ІМПЕРІАЛНОМЪ Славенолатинскихъ училищъ Московскомъ Коллегіумѣ, единъ токмо Латинскаго языка талантъ, въ которомъ аще и дѣлаю нѣчто, обаче нѣсмь таковаго совершенства, да соусугубленнымъ талантомъ предъ ВАШИМЪ

Textul cererii lui I. Ilinski-Iaroslaveţ, adresată lui Petru cel Mare. Documentul se păstrează la Arhiva Rusă de Stat pentru documente vechi – РГАДА, Ф. 9, отд. II, кн. 70, л. 211. Manuscris original.

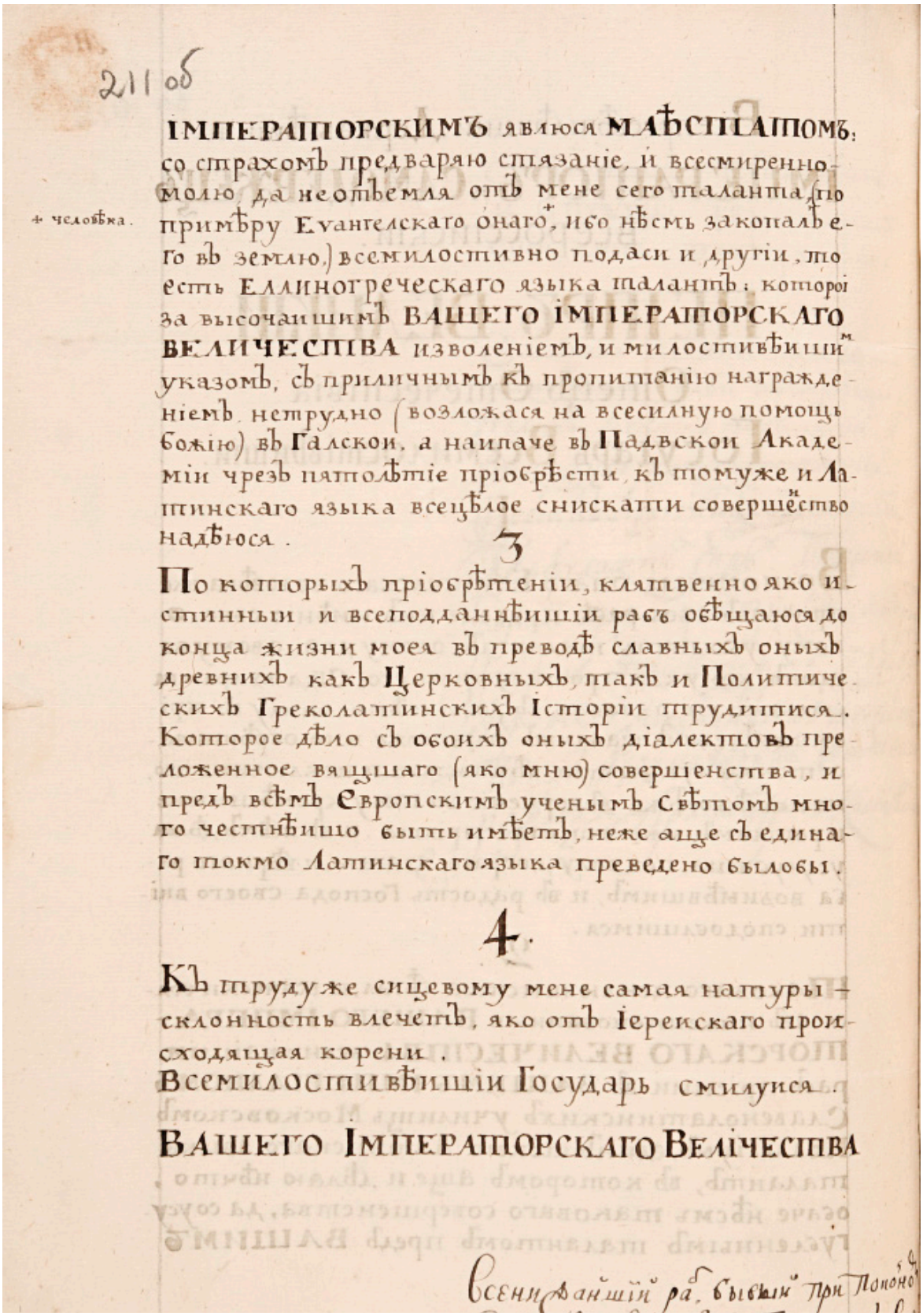

211 об

ІМПЕРАТОРСКИМЪ явлюся МАѢСТАТОМЪ:
со страхомъ предваряю стязаніе, и всесмиренно-
молю, да неотъемля отъ мене сего таланта, (по
примѣру Еvангелскаго онаго+, ибо нѣсмь закопалъ е-
го въ землю,) всемилостивно подаси и другіи, то
есть Еллиногреческаго языка талантъ: которої
за высочайшимъ ВАШЕГО ІМПЕРАТОРСКАГО
ВЕЛИЧЕСТВА изволеніемъ, и милостивѣишим
указомъ, съ приличнымъ къ пропитанію награжде-
ніемъ нетрудно (возложася на всесилную помощь
божію) въ Галскои, а наипаче въ Падвскои Акаде-
міи чрезъ пятолѣтіе пріобрѣсти, къ томуже и Ла-
тинскаго языка всецѣлое снискати совершенство
надѣюся.

+ человѣка.

3

По которыхъ пріобрѣтеніи, клятвенно яко и-
стинныи и всеподданнѣишіи рабъ обѣщаюся до
конца жизни моея въ преводѣ славныхъ оныхъ
древнихъ какъ Церковныхъ, такъ и Политиче-
скихъ Греколатинскихъ Історіи трудитися.
Которое дѣло съ обоихъ оныхъ діалектовъ пре-
ложенное вящшаго (яко мню) совершенства, и
предъ всѣмъ Европскимъ ученымъ Свѣтомъ мно-
го честнѣишо быть имѣетъ, неже аще съ едина-
го токмо Латинскаго языка преведено былобы.

4.

Къ трудуже сицевому мене самая натуры –
склонность влечетъ, яко отъ Іерейскаго прои-
сходящая корени.
Всемилостивѣишіи Государь смилуися.
ВАШЕГО ІМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛІЧЕСТВА

Всенижайшій ра[б], бывшій при Поконо[ѣ]

Textul cererii lui I. Ilinski-Iaroslaveţ, adresată lui Petru cel Mare. Documentul se păstrează la Arhiva Rusă de Stat pentru documente vechi – РГАДА, Ф. 9, отд. II, кн. 70, л. 211 verso. Manuscris original.

pentru întreţinere să nu fie greu (sprijinindu-mă pe atotputernicul ajutor al lui Dumnezeu) să capăt la Academia din Galia, dar mai ales în cea de la Padua, în timp de cinci ani, desăvârşirea deplină, mai ales a Limbii latine.

3

Pe care, dobândind-o, făgăduiesc prin jurământ, ca un adevărat şi mult supus rob, să trudesc până la sfârşitul vieţii mele la traducerea măreţelor Istorii Greco-latine, atât a celor antice, cât şi a celor Bisericeşti, ca şi a celor Politice. A căror desăvârşită transpunere (aşa cred), din cele două dialecte (limbi) va fi pentru întreaga lume ştiinţifică Europeană mult mai folositoare decât dacă ar fi traduse numai din Limba latină.

4

Spre o astfel de muncă mă atrage însăşi înclinaţia firii (mele), pentru că se trage de la un Ierarh[22]. Preamilostive Suveran, fie-ţi milă.

Al Majestăţii Voastre presupus rob, fost traducător şi secretar al Luminăţiei Sale, răposatul prinţ Domnitor moldovean

Ivan Ilinski-Iaroslaveţ

28 mai 1724[23]

Se păstrează la Arhiva Rusă de Stat pentru acte vechi (РГАДА), Ф. 9, отд. II, кн. 70, л. 211- 211 об. Manuscris original.

Документ №2

Выписка из именного Указа императрицы Екатерины I об определении И. Ильинского-Ярославца переводчиком при Академии наук

«По именному Ея Величества государыни императрицы указу велено при Академии наук Ивану Ильинскому быть переводчиком и определить ему жалования по сту восмидесят рублев на год. Свободную квартиру, дрова и свечи, как прочим обретающимся при Академии наук служителем. И выдать бы ему жалования на нынешней год на три месяца, на апрель, май и июнь сорок пять рублев с роспискою и на счет академический поставить.

Санкт Питербурх 1725 году Апреля в 3 день»

СПБФ АРАН, Ф. 3, оп. 1, кн. 1, л. 215об. Подлинник. Рукопись.

Document nr. 2 (traducere)

Extras din Decretul împărătesei Ecaterina I-a

„Prin ordinul dat în numele Majestăţii Sale Suverana Împărătească, s-a dispus să fie numit Ivan Ilinski traducător la Academia de Ştiinţe şi să i se acorde un salariu de o sută optzeci de ruble anual, locuinţă liberă, lemne şi lumânări, ca şi celorlalţi care lucrează la Academia de Ştiinţe. Şi să i se dea patruzeci şi cinci de ruble, salariul de anul acesta pentru trei luni, pentru aprilie, mai şi iunie, cu chitanţă şi în contul Academiei.

Sankt Petersburg, 3 Aprilie 1725”

Se păstrează la Filiala din Sankt Petersburg a Arhivei Academiei Ruse de Ştiinţe (СПБФ АРАН), Ф. 3, оп. 1, кн. 1, л. 215об. Manuscris original.

[22] Această frază probează faptul că I.Iu. Ilinski-Iaroslaveţ provenea dintr-o familie de preoţi.

[23] În această zi, în casa Luminatului prinţ A.D Menşikov din Slobozia [nemţească], „I. Ilinski-Iaroslaveţ i-a dat Majestăţii Sale Imperiale traducerea sa din latină a „Dialogurilor” a filosofului grec Epictet şi cererea privind plecarea la studii în străinătate (Цвиркун 2010, 348).

Документ №3

Выписки из Дневника Ивана Ильинского-Ярославца

«1725 год
Генваря в 28 день в 6 часу по полуночи Император наш Петр Алексеевич преставился.
Апреля 7 дня получил указ, чтоб быть мне Академии Наук переводчиком, написано тако: «По именному Ея Величества государыни императрицы указу велено при Академии Наук Ивану Ильинскому быть переводчиком и определить ему жалованья по 180 рублев на год, свободную квартиру, дрова и свечи, как протчим обретающимся при Академии Наук служителям и выдать бы ему жалования на нынешней 1725 год на три месяца, на апрель, май и июнь 45 рублей с распискою и на счет академический поставить. На подлинном подписано Lourentuius Blumendrost.

Санкт Питербурх 1725 года, апреля 1 день.

Апреля 14. Принял жалование за апрель, май и июнь 45 рублей от господина Шумахера.

Июль (без даты – *V.Ţ.*) Принял от господина Шумахера жалования на июль, август, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь девяносто рублев.

Октября 23 дня. Принял от господина [комиссара А.] Юрова за квартиру, свечи и дрова – 25 рублей.

1726 год
Генваря 22 дня. Принял от господина [комиссара А.] Юрова жалование на январь, февраль, март, апрель 60 рублей, которое прислано с писарем [И.] Верещагиным ко мне на квартиру, понеже я болен был.

Июня 6 Принял от [И.] Верещагина жалование на май, июнь, июль, август – 60 рублей.

Июля 17 Принял дровяные деньги 26 рублей.

Ноября 22 дня Принял жалование на октябрь – декабрь от [комиссара И.] Верещагина – 60 рублей.

1727 год
В марте – июле принял жалование от господина Шумахера.
Мая в 6 день, в 9 часу по полудни Императрица Екатерина Алексеевна преставяся.
Мая 24 князь Константин Димитриевич Кантемир женился
Октября 5 дня принято жалование от господина [комиссара А.] Юрова.

1728 год
Февраля 13 дня принял дровяных денег 26 рублей от господина [комиссара А.] Юрова на 1727 год.
2 декабря получил жалования на весь сей 1728 год. Принял у [комиссара] Петра Соколова 180 рублей.

1729 год
В феврале месяце получил за квартиру, дрова и свечи на 1728 год 40 рублей от [комиссара] Петра Соколова.
Июля 15 дня получил на сей год за 6 месяцев квартирных и дровяных денег – 20 рублей от Петра Соколова.

1730 год
Марта 16 получил на прошедший год за другую 6 месяцов и квартиру, дров и свечных денег 20 рублей от Миллера.

Опубликован в: Цвиркун 2010, 343-368; Цвиркун 2018, 48-56; Ţvircun 2020, 402-463.

Document nr. 3
(traducere)
Fragmente din Jurnalul lui Ivan Ilinski-Iaroslaveţ

„Anul 1725
Ianuarie, în ziua de 28, la ora 6 după miezul nopţii Împăratul nostru, Piotr Alekseevici, a încetat din viaţă. La 7 aprilie am primit ordinul să fiu (numit) traducător la Academia de Ştiinţe, redactat astfel: „Prin ordinul dat în numele Majestăţii Sale Suverana Împărătească, se dispune ca Ivan Ilinski să fie numit traducător la Academia de Ştiinţe şi să i se acorde o leafă de 180 de ruble anual, locuinţă liberă, lemne şi lumânări, ca şi celorlalţi care slujesc la Academia de Ştiinţe şi să i se dea leafa pentru trei luni, aprilie, mai şi iunie, anul curent 1725, de 45 de ruble cu chitanţă şi în contul Academiei. Pe original este semnat Lourentuius Blumendrost[24].

Sankt Petersburg, 1 aprilie 1725.

Aprilie 14. Am primit de la domnul Şumaher 45 de ruble, leafa pentru aprilie, mai, iunie[25].

Iulie (fără dată) Am primit de la domnul Şumaher leafa pe iulie, august, septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, nouăzeci de ruble.

Octombrie 23. Am primit de la domnul Iurov 25 de ruble pentru locuinţă, lumânări şi lemne.

Anul 1726
Ianuarie 22. Am primit de la domnul [A.] Iurov 60 de ruble, leafa pe ianuarie, februarie, martie, aprilie, trimisă prin secretarul de cancelarie Vereşceaghin la mine acasă, pentru că eram bolnav.
Iunie 6 Am primit de la Vereşceaghin leafa pe mai, iunie, iulie, august – 60 de ruble.
Iulie 17 Am primit 26 de ruble, bani pentru lemne.
Noiembrie 22 Am primit 60 de ruble de la Vereşceaghin, leafa pe octombrie-decembrie.

Anul 1727
În martie - iulie am primit leafa de la domnul Şumaher.
Mai 6, la ora 9 după miezul zilei a încetat din viaţă Împărăteasa Ecaterina Alekseevna.
Mai 24 prinţul Konstantin Dimitrievici Cantemir s-a căsătorit.
Octombrie 5 am primit leafa de la domnul Iurov.

Anul 1728
Februarie 13 am primit de la domnul Iurov 26 de ruble, banii pentru lemne pentru anul 1727.
Decembrie 2 am primit leafa pentru tot acest an 1728. Am primit de la Piotr Sokolov 180 de ruble.

Anul 1729
În luna februarie am primit 40 de ruble de la Piotr Sokolov pentru locuinţă, lemne şi lumânări pentru anul 1728.
Iulie 15 am primit pentru acest an 20 de ruble, bani pentru locuinţă şi lemne, pentru 6 luni, de la Piotr Sokolov.

Anul 1730
Martie 16 am primit pentru anul trecut, pentru celelalte 6 luni - 20 de ruble de la Miller, pentru locuinţă, lemne, lumânări[26].

Publicat în: Цвиркун 2010, 343-368; Цвиркун 2018, 48-56; Ţvircun 2020, 402-463.

[24] Blumentrost Lavrenti Lavrentievici (Lourentuius Blumendrost), 29 octombrie (8 noiembrie) 1692 – Moscova, 27 martie (7 aprilie) – Sankt Petersburg. În 1713 şi-a susţinut la Universitatea din Leiden teza de doctorat, obţinând titlul de doctor în medicină. În 1719 a fost numit medicul lui Petru cel Mare. A fost consilier secret titular. La 25 noiembrie 1725 L.L. Blumentrost a fost desemnat primul Preşedinte al Academiei de Ştiinţe din Petersburg, funcţie în care s-a aflat până în 1733.

[25] Şumaher Iogann Daniil (Schumacher Johann Daniel), consilier de stat şi bibliotecarul Academiei de Ştiinţe din Petersburg (5 septembrie 1690 Colmar, Alsacia – 3 iulie 1761, Sankt Petersburg). A absolvit Universitatea din Strasbourg. În 1714 a venit în Rusia, intrând în slujba lui Areskin (Erskine), medicul ţarului, în calitate de secretar pentru corespondenţa cu străinătatea. După moartea lui Areskin în 1719, a rămas în serviciul lui L.L. Blumentrost, devenit medicul lui Petru I. De la înfiinţarea Academiei de Ştiinţe până în 1758 a ocupat postul de bibliotecar, conducând, practic, administrarea instituţiei.

[26] Miller Gherhard Fridrih (Müller Gerhard Friedrich), în variantă rusificată Fiodor Ivanovici Miller; 7 (18) octombrie 1705, Herford, ducatul Westfalia - 11 octombrie 1783, Moscova), istoriograf rus de origine germană. Membru titular al Academiei de Ştiinţe din Sankt Petersburg (student, apoi adjunct al Academiei, profesor de istorie de la 1 iulie 1730, secretar adjunct al Academiei (1 iulie 1728 - 1 iunie 1730, secretar-conferenţiar (7 martie 1754 - 21 februarie. 1765), consilier de stat titular (1783). Conducătorul celei de a „Doua expediţii în Kamciatka”, organizatorul Arhivei Centrale din Moscova.

Документ №4

В Академию Наук

Доношение

Блаженные и вечнодостойные памяти Ея Императорского Величества по именному указу состоявшемуся в 1725 году повелено мне нижеименованному быть при Академии Наук переводчиком. И кроме определенного денежного жалования давать бы мне свободную квартиру, дрова и свечи. И по тому Ея Императорского Величества указу, по рассмотрению его превосходительства господина Президента в оном 1725 году за квартиру, дрова и свечи выдано мне деньгами 25 рублев; а в 1726 году – 26 рублев, а за прошедший 1727 год еще ничего, как за квартиру, так и за дрова и свечи не выдано.

Того ради прошу, дабы таковые деньги за помянутой 1727 год повелено было мне выдать.

1728 года
Февраль 12 дня
Академии Наук переводчик
Иван Ильинский»

СПБФ АРАН, Ф. 3, оп.1, д. 4, л. 80. Подлинник. Рукопись.

Document nr. 4

(traducere)

„Către Academia de Ştiinţe

Cerere

Prin ordinul preafericitei şi veşnic vrednicei de pomenire Majestatea Sa Împărăteasa, emis în anul 1725 s-a dispus ca eu, cel mai jos numit să fiu traducător la Academia de Ştiinţe. Şi în afară de salariul acordat să mi se dea o locuinţă liberă, lemne şi lumânări. Şi potrivit aceluiaşi ordin al Majestăţii Sale Împărăteasa, prin dispoziţia Excelenţei Sale domnul Preşedinte mi s-au dat în anul 1725 - 25 de ruble pentru locuinţă, lemne şi lumânări, iar în anul 1726 – 26 de ruble, iar anul trecut - 1727 n-am primit nimic, nici pentru locuinţă şi nici pentru lemne şi lumânări.

De aceea, vă rog, să se dispună a mi se plăti aceşti bani pentru menţionatul an 1727[27].

12 februarie 1728
Traducător la Academie
Ivan Ilinski”

Se păstrează la Filiala Arhivei din Sankt Petersburg a Academiei Ruse de Ştiinţe (СПБФ АРАН), Ф. 3, оп. 1, д. 4, л. 80. Manuscris original.

Документ №5

16 марта 1731 г. Прошение И.Ю. Ильинского и И.С. Горлицкого директору библиотеки и секретарю Академии наук Шумахеру

Благородный господин, господин библиотекарь!
Нужды и терпение наше, понеже самим вам довольно известны, не требуют пространнословнаго описания: можно краткими заключить словами, что мы и голодны, и холодны, и всем недостаточны, потому что пятнадцатый уже идет месяц, как жалованья не получаем. Того ради, по многих наших словесных прошениях, чрез сие письменное последний раз просим показать к нам милость, хотя за прошедший год, то есть 1730, на который академическая сумма из казны Ея Императорского Величества получена вся сполна, выдать нам заслуженное наше жалованье, в сем марте месяце; ежелиже вам того учинить невозможно, то позволь нам просить, где можем

[27] În aceeaşi zi i s-a dat dispoziţie lui Aleksei Iurov să-i dea lui Ivan Ilinski 26 de ruble pentru locuinţă, lemne şi lumânări pentru anul 1727. Санкт-Петербург. Филиал РАН, Ф. 3, оп. 1, д. 4, л. 81.

скорейшую на то резолюцию получить. Вашему благородию доброжелательные и ко услугам готовейшие переводчик Иван Ильинский, переводчик Иван Горлецкий

Опубликовано: Смирнова 2013а, 4.

Document nr. 5 (traducere)
Cerere adresată către Şumaher, directorul bibliotecii şi secretarul Academiei de Ştiinţe

„Nobile domn, domnule bibliotecar!
Nevoile şi răbdarea noastră, deoarece vă sunt bine cunoscute, nu necesită o descriere amănunţită: putem spune în puţine cuvinte că suntem şi flămânzi, şi tremurăm de frig, şi ne lipsesc de toate, pentru că este deja a cincisprezecea lună de când nu mai primim salariu. De aceea, după multele noastre rugăminţi verbale, vă rugăm pentru ultima oară, prin această cerere scrisă, să vă fie milă de noi, deşi pentru anul trecut, adică 1730, în care suma de la Academie din partea statului am primit-o în totalitate, să ni se dea salariul cuvenit pe luna curentă – martie; iar dacă dumneavoastră nu puteţi face acest lucru, atunci permiteţi-ne să vă întrebăm de unde putem primi cât mai repede răspunsul la această cerere. Gata de a-i servi cu toată bunăvoinţa pe Înălţimea Voastră, traducător Ivan Ilinski şi traducător Ivan Gorliţki. 16 martie 1731”.

Publicat în: Смирнова 2013а, 4.

Документ №6
Письмо Ивана Ильинского-Ярославца – Антиоху Кантемиру от 18 июня 1736 г.

Светлейший князь, Антиох Дмитриевич! Милостивый мой государь.
Умедлению моему ответствием на милостивейшие светлости вашей писания никакова не могу найти извинения, кроме того, что мы ныне работаем по домам, а наипаче три дневною по вся недели и по утру и по полудни в Академии бродненю весьма отягощены: работа состоит в переводах розданных нам российских старинных летописцев на латинский язык, а бродне в установленных конференциях, где всяк свой русской перевод читает, а прочие все обще для лучшей чистоты разсуждать и исправлять должны и потому малейшее нас число российским собранием наречено.

О получении из пакетгауза вещей в целости надеюся, что его светлость князь Сергей Дмитриевич [Кантемир] давно уже уведомил светлость вашу. В доплату за собак денег его светлость князь Константин Дмитриевич не отрицается, только я не смею докучать, понеже великое и беспокойное принуждение от полиции происходит о достройке каменного двора, чтоб и по задней линии двойны апартаменты построены были и внутри двора, чтобы ничего деревянного не было.

Требуемые светлости вашей книги я от господина Шумахера на щот получил и для отсылки вручил здешнему купцу Вульфсу; он обещался на первом корабле отправить к корреспонденту своему господину Голдену. В зачет оных книг отдал я господину Шумахеру 13 портретов по 60 копеек, также и 25 шеленгов за математические инструменты обещал он мне в щот принять Атлас Ивана Кириллов, которой ныне на Уфе в ранге бригадира, еще долго сказывал мне Шумахер, света не увидит. Господин Хрипунов сказал, что книга его умерла, попавши в некоторые руки, а в чьи, того не объявил. О двух светлости вашей книгах Истории Российской, его светлость князь Константин Дмитриевич [Кантемир] сказал, что оставлены в Москве и с прочими вещами в сундуках запечатаны, которыя без их прибытия Камарашу вынуть не можно»

РО ИРЛИ РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58, л. 57. Список с подлинника. Рукопись.

Document nr. 6 (traducere)
Scrisoarea lui Ivan Ilinski-Iaroslaveţ către Antioh Cantemir din 18 iunie 1736

Luminate prinţ, Antioh Dimitrievici! Stimatul meu domn.
Nu pot găsi nicicum o scuză pentru întârziatul meu răspuns la binevoitoarele dumneavoastră scrisori, decât aceea că acum lucrez acasă, dar mai ales că în fiecare săptămână trei zile şi dimineaţa şi după amiaza, la Academie suntem foarte împovăraţi cu treaba de acolo[28]: munca constă în traducerea în

[28] În original Бродня – alergătură fără scop, drumuri fără scop, pierdere de timp.

limba latină a vechilor cronici ruseşti, care ni s-au dat, şi pierderea de timp la întrunirile stabilite, în care fiecare îşi citeşte traducerea în rusă, iar ceilalţi trebuie să o analizeze şi să o îndrepte împreună pentru a fi cât mai corectă şi de aceea numărul nostru foarte mic a fost numit Adunarea rusească[29].

Nădăjduiesc că aţi primit în bună stare lucrurile de la depozit, de care Luminăţia Sa prinţul Serghei Dimitrievici v-a anunţat pe Luminăţia Voastră deja de mult timp. Taxa suplimentară pentru câini n-a fost refuzată de Luminăţia Sa prinţul Konstantin Dimitrievici, însă eu nu îndrăznesc să vă plictisesc, pentru că poliţia ne sileşte şi ne nelinişteşte mult cu privire la terminarea construcţiei clădirii de piatră[30], pentru ca şi în partea din spate şi în interiorul curţii să fie construite apartamente duble, şi să nu fie făcut nimic din lemn.

Cărţile cerute de Luminăţia Voastră le-am primit în cont de la domnul Şumaher şi pentru trimitere le-am încredinţat unui negustor de aici – Wulfs; el a promis că le va trimite cu prima corabie colegului său, domnul Golden. Pentru plata acestor cărţi i-am dat domnului Şumaher 13 portrete a câte 60 de copeici fiecare, de asemenea şi 25 de şilingi pentru instrumentele matematice, (iar) el mi-a promis să-mi dea în contul lor *Atlasul* lui Ivan Kirillov[31], care este acum la Ufa în grad de brigadier, şi mi-a mai spus Şumaher că încă mult timp (atlasul) nu va vedea lumina tiparului. Domnul Hripunov a spus că cartea lui s-a prăpădit, nimerind în unele mâini, ale cui, n-a spus. Despre cele două cărţi de *Istoria Rusiei*[32] ale Luminăţiei Voastre, Luminăţia Sa prinţul Konstantin Dimitrievici[33] a spus că au rămas la Moscova şi sunt sigilate împreună cu alte lucruri în lăzile din care, până la venirea lui Cămăraş[34], nu le poate scoate".

Se păstrează în Fondul de manuscrise al Institutului de Literatură Rusă din cadrul Academiei Ruse de Ştiinţe (Casa Puşkin), РО ИРЛИ РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58, л. 57. Copie după original. Manuscris.

Документ №7

Письмо Ивана Ильинского-Ярославца – Антиоху Кантемиру из Санкт-Петербурга
Февраля 11 дня 1737 г.

Светлейший князь, Антиох Дмитриевич! Милостивый мой государь.
Милостивейшие светлости вашей писание, данное прошедшего генваря 4 дня сего 1737 года я с великим желанием получил сего февраля 3 дня и всепокорно за оное благодарствую. И еще прошу извиненна меня иметь, что не тем идиомотом ответствую, которым вы писать изволили; насилу и по русски теперь смыслю писать, не токмо по латински, понеже упадши на льду самым затылком все глузды отбил и хотя оная болезнь чрез несколько недель таилася, однако ж после так отрыгнулася, что вся голова острупела и пошел великий жар, что я пятеро сутки ничего не ел, а четверо сутки в делирии был. И так с 1 января поныне из горницы не выхожу кроме того, что с любимой моей квартиры на Васильев остров перетащился, бегая ярости Иезавелиной, о которой революции надеюся, что светлость ваша уже известен. И по причине такого страха я

[29] Aşa numita *Adunare rusă*, alcătuită din cei patru traducători ai Academiei a fost înfiinţată în 1735.

[30] Este vorba despre terminarea construirii palatului din Sankt Petersburg, a cărui temelie a fost pusă şi a cărui construire a fost ridicată de prinţul Dimitrie Cantemir.

[31] Kirilov Ivan Kirirlovici (1695 - 14 aprilie 1737, Samara) – militar şi om de stat rus, brigadier. *Atlasul Întregului Imperiu Rus*, realizat de el este o lucrare unicat din perioada de început a cartografiei ştiinţifice ruse. Gândit, iniţial, ca o lucrare în trei volume, accesibilă tuturor, *Atlasul* a apărut incomplet şi într-un tiraj limitat. În afară de aceasta, câteva din hărţile pregătite nici n-au fost incluse în el. În anii '30 ai secolului al XVIII-lea, *Atlasul* a apărut doar cu ceva mai mult de zece hărţi, deşi a fost conceput în trei volume accesibile din 360 de hărţi. La comanda lui I.K. Kirillov, la tipografia Academiei de Ştiinţe au fost tipărite patru foi pentru începutul *Atlasului*: foaia de titlu, frontispiciul, portretul împărătesei Anna Ioannovna şi dedicaţia. La începutul anilor 1730 el a reuşit să pregătească primul exemplar, cel oferit în dar, care, se presupune, era alcătuit din patru foi de preambul şi paisprezece foi cu hărţi, tipărite din 1724 până în 1731 într-un singur volum copertat.

[32] N-am reuşit să stabilim despre ce cărţi de *Istorie a Rusiei* aminteşte I. Ilinski-Iaroslaveţ în scrisoarea sa. Ar putea fi vorba despre cartea – Pufendorf S. Ведение в гисторию европейскую/ Чрез Самуила Пуфендорфия,на немецком языце сложенное; Также чрез Иоанна Фридерика Крамера, на латинскии преложенное.Ныне же повелением великого государя царя, и великого князя, Петра Первого, всероссийскаго императора, на российскии с латинскаго преведенное (*Introducere în historia europeană/ De Samuil Pufendorf alcătuită în limba germană; De asemenea tradusă de Ioann Frideric Kramer în latină. Acum, la porunca lui Petru Întîi, Majestatea Sa Ţarul, şi Mare Cneaz, Împărat a toată Rusia, tradusă în rusă din latină*), editată la Sankt Petersburg în anul 1718.

[33] Prinţul Konstantin Dimitrievici Cantemir, fratele mai mare al prinţului Antioh.

[34] Antioh Cămăraş, slujitor al familiei Cantemir.

все письма пожег и так не могу вспомнить, которые книги послал я к светлости вашей. Того ради, покорно прошу прислать ко мне реестр посланным к светлости вашей книгам, чтобы я мог знать, которые еще надлежит прислать.

В прочем, вручив мене прежней высокой светлости вашей милости, до конца жизни моей пребываю светлости вашей, милостивейшему моему государю, всепокорным слугою.

Иван Ильинский 1737 февраля 11 дня»

РО ИРЛИ РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58. л. 84. Список с подлинника. Рукопись.

Document nr. 7

(traducere)

Scrisoarea lui Ivan Ilinski-Iaroslaveţ către Antioh Cantemir, 11 februarie 1737, Sankt Petersburg

Luminate prinţ, Antioh Dimitrievici! Stimatul meu domn.
Binevoitoarea scrisoare a Luminăţiei Voastre, din 4 ianuarie anul curent - 1737, am primit-o cu mare bucurie la 3 februarie şi vă mulţumesc preaplecat pentru ea. Şi vă mai rog să primiţi scuzele mele că nu răspund în aceeaşi limbă[35] în care aţi binevoit să-mi scrieţi; acum scriu cu greu şi ruseşte, nu numai în latină[36], deoarece după ce am căzut cu capul pe gheaţă, am făcut o comoţie cerebrală[37] şi, deşi după câteva săptămâni această boală părea a fi trecut, şi-a arătat totuşi ghearele, încât tot capul mi s-a acoperit de coji şi am avut febră mare, încât cinci zile n-am mâncat nimic, iar patru zile am aiurat[38]. Aşa că, în afară de asta, de la 1 ianuarie până azi nu ies din casă, doar m-am târât din draga mea locuinţă pe insula Vasilievski, fugind de furia Iezabelei[39] (26), de a cărei dezlănţuire, nădăjduiesc, Luminăţia Voastră ştie deja. Şi din cauza acestei frici mi-am ars toate scrisorile şi astfel nu-mi pot aminti ce cărţi i-am trimis Luminăţiei Voastre. De aceea vă rog supus să-mi trimiteţi lista cărţilor trimise Luminăţiei Voastre, pentru ca să știu ce alte cărţi mai trebuie să vă trimit.

În viitor, acordându-mi aceeaşi mare bunăvoinţă a Luminăţiei Voastre, rămân până la sfârşitul vieţii mele preaplecata slugă a Luminăţiei Voastre, a domnului meu cel milostiv.

Ivan Ilinski, 11 februarie 1737”.

Se păstrează în Fondul de manuscrise al Institutului de Literatură Rusă din cadrul Academiei Ruse de Ştiinţe (Casa Puşkin), РО ИРЛИ РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58, л. 84. Copie după original. Manuscris.

Bibliografie

Ţvircun 2020: V. Ţvircun, Moştenirea epistolară a lui Dimitrie Cantemir. Documente privind Istoria Românilor. Colecţia Eudoxiu Hurmuzaki. Seria a 3-a, vol. III (Bucureşti-Brăila 2020).

Белокуров 1896: С.А. Белокуров, О посылке в 1716 из Москвы в Прагу для перевода книг двух учеников славяно-латинских школ. В: Чтения в Обществе истории и древностей российских, кн. 3, отд. 5 (Москва 1896).

Ильинский 1897: Ильинский Иван. В: Русский биографический словарь (в 25-ти томах), под ред. А.А. Половцова, т. 8: Ибак-Ключарев (Москва 1897), 95-96.

Копелевич 1977: Ю.Х. Копелевич, Основание Петербургской Академии Наук (Ленинград 1977)

Кравецкий 2009: А.Г. Кравецкий, Ильинский Иван Иванович. Православная Энциклопедия, том. XXII (Икона-Иннокентий) (Москва 2009).

[35] În original: идиомот. Din gr. ἴδιος – construcţia frazei.

[36] În scrisoarea de răspuns, trimisă din Londra la 15/26 martie 1737 lui I. Ilinski-Iaroslaveţ, prinţul Antioh Cantemir nota: „ Eu scriu în latină pentru ce nu pot scrie eu însumi, dar îmi place mai mult să scriu în rusă. *Lexiconul* de care amintesc este cel tipărit în Ucraina, pe care-l folosiţi dumneavoastră” (РО ИРЛИ РАН (Пушкинский Дом), Ф. 166 Л. Майкова, оп. 1, д. 58, л.88).

[37] În original; ucr. глузды – minte, raţiune. În cazul de faţă – comoţie cerebrală

[38] În original: делирий. Din lat. delirium – nebunie, aiurare.

[39] Iezabela (ivr. אִיזֶבֶל) — soţia regelui evreilor Ahav, fiica regelui Sidonului Etbaal. Numele Iezabela a devenit substantiv comun, fiind sinonim cu orice lipsă de cinste. În cazul de faţă, prin acest nume se subînţelege mama vitregă a lui Antioh Cantemir – Anastasia Ivanovna Cantemir, născută Trubeţkaia, cu care acesta se afla în proces pentru moştenire.

Материалы 1890: Материалы по истории императорской Академии Наук, т. VI (1725-1743) (Санкт-Петербург 1890).

Миллер 1996: Г.Ф. Миллер, Сочинения по истории России. Избранное (Москва 1996).

Моисеева 1988: Г.Н. Моисеева, Ильинский Иван Иванович (возможно Иван Юрьевич). В: Словарь русских писателей XVIII века (А-И), вып. 1 (Ленинград 1988).

Немецко-латинский 1731: Немецко-латинский и русский лексикон: Купно с первыми началами русскаго языка к общей пользе / При Имп. Академии наук печатию издан; [Перевели на русский язык И.И. Ильинский, И.П. Сатаров и И.С. Горлицкий]. – St. Petersburg: Gedr. in der Kayserl. Acad. der Wissenschaffften Buchdruckerey, 1731.

Пекарский 1862: П.П. Пекарский, Наука и литература в России при Петре Великом, т. 1 (Санкт-Петербург 1862).

Радовский 1959: М.И. Радовский, Антиох Кантемир и Петербургская Академия наук (Москва- Ленинград 1959).

Русский 1913: Русский биографический словарь (в 25-ти томах), под ред. А.А. Половцова, т. 25 (Санкт-Петербург 1913).

Смирнова 2013: А.С. Смирнова, Академический переводчик Иван Семенович Горецкий. В: (Отв. ред. П.Е. Бухаркин, С.С. Волков, Е.М. Матвеев). Филологическое наследие М.В. Ломоносова. Коллективная монография (Санкт-Петербург: Нестор-История 2013).

Смирнова 2013а: А.С. Смирнова, Академический переводчик Иван Семенович Горлецкий. https://lomonosov.iling.spb.ru/uploads/grammar-fr-rus/publications/smirnova_gorleckij.pdf

Тредиаковский 1849: В.К. Тредиаковский, Сочинения, т. 1 (Санкт-Петербург 1849).

Цвиркун 2010: В.И. Цвиркун, Дмитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах (Санкт-Петербург 2010).

Цвиркун 2018: В.И. Цвиркун, Утраченные страницы из дневника Ивана Ильинского. Revista de etnologie şi culturologie XXIII, 2018, 48-56.

Фу Хэн 2022: Фу Хэн, Переводы А.Д. Кантемира: репертуар, приемы, примечания. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук (Санкт-Петербург 2022).

Unknown pages from the biography of Ivan Ilyinsky-Yaroslavets, secretary of Dimitrie Cantemir

Keywords: St. Petersburg Academy of Sciences, Ivan Ilyinsky-Yaroslavets, Antiochus Cantemir.

Abstract: Based on the documents found by the author of this article in the collections of the Russian State Archive of Old Documents (RGADA), the Department of Manuscripts of the Russian National Library (RO RNB), the St. Petersburg branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences and the Department of Manuscripts of the Institute of Russian Literature of the Russian Academy of Sciences, previously unknown pages of the biography of Ivan Ivanovich Ilyinsky-Yaroslavets, one of the first employees of the Academy of Sciences established in St. Petersburg, were recovered.

Неизвестные страницы биографии Ивана Ильинского-Ярославца, секретаря Дмитрия Кантемира

Ключевые слова: Петербургская академия наук, Иван Ильинский-Ярославец, Антиох Кантемир.

Резюме: На основании документов, обнаруженных автором данной статьи в фондах Российского государственного архива древних актов (РГАДА), Рукописного отдела Российской национальной библиотеки (РО РНБ), Санкт-Петербургского филиала Архива РАН и Рукописного отдела Института русской литературы РАН, восстановлены ранее неизвестные страницы биографии Ивана Ивановича Ильинского-Ярославца, одного из первых сотрудников основанной в Санкт-Петербурге Академии наук.

31.05.2023

Dr. hab. Victor Ţvircun, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Chişinău, Republica Moldova, https:/orcid.org/0000-0003-3258-7692, e-mail: tvircun_victor@yahoo.com

КАРТЫ И ПЛАНЫ КРЕПОСТИ БЕНДЕРЫ И ОКРЕСТНОСТЕЙ XVIII ВЕКА: АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ И ПРОСТРАНСТВЕННАЯ КОМПОНЕНТЫ

Игорь Сапожников

После этого случая со шведом Бендеры стали значительной крепостью с комендантом-везиром. Крепость окружена теперь двойными стенами и глубоким рвом. Ее предместья украшены фруктовыми садами и виноградниками.
Анонимный турецкий автор. 1740 г.
(Губоглу 1964, 145)

Чем столько потерять и так мало получить, лучше было и вовсе не брать Бендер.
Екатерина II. 1770 г.

Ключевые слова: крепость и посад Бендеры; три этапа картографических работ – 1709-1713, 1770-1775, 1789-1791 и 1793-1796 гг.; карты и планы как источники по археологии, истории фортификации, планиграфии крепости, города и окрестностей.

Введение

Первое упоминание о Тигине как об охраняемой таможне у переправы через р. Днестр содержится в привилегии молдавского правительства 1408 г. (Boldur 1992, 244). Первое графическое изображение Тигины в виде замка присутствует на мелкомасштабной компилятивной географической карте Дж. Гастальди «Рисунок современной географии Королевства Польского…» 1562 г. (Герцен 2021, 15), а самые ранние описания крепости, города и окрестностей османских Бендер относятся к 1657 году (Эвлия 1861, 41-45). Представления о планиграфии и архитектуре Бендер, а также их эволюции до недавнего времени базировались в основном на работах самого начала XXI века (Şlapac 2004; Şlapac 2016; Асватацуров 2007; Красножон 2010-а; Красножон 2010-б; Красножон 2011; и др.).

Однако в течение последующих 6-8 лет историография темы пополнилась серией статей с новыми материалами, которые уже внесли существенные коррективы в схемы и построения того времени. Их значение состоит прежде всего в том, что на основании картографии и иных данных была пересмотрена концепция фортификации крепости, так как замок Тигины оказался значительно старше, чем считалось ранее (Нестерова 2020; Нестерова 2022; и др.). Кроме того, в источниковую базу Бендер путем републикации возвратились полузабытые описательные документы (в основном травелоги) конца XVIII – нач. XIX вв. (Сапожников 2016-а; Сапожников 2016-б; Сапожников 2017; Сапожников, Яровой 2017), первая научная монография о крепости генерала Н.А. Маркса 1917 г. и записанная им же легенда «Бендерская тарелочка» (Сапожников, Левчук 2016; Сапожников, Левчук 2017-а; Sapozhnikov, Levchuk 2020). Анализ дневника Л.-П.-Б. Кампенгаузена и двух планов 1770 и 1789 гг. позволил установить названия целого ряда крепостных ворот и мечетей, а также историю переименования первых и неоднократного переосвящения вторых в христианские храмы (Сапожников 2017).

Указанные разработки автора этих строк незамедлительно и в полном объеме использовал голландский ученый М. Тютюнджи при подготовке обобщающей статьи о Бендерах на турецком языке «Забытый город нашего пограничья» (Tütüncü 2018), почти недоступной для европейских исследователей (см. также подборку работ в: Tütüncü 2020, 205-296). Чуть позже обзор выводов И. Сапожникова и М. Тютюнджи о бендерских мечетях, локализации крепостных ворот и других моментах выполнил сотрудник Исторического военно-мемориального комплекса «Бендерская крепость» Г. Вилков, который добавил к ним ряд уточнений (Вилков 2020). Однако и на эту работу, представленную, к сожалению,

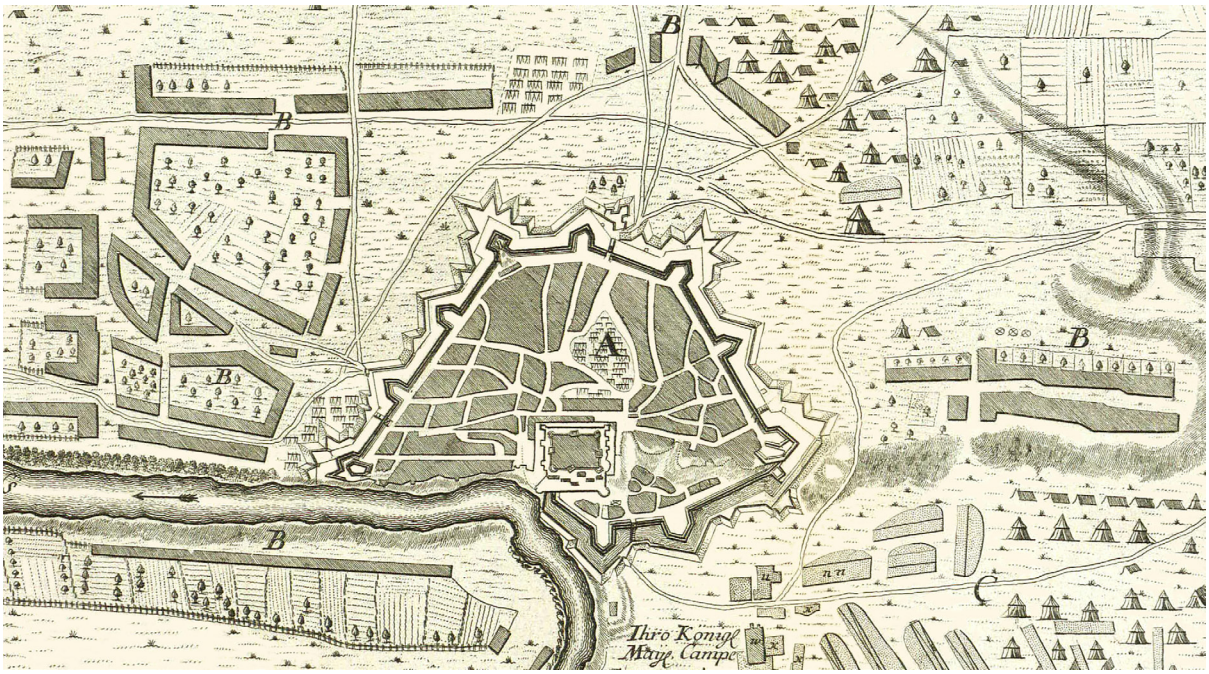

Рис. 1. План Бендерской крепости с посадом в 1711 г. (с гравюры Я. Вольфа, фрагмент).

только на интернет-сайте комплекса, не последовало должной реакции, а некоторые авторы до сих пор не замечают или намеренно игнорируют практически все итоги «бендерских исследований» ученых из разных стран, опубликованных в 2016-2022-х гг.

Исходя из этого, автор решил обратить внимание уважаемых читателей на современное состояние историографии Бендер, точнее картографической составляющей. Главная ее проблема заключается в том, что на протяжении многих лет карты и планы крепостей Северо-Западного Причерноморья чаще использовались не как археологические и исторические источники, а как иллюстрации, точнее – картинки, привлекающие к себе читателей и одновременно отвлекающие их внимание от бессвязных текстов (Красножон 2018, рис. 70-72, 79, 81; и др.; см. также: Сапожников 2019-б). Решающим стимулом для начала работы над данной статьей стало знакомство с атласом карт и планов, снятых военными топографами во время похода на Бендеры 1770 года (Атлас 2020). Издание этой подборки документов можно назвать этапным, так как до нее качественные публикации документов такого рода по Бендерам можно было пересчитать на пальцах одной руки.

Итак, данная статья посвящена обобщению, систематизации и изучению источников такого рода. Хронологически она ограничена рамками XVIII века, а точнее четырьмя периодами, когда во время существования под Бендерами трех лагерей войск Карла XII (в 1709-1713 гг.), в ходе российско-турецких войн 1767-1774, 1787-1791 гг. и при осуществлении проекта реконструкции крепости Ф. Кауффера (в 1793-1796 гг.) здесь были проведены более или менее масштабные топосъемки[1]. Речь пойдет о планах крепости, ее осад и штурмов, проектах реконструкций, схемах и крупномасштабных картах с маршрутами передвижения войск. Понятно, что фактаж, содержащийся в них, для ученых разных специальностей несет разную смысловую наполненность. Здесь мы обратим внимание читателей в основном на археологические и топографические составляющие источников, заметив, что немалый массив новой информации о десятках населенных пунктов Нижнего Поднестровья, отмеченных (очень часто впервые) на этих картах и планах, требует специального углубленного исследования.

[1] Более ранние, как правило, мелкомасштабные карты с обозначением Тигины и Бендер имеют компилятивный характер, не основаны на топосъемках и могут быть использованы как источники для определения времени основания этого населенного пункта, крепости и их сооружений.

Рис. 2. План Бендерской крепости в 1710-1711 гг. (исх. съемка гравюры Я. Вольфа, фрагмент, см. текст).

Обзор изучения основных источников

В данном разделе упор сделан в основном на карты и планы, хранящиеся в архивах и библиотеках, так как отдельные планы, опубликованные в начале XXI века, упоминались выше. При этом не следует забывать, что, в отличие от всех крепостей Северо-Западного Причерноморья, реальная картография Бендер началась на 60 лет ранее, что связано с пребыванием поблизости в 1709-1713 годах войск Карла XII и, соответственно, с наличием целого ряда разнообразных планов, снятых шведскими топографами. Правда, непосредственно с крепостью, недавно окруженной мощным бастионным фронтом, из опубликованных связан лишь один гравированный план на немецком языке. Он называется «Точное изображение крепости Бендер с пригородами, а также лагеря: шведский королевский и турецкой пехоты с кавалерией»[2] и издан Я. Вольфом (Jeremias Wolff, 1663-1724). На этом детальном плане, являющемся одним из самых популярных у исследователей, кроме самой крепости, обозначены первый и второй лагеря шведских войск, использованные в 1709-1711 гг. Его часть была републикована А. Мотреем уже в 1727 г. под названием «Бендер. Первый лагерь короля Швеции» (Motraye 1727, pl. V). Вскоре он был приведен в виде упрощенной прорисовки в одесском издании (Лагус 1853, табл. VII), а позднее переиздавался многократно. Тем не менее и он, и его исходник из Военного архива Швеции[3] содержат весьма важную информацию для датировки более ранних крепостных сооружений (рис. 2).

Второй план, изданный тем же Я. Вольфом, называется «Лагерь шведского короля под Бендерами»[4]. На нем, на мысу правого берега

[2] «Accurate delineation der vestung Bender mitt derer situation und vorstaedten. zu Schweden alldortige Campement, mit der Türkische Infanterie u. Cavallerie»; издан в 1711 г., 49,5×64,5 см. gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5964206q.r=Bender%20plans?rk=42918;4

[3] «Grundriss der Türkischen Vestung Bender». sok.riksarkivet.se/arkiv/RhUo9ZfLKKgCEY9mf2qrI

[4] «Campement seiner Könige Mah zu Schweden bey Bender»; издан в 1711 г., 49,5×64,5 см. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b59642074.r=Bender%20plans?rk=64378;0

Рис. 3. Понтонная переправа через Днестр в 1710-1711 гг.
(исх. съемка гравюры «Второй лагерь Карла 12», фрагмент, см. текст).

Днестра вплотную к крепостным стенам в более крупном масштабе мы видим второй или Водяной лагерь, основанный 31 июля 1709 г. и смытый в конце июля 1711 г. половодьем Днестра (Лагус 1853, 323-324). Его также не раз републиковали (Маркс 1917, 12; и др.), а известен он еще и тем, что на нем прямо на территории лагеря впервые для Северо-Западного Причерноморья были изображены два кургана (Сапожников 2018, 21, рис. 1). Заметим, что в Военном архиве (Krigsarkivet) Стокгольма имеется его рукописный цветной исходник «Лагерь короля Карла XII под Бендерами в 1711 г.»[5]. На нем изображена переправа через Днестр с двумя понтонами, расположенная между лагерем и восточным краем крепости (рис. 3)[6].

[5] «Konung Carl d:12tes Campement wed Bendern Anno 1711». sok.riksarkivet.se/arkiv/63VaudwKmqI4vOovboOWAo

[6] Понтонная переправа описана там же в 1746 году во время поездки российского резидента А. Неплюева в Константинополь, когда он с сопровождающими лицами «взошли на паром, на котором для резидента поставлены большие деревянные кресла» (М.В.-Б. 1890, 139).

Существует и план «Третий лагерь короля шведского» с уточнением: «Варница, где король шведский сражался с турками и был брошен в тюрьму 1 февраля 1713 года»[7], оригинал которого хранится в том же архиве. Документ известен по публикациям тех же А. Мотрея (Motraye 1727, pl. VI) и Ф. Лагуса (1853, табл. VII). На нем изображен лагерь с домом короля, шведские и турецкие войска в состоянии боя, с. Варница за балкой и даже мосток через нее, но легенда к буквенным обозначениям отсутствует. Интересен курган на самом берегу Днестра (обозначен не точно), на котором, иногда с гетманом И. Мазепой, любил сиживать Карл XII. Его рукописный исходник отличается от копии А. Мотрея наличием экспликации и отсутствием дорисованного позднее кургана[8].

На этом картография шведских лагерей 1711-1713 годов и более поздняя – остатков обороны лагеря у Варницы и резиденции короля – не исчерпана (Сапожников, Левчук 2017-б; и др.). В Krigsarkivet сохранились другие черновики уже описанных документов, планы дома короля и прочее, из которых опубликована лишь часть (Tentiuc, Levinschi, Sava 2017, 140-147, fig. 6-7). Так или иначе, эта тема выходит за рамки нашего исследования и требует отдельной публикации и анализа всех связанных с ней источников.

Первый познавательный интерес к Бендерской крепости в конце 1810-х - 1820 гг. проявили А.И. Мартос, сотрудники Военно-топографической комиссии Бессарабии, в частности А.Ф. Вельтман, в 1830-х гг. – военный губернатор П.И. Федоров и др. С 1840-х гг. Одесское общество истории и древностей собирало старые карты и планы и заказывало новые с сохранившимися памятниками (Сапожников 2016-б; Сапожников, Левчук 2017-б). К 1881 году из интересующих нас в его коллекции хранились: гравированный план «Бендеры в осаде ея генерал-аншефом, графом П.И. Паниным в 1770 г.»; «План Бендерской крепости с показанием форштата, расположенного лагеря, производимой атаки и вокруг лежащей ситуации»; чертеж бомбардира Григорьева «Фасады замка Бендерской крепости» 1770 г.; «Виды крепости Бендерской в 1770 г.» Коноплина (Мурзакевич 1881, 3, №36; 3, №37; 3, №39; 50, №36/3). В каталоге 1888 года числятся те же планы осады, оба вида крепости, а также рисунки медного позолоченного купола турецкой мечети, снятого при взятии Бендер в 1770 году и «турецкой надписи, вделанной в башне №86 над воротами замка в Бендерах» (Бертье-Делагард 1888, 16, №11 и №21, №61; 53, №23 и №24; 36 №38/а и №39). По-видимому, эти документы не были опубликованы, и мы не знаем, сохранились ли они.

Наибольший массив картографии Бендер XVIII века из бывшего Военно-ученого архива Главного штаба хранится в Российском государственном военно-историческом архиве (РГВИА, Ф. 846, оп. 16), откуда взяты почти все планы и карты для Атласа 2020 г. (всего 13; далее – Атлас). Из неопубликованных документов этой подборки 1770 года особенно интересны: «Карта от Бендер до Аккерманского залива» (дело 2036); «Маршрутная карта 2-й армии к Бендерам» (д. 2110); «Карта расположения Бендер с назначением лагерей около оных» (дело 2113); «Генеральный план с облежащею вокруг Бендер ситуациею» (дело 2123) (Бендер 1905, 187, 191-192). Что касается карт и планов 1789-1790 годов, то в РГВИА хранятся три маршрутных карты от Новых Дубоссар до Бендер и от Бендер до Аккермана (дела 2518, 2521, 2522), а также более 10 разных планов осады и с дальней ситуацией (дела 2121, 2577-2588) (Бендер 1905, 223, 226-227).

Еще несколько планов Бендер разных лет хранятся в Рукописном отделении РНБ в Санкт-Петербурге. Из них два документа входят в состав «Атласа, содержащего карты и планы последней турецкой войны, верно снятые полковником, комендантом и кавалером бароном фон Тизенгаузеном» 1793 г.[9]: «План окружения крепости Бендера…» и «Карта маршрутная Екатеринславской армии 1789 году» от Новых Дубоссар до Белгорода (Аккермана).

Кроме того, в Гессенском государственном архиве Марбурга имеется коллекция копий

[7] Речь идет о так называемом «Калабалыке», то есть пленении турками Карла XII.

[8] «План обороны его королевского высочества в Варнице в 1 1/8 миле от города Бендеры. Как и атаки татарского хана…» «Plan Af Hans Kongl. Mayts kögquarter wid Byen Varnitza 1 1/8 mil ifrån Staden Bender. Samt attaquen som skedde af Tartar Han…». sok.riksarkivet.se/arkiv/OHDHyfQqBILUUnsZlUozZ5

[9] Рукописное отделение Российской национальной библиотеки (РО РНБ), Ф. 885, д. 287. на 61 лл.

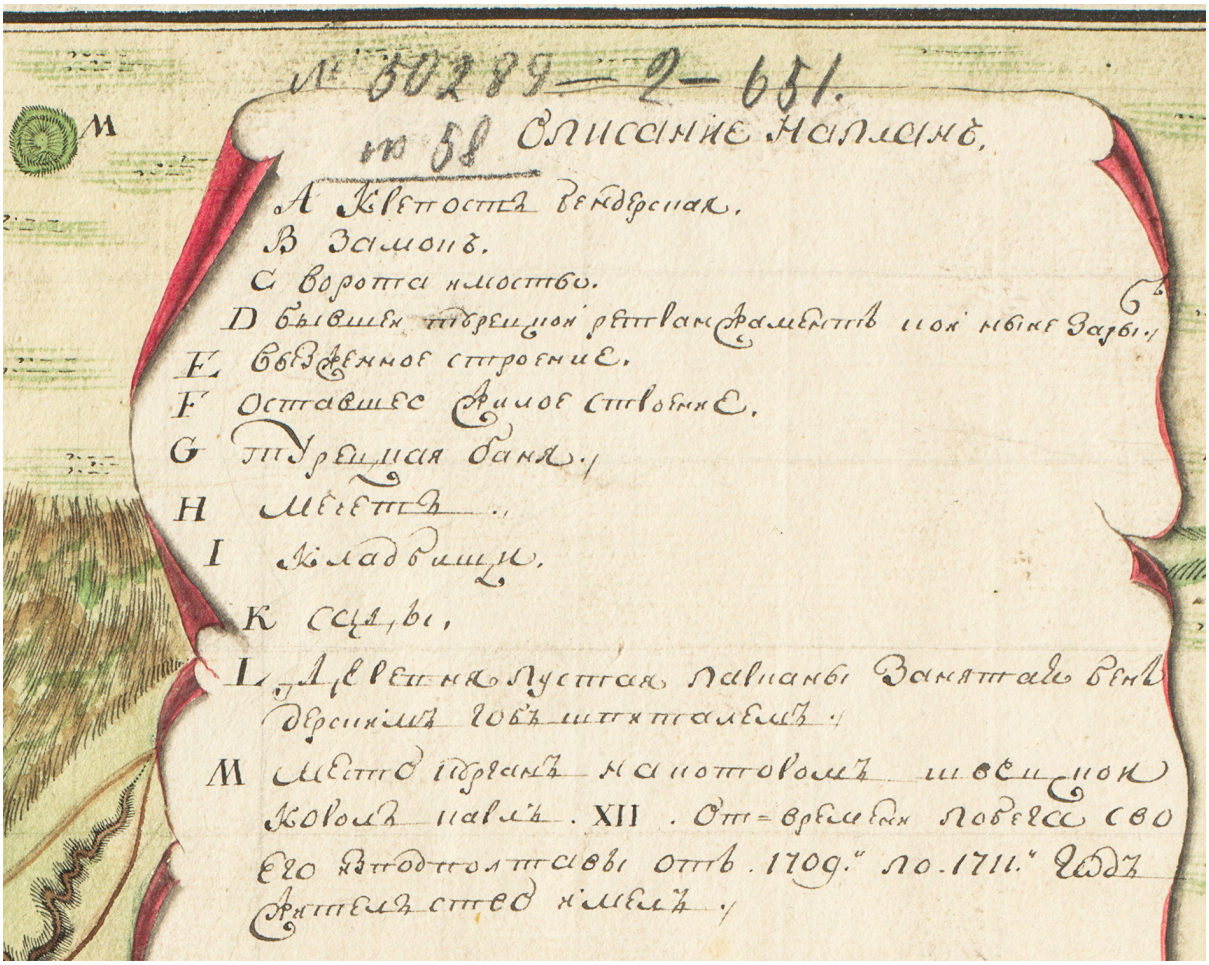
№ 60289—2—651.
№ 58 Описание Намяне.
A Крепостъ Бендерская.
B Замокъ.
C Ворота нижнiя.
D бывшiя батареи ретранжаментъ ноне нѣтъ Зубы.
E Сводчатое строение.
F Оставшее Земное строение.
G Турецкая баня.
H Мечеть.
I Кладбища.
K ссыпи.
L Древняя Пустая Лавланы Занятая Венъ Дерсiями Гобъ штыкгалемъ.
M Место гдѣ Карлъ на потовомъ шведскомъ Конѣ палъ. XII. Отъ времени побѣга сво его Въ Полтавы отъ 1709. по 1711. годъ Жительство имѣлъ.

Рис. 4. Курган, на котором якобы был лагерь Карла XII в 1770 г. (Атлас 2020, карта №14, фрагмент).

бендерских планов и схем 1770 года на немецком и французском языках из РГВИА (Атлас 2020). Они доступны в Интернете[10], а некоторые документы данной подборки уже не раз републиковались (Сапожников 2017, 68, 72, рис. 2).

Отдельно скажем о многочисленных книжных иллюстрациях к описаниям штурма и осады Бендер, опубликованных в XVIII-XIX веках во многих странах Европы. Чаще всего они схематичны и изданы без указания первоисточников. Как примеры лучших назову планы А.Н. Петрова: 1770 г. (Петров 1866, план XI) и 1789 г. (Петров 1880, 95, план VI). Другое дело, что эти и целый ряд других более поздних публикаций были посвящены не крепости, а событиям военной истории.

Археологическая наполненность

Курганы Шведский, «Над селом», Солдатский и Суворовский. Давно замечено, что на старых топографических картах и планах Северо-Западного региона из древних памятников лучше всего представлены намогильные насыпи (Сапожников 2019-а). В виду того, что первыми древними объектами на картах Бендер также были курганы, с них начнем обзор и сразу же скажем об одном курьезе. На карте 14 Атласа 2020 года (д. 2112) крупный курган, расположенный на СЗ от крепости, подписан «М. Место курган, на котором шведский король Карл XII от времени побега своего из-под Полтавы от 1709 по 1711 год жительство имел» (рис. 4). Топографы, конечно, ошиблись, возможно, перепутав эту насыпь с курганом Шведским, который, по данным 1840-х годов, располагался «между Бендерской крепостью и лагерем Карла XII (от чего и название) в 100 саж.

[10] http://www.digam.net/

от лагеря при береге Днестра, высотой около сажени» (Олофсон 1848, 551).

Изображение кургана Шведского отсутствует в Атласе 2020 г., хотя он отмечен на ряде более поздних карт, в частности на листе XXX-8 трехверстовки. Но курган М подходит под описание А. Олофсона «могилы над селом» (де а супра сатулуй): «За селением Варницей, следуя от Бендер, над Днестром, на горе на открытом месте, позволяющем обозревать Днестр, крепость и всю равнину около оной, находится древний круглый курган, вершина которого кажется снесенной. Теперешняя высота его около 1 саж., окружность в основании 45 саж. Площадка кургана не ровна; искатели кладов изрыли ее; во вторую Турецкую войну, когда российские войска обложили крепость Бендеры, палатка князя Потемкина была раскинута на этом кургане…» (Олофсон 1848, 551). Его локализация не вызывает затруднений: он есть на картах Атласа: №6 – справа от Хотинской дороги, в 3,5 верстах к СЗ от крепости и №5 – между дорогами в Дубоссары и Каушаны, причем рядом с ним имеется небольшая насыпь (рис. 5). Любопытно, что в экспликации к карте №5 приведена расшифровка литеры Р – «Шанц шведского короля Карла XII во время пребывания его при Бендерах», но на самой карте такая литера отсутствует как у отмеченного кургана, так и на реальном месте этого лагеря (рис. 7)[11]. В связи с этим интересно замечание Л.-П.-Б. Кампенгаузена: местные турки «о Карле XII… не слышали ничего. Лишь жалкие руины дома, в котором он здесь обитал, и его лагерь в Варнице являются единственными памятниками монарху» (Сапожников 2017, 75). Как видим, в 1789 г. российский офицер уже не сделал ошибки, которую мы описали выше, так как он точно побывал на памятных местах шведского короля.

В 5 верстах от Варницы, на левом берегу балки Мусафарка, близ дороги в с. Калфу А. Олофсон описал курган Солдатский (Москалулуй), который служил якобы мишенью при артиллерийских стрельбах. Под конец автор добавил, что «все предания о курганах в Варнице

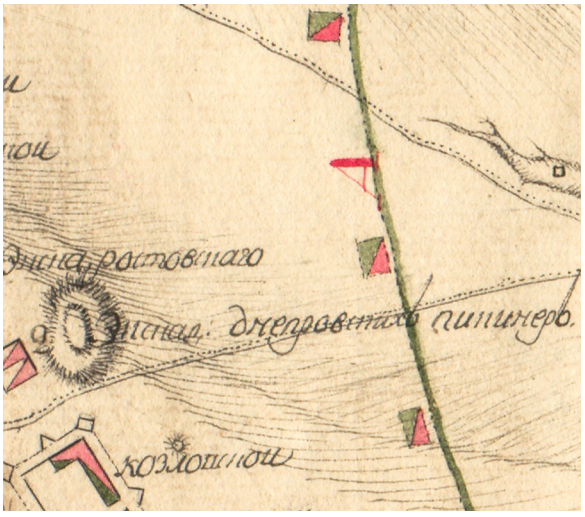

Рис. 5. Тот же курган, привязанный к позициям осаждающих войск (Атлас 2020, карта №5, фрагмент).

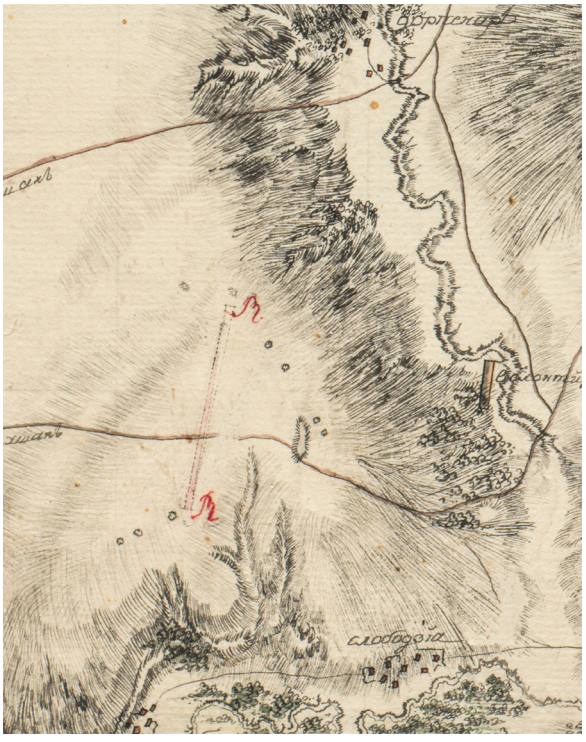

Рис. 6. «Курган Суворовский» и близлежащие курганные насыпи в 1770 г. (Атлас 2020, карта №6, фрагмент).

составлены по рассказу тамошнего поселянина Ионицы Чабота, имеющего от роду 105 лет» (Олофсон 1848, 551). Точно локализовать этот кургана сложнее. Вероятно, он нарисован на карте 5 Атласа – справа от Хотинской дороги, на водоразделе между правым берегом реки Бык и левым склоном упомянутой балки.

[11] На неопубликованном плане, который является копией карты №6 Атласа 2022, имеется та же экспликация, а литера Р стоит близ одного крупного и двух небольших курганов (РГВИА, Ф. 846, оп. 16, д. 2119). Приведенные факты свидетельствуют о том, что в то время при ручном копировании допускалось немало ошибок, особенно в чуждых для чертежников географических названиях.

Кроме того, А. Олофсон описал еще один крупный и примечательный длинный курган под названием Суворовский, стоящий у почтовой дороги в Аккерман на 7-й версте: «он имел более 2 саж. высоты и 180 саж. длины. Название его новое, однако нельзя узнать, кем и почему он так назван» (Олофсон 1848, 552). Эта огромная могила высотой более 7,0 м отмечена на карте 6 Атласа 2020 г. в составе группы из 8-10 курганов, расположенной на плато правого берега Валя Гырбовцы, и стоит справа от упомянутой дороги (рис. 6). Она давно известна по упоминанию богатого монетного клада, якобы закопанного в ней запорожскими казаками (Сапожников, Кашуба 2021, 167).

Другие курганы окрестностей Бендер. На этом перечень известных именных курганов в исследуемом районе исчерпан, но безымянные насыпи присутствуют на нескольких картах Атласа: №5 – пять в районе Солдатского на правом берегу Быка и два на левом берегу Днестра над с. Парканы, и еще один там же, но справа от Очаковской дороги; №6 – кроме указанных, еще два-три к З от с. Варница и три-четыре в 1,5-2,3 верстах к западу от крепости; №7 – названные группы курганов на правом берегу р. Бык и на левом берегу р. Днестр, а также две насыпи в 1,5 верстах к югу от крепости; №8 – группа на правом берегу р. Бык и одна насыпь из группы к югу от крепости. Что касается публикуемых нами документов 1789 года, то на первом из них, который лучше назвать схемой, на правом берегу Днестра разбросаны четыре кургана, в полукружии от крепости, на расстоянии 3,2, 2,0 и 3,0 верстах к Ю, З и СЗ от ее стен (рис. 10).

Объекты полевой фортификации. Кроме таких объектов древности, как Тигинский замок и Бендерская крепость, архитектуре которых посвящен специальный раздел (см. ниже), на анализируемых и публикуемых документах имеются обозначения других фортификационных объектов, на которых мы остановимся. Защита Бендер не ограничивалась названными капитальными сооружениями. Как видно на плане 1711 года, сначала посад, размещенный за их пределами и на левом берегу Днестра (его кварталы отмечены литерой B), не имел укреплений (рис. 1).

К 1770 году он уже имел свою линию обороны или рентраншемент, который, по словам российских инженеров и топографов, «был устроен большими батареями» (Атлас, карта №7). Они же сообщили, что осадная «вторая параллель сделана из неприятельского ретраншемента» (Атлас, карта №5). Турецкий «рентраншемент вокруг форштата» полностью показан на карте №11 (д. 2125) литерой R; сожженный неприятелем форштат – t; батареи в ретраншементе – s; места в городе и форштате, где погребались мертвые тела – f. Судя по этому и другим планам 1770 года, часть данной линии укреплений на участке e – e нападавшие войска переделали во «вторую параллель» (рис. 9). Судьба укреплений посада четко определена на карте №14: «D. Бывший турецкий ретраншемент, в настоящее время зарытый» (д. 2112).

Нельзя не сказать и о значительной по объему и протяженности осадной земляной фортификации, состоящей из параллелей, зигзагов, путей сообщения, минных галерей, платформ, редутов, артиллерийских батарей и т.п. (рис. 9). Планы показывают, что для возведения этих сооружений был вырыт и перенесен огромный объем грунта, но до сегодня они не сохранились в рельефе, так как позже, вместе с рентраншементом, были снесены при строительстве железной дороги и застроены жилыми и промышленными кварталами г. Бендеры и с. Липканы. Впрочем, есть данные о том, что уже в 1770 году, «после взятия крепости Бендер, войскам было приказано снести параллели и зигзаги и сравнять их с землею» (Штрандман 1882, 315). Подчеркнем, что к 1789 году этот рентраншемент был восстановлен (рис. 10).

Редуты у переправ 1770 года. Тигина изначально была привязана к традиционному месту переправы, устройство которой 1711 года уже показано, но никаких укреплений при ней на левом берегу Днестра не было (рис. 3). Примечательно, что на «Гидрографической карте реки Днестр» 1840 года бессарабский землемер Б.Я. Эйтнер чуть выше современного моста изобразил два деревянных «столба, оставшихся от бывшего моста», очевидно, полагая, что они являются довольно древними (Сапожников, Левчук 2017-б, 49, рис. 2).

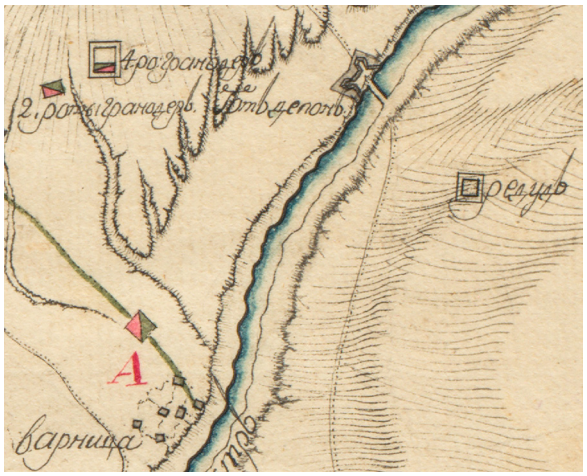

Рис. 7. Понтонный мост через Днестр близ с. Варница и его фортификация в 1770 г. (Атлас 2020, карта №5).

Во время похода 1770 года российская армия, кроме переходов через мелкие реки, навела в этом районе три понтонных моста через Днестр. Первый располагался примерно в 0,9 км выше с. Варница, в районе Старого Варницкого порта. Близ него были земляные укрепления: на правом берегу так называемый «Тот депон» и квадратный редут на возвышении левого берега (рис. 7)[12]. На современных аэрофотоснимках на левом берегу, но ниже этого места, примерно напротив южной окраины Варницы прослеживаются остатки земляного сооружения размерами около 60х55 м, окруженные валом и рвом[13]. Его следовало бы изучить путем раскопок, хотя этот объект может оказаться более поздним.

В районе перехода в 1770 году войск через Днестр близ устьев рек Ягорлык на карте показаны два понтонных моста, по которым армия графа Панина переправилась через Днестр, чтобы выйти на исходные для осады позиции по правому берегу этой реки (к. 1 Атласа). Они были наведены у сс. Ягорлык и Маловата, причем верхний прикрывался пятью земляными редутами, аналогичными отмеченному напротив Варницы. Укрепления стояли на плато левого берега Днестра над с. Цыбулевка и имели номера от 4 до 9 (рис. 8). Известно, что первые три номера принадлежали редутам, построенным тогда же у дороги, идущей по водоразделу между долинами двух Ягорлыков у сс. Бирзулово, Окны и Дубово за рамкой карты (Петрунь 1929, 34-36). Следы последних пока не выявлены (Сапожников, Болтрик 2018, 191), а в районе Ягорлыка следует провести разведки.

Начало переправы войск и ситуация тех дней 1770 года под Бендерами описана генералом Г. фон Штрандманом: «28 июня вечером были посланы на ту сторону Днестра 300 казаков, чтобы разведать, нет ли вблизи неприятеля; а 29, после утренней зори, вторая рота [Воронежского пехотного полка] скрытно перешла по наведенному ночью понтонному мосту в 90 сажен в ширину. В тот же день <…> гусарский разъезд был послан в Бендеры, и так как командовавший им поручик не встретил врага до самого города, то и разрядил пистолет о стену. <…> 19 [июля] отправились с нашей стороны на рекогносцировку партии казаков, возвратились 20 и привели нам около 500 штук рогатого скота, который был разделен между частями нашего отряда. Пожитки, находимые в опустошенных деревнях, согласно изданному за несколько времени перед тем строгому приказу графа Панина, велено было сжигать, равно как не брать у неприятеля ни платья, ни каких-либо вещей и ничего не снимать с мертвых, вследствие свирепствовавшей в Бендерах чумы» (Штрандман 1882, 303, 305).

О мостах добавим, что на ряде планов 1770 года на месте понтонной переправы, показанной в 1711 году, или несколько выше по течению реки отмечен понтонный мост (Атлас 2020, карты 4, 7-8, 10-11, 14), которого нет на других планах. Ситуацию проясняет упомянутый выше «План атаки на город Бендеры… 1770 г.», из музея Марбурга, опубликованный в 2017 году. На нем обозначен целый наплавной мост в указанном месте, подписанный «Z[b] – мост, разрушенный турками». Таким образом, присутствие или отсутствие данного моста на разных планах можно объяснить тем, что их могли снять после разрушения турками, а другие – после его восстановления[14].

[12] На карте №1 Атласа они находятся выше устья р. Комаровки, а редут показан со входом с восточной стороны.

[13] Координаты центра по программе «Гугл-карты» – 46.856388, 29.496006

[14] «Plan de la Ville et des attaques de Bender, assiégé depuis le 20 Juillet jusqu'au 16 Septembr, qu'elle fut prise d'assaut par les Russes sous les Ordres du Comte de Panin en 1770» (Сапожников 2017, рис. 2). https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/detailAction.action?detailid=v1314273

Рис. 8. Полевая фортификация района переправ через Днестр в 1770 г. (Атлас 2020, карта №1).

Любопытно, что на акварели с видом Бендер французского художника и военного инженера на польской службе Ж.-А. Мюнца, написанной с левого берега Днестра 9 августа 1781 года, данный мост отсутствует (Південна Україна 2005, рис. 36), но имеется как минимум одна башня (рис. 3). Однако о существовании наплавного моста в 1789-1790 годах у Бендер свидетельствуют несколько планов (рис. 10-11) и известная пейзажная акварель М. Иванова (Атлас 2020; и др.).

Пространственная структура крепости и посада

По традиции при описании крепостей региона авторы сначала обращали внимание на ворота, мечети и другие храмы, бани, башни и прочее. Мы также сделаем это, опираясь на картографические источники и оттолкнувшись от выводов, сделанных ранее.

Ворота. По описаниям Эвлии Челеби 1756 года в Бендерах было четверо ворот: первые в цитадели в южной башне под мечетью, вторые – в башне перед рвом, третьи – «небольшие железные ворота, обращенные на восток и ведущие в нижнюю часть укрепления», четвертые – Водяные к берегу Днестра (Эвлия 1961, 42-45). На упомянутом французском плане 1770 года отмечено семь ворот: L – Константинопольские (у южного угла крепости), а далее по часовой стрелке: M – без названия; N – Варницкие и ворота со стороны Днестра – O, P, Q и R (Сапожников 2017, 70).

В Атласе 2020 года ворота с названиями отмечены: на к. №11: I. Каменная мечеть над воротами (замка); K – Стамбульские; L – Ордынские, разбиты во время атаки; m – Варницкие; n – Водяные; o – Каменские; P – Табацкие; Q – Малые Водяные (всего 8); на к. №13: F – Стам-

Рис. 9. План Бендерской крепости и посада во время штурма (Атлас 2020, карта №11, фрагмент).

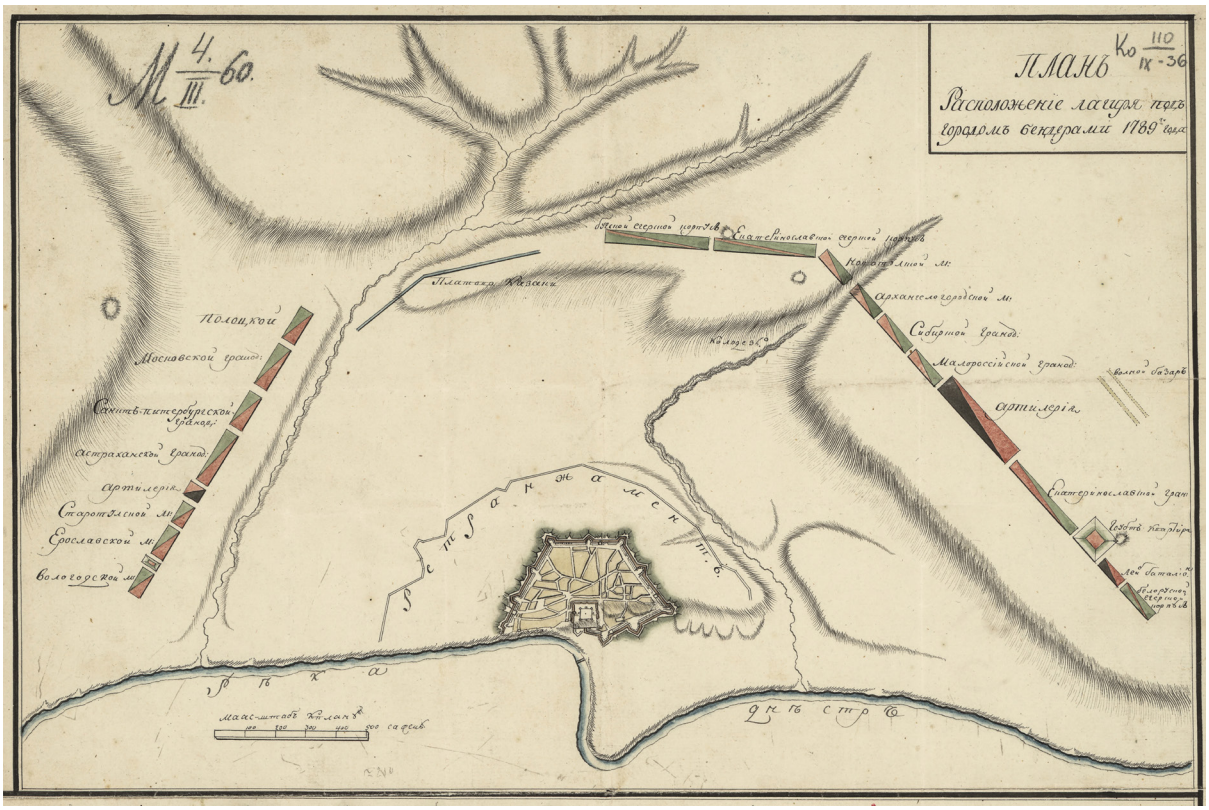

Рис. 10. «План расположения лагеря под городом Бендерами 1789 г.».

бульские или Цареградские; G – Ордынские; H – Варницкие; I – Водяные; K – Каменские; L – Табацкие; M – Малые Водяные (всего 7). Итак, по состоянию крепости и замка на 1770 год больше всего ворот содержится на плане №11, но к названию этих ворот российские топографы добавили название Цареградские.

По Л.-П.-Б. Кампенгаузену названия и порядок 7 ворот (kapisy) в 1789 году были такими: Стамбульские или Константинопольские, Кожевников (*Tabany*), Варницкие, Водяные (*Sy*), Большие (*Ulu*) или Главные (входные в замок), Воинские (*Orda*) или Армейские и Каменные (*Tasch*) или Каменские (Сапожников 2017: 74). На плане из РГБ[15] видим такие ворота: A – Цареградские, B – Георгиевские, C – Ясские, Д – Григорьевские, E – Каменические (sic!), F – Водяные, G – Табацкие – всего 7 (рис. 11), но на нем более всех изменена номенклатура. И наконец, план крепости 1790 года демонстрирует следкющую картину: S – Цареградские, T – Ардынские, U – Варницкие, V – Водяные, W – Каменские, X – Табацкие – всего 6 (Şlapac 2004, 146, fig. 117).

Итак, у Л.П.Б. Кампенгаузена пропущены Малые Водяные ворота и нарушен порядок, на плане 1790 года нет Главных (замковых) и Малых Водяных; более всего ворот отмечено на плане №11 – восемь (рис. 9). Недавно Г. Вилков дополнил перечень воротами из Верхней крепости в Нижнюю (вторыми Григорьевскими (?)), полагая, что они «выстроены в период реконструкции крепости 1793-1795 гг.» (Вилков 2020, 1, рис. 1, 8 и 10). С такой поправкой следует согласиться, напомнив, что данный объект мог описать Эвлия Челеби (см. выше), и заметив, что этот вопрос требует более тщательного анализа. Таким образом, на сегодня можно считать установленными названия и точные места нахождения 9 (из 10) ворот Бендерской крепости и замка, но нельзя забывать, что в земляном укреплении предместья могли быть устроены как минимум трое

[15] «План Бендерской крепости» 1789 г. впервые опубликован Г. Вилковым в виде прорисовки (Бендерская 2018, рис. 11) второй частью двойного плана, первая из которых называется «Расположение лагеря под городом Бендерами». Хранится в РГБ (отдел картографии: ВВК-код Д18(28-8Бес-2)86К; код хранения KGR Ко 110/IX-36). Недавно был выставлен на интернет-сайте РГБ. https://search.rsl.ru/ru/record/01010552290

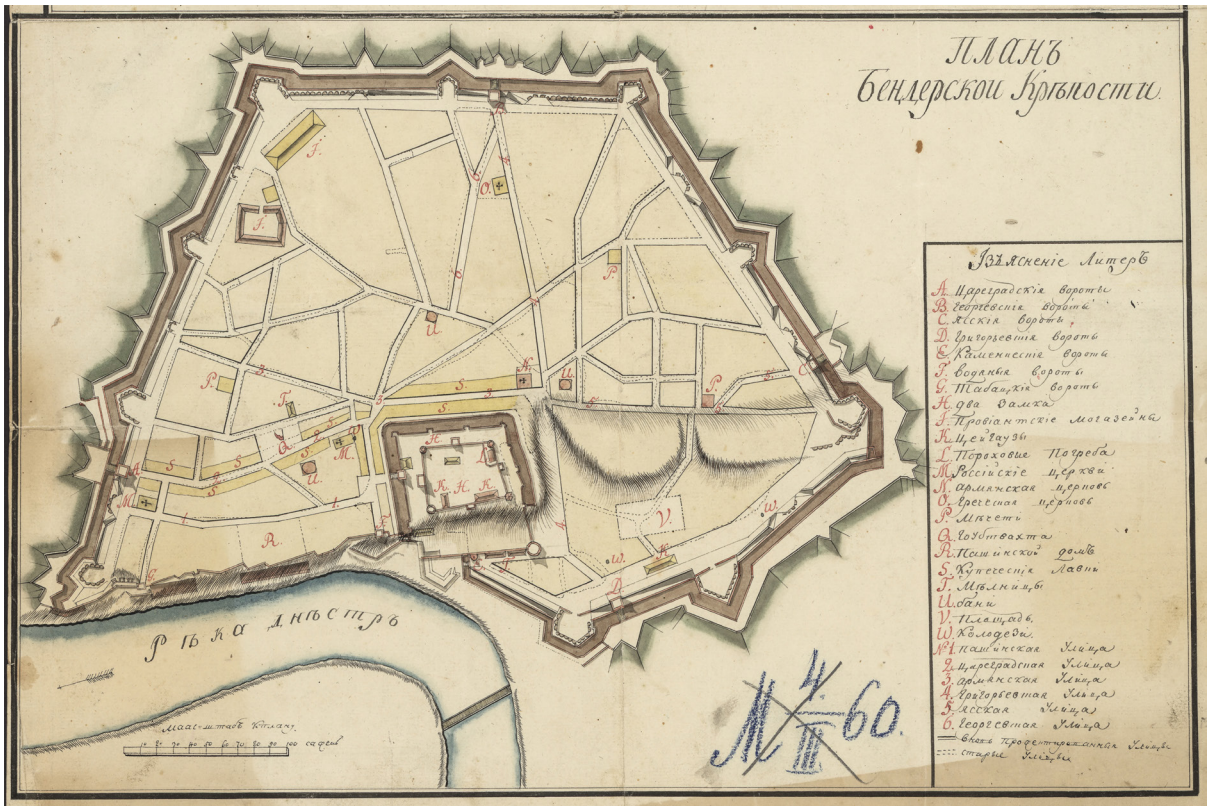

Рис. 11. «План Бендерской крепости» 1789 г.

ворот – по числу трех основных выездов из бастионной крепости в посад (рис. 11).

Мечети и церкви. Эвлия Челеби увидел в Бендерах 6 мечетей: в надвратной башне цитадели, в башне Нижней крепости (обе во имя султана Сулеймана) и еще 4 в предместьях, точнее – в семи мусульманских кварталах (Эвлия 1961, 43-45). Из них на сегодня не определены места расположения храмов в предместьях, так как они не сохранились, а на известные планы не наносились. Остатки первых двух храмов в виде михрабов сохранились: один в надвратной башне цитадели, второй в восьмигранной трехъярусной башне № 12 центральной части восточной куртины Нижней крепости.

На трех опубликованных планах 1770 года обозначено по одной разной мечети. На уже не раз упомянутом «Плане города и атаки Бендер» в юго-западном углу крепости против потерны №5 литерой J обозначена «мечеть каменная» (Сапожников 2017, рис. 2), а на планах Атласа 2020 г.: № 11 – «I. Каменная мечеть над воротами» (рис. 9) и №14 – под литерой H недалеко от северо-западного угла замка.

В 1789 году Л.П.Б. Кампенгаузен привел названия трех мечетей, хотя видел больше храмов: «Люди собираются в главной мечети, которая называется Мункар-Хамид [Muynkar-Dgaramid], только по пятницам. Эта мечеть считается собором, в котором одном разрешено молиться за султана. Вторая мечеть называется Дагестанской [Dagestan-Metsched], а третья – мечетью [султана] Селима [Selima Metsched]. Все остальные имеют мало значения» (Сапожников 2017, 74, прил.). На плане того же времени видим: M – российские церкви (2), N – армянская церковь, Q – греческая церковь, P – мечети (3), всего 7 (рис. 11). На плане крепости 1790 года отмечены: E – Соборная церковь в крепости Святого Георгия; *Каменные, освященные из мечетей по занятию крепости российскими войсками*: F – церковь Святой Троицы, G – армянская церковь; H – мечети (5), а всего 8 храмовых зданий (Şlapac 2004, 146, fig. 117).

Здесь следует сказать, что тема бендерских храмов выходит за рамки картографии, а их история как в виде мечетей, так и в качестве христианских (некоторые – воинских) храмов

рассмотрена в ряде статей на основании письменных и лапидарных источников (Сапожников 2017; Tütüncü 2018; Tütüncü 2020, 203-256; Вилков 2020). Поэтому не будем в нее углубляться, а перейдем к другим объектам.

Кладбища на протяжении столетий занимали значительную площадь Бендер. Хотя Эвлия Челеби прямо их не упоминал, он сообщил, что «перед домом янычарского аги находятся могилы двух шехидов» и «в каждую Ночь предопределения[16] на них нисходит свет» (Эвлия 1961, 44). На шведском плане 1711 года кладбища присутствуют в центре крепости и в посаде у Стамбульских ворот – всего 2-3 (рис. 2). На «Плане атаки… 1770 г.» видно шесть погостов (F), площадь которых за 60 лет выросла в несколько раз. Примечательно, что прямо на центральном некрополе города отмечены 4 пороховых склада (G), выкопанных в земле (Сапожников 2017, рис. 2). На планах из Атласа видим: на к. №11 – 6 кладбищ (G), но южное показано внутри крепости, справа от Стамбульских ворот (рис. 9); на к. №13 (посад отсутствует) – три кладбища; на к. №14 – 8-10 в посаде и одно в крепости; на к. №15 – шесть в посаде и два в крепости, описанные: «G. Кладбищи в городе и за крепостью, где погребались мертвые тела».

На плане крепости (без посада) 1789 года кладбища не отмечены (рис. 11), а на плане 1790 года показано одно в центре крепости (намного меньшей площади по сравнению с 1770 г.) и одно в посаде к ЮВ от угла крепости (Şlapac 2004, 146, fig. 117). Правда, в то же время Л.-П.-Б. Кампенгаузен записал: «Две маленьких насыпи покрывают останки полковника Мюллера и барона Штейна, которые служили в армии графа Панина и погибли во время первой осады Бендер, когда город был взят» (Сапожников 2017, 75). Этот факт вынуждает сказать о том, что турки сберегли могилы своих врагов до 1789 года, а Российская империя не смогла сохранить погребения своих героев.

Улицы с названиями есть только в крепости и только на одном плане 1789 года: «№1 – Пашинская, №2 – Цареградская, №3 – Армянская, №4 – Григорьевская, №5 – Ясская, №6 – Георгевская». Кроме них показаны «старые и вновь прожектируемые улицы», а также «площадь» под литерой V (рис. 11).

Бани. В 1657 году в Бендерах «имелась всего одна тесная баня», упомянутая при описании посада (Эвлия 1961, 45). Из планов 1770 года лишь на одном (к. №14 Атласа) показана Турецкая баня (G) в крепости, точнее, к северу от северо-западного угла замка. На планах 1789 и 1789 годов две каменные бани (И и Р) обозначены в крепости, одна к югу от замка, а другая к СЗ от того же угла, что и предыдущая, но ближе к нему (рис. 11).

Колодцы. На «Плане атаки… 1770 г.» два колодца (W) отмечены в нижней крепости, где между бастионами №9 и № 10 было небольшое озеро (Z^a), подписанное как «лужа» (flaque d'eau), и еще один внутри замка (Сапожников 2017, рис. 2). В Атласе 2020 года присутствуют два таких объекта: на к. №11 под литерой «у» и в том же районе, к СЗ от озерка и в замке (рис. 9). На плане 1789 года есть два колодца (W), оба в нижней крепости (рис. 11), а на плане 1790 года литерой R отмечены три «фонтана и каменных бассейна»: в нижней крепости под замком и в верхней крепости близ мечетей слева от входа в замок и справа от Стамбульских ворот (Şlapac 2004, 146, fig. 117).

Сады впервые отмечены вокруг Бендер на шведском плане 1711 года, во всех кварталах посада и за его пределами. Они подписаны как «фруктовые и дынные» (рис. 1). Кроме того, они есть на к. № 14 Атласа 2020 года. В «Описании Бессарабской области» 1816 года записано: «В Аккермане, Бендерах, Хотине и по другим крепостям находится великое множество сливовых садов, оставленных турками и принадлежащих теперь казне… Каждый сад может быть продан за 1000 и более левов[17]», а также: «на земле, городу принадлежащей, находится 59 фруктовых садов, кои все в самом дурном положении» (Свиньин 1867, 185, 298).

Другие объекты. Из других неординарных строений и объектов на планах 1770 года отмечены: магазин с артиллерийскими припасами, оставшееся после пожара обывательское строение в городе и замке (к. №11), каменный пороховой погреб (к. № 11 и 15), пороховые погреба, артиллерийские цейхга-

[16] В 27 ночь рамазана, согласно мусульманским верованиям, Аллах начал диктовать Мухаммеду Коран.

[17] «В 1823 году один лев (лей), смотря по курсу, равнялся 60-70 копейкам ассигнациями» (Берг 1918, 68).

узы и гауптвахта в замке (к. № 13) и «пустая деревня Парканы, занятая бендерским госпиталем» (к. № 14), магазины, сгоревшее строение в посаде (к. №15). Список дополняют план 1789 года: провиантские магазины, гауптвахта, «пашинский дом» над Днестром, купеческие лавки, мельницы (рис. 11), и план 1790 года: арсенал; пекарни и пр. (Şlapac 2004, 146, fig. 117).

Вот такая археологическая, планиграфическая и иная информация содержится в теперь уже достаточно представительной подборке опубликованных и доступных планов Бендер и ближайших окрестностей, относящихся к XVIII веку. Она во многом нова и интересна как сама по себе, так и в совокупности с другими нарративными источниками для специалистов разных специальностей: архитекторов, историков, музейных работников и прочих. Подчеркнем, что, как не раз говорилось выше, некоторые темы и аспекты интерпретации рассмотренных источников выходят далеко за рамки этой обзорной статьи и нуждаются в специальных углубленных исследованиях с учетом археологических материалов, полученных в ходе раскопок, начатых на территории Бендерской крепости лишь в 2019 г.

Библиография

Атлас 2020: «И славой русскою полна…»: Атлас исторических карт к 250-летию взятия русскими войсками крепости Бендеры. Сост. И.П. Шорников (Бендеры 2020).

Асватацуров 2007: Г.О. Асватацуров, Бендерская крепость (Бендеры 2007).

Бендер 1905: Бендер, Каталог Военно-ученого архива Главного штаба, т. I (Санкт-Петербург 1905).

Бендерская 2018: В.Н. Новосельский, В.В. Игнатьев (ред.), Бендерская крепость. Живой символ истории (Тирасполь 2018).

Берг 1918: Л.С. Берг, Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство (Кишинев 1918).

Бертье-Делагард 1888: А.Л. Б[ертье-] Д[елагард], Каталог карт, планов, чертежей, рисунков, хранящимся в Музее ИООИД (Одесса 1888).

Вилков 2020: Г. Вилков, Локализация мечетей в Бендерской крепости. Сайт Исторического военно-мемориального комплекса «Бендерская крепость» https://www.bendery-fortress.com/location-of-mosques-in-the-bendery-fortress-

Герцен 2021: А.А. Герцен, Бендеры на географических картах XVI–XIX веков. В: (отв. ред. И.Д. Тромбицкий) Академику Л.С. Бергу – 145 лет (Бендер 2021), 15-22.

Губоглу 1964: М. Губоглу, Турецкий источник 1740 г. о Валахии, Молдавии и Украине. В: (ред. А.С. Тверитинова) Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы, т. 1 (Москва 1964), 131-161.

Красножон 2010-а: А.В. Красножон, К проблеме основания Бендерской крепости. Музейний вісник 10, 2010, 115-120.

Красножон 2010-б: А.В. Красножон, Периодизация строительных периодов Бендерской крепости. Сугдейский сборник IV, 2010, 71-87.

Красножон 2011: А.В. Красножон, Бендерский фортификационный комплекс XVI-XVIII вв. Stratum plus 6, 2011, 221-251.

Красножон 2018: А.В. Красножон, Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я: XV-XVIII ст. (Одеса 2018).

Лагус 1853: Ф. Лагус, Карл XII в Южной России. ЗООИД III, 1853, 306-337.

Маркс 1917: Н.А. Маркс, К истории Бендерской крепости (Одесса 1917).

Мурзакевич 1881: Н.Н.М[урзакевич], Каталог картам, планам, чертежам, видам, хранящимся в Музее Императорского Одесского общества истории и древностей (Одесса 1881).

Нестерова 2020: Т. Нестерова, Об архитектуре замка Тигина (Бендеры). Социоестественная история 43, 2020, 257-263.

Нєстєрова 2022: Т. Нєстєрова, Замок Тігіна у фортеці Бендери. Current issues in research, conservation and restoration of historic fortifications 17, 2022, 114-132.

Олофсон 1848: [А.А.] Олофсон, Примечательные курганы Бессарабской области в Бендерском уезде. ЗООИД II 1848, 550-554.

Петров 1866: А. Петров, Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год. Т. II: Год 1770 (Санкт-Петербург 1866).

Петров 1880: А.Н. Петров, Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787-1791 гг. Т. II: 1789-1791 гг. (Санкт-Петербург 1880).

Петрунь 1929: Ф.О. Петрунь, Старовинні шляхи Одещини. ВОКК: серія соціяльно-історична 4-5, 1929, 32-43.

Південна Україна 2005: О.Ю. Мицик (упоряд.), Південна Україна кінця XVIII ст. в альбомі Жана Анрі Мюнца (Запоріжжя 2005).

Сапожников 2016-а: И.В. Сапожников, Из истории фортификации и картографирования Бессарабии и Молдовы: работы Ф. Кауффера 1793-1797-х гг. Tyragetia s.n. X/2, 2016, 73-96.

Сапожников 2016-б: И.В. Сапожников, Материалы для изучения крепостей Бессарабии 1807-1820-х годов. Tyragetia s.n. X/2, 2016, 97-116.

Сапожников 2017: И.В. Сапожников, Мечети и церкви Бендер до середины XIX в. Емінак 4 (20)/2, 2017, 67-78.

Сапожников 2018: И. Сапожников, Начала изучения курганов Буджака: историография и картография. Tyragetia s.n. XII/1, 2018, 121-139.

Сапожников 2019-а: И.В. Сапожников, Карты и планы Буго-Днестровской части Причерноморья последней трети XVIII века как археологические источники. Scriptorium nostrum 1(12), 2019, 81-110.

Сапожников 2019-б: И. Сапожников, Рец. на: А. Красножон, Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV-XVIII ст.). Одеса: Чорномор'я, 2018. 312 с. Tyragetia s.n. XII/2, 2019, 347-360.

Сапожников, Болтрик 2018: И. Сапожников, Ю. Болтрик, Ягорлыкские курганы близ Днестра: история изучения, картография и топография. Tyragetia s.n. XXVII/1, 2018, 187-208.

Сапожников, Кашуба 2021: И. Сапожников, М. Кашуба, «Имеем честь заявить, что мы нашли клад»: искатели сокровищ Юга Бессарабии в конце XIX – начале XX в. Tyragetia s.n. XV/2, 2021, 167-190.

Сапожников, Левчук 2016: И.В. Сапожников, В.В. Левчук, Из истории Бендерской крепости: к 100-летию книги Н.А. Маркса. Scriptorium nostrum 2(5), 2016, 306-337.

Сапожников, Левчук 2017-а: И. Сапожников, В. Левчук, Генерал-лейтенант и «ученый археолог» Н.А. Маркс: вклад в исследования Бендерской крепости. Tyragetia s.nXXVI/2, 2017, 173-194.

Сапожников, Левчук 2017-б: И.В. Сапожников, В.В. Левчук, Исследования и описания места лагеря Карла XII в Варнице в 1810-х - 1850-х гг. In: (Eds. E. Sava, E. Ploşniţa) Situl istoric „Tabăra regelui Suediei Carol al XII-lea de la Varniţa". Restaurarea memoriei (Chişinău 2017), 41-56.

Сапожников, Яровой 2017: И. Сапожников, Е. Яровой, Описание Восточной Европы конца XVIII - начала XIX вв.: к 270-летию со дня рождения Л.-П.-Б. Кампенгаузена (14.01.1746 – 8.09. 1807). Південний захід. Одесика 22, 2017, 9-42.

Свиньин 1867: П. Свиньин, Описание Бессарабской области. ЗООИД VI, 1867, 175-320.

Штрандман 1882: Записки Густава фон Штрандмана. Русская старина 34, 5, 1882, 289-318.

Эвлия 1961: Эвлия Челеби, Книга путешествия. Вып. I: Земли Молдавии и Украины (Москва 1961).

М.В.-Б. 1890: М.В.-Б., Экстракт из журнала следования статского советника и резидента Андриана Неплюева от Киева в Константинополь 1746 году. Чтения в историческом обществе Нестора летописца 4, 1890, 136-141.

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Motraye 1727: Voyages du Sr. A. de La Motraye, en Europe, Asie & Afrique. Où l'on trouve une grande varieté de Recherches géographiques, historiques & politiques, sur l'Italie, la Grèce, la Turquie, la Tartarie Crimée, & Nogaye, la Circassie..., vol. II (Hague 1727).

Sapozhnikov, Levchuk 2020: I. Sapozhnikov, V. Levchuk, Arkeolog N.A. Marks ve Bender Kalesi Tarihşesi adh Eseri. In: (Ed. M. Tütüncü) Karadeniz kuzeyinde osmanli kitabeleri: Ukrayna, Moldova, Rusya, Gürcistan, Litvanya (Heemstede 2020), 257-291.

Tentiuc, Levinschi, Sava 2017: I. Tentiuc, A. Levinschi, E. Sava, Investigaţii istorico-arheologice ale sitului istoric «Tabăra regelui Suediei Carol al XII-lea de la Varniţa». In: (Eds. E. Sava, E. Ploşniţa) Situl istoric „Tabăra regelui Suediei Carol al XII-lea de la Varniţa". Restaurarea memoriei (Chişinău 2017),123-152.

Tütüncü 2018: M. Tütüncü, Unutulan Serhad Şehrimiz Bender. Düşünce ve tarih dergisi: «Bender» (1657 Yılında Bender), 5, 2018, 28-35; «Bender»-2 (1807 Yılında Bender), 6, 2018, 40-44; «Bender»-3 (Bender camileri) Bir calandirma (Rekonstrüksiyon), 7, 2018, 24-29; «Bender»-4 (Bender camileri), 9, 2018, 22-27.

Tütüncü 2020: M. Tütüncü (ed.), Karadeniz kuzeyinde osmanli kitabeleri: Ukrayna, Moldova, Rusya, Gürcistan, Litvanya (Heemstede 2020).

Şlapac 2004: M. Şlapac, Cetăţi medievale din Moldova: mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea (Chişinău 2004).

Şlapac 2016: M. Şlapac, Cetaţile bastoinare din Moldova: sfârşitului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea (Chişinău 2016).

Hărţi şi planuri ale cetăţii Bender şi ale împrejurimilor ei în secolul al XVIII-lea: componente arheologice şi spaţiale

Cuvinte-cheie: cetatea şi posada Bender, etapele lucrărilor de cartografiere – 1709-1713, 1770-1775, 1789-1791 şi 1793-1796, hărţile şi planurile ca surse de arheologie, istorie a fortificaţiei şi planigrafie ale cetăţii, oraşului şi împrejurimilor.

Rezumat: Articolul este consacrat generalizării materialelor privind cartografia Benderului şi a împrejurimilor lui în secolul al XVIII-lea şi constă din introducere şi trei compartimente. În introducere este caracterizat nivelul actual de cercetare a istoriei cetăţii şi a posadei Bender (Tighina). Se concluzionează că, în ultimii 6-8 ani, datorită introducerii în circulaţia ştiinţifică a noilor surse narative şi cartografice de către oamenii de ştiinţă din Ucraina, Moldova şi Olanda, cercetarea a atins un nou nivel calitativ. În primul compartiment sunt analizate hărţile şi planurile publicate şi nepublicate, stocate în arhivele mai multor ţări. În al doilea compartiment sunt prezentate date despre componenta arheologică a acestor izvoare, şi anume planigrafia movilelor, a fortificaţiilor de câmp, a podurilor, a trecătorilor etc. A treia parte este dedicată structurii spaţiale atât a cetăţii, cât şi a posadei, fiind vorba despre porţi, moschei şi biserici, cimitire, străzi, băi, fântâni, grădini etc. Astfel, această abordare a făcut posibil să se vadă în Benderul acelor timpuri o mare fortăreaţă şi un oraş comercial modern la intersecţia căilor de pe apă şi de pe uscat.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Planul cetăţii Bender şi a posadei în anul 1711 (gravura lui J. Wolf, fragment).

Fig. 2. Planul cetăţii Bender în anii 1710-1711 (gravura lui J. Wolf, fragment, vezi textul).

Fig. 3. Trecătoarea de pontoane peste Nistru, anii 1710-1711 (gravura „A doua tabără a lui Carol al XII-lea”, fragment, vezi textul).

Fig. 4. Movila pe care se presupune că a fost amplasată tabăra lui Carol al XII-lea (Атлас 2020, карта №14, fragment).

Fig. 5. Aceeaşi movilă raportată la poziţiile trupelor de asediu (Атлас 2020, карта №5, fragment).

Fig. 6. „Movila lui Suvorov” şi movilele din preajmă în anul 1770 (Атлас 2020, карта №6, fragment).

Fig. 7. Podul de pontoane peste Nistru din preajma s. Varniţa şi fortificaţiile lui în anul 1770 (Атлас 2020, карта №5).

Fig. 8. Fortificaţiile din preajma trecătorilor peste Nistru în anul 1770 (Атлас 2020, карта №1).

Fig. 9. Planul cetăţii Bender şi a posadei în timpul asediului (Атлас 2020, карта №11; фрагмент).

Fig. 10. „Planul amplasării taberei lângă oraşul Bender în anul 1789”.

Fig. 11. „Planul cetăţii Bender”, anul 1789.

Maps and plans of the Bendery Fortress and its environs in the 18th century: archaeological and spatial components

Keywords: Bendery Fortress and the adjoining settlement; the 1709-1713, 1770-1775, 1789-1791 and 1793-1796 stages of cartographic work; maps and plans as sources on archeology, the history of fortification, the planigraphy of the fortress, the city and its environs.

Abstract: The article deals with the generalization of materials on the cartography of Bendery and its environs in the 18th century. The paper consists of an introduction and three parts. The introduction characterizes the current degree of knowledge of the history of the fortress and the settlement of Bendery (Tigina). It is concluded that over the past 6-8 years, thanks to the inclusion of new narrative and cartographic sources into scientific circulation by scientists from Ukraine, Moldova and Holland, the study has reached a new qualitative level. The first part analyzes published and unpublished maps and plans stored in the archives of several countries. The second part presents data on the archaeological component of these sources, namely, the planigraphy of mounds, field fortifications, bridges, crossings, etc. The third part deals with spatial structure of the fortress and the settlement; it considers the gates, mosques and churches, cemeteries, streets, baths, wells, gardens and so on. In general, this approach made it possible to see in Bendery at that time a large fortress and a modern trading city at the crossroads of water and land routes.

List of illustrations:

Fig. 1. Plan of the Bendery Fortress and the adjoining settlement in 1711 (engraving by J. Wolf, fragment).

Fig. 2. Plan of the Bendery Fortress in 1710-1711 (fragment, see text).

Fig. 3. Pontoon crossing the Dniester in 1710-1711 (from the engraving “The second camp of Charles XII”, fragment; see text).

Fig. 4. The mound where the camp of Charles XII was allegedly located in 1770 (Atlas 2020, map No. 14, fragment).

Fig. 5. The same barrow, tied to the positions of the besieging troops (Atlas 2020, map No. 5, fragment).

Fig. 6. “Kurgan Suvorovsky” and nearby burial mounds in 1770 (Atlas 2020, map No. 6, fragment).

Fig. 7. Pontoon bridge across the Dniester near the village of Varnitsa and its fortification in 1770 (Atlas 2020, map No. 5).

Fig. 8. Field fortification of the Dniester crossing area in 1770 (Atlas 2020, map No. 1).

Fig. 9. Plan of the Bendery Fortress and its assault (Atlas 2020, map No. 11, fragment).

Fig. 10. “Plan of the location of the camp near the city of Bendery in 1789”.

Fig. 11. “Plan of the Bendery Fortress”, 1789.

11.06.2023

Др. хаб. Игорь Сапожников, Отдел Крыма и Северо-Западного Причерноморья Института археологии, Национальная Академия наук Украины, пр. Героев Сталинграда, д. 12, 04210 Киев, Украина; https://orcid.org/0000-0003-3889-6714, e-mail: ssappog5@gmail.com

БЕССАРАБИЯ В СИСТЕМЕ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ РОССИИ С АВСТРИЙСКОЙ ИМПЕРИЕЙ (1812-1830 гг.)

Валентин Томулец, Анастасия Гуцу

Ключевые слова: Российская империя, Австрийская империя, Бессарабия, торговые отношения, таможенно-карантинная линия.

Постановка вопроса

Историография вопроса Бессарабии как аннексированной территории восходит к окончанию русско-турецкой войны 1806-1812 гг., вследствие чего был подписан Бухарестский мирный договор 16/28 мая 1812 года, по которому территория Молдавии между Прутом и Днестром была аннексирована Российской империей, которая впоследствии распространила топоним «Бессарабия» на все Пруто-Днестровское пространство. Аннексия Бессарабии имела большое значение с точки зрения политических интересов Российской империи, так как она означала расширение границ государства, интенсивное внедрение царизма в повседневную жизнь, административные дела, политику и вообще в экономику Бессарабии, включения края в политическую и экономическую систему империи. Царизм проводил политику русификации и колонизации края иностранными элементами, а именно: болгарами, гагаузами, немцами, поляками, евреями, армянами, греками и др.

Это привело, в конечном счете, к изменению этнической структуры Бессарабии. При проведении торгово-таможенной политики России в Бессарабии царские власти должны были учитывать имперские цели в интересах экономики и политики по отношению к аннексированным территориям.

После аннексии 1812 г. имперские власти не включили Бессарабию сразу в экономическую и политическую систему Российской империи, а отделили данную территорию от традиционных европейских рынков таможенно-карантинной линей на Пруте и Дунае, а от внутренних российских губерний – до 1831 года – таможенно-карантинной линией на Днестре[1].

Общая характеристика торговли

Структура и объем торговли России и Бессарабии с Австрийской империей[2] отражали общие черты развития российских губерний к началу XIX в. (господство натурального хозяйства и рост его товарности, увеличение производства металла и текстиля, особенно хлопчатобумажного, переход от мануфактуры к фабрике и ряд других), а также специфические черты географического и политического положения Бессарабии, изменения в динамике и характере ее хозяйства. Увеличение населения и распашка ранее неосвоенных земель в Центре и на Юге Бессарабии, расширение земледелия, в частности зернового хозяйства и животноводства, и рост его удельного веса сделали возможным возрастающий вывоз в городские центры и черноморские порты пшеницы, кукурузы, другого «хлеба» и некоторых продуктов их переработки, а также скота и продуктов скотоводства в Австрийскую империю и ряд других стран.

Климатические, почвенные и гидрологические условия Бессарабии благоприятствовали относительно быстрому развитию виноградарства и виноделия, садоводства и обработки фруктов, огородничества и табаководства.

[1] Таможенно-карантинная линия на Днестре была учреждена в 1793 году после аннексии Россией левобережных территорий по Ясскому договору. Она не была строго охраняема и включала в себя два карантина – в Дубоссарах и Могилеве, четыре таможни – в Дубоссарах, Могилеве, Ягорлыке и Маяках. В 1795 г. в Дубоссарах была учреждена главная пограничная таможня. В 1811 г. на Днестре был образован Дубоссарский таможенный округ, в ведении которого находились таможни и таможенные заставы от Исаковца до Дубоссар и Одесский таможенный округ, с таможнями: Одесской, Маякской, Херсонской и Николаевской и двумя таможенными постами – в Исаковцах и Парканах (Кочергин 1911, 27).

[2] Австрийская империя была создана в 1804 году Францем II (нем. *Franz II Joseph Karl*) после провозглашения Наполеона императором Франции.

Вместе с привозом на первых порах винограда и вина, фруктов, орехов, дробовой соли из Запрутской Молдовы, это обусловило важное место упомянутых продуктов в межгубернской торговле края. Традиционно высокая роль скотоводства, его преобладание в центральных и южных уездах в первые десятилетия после 1812 г. и абсолютный его рост в последующее время обеспечили значительный объем и удельный вес в вывозе скота и продуктов скотоводства в Австрийскую империю.

С другой стороны, росли платежеспособный спрос на украинские и «российские» товары, главным образом промышленные изделия, и соответствующий их привоз. Австрийские промышленные изделия были главным конкурентом «российских» товаров на бессарабском рынке. Демографические и народнохозяйственные изменения, рост внутриобластной торговли были базой увеличения товарооборота, перемен в ассортименте и качестве товаров межгубернской и заграничной торговли.

Наряду с факторами, отрицательно влиявшими на торговлю Бессарабии с другими губерниями империи и зарубежными странами (феодальная зависимость основной массы крестьянства – царан и узость внутреннего рынка вследствие в основном натурального характера их хозяйства, конкуренция в торговле зерном и скотом с соседними губерниями со сходной структурой сельского хозяйства, нехватка капиталов, средств переработки и хранения ряда продуктов, сохранение до 1831 г. таможенно-карантинной линии на Днестре, введение с 1822 г. протекционистской политики в торговле с зарубежными странами, не всегда положительное влияние общероссийской и мировой рыночной конъюнктуры), был ряд обстоятельств, благоприятствовавших этой торговле. В их числе – отсутствие крепостной зависимости непосредственного производителя и значительный удельный вес зажиточной прослойки в среде мазылов[3], резешей[4], колонистов, казаков, государственных крестьян; предоставление населению края ряда льгот, приток извне городского населения вместе с частью его капиталов, вкладывавшихся в торговлю. Продукция сельского хозяйства и промыслов имела стабильный сбыт по сравнительно высоким ценам в украинских и российских губерниях, вряд ли возможный на каком-либо другом, менее емком, насыщенном аналогичной продукцией зарубежном рынке.

Правительственная политика, несмотря на временные колебания (например, ограничения в торговле вином из-за опасения, что в украинские губернии проникнут под видом бессарабских зарубежные вина; в торговле солью из-за угрозы подрыва соляного промысла в Крыму; в вывозе лошадей и скота в Австрию из-за нужд армии), преследовала цель включения Бессарабии в систему общероссийского рынка, однако, опасаясь конкуренции промышленных зарубежных товаров (особенно австрийских), не спешила с решением этого вопроса. Объем торговли, ассортимент товаров и удельный вес последних со временем менялись соответственно изменениям в народнохозяйственном производстве (Tomuleţ 2012, 382-383).

Экономические и политические условия развития торговли

После Венского конгресса, опасаясь дипломатической изоляции, царизм стремится связать все страны, участвующие в конгрессе, такой системой договоров и соглашений, которая исключала бы нарушение соотношения сил в Европе. Поиски союзников, стремление сохранить сложившееся в Европе соотношение сил и свою роль престижа, боязнь оказаться в дипломатической изоляции привели к тому, что царизм стал последователем фритредерской политики. Европейским монархам пришлось приспосабливаться к послереволюционным событиям в Европе, прибегая

[3] Мазылы – потомки молдавских бояр и бояринашей, получавших должности до вел-шатрара во времена молдавских господарей. Слово «мазыл» турецкого происхождения и означало «уволенный со службы, уходящий в отставку». Термин появился в Молдавии во время османского сюзеренитета, в начале XVII века, и официально использовался как в отношении молдавского господаря, которого сменил преемник – ставленник Порты, так и в отношении бояр, которых сменил новый господарь (Томулец 2014, 386).

[4] Резеш – мелкий землевладелец, свободный собственник земли. Русские исторические источники называли резешей крестьянами, которые владели небольшими участками земли, подобно российским однодворцам. Они платили в казну налог в зависимости от своего состояния. В резешских селах сохранялось так называемое долевое землевладение. Резеш-дольщик имел право собственности на свою долю. Он мог ее свободно продавать, завещать и наследовать, дробить и распоряжаться ее частями (Томулец 2014, 460-461; Гросул, Будак 1967, 113-114).

к компромиссу между старыми феодальными режимами и новыми буржуазными тенденциями. Курс на свободную торговлю России был призван укрепить экономическую базу Венской системы (Страхова 1990, 52). Для достижения этой цели царская администрация была вынуждена перейти от запретительного таможенного тарифа 1810 г. к более либеральным торговым тарифам 1816 и 1819 гг., отражавшим установленный на Венском конгрессе принцип свободы торговли.

Приобщение России к свободной торговле отражалось непосредственно и на торговле Бессарабии. Новый таможенный тариф 1816 г. был распространен на территории Бессарабии в ноябре месяце и касался лишь некоторых товаров. Взимание таможенной пошлины – так называемая «вама» – осуществлялось, как и прежде, по молдавскому обычаю и составляло 3% *ad valorem*[5]. Таким образом, после принятия данного тарифа в Бессарабии все принятые до этого новые торгово-законодательные акты были обобщены в постановлении Комитета министров от 28 ноября 1816 г.[6], целью которого было переориентировать бессарабскую торговлю с традиционных европейских рынков на внутренний рынок России путем разрешения беспошлинного вывоза во внутренние губернии бессарабских товаров и подготовить таким образом почву для включения Бессарабии в экономическую и политическую систему Российской империи (Томулец 2003, 182-195), что не могло не повлиять и на торговлю с рядом европейских стран, включая Австрийскую империю.

Однако решение придерживаться политики свободной торговли, принятое на Венском конгрессе, не было соблюдено европейскими странами[7]. Россия оказалась единственной страной, придерживавшейся принципа свободной торговли. Пруссия, Австрия и Польша выиграли от принятия либерального таможенного тарифа в 1819 г. Новый тариф вызвал отрицательную реакцию русской торгово-промышленной буржуазии, не выдержавшей свободной конкуренции европейских товаров лучшего качества и влияние европейской торговой буржуазии. Тариф явился и важным испытанием для молодой российской промышленности, которая, несмотря на все усилия, не смогла его выдержать, так как торговая политика не соответствовала интересам страны. Это непосредственно проявилось в развитии внешней торговли России, сальдо которой впервые за несколько лет становится отрицательным.

Поэтому применение в Бессарабии таможенных тарифов 1816, 1819 и 1822 годов очень подробно показывает, что торговая политика царизма как в центре, так и на национальных окраинах зависела от многих факторов, из которых внешний фактор преобладал. Если при принятии таможенных тарифов 1816 и 1819 годов интересы русской промышленности были принесены императором в жертву «глобальным» планам/интересам, чтобы сохранить гегемонию царизма в Западной Европе, то после изменения политической обстановки вслед за революциями ’20-х годов в Испании, Португалии, Неаполе, Турине, восстания греков в 1821 году и движения Тудора Владимиреску в румынских княжествах Александру I становится ясно, что сохранять гегемонию в Европе за счет старых методов «просвещенного абсолютизма» невозможно. Таким образом, он внезапно меняет свои методы и направления во внешней политике. В экономической сфере император отказывается от ранее взятых в Вене на себя обязательств по согласованию экономических мероприятий и, в стремлении защитить национальную промышленность, вновь возвращается на позиции протекционизма.

Распространение на территории Бессарабии запретительного тарифа 1822 г., увольнение И. Каподистрии и Д.А. Гурьева, назначение на пост министра финансов Е.Ф. Канкрина и ряд других мер были не только отголоском недовольства российских торгово-промышленных кругов, разоренных иностранной конкуренцией, но и отказом от прежних «космополитических идей», возвратом страны к собственным национальным интересам, своего рода ориентацией государства на подготовку реакционного курса Николая I.

Учитывая ситуацию, когда российская экономика уже не могла сопротивляться принципам свободной конкуренции, царизм был вынужден переориентировать свою таможен-

[5] Российский государственный исторический архив (РГИА), Ф. 560, оп. 4, д. 235, л. 1.
[6] РГИА, Ф. 1263, оп. 1, д. 101, л. 681-683.
[7] РГИА, Ф. 560, оп. 34, д. 29, л. 148.

ную политику с либерализма на протекционизм. В результате 27 февраля 1822 г. был принят новый таможенный тариф, на этот раз запретительный, вступивший в силу 12 марта того же года[8]. Новый тариф должен был способствовать стабилизации российской экономики.

При редактировании таможенного тарифа 1822 г. Департамент государственного имущества сообщал, что «[...] правительство, как известно, помимо цели пересмотра таможенных пошлин вообще [...] преследовало главную цель поддержки отечественной промышленности путем введения таможенных пошлин, особенно на ввозимые товары»[9].

С принятием запретительного тарифа 1822 г. закончился период относительного либерализма в торговой политике царизма. Правящие круги Санкт-Петербурга убедились, что российская экономика не в состоянии выдерживать принцип «свободы торговли», частично реализованный в предыдущие годы. Во внешнеторговой таможенной политике русская администрация была вынуждена вернуться на позиции протекционизма, которого придется придерживаться на протяжении всей второй четверти XIX века.

Имея опыт после случая с Польшей после принятия таможенного тарифа в 1819 г., когда был упразднен таможенный кордон между этими двумя странами и установлен таможенный союз, открывший свободный доступ польских товаров на российские рынки, который сильно навредил реализации русских промышленных товаров, имперские власти применяют действие нового таможенного тарифа и к Бессарабии. Это вызвало недовольство как бессарабской торговой буржуазии, столкнувшейся с бесчисленными ограничениями в ведении внешней торговли, так и местных правящих кругов, сторонников интеграции Бессарабии в экономическую и политическую систему Российской империи.

Применение тарифа в 1822 г. отрицательно сказалось на торговле Бессарабии. Отгороженная двумя таможенно-карантинными линиям, одной по Днестру (до 1831 г.), а другой по Пруту и Дунаю, Бессарабия была отрезана как от европейских рынков, так и от внутреннего рынка России. Тариф 1822 г. препятствовал процессу включения Бессарабии в систему общероссийского рынка, а также развитию не только торговли, но и других отраслей экономики. В 1823-1824 годах местные власти информировали Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора, графа М.С. Воронцова, яростного сторонника интеграции края в экономическую и политическую систему Российской империи, о создавшемся в Бессарабии положении. В целях улучшения положения в эти годы принимались различные решения, инструкции и директивы[10], но они были малоэффективны для оздоровления торговых отношений. К тому же сухопутная торговля России с европейскими государствами осуществлялась транзитным путем через Бессарабию, по той простой причине, что вновь аннексированная провинция к началу 1831 года была отделена от российских внутренних губерний таможенно-карантинной линией на Днестре.

Торговые отношения Бессарабии с Австрийской империей

В начале XIX века Австрийская империя представляла собой сложную экономическую структуру, так как ее основа зависела от множества факторов. В разных отраслях экономики страны начинается промышленный переворот. Общество «старого порядка» стало постепенно преобразовываться и меняться. Быстрыми темпами развивались капиталистические отношения. В различных землях империи складывается национальная буржуазия, которая становится важным стержнем в развитии торговых связей с соседними странами.

Характер и объем торговых отношений зависел от ряда факторов. Австрийская империя шла по пути индустриализации и модернизации, что имело положительные и отрицательные стороны из-за ряда причин экономического характера.

Процесс, который должен был привести к экономическому либерализму, заключался в регулировании общего таможенного пространства, что давало жителям Австрийской империи свободу в товарообороте между

[8] РГИА, Ф. 1152, оп. 1, том. I, 1822, д. 18, л. 1.
[9] РГИА, Ф. 452, оп. 2, д. 200, л. 2.
[10] РГИА, Ф. 560, оп. 4, д. 262, л. 1-3 об.

различными регионами. Таким образом, внутренняя таможенная политика поддерживалась законом о свободе торговли и промышленности, что продвигало отрасль и тем самым поощряло развитие экономики и свободной торговли, создавая новые условия, способствующие расширению технологий и рынка капитала.

Исходя из экономических интересов, русское правительство принимает ряд мер для оживления торговли, или, как указывалось в выписке из журналов Комитета Министров от 7-го июня, 20 и 21 сентября 1827 года по поводу упразднения внутренней таможенной и карантинной линии на Днестре, «[...] обращено было тогда (после 1812 г. – *В.Т., А.Г.*) же внимание Правительства во-первых, на постановление твёрдой преграды влиянию чумной заразы на новой линии и во-вторых, на ослабление, или совершенное уничтожение строгих мер, на прежней границе [...], дабы чрез свободное сношение жителей России с жителями Бессарабии открыть им средства к обоюдным выгодам и облегчить торговлю того края с Турцией и Австрией»[11]. Однако до установления в 1817 г. таможенно-карантинной линии на Пруте и Дунае решение о вывозе товаров из Бессарабии в зарубежные страны, включая Австрийскую империю и Запрутскую Молдову, мог принимать только верховный главнокомандующий Дунайской армией адмирал П.В. Чичагов, уполномоченный решать различные административные вопросы, а принятие разных решений в значительной степени зависело от различных политических, экономических и особенно военных обстоятельств. Так, в приказе от 15 декабря 1813 г. на имя гражданского губернатора Бессарабии И.М. Гартинга верховный главнокомандующий Санкт-Петербурга С.К. Вязьмитинов писал: «Принимая во внимание то, что [...] запрещение вывоза хлеба, лошадей и других продуктов было вызвано ухудшением отношений с Австрией, и хотя впоследствии дружественные отношения между этими странами были восстановлены»[12], вывоз этих товаров может быть допущен только высочайшим распоряжением, учитывая, что этот вывоз был запрещен его величеством императором. Это касалось вывоза товаров и в последующие годы.

До учреждения таможенно-карантинной линии по Пруту и Дунаю, как рапортовал 16 сентября 1816 г. 1-й Департамент областного правительства председателю Бессарабского временного комитета, екатеринославскому гражданскому губернатору И.Х. Калагеоргию, внешняя торговля края велась через 4 вамских (торговых) заставы: Измаильская, Скулянская, Василиуцкая и Новоселицкая. За прогон скота за границу и торговлю через Измаильскую вамскую заставу взималась пошлина по тарифу 31 марта 1816 г., с прочих товаров взималась вама по молдавскому обычаю: со 100 по 3%[13]. Были приняты и ряд других ограничительных мер. Так, 17 июня 1816 г. второй Департамент областного правительства, подтверждая решения Комитета Министров от 1-го февраля касательно экспорта зерновых и других продуктов, разрешил экспорт зерновых и других товаров в Австрию и Запрутскую Молдову на базе торговых свидетельств, выданных областным правительством, с уплатой таможенной пошлины на основе нового таможенного тарифа 31 марта 1816 г.[14].

При пересечении границы с каждой страны выдерживался карантин, а товары облагались пошлиной в соответствии с действующим тарифом. Карантин, как для людей, так и для животных и товаров, соблюдался в течение 10-14 дней в крайне неблагоприятных условиях. Уклонение от этой операции наказывалось очень строго (Mihail, Mihail 1993, 285-286). В 1817 году по Пруту и Дунаю была учреждена таможенно-карантинная линия. Таможни были учреждены в Новоселице, Скулянах и Рени, а таможенные заставы – в Липканах, Леове, Измаиле и Аккермане, входившие в состав двух таможенных округов – Скуляны и Измаил[15].

Однако, несмотря на введение с 1817 г. таможенно-карантинной линии на Пруте и Дунае и принятия *Устава образования Бессарабской области* 29 апреля 1818 года, имперские власти не хотели упразднить таможенно-карантинную линию на Днестре, с перенесе-

[11] РГИА, Ф. 560, оп. 4, d. 402, л. 31; Ф. 1308, оп. 1, d. 8, л. 230; Tomuleț 2002, 145-146.
[12] РГИА, Ф. 560, оп. 4, д. 101, л. 1-1 об.
[13] Национальный архив Республики Молдова (НАРМ), Ф. 4, оп. 1, д. 44, часть 2, л. 312-315.
[14] НАРМ, Ф. 2, оп. 1, д. 245, л. 121-121 об., 124.
[15] НАРМ, Ф. 5, оп. 1, д. 10, л. 61.

нием ее на внешнюю границу, так как, по их мнению, это могло иметь весьма невыгодные последствия для российской промышленности и казенного дохода. Представители Департамента внешней торговли писали 2 сентября 1825 года, что «Граница с Австрией и Турцией везде удобно проходима: низменные устья Дуная, мелководье Прута и особенно граница с Буковиною, идущая по гористому местоположению, пересекаемому во всех направлениях дорогами, известными только для самих жителей, представляют во всех пунктах весьма легкое и неприметное сообщение для тайных провозов, а по сему требуют несравненно строжайщего надзора, нежели на Днестре, отделяющем Бессарабию от России. К сему удобству сообщений присоединяются еще некоторыя обстоятельства, побуждающие к неправильной торговле, как то: естественные связи обычаев, нужд и образа жизни Бессарабских жителей с одноплеменцами в Молдавии и Буковине, также надобность в Бессарабии многих вещей, кои не позволены по общему тарифу, как то видно из некоторых исключений, сделанных в пользу сей области» (Tomuleţ 2002, 143-144).

Однако существование двух таможенно-карантинных линий, одной по Днестру, а другой по Пруту и Дунаю, препятствовало развитию торговли не только с Бессарабией, но и с зарубежными странами, включая Австрию.

Важное место Бессарабии в системе торговых отношений России с Австрийской империей принадлежало Новоселицкой таможне. Генерал майор Гаюс и коллежский советник Шабельский при представлении 3 июня 1814 г. планов фасадов и смет карантинам, таможням и заставам по новой границе с Турцией и Австрией писали: «Новосельцы малозначащее само по себе селение, но важно местоположением своим, находясь в углу между рекой Прутом и речкой Ракитной, при впадении сей последней в первую, на границах Турецкой и Австрийской, через пункт сей идет большой тракт из Букурешть, Адовешть (Одобешть – *В.Т., А.Г.*), Фокшань, Окне и Ясс в Хотин, в Каменец-Подольский и частью в Буковину и Галицию. Места, прилегающие к Пруту близь Новоселицы низменны и подвержены двукратному в год наводнению, ровно как и все прутские берега, между возвышениями находящиеся, почему и избрали мы к построению Новоселецкого карантина и таможни от впадения Ракитной в Прут в четырёхстах саженях[16], расположив таможню к Ракитной к Австрийской границе, а карантин на Пруте к Турецкой, на возвышенном и удобном месте»[17].

С введением в 1817 г. таможенно-карантинной линии на Пруте и Дунае доля днестровских таможен в торговле с европейскими странами заметно уменьшается. Уже в 1819-1820 гг. значительная часть товарооборота днестровских таможен принадлежала торговле Бессарабии с другими губерниями, особенно украинскими, и лишь небольшая ее часть – торговле с зарубежными странами, о чем свидетельствуют данные Таблицы 1.

Согласно данным таблицы, из 8.657.886 руб. стоимости наиболее важных товаров в торговом обороте России 1819-1820 гг. в 6.376.612 руб. (73,7%) оценивалась торговля Бессарабии с другими губерниями России, в 2.256.067 руб. (26,1%) – с Запрутской Молдовой и лишь в 25.206 руб. (0,2%) – с Австрийской империей.

К этому времени таможенная политика Петербурга и предоставление краю разных льгот привели к увеличению вывоза бессарабских товаров в украинские и другие губернии и уменьшению ввоза иностранных товаров в Россию транзитом через Бессарабию. В 1819 г. из товаров на сумму в 1.718.333 руб., вывезенных в Россию через Дубоссарскую и Могилевскую таможни, торговля с Бессарабией оценивалась в 1.125.787 руб. (65,5%), с Запрутской Молдовой – в 592.646 руб. (34,5%); в 1820 г., соответственно, из 2.117.477 руб., 1.673.491. руб. (79%) – торговля с Бессарабией, 430.766 (20,3%) – с Запрутской Молдовой и 13.220 руб. (0,6%) – с Австрийской империей.

[16] Сажен – одна из старейших единиц измерения в румынских княжествах, которая соответствовала старинной немецкой мере *klafter*, составлявшей примерно 2,23 метра в Молдавии и 1,9665 метра в Валахии. Как единица измерения сажен сохранился и в Бессарабии после ее аннексии в 1812 году Российской империей. По данным Бессарабского Верховного Совета от 26 февраля 1824 г., 480 квадратных сажень составляли погон. Согласно тому же источнику, княжеский сажен составлял чуть больше 7 стоп (стопа – мера длины, равная 30,5 см) (Tomuleţ 2014, 553).

[17] НАРМ, Ф. 5, оп. 1, д. 10, с. 38-39.

Таблица 1

Товарооборот России через Дубоссарскую и Могилевскую таможни в 1819-1820 гг. (в рублях ассигнациями)*

Регион	1819 год				Объем товарооборота	1820 год				Объем товарооборота
	Дубоссарская таможня		Могилевская таможня			Дубоссарская таможня		Могилевская таможня		
	Вывоз	Ввоз	Вывоз	Ввоз		Вывоз	Ввоз	Вывоз	Ввоз	
Бессарабская область	743635	541028	382052	1182782	**2849497**	1109100	952857	564391	900767	**3527115**
Запрутская Молдова	279545	181531	313101	109591	**883767**	123451	713988	307315	227546	**1372300**
Австрийские владения	-	-	-	8786	**8786**	5000	3200	8220	-	**16420**
Итого**	**1023180**	**722559**	**695153**	**1301159**	**3742051**	**1237551**	**1670045**	**879926**	**1128313**	**4915835**
Всего	**1455302**	**1048552**	**976322**	**1324119**	**4804295**	**1684627**	**1942491**	**1177929**	**1153020**	**5958067**

* Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), Ф. Военно-ученый архив (ВУА), д. 19150, лл. 189 об-200, 202 об-205, 206.
** В итоговые данные включена стоимость наиболее важных товаров, составлявших основной удельный вес товарооборота.

В последующие годы это соотношение увеличивалось в пользу Бессарабии еще больше. Так, в 1826 г. ввоз в Россию через упомянутые две таможни оценивался в 2.332.871 руб.; из них 2.106.595 руб. (90,3%) составлял ввоз из Бессарабии, 190.416 руб. (8,2%) – из Запрутской Молдовы и лишь 35.860 руб. (1,5%) – из Саксонии (Tomuleţ 2012, 417).

Большой интерес представляет товарооборот бессарабской торговли через сухопутные и речные таможни Бессарабии в 20-е годы XIX века. Эти данные были собраны и обработаны офицером Генерального штаба русской армии А. Розейлоном-Сошальским, посланным в начале 20-х годов царской администрацией специально для изучения разных отраслей народного хозяйства, социального состава населения, вероисповедания и многого другого и оставившим объемистый труд в двух томах, хранящийся в Российском государственном военно-историческом архиве.

Для нас представляет большой научный интерес торговля Бессарабии с Австрийской империей, которая велась через Новоселицкую таможню. А. Розейлон-Сошальский отмечает, что через эту таможню в основном вывозились в австрийские владения из Бессарабии рогатый скот, лошади, овечья шерсть, невыделанные кожи, сало, рыба и икра, воск, рожь, кукуруза и другие сельскохозяйственные продукты, а ввозились хлопчатобумажные, шелковые, шерстяные и полушерстяные ткани, металлические изделия, аптекарские материалы, лес, бочарные изделия и многое другое. Данные товарооборота бессарабской торговли через сухопутные и речные таможни Бессарабии в первой половине 20-х годов XIX века, собранные А. Розейлоном-Сошальским, обобщены в Таблице 2.

Данные таблицы доказывают, что из общей суммы в 43.510,7 тыс. руб. ассигнациями товарооборота бессарабских таможен и таможенных застав в 1821-1826 гг. 30.495,3 тыс. рублей (70,1%) составлял вывоз и ввоз товаров через Новоселицкую таможню, 4.151,6 (9,5%) – через Скулянскую и 1.607,9 (3,7%) – через Ренийскую таможни; 761,5 тыс. руб. (1,8%) – через Липканскую таможенную заставу, 2.236,3 (5,1%) – через Леовскую и 4.258,1 тыс. руб. (9,8%) – через Измаильскую таможенные заставы. Следовательно, основной поток товарооборота проходил через Новоселицкую таможню, с Австрийской империей.

Из товаров на 23.428 тыс. руб. ассигнациями, вывезенных через эти же таможни и таможенные заставы в эти же годы, на 19.193 тыс. руб. (81,9%) были вывезены через Новоселицкую таможню, 551,1 (2,4%) – через Скулянскую и 1637,1 (2,7%) – через Ренийскую таможни; 181,9 тыс. руб. (0,8%) – через Липканскую таможенную заставу, 286,3 (1,2%) – через

Таблица 2

Товарооборот бессарабских таможен и таможенных застав в 1821-1826 гг. (в тысячах рублей ассигнациями)*

Таможни и заставы	Годы											
	1821		1822		1823		1824		1825		1826	
	вывоз	ввоз	вывоз	ввоз	вывоз	ввоз	вывоз	ввоз	вывоз	ввоз	вывоз	ввоз
Новоселицкая	4102,7	3812,3	4158,8	4351,5	2738,4	1627,1	3038,1	702,0	2649,0	353,1	2506,2	456,1
Липканская	2,6	230,1	51,8	205,4	28,0	116,1	16,8	11,0	51,7	9,7	31,0	7,3
Скулянская	18,9	1334,5	52,1	841,5	26,0	684,4	144,1	359,4	130,8	215,3	179,2	165,4
Леовская	17,6	927,7	77,0	648,8	41,4	268,2	31,9	36,0	57,2	32,0	61,2	37,3
Ренийская	109,0	430,5	37,8	222,8	131,0	138,5	25,3	21,9	218,0	70,0	225,0	87,1
Измаильская	436,5	260,3	153,0	426,4	81,5	225,6	74,1	458,7	920,6	237,0	913,0	71,4
Итого**	**4578,3**	**6995,4**	**4530,5**	**6696,4**	**3046,3**	**3059,9**	**3330,3**	**1589**	**4027,3**	**917,1**	**3915,6**	**824,6**
Аккерманская	157,7		136,7		237,7		225,0		192,8		-	

* РГВИА, Ф. ВУА, д. 18589, ч. I, лл. 80-87 об.; Гросул, Будак 1967, 345.
** В итоговые данные не вошел товарооборот Аккерманской таможенной заставы, так как не указан отдельно по вывозу и ввозу.

Леовскую и 2.578,7 тыс. руб. (11%) – через Измаильскую таможенные заставы. Таким образом, Новоселицкой таможне принадлежала основная роль в вывозе товаров из Бессарабии и внутренних губерний России в Австрийскую империю. А. Розейлон-Сошальский, который собрал и обработал эти данные, писал, что преимущество Бессарабии перед соседними украинскими губерниями состоит в том, что «[...] главнейшие произведения ее есть разного рода скот, коего потребность остается постоянно для сопредельной Австрийской империи [...]. Ежегодно прогоняется через пограничную Новоселицкую таможню множество рогатого скота, лошадей, овец и пр. Сей скот прогоняется частью в ближайших городах Австрийских владений, частью гонится во Львов, Ольмюце и другие места, во внутри империи находящиеся»[18].

Что касается ввоза товаров посредством этих же таможен и таможенных застав в те же годы, соотношение было таковым: из товаров на 20.082,4 тыс. руб. ассигнациями, товары на 11.302,1 тыс. руб. (56,3%) были ввезены через Новоселицкую таможню, на 3.600,5 тыс. руб. (17,9%) через Скулянскую и на 970,8 тыс. руб. (4,8%) – через Ренийскую таможни; на 579,6 тыс. руб. (2,9%) – через Липканскую таможенную заставу, на 1.950 тыс. руб. (9,7%) – через Леовскую и на 1.679,4 тыс. руб. ассигнациями (8,4%) – через Измаильскую таможенные заставы. В данном случае, доля товаров, ввозимых через Новоселицкую таможню, сократилась по сравнению с долей вывозимых товаров. Сказывались традиционные торговые связи, единый молдавский рынок до 1812 г., нужда в хлопчатобумажных товарах, особенно турецких, которые после 1812 г. в Бессарабии отсутствовали и не производились, а также в каменной соли и других товарах и ряд других факторов. К тому же бессарабские помещики, как в Бессарабии, так и в Запрутской Молдове, могли обмениваться сельскохозяйственными продуктами и рядом других товаров, которые перевозились через эти таможни и таможенные заставы.

Те же данные А. Розейлона-Сошальского могут более подробно раскрыть особенности торговли Бессарабии с Австрийской империей и другими зарубежными странами через Новоселицкую таможню в этот же промежуток времени (Таблица 3).

Данные таблицы свидетельствуют, что до принятия протекционистского тарифа 1822 г. Бессарабия снабжалась мануфактурными и промышленными товарами из Австрийской империи и других европейских стран; их стоимость составляла в начале 20-х годов 3,8 и 4,4 млн. руб. ассигнациями. После принятия протекционистского тарифа 1822 г., который был распространен на территории Бессарабии в декабре 1823 г., когда таможенная пошлина выросла на 25% *ад валорем*, ввоз товаров уменьшился с 8.163.808 руб. (72,2%), в 1821-1822 гг., до 2.329.131 тыс. (20,5%) в

[18] РГВИА, Ф. ВУА, д. 18589, ч. I, лл. 54 об.-55.

Таблица 3

Товарооборот Новоселицкой таможни в 1821-1826 гг.
(в тысячах рублей ассигнациями)*

Годы	Вывоз	В %	Ввоз	В %	Объем товарооборота	В %
1821	4102703	21,4	3812293	33,7	**7914996**	**26,0**
1822	4158836	21,7	4351515	38,5	**8510351**	**27,9**
1823	2738409	14,3	1626998	14,4	**4365407**	**14,3**
1824	3038073	15,8	702133	6,2	**3740206**	**12,3**
1825	2649034	13,8	353074	3,1	**3002108**	**9,8**
1826	2506247	13,1	455652	4,0	**2961899**	**9,7**
Итого	**19193302**	**100,0**	**11301665**	**100,0**	**30494967**	**100,0**
Соотношение, в %	**62,9**	**-**	**37,1**	**-**	**100,0**	**-**

* РГВИА, Ф. ВУА, д. 18589, ч. I, л. 80; Гросул, Будак 1967, 345.

1823-1824 гг. и 808.726 тыс. руб. ассигнациями (7,2%) в 1825-1826 гг.

Соответственно, уменьшился и вывоз товаров из Бессарабии через эту таможню в Австрийскую империю и другие европейские страны: с 8.261.539 руб. (43%) в 1821-1822 гг. до 5.776.482 тыс. (30,1%) в 1823-1824 гг. и 5.155.281 тыс. руб. (26,9%) в 1825-1826 гг. А общий объем товарооборота уменьшался постепенно, из года в год, с 26% в 1821 г. до 9,7% в 1826 г.

Исследуя данные 126 открытых листов (торговых свидетельств), выданные Бессарабским временным правительством 48 местным и русским купцам и 78 австрийским на право вывоза скота для продажи, такой скрупулезный историк, как М.П. Мунтян, констатировал, что в 1814-1816 гг. через Новоселицкую и Скулянскую таможни было отправлено для продажи в Австрию 166.678 голов крупного рогатого скота и 53.753 овец. Доля местных купцов в вывозе рогатого скота составляла 40,4% (Мунтян 1971, 342).

Особый интерес представляют данные А. Розейлона-Сошальского о торговле Бессарабии скотом с Австрийской империей через Новоселицкую таможню за первую половину 20-х годов XIX века (Таблица 4).

Данные Таблицы доказывают, что 93,7% из общего количества скота, вывезенного в Австрию через Новоселицкую таможню, включало: 219.299 (65,8%) волов на сумму 13.784.710 руб., 68.859 (20,7%) коров – на 2.898.905 руб. и 23.859 (7,2%) овец на сумму 111.593 руб. ассигнациями. А. Розейлон-Сошальский отмечал, что «[...] главная прибыль от скотоводства доставляется владельцам земель, ибо живущие на них крестьяне не могут содержать много скота и по причине его раннего употребления в работу он у них изнуряется и теряет всю ценность»[19].

В последующие годы торговля скотом приносила купцам хорошие прибыли. Так, в 1828-1830 гг. из Бессарабии было вывезено за границу, в основном в Австрию, 115.392 голов крупного рогатого скота на сумму 6.305.675 руб., лошадей – 9.534 голов на сумму 165.725 руб. и мелкого скота на сумму 241.035 руб. Сказывались весьма благоприятные цены в Австрии, которые были в два раза выше, чем в Бессарабии (Мунтян 1971, 342).

В течение определенного периода в Бессарабии сохранялись еще молдавские традиции, что позволяло иностранным купцам завозить в край разный скот, в том числе и лошадей, на зимовку и выпас без уплаты налогов; за вывоз их обратно за границу взималась определенная пошлина. Такое положение было весьма выгодным, в частности, для австрийских владельцев и купцов, да и бессарабских помещиков, которые впоследствии превратили его в прибыльный современный торговый бизнес, сдавая в аренду, особенно в южной Бессарабии, пастбища и рабочих для выращивания как привозных животных, так и купленных у местных жителей для вывоза через Новоселицкую таможню в Австрийскую империю (Tomuleţ 2015, 94-100).

[19] РГВИА, Ф. ВУА, д. 18589, ч. I, л. 57 об.

Таблица 4

Торговля Бессарабии скотом с Австрией через Новоселицкую таможню в 1821-1826 гг.*

Вид скота	Годы							
	1821	1822	1823	1824	1825	1826	Всего	В %
	(Голов)							
Волы	45084	41350	35648	37841	30327	29049	**219299**	**65,8**
Быки	-	12	73	76	55	91	**307**	**0,09**
Буйволы	-	2	9	-	-	-	**11**	**0,003**
Коровы	12768	17518	7824	10884	8760	11105	**68859**	**20,7**
Буйволицы	5	2	-	-	-	5	**12**	**0,004**
Телята	28	5	28	1	15	11	**88**	**0,03**
Бараны	-	-	13	-	-	28	**41**	**0,01**
Овцы	2555	2365	3226	5712	3412	6589	**23859**	**7,2**
Ягнята	1031	1966	997	371	589	167	**5121**	**1,5**
Козы	3486	2569	1047	3149	2441	2771	**15463**	**4,6**
Козлы	90	-	4	-	-	-	**94**	**0,03**
Свиньи	129	14	-	-	-	-	**143**	**0,04**
Итого	**65176**	**65803**	**48869**	**58034**	**45599**	**49816**	**333297**	**100,0**
Соотношение, в %	**19,6**	**19,7**	**14,7**	**17,4**	**13,7**	**14,9**	**100,0**	**-**

* РГВИА, Ф. ВУА, д. 18589, ч. I, л. 56; Гросул, Будак 1967, 355.

Таблица 5

Вывоз из Бессарабии шерсти, кож и сала в Австрию через Новоселицкую таможню в 1821-1826 гг.*

Годы	Шерсти	В %	Кож	В %	Сала	В %
	(в пудах и рублях ассигнациями)					
1821	24426	32,6	7745	24,6	15237	44,2
1822	11994	16,0	10158	32,3	13909	40,4
1823	9044	12,1	4196	13,3	2241	6,5
1824	10636	14,2	1761	5,6	2493	7,2
1825	13637	18,2	5518	17,5	568	1,6
1826	5099	6,8	2071	6,6	-	-
Итого	**74836**	**100,0**	**31449**	**100,0**	**34448**	**100,0**
Стоимость в руб.	**705800**	**-**	**351397**	**-**	**347714**	**-**

* РГВИА, Ф. ВУА, д. 18589, ч. I, л. 57, 58 об.; Гросул, Будак 1967, 355.

По данным А. Розейлона-Сошальского, через Новоселицкую таможню за первую половину 20-х годов XIX века вывезено в Австрийскую империю значительное количество шерсти, кож и сала (Таблица 5).

Данные табл. 5 свидетельствуют, что через Новоселицкую таможню за эти годы вывезено в Австрийскую империю 74.836 пудов шерсти на 705.800 руб., 31.449 пудов кож на 351.397 руб. и 34.448 пудов сала на 347.714 руб. ассигнациями. А. Розейлон-Сошальский отмечал, что продают эти товары в Австрию в основном армянские и еврейские купцы[20].

Важным шагом в развитии торговых связей края с внутренними губерниями России и зарубежными странами было принятие новых «Правил для торговли с Бессарабией» 17 февраля 1825 г. Действующие законодательные акты, а также разнообразные положения, инструкции и указания, регулирующие торговлю края, были обобщены Департаментом внешней торговли в проекте «Правил для тор-

[20] РГВИА, Ф. ВУА, д. 18589, ч. I, л. 57.

говли с Бессарабией». Проект был направлен министром финансов Е.Ф. Канкриным на рассмотрение М.С. Воронцову.

М.С. Воронцов, хорошо знакомый с обстановкой в крае, сделал ряд замечаний по некоторым положениям проекта с учетом мнений местной администрации и высказался за перенесение таможенно-карантинной линии с Днестра на Прут и Дунай, после чего, как он полагал, отпала бы надобность в особых правилах торговли с Бессарабией[21]. Предложения М.С. Воронцова не были поддержаны министром финансов, который считал, что для упразднения карантинной линии на Днестре еще нет необходимых экономических и политических условий.

С учетом некоторых пожеланий М.С. Воронцова 24 апреля 1824 г. Е.Ф. Канкрин представил проект «Правил для торговли с Бессарабией» на рассмотрение Государственного Совета, которым он и был утвержден 17 февраля 1825 г.[22]

«Правила» 17 февраля 1825 г. должны были не только оградить русскую промышленность от конкуренции зарубежных промышленных центров путем вытеснения их товаров с бессарабского рынка и ограничения транзитного ввоза во внутренние губернии, но и обеспечить внутренний рынок края российскими промышленными товарами, укрепить позиции российских, в том числе торгово-промышленных кругов. Это и определило ряд особенностей в торговле Бессарабии по «Правилам» 17 февраля 1825 г., которые повлияли на торговлю Бессарабии с Австрийской империей.

Согласно «Правилам», для ввоза в Россию зарубежных товаров транзитом через Бессарабию предназначались две таможни второго класса – Дубоссарская и Могилевская. Товары, ввозимые в «Бессарабию из Турции, должны быть привозимы на таможни Скулянскую или Ренискую, а из Австрии и прочих мест на таможню Новоселицкую. Хозяин, выписавший товар из Турции к Скулянской или Рениской таможням, а из Австрии и прочих мест к Новоселицкой таможне, обязан при подаче на оный объявления, с приложением коносаментов или накладных, объявить для употребления ли в Бессарабии, или для провоза в Россию он его выписал»[23].

Ввозимые в Бессарабию зарубежные товары облагались на бессарабских таможнях пошлиной по тарифу 1822 г. В случае вывоза этих товаров в другие губернии России они облагались на днестровских таможнях пошлиной вторично; первая возвращалась по предъявлении соответствующего документа, выданного областным правлением[24].

Введение «Правил для торговали с Бессарабией» 17 февраля 1825 года вызвало ряд изменений в торговле бессарабскими товарами и создало ряд препятствий для расширения торговых отношений со странами Западной Европы. Новый закон прямиком повлиял и на торговые отношения Бессарабии с Австрийской империей, что оказало значительное воздействие на экспорт и импорт этих стран.

На внешнюю торговлю Бессарабии с зарубежными странами, включая Австрийскую империю, оказывали непосредственное влияние отношения России с Османской империей и соперниками России в восточном вопросе – Англией, Австрией, Францией. Осложнение отношений, например, в первой половине и середине 20-х годов, влекло за собой увеличение численности войск в Бессарабии и закупок продуктов сельского хозяйства, а также лошадей для удовлетворения нужд армии. В еще большей мере это проявлялось во время войны 1828-1829 гг., когда край становился близким тылом действующей армии. Вывоз бессарабских товаров за рубеж сокращался, а некоторые попадали под запрет. С другой стороны, войны снижали платежеспособный спрос населения, соответственно, сокращая ввоз как зарубежных, так и российских товаров в Бессарабию.

Архивные источники позволяют определить количество товаров, вывезенных из Бессарабии через сухопутные таможни в Австрийскую и Турецкую империи, по годам. Данные за 1828 г. сведены в Таблице 6.

Данные табл. 6 свидетельствуют, что через эти таможенные пункты экспорт бессарабских продуктов направлялся в сторону Австрий-

[21] РГИА, Ф. 560, оп. 4, d. 402, л. 55.
[22] РГИА, Ф. 560, оп. 4, d. 293, л. 3 об.
[23] РГИА, Ф. 560, оп. 3, d. 204, л. 21-21 об.
[24] РГИА, Ф. 560, оп. 3, d. 204, л. 22-23.

Таблица 6

Внешняя торговля Бессарабии с Австрией, Турцией и отчасти с Молдовой отечественными продуктами, за исключением соли, виноградного вина и угля, в 1828 г. (в рублях ассигнациями)*

Наименование товара	Австрия		Турция		Общая стоимость	
	Общая стоимость	В %	Общая стоимость	В %	Общая стоимость	В %
Рогатый скот	3009127	69,6	-	-	**3009127**	**69,0**
Овцы	110084	2,5	-	-	**110084**	**2,5**
Лошади	758260	17,5	-	-	**758260**	**17,4**
Овечья шерсть	203051	4,7	-	-	**203051**	**4,7**
Кожа разная	33662	0,8	30784	72,8	**64446**	**1,5**
Рога скота	137	0,003	-	-	**137**	**0,003**
Сало топленое	150790	3,5	82	0,2	**150872**	**3,5**
Рыба соленая	11055	0,3	3115	7,4	**14170**	**0,3**
Рыбья икра	3150	0,07	5805	13,7	**8955**	**0,2**
Балык	-	-	240	0,6	**240**	**0,005**
Сельди	-	-	64	0,2	**64**	**0,0009**
Клей рыбий	350	0,008	15	0,03	**365**	**0,008**
Мыло простое	-	-	870	1,1	**870**	**0,02**
Мед	5692	0,1	-	-	**5692**	**0,1**
Воск желтый	32600	0,8	65	0,2	**32665**	**0,8**
Свечи сальные	-	-	1200	2,8	**1200**	**0,03**
Перья писчие	80	0,002	-	-	**80**	**0,002**
Кукуруза	3210	0,07	-	-	**3210**	**0,07**
Общая стоимость	**4321248**	**100,0**	**42285**	**100,0**	**4363533**	**100,0**
Соотношение, в %	**99,0**	**-**	**1,0**	**-**	**100,0**	**-**

* НАРМ, Ф. 2, оп. 1, д. 1199, л. 34.

ской империи, на долю которой приходилось 99% всей стоимости экспорта, а на долю Османской империи — лишь 1%.

Основную долю в торговле Бессарабии с Австрийской империей составлял рогатый скот, лошади, овцы, овечья шерсть и различные шкуры на сумму 4.114.184 рубля ассигнациями, или около 95% от общей стоимости товара.

Источник свидетельствует, что в 1828 г. в бессарабском вывозе не фигурировали зерновые, в связи с войной с Османской Портой (1828-1829 гг.), за исключением кукурузы стоимостью 3.210 руб., вывезенной в Австрийскую империю.

Несмотря на это, до упразднения в начале 1831 г. таможенно-карантинной линии на Днестре, доля иностранных купцов на рынках Бессарабии было еще довольно значительной.

Роль и значение Бессарабии в системе торговых отношений России с Австрийской империей можно определить и по численности купцов, занимавшихся торговлей в разных городах края. К примеру, в 1829 г. в Кишиневе, по сведениям Казенной палаты, из 195 иностранных и иногородних купцов 103 были подданными Османской империи, 44 – Австрийской империи, 4 – выходцы из Царства Польского, 4 – из Сербии, 1 – из Англии, 41 иногородний купец прибыл из Киева, Харькова, Одессы, Могилева, Бердичева, Нежина, Григориополя и т. д.[25]

На торгах и базарах Кишинева иностранные купцы преобладали и в последующие годы. Свидетельство тому – рапорт в Городскую думу депутации, которая исследовала состав местного купечества, торговавшего в 1831 г. (Таблица 7).

[25] НАРМ, Ф. 75, оп. 1, д. 437, лл. 28-38 об.

Таблица 7

Количество иностранных и иногородних купцов, торговавших в Кишиневе в 1831 г.*

Происхождение	Месяцы **									Всего	В %
	I	III	V	VI	VII	VIII	IX	XI	XII		
Османская империя	2	2	40	6	12	17	16	8	6	**109**	**65,7**
Австрийские владения	**–**	**1**	**6**	**3**	**3**	**1**	**1**	**1**	**1**	**17**	**10,3**
Херсонская губерния	–	–	2	2	1	3	–	1	1	**10**	**6,0**
Волынская губерния	–	–	1	1	2	1	–	–	1	**6**	**3,6**
Подольская губерния	–	–	1	–	1	1	3	–	–	**6**	**3,6**
Черниговская губерния	–	–	–	–	1	1	–	1	–	**3**	**1,8**
Полтавская губерния	–	–	1	–	–	1	–	–	–	**2**	**1,2**
Екатеринославская губерния	–	–	–	–	–	1	–	–	–	**1**	**0,6**
Харьковская губерния	–	–	–	–	–	–	1	–	–	**1**	**0,6**
Владимирская губерния	–	–	–	–	–	–	–	1	–	**1**	**0,6**
Бессарабская область	1	–	–	2	3	–	–	–	1	**7**	**4,2**
Неизвестные	–	–	1	–	1	–	1	–	–	**3**	**1,9**
Итого	**3**	**3**	**52**	**14**	**24**	**26**	**22**	**12**	**10**	**166**	**100,0**

* НАРМ, Ф. 75, оп.1, д. 488, лл. 2 и об., 8 и об., 10 и об., 20 и об., 22 и об., 24 и об., 30-33, 34 и об., 36 и об., 38 и об.; Tomuleţ 2012, 402.
** Отсутствуют данные о численности иностранных и российских купцов на Дмитриевской ярмарке, продолжавшейся с 26 октября по 26 ноября.

Данные таблицы свидетельствуют, что в торговле областного центра участие иностранных купцов было значительно: выходцы из османских (в т.ч. из Запрутской Молдовы) и австрийских владений составляли более трех четвертей общего их числа. Объясняется это не только существовавшими традициями и льготами, которыми иностранные купцы пользовались в крае, но и характером торговли. Иностранцы приезжали в Кишинев в основном в мае и в летние месяцы, когда изобилие корма создавало хорошие возможности для скупки на торгах, базарах (особенно в городе Бельцы), у жителей соседних уездов скота для перегона в Австрийскую империю. Основная же масса украинских и российских купцов приезжали в осенние месяцы, когда кончались украинские ярмарки (особенно харьковские), а бессарабские крестьяне и помещики, закончив уборку урожая, вывозили на ярмарку продукцию своих хозяйств (Tomuleţ 2012, 402-403).

Среди бессарабских ярмарок наиболее важными были ярмарки в городе Бельцы. Они действовали в следующие дни: **1.** 2 февраля, на Сретение; **2.** в первую неделю Великого поста; **3.** в Вербную неделю Великого поста; **4.** на Вознесение; **5.** 25 июня, в день святой великомученицы Февронии; преподобных Дионисия и Дометия; **6.** 20 июля, в день пророка Ильи; **7.** 6 августа, в день Преображения Господня; **8.** 8 сентября, в день Рождества Пресвятой Богородицы; **9.** 15 октября, в день св. Параскевы; **10.** 21 ноября, в день Введения во храм Пресвятой Богородицы; **11.** 20 декабря, в день святого мученика Игнатия Феофора. Эти ярмарки проводились еще во времена османского владычества, их посещали только жители Бессарабии, и они действовали не более 3-х дней. Осуществлялась только оптовая продажа рогатого скота, лошадей и овец, выращенных в Бессарабии, которые впоследствии вывозились в Австрию и другие страны Европы. Общий капитальный оборот внутри этих ярмарок по данным 1828 г. составлял около 800.000 рублей. Другие ярмарки не представляли большого интереса[26].

Перенесение таможенной линии с Днестра по Пруту и Дунаю в начале 1831 г. привело к увеличению ввоза промышленных товаров из украинских и других губерний и к постепенному вытеснению с бессарабского рынка зарубежных товаров, особенно промышленных. Начальник Новоселицкой таможни писал в

[26] НАРМ, Ф. 2, оп. 1, д. 1199, лл. 38 об.-39 об.

1832, что нельзя ожидать увеличения привоза промышленных изделий из австрийских владений, «[...] ибо российские изделия, коими по большей части торгуют бессарабские купцы, вытесняют первых из общего потребления» (Коммерческая газета 1834, 56).

В то же время возрастает товарооборот в торговле животными из Бессарабии в Австрийскую империю. В 1831 году, несмотря на карантинные предосторожности, введенными австрийцами, которые затруднили экспорт рогатого скота, продажи принесли купцам более высокую прибыль по сравнению с 1830 годом: было экспортировано 3.464 лошади и 30.667 голов рогатого скота (Коммерческая 1832, 13). Стоимость крупного рогатого скота, овец и коз, вывозимых через таможни Скулянского таможенного округа, составила 1.788943 рубля, а лошадей – 389.225 рублей (Коммерческая 1832, 14), или в общей сложности 2.178.168 рублей. Почти весь экспорт животных осуществлялся, как это показывают данные других лет, через Новоселицкую таможню в Австрийскую империю. В следующем 1832 году только на ярмарках Садагуры в Австрии содержалось для продажи 40.000 голов рогатого скота из Бессарабии, при этом цены были на 25% выше по сравнению с 1831 годом, а купцы получали чистый доход от 2 до 4 талеров с каждого животного. Из-за увеличения экспорта в Австрийскую империю рогатого скота, овец и лошадей в Бессарабии развивается модель бизнеса этими животными. Их пригоняли на ярмарки в Бельцах стадами от 150-200 и более голов землевладельцы и подрядчики, а также крестьяне из различных уездов провинции, в том числе из южных. В Бельцах животные покупались австрийскими купцами и экспортировались через Новоселицкую таможню стадами от 100 до 3.000 голов (Коммерческая 1833, 97).

Заключение

Подводя итог вышеизложенному, можно утверждать, что торговля Бессарабии с австрийскими, а также с османскими владениями находилась в прямой зависимости от русско-австрийских и русско-турецких отношений или международной обстановки вообще на момент принятия тех или иных решений по данному вопросу. Осложнение отношений, например, в первой половине и середине 20-х годов, влекло за собой увеличение численности войск на территории Бессарабии и закупок сельскохозяйственной продукции для удовлетворения их нужд. В еще большей мере это проявлялось во время русско-турецкой войны 1828-1829 гг., когда край стал близким тылом действующей армии. С другой стороны, войны снижали платежеспособный спрос населения на австрийские товары, соответственно, сокращая их ввоз в Бессарабию. К тому же хлеб, скот и лошади, которые были основными товарами, вывозимыми в Австрийскую империю, были нужны как для русской армии, дислоцированной в румынских княжествах или Бессарабии, так и для жителей Бессарабии, чтобы выполнить многочисленные повинности и налоги для содержания оккупационных войск, особенно во время русско-турецких боевых действий. При улучшении русско-австрийских или русско-турецких отношений или при благоприятном международном положении разрешался вывоз хлеба, крупного рогатого скота и лошадей, что вело к оживлению торговых отношений между этими странами.

Переход от либерализма к протекционизму в торговой политике царизма в Бессарабии привел к усилению в крае позиций украинского и российского купечества и к постепенному вытеснению зарубежных промышленных товаров и купцов, особенно австрийских, к увеличению ввоза аналогичных товаров из других губерний. Однако, несмотря на протекционистскую политику царизма, австрийские купцы и товары еще некоторое время сохраняли свои позиции на рынках Бессарабии.

Основную долю в товарообороте Бессарабии с Австрийской империей составлял рогатый скот, лошади, овцы, овечья шерсть, невыделанные кожи, сало и другие сельскохозяйственные продукты из Бессарабии, которая взамен получала мануфактурные и промышленные изделия довольно хорошего качества по сравнению с российскими товарами.

Библиография

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861) (Кишинев 1967).

Коммерческая 1832: Коммерческая газета, 1832, 13 февраля, №13.

Коммерческая 1832: Коммерческая газета, 1832, 17 февраля, № 14.

Коммерческая 1833: Коммерческая газета, 1833, 15 августа, №97.

Коммерческая 1834: Коммерческая газета, 1834, 10 мая, №56.

Кочергин 1911: В.А. Кочергин, Наброски по истории города Дубоссар и прилежащего Поднестровья (Херсонской губернии) (1648-1870) (Одесса 1911).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 117 (Ист.) (Кишинев 1971), 3-385.

Страхова 1990: Н.П. Страхова, Тариф 1819 г. во внешнеполитических планах России. В: Вестник Московского ун-та. Сер. 8, №3 (Москва 1990), 44-53.

Томулец 2003: В.Н. Томулец, Значение торговли в приобщении Бессарабии к общероссийскому рынку (1812-1868 гг.). В: Наукові Записки. Вінницький Державний Педагогічний Університет ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. Випуск 5 (Вінниця 2003), 182-195.

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, 1812-1830 (Bucureşti 1993).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2012: V. Tomuleţ, Basarabia în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus (1812-1868). Studii (Chişinău 2012).

Tomuleţ 2014: V. Tomuleţ, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni). Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită (Iaşi 2014).

Tomuleţ 2015: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868). Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită (Iaşi 2015).

Basarabia în sistemul relaţiilor comerciale ale Rusiei cu Imperiul Austriac (1812-1830)

Cuvinte-cheie: Imperiul Rus, Imperiul Austriac, Basarabia, relaţii comerciale, cordon sanitaro-vamal.

Rezumat: Analizând politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia, autorii constată că aceasta era dictată de interesele economice şi politice ale Imperiului Rus fată de teritoriile nou-anexate. Anexând un teritoriu ce nu-i aparţinea şi la care nu avea niciun drept, ţarismul nu-l includea imediat în sistemul economic şi politic al Imperiului, dar îl separa de pieţele tradiţionale europene prin cordonul sanitaro-vamal de la Prut şi Dunăre, iar de cele ruse – până în 1831 – prin cel de la Nistru. Respectiv, această măsură a influenţat direct asupra Basarabiei, în contextul relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu ţările străine, inclusiv cu Imperiul Austriac. În prima perioadă, graţie prezenţei cordonului sanitaro-vamal şi unui sistem specific de reglementare a activităţilor comerciale, deosebit de cel din imperiu, care a impus dezvoltarea comerţului interior, începând cu 1831, odată cu unificarea vamală cu guberniile interne ruse, Basarabia a fost inclusă în sistemul comerţului european, ca parte integrantă a pieţei ruse şi, respectiv, a legislaţiei comerciale ruseşti.

În prima etapă, examinată de autori, din interese economice şi fiscale, administraţia imperială adoptă un şir de măsuri, în scopul înviorării comerţului, sau, după cum indică unele surse, „prin relaţiile libere ale locuitorilor Rusiei cu locuitorii Basarabiei se urmarea scopul de a le crea condiţii pentru câştig reciproc si de a facilita comerţul acestei regiuni cu Turcia si Austria".

La început, decizia privind exportul mărfurilor din Basarabia în Imperiul Austriac putea fi adoptată doar de comandantul suprem al Armatei Dunărene amiralul P.V. Ciceagov, care depindea, în mare măsură, de diverse circumstanţe de ordin politic, economic şi, îndeosebi, militar. De fapt, comerţul cu Imperiul Austriac se afla în dependenţă directă de relaţiile ruso-austriece sau de situaţia internaţională la momentul adoptării diferitor decizii privitor la importul şi exportul mărfurilor. Când relaţiile ruso-austriece se ameliorau sau situaţia internaţională era favorabilă, exportul păinii, al vitelor mari cornute şi al cailor era permis, iar când aceste relaţii se înrăutăţeau sau situaţia internaţională se agrava – comerţul era stopat. Influenţa şi faptul că păinea, bovinele şi caii erau necesare atât armatelor ruseşti, staţionate în Principatele Române şi Basarabia, cât şi locuitorilor Basarabiei, pentru a putea îndeplini multiple prestaţii în folosul trupelor de ocupaţie, îndeosebi în perioada ostilităţilor ruso-turce. Respectiv, exportul şi importul de mărfuri deseori era stopat, iar ulterior reluat, ceea ce nu favoriza extinderea şi stabilitatea relaţiilor comerciale între aceste ţări.

Pentru o anumită perioadă în Basarabia au fost păstrate tradiţiile stabilite în Moldova de peste Prut, ce permiteau negustorilor străini să mâne în regiune la iernat şi păşunat diferite vite, inclusiv cai, fără achitarea taxelor; pentru gonitul lor înapoi peste hotare se percepea o anumită taxă. Această situaţie era destul de avantajoasă, în special, pentru proprietarii şi negustorii austrieci, care, ulterior, au transformat-o într-o afacere comercială profitabilă modernă, arendând – în special în sudul Basarabiei – păşuni şi muncitori pentru creşterea atât a animalelor aduse de peste hotare, cât şi a celor achiziţionate de la localnici, pentru exportul prin vama de la Noua Suliţa în Imperiul Austriac.

Bessarabia in the system of trade relations of Russia with the Austrian Empire (1812-1830)

Keywords: Russian Empire, Austrian Empire, Bessarabia, trade relationships, customs cordon sanitaire.

Abstract: Analyzing the trade and customs policy of tsarism in Bessarabia, the authors find that it was dictated by the economic and political interests of the Russian Empire in relation to the newly annexed territories. By annexing a territory that did not belong to it and to which it had no right, the tsarism did not immediately include it in the economic and political system of the Empire, but separated it from the traditional European markets through the customs cordon sanitaire at the Prut and the Danube, and from the Russian ones, until 1831, at the Dniester. Respectively, this measure directly influenced Bessarabia in the context of the commercial relations of the Russian Empire with foreign countries, including the Austrian Empire. Starting with 1831, after the customs unification with the Russian governorates, Bessarabia was included in the European trade system, as an integral part of the Russian market.

In the first stage examined by the authors the imperial administration adopts a series of measures out of economic and fiscal interests in order to revive trade, or, as some sources indicate, "through the free relations of the inhabitants of Russia with the inhabitants of Bessarabia, the aim was to create the conditions for mutual gain and to facilitate the trade of this region with Turkey and Austria".

At first, the decision to export goods from Bessarabia to the Austrian Empire could only be made by the Supreme Commander of the Danube Army, Admiral P.V. Chichagov, and this largely depended on various political, economic and, especially, military circumstances. In fact, trade with the Austrian Empire was directly dependent on Russian-Austrian relations or the international situation at the time of making certain decisions regarding the import and export of goods. With the improvement of Russian-Austrian relations or a favorable international situation, the export of grain, cattle and horses was allowed, and with the deterioration of these relations or the international situation, trade was stopped. The circumstance was also significant that both the Russian armies stationed in the Romanian principalities and Bessarabia and the inhabitants of Bessarabia needed bread, cattle and horses in order to be able to carry out numerous duties for the benefit of the occupying forces, especially during Russian-Turkish hostilities. Accordingly, the export and import of goods often stopped and then resumed, which did not contribute to the expansion and stability of trade relations between these countries.

For a certain period in Bessarabia, the traditions were preserved, which allowed foreign merchants to bring various cattle and horses to the region for wintering and grazing without paying taxes; a certain fee was charged for bringing them back abroad. This situation was quite advantageous, in particular, for the Austrian livestock owners and merchants, who later turned it into a profitable commercial business, renting especially in southern Bessarabia pastures and laborers for raising both imported animals and those purchased from locals, for export through Noua Suliţa customs to the Austrian Empire.

15.05.2023

Др. хаб. Валентин Томулец, Молдавский государственный университет, ул. Матеевича, 60, MD-2009, Кишинэу, Республика Молдова, https://orcid.org/0000-0003-4696-2064, e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro

Анастасия Гуцу, Молдавский государственный университет, ул. Матеевича, 60, MD-2009, Кишинэу, Республика Молдова, e-mail: i20gutu.anastasia@gmail.com

САРАТСКИЙ ОКРУГ НЕМЕЦКИХ КОЛОНИЙ В 1820-х – 1890-х гг.: АРХЕОЛОГИЯ, КАРТОГРАФИЯ, ИСТОРИОГРАФИЯ

Игорь Сапожников, Ольга Айсфельд

Статья посвящена 100-летию создания в Сарате Музея истории и культуры немецких колонистов Бессарабии

Ключевые слова: Буджак, Аккерманский уезд, немецкие колонии, Саратский округ, Сарата, Гнаденталь, Лихтенталь, картография района, описания 1820-х и конца 1840-х гг., «Программа описаний селений Бессарабии» 1884 г., А. Князев, И.Я. Кох, Е. Бодникевич, разведки А. Матвеева.

Статья приурочена к двум юбилеям, связанным с немецким освоением Буджака – 200-летию колонии Сарата, отмечавшемуся в прошлом году (Сапожников 2022), и к 100-летию создания там же Музея истории и культуры немецких колонистов Бессарабии 29 марта 1923 года (Schulze 2022; Schulze 2023). Подчеркнем, что в течение двух-трех предъюбилейных лет Сарате был посвящен ряд опубликованных в Украине и в Германии работ, освещающих историю колонии, археологию ее окрестностей и биографии уроженцев (Кашуба, Сапожников 2019; Сапожников, Присяжнюк 2019; Сапожников 2019б; Сапожников, Кашуба 2020; Узунов 2021; и др.).

Предыстория

Поиски средневековой Сараты. Хотя нижняя хронологическая граница нашего исследования ограничена четкой датой, а именно временем основания первой колонии Саратской группы в 1822 году, мы не можем не сказать о том, что история этого района уходит своими корнями гораздо глубже. Наиболее раннее упоминание здесь населенных пунктов относится к 1570 г., когда в долине р. Сарата в дефтерах (реестровых книгах) в разделе «Селения долины Сераты» были записаны три аула – Оксюз Оглу (Öksüz oğlu), Сары Махмуд (Sary Mahmud), Мустафа Тавица (Mustafa Tavica), и одно скопление махалля[1], состоящее из Мезидце (Mezidce), Диване Меми (Divane Memi) и Окузджю Али (Öküzcü Ali). Еще плотнее (10 аулами) была заселена долина притока Сараты Курудере (Kurudere)[2], а река Когильник (Кундук) тогда не была упомянута[3]. Автор публикации заявил, что появление большинства названных и других поселений региона связано с «размещением ногайских татарских племен в районе Аккерман-Бендер» после похода османов 1538 г. Поскольку на одной карте 1817 года нижняя часть долины Когильника названа Чага (рис. 2), можно допустить, что здесь могли располагаться аулы района «Долина Чаги» того же дефтера: Анадолу (Anadolu) или Халил Куи (Halil Köy), Сары Хусейн (Sari Hüseyin) и Дюгенчи (Döğenci) (Feridun 2015, 219, 226).

Первое упоминание селения Сарата (karye-i Sarata или Sarta), входившего в состав вакуфа Селима I, содержится в османском кадастре 1597 г. (Середа 2009, 166-167). Оно же под именем Сары Ата (Sari Ata) или Сары Ата Султан описано Эвлией Челеби весной 1667 г.: «Это село Сары Ата с 500 домами и мечетью является татарским. Описанные выше села каза Аккирмана, составляющие Татарский Буджак, также зажиточные, с мечетями. Они могут выставить 70-80 тыс. элитных воинов. Затем, миновав село Сары Ата Султан, [подъезжаем к] реке Курундурук (Kurunduruk): Выше написано, что эта река [Кундук] берет начало в горах Молдавской области, протекает в этом

[1] От *Mahalle* или *Mahalla* – городская структура (чаще всего, квартал), как правило, с местным самоуправлением на Востоке.

[2] Сохранила свое название до настоящего времени. На ней стоит с. Плахтеевка.

[3] По соседству упомянута долина Бейлидере (Beylidere / Benlidere) с 4 аулами (не локализована), а также легко определяемые Чага или Чиргали (Çaga / Çirgali) с 3 аулами и Аджидере (Acidere) – Хаджидер с 20 населенными пунктами.

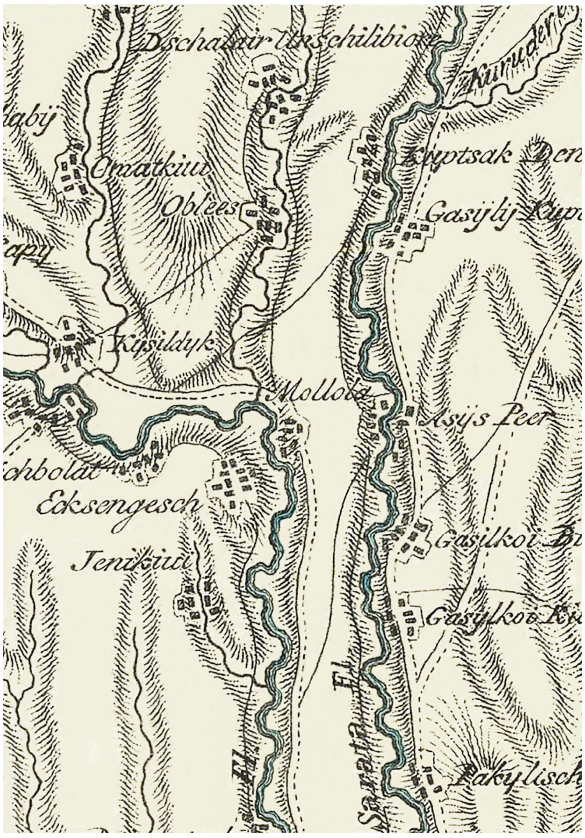

Рис. 1. Низовья рек Когильник и Сарата в нач. 1770-х гг. на «Carte de la Moldavie» Ф.Г. Бауэра (Амстердам, 1781 г., фрагмент).

месте под мостом Сулеймана-паши[4] и находится на землях замка Татар Пинари (Tatar Pinari), который возвел ходжа Кенан-паша»[5] (Çelebi 2011, 51-52)[6].

Итак, на протяжении позднего Средневековья в исследуемом районе и его окрестностях существовало от 7 до 10 населенных пунктов. Селение Сарата было впервые упомянуто в 1597 году, а в 1667 году описано с более точной привязкой, хотя отсутствие картографии того времени не позволяет локализовать данные аулы (даже Сарату) из-за значительной протяженности долины одноименной реки.

Последние десятилетия под властью султана. Первые топографические съемки района провели в 1771-1773 гг., в ходе русско-турецкой войны (Сапожников, Кожокару 2001). Поскольку на «Карте Молдавии и Валахии…» 1774 г. Я.Ф. Шмидта из-за мелкого масштаба в районе не показано ни одного села, а по соседству лишь Толпук на правом берегу Когильника (против устья балки Джалаир) и Азыспер на левом берегу Сараты[7], не мешкая обратимся к более подробной «Carte de la Moldavie…» Ф.Г. Бауэра (Боура или Бовра), изданной в Амстердаме в 1781 году (Сапожников 2011, 208-210).

На ней видим более детальную картину, но ни одного названия из номенклатуры 1570 года. Имена двух сел с карты 1774 г. присутствуют – это Kolpak и Азыс Пир (Azes Peer). Не перечисляя всех аулов района того времени, заметим, что на месте будущего Гнаденталь (Долиновки) стоял Кызилдык (Kysildyk), Лихтенталя (Светлодолинского) – Облиз (Oblees), а уже упомянутый Азис Пир находился близ южной окраины Сараты, раскинувшись по обоим берегам ее широкой долины. Из других особенностей карты отметим: на месте Новоселовки (Гуру Челигидера) располагался аул Моллола (Mollola)[8], а устье речки Куру-дере отмечено гораздо севернее его реального места (рис. 2).

Переломные 1800-е - 1810-е годы. В документе 1808 г., который фиксирует ситуацию накануне и в начале русско-турецкой войны 1806-1812 гг., присутствует перечень из 61 ногайского аула «Едисанского колена». Они находились в основном на землях Аккерманского уезда в долинах рек Алкалия, Хаджидер, Сарата и Сарыяр (Скальковский

[4] Располагался в 5,8 км к С-СВ от Татарбунарской крепости и в 1,12 км к ЮВ от южной окраины села Ново-Алексеевка. Координаты по «Гугл-карты» 45°53›01.4»N, 29°37›42.6»E. В 1982 г. один из авторов статьи видел его во время разведки. В местном музее хранятся фото 1990-х гг., на которых видно, что мост был трехарочным из дикаря, отделанного пиленым известняком, с двумя быками, пристроенными позднее (рис. 14). По данным В. Борденюка, его разобрали на камень около 30 лет назад. О возрасте моста говорит то, что старая дорога Сарата – Татарбунары в XIX в. не была почтовой (см. осн. текст) и, скорее всего, была средней частью путей из крепостей Аккерман и Бендеры (через Каушаны) в Килию и Измаил.

[5] В 1636-1637 гг. (Сапожников 2019а, 10).

[6] В биографии путешественника, написанной *А.Д. Желтяковым* и *А.С. Тверитиновой (1961, 9), это возвращение в Константинополь отнесено к 1666 г.*

[7] Позже были перенесены на раскрашенную вручную печатную «Карту Бессарабии, Молдавии и Валахии» 1817 года (рис. 2; и 1821 г.), а «Калпак» – на «Генеральную карту Бессарабской области» полковника В.П. Пядышева 1821 года, вместе с первыми немецкими колониями.

[8] А. Середа ошибочно полагает, что здесь должен быть нарисован Begukiu (Середа 2009, 167, рис. 3.2.1, №42), хотя поблизости аула с таким названием на карте Бауэра нет (рис. 2).

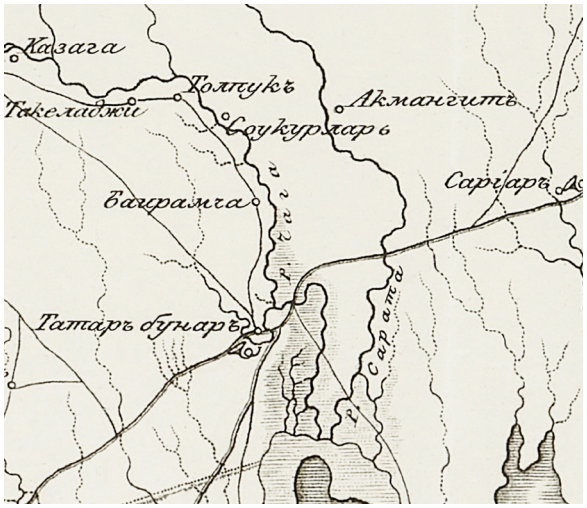

Рис. 2. Район устьев рек Сарата и Когильник в 1817 г. на «Карте Бессарабии, Молдавии и Валахии» (лист C-IV, фрагмент).

1848, 47-49). Большинство их не локализованы и не находят совпадений в более ранних номенклатурах аулов низовий Сараты и Когильника. Как давно отметил А.А. Скальковский, «только четыре остались доныне при прежнем наименовании, несмотря на перемену жителей; это селения Байрамчи, Кебабча, Сариар, Алкалы и Есебей (Алибей), у соляного озера сего имени» (Скальковский 1846, 184).

Тем не менее почему-то именно с «нашим» районом, а точнее с селом Новоселовкой А. Середа связал упомянутый там Еникой, который якобы присутствует в перечне «Каза Татар-Пенар (Сарата)» дефтера 1691 г. Но и этот вывод автора не обоснован, так как ему противоречат факты о том, что это село после имени Моллола и переселения сюда молдаван в 1810-х годах называлось Челегедер-Мурзак (рис. 3) и лишь через 10-20 лет – Гура-Челе(и) гидер(е) или Сатунов(у), что является калькой с весьма распространенного ойконима Еникиой – Новое село (рис. 4-5).

Следующее по времени и первое подробное топографо-статистическое описание Буджака было создано в 1817-1819 гг. сотрудниками Военно-топографической комиссии Бессарабии под руководством полковника С.И. Корниловича (Сапожников 2011, 213-214). Только недавно выяснилось, что оно не опубликовано и хранится в Киеве, в Институте рукописей Национальной библиотеки Украины (Корнилович 1817-1819), хотя некоторые сведения из этой рукописи время от времени использовали А. Защук, Е.И. Дружинина и другие авторы (Сапожников, Левчук 2022, 117-118).

Известно, что в 1818 г. почти наверняка той же комиссией было выполнено описание 13 немецких бессарабских колоний первой волны поселения 1814-1817 годов. В нем содержатся весьма ценные сведения, в том числе о природе, полезных ископаемых и т.д. (Статистические 1823). Важно, что в ходе съемки 1817-1819 гг. топографы различали следы старых населенных пунктов, которые называли селенцами (прил. 1) или селищами, описанными таким образом: «Вообще в нижней части Бессарабии, или Буджаке, почти все реки, как то Чага, Куяльник[9], Сарата и пр. текут по солончакам; в колодцах вода также солона. По всем рекам и лощинам рассеяны следы бывших татарских селений. – Эти следы заметны по кучам золы и по густому бурьяну; так, что издали, замечая темноцветное пространство посреди зелени, знаешь, что это *селище* (по молдавскому произношению *селиште*), т. е. место бывшего селения. Имена этих селищ сохранились в памяти жителей, например, селиште Акмангыт, Мангыт, Эдиге, Эникиой и т.д. После того, как буджакские степи розданы правительством для населения, вероятно, следы селищ уже стерлись, но названия урочищ долго сохранятся…» (Вельтман 1837, 243).

К сожалению, публикация 1823 года, как и весь труд команды С.И. Корниловича (на 230 листах in Fo), не сопровождена картой, по крайней мере его киевский экземпляр, принадлежавший Одесскому обществу истории и древностей (далее ООИД). Однако недавно стали доступны электронные копии листов «Топографической карты частей Молдавии, Бессарабии и Булгарии»[10], которая основана на материалах Военно-топографической комиссии Бессарабии. На ней нет года выпуска, но время съемки датируется около 1818-1820 гг. по наличию немецких и болгарских водворений «первой волны» и отсутствию более поздних колоний, в частности Сараты, Камчика и других. На карте отмечено много

[9] Так в публикации. Следует читать: Когильник.
[10] Масштаб 4 версты в дюйме (или 1 : 168 000).

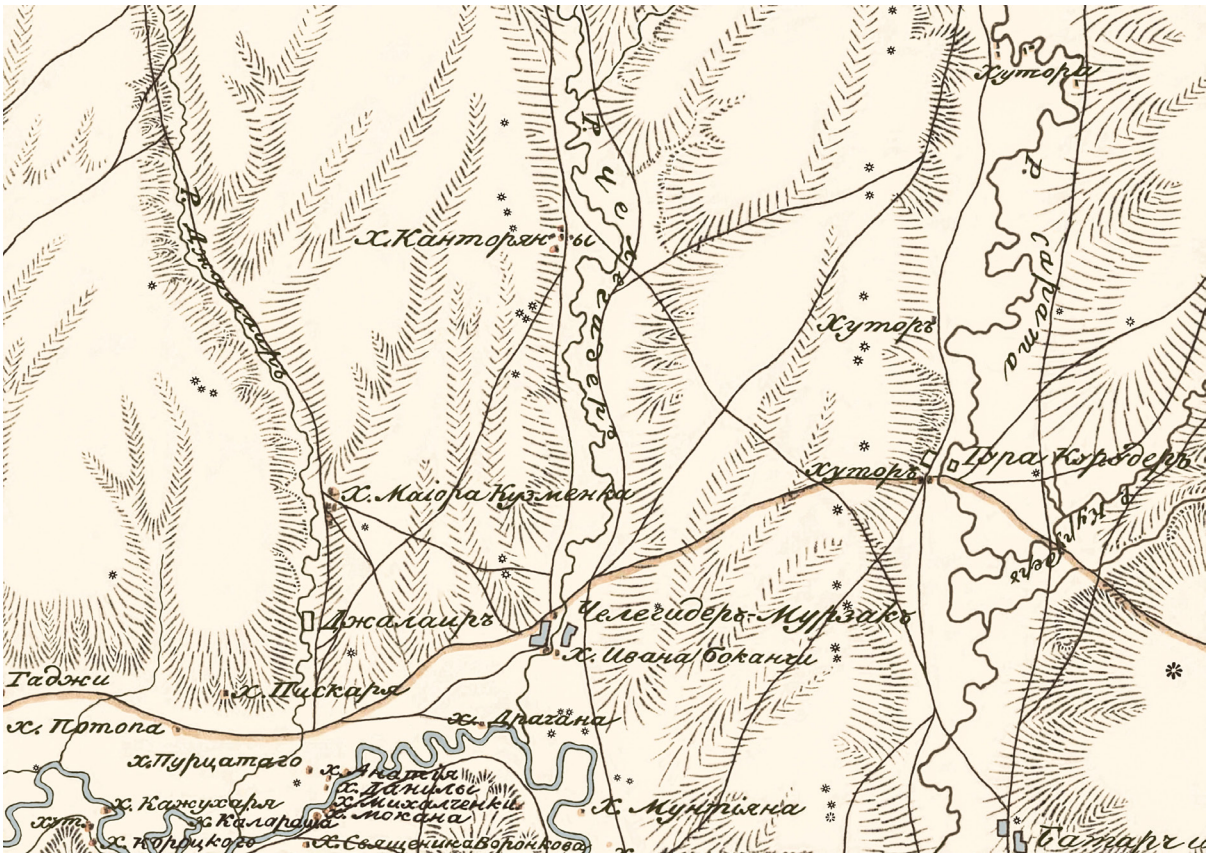

Рис. 3. Исследуемый район около 1818-1820 гг. на «Топографической карте частей Молдавии, Бессарабии и Булгарии» (лист VIII, фрагмент).

курганов, а из населенных пунктов: селища (незакрашенные прямоугольники), вновь заселенные селища (прямоугольники синего цвета), колонии иноземного водворения (коричневые прямоугольники), хутора (литерой Х. и коричневой оттушевкой). В данном районе на будущих землях немецких колонистов находим селища Гура Курудер на обоих берегах р. Сарата и Джалаир (на одноименной балке), ряд хуторов (майора Кузьменко, Паскаря и безымянные), а также молдавское село Челегидер Мурза с хуторами Боканчи, Драгана и Мунтяна (рис. 3). Важно, что эта карта впервые показала заселенность местности накануне отмежевания земли для немецких колоний Саратской группы.

Изыскания и описания 1820-х – 1890-х годов

Итоги работ Военно-Топографической комиссии Бессарабии с 1822 до 1828 годы включительно хорошо отображены как в опубликованной книге (Статистическое 1899), так и на карте (рис. 4)[11]. Если задаться вопросом, где именно расположена нынешняя Сарата, то два века назад военные топографы четко ответили на него: «у подошвы горы ниже селенца (селища), где была татарская деревня Гура-Курудер» (прил. 1), что подтвердилось при сопоставлении карт (рис. 3, 4; Сапожников 2022). Вспоминая Сарату 1667 г., то есть огромный аул из 500 дворов с мечетью, можно заключить, что, скорее всего, нынешнее село занимало значительную часть территории поселка. Так или иначе, окончательный ответ на этот вопрос могут дать детальные археологические исследования.

[11] «Карта Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, представляющая 1-е: земли, отмежеванные под выгон к городам и к соляным озерам, а также отведенные для казенных селений, немецких и задунайских колоний; 2-е: участки населенных земель, принадлежащих казне; 3-е: пустопорожние земли, Всемилостивейше пожалованные частным лицам; 4-е: владения, принадлежащие духовенству; 5-е: земли спорные с казною. Составлена с 1822 по 1828 г.» Рукоп. в цвете, М : 5 верст в дюйме (Рукописное отделение Российской национальной библиотеки, Санкт-Петербург (далее РО РНБ), Ф. 342, д. 447). Известны копии мелких масштабов.

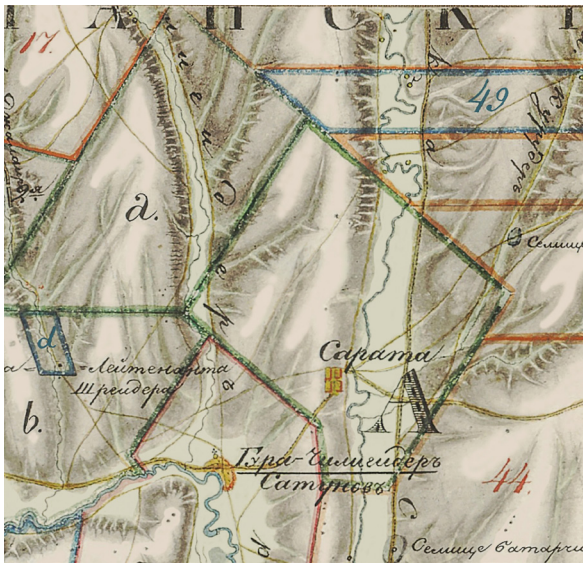

Рис. 4. Земли колоний Саратской группы в 1828 г. на «Карте Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака» (фрагмент).

Если к описанию колонии Сараты 1827 года добавить что-либо трудно, а участок A, на котором был основан Лихтенталь, ничем не примечателен, то делянка B отличается от них. На ней отмечен участок d, подписанный «флота лейтенанта Шрейдера», который находился по обоим берегам балки Джалаир (примерно там, где за 10 лет до этого был хутор Кузьменко) и тремя сторонами межевал с дачей B (рис. 3). Он имел площадь около 211 десятин и был «заведенный родителями» лейтенанта. На хуторе находились: плетневые дом и конюшня, каменные погреб, баня и три колодца, ветряная мельница, землянка [чамурная хата з земляным полом], два фруктовых сада и два ставка на Джалаире (прил. 1) – то есть крепкое хозяйство фермера средней руки.

Как известно, в литературе о колонии Гнаденталь такой объект не фигурировал, хотя позже он вошел в ее земельую дачу. Судя по недатированной «Карте пустопорозжих участков казенных земель в Аккерманском уезде»[12], хутор продолжал существовать даже тогда, когда эта колония была заселена под именем Новая Сарата (рис. 5), то есть после 1830-1833 гг. (прил. 2). Позже надел d был или выкуплен, или получен немецкой общиной иным способом (рис. 6; см. ниже).

[12] Хранится в РО РНБ, без инв. №.

Хотя поиски биографий владельцев хутора Джалаир не входили в наши задачи, мы можем сказать, что его хозяином был *Александр Петрович Шрейдер* – прибалтийский немец, сын дворянина Лифляндской губернии генерал-майора П.П. Шрейдера (1770-1824 гг.). Родился он в 1797 г., учился в Черноморском штурманском училище в Николаеве, а в 1818 г. поступил мичманом на Дунайскую флотилию. В звании лейтенанта принимал участие в войне 1828-1829 гг., потом нес службу в гирлах Дуная, в 1839-1840-х гг. – в Севастополе, а позже снова на кораблях Дунайской флотилии. В 1842 г. А.П. Шрейдер получил звание майора, а 13.02.1852 г. был уволен от службы в чине подполковника[13]. Исходя из того, что его сын Николай, 1829 г.р., будучи штабс-капитаном пограничной службы, 05.12.1862 г. вместе с женой и четырьмя сыновьями был внесен Депутатским собранием в дворянскую родословную книгу по Кишиневскому уезду (Bacalov 2016, 107), по-видимому, в то время именно там находилось родовое имение Шрейдеров[14].

Саратская группа в других описаниях в 1820-х - 1840-х гг. Известно, что тогда Бессарабия была на слуху у просвещенной публики, поэтому к названному периоду относится много статей в популярных журналах, а край посетил целый ряд путешественников и журналистов (Сапожников 2015). Мы не нашли травелогов, в которых содержались бы конкретные факты об интересующих нас колониях или окружающей их местности, но даже отрывочные замечания достойны внимания.

В 1826 г. юрист П. Бурцов, владевший землей выше по р. Когильник, создал первый экологический очерк края. О нашем районе читаем: «По направлению главнейших долин Когильника и Ялпуха становятся уже цветущими немецкие и болгарские селения. Первые по Когильнику привлекают внимание правильным расположением, красотой каменных зданий, обсаженных деревьями. <...> Немецкие селения по предмету изобилия, при всех чрез-

[13] Общий морской список. Часть VIII: Царствование Александра I (Санкт-Петербург 1894), 531-532; см. также: Новороссийский календарь на 1840 г. (Одесса 1839), 100.

[14] О том, что род не прервался до 1909 г., свидетельствует запись в «Алфавитном списке дворянских родов Бессарабской губ.»: «Николай Шрейдер, из Бессарабской губ., внесен в 1862 году» (Алфавитный 1909, 26, №436).

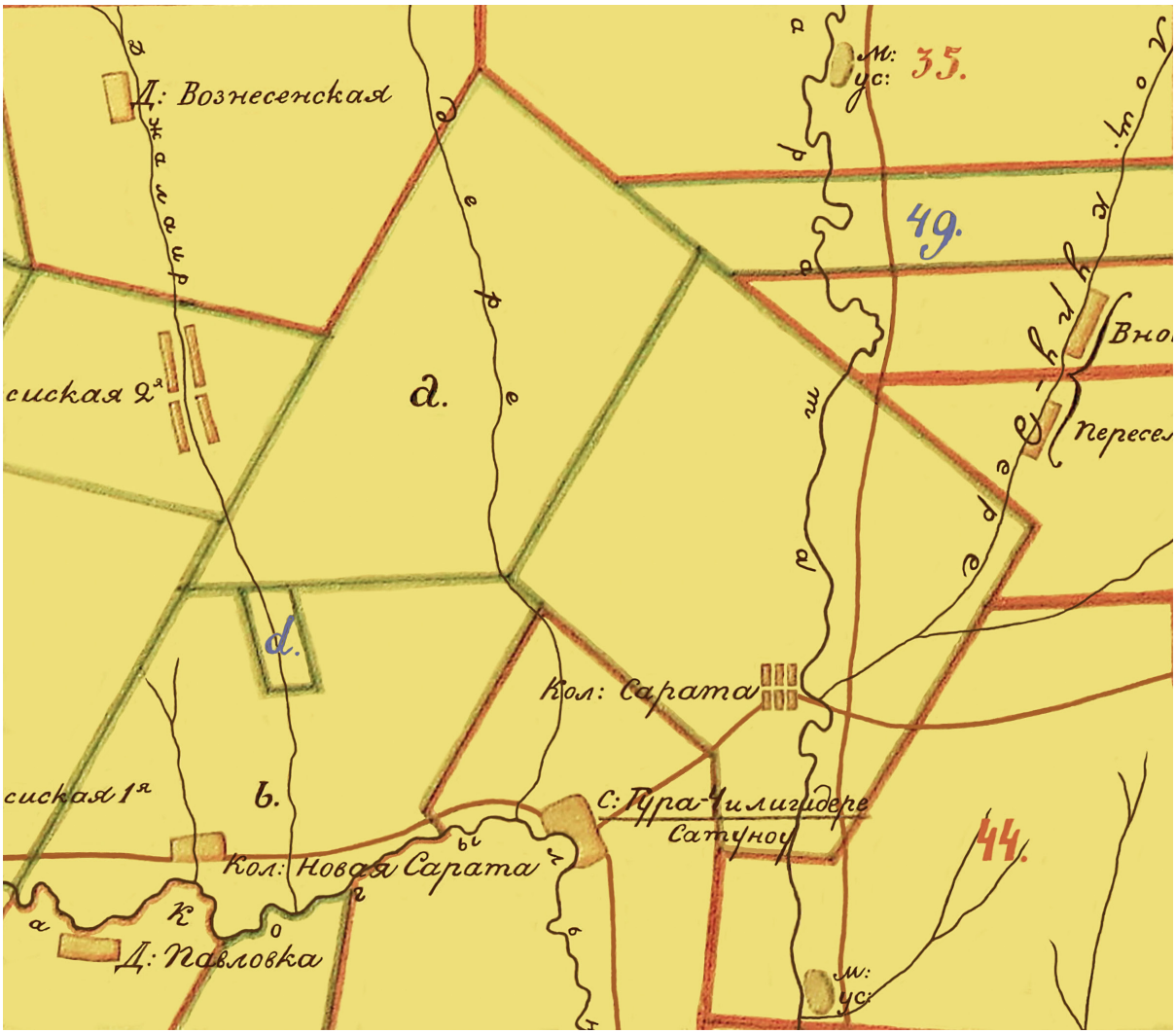

Рис. 5. Земли колоний Саратского округа на «Карте пустопорожих участков казенных земель в Аккерманском уезде» 1830-1833 гг. (м.у.с. – место, удобное для селения; РО РНБ, фрагмент).

вычайных пособиях правительства, не могут сравняться с первыми [болгарскими]: я объяснил уже выше главнейшую того причину [успешное трудолюбие болгар], другая же, может быть, заключается и в том, что люди, оставляющие свою прекрасную родину, не всегда отличаются достойными качествами. Так и сии переселенцы, кажется, не вполне принесли с собой похвальное трудолюбие и нравственность своих земляков. Впрочем, нет сомнения, что и округ немецких колоний в скором времени будет представлять богатейшую и прекраснейшую страну» (Сапожников, Аргатюк 2020, 27-28).

Еще одно упоминание Сараты принадлежит миссионеру В.Г. Шауффлеру (William Gottlieb Schauffler; 22.08.1798 - 27.01.1883), посетившему колонию 4-7 июля 1832 г. с проповедью. Правда, в автобиографии он вспомнил лишь о теплом приеме местных прихожан и кратко описал курганы, встретившиеся ему по дороге. По его оценкам, некоторые из них достигали высоты 30-40 футов[15], и автор назвал их «*Равнинные молдавские пирамиды*» – *plain Moldavian pyramids* (Autobiography 1887, 71-72).

Кстати говоря, в 1837-1838 гг. Й. Коль записал наиболее ранние сведения о том, что местное немецкое население Буджака называло

[15] В более раннем издании этот раздел автобиографии пространнее за счет описания с. Паланки, близ которой «не осталось ничего, кроме старой разрушенной башни и линии бастионов вдоль края возвышенности, которая господствует над равниной реки», а также красочной зарисовки придорожной корчмы у так называемых «Трех Колодцев» (Autobiography 1833, 226).

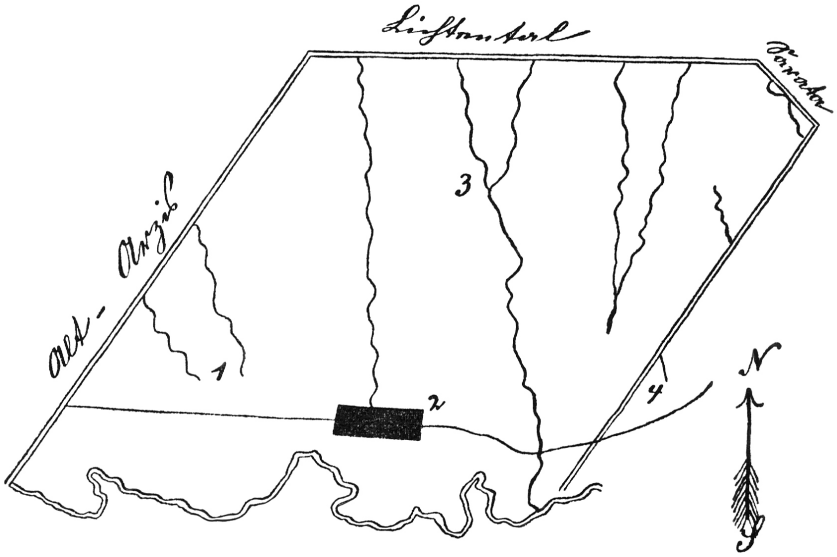

Рис. 6. Схема дачи колонии Гнаденталь около 1840 г. (Rüb 1930, 69).

курганы *Пушечные бугры* (Kanonenbuckel) и *Пушечные холмы* (Kanonenhügel). Наиболее широкое распространение эти термины имели в центральной части Буджака, где фиксируются вплоть до административного переселения немцев в 1940 г. (Сапожников, Кашуба 2020).

Первые годы саратских поселений по материалам бывшего музея в Сарате[16] ***и воспоминаниям.*** Местные колонисты и их потомки живо интересовались не только древностями края, но и начальной историей своих населенных пунктов. В разных изданиях есть сведения на эту тему, которые мы приводим здесь, сгруппировав в три блока. Они содержат в себе уникальные факты, хотя местами повторяются с разными деталями, и даже изредка противоречат имеющимся историческим фактам и данным топографических карт, то есть требуют критического осмысления.

Земли всего округа. Сначала Линдлю выделили в 1822 г. 16 700 десятин к востоку от колонии Арциз до участков, где в 1830 г. образовали болгарскую колония Камчик и украинское село Плахтеевку. На этой земле было 16 хуторов арендаторов, которые немцы назвали «футтер». Одним из них был *Радол* (Radol), живший возле Плахтеевки при глубокой балке. Она тянулась через земли колонии до реки Сараты и называлась «*балка Радол(а)*» [Куру дере, или Сухая долина]. Радол владел большим числом овец. Свои деньги для безопасности он зарыл где-то в котле. В 1830-е гг. жена Радола принесла в Сарату известие о его убийстве. Надгробный камень отмечал место его жилища и в XX в. Южнее этого места, в узкой балке («*долине Стояна*» или «Стояновой», Stojanstäle), жил *Стоянов*[17]. Неподалеку от Гнаденталя, в так называемой «*Майоровой долине*» *(«долине майора*», Majortäle), имел свой хутор лейтенант 10-го Дунайского транспортного флота Александр Шрёдер (Schröder). В народе его звали только «майор». Южнее Лихтенталя, в «*долине Пяти хуторов*», жил *Аксенди(й)* (Axendi). На почтовой дороге из Аккермана[18] возле Гнаденталя с турецких вре-

[16] В музее хранились архивные документы канцелярии колонии Сараты и Саратского окружного приказа (Heimatbuch 1979, 9, 13, 541).

[17] Балка, впадающая в долину Куру-дере (или Сараты), неподалеку от ее устья, напротив северной окраины нынешнего поселка (рис. 3; 8).

[18] До 1856 года эта дорога не была почтовой, так как такой статус имела параллельная дорога – №2398 Аккерман – Сарияр – Татарбунары – Нерушай – Килия – Измаил (Почтовый дорожник Российской Империи на 1829 год, 307; рис. 2). В 1810-х - начале 1820-х гг. первый путь не проходил через место будущей Сараты, обходя его с севера через селище Гура Курудер близ устья балки Куру-дере (рис. 3; Сапожников 2022), где можно поискать остатки моста.

мен стоял шинок [корчма][19]. Шинкарь *Иван Глачук* платил в казну за его аренду 600 руб. в год. Недалеко, на реке Когильник у молдавского села Чилигидер была водяная мельница офицера и арендатора *Кузьменко*[20]. Все арендаторы, находившиеся на земле, полученной Линдлем, платили арендную плату в казну вплоть до основания Сараты. Позже деньги шли в административную кассу Линдля (Heimatbuch 1979, 18-19)[21]. Последние из них покинули участки в 1840-е гг. Вообще-то от них было много убытков и скандалов (Heimatbuch 1979, 46-47).

Сарата. 19 марта 1822 г. 40 повозок с переселенцами прибыли на западный берег Сараты, к известному источнику. В одной версте севернее от него было выбрано место для колонии. «Колония №1 в долине Сараты» – так называлось поселение в официальных документах до 1832 г. Позже появились колонии №2 и №3 (Heimatbuch 1979, 22, 24, 36).

Приток речки Сараты, тянущийся от *Плахтеевки* через северо-восточную часть саратского участка, – это «*лощина (балка) Радола*» или «Курудер». Она врезается местами в грунт на глубину 5-6 м и крутые склоны ее берегов поросли пышной степной травой, а течение ее прекращается в так называемом «тростниковом изгибе» – у излучины речушки Сараты, севернее колонии. Водоток в лощине Радола приходит в движение только при таянии снега и в богатые дождевой водой годы. Летом дно сухое (Heimatbuch 1979, 347).

Гнаденталь. Зимой 1824/25 г. землемер Маньковский размежевал участок Сараты на три части. Два одинаковых надела предназначались для двух новых поселений, каждое на 80 хозяйств. Вышеупомянутый лейтенант, со временем майор *Александр Шрёдер*, после смерти Александра I постепенно (на основании мнимого императорского обещания) присвоил 4918 десятин из участка, где потом был основан Гнаденталь, и взимал арендную плату с живущих там хуторян и шинкаря *Ивана Глачука*. Саратская община подала на Шрёдера жалобу, и в 1827 г. Аккерманский суд постановил по этому делу, чтобы Шрёдер вернул общине Сараты 1210 левов арендных денег, и что он должен владеть только 211 дес. 600 кв. саж. «вблизи своего хутора в долине Джелаир». Однако равноценную площадь земли компенсировали общине Сараты отведением участка от соседнего, еще свободного надела № 44, на котором в 1830 г. возник *Камчик*[22] (рис. 4). После судебного процесса Шрёдер оставил свой хутор. Земля в 1831 г. была передана Гнаденталю. Долина в народной традиции называлась «*Майорова долина» или «Долина майора*» до 1930-х гг. Прибывшие в 1829 г. из Вюртемберга переселенцы были поселены весной 1830 г. на втором участке (лит. Б). Это место известно под № II, звалось русскими «Новая Сарата», а иногда – «принадлежащая Сарате колония №2» (Heimatbuch 1979, 59-60).

Решение Попечительного комитета образовать колонию Гнаденталь последовало в 1829 г. До времени основания Гнаденталя этот участок сдавался шульцем (старостой) Сараты в аренду молдаванину, использовавшему ее как пастбище для овец. Так, на юго-восточном конце был *хутор Подобы* (Chutor des Podob)[23]. Поскольку Гнаденталь был заложен совсем рядом с его хутором, он ушел в первые годы поселения. Западнее колонии жил «*бенделе Чолак*» (BendeleTscholak)[24] – арендатор части участка до 1833 г. за 186 руб. 44 коп. Севернее колонии, в *долине Чалаир* (Джалаир), «недалеко от с. Эссемаар (Essemaar (?))» жил флота лейтенант (позже майор) *Александр Шрёдер*. Долина называлась «*Майорова*» до 1930-х гг.[25] Документы повествуют и об арендаторе (до 1835 г.) *Теодоре Балане* (Theodor Balan), от которого пошло название «*пруд Балана*» (Balan steich). Другие делянки арендовали немцы из иных колоний – Келлер, Баник, Бельдер и пр. (Rüb 1930, 64-65).

[19] Этот неординарный объект нам пока не удалось выявить ни на одной карте.

[20] Майора Кузьменко, хутор которого был в долине Джалаир (см. выше и рис. 4).

[21] В другом источнике место, выбранное Линдлем, описано так: «Любопытно вспомянуть, что, во время прибытия поселенцев, степь здешняя занята была двумя молдаванами и двумя болгарами» (прил. 2; см. также: Несколько 1856, 11).

[22] Передача земли из участка №44 не подтверждается межевыми планами (сравн.: рис 4, 5 и 9).

[23] Возможно, это х. «Потопы», отмеченный у дороги на левом берегу р. Когильник, в 1818-1820-х гг. (рис. 3).

[24] От молдавского *badele* – дядюшка.

[25] Сюжетам о «майоре А. Шрейдере и долине его звания» напрочь противоречит тот факт, что он получил этот чин в 1842 году, когда уже покинул этот край, но позвольте напомнить вам о «майоре Кузьменко» и его хуторе именно в долине Джалаир (см. выше; рис. 3).

Лихтенталь. В 1834 г. на третьем участке, принадлежащем Сарате (лит. А), было разрешено основать колонию. Она получила № III, а русскими называлась «*Третья степь*». В 1838 г. община колонии предложила назвать ее *Николайгильф*. Но в 1840 г. Попечительный комитет предложил другое название – Лихтенталь, на что община согласилась (Heimatbuch 1979, 61). Колония основана в 1834 г. на левом берегу степной речки Челегидер. Ко времени поселения участок Лихтенталя сдавался в аренду пяти молдаванам, которые использовали земли для выгона скота и отар овец, а сами жили неподалеку: *Гондре Орсецкий* (Gondre Orsetzky) – где «плантация», северо-западнее колонии, поэтому запруда называлась «запруда Гондре»; на запад от колонии, там, где сейчас сад, жил «*Вакула*» (Wakule). Его хозяйство находилось на возвышении и в лежащей рядом узкой долине, в урочище «*родник Вакулы*»; братья *Василий и Николай Боганские* жили на юго-западном краю колонии, к западу от речки и Контрагана (Kontrahan), ниже леска – на «*запруде Контрагана*»[26]. Пять хуторов были видны издалека, так что часть долины Чилигидера, в которой лежит Лихтенталь, называлась саратцами и гнадентальцами «*долина Пяти хуторов*». Эти арендаторы пользовались землей в 1834-1841 гг. Холодная зима 1841 г. уничтожила весь их скот, так как у них не было ни хлевов, ни запасов кормов. Все потеряв, они ушли. Только Вакула соорудил ветряную мельницу и оставался здесь еще долгое время (Schreiber 1935, 57-58).

Описания Саратских колоний 1848 г. Е. фон Ган – председатель Попечительного комитета, управлявшего иностранными поселениями в Причерноморье, инициировал в 1848 г. составление историй немецких колоний. 8 января был опубликован специальный циркуляр на немецком языке, обращенный к шульцам (старостам) колоний, их помощникам и школьным учителям. Перед сельской элитой ставилась задача кратко изложить историю каждой колонии, описать их возникновение, становление и развитие в хозяйственном плане, зафиксировав негативные и позитивные моменты и экстраординарные события. Циркуляр содержал подробный перечень вопросов, изложенных в 9 пунктах, которые необходимо было осветить в «Кратких исторических обзорах». Например, следовало указывать, кому принадлежали наделенные колонистам степи до их поселения и не находились ли уже там построенные дома (Leibbrandt 1926, 8).

Поскольку школы находились при церквях и в ведении пасторов, а учителя одновременно являлись кюстерами (служителями при кирхах) и тоже подчинялись непосредственно пасторам, фон Ган обратился к К. Флетницеру, пробсту 1-го округа евангелическо-лютеранских церквей, в который входили приходы Бессарабской области и Херсонской губернии, чтобы последний дал пасторам соответствующие рекомендации. Флетницер разослал приходским священникам письмо с однозначными указаниями: «иметь бдительное око» относительно сочиненных учителями обзоров, «предварительно подвергнуть их тщательной цензуре», «исправлять» и в итоге истории колоний, составляющих один приход, «свести вместе в одно сообщение» (Leibbrandt 1926, 9).

Пастор Саратского прихода Брейтенбах отправил Флетницеру копии с описаний колоний Сарата, Гнаденталь и Лихтенталь). Эти экземпляры вместе с описаниями еще 39 колоний, которые находились в архиве пробста в Одессе, в 1870-е гг. попали в Германию и были опубликованы в 1926 г. в Штутгарте. Из этой публикации становится ясным, что каждой колонии был посвящен отдельный обзор, составленный местным учителем и засвидетельствованный шульцем и его помощниками, каждый датирован. Так, краткую историю «Сарата» составил учитель Наттерер[27] 24 апреля 1848 г., «Гнаденталь» – Кох[28] 27 апреля, «Лихтенталь» – Ган[29] 24 апреля (Leibbrandt 1926, 10, 15, 119-133). Обзоры были подготовлены в соответствии с «Вопросником» Попечительного комитета. История Сараты пространна и освещает многие стороны жизни колонистов, но топографических подробностей в ней мало. Поскольку Гнаденталь и Лихтенталь были созданы позже, их истории лаконичнее.

[26] Имеется в виду хутор Канторяны на правом берегу долины Джалаир (рис. 3).

[27] Наттерер Магнусес (1804-1868), учитель (1832-1863).

[28] Иоганн Якоб Кох.

[29] Ган Готлиб (1812-1885), кюстер (кистер) и учитель (1839-1880).

Здесь обратим внимание на личность сочинителя истории Гнаденталя. Именно он 35 лет спустя стал автором еще одного описания колонии Гнаденталь (прил. 5), о котором речь пойдет ниже.

Иоганн Якоб Кох (1817-1893) на протяжении 42 лет (1846-1888) был кюстером[30] и церковным учителем в Гнадентале (Rüb 1930, 74). Он родился 28.01.1817 г. в Нагольде, Вюртемберг (Stumpp 1991, 336, 521) и закончил учительскую семинарию в монастыре Лихтенштерн близ Вайнсберга (Fassel 2000, 28-29). Это было учебное заведение для дальнейшего образования бедных учителей, основанное в 1839 г. К.А. Целлером (Eichenhofer 1867, 56, 61-64), который был учеником и последователем идей швейцарского педагога и школьного реформатора Песталоцци. Учитель Кох оказался в России в 1845 г. в зрелом возрасте, будучи иностранным подданным. Община Гнаденталя наняла его с 1 мая 1846 г. Он приложил немало усилий для обучения и воспитания детей и оказал положительное влияние на образовательный процесс в колонии. В 1856 г., при отказе от вюртембергского подданства, И.Я. Кох писал: «Так как теперь я нашел в этой колонии достаточный доход, чтобы прокормить себя и свою семью из 7 душ, и полагая, что могу хорошо прокормить себя, я решил остаться в Бессарабии и никогда не возвращаться в свое отечество. Поэтому и в Саратском окружном приказе, и в общине Гнаденталя, я ходатайствую о признании меня колонистом» (Betz 2022, 15). Скончался он 7 декабря 1893 г. в Гнадентале (Stumpp 1991, 521), где и был погребен.

В 1852 году в двух номерах «Собеседника для иностранных поселенцев Южного края России», издававшегося Попечительным комитетом на немецком языке в Одессе, был напечатан «Краткий исторический обзор основания и состояния колоний Саратского округа» (Baisch 1852). При анализе этой публикации стало очевидным, что в его основу легли тексты трех вышеназванных обзоров учителей, которые были объединены в один текст и частично переработаны. Автором этой статьи назван Карл Байш, после него указаны должностные лица трех колоний и школьные учителя. Однако последние уже не фигурируют как составители. Содержание обзоров все-таки в чем-то не удовлетворило пастора Саратского прихода, и их «отредактировал» учитель Вернеровской школы Байш,[31] сократив пассажи о пробсте Линдле, трудностях первых лет и др.

Практически полной перепечаткой статьи из «Собеседника…» является публикация в немецкоязычном научно-ориентированном ежегоднике «Архив научных знаний России», выходившем в Берлине по инициативе его редактора – Георга Адольфа Эрмана (1806-1877). Она появилась в 1853 г. под аналогичным названием с небольшой купюрой и мелкими правками. Ее автором назван К. Байш. Других фамилий не указано (Baisch 1853).

Первое, наиболее известное специальное описание колоний саратской группы на русском языке было опубликовано анонимно в 1853 г. в «Журнале Министерства внутренних дел» (прил. 2; Колонии 1853)[32]. Ее появление в этом журнале не удивительно – он тематически содержал материалы по истории, статистике, этнографии, церковному быту, географии различных регионов империи. Однако статья полностью состоит из информации, собранной в 1848 г. Это перевод обзора саратских колоний из «Собеседника…», в который не вошли большие фрагменты, только частично даны сведения о пробсте Линдле, бедствиях и трудностях первых лет, сильно сокращены тексты о колониях Гнаденталь и Сарата.

Еще одна полная перепечатка из «Собеседника» под авторством К. Байша на немецком языке увидела свет в 1854 г. в «Журнале для познания духовной и нравственной жизни в России», в разделе «География, этнография, статистика» (Baisch 1854). Журнал, содер-

[30] Служитель при лютеранской кирхе, но не пастор.

[31] Байш Карл Людвиг (1814-1883), педагог и воспитатель, также выпускник семинарии в монастыре Лихтенштерн, первый учитель в Вернеровской школе (1844-1883), обер-учитель, которого называли «душой школы» (Heimatbuch 1979, 238, 247-249).

[32] В свое время один из авторов статьи допустил, что бывший член Бессарабской конторы иностранных поселенцев А.А. Олофсон мог написать этот опус около 1847-1848 гг., будучи на пенсии (Сапожников, Аргатюк 2018, 94). Сегодня мы можем сказать, что это не подтвердилось, а этот неординарный офицер, чиновник и исследователь, курировавший основание колонии Сарата, родился в 1785 г. (Государственный архив Одессой области, Ф. 6, оп. 1, д. 3072 «Об увольнении вовсе от службы старшего члена Бессарабской Конторы и[ностранных] п[оселенцев] Олофсона и о выдаче ему из Бессарабской врачебной управы свидетельства о состоянии его здоровья» (20.08.1833-15.03.1836) на 35 листах с его формулярным списком).

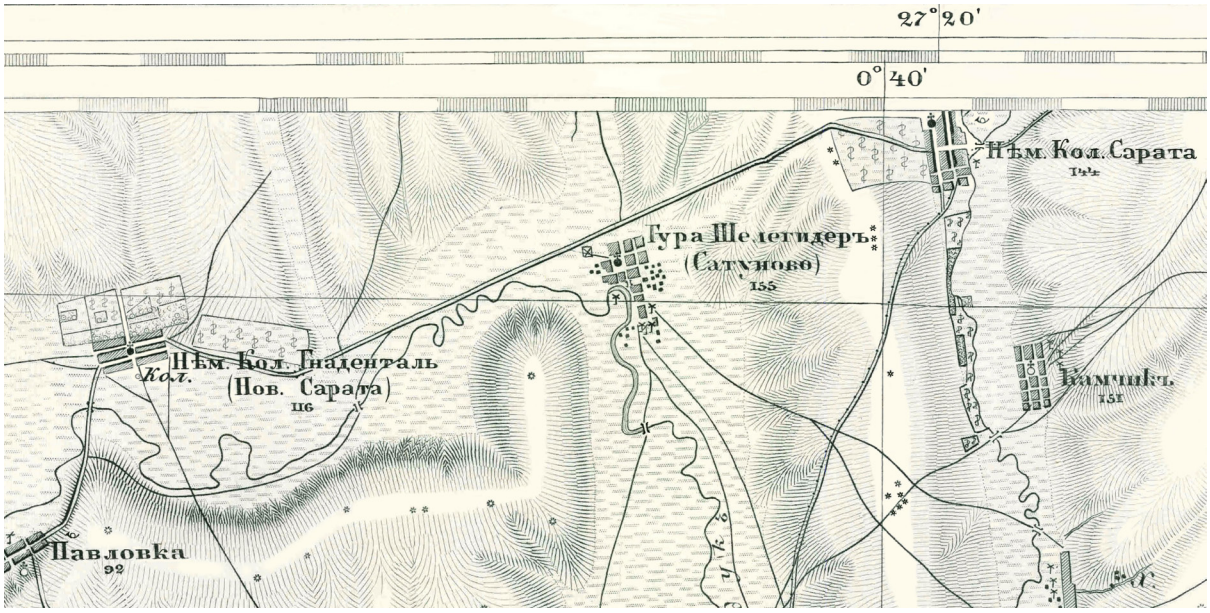

Рис. 7. Южная часть земель бывших колоний Саратской группы в 1868 г. (карта «трехверстовка», л. XXXII-8, фрагмент).

жавший научные сообщения, в том числе из приложений к немецкоязычной «Санкт-Петербургской газете», издавал филолог д-р Клеменс Фридрих Мейер (1824-1899) – главный редактор этой газеты.

В свою очередь в 1856 г. «Журнал министерства государственных имуществ» публикует анонимную статью «Несколько замечаний о колонии Сарате в Аккерманском уезде Бессарабской области» (Несколько 1856). Появление ее в этом издании тоже не случайно – колонии были подведомственны этому министерству и ведомственный журнал часто публиковал подобные сообщения. Названная статья является другим (отличным от опубликованного в Журнале Министерства внутренних дел) переводом обзора Саратского округа из «Собеседника», очень сокращенным, касающемся только колонии Сарата, в нем опущены большие фрагменты и отдельные даты.

Заметим, что опубликованные переводы не являются результатом нового изыскания и имеют компилятивный характер. Публикации в «Собеседнике» стали популярным и доступным первоисточником для составления всевозможных описаний иностранных колоний в России (Внутренние 1855).

В 1862 г. в справочном издании педагога Эдуарда Генриха Буша (1811-1887) с материалами к истории церковной и школьной жизни в евангелическо-лютеранских приходах России появилось еще одно описание саратских колоний на немецком языке (Busch 1862). Оно включено в раздел «Саратский приход» и является укороченной (со значительными купюрами) версией статьи из «Архива научных знаний...» Эрмана. Буш, однако, сослался на предшествующую публикацию, но изменил формат очерка, допустил некоторые неточности. Так, он называет колонию Гнаденталь «Новая Саратовка», что не соответствует действительности.

Картографирование Буджака в 1830-х - 1880-х гг. имело свои особенности по сравнению с другими регионами Российской империи. Так, оно в значительной мере основывалось на наработках и кадровом потенциале Военно-топографической комиссии Бессарабии. В 1852-1859 годах на этой базе выполнили Генеральное межевание земель Бессарабии, а также полковником Федоровым была сделана рекогносцировка края 1853-1855 гг. для создания региональных листов «Военно-топографической карты», известной как «трехверстовка» (Сапожников 2011, 214, список карт). Саратские колонии изображены на двух листах этой карты (XXXI-8 и XXXII-8), не отличающихся высокой детализацией (рис. 7-8).

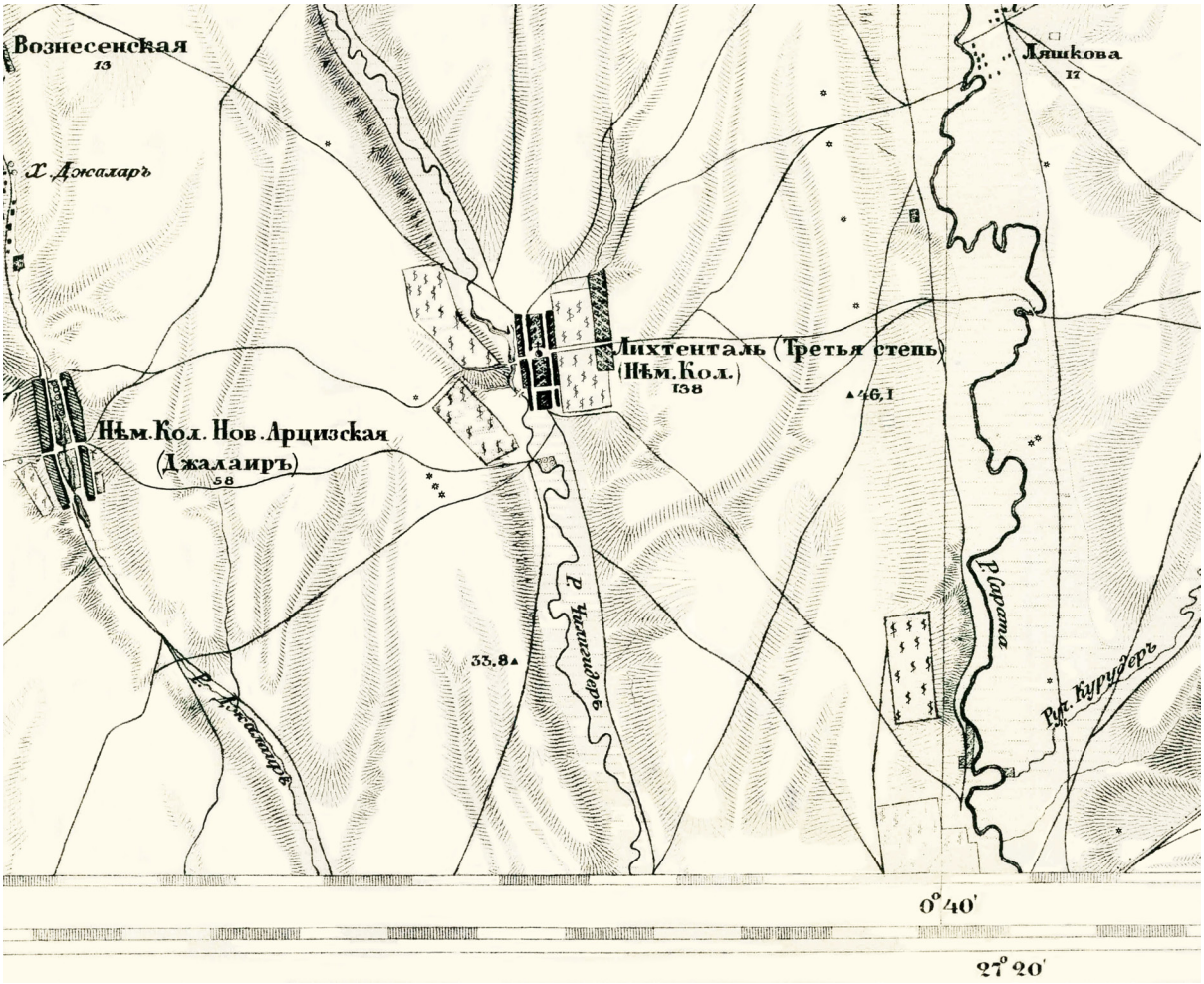

Рис. 8. Северная часть земель бывших колоний Саратской группы в 1877 г. (карта «трехверстовка» л. XXXI-8, фрагмент).

По этим причинам и из-за утраты Российской империей по итогам Крымской войны 1853-1856 гг. южных районов Бессарабии «Военная топографическая съемка» в масштабе ½ версты в дюйме задержалось тут на 15 лет, а так называемых «вновь присоединенных» придунайских районов – до 1882-1884 гг. Последние съемки легли в основу «двухверстовой карты», листы данного региона которой напечатали накануне и в ходе Первой Мировой войны. К сожалению, нужных нам листов этой карты (XLVII-28 и XLVIII-28) до сих пор нет в открытом доступе, что в некотором смысле компенсируется наличием более поздних карт 1920-1940-х гг. (как советских, так и румынских), а также наличием межевых схем земель и планов самих немецких колоний.

Не вдаваясь в характеристику других специальных планов и карт Буджака (геологических, исторических и пр.), скажем несколько слов об этнографических картах. Пестрая картина национального состава Бессарабии неоднократно находила свое отражение на ряде мелкомасштабных карт крупных регионов, начиная с «Этнографического атласа Европейской России» П. Кёппена 1848 г.

Первой подробной была «Этнографическая карта сельского населения Бессарабии», составленная Л.С. Бергом по данным В.Н. Бутовича и другим источникам конца XIX - начала XX вв. Она напечатана в 1920 г., но опубликована позже (Берг 1923). Ее основной принцип состоит в том, что преобладание в том или ином населенном пункте числа жителей определенной национальности отображено на карте зоной определенного цвета (немцев – голубого, молдаван – синего, украинцев – розового, русских – светло-корич-

невого). По идее, их пределы должны были бы совпадать с границами земельных дач, однако, сравнив эти зоны с картой наделов (рис. 4), мы увидели массу несоответствий. Наиболее разительным является уменьшение площади «молдавских» земель Гуру-Челигидера за счет «русских» Павловки, а «немецких» Сараты за счет «украинских» Плахтеевки (рис. 11). Кроме того, не ясно, как определялся цвет тех частных земельных дач, население которых было смешанным или непостоянным.

Саратская группа в военно-статистических описаниях 1840-1870-х годов. Из более поздних источников описательного характера внимания заслуживают три военных обозрения Бессарабской области. В первом из них, М.И. Дарагана, в конце 1840-х годов также подчеркнуты успехи немецких и болгарских поселенцев, причем отмечено, что во всех колониях есть школы, а в Сарате «один из колонистов пожертвовал даже значительную сумму на сельское училище». Однако Сарата не попала в перечень «примечательных мест области», и даже специально обращалось внимание на то, что войскам следует избегать постоев в ней «по нездоровью климата» (Дараган 1849, 104-105 и 67 «спец. сведений»).

В следующем по времени военном обозрении Бессарабской области А. Защука, вышедшем в серии «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба», немецким колониям посвящен специальный раздел. В нем приведены статистические данные на конец 1850-х годов по трем округам, из которых Саратский был учрежден в 1836 г. Штат окружного приказа состоял из обер-шульца, двух бейзицеров и писаря, а средства на его содержание собирались с колонистов. Приведем общие данные о населении колоний Саратского округа:

	Число дворов	**мужчин**	**женщин**
Сарата	107	435	443
Гнаденталь	86	325	317
Лихтенталь	82	321	327
Всего:	275	1081	1087

Кроме этого, в книге приведен краткий обзор сельского хозяйства населения и сведения о числе учеников школ, а описание домашнего быта дано кратко и суммарно, без учета разного происхождения колонистов и их вероисповедания (Защук 1862, 514, 520).

Заметим также, что со второй половины 1850-х годов, из-за упомянутой выше утраты земель, через Сарату и Гнаденталь проходил почтовый тракт №61 Кубей (Червоноармейское) – Таганрог (через Одессу, Херсон и др. города). На нем, кроме Сараты, в этом районе была почтовая станция Павловка, а в Татарбунарах содержалось отделение от этого тракта[33].

В «Военном обозрении Одесского военного округа», отражающем ситуацию на 1860-е гг., преобладает военная информация (о местах лагерей, постоев, дорогах и т.п.), но имеются и географические данные, в частности описания рек Когильник (Кундук) и Сарата. Особенно интересна характеристика маршрутного пути № 14 Одеса – Кубей (частично совпадает с дорогой № 61; см. выше), а именно – описания мостов, бродов и пр. Там же названо число дворов в придорожных селах: Сарата – 136, Гнаденталь – 190, Гура Челигидер – 140, Павловка – 86 (Военное 1871, 175-176; 44-46 в табл. 14).

Природно-географические описания. Этот круг источников является одним из наиболее представительных, а первые работы такого характера, являясь, как правило, составляющими более общих обзоров, появились еще в 1810-х гг. (Сапожников 2015) и продолжали создаваться до 1840-х гг. включительно (Сапожников, Цеунов 2022). Здесь мы ограничимся характеристикой двух более поздних из них, когда изучением геологии и природы Бессарабии занялись профессиональные ученые.

Первый дает представление о сырье для каменного строительства рассматриваемого района. Речь идет об описании экскурсии, совершенной доцентом кафедры геологии и палеонтологии Новороссийского университета И.Ф. Синцовым в 1872 г.: «От колонии Новый Арциз через Гнаденталь до Павловки дорога идет довольно ровной местностью, лишенной всяких обнажений. Возвратимся опять к

[33] Почтовый дорожник Российской Империи на 1875 г., 100.

аккерманскому тракту. От Павловки до Саратской [почтовой] станции местность довольно ровная. Близ с. Гура-Челегедер в небольших возвышенностях ломают камень частью песчаный, частью известковый, с такими же окаменелостями, как и в с. Павловка. В Сарате – то же самое. Впрочем, саратский камень имеет сильно изъеденную наружность и напоминает одесскую жерству или дикарь. Окаменелости те же, что и раньше. Во многих пунктах возле трех упомянутых сел, в наиболее низменных местностях, наблюдается рыхлый песок; так что и здесь рассматриваемые нами породы, по мере углубления внутрь, становятся более рыхлыми. То же самое повторяется и дальше, по направлению к Байрамче (Николаевке-Новороссийской). Верстах в 5 [к востоку] от Сараты были устроены каменоломни, теперь оставленные по недостатку камня. В каменоломнях этих выступает такой же желтый песчаник, как и в Сарате; он сильно разъеден, подобно одесскому дикарю, но без окаменелостей. Толщина этого пласта не более фута. Описанный песчаник покоится на песке также охряно-желтого цвета» (Синцов 1873, 463-464).

Очерк о флоре региона написал сотрудник ботанического сада Киевского университета В.И. Липский, который, по инициативе проф. И.Ф. Шмальгаузена, совершил в 1886-1888 годах ряд экскурсий по Бессарабии. Здесь он познакомился с натуралистом-любителем А.И. Боссе, «который, несмотря на свои годы, в продолжение нескольких лет энергично и неутомимо занимается собиранием растений главным образом на самом юге Бессарабии, где он имеет постоянное жительство (Ст.[арая] Сарата Аккерманского уезда), а также собирает растения и в других местах. Если он опубликует со временем список собранных им растений, то сведения наши о растительности Бессарабии получат значительное приращение» (Липский 1889, 231). Пока нам не удалось найти материалы об этой личности[34].

Что касается самой Сараты, то В.И. Липский сделал о ней одно замечание: «Искусственных насаждений здесь мало. Некоторые я видел. Например, возле немецкой колонии Ст.[арая] Сарата. Лесок расположен на берегу р. Сараты и состоит главным образом из лжеакаций, также бересты, ясеня. Говорят, он здесь насажен по распоряжению правительства несколько десятков лет тому назад» (Липский 1889, 233).

Анкетирование ООИД 1882-1884-х гг. Сначала скажем о том, что традиция опросов такого рода имеет в Бессарабии глубокие корни. 9 октября 1837 г. министр внутренних дел Д.Н. Блудов «разослал циркуляр о доставлении губернаторами сведений о наличии монастырей, церквей, замков, домов, водопроводов, мостов, развалин стен, остатков древних дорог и пр.». Выполняя его, военный губернатор П.И. Федоров приказал полицейским «без замедления доставить точные и полные сведения о древних зданиях, с означением настоящего их положения, и если возможно, то доставить рисунки таковых древностей и изложить вкратце историю существования оных, или предания, кои на их счёт сохранились» (Халиппа 1902, 96). Беглые описания и ответы на вопросы (некоторые содержали рисунки и чертежи) были обнародованы дважды (Сведения 1839; Халиппа 1902), но в целом архивное дело из Канцелярии генерал-губернатора «О доставлении сведений о древних зданиях и пр.» осталось неопубликованным, впрочем, Сарата и ее окрестности в нем не упоминались (Сапожников, Кашуба 2019, 123).

Позже, в 1898-1899 гг., Бессарабской губернской ученой архивной комиссией «корреспондентным путем» были собраны материалы для «Археологической карты Бессарабской губернии», которые утрачены (Протоколы 1907), а в 1913 г. Статистический отдел губернского земства посредством рассылки опросных листов, составленных Н.К. Могилянским, получил информацию, из которой, по решению Секции антропологии, географии и этнографии Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания, Я.М. Эбергардт составил в 1916 г. т.н. «Свод памятников старины и археологических находок в Бессарабии» (Сапожников, Кашуба 2019).

Однако мало кто знает, что в 1884 г. был проведен еще один всегубернский опрос, направленный на получение как можно более разносторонней характеристики отдельных населенных пунктов, который организовало

[34] Возможно, это Адольф (Карл-Адольф) Иоганнович Боссерт (Bossert).

ООИД. Для осуществления анкетирования вновь привлекались местные учителя. Его результаты в виде подборки из 32 статей (отдельных дел) хранятся в Киеве в Институте рукописей[35]. Если охарактеризовать в целом комплекс по Бессарабской губернии, то из проанкетированных населенных пунктов сегодня 17 находятся на территории Республики Молдова, а 14 – Украины[36]. Из последних три села расположены в Черновицкой, 11 – в Одесской области, причем только среди вторых есть анкеты бывших немецких колоний – Сараты и Гнаденталя (прил. 4, 5).

В данной работе мы остановимся на последних, но сначала скажем об анкетировании в ООИД в 1880-х гг. Первое упоминание о нем находим в протоколе заседания ООИД 22 января 1882 г. «*Слушали*: VII. Программу сотрудника А.С. Князева, по которой намерен собирать историко-статистические сведения о Херсонской губернии. *Определили*: Полезное предприятие принять с признательностью и, в случае надобности, способствовать материалами, хранимыми в Обществе»[37]. 22 октября 1882 г. на 207-м заседании ООИД А.С. Князев сообщил об «Описаниях 10 селений Ананьевского и Тираспольского уездов Херсонской губ., составленных сельскими учителями и учительницами»[38]. На заседании ООИД 28 января 1883 г. «*Слушали*: 17 описаний селений и местечек, составленных сельскими учителями и учительницами Херсонской губернии Тираспольского и Ананьевского уездов, предъявленных сотрудником А. Князевым. *Определили*: Все означенные статьи передать в издательский комитет»[39]. Получается, что А.С. Князев предложил программу с целью описания селений названного региона в январе 1882 г. и через год сумел получить всего 27 описаний сел.

Позже «границы описаний» расширились. В период с 14 ноября 1883 г. по 14 ноября 1884 г. на одном из заседаний ООИД неизвестный представил «Описания некоторых селений (13) Новомосковского уезда Екатеринославской губернии, доставленные учителями местных сельских училищ. Описания некоторых селений (8) Бердянского уезда Таврической губ.»[40]. В период с 14 ноября 1884 г. по 14 ноября 1885 г. на одном из семи заседаний ООИД от инспектора народных училищ Екатеринославской губернии А. Бужинского[41] для 14-го тома «Записок» было предложено «… несколько сведений о селах Мариупольского уезда, доставленных сельскими учителями». А инспектор народных училищ Бессарабской губернии[42] предоставил «…описание 31 селения этой губернии»[43]. Без всякого сомнения это и есть искомые нами 31 описание, но сразу же скажем, что их не опубликовали ни в 14-м, ни в последующих томах ЗООИД.

Что касается *Александра Сергеевича Князева* (28.02.1814–28.02.1897), то о его жизни и научной деятельности известно не так уж мало (А.С. 1890; Г.К. 1898; Егорова 1997; Левин 2014; и др.). Поэтому кратко остановимся на одесском периоде его биографии 1878-1885 гг., когда он занимал должность директора народных училищ Херсонской губернии. Уже 4 декабря 1878 г. его избрали корреспондентом Императорского Одесского общества истории и древностей[44], а позже он стал членом-сотрудником[45]. Живя в Одессе в указанные годы, А.С. Князев значился по Министерству народного образования сначала коллежским, а потом статским советником, был чиновником V класса, имел ордена Св. Станислава с короной, Св. Анны II-й степени и «Знак отличной беспорочной 15-летней службы»; жалованье 2500 руб. в год (с квартирными,

[35] Институт рукописей Национальной библиотеки Украины им. В. Вернадского (Киев) (далее ИР НБУВ), Ф. V, д. №672-703.

[36] Дело № 673, содержащее рукопись Д. Вержбицкого, посвященную с. Вареновке Таганрогского градоначальства, включает единственный известный и актуальный и для Бессарабии вопросный лист или анкету (прил. 3).

[37] 203 заседание Императорского Одесского общества истории и древностей (далее ИООИД), 22 января 1882 г. (Одесса 1882), 3.

[38] Отчет ИООИД с 14-го ноября 1881 г. по 14-е ноября 1882 г. (Одесса 1882), 6.

[39] 209 заседание ИООИД, 28 января 1883 г. (Одесса 1883), 3.

[40] Отчет ИООИД с 14-го ноября 1883 г. по 14-е ноября 1884 г. (Одесса 1885), 7.

[41] Александр Иосифович Бужинский подписал вопросник для учителя Д. Вержбицкого (прил. 3).

[42] Фамилию этого чиновника установить трудно, так как такую должность имели 5 человек (по числу учебных округов) и среди них не было А.С. Князева.

[43] Отчет ИООИД с 14-го ноября 1884 г. по 14-е ноября 1885 г. (Одесса 1886), 6.

[44] Отчет ИООИД с 14-го ноября 1878 г. по 14-е ноября 1879 года (Одесса 1880), 4; 186 заседание ИООИД, 4 декабря 1878 г. (Одесса 1883), 3.

[45] Отчет ИООИД за 1897 г. (Одесса 1898), 5.

канцелярскими и разъездными расходами)[46]. За это время он напечатал четыре заметки в «Одесских епархиальных новостях». Кроме Императорского Одесского общества истории и древностей, состоял в Обществе древней письменности (Санкт-Петербург), а также в Историческом обществе и Статистическом комитете Пскова (А.С. 1890).

Итак, А.С. Князев был автором идеи анкетирования силами сельских учителей и составителем опросного листа, возможно, что он принял участие в опросе в Херсонской губернии. Кроме Херсонской, программа затронула Екатеринославскую, Таврическую и Бессарабскую губернии[47]. Заметим также, что фактически она не закончилась в 1884 году, так как после 1888 г. для создания археологической карты по Херсонской губернии разослали анкеты (программы) Московского археологического общества. На них были получены ответы 56 корреспондентов – от 2 до 13 по отдельным уездам. Материалы вошли в текст (по сути – объяснение неопубликованной карты) под названием «Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии (Ястребов 1894, 64-65).

А теперь время рассказать об авторе статьи о Сарате 1884 г. *Емельян Иванович Бодникевич* родился в Хотине, посещал гимназию в Каменец-Подольске. Получил право преподавать в уездных училищах. Работал в Хотинском, затем в Аккерманском училищах. 1 января 1879 г. переведен в Вернеровское центральное училище, куда его пригласил местный пастор. В 1881 г. был назначен его директором и занимал эту должность до пенсии в 1907 г. «Бодникевич был добросовестным учителем. У школьников был популярен и уважаем. Благодаря верному исполнению долга, он приобрел перед училищем особые заслуги» (Heimatbuch 1979, 252). Еще более положительная характеристика, основанная на предыдущей, содержится в другой книге (Узунов 2021, 70). Правда, в 1890 г. 29 учеников I и II классов подали на него жалобу, в которой попросили назначить им другого преподавателя русского языка из-за того, что Е.И. Бодникевич оскорблял их бранными словами, плохо вел занятия и вымогал взятки, которые они назвали «хабаром». Преподаватель объяснил случившееся своими высокими требованиями, и в итоге конфликт был урегулирован путем уступок ученикам, которым разрешили сдавать облегченный экзамен (Плесская 2013, 73-74). Так или иначе, Е.И. Бодникевич написал в 1884 году довольно качественный обзор Сараты, хотя, на наш взгляд, чересчур лаконичный (прил. 4).

Об авторе описания Гнаденталя (прил. 5), «патриархе» местного краеведения И.Я. Кохе, было сказано выше.

Изучение археологии района в 1880-е - 1890-е гг. Несмотря на отсутствие на землях Саратского колонистского округа остатков монументальных памятников наподобие древних городищ или крепостей, Сарата в конце 1880-х годов стала одним из центров становления археологии как в Бессарабии, так и во всем Северо-Западном Причерноморье. Случилось это благодаря местному уроженцу Ф.И. Кнауэру, который, начав обучение в Вернеровском училище, смог получить высшее образование и стать профессором Киевского университета Св. Владимира. Здесь нет нужды описывать биографию и раскопки этого ученого, так как они подробно освещены в литературе (Кашуба, Сапожников 2019; Сапожников, Присяжнюк 2019; и др.). Поэтому мы коротко скажем лишь о его исследованиях на землях села Сарата.

Исследования Ф.И. Кнауэра. Из 11 курганов, раскопанных ученым, в указанном районе располагались 6: пять исследовались в 1888 г. – № 1-5 (рис. 9, 1-5), один в 1889 г. – №10 (рис. 9). В ходе разведок одного из авторов статьи 2018 года выяснилось, что из них две наименьшие намогильные насыпи (№ 2 и 4) утрачены, а остальные сохранились и при желании могут быть доисследованы. Дело в том, что Ф.И. Кнауэр раскопал их колодцами, то есть значительная часть их подкурганного пространства может содержать в себе неисследованные могилы и такие объекты, как кольцевые рвы, каменные кромлехи и т.п. Судя по всему, в наименьшей степени (по площади и глубине) раскопки затронули

[46] Список лицам, служащим по ведомству Министерство народного просвещения. 1879/80 учебный год (Санкт-Петербург 1879), 579; То же. 1883/4 учебный год (Санкт-Петербург 1883), 353.

[47] ИР НБУВ, Ф. V, д. №670-671, 704-708, 711. Из этой серии единственной опубликованной является работа учителя Э. Ставраки о колонии Грунау 1884 г. (ИР НБУВ, Ф. V, д. №708) (Тарасенко 2020, 35-41).

Рис. 9. Курганы на «Плане с. Сараты и саратской земли 1889 г.» Ф. Кнауэра.

курган №1 (Сапожников 2019б). Фотография этого кургана под названием «Большой пушечный холм» опубликована в книге о Сарате (Heimatbuch 1979, Abb. 222). Там же помещена заметка местного учителя и краеведа Ф. Вагнера «Из истории о курганных захоронениях», которая интересна в первую очередь попыткой объяснения происхождение термина «Пушечные холмы». Кроме этого, автор написал о том, что в 1930-х годах местность к северу от Сараты, где в 1889 г. был исследован курган №10, называлась «Раскопанный холм» – abgegrabener Hügel (Wagner 1979; Сапожников, Кашуба 2020, 162, рис. 3-4).

План Ф.И. Кнауэра. Отдельно скажем о «Плане с. Сараты и саратской земли» 1888 г., топооснова которого была снята до 1879 г. На протяжении длительного времени этот ценный источник был практически неизвестным, поскольку отсутствует (скорее всего, украден) в большинстве экземпляров статьи (Кнауэр 1889). По сути, это первая археологическая карта одной земельной дачи для всего Юга (рис. 9). На нее нанесены 23 кургана, хотя пронумерованы из них лишь 12. Если сравнить ее с трехверстовой картой, то на двух листах последней в том же районе присутствуют всего 10 намогильных насыпей, с учетом геодезического пункта с абсолютной отметкой

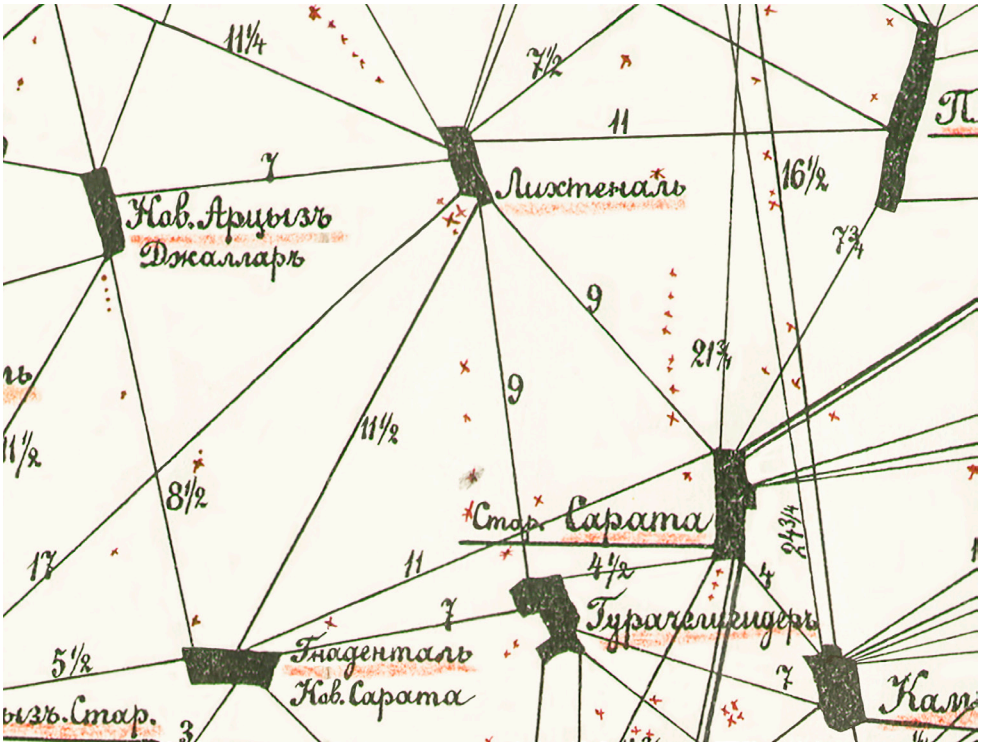

Рис. 10. Курганы земель бывших колоний Саратского округа в 1890 г. (по А. Матвееву, фрагмент).

+46,1 саж. на кургане №1 (рис. 7-8). Сказанное говорит о высоком профессионализме автора плана, так как он не нанес всего 5-6 курганов, присутствующих на этой территории в виде распаханных пятен на поверхности, которые видны на аэрофотоснимках интернет-программы «Гугл-карты». Новшеством является нанесение по его периметру визирных направлений, взятых с вершины кургана № 1, вероятно, с использованием мензулы. Всего их 20, а с учетом того, что в каждой из них отмечены от 1 до 4 насыпей, то всего 34 (рис. 9). Наверняка было бы весьма интересно проверить, насколько изменилась эта картина на сегодня, но надо иметь в виду, что в 1888-1889 гг. дальнему обозрению окрестностей не мешали высокие лесополосы, посаженные преимущественно в 1940-1950-х годах.

Разведки А.А. Матвеева 1890 года были нацелены на поиски курганов в Аккерманском уезде. Поскольку недавно была опубликована статья об археологических работах этого исследователя, в которой в полном объеме опубликован его полевой отчет (Сапожников, Кашуба 2022), здесь мы ограничимся лишь описаниями курганов на землях бывшего Саратского округа и их окрестностей, которые были выполнены в ходе двух поездок из Аккермана в июне и июле 1890 г.

О первой экскурсии написано: «Следуя по дороге в с. *Старая Сарата*, <…> не доезжая 1½ версты до Сараты – один курган около 1 саж. На полях Сараты (кроме 7-8 почти исчезающих могил) можно отметить около дюжины еще сохранившихся, из них – одна в 2½ саж., две – в 1½ саж., большинство от 2 аршин и менее. Пять из них со следами правильной, хотя местами как бы незаконченной раскопки. По заявлению колонистов, курганы эти исследовал весной 1888 г. профессор из Киева Кнауэр. Находки: людские и конские кости, остатки железной сбруи, браслеты, кольца (серебряные или золотые). Узнав от немцев, что на землях ближайших к Сарате сс. Гурачелигидер, Камчик и Михайловки находится много курганов, и притом значительных по высоте, я объехал их урочища, насчитал и отметил, конечно, далеко не все и приблизительно топографически (в зависимости от весьма несовершенной карты Аккерманского уезда [рис. 10]): а) возле *Гурачелигидер* – до десяти курганов (большинство 2-3 саж., а два экз. до 10 саж.); б) у с. *Камчик* – два кургана (5-6 саж.) и пять могил (2-4 саж.);

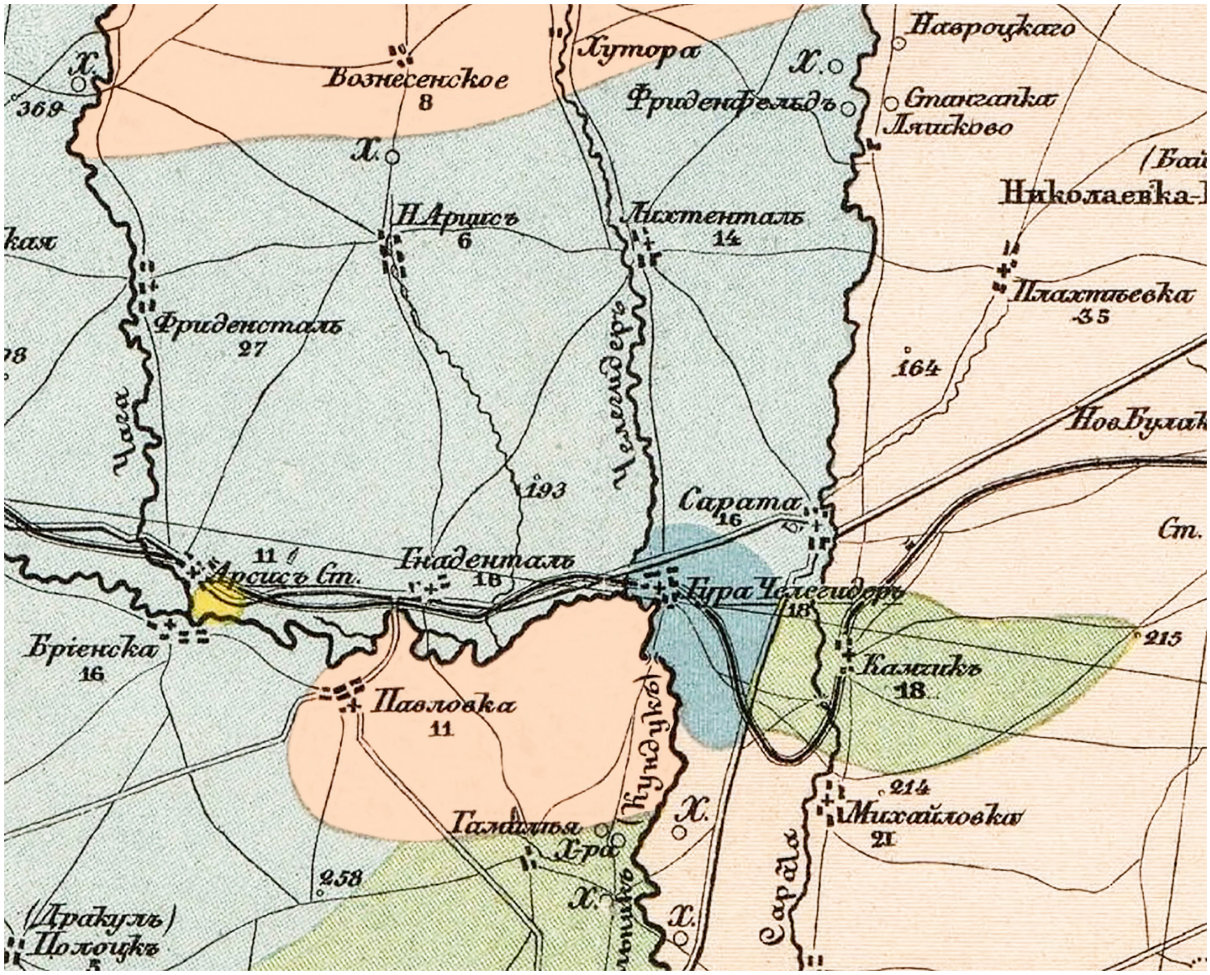

Рис. 11. Окрестности Сараты на «Этнографической карте сельского населения Бессарабии» Л. Бергом и В. Бутовича на рубеже XIX - XX вв. (Берг 1923, фрагмент).

на землях *Михайловки* – только три кургана (между 1 саж. и 5 арш.), другие весьма незначительны».

Вторая экскурсия: «15 июля, ранним утром выехал я [из Байрамчи] в с. Плахтеевку, которое избрал исходным пунктом для дальнейшей курганной экскурсии по юго-западной части уезда. В окрестностях *Плахтеевки* отмечено мной четыре кургана (от 4 арш. до 2 саж.). По дороге из Плахтеевки в с. *Лихтенталь* отличен один курган (более 2 саж.), а к ЮЗ от него – кучка могил, из которых одна, кажется, превышает 6 саж. Ряд курганов (в количестве) тянется на СЗ от Лихтенталя, вправо от дороги в *Вознесенское*, разнообразясь по высоте от ½ до 2 саж. <…> У южной оконечности Джаллара [Джалаира или Арцизской 2-й колонии] начинается ряд курганов, идущих по направлению к с. Гнаденталь (в числе пяти экз. три кургана высотой от 1 саж. и до 2½ саж.). На степи *Гнаденталь* насчитывается около 8 курганов, из числа которых я отличил выдающихся только 4 (от 1 до 3 саж. высотой). Возле *Павловки* насчитал я около полудесятка могил, но отличил из них только три экз. высотой от 2 до 4 саж.» (Сапожников, Кашуба 2022, 122, 124-125).

Как видим, у Сараты А.А. Матвеев в первую очередь обратил внимание на «свежие» следы раскопок Ф.А. Кнауэра и охарактеризовал их как «правильные, но незаконченные» (см. выше). Всего на даче Сараты он отметил 14 курганов, в том числе наиболее крупный из них высотой до 6 саж. (рис. 9, №1) к юго-западу от Лихтенталя. На землях последней колонии он увидел группу из 6 насыпей по дороге в с. Вознесенское и еще 4 кургана к югу от нее. На землях Гнаденталя описано 8 кур-

Рис. 12. Учитель И.Я. Кох (Rüb 1930, 70).

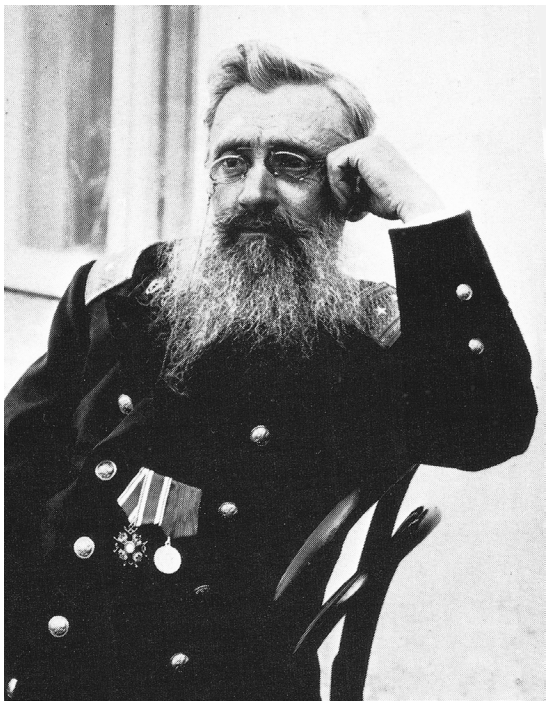

Рис. 13. Учитель и директор Саратского училища Е. Бодникевич (Heimatbuch 1979, Abb. 204).

ганов вразброс (на карте отметил 6), что противоречит утверждению учителя И.А. Коха о том, что «в селении нет ни памятников древности, ни курганов» (прил. 5).

В целом А.А. Матвеев показал себя квалифицированным полевым археологом, выявив больше курганов, чем топографы, снимавшие соответствующие листы «трехверстовки» (рис. 7-8). Существенным недостатком его работ является использование мелкомасштабной «Карты населенных мест Аккерманского уезда с означением расстояний в верстах», на которой нет гидрографической сети (рис. 10; Сапожников, Кашуба 2022, рис. 7). Тем не менее, думается, что перспективно проведение разведок с целью выявления и привязки курганов, обнаруженных А.А. Матвеевым в 1890 г.

Заключение

Подводя общие итоги статьи, авторы в первую очередь хотят подчеркнуть ее нетрадиционный, можно сказать экспериментальный характер. Он выражается в применении к одному, географически довольно узкому микрорегиону комплексных исследований, сочетающих в себе источники и методику разных наук – историографии, археологии, истории, источниковедения, археографии, географии и картографии. Дело в том, что мы хотели охарактеризовать данный регион всесторонне, по сути создать его обобщенный, но богатый разными штрихами портрет. Такой подход в наше время является наиболее актуальным, исходя из массового развития интереса широких масс населения к краеведению, остаткам местных древностей, к поискам истоков местных традиций и генеалогии и необходимости, в связи с этим, введения в научный оборот новых источников.

Такими «забытыми» материалами являются публикуемые впервые документы (прил. 3-5), которые являются археолого-историко-этнографическим срезом немецких населенных пунктов и одновременно результатом деятельности конкретных людей по состоянию на 1884 г. Мы намеренно не редактировали эти и более ранние приложения, ограничившись только легкой грамматической правкой и снабдив комментариями, поскольку они являются весьма специфическими источниками, сохраняющими в себе дух той эпохи, проявления степени образованности, личных качеств и даже национальности их авторов.

Благодарности. Авторы искренне благодарят сотрудников Института рукописей Национальной библиотеки Украины за возможность копирования описаний немецких колоний, а В. Борденюка за поиск и сканирование фотографий моста на р. Кундук.

Рис. 14. Мост через р. Когильник на старой дороге Сарата – Татарбунары в 1980-х гг. (Татарбунарский краеведческий музей, автор неизвестен).

Приложение 1

Колонии виртембергских и баварских переселенцев
(Статистическое 1899, 216-220, 282-283)

/216/ Водворены в Бессарабии 1822 года по Высочайшему повелению, на общих правах и преимуществах, дарованных иностранным поселенцам; с начала основания сих колоний заведывание над оными отдано было в распоряжение пробста Линдел[а], ныне же находятся они в непосредственном ведении главного попечителя колонистов южного края России. Земля, отмеженная для этих колоний, заключается в трех участках; на одном поселилась колония Сарата, а две остаются еще незаселенными[48]; положение их следующее.

Колония Сарата

Поселена на правом берегу речки Сараты, у подошвы горы ниже селенца, где была татарская деревня Гура-Курудер. В оном 1827 года состояло:

КОЛОНИСТОВ:	семейств вообще	душ муж.	душ жен.
Виртембергцов	57	114	83
Баварцов	40	111	125
Баденцов	1	2	1
Австрийцев	1	2	1
Французов	-	-	1 /217/
Магденбургцов	-	1	-
Мекленбургцов	1	2	1
Итого:	100	231	213

[48] Речь идет об участках, на которых будут образованы колонии Гнаденталь и Лихтенталь.

Костел католический, каменный	- 1
Домов каменных	- 77
Мельница ветряная	- 1
Мельница земляная	- 1
Колодезей каменных	- 69
Виноградных и фруктовых садов новозаведенных	- 100
СКОТА:	
Лошадей	- 170
Рогатого	- 1144
Овец	- 38

Участок, отведенный при сей колонии, смежен с пустопорожними участками, показанными под литерою А и Б, принадлежащими колонистскому управлению, с участком под №49, владения полковника графа Ламбздорфа[49], с тремя казенными пустопорожними участками под №№ 37, 41 и 44 и с дачей казенного селения Гура Чилигидер или Сатунов [рис. 3]. В нем земли:

Удобной:	десятин	сажень [кв.]
Под заселением колонии	50	130
Под новозаведенными виноградными садами	98	370
Степи для хлебопашества и сенокоса	4845	-
Лугу по долине Сараты	1232	-
Итого удобной	6225	500
Неудобной:		
Под рекой Саратой	29	400
Под протоками Курудер	6	1100 /218/
Под дорогами	33	300
Под рытвинами	8	100
Итого неудобной	76	1900
Всего удобной и неудобной	6302	-

Для 98 наличных семейств причитается удобной земли по положению на каждое семейство по 60 десятин, всего 5880 десятин, за исключением оных из отмежеванного участка остается 345 десятин и 500 сажень удобной земли на предбудущее заселение.

Колония Сарата отличается против прочих хорошей постройкой домов, чистотой и трудолюбием во всех хозяйственных заведениях. Жители ее, в короткое время пребывания их здесь, довольно уже показали успехов и старания своего в садоводстве, умножении скота и земледельчества, в течении не более 4-х лет развили 100 виноградных и фруктовых садов, многие из них приносят плод, вознаграждающий трудолюбие поселян, и пустая степь переменила дикий свой вид, представляя взору природные приятности и выгоды, свойственные земле и достигаемые трудами и попечениями.

В колонии сей проживает известный механик и часовых дел мастер Алоизий Шерцингер[50], занимающийся своим мастерством. В числе прочих колонистов находятся следующие ремесленники: слесарей 2, кузнецов 9, плотников 4, столяров 2, токарь 1, каретник 1, бондарь 1, пекарей 2, портной 1, обойщиков 4, перчаточников 2, сапожников 7, ткачей 20, каменщиков 3, кожемяк 1, рещиков 2, садовников 6, кои по мере надобности отправляют их рукоделия, но особенных заведений и фабрик не находится.

[49] Точнее Ламздорфу – одному из сыновей генерал-адъютанта, первого главы Курляндской губернии, воспитателя великого князя Николая Павловича М.И. Ламздорфа (1745-1828).

[50] Шерцингер (Schertzinger) Алоиз (1787-1864), один из первопоселенцев колонии, выходец из Фуртвангена, Великое герцогство Баден.

Незаселенный участок под литерой А

Лежит по обеим сторонам долины Чилигидер, смежен с немецкими колониями: Саратой, Арсиской, /219/ I и II, с пустопорожжими участками казенного ведомства под №№ 17 и 33, с участком под № 49, пожалованным полковнику, графу Ломбздорфу [Ламздорфу], и с двумя участками под литерами **b**, определенным для поселения виртембергских и баварских колонистов, и **d,** отведенным во владение по Всемилостивейшему пожалованию флота лейтенанту Шредеру. В нем земли:

Удобной:	десятин	сажень [кв.]
Степи пахатной и сенокосной	4518	-
Лугу по долине Чилигидер	370	-
Итого	4888	-
Неудобной:		
Под протоками Чилигидер	9	-
Под рытвинами	6	-
Под дорогами	17	-
Итого неудобной	32	-
Всего удобной и неудобной	4920	-

Незаселенный участок под литерой В

Состоит по обеим сторонам лощины Джалагир и по левому берегу речки Когильника, смежен с немецкими колониями: Саратой, Арсиской I, с пустопорожними участками казенными под №66 и с пожалованным Ралу Калиархи, урожденной княгине Мурузи[51], под №64, ограничиваясь от оных речкой Когильником, с дачей казенного селения Гура-Челегидер, или Сатунов и с участком под литерой **d**, пожалованным флота лейтенанту Шрейдеру. В коем земли:

Удобной:	десятин	сажень [кв.]
Степи пахатной и сенокосной	3485	850
Лугу по долине Когильника и Челегидер	1162	-
Итого	4647	850 /220/
Неудобной:		
Под половиной речки Когильника	17	-
Под протоками Джалаир и Челегидер	4	950
Под дорогами	40	-
Итого неудобной	61	950
Всего удобной и неудобной	4708	1800

/282/ **Участок под литерой d**

Пожалован флота лейтенанту Александру Шрейдеру, коему пожаловано количество обработанной земли родителями его, снятое по показаниям понятых и отмежеванное 1827 года в одном месте. Участок сей лежит по обеим сторонам ручья Джалаир, смежен с двумя пустопорозжими участками под литерами (**d**[52] и **b**), отведенными для поселения виртембергских и баварских колонистов. В оном состоит земли:

Удобной	десят.[ин]	сажен.[ь кв.]
Под заселением хутора	1	1800
Под двумя фруктовыми садами	3	800
Степи пахотной и сенокосной	201	1350
Итого удобной	206	1550

[51] Калиархи Ралу, урожд. княжна Мурузи (1782-1831), дочь князя Александра Мурузи (1750-1816), господаря Молдавии и Валахии.

[52] Опечатка в публикации. Следует читать: a.

Неудобной		
Под дорогами	2	
Под ручьями Джалаир	2	1450
Итого неудобной	4	1450
Всего в участке под литерой d пожалованной земли	211	600 /283/

На оном участке состоит хутор лейтенанта Шрейдера, заведенный родителями его, в коем заключаются следующие строения и обзаведения: дом плетневый 1, конюшня плетневая 1, погреб каменный 1, баня каменная 1, колодезей каменных 3, мельница ветряная 1, землянка 1, два фруктовых сада, прудов на Джалаире 2.

Приложение 2

Колонии Саратского округа, в Аккерманском уезде Бессарабской области
(Колонии 1853, 126-137)

/126/ В 50 верстах от Аккермана и в 120 от Кишинева, простирается широкая Саратская долина у подножия одетого виноградниками восточного ската небольшой возвышенности, которая тянется от севера на юг. Расположенная здесь колония Сарата построена правильно, в виде продолговатого четырехугольника, который пресекается посередине большой дорогой, ведущею на восток к Аккерману, а на запад – в другие немецкие колонии, столь многочисленные в здешнем уезде. Кроме этой дороги, во всю длину селения, от севера к югу, пролегают еще /127/ две улицы. Все они имеют до сорока шагов в ширину и обведены четырехфутовой каменной оградой, с целым рядом опрятных ворот для въезда во двор каждого из хозяев колонии.

Двухсаженное пространство между домами и означенной оградой усажено деревьями. Домики построены в простом сельском вкусе, довольно низки и покрыты тростником. На каждом дворе есть колодец, но вода вообще нехороша: содержа в себе значительную примесь соли и селитры, она притом часто бывает еще горька. Только немногие колодцы дают воду, годную для питья, варки и стирки; по большей части не пьет ее даже и домашний скот. Уверяют, что сильная горечь происходит от глинистой почвы, объемлющей колодец во всей его глубине: это подтверждается тем обстоятельством, что немногочисленные колодцы с хорошей водой имеют на дне песчанистую почву. На задах дворов везде разведены сады с множеством плодовых деревьев; некоторые из них, в хорошие годы, дают и небольшие сборы овощей.

Вся восточная сторона колонии омывается длинной полосой стоячей воды, известной под названием «реки Сараты». По значительному своему протяжению и своей часто немалой ширине и глубине, эта мокрая балка действительно имеет сходство с рекой; но все же она не что иное, как водоскоп[53], /128/ прибывающей от тали снегов и проливных дождей, а в жаркое время пересыхающий, местами совершенно. Впрочем, служа водопоем для многочисленных стад колонии, эта «река», при недостатке хорошей колодезной воды, приносит здесь неоценимую пользу. По временам оживляется она множеством рыб и раков, которые, однако ж, невкусны, потому что вода совсем не так свежа и чиста, как проточная.

Вид колонии, особенно от востока к западу, и притом в то время, когда почва одета зеленью, представляется хотя и не очаровательным, но среди пустынной степи истинно-приятным. Взор прежде всего привлекает миловидная, окруженная тополями церковь, которой башня господствует над всей долиной, а колокол оглашает ее своими звуками. Из-за зелени деревьев мелькают мирные, белые домики, как будто зазывающее к себе усталого путника на подкрепление и на отдых. На южной оконечности колонии, в некотором расстоянии от жилых мест, лежит плантация вишневых и сливовых деревьев, которую жители называют «лесом». Ближайшую окрестность Саратской колонии составляют деревни русских, булгарских, молдаванских и немецких переселенцев, которые, большей частью, водворены здесь уже позже.

[53] Водоем (водосборник).

В колонии считается всего 101 хозяйство, и каждому из них отведено по 60 дес. /129/ Сарата основана в 1822 году стараниями римско-католического священника *Игнатия Линделя*, который, прибыв в 1820 году в Санкт-Петербург, удостоился счастья лично представиться блаженной памяти императору Александру и изложить его величеству свои виды касательно водворения колонистов на Юге России. Назначенный пробстом или приором римско-католической церкви в Новороссии и снабженный, кроме денег, пособиями всякого рода, отправился он, в 1822 году, для выбора под колонию удобного места, что совершенно предоставлено было его усмотрению. При совершенном незнании края, Линдель избрал Саратскую долину, руководствуясь отзывами сведущих туземцев и старожилов. Немедленно водворились здесь 40 семейств, наполовину из Виртемберга[54] и из Баварии: баварцы пришли в Россию только за год перед тем тремя отдельными партиями; а виртембергцы явились еще в 1820 году, и в ожидании отвода земель, проживали частью в Одессе, частью в окружающих ее немецких колониях. В 1822 году Сарата усилилась новыми выходцами из Баварии и Виртемберга, так что число хозяев возросло до 60; в 1823 году прилив новосельцев заключился прибытием еще нескольких партий из Виртемберга. Все колонисты совершали путь из-за границы по суше и притом без всяких особенных затруднений. Несмотря на то, что баварские выходцы /130/ были римско-католики, а виртембергские – лютеране, все они соединились в одну церковную общину. У баварцев главным занятием на родине было хлебопашество, и при том пиво составляло для них любимый напиток; виртембергцы, напротив, вышли из таких мест, где народ преимущественно занимается виноделием и больше привык к виноградному вину. Это последнее обстоятельство имело, как увидим, большое влияние на хозяйственный быт не только самой Сараты, но и других колоний которые вскоре начали ей подражать.

Любопытно вспомянуть, что, во время прибытия поселенцев, степь здешняя занята была двумя молдаванами и двумя болгарами[55], которые пользовались ей в виде пастбища для многочисленных своих стад: и теперь еще ходят рассказы о том времени, когда люди эти хозяйничали над обширным ее пространством, как патриархальные владыки, считая невозбранно за свою собственность всякую полосу земли, где ступили ногой. Владычество же татарское оставило здесь следов, по-видимому, весьма мало.

Поселенцы не нашли себе никакого готового убежища и до постройки домов жили в землянках, устроенных собственными же их трудами. В пособие от казны получили они, на первый случай, 50 000 руб. асс.[игнациями], которые употреблены преимущественно на обстройку, а частью и на покупку съестных /131/ припасов. Большая часть этих людей были совершенно бедны; всего лишь от десяти до пятнадцати человек имели некоторые средства и только трое могли назваться достаточными.

Вначале постигали колонистов разные тяжкие испытания. Лихорадка и понос[56] причиняли между ними значительную смертность; вскоре дал себя почувствовать и недостаток съестных припасов. Где было взять их на первый раз для шестидесяти семей новых поселенцев? Хотя, в то время существовала уже большая часть других немецких колоний в Бессарабии, но они были еще так бедны, что едва имели необходимое для собственного продовольствия. Пришлось подвозить жизненные припасы из Кишинева: но для столь значительного числа нуждающихся и этого было недостаточно; да притом не всякий мог и прибегнуть к такому способу: одного удерживала бедность, другого – общественные работы. Единственной пищей служила кукуруза: не было ни хлеба, ни мяса, ни молока. Лишения такого рода не могли не оказать вредного действия на здоровье, а к этому присоединялось еще употребление негодной для питья воды и, па первое время, недостаток хороших помещений. Поселенцы хотя и успели к концу года построить себе домики, но последние далеко еще не удовлетворяли требованиям исправного жилья и доставляли непривычным к климату чужеземцам плохую /132/ защиту от господствующих здесь зимой ветров, дождей и снежных метелей. К тому же здоровым приходилось тесниться в одном помещении со множеством больных.

[54] Королевство Вюртемберг.
[55] В очерках Коха и Байша: 1 болгарин.
[56] Ruhr – дизентерия.

Чтобы скорее закончить картину испытаний, которым подверглись новосельцы, упомянем еще, что в 1831 году холера похитила у них 49, большей частью, взрослых жертв, а в 1834 году, еще 40 человек всех возрастов умерло от повальной горячки. Землетрясений случилось в Сарате только два: первое, 14 ноября 1829 года, замечательно было тем, что после него колодезная вода сделалась совсем негодной к употреблению; второе последовало 11 января 1838 года: оба сопровождались сильным колебанием, однако же не причинили никакого дальнейшего вреда. Скотских падежей в колонии было всего три: с 1828 по 1829 годы пало 700 голов скота, с 1835 по 1836 – 500, с 1845 по 1846 – 600. Саранча являлась четыре раза, а именно: в 1823, 1826, 1836 и 1847 годах; впрочем, только в 1826 и 1836 годах причинила значительные опустошения.

Перейдем теперь к более утешительному изображению тех благоприятных влияний, которые не только выручили колонию из постигавших ее бед, но и возвели ее мало-помалу на степень нынешнего ее процветания. /133/

В 1823 году переселились в Сарату из Виртемберга два довольно зажиточные купца: *Х.Ф. Вернер и Г. Вейгель*, которые могут назваться истинными благодетелями рождавшейся колонии. Первый из них не долго действовал на новом своем поприще и умер в том же году; но и в это короткое время успел он посеять столько добра, что имя его никогда не будет забыто признательными колонистами. Щедро раздавал он нуждающимся и денежные, и натуральные пособия, обыкновенно предупреждая просьбы, и никогда не требуя возврата от одолжаемых. В последние минуты жизни он отказал все свое значительное имущество в пользу колонии, отделив из него часть на особое богоугодное дело, а именно: на постройку новой церкви, стоившей до 40 000 р., и учреждение школы, для без[воз]мездного приготовления мальчиков в писаря и сельские учители немецких колоний, которая посему и называется ныне вернеровской. Товарищ Вернера, Вейгель, бывший в течение 19 лет шульцем и потом обер-шульцем саратской общины, не переставал во все это время жертвовать и деньгами, и личным трудом для блага колонии и на помощь колонистам. Не довольствуясь этим, он, в 1846 году, положил в Государственный Коммерческий банк 5000 руб. асс., в виде неприкосновенного капитала, на вечные /134/ времена, для содержания с процентов школьного учителя.

К этим значительным для колонии пожертвованиям присоединился еще сбор 1769[57] руб. асс. [игнациями], сделанный в пользу ее некоторыми покровителями в Санкт-Петербурге.

Денежные пособия, вместе с постоянными заботами местного начальства о материальном и нравственном благосостоянии Сараты, не только вывели ее из первоначального затруднительного положения, но и дали ей возможность развить свои собственный средства, преимущественно по части виноделия и скотоводства. Эти отрасли сельской промышленности имеют для колонии особенную важность потому, что обильные урожаи хлеба здесь редки, да притом и перевоз его к портовым городам требует и много времени, и значительных издержек.

Виноделием занялись прежде всего знакомые с этим делом виртембергцы. Как обрадовались они, когда, но прибытии на место, увидели, что хороший рост кукурузы обещает добрый успех и для виноградных лоз! Товарищи их, пиволюбивые баварцы, сначала не хотели и слышать о виноградарстве; но, впоследствии, отведав нового саратского вина, сами принялись за это дело. Вскоре и другие немецкие колонии увлеклись примером Сараты, которой, таким образом, бесспорно принадлежит честь первого введения этой отрасли хозяйства у бессарабских немцев. /135/

Скотоводство с давних пор считается одним из самых выгодных занятий в колонии, и обширные ее пастбища покрыты многочисленными стадами. В частые здесь неурожайные годы хозяин легко пособляет себе тем, что, продав часть скотины, закупает нужный запас хлеба и взносит подати.

До сих пор мы говорили только собственно о *Сарате*, но к ее приходу и округу принадлежат еще две другие, младшие, колонии: *Гнаденталь* и *Лихтенталь*. Земли под обе эти колонии отмежеваны были еще при пробсте Линделе, но заселение их последовало, как увидим, гораздо позже.

[57] В очерке Коха: 2760.

Колония Гнаденталь, в 40 верстах от Сараты, в 60 от Аккермана и в 110 от Кишинева, лежит на небольшом возвышении долины реки Кагальника[58] [Когильника], имеющей около полуверсты в ширину. Долина эта простирается до самого Кишинева, где ее начало: она принимает, вблизи колонии, юго-восточное направление, и в 15 верстах отсюда впадает в равнину неподалеку от берега Черного моря. Подобно многим степным рекам, Кагальник поддерживается не ключевой, а дождевой и снежной водой. Почва здесь, по-видимому, такая же, как и в Сарате, но колодезная вода довольно хороша. Колония выстроена в виде длинного четырехугольника, пересекаемого двумя улицами; посередине, довольно большая площадь, где стоит молитвенный дом. Позади домов и дворов расположены фруктовые сады, /136/ как и в Сарате. Колония Гнаденталь, или «Долина Благодати», получила это название по случаю прекращения здесь холеры, в 1831 году; впрочем, она известна и под именем Новой Сараты. С 1830 по 1833 год поселилось здесь 80 семейств виртембергских выходцев, которым отведено каждому по 60 дес. земли: они обстроились и обзавелись своими собственными средствами, с которыми пришли из-за границы и которые, средним числом, простирались до 200[59] руб. сер.[ебром] на каждую семью. Колонисты, на первые три года, освобождены были от всяких податей; притом, в уважение холерного бедствия и следовавших затем неурожаев, это льготное время, по ходатайству бывшего попечителя колоний генерала Инзова, разрешено было считать не с 1830, а с 1833 года.

Колония Лихтенталь, в 8 верстах от Гнаденталя и на столько же расстояния от Сараты, лежит в долине речки *Чилигута* [Челигидер], впадающей, верст пять оттуда, в реку Кагальник. Она расположена по тому же плану, как и Гнаденталь, отличается своим приятным видом и со временем, обещает сделаться одной из прекраснейших колоний Бессарабии. Колодцы от 15 до 18 футов глубины, дают здесь очень хорошую воду. С 1834 по 1847 год водворилось в колонии определенное число 80 хозяев. Жители, большей частью – виртембергские выходцы; но некоторые семейства /137/ переселились сюда и из Сараты. Они с признательностью вспоминают благодетельную для них меру правительства, которое, с самого начала предоставило колонии пользоваться всей назначенною для нее землей до прибытия полного числа 80 семейств. Колонисты отдавали большую часть степи на аренду пастухам, да притом и сами содержали значительное скотоводство, выручавшее их во время скудных урожаев; таким образом успели они не только обзавестись всем материально необходимым, но даже выстроили себе молитвенный дом и отложили еще 1200 руб. сер.[ебром] запасного капитала.

Приложение 3

[А.С. Князев]

Вопросник ООИД учителям губерний Новороссийской группы для археолого-историко-этнографического описания

Составлен в январе 1882 г. Печ. экземпляр отправлен адресату в 1884 г.
(ИР НБУВ, Ф. V, д. №673, л. 33)

Учителю г.[осподину] Вержбицкому[60]

1. Название селения и объяснение названия, расположение селения правильными улицами, скученно; под горой, на горе, на ровном месте. Число жителей. Расстояние селения от уездного и губернского города, железной или почтовой дороги, от ближайшего селения.

2. Свойство местности: ровная, гористая, холмистая. Свойство почвы: песчаная, черноземная, глинистая, каменистая. Удобства к жизни: лес, озеро, река, ручей; как пользуются ими жители. Климатические условия местности, вредные и полезные для здоровья.

[58] В очерках Коха и Байша: Kagelnik.
[59] В очерках Коха и Байша: 700.
[60] Одноклассной школы в с. Вареновке Таганрогского градоначальства Екатеринославской губ. (Приписка черными чернилами от руки).

3. Происхождение селения, национальность жителей, их вероисповедание, характер, умственное, нравственное и религиозное развитие. Есть школа, церковь? Их благоустройство, усердие к ним жителей. Число прихожан и учеников.

4. Хозяйство жителей, особенности их занятий и способ производства последних. Сбыт хозяйственных произведений. Богатство населения.

5. Семейные и общественные связи жителей. Домашний быт: помещение, пища, одежда. Обычаи: домашние, религиозные. Поверья, предания, увеселения, песни, музыка, музыкальные инструменты.

6. Лица, обращающие на себя особенное внимание. Замечательные вещи – церковные и другие. Памятники древности – церковные, гражданские и т. п. Камни с надписями, курганы. Какие древние предметы случается находить в занимаемой селением местности и как с ними обходятся жители.

Примечание. Сведения означенные могут быть изложены не обширно, но должны быть переданы полно, основательно и отчетливо. Говоря, напр.[имер] о песнях, нужно приложить для примера и две-три песни; указывая на древности, нужно сказать, какие они именно и т.п.

Означенные сведения прошу выслать на мое имя. Инспектор [народных училищ Екатеринославской губ.] А.[И.] Бужинский[61].

Приложение 4

Селение Сарата Бессарабской губ. Аккерманского уезда

Рукоп. оригинал (ИР НБУВ, Ф. V, д. №677, л. 85-88)

/85/ Большая часть селения расположена на правом, ровном берегу речки Сарата, от которой и получило свое название; меньшая часть занимает небольшой склон соседней горы, восточный склон которой весь усажен виноградными садами. Селение это построено правильными четырехугольниками и имеет вид правильно устроенного городка. Дома все каменные, чистенькие, обсаженные деревьями, и находятся в близком расстоянии друг от друга, так что в летние месяцы, когда деревья в полном развитии, оно представляется утопающим в зелени. Постройка домов, за небольшим исключением, однообразна и даже внутреннее расположение комнат в каждом доме одинаково, т.е., если быть в одном доме, то можно составить себе верное представление о всех прочих; только некоторые из них отличаются внутренним украшением, и то у лиц, пользующихся большим или меньшим благосостоянием. Посреди селения находится /85об./ каменная церковь[62]. В Сарате находится два училища: церковное[63] и двухклассное центральное училище[64]. Первое из них посещает около 200 душ детей обоего пола; такое количество детей объясняется тем обстоятельством, что обучение в нем обязательно до 15-летнего возраста, и родители строго следят, чтобы дети исправно посещали его. В центральное училище поступают только те из них, которые желают изучить более или менее основательно русский и немецкий языки, и таких в настоящее время 27 человек[65]. Училище это построено из капитала,

[61] Приписка от руки синими чернилами.

[62] Построена в 1840 г. на 515 мест. Являлась церковью прихода, охватывающего ряд немецких колоний Аккерманского и Измаильского уездов.

[63] Сельская школа.

[64] Саратское (Вернеровское) центральное училище. Названо в честь колониста Христиана Фридриха Вернера (1759-1823), завещавшего часть своего капитала общине колонии Сарата. Вернер прибыл в Сарату в 1823 г. и вскоре умер, похоронен в колонии. Положение (устав) об училище высочайше утвержден 23 октября 1842 г.

[65] Открылось как учительская семинария, предназначалось для обучения мальчиков-колонистов и подготовки их в качестве учителей для сельских школ и писарей для приказов, а также землемеров и архитекторов, с целью распространения через них знания русского языка в колониях. Было одноклассным с курсом обучения 4 года. Число учащихся не должно было превышать 30, из них 10 мальчиков содержались за счет средств учебного заведения и назывались «воспитанники Вернера». Находилось в ведении Саратского окружного приказа. В 1866 г. стало центральным училищем, преобразовано в 2-классное в 1879 г. В 1881 г. перешло под управление Министерства народного просвещения (Heimatbuch 1979, 212-236).

принадлежащего нескольким волостям[66]. Из прочих построек в Сарате выделяются пасторат[67] и несколько зданий частных лиц.

Число жителей достигает до 1470 душ обоего поля, в том числе 710 мужчин и 760 женщин. Селение это лежит в 56 верстах от уездного города Аккермана и в 176 верстах от губернского города[68], при раздельном почтовом тракте[69] из м. Байрамчи в Татарбунары и Арциз[70], в трех верстах от селения Камчик и в 5 верстах от селения Гура-Челегидер.

Поверхность земли, принадлежащей селению Сарате[71], представляет большею частью равнину, /86/ прорезанную несколькими балками или долинами. Почва земли преимущественно состоит из чернозема, смешанного с глиной, и довольно плодородная, но вследствие слабого орошения и частых засух, несмотря на старательную обработку, урожаи хлебов получаются далеко не удовлетворительные. К югу от селения находится небольшая роща, разведенная теми домохозяевами, кои пользуются известными участками земли и из которой получают материал на необходимые потребности в домашнем быту.

Отличаясь своей опрятностью и образцовой чистотой, шириной улиц, изобилием растительности, и климат благотворно действует на здоровье жителей; а с открытием большего количества пресной воды, так как вода в колодцах, за небольшим исключением, соленая, можно положительно утверждать, что местность [эта] из самых благоприятных для здоровья.

Сарата основана выходцами из Виртемберга[72] и Баварии, поселившихся в 1822 году и тогда же принявших подданство России. Жители Сараты все немцы и принадлежат к лютеранскому вероисповеданию. По характеру своему немцы вообще народ несообщительный[73] и угрюмый, но вместе с тем честный и чрезвычайно точный /86об./ в своих занятиях. В умственном и религиозном развитии саратские немцы стоят значительно выше [жителей] других селений, населенных немцами. Публичных гуляний и увеселений у них не бывает, общественные пляски и увеселения не дозволяются обычаями, а потому и песни их заключаются почти в одних только церковных; праздничные и воскресные дни проводятся большей частью в домах за чтением книг духовного содержания[74].

Даже свадьбы не сопровождаются теми увеселениями, какие можно встретить у других наций, и скорее походят на погребальное торжество. Обряд венчания совершается в церкви и иногда над несколькими парами вместе. Шествие в церковь совершается следующим образом: жених с невестой следуют впереди, а за ними идут родственники и приглашенные гости, причем шествие

---

[66] Построено из средств капитала, завещанного Х.Ф. Вернером, который увеличивался за счет процентов. В 1842 г. он составлял почти 56 тыс. руб. серебром. Из них 4 тыс. руб. серебром выделялись на строительство училищного дома, которое началось в 1843 г. и закончилось в 1844 г. Волостного деления в тот период еще не было. Волости на территориях колоний были созданы в 1871 г., после упразднения колониального ведомства и перехода самих колоний под общее управление губернских и уездных учреждений. В результате этого реформирования колонисты получили статус поселян-собственников.

[67] Построен в 1839 г.

[68] Кишинева.

[69] Тракт, на котором цена проезда («прогонная плата») была разной для едущих «по казенной надобности» и для частных лиц. С последних брали так называемые «двойные прогоны».

[70] В описывваемое время, после возвращения РИ юго-восточных районов Бессарабии, Сарата была сельской почтой станцией на маршруте 48с Каушаны – Байрамча – Татарбунары – Килия (Почтовый дорожник Российской империи на 1915 г., 406-407). Как вспоминал один российский офицер в 1877 г: «Одно меня огорчило на станции Сарата: я привык пить хороший кофе, но его не было, весь вышел» (Сатин 1879, 744).

[71] По данным на 1866 г., колонии принадлежали 6575 дес. удобной и 340 дес. неудобной земли.

[72] Королевство Вюртемберг.

[73] Необщительный.

[74] Появление колонии связано с И. Линдлем, в ней поселились его последователи – католики и лютеране. Игнац (Игнатий) Линдль (1874-1845) – католический священник, проповедник, воспринявший отдельные идеи пиетизма (течение в протестантизме) и проповедовавший собственное учение с более строгими представлениями о покаянии и более радикальным взглядом на устройство церкви, чем расходился с ортодоксальным лютеранством. Сарата была основана как социально-религиозное братство на основе религиозного равенства и исконной христианской общности имущества, в котором все работы велись сообща, а результаты делились поровну. После высылки Линдля из России (декабрь 1823 г.) уклад колонии изменился, но конфессиональная неразбериха продолжалась ряд лет и привела к проявлениям фанатизма и сектантства. По примеру Линдля, перешедшего из католицизма в лютеранство, колония признала себя лютеранской. К 1841 г. община выкристаллизовалась как сепаратистская. Поддерживая связь с Линдлем, колонисты оставались под влиянием его идей и отличались от других немецких общин более строгими нравами.

сопровождается выстрелами. По возвращении из церкви новобрачных встречают родители и приглашают в дом, где все усаживаются за ранее приготовленные столы, молодежь /87/ особо, а старики особо. Пообедав, парни и девушки тут же начинают петь различные духовные песни, в особенности в присутствии пастора, а потом и светские. Старики же проводят время в разговорах, подчуясь[75] время от времени вином, как самым дешевым местным напитком. На другой день каждый из родственников, присутствующий на свадьбе, приносит в подарок какую-либо вещь, необходимую в домашнем быту, как то: тарелки, стаканы и тому подобные предметы.

Преобладающая пища – различные супы и свинина, а одежда ничем не отличается от городской.

Главные занятия жителей составляют земледелие и скотоводство[76]. Так как жители Сараты большей частью люди зажиточные, то и земледельческие орудия, как то: плуги, бороны и др., более или менее усовершенствованы и лучших систем, чем в других окружных селениях. Кроме того, в последнее время стали чаще появляться машины-косилки, веялки и др. земледельческие орудия[77]. Доказательством благоустройства /87 об./ жителей служит учреждение общественной кассы, в эту кассу каждый может вносить свой трудовой капитал, получая на него 5%; и из этого капитала каждый домохозяин, под поручительством своих односельцев, вправе заимствовать на свои хозяйственные потребности известную сумму с платой в год по 6%. Это учреждение служит лучшим оплотом против непомерных лихвеных процентов[78] сельских ростовщиков. Фабрик и заводов в селении не имеется и в крестьянах здешних не замечается никакого направления к развитию у себя мануфактурной промышленности, но вместе с тем здесь находится достаточное количество ремесленников, как то: колесников, портных и сапожников. Всеми вышесказанными ремеслами занимаются по окончании полевых работ. При хорошем урожае жители, отложив необходимое количество хлеба и других сельских продуктов, излишек отвозят и сбывают в соседнем уездном городе или же отдают местным торговцам, которые принимают в обмен на товары и отвозят в Одессу.

/88/ Из местных памятников древности можно указать на курганы[79], лежащие несколькими параллельными линиями по направлению с севера на юг, и которые до настоящего времени в точности не исследованы[80]; по всей вероятности, они служили сторожевыми пикетами[81] от набегов диких кочевников, но и последнее предположение можно оспаривать тем, что наслоение этих курганов, при разрезе, ничем не отличается от окружающей их плоскости, между тем как при искусственных насыпях состав их должен быть неоднороден.

Учитель Саратского Центрального училища, Емельян Бодникевич

Приложение 5

Описание селения Гнаденталь в Бессарабской губернии Аккерманского уезда

Рукоп. оригинал (ИР НБУВ, Ф. V, д. №679, л. 93-95об.)

/93/ 1. Селение Гнаденталь, что значит «долина благодати», лежит в долине речки «Гугельник»[82] на совершенно ровном месте, и имеет правильные, довольно широкие улицы. Следующее обстоятельство служило поводом дать селению название «Гнаденталь». Во втором году поселения во всей окрестности свирепствовала холера, уносившая также из среды жителей описываемого

[75] Угощаясь.
[76] Также традиционно занимались виноградарством и виноделием, поскольку вюртембергцы были знатоками в этом деле, а урожаи пшеницы и маиса далеко не всегда были достаточными.
[77] Первая сенокосилка была получена из Америки в 1874 г.
[78] Лихва – излишек, барыш, завышенные проценты за денежный заем. Лихвеные – завышенные.
[79] На земле колонии насчитывалось 12 курганов (рис. 9).
[80] Несколько лет спустя, в 1888-1889 гг., 6 курганов исследовал профессор Киевского университета Фридрих Кнауэр (1849-1917), уроженец этой колонии (Сапожников 2019б).
[81] Среди колонистов использовалось название «пушечный горб» («Kanonenbuckel») или «пушечный холм» («Kanonenhügel») (см.: Сапожников, Кашуба 2020).
[82] Когильник (Кундук).

селения много жертв[83]. Пережившие эпидемию решили в знак благодарности Богу за милостивое прекращение этой страшной эпидемии назвать свое селение Гнаденталь, т.е. «Долина благодати» или «милости». В нем числится наличных душ мужского пола 405, женского пола 400 [душ].

Расстояние от уездного города 60 верст, от губернского города 110, от железной дороги 70 верст, от ближайшего селения 3 версты; почтовый тракт ведет через само селение.

2. Местность, занимаемая селением, представляет равнину, сменяющуюся незначительными возвышениями[84]. Почва разнообразна: большая часть черноземная, в долине преимущественно солонцеватая, на возвышениях встречается смесь чернозема, глины и песка; вообще почву всей дачи [земельной] можно причислить в категорию «легких земель» (leichter Boden). На южной меже с северо-запада к юго-востоку протекает речка Гугельник. Как многие речки в наших южных степях, так и эта речка, не состоит из ключевых, а из дождевых и снежных /93об./ вод, почему она в сухое лето она или совсем высыхает, или становится мелководной. Рыболовство в ней незначительно; из рыб более всего встречается карась. Прилегаемые к ней земли отчасти отдаются в аренду огородникам, которые, остановив весной течение воды, посредством орошения выращивают различного рода овощи.

Климат в этой местности представляет резкие противоположности: летом сильная жара, зимой, хотя она непродолжительна, довольно сильный мороз; особенно замечателен резкий переход от мороза к теплоте и наоборот (так, напр[имер], часто случается, что термометр утром еще показывает 12°R мороза[85], а вечером – уже оттепель и дождь); наконец осенью пасмурные и туманные дни. Все это только вредно может влиять на здоровье жителей, и дифтерит, скарлатина, тиф и воспаление легких уносят значительный процент жителей.

3. В 1830 и 1831 годах 80 семейств оставили свое отечество Вюртемберг и основали описываемое селение[86]. Мотивом переселения служили: отчасти малоземелье на родине, отчасти религиозные убеждения, на которые немалое влияние имели предсказания пастора Бенгеля[87] о светопредставлении в 1836 году, и что убежищем для праведных христиан будет служить Россия[88].

Жители этого селения принадлежат к германскому племени «Schwaben»[89], они евангелически-лютеранского вероисповедания, трудолюбивого и тихого характера, все они грамотны на родном языке. Главное внимание обращают на нравственное и религиозное развитие своих детей. Для этой цели они при населении[90] из собственных средств основали церковную школу[91], задача которой состоит в развитии в ее питомцах религиозных знаний, почему и большая часть /94/ уроков в учебном году принадлежит: библейской истории, Катехезису[92] Лютера и чтению в библии, а реальные предметы занимают более подчиненное место.

Школа помещается в хорошем здании, но что касается правильного посещения ее учениками, остается много[го] желать. Причиной тому служит: отчасти почти ежегодно господствующие болезни между детьми, отчасти и то, что родители слишком много привлекают своих детей к полевым и домашним работам, так что для правильного преподавания остается только minimum

[83] В 22 семьях в 1831 г. от холеры умерло 70 чел.
[84] На 1866 г. колония владела 4650 дес. удобной земли и 1025 дес. неудобной.
[85] 12° мороза по Реамюру соответствуют 15° мороза по Цельсию (-15°C).
[86] Заселение этих 80 семей (455 душ) проходило в течение 1830-1833 гг.
[87] Бенгель Иоганн Альбрехт (1687-1752) – лютеранский священник-пиетист и богослов (Вюртемберг), призывал единоверцев активно готовиться ко второму пришествию Иисуса Христа путем личного самосовершенствования и отказа от мирских соблазнов. Его последователей в Вюртемберге называли «вюртембергскими» или «швабскими» сепаратистами.
[88] Бенгель предсказывал более раннюю дату этого события где-то на Востоке. Конец Света, пришествие Христа и начало 1000-летнего рейха в 1836 г. предсказал мистик И.Г. Юнг-Штиллинг, чем было вызвано массовое переселение сепаратистов из Вюртемберга. Позже местом этого события был назван Кавказ как сакральный регион с горой Арарат, где пристал Ноев ковчег.
[89] Швабы.
[90] При основании колонии.
[91] Первая школа размещалась в колонистском доме. В 1833 г. был построен молитвенный дом, в котором для школы отведен отдельный зал.
[92] Катехизис – «наставление, поучение», учебник с изложением основ вероучения.

от учебного года. В селении также [есть] церковь, выстроенная в 1880 году[93] без посторонней помощи стоимостью в 25000 руб. Она довольно усердно посещается прихожанами. Учеников обоего пола числится 128, а прихожан: 805.

4. Жители занимаются хлебопашеством, скотоводством и виноделием, а также и ремеслами: столярным, кузнечным, колесным, сапожным и портным. Виноделие незначительно, и выделываемое вино служит больше для собственного употребления; почва и положение местности не настолько соответствуют винограднику, как в окрестных селениях, напр[имер], в Сарате, Лихтентале и Павловке. Земледельческие орудия делаются местными ремесленниками, исключая жатвенные машины, которые получают из одесских складов. Хозяйственные орудия довольно хорошо соответствуют местным условиям; некоторые, как напр[имер], бричка и плуг славятся даже известностью в торговле; брички поставляются на Кавказ и даже в Палестину, а плуг известен под названием «бессарабско-колонистский». Продукты сбываются отчасти в уездном городе Аккермане, отчасти на существующих в окрестности базарах, особенно на Старо-Арцизском. В последние два десятилетия в богатстве населения замечается упадок. С одной /940б./ стороны способляли[94] этому частые неурожаи за это время и вредные посевам насекомые, как напр.[имер], хлебный жук, а с другой стороны – падеж рогатого скота.

5. Жителям описываемого селения чуждо патриархальное сожитие и каждый сын после женитьбы образует особую семью. До смерти родителей он, т.е. сын, еще находится в известной зависимости от родительской семьи, но после оной, когда последует фактический раздел, таковой[95] делается совершенно самостоятельным и младшие братья не находятся в никакой зависимости от старшего брата, и если им приходится жить вместе в родительском доме.

Впрочем, последнее редко случается; каждый старается иметь свой собственный дом, почему на многих дворах выстроены два дома[96].

Родительское хозяйство наследственно в majorat[97] и minorat[98], которые по оценке должны выплатить следуемую остальным детям часть деньгами. По причине такого образа наследства в селении имеются двоякого рода жители: 1. Имеющие полевой надел и 2. Неимеющие такового, которые известны под названием «безземельные». Последние занимаются по большей части ремеслами, а также оставляют родное селение и переселяются в другие местности, где: или покупают себе землю, или арендуют таковую, смотря по их состоятельности. Коренных хозяйств считается 80 с нормальным полевым наделом около 52 десятин разного рода земли; но вследствие наследства отцовского хозяйства в majorat и minorat уже много полунормальных. Безземельные совместно с участковыми жителями участвуют выгоном[99] в определенной обществом пропорции. Школа, церковь, канцелярия[100] и запасной магазин[101] считаются /95/ общественным имуществом. Несмотря на разнообразность во владении землей, отношения между отдельными членами [общины] можно назвать дружескими, а общественные распри принадлежат к редкостям.

Домашний быт довольно однообразен; большую часть года жители проводят в поле и в винограднике. Первым делом весной, обыкновенно в марте м[е]с[я]це, считается обработка полей

[93] Церковь, рассчитанная на 650 прихожан, была возведена из камня на месте старого молитвенного дома.
[94] Способствовали.
[95] Сын.
[96] Примеч[ание]: Описываемый семейный раздел касается только имущественной части (Авт.).
[97] Майорат – традиция наследования, при которой все имущество (в т. ч. колонистский двор и земельный надел) переходило к старшему сыну.
[98] Минорат – традиция наследования, при которой имущество переходило к младшему сыну. В немецких колониях больше распространен был этот вид наследования. Причем имущество могло переходить еще при жизни престарелого хозяина, когда он утрачивал способность обрабатывать землю и вести хозяйство. Бывший хозяин оставался при сыне, который должен был обеспечивать существование одного или обоих родителей.
[99] Пользуются выгоном.
[100] Сельская канцелярия была переведена в старое здание школы.
[101] Запасный хлебный магазин – амбар для хранения резервного зерна (запаса) на случай неурожайных и бедственных лет, который обязательно должен был иметься в каждом селении, в т. ч. в колониях. Сооружался из средств населенного пункта.

для яровых посевов. После этого начинается работа в виноградниках. Время до сенокоса употребляется для выделывания кизяка[102] из приготовленного для того навоза, очистке дворов и ремонту строений. Женщины заняты в огороде и в молочном хозяйстве. Так как разведение кукурузы составляет главную отрасль в хозяйстве здешнего жителя, то чистка оной тоже претендует в это время на земледельца. Сенокос, жатва и молотьба хлеба следуют попеременно одно после другого. В сентябре м[е]с[я]це собирают виноград и выделывают из него вино. Это веселейшее время в году и можно его причислить к радостным событиям в трудовой жизни здешнего жителя. В сентябре и октябре м[е]с[я]цах сеют озимые посевы и пашут поле для яровых посевов. Между тем и наступает зима – время отдыха для земледельцев. Днем они кормят скот и исполняют другие мелкие работы, а вечером вся семья собрана в комнате. Отец читает или выписанные еженедельные издания, как напр[имер], «Christenbote»[103], «Sonntagsblatt»[104] и «Volksbote»[105], или из библии и из других книг священного содержания. Женщины шьют, вяжут и прядут, а ученики приготовляют уроки на следующий день. Некоторые мужчины по вечерам собираются в училище, где под руководством учителя читают книги земледельческого содержания /950б./

Дома выстроены из камня и покрыты камышом. Более зажиточные имеют четыре комнаты, которые отделяются сенями и кухней. Задние комнаты служат для пребывания детей и служебного персонала, а из передних: одна служит спальней для родителей, а другая – гостиной. Последняя довольно комфортабельно устроена. У других бывает по две комнаты, кухня и сени. Пища разнообразна и соответствует временам года. Так, напр[имер], главной пищей зимой считается свинина, капуста, картофель и колбаса; в остальное время: мучные кушанья, баранина и овощи. Особенную роль в пропитании играют разные супы, также мамалыка имеет почетное место на обеденных столах. Хлеб пекут из пшеничной муки, а также из смеси пшеничной, ржаной и кукурузной муки.

Особенных народных увеселений нет, и те немногие, которые праздновали как традиционные из Германии увеселения, как например «Kirmeß»[106], все больше прекращаются по причине частых трагических исходов таковых.

Жители любят музыку. Их песни соответствуют духу воспитания: они имеют исключительно характер религиозности и известны под названием «церковные гимны», собранные в сборнике «Christliches Gesangbuch für die evangelischen Gemeindenim südlichen Rußland»[107]. Хотя гимны эти предназначены для пения при богослужениях в церкви и вообще при церковных обрядах, но они также и поются дома в радостные и печальные дни, так что и они, то есть церковные гимны, верный спутник в быту жителей. В церкви имеется орган[108], который служит для аккомпанемента общественному пению церковных гимнов. Некоторые из жителей играют на скрипке, на которой достигли довольно значительной способности. Между молодежи встречается гармоника.

Что касается 6-го пункта программы[109], то относительно в нем поставленных вопросов ничего не остается описывать, так как в селении нет ни памятников древности, ни курганов и т.п.

Составил учитель Кох

---

[102] Кизяк использовался в качестве топлива для отопления жилища и приготовления пищи.
[103] «Христианский вестник».
[104] Вероятно, «Санкт-Петербургская евангелическая воскресная газета» («St. Petersburger evangelisches Sonntagsblatt»), издававшаяся в 1858-1914 гг.
[105] Вероятно, «Христианский вестник для евангелическо-лютеранских общин в Южной России» («Christlichen Volksbote für die evangelisch-lutherischen Gemeinden in Südrußland»), издававшийся в Одессе.
[106] «Кирмес» – храмовый народный праздник в память освящения кирхи.
[107] «Христианский песенник для евангелических общин в Южной России». Его первое издание в РИ увидело свет в Одессе в 1862 г.
[108] Орган (с 4 регистрами) был куплен в 1848 г. В 1909 г. продан для молитвенного дома в колонии Новая Сарата, заменен новым с 10 регистрами.
[109] Анкеты.

Библиография

А.С. 1890: А.С. Князев в 1839-1889 гг. Русская старина 68, 1890, 578-580.

Алфавитный 1909: Алфавитный список дворянских родов Бессарабской губернии (Кишинев 1909).

Берг 1923: Л.С. Берг, Население Бессарабии: этнографический состав и численность (с 10-верстной этнографической картой) (Петроград 1923).

Вельтман 1837: [А.Ф. Вельтман], Воспоминания о Бессарабии. Современник 7, 3, 1837, 227-249.

Внутренние 1855: Внутренние известия (окончание). Москвитянин 23 и 24, 1855, 255-288.

Военное 1871: Военное обозрение Одесского военного округа. Составлено по материалам, собранным при окружном штабе офицерами Генерального штаба капитаном Бодаревским и подполковником Милорадовичем под ред. помощника начальника штаба полковника Крживоблоцкого (Одесса 1871).

Г.К. 1898: Г.К., Памяти Александра Сергеевича Князева. ЗООИД XXI, 1898, 1-28 (некрологи).

Дараган 1849: [М.И.] Дараган, Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. XI, ч. 3: Бессарабская область (Санкт-Петербург 1849).

Егорова 1997: Т.В. Егорова, Исследователь Псковской старины А.С. Князев. Псков 7, 1997, 5-8.

Желтяков, Тверитинова 1961: А.Д. Желтяков, А.С. Тверитинова, Эвлия Челеби и его «Книга путешествия». Эвлия Челеби, Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Перевод и комментарии. Вып. I: Земли Молдавии и Украины (Москва 1961), 6-14.

Защук 1862: А. Защук, Бессарабская область, ч. 1 (Санкт-Петербург 1862).

Кашуба, Сапожников 2019: М.Т. Кашуба, И.В. Сапожников, Факты биографии Ф.И. Кнауэра из архива Императорской археологической комиссии. Археологические вести 25, 2019, 291-300.

Кнауэр 1889: Ф.И. Кнауэр, Чтение Ф.И. Кнауэра о произведенной им раскопке курганов в Южной Бессарабии (О курганах, раскопанных в южной Бессарабии). Чтения Исторического общества Нестора-летописца 3, I, 1889, 32-49.

Колонии 1853: Колонии Саратского округа, в Аккерманском уезде Бессарабской области. Журнал Министерства внутренних дел XXXII, 1853, 126-137.

Корнилович 1817-1819: Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака. С приложением гражданской карты, снятой в 1817, 1818 и 1819 годах. Составлено из собранных сведений чиновниками, производившими… снятие на плане того края. ИР НБУВ, Ф. V, д. №679 на 230 лл.

Левин 2014: Ф.Н. Левин, Братья Князевы. В: Кирилло-Мефодиевские традиции в Пскове: материалы Третьих чтений 13 мая 2014 г. (Псков 2014), 85-100.

Липский 1889: В. Липский, Исследования о флоре Бессарабии. Записки Киевского общества естествоиспытателей 10, 2, 1889, 225-391.

Несколько 1856: Несколько замечаний о колонии Сарате в Аккерманском уезде Бессарабской губернии. Журнал Министерства государственных имуществ LX, 3, 1856, 7-14 (отдел 1).

Плесская 2013: Э.Г. Плесская, Немецкая национальная школа в Украине (Одесса 2013).

Протоколы 1907: Протоколы заседаний: 71 частное заседание, 24 августа 1902 г. В: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, т. 3 (Кишинев 1907), 514-515.

Сапожников 2011: И. Сапожников, Древние валы Бессарабии или Буджака: из истории картографирования в XVIII-XIX вв. МАСП 12, 2011, 206-236.

Сапожников 2015: И. Сапожников, «Описание Бессарабии» П.П. Свиньина 1816 г.: поиск источников в связи с 200-летним юбилеем. Scriptorium nostrum 3, 2015, 214-258.

Сапожников 2019а: И. Сапожников, Османский Татарбунарский замок XVII-XVIII вв.: историко-топографический очерк. Tyragetia s.n. XIII/2, 2019, 9-21.

Сапожников 2019б: И. Сапожников, Курганы Буджака, исследованные Ф.И. Кнауэром: история раскопок, картография и нынешнее состояние. Археологія і давня історія України 4 (33), 2019, 396-422.

Сапожников 2022: И. Сапожников, О предыстории и ранних описаниях Сараты (к 200-летию основания). Час. Люди. Події 3 (8786), 22 січня 2022, 3.

Сапожников, Аргатюк 2018: И. Сапожников, С. Аргатюк, Александр Олофсон – полковник, помещик и первый археолог Буджака. Scriptorium nostrum 1 (10), 2018, 89-116.

Сапожников, Аргатюк 2020: И. Сапожников, С. Аргатюк, Эколого-археологическое эссе 1826 года о Буджаке и его автор Петр Бурцов. Південний захід. Одесика 28, 2020, 9-31.

Сапожников, Кашуба 2019: И. Сапожников, М. Кашуба, «Свод памятников старины и археологических находок в Бессарабии» Н. Могилянского и Я. Эбергарда. Tyragetia s.n. XIII/1, 2019, 121-148.

Сапожников, Кашуба 2020: И. Сапожников, М. Кашуба, Немецкие названия курганов Буджака в XIX – первой половине XX вв. Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 155-164.

Сапожников, Кашуба 2022: И. Сапожников, М. Кашуба, Работы А.А. Матвеева 1890 года у Аккермана по просьбе ИАК: разведки, раскопки и изучение памятника с латинской надписью. Tyragetia s.n. XVI/1, 2022, 103-136.

Сапожников, Кожокару 2001: И.В. Сапожников, В.М. Кожокару, Российские карты земель Юго-Западной Украины и Молдовы времен войны 1768-1774 гг. В: Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства НАН України, 6 (Киев 2001), 189-194.

Сапожников, Левчук 2022: І.В. Сапожников, В.В. Левчук, Урочище, колонія і село Шабо: археолого-історіографічні нотатки (Одеса 2022).

Сапожников, Присяжнюк 2019: І. Сапожников, О. Присяжнюк, Кургани Ф.І. Кнауера та найбільші могили епохи бронзи Буджака і України. В: І-й Всеукраїнський архео-логічний з'їзд. Програма роботи та анотації доповідей (Київ 2019), 95.

Сапожников, Цеунов 2022: И. Сапожников, И. Цеунов, И.В. Ботьянов и его «Статистическое описание Бессарабии» 1828-1840 годов. Tyragetia s.n. 2022 XVI/2, 115-142.

Сатин 1879: А. Сатин, В низовьях Дуная. Русский вестник 140, 1879, 739-756.

Сведения 1839: Сведения о древностях, находящихся в Бессарабской области. Журнал Министерства народного просвещения XXIII, 1839, 19-23 (смесь).

Середа 2009: А.Г. Середа, Силистренско-Очаковският еялет през XVIII – нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие (София 2009).

Синцов 1873: И.Ф. Синцов, Геологический очерк Бессарабской области. Записки Новороссийского общества естествоиспытателей I, 3, 1873, 369-486.

Скальковский 1846: А.А. Скальковский, Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области. Статья I. Журнал Министерства внутренних дел XIII, 1846, 167-198.

Скальковский 1848: А. Скальковский, Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае (Одесса 1848).

Статистическое 1899: Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края, составленного при гражданской съемке Бессарабии, производившей[ся] по Высочайшему повелению [с] размежевание[м] земель оной на участки с 1822 по 1828 год (Аккерман 1899).

Статистические 1823: Статистические сведения о Варшавских колониях, поселенных в Бессарабии собственно так называемой, или Буджаке. Сын отечества LXXXVII, 33, 293-312; LXXXVIII, 34, 19-37.

Тарасенко 2020: Е.Н. Тарасенко, Рукопись Э.Х. Ставраки о Грунау (Москва 2020).

Узунов 2021: П. Узунов, Школа Вернера (Арциз 2021).

Халиппа 1902: И.Н. Халиппа, Сведения о древностях бессарабских, собранные военным губернатором П.И. Федоровым в 1837-1838 гг. В: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, т. 2 (Кишинев 1902), 98-115.

Ястребов 1894: В. Ястребов, Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии. ЗООИД XVII, 1894, 63-177.

Autobiography 1833: Autobiography of mr. Schauffler. The missionary herald XXIX, 7, 1833, 225-229.

Autobiography 1887: Autobiography of William G. Schauffler. For forty-nine years a missionary in the in the Orient (New York 1887).

Bacalov 2016: S. Bacalov, Elita social-politică şi economică a Basarabiei sec. XIX - începutul sec. XX. Vol. II: Documente (Chişinău 2016).

Baisch 1852: K. Baisch, Kurzgefaßte geschichtliche Übersicht der Gründung und des Bestehens der Kolonien des Saratаer Bezirkes. In: Unterhaltungsblatt für deutsche Ansiedler im südlichen Rußland 8, 1852, 57-60; 9, 65-70.

Baisch 1853: K. Baisch, Kurzgefasste geschichtliche Übersicht der Gründung und des Bestehens der Colonieen des saratаer Bezirkes. In: Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland. Bd. 12. Hrsg. A. Erman (Berlin 1853), 437-456.

Baisch 1854: K. Baisch, Kurzgefasste geschichtliche Übersicht der Gründung und des Bestehens der Colonieen des saratаer Bezirkes. In: Magazin für die Kunde des geistigen und sittlichen Lebens in Rußland. Wissenschaftliche Mitteilungen aus den Beilagen der St. Petersburger Zeitung. Jg. 2. Hrsg. C.F. Meyer (St. Petersburg 1854), 101-116.

Betz 2022: M. Betz, Aus- und Einbürgerung der Familie Koch aus Nagold. Mitteilungsblatt des Bessarabien deutschen Vereinse e. V, Heft 6, 2022, 15-16.

Busch 1862: E.H. Busch, Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev[angelisch]-Luth[erischen] Gemeinde in Rußland (St. Petersburg 1862), 165-171.

Çelebi 2011: Evliya Çelebi, Seyahatniimcsi 8. Kitap - 1. Cilt: Gümülcinc, Kamla, Selı'inik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı (İstanbul 2011).

Eichenhofer 1867: Chr. Eichenhofer, Lichterstern als Frauenkloster, Oberamtei und Anstalt. Eine lokalhistorische Schilderung ([Lichtenstern] 1867).

Fassel 2000: L. Fassel, Das deutsche Schulwesen in Bessarabien (1812-1940). Eine komparativ-historische und sozio-kulturelle Untersuchung (München 2000).

Feridun 2015: M.E. Feridun, Osmanlilarin Vahşi Sinirlari: XVI. Yüzyıl Arşiv Kayitla-rindan Evliya Çelebi ye Akkirman-Bender-Özü (The wild frontiers of the Ottomans: Akkirman-Bender-Ozu region according to archival documents from the 16th century and the account of Evliya Çelebi). Türklük bilgisi araştirmalari (Journal of turkish studies) 44, 2015, 215-228.

Heimatbuch 1979: Heimatbuch Sarata. 1822-1940. Hrsg. Ch. Fiess (Mühlacker 1979).

Leibbrandt 1926: G. Leibbrandt, Die deutschen Kolonien in Cherson und Bessarabien. Berichte der Gemeindeämter über Entstehung und Entwicklung der lutherischen Kolonien in der ersten Hälfte des 19. Jh. (Stuttgart 1926).

Rüb 1930: F. Rüb, Die Gemeinde Gnadental. In: Deutscher Volkskalender für Bessarabien (Tarutino 1930), 64-79.

Schreiber 1935: G. Schreiber, Chronik der Gemeinde Lichtental, Kreis Akkerman (Cetatea-Alba), Bessarabien, verfaßt anläßlich ihres 100-jährigen Bestehens (1834-1934). In: Deutscher Volkskalender für Bessarabien (Tarutino 1935), 57-81.

Schulze 2022: O. Schulze, Das Museum der deutschen Kolonisten Bessarabiens in Sarata. In: 200 Jahre Sarata – Bessarabien im Wandel. Festschrift zum 45. Bundestreffen des Bessarabien deutschen Vereins e.V. (Stuttgart 2022), 45-51.

Schulze 2023: O. Schulze, «Das Museum war sein Lebenswerk»: Das Kulturhistorische Museum der deutschen Kolonisten Bessarabiens in Sarata (1922-1940) und sein Gründer Immanuel Wagner. In: Jahrbuch der Deutschen aus Bessarabien. Heimatkalender 2023 (Stuttgart 2023), 107-123.

Stumpp 1991: K. Stumpp, Die Auswanderung aus Deutschland nach Rußland in den Jahren 1763 bis 1862 (o.O. 1991).

Wagner 1979: F. Wagner, Geschichtliches über die Hügelgräber. In: Heimatbuch Sarata 1822-1940. Hrsg. Ch. Fiess (Stuttgart 1979), 571-572.

Districtul Sarata al coloniilor germane în anii 1820 - 1890: arheologie, cartografie, istoriografie

Cuvinte-cheie: Bugeac, judeţul Akkerman, colonii germane, districtul Sarata, Sarata, Gnadental, Lichtenthal, cartografierea regiunii, descrierile din anii 1820 - începutul anilor 1850, „Programul descrierii satelor Basarabiei de către învăţători" din 1884, A. Knyazev, I.Ya. Koch, E. Bodnikevich.

Rezumat: Articolul este dedicat studiului multilateral al unei zone relativ mici din mijlocul stepei Bugeacului, unde, în anii 1820-1830, a fost format districtul de colonii Sarata, a cărui populaţie germană a trăit şi a lucrat cu succes până la evacuarea administrativă în 1940. Complexitatea cercetării se confirmă prin aplicarea metodelor diferitor ştiinţe – istoriografie, arheologie, istorie, arheografie, geografie şi cartografie. În urma studierii surselor otomane, cunoscute şi publicate recent, s-a constatat că primele aşezări au apărut în regiune în 1570, iar aşezarea Sarata – în 1597, pe care, în anul 1667, Evliya Çelebi a descris-o ca pe un mare sat tătar cu o moschee. Astfel, primii coloniști nu au venit aici într-un loc gol, lucru remarcat de personalul Comisiei Topografice Militare a Basarabiei şi de coloniştii înşişi. În 1848, la iniţiativa conducerii coloniale, au fost făcute descrieri ale tuturor celor trei aşezări ale grupului Sarata, care au fost publicate de mai multe ori în diferite limbi şi sub diferite forme. Autorii articolului, pentru prima dată, au analizat toate sursele scrise existente şi au publicat, de asemenea, descrierile localităţilor Sarata şi Gnadenthal, realizate de profesorii şcolilor locale E. Bodnikevich şi I.Ya. Koch. În plus, au fost analizate pe scurt şi alte descrieri ale regiunii din secolul al XIX-lea, dedicate siturilor arheologice, naturii, geologiei, statisticii şi altor aspecte. Ca urmare, a fost obţinută o imagine generalizată arheologico-istorico-etnografică a aşezărilor germane menţionate, a pământurilor lor şi a trecutului din antichitate până la începutul secolului al XX-lea.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Cursul Inferior al râurilor Cogâlnic şi Sarata la începutul anilor 1770 pe „Carte de la Moldavie", întocmită de F.G. Bauer (Amsterdam, 1781; fragment).

Fig. 2. Regiunea gurilor râurilor Sarata şi Cogâlnic în anul 1817 pe „Harta Basarabiei, Moldovei şi Valahiei" (fila C-IV, fragment).

Fig. 3. Regiunea cercetată în anii 1818-1820 pe „Harta topografică a părţilor Moldovei, Basarabiei şi Bulgariei" (fila VIII, fragment).

Fig. 4. Pământurile coloniilor grupului Sarata în anul 1828 pe „Harta Basarabiei, așa-numite propriu-zis, sau Bugeac" (fragment).

Fig. 5. Pământurile coloniilor districtului Sarata pe „Harta terenurilor pustii de pe pământurile statului în județul Akkerman" în anii 1830-1833 (fragment).

Fig. 6. Schema unei gospodării din colonia Gnadental, cca 1840 (Rüb 1930, 69).

Fig. 7. Partea de sud a pământurilor fostelor colonii din grupul Sarata în anul 1868 (harta „trei verste", f. XXXII-8, fragment).

Fig. 8. Partea de nord a pământurilor fostelor colonii din grupul Sarata în anul 1877 (harta „trei verste", f. XXXI-8, fragment).

Fig. 9. Tumuli pe „Planul s. Sarata și a moșiei lui, anul 1889", întocmit de F. Knauer.

Fig. 10. Tumulii de pe pământurile fostelor colonii din districtul Sarata în anul 1890 (după A. Matveev, fragment).

Fig. 11. Împrejurimile Saratei pe „Harta etnografică a populației rurale a Basarabiei", întocmită de L. Berg și V. Butovich la cumpăna sec. XIX-XX (Берг 1923, fragment).

Fig. 12. Învățătorul I.Ya. Koch (Rüb 1930, 70).

Fig. 13. Învățătorul și directorul școlii din Sarata E. Bodnikevich (Heimatbuch 1979, Abb. 204).

Fig. 14. Podul peste râul Cogâlnic de pe drumul vechi Sarata – Tatarbunar în anii 1980 (Muzeul de studiere a ținutului local din Tatarbunar).

Sarata District of German Colonies in 1820s - 1890s: Archaeology, Cartography, Historiography

Keywords: Budzhak, Akkerman District, German colonies, Sarata District, Sarata, Gnadental, Lichtental, cartography of the region area and land plots, descriptions in 1820s and early 1850s, "Program of the Descriptions of the Bessarabia Villages Made by Teachers" 1884, A. Knyazev, I.Ya. Koch, E. Bodnikevich.

Abstract: The article presents a comprehensive study of a relatively small area in the middle of the Budzhak steppe, where the Sarata District of colonies was formed in 1820s-1830s. The German population of the district had lived and worked there successfully by the administrative eviction in 1940. The complexity of research is ensured through the using of methods of different history sciences – historiography, archeology, source studies, archaeography, geography and cartography. In the "Prehistory" part of the research, it is shown that the first settlements were established in 1570, Sarata village – in 1597; Evliya Çelebi, in 1667, mentioned it as a large Tatar village with a mosque. The conclusions were made according to the recently published Ottoman sources. Thus, the first colonies were not found at the empty places. It was noticed not only by the members of the Military Topographic Commission of Bessarabia, but also by the settlers themselves. In 1848, at the initiative of the colonist leadership, descriptions of all three settlements of the Sarata group were written and published in different languages and in different forms. For the first time, the author has analyzed all the titles of the written sources. The descriptions of Sarata and Gnadenthal, written by the school teachers E. Bodnikevich and I.Ya. Koch in 1884, are also published. In addition, other accounts of the region, made in 19th century, are briefly described. These descriptions were focused on archaeological monuments, nature, geology, statistics and other aspects. As a result, we have got a complex archeological-historical-ethnographic image of the Sarata German settlements, their lands and history from early years to the beginning of the 20th century.

List of illustrations:

Fig. 1. Lower reaches of the Kogilnik and Sarata rivers at the beginning of 1770s at "Carte de la Moldavie" by F.G. Bauer (Amsterdam, 1781, fragment).

Fig. 2. The area of the rivers of Sarata and Kogilnik in 1817 on the "Map of Bessarabia, Moldavia and Wallachia" (sheet C-IV, fragment).

Fig. 3. Study area around 1818-1820 on the "Topographic map of parts of Moldavia, Bessarabia and Bulgaria" (sheet VIII, fragment).

Fig. 4. The lands of the colonies of the Sarata district group in 1828 on the "Map of Bessarabia, actually so called, or Budzhak" (fragment).

Fig. 5. The lands of the colonies of the Sarata district on the "Map of empty areas of state lands in the Akkerman District" 1830-1833 (fragment).

Fig. 6. Scheme of a dacha in the Gnadental colony around 1840 (Rüb 1930, 69).

Fig. 7. The southern part of the lands of the former colonies of the Sarata group in 1868 ("three-verst map", sheets XXXII-8; fragment).

Fig. 8. The northern part of the lands of the former colonies of the Sarata group in 1877 ("three-verst map", sheet XXXI-8; fragment).

Fig. 9. Barrows on the “Plan of Sarata and the Sarata land in 1889” by F. Knauer.

Fig. 10. Barrows of the lands of the former colonies of the Sarata group in 1890 (according to A. Matveev; fragment).

Fig. 11. Surroundings of Sarata on the “Ethnographic map of the rural population of Bessarabia” by L. Berg and V. Butovich at the turn of the 19th - 20th centuries (Berg 1923, fragment).

Fig. 12. Teacher I.Ya. Koch (Rüb 1930, 70).

Fig. 13. E. Bodnikevich, teacher and director of the Sarata school (Heimatbuch 1979, Abb. 204).

Fig. 14. Bridge over the Kogilnik river on the old Sarata – Tatarbunar road in the 1980s (Tatarbunar Museum of Local History; unknown author).

07.02.2023

Др. хаб. Игорь Сапожников, Отдел Крыма и Северо-Западного Причерноморья Института археологии, Национальная Академия наук Украины, пр. Героев Сталинграда, д. 12, 04210 Киев, Украина; https://orcid.org/0000-0003-3889-6714, e-mail: ssappog5@gmail.com

Ольга Айсфельд, Геттингенский исследовательский центр, Кальсовштрассе 54, 37085 Геттинген, Германия; https://orcid.org/0000-0003-1238-7129, e-mail: o.eisfeld.klio@gmx.de

POLITICA LINGVISTICĂ ÎN CADRUL BISERICII ORTODOXE DIN BASARABIA: DUPĂ *KIŞINEVSKIE EPARHIALNYE VEDOMOSTI* (1867-1871)

Sergiu Demerji

Cuvinte-cheie: politică lingvistică, bilingvism, biserica ortodoxă, rusificare, deznaţionalizare.

În urma anexării Basarabiei de către Imperiul Rus, autorităţile ţariste au procedat la transformarea teritoriului ocupat într-o provincie rusească, promovând o politică de asimilare etnică şi lingvistică a populaţiei băştinaşe româneşti. Acţiunile Sankt-Petersburgului au fost determinate, în special, de mijloacele prin care se realiza comunicarea dintre administraţia ţaristă şi populaţia basarabeană. În contextul în care acţiona ca un intermediar în această comunicare, Biserica Ortodoxă din Basarabia a devenit un instrument potrivit pentru autorităţi, în vederea implementării obiectivului lor principal în regiune – omogenizarea populaţiei autohtone.

În prezentul articol ne propunem să analizăm politica lingvistică promovată de autorităţile ruse prin intermediul Bisericii Ortodoxe din Basarabia, în baza conţinutului Buletinului oficial al Eparhiei Chişinăului şi Hotinului – *Kişinevskie Eparhialnye Vedomosti* – în decursul anilor 1867-1871. Editarea organului de presă al Eparhiei Chişinăului şi Hotinului a fost permisă prin decretul din 17 februarie 1867 al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, în urma cererii arhiepiscopului Antonie al Chişinăului şi Hotinului din 7 ianuarie 1867 privind „alcătuirea vedomostilor Eparhiei Chişinăului în limba Rusască cu tălmăcire pe limba cea de loc Moldovenească" (KEB 1867, 1).

După un program elaborat de către profesorii Seminarului Teologic din Chişinău, revista eparhială urma să aibă două părţi: una oficială şi alta neoficială. Compartimentul oficial era rezervat dispoziţiilor guvernului cu privire la administrarea bisericii şi celor ale autorităţilor eparhiale locale. Compartimentul neoficial urma să conţină explicaţii la Sfânta Scriptură şi operele Sfinţilor Părinţi, predici şi, preponderent, învăţături simple pentru *poporul de jos*, articole despre istoria şi statistica Eparhiei Chişinăului şi Hotinului ş.a.

Trebuie menţionat că apariţia bilingvă a revistei a fost de scurtă durată. La sfârşitul anului 1870, redactorii publicaţiei au expediat o petiţie comitetului editorial, în care au solicitat să fie traduse în română numai anunţurile oficiale şi partea neoficială a revistei. Începând cu 1871, traducerea articolelor a fost redusă considerabil, iar până la sfârşitul anului conţinuturile în limba română au dispărut complet. Dispoziţia de suprimare definitivă a ediţiilor româneşti ale Buletinului Eparhial de Chişinău a aparţinut episcopului Pavel Lebedev (1871-1882), care a dispus ca revista să fie publicată doar în limba rusă. Comitetul redacţional a adoptat decizia cu pricina, invocând faptul că majoritatea clerului local era instruit în cadrul Seminarului Teologic din Chişinău şi *vorbea bine limba rusă* (KEB 1892, 421).

Apariţia conţinuturilor româneşti în paginile Buletinului Eparhial de Chişinău în perioada 1867-1871 denotă, o dată în plus, că guvernul ţarist i-a atribuit Bisericii Ortodoxe din Basarabia rolul de intermediar în procesul de omogenizare a populaţiei autohtone. Faptul că etnicii români dintre Prut şi Nistru aveau aceeaşi confesiune cu populaţia principală a Imperiului Rus a accentuat politica de asimilare lingvistică. Ideea privind apropierea *naţiunii moldoveneşti* de cea rusească a fost consolidată în perioada succesorilor mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Urmaşul şi colaboratorul acestuia, arhiepiscopul Dimitrie Sulima, deşi a păstrat caracterul românesc al Bisericii din Basarabia, a demarat campania de aliniere a bisericii locale la Biserica Ortodoxă Rusă.

Referindu-se la activitatea episcopului Dimitrie Sulima, profesorul Aleksandr Silin, în articolul *Dimitrii, arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului*, publicat în mai multe ediţii ale Buletinului eparhial, a menţionat următoarele: „Din însăşi numirea slujbelor celor tălmăcite de Preasfinţitul nostru, putem a socoti că el număra lucru de mare

respect tălmăcirea pe limba Moldovenească a acelor cărţi a slujbelor – Dumnezeieşti, care nu era în numărul cărţilor bisericii Moldaviei şi Valahiei. Tălmăcirea slujbei Sfântului Binecredinciosului Cneaz Aleksandr Nevski, singur se înţelege, îi făcută pentru trebuinţa cea vederată a praznicului întru cinstea acelui sfânt, numele căruia purta, cel ce împărăţea întru acea vreme – Împăratul Alexandru I. Iar slujbele Sfântului Vladimir, a Sfintei Olgăi şi a altora sfinţi îs tălmăcite în limba Moldovenească încât pentru înalta lor vrednicie istoricească şi dogmatică a aducerii pe om spre rugăciune, alta şi pentru apropierea şi împăcăciunea norodului Moldovenesc cu cel Rusesc. Aceste slujbe se citea şi se cânta în toate bisericile Basarabiei. Cea mai arătoasă parte a ostenelelor celor cu îndoit sârguinţă şi ne osteneală a Preasfântului Dimitrii, în curgerea de toată slujirea lui cea Arhipăstorească a fost apropierea şi împăcăciunea naţiilor cei Moldoveneşti cu cea Russască. Aceasta au fost stăruinţa toatei vieţii Arhipăstorului" (KEB 1867, 93-95).

Trebuie precizat că toate traducerile realizate de Dimitrie Sulima din rusă şi slavonă se făceau după stilul şi tradiţia rusească. De exemplu, ierarhul a introdus *Mineiul de Obşte* în biserica locală, care nu era cunoscut până atunci Bisericii Ortodoxe din Ţara Moldovei. Această carte bisericească reprezenta o lucrare a Bisericii Ruse, alcătuită de Inochentie Ghizel de la Lavra Pecerska în 1680, care încorpora toate textele de cult, folosite în Biserica Ortodoxă Rusă (Gumenâi 2021, 155).

Mai mult, Dimitrie Sulima a modificat *Trebnicul* românesc, carte de cult care a existat în uzul clericilor din Ţara Moldovei şi care era *exact împotriva celui rusesc*. Totodată, această carte a fost completată cu 33 de capitole traduse, de asemenea, din *Trebnicul* rusesc (KEB 1883, 499-450). Efortul arhiepiscopului Sulima de traducere a cărţilor de cult din rusă în română a fost, pe bună dreptate, unul benefic. În acelaşi timp, traducerile aveau menirea să substituie literatura religioasă românească cu cea rusească, urmărindu-se astfel trecerea bisericii locale la tradiţia Bisericii Ortodoxe Ruse.

Activitatea prolifică a arhiepiscopului Dimitrie Sulima în ceea ce priveşte măsurile de ajustare a vieţii religioase din Basarabia la cea rusă nu a fost trecută cu vederea de autorităţile imperiale ruse. La 11 aprilie 1842, împăratul Nicolae I l-a decorat pe Preasfinţitul Dimitrie cu *Ordinul Sfântul Aleksandr Nevski* şi a emis următorul rescript: „Preasfinţitului Dimitrie, arhiepiscopul Chişinăului şi al Hotinului, în decursul multor ani de păstorire cu vigilenţă a unei turme formate din mai multe popoare, răspândind roadele educaţiei şi ale pietăţii, ai atras atenţia noastră specială. Pentru comemorarea bunăvoinţei Monarhului faţă de o astfel de slujire demnă faţă de Cel Atotputernic, vă acordăm Ordinul *Sfântul Cneaz Aleksandr Nevski* ale cărui semne în acelaşi timp ţi le transmitem şi poruncim să îl porţi după cele stabilite" (KEB 1871, 353).

Politica de asimilare lingvistică a regimului ţarist, aplicată prin intermediul Bisericii Ortodoxe din Basarabia, a căpătat un caracter vehement în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Drept exemplu, în numărul 18 al Buletinului eparhial din 1868, în compartimentul oficial, la rubrica *Punerile la cale a Sfântului Sinod,* a fost publicat ordinul Sinodului bisericesc despre înfiinţarea bibliotecilor bisericeşti. Lista cărţilor duhovniceşti pe care trebuia să le conţină fondurile bibliotecilor bisericeşti urma să corespundă registrului elaborat şi completat de mitropolitul Filaret (Drozdov). Cărţile duhovniceşti propuse pentru achiziţie conform recomandărilor acestui ierarh erau împărţite în trei secţiuni. În aceeaşi dispoziţie a sinodului se menţiona ca „preoţii să fie îndemnaţi de blagocini în zilele de sărbătoare să orânduiască prin case citirea cărţilor celor de suflet la ascultarea cărora să poftească pe cei ce vor dori". La sfârşitul acestei dispoziţii sinodale se recomandă preoţilor să achiziţioneze pentru bibliotecile bisericeşti cărţi traduse în limba slavonă şi rusă, în special cele în limba rusă (KEB 1868, 199-205).

O altă măsură nu mai puţin importantă, îndreptată împotriva limbii române din cadrul Bisericii Ortodoxe, a avut loc odată cu reorganizarea Seminarului Teologic din Chişinău, conform regulamentului din 14 mai 1867. În acest sens, cititorii Buletinului eparhial au fost informaţi în numărul 9 din 1867, la partea neoficială, în articolul *Reformele (prefacerile) la duhovniceasca Seminarie a Chişinăului,* că: „Cetirea limbii Moldoveneşti, ce nu-i însemnată după ustav, şi spre întrebuinţarea căreia, după despărţirea ce s-au alcătuit, nu rămân ceasuri de învăţătură în vremea cei pusă pentru îndeletnicirile de clasuri, singură de sine se curmă" (KEB 1867, 332-333). Astfel, în urma acestei decizii, a fost interzisă predarea limbii române la Seminarul Teologic din Chişinău. Interdicţia cu

pricina a fost impusă la un an de la interzicerea predării limbii române la Gimnaziul Regional de Băieți din Chișinău. Ulterior, în 1871, a urmat în lanț interzicerea predării limbii române în cadrul școlilor județene (Negru 2000, 129).

Înainte de a fi pus în aplicare, în urma dispoziției oberprocurorului sinodal, proiectul noului regulament a fost transmis pentru consultare arhiepiscopului Antonie. La rândul său, ierarhul local a solicitat un aviz din partea profesorilor Seminarului Teologic asupra noului proiect. Aceștia și-au exprimat dorința ca limba română să fie predată, cel puțin, în clasele superioare ale seminarului. Ei au invocat faptul că în Basarabia o parte considerabilă a populației nu vorbește altă limbă decât cea *moldovenească* și, prin urmare, serviciul religios în cele mai multe parohii se oficiază în aceeași limbă. Cu toate acestea, autorii noului regulament au ignorat argumentele profesorilor (Popovschi 2000, 130).

În urma suprimării predării limbii române în instituțiile de învățământ religios, autoritățile ecleziastice au întreprins diverse măsuri care aveau menirea să sporească învățarea limbii ruse de către reprezentanții tagmei duhovnicești. De pildă, clericii erau obligați să-i învețe pe copiii lor limba rusă chiar din casa părintească, înainte de a intra în școalele spirituale (KEB 1877, 274). Conform Paragrafului 178 al Regulamentului Seminarului Teologic, părinții elevilor seminariști, în special moldovenii, erau obligați să închirieze pentru odraslele lor apartamente ai căror proprietari să fie ruși sau, cel puțin, care cunosc foarte bine limba rusă. Această obligație avea drept scop să asigure elevilor seminarului un mediu în care se vorbește exclusiv în limba rusă (KEB 1869, 62).

În 1871, administratorul bibliotecii Seminarului Teologic, profesorul Petru Pahovschi, a relatat într-un raport despre completarea fondului de carte că, în urma colectării a 160 de ruble și 24 copeici de la profesori, elevi și străini, a fost posibilă achiziționarea unui lot esențial de volume. Raportorul a precizat că au fost achiziționate 18 titluri ale scriitorilor Aleksandr Puşkin, Nikolai Nekrasov, Ivan Krâlov, Fiodor Dostoievski ș.a. (KEB 1871, 53-59). De asemenea, adunările protopopești aveau sarcina să propună acțiuni pentru ridicarea nivelului intelectual și moral al preoției, precum și pentru sporirea influenței preoților asupra enoriașilor, pentru a-i îndemna să deschidă școli și să învețe acolo copiii limba rusă (KEB 1871, 515-516).

Așadar, constatăm că autoritățile țariste au transformat instituția bisericească într-un mijloc potrivit de aplicare a politicii de asimilare lingvistică, deoarece populația autohtonă, fiind în majoritate sub influența acestei instituții, trebuia să asculte de îndrumările ei.

De asemenea, Buletinul Eparhiei Chișinăului și Hotinului denotă că politica lingvistică în cadrul Bisericii Ortodoxe din Basarabia a evoluat în funcție de caracterul regimului țarist. Inițial, instituția ecleziastică a cunoscut o politică lentă de rusificare, mai ales în perioada de administrare a eparhiei de către urmașii lui Bodoni, episcopii Dimitrie Sulima și Irinarh Popov, care au păstrat caracterul românesc al Bisericii din Basarabia.

Ulterior, a urmat o politică agresivă de excludere a limbii române atât din instituțiile de învățământ religios, cât și din oficierea serviciului divin, urmărindu-se integrarea acestui spațiu în lumea pravoslavnică rusă.

Bibliografie

Gumenâi 2021: I. Gumenâi, Dimitrie Sulima și politica sa în Eparhia Chișinăului și Hotinului: între rusificare și tradiționalismul autohton. In: (Ed. L. Rotaru) Volumul conferinței științifice internaționale „Latinitate, romanitate, românitate", ediția a IV-a (Chișinău 2021), 151-163.

Negru 2000: Gh. Negru, Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia (Chișinău 2000).

Popovschi 2000: N. Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși (Chișinău 2000).

KEB 1867a: Кишиневские епархиальные ведомости, № 1 (Кишинев 1867).

KEB 1867b: Кишиневские епархиальные ведомости, № 3 (Кишинев 1867).

KEB 1867c: Кишиневские епархиальные ведомости, № 9 (Кишинев 1867).

KEB 1868: Кишиневские епархиальные ведомости, № 18 (Кишинев 1868).

KEB 1869: Кишиневские епархиальные ведомости, № 5, 6 (Кишинев 1869).

KEB 1871a: Кишиневские епархиальные ведомости, № 2 (Кишинев 1871).

KEB 1871b: Кишиневские епархиальные ведомости, № 10 (Кишинев 1871).

КЕВ 1871c: Кишиневские епархиальные ведомости, № 21 (Кишинев 1871).
КЕВ 1877: Кишиневские епархиальные ведомости, № 2 (Кишинев 1877).
КЕВ 1883: Кишиневские епархиальные ведомости, № 15 (Кишинев 1883).
КЕВ 1892: Кишиневские епархиальные ведомости, № 18 (Кишинев 1892).

The language policy within the Orthodox Church in Bessarabia according to the Chisinau Diocesan Gazette "Kishinevskie Eparhial'nye Vedomosti" (1867-1871)

Keywords: language politics, bilingualism, Orthodox Church, Russification, denationalization.
Abstract: After the annexation of Bessarabia to the Russian Empire, which stood as the defender of Orthodoxy, the tsarist administration saw the Orthodox Church as a useful tool to speed up the Russification process. At the beginning of the 19th century, under Gavriil Bănulescu-Bodoni and Dimitrie Sulima, it was the Romanian language that was mainly used in officiating the divine service, the publication of religious books and in the education of the clergy. In the second half of the 19th century, a process of rapid Russification was registered, eventually leading to the emergence of neo-Protestant communities. The main purpose of the study, carried out on the basis of factual material from the Chisinau Diocesan Gazette ("Kishinevskie Eparhial'nye Vedomosti"), is to highlight the language politics pursued by the tsarist administration through the Orthodox Church on the territory of Bessarabia.

Языковая политика Православной Церкви в Бессарабии по данным «Кишиневских епархиальных ведомостей» (1867-1871)

Ключевые слова: языковая политика, двуязычие, Православная Церковь, русификация, денационализация.
Резюме: После присоединения Бессарабии к Российской империи, которая выступала в качестве защитника православия, царская администрация увидела в Православной Церкви полезный инструмент для ускорения процесса русификации. В начале XIX века, при Гаврииле Бэнулеску-Бодони и Димитрии Сулиме, в совершении богослужений, публикации религиозных книг и при обучении духовенства в основном использовался румынский язык. Вторая половина XIX века ознаменовалась процессом бурной русификации, приведший в конечном итоге к возникновению неопротестантских общин. Основная цель исследования, осуществленного на основе фактологического материала из «Кишиневских епархиальных ведомостей», заключается в освещении языковой политики, проводившейся царской администрацией через Православную Церковь на территории Бессарабии.

31.03.2023

Sergiu Demerji, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-7120-9715, e-mail: sergiu.demerji2020@gmail.com

REVOLTA ȚĂRANILOR DIN SATUL TABANI, JUDEȚUL HOTIN, ÎN LEGĂTURĂ CU APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 14 IULIE 1868

Valentin Tomuleț

Cuvinte-cheie: Tabani, județul Hotin, țărani, reformă, protest, revoltă.

Introducere

În studierea istoriei Basarabiei, după anexarea ei, în 1812, la Imperiul Rus, un interes deosebit prezintă schimbările care s-au produs în cadrul satului basarabean, în special după aplicarea în viață a reformelor liberale din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea. Dacă despre aplicarea în practică a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868 s-a scris, în special, în istoriografia sovietică, în afara cercetării au rămas studiile pentru anumite localități luate în parte (excepție făcând doar aspectele care sunt reflectate în lucrările dedicate istoriei locale, deși și acelea sunt superficiale). Necesitatea studierii unei asemenea tematici este dictată de faptul că doar cunoașterea profundă a schimbărilor care s-au produs în satul basarabean după aplicarea în viață a acestor reforme permite cercetătorului, și nu numai, să pătrundă în logica internă a acestor procese și să înțeleagă mai profund politica socială pe care a promovat-o administrația imperială rusă în Basarabia în această perioadă de timp. Totodată, o cunoaștere detaliată a acestei probleme puse în discuție, în special a specificului dării în folosință de lungă durată (dreptul de uzufruct) țăranilor, după aplicarea în Basarabia a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, permite să subliniem convingător unitatea de structură și de dezvoltare istorică moștenită din Principatul Moldova și să evidențiem acele schimbări care au parvenit pe parcurs în satul basarabean sub regim de dominație țaristă.

În plus, prin abordarea acestei teme ne-am străduit să trezim interesul cititorului, în special al celui din mediul rural, dar nu numai, pentru destinul satului basarabean și oamenii lui, pentru istoria moșilor și strămoșilor lor, care cândva au fost «talpa» țării, pentru ca să nu se piardă identitatea lor socială și etnică și să înțeleagă mai profund schimbările de ordin social care au loc astăzi în Republica Moldova.

Semnificația triplă a denumirii localității/ moșiei/ocinii Tabani

Pentru a pătrunde în esența problemei, chiar de la început urmează să constatăm că sursele documentare de epocă, în diferite perioade de timp, atestă satul/moșia cu diferite denumiri – Mlinăuți, Mihălcăuți (Mihalcăuți) și Tabani. Drept argument în confirmarea acestei ipoteze ne servește faptul că, încă la 1878, sătenii știau despre variantele denumirii satului Tabani. Într-o cerere din 3 iunie 1878, adresată Administrației regionale în problemele țăranilor din Basarabia, locuitorii din satul Tabani (194 de semnatari), nemulțămiți de modalitatea în care le-au fost repartizate loturile de pământ, după aplicarea Regulamentului agrar din 1868, prin separarea de către proprietara Maria Lisovski a moșiei Mihalcăuți de moșia Tabani, scriau că „încă din cele mai vechi timpuri, satul Tabani și așanumita ocină pustie Mihalcăuți, cu o suprafață de 400 desetine[1] de pământ, care se mărginește cu ocinile Briceni și Colicăuți, nu au existat separat, dar din cele mai vechi timpuri au făcut parte din componența ocinii Tabani..., ***care avea trei denumiri: Mihalcăuți, Mlinăuți și Tabani***"[2].

Prima mențiune documentară a satului Tabani datează din 24 aprilie 1520. Prin *Cartea dom-*

[1] Desetină – măsură a suprafeței în Rusia, egală cu 2400 de stânjeni pătrați (1,09 hectare) sau cu 240 de stânjeni în lungime și 10 în lățime. Stânjenul este egal cu 3 arșini. Un stânjen pătrat este egal cu 3 arșini în lungime, 3 arșini în lățime și 3 arșini în înălțime. Arșinul include 16 verșocuri. Desetina ca măsură a suprafeței a fost introdusă în Basarabia după lichidarea unităților de măsură românești – falcea, prăjina, pasul, palma etc., potrivit Regulamentului despre țăranii, sau agricultorii, liberi în Basarabia din 24 ianuarie 1834 (Tomuleț 2014, 297).

[2] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 10-10 verso.

nească[3], emisă la 24 aprilie 7028 (1520), Ştefan (Ştefăniţă) Voievod (aprilie 1517 – ianuarie 1527) întăreşte câtorva boieri din neamul Şandrovici şi Iacuş mai multe sate din partea de Nord a Moldovei. Conform *Cărţii domneşti,* „[...] au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni sluga noastră Crâstea şi sora lui, Nastea, cneaghina panului Stârcea stolnic, fiii lui Isaico şi unchii lor, Ştefu, şi sora lui, Magda, fiii lui Buceaţchi, şi, de asemenea, unchii lor, credinciosul nostru pan Grincovici, pârcălab de Hotin, fiul Vasutcăi, şi nepoţii lui de frate, Ion şi fratele lui, Iurie, fiii lui Şandru Turcul, toţi nepoţii lui Cozma Şandrovici şi a lui Iacuş vistiernicul, de bună voia lor, nesiliţi de nimeni şi nici asupriţi, şi au împărţit ale lor drepte [...] ocine[4] şi moşteniri" (Costăchescu 1943, 192-194). Enumerarea tuturor persoanelor care urmau să-şi confirme proprietăţile funciare nu este întâmplătoare. De numele câtorva boieri ce s-au adresat lui Ştefăniţă Vodă la 24 aprilie 1520 este legată prima menţiune documentară a satului Tabani (Mlinăuţi).

Izvorul indică şi satele care urmau să fie întărite acestor familii boiereşti: „[...] Şendreşti, care acum se numesc Cozmeşti, şi cu loc de moară, pe apa Siretului, şi Ionăşeşti şi satul Iurceşti şi Halauceşti şi Poganeşti, pe Sireti, şi Midcălul şi Şceacăul, deasupra Nistrului, şi Ciabrăcăul, pe Prut, şi Lemeşani, pe Vilia, şi **Mlinouţi** şi Corbeşti, pe Zijia, şi Deşevcani şi Nesvoia şi Criva, pe Prut, şi Voropceani şi Ioncouţi, asemenea pe Prut, şi Faurii, pe Zijia, şi Răchiteni şi Temeşani şi Jugani" (Costăchescu 1943, 193).

Cum constatam anterior, vechea denumire a satului Tabani a fost Mlinăuţi, localizat, conform informaţiei din prima parte a documentului, împreună cu satul Corbeşti, pe Jijia. Cunoscutul cercetător Mihai Costăchescu, analizând detaliat acest document, consideră că Mlinouţii „[...] sânt poate Mlenăuţii, din comuna Hudeşti, judeţul Dorohoi", deşi constată, mai jos, că „[...] acesta nu este aşezat pe Jijia" (Costăchescu 1943, 201). Eroarea poate fi uşor depistată analizând integral acest document, în special, a doua parte a lui – acolo unde se indică satele care erau confirmate fiecărei familii boiereşti în parte. Dacă în prima parte a documentului satul Mlinouţi este localizat împreună cu satul Corbeşti pe Jijia, în partea a doua – este amplasat pe Vilia. În izvor se arată destul de explicit că lui Ştefu şi surorii sale Magda, fiii lui Buceaţchi, le-a revenit „[...] părţile lor, satele, anume Criva şi Nesvoia şi Deşevcani pe Prut şi Corbeşti pe Zijia şi **jumătate din Mlinouţi, fără mori**" (Costăchescu 1943, 193). Pârcălabului Grincovici şi nepoţilor săi de la frate – Ion şi Iurie – le-a revenit „[...] în partea lor, satele[...] Iugani şi Temeşani şi Răchiteni pe Siret şi Faurii pe Jijia, şi Ioncouţii şi Voropcianii pe Prut şi **jumătate de sat, de Mlinăuţi cu mori pe Vilia**" ((Costăchescu 1943, 193). Prin urmare, deşi în izvor se indică clar denumirea satului – Mlinouţi (Млиновеци), Mihai Costăchescu foloseşte în textul tradus doi termeni – Mlinouţi şi Mlinăuţi, aşa cum ne indică sursa. În lucrarea dedicată *Istoriei ţinutului Hotin*, istoricul Ion Gumenâi citând acelaşi document publicat de Mihai Costăchescu, dar publicat în colecţia *Documente privind istoria României*, foloseşte termenul de Milinăuţi (Gumenâi 2002, 113-114), deşi în izvor este folosit termenul Mlinăuţi[5]. Cu această denumire – Mlinăuţi –, localizat pe Vilia, satul figurează pe harta *Ţara Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare*, publicată în 2007 de istoricii Gheorghe Nicolaev şi Sergiu Tabuncic[6].

Spiţa neamului Şandrovici şi repartizarea satelor acestei familii în *Cartea domnească* din 24 aprilie 1520 ne confirmă faptul că satul Mlinăuţi a fost moştenit de familia Buceaţchi şi urmaşii Vasutcăi şi Ivaşco Grincovici.

[3] Carte (domnească) – act scris emis de o autoritate publică sau de o persoană particulară. Din punct de vedere al forţei probante, cărţile se clasifică în *publice* şi *particulare*, primelor acordându-li-se „mai multă credinţă" decât celor particulare. Cărţile erau emise de domn, adunare de stări sau obştească, de un înalt ierarh, dregător. Prin *Carte domnească* mai înţelegem un act scris de întărire a stăpânirii pământului (Instituţii 1988, 72*)*.

[4] Ocină (dedină) – proprietate de pământ transmisă prin ereditate. Apare uneori cu calificarea de *călugărească, bisericească, mănăstirească, domnească, cnezească, a oraşului*. Este sinonim cu termenul *baştină, dedină* şi *moşie*. În procesul de privatizare şi consolidare a proprietăţii, moşia are un rol de seamă şi este orice „stăpânire locurească". Dar ea nu este încă o adevărată proprietate ereditară, ci numai o stăpânire particulară a unei singure grupe familiale, devenită ereditară, dar „grevată de o serie de legături faţă de obşte" (Instituţii 1988, 336).

[5] Istoricul Ion Gumenâi greşeşte când scrie că „printre satele întărite au fost Nesvoia şi Criva (şi Deşevcani – *V.T.*) pe Prut, care au revenit lui Ştefu şi Magdei, precum şi satele Milinăuţi (Mlinăuţi – *V.T.*), cu mori pe Vilia şi Şerbiceni, care au trecut în partea lui Crâncovici (Grincovici – *V.T.*), pârcălab de Hotin" (Gumenâi 2002, 113). Ştefu şi Magda au primit doar jumătate din satul Mlinăuţi şi nu tot satul, cum scrie autorul.

[6] *A se vedea* harta publicată de Gh. Nicolaev şi S. Tabuncic (ţinutul Hotin – satul Mlinăuţi, pe Vilia).

Prin urmare, din această parte a documentului se poate ușor constata că satul Mlinăuți era amplasat pe Vilia și aparținea copiilor lui Buceațchi – Ștefu și Magda – și urmașilor Vasutcăi și Ivașco Grincovici – pârcălabului de Hotin Grincovici și nepoților săi Ion și Iurie.

Proprietățile funciare indicate mai sus erau confirmate boierilor pe veci „[...] cu tot venitul, lor și copiilor și nepoților și strănepoților lor și răstrănepoților lor și întregului neam al lor, cine li se va alege mai de aproape, nestricat niciodată, în veci" (Costăchescu 1943, 194). Cât privește hotarele satelor, acestea urmau „[...] să fie din toate părțile după vechiul hotar, pe unde din veac au trăit" (Costăchescu 1943, 194).

Izvorul conține și informații indirecte, prin care se poate constata că toate satele nominalizate în prima parte a documentului erau atestate cu mult înainte de data semnării lui de Ștefăniță Vodă la 24 aprilie 1520 și aparțineau acestor familii de boieri. În izvor se menționează că „[...] ei au avut de la străbunul Domniei mele, Alexandru Voevod (martie 1449 – octombrie 1449, februarie 1452 – 1454, februarie 1455 – mai 1455), și de la înaintașii noștri, de la Iliaș și de la Ștefan (al II-lea) Voievozi (asociați la domnie, august 1435 – decembrie 1442), pe aceste mai sus scris sate" (Costăchescu 1943, 193). Prin urmare, satul Mlinăuți poate fi datat documentar, deși indirect, în timpul domniei lui Iliaș și Ștefan al II-lea, în anii '30-'40 ai sec. al XV-lea, sau, poate, chiar și mai timpuriu. Mai mult ca atât, documentul la care ne referim relevă destul de explicit că Mlinăuți, localizat în ținutul Hotin, în timpul domniei lui Iliaș și Ștefan al II-lea, avea statut de sat.

Ulterior, moșiile își schimbau proprietarii și denumirea. De exemplu, la 4 aprilie 1636, Vasile Lupu voievod, domn al țării Moldovei (1634–1653), întărește fostului vistiernic Gheorghe Roșca stăpânirea asupra mai multor sate: Volnăești, Negrești, pe Işnovăț, Cosmești, pe Prut, Isbiște, Petrosul, Slobozia Zbiroae, Hlăpești, ținutul Lăpușna, Izbiște și Mateuți, ținutul Orhei, Tâmpești, ținutul Suceava, Coteleva și Mihălcăuți, ținutul Hotin. În izvor se stipula: „[...] am dat și am întărit satul Tămpeștii în ținutul Sucevii și **jumatate de sat Mihălcăuții, în ținutul Hotinului, pe Vilia seacă,** cu heleșteie și cu loc de mori, pe care i le-a dat zestre soacra lui Sata Bârnoschioaie postelnicească, ce i-a fost dreaptă ocină împreună cu boerul ei Barnoschi postelnic, ca să le fie cu tot venitul" (Boga 1929, 76, 81 (76-82)).

Nu vom pune în discuție schimbul de proprietari și de denumire a localității și moșiei Tabani, pe parcursul secolelor, care necesită un studiu special, grație volumului impunător de documente la acest subiect. Am dorit doar să atenționăm cititorul la variantele denumirii satului Tabani, pentru înțelegerea mai profundă a plângerilor țăranilor din satul Tabani, nemulțămiți de modalitatea de repartizare a loturilor de pământ, în urma aplicării în Basarabia a reformei agrare din 14 iulie 1868, pe care ei au întreprins-o până la începutul secolului al XX-lea.

Natura reformelor

Pentru înțelegerea aplicării în Basarabia a Regulamentului agrar din 1868, la început, să punem în discuție natura reformelor care s-au petrecut în Rusia în această perioadă de timp. În evoluția istorică a Imperiului Rus, anii '50 ai secolului al XIX-lea au marcat o criză profundă de sistem, acutizată nu doar de contradicțiile interne legate de prezența sistemului iobăgist care reținea dezvoltarea țării, dar și de înfrângerea în războiul Crimeei (1853-1856), fapt care a servit drept motiv pentru promovarea unor reforme liberale în domeniile social-economic, politico-administrativ și cultural, al căror scop era modernizarea[7] și europenizarea țării.

Legitimitatea reformelor în Rusia era legată de faptul că, în dezvoltarea sa, societatea trece prin anumite perioade de reorganizare/restructurare internă, chemată de tendințele obiective de reglare a relațiilor și contradicțiilor sociale. Din acest considerent, existența anumitor sisteme de administrare și modernizarea lor este o legitate obiectivă, naturală în dezvoltarea socială. Sistemul administrativ devine, în așa fel, un component necesar fiecărei orânduiri sociale, ce pretinde la o existență individuală, iar birocrația (componența aparatului administrativ) prezintă prin sine acea pătură socială care realizează funcția administrării.

Statul, pentru a preîntâmpina destabilizarea întregului sistem, își asumă rolul de reformator al structurilor și instituțiilor vechi sociale – rolul de reglator al sistemului, când, învingând forțele de frânare, conservative, activizează acele elemente

[7] Prin modernizare subînțelegem schimbări de ordin calitativ, care au loc în structura socială a societății tradiționale.

sociale, în special liberale, care se pronunţă pentru transformare în direcţia modernizării. Statul se pomeneşte în faţa dilemei – *reformă* sau *stagnare, evoluţie* sau *revoluţie*. Respectiv, necesitatea reformelor devine una obiectivă şi necesară. Instituţiile de stat vor alege reforma şi calea evolutivă de dezvoltare a ţării, evitând stagnarea şi revoluţia.

Însă modernizarea provoacă conflictul social, care se manifestă la nivel diferit. Conflictul cuprinde întreaga societate, manifestându-se ca un *conflict la nivel macro*: societatea se împarte în două lagăre duşmănoase – părtaşii şi duşmanii reformelor. Contradicţia este obiectivă, din simplul motiv că în societate sunt forţe interesate în păstrarea sistemului tradiţional şi forţe care vor să-l schimbe. În Rusia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, masa de bază a populaţiei nu avea o atitudine conştientă faţă de necesitatea reformelor.

Conflict la nivel micro este cel care are loc în interiorul unui grup relativ îngust, dar influent – al elitei dominante. Respectiv, era nevoie de timp, ca elita să conştientizeze necesitatea reformelor. În Rusia, în anii ’50 ai secolului al XIX-lea , conflictul s-a manifestat în destabilizarea relaţiilor şi structurilor sociale bazate pe sistemul de iobăgie, ce devine frâna de bază în modernizarea ţării. Lichidarea iobăgiei ar fi însemnat restructurarea radicală a întregului sistem şi a statului propriu-zis şi încercarea de a se ataşa schimbărilor, care urmau să modernizeze ţara.

Caracteristica generală a Regulamentului din 19 februarie 1861

Prin Regulamentul din 19 februarie 1861, în Rusia a fost abolit sistemul de iobăgie, ţăranii fiind eliberaţi şi împroprietăriţi cu pământ, pe care urmau să-l răscumpere în proprietate personală. Prevederile detaliate ale Regulamentului din 19 februarie 1861 (ПСЗРИ 1863, 128-134, 134-135, 135-138, 396-397), conform căruia ţăranii erau eliberaţi şi împroprietăriţi, erau complicate şi variau de la zonă la zonă[8]. Însă prevederile Regulamentului intrau în vigoare numai după expirarea termenului de doi ani, termen în care proprietarii funciari urmau să-şi reorienteze gospodăria de la forma de administrare iobăgistă la una orientată spre economia de piaţă, de tip capitalist.

Împroprietărirea ţăranilor era obligatorie. Pământ primeau doar persoanele de sex masculin. Reieşind din considerentul că, până la aplicarea reformei, ţăranii deţineau în folosinţă pământul de la moşieri, lotul pe care îl primeau ţăranii era împărţit în mărime maximală şi mărime minimală şi era distribuit nu fiecărui ţăran în parte, dar prin intermediul obştii săteşti. Mărimea minimală a lotului pe care o putea primi ţăranul era egală cu ¼ din mărimea maximală (care, la rândul ei, se împărţea în mărime minimală şi mărime maximală), aceasta variind de la regiune la regiune: ***1.*** *regiunile cu pământ nefertil* (necernoziom) (9 regiuni): maximală – 3-7 desetine, minimală – 1-2 1/3 desetine; ***2.*** *regiunile cu pământ fertil* (cernoziom) (8 regiuni): maximală – 2¾ - 6 desetine; minimală – 2200 stânjeni - 2 desetine (2400 stânjeni = 1 desetină); ***3.*** *regiunile de stepă* (8 regiuni) au primit loturi diferite: Samara, Saratov, Orienburg – 6 – 12 desetine, Novorosia – Herson, Taurida, Ekaterinoslav – 3 – 6½ desetine, Vologda, Oloneţ – 7 desetine. În cazul în care ţăranul deţinea un lot mai mare decât mărimea maximală, lotul ce depăşea prevederile regulamentare era luat în favoarea moşierului; în cazul în care ţăranul avea un lot mai mic decât mărimea minimală, lui i se dădea un lot în mărime minimală.

Conform datelor statistice din anii 1877-1878, în Rusia au fost eliberaţi 10 mln. de ţărani/gospodării (22,5 mln. persoane de ambele sexe), care au primit, în mediu, câte 3,35 desetine de pământ. În realitate, pentru a exista, ţăranii aveau nevoie: în regiunile cu pământ fertil – de 5 desetine; cu pământ nefertil – de 8 desetine; sau, în mediu, – de 6,5 desetine. Respectiv, moşierii au acaparat de la ţărani, în urma reformei, doar în 27 de gubernii ale Rusiei, 4 mln. desetine de pământ.

La baza răscumpărării lotului de pământ s-a pus nu mărimea sau fertilitatea solului, dar suma capitalizată, reieşind din criteriul: 6% din dijma pe care ţăranul o plătea înainte de reformă. De exemplu, în gubernia Moscova, dijma pentru lotul cel mai mare pe care ţăranul îl putea primi constituia 10 ruble: Alcătuind ecuaţia – 100:6 = x:10 = (100·10) : 6 = 1000:6 = 166 rub. 66 cop. Suma fiind destul de mare şi ştiind că ţăranul nu o

[8] Mai detaliat despre reformele liberale din anii ’60-’70 ai secolului al XIX în Rusia, *a se vedea*: (Рудник 2013, passim; Riasanovcky 2001, 383-394).

va putea plăti, în ajutor a venit statul, plătind 80% din sumă, iar 20% urma să plătească țăranul[9].

Împrumutul statului era acordat pentru o perioadă de 49 de ani, țăranul plătind pentru împrumut 6% din sumă. Din aceste 6%, 5% constituiau venitul statului pentru împrumut; 0,5% – cheltuieli organizatorice și 0,5% – achitarea împrumutului. Așadar, răscumpărarea i-a costat pe țărani 2 miliarde de ruble, bani care au fost vărsați în vistieria statului. În consecință, țăranii au fost jefuiți de moșieri, care i-au deposedat de pământ, și de stat, care le-a luat banii.

Aplicarea în Basarabia a Regulamentului din 19 februarie 1861

În Basarabia Regulamentul din 19 februarie 1861 a fost aplicat etapizat, pornind de la specificul și situația socială din regiune. Respectiv, prevederile Regulamentului din 1861 s-au referit la un număr mic al populației, din considerentul că iobăgia (vecinia) a fost abolită în Țara Moldovei, încă în 1749, de către domnul fanariot Constantin Mavrocordat (aprilie 1733 – noiembrie 1735; septembrie 1741 – iulie 1743; februarie 1748 – august 1749; iunie 1769 – decembrie 1769). Regulamentul făcea referință doar la țăranii iobagi ruși care, de cele mai multe ori, au venit în Basarabia cu moșierii și funcționarii ruși, și la țiganii particulari (robi – curtenii, vătrașii și hoinarii), cealaltă categorie – țiganii Coroanei, care, încă în anii ’30 ai secolului al XIX-lea, au fost incluși în categoria socială a țăranilor de stat (către anul 1861, aceștia aparțineau Ministerului Proprietăților Statului și Armatei Căzăcești de la Dunăre)[10]. Ei au fost eliberați în temeiul *Regulamentelor suplimentare cu privire la persoanele din regiunea Basarabia, eliberate în 1861 de dependența iobăgistă*, fiind trecuți în categoria țăranilor contribuabili. Acest Regulament a fost publicat în baza decretului Senatului din 2 martie 1861 și era alcătuit din 5 compartimente, care se refereau la: **1)** drepturile persoanelor eliberate de dependența iobăgistă; **2)** relațiile persoanelor eliberate de dependența iobăgistă cu proprietarii funciari în decursul a doi ani, după confirmarea acestui Regulament; **3)** încetarea relațiilor de dependență; **4)** îndeplinirea prestațiilor de stat și a dărilor de către persoanele eliberate de dependența iobăgistă și **5)** realizarea acestui Regulament.

La momentul aplicării Regulamentului, în Basarabia locuiau 11681 iobagi, din care numai 100 practicau agricultura. Aceștia erau țiganii care, până la 1812, au fost robi, și țăranii ruși aserviți, aduși de către moșierii ruși în Basarabia după anexare (Purici 2011, 101), fapt reglementat prin legea din 15 martie 1845, care prevedea ca nobililor din Basarabia, care au proprietăți funciare în alte gubernii sau regiuni ale Imperiului Rus, să li se permită să dețină – pentru necesitățile vieții personale și pentru muncile casnice – țărani iobagi, dar fără a-i implica în lucrările agricole (ПСЗРИ 1844, 134).

Regulamentul stipula că sistemul de iobăgie/robie a fost suprimat pentru totdeauna în Basarabia. Celor eliberați din această dependență li se acordă drepturi asemeni țăranilor liberi, înscriși în obștile sătești, și celor așezați pe pământurile moșierești. Persoanele eliberate de sistemul de iobăgie, inclusiv țăranii de la curte (mulți din aceștia, în Basarabia, fiind țigani), urmau a fi înscriși în categoria țăranilor liberi din cadrul obștilor sătești, precum și pe pământurile moșierești și mănăstirești, în acele localități unde aceștia erau înscriși.

Însă prevederile Regulamentului nu intrau în vigoare din momentul semnării lui de către împărat sau al anunțului public făcut la 5 martie 1861 în parohii. Regulamentul prevedea că, în decurs de 2 ani, foștii iobagi/robi nu aveau dreptul de a pleca de la fostul moșier, fără acordul lui, cu excepția câtorva cazuri stipulate în Regulament (art. 12, 14 și 20) (ПСЗРИ 1863, 396-397).

Cele relatate atestă schimbarea statutului foștilor iobagi/robi, acordarea libertăților, drepturilor și privilegiilor de care aceștia puteau beneficia, deși modalitatea de implementare a acestor dispoziții nu a fost una ușoară.

Specificul aplicării în Basarabia a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868

Regulamentul privind relațiile agrare ale țăranilor din regiunea Basarabia, stabiliți pe pământurile proprietarilor funciari, ale mănăstirilor și ale altor instituții ecleziastice (denumirea completă a Regulamentului),[11] a fost pro-

[9] Despre aplicarea în Rusia a reformei agrare din 19 februarie 1861, *a se vedea* detaliat: (Зайончковский 1968; Томсинов 2012).

[10] Mai detaliat despre emanciparea țiganilor în Basarabia, *a se vedea*: (Gherasim, Tomuleț 2021, 155-162).

[11] Documentul integral *a se vedea*: ANRM, F. 122, inv. 1, d. 424, f. 111-117. Regulamentul este publicat și în: (Гросул, Будак 1956, 198-222).

mulgat de împăratul rus Alexandru al II-lea la 14 iulie 1868. El avea la bază principiile generale ale Regulamentului din 19 februarie 1861, dar reflecta un şir de particularităţi locale şi nu se referea la problema desfiinţării iobăgiei, din simplul motiv că ţăranii din Basarabia erau liberi sub aspect juridic. Regulamentul a abordat mai mult problema acordării ţăranilor în folosinţă de lungă durată a pământului şi stabilirea impozitelor. Aspectul privind modalitatea răscumpărării loturilor ţărăneşti a fost reflectat puţin în Regulament, din considerentul că răscumpărarea lor se efectua în concordanţă cu prevederile stipulate în Regulamentul din 19 februarie 1861. În Regulamentul din 14 iulie 1868 au fost stipulate doar acele particularităţi care erau specifice şi reieşeau din situaţia concretă din Basarabia (Гросул, Будак 1956, 60).

Conform prevederilor Regulamentului, dreptul de a deţine lot de pământ îl aveau ţăranii căsătoriţi, burlacii şi mic-burghezii/târgoveţii, care, la momentul publicării Regulamentului, aveau în proprietate terenuri arabile. De acest drept au mai beneficiat şi ţăranii care au fost incluşi de recensământul fiscal din 1857 pe un anumit loc de trai, iar către 1868 şi-au schimbat reşedinţa. Suprafaţa lotului dat în folosinţă a variat între 8 şi 13,5 desetine, sau, în medie, ţăranii au primit câte 7,39 desetine de pământ. Mărimea lotului depindea de aşezarea geografică, de fertilitatea solului, de numărul forţei de tracţiune şi braţe de muncă. Pentru judeţele Hotin, Soroca, Chişinău şi Bender au fost stabilite două categorii de loturi (similar guberniilor ruse – mărimea minimală şi mărimea maximală), iar pentru judeţele Iaşi, Orhei şi Akkerman – o singură categorie. Cele mai mari loturi de pământ au primit ţăranii din judeţul Bender – 10,5 – 11,5 desetine şi din judeţul Akkerman – 13,5 desetine, iar cele mai mici loturi (8 – 8,5 desetine) – ţăranii din judeţul Hotin[12]. Analiza sistemului de repartizare a loturilor de pământ care s-a petrecut în satul Tabani va demonstra că în judeţul Hotin, în unele localităţi, ţăranii au primit un lot mult mai mic decât cel stipulat în Regulament, iar alţii, în general, nu vor primi pământ.

Acordarea loturilor de pământ ţăranilor se efectua doar în urma unei înţelegeri mutuale cu proprietarii funciari; în caz contrar, rămâneau cu terenurile de care s-au folosit până la adoptarea Regulamentului. Ca şi în guberniile interne ruse, ţăranii din Basarabia puteau primi un lot suplimentar (aşa-numitul „lotul lui Gagarin” – 1 desetină în plus), depunând cereri administraţiei locale şi judecătorului de pace, care erau satisfăcute în decurs de 5 ani de la data elaborării actelor de dare în folosinţă a pământului. Lotul care urma să-l primească ţăranul includea doar terenul arabil, care se afla la o distanţă de sat ce nu depăşea 10 verste[13]. Regulamentul specifica terenurile agricole care intrau în componenţa gospodăriilor ţărăneşti: terenurile arabile, terenurile pe care erau ridicate construcţii, grădini, livezi, cânepişte, prisăci, vaduri de adăpare şi ţarcuri pentru vite, spaţiile dintre casele ţăranilor, excepţie făcând stradelele destinate circulaţiei. În gospodăria ţăranului nu erau incluse acele terenuri agricole şi construcţii ce aparţineau moşierului şi persoanelor care îi deserveau moşia. În folosinţa ţăranilor mai intrau iazurile şi fânaţurile de care ei s-au folosit până la adoptarea Regulamentului. Terenurile obşteşti aflate în posesia ţăranilor rămâneau în continuare în proprietate permanentă a obştii săteşti, în afară de loturile personale, care puteau fi transmise prin moştenire urmaşilor sau cedate altor membri ai obştii. În cazul în care ţăranul renunţa la lotul de pământ, dreptul de preempţiune trecea la membrii obştii satului[14].

Regulamentul stipula şi îndatoririle ţăranilor faţă de proprietar. Pentru lotul de pământ ţăranii urmau să achite moşierului preţul pământului în muncă (până la reconvertirea la plata dării în bani) sau în bani, suma variind în dependenţă de judeţ: Hotin – 2 rub. 10 kop. – 2 rub. 50 kop.; Bălţi – 1 rub. 80 kop.; Soroca – 1 rub. 80 kop. – 2 rub. 10 kop.; Orhei – 2 rub.; Chişinău – 2 rub. – 2 rub. 50 kop.; Bender – 1 rub. 40 kop. – 1 rub. 60 kop. şi Akkerman – 1 rub. 20 kop. pentru o desetină de pământ pe an. Termenul de răscumpărare a lotului era de 20 de ani de la data aprobării Regulamentului, iar termenele achitării dării în bani – 1 aprilie şi 1 octombrie, cu dreptul ca proprietarul să perceapă această dare cu jumătate de an înainte[15].

Aplicarea în practică a Regulamentului din 14 iulie 1868 nu a fost una uşoară. La 5 martie 1870 Comitetul Principal Ţărănesc a adoptat o decizie suplimentară privind explicarea şi completarea

[12] ANRM, F. 122, inv. 1, d. 424, f. 113.

[13] Verstă – unitate de măsură rusească pentru distanţe folosită în trecut în Rusia, egală cu 1,067 km (Breban, 1992, 1114).

[14] ANRM, F. 122, inv. 1, d. 424, f. 112-114.

[15] ANRM, F. 122, inv. 1, d. 424, f. 214-215.

Regulamentului din 14 iulie 1868, care urma să soluționeze un șir de probleme apărute pe parcursul aplicării în practică a Regulamentului (ПСЗРИ 1874, 227-228).

Înzestrarea cu pământ, în baza Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, a țăranilor din satul Tabani, județul Hotin

Implementarea Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, în special aplicarea în practică a sistemului de repartizare a loturilor de pământ în diferite localități ale Basarabiei, nu a fost una ușoară, ea a necesitat timp și efort din partea administrației județene, regionale și imperiale. Problema a apărut din cauza că unii proprietari funciari nu s-au conformat Regulamentului, și-au păstrat în proprietate cele mai fertile și mănoase loturi, au ales lotul în cea mai favorabilă amplasare geografică a moșiei, iar o parte din terenuri nu le-au inclus, sub diferite pretexte, în suprafața totală a loturilor de pământ ce urmau a fi repartizate țăranilor. Un exemplu în acest sens ne servește darea în folosință de lungă durată a loturilor de pământ țăranilor din satul Tabani, județul Hotin, de care ei au rămas nemulțumiți, prezentând pe parcursul anilor plângeri și cereri, în care solicitau soluționarea problemelor legate de repartizarea loturilor de pământ, care, în final, au alcătuit un dosar voluminos[16] și altul mai mic[17].

Despre nemulțumirea țăranilor din satul Tabani, cauzată de aplicarea în practică a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, aflăm din raportul președintelui Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin, din 15 martie 1871, adresat Administrației regionale pentru problemele țăranilor din Basarabia. În raport se menționa că, la 23 octombrie 1870, comunitatea țăranilor din satul Tabani s-a adresat Congresului cu rugămintea de a urgenta procesul legat de repartizarea loturilor de pământ. Din declarația Conciliatorului de sector în litigiile funciare constatăm că Actul statutar/reglementar prin care țăranilor le-a fost repartizat pământul a fost deja adus la cunoștință și aplicat în practică, din care considerent acesta n-a prezentat, la 4 noiembrie, cererea țăranilor pentru a fi discutată în instanțele superioare, țăranii fiind informați de aplicarea în practică a Actului statutar în rezoluția făcută pe cererea prezentată de țărani Congresului. Administrația de plasă Briceni urma să aducă la cunoștința țăranilor că demersul lor, adresat Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin, n-a fost examinat.

Din același raport mai aflăm că la 24 februarie 1871 țăranii s-au adresat Administrației regionale pentru problemele țăranilor din Basarabia, plângându-se că n-au fost înzestrați cu un lot deplin, conform Regulamentului agrar din 1868[18].

Totuși, la 10 septembrie 1871, plângerea țăranilor este examinată la ședința Administrației regionale pentru problemele țăranilor din Basarabia. În timpul discuției s-a constatat că, în pofida faptului că Regulamentul din 14 iulie 1868 nu acorda dreptul țăranilor să-și aleagă loturile de pământ, drept ce revenea exclusiv proprietarilor funciari, Conciliatorul în litigiile funciare, urmând dispozițiile guvernului, era obligat să depună toate eforturile pentru a reglementa neînțelegerile dintre proprietar și țărani în problema repartizării loturilor de pământ, cum se indică în izvor: „[...] să le acorde toate mijloacele pentru buna existență, dar nu să-i împovăreze, prin acțiunile lui arbitrare, în care aceștia s-au pomenit acum”[19]. Deși moșia Tabani nu dispunea de mult pământ, existau totuși diverse posibilități de a aplica dispoziția guvernului privind repartizarea loturilor de pământ țăranilor, ceea ce s-a încercat a se face, fără pierderi pentru proprietarul moșiei.

Cele relatate de Administrația regională pentru problemele țăranilor din Basarabia pot fi confirmate de datele statistice din 1862 privind suprafața moșiei satului Tabani și a satelor limitrofe, care atestă că moșia satului, împreună cu moșia pustie Mihalcăuți, era una din cele mai mici din localitățile din jurul târgului Briceni (cedând doar moșiei din satul Bulboaca) (Tabelul 1).

Lotul pe care țăranii l-au primit în proprietate a fost repartizat în trei locuri ale moșiei: în vecinătate cu satele Cotiujeni, Caracușeni și Colicăuți.

[16] Denumirea completă a dosarului: Дело по рассмотрению жалобы крестьян с. Табана, Хотинского уезда об отводе им земельных наделов, меньше определенных положением 1868 г. (ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 1-112).

[17] Denumirea dosarului: Дело по рассмотрению жалобы уполномоченных общества крестьян с. Табан Ивана Робу и Семена Русса и крестьян того же села, в числе 39 человек, на постановление Хотинского уездного съезда, по ходатайству их жалобщиков, об исправлении уставной грамоты и о дополнительном отведения земли (ANRM, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 1-12 verso).

[18] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 3-3 verso.

[19] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 9.

Tabelul 1

Suprafaţa moşiei satului Tabani şi a moşiilor satelor limitrofe din judeţul Hotin şi numele proprietarilor funciari, la 1862*

Nr. c/o	Denumirea localităţii	Numele proprietarului (moşierului)	Suprafaţa	
			Desetine	Stângeni pătraţi
1.	satul Balasineşti	Marazli	2309	1314
2.	satul Bulboaca	Comar	1270	66
3.	târgul Briceni	Lişin	1775	-
4.	satul Ghilavăţ	Druganov	1778	118
5.	satul Hlina	Russo şi Ghiţescu	1813	1263
6.	satul Grimăncăuţi şi Hrubna	Marazli	4385	1150
7.	satul Caracuşeni cu ½ Trestieni	Stamati	6127	1812
8.	satul Colicăuţi	Marazli	2364	1553
9.	satul Corestăuţi	Dobrovolski	2400	2109
10.	satul Corjeuţi cu Cicicani şi ½ Lopatinţi	Calmuţchi	5314	366
11.	satul Cotiujeni	Cazimir	3256	-
12.	satul Larga	Catarji	5200	700
13.	satul **Tabani** cu moşia pustie **Mihalcăuţi**	**Lisovski**	**1901**	**1896**
14.	satul Trebisăuţi	Cazimir	1997	23
15.	satul Trinca	Stroescu	2271	2000
Suprafaţa totală a moşiilor înregistrate în cele 182 de localităţi ale judeţului Hotin			**347679**	**172**

* *Записки* 1864, 143-149.

În vecinătate cu satul Colicăuţi, lotul se întindea pe întreaga porţiune de sat, iar la o distanţă de 3 stânjeni[20] trecea hotarul ce despărţea pământul proprietarei de casele sătenilor. Lotul moşieresei Lisovski (în izvor – Lisovskaia) prezenta forma unui dreptunghi, avea o lăţime de 80 de stânjeni şi o lungime de 450 de stânjeni. După pământurile moşieresei erau situate loturile ţăranilor, cu o suprafaţă similară cu a loturilor proprietarei. Aceeaşi amplasare aveau loturile ţărăneşti situate în vecinătate cu satul Cotiujeni. Amplasarea dată a loturilor ţărăneşti crea permanent situaţii de conflict între ţărani şi proprietară, în special din cauza trecerii vitelor pe pământul moşieresc. În plus, deşi ţăranii au păstrat/primit loturile pe care le-au folosit înainte de reformă, suma dărilor, încasată de proprietară pentru pământul cedat, urma să se dubleze, ceea ce i-a nemulţumit pe ţărani[21].

Din raportul preşedintelui Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din judeţul Hotin, prezentat la 12 iunie 1871 Administraţiei de plasă Briceni, constatăm că respectivul Congres, examinând plângerea ţăranilor, a constatat că ei, într-adevăr, au primit câte un lot mult mai mic decât cel prevăzut de Regulament şi loturile erau situate peste cel al proprietarei, din care cauză au loc permanente conflicte între ţărani şi proprietară. În plus, din cele prezentate de Conciliatorul în litigiile funciare, din întreaga suprafaţă a moşiei Tabani, în afară de pădure, ţăranii au primit în proprietate 2/3, suprafaţă pe care ei au deţinut-o în folosinţă şi până la aplicarea reformei, din care considerent moşiereasa Lisovski le-a dat în folosinţă acele loturi, acordându-le dreptul de a se folosi de resursele de apă pentru animale şi de a se ocupa cu pescuitul în iazul din apropierea satului. Din aceste considerente, Congresul a decis că moşiereasa Lisovski a procedat corect cu ţăranii şi le-a dat în proprietate acele pământuri pe care ei le-au folosit până la adoptarea Regu-

[20] Stânjen – una dintre cele mai vechi unităţi de măsură din Ţările Române, care corespundea cu măsura veche germană – *klafter*, reprezentând aproximativ 2,23 metri în Moldova şi 1,9665 metri în Ţara Românească. Moldova nu a cunoscut o reglementare legală a stânjenului; totuşi documentele atestă un *stânjen domnesc* (opt palme domneşti), care a circulat concomitent cu *stânjenul „prost”*, dimensionând după „palma de om de mijloc”, mărimea acestuia variind după ţinuturi şi chiar localităţi. Diversele modele de stânjen au fost, la început, marcate pe pereţii sau crestate pe bârnele bisericilor; mai târziu, vistieria s-a îngrijit să confecţioneze stânjeni din lemn sau din fier, care în secolul al XIX-lea se încredinţau judecătorilor: erau „stânjeni pecetluiţi”, adică ştampilaţi de autoritatea centrală (Tomuleţ 2014, 552).

[21] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 9.

lamentului din 14 iulie 1868. Administraţia regională pentru problemele ţăranilor din Basarabia n-a susţinut plângerea ţăranilor, bazându-se pe decizia imperială din 29 martie 1869, articolul 8 al Regulamentului din 14 iulie 1868, care prevedea că ţăranilor li se acordă acel pământ de care ei s-au folosit până la aplicarea reformei, şi articolul 2 al dispoziţiei din 20 martie 1870, în baza căruia ţăranii nu aveau dreptul să ceară schimbarea loturilor de care s-au folosit cu cele moşiereşti. Administraţia de plasă Briceni urma să aducă la cunoştinţa ţăranilor decizia luată de Administraţia regională pentru problemele ţăranilor din Basarabia[22].

La 17 mai 1876, Conciliatorul în litigiile funciare a sectorului trei, judeţul Hotin, Petru Cerchez, însoţit de ţărani de încredere din satul Colicăuţi – Florea Lavric şi Ştefan Hadârca – şi cei din mahalaua Briceni – Terentie Sânciuc şi Eftenie Motovâlnic –, au întrunit obştea satului şi le-au adus la cunoştinţă termenul de perfectare a Actului statutar de dare în folosinţă a loturilor de pământ şi modalitatea de răscumpărare a lotului de pământ conform prevederilor regulamentare (doresc să răscumpere întreaga suprafaţă a lotului de pământ sau numai o parte) etc. Nemulţumiţi de faptul că au primit un lot mult mai mic decât prevedea Regulamentul din 1868, ţăranii au refuzat să semneze actul de dare în folosinţă a pământului[23].

La 23 mai 1876, conţopistul de plasă Andreev din administraţia de plasă Briceni înregistrează încă 3 documente prezentate de locuitorii satului Tabani, care urmau să fie transmise Conciliatorului în litigiile funciare din sectorul trei al judeţului Hotin: **1)** cererea ţăranilor din satul Tabani ce atesta faptul că n-au primit lotul deplin, stipulat de Regulamentul din 1868, şi confirmarea că o parte din moşia Tabani, numită acum „moşia pustie Mihalcăuţi”, cu o suprafaţă de 400 de desetine, a fost deţinută de ei în folosinţă din cele mai vechi timpuri; **2)** confirmarea ţăranilor din satul Caracuşeni, care afirmau că ştiu, de demult, despre hotarele moşiei date, că pe acest pământ a fost construită o moară şi un atelier de vopsit lâna, care aparţinea locuitorului din Tabani Vasile Dodul, iar după moartea lui, a fost moştenită de feciorul său Dumitru Dodul; **3)** confirmarea ţăranului Gheorghe Lavric, din satul Colicăuţi, care afirma că ştie, de multă vreme, că pământul unde a fost construită moara se afla în folosinţa ţăranilor din satul Tabani, cu acordul moşierului Lisovski[24].

Soluţionarea problemei s-a dovedit a fi anevoioasă, a necesitat timp şi multe eforturi din partea ţăranilor şi împuterniciţilor obştii sătești. Dificultatea consta nu doar în refuzul proprietarei moşiei de a le acorda ţăranilor lotul stipulat în regulament, prin separarea moşiei Mihalcăuţi de moşia Tabani, dar şi de obstacolele de ordin birocratic cu care s-au ciocnit în diferite instanţe ţinutale, guberniale şi imperiale în timpul încercării de a-şi rezolva problemele de ordin funciar. Însă ţăranii au manifestat răbdare, perseverenţă şi îndrăzneală.

Pentru a putea soluţiona problema, la 11 martie 1878, la dispoziţia Administraţiei regionale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 11 octombrie 1877, Conciliatorul în litigiile funciare din sectorul trei al judeţului Hotin Petru Cerchez s-a deplasat la faţa locului, în satul Tabani, şi în prezenţa membrului administraţiei de plasă Briceni Matei Roibu şi a ţăranilor de încredere din mahalaua Briceni, Tudor Vacarciuc, Fiodor Popovciuc, Procopie Pincasi, Ioachim Mariiciuc, Serghei Mariiciuc şi Vladimir Goreţchi, a adus la cunoştinţa ţăranilor decizia Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din judeţul Hotin din 1 noiembrie 1872, anunţându-i că, în cazul în care nu vor fi de acord cu decizia luată, au dreptul de a o contesta, în decurs de 3 luni, în faţa Administraţiei regionale. Ţăranii au răspuns că deja de 4 ani se folosesc de pământul repartizat şi că loturile care le-au revenit şi n-au fost arate în octombrie 1872 au fost arate la dispoziţia proprietarei Maria Lisovski, iar în 1873 le-au primit deja pregătite pentru a fi cultivate[25].

Însă, nemulţumiţi de decizia Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din judeţul Hotin, la 3 iunie 1878, ţăranii se adresează din nou cu o rugăminte/cerere Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia. Ei scriau că, la 11 martie 1878, Conciliatorul în litigiile funciare din sectorul trei al judeţului Hotin le-a adus la cunoştinţă decizia sa şi a Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din judeţul Hotin din 1 noiembrie 1872 privind cererea lor de a schimba loturile lor cu cele ale proprietarei, lămurindu-le

[22] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 9-9 verso.
[23] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 30-30 verso.
[24] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 15-15 verso.
[25] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 17-17 verso.

că, în cazul în care nu vor fi de acord cu decizia luată, au dreptul de a o contesta în decurs de 3 luni Administraţiei guberniale, drept de care ei şi s-au folosit, aducând următoarele argumente:

1. Ţăranii scriau că, după anunţul făcut de Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia şi cererea lor din 28 mai 1876 adresată Conciliatorului în litigiile funciare din sectorul trei al judeţului Hotin, precum şi copia recipisei din 8 mai, prezentată de Administraţia de plasă Briceni despre primirea de la ei a celor trei documente scrise, ei continuă să nu se supună şi să nu fie de acord cu deciziile luate de instanţele nominalizate privind darea în folosinţă a pământului.

2. În cererea depusă, ţăranii demonstrau că separarea, în timpul aplicării Regulamentului agrar din 1868, de la moşia Tabani a unei părţi de moşie pustie, numită Mihalcăuţi, cu o suprafaţă de 400 desetine de pământ, ce se mărginea cu moşiile Briceni şi Colicăuţi, cum afirmau strămoşii şi cum confirmau bătrânii ce locuiau în sat, în vârstă de 80 şi 90 de ani, această moşie a fost totdeauna parte componentă a moşiei Tabani, pe al cărei teritoriu era situat satul Tabani, aici fiind amplasate gospodăriile ţărăneşti, grădinile, livezile şi alte proprietăţi agricole, ale căror urme pot fi observate şi astăzi, şi cele două cimitire vechi, situate pe această parte a moşiei, unde se odihnesc osemintele buneilor şi străbunilor lor, care, ca şi ei, prelucrau câmpul, se ocupau cu agricultura pe această parte de moşie, ce avea trei denumiri – Mihalcăuţi, Mlinăuţi şi Tabani. Pământurile, proprietăţile agricole şi casele vechiului sat Tabani erau amplasate până în apropierea moşiei Lomaşeni, care acum se numeşte Caracuşeni, pe aceste pământuri strămoşii lor şi chiar ei au îndeplinit boierescul *(панщину)*, arau permanent pământul moşieresc cu plugurile lor, coseau, semănau şi transportau cu boii lor păinea boierului, plăteau moşieresei adetul[26], participau anual la clăci şi puneau la dispoziţie care în timpul zilelor de nart; pentru deţinerea în folosinţă a loturilor pe această parte a moşiei Tabani, îndeplineau şi alte dări şi prestaţii moşiereşti, în baza obiceiurilor vechi, cum le-au îndeplinit şi strămoşii lor, cerute de proprietar sau administratorul moşiei, din care considerent ţăranii cereau să li se acorde a treia parte din această moşie – Mihalcăuţi.

3. Ţăranii demonstrau că, pe acea parte a moşiei, consăteanul lor Vasile Dodul avea în proprietate o moară de apă şi casă, iar lângă stâncă, alţi consăteni – Gheorghe Rotari şi Procopie Tacu – aveau case de locuit, livezi, grădini şi prisăci, pe care le deţineau în proprietate de mult timp şi ale căror ruine pot fi observate şi astăzi, din care considerent –, fără a mai vorbi de moşia vecină Mihalcăuţi, care aparţine moşierului Cristea şi care se află în posesiunea moşieresei Lisovski, separată cu puţin timp în urmă de la moşia Tabani, numită acum moşia pustie Mihalcăuţi, – ţăranii considerau această parte de moşie ca parte integrantă a moşiei Tabani, iar oficialităţile judeţene n-au avut niciun drept s-o separe de la moşia Tabani şi să-i lipsească de lotul deplin dat în folosinţă de lungă durată.

4. Fiind disperaţi, ţăranii scriau că, în baza articolului 19, stipulat în Regulamentul din 14 iulie 1868, ei urmau să primească de la proprietară câte 8 desetine de pământ, în realitate însă 167 de gospodării au primit doar câte 4 desetine, 23 – câte 2 desetine, iar restul, 52 de gospodării, care s-au folosit de pământul moşieresc şi aveau tot dreptul la lotul de pământ, n-au primit nimic, nici la început, când au fost repartizate loturile, nici ulterior, când au fost acordate loturi suplimentare.

5. Ţăranii argumentau dreptul lor la proprietate, aducând dovezi convingătoare: *a)* cartea domnească (de întăritură) emisă de domnul Moldovei Petru voievod (Şchiopul) (septembrie 1582 – august 1591) din 25 mai 7097 (1589 – *V.T.*), ce stabilea hotarele satului, care au rămas neschimbate până în 1812, argument ce poate fi demonstrat prin planul hotarnicului Andronache Donici, alcătuit în acelaşi an la dispoziţia Divanului Moldovei. Ţăranii scriau că aceste documente se aflau, la data depunerii plângerii, în Primul Departament al Guvernului Regional al Basarabiei, de la care au trecut în instanţele judiciare şi la Biroul Gubernial şi Judeţean de Hotărnicie din Basarabia[27]; *b)* o gramotă similară a Mitropolitului Moldovei şi tranzacţia între proprietarii moşiei Tabani, din care se poate lesne constata că Mihalcăuţi, Mlinăuţi şi Tabani au consti-

[26] Adet – taxă plătită de ţărani moşierilor pentru deţinerea în posesiune a loturilor de pământ (ANRM, F. 5, inv. 2, d. 51, f. 3).

[27] Biroul Gubernial de Hotărnicie din Basarabia – birou instituit în baza *Regulamentului privind organizarea administrativă a regiunii Basarabia* din 29 aprilie 1818, la început ca Birou Regional, în scopul descrierii topografice a proprietăţilor funciare din Basarabia (ANRM, F. 121, inv. 1, d. 248, f. 116 verso).

tuit întotdeauna una și aceeași moșie – Tabani; *c)* recunoașterea de către Congresul conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin, prin recursul din iulie 1871, a nemulțumirii și protestului țăranilor privind repartizarea loturilor țărănești în trei locuri, departe de sat, cu trecerea, prin pădure, peste pământul moșieresc.

6. Țăranii scriau că modalitatea de repartizare a loturilor de pământ nu doar că este una neavantajoasă, dar grea și dăunătoare/păguboasă pentru ei, întrucât nu au unde păștuna vitele cornute, caii, viței și celelalte animale și chiar păsările, fiindcă toloaca, de care se foloseau până atunci și care era aproape de casele lor, a fost luată de proprietar. Pământul de care ei se foloseau era situat la răsărit, în vecinătate cu satul Colicăuți, până la hotarele cu acest sat, iar la apus – în vecinătate cu satul Caracușeni, care se întindea până la marginea pădurii. Începând cu anul 1872, toloaca a fost arată și semănată de proprietara Lisovski. Țăranii urmau să ducă vitele la păștunat după pădure, în vecinătate cu moșia Cotiujeni, la o distanță de 4-5 verste de sat, unde le-a fost repartizat locul de imaș. Drumul care ducea spre imaș, trecea pe pământul proprietarei, iar vitele care intrau pe hotarul moșiei îi cauzau acesteia pagube, fapt pentru care ei erau permanent amendați.

7. Țăranii întrebau: dacă Mihalcăuții nu erau parte componentă a satului/ocinii Tabani, cum se explică prezența cimitirului vechi și toate indiciile sigure ca aici au fost case de locuit, grădini, moară, prisacă și rămășițele altor lucruri casnice care au aparținut consătenilor?

8. În cererea depusă pe numele Conciliatorului în litigiile funciare din județul Hotin, țăranii rugau ca, în cazul în care problemele lor nu vor putea fi soluționate în baza celor 3 documente prezentate de ei, atunci, în baza articolelor 53, 68, 77 și a punctului 1 din articolul 80 al Regulamentului din 19 februarie 1861 și a articolului 75 al Regulamentului privind instituțiile guberniale și județene pentru treburile țărănești, precum și a punctului 1 al articolului 130 al Regulamentului din 1868, cererea lor să fie direcționată pentru examinare Administrației guberniale pentru problemele țăranilor din Basarabia[28].

Țăranii rugau Administrația gubernială să țină cont de situația în care s-au pomenit după implementarea Regulamentului agrar din 1868, de lipsa mijloacelor de existență și sărăcia care i-a adus la disperare, cerând ca în moșia/ocina Tabani să fie incluse „[...] pământurile, pădurea și moșia pustie, numită Mihalcăuți, separată în timpul înzestrării lor cu pământ, din considerentul că pe această parte de moșie strămoșii lor și ei au îndeplinit boierescul, acolo aveau loturile lor, moșie care niciodată n-a fost separată, dar dintotdeauna a constituit o singură moșie – Tabani”[29]. În cererea depusă au fost incluse numele a 193 de țărani (în document sunt fixate toate numele țăranilor), confirmată la 3 iunie 1878 de starostele satului Tabani, Ion Dănilă Sitari, pe care era pusă pecetea comunității sătești Tabani, plasa Briceni, județul Hotin[30]. Deja la 23 iulie 1878, Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia cerea președintelui Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin să-i prezinte dosarul în cauză și planul hotarnic cu repartizarea loturilor de pământ date în folosință țăranilor din satul Tabani[31].

Văzând că soluționarea problemei se tărăgănează, la 29 septembrie 1880, țăranii se întrunesc la ședința adunării sătești, în număr de 175 de persoane (în document sunt fixate toate numele țăranilor) care au primit în folosință pământ, și, reieșind din considerentul că șeful plasei Briceni Tudor Ursul le-a declarat că urmează să răscumpere lotul de pământ, însă ei n-au primit lotul deplin, hotărăsc să se plângă instanțelor superioare, alegând din rândurile lor împuterniciți, persoane de încredere, oameni cinstiți – în persoana lui Onofrei Vasile Sitari și Vasile Petru Gaina –, care urmau să-i reprezinte în toate instanțele. Actul în cauză a fost semnat prin pecetea starostelui satului Tabani, plasa Briceni, Ion Dănilă Sitari, prin pecetea comunității sătești Tabani, plasa Briceni, județul Hotin, și semnătura conțopistului Kveatkiski[32].

În plus, țăranii au prezentat lista celor 57 de țărani (în demersul oficial din 30 noiembrie 1880 – 52 de persoane), care n-au primit deloc pământ, în document figurând familiile: Zaporojan, Traista, Burca, Babiciuc, Coca, Sitari, Chisari, Găina, Bolduma, Guțuleac, Banariță, Duplachi, Vâzdoagă, Boldul, Rusu, Vacariță, Leașoc, Buglean, Leporda, Damian, Nirones, Antoci, Șerbeț, Cuzmenco, Giclean, Ungurean, Velnicer, Lupul, Ban-

[28] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 10-11 verso.

[29] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 12.
[30] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 12-13 verso.
[31] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 13 verso-14.
[32] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 26-27.

ciul, Velnicer, Chicaroş, Sârbul, Gârjev, Trestian, Jurat, Russu, Melniciuc, Caralaş ş. a.[33] Analizând lista în cauză, putem constata că în ea figurau majoritatea familiilor din sat, inclusiv cele tinere, care abia îşi organizau o gospodărie, şi cele care s-au ruinat şi au sărăcit.

Nici tentativele ulterioare ale ţăranilor de a primi un lot suplimentar şi de a-şi rezolva problema agrară nu s-au încununat de succes. Pentru executarea dispoziţiei din 15 ianuarie 1881 a Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia, la 26 ianuarie, Administraţia de plasă Briceni oferă acestei instituţii adresa ţăranilor Onufrie Sitari şi Vasile Găina, împuterniciţi din partea obştii săteşti, care confirmau că au făcut cunoştinţă cu dispoziţia Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 15 ianuarie privind demersul lor de a primi un lot suplimentar[34].

La 24 februarie 1881, şeful Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne scria guvernatorului Basarabiei că împuterniciţi din partea obştii săteşti Tabani, ţăranii Onufrie Sitari şi Vasile Găina, s-au adresat Ministerului de Interne cu o plângere în care scriau că nu li s-a repartizat corect lotul de pământ. Secţia administraţiei locale a Ministerului de Interne ruga pe guvernatorul Basarabiei să-i pună la dispoziţie toate materialele pe acest caz, pentru a putea raporta ministrului de interne[35].

În şedinţele din 3 aprilie şi 27 februarie 1881, Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia pune în discuţie plângerea ţăranilor Onufrie Sitari şi Vasile Găina, trimisă spre examinare de Ministerul de Interne, în care aceştia erau nemulţămiţi de decizia Administraţiei guberniale din 1 februarie 1880 cu privire la redistribuirea loturilor de pământ, însă fără a încerca să soluţioneze problema[36].

La 18 iulie 1881, şeful Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne scria din nou guvernatorului Basarabiei că n-a primit răspuns la demersul instituţiei din 24 februarie în legătură cu plângerea adresată Ministerului de către ţăranii din satul Tabani Onufrie Sitari şi Vasile Găina, care scriau că în suprafaţa lotului de pământ de care dispunea moşia n-au fost incluse 400 de desetine de pământ; că 60 de familii de ţărani ce aveau dreptul la lotul de pământ n-au primit acest lot, în pofida numeroaselor plângeri şi demersuri; că conciliatorul local în litigiile funciare, în timpul perfectării dosarului de acordare a loturilor de pământ pentru moşia Tabani, a minţit că din partea ţăranilor n-au fost plângeri şi că ţăranii n-au cerut loturi suplimentare de pământ. Din documentele care au fost examinate la şedinţa Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 1 februarie 1880 se poate lesne constata că ţăranii din satul Tabani s-au adresat Administraţiei guberniale încă în iulie 1878, având decizia conciliatorului în litigiile funciare din judeţul Hotin din 1 noiembrie 1872, adusă la cunoştinţa ţăranilor în martie 1878, în baza căreia era confirmată redistribuirea loturilor de pământ între ţărani şi proprietara Maria Lisovski, efectuată în septembrie 1873, şi care a provocat nemulţumirea ţăranilor, din cauza că moşia Mihalcăuţi n-a fost inclusă în lotul prezentat pentru repartizarea terenurilor de pământ ale moşiei Tabani şi, în consecinţă, mulţi din ei n-au primit pământ, iar alţii au primit un lot mult mai mic decât cel prevăzut de Regulamentul din 1868. Ţăranii argumentau legitimitatea includerii ambelor moşii într-un singur lot prin faptul că proprietarul Lisovski a obţinut moşia Tabani în urma a două acte de vânzare-cumpărare. Respectiv, despre cererea ţăranilor de a li se acorda loturi suplimentare sau loturi noi în decizia Administraţiei guberniale nu se spune nimic. Din acest considerent, şeful Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne cerea informaţii suplimentare cu privire la soluţionarea cazului dat[37].

În loc să purceadă la soluţionarea cazului, Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia solicită, la 5 august 1881, Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne plângerea depusă de ţăranii din satul Tabani Onufrie Sitari şi Vasile Găina. La 17 august, Secţia administraţiei locale a Ministerului de Interne pune la dispoziţia Administraţiei guberniale cererea solicitată[38]. Respectiv, soluţionarea cazului se tergiversa.

În scurt timp, a urmat decizia Senatului Guvernant la plângerea ţăranilor din satul Tabani Onufrie Sitari şi Vasile Găina, care, făcând

[33] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 28-28 verso.
[34] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 32, 33.
[35] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 34-34 verso.
[36] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 35, 36.
[37] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 37-39.
[38] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 40, 41.

referință la punctul 2, art. 132 al Regulamentului din 1876, a constatat că plângerea în cauză n-a fost prezentată în conformitate cu cerințele regulamentare și, respectiv, a lăsat fără răspuns (n-a fost examinată) plângerea[39]. La 30 octombrie 1881, Administrația de plasă Briceni a adus la cunoștința țăranilor dispoziția Administrației guberniale pentru problemele țăranilor din Basarabia din 24 octombrie, perfectată la cererea Ministerului de Interne. Prin această dispoziție țăranii erau înștiințați că conciliatorul în litigiile funciare din județul Hotin urmează să informeze Ministerul de Interne: **1)** dacă într-adevăr în timpul implementării Regulamentului agrar locuitorii satului Tabani se foloseau de pământ pe moșia Mihalcăuți și cine în acea vreme era proprietarul acestei moșii; **2)** dacă moșia Mihalcăuți făcea parte din componența moșiei Tabani, când aceasta s-a separat, și în baza căror documente, precum și dacă proprietara moșiei Tabani Maria Lisovski a fost vreodată și proprietara moșiei Mihalcăuți. La 30 decembrie 1881, împuterniciții obștii țărănești Tabani țăranii Onufrie Sitari și Vasile Găina au făcut cunoștință cu decizia dată[40].

La 5 aprilie 1882, șeful Secției administrației locale a Ministerului de Interne scria din nou guvernatorului Basarabiei că șeful Comitetului Principal în soluționarea problemelor țărănești a prezentat spre examinare la ședința Ministerului de Interne cererea (cu o anexă) a împuternicitului țăranilor din satul Tabani, județul Hotin, ajutorului de avocat Majarov, în care acesta se plânge de acțiunile incorecte ale instituțiilor abilitate în perfectarea Actului statutar de repartizare a loturilor de pământ, privind redistribuirea loturilor țăranilor și neacordarea loturilor de pământ suplimentare țăranilor care n-au primit pământ deloc. Din dosarul prezentat de șeful Secției administrației locale a Ministerului de Interne se poate constata că, după depunerea dosarului, în iulie 1881, Secția administrației locale a rugat din nou pe guvernatorul Basarabiei să pună la dispoziție toate documentele de rigoare privind modalitatea de repartizare a loturilor de pământ țăranilor din satul Tabani. Însă, până la data trimiterii acestei cereri, documentele de rigoare n-au fost prezentate[41].

La 23 aprilie 1882, problema în cauză este examinată de Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia, care constată că la 24 octombrie 1881 Ministerul de Interne a trimis cererea prin care solicita Conciliatorului în litigiile funciare din județul Hotin să examineze cazul, adunând toate informațiile veridice, și să le prezinte Administrației guberniale. În pofida acestor măsuri, soluționarea cazului nu se mișca din loc[42].

La 8 iulie 1882, șeful Secției administrației locale a Ministerului de Interne scria – deja a câta oară – guvernatorului Basarabiei că împuterniciții din partea obștii țărănești din satul Tabani Onufrie Sâtari și Vasile Găina, în telegrama trimisă, scriau că, în pofida demersului din 18 iulie 1881 a Ministerului de Interne, prin care îi solicita Conciliatorului în litigiile funciare din județul Hotin să examineze cazul, problema lor așa și nu a fost soluționată[43]. Nici demersul Administrației guberniale pentru problemele țăranilor din Basarabia din 16 iulie 1882, adresat Conciliatorului în litigiile funciare din județului Hotin, privind implementarea dispoziției Ministerului de Interne din 24 octombrie 1881, n-a dat rezultate[44].

Văzând că soluționarea cazului se ciocnește de obstacole serioase din partea instituțiilor de resort regionale și imperiale, țăranii se adresează împăratului. La 2 septembrie 1882, șeful Secției administrației locale a Ministerului de Interne scria guvernatorului Basarabiei că împuterniciții obștii satului Tabani, județul Hotin, Onufrie Sâtari și Vasile Găina, în telegrama trimisă pe numele împăratului, cereau să li se aducă la cunoștință decizia Ministerului de Interne, în baza telegramei trimise de ei încă la 1 iulie. Din dosarul Ministerului de Interne se poate constata că împuterniciții s-au adresat Ministerului la 24 februarie 1881. Ulterior, din cauza datelor incomplete ale dosarului, trimise în luna mai a aceluiași an de Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia, împuterniciții s-au adresat, la 18 iulie, Ministerului cu o nouă plângere, cerând soluționarea cazului. La 16 martie 1882, șeful Comitetului Principal pentru problemele țăranilor a transmis plângerea țăranilor prezentată de împuternicitul Majarov Ministerului de Interne, care, la 5 aprilie, o direcționează Administrației guberniale pentru problemele

[39] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 42.
[40] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 44-45, 46-46 verso, 47.
[41] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 48-49.
[42] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 49 verso.
[43] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 50-50 verso.
[44] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 51.

ţăranilor din Basarabia, dar fără niciun rezultat. Nici demersul din 8 iulie nu s-a soldat cu succes[45].

Implementând decizia Ministerului de Interne din 2 septembrie 1882, Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia, la 16 septembrie, pune la dispoziţia ministrului de interne copia hotărârii luate la 10 septembrie pe marginea plângerii depuse de împuterniciţii satului Tabani Onufrie Sâtari şi Vasile Găina[46].

La 13 octombrie 1882, membrul titular al Administraţiei judeţene Hotin pentru problemele ţăranilor din Basarabia Tuşinski prezintă Administraţiei două lămuriri referitoare la colectarea datelor cu referire la plângerea ţăranilor din satul Tabani şi tărăgănarea soluţionării aplicării în practică a Actului statutar pentru locuitorii satului Pererita, judeţul Hotin, în care raporta că n-a tărăgănat soluţionarea acestor întrebări, a întreprins toate măsurile de rigoare, adunând locuitorii comunităţii Tabani în cadrul unei adunări săteşti, în timpul căreia aceştia au fost întrebaţi şi consultaţi pe toate problemele care li s-au cerut, iar datele obţinute urmau să fie prezentate Administraţiei în decurs de o săptămână[47].

După mai multe demersuri, la 29 octombrie 1882, Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia examinează problema în cauză, hotărând ca, suplimentar adresei trimise la 18 septembrie Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne, să mai pună la dispoziţia acestei instituţii: **1)** plângerea ţăranilor din satul Tabani în care ei scriau că n-au primit un lot deplin de pământ; **2)** plângerea prin care ţăranii cereau redistribuirea loturilor de pământ primite; **3)** o explicaţie despre modalitatea de răscumpărare a lotului. În acelaşi timp, Secţia administraţiei locale era informată că, în timpul cercetării cazului, niciuna din afirmaţiile indicate în plângerea ţăranilor nu s-a adeverit, propunând ca plângerea ţăranilor să fie respinsă[48].

În pofida nereuşitelor din aceşti ani în soluţionarea problemei agrare, ţăranii nu s-au lăsat înfrânţi. La 6 mai 1884, împuterniciţii comunităţii săteşti Tabani, Onufrie Sâtari şi Vasile Gaina se adresează din nou Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia cu rugămintea de a redeschide cazul legat de modalitatea de repartizare a loturilor de pământ sătenilor. Ei scriau că în cadrul Administraţiei guberniale trebuiau să se păstreze demersurile lor şi demersul depus de împuternicitul lor Petru Grigore Majarov cu privire la repartizarea neechitabilă a loturilor de pământ sătenilor, amintind că atunci proprietara Maria Lisovski, iar acum urmaşii ei n-au inclus în componenţa moşiei Tabani 400 de desetine de pământ din moşia, numită pustie, Mihalcăuţi, atenţionând asupra repartizării greşite a loturilor de pământ, efectuate în anul 1872, când conciliatorul în litigiile funciare Petru Cerchez, în timpul înzestrării ţăranilor cu pământ, a tăiat o parte din pământul pe care ei l-au prelucrat până la aplicarea reformei, trecându-l în partea proprietăresei, iar lor dându-le pământ nefertil. În plus, până la 60 de familii de ţărani n-au primit deloc pământul care le revenea conform Regulamentului din 14 iulie 1868. Deşi, în rezultatul telegramei trimise de ţărani pe numele împăratului, la 8 septembrie 1882, Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia a dat dispoziţie Administraţiei de plasă Briceni să-i anunţe pe ţărani în ceea ce priveşte executarea dispoziţiei Administraţiei guberniale din 24 octombrie 1881, că pentru aceasta a fost împuternicit membrul titular al Administraţiei judeţene Hotin în problemele ţăranilor Tuşinski, iar un alt membru titular, Lehe, trebuia să urmărească activitatea lui Tuşinski, problema n-a fost soluţionată. Împuterniciţii scriau că, deşi Tuşinski a fost în sat, acesta n-a discutat nici cu ei, nici cu ţăranii din sat pe problemele care îi interesau. Ţăranii scriau că din 1882 ei nu ştiu nimic despre soarta cazului lor, nu ştiu unde se află dosarul, a fost rezolvat sau ba, sau a fost direcţionat în Comitetul Principal privind aranjarea treburilor ţărăneşti[49].

La 19 mai 1884, împuterniciţii Onufrie Sâtari şi Vasile Gaina intervin cu rugămintea către Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia ca aceasta să dea dispoziţia de rigoare pentru a le înmâna o copie a Actului statutar de repartizare a loturilor de pământ, care i-a fost prezentat împuternicitului lor Petru Grigore Majarov, din cadrul Judecătoriei de district Chişinău, care plecând pentru totdeauna din oraş, concomitent cu alte documente, a luat cu el şi Actul statutar, de care ei acum au o strictă necesitate[50].

[45] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 52-54.
[46] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 59.
[47] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 60-60 verso.
[48] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 63, 64.
[49] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 65-66 verso.
[50] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 67-67 verso.

La 26 iulie 1884, plângerea împuterniciților Onufrie Sâtari, Vasile Gaina și a avocatului lor Petru Majarov este examinată la ședința Senatului Guvernant. În pofida argumentelor aduse de țărani – insuficiența lotului de pământ; separarea greșită din cadrul moșiei Tabani a moșiei Mihalcăuți, cu o suprafață de 400 de desetine de pământ; acordarea loturilor de pământ peste fâșia de pământ a proprietarei; stabilirea greșită a prețului lotului de pământ, până la adoptarea deciziei finale a litigiului cu proprietara –, Senatul a decis să nu satisfacă doleanțele țăranilor din următoarele considerente: **1)** decizia despre acordarea loturilor de pământ țăranilor peste fâșia de pământ a proprietarei intrase deja în vigoare; **2)** plângerea țăranilor cu privire la insuficiența lotului de pământ nu putea fi satisfăcută, din cauza că, în timpul examinării cazului, s-a constatat că, până la adoptarea Regulamentului din 1868, țăranii s-au folosit doar de 711 desetine de pământ, suprafață care le-a fost pusă la dispoziție în urma repartizării loturilor, iar excluderea moșiei Mihalcăuți din suprafața loturilor predestinate pentru a fi repartizate țăranilor a fost recunoscută corectă, pe motivul că țăranii n-au prezentat la timp contestația de rigoare pe această problemă, în plus, moșia dată era proprietatea altei persoane[51].

Peste puțin timp, la 7 septembrie 1884, Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia a ascultat decretul Senatului Guvernant din 16 iulie 1884 și a decis să aducă la cunoștința împuterniciților comunității sătești Tabani, Onufrie Sâtari, Vasile Gaina – prin intermediul administrației de plasă, iar avocatului țăranilor Petru Majarov – prin intermediul poliției orășenești Chișinău, că plângerea țăranilor n-a fost satisfăcută[52].

Fiind într-o situație disperată, la 3 octombrie 1884, 70 de țărani, locuitori ai satului Tabani, se adresează cu o nouă plângere Administrației guberniale pentru problemele țăranilor din Basarabia, în care scriau că în timpul publicării Regulamentului din 1868, aveau gospodării individuale, au atins vârsta maturității, aproape toți erau căsătoriți și, deși nu s-au folosit de pământul moșieresc pe moșiile Tabani și Mihălcăuți, în baza Regulamentului din 14 iulie 1868 și a decretului imperial din 5 martie 1870, aveau tot dreptul la un lot de pământ. Însă, în pofida numeroaselor cereri și plângeri, în baza dispoziției din 27 octombrie 1870 a Conciliatorului în litigiile funciare Cerchez, din sectorul cinci al județului Hotin, ei au rămas fără lotul de pământ prevăzut de Regulament. Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia a considerat justă decizia conciliatorului Cerchez. Țăranii scriau că, din cauza deciziei eronate a conciliatorului Cerchez, ei „[...] s-au ruinat complet, au ajuns la limita sărăciei, nu dispun de pâinea de toate zilele pentru întreținerea vieții, nici ei și nici familiile lor”[53]. Țăranii se plângeau că au cheltuit bani și au pierdut timp prezentând petiții în diferite instanțe județene, regionale și imperiale, însă fără niciun rezultat. Între timp, instanța supremă în problema răscumpărării loturilor de pământ a confirmat moșieresei Lisovski modalitatea de răscumpărare a loturilor țărănești, fără consimțământul obștii. Ei scriau că, în baza Regulamentului din 14 iulie 1868, ei au dreptul la un lot suplimentar, din considerentul că au îndeplinit boierescul atât pe moșia Tabani, cât și pe moșia Mihalcăuți, aducând și alte argumente de rigoare[54].

La 5 octombrie 1884, plângerea celor 70 de locuitori ai satului Tabani, care au rămas fără pământ, a fost examinată la ședința Administrației guberniale pentru problemele țăranilor din Basarabia. Însă, și de această dată, petiția țăranilor n-a fost satisfăcută, drept motiv servind decizia Senatului Guvernant din 26 iulie, care a respins solicitarea țăranilor legată de acordarea loturilor de pământ[55].

Țăranii au rămas nemulțumiți de decizia Administrației guberniale pentru problemele țăranilor din Basarabia și s-au adresat Secției administrației locale a Ministerului de Interne. La 18 octombrie 1884, Secția administrației locale îi scria guvernatorului Basarabiei că împuterniciții țăranilor din satul Tabani, Onufrie Sâtari și Vasile Gaina s-au adresat Ministerului de Interne cu o petiție în care solicitau rezolvarea favorabilă a cazului lor, aducând argumentele deja cunoscute. Ministerul de Interne a direcționat petiția țăranilor guvernatorului Basarabiei, solicitând documentele de rigoare pentru a le putea prezenta la ședința Ministerului de Interne[56].

La 27 octombrie 1884, Administrația de plasă Briceni raporta – la adresa Administrației guber-

[51] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 68-69.
[52] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 70.
[53] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 71-71 verso.
[54] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 71-73.
[55] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 74 verso.
[56] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 75.

niale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 30 septembrie – că împuterniciţii comunităţii săteşti Tabani Onufrie Sâtari şi Vasile Gaina au fost deja înştiinţaţi că plângerea lor a rămas nesoluţionată[57].

Între timp, la 2 noiembrie 1884, demersul Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne este luat în discuţie la şedinţa Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia. În cadrul discuţiei, au fost examinate toate doleanţele ţăranilor şi aduse argumentele de rigoare, prezentate de instituţiile guberniale şi imperiale pe marginea acestui caz: deciziile Administraţiei guberniale din 1 februarie 1880, a Senatului Guvernant din 26 iulie 1884 şi a Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 5 octombrie 1884, care au lăsat nesoluţionată problema ţăranilor de pe moşia Tabani. Decizia respectivă a Administraţiei guberniale urma să fie prezentată Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne[58].

S-a adeverit şi afirmaţia ţăranilor despre pierderea Actului statutar de repartizare a loturilor de pământ, care i-a fost prezentat împuternicitul lor Petru Grigore Majarov, din cadrul Judecătoriei de district Chişinău, şi care, între timp, a plecat pentru totdeauna din oraş, luând, împreună cu alte documente, şi Actul lor statutar. La 10 noiembrie 1884, Direcţia poliţienească din oraşul Chişinău raporta Administraţiei guberniale în problemele ţăranilor din Basarabia, că avocatul Majarov n-a fost găsit în oraş[59].

La 24 noiembrie 1884, plângerea împuterniciţilor ţăranilor din satul Tabani, Onufrie Sâtari şi Vasile Gaina este examinată la şedinţa Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne şi la cea din 6 februarie 1885, însă fără a se lua o decizie favorabilă în favoarea ţăranilor, din simplul considerent că în 1880 pământul dat în proprietate a fost răscumpărat de către ţărani, iar acordarea unor loturi suplimentare, în urma deciziei din 1 februarie 1880, a Administraţiei guberniale a fost considerată neîntemeiată[60]. La 20 februarie 1885, Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia dă dispoziţie Administraţiei judeţene Hotin pentru problemele ţăranilor de a aduce la cunoştinţa împuterniciţilor Onufrie Sâtari şi Vasile Gaina decizia luată[61].

În pofida acestei decizii, ţăranii au continuat să-şi facă dreptate, tinzând, la început, să obţină copia Actului statutar de repartizare a loturilor de pământ, luată de împuternicitul lor Petru Majarov. La 24 iunie 1885, împuterniciţii ţăranilor din comuna Tabani Onufrie Sâtari şi Vasile Gaina, în memoriul adresat Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia, scriau că, la 19 mai 1884, ei au prezentat Administraţiei un demers prin care solicitau să li se pună la dispoziţie o copie a Actului statutar, la care nu au primit răspuns, şi insistau ca instituţiile abilitate să le satisfacă cererea[62]. Însă Administraţia gubernială nu se grăbea să vină cu răspunsul de rigoare, considerând problema deja rezolvată.

Problema legată de nemulţumirea ţăranilor din satul Tabani în legătură cu aplicarea Regulamentului agrar din 1868 reapare pe ordinea zilei la începutul secolului XX, când împuterniciţii ţăranilor Vasile Bogulean şi Nicolae Ababii se adresează către Secţia administraţiei locale a Ministerului de Interne cu o nouă petiţie. La 14 iunie 1906, Secţia administraţiei locale intervine către Administraţia gubernială, punând la dispoziţie cererea depusă de împuterniciţii Vasile Bogulean şi Nicolae Ababii şi, repetat, adresa din 7 februarie privind tărăgănarea soluţionării problemei ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin[63].

La 12 iulie 1906, guvernatorul Basarabiei comunica Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne, la demersul acesteia din 14 iunie, că plângerile ţăranilor au fost transmise membrului titular al Administraţiei judeţene Hotin în 1881 şi 1882, au fost examinate, fapt despre care acesta a informat Secţia administraţiei locale la 12 noiembrie 1882. Cât priveşte plângerea ţăranilor despre dispoziţia Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia cu privire la asigurarea lor cu pământ, aceasta a fost transmisă spre examinare Senatului Guvernant, dar a rămas fără de răspuns, fapt ce reiese din decretul Senatului din 24 iunie 1884, adus la cunoştinţa împuterniciţilor Onufrie Sâtari şi Vasile Gaina la 27 octombrie 1884[64].

[57] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 77-78 verso.
[58] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 76.
[59] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 79.
[60] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 80-80 verso, 81-82.
[61] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 82 verso.
[62] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 83.
[63] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 84.
[64] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 85-85 verso.

La 7 septembrie 1906, șeful Secției administrației locale a Ministerului de Interne cere guvernatorului Basarabiei ca, la demersul din 12 iulie 1906 a împuterniciților țăranilor din satul Tabani Vasile Bogulean și Nicolae Ababii, care se plângeau de incorectitudinea asigurării lor cu pământ, să li se anunțe țăranilor că, în baza deciziei Administrației guberniale pentru problemele țăranilor și a Senatului Guvernant, petiția lor a fost respinsă[65]. La 21 septembrie 1906, șeful administrației locale a sectorului 5, județul Hotin, este înștiințat de guvernatorul Basarabiei că demersul țăranilor transmis instanțelor regionale și imperiale prin intermediul împuterniciților Onufrie Sâtari și Vasile Gaina a fost respins, cerând ca țăranii să fie înștiințați prin depunerea semnăturii[66].

Nemulțumiți de deciziile luate, țăranii cer Senatului instituirea unei comisii speciale în vederea soluționării cazului lor. În decretul Senatului Guvernant din 24 septembrie 1907, adresat guvernatorului Basarabiei, se menționa că la ședința Senatului a fost examinată petiția împuterniciților țăranilor din satul Tabani Vasile Bogulean și Nicolae Ababii despre instituirea unei comisii pentru soluționarea chestiunii privind asigurarea cu pământ a țăranilor din sat. Membrii Senatului cereau Administrației guberniale pentru problemele țăranilor din Basarabia să le pună la dispoziție informațiile și lămuririle de rigoare[67].

Guvernatorul Basarabiei încerca să explice instituțiilor imperiale nereușita soluționării problemei legate de asigurarea cu pământ a țăranilor din satul Tabani. Din raportul prezentat, la 22 noiembrie 1907, Senatului Guvernant de către guvernatorul Basarabiei, constatăm că, în baza Actului statutar de asigurare a țăranilor cu pământ, aplicat la 27 octombrie 1870 pe moșia satului Tabani, ce era proprietatea Mariei (Grigore Pantazi) Lisovski, soția funcționarului de clasa a IX-a Lev Lisovski (1793-1860), tot pământul destinat agriculturii constituia 1287 desetine 2283 stânjeni pătrați, inclusiv 264 desetine și 1086 stânjeni pătrați ocupat de pădure, care n-a fost inclus în suprafața lotului predestinat repartizării conform Actului statutar. Respectiv, pământul favorabil pentru lucrările agricole constituia 1023 de desetine și 1197 stânjeni pătrați, dintre care: două treimi – 682 desetine și 798 stânjeni pătrați –, conform articolului 13 al Regulamentului din 1868, constituia lotul de pământ ce revenea țăranilor. Din numărul total de gospodării, dreptul la proprietate îl aveau 175 de gospodării țărănești, care au deținut pământ până la reformă, 19 – care nu s-au folosit de pământul moșieresc și 4 burlaci. În timpul repartizării loturilor de pământ, țăranii au declarat că, în afara moșiei Tabani, ei doresc să primească pământ și de pe moșia Mihalcăuți, declarând că această moșie aparține tot familiei Lisovski și intră în componența moșiei Tabani, și mai doreau ca și pământul ce se află lângă pădure să le fie repartizat. Țăranii erau nemulțumiți și de faptul că 23 de gospodării n-au primit deloc pământ, că loturile lor au fost repartizate dincolo de loturile proprietarei Lisovski, ei dorind să li se dea în proprietate loturile care sunt mai aproape de sat, în schimbul loturilor ce le-au aparținut până la reformă. Acest lucru era imposibil de realizat din considerentul că Regulamentul acorda dreptul de a alege pământul doar proprietarului. La 16 octombrie 1872, Conciliatorul în litigiile funciare din județul Hotin a perfectat proiectul de distribuie a loturilor de pământ peste fășia de pământ a proprietarei, iar la 1 noiembrie 1772, Congresul conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin a confirmat acest proiect. Cât privește moșia Mihalcăuți, situată în vecinătate cu moșia Tabani, guvernatorul scria că aceasta aparține funcționarului de clasa a IX-a Lisovski, a fost cumpărată de acesta de la moșierii Tihorachi, Elena Gheorghiu și alții, constituie o moșie separată și nu face parte din moșia Tabani, cum consideră sătenii. La 1 februarie 1880, Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia, unde s-au adresat țăranii, din motivele indicate *supra*, n-a soluționat petiția lor. Nici Senatul Guvernant, prin decretul din 26 iulie 1884, n-a soluționat plângerea împuterniciților Sâtari, Gaina și Majarov. Despre decizia respectivă sătenii au fost anunțați la 27 octombrie 1884.

În ianuarie 1906, țăranii se adresează printr-o telegramă Ministerului de Interne, cerând să li se lămurească din ce cauză, în loc de 8 desetine, cum prevedea Regulamentul din 1868, ei au primit doar 4 desetine de pământ. La 7 februarie 1906, Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia prezintă informațiile de

[65] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 86-86 verso.
[66] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 87-87 verso.
[67] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 88.

rigoare Secţiei administraţiei locale a Ministerului de Interne[68].

Abia la 6 iunie 1906, şeful administraţiei locale a sectorului 5, judeţul Hotin, cere permisiunea Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia de a aduce la cunoştinţa împuterniciţilor ţăranilor din satul Tabani Vasile Bogulean şi Nicolae Ababii decizia Administraţiei guberniale din 21 septembrie 1906, prin care demersul lor a fost respins. La 16 decembrie 1906, împuterniciţii ţăranilor Vasile Bogulean şi Nicolae Ababii au luat act de decizia Administraţiei guberniale, prin depunerea semnăturii[69].

La 1 mai 1909 a urmat decretul Senatului Guvernant, prin care cererea împuterniciţilor Vasile Bogulean şi Nicolae Ababii de a crea o comisie specială pentru examinarea cauzei neasigurării cu pământ a ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin, cu 8 desetine de pământ, a fost considerată neîntemeiată de a fi examinată, din considerentul că acest caz a fot rezolvat definitiv prin decizia Senatului Guvernat din 26 iulie 1884[70].

La 26 mai 1909, Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia dă dispoziţie Administraţiei de plasă Briceni de a-i familiariza pe împuterniciţii ţăranilor Semion Russu şi Vasile Ababii din satul Tabani cu decizia din 1 mai 1909, iar la 31 mai – aceştia, prin depunerea semnăturii, înştiinţau organele de resort că au fost familiarizaţi cu decizia Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 26 mai 1909 şi cu decretul Senatului din 1 mai 1909[71].

Însă hotărârile respective nu i-au satisfăcut pe ţărani. La 4 august 1909, împuterniciţii ţăranilor Semion Russu şi Vasile Ababii se adresează Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia cu rugămintea de a le pune la dispoziţie copia decretului Senatului Guvernant din 26 iulie 1884 şi copia deciziei Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 1 februarie 1880, cu scopul de a-şi face dreptate în continuare în instituţiile imperiale[72].

La 22 august 1909, Administrata de plasă Briceni primeşte copiile decretului Senatului Guvernant din 26 iulie 1884 şi a dispoziţiei Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 1 februarie 1880 cu privire la asigurarea ţăranilor cu pământ şi separarea pământurilor ţărăneşti de cele moşiereşti, pentru a le prezenta ţăranilor[73]. Deşi ţăranii nu au fost satisfăcuţi de deciziile luate, spiritele pentru o anumită perioadă de timp s-au liniştit.

Problema a reapărut în vara anului 1911, când, la 7 august, împuterniciţii ţăranilor Ion Robu şi Semion Russu se adresează Administraţiei guberniale din Basarabia cu rugămintea de a le rezolva problema funciară. Ei scriau că la 23 iulie 1911, atât ei, cât şi alte persoane, s-au adresat cu o cerere în care, în temeiul dispoziţiei Senatului Guvernant din 26 iulie 1884, Administraţia gubernială din Basarabia urma să adreseze o dispoziţie Administraţiei de plasă Briceni de a accepta cererea lor privind asigurarea ţăranilor cu loturi individuale şi suplimentare de pământ, ulterior, de a înregistra această cerere în registrul Administraţiei de plasă şi a o transmite Şefului Administraţiei judeţene Hotin şi Congresului judeţean, pentru ca Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia să revadă Actul statutar de asigurare cu pământ a ţăranilor din satul Tabani[74].

În pofida acestor demersuri, problema legată de asigurarea insuficientă a ţăranilor cu pământ n-a fost soluţionată nici de această dată. La 4 mai 1912, Primul Departament al Ministerului Justiţiei se adresează guvernatorului Basarabiei cu cererea de a soluţiona problema ţăranilor din satul Tabani, transmiţând demersul împuterniciţilor ţăranilor Ion Robu şi Semion Russu din 19 aprilie 1912 şi cinci anexe şi solicitând documentele de rigoare, pentru a putea raporta ministrului Justiţiei[75].

Guvernatorul scria că, în baza Actului statutar de repartizare a loturilor de pământ, aplicat în satul Tabani la 27 octombrie 1870, se poate lesne constata că moşia dată era proprietatea soţiei funcţionarului de clasa a IX-a Maria Lisovski, constituia 1287 desetine şi 2283 stânjeni pătraţi de pământ, inclusiv 264 desetine şi 1086 stânjeni de pădure, care, în baza dispoziţiei Administraţiei guberniale pentru problemele ţăranilor din Basarabia din 9 mai 1870, confirmată de guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, a fost exclusă din suprafaţa de pământ ce urma să fie repartizată ţăranilor. Din suprafaţa rămasă de 1023 desetine 1197 stânjeni, conform articolului 13 al Regulamentului din 1868, două treimi, ce constituia 682

[68] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 89-92.
[69] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 93, 94.
[70] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 95-95 verso.
[71] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 97-89.
[72] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 99.
[73] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 100-100 verso.
[74] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 103.
[75] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 107.

desetine și 798 stânjeni, urmau a fi repartizate celor 175 de familii care au deținut în proprietate pământul moșieresc, 19 – care nu s-au folosit de pământ și 4 burlaci. În realitate, țăranilor le-au fost repartizate 711 desetine și 579 stânjeni pe care ei le-au deținut în folosință pe termen lung: 167 de loturi câte 4 desetine și 315 stânjeni și 8 – câte 2 desetine și 1587 stânjeni pătrați. În timpul verificării Actului statutar, țăranii au declarat, și de această dată, că doresc să primească pământ și de pe moșia Mihalcăuți, susținând că aceasta este tot proprietatea Mariei Lisovski și face parte din moșia Tabani, pretinzând, concomitent, și pământul de lângă pădure. În plus, țăranii cereau ca cele 23 de familii, care până la reformă nu s-au folosit de pământul moșieresc, să fie și ele înzestrate cu pământ. Țăranii erau nemulțumiți și de faptul că loturile care le-au fost repartizate erau amplasate peste cele ale proprietarei, cerând ca acestea să fie schimbate cu loturile moșieresei – condiții neacceptate de Conciliatorul în litigiile funciare al sectorului trei Hotin. S-a mai constatat că, în cazul în care țăranii nu erau de acord cu deciziile luate, ei urmau să depună o petiție în decurs de trei luni, lucru pe care ei nu l-au făcut. La cererea proprietarei Lisovski, la 16 octombrie 1872, conciliatorul a pregătit proiectul de repartizare a loturilor de pământ, pe care Congresul conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin, la 1 noiembrie 1872, l-a confirmat. La 1 februarie 1880, Administrația gubernială pentru problemele țăranilor din Basarabia, unde s-au plâns ulterior țăranii, a lăsat demersul lor fără răspuns. Mai târziu, plângerea împuterniciților țăranilor Onufrie Sâtari, Vasile Gaina și Petru Majarov a fost transmisă Senatului Guvernant, care, la 26 iulie1884, a lăsat și el plângerea țăranilor fără răspuns. La 27 noiembrie 1884, țăranii au fost înștiințați despre decizia Senatului. În ianuarie 1906, țăranii s-au adresat Ministerului de Interne, cerând explicații referitoare la faptul că au primit 4 desetine de pământ în locul a 8 desetine, însă și de această dată n-au primit răspuns. În 1909, împuterniciții țăranilor Semion Russu și Vasile Ababii s-au adresat din nou Senatului Guvernant, solicitând să se instituie o comisie specială care ar examina cazul lor. La 1 mai 1909, Senatul Guvernant a decis ca pe subiectul dat să nu fie aprobată o decizie, din motivul că problema în cauză a fost rezolvată definitiv prin decizia Senatului din 26 iulie 1884. Guvernatorul scria că, reieșind din considerentul că celor 175 de familii de țărani le-au fost repartizate 711 desetini 579 stânjeni, în mediu, fiecărei familii i-a revenit mai mult de 4 desetine și numai 8 familii au primit doar 2 desetine și 1587 de stângeni, celelalte 167 familii au primit mult mai mult de 4 desetine. Celor 19 familii și 4 burlaci care n-au primit deloc pământ, însă au fost incluși în Actul de proprietate, li s-a explicat că, din cauza insuficienței de pământ, ei nu vor primi pământ, în baza art. 13 a Regulamentului din 1868[76].

La 12 mai 1912, împuterniciții țăranilor Ion Robu și Semion Rusu, din numele a 40 de țărani, aflând la 8 aprilie de decizia negativă a Congresului din 13 martie, cer Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin să le pună la dispoziție copia deciziei în formă finală, adresându-se, la început, Congresului și șefului administrației locale, dar au primit răspunsul abia la 6 mai, din care cauză n-au putut prezenta la timp plângerea și rugau să li se prelungească termenul pentru prezentarea petiției[77].

La 28 mai 1912, Congresul conciliatorilor în litigiile funciare din județul Hotin transmite Administrației guberniale din Basarabia plângerea împuterniciților țăranilor Ion Robu, Semion Rusu și a altor țărani referitor la decizia Congresului din 13 martie privind refuzul Șefului sectorului 5 al administrației locale Hotin de a soluționa problema țăranilor[78].

Împuterniciții țăranilor Ion Robu și Semion Rusu, țăranii Vasile și Domnica Bogulean și alții, nemulțumiți de refuzul autorităților județene de a le rezolva problemele, prezintă, la 31 august 1912, Administrației guberniale o cerere prin care se revoltau de decizia Congresului din 13 mai, care a refuzat să modifice Actul statutar de asigurare a țăranilor cu pământ și să le acorde loturi suplimentare. Ei scriau că, cu o zi înainte de decizia din 13 mai, ei au prezentat, la 12 mai (în alt document – 11 mai), Administrației guberniale din Basarabia o petiție prin intermediul Congresului județean Hotin, dar nu cunosc soarta acestei petiții, având strictă necesitate de decizia finală, pentru a se plânge instanțelor superioare – Ministrului de Interne, Senatului, Dumei de Stat și Împăratului[79]. Plângerea conținea 4 cerințe majore la care țăranii doreau răspuns și de care erau nemulțumiți: **1)** șeful administrației locale, care era obligat să le examineze plânge-

[76] ANRM, F. 329, inv. 1, d. 423, f. 108-109 verso.
[77] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 6.
[78] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 5.
[79] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 9.

rea şi, în termeni rezonabili, să le anunţe decizia, modalitatea şi termenii de contestare, n-a făcut nimic în această privinţă; **2)** Congresul, Administraţia gubernială şi Senatul n-au pus în discuţie chestiunea privind redactarea Actului statutar de asigurare a ţăranilor cu pământ, iar soluţionarea acestei chestiuni depinde de Senatul Guvernant, de dispoziţiile acestei instituţii din 25 mai 1898 şi 25 octombrie 1896 ş.a.; **3)** toate greşelile şi noile circumstanţe care apar în timpul dării în folosinţă pe durată lungă a lotului de pământ sunt rezolvate în baza legii, însă, reieşind din considerentul că Şeful administraţiei locale şi Congresul conciliatorilor în litigiile funciare din judeţul Hotin au lăsat fără răspuns problemele lor, deciziile respective urmează a fi anulate, cu atât mai mult că soluţionarea acestor probleme se face în prezenţa ambelor părţi, lucru ce nu s-a făcut; **4)** Congresul judeţean n-a examinat petiţia lor în baza dovezilor expuse de ei în plângere şi în documentele prezentate şi a deciziilor luate de Congres anterior, respectiv deciziile date nu sunt definitorii şi urmează a fi anulate. În temeiul celor expuse, ţăranii cereau ca Administraţia gubernială pentru problemele ţăranilor din Basarabia să anuleze decizia Congresului judeţean din 13 martie 1912 şi, în viitor, să procedeze conform legii[80].

Peste câteva zile, la 3 septembrie 1912, ţăranii prezintă o nouă petiţie, despre care Administraţia de plasă Briceni îi informa, la 11 septembrie, că ea încă nu a fost examinată[81].

În pofida plângerilor şi a demersurilor întreprinse, problema legată de acordarea pe durată lungă a loturilor de pământ ţăranilor din satul Tabani, cu un lot de pământ prevăzut de Regulamentul agrar din 1868, aşa şi nu a mai fost soluţionată. La 5 septembrie 1913, împuterniciţii ţăranilor Ion Robu şi Semion Rusu şi cei 39 de ţărani ce au susţinut plângerea semnau o recipisă, prin care declarau că au făcut cunoştinţă cu decizia Congresului conciliatorilor în litigiile funciare din judeţul Hotin din 13 martie 1912, prin care era confirmată hotărârea Conciliatorului în litigiile funciare al sectorului cinci Hotin privind cererea ţăranilor de a modifica Actul statutar de repartizare a loturilor de pământ şi asigurarea cu pământ a celor 23 de ţărani şi 3 burlaci, ce se regăsesc în acest document, dar care n-au primit lotul respectiv, această cerere rămânând fără răspuns[82].

[80] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 7-8 verso.
[81] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 10-10 verso.
[82] ANRM, F. 329, inv. 3, d. 2152, f. 16-16 verso.

Concluzii

Documentele de epocă în care este abordat subiectul pus în discuţie în cadrul acestui studiu atestă că aplicarea Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, în special repartizarea loturilor de pământ în diferite localităţi ale Basarabiei, a fost un lucru dificil, a necesitat timp şi efort – atât din partea ţăranilor, cât şi din partea administraţiei judeţene, regionale şi imperiale. Problema a apărut nu doar din cauza interpretării eronate a Regulamentului agrar din 1868, dar şi pentru că unii proprietari funciari nu s-au conformat dispoziţiilor regionale şi imperiale, păstrându-şi în proprietate cea mai bună parte a moşiei, beneficiind de acest drept regulamentar, alegându-şi cele mai fertile şi mănoase loturi, amplasarea geografică cea mai favorabilă a moşiei, iar în unele cazuri n-au inclus, sub diferite pretexte, o parte din terenuri în componenţa moşiei, pentru a fi repartizate ţăranilor. Un exemplu elocvent, în acest sens, este tentativa ţăranilor din satul Tabani, judeţul Hotin, de a primi în folosinţă lotul deplin de pământ în mărime de 8 desetine, prezentând pe parcursul anilor petiţii şi cereri în diferite instanţe judeţene, regionale şi imperiale, în care solicitau soluţionarea problemelor legate de repartizarea loturilor de pământ, care, convenţional, pot fi compartimentate, cu mici întreruperi, în patru mari etape:

I. 15 martie 1871 – 20 octombrie 1882;
II. 6 mai 1884 – 20 februarie 1885;
III. 7 februarie 1906 – 22 august 1909;
IV. 23 iulie 1911 – 25 aprilie 1913.

Prin urmare, într-o perioadă de cca 45 de ani de la data anunţării reformei agrare la 14 iulie 1868, ţăranii din satul Tabani, judeţul Hotin, timp de 17 ani au fost într-o corespondenţă permanentă cu instituţiile judeţene, regionale şi imperiale în încercarea de a-şi rezolva problemele legate de modul şi specificul înzestrării lor cu pământ şi 28 de ani – într-o stare de repaus relativ. În pofida curajului şi dârzeniei, insistenţei şi perseverenţei, tentativa ţăranilor nu s-a încununat cu succes. În consecinţă, începând cu vara anului 1902, se va începe o nouă etapă în istoria sătenilor, când în mai – 59 de familii, iar în iunie – 140 de familii vor depune cereri de a se strămuta în regiunea Amur, Rusia, subiect care urmează a fi examinat într-un alt studiu.

Bibliografie

Boga 1929: L.T. Boga, Documente din secolul al XVII-lea (1601-1651). In: Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, nr. 2, aprilie-iunie (Chișinău 1929), 76-82.

Breban 1992: V. Breban, Dicționar general al limbii române, vol. II (București 1992).

Costăchescu 1943: M. Costăchescu, Documente moldovenești de la Ștefăniță Voievod (1517-1527) (Iași 1943).

Gherasim, Tomuleț 2021: C. Gherasim, V. Tomuleț, Stăpâni și robi sau nobili și țigani în Basarabia (1812-1861) (Chișinău 2021).

Gumenâi 2002: I. Gumenâi, Istoria ținutului Hotin. De la origini până în 1806 (Chișinău 2002).

Instituții 1988: Instituții feudale din Țările Române. Dicționar. Coordonatori: O. Sachelarie, N. Stoicescu (București 1988).

Nicolaev, Tabuncic 2007: Gh. Nicolaev, S. Tabuncic, Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Ținuturi, orașe, cetăți, ctitorii, așezări rurale atestate documentar (Chișinău 2007).

Purici 2011: Șt. Purici, Istoria Basarabiei. Note de curs (București 2011).

Riasanovcky 2001: N.V. Riasanovcky, O istorie a Rusiei (Iași 2001).

Tomuleț 2014: V. Tomuleț, Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni) (Chișinău 2014).

Гросул, Будак: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии (Кишинев 1956).

Зайончковский 1968: П.А. Зайончковский, Отмена крепостного права *в* России (Москва 1968).

Записки 1864: Записки Бессарабского областного статистического комитета, под редакцией Е.Н. Егунова, том. 2 (Кишинев 1864), 143-149.

ПСЗРИ 1844: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), т. XVIII, часть 1, 1843, №16619 (Санкт-Петербург 1844), 134.

ПСЗРИ 1863: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), т. XXXVI, отд. первое, 1861, №36650-36652, 36673 (Санкт-Петербург 1863).

ПСЗРИ 1874: Полное собрание законов Российской империи (собрание II), т. XLV, отд. первое, 1870, №48089 (Санкт-Петербург 1863), 227-228.

Рудник 2013: С.Н. Рудник, Великие реформы в России 1860-1870 годов: эпоха и люди (Санкт Петербург 2013).

Томсинов 2012: В.А. Томсинов, Крестьянская реформа 1861 года в России (Москва 2012).

Peasant unrest in the village of Tabani, Khotyn Uyezd in connection with the agrarian reform of 1868

Keywords: Tabani, Khotyn Uyezd, peasants, reform, protest, revolt.

Abstract: The introduction of the agrarian reform of 1868 led to a major and long-lasting conflict between the peasants of the Tabani village of the Khotyn Uyezd and the owner of the Lisovsky estate, information about which we found in an impressive archival file. The peasants were dissatisfied, because having lost the lands they used before the reform, they did not receive all the plots that they should have had according to the new rules. The claims of the peasants were set out in petitions sent to the Briceni Volost Council, the Bessarabian Gubernial Office for Rural Affairs, the Congress of Conciliators of the Khotyn Uyezd, the Governor of Bessarabia, and other authorities.

The main demands of the peasants can be found in five petitions and complaints addressed to the Bessarabian Gubernial Office for Rural Affairs: dated July 7, 1871, signed by 70 peasants; dated June 3, 1878, signed by 194 peasants; dated September 29, 1880, signed by 169 peasants; November 30, 1880, signed by 57 peasants and April 30, 1884, signed by 70 peasants. The complaints of the peasants are not only an important source in studying the specifics of the agrarian reform on July 14, 1868 in various areas of Bessarabia, but also the main source in studying the history of the village of Tabani, because they contain valuable information about the location of the village estate, its name (Mihalcăuți, Mlinăuți and Tabani), the main occupations of the inhabitants, the way they perform their duties towards the owner, the location of the village and the houses of some villagers (Gheorghe Rotari, Procopie Tacu, and others), the way of land appropriation (out of the 8 desyatinas of land provided by the new regulation, 167 villagers received 4 desyatinas each, 23 peasants received 2 desyatinas each, and the remaining 52 peasants received nothing by the time the petition was submitted). It is important that the peasants proved their right to property using old documents (princely charter of Peter VI the Lame dated May 25, 7097/1589, which established the boundaries of the estate, which did not change until 1812, as evidenced by the plan of the estate, made by order of Andronache Donici).

Крестьянские волнения в селе Табань Хотинского уезда в связи с аграрной реформой 1868 года

Ключевые слова: Табань, Хотинский уезд, крестьяне, реформа, протест, бунт.

Резюме: Внедрение аграрной реформы 1868 года привело к крупному и продолжительному конфликту между крестьянами села Табань Хотинского уезда и владельцем имения Лисовских, сведения о котором были обнаружены нами во внушительном архивном деле. Крестьяне считали, что их лишили земель, которыми они пользовались до реформы, и не дали им всех десятин, положенных по новым правилам. Претензии крестьян были изложены в прошениях, направленных в Бричанскую волостную управу, Бессарабское губернское по поселянским делам присутствие, Съезду мировых посредников Хотинского уезда, Бессарабскому губернатору и другим инстанциям.

Основные требования крестьян можно найти в пяти прошениях и жалобах, адресованных Бессарабскому губернскому по поселянским делам присутствию: от 7 июля 1871 г., за подписью 70 крестьян; от 3 июня 1878 г., за подписью 194 крестьян; от 29 сентября 1880 г., за подписью 169 крестьян; от 30 ноября 1880 г., за подписью 57 крестьян и от 30 апреля 1884 г., за подписью 70 крестьян. Жалобы, подписанные крестьянами, являются не только важным источником при исследовании особенностей проведения аграрной реформы 14 июля 1868 г. в различных местностях Бессарабии, но и основным источником при изучении истории села Табань, т.к. они содержат ценную информацию о местонахождении деревенской усадьбы, ее названии (Михалкэуць, Млинэуць и Табань), основных занятиях жителей, способе выполнения обязанностей по отношению к хозяину, о местонахождении деревни и домов некоторых селян (Георге Ротарь, Прокопие Таку и др.), способе владения землей (из 8 десятин земли, положенных по новому положению, 167 крестьян получили по 4 десятины, 23 – по 2 десятины, а остальные 52 крестьянина к моменту подачи прошения не получили ничего). Важно, что крестьяне доказывали свое право на собственность, используя старые документы (господарская грамота Петра VI Хромого от 25 мая 7097/1589 г., которая устанавливала границы поместья, не менявшиеся до 1812 г., о чем свидетельствует план поместья, сделанный по распоряжению Андронаке Донича).

26.04.2023

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chișinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-4696-2064, e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro

ИСТОРИК А.И. МАРКЕВИЧ: К 175-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ

Александр Пеший

Ключевые слова: А.И. Маркевич, И.А. Линниченко, Л.С. Москалева, Марковичи, Новороссийский университет.

Алексей Иванович Маркевич (Маркович)[1] (ил. 1) родился 16 марта 1847 года в селе Смошь (Смож) Прилукского уезда Полтавской губернии[2].

Был крещен 30 марта 1847 года в Покровской церкви села Смошь Прилукского уезда. Таинство крещения совершил священник Тимофей Чернявский. Восприемниками при крещении были: Прилукского уезда деревни Игнатовки дворянин студент Семён Яковлевич Фаленков и умершего подпоручика Петра Ивановича Марковича дочь Елизавета Петровна [тётя по отцу][3].

Алексей Иванович происходит из старинного Малороссийского шляхетского рода Марковичей, потомков Марко (Марка) Авраамовича (ум. 1712), арендатора прилукского и пирятинского, который стал основателем рода, имя которого и стало родовой фамилией для всех его потомков.

Его дочь Анастасия Марковна (1671-1729) вторым браком была замужем за гетманом Левобережной Украины Иваном Ильичом Скоропадским (1646-1722) (Модзалевский 1912, 391-392), а его старший сын Андрей Маркович Маркович (ок. 1674-1747)[4] «за верную и усердную с 1708 года Российскому Престолу службу» в 1736 году был Всемилостивейше пожалован в дворяне Российской империи (Гербовник 1803, 170).

Ил. 1. Алексей Иванович Маркевич.

Род Марковичей имел свой герб (ил. 2), который был внесён в VII-ю часть «Общего гербовника дворянских родов Всероссийской Империи» (Гербовник 1803, 170).

[1] Некоторые представители рода Марковичей со временем стали писаться как Маркевичи, по сходству произношения с родом Маркевичей т. е. произошло слияние фамилий по сходству их произношения, позднее некоторые представители этой фамилии пытались исправить это положение и изменяли фамилию Маркевич на Маркович. Генеалог В.Л. Модзалевский в своём труде «Малороссийский родословник» всех представителе этого рода указывает Марковичами, независимо от написания фамилии. Сам Алексей Иванович Маркевич при рождении в метрической записи так же был записан как Маркович.

[2] Ныне село Смош Прилукского района Черниговской области.

[3] Государственный архив Черниговской области (ГАЧО), Ф. 1530, оп. 2, д. 962, л. 61 об.-62; Государственный архив Одесской области (ГАОО), Ф. 47, оп. 1, д. 5770, л. 10-10 об.

[4] Андрей Маркович Маркович (ок. 1674-1747) – значный товарищ войсковой (1798), сотник Глуховский (1709-1714), полковник Лубенский (пожалован за верность в 1714 г.), участник Ладожских походов 1721 и 1723 гг., участник Дербентского похода (1723-1725), генеральный подскарбий (1729-1740), «отставлен от службы за старостью и болезнями» с чином генерального обозного (с 4 июля 1740 г.). Крупнейший землевладелец (см. подробнее: *Модзалевский 1912,* 388-390).

Ил. 2. Герб рода Марковичей.

Алексей Иванович – сын отставного корнета Ахтырского гусарского полка Ивана Петровича Марковича (1819-1854) и Любови Александровны, урождённой Брежинской (1821-1854 / Маркевич 1900-а, 11; Модзалевский 1912, 411); внук Петра Ивановича Марковича (1791 - ум. до 1836) – подпоручика, участника походов во Францию 1813-1814 гг. и Марии Васильевны, урождённой Огранович (Модзалевский 1912, 404-405).

Определением Полтавского дворянского депутатского собрания от 28 июня 1854 года его родители Иван Петрович Маркович с женою Любовью Александровной и детьми: Петром, **Алексеем** и Иулией (Юлией), Митрофаном и Василием – были признаны в дворянском достоинстве и внесены во 2-ю часть Дворянской родословной книги Полтавской губернии. Определение было утверждено указом Правительствующего Сената от 21 октября 1854 года[5].

Наиболее известными представителями рода Марковичей также были: историк Николай Андреевич Маркович (1804-1860) – автор «Истории Малороссии» (Москва 1842-1843); его сын Андрей Николаевич Маркович (1830-1907) – председатель Санкт-Петербургской уголовной палаты (1863), сенатор (1888), действительный тайный советник (1896), статс-секретарь Его Величества (1902); братья Алексея Ивановича: Пётр Иванович Маркович (1842-1901) – Ковенский крепостной интендант (1888), генерал-майор (1893), окружной интендант Финляндского военного округа (1899); Василий Иванович Маркович (1853-1916) – управляющий Сенатской типографией (1900-1906), сенатор (1907), действительный тайный советник (1915), главный попечитель Императорского человеколюбивого общества (1914) и др.

Учёба и преподавательская деятельность

В начале 1850-х годов семья Алексея Ивановича Маркевича переехала в Киев, где он учился в 1-й Киевской гимназии (с августа 1854 г.). Продолжил учёбу в Константиновском межевом институте (по 1862 г. / курс не окончил). Позднее Алексей Иванович становится вольнослушателем физико-математического факультета Императорского Московского университета (1863-1864). Затем – студентом юридического лицея князя А.А. Безбородко в Нежине (1867-1868), где преимущественно изучал русскую историю под руководством профессора Ивана Васильевича Лашнюкова. И наконец, становится вольнослушателем историко-филологического факультета Императорского Новороссийского университета (1868-1869) (Линниченко 1914, 223-226; Самодурова, Максименко 1997, 10, 18-26).

Свою преподавательскую деятельность Алексей Иванович начал в 1869 году. В формулярном списке о его службе, составленном в 1883 году, значилось: «По выдержании испытания на степень кандидата по разряду исторических наук в историко-филологическом факультете Императорского Новороссийского университета, Советом университета утверждён в степени кандидата сих наук» (23 декабря 1869 г.). Выдержал испытание на звание учителя гимназии и был определён в Таганрогскую гимназию учителем истории и географии (27 декабря 1869 г.). За отлично-усердную службу объявлена искренняя благодарность г-на попечителя Одесского учебного округа (март 1871 г.). Согласно прошению, перемещён в Одесское коммерческое училище учителем русской словесности (23 августа 1871 г.). Допущен к исправлению должности учителя русской словесности в Одесском институте благородных

[5] ГАОО, Ф. 47, оп. 1, д. 5770, л. 10об.-11.

девиц (10 октября 1874 г.). Утверждён в этой должности (3 марта 1875 г.). Назначен учителем истории в Одесскую Мариинскую женскую гимназию, при сохранении должности учителя Одесского коммерческого училища (18 марта 1875 г.). Согласно прошению, уволен от должности учителя русской словесности Одесского института благородных девиц (7 июня 1876 г.). После публичного «защищения» диссертации под заглавием: «Исследование о местничестве», Советом Императорского Киевского университета Св. Владимира, утверждён в степени магистра русской истории (31 мая 1879 г.). Произведён в коллежские асессоры (27 сентября 1879 г., со старшинством с 27 декабря 1869 г.). Произведён в надворные советники (19 марта 1880 г., со старшинством с 27 декабря 1873 г.). Произведён в коллежские советники (12 августа 1880 г., со старшинством с 27 декабря 1877 г.). После прочтения двух пробных лекций, одобренных историко-филологическим факультетом, определением Совета Императорского Новороссийского университета утверждён в звании приват-доцента и допущен к чтению лекций в университете (27 марта 1880 г.). Произведён в статские советники (14 октября 1882 г., со старшинством с 27 декабря 1881 г.). Согласно прошению, уволен от должности преподавателя истории в Одесской Мариинской женской гимназии (1 августа 1884 г.). После публичного «защищения» написанного им сочинения под заглавием: «История местничества в Московском государстве в XV-XVIII в.» Советом Императорского Киевского университета Св. Владимира утверждён в степени доктора русской истории (28 октября 1888 г.). Экстраординарный профессор Императорского Новороссийского университета по кафедре русской истории (с 26 января 1889 г.). Командирован в г. Москву для принятия участия в трудах VIII Археологического съезда и для «присутствования» на праздновании 25-летия Московского археологического общества (с 3 по 24 января 1890 г.). Командирован в г. Москву для принятия участия в трудах VIII Археологического съезда и для «присутствования» на праздновании 25-летия Московского археологического общества (с 3 по 24 января 1890 г.). Командирован в г. Москву для участия в трудах предварительного комитета по устройству IX Археологического съезда в г. Вильне (с 21 декабря по 20 января 1891 г.). Командирован в г. Елисаветград для участия в качестве депутата Новороссийского университета в торжественном открытии 18 октября 1892 года памятника профессору В.И. Григоровичу (с 17 по 23 октября 1892 г.). Ординарный профессор Императорского Новороссийского университета по кафедре русской истории (с 20 октября 1893 г.). Приказом по ведомству Императорского человеколюбивого общества назначен на должность почётного попечителя Одесского женского благотворительного общества, согласно избранию, Правлением последнего, с оставлением в звании ординарного профессора университета (на четыре года / с 24 сентября 1894 г.). По выслуге 25-летнего срока 27 декабря 1894 года оставлен на службе в Новороссийском университете на дальнейшее время (с 27 декабря 1894 г.). Командирован с учёной целью за границу на летнее вакационное время (с 19 мая 1895 г.). Высочайшим приказом по гражданскому ведомству, согласно прошению, уволен от занимаемой им должности ординарного профессора с мундиром (с 24 декабря 1895 г.)[6].

Поводом для увольнения от службы стал случай, произошедший с Алексеем Ивановичем и его супругой Любовью Семеновной во время возвращения из Австрии в Одессу. При таможенном досмотре на станции Волочиск 9 августа 1895 года у них была обнаружена «нелегальная преступного политического характера литература». По данному факту Одесским жандармским управлением было начато дознание, в связи с чем у них была взята подписка о невыезде из Одессы, а также на их квартире был произведён обыск, в результате которого были обнаружены и изъяты ещё несколько книг, которые позднее были им возвращены[7].

Алексей Иванович отличался исключительной работоспособностью: «Жизнь его и тогда, и позже, складывалась таким образом: вставал он довольно поздно – не раньше 9-9 ½ час., так как ложился всегда не раньше 4-х – 5-ти часов ночи. Едва успев встать, он уже сидел за работой; наскоро позавтракав, отправлялся на занятия, а занятий у него всегда была масса – очень рано он стал одним из популярнейших

[6] ГАОО, Ф. 45, оп. 8 (1896 г.), д. 16, л. 120-131 об., 132-133 об.; ГАОО, Ф. 47, оп. 1, д. 5770, л. 53-56.

[7] Центральный государственный исторический архив Украины (ЦГИАУК), Ф. 385, оп. 1, д. 489.

преподавателей Одессы, был всегда завален уроками в разных заведениях, казенных и частных. Последних не оставлял до конца жизни и тогда, когда, по несчастному стечению обстоятельств, он должен был оставить профессуру и весь отдался общественной деятельности. Возвратившись в 5 часов домой, пообедав и отдохнув, никогда не более получаса, он садился за работу и просиживал за ней до глубокой ночи» (Линниченко 1914, 219).

Так вспоминал Иван Андреевич Линниченко об Алексее Ивановиче Маркевиче, знакомство с которым произошло примерно в 1881 году в поезде в районе ст. Боярка под Киевом, а позднее их встречу, произошедшую уже в Одессе, Иван Андреевич Линниченко вспоминал так: «Вскоре … я попал летом в Одессу и, как сегодня помню, выйдя вечером на бульвар, встретил моего недавнего знакомого с женой и великолепной черной собакой. Побеседовав некоторое время, я отправился с новыми, и уже старыми по общению, знакомыми пить чай к ним на квартиру. Алексей Иванович жил тогда на Канатной улице, в доме бывшем Ксида, занимая оригинальное помещение в 3-х этажах – в нижнем, в одной большой комнате помещалась тогда уже очень обширная его библиотека, вместе с тем кабинет и столовая, рядом – маленькая спальня. Наверху 2 комнаты – гостиная и спальня жены. Внизу – службы.

Уже тогда на бульваре я не мог не обратить внимания на обширный круг знакомых одесского ученого. Ему поминутно приходилось снимать шляпу, к нам постоянно кто-нибудь подходил, и по особенному выражению лиц, приветствовавших моего нового знакомого, я не мог не заметить, что Алексей Иванович уже тогда пользовался большими симпатиями всех знавших его» (Линниченко 1906, 4-5).

Участие в работе съездов и в торжественных мероприятиях

Алексей Иванович принимал участие как в работе комитетов по подготовке различных съездов (в предварительных комитетах), так и в работе самих съездов, а также принимал участие в различных торжественных мероприятиях.

Депутат III Археологического съезда, проходившего в г. Киеве в 1874 году, на котором в вечернем заседании 8 августа выступил с докладом: «О местничестве», и в утреннем заседании 20 августа – с докладом: «О местнических счетах» (Труды 1878, XII, LI-LII, LIII-LIV).

Депутат VI Археологического съезда, проходившего в г. Одессе в 1884 году, на котором выступил с докладом: «Одесса в народной поэзии» (Труды 1886, LVII, LXVII; Труды 1888, 398-418).

Депутат VII Археологического съезда, проходившего в г. Ярославле в 1887 году, на котором в вечернем заседании 19 августа выступил с докладом: «О Ярославских князьях в Московском государстве» (Известия 1887, 9-12; Труды 1891, 82-108; Труды 1892, 25, 102), а также дал свою оценку устроенной при съезде выставке: «При съезде устроена выставка, не столь щеголеватая, как в Одессе, где посетители засматривались на коллекции И.И. Куриса[8], но, пожалуй, более удачная в научном отношении» (Маркевич 1887).

Депутат VIII Археологического съезда, проходившего в Москве в 1890 году, на котором в заседании 19 января выступил с докладом: «Пребывание в Крыму московского гонца, подъячего Василия Айтемирова, в 1692-95 гг.» (Занятия 1890, 117; Труды 1897а, 23, 24, 31, 134).

Член распорядительного комитета по устройству областного съезда мукомолов в Одессе (апрель 1890 г.) (Одесские 1890-а).

В мае этого же 1890 года Алексей Иванович принимал участие в праздновании 25-летия Императорского Новороссийского университета. На праздничном обеде во Французском ресторане, на котором присутствовало 80 человек «профессор А.М. Богдановский предложил тост за здоровье первого историка Новороссийского университета – А.И. Маркевича. В ответ на этот тост проф. А.И. Маркевич предложил тост за своих бывших наставников, профессоров Павловского, Юргевича, Некрасова, Богдановского, Леонтовича и Орбинского» (Одесские 1890-б).

Депутат предварительного комитета по устройству в 1893 году в г. Вильне IX Архео-

[8] Речь идёт о выставке при VI Археологическом съезде в Одессе в 1884 году, на которой И.И. Курисом были представлены уникальные экспонаты из личной коллекции.

логического съезда (5-7 января 1891 г.), в заседании которого 5 января передал на обсуждение Комитета «предложение одного одесского жителя караимского происхождения составить научное исследование по вопросу о Караимах, причем лицо это ассигнует в виде премии за такое исследование 500 р. и принимает печатание и издание труда на свой счет» (Протоколы 1891, 1, 3, 6, 15, 16, 22).

Депутат IX Археологического съезда, проходившего в г. Вильне в 1893 году, на котором выступил с докладом: «К вопросу о народах, живших в древнее время в Черномории» (Труды 1895, 278-282; Труды 1897б, 6, 7, 13).

Депутат X Археологического съезда, проходившего в г. Риге в 1896 году, на котором в вечернем заседании 3-го августа выступил с сообщением: «Русский город Рига в половине XVII ст.» и в утреннем заседании 14-го августа с сообщением: «О чеканке русских денег в Кокенгузене в половине XVII ст.» (Известия 1896, 2, 6, 10, 32, 101, 119; Труды 1899, 241-244, 306-315; Труды 1900, 7-8, 19, 58, 120.).

В январе 1897 года в качестве депутата от Императорского Одесского общества истории и древностей и Таврической учёной архивной комиссии принимал участие в заседаниях Московского предварительного комитета по устройству в 1899 году в г. Киеве XI Археологического съезда (Труды 1902, 1, 3, 6, 7, 9).

Депутат X съезда Русских естествоиспытателей и врачей, проходившего в г. Киеве в 1898 году, на котором в заседании 27 августа выступил с докладом: «Сказки, обращающиеся среди Одесского простонародья» (Дневник 1898, 487, 592).

В 1899 году, вместе с ординарными профессорами историко-филологического факультета Новороссийского университета А.Н. Деревицким и В.М. Истриным, Алексей Иванович входил в состав особой комиссии, созданной правлением Историко-филологического общества, состоящего при Новороссийском университете, для подготовки празднования 100-летия со дня рождения А.С. Пушкина (Пушкинских дней / Пушкинские 1900, 2), на котором в торжественном собрании 27 мая 1899 года выступил с речью «Пушкин в Новороссийском крае» (Пушкинские 1900, 123-150). Входил в состав особого комитета под председательством секретаря Историко-филологического общества при Новороссийском университете И.А. Смирнова по организации Пушкинской выставки, приуроченной к этому юбилею, в который также входили кандидат прав А.И. Черкасс, художник П.А. Нилус и скульптор Б.В. Эдуардс (Каталог 1899, 3).

Депутат XI Археологического съезда, проходившего в г. Киеве в 1899 году, на котором в вечернем заседании 18 августа выступил с речью «О сохранении старинных памятников» (Труды 1902, 34, 35, 41, 159-161).

В январе 1900 года в качестве депутата от Императорского Одесского общества истории и древностей принимал участие в заседаниях Московского предварительного комитета по устройству в 1902 году в г. Харькове XII Археологического съезда (Труды 1905, 214, 216, 219, 222, 225).

Депутат XII Археологического съезда, проходившего в г. Харькове в 1902 году, на котором в вечернем заседании 24 августа выступил с докладом «О бывшей Хотинской крепости» (Труды 1905, 248, 255, 371).

В январе 1903 года в качестве депутата от Императорского Одесского общества истории и древностей принимал участие в заседаниях предварительного комитета по устройству в г. Екатеринославе в 1905 году XIII Археологического съезда (был избран секретарём комитета) (Труды 1908а, 6; Труды 1908-б, 145).

Общественная деятельность

Алексей Иванович вёл активную общественную работу, являясь гласным Одесской городской думы (избирался на четырёхлетие 1901-1904 гг.) (Известия 1901-а, 652).

Являлся членом исполнительной комиссии по сооружению городского центрального здания для народных училищ (избирался городской думой в заседании 22 июня 1901 г.) (Известия 1901-б, 49) и комиссии для рассмотрения вопроса о правильности и законности действий Одесской городской управы при увольнении от должности врача Б.А. Шпаковского (избирался городской думой в заседании 20 декабря 1901 г.) (Известия 1902-а, 137-138).

В заседании городской думы 29 января 1902 года, на котором рассматривался вопрос «Об ознаменовании 50-тилетия со дня кончины

Н.В. Гоголя и В.А. Жуковского», Алексей Иванович выступил с предложением «установить доску, с соответствующей надписью, на доме Е.И. Шульца по Надеждинской улице, выстроенном на месте, где находился дом, в котором жил Н.В. Гоголь». Предложение Алексея Ивановича было утверждено постановлением городской думы[9].

Являлся членом исполнительной комиссии для заведывания городскими лечебными заведениями (был избран в заседании городской думы 3 апреля 1902 г.) (Известия 1902-в, 1303, 1305).

Являлся членом комиссии по приёмке здания Новой городской больницы. В открытом листе, выданном на основании отношения одесского городского головы статского советника П.А. Зеленого от 27 ноября 1902 года, указывалось: «К беспрепятственному входу во всякое время дня и ночи в Новую Городскую Больницу для осмотров и наблюдений всех сооружений Больницы»[10].

В декабре 1902 года у гласного Одесской городской думы Алексея Ивановича Маркевича корреспондентом «Одесского листка» было взято интервью, в котором он изложил своё мнение по поводу устройства в Одессе электрического трамвая, в связи с чем «Одесский листок» сообщал: «На наш вопрос, считает ли Алексей Иванович неизбежно необходимым, или по крайней мере важным для населения переход с конной тяги на электрическую – он ответил: „В центре города перемена эта, по моему мнению, только увеличит удобства публики, но особенно важной она является на загородных линиях. <...> Но, в данном случае, я сторонник соглашения с бельгийским обществом, и вот по каким мотивам. Соглашение это сулит городу четыре абсолютных, бесспорных плюса. Первый заключается в том, что город приобретает улучшенные и расширенные пути сообщения, не затратив на это ни одной копейки из городской кассы. Второй – это то, что город обеспечивается получением в свою пользу ежегодной известной крупной суммы из доходов предприятия. Третий плюс – поступление в пользу города, по окончании концессионного срока, всего предприятия т. е. права эксплуатации и всего инвентаря, совершенно безвозмездно, причем город сделается собственником многомиллионного предприятия, опять-таки не затратив на это ни одного рубля из городской кассы. Четвертый, наконец, плюс заключается в том, что город получит электрическое движение на несколько лет раньше, тогда как при другой комбинации, в виду разногласия между финансовой комиссией и правлением общества по вопросу о сумме выкупа, городу предстоит процесс, который и затянется на 5-6 лет. <...> Итак, мы, с одной стороны, имеем четыре несомненных, положительных плюса, а с другой стороны – неизвестность ... Городское железнодорожное передвижение, несомненно, было выгодным делом до сих пор, оно выгодно теперь, но будет ли оно выгодно впредь – вопрос ...» (Одесский 1902-в).

Присяжный заседатель г. Одессы (1881, 1884, 1888 гг.) (Ведомости 1881; Ведомости 1883; Ведомости 1887-б).

Почётный мировой судья г. Одессы (избирался в заседании городской думы 27 марта 1902 г.) (Известия 1902-в, 1310).

Гласный Херсонского губернского земского собрания (избирался городской думой 28 сентября 1901 года на трёхлетие 1901-1904 гг.) (Известия 1901-в, 678).

Попечитель 2-х классного народного училища, располагавшегося по улице Нежинской в доме Трахтенберга (избирался городской думой на трёхлетия: 1887-1890; 1890-1893; 1893-1896 гг.) (Ведомости 1887-а; Ведомости 1890; Ведомости 1893).

Член попечительного совета Городского сиротского дома (1902) (Известия 1903-а, 127) и почётный попечитель Михайло-Семёновского сиротского дома (1903), в котором присутствовал на Годичном акте, состоявшемся 22 мая 1903 года (Одесский 1903-а).

Избирался в уполномоченные Одесского городского общества взаимного кредита по первому разряду (был избран в избирательном собрании общества 8 ноября 1902 г.) (Одесский 1902-б) и в уполномоченные Одесского городского кредитного общества (Иловайский 1903, 4).

[9] В этом же заседании 29 января 1902 года городская дума постановила в память 50-летия кончины Н.В. Гоголя назвать в его честь одну из улиц города, в связи с чем улица Надеждинская была переименована в улицу Н.В. Гоголя (Известия 1902-б, 508, 526-527).

[10] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 15.

Алексей Иванович исправлял должность правителя дел Одесского комитета торговли и мануфактур и Одесского биржевого комитета (секретаря / с 16 марта 1886 г. / Отчёт 1886-б, 5). Его перу принадлежит масса докладов и записок, касающихся хлебного дела, торговли и промышленности. Им был подготовлен обширный материал по вопросу об «установлении правильных торговых сношений» между Россией и Персией. По инициативе Алексея Ивановича в биржевом обществе поднимался вопрос об учреждении рабочей биржи и справочной конторы для «босяков» – погрузчиков хлеба и угольщиков Одесского порта (Маркевич 1903-а).

Участие в учёных обществах

Алексей Иванович являлся членом ряда учёных обществ.

Действительный член Императорского Одесского общества истории и древностей. Был рекомендован к избранию действительными членами общества И.И. Курисом, Л.Ф. Воеводским, Г.И. Попруженко и вице-президентом В.Н. Юргевичем в заседании общества 28 мая 1887 года и был избран в заседании общества 9 сентября 1887 года (Протокол 1887-а, 4; Протокол 1887-б, 10).

Принимал участие в праздновании 50-летнего юбилея общества, на котором 14 ноября 1889 года зачитал поздравление от Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете (Ведомости 1889).

В 1893 году Алексей Иванович вместе с действительными членами общества Г.Л. Скадовским, Ф.И. Успенским, Л.Ф. Бруном и Г.О. фон Гаазе принимал участие в раскопках кургана в имении Г.Л. Скадовского в селении Белозерка Херсонского уезда (Отчёт 1894, 7).

В 1900 году на основании извещения от заведующего Аккерманской крепостью В.И. Штулькерца о том, что «Аккерманское Городское Управление снимает часть горы, принадлежащей к гласису крепости, и ломает там камень», по поручению общества, вместе с вице-президентом общества А.Л. Бертье-Делагардом и действительным членом И.А. Линниченко Алексей Иванович посетил эту крепость для обследования её состояния (Протокол 1901-а, 33-34; Протокол 1901-в, 65).

В 1901 году, также по поручению общества, вместе с действительным членом общества А.А. Кочубинским осмотрел развалины Хотинской крепости «ввиду возбуждения вопроса о передаче их в ведение Общества» (Отчёт 1902-а, 6). А в заседании общества 23 сентября 1902 года они выступили с докладом «об осмотре ими, по поручению общества, Хотинской крепости с предложением ходатайствовать о передаче этой крепости в ведение общества» (Протокол 1904-б, 79-90).

Алексей Иванович избирался обществом: членом редакционного комитета «Записок» общества (избирался в заседании общества 7 сентября 1894 г. / Протокол 1894, 14); членом ревизионной комиссии для рассмотрения отчёта и сметы общества (избирался в заседаниях общества 17 февраля 1895 г. и 22 января 1896 г. / Протокол 1895-а, 13; Протокол 1896-а, 33); секретарём общества (избирался в заседаниях общества 29 апреля 1899 г. и 28 января 1902 г. / Протокол 1900, 67; Протокол 1904-а, 12).

Выступал с различными докладами в заседаниях общества, некоторые из них: «О находящихся в Николаевском портовом архиве делах, касающихся устройства гг. Хаджибея и Одессы» (14 ноября 1890 г. / Протокол 1890, 2); «О посылке грека Георгия Папазогли на Балканский полуостров в 1763-1764 гг.» (28 февраля 1896 г. / Протокол 1896-б, 42-46); «Борьба запорожского кошевого П.И. Калнышевского с гайдамаками», на основании ордера, который Алексей Иванович в подлиннике подарил музею общества (31 января 1897 г. / Протокол 1897-б, 45-47); «К истории Одесской железной дороги» (24 апреля 1900 г. / Протокол 1901-а, 34); «О деятельности Суворова в Новороссийском крае» (9 мая 1900 г. / Протокол 1901-б, 35, 36-63); «Неизданное стихотворение Пушкина» (21 сентября 1901 г. / Протокол 1902, 62, 65-70); «Воспоминания кн. Н.В. Репнина о пребывании Гоголя в Одессе в 1850/51 году» (28 апреля 1903 г. / Протокол 1906, 70, 78-82).

Алексей Иванович является автором ряда некрологов, посвящённых действительным членам общества и опубликованных в «Записках» общества, в разделе «Некрологи»: Ф.Г. Лебединцев (т. XV, с. 874-879); П.О. Юрченко (т. XV, с. 879-884); В.К. Виноградов (т. XVIII, с. 12-14); В.А. Яковлев

(т. XIX, с. 26-36); Н.Ф. Фан-дер-Флит (т. XX, с. 4-10); А.А. Скальковский (т. XXII, с. 23-42); В.Н. Ястребов (т. XXII, с. 43-48); И.К. Суручан (т. XXII, с. 49-51); Н.Ф. Красносельцев (т. XXII, с. 52-55); И.Ф. Федоров (т. XXII, с. 56-57); В.Г. Василевский (т. XXII, с. 58-64); Н.А. Новосельский (т. XXII, с. 77-78); И.И. Курис (т. XXII, с. 79-81); А.М. Богдановский (т. XXIV, с. 8-10); барон В.Г. фон Тизенгаузен (т. XXIV, с. 10-11); Н.В. Эрдели (т. XXIV, с. 11-12); А. А. Андреевский (т. XXIV, с. 13-17); Р. Вирхов (т. XXIV, с. 18-19); И.Ю. Вучина (т. XXIV, с. 19-20).

Алексей Иванович принёс в дар обществу ряд уникальных документов: восемь писем к генералу И.Н. Инзову и перевод узаконений Валахского господаря Иоанна Караджи 1817 года (28 октября 1887 г. / Протокол 1887-в, 6); журналы военных действий 1770 и 1771 годов, судебное дело XVIII века между Стурдзою и Сакелларием и прошение Осман-Паши о взыскании денег с грека Зосимы (3 ноября 1889 г. / Протокол 1889, 6); грамота Императора Александра I от 24 июля 1819 года на пожалованный орден Св. Владимира 4-й ст. Москули (25 апреля 1895 г. / Протокол 1895-б, 11); письмо Императрицы Екатерины II генерал-прокурору князю А. А. Вяземскому (24 октября 1896 г. / Протокол 1897-а, 20); письмо графа Николая Румянцева герцогу де Ришелье от 12 января 1805 года (24 ноября 1897 г. / Протокол 1898, 15), письма А.В. Суворова (9 мая 1900 г. / Протокол 1901-б, 35) и др.

Один из учредителей и первый избранный действительный член (с 23 февраля 1889 г.) Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете[11]. Избирался членом правления общества (с 27 апреля 1889 г.), библиотеке которого им была принесена в дар рукопись «Литовского статута» (Отчёт 1890-а, 6, 7, 10, 12).

19 октября 1889 года в заседании общества Алексей Иванович выступил с сообщением «О переяславском синодике». Освещая это событие, «Одесской листок» сообщал: «19-го октября в здании университета, под председательством проф. Успенского, состоялось заседание историко-филологического общества. <...> В заключение профессор А.И. Маркевич прочитал краткий реферат о бывшем у него синодике соборной переяславской Успенской церкви, написанном в конце XVII века. При постройке этого синодика, в него были внесены и более ранние записи, из прежних синодиков. В него внесено для поминания много фамилий, в числе которых значится „панни Евдокия Мазепина", которая, по мнению г. Маркевича, есть никто иная, как жена гетмана Мазепы; она внесена в род Бутовичей. Затем, в синодике указывается на различные мелкие лица гор. Переяслава и его окрестностей, благодаря которым можно составить себе некоторую характеристику общества южно-русских городов конца 17-го века» (Одесский 1889).

Перу Алексея Ивановича принадлежит статья «Описание актов, принадлежащих графу М.М. Толстому», опубликованная в «Летописи» общества (Маркевич 1894).

Действительный член Крымского горного клуба (с 22 ноября 1893 г.) (Записки 1895, 4), редактор «Записок» клуба (с 1 января 1895 г. / оставался таковым на протяжении 8 с половиной лет / Смирнов 1915, 28), член правления (с 14 мая 1901 г. / Отчёт 1902-б, 8) и почётный член клуба (с 9 февраля 1903 г.) (Записки 1903, 3).

В заседаниях клуба Алексей Иванович выступал с докладами: «Екатерина II и Крым» (20 ноября 1896 г. / Отчёт 1897-б, 4); «Пушкин в Крыму» (23 мая 1899 г. / Отчёт 1900-б, 10); «Поездка на Бермамыт» (Смирнов 1915, 12) и др.

Клубные вечера, на которых показывались «туманные картины», виды Крыма, Кавказа и Швейцарии, Алексей Иванович оживлял своими увлекательными пояснениями. Также неоднократно руководил ученическими экскурсиями, которые устраивал клуб, и оказывал помощь в их организации (Иловайский 1903, 6).

Алексей Иванович является автором некрологов двух председателей клуба: Н.Ф. Фан-дер-Флита и графа Н.Я. Ростовцова (Иловайский 1903, 6).

Член Одесского литературно-артистического общества, на вечерах которого выступал с сообщениями: «О литературной деятельности Эмиля Золя» (Отчёт 1899, 9); «О значении поэзии Т.Г. Шевченко» (13 марта 1899 г. / Отчёт 1900-а, 21); «О значении графа А.Н. Толстого в русской литературе» (Отчёт 1901-а, 5); «Н.В. Гоголь и его значение в русской литературе» (20 февраля 1902 г.) (Одес-

[11] О деятельности А.И. Маркевича в Историко-филологическом обществе см. подробнее: *Попова 2007, 30-33.*

ские 1902); «Памяти писателя А.Ф. Писемского» (18 января 1903 г. / Отчёт 1904-б, 3-4). Избирался обществом в состав ревизионной комиссии (1902) (Одесский 1902-а) и в члены правления (с 20 мая 1903 г. / Отчёт 1904-б, 10).

Действительный член: Таврической учёной архивной комиссии (избран 23 февраля 1889 г.)[12]; Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии, состоящего под покровительством Великого князя Владимира Александровича (избран 18 сентября 1889 г.)[13]; Императорского Московского археологического общества (избран 23 марта 1890 г.) и член археографической комиссии при обществе (с 1896 г.)[14]; Исторического общества при Санкт-Петербургском университете (с 1891 г.)[15]; Исторического общества Нестора Летописца, состоящего при Императорском Киевском университете св. Владимира (избран 9 февраля 1892 г.)[16]; Императорского русского археологического общества (избран 11 декабря 1896 г.)[17]; Костромской губернской учёной архивной комиссии (избран 26 августа 1897 г.)[18]; Воронежской губернской учёной архивной комиссии (избран 27 сентября 1902 г.)[19] и Екатеринославской губернской учёной архивной комиссии (избран в 1903 г.)[20].

Так же Алексей Иванович был почётным членом Херсонской общественной библиотеки (с 1893 г.)[21].

Благотворительная деятельность

Алексей Иванович был членом многих Одесских благотворительных обществ:

Действительный член (с 1874 г.) и секретарь (в составе комитета / с 1882 г.) Одесского общества для устройства дешёвых ночлежных приютов, к юбилею которого в 1900 году им была написал монография «Двадцатипятилетие деятельности Одесского общества для устройства дешевых ночлежных приютов» (Маркевич 1900-б, 15; Отчёт 1903-б, 24, 26).

Член правления и почётный член (с 1885 г.) общества для пособия недостаточным ученицам Одесской городской Мариинской женской гимназии (Отчёт 1883, 4; Отчёт 1886-а, 5).

Действительный член Сретенского комитета при состоящем под Высочайшим покровительством Ея Императорского Величества обществе для помощи бедным г. Одессы (Новороссийский 1883).

Действительный член Одесского общества покровительства отбывшим наказания и бесприютным (Отчёт 1888, 30).

Действительный член и член правления (с 24 февраля 1894 г.) (Новороссийский 1894) Одесского общества вспомоществования литераторам и учёным (Отчёт 1890-б, 7).

Почётный попечитель по учебно-воспитательной части и член правления Одесского женского благотворительного общества (Отчёт 1895-а, 83; Отчёт 1903-а, 79).

Один из членов-учредителей и член правления общества вспомоществования бывшим воспитанникам Императорского Новороссийского университета и Ришельевского лицея, в котором избирался в особый редакционный комитет для «собирания материалов для истории возникновения и первых годов существования Новороссийского университета, а равно и для составления истории Ришельевского лицея» (Отчёт 1897-а, 3-4, 9, 11).

Действительный член и член правления Одесского славянского благотворительного общества имени святых Кирилла и Мефодия (Отчёт 1904-а, 19, 32), в заседании которого 30 июня 1888 года рассматривалась докладная записка Алексея Ивановича о необходимости создания в одном из южных городов России «Общеславянской Академии Наук». Эта идея была поддержана обществом, и было «постановлено ходатайствовать пред надлежащим начальством об осуществлении проектируемой А.И. Маркевичем академии»; предлагалось открытие этой академии при Императорском Киевском университете св. Владимира[22].

11 мая 1894 года в торжественном и очередном общем собрании общества, проходившем в зале Императорского Новороссийского университета, Алексей Иванович выступил с речью «Одесса и славянство» (Одесский 1894), а 21 ноября 1899 года на праздновании

[12] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 1.
[13] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 2.
[14] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 3, 12.
[15] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 5.
[16] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 6.
[17] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 11, 13.
[18] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 14.
[19] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 7.
[20] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 16.
[21] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 125, л. 8.
[22] ГАОО, Ф. 2, оп. 1, д. 1720.

25-летия Одесского питомника славянских девиц выступил с речью: «Двадцатипятилетие одесского питомника славянских девиц» (Маркевич 1899).

11 мая 1902 года в годичном торжественном заседании общества, проходившем в зале городской думы и к которому было приурочено празднование 25-летия со времени объявления войны за освобождение южных славян, Алексей Иванович выступил с речью на тему: «Накануне войны за освобождение славян» (Отчёт 1904-а, 3, 37-50).

Принимал участие в общедоступном литературно-музыкальном вечере, состоявшемся 15 марта 1887 года в аудитории народных чтений (ул. Ямская, 66) (Одесский 1887-а).

В благотворительных вечерах, данных в пользу попечительства о недостаточных студентах Императорского Новороссийского университета, Алексей Иванович был одним из профессоров-распорядителей: спектакля и семейного вечера, проходивших 13 февраля 1887 года в Новом театре (Отчёт 1887)[23]; семейного вечера с концертным отделением, состоявшегося 12 ноября 1889 года в Новом театре (Новороссийский 1889); семейного вечера с концертным отделением, состоявшегося 7 февраля 1892 года в Биржевом зале (Новороссийский 1892); семейного вечера с концертным отделением для усиления средств попечительства о недостаточных студентах Императорского Новороссийского университета, состоявшегося 7 февраля 1895 года в помещении Благородного собрания (Отчёт 1895-б): был участником благотворительного семейного вечера с концертным отделением, проходившего 5 декабря 1901 года в помещении Новой биржи (Отчёт 1901-б)[24].

Также принял участие в семейном вечере, данном Крымским горным клубом для усиления фонда ученических экскурсий, с «туманными картинами» и концертным отделением, состоявшемся 1 февраля 1900 года в залах Одесского благородного собрания (Одесские 1900; Записки 1900, 15), а весной 1903 года – в литературно-музыкальном вечере в пользу Севастопольского отделения клуба, состоявшемся в г. Севастополе, где прочел лекцию о Глебе Успенском (Иловайский 1903, 6).

Один из жертвователей в пользу пострадавших от землетрясения в г. Верном (ныне г. Алма-Ата) и других местностях Семиреченской области – пожертвование, сделанное им в Одесское местное управление общества Красного Креста в 1887 году (Одесский 1887-б), а также один из жертвователей на постройку Дома Трудолюбия в Одессе в 1895 году (Описание 1897, 23).

Принимал участие в издании «Южного сборника» в пользу пострадавших от неурожая, изданного Одесским обществом вспомоществования литераторам и учёным в 1892 году, который открывался его статьёй «Голод на Руси в 1601-1604 гг.» (Маркевич 1892).

14 марта 1892 года Алексей Иванович обращался к попечителю Одесского учебного округа титулярному советнику Х.П. Сольскому с прошением о разрешении прочесть 29 марта 1892 года публичную лекцию на тему «Южная Русь при Екатерине II» в пользу общественной библиотеки города Херсона, на что 24 марта 1892 года последовало разрешение[25].

В этом же 1892 году Алексей Иванович прочел публичную лекцию: «Заботы о бедных детях в России», посвященную памяти Н.Я. Шведовой[26], которая была издана в пользу общества попечения о больных детях г. Одессы

[23] В этом благотворительном вечере так же принимали участие: Х.Х. Рооп, Г.Г. Маразли, светлейшая княгиня Л.А. Волконская, И.Г. Полетика, С.И. Ралли, А.К. Балиоз, граф М.М. Толстой, В.В. Якунин, С.Д. Ржевский, Ш.К. Вассал, В.С. Горголи и др.; дамы-распорядительницы: М.С. Рооп, Н.М. Зеленая, Л.И. Курис, Н.Д. Бобохова, графиня Е.Е. Капнист, М.Ф. Кич, В.Ф. Якунина, Л.А. Орлай, Б.Б. Балиоз, Е.А. Бодаревская, А.А. Бунина, Е.Е. Анатра и др.; распорядители-профессора: А.М. Богдановский, В.Н. Лигин, А.И. Кирпичников, Д.И. Азаревич и А.А. Ришави.

[24] В этом благотворительном вечере также принимали участие: баронесса М.О. Масс, Е.К. Витте, барон Келлер, баронесса Швахгейм, Е.А. Бодаревская, баронесса М.А. Штакельберг, князь Аргутинский-Долгоруков, Н.П. Дмитриев и др.

[25] ГАОО, Ф. 45, оп. 8 (1892 г.), д. 53, л. 9-9 об.

[26] Надежда Яковлевна Шведова (1852-1892 / урожденная *Вейнберг*) – дочь адвоката, коллежского секретаря Якова Исаевича Вейнберга и Любови Григорьевны (урожденной Рубинштейн / сестра композиторов Антона и Николая Рубинштейнов). Супруга ректора Новороссийского университета Федора Никифоровича Шведова (1840-1905). Автор нескольких книг для детей: «*Из физической географии*» (Одесса 1873) и «*Природа – мать народа*» (Одесса 1879). Исполняла должность попечительницы Одесского местного управления Российского общества Красного Креста и Касперовской общины сестер Красного Креста (1883-1884). По ее инициативе было основано общество попечения о больных детях г. Одессы.

(Маркевич 1893). Один экземпляр этого издания в 1893 году был им принесён в дар Одесской городской публичной библиотеке (ныне ОННБ)[27].

В 1902 году Алексей Иванович оказал помощь проживавшему в Париже Владиславу Мицкевичу (сыну польского поэта Адама Мицкевича), который занимался сбором вещей для учреждающегося музея имени Адама Мицкевича при Краковской Академии Наук. В. Мицкевич обращался в Новороссийский университет с письмом, в котором просил узнать, «насколько справедливы слухи, что в библиотеке покойного Куриса в м. Курисово-Покровском среди массы автографов многих знаменитых писателей хранится также автограф Адама Мицкевича, содержанием которого служит ненапечатанное еще нигде стихотворение поэта; если таковой автограф действительно имеется, то не согласятся ли наследники Куриса уступить его парижскому музею?». Профессор Ф.М. Каменский передал просьбу В. Мицкевича А.И. Маркевичу как родственнику семьи Курис. Алексей Иванович заинтересовался этим вопросом, изъявив согласие специально отправиться для этого в м. Курисово-Покровское и, с разрешения наследников Куриса, просмотреть все хранящиеся в библиотеке автографы. При этом Алексей Иванович выразил предположение, что если найдётся автограф А. Мицкевича, то со стороны наследников Куриса не встретится препятствий к передаче его в парижский музей (Книжный 1903, 28).

Прощание

6 июня 1903 года «Одесский листок» принёс скорбное известие о смерти Алексея Ивановича Маркевича: «Вчера скончался в Одессе от апоплексического удара один из видных местных общественных деятелей, бывший профессор Новороссийского университета действительный статский советник А.И. Маркевич. Еще во вторник Алексей Иванович чувствовал себя сравнительно хорошо и занимался обычными делами. Днем он посетил музей общества истории и древностей, где он состоял секретарем, беседовал и шутил со служащими музея и публичной библиотеки. В тот же день занимался в биржевом комитете. Он только жаловался на приступы удушья, которыми давно страдал. Накануне он присутствовал в заседании думы и участвовал в прениях. Вечером, возвратившись домой (собственный дом на Канатной ул.)[28], он почувствовал себя плохо. Он не в состоянии уже был лечь в постель без посторонней помощи. К утру его положение ухудшилось. Болезненное состояние Алексея Ивановича усугубила его чрезмерная тучность. Утром был созван консилиум врачей с профессором Левашевым, который признал положение Алексея Ивановича безнадежным. <…> В таком состоянии застали его друзья, узнавшие об его критическом положении. Его посетили: Г.Г. Маразли, А.В. Корш, другие гласные думы, вице-президент общества истории и древностей А.Л. Бертье-Делагард и др. лица. Врачи посещали больного по несколько раз в день. При нем неотлучно находился постоянный его врач г-жа Станишевская. Всю ночь на вчера он провел не приходя в сознание. Вчера утром его посетил А.В. Корш, нашедший состояние Алексея Ивановича вполне безнадежным. У постели находилась все время супруга А.И. Маркевича. Утром началась агония, и в 11 ¾ ч. дня Алексея Ивановича не стало. Весть об его смерти быстро распространилась по городу, и квартиру покойного посетило много видных граждан нашего города, профессора университета и многочисленные почитатели покойного. <…> В 6 часов вечера у гроба Алексея Ивановича совершена была первая панихида, на которой присутствовали вдова и родные покойного, городской голова П.А. Зеленый, гласные думы, профессора университета, члены Славянского благотворительного общества, общества истории и древностей, многих других обществ и учреждений. На гроб возложены венки от профессоров университета „Дорогому товарищу", „Семьи Курис", „А.А. Анатра" и др.» (Маркевич 1903-а).

Далее «Одесский листок» сообщал: «Небольшой домик-дача безвременно скончавшегося Алексея Ивановича не мог вместить вчера всех многочисленных друзей его и знакомых, пришедших помолиться об упокоении его доброй души. Многие стояли во дворе и на тротуаре. Останки покойного в металлическом гробу

[27] На этом экземпляре на титульном листе сверху надпечатка: «Продается в пользу Общества Попечения о больных детях г. Одессы» и штамп библиотеки: «Пожертв. 1893» (ОННБ, шифр III, инв. № 3302).

[28] Принадлежавший А.И. Маркевичу 2-х этажный особняк сохранился до наших дней и расположен по ул. Канатной, 34 (в глубине двора).

находятся в комнате, смежной с его рабочим кабинетом и превращенной в цветник. Десятки венков из живых белых роз, букеты и просто цветы скрывают гроб. К 12 часам дня все комнаты были переполнены. Явилось духовенство Покровской церкви и началась панихида, во время которой многие плакали. У гроба почти все профессора нашего университета, много дам высшего общества и среди них вдова шталмейстера Л.И. Курис, губернский предводитель дворянства Н.Ф. Сухомлинов, тайный советник Г.Г. Маразли, начальник порта генерал-майор В.П. Перелешин, врачебный инспектор А.В. Корш, представители различных учебных заведений, исполняющий должность председателя и члены биржевого комитета, купеческого собрания, многие гласные городской думы, члены литературно-артистического общества, много студентов и прочих.

Сегодня, в 9 часов утра, состоится вынос тела в университетскую церковь. Похоронами распоряжается профессор И.А. Линниченко. Печальная процессия направится в следующем порядке: из квартиры на Канатной улице на Полицейскую к зданию Новой Биржи, затем по Пушкинской мимо музея истории и древностей, по бульвару на Екатерининскую площадь и чрез Сабанский мост в университетскую церковь. Оттуда по Дворянской чрез Лютеранский переулок к приюту Масса и мимо народной аудитории к Михайло-Семеновскому сиротскому дому на Новое кладбище. На погребение, кроме близких родственников, прибудет брат покойного – управляющий сенатской типографией В.И. Маркевич. Из многочисленных венков, возложенных на гроб покойного, обращают на себя внимание следующие: «Верному другу бездомного люда от общества ночлежных приютов», «Сердечному и любимому А.И. от Бертье-де-Лагард», «Дорогому другу от фон-Штерна», «От Михайло-Семеновского сиротского дома», „От семейства П.А. Маврокордато», «От М.С. и П.П. Илашковых», «От М. и И. Станишевских», «Радетелю народного образования и просвещения, незабвенному учителю от Л. Рубинштейна», «От К.А. Весле», «От гимназии Видинской и Катакази»[29]. На венке от профессора И.А. Линниченко следующая надпись: «Жизнь наша есть ряд нескончаемых мучений» (любимое изречение покойного). Далее идут венки от Крымского горного клуба, от общества истории и древностей, от семьи Зильбершмит, от биржевого комитета. Л.И. Курис возложила венок из живых роз, на ленте лаконическая надпись: «Брату». Много десятков венков без надписи.

У думского здания останки покойного Алексея Ивановича будут встречены городским головой П. А. Зеленым, товарищем городского головы К.Э. Андреевским, членами городской управы и гласными городской думы» (Маркевич 1903-б).

О похоронной процессии «Одесский листок» сообщал: «С нескрываемой грустью вся интеллигентная Одесса, а также и жители далекой окраины, расстались вчера с дорогими останками скончавшегося популярного общественного деятеля, бывшего профессора, А.И. Маркевича. Представители всех сословий запрудили вчера с раннего утра большую часть Канатной улицы, примыкающей к дому покойного. К 9 часам утра прибыли воспитанницы гимназии Видинской-Катакази и воспитанники Михайло-Семеновского сиротского дома. Вскоре стали прибывать представители Новороссийского университета, общества истории и древностей, биржевого комитета, общества ночлежных приютов, Славянского благотворительного общества, Литературно-Артистического общества, одесского купечества, комитета торговли и мануфактур, затем гласные думы, члены лекционного комитета, почетные и участковые мировые судьи с председателем городского съезда мировых судей действительным статским советником С.И. Знаменским и др. лица. По прибытии духовенства Покровской церкви началась заупокойная лития, а затем гроб был вынесен на руках профессорами и друзьями покойного. Печальный кортеж направился по Канатной улице к зданию Биржи. За гробом, кроме вдовы покойного и близких родственников, все время следовали: ректор университета А.Н. Деревицкий, деканы факультетов, профессора, приват-доценты и много учащейся молодежи, затем дамы высшего общества и в числе их Л.И. Курис. У здания Биржи процессия остановилась. Тело было встречено исполняющим должность председателя биржевого

[29] В частном женском училище К.М. Гауеншильд (позднее частная женская гимназия Н.И. Видинской и Е.А. Катакази) А.И. Маркевич преподавал на протяжении 22-х лет.

комитета и членами одесского купечества. Здесь отслужена была краткая лития, и затем процессия, сопровождаемая громадной толпой народа, направилась к зданиям думы и музея общества истории и древностей. По совершении здесь краткой литии, печальный кортеж направился к зданию съезда мировых судей. Здесь председатель съезда С.И. Знаменский произнес прочувствованное слово. <…> Чрез Екатерининскую площадь и Сабанеев мост процессия направилась в университетскую церковь. У здания университета тело было встречено ректором университета А.Н. Деревицким, бывшим ректором Ф.Н. Шведовым и деканами факультетов. Гроб на руках внесли в храм профессора и слушатели университета. Вскоре началась заупокойная литургия в присутствии одесского градоначальника генерал-лейтенанта Д.Г. Арсеньева, дочери командующего войсками графини Е.А. Мусин-Пушкиной, городского головы П.А. Зеленого, ректора университета и др. лиц. По окончании заупокойной литургии и отпевания тела, гроб с останками покойного снесли в вестибюль, и здесь декан историко-филологического факультета А.А. Кочубинский произнес речь. <…> По окончании речи тело установили на катафалк, и печальный кортеж, предшествуемый воспитанниками городского лекционного комитета и учащимися Соборного народного училища, направился мимо Массовского ночлежного приюта к городской народной аудитории. <…> Затем отслужена была краткая лития. От рабочих-слушателей лекций возложен был на гроб венок: «Незабвенному лектору – от рабочих-слушателей».

Возле Михайло-Семеновского сиротского дома к процессии присоединились воспитанники и воспитанницы дома. Гроб все время до могилы несли на руках рабочие-слушатели лекций в аудитории. <…> Долго еще по окончании похорон многие друзья покойного оставались на кладбище (Одесский 1903-б).

Профессор Антон Степанович Синявский, вспоминая об этом печальном событии, писал: «Таких похорон не знала еще Одесса, и долго не забудет их, не забудет своего просвещенного гражданина, идейного работника научного и общественного, много потрудившегося на ниве русского просвещения.

Маркевич был истинным профессором и человеком: сердечная его отзывчивость, мягкость,

Ил. 3. Памятник на могиле А.И. Маркевича на Новом (2-м) христианском кладбище в Одессе.

простота отношений, удивительная доброта и благодушие обезоруживали даже идейных его противников, и я за 18 лет знакомства не слыхал, чтобы у Маркевича были враги. Человек сильного и глубокого ума, разносторонних познаний и огромной эрудиции, являясь в Одессе живой энциклопедией, Маркевич казался вместе с тем как бы бесхарактерным слабовольным, неустойчивым, но это было благодушие философа, смотревшего на все, как на „суету сует", кроме долга, и свой долг перед своей родиной, перед родным университетом – в этом свидетель его почти 35 летняя деятельность – блестяще выполнил» (Синявский 1904, X).

Алексей Иванович Маркевич умер 5 июня 1903 года и был погребен 7 июня на Новом (2-м) христианском кладбище протоиереем Покровской церкви Василием Фроловским с диаконом Иаковом Предаевичем[30]. На чёрном мраморном памятнике с крестом надпись: «Профессоръ Алексѣй Ивановичъ

[30] ГАОО, Ф. 37, оп. 13, д. 567, л. 402об.-403.

Ил. 4. Особняк А.И. и Л.С. Маркевич, расположенный в Одессе по улице Канатной, 34.

Маркевичъ 1847-1903» (ил. 3). Памятнику решением Одесского облисполкома присвоен статус памятника искусства (Арутюнова и др. 2008, 61).

Алексей Иванович Маркевич, действительный статский советник (произведён 1 января 1900 г.), был кавалером Российского ордена Св. Станислава 2-й ст. (1895), а также был награждён медалью «В память царствования Императора Александра III» (Список 1900, 1750).

В Одессе проживал по ул. Канатной, 9 (в доме Ксиды / 1884 г.), по ул. Софиевской, 22, кв. 8 (угол Конной, в доме Рауля / 1892 г.) и по ул. Канатной, 34 (в собственном доме / ил. 4).

Семья

Алексей Иванович был женат на Любови Семёновне Москалевой, дочери отставного штабс-капитана Семёна Петровича Москалева (1816-1872) и Елизаветы Александровны, урождённой Гижицкой (1822-1896).

Любовь Семёновна родилась 12 декабря 1849 года и была крещена 21 февраля 1850 года в Преображенском кафедральном соборе г. Одессы. Таинство крещения совершил священник Арсений Жежеленков с диаконом Николаем Муравским. Восприемниками при крещении были: статский советник Василий Павлович Малахов и дочь действительного статского советника Алексея Свечина девица Надежда Алексеевна [двоюродная тётя по материнской линии][31].

Любовь Семёновна была выпускницей Одесского института благородных девиц имени императора Николая I, по окончании которого была награждена малым золотым шифром[32] (выпуск 14 июля 1865 г. / Краткий 1879, 16).

Из воспоминаний друга семьи Маркевичей Ивана Андреевича Линниченко: «Жена Алексея Ивановича Любовь Семеновна Маркевич была большой любительницей музыки и весьма порядочно играла на фортепиано (брат ее П. С. Москалев был прямо так очень талантливым пианистом и тонким ценителем музыки). Тем не менее она и в солидном возрасте продолжала брать уроки музыки у попу-

[31] ГАОО, Ф. 37, оп. 3-а, д. 67, л. 170б.-18.
[32] Золотой знак в виде Императорского вензеля на банте.

лярной в Одессе преподавательницы Седлячек. Она целыми часами просиживала за фортепиано, вырабатывая себе туше, которыми была недовольна.

Сижу однажды в кабинете Алексея Ивановича. Он что-то пишет, я что-то читаю. Из гостиной раздается монотонный звук клавиш, по которым Любовь Семеновна по какой-то системе бьет бесконечное число раз одним пальцем. “Вот Вы, Иван Андреевич, занимались историей разводов, – вдруг обращается ко мне Алексей Иванович», – скажите, может такая игра быть поводом к разводу?”. С тех пор мы музыкальные упражнения Любовь Семеновны и прозвали бракоразводной игрой» (Линниченко 1914, 219).

Любовь Семёновна была депутатом VI Археологического съезда, проходившего в Одессе в 1884 году (Труды 1886, LVII), IX Археологического съезда, проходившего в г. Вильне в 1893 году (Труды 1897б, 13), X Археологического съезда, проходившего в г. Риге в 1896 году (Труды 1900, 19.), и X Съезда русских естествоиспытателей и врачей, проходившего в г. Киеве в 1898 году (Дневник 1898, 592), на которых присутствовала вместе с мужем Алексеем Ивановичем Маркевичем.

Одна из дам-членов Одесского женского благотворительного общества (Женского, 1894, 87).

Являлась действительным членом украинского общества «Просвіта»[33], на общем собрании которого присутствовала 27 декабря 1905 года[34].

Почётная попечительница Питомника славянских девиц при Одесском славянском благотворительном обществе имени святых Кирилла и Мефодия (Отчёт 1909, 4).

После смерти Алексея Ивановича Любовь Семёновна занималась учреждением библиотеки-читальни, названной в память А.И. Маркевича, для которой ею было составлено «Положение о городской библиотеке-читальне, учреждённой в память А.И. Маркевича на Молдаванке»[35], в связи с чем она обращалась с письмом от 15 июня 1903 года к Одесскому городскому голове П.А. Зеленому, зачитанном в заседании городской думы 16 июня 1903 года:

«После покойного мужа моего А.И. Маркевича осталась обширная библиотека, состоящая из книг общего и научно-исторического содержания. Не предрешая пока о судьбе последних, я желала бы часть библиотеки, которая пригодна для народа, пожертвовать городу с тем, чтобы она послужила ядром будущей читальни-библиотеки для рабочих на Молдаванке.

Имея много доказательств симпатий со стороны друзей и бывших учеников покойного Алексея Ивановича, я надеюсь, что библиотека будет расти благодаря притоку пожертвований, прием которых я просила бы открыть при публичной библиотеке.

В случае принятия моего предложения, я желала бы, чтобы Дума избрала из бывших учеников и друзей покойного, под Вашим председательством, комиссию для приема книг, устройства читальни-библиотеки и забот о дальнейшем ее росте и преуспевании».

Дума постановила: просить городского голову П.А. Зеленого образовать под своим председательством, согласно воле жертвовательницы, комиссию для принятия библиотеки в собственность города (Известия 1903-б, 158-159).

Газета «Одесские новости» также оказывала содействие в сборе пожертвований на устройство этой библиотеки, в связи с чем разместила следующее объявление: «Многие лица, желающие принести пожертвования на устройство библиотеки для рабочих имени А.И. Маркевича, не знают, куда направить свои лепты. Вследствие этого нас просят заявить, что пожертвования могут быть направлены к следующим лицам: г-же Л.С. Маркевич (Канатная, 32), г-же Л.И. Курис, С.П. Ярошенко, С.И. Исаковичу, канд. прав С.Г. Рубинштейну, С.И. Соколовскому, Д.Д. Сигаревичу и в одес. общество взаимного кредита» (Одесские 1903-а).

Профессор И.А. Линниченко издал свои воспоминания о покойном А.И. Маркевиче и сумму, вырученную от продажи этого издания, пожертвовал в пользу читальни имени А.И. Маркевича, открываемой на Молдаванке (Одесские 1903-а).

[33] Просвіта (укр.) – просвещение.
[34] ГАОО, Ф. 162, оп. 1, д. 14, л. 3.
[35] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 136, л. 5, 8.

Также в пользу новоучреждаемой библиотеки имени А.И. Маркевича решено было устроить концерт в городской народной аудитории в конце января 1904 года (Одесские 1903-в).

Любовь Семёновна являлась членом Одесской общественной библиотеки[36], дирекция которой обращалась к ней с предложением учредить при библиотеке читальный зал имени её мужа, профессора А.И. Маркевича, и в письме от 16 октября 1904 года сообщала:

«Милостивая Государыня Любовь Семеновна.

Общественная библиотека обращается к Вам с покорнейшей просьбою, не найдете ли Вы возможным заявленное Вами намерение – открыть библиотеку-читальню имени Маркевича – осуществить чрез посредство вновь учрежденной Одесской общественной библиотеки; последняя согласно уставу может открывать библиотеки в разных частях города, с выдачей книг на дом, в чем чувствуется настоятельная потребность для беднейшего населения, тем более, что Городская Публичная Библиотека не выдает на дом книги и, таким образом, большая часть населения города лишена возможности читать на дому.

Прилагая при сем устав, Дирекция просит Вас сообщить о Вашем решении и желательных для Вас условиях, на которых Вы могли бы сделать пожертвование.

Председатель проф. Подвысоцкий»[37].

Однако, несмотря на усилия Любовь Семёновны, библиотека так и не была принята в собственность города, и позднее, уже после её смерти, её наследница, племянница Елизавета Петровна Пущина (урождённая Москалева), пожертвовала уникальную библиотеку Алексея Ивановича Маркевича Одесским высшим женским курсам (Линниченко 1914, 233).

Также после смерти Алексея Ивановича Любовь Семёновна выслала в Санкт-Петербург его брату Василию Ивановичу Маркевичу письма И.С. Тургенева из архива Алексея Ивановича для их публикации, в связи с чем «Одесские новости» сообщили: «Вчера Л.С. Маркевич выслала в Петербург брату покойного профессора А. И., заведующему сенатской типографией В.И. Маркевичу, для помещения в одном из исторических журналов найденные покойным неизданные еще письма И.С. Тургенева. Письма эти числом до 20-ти снабжены комментариями покойного профессора» (Одесские 1903-б).

16 декабря 1906 года «Одесский листок» принёс печальное известие о смерти Любови Семёновны Маркевич: «Скоропостижно скончалась вдова профессора Любовь Семеновна Маркевич ... Прогулявшись по своему саду, Любовь Семеновна, к 6 часам вечера, вошла в квартиру обедать. После второго блюда она почувствовала тошноту и направилась в ванную комнату. Здесь она впала в бессознательное состояние и до прихода врача скончалась. Смерть последовала от разрыва сердца. Помимо Питомника славянских девиц, Любовь Семеновна принимала близкое участие в делах 5-й столовой для бедных, при обществе ночлежных приютов. Сегодня, в 2 часа дня, состоятся похороны. Тело будет погребено на Новом христианском кладбище, рядом с могилой покойного профессора Алексея Ивановича Маркевича. Вчера у гроба совершены были две панихиды, на которых присутствовали профессора университета и др. лица. Возложены венки из живых цветов от Л.И. Курис, от А.А. Анатра, от семей Илашковых, Соколовских и друг» (Одесский 1906).

Любовь Семёновна Маркевич умерла 14 декабря 1906 года и была погребена 16 декабря на Новом (2-м) христианском кладбище протоиереем Покровской церкви Александром Яновским с диаконом Александром Бродучаном[38], была похоронена рядом с мужем Алексеем Ивановичем Маркевичем.

К большому сожалению, сохранился только фрагмент надгробной плиты на ее могиле, атрибутировать который удалось лишь благодаря уцелевшим на ней датам рождения и смерти Любови Семёновны (ил. 5).

Любовь Семёновна была восприемницей при крещении (крестной) дочери ординарного профессора Императорского Новороссийского университета Петра Павловича Цитовича и Надежды Иосифовны – Веры (8 ноября 1874 г.)[39].

[36] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 102, л. 6.
[37] ГАОО, Ф. 150, оп. 1, д. 102, л. 8.
[38] ГАОО, Ф. 37, оп. 13, д. 678, л. 423об.-424.
[39] Восприемником при крещении Веры Цитович был также профессор Новороссийского университета Илья Ильич Мечников (см.: ГАОО, Ф. 37, оп. 6, д. 48, л. 112об.-113).

Алексей Иванович был поручителем (свидетелем) при бракосочетании: коллежского секретаря Петра Семёновича Москалева (шурин Алексея Ивановича) и дочери коллежского регистратора Екатерины Григорьевны Котруцы (31 октября 1876 г.)[40]; коллежского секретаря Владимира Михайловича Пущина и дочери статского советника Елизаветы Петровны Москалевой (племянница Алексея Ивановича / 2 ноября 1901 г.)[41].

Алексей Иванович и Любовь Семеновна были прихожанами Покровской церкви[42], духовенство которой проводило их в последний земной путь. Их брак был бездетным. Но Алексей Иванович оставил огромное научное наследие, которое и поныне является обширным источником для изучения[43]. И было бы правильным приурочить к одному из юбилеев Алексея Ивановича Маркевича торжественное открытие памятной доски на особняке в Одессе по улице Канатной, 34, который ему принадлежал, где он жил и работал, отдав тем самым хоть небольшую часть благодарности этому выдающемуся ученому своего времени, который, по воспоминаниям профессора Ивана Андреевича Линниченко, «был как бы создан для научной популяризации; он обладал талантом живо, интересно и удивительно понятным простым языком излагать обширный запас своих знаний. При огромной памяти, начитанности и свободе речи, он мог почти без подготовки, едва имея конспект под руками, прочесть лекцию на любую тему из области своих специальных знаний – истории и литературы. Трудно усчитать количество прочитанных им публичных лекций. Это были и отдельные чтения по какому-либо вопросу, и целые обширные курсы. Он

Ил. 5. Фрагмент сохранившейся надгробной плиты на могиле Л.С. Маркеич на Новом (2-м) христианском кладбище в Одессе.

читал о Пушкине, Гоголе, Жуковском, Лермонтове, Крылове, Григоровиче, Толстом, Белинском, Некрасове, Максиме Горьком, Шевченко, Успенском, Золя; курсы истории: русской, всеобщей, истории Востока. Популярность его как лектора распространилась по всему югу России, и он превратился скоро не только в амбулаторного профессора-лектора, но прямо в целый подвижный университет, точно любимый оперный тенор, выезжая на гастроли в Тирасполь, Кишинев, Херсон, Севастополь, Симферополь, везде пожиная обильные лавры и вызывая общие симпатии, и я уверен, что в переутомлении последних лет от беспокойных еженедельных разъездов, с неизбежными, даже для привычного лектора, волнениями, лежит одна из причин его преждевременной гибели» (Линниченко 1914, 238-239).

Библиография

Арутюнова и др. 2008: И.В. Арутюнова, В.И. Головань, Н.А. Панасенко, Т.И. Перлов, Р.А. Шувалов, Список памятников истории и искусства (могил) на 2-ом городском кладбище, включённых в реестр памятников решениями Одесского облисполкома за №№ 381 от 27.07.71 г., 652 от 25.12.84 г., 23 от 08.91 г. (Одесса 2008).

Ведомости 1881: Ведомости Одесского городского общественного управления, приб. к № 9, 1 февраля (Одесса 1881).

[40] Национальный архив Республики Молдова, Ф. 88, оп. 1, д. 2007, л. 490б.-50.
[41] ГАОО, Ф. 37, оп. 16, д. 29, л. 590б.-60.
[42] Свято-Покровская церковь располагалась на Александровском проспекте, 11, на том месте, где ныне расположено здание Одесской гимназии № 1 имени А.П. Быстриной.
[43] Полный список трудов А.И. Маркевича см.: Линниченко 1906, 25-48; Самодурова, Максименко 1997, 87-110.

Ведомости 1883: Ведомости Одесского городского общественного управления, приб. к № 13, 15 февраля (Одесса 1883).

Ведомости 1887-а: Ведомости Одесского городского общественного управления, № 5, 21 января (Одесса 1887).

Ведомости 1887-б: Ведомости Одесского городского общественного управления, приб. к № 89, 28 ноября (Одесса 1887).

Ведомости 1889: Ведомости Одесского городского общественного управления, № 85, 16 ноября (Одесса 1889).

Ведомости 1890: Ведомости Одесского городского общественного управления, № 24, 14 апреля (Одесса 1890).

Ведомости 1893: Ведомости Одесского городского общественного управления, № 21, 20 марта (Одесса 1893).

Гербовник 1803: Общий гербовник дворянских родов Всероссийской Империи, начатый в 1797-м году, VII [Санкт-Петербург 1803].

Дневник 1898: Дневник X-го Съезда русских естествоиспытателей и врачей в Киеве, изданный Распорядительным комитетом Съезда. Под ред. Л.Л. Лунда, № 10, вып. II [Киев 1898].

Занятия 1890: Занятия Восьмого Археологического съезда (Москва 1890).

Записки 1895: Записки Крымского горного клуба № 1, 1895.

Записки 1900: Записки Крымского горного клуба № 1-2, 1900.

Записки 1903: Записки Крымского горного клуба № 3-4, 1903.

Известия 1887: Известия о занятиях Седьмого Археологического съезда в Ярославле, № 14, отд. III (Ярославль 1887).

Известия 1896: Известия X Археологического съезда в Риге 1-15 августа 1896 г. (Рига 1896).

Известия 1901-а: Известия Одесской городской думы, №5, отд. III [В] (Одесса 1901).

Известия 1901-б: Известия Одесской городской думы, №№ 13-14, отд. II [Б] (Одесса 1901).

Известия 1901-в: Известия Одесской городской думы, № 19, отд. II [Б] (Одесса 1901).

Известия 1902-а: Известия Одесской городской думы, № 1, отд. II [Б] (Одесса 1902).

Известия 1902-б: Известия Одесской городской думы, № 3, отд. II [А], [Б] (Одесса 1902).

Известия 1902-в: Известия Одесской городской думы, № 7, отд. II [Б] (Одесса 1902).

Известия 1903-а: Известия Одесской городской думы, №№ 1-2, отд. II [Б] (Одесса 1903).

Известия 1903-б: Известия Одесской городской думы, №№ 15-16, отд. III (Одесса 1903).

Иловайский 1903: С. Иловайский, А. И. Маркевич: Некролог. Записки Крымского горного клуба 7-10, 1903.

Каталог 1899: Каталог Пушкинской выставки в Одессе (1799-1899) (Одесса 1899).

Книжный 1903: Книжный вестник 1, 1903.

Краткий 1879: Краткий исторический очерк пятидесятилетия Одесского Института Благородных Девиц, отд. II (Одесса 1879).

Линниченко 1906: И.А. Линниченко, А. И. Маркевич: Биографические воспоминания и список трудов. ЗООИД XXVI, 1906, 1-48 (некрологи).

Линниченко 1914: И.А. Линниченко. Речи и поминки. Сборник статей по истории русской литературы и биографических воспоминаний (Одесса 1914).

Маркевич 1887: Ал. Маркевич, Письмо из Ярославля. Одесский вестник № 217, 13 августа 1887.

Маркевич 1892: А.И. Маркевич, Голод на Руси в 1601-1604 гг. Южный сборник. В пользу пострадавших от неурожая, отд. I (Одесса 1892), 1-14.

Маркевич 1893: А.И. Маркевич, Заботы о бедных детях в России. Публичная лекция (Памяти Надежды Яковлевны Шведовой) (Одесса 1893).

Маркевич 1894: А.И. Маркевич, Описание актов, принадлежащих графу М.М. Толстому. Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете, III, отд. II (Одесса 1894), 1-58.

Маркевич 1899: А.И. Маркевич, Двадцатипятилетие одесского питомника славянских девиц. Речь, читанная А.И. Маркевичем в питомнике 21 ноября 1899 года. Одесские новости № 4800, 24 ноября 1899.

Маркевич 1900-а: А.И. Маркевич, Марковичи (Киев 1900).

Маркевич 1900-б: А.И. Маркевич, Двадцатипятилетие деятельности Одесского общества для устройства дешевых ночлежных приютов (Одесса 1900).

Маркевич 1903-а: Профессор А. И. Маркевич. Некролог. Одесский листок № 144, 6 июня 1903.

Маркевич 1903-б: Панихида по А. И. Маркевиче. Одесский листок № 145, 7 июня 1903.

Модзалевский 1912: В.Л. Модзалевский, Малороссийский родословник, III (Киев 1912), 388-432.
Новороссийский 1883: Новороссийский телеграф № 2600, 13 октября 1883.
Новороссийский 1889: Новороссийский телеграф № 4591, 10 ноября 1889.
Новороссийский 1892: Новороссийский телеграф № 5354, 4 февраля 1892.
Новороссийский 1894: Новороссийский телеграф № 6046, 25 февраля 1894.
Одесские 1890-а: Одесские новости № 1579, 22 апреля 1890.
Одесские 1890-б: Одесские новости № 1590, 3 мая 1890.
Одесские 1900: Одесские новости № 4863, 31 января 1900.
Одесские 1902: Одесские новости № 5557, 20 февраля 1902.
Одесские 1903-а: Одесские новости № 6082, 14 сентября 1903, второй лист.
Одесские 1903-б: Одесские новости № 6100, 4 октября 1903.
Одесские 1903-в: Одесские новости № 6176, 23 декабря 1903.
Одесский 1887-а: Одесский листок № 69, 12 марта 1887.
Одесский 1887-б: Одесский листок № 184, 10 июля 1887.
Одесский 1889: Одесский листок № 280, 21 октября 1889.
Одесский 1894: Одесский листок № 120, 10 мая 1894.
Одесский 1902-а: Одесский листок № 241, 19 сентября 1902.
Одесский 1902-б: Одесский листок № 290, 9 ноября 1902.
Одесский 1902-в: Одесский листок № 313, 4 декабря 1902.
Одесский 1903-а: Одесский листок № 133, 24 мая 1903.
Одесский 1903-б: Одесский листок, второй лист к № 146, 8 июня 1903.
Одесский 1906: Одесский листок № 289, 16 декабря 1906.
Описание 1897: Описание постройки одесского дома трудолюбия памяти Императора Александра III: Краткий отчёт и список жертвователей (Одесса 1897).
Отчёт 1883: Отчёт о деятельности общества для пособия недостаточным ученицам Одесской городской Мариинской женской гимназии за время с 29 ноября 1881 года по 5 декабря 1882 года (Одесса 1883).
Отчёт 1886-а: Отчёт о состоянии общества для пособия недостаточным ученицам Одесской городской общественной Мариинской женской гимназии за время с 20-го января 1885 года по 20-е января 1886 года (Одесса 1886).
Отчёт 1886-б: Отчёт о деятельности Одесского комитета торговли и мануфактур за 1885 год (Одесса 1886).
Отчёт 1887: Отчёт по спектаклю и семейному вечеру, данному 13 февраля 1887 года в Новом театре, в пользу попечительства о недостаточных студентах Императорского Новороссийского университета. Одесский листок 1887, 13 марта, № 70.
Отчёт 1888: Отчёт комитета Одесского общества покровительства отбывшим наказания и бесприютным с октября 1887 по февраль 1888 года (Одесса 1888).
Отчёт 1890-а: Отчёт о деятельности историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете 1889/1890 гг. Летопись историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете, I (Одесса 1890).
Отчёт 1890-б: Отчёт о деятельности Одесского общества вспомоществования литераторам и учёным за 1889 год (Одесса 1890).
Отчёт 1894: Отчёт Императорского Одесского общества истории и древностей за 1893 год (Одесса 1894).
Отчёт 1895-а: Отчёт о деятельности Одесского женского благотворительного общества за 1894 год (Одесса 1895).
Отчёт 1895-б: Отчёт по устройству семейного вечера с концертным отделением 7 февраля 1895 года в помещении Благородного собрания для усиления средств попечительства о недостаточных студентах Императорского Новороссийского университета. Новороссийский телеграф 1895, 24 февраля, № 6379.
Отчёт 1897-а: Отчёт правления общества вспомоществования бывшим воспитанникам Императорского Новороссийского университета и Ришельевского лицея за время с 1-го мая 1896 по 1-е мая 1897 года (Одесса 1897).
Отчёт 1897-б: Отчёт Крымского горного клуба за 1896 год. Записки Крымского горного клуба 1-2, 1897.
Отчёт 1899: Отчёт правления Одесского литературно-артистического общества за 1898 год (Одесса 1899).
Отчёт 1900-а: Отчёт правления Одесского литературно-артистического общества за 1899 год (Одесса 1900).
Отчёт 1900-б: Отчёт Крымского горного клуба за 1899 год. Записки Крымского горного клуба 1-2, 1900.
Отчёт 1901-а: Отчёт правления Одесского литературно-артистического общества за 1900 год (Одесса 1901).

Отчёт 1901-б: Отчёт по устройству семейного вечера с концертным отделением для усиления средств попечительства о недостаточных студентах Императорского Новороссийского университета 5 декабря 1901 года в помещении Новой биржи. Одесский листок 1901, 22 декабря, № 330.

Отчёт 1902-а: Отчёт Императорского Одесского общества истории и древностей за 1901 год (Одесса 1902).

Отчёт 1902-б: Отчёт Крымского горного клуба за 1901 год. Записки Крымского горного клуба 2-3, 1902.

Отчёт 1903-а: Отчёт о деятельности Одесского женского благотворительного общества за 1902 год (Одесса 1903).

Отчёт 1903-б: Отчёт распорядительного комитета Одесского общества для устройства дешевых ночлежных приютов за 1902-1903 год (Одесса 1903).

Отчёт 1904-а: Отчёт правления Одесского славянского благотворительного общества имени св.св. Кирилла и Мефодия за 1902 год (Одесса 1904).

Отчёт 1904-б: Отчёт правления Одесского литературно-артистического общества за 1903 год (Одесса 1904).

Отчёт 1909: Отчёт правления Одесского славянского благотворительного общества имени св.св. Кирилла и Мефодия за 1906 год (Одесса 1909).

Попова 2007: Т.Н. Попова, Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: Из истории Новороссийского университета (Одесса 2007).

Протокол 1887-а: Протокол 232 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 28 мая 1887 г. [Одесса 1887].

Протокол 1887-б: Протокол 233 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 9 сентября 1887 г. [Одесса 1887].

Протокол 1887-в: Протокол 234 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 28 октября 1887 г. [Одесса 1887].

Протокол 1889: Протокол 246 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 3 ноября 1889 г. [Одесса 1889].

Протокол 1890: Протокол 255 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 14 ноября 1890 г. [Одесса 1890].

Протокол 1894: Протокол 279 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 7 сентября 1894 г. [Одесса 1894].

Протокол 1895-а: Протокол 284 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 17 февраля 1895 г. [Одесса 1895].

Протокол 1895-б: Протокол 287 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 25 апреля 1895 г. [Одесса 1895].

Протокол 1896-а: Протокол 292 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 22 января 1896 г. ЗООИД XIX, 1896 (протоколы).

Протокол 1896-б: Протокол 293 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 28 февраля 1896 г. ЗООИД XIX, 1896 (протоколы).

Протокол 1897-а: Протокол 299 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 24 октября 1896 г. ЗООИД XX, 1897 (протоколы).

Протокол 1897-б: Протокол 302 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 31 января 1897 г. ЗООИД XX, 1897 (протоколы).

Протокол 1898: Протокол 307 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 24 ноября 1897 г. ЗООИД XXI, 1898 (протоколы).

Протокол 1900: Протокол 318 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 29 апреля 1899 г. ЗООИД XXII, 1900 (протоколы).

Протокол 1901-а: Протокол 325 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 24 апреля 1900 г. ЗООИД XXIII, 1901 (протоколы).

Протокол 1901-б: Протокол 326 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 9 мая 1900 г. ЗООИД XXIII, 1901 (протоколы).

Протокол 1901-в: Протокол 327 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 26 мая 1900 г. ЗООИД XXIII, 1901 (протоколы).

Протокол 1902: Протокол 337 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 21 сентября 1901 г. ЗООИД XXIV, 1902 (протоколы).

Протокол 1904-а: Протокол 340 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 28 января 1902 г. ЗООИД XXV, 1904 (протоколы).

Протокол 1904-б: Протокол 344 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 23 сентября 1902 г. ЗООИД XXV, 1904 (протоколы).

Протокол 1906: Протокол 351 заседания Императорского Одесского общества истории и древностей от 28 апреля 1903 г. ЗООИД XXVI, 1906 (протоколы).

Протоколы 1891: Протоколы заседаний предварительного комитета по устройству в 1893 году в г. Вильне IX Археологического съезда [Москва 1891].

Пушкинские 1900: Пушкинские дни в Одессе 26-27 мая 1899 года. Сборник Императорского Новороссийского университета (Одесса 1900).

Самодурова, Максименко 1997: Алексей Иванович Маркевич (1847-1903): Биобиблиографический указатель. Сост.: В.В. Самодурова, И.В. Максименко; науч. ред. Т.Н. Попова (Одесса 1997).

Синявский 1904: А. Синявский, А.И. Маркевич – историк Новороссийского края. Летопись Екатеринославской учёной архивной комиссии, вып. I, отд. I (Екатеринослав 1904), I-XI.

Смирнов 1915: В.И. Смирнов, Отчёт о деятельности Крымско-Кавказского горного клуба за 25 лет своего существования (1890-1914 гг.). В сб.: (Ред. М.А. Познанский) Юбилейный сборник Крымско-Кавказского горного клуба (Одесса 1915).

Список 1900: Список гражданским чинам четвертого класса. Исправлен по 1 июня 1900 г. (Санкт-Петербург 1900).

Труды 1878: Труды Третьего Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года, I (Киев 1878).

Труды 1886: Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884 г.), I (Одесса 1886).

Труды 1888: Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884 г.), II (Одесса 1888).

Труды 1891: Труды Седьмого Археологического съезда в Ярославле. 1887, II (Москва 1891).

Труды 1892: Труды Седьмого Археологического съезда в Ярославле. 1887, III, протоколы (Москва 1892).

Труды 1895: Труды Девятого Археологического съезда в Вильне. 1893, I (Москва 1895).

Труды 1897-а: Труды Восьмого Археологического съезда в Москве. 1890, IV (Москва 1897).

Труды 1897-б: Труды Девятого Археологического съезда в Вильне. 1893, II, протоколы (Москва 1897).

Труды 1899: Труды Десятого Археологического съезда в Риге. 1896, I (Москва 1899).

Труды 1900: Труды Десятого Археологического съезда в Риге. 1896, III, протоколы (Москва 1900).

Труды 1902: Труды Одиннадцатого Археологического съезда в Киеве. 1899, II, протоколы (Москва 1902).

Труды 1905: Труды Двенадцатого Археологического съезда в Харькове. 1902, III (Москва 1905).

Труды 1908-а: Труды Тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе. 1905, II, отд. III (материалы) (Москва 1908).

Труды 1908-б: Труды Тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе. 1905, II, отд. IV (протоколы) (Москва 1908).

Istoricul A.I. Markevici: la aniversarea a 175-a de la naştere

Cuvinte-cheie: A.I. Markevici, I.A. Linnicenko, L.S. Moskaliova, Markovichi, Universitatea din Novorosiisk.

Rezumat: Articolul este dedicat lui Alexei Ivanovici Markevici (1847-1903), profesor al Facultăţii de Istorie şi Filologie a Universităţii Imperiale din Novorossiisk. Acesta este de natură biografică şi relatează despre originea lui Alexei Markevici, perioada de formare a activităţi sale ştiinţifice, sociale şi de caritate. Articolul oferă, de asemenea, informaţii despre soţia sa Liubov Semionovna, născută Moskaliova.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Alexei Ivanovici Marchevici.

Fig. 2. Blazonul familiei Marchevici.

Fig. 3. Monumentul de pe mormântul lui A.I. Marchevici la Noul (al doilea) cimitir Creştin din Odesa.

Fig. 4. Conacul lui A.I. şi L.S. Marchevici, situat pe strada Kanatnaya 34 din Odesa.

Fig. 5. Un fragment al pietrei funerare de pe mormântul lui L.S. Marchevici la Noul (al 2-lea) cimitir Creştin din Odesa.

Historian A.I. Markevich: on the 175th anniversary of his birth

Keywords: A.I. Markevich, I.A. Linnichenko, L.S. Moskaleva, Markovich, Novorossiysk University.

Abstract: The article is dedicated to Alexei Ivanovich Markevich (1847-1903), professor of the Faculty of History and Philology of the Imperial Novorossiysk University, and is of a biographical nature, providing information about his family origin, period of formation, his scientific, social and charitable activities, as well as information about his wife, Lyubov Semyonovna, nee Moskaleva.

List of illustrations:

Fig. 1. Alexei Ivanovich Markevich.

Fig. 2. Coat of arms of the Markovich family.

Fig. 3. Memorial at A. I. Markevich grave at the New (2nd) Christian Cemetery in Odessa.

Fig. 4. Mansion of A. I. and L. S. Markevich at the 34 Kanatnaya Street in Odessa.

Fig. 5. Fragment of gravestone on the grave of L. S. Markevich at the New (2nd) Christian Cemetery in Odessa.

30.04.2023

Александр Пеший, Национальный союз журналистов Украины, пр. Шевченко, д. 11, 65058 Одесса, Украина, https://orcid.org/0000-0001-7067-6012, e-mail: al.peshiy@gmail.com

DIRECȚIA GUBERNIALĂ A CORPULUI DE JANDARMI DIN BASARABIA VS. SOCIALIȘTII REVOLUȚIONARI (ESERI) (1902-1917)

Artur Leșcu

Cuvinte-cheie: Direcția de jandarmi, Basarabia, mișcarea social-politică, partidul socialiștilor revoluționari.

Introducere

Cercetarea problemei privind lupta populației Basarabiei împotriva regimului țarist este una din cele mai importante și ea nu-și pierde actualitatea nici în zilele noastre. În trecut, istoriografia sovietică își concentra întreaga sa atenție asupra mișcărilor antiguvernamentale de provenință marxistă, lăsând în afara analizei alte partide și mișcări, chiar și de origini socialiste, care erau etichetate ca revizioniste și retrograde. Era puțin studiată și activitatea organelor de securitate ale statului, care luptau cu aceste partide și mișcări. Una dintre problemele de cercetare este și cea legată de activitatea corpului de jandarmi. În Imperiul Rus, de siguranța regimului și ordinii interne erau responsabile diferite instituții specializate de stat, printre care un rol central îi revenea Corpului de jandarmi. Activitatea propriu-zisă a Corpului de jandarmi din Basarabia începe odată cu emiterea, la 9 septembrie 1867, a Statutului Corpului de Jandarmi, conform căruia este înființată Direcția gubernială de jandarmi a regiunii Basarabia. Printre obligațiunile Direcției erau și cele legate de lupta cu diferite mișcări social-politice cu un pronunțat caracter antiguvernamental. Printre astfel de mișcări și partide se numărau și socialiștii revoluționari, urmașii direcți ai mișcării narodniciste din Rusia, partid înființat în ianuarie 1902. Din momentul apariției sale și până la abolirea monarhiei în februarie 1917, acest partid a devenit adversarul principal al țarismului. Structurat organizațional pe două niveluri – legal și ilegal (Organizația de luptă a partidului socialist revoluționar), partidul reprezenta un pericol real pentru regimul autocrat.

Conținuturi

Structural, partidul era divizat în 13 organizații teritoriale, inclusiv organizația teritorială din sudul Rusiei, cu centrul la Odesa (Морозов 1998, 30). În viziunea liderilor eseriști, Basarabia făcea parte din această sucursală, având unele particularități specifice care îngreunau lucrul partidului. Aceste dificultăți reieșeau din caracterul agrar și național al regiunii, unde partidul putea acționa numai în „Chișinău și unele centre urbane, în lipsa oricărei influențe asupra populației autohtone – moldoveni" (Морозов 1998, 71). Totuși, pentru a înființa o celulă a partidului în regiune, din Odesa la Chișinău a fost trimis un emisar special din partea organizației partidului din sudul Rusiei, Ghidal Ghendelman, cu nume conspirative „Roșcatul" și „Studentul", care, în noaptea zilei de 29 ianuarie 1903, a sosit la Chișinău, fiind urmărit de către agenții Direcției guberniale de jandarmi. Stabilindu-se cu traiul pe str. Leova (A. Șciusev), 7, timp de două luni, a desfășurat o muncă intensă privind închegarea unui grup socialist revoluționar. În acest scop, a închiriat un apartament cu sediul pe str. Armenească veche (Gh. Asachi), 84, care a fost transformat în sediul conspirativ al organizației. În jurul său s-a creat un mic cerc de simpatizanți, compus din Neham Corneblu, Hana Rabinovici, Etle Ianco, Leizer Valer, Sura Bril, Ghedal, Haika și Ruha Rabinovici, Iula Cricimer, Evghenii Blumenfeld, Zenonie Țibulschi, Azilem Bruștili, Arcadie Panfilov, Alexandru Șopov, Terentie Grișcenco, Ivan Romanov, Nicolai Cuznețov, nobilul Nicolai Mojleanschi[1]. La 2 martie 1903, în birtul „Novâi Ardagan" de pe strada Alexandrovscaia (bul. Ștefan cel Mare), în plin centru al Chișinăului, a avut loc ședința de înființare a partidului, care a durat trei ore, de la 14.00 până la 17.00, unde au participat în jur de 20 de persoane, fără a bănui că sunt urmăriți de agenții secreți ai jandarmi-

[1] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 33, f. 11.

lor[2]. Pentru a pune capăt organizaţiei, în ziua de 14 martie, toate persoanele suspectate de legături cu nou-înfiinţata celulă socialist-revoluţionară din Chişinău au fost arestate de către jandarmi, percheziţionate şi închise în citadela închisorii din Chişinău, cu excepţia Hanei Rabinovici şi a lui Evghenii Blumenfeld, care nu au fost găsiţi[3]. În baza învinuirilor aduse, celor arestaţi le-a fost deschisă ancheta judiciară, care se baza exclusiv pe informaţiile agenţilor secreţi şi nu puteau servi ca probe în dosar, de aceea în septembrie 1904 ancheta, în lipsa probelor concludente, a fost încetată[4], iar toţi cei arestaţi – eliberaţi. Încă 14 membri ai partidului au fost arestaţi la 22 iulie 1903, în urma măsurilor de lichidare de către jandarmi a rămăşiţelor partidului[5]. Unica acţiune concretă cu care s-a evidenţiat grupul socialiştilor revoluţionari a fost cea din 11 mai 1903, când membrii grupului Piotr Cvita (fiul sergentului corpului de jandarmi), Nicolai Kuznețov şi Boris Doroşevschi, la ora 5.00 au aruncat cu pietre în geamurile redacţiei ziarului „Bessarabeţ", agitau muncitorii tipografiei la grevă, se comportau obraznic cu guvernatorul care a venit la faţa locului, fapt pentru care au fost arestaţi şi întemniţaţi în închisoarea din Chişinău[6]. În pofida celor întâmplate, putem constata că prima tentativa de a înfiinţa în Basarabia o structură organizaţională a partidului socialist revoluţionar a eşuat, aceasta existând numai la nivelul simpatizanţilor ideilor respective şi fiind distrusă de către jandarmi. În orice caz, Sofia Efrusi, un membru marcant al partidului socialiştilor revoluţionari de la momentul înfiinţării sale, aflându-se în toamna anului 1904 acasă, la Chişinău (locuia la părinţi, pe str. Gostinnaia, actualmente mitropolit Varlaam, 116), nu cunoştea despre vreo organizaţie a partidului în oraşul natal, nefiind observată de către jandarmi în întreţinerea legăturilor şi în întâlniri cu persoane suspecte[7].

După o scurtă pauză, cauzată de arestările efectuate, în 1905 începe o etapă nouă în activitatea socialiştilor revoluţionari din Basarabia, legată de renaşterea secţiei regionale a partidului şi de extinderea activităţii sale pe întreg teritoriul regiunii. Iniţiativa renaşterii organizaţiei şi-a asumat-o medicul Nicolai Doroşevschi, numele de cod „Albăstriu", ajutat în munca sa de Comitetul socialiştilor-revoluţionari din Odesa, cu care menţinea legături strânse, devenind lider incontestabil al organizaţiei. În desfăşurarea propagandei în rândul tinerilor şi organizarea întrunirilor şi mitingurilor era secondat de către avocatul Judecătoriei regionale din Chişinău, Mihail Stepanov, cu numele de cod „Convingătorul", responsabil pentru lucrul de partid în Bender (Tighina)[8]. Datorită muncii lor, organizaţia s-a extins şi în alte localităţi ale Basarabiei. În perioada revoluţiei ruse din 1905-1907, comitetul regional al partidului socialist revoluţionar avea celulele sale în Chişinău, Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Bolgrad şi Călăraşi[9]. Pe lângă structurile legale ale partidului, în premieră pentru regiune, au fost înfiinţate două celule ale Organizaţiei de luptă a partidului – una la Chişinău şi alta la Bender (Tighina) (Морозов 1998, 333), în a cărei conducere, pe lângă faimosul dublul agent Evno Azef, intra şi basarabeanca Sofia Efrusi (Городницкий 1998, 140).

Grupul socialist revoluţionar din Chişinău, având în frunte pe Nicolai Doroşevschi, care ulterior a predat şefia lui Mihail Stepanov şi Naum (Nehli) Cavsan, casierul comitetului[10], avea un rol central, îndeplinind funcţia de coordonator al mişcării socialist-revoluţionare din întreaga Basarabie. Către anul 1907, ea număra, conform datelor Direcţiei guberniale de jandarmi, 50 de persoane[11]. Cât priveşte Organizaţia de luptă din Chişinău, ea includea în rândurile sale 26 de persoane[12], printre care putem remarca pe locuitorul localităţii Durleşti Ştefan Erimcioi[13], chişinăuienii David Caţ, Benţion Botoer, Abram Ghiterman[14], Piotr Gomaniucov[15].

Printre grupurile eseriste din Basarabia se evidenţia organizaţia din Bender (Tighina), condusă din centru (Chişinău) de Mihail Stepanov şi local – de Ilie Zaisman, Fanea Barhat[16], Alexandrov şi Alexandru Şireaev. Odată cu sosirea în oraş a reprezentantului structurilor centrale ale partidului, a unui oarecare „Nicolae", activita-

[2] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 33, f. 1 verso.
[3] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 33, f. 2 verso.
[4] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 33, f. 74 verso.
[5] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 271, f. 1, 29 verso.
[6] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 34, f. 1, 34.
[7] ANRM, F. 297, inv. 4, d. 29, f. 165 verso.
[8] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 49, f. 59.
[9] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 89, f. 26.
[10] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 49, f. 59.
[11] ANRM, F. 297, inv. 4, d. 16, f. 124-126 verso.
[12] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 38, f. 5.
[13] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 68, f. 2.
[14] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 51, f. 34.
[15] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 255, f. 32.
[16] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 51, f. 91.

tea grupului s-a revigorat. În cadrul comitetului au fost organizate cercuri socialist-revoluţionare la calea ferată – orăşenesc, militar[17], de propagandă, caucazian[18], precum şi unul de elevi. Totodată, activa şi celula Organizaţiei de luptă. Nu cunoaştem numărul exact al membrilor comitetului socialist-revoluţionar din Bender (Tighina), cu excepţia cercului de elevi, care număra 12 persoane[19], dar el era mai mare decât cel din Chişinău. Destul de activ şi numeros era comitetul din Akkerman (Cetatea Albă), condus de medicii Şapiro, Şeer şi Feldtştein[20]. Organizaţia avea o anumită influenţă în rândul elevilor Gimnaziului din localitate şi includea în rândurile sale, conform dosarelor Direcţiei guberniale de jandarmi, în jur de 30 de oameni[21]. În ceea ce ţine de grupul socialist-revoluţionar din Bolgrad, către anul 1907, el era compus din 13 persoane, având în frunte pe Dmitrii Curtev, Alexandru Fitov şi Iţco Banc, casierul organizaţiei[22]. Nu se cunoaşte nimic despre organizaţia din Călăraşi, în afara faptului că ea exista.

Toate organizaţiile revoluţionare din Basarabia, inclusiv partidul socialiştilor revoluţionari, erau atent monitorizate şi ţinute sub control de către Direcţia gubernială de jandarmi. În pofida numărului redus de angajaţi şi colaboratori, ei, în condiţii normale de activitate, făceau faţă situaţiei. Astfel, la Chişinău, pe lângă şefuladjunct al Direcţiei, activau sergenţi (unterofiţeri) ai Corpului în calitate de agenţi, în număr de şase persoane, superiorul fiind Ivan Alexeev[23], ajutat în activitatea sa de către agenţii angajaţi prin contract – de la trei la cinci persoane. În misiunile lor, agenţii se bazau pe informaţia colaboratorilor (agenţilor) sub acoperire ai Direcţiei, al căror număr nu depăşea nouă persoane şi a celor de ocazie, în număr de până la patru persoane[24], în total – 25 de persoane, împreună cu ofiţerul şef-adjunct al Direcţiei. Toţi agenţii erau asiguraţi cu documente de identificare false, iar cei secreţi activau cu pseudonime. Pentru eficientizarea lucrului, colaboratorii secreţi, de bază şi ocazionali, erau repartizaţi după partide şi mişcări politice concrete, conform preferinţei şi domeniului de specializare. Nu rare erau cazurile când un agent supraveghea şi aduna informaţii utile pentru Direcţie privind activitatea a două şi mai multe partide, în special, când ele aveau doctrine şi concepţii asemănătoare. Pe filiera socialist-revoluţionară, informaţia era furnizată de către agentul secret Leizer Grinberg (numele conspirativ – Isidor), care răspundea, totodată, şi de mişcarea sionistă[25], Avraam Epştein (alias Finkelştein, Marmo, Moisei)[26], Serghei Kukuşkin (alias Bîvalîi)[27], de agenta secretă cu pseudonimul Hotinscaia (nu a fost identificată), în Hotin, pe linia socialiştilor revoluţionari şi anarho-comunişti[28]activau agentele secrete Anastasia Babinciuc, Varvara Poletaeva (Dama Tuz), Alexandra Ivanova (Гринберг 1929, nr. 1789), agenţii secreţi ocazionali Şulim Haim Şifrin (alias Ivanov)[29], agentul cu numele de cod Horoşii (nu a fost identificat)[30], Leiba Mirkin (numele de cod Novâi), răspunzând, în paralel, şi de mişcarea sionistă[31], precum şi agentul ocazional cu pseudonimul Safronov (nu a fost identificat)[32]. Aceşti agenţi erau remuneraţi cu un salariu care varia de la 60 până 25 de ruble lunar, în dependenţă de importanţa informaţiei furnizate. Metodele de recrutare a colaboratorilor secreţi erau diferite de la caz la caz şi depindeau, în mare măsură, de personalitatea celui recrutat. Unii deveneau agenţi secreţi din teama de a fi arestaţi şi deportaţi în Siberia, alţii erau atraşi de sumele oferite de jandarmi, cum este cazul colaboratorului Leizer Grinberg (Гринберг 1929, nr. 1787), alţii colaborau benevol.

Prima lovitură a fost dată de către jandarmi la 27 ianuarie 1904, când, în urma informaţiei furnizate de către agentul secret Isidor (Leizer Grinberg), au fost arestaţi 17 socialişti revoluţionari, adunaţi la o întrunire conspirativă, care a avut loc la Chişinău, pe str. Antonov (Anton Pann), 5 (Гринберг 1929, nr. 1788), inclusiv unul din liderii organizaţiei, Naum Cavsan[33]. Un real succes al jandarmilor a fost nimicirea, în 1906, a celulei Organizaţiei de luptă prin arestarea, la 19 ianuarie, la staţia Chişinău, a lui Ştefan Erim-

[17] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 49, f. 534.
[18] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 88, f. 90.
[19] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 88, f. 63.
[20] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 51, f. 91.
[21] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 97, f. 240.
[22] ANRM, F. 297, inv. 4, d. 16, f. 249.
[23] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 98, f. 16.
[24] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 98, f. 7.
[25] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 98, f. 2.
[26] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 98, f. 5; F. 297, inv. 1, d. 127, f. 20.
[27] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 127, f. 22.
[28] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 127, f. 37.
[29] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 127, f. 19.
[30] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 127, f. 13.
[31] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 127, f. 35.
[32] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 127, f. 4.
[33] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 271, f. 29.

cioi[34], prins cu trei puduri (48 kg.) de literatură cu caracter revoluţionar, şi prin fuga din oraş a lui Piotr Gomaniuc şi a altor membri ai celulei, cauzate de explozia accidentală de pe strada Svecinaia (Ciuflea). La 27 aprilie 1906, pe strada Svecinaia (Ciuflea), 20, în apartamentul familiei Ghiterman, a avut loc o explozie a două bombe artizanale, provocată din cauza imprudenţei membrilor celulei, fraţilor Ghiterman şi Benţion Botoer, în mânuirea unor obiecte. După explozie, care a distrus casa, toţi trei au părăsit locul accidentului, neputând fi găsiţi de către jandarmi şi de organele de poliţie, care, ajunşi la faţa locului, au găsit intactă în soba bucătăriei de vară cea de-a treia bombă[35]. În urma expulzării lui Ştefan Erimcioi în districtul Tobolsk[36], iar a lui Piotr Gomaniuc – în districtul Oloneţk[37], precum şi a întâmplării neprevăzute cu explozia, celula combatantă din Chişinău a fost lichidată.

Continuarea activităţii comitetului socialist revoluţionar din Chişinău în domeniul propagandei şi difuzării foilor volante şi a manifestelor partidului, editate pe loc, era pusă la grea încercare, mai ales după ce Isaak Fihman, colaboratorul secret al Direcţiei de jandarmi, a informat că zeţarul tipografiei ziarului „Bessarabskaia jizni (Viaţa Basarabiei)", Anton Gomaniuc, membru marcant al partidului, fură caractere din tipografie (Гринберг 1930, nr. 1833). În continuare, aceste caractere erau păstrate în apartamentul cetăţeanului german Gherman Garkniz, unde era instituită o tipografie clandestină, un depozit de literatură şi tehnică specială. Pentru a pune capăt acestei activităţi, la 9 mai 1907, jandarmii au descins în depozit, perfectând multiple arestări în rândul conducerii de vârf a comitetului, confiscând, printre altele, şi ştampila comitetului[38]. După arestări, comitetul partidului socialist revoluţionar, practic, a încetat să existe, membrii săi, rămânând fără conducere, au aderat, o parte, la alte partide şi mişcări cu caracter socialist, o altă parte au constituit aşa-numita organizaţie a „Revoluţionarilor din Malina Mică", care, cu timpul, s-a transformat într-o simplă bandă criminală[39]. Printre cei fideli ideilor socialist-revoluţionare au rămas Mihail Stepanov şi Nicolai Prusacov, după arestul cărora comitetul din Chişinău şi-a încetat activitatea[40].

După lichidarea comitetului din Chişinău, a venit rândul celui din Bender (Tighina). După cum era menţionat anterior, în cadrul comitetului de partid din oraş activau cercuri la calea ferată – orăşenesc, militar, de propagandă, caucazian, de elevi – şi celula Organizaţiei de luptă. Pe lângă propaganda printre locuitorii oraşului, comitetul planifica efectuarea unui atac asupra depozitului de armament al Regimentului de Infanterie Larga – Cahul, staţionat în cetate, şi a unui jaf armat asupra vistieriei statului[41]. În astfel de condiţii, Direcţia de jandarmi nu putea să nu întreprindă măsuri, pentru a curma activitatea acesteia. Măsurile de lichidare a comitetului din Bender (Tighina) erau îngreunate de faptul că, spre deosebire de Chişinău, oraşul avea o suprafaţă mică, cu o populaţie limitată, care se cunoştea unul cu altul, cu lipsa unei vieţi mondene de noapte, fapt ce făcea ca apariţia unei feţe noi să stârnească suspiciuni şi neîncredere la populaţie. Din aceste motive, utilizarea urmăritorilor şi agenţilor secreţi putea fi deconspirată de revoluţionari, fapt ce necesita elaborarea unei tactici inedite de filaj, care consta în schimbarea, la fiecare 2-3 zile, a agenţilor cu colaboratori noi, aduşi din Chişinău[42]. Pentru a pune capăt organizaţiei, în noaptea spre 12 martie 1907, jandarmii, în frunte cu şeful-adjunct al Direcţiei pentru ţinutul respectiv, ştab-rotmistrul Serdiucov, au descins în apartamentul reprezentantului structurilor centrale ale partidului, un oarecare „Nicolae", care a reuşit să fugă, însă în apartamentul său au fost găsite documentele partidului[43], care au permis decapitarea comitetului şi nimicirea secţiilor, cu excepţia celei de la calea ferată. La 3 mai, la iniţiativa conducătorilor secţiei, Alexandrov şi Alexandru Şireaev, din Chişinău în oraş a fost adusă de către Muhin, membru de partid, tipografia clandestină a partidului, aflată în custodia lui Gherman Garkniz. La 9 mai, ştab-rotmistrul Serdiucov, la indicaţiile agenturii secrete, a arestat pe Muhin, Alexandrov şi Alexandru Şireaev, Gherman Garkniz reuşind să fugă, astfel punând capăt activităţii şi comitetului din Bender (Tighina)[44].

[34] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 68, f. 2 verso.
[35] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 51, f. 34.
[36] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 68, f. 23 verso.
[37] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 255, f. 32.
[38] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 49, f. 534.
[39] ANRM, F. 297, inv. 4, d. 29, f. 30.
[40] ANRM, F. 297, inv. 4, d. 29, f. 129 verso.
[41] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 88, f. 90 verso.
[42] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 89, f. 282.
[43] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 88, f. 6.
[44] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 49, f. 534.

Cu cea mai mare atenţie era urmărită activitatea comitetului în Akkerman (Cetatea Albă), unde socialist-revoluţionarii promovau o muncă activă în rândul populaţiei, distribuind broşuri propagandistice ale partidului, cum ar fi: „Noua predică de pe munte", „1 mai", „Către ţărani", „Către muncitori", „Către muncitorii agrari" şi altele. Supravegherea activităţii eserilor din ţinut era îngreunată de lipsa unei secţii de jandarmi în localitate, situată la o distanţă considerabilă de Chişinău – sediul şefului-adjunct al Direcţiei pentru ţinuturile Chişinău, Akkerman şi Ismail. Vecinătatea cu Odesa, unul din principalele centre ale mişcării socialist-revoluţionare din Imperiu, făcea ca comitetul din Akkerman (Cetatea Albă) să fie destul de activ[45], în special în rândul elevilor gimnaziului din localitate. În fruntea organizaţiei, care număra 30 de persoane[46], se afla fostul elev al gimnaziului, studentul Universităţii din St. Petersburg, Iustin Vajinschi[47]. Una din preocupările comitetului era procurarea armamentului şi confecţionarea bombelor artizanale. Astfel, conform informaţiei operative, în 1906 au fost depistate bombe ascunse de elevii gimnaziului din localitate, Abram Gruşman, Alexandru Kaţâgrass, Pavel Borodavkin, care pregăteau un atac armat asupra oficiului poştal şi telegrafului, asupra vistieriei statului din localitate[48]. Posibil, anume pentru acest atac erau predestinate revolverele expropriate, în 1907, de la poliţiştii din localitatea Turlac, expropriere la care a participat membrul comitetului Naum Britan[49]. În orice caz, din ele s-a tras în timpul schimbului de focuri dintre poliţia din Akkerman (Cetatea Albă) şi membrii organizaţiei locale Moisei Freilin şi Kirkor Artutiun[50]. La 29 noiembrie 1907, Nicolai Piontcovschi, cunoscut de jandarmi sub numele de cod „Gromoboi", desfăşura lucrul de propagandă socialistă în rândul efectivului unei companii a Regimentului 55 Infanterie Podolia[51].

Toate aceste fapte au pus capăt răbdării colonelului Socolov, şeful Direcţiei, care a luat decizia de a lichida comitetul socialist revoluţionar din oraşul şi ţinutul Akkerman (Cetatea Albă), efectuând, la 30 iunie 1908, reţineri şi percheziţii, fiind arestate 18 persoane[52], în felul acesta punându-se capăt activităţii lui în ţinut[53]. În această perioadă, au fost arestaţi şi unii membri ai partidului din Soroca (Гринберг 1929, nr. 1789).

Astfel, către anul 1908, mişcarea socialist-revoluţionară din Basarabia a fost înfrântă şi ţinută sub controlul organelor de securitate. Conform unui rezumat al Corpului de jandarmi privind starea social-politică din regiune, în evenimentele revoluţionare din Basarabia au participat activ până la 3 000 de persoane[54], un număr limitat de oameni, care puteau fi uşor controlaţi şi, în caz de necesitate, neutralizaţi de către organele de poliţie şi jandarmi. Comitetul partidului socialist-revoluţionar din Basarabia a încetat să mai activeze, iar unii membri ai partidului, rămaşi în libertate, nu reprezentau un pericol real pentru autorităţi[55], încercările lor de a-şi intensifica activitatea fiind stopate de către jandarmi prin arestări. În ziua de 21 ianuarie 1910, la Soroca au fost arestaţi şi închişi în închisoarea din localitate membrii unei celule socialist-revoluţionare Isaac Kitroser, Iacob Etingher, Haim Izbestschi şi Bernard Segal[56]. La 11 mai 1910, a fost arestat liderul istoric al socialiştilor revoluţionari din Basarabia, Mihail Stepanov împreună cu soţia sa, Maria Stepanov, şi colaboratorii săi apropiaţi, Naum Cavsan, Elisaveta Suhovâh, Elena Iochiş, Ghitlea Dimont, Berco Şvarţ[57], iar la 13 mai – Menah Vaisman şi Pincus Vaisman[58], toţi fiind escortaţi în închisoarea din Chişinău. Jandarmii îi cunoşteau pe toţi membrii şi simpatizanţii partidului, având întocmit împotriva fiecăruia un mic dosar personal, urmărindu-i la fiecare pas şi având posibilitatea, în caz de necesitate, să opereze arestări. Din cele 110 de persoane din Chişinău, bănuite, în 1914, de jandarmi de atitudine ostilă ţarismului[59], 40 aparţineau sau erau simpatizanţi ai partidului socialist-revoluţionar (36%), dintre care 6 erau români basarabeni

[45] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 49, f. 534 verso.
[46] Din organizaţia făceau parte: Iustin Vajinschi, Abram Gruşman, Alexandru, Nicolai şi Constantin Kaţîgrass, Pavel Borodavkin, Nicolai Stepanov, Lev şi Alexei Harabov, Vasili Nichitin, Huno şi Leiv Şapiro, Grigori Dikii, Alexandra Astrahanţeva, Nicolai Pavlovschi, Leiba Companeeţ, Sarra Edlis, Janeta Goric, Lev Grinştein, Grigori Bercov, Isaak Brodschi, Mihail Caratavitoglu, Mihail Croşchin, Victor Marghetchi, Naum Britan, Evghenia Trahtman, Solomon Livşit, Moisei Freilan, Kirkor Artutiunov, Beridze.
[47] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 97, f. 3.
[48] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 97, f. 1 verso.
[49] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 97, f. 2.
[50] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 97, f. 2 verso.
[51] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 97, f. 223 verso.
[52] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 97, f. 11-11 verso.
[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9366, f. 2.
[54] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 49, f. 795.
[55] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 102, f. 6.
[56] ANRM, F. 297, inv. 5, d. 40, f. 4.
[57] ANRM, F. 297, inv. 5, d. 40, f. 149.
[58] ANRM, F. 297, inv. 5, d. 40, f. 153.
[59] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 271, f. 96-101.

(Nour Alexei, Cecherul-Cuş Mihail, Sevanu Nicolae, cetăţean român, Secrieru Ion, Halippa Pan, Stârcea Gheorghe). În lista membrilor partidului socialist-revoluţionar din Chişinău, întocmită în mai 1914, din care jandarmii au eliminat persoanele simpatizante, figurează 21 de nume, dintre care numai 2 români basarabeni (Halippa Pan – numele de cod, atribuit de către jandarmi, fiind „Cercetaşul", Stârcea Gheorghe – cu numele de cod „Spiritualul")[60]. Din cifrele prezentate de către Direcţia de jandarmi pentru Chişinău, putem deduce că numărul membrilor partidului socialist-revoluţionar pe întreaga Basarabie nu depăşea o sută de persoane, fapt ce indică o popularitate redusă a partidului în rândul populaţiei regiunii către începutul Primului Război Mondial. Conform raportului Direcţiei, în 1914, partidul prin nimic nu s-a evidenţiat, unii membri (ca Ivan Prilejaev) activând, pe cont propriu, în calitate de propagandişti, organizând la Bender (Tighina) un cerc de „autoinstruire" printre elevii gimnaziului, care, la primele semnale despre încercările de a intra în corespondenţă cu Odesa, la 26 februarie 1914 a fost lichidat[61]. Conform raportului colonelului Nordberg, şef Direcţie gubernială de jandarmi din Basarabia, din 31 octombrie 1915, „partidul socialist-revoluţionar, din cauza lipsei în regiune a instituţiilor superioare de învăţământ, are puţini simpatizanţi în rândul intelectualilor, nu promovează nicio activitate practică şi a pierdut toate legăturile cu străinătatea"[62], ceea ce reprezintă un veritabil verdict privind trecutul, prezentul şi viitorul existenţei acestui partid în regiune.

În concluzie, putem afirma că partidul socialist revoluţionar, din momentul apariţiei sale în 1903 şi până la evenimentele revoluţionare din 1917, a avut o influenţă limitată asupra populaţiei, activând în câteva localităţi cu caracter urban – Chişinău, Bender (Tighina), Akkerman (Cetatea Albă), Bolgrad, Soroca, Călăraşi. Ţinuturi întregi din nordul, centrul şi sudul Basarabiei nu erau atrase de mişcare, printre care şi un important centru urban şi nod feroviar – oraşul Bălţi. În afara influenţei partidului a rămas populaţia agrară, baza socială a mişcării, în special ţăranii moldoveni, dar şi unităţile armatei. Influenţa limitată a partidului se datorează şi măsurilor de supraveghere şi combatere a acţiunilor lui din partea Direcţiei Guberniale a Corpului Independent de Jandarmi din Basarabia. În mare parte, aceasta se datora activităţii eficiente a reţelei de agenţi secreţi din interiorul partidului. Către anul 1908, jandarmii au lichidat principalele celule ale partidului în regiune, el fiind, în anul 1915, practic, complet dezintegrat.

Bibliografie

Городницкий 1998: Р. Городницкий, Боевая организация партии социалистов-революционеров в 1901-1911 г.г. (Москва: РОССПЭН 1998).606162

Гринберг 1929, 1930: Л. Гринберг, Воспоминания бывшего охранника. Кишиневское и Одесское охранные отделения в 1905-1907 гг. In: Бессарабское Слово (Кишинев 1929, 1930).

Морозов 1998: К. Морозов, Партия социалистов-революционеров в 1907-1914 г.г. (Москва: РОССПЭН 1998).

The Bessarabian Gubernial Gendarme Directorate against the Socialist Revolutionaries (SRs) (1902-1917)

Keywords: Gendarme Directorate, Bessarabia, socio-political movement, Party of Socialist Revolutionaries.

Abstract: In the Russian Empire, various specialized state institutions were responsible for the safety of the regime and the internal order, among which the Gendarme Directorates played a central role. The actual activity of the Bessarabian Gubernial Gendarme Directorate began with the establishment on September 9, 1867 of the Regulations on the Corps of Gendarmes. Among the duties of the Directorate was the fight against various parties and socio-political movements that were clearly anti-government in nature. The Party of Socialist Revolutionaries, created on the basis of Narodnichestvo organizations, from the moment of its inception until the liquidation of the monarchy in February 1917, was the main opponent of tsarism. Built on two levels of organization, legal and illegal (the SR Combat Organization), it represented a real danger to the autocratic regime.

[60] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 506, f. 1-1 verso.
[61] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 82, f. 114 verso.
[62] ANRM, F. 297, inv. 1, d. 312, f. 8.

Бессарабское губернское жандармское управление против социалистов-революционеров (эсеров) (1902-1917)

Ключевые слова: жандармское управление, Бессарабия, общественно-политическое движение, партия социалистов-революционеров.

Резюме: В Российской империи за безопасность режима и внутренний порядок отвечали различные специализированные государственные учреждения, среди которых центральную роль играли жандармские управления. Фактическая деятельность Бессарабского губернского жандармского управления началась с утверждения 9 сентября 1867 года «Положения о Корпусе жандармов». Среди обязанностей управления была борьба с различными партиями и общественно-политическими движениями, носящими ярко выраженный антиправительственный характер. Партия социалистов-революционеров, созданная на основе народнических организаций, с момента своего возникновения и до ликвидации монархии в феврале 1917 года была главным противником царизма. Построенная на двух уровнях организации — легальном и нелегальном (Боевая организация партии социалистов-революционеров), она представляла реальную опасность для самодержавного режима.

17.11.2022

Dr. Artur Leşcu, Universitatea de Stat de Educaţie Fizică şi Sport, str. Andrei Doga 22, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-7756-9743, e-mail: arturlescu@gmail.com

ISTORIA UNOR DESTINE DE NOBILI ROMÂNI. REPERE ARĂDENE: FAMILIA ALB DE BOROSJENŐ

Felicia Aneta Oarcea

Cuvinte-cheie: România, Arad, istorie, nobili, familia Alb de Borosjenő.

Uitată până nu demult, nobilimea românească a redeschis vechile cufere cu documente, fotografii, răscolind amintiri despre cei care odinioară au constituit elita intelectuală a lumii rurale ori urbane. În labirintul căutărilor, am descoperit – fie la urmaşii lor, fie la prieteni ori cunoscuţi – obiecte memoriale, care le completează armonios pe cele păstrate în instituţiile de cultură arădene. Înnobilată de principii transilvăneni ori de habsburgi în veacurile trecute, ea a jucat un rol esenţial în viaţa cultural-educativă, spirituală şi politică la cumpăna veacurilor XIX-XX. Istoria timpului a surprins un „univers nobiliar" fascinant, peste care vremurile comuniste au aşternut tăcerea. În anii din urmă, istoricii şi cercetătorii au scos la iveală poveşti ştiute şi neştiute ale unor destine nobiliare.

Demersul se înscrie în încercarea de recuperare şi stocare a memoriei celor care au pecetluit destinul comunităţilor de odinioară. Formată în mediile universitare din Imperiul Austro-Ungar ori, după 1918, din România, ea a fost moştenitoarea identităţii etno-culturale româneşti, reprezentând un model de convieţuire pentru o bună parte din lumea contemporană nouă.

Regăsită în rândurile elitei intelectuale – preoţi, învăţători, profesori, avocaţi –, aceasta a creat o punte intergeneraţională. Longevivele familii nobiliare, care au cunoscut gloria şi decadenţa într-un spaţiu multicultural, multietnic şi plurilingvistic, cum era cel arădean, au sfidat regimurile politice, întinzându-şi linia genealogică peste veacuri. Locuri, oameni şi urme ale prezenţei lor redesenează o identitate perpetuată în mentalul colectiv ori în cel al descendenţilor.

Istoria şi destinul familiei Alb/Feir (Fejér) de Borosjenő

Gândurile despre lungul drum al unor familii de mici nobili români din părţile Aradului, a căror istorie şi memorie a cutreierat timpurile, s-au îndreptat spre **Alb/Feir (Fejér) de Borosjenő**. Soarta mi-a hărăzit întâlnirea cu unii urmaşi ai acestei familii. Ei au redeschis cufărul amintirilor, răscolind istorii demult uitate despre înaintaşii lor. Pe doamna Ioana Alb, soţia profesorului de muzică Ştefan Alb, din comuna Almaş, judeţul Arad, am vizitat-o în primăvara anului 2022. Mi-a pus la dispoziţie documentele care atestă nobilitatea familiei soţului ei. Informaţiile le-am completat la întâlnirea din vara aceluiaşi an cu doamna Voichiţa Palcu şi fiica acesteia, Manuela, dar şi cu preţioasele îndrumări ale lui Dan, fiul dnei Voichiţa. Poveştile despre stră-străbunicii lor au reconfigurat linia anevoioaselor cercetări al căror drum labirintic coboară spre mijlocul veacului al XVII-lea. Îi găsim răspândiţi în diferite aşezări ale fostelor comitate Arad (Almaş, Vârfurile, Pleşcuţa, Pâncota), Bihor (Şteia) ori Hunedoara (Ciungani, Basarabasa, Prăvăleni, Căzăneşti, Târnova de Criş, Criscior, Brad).

Despre ascensiunea micii nobilimi româneşti din Transilvania şi din părţile Aradului istoricii analizează fenomenul prin prisma situaţiei istorico-politice şi militare a veacului al XVII-lea, când principii transilvăneni, confruntaţi cu războaiele dintre otomani şi habsburgi, au acordat diplome nobiliare „acestei mici nobilimi condiţionare, prestatoare de slujbe militare" (Mitu 2022, 349). Consemnările istoriografice îl amintesc pe Ladislau Fejér, cel care a căpătat diploma de înnobilare pentru merite militare deosebite de la Gheorghe Rákóczi II, în 6 august 1649. El şi urmaşii acestuia au intrat în posesia documentului în 11 ianuarie 1650[1] (fig. 1).

Regăsim informaţii despre o altă ramură de **Fejér**, fără predicat, care a avut ca reprezentanţi pe preoţii Iovu din Târnova de Criş, Mihaile din Ineu, Sergiu din Vaţa de Sus, Petru (Össi) şi avocatul Georgiu, ultimul fiind membru al Congresului Naţional Bisericesc din Ineu (Puşcariu 2003, 41, 103-104).

[1] Arhiva personală a familiei Alb din Almaş (APFA).

Fig. 1. Reprezentare modernă a blazonului familiei Alb de Borosjenő, realizată de Thea Magerand după descrierea din 1895.

Odată cu instaurarea stăpânirii habsburgice, mica nobilime a fost nevoită să-şi reînnoiască privilegiile pentru a nu fi supusă diverselor prestaţii şi impozitelor ca şi ceilalţi contribuabili. Urmaşii lui Ladislau Fejér au solicitat drepturile dobândite odinioară. În 22 martie 1791, în casa nobilului Paul Somogy din Baia de Criş s-au adunat Fejér Luig din Ineu, Fejér Ursz din Arad, care au cerut – în numele lor şi al rudeniilor – reconfirmarea titlului nobiliar: „în prezenţa noastră s-au înfăţişat scrisorile distinsului Rákóczi, al doilea Principe imperial, şi sub semnăturile noastre oficiale şi întărite cu sigiliul nostru, după cum se obişnuieşte, am eliberat dovada". Hotărârea nr. 22.299 din 5 octombrie 1792 nu a convins însă autorităţile arădene. După îndelungi dezbateri, au refuzat, în 10 noiembrie 1794, să recunoască titlul nobiliar. Ulterior, s-a revenit asupra deciziei. În 4-5 iunie 1815, vicecomitele Csernovics şi juratul P. Nagy au audiat 13 martori, care au susţinut cu fermitate nobilitatea familiei Alb/Fejér (Márki 1895, 675), conform următorului text:

„Subsemnaţii încredinţăm aducerii aminte din voia semnatarilor de faţă, prin care se încredinţează toţi şi fiecare în parte: în cursul anului o mie şapte sute nouăzeci şi una, în a douăzeci şi doua zi a lunii martie, pe când ne aflam în comitatul Zarand, în privilegiata cetate montană Baia de Criş, adică în casa nobilului Paul Somogy, obişnuită şi unui alt oaspete, nobilul Fejér Ling de Ineu, fiul lui Toma, fiu al lui ..., fiu al lui George, fiu al lui Muntiu, fiu al lui Ladislau Fejér de Ineu cel de demult – dar şi lui Fejér Ursz din domeniul Covăsânţ, în comitatul Arad, aceştia zăbovind şi pretinzând calitatea nobiliară faţă de proprietăţile alor lor şi faţă de numele şi persoanele celorlalţi cosanguini – ajungându-se la consens, în prezenţa noastră, au dat la iveală şi ne-au prezentat anume înscrisuri ale prea înaltului odinioară Gheorghe Rákóczi al doilea, principe al Transilvaniei (...), înscrisuri pe care le confirmăm prin sigiliile noastre obişnuite, ca o garanţie necesară pe viitor pentru cei ce le vor prezenta şi dezvălui doar prin viu grai; dispoziţiile şi conţinutul acestor înscrisuri va rezulta atunci de o manieră mai convingătoare: Noi Gheorghe Rákóczi prin graţia lui Dumnezeu Principe al Transilvaniei şi Domn al ţinuturilor din Regatul Ungariei şi comite al secuilor, încredinţăm aducerii aminte prin dispoziţia celor de faţă semnatari, prin care se aduce la cunoştinţă tuturor că, deoarece cu multă grijă ne-a fost făcută recomandarea de către numeroşi credincioşi domni sfătuitori, atunci privindu-l într-adevăr mai cu bineţe pe sârguinciosul printre fidelii servi Ladislau Fejér de Ineu, supus însuşi prea ilustrului şi prea înaltului principe domn Gheorghe Rákóczi, prin graţia lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, dar şi supus predecesorului nostru de glorioasă amintire în toate creaţiile şi vicisitudinile timpurilor, conform cu putinţa şi credinţa sa, a fost mereu de faţă şi aproape. Dar şi nouă ne-a vădit aceeaşi credinţă şi grijă, promiţând să le vădească şi pe viitor. Pe acelaşi Ladislau Fejér şi prin el pe soţia Suzana Molnar şi chiar pe fiica lor Ana Fejér le considerăm pornind de la aceeaşi cauză, din înălţimea principalei noastre demnităţi în rândul servilor neîndoielnici ai stăpânirii noastre transilvane şi ai ţinuturilor Ungariei şi considerăm că trebuie enumeraţi, consemnaţi şi cooptaţi în numărul plăcuţilor nouă nobili. Ca atare îi enumerăm, îi rânduim şi îi cooptăm şi îi înscriem, prin validitatea celor de faţă, astfel încât veşnic în toate vremurile ce vor urma, acelaşi Ladislau Fejér şi Suzana Molnar soţie şi Ana Fejér, fiica lui şi fiecare moştenitor, indiferent de sex, să fie socotiţi dincolo de orice dubiu în rândul nobililor (...), ca semn al adevăratei şi împlinitei nobleţi a acestora următoarele sunt însemnele acesteia: un scut militar de culoarea cerului, pe suprafaţa căruia se ridică pe jumătate, din coroana regală, un coif militar, având culoarea sa obişnuită, şi pe

care îl atinge diademă regală, cu pietre preţioase, precum şi cu perle mari, totul în diferite culori, astfel încât să rezulte culoarea păunului, din conul coifului să se reverse panglici de cele mai diferite culori. Marginile scutului vor fi ornate cu preafrumoase rubine. Toate acestea pe frontonul prezentelor înscrisuri vor prinde viaţă mai clar redate şi pictate de mâna pricepută şi arta pictorului. După adâncă deliberare şi prin certă cunoştinţă şi prin generozitatea noastră, lui Ladislau Fejér şi soţiei sale Suzana Molnar şi fiicei lor Ana Fejér şi urmaşilor lor de ambele sexe, cu graţie le dăm, le vom da şi ne vom îngriji de ei, pentru ca înşişi să poată folosi mai înainte descrisele semne ale nobleţei, după obiceiul altor strămoşi distinşi nobili, pe arme, în lupte cu sulițe, în dueluri, pe maşini de război, în bătălii navale şi alte manifestări nobiliare şi militare, dar în egală măsură în sigilii, pe stindarde, pe acoperăminte, pe draperii, pe inele cu pecete, pe case cu blazon, pe morminte şi, în general, pe toate lucrurile şi vădirile în numele adevăratei şi purei nobleţi de care se bucură aceşti oameni, toţi şi fiecare în parte, ca statut, rang şi treaptă a demnităţii şi vrem să fie consideraţi şi numiţi însemnaţi şi să poarte fiecare acele onoruri de graţie, privilegii şi generozităţi şi imunităţi şi prerogative de care au parte ceilalţi, adică născuţii nobili şi militari, oameni numiţi ai stăpânirii noastre transilvane şi ai ţinuturilor Ungariei şi care se folosesc din vechime de cutumă. Să folosească şi să se bucure de veşnică utilitate, să aibă sănătate, să se bucure şi să le fie spre folos. În amintirea acestui fapt şi a perpetuei lui validităţi, prezentele înscrisuri le întărim cu sigiliul, spre a fi date şi oferite, cum am spus, cu graţie lui Ladislau Fejér, soţiei lui Suzana Molnar, fiicei lui Ana Fejér şi moştenitorilor şi urmaşilor lor de ambele sexe. Dat în oraşul nostru Alba Iulia, în ziua a şasea a lunii august, în anul domnului o mie şase sute patruzeci şi nouă. Şi a fost subsemnat pe marginea de jos din dreapta Gheorghe Rákóczi, la stânga Ioan Horváth de Calotz, cu sigiliul autentic al aceluiaşi preaînalt principe, într-o fâşie felurit colorată, s-au întărit toate cele, impregnându-se în ceară roşie; pe marginea de jos s-au scris următoarele: au fost date la iveală, citite în public şi arătate spre ştire înscrisurile în adunarea generală a comitatului Zarand în ziua a unsprezecea a lunii ianuarie, în anul Domnului o mie şase sute cincizeci, în cetatea Ineu, cunoscută şi după nume persoanelor menţionate, în publicarea ei neapărând nicio contestaţie, toate acestea de către notarul comitatului Zarand Ştefan Tatay. De unde noi, auzind petiţia nobililor Fejér Ling şi Fejér Ursz şi parcurgând cuvânt cu cuvânt, fără ştirbire sau adăugire sau schimbare, înscrisurile sus-pomenite, le-am transcris şi aceloraşi care le-au dat la iveală spre o mai mare garanţie viitoare le-am transmis sub tăria sigiliilor noastre de folosinţă (...) în anul Domnului o mie şapte sute nouăzeci şi unu, în înainte amintita cetate”[2].

Preţioasele informaţii despre lungul drum al recunoaşterii statutului nobiliar, desprinse din documentele de familie, descriu încercările potentaţilor vremii de a înlătura mica nobilime de la privilegiile autorităţilor imperiale. Fenomenul des întâlnit s-a regăsit în rândul tuturor naţionalităţilor, putându-se vorbi chiar de o „criză identitară” a acesteia. Spre finele veacului al XVIII-lea şi debutul următorului, procesele dintre reprezentanţii nobilimii şi autorităţi s-au înmulţit. În anii din urmă, cercetătorii şi istoricii deopotrivă au surprins în scrierile lor aceste căutări de păstrare şi transmitere către generaţiile tinere şi către cele viitoare a patrimoniului identitar românesc (Demşea 2007, 168).

Despre statutul lor nobiliar, recunoscut de către celelalte rude, relatează *Extrasul din civile in latine*, emis în vara anului 1843. Din conţinutul acestuia desprindem următoarele rânduri: „Noi, subscrişii, adeverim şi cu sufletul nostru mărturisim după ştiinţa noastră şi după auzul părinţilor şi a moşilor noştri cum că Nemeş[3] Feier Adam, ieşind de la noi din Varmegya[4] Aradului în satul Basarabasa şi aflându-şi locul de locuinţe în Ţara Ungurească în Varmegya Aradului, şi aşa ca paroh s-au aşezat şi au şi născut pe Nemeş Feier Iosif şi pre Nemeş Feier Iovu, paroh din Bârsa, în Varmegya Aradului locuitori, din Nemeş Feier Iosif s-au născut Nemeş Feier Iovu, iară paroh în Almaş, şi Nemeş Feier Atum, locuitori în Almaş. Din Nemeş Feier Iovu s-au născut Nemeş Feier Vasile, care şi astiz în satul Almaş în Varmegya Aradului ca în penzie sumar camaresc trăieşte, care are iară doi feciori Ştefan şi Todor. Din Atum s-a născut Nemeş Pavel, iară în Almaş locuitori. Nemeş Feier Iovu, paroh în Bârsa, au născut pe Nemeş Feier Onu, iară în Bârsa paroh, pre Nemes Fronie şi pe Nemeş Feier Militon sau (Milian), iară în Bârsa locuitori, Nemeş Feier Onu au născut pe Nemeş Feier, Zaharia au născut pe N/emeş Feier s.n./

[2] APFA, Traducerea diplomei nobiliare.
[3] Nemeş este cuvântul folosit pentru a sublinia statutul nobiliar.
[4] Varmegya – comitat.

paroh în Bârsa, şi pe Nemeş Feier Ioan, locuitori din Bârsa. Nemeş Feier Todor au născut pe Nemeş Feier Ioan, care acuma iară ca paroh din Bârsa, s-au născut trei feciori Zaharia, Pavel şi Petru, în Bârsa locuitori. Nemeş Feier Fronie, locuitori din Bârsa, s-au născut pe Nemeş Feier Gyutia, locuitore din Bârsa, au născut pe N. Feier Gavrilă, care iară ca locuitori în Bârsa trăieşte. N. Feier Militon au născut pe N. Feier Banu, care şi acuma ca locuitor în satul Bârsa trăieşte. N. Feier Banu a născut pe N. Feier Ioan, care acum ca Muler trăieşte, şi pe N. Feier Gligor şi Simion, toţi cu adevărat sângele nostru, în Varmegya Aradului locuitori.

Aşadară ca N. Feier Vasile din Almaş, şumar[5] în penzie, Ştefan şi Todor, feciorii lui Nemeş Feier Pavel, locuitori în Almaş, Nemeş Feier Ioan, paroh în Bârsa, Nemeş Feier Zaharia, Pavel şi Petru din Bârsa, Nemeş Feier Banu şi feciorii lui Nemeş Feier Ioan, Muler, Nemeş Feier Gligor şi Simion din Bârsa şi Nemeş Feier Gavrilă din Bârsa, fiind aceştia în viaţă cunoscuţi. Îi cunoaştem pe ei că sunt adevărat sângele nostru şi neamul nostru şi binele nostru strămoşesc Nemeşesc înfrăţitori aşa noi spre ei primim, poftim, voim şi împreună îi adunăm astăzi iară sub scrierea numelor noastre şi cu punerea pecetelor noastre întărim.

Dat în Basarabasa în 19 iulie 1843”[6].

Câteva zile mai târziu, în 22 iulie 1843, la Almaş, în prezenţa unor locuitori – Avram Tudor, Câmpan Flore, Buda Iancu şi Ilisie (?) –, a parohului Kopjan (Copian) Constantin, a administratorului Euftimie Novak (Eftimiu Novac), a judelui Deszko Luka (Desco Luca) şi a juraţilor Buda Száv (Buda Savu) şi Barbat Lázár (Bărbat Lazăr), s-a emis o scrisoare de justificare, în care au consemnat depunerea mărturiei lor că Fejér István (Alb Ştefan) s-a născut în 10 februarie 1816 în casa nobilului Alb Vasile, jitar/gornic/păzitor de pădure, şi a mamei Maria, fiind botezat de parohul Alb Mihai şi „ţinut sub apa botezului de Orzse Józsa şi Maria”. Fejér János (Alb Ioan) a văzut lumina zilei în 24 ianuarie 1823, în casa lui Teodor Alb, paroh în Almaş şi mama Gyutra. A fost botezat de preotul Barbura Iacob şi de naşii Orzse Jozsa şi Maria. Fejér Mihály s-a născut în 29 septembrie 1823, în casa lui Fejér Piszta (Ştefan) şi a Mariei, fiind botezat de amintitul paroh şi având aceiaşi părinţi spirituali[7].

Lungul drum al proceselor pentru recâştigarea vechilor privilegii nu a împiedicat implicarea lor în viaţa comunităţilor în care trăiau, căci valorile culturale şi spirituale au ţinut reprezentanţii acestei familii în sânul bisericii ortodoxe ori ai şcolii – cele două simboluri identitare româneşti.

Din şirul preoţilor s-a remarcat Alb Iovu (1779-1849) împreună cu fiul său Iov, ambii parohi în Basarabasa. Implicaţi în evenimentele Revoluţiei de la 1848-1849, ei au fost ucişi în anul 1849. Iosif Alb a fost hirotonit ca preot în 1813 la Ciungani, iar în 10 noiembrie 1849 a solicitat singhelia episcopului de Arad Gherasim Raţ[8]. Mai târziu (1866), fiul acestuia, Avesalon Alb, păstorea biserica din Căzăneşti. Preoţii Adam şi Iovu Alb au slujit la parohia din Târnova, Mihai – la Ineu, Sergiu – la Vaţa. Preotul George Feier şi cantorul Euftimie Feier din Vârfurile, în anul 1849, au fost prinşi şi jefuiţi, primul fiind împuşcat într-o mână. Parohul Pavel Feier din Şteia a fost spânzurat în 1849, în locul său fiind hirotonit Petru Feier din Şteia, în aprilie 1850. Ioan Feier, fiul lui Banu Feier din Bârsa, a fost iconar, iar în prima jumătate a veacului al XIX-lea a pictat biserica de lemn din Păiuşeni.

Despre Adam Feier, originar din Basarabasa, documentele de nobilitate îl consemnau ca preot în satul Almaş, avându-i ca fii pe Nemeş Feier Iosif (Almaş) şi Nemeş Feier Iovu (Bârsa), la rândul lor slujitori ai altarului[9]. Se spune că la venirea sa la Almaş ar fi avut loc sistematizarea satului. Atunci ar fi căpătat de la comună pământul deţinut de urmaşi până în vremurile noastre[10].

Continuator al tradiţiei sacerdotale, Feier Iosif a absolvit Preparandia din Arad între anii 1820-1821. Pentru o scurtă vreme, a fost învăţător, apoi a îmbrăcat haina preoţească. La rându-i, a avut doi fii, pe Iovu şi Atum. Preotul Iovu din Almaş a avut trei copiii – Militon, Fronie şi Onu –, ultimii doi au călcat pe urmele tatălui lor. Zaharia, fiul lui Onu, păstorea biserica din Bârsa. Preotul-paroh Teodor Alb a păstorit biserica din Almaş (1823-1828) şi din Bârsa (Vesa 2006, 280-281). Urmaşul său, Ioan a absolvit Institutul Teologic din Arad (1839). În următorul an, a fost hirotonit

[5] Şumar – pădurar.
[6] APFA, *Extras din civile in latine*, din 19 iulie 1843.
[7] APFA, *Scrisoare de justificare (certificat)*, Almaş, 22 iulie 1843.
[8] Gherasim Raţ (1793-1850) a fost episcop al Aradului între anii 1835-1850, cu studii teologice la Viena.
[9] APFA, *Scrisoare de justificare (certificat)*, Almaş, 22 iulie 1843.
[10] Informaţie orală primită prin bunăvoinţa profesorului Moisă Oarcea (86 ani), din Almaş.

ca preot în Bârsa de către episcopul Gherasim Raț (Vesa 2013, 431).

Dinastia preoțească a fost completată de cea de dascăli. Din 9 ianuarie 1822, învățătorul Ioan Alb din Almaș a preluat destinele școlii, numele său fiind consemnat în 1828 pe filele unui Penticostar „Ioanni de Fehir Nobilis, învățător Almasionsis docens Annum 1828" (Vesa 2006, 280-281).

Poposind asupra memorandumurilor de familie, unul din tinerele vlăstare ale acesteia, Dan Valentin Palcu relata: „În perioada comunistă, memoria a fost păstrată ascunsă într-un univers de poveste, circulată la lumină de lampă, în special în nopțile lungi de iarnă. Cu poveștile despre „moșii și babele" din trecut – erau prea mulți pentru a-i diferenția, așa că le ziceam doar Moșu sau Baba cutare –, bunicii au creat un univers în care era greu de deosebit istoria de fantezie. Începuturile poveștii erau mereu încâlcite cu cea a refugiaților de după Revoluția din 1848, deveniți lotri în zona Zarandului. Povestea lotrilor era versiunea noastră de „Robin Hood", tâlhărind nobilii străini instalați după revoluție în complicitate cu preoții locali, care primeau cea mai mare parte a prăzii pentru a cumpăra proprietăți pentru obște de la acești nobili. Nu știu cât de adevărată era această poveste, dar ramificațiile erau fantastice. Bunicul Ștefan Alb relata că în sălbăticia munților Zarand lotrii se întâlneră cu tot felul de creaturi fantastice, inclusiv cu „Șărcanul" – un șarpe uriaș „gros cât un picior de bărbat" care se putea transforma în furtuni, pentru a pedepsi pe cei care făceau nedreptăți. Asta era partea eroică din panteonul familiei.

O parte fantastică era legată de o creatură misterioasă, venită pe Valea Almașului din inima Zarandului, care apare în povestea despre tatăl lui Moș Albu. Tânăr vânător și, aparent, foarte impulsiv, acest „moș fără nume" a auzit într-o noapte un sunet de sălbăticiune cum nu mai auzise vreodată. Și-a luat pușca și s-a repezit s-o vâneze. Se spune că, deși a lovit-o cu un plumb, el s-a întors acasă fără pradă și că, după ce s-a așezat în pat, puterile l-au părăsit și nu s-a mai sculat, murind la scurt timp. Bunica mea spunea, aprobată de toată lumea, că a fost necuratul și că nu ar fi trebuit să vâneze aceste creaturi ale pădurii"[11].

[11] Informații și completări istoriografice realizate de Dan Valentin Palcu, căruia îi aducem mulțumiri.

Fig. 2. Fotografia lui Ștefan Alb (cel cu șubă din mijloc) cu familia.

Rămas orfan de mic, Moșul Albu (fig. 2)[12] – Ștefan Alb (1864-1954) – a fost un tânăr inteligent, care a reușit să se impună repede și să fie respectat în toată regiunea, devenind jurat comunal și „umblând mult la Viena și Budapesta". Strănepoata acestuia, Voichița Alb, căsătorită Palcu, mama lui Dan, a confirmat că Ștefan Alb a fost 17 ani jurat la Almaș. El era acela care judeca prima dată divergențele dintre săteni, înainte de a ajunge cauza la Antistia Comunală[13]. Implicat în viața comunității, cu o minte ageră, el a făcut parte din grupul celor care a negociat și intermediat vânzarea-cumpărarea pădurilor comunale[14] ce au aparținut baronului Almay Oliver[15] (Márki 1895, 657). Cu toate că era în etate, în 18 februarie 1938, a fost desemnat primar la Almaș[16]. În memoria colectivă a almășenilor, familia este recunoscută cu apelativul „a lu juratu"[17].

Străbunicul lui Dan, „moșu Licu", Vasile Alb (1887-1979), avea o poveste mai amuzantă, fiind un om de viață și mare iubitor de „vinars". El a deținut un cazan de țuică, pe care l-a instalat în capătul grădinii. Era un pescar împătimit: „Mergea la pescuit cu mreja...intra în apă și speria

[12] Arhiva Personală a Familiei Palcu.

[13] Organ executiv de conducere a comunelor (sec. XIX), consiliu local.

[14] Informație orală obținută prin bunăvoința distinsei doamne învățătoare Voichița Palcu.

[15] Almay Oliver și familia sa au primit în 26 iulie 1824, satele Cilul de Sus și Cilul de Jos, iar din 15 iulie 1828 satele Sârbi și Bodești, Almaș. În anul 1835, a fost înnobilată de împăratul habsburgic Rudolf.

[16] APFA, *Deciziune a Prefecturii Județului Arad din 18 februarie 1938*.

[17] Informație orală obținută prin bunăvoința domnului profesor Moisă Oarcea, din Almaș (86 ani).

somnii de la copcă. Odată a venit Crişul mare şi nu a mai ajuns la mal, fiind purtat de apele învolburate până la Revetiş. Sătenii îl credeau mort. Însă, după o vreme, el s-a întors acasă”[18].

Fiul său, Ştefan Alb (1918-1994) a participat la cel de-al Doilea Război Mondial, ajungând până la Cotul Donului. După război, a deţinut o vie, pe care i-a naţionalizat-o statul. Instaurarea regimului comunist i-a adus neplăceri. Fiind considerat chiabur, el a fost nevoit să lucreze la Băile din Bihor şi Brad, la antizdrobitor, ca să le poată asigura traiul zilnic celor dragi. Familia a moştenit hărţile cu hotarul şi parcelele de pământ ale fiecărui locuitor din Almaş. Când vindeau sau cumpărau pământuri, sătenii veneau să-i sfătuiască, arătându-le suprafeţele pe care le deţineau. După 1990, când au început retrocedările vechilor proprietăţi, Comisia de Eliberare a Titlului de Proprietate i le-a solicitat, pentru a desfăşura acest proces în condiţii optime.

Elite intelectuale, educate în spiritul dragostei de carte, aveau abonament la diverse publicaţii ale timpului. Cum unii făcuseră şcoală în perioada austro-ungară, cunoşteau germana, maghiara şi româna. Iubitori de neam şi ţară, au cultivat şi transmis valorile culturale şi spirituale româneşti din generaţie în generaţie.

Ştefan Alb şi sora sa, Voichiţa Alb, căsătorită Palcu, descendenţi din această familie au rămas ancoraţi în tradiţie.

Ştefan Alb a văzut lumina zilei la Almaş, în casa lui Ştefan Alb şi a Macrinei, în 5 septembrie 1946. Absolvent al Facultăţii de Muzică din Târgu Mureş şi a celei din Cluj, el a fost numit profesor de muzică la Târnova şi apoi la Sebeş, de unde s-a pensionat. Timp de 20 de ani, a dirijat corul Bisericii Ortodoxe din Sebeş, cu care a plecat în turnee în străinătate. Despre cel din Italia, de la Sonnino, desfăşurat în 3 noiembrie 1991, soţia acestuia, doamna Ioana Alb, inginer agronom de profesie, cu care s-a căsătorit în 24 mai 1980, povestea că a fost marea recunoaştere internaţională a soţului ei, piatra de hotar a carierei pedagogice muzicale. Experienţa a fost retrăită de o alta în următorul an (22-26 aprilie 1992). Plachetele, primite cu acele ocazii, îi încununau activitatea muzicală.

Mare iubitor de folclor, profesorul Alb a editat împreună cu rapsodul popular Ioan Lucaci, cartea *Flori de pe Crişul Alb*. Volumul, apărut la Editura „Viaţa Arădeană” în anul 2000, înmănunchează 122 de cântece populare. S-a stins în 29 februarie 2011, cu mulţumirea în suflet că a păstrat cu sfinţenie documentele familiei, care-i atestă titlul nobiliar[19].

Sora sa, Voichiţa Palcu (30 septembrie 1950), a fost învăţătoare în judeţul Caraş-Severin, apoi în judeţul Arad, la Văsoaia, la Dieci, iar din 1990 – la Liceul „Sava Brancovici” din Ineu. Pe copiii, Dan (1979) şi Manuela (1983), i-a crescut în spiritul dragostei faţă de carte şi faţă de valorile culturale româneşti. Nu a uitat să le sădească în suflet mândria de a fi descendenţii unor mici nobili români, căci documentele păstrate cu sfinţenie – „pe grindă într-o cutie, într-un săculeţ de pânză” – atestă acest titlu dobândit în veacul al XVII-lea[20].

În loc de concluzii

Reiterarea istoriei şi memoriei micii nobilimi româneşti ar fi „imposibilă fără memorie – fără memoria mea, a ta, a noastră, a multor generaţii care ne-au precedat şi a celor multe care or să ne urmeze” (Cioroianu 2002, 14). Urmărind fragmentar linia genealogică a acestei longevive familii, putem aprecia că una din formele de conservare a identităţii naţionale româneşti a fost „reţeaua de rudenie a inteligenţiilor româneşti” (Colta 2012, 57). Preoţi, profesori ori învăţători, din generaţie în generaţie, au transmis urmele nobilităţii lor. Întregul depozitar al valorilor culturale şi spirituale l-au lăsat urmaşilor, constituindu-se o elită intelectuală pe care regimurile totalitare au fost „incapabile s-o distrugă psihologic… s-o „reeduce”, pentru că „puterea relaţiilor de familie, a tradiţiilor şi a moravurilor” a fost liantul care a sfidat timpul (Scholten 2015, 13-14).

[18] Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa distinsei doamne Voichiţa Palcu şi a fiului ei, Dan Palcu, geolog şi paleoceanograf, cercetător la Universitatea din Utrecht (Olanda); cercetător asociat la Instituto Oceanográfico da Universidade de São Paulo (Brazilia), National Museums of Kenya şi Washington.

[19] Informaţii orale obţinute prin bunăvoinţa distinsei doamne inginer agronom, Ioana Alb.

[20] Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa distinsei doamne învăţătoare Voichiţa Palcu.

Bibliografie

Cioroianu 2002: A. Cioroianu, Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi (Bucureşti 2002).
Colta 2012: E.R. Colta, Reţeauna de rudenie a intelighenţilor româneşti – o formă de întărire a identităţii naţionale în imperiu. In: Simpozion. Comunicările celui de-al XXI-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Budapesta 26-27 noiembrie 2011) (Gyula 2012), 57.
Demşea 2007: D. Demşea, Mica nobilime românească de pe teritoriul comitatului Arad (1845-1894). In: Identitate şi alteritate: Studii de istorie politică şi culturală (Cluj-Napoca 2007), 168.
Márki 1895: S. Márki, Aradvármegye és Arad szabad királyi város története, vol. II (Arad 1895).
Mitu 2022: S. Mitu, Consideraţii referitoare la nobilii români din Transilvania medievală în contextul raporturilor imagologice româno-maghiare. In: Societate, Cultură, Demografie. Omagiu profesorului Corneliu Pădurean la împlinirea vârstei de 70 de ani (Cluj-Napoca 2022), 349.
Puşcariu 2003: I.C. de Puşcariu, Date istorice privitoare la familiile nobiliare române (Cluj-Napoca 2003).
Scholten 2015: J. Scholten, Tovarăşul baron. O călătorie în lumea pe cale de dispariţie a aristocraţiei transilvane (Bucureşti 2015).
Vesa 2006: P. Vesa, Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918) (Cluj-Napoca 2006).
Vesa 2013: P. Vesa, Învăţământul teologic de la Arad (1822-1948) (Deva 2013).

The destinies of some Romanian nobles. The Alb de Boroşeni (of Borosjenő) family from Arad

Keywords: Romania, Arad, history, noblemen, Alb de Boroşeni (of Borosjenő) family.
Abstract: Representatives of the Romanian nobility, forgotten until recently, today open their old chests with documents and photographs to remind us of the people who used to be the intellectual and cultural elite in different localities of Romania. They were ennobled by the Transylvanian or Habsburg princes in past centuries and played an essential role in the cultural, educational, spiritual and political life of the country at the turn of the 19th and 20th centuries. Historical sources contain fascinating information about the "world of the nobility", which was hidden under a veil of silence during communist times. The Alb de Boroşeni (of Borosjenő) family was granted nobility by the Transylvanian Prince George II Rákóczi on August 6, 1649 for special military merits. Historiographical records mention Ladislau Fejér (Alb), who stood out for his valiant deeds. Over time, his descendants settled in different places in the former counties of Arad, Bihor or Hunedoara. For centuries, even in the most difficult times, they sacredly kept family memorabilia and documents confirming their social status. The heritage that they passed on to their descendants is indisputable evidence that "the strength of family relations, traditions and morality" preserves the continuity of Romanian cultural and spiritual values that is not subject to time. This heritage determines the spiritual and moral guidelines in the life of modern Arad.

List of illustrations:
1. Coat of arms of the Alb de Borosjenő family.
2. Ştefan Alb (1864-1954) with his family.

Судьбы румынских дворян: Семья Алб де Борошень из Арада

Ключевые слова: Румыния, Арад, история, дворяне, род Алб де Борошень.
Резюме: Представители румынского дворянства, о котором до недавнего времени не вспоминали, сегодня раскрывают свои заветные ларцы с документами и фотографиями, чтобы напомнить нам о людях, которые когда-то составляли интеллектуальную и культурную элиту в разных регионах Румынии. Румынская знать, в былые века возведенная в дворянство трансильванскими или габсбургскими князьями, играла существенную роль в культурно-просветительской, духовной и политической жизни страны на рубеже XIX-XX веков. Исторические источники хранят в себе увлекательные свидетельства о «дворянском мире», который в коммунистические времена был скрыт под завесой молчания. Семья Алб де Борошень была пожалована дворянством трансильванским князем Георгием II Ракоци 6 августа 1649 года за особые воинские заслуги. В документах упоминается Ладислав Фейер (Алб), который отличился своими доблестными подвигами. Со временем его потомки расселились по разным местам бывших графств Арад, Бихор или Хунедоара. На протяжении веков, даже в самые трудные времена, они свято хранили семейные памятные вещи и документы, подтверждающие их социальный статус. Наследие, переданное ими потомкам, является неоспоримым свидетельством того, что «сила семейных отношений, традиций и морали» сохраняет преемственность румынских культурно-духовных ценностей, не подвластную времени. Это наследие определяет духовно-нравственные ориентиры в жизни современного Арада.

Список иллюстраций:

1. Герб семьи Алб де Борошень.
2. Стефан Алб (1864-1954) с семьей.

20.04.2023

Prof. dr. Felicia Aneta Oarcea, Complexul Muzeal Arad, România, https://orcid.org/0000-0002-9952-6218, e-mail: felly_oarcea@yahoo.com

STAȚIILE DE MAȘINI ȘI CAI ÎN RASSM: O TENTATIVĂ DE NAȚIONALIZARE A INVENTARULUI VIU ÎN PRIMII ANI AI COLECTIVIZĂRII

Alexandru Molcosean

Cuvinte-cheie: SMC, colectivizare, cai, propagandă agricolă, eșec organizațional.

Introducere

După formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (RASSM), în 1924, la est de Nistru, administrația sovietică a urmărit să implementeze tezele economice ale socialismului în acest teritoriu. Utilizând diverse mijloace de ordin propagandistic, care ofereau rezultate de moment (constituirea diferitor secții în vederea asigurării țăranilor cu suport logistic, organizarea cursurilor de instruire agricolă în satele din stânga Nistrului, formarea celor mai simple forme de cooperare colectivă – comunele agricole etc.), bolșevicii au urmărit să dezvolte treptat accepțiunea maselor în vederea trecerii de la modul individual de producție la cel colectiv. Prin urmare, țăranilor le-au fost prezentate modele practice, prin intermediul cărora puteau fi demonstrate rezultatele „pozitive" în domeniul agriculturii.

Subiectul abordat în conținutul prezentului studiu reflectă condițiile care au stat la baza organizării Stațiilor de Mașini și Cai (SMC) în RASSM și, totodată, factorii distructivi care au subminat ideea concentrării forței de tracțiune vii în centrele destinate prelucrării terenurilor agricole. În cadrul cercetării au fost utilizate documente ce au aparținut Comitetului Regional Moldovenesc al PC (b) al Ucrainei, în care este reflectată perioada anilor 1929-1932.

Problema constituirii SMC și funcționării acestora în URSS a fost abordată sporadic într-un număr restrâns de lucrări (Правиковский 1930; Юсифович 1930; Кожевников, Гуревич 1990, 87-90). Referitor la spațiul geografic (RASSM) care este vizat în acest studiu, atestăm informații cu caracter propagandistic pe marginea SMC incluse în presa timpului din stânga Nistrului (Плугарул Рош 1930; Лупта Ленинистэ 1931). Cercetări care să abordeze un astfel de subiect caracteristic spațiului vizat nu au fost semnalate în procesul studierii istoriografiei subiectului.

Conținutul periodicelor reflectă politica ideologică a regimului comunist la începutul anilor '30 ai secolului trecut care presupunea colectivizarea totală a agriculturii, cu scopul de a industrializa rapid economia URSS, iar un rol aparte în acest proces utopic l-au jucat Stațiile de Mașini și Cai. Dovedindu-se a fi o componentă esențială în procesul de cooperare a țăranilor din RASSM, SMC nu au suscitat pe deplin interesul cercetătorilor, pentru ca aceștia să le pună în evidență particularitățile economice, sociale și politice. În acest caz, documentele inedite din fondurile Arhivei Organizațiilor Social-Politice ale Republicii Moldova ne permit să punem în discuție tema dată.

Premisele constituirii SMC

Demararea de către URSS, în anul 1930, a procesului de colectivizare este în strânsă legătură cu începutul Marii Crize Economice mondiale (1929-1933). Urmărind industrializarea rapidă a Uniunii Sovietice prin intermediul procesului de colectivizare a agriculturii, Stalin a căutat să dea „lovitura de grație" statelor capitaliste, în interiorul cărora fenomenul crizei economice făcea ravagii (Hobsbawm 1999, 95-118; Milza, Berstein 1998, 225). Totuși, imperiul sovietic nu dispunea de capacitatea tehnică și economică necesară în vederea asigurării complete a sectorului agrar cu mașini și utilaje agricole. În anul 1930, URSS avea nevoie de 50.000.000 ruble pentru mecanizarea agriculturii (Правиковский 1930, 1). Autorul broșurii propagandistice *Стэнцыили ди машыни шы кай* menționează faptul că în viitorul apropiat Uniunea Sovietică va cunoaște o amplă industrializare a agriculturii prin asigurarea acesteia cu tractoare. Gospodăria sătească urma să fie înzestrată cu astfel de mașini agricole

Tabelul 1

Gradul de asigurare a raioanelor din RASSM cu utilaj agricol existent în gospodăriile colective şi individuale la data de 1 august 1929[1]

Denumirea raionului	Inventar pentru prelucrarea pământului		Semănători		Treierători		Maşini de recoltat		Motoare		Maşini de curăţat cereale		Alte tipuri de inventar	
	Col.	Ind.	Col.	Ind.	Col.	Ind.	Col.	Ind.	Col.	Ind.	Col.	Ind.	Col.	Ind.
Camenca	24	52	8	3	3	-	4	-	-	-	3	1	7	46
Balta	142	207	32	1	19	1	22	1	2	3	21	-	131	128
Ananiev	270	446	56	7	5	-	7	1	3	-	2	8	92	253
Ocna-Roşie	231	502	42	35	8	1	9	14	4	-	5	1	88	338
Tiraspol	520	271	60	10	17	1	43	21	8	1	49	2	153	215
Râbniţa	161	142	22	11	14	2	13	2	5	-	13	3	74	80
Dubăsari	47	542	26	17	12	1	5	5	1	-	3	-	34	252
Crutî	119	128	25	1	6	-	10	-	2	-	8	-	63	76
Grigoriopol	140	226	27	1	9	1	16	9	2	1	1	1	54	154
Gospodării unificate în comuna „Maiak”	60	198	3	12	2	-	4	7	2	-	3	7	55	123
Total	**1714**	**2714**	**301**	**98**	**95**	**7**	**133**	**60**	**29**	**5**	**108**	**23**	**751**	**1665**

peste 1-2 ani (Юсифович 1930, 4). Veriga intermediară prin care urma să fuzioneze gospodăria ţărănească individuală şi cea colectivă s-au dovedit a fi Staţiile de Maşini şi Cai. Pentru prima dată, ideea constituirii unor astfel de centre, care să asigure sectorul agricol cu forţă de tracţiune animală, a apărut în districtul Odesa din Ucraina, la sfârşitul anilor ’20. Conform estimărilor, productivitatea de lucru raportată la un cal creştea de la 2,5-3,0 la 7-9 hectare (Кожевников, Гуревич 1990, 87).

În esenţă, Staţiile de Maşini şi Cai au reprezentat modalitatea primară de cooperare comună a gospodăriilor ţărăneşti pentru utilizarea colectivă de către ţăranii săraci şi mijlocaşi a forţei de tracţiune vii, în vederea prelucrării terenurilor agricole (МСЭ 1930, 56). Nu în ultimul rând, SMC au fost centre de concentrare a forţelor de tracţiune animală şi a echipamentelor tehnice necesare desfăşurării proceselor de ordin agricol, care erau înconjurate de o suprafaţă de pământ de anumite dimensiuni[2] (Маркевич 1929, 29-30), în funcţie de numărul de cabaline disponibile. Condiţiile geografice ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti permiteau ca o Staţie de Maşini şi Cai să poată gestiona o suprafaţă de pământ cuprinsă între 2000 şi 3000 de hectare. Terenurile care urmau să fie prelucrate de o astfel de staţie trebuiau să se afle într-o rază maximă de 6 kilometri (Юсифович 1930, 12).

Baza materială pentru crearea SMC în RASSM (1929)

Organizarea SMC în stânga Nistrului a fost efectuată pe baza concentrării forţelor de tracţiune vii şi a inventarului agricol aflat în gospodăriile ţărăneşti individuale. Analizând *tabelul 1*[3], care include date cu referire la gradul de asigurare a raioanelor din RASSM cu inventar agricol aflat în posesie colectivă (col.) şi individuală (ind.), constatăm următorul fapt: gospodăriile colective din cele nouă raioane deţineau ponderea cea mai mare pe segmentul asigurării cu utilaje agricole. Excepţie în acest caz reprezintă gospodăriile unificate[4] în comuna „Maiak”, care se aflau în inferioritate faţă de gospodăriile individuale în ceea ce priveşte asigurarea cu inventar.

[1] AOSPRM, F. 49, inv, 1, d. 1613, f. 36.

[2] Idee preluată de autor de la A.M. Markevici (Маркевич 1929) şi adaptată prezentului conţinut.

[3] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice a Agenţiei Naţionale a Arhivelor (în continuare AOSPRM), Fondul documentar „Comitetul Regional Moldovenesc al PC (b) al Ucrainei”, nr. 49, inv, 1, d. 1613, f. 36.

[4] Gospodării unificate (lb. rus. – куст). În presa timpului şi în literatura propagandistică atestăm frecvent utilizarea termenului „moldovenesc” – *tufă*. Motivul unificării era cauzat adesea de apartenenţa la o singură administraţie şi avea drept scop reducerea capitalului inactiv şi utilizarea optimă a resurselor disponibile (МСЭ 1929, 453).

Tabelul 2

Şeptelul animalelor de muncă deţinute de gospodăriile colective şi cele individuale din RASSM la data de 1 august 1929[5]

Denumirea raionului	Vite de muncă		Vite de muncă tinere	
	Colectiv	Individual	Colectiv	Individual
Camenca	16	20	3	6
Balta	105	168	28	39
Ananiev	305	301	26	50
Ocna-Roşie	226	546	12	137
Tiraspol	356	357	9	69
Râbniţa	61	153	14	45
Dubăsari	58	307	-	80
Crutî	90	111	8	31
Grigoriopol	206	296	10	48
Gospodării unificate în comuna „Maiak”	81	215	10	4
Total	**1504**	**2474**	**120**	**509**

Pe marginea subiectului privind numărul utilajelor agricole deţinute de gospodăriile unificate în comuna „Maiak”, conchidem că inventarul agricol colectiv aparţinea comunei, fiind achiziţionat prin intermediul creditelor oferite de stat. În cazul inventarului individual, acesta constituia proprietatea privată a ţăranilor care au devenit membrii acestei comune. Atunci când ţăranul intenţiona să părăsească colectivul de muncă, acesta avea dreptul să-şi retragă atât inventarul agricol, cât şi animalele care îi aparţineau[6].

Atestăm, în acelaşi timp, că gospodăriile colective deţineau un număr impunător de treierători, maşini de recoltat şi motoare termice. Dat fiind faptul că astfel de utilaje reprezentau mecanisme complexe, erau destul de costisitoare pentru a putea fi procurate de gospodăriile ţărăneşti individuale. În schimb, pentru a stimula aderarea ţăranilor în colhozuri, statul sovietic a facilitat procesul de achiziţie a utilajului agricol de către gospodăriile colective, astfel că maşini, unelte şi credite primeau, în primul rând, gospodăriile colective. Suma creditelor ce le-au fost alocate a crescut de la 374 mii de ruble, în 1926/27, până la 1.2 milioane de ruble, în 1927/28, adică mai mult decât de trei ori (Трапезников 1970, 171).

O situaţie aparte în ceea ce priveşte forţa de tracţiune animală este reflectată în *tabelul 2*.

Datele reflectă faptul că gospodăriile individuale din RASSM dispuneau de un număr mai mare de animale de tracţiune în raport cu cele colective. Prin urmare, gospodăriile colective deţineau, la 1 august 1929, un număr de 1504 de animale, pe când în gospodăriile individuale se numărau 2474 de capete. Animale de muncă tinere: în gospodării colective – 120; în gospodării individuale – 509. Situaţia este similară şi în cazul gospodăriilor unificate în comuna „Maiak” – 81 de capete care aparţineau colectivului şi 215 aflate în posesia personală a ţăranilor care au aderat la această comună. Fluctuaţia masivă a ţăranilor care „ba intrau în colhoz, ba ieşeau” (Caşu 2015, 42) conducea inevitabil la dezechilibrarea balanţei economice în interiorul colectivelor agricole de muncă. Până în anul 1930, ţăranii au putut să profite de breşa legislativă care le permitea să iasă din colhozuri, fără a înregistra unele prejudicii materiale sau financiare pentru gospodăria individuală.

Conchidem asupra faptului că inventarierea utilajelor agricole şi a forţei de tracţiune animală, efectuată în raioanele din stânga Nistrului în 1929, a urmărit să creioneze autorităţilor sovietice un tablou general pe marginea gradului de socializare a bunurilor materiale ale ţărănimii. Acest fapt a permis, în acelaşi timp, stabilirea unor ipoteze solide în rândul bolşevicilor cu privire la demararea procesului de colectivizare a agriculturii începând cu anul 1930.

[5] AOSPRM, F. 49, inv, 1, d. 1613, f. 37.

[6] Semnalăm existenţa unui asemenea caz, care a avut loc în anul 1925 în colectivul agricol „Comuna din Paris” (s. Cosî, r-nul Bârzula). În urma inspecţiei demarate, s-a constatat că inventarul viu era constituit din 14 boi, 9 cai, 5 vaci, 1 taur pentru montă, 19 oi (dintre care 15 trebuiau să fie restituite foştilor membri). Din 4 junici de 2 ani, 3 urmau să fie întoarse proprietarilor de drept. Din numărul total de 17 porci, 16 trebuiau restituiţi; AOSPRM, F. 49, inv, 1, d. 235, f. 28.

Instrucţiuni pentru crearea SMC în stânga Nistrului (1930)

Cercetarea documentelor existente la Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova a permis identificarea unui demers argumentativ în ceea ce priveşte formarea Staţiilor de Maşini şi Cai, care datează aproximativ de la începutul anului 1930. Conţinutul documentului specifică asupra faptului că „în viitorul apropiat, masele ţăranilor săraci şi mijlocaşi vor fi asigurate corespunzător cu tractoare”[7]. Cu toate acestea, forţa de tracţiune animală rămâne esenţială în rândul producţiei şi construcţiei colective. Din acest punct de vedere, este necesară utilizarea raţională a forţei de muncă şi utilizarea tuturor mijloacelor necesare în vederea construirii socialismului. Astfel, autorităţile sovietice au decis că este util ca în gospodăriile colective să se ia în considerare organizarea Staţiilor de Maşini şi Cai, având la bază următoarele principii:

I. În perioada semănatului, Staţiile de Maşini şi Cai se organizează în două categorii:

1) În grupurile gospodăriilor colective sunt organizate SMC, iar sarcina lor este să deservească toate gospodăriile membrilor colectivului de muncă;

2) SMC sunt organizate şi în cadrul parteneriatelor cooperatiste de producţie rurală, a căror sarcină este să deservească masele mijlocii şi sărace.

II. SMC sunt organizaţie colectivă (comunitară), activitatea acestora este legiferată de statutul asociaţiei şi cooperativei de gospodărie colectivă pe baza unei poziţii speciale şi a regulamentului intern. Relaţiile dintre cooperative şi SMC sunt reglementate prin intermediul acordurilor.

III. SMC sunt organizate prin comasarea terenurilor în zonele unde poate fi utilizată forţa de tracţiune animală.

IV. Forţa de tracţiune vie colectivă, precum şi alte mijloace de producţie, sunt înregistrate la SMC, în funcţie de mărimea corespunzătoare stabilită de adunarea generală. O parte din forţa de tracţiune vie, precum şi inventarul agricol care depăşeşte cota stabilită, se înregistrează ca depozit. Fondurile absente pentru organizarea unei alte SMC sunt utilizate pe baza rezervelor aflate în depozite[8].

V. Mărimea ponderii SMC, organizate pentru producţia rurală – parteneriate cooperatiste, se stabileşte pe baza unui hectar de suprafaţă cultivată, diferenţiată pe grupuri sociale individuale.

VI. Livrarea furajului pentru SMC până la prima recoltă este făcută de toţi membrii Staţiei. Preţul furajului nu trebuie să fie mai mic decât preţul de piaţă plus costul compensării. Pentru asigurarea bazei furajere, Staţia prevede recoltarea corespunzătoare a culturilor agricole.

VII. Inventarul SMC este alcătuit din echipamente adecvate ale punctelor de procesare. Totodată, se prevede achiziţionarea de noi maşini şi echipamente.

VIII. Pentru adăpostirea inventarului viu şi a celui agricol, SMC construieşte spaţii pentru depozitare atât în sat, cât şi în curtea membrilor SMC.

IX. O cooperativă SMC trebuie să creeze baza pentru reorganizarea gospodăriilor mici.

X. Cooperativa SMC va realiza socializarea tuturor lucrărilor legate de utilizarea inventarului viu şi a utilajelor agricole, precum şi activitatea umană (aceasta încasează plata în bani şi în natură). Taxele sunt percepute diferenţiat (ţăranii individuali sunt taxaţi diferit de cei care sunt membri ai colectivelor).

XI. Pentru efectuarea tuturor lucrărilor, SMC va atrage forţa de muncă din colective şi cooperative.

XII. SMC nu deserveşte în niciun caz gospodăriile culăceşti.

XIII. Se consideră necesară organizarea a cel puţin 29 de SMC colective şi cooperative pe teritoriul Moldovei. Finalizarea trebuie să fie îndeplinită nu mai târziu de 1 martie 1930.

XIV. Comisariatul Narodnic de Agricultură[9] şi Centrul colhoznic moldovenesc vor întocmi de urgenţă un proiect de organizare a SMC colective şi cooperative prin analiza punctelor-ţintă a raioanelor Moldovei[10].

[7] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1747, f. 17.
[8] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1747, f. 17.
[9] Comisariatul Narodnic de Agricultură (Ministerul Agriculturii) avea o serie de atribuţii în vederea gestionării sectorului agricol din RASSM, printre care: oferirea suportului logistic agronomilor, extinderea suprafeţelor cultivabile şi introducerea în circuitul agricol a soiurilor noi, menţinerea evidenţei funciare, sprijinirea întovărăşirilor meliorative, constituirea fondului de seminţe şi asigurarea distribuţiei acestora. A se consulta, în acest sens: Bulancea et al. 2017, 123.
[10] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1747, f. 18.

Tabelul 3

Tabloul geografic al constituirii SMC în RASSM până la 15 februarie 1930[11]

Denumirea raionului	Centrul administrativ al SMC	Suprafaţa de pământ
Ananiev	Valea Hoţului	8590
Balta	Pereima	9765
Dubăsari	*Komsomoleţ*	2719
Camenca	*Steagul Muncii*	2341
Crutî	Tâmkovo	6983
Râbniţa	*Der Stern*	6700
Tiraspol	Grebeniki	3148
-	Sucleia	2770
Total		**43016 desetine**

XV. Organizarea SMC în limitele legate de determinarea obiectelor şi amplasamentelor specifice pentru ambele tipuri de staţii se încredinţează gospodăriilor colective, organizaţiilor cooperatiste şi Comisariatelor Raionale de Agricultură.

XVI. Comisariatul Narodnic de Agricultură şi Centrul colhoznic de colectivizare vor trebui să elaboreze de urgenţă regulamentul privind activitatea SMC, instrucţiuni pentru organizarea regulamentului intern şi procedura de efectuare a lucrărilor[12]. Vor fi întocmite inclusiv acte normative care vizează capitalul SMC.

Analiza conţinutului documentului redă, în esenţă, politica stalinistă, care urmărea „acutizarea luptei de clasă". Punctul XII stipulează expres asupra faptului că SMC nu vor deservi în niciun caz gospodăriile culăceşti. Subiecţii ajutorului oferit de aceste Staţii îl reprezentau ţăranii săraci şi mijlocaşi. Totodată, cele mai multe avantaje prin intermediul SMC obţineau gospodăriile care erau reunite într-un colectiv faţă de cele individuale. Dacă gospodăriile individuale beneficiau de servicii prin intermediul Staţiilor, suma remunerării era mai mare decât în primul scenariu. Scopul bolşevicilor viza să atragă cât mai multe gospodării ţărăneşti, oferind înlesniri celor care erau înscrise deja în colective.

Cu toate că punctul XIII menţionează crearea a 29 de SMC pe teritoriul Moldovei, în cele din urmă s-a decis constituirea unui număr de opt staţii, care să servească drept model. Prin urmare, tabloul geografic al constituirii SMC este redat în *tabelul 3*.

Menţionăm că centrele administrative ale Staţiilor de Maşini şi Cai, denumite *Komsomoleţ, Steagul Muncii* şi *Der Stern*[13], reprezintă colective agricole (comune, arteluri). Organizarea staţiilor în cele 8 puncte raionale urma să fie realizată până la 15 februarie 1930[14].

1931 – decimarea şeptelului de cabaline pe fundalul politicii fiscale

Demararea procesului de colectivizare în toamna anului 1929 a cauzat declanşarea procesului de achiziţionare a cerealelor. Ţăranii au fost obligaţi să predea statului cantităţi importante de cereale, care depăşeau *de facto* volumul recoltat. În anul 1931, „planul de livrare a producţiei agricole către stat a fost îndeplinit în RASSM în proporţie doar de 57,1%" (Chirtoagă, Jarcuţchi, Negru 2007, 271). Spre deosebire de anul 1930, atunci când „volumul de cereale confiscate în sectorul colhoznic alcătuia 31,8%, iar în cel individual – 45,5%, în 1931 el a fost ridicat, corespunzător, până la 49,5% şi 40,3%" (Stratievschi 2004, 13). Aceste planuri exagerate din punct de vedere cantitativ au forţat ţăranii din RASSM să recurgă inevitabil la vânzarea ori sacrificarea animalelor din gospodăria individuală, pentru a putea face faţă impozitului agricol.

O altă ipoteză în ceea ce priveşte decimarea şeptelului de cabaline în anul 1931 indică asupra dezvoltării amplului proces de industrializare a sectorului agricol şi, prin urmare, ţăranii au consi-

[11] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1745, f. 47.
[12] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1747, f. 19.
[13] *Der Stern* – (din lb. germană) *Steaua*. Denumire acordată colectivului agricol din raionul Râbniţa, cu scopul de a mobiliza (probabil) comunitatea de germani din stânga Nistrului. Conform recensământului din 17 decembrie 1926, în RASSM erau 10739 de germani (ceea ce îi clasa pe locul 5 după moldoveni, ucraineni, ruşi şi evrei). Din cei 10739 de germani, 10556 au fost înregistraţi în mediul rural. Pentru mai multe detalii, a se vedea: Galuşcenco 2001, 41.
[14] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1745, f. 47.

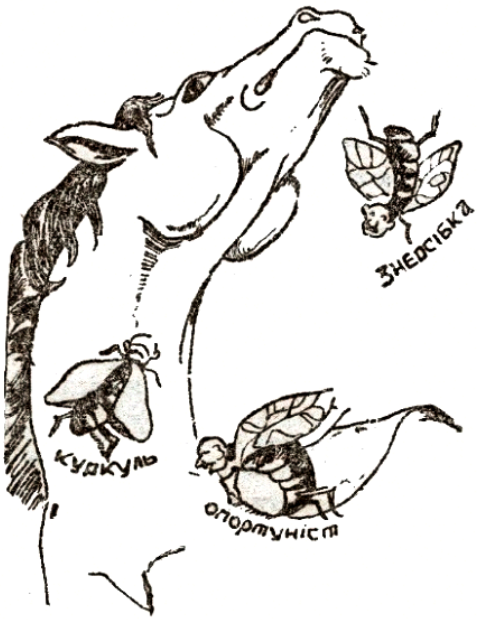

Fig. 1. Caricatură publicată în presa timpului (1932), care-i ilustrează pe duşmanii calului: culacul (*куркуль*), oportunistul (*опортунист*) şi lucrătorul iresponsabil (*знеосибка*)[15].

derat că este necesară reducerea forţei de tracţiune vii, recurgând la comercializarea intensă a cailor (Кожевников, Гуревич 1990, 89). Această idee este vehiculată şi în presa timpului din URSS. De exemplu, la 19 noiembrie, în ziarul *Восточно-сибирская правда* este publicat un articol, intitulat *Конь трактору не враг*. În conţinutul acestuia, autorul menţionează că în rândul unor muncitori există interpretări de felul: „Calul trebuie predat arhivei, deoarece locul acestuia este luat de tractor" (Замогильный 1931, 2).

Aceste acţiuni au forţat autorităţile sovietice să emită, la 19 decembrie 1931, un Decret al Comitetului Central PC(b)U, menit să protejeze cabalinele şi intitulat *О лошадях*[16]. Acest document prevedea organizarea, în următoarele două decade ale anului, a unei serii de inspecţii în fermele colective. Controalele vizau condiţiile în care sunt ţinute cabalinele, starea lor de sănătate şi modalitatea de utilizare în cadrul muncilor agricole. În cazul depistării unor acţiuni dăunătoare pentru sănătatea animalelor, cei găsiţi vinovaţi urmau să fie traşi la răspundere financiară, calculată din zilele de lucru. Punctul 9 al Decretului insista asupra interzicerii sacrificării cailor apţi de muncă. Orice decizie pe marginea scoaterii cabalinelor din procesul de lucru trebuia făcută numai cu aprobarea medicului veterinar. Condiţiile finale ale documentului prevedeau aducerea în faţa justiţiei a celor care manifestau o atitudine iresponsabilă în lucrul cu caii şi organizarea unor procese – spectacole, pentru a descuraja astfel de practici.

1932: concluziile inspecţiilor demarate în RASSM

În anul 1932, pe baza Decretului Comitetului Central al PC (b) U emis la 19 decembrie 1931, au fost inspectate Staţiile de Maşini şi Cai din raioanele RASSM. În consecinţă, s-a constatat că, într-un număr semnificativ de gospodării colective din Moldova, starea forţei de tracţiune este extrem de nesatisfăcătoare şi există temeri că, până la începutul perioadei semănatului, o parte din cai vor fi inapţi pentru muncă. Principalul motiv al acestui fenomen îl reprezintă alimentarea nesatisfăcătoare a animalelor şi suprasolicitarea acestora în cadrul muncilor agricole[17].

Cazuri de epuizare fizică a cailor au fost atestate în raionul Râbniţa. În colhozul *Octombrie Roşu* din satul Voronkovo, satul Andreevka, Râbniţa şi Colbasna, din cauza îngrijirii proaste a celor 896 de cai disponibili în colhozuri, 20% dintre aceştia au ieşit din uz. În raionul Codâma (colhozul *14 Octombrie*) din satul Tâmkovo, 86 de cai nu mai pot fi utilizaţi la muncile câmpului. Au fost înregistrate 23 de cazuri când iepele gestante au pierdut mânjii din cauza suprasolicitării. De exemplu, în colhozul din satul Alexandrovka, la 15 octombrie 1932, patru cai au murit din cauza epuizării severe. În satul Budei, membrul colhozului (Iavorschi) a lucrat pe 25 octombrie toată ziua cu doi cai, pentru a însămânţa pământul colectivului. Noaptea, Iavorschi a prelucrat pământul luat în arendă cu aceiaşi cai. Ca urmare a suprasolicitării severe, caii nu au putut fi utilizaţi câteva zile la rând.

Un fenomen care a dăunat animalelor de muncă a fost utilizarea acestora în două schimburi, fără a se ţine cont de pauze. În raionul Dubăsari (colhozul *Basarabia Roşie* din satul Cocieri), din cauza hrănirii şi îngrijirii necorespunzătoare a cailor, unii din ei au devenit inapţi de muncă. În perioada semănatului de toamnă au fost utilizaţi

[15] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2428, f. 76.
[16] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 1986, ff. 39 - 39 verso.
[17] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2054, f. 6.

doar 50 de cai din cei 80. În acest colhoz, caii nu beneficiau de odihna necesară. Au fost atestate cazuri când muncitorii au folosit caii după ce au lucrat la fermă, pentru a prelucra pământuri care nu aparţin colhozului. În comuna *Komsomoleţ* din satul Komisarovka Nouă, un membru al comunei (Timonovim), în data de 29 octombrie a luat doi cai, pentru a lucra în gospodăria individuală. Perechea de cai se afla înscrisă în planul de lucru pentru a doua zi, 30 octombrie. În colhozul *Pentru eliberarea Basarabiei* din satul Pererâta, nouă cai au ieşit din uz, pentru că au fost utilizaţi fără repaus în gospodăria colectivă, iar noaptea aceştia au lucrat pe suprafeţele membrilor colectivului, pe care le aveau în folosinţă individuală[18]. Membrul colhozului *Ceas bun* din satul Goian (un anume Novac) a luat din colhoz o pereche de cai să are pământul aflat în folosinţă individuală. Din cauza suprasolicitării, caii au murit. Cu toate acestea, conducerea colhozului i-a oferit lui Novac alţi doi cai, pentru ca acesta să termine aratul.

În raionul Slobozia (colhozul *Partizanul Roşu*), caii nu au fost hrăniţi câteva zile, iar grajdurile erau murdare. O parte semnificativă de cai suferă de păduchi de lemn. Motivul pentru care ultimul cal a ieşit din uz a fost epuizarea fizică. O situaţie dramatică a fost atestată în colhozul *Al treilea an decisiv* din raionul Bârzula (s. Borşu), din cauza suprasolicitării şi a alimentaţiei insuficiente, şapte iepe gestante au pierdut mânjii. O situaţie similară de suprasolicitare a animalelor a fost atestată în colhozul *Budenovo* din satul Ocniţa (r-nul Camenca). Pe lângă munca la ferma colectivă, caii erau folosiţi noaptea de membrii colhozului pentru transporturi personale. Pe 12 octombrie, în procesul transportului, au fost implicaţi 16 cai. A doua zi, animalele erau atât de obosite, încât nu au putut fi folosite pentru lucru.

Cazuri de exploatare excesivă a cailor au fost depistate în raionul Ananiev, unde în colhozul *Munca* din satul Tocilovo 10 cai nu se pot ridica din cauza epuizării. Acelaşi lucru s-a remarcat şi în colhozul *Cultul muncii*. Fapte similare care s-au manifestat prin neîngrijirea cailor au fost înregistrate în cinci colhozuri din raionul Codâma, şapte colhozuri din Balta, patru colhozuri – Ananiev, trei colhozuri – Ocna Roşie, două colhozuri – Grigoriopol, două colhozuri – Bârzula. Într-o serie de regiuni, unii dintre caii aduşi în RASSM, pentru a completa parcul de cai, după pieirea în masă a animalelor din iarna anului 1931, se află în aceeaşi condiţie.

Din 50 de cai aduşi în colhozul *Steaua Roşie* (r-nul Grigoriopol, s. Butor), 15 au ieşit din uz. În colhozul *14 ani de Octombrie* din satul Doroţcaia, din 60 de cai, 20 au devenit inutilizabili. Aceeaşi situaţie s-a depistat şi în colhozul *Drumul Socialist* din satul Taşlâc: din 20 de cai, şase nu mai pot fi utilizaţi[19]. Colhozul *Fruktovâi Donbas* din satul Coşniţa, r-nul Dubăsari, a pierdut trei cai din cauza îngrijirii nesatisfăcătoare. Din acelaşi motiv, în comuna *Komsomoleţ* au murit doi cai. La fel, un caz asemănător a fost înregistrat în colhozul *1 August* din satul Cernoe (r-nul Ocna Roşie), din cauza proastei îngrijiri, 23 de cai importaţi din RSFSR sunt bolnavi. În colhozul *Stalin,* din 10 cai, şase au căzut din cauza istovirii. În colhozul *Vilna Praţia* din satul Gavinosî sunt trei cai bolnavi şi unul a ieşit din uz. Unele colhozuri au stocuri limitate de furaje concentrate şi nu sunt asigurate cu acestea pentru perioada campaniei semănatului de primăvară. Acest lucru se întâmplă în regiunile Moldovei care au pierdut în mare parte culturile de porumb – baza alimentară principală pentru cai.

În colhozul *Blagoeva* din satul Parcani (r-nul Tiraspol), din 67 de hectare de porumb, 30 au fost compromise. Din această cauză, multe colhozuri au rămas fără baza de furaje concentrate. Caii din colhozul *Roza Luxemburg* din raionul Bârzula sunt asiguraţi cu furaje, din a căror componenţă lipsesc concentratele. Există stocuri nesemnificative de porumb, care este folosit ineficient de consiliul colhozului. Furajul care este în colhoz nu ajunge pentru asigurarea campaniei semănatului de primăvară. Colhozului *14 ani de Octombrie* din satul Tâmkovo din raionul Codâma îi lipsesc cu desăvârşire furajele concentrate, acest lucru se datorează compromiterii semănăturilor de ovăz (97 ha), care au intrat complet în paragină. În colhozul *Lenin* din raionul Ananiev, paiele destinate alimentaţiei cailor sunt furate de membrii colectivului şi utilizate în calitate de combustibil. Consiliul Staţiei de Maşini şi Cai nu ia nicio măsură în acest sens[20].

[18] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2054, f. 7.

[19] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2054, f. 8.

[20] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2054, f. 9.

Lipsa grajdurilor în colhozul *Karl Liebknecht* din raionul Ocna Roşie a făcut ca animalele să fie adăpostite în curţile membrilor colectivului, cărora le este oferit furaj. Sunt atestate multe cazuri când gospodariile, în loc să hrănească caii, îşi însuşesc furajul, pentru a-l vinde ulterior. În colectivul *Stalin*, membrul acestuia, Kilimbabciuc, a primit 41 de centnere de orz pentru hrana cailor, pe care l-a risipit. În acest colhoz, din cauza îngrijirii necorespunzătoare, 60% din forţa de tracţiune vie este inutilizabilă. În legătură cu acest fapt, colhozul a împlinit planul de lucru în proporţie de 30%, drept consecinţă consiliul SMC şi Kilimbabciuc au fost arestaţi şi judecaţi[21].

Concluzii

Pe baza celor expuse anterior, conchidem că tentativa autorităţilor sovietice de a constitui noi forme de cooperare a ţăranilor a fost un fiasco. Ineficienţa Staţiilor de Maşini şi Cai a fost generată de factorul uman, antrenat în procesul de administrare şi exploatare. Tentativa de a exploata la maximum bunul colectiv în scopuri personale a condus la decăderea SMC după doi ani de la formarea acestora. Nu în ultimul rând, politica fiscală rigidă, promovată de bolşevici, penuria alimentară declanşată la începutul anilor ’30, accelerarea tempoului colectivizării au fost doar câteva dintre cauzele care au îndepărtat comunitatea ţărănească din stânga Nistrului de ideea exploatării în comun a inventarului viu în procesul de producţie.

Bibliografie

Bulancea et al. 2017: D. Bulancea, V. Bulba (Spînu), L. Crudu [et al.], Instituţiile şi nomenclatura sovietică şi de partid din RASSM şi RSSM (1924-1956), coord. M. Tărîţă (Chişinău 2017).

Caşu 2015: Ig. Caşu, Duşmanul de clasă: represiuni politice, violenţă şi rezistenţă în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956 (ed. a 2-a) (Chişinău 2015).

Chirtoagă, Jarcuţchi, Negru 2007: I. Chirtoagă, I. Jarcuţchi, E. Negru, O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent (Chişinău 2007).

Galuşcenco 2001: O. Galuşcenco, Populaţia R.A.S.S.M. (1924-1940) (Chişinău 2001).

Hobsbawm 1999: E. Hobsbawm, O istorie a secolului XX. Era extremelor (Chişinău 1999).

Milza, Berstein 1998: P. Milza, S. Berstein, Istoria secolului XX (vol. 1) (Bucureşti 1998).

Stratievschi 2004: C. Stratievschi, Foametea din 1932, amploarea şi consecinţele ei pentru populaţia din RASSM. In: Caiete de istorie 1/12, 2004, 13-22.

Замогильный 1931: А. Замогильный, Конь трактору не враг. В: Восточно-сибирская правда 257, 1931, 2.

Кожевников, Гуревич 1990: Е. Кожевников, Д. Гуревич, Отечественное коневодство: история, современность, проблемы (Москва 1990).

Лупта Ленинистэ 1931: Дин 30 де кай лукрязэ нума 4. In: Лупта Ленинистэ 28 (152), 1931, 2.

Маркевич 1929: А. Маркевич, Межселенные Машинно-Тракторные Станции (Москва 1929).

МСЭ 1930: Малая Советская Энциклопедия, т. 5 (М–О) (Москва 1930).

Плугарул Рош 1930: Диспри стэнцыили ди машыни шы кай. In: Плугарул Рош 6 (469), 1930, 3.

Правиковский 1930: В. Правиковский, Машинно Конные Станции (Ленинград 1930).

Трапезников 1970: С. Трапезников, История РСС Молдовенешть (вол. 2) (Кишинэу 1970).

Юсифович 1930: Н. Юсифович, Стэнцыили ди Машынь шы Кай (Тиришполя 1930).

Machine and horse stations in the MASSR: Experience of the nationalization of animal husbandry in the first years of collectivization

Keywords: machine and horse stations, collectivization, horses, agricultural propaganda, organizational failure.

Abstract: The purpose of the study is to highlight the creation and development of machine and horse stations in the MASSR. The end of the 20s of the last century marks the actual beginning of a complex process of collectivization of the agrarian sector in the USSR. The creation of the machine and horse stations on the territory of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic contributed to the emergence of bases capable of supplying, if necessary (especially in the spring, when sowing was carried out), agricultural machinery and draft power. At the same time, such stations were used as a propaganda tool in favor of the nationalization of property. Ultimately, this

[21] AOSPRM, F. 49, inv. 1, d. 2054, f. 10.

form of organization of the collective mode of production did not give the expected results, and the main reason for the failure was poor management of human resources. Familiarization with archival documents showed that this method of using horses in agricultural work turned out to be ineffective. The failure of the machine and horse stations organization was one of the first evidence that personal material interest prevails over the collective one.

Illustration:

Fig. 1. A cartoon published in the press of that time (1932), which depicts the enemies of the horse: the kulak (*kurkul'*), the opportunist (*opportunist*) and the irresponsible worker (*zneosibka*).

Машинно-конные станции в МАССР: Опыт национализации животноводства в первые годы коллективизации

Ключевые слова: МКС, коллективизация, лошади, аграрная пропаганда, организационная несостоятельность.

Резюме: Целью исследования является освещение создания и развития машинно-конных станций (МКС) в МАССР. Конец 20-х годов прошлого века знаменует собой фактическое начало сложного процесса коллективизации аграрного сектора в СССР. Создание МКС на территории Молдавской АССР способствовало появлению тыловых баз, способных поставлять в случае необходимости (особенно весной, когда проводилась посевная) сельскохозяйственную технику и тягловую силу. В то же время такие станции использовались как инструмент пропаганды в пользу национализации собственности. В конечном итоге эта форма организации коллективного способа производства не дала ожидаемых результатов, и основной причиной неудачи было плохое управление человеческими ресурсами. Ознакомление с архивными документами показало, что этот способ эксплуатации лошадей в сельскохозяйственных работах оказался неэффективным. Крах организации МКС был одним из первых доказательств того, что личный материальный интерес превалирует над коллективным.

Иллюстрация:

Рис. 1. Карикатура, опубликованная в прессе того времени (1932 г.), на которой изображены враги лошади: кулак (*куркуль*), оппортунист (*оппортунист*) и безответственный рабочий (*знеосибка*).

22. 11. 2022

Alexandru Molcosean, Institutul de Istorie, str. Academiei 3/2, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-7480-2602, e-mail: molcoseanalexandru@gmail.com

ROMANIAN-FRENCH RELATIONS BETWEEN FEBRUARY AND MAY 1932, REFLECTED IN THE PAGES OF THE DAILY NEWSPAPER "VESTUL"

Eusebiu Narai

Keywords: foreign policy, Little Entente, Romania, France, Danube Confederation, Banat, Sever Bocu.

1. Introduction

The peace treaties concluded in 1919-1920, which marked the dissolution of the great pre-war empires (German, Austro-Hungarian, Ottoman and Russian) and the emergence of new states on the map of Europe or the reunification of existing ones, were intended to ensure a new balance on the "old continent". The maintenance of the territorial status quo, in which Romania was also directly interested, was effectively and intensely supported by France, which wanted to contribute substantially to the emergence of new alliances in Central and South-Eastern Europe, aimed at preventing the spread of communism in the area and then in Western Europe, and at avoiding the formation of an anti-French bloc, coordinated, directly or indirectly, by the Weimar Republic, as Germany was known between January 1919 and January 1933. This explains the emergence of the Little Entente, also known as the Lesser Antilles, in 1920-1921, made up of Romania, the Serbo-Croatian-Slovenian Kingdom (from February 1929, Yugoslavia) and Czechoslovakia, which was to be an important vector of stability in the region and an exponent of French policy at least until 1934-1935. The year 1930 also saw the convening of the first Balkan conference, followed by three other similar meetings until 1933, which led to the creation of a new alliance, supported by France, the Balkan Alliance, founded in 1934, made up of Romania, Yugoslavia, Greece and Turkey.

The economic crisis of 1929-1933 also deeply affected Romania, and its policy of alliances was severely tested. A relevant example is that of the Iorga-Argetoianu government (April 1931-May 1932), "above the parties", in which the "first violinist", Constantin Argetoianu, nicknamed "homo regius", tried to get closer to Germany, which often undermined the pro-French foreign policy choices of the President of the Council of Ministers, the scholar Nicolae Iorga.

In the pages of this article we intend to present the perception of the daily newspaper "Vestul", published in Timişoara since the summer of 1930, towards the French-Romanian relations in the last months of this government. Founded by Sever Bocu, the leader of the nationalist-peasant organisation in this historic province, who was hostile to the anti-democratic excesses of the new cabinet in Bucharest, set up at the initiative of King Charles II, the newspaper had an excellent foreign policy column, made up of news taken from the major international press agencies and commented on with great responsibility by the editors of this emblematic publication for Banat.

In the economy of the present work, we have proposed to present, in a brief way, the relations between the European states in the first half of 1932 and Romania's foreign policy during the Iorga-Argetoianu cabinet (April 1931 - May 1932), focusing on 1932. Undoubtedly, the perception of the newspaper "Vestul" on Romania's relations with France during the Iorga-Argetoianu cabinet, and especially in the last months of its functioning, occupies a very important place in the economy of this work.

In this extensive material we have used several research methods: *the historical method*, based on the study of press articles, *descriptive methods (observation*, *case study)*, focused on the analysis of conduct, as well as *explanatory methods*, which achieve a symbiosis of the methods mentioned above.

The data and information of the paper were collected from published *sources* (general works, closely related to the researched topic), but especially by investigating press articles.

2. Relations between European states in the first half of 1932

Nicolae Ciachir believes that the end of the First World War led, on the one hand, to the "exit from

the scene" of the Second German Reich, which had dominated European political life since 1890, and on the other, to the collapse of the Habsburg and Ottoman empires, and the complete social and political transformation of the Tsarist Empire. There was also a drastic reduction in the influence of the European Great Powers on other continents (Ciachir 1998, 262).

According to N. Ciachir, "the strengthening of the Maginot Line meant that France adopted a defensive system, and the armies friendly to France (Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia, Romania, Greece) had to attack Germany and its eventual allies from behind". Paris' superficial policy, supported by the Romanian (Nicolae Titulescu), Czechoslovak (Eduard Beneš) and Greek (Nicolaos Politis) foreign ministers, was criticised (Ciachir 1998, 283-284).

The Eastern European states (Finland, the Baltic States – Estonia, Lithuania and Latvia, Poland and Romania) were also concerned about Moscow's policy, suspecting that the Communist regime led by Stalin wanted to recover the territories that had belonged to the Tsarist Empire until 1917-1918. The vigilance of the ruling circles of the countries listed above was "numbed", at least for the time being, by the Soviet Foreign Minister Maxim Litvinov, who advocated the principle of collective security and was praised at the League of Nations in Geneva (Ciachir 1998, 284; Di Nolfo 2007).

Lucian Leuştean is convinced that *the great world economic crisis* deteriorated international relations, this continuous process leading to the outbreak of World War II (Leuştean 2015, 170-171).

Lucian Leuştean laments the failure to resolve fairly the issue of German war reparations: "Unfortunately, the implementation of *the Young Plan* never happened, because a series of events, which followed one another in quick succession, shattered the fragile Locarno-type harmony. Stresemann died in October 1929, thus suddenly disappearing as the favourite partner, despite his relatively hidden agenda, of the French and British in the second half of the first interwar decade, his successors at the helm of German foreign policy neither able nor willing to engage in substantive dialogue with Paris and London" (Leuştean 2015, 169).

According to Jean-Baptiste Duroselle, after having proposed a *general moratorium* on intergovernmental debts between 1 July 1931 and 20 June 1932, US President Hoover "reaffirmed the principle of non-solidarity between reparations – purely European – and US claims". Although it was losing about two billion francs, the Laval government, with the support of the Socialists, accepted the moratorium because of France's monetary stability at the time. A new *agreement*, on 6 July 1931, established the annual instalment to be repaid in the form of a loan, essential for the operation of the German Railways (Duroselle 2006, 110-111).

Lucian Leuştean argues that ***the issue of disarmament***, an essential item on the agenda of the Conference on Disarmament, held under the aegis of the League of Nations in 1932-1933, aroused numerous controversies, demonstrating that "*the spirit of Locarno* had evaporated and the atmosphere of European reconciliation was a thing of the past" (Leuştean 2015, 170)

The issue of disarmament was also quite complex. The Versailles Peace Treaty called for general disarmament, preceded, however, by an effort to disarm Germany, considered the moral author of the First World War. Between May 1926 and January 1931, *the Preparatory Commission for* the Conference on Disarmament, made up of representatives of 26 countries, including two non-members of the League of Nations (the Soviet Union and the United States), was active in Geneva. Unfortunately, the above-mentioned commission was limited to determining the categories of armaments (Duroselle 2006, 123).

The Conference on Disarmament, chaired by Arthur Henderson, opened on 2 February 1932 with delegations from 62 states. The Great Powers were represented by Brüning (Germany), Tardieu (France), MacDonald (United Kingdom), Grandi (Italy), etc. According to Duroselle, "the conference met in plenary, then appointed a general committee, with delegates from all the states, and a political committee, to which were added a committee on moral disarmament, a land committee, an air committee, a naval committee, a committee on national defence expenditure, with committees dealing with troop strength, chemical and bacteriological weapons" (Duroselle 2006, 123).

Since he did not want to achieve general disarmament, the French delegate (Tardieu) put forward an interesting proposal: the most powerful weapons (heavy artillery, battleships and bombers) were to be placed at the disposal of the League of Nations, with states undertaking to use them exclusively for the defence of their own territory;

the establishment of an international police force, reinforced by the contribution of national contingents, taking up the idea formulated in 1919 by Léon Bourgeois; compulsory arbitration and the decision on the corresponding sanctions in an organised manner (Duroselle 2006, 123).

The French proposal has provoked a multitude of reactions. The British (Simon) and American (Gibson) representatives advocated disarmament limited in particular to heavy weapons. The representative of the Weimar Republic (Brüning) "demanded equal treatment (*Gleichberechtigung*) for his country and the reduction of the armaments of other countries to the level set by the Treaty of Versailles for the German army"; Brüning enjoyed the unconditional support of the representative of Mussolini's Italy (Grandi). While the Soviet Union advocated total disarmament, Japan was against disarmament as a principle (Duroselle 2006, 123).

There was a negative change in German attitudes to this issue with the appointment of von Papen as Chancellor on 30 May 1932 and the resounding victories of the National Socialists in the parliamentary elections. Discussions at the conference became very complicated, with no clear distinction made between offensive and defensive weapons, and Tardieu made his own contribution to the failure of this great international forum through his intimate conviction that aggression, not the offensive itself, was to be condemned (Duroselle 2006, 123-124).

In order to avoid a new German aggression against their country, the French resorted to three ***different methods*** to solve this problem, according to Lucian Leuştean: "(a) they tried to keep Germany weakened economically and militarily; (b) they signed alliance treaties with other states, with the aim of isolating Germany, and acted for a strong League of Nations, capable of ensuring France's security through collective security; (c) they tried to reconcile with Germany and promote a policy of de-escalation and Franco-German collaboration" (Leuştean 2015, 164).

According to L. Leuştean, French diplomacy had to convince Parisian political circles "to sponsor a compact group of countries, victorious and defeated in the First World War, from Central and Eastern Europe, from the region east of Germany and west of Soviet Russia, from the Baltic Sea to the Mediterranean Sea, to be used by France, as necessary, either against Germany or to block the Bolshevik advance into Europe", but this plan failed due to the small number of states allied with France, their limited military potential and the territorial differences between them (Leuştean 2015, 165-166).

After the Third Congress of the Communist International in June 1921, Soviet Russia was trying to establish trade and diplomatic relations with the Western Great Powers (Leuştean 2015, 171).

Litvinov's appointment as Foreign Minister of the USSR led to the resumption of ***Soviet-British diplomatic relations*** in 1929 and the initialing of a new trade agreement between the two sides in 1930. Unfortunately, the Conservative-controlled cabinet of national unity installed in London in 1931 cancelled the agreement in 1932, leading to strained relations between the Soviet Union and Britain (Leuştean 2015, 172).

Fewer impediments arose in ***Soviet-German relations***, as both states were isolated at the end of World War I (Leuştean 2015, 172).

The Treaty of Friendship and Neutrality, signed between Germany and Soviet Russia in Rapallo in 1922, was extended in 1926, "but relations were no longer as warm as before, the Soviets feeling threatened by the Western reconciliation symbolised by Locarno". The new treaty was valid for five years, as Germany's growing power gradually led to a cooling of relations between the two countries, although the treaty was extended in 1931 (Leuştean 2015, 173).

According to L. Leuştean, ***Soviet-French relations*** were extremely complicated, at least until the installation of the National Socialist regime in Germany in January 1933, because "France had the most to lose among the Great Powers following the Bolshevik coup d'état of November 1917, both from the perspective of the outbreak of the world war and because it had invested heavily and borrowed heavily from the Tsarist regime, and the hopes of recovering these sums were minuscule. Paris also made a substantial contribution to the 'counter-revolution' of the White Guard in Russia, supported Warsaw in the Soviet-Polish war of 1920-1921 and did its utmost to establish a 'cordon sanitaire' to block the spread of communism on the 'old continent'. Consequently, it was only after the installation of a left-wing cabinet in Paris, presided over by Herriot in 1924, that diplomatic relations between the two countries were resumed. The signing of the Romanian-French friendship

treaty in 1926 had the immediate consequence of straining Franco-Soviet relations, since Moscow had never recognised that Bessarabia belonged to the Romanian state" (Leuştean 2015, 173-174).

At a meeting of the General Assembly of the League of Nations in September 1929, French politician and diplomat Aristide Briand presented ***the project of a European Union***, "trying to capture the sympathy triggered by the pan-European movement launched by Richard Coudenhove-Kalergi and to revive the receding Locarno spirit". This union was seen as a confederation of sovereign and independent states, and Briand was advised to draw up a memorandum on the subject (Leuştean 2015, 174-175).

Briand sent *the* drafted *memorandum* to 27 states on 1 May 1930. The memorandum envisaged the extension of the Western European security established by the Locarno Agreements and the decisive role of the League of Nations in the construction of the European edifice, establishing independent governing bodies along the lines of the League of Nations: the Secretariat, the Permanent Political Committee and the European Conference. The economic side was almost neglected. The French project was harshly criticised by the British, Italian and German representatives and disappeared completely in 1931, after the loss of the presidential elections and the death of its initiator (Leuştean 2015, 175).

3. Romania's foreign policy in the first months of 1932

According to Eliza Campus, the ***principle of nationalities***, inherited since the 19th century, triumphed in the following century, the formation of Greater Romania at the end of 1918 being an eloquent example of this. The unitary Romanian nation state has always been the defender of the norms of international law (Campus 1980, 601).

The established formulas for dealing with international relations (the *European concert* or the *balance of power*) have been replaced by a new approach, consisting of the effective participation of all states in resolving contentious issues within the League (League of) Nations, based in Geneva. The choice of this important Swiss city was no accident, as the Swiss Confederation, founded at the end of the 13th century, proclaimed its perpetual neutrality (Campus 1980, 601-602).

Maintaining the territorial status quo was the main goal of Romanian foreign policy in the interwar period, relying on compliance with the Pact of the League of Nations, on the establishment of a genuine network of agreements and treaties, "designed to strengthen the Geneva forum and to serve, directly, the major interests of all countries, especially small and medium-sized ones". Under the "umbrella" of the League of Nations, Romania formed various regional organisations, such as the Little Alliance (1921) and the Balkan Alliance (1934), in the name of collective security, which also made a remarkable contribution to the economic revival of the area (Campus 1980, 602).

Frederic C. Nanu points out that "Romania's foreign policy during the interwar period was based on the postulates of maintaining and consolidating the country's national independence and territorial *status quo*, objectives inextricably linked to the creation of a climate of peace and international cooperation". These priority objectives of the Romanian state were stubbornly pursued by several diplomats of European and world renown (Nicolae Titulescu, Take Ionescu, Ionel Brătianu and I.G. Duca) (Nanu 1993, 19).

According to the same diplomat, the dispute over Bessarabia poisoned Romanian-Soviet relations, and the proclamation of Romania's state independence in 1877 blocked the establishment of the Russian monopoly over the Black Sea Straits. The territorial ambitions of the Tsarist Empire and then of the Soviet Union clashed with the equally aggressive interests of other Great Powers, as well as with the efforts of small and medium-sized states to preserve *the status quo* and thus peace. In the view of Fr. Nanu's view, the foreign policy of interwar Romania was nothing more than "a succession of unsuccessful attempts to support the latter group" (Nanu 1993, 45).

Nicolae Ciachir presents, in summary, *the memo* written by the illustrious Romanian diplomat and Foreign Minister Nicolae Titulescu, on April 9, 1933, in which he explains to the French the reasons why the component states of the Small Entente (Romania, Yugoslavia and Czechoslovakia) sacrificed their economic interests, susceptible to a rapprochement with Germany, on the "altar" of political interests, aiming at the creation of a complex system of alliances and the signing of several treaties under the "obedience" of the anti-revisionist France (Ciachir 1996, 214).

As a founder of the Little Entente, Romania welcomed the news that the United States was gradually coming out of diplomatic isolation, supple-

menting, "in February 1932, the ***Briand-Kellogg Pact*** with the ***Hoover-Stimson Doctrine***, which essentially stated that the United States would not recognize any situation, treaty or agreement made by means contrary to the Statute of the League of Nations and the obligations arising from the Treaty of Paris". According to Eliza Campus, on March 11, 1932, the League of Nations announced the harmonization of the two documents that were essential to the destiny of Europe and the world. The strengthening of the League of Nations was welcomed by Lesser Anatolia and Poland, which made a substantial contribution to the drafting of the Briand-Kellogg Pact. This pact "could now become a powerful instrument of pacification at a time when the aggressiveness of Nazism, revisionism and Japanese militarism was increasingly felt" and the contribution of small and medium-sized states to the pact increased their prestige on the international stage (Campus 1988, 161).

***

Interested in curbing the expansion of the Weimar Republic in Central and Eastern Europe, in thwarting plans by Mussolini's Italy to remake the Roman Empire, and in saving its investments in the area, amounting to some 17 billion francs, France sought to improve the economic situation of the Central and South-Eastern European states in the first quarter of 1932 (Campus 1988, 188-189).

As such, in February 1932, the Paris cabinet brought to the attention of all Central European countries the ***Danube Confederation plan***, which was strictly economic in nature. A number of committees of the Danube states attended various *conferences* convened in Hungary in Budapest and in Czechoslovakia in Brno to explain the content of the plan in detail. A number of expert committees were also set up, grouped by speciality: *Industry and Trade in* Vienna (Austria); *Finance and Credit* in Warsaw (Poland); *Synthesis of Work in* Prague (Czechoslovakia); *Agriculture* in Bucharest (Romania); *Communications* in Belgrade (Yugoslavia). In order to reach a preliminary agreement with the Danube countries, from 29 February to 1 March 1932, the initiator of the above-mentioned plan, André Tardieu, held *talks* with representatives of several countries directly concerned (Pflügel – Austria, Apponyi – Hungary, Zaleski – Poland, Beneš – Czechoslovakia, Marinković – Yugoslavia, Antoniade – Greece) at the League of Nations headquarters in Geneva. On 2 March 1932, Tardieu, in his dual capacity as Prime Minister and Minister of Foreign Affairs, presented to Italy and England "his ideas for a federal organisation of Central Europe, designed to bring about closer economic ties between these countries, an organisation based on preferential tariffs" (Campus 1988, 189).

Tardieu's discussions with the representatives of the Small Entente (Beneš – Czechoslovakia, Marinković – Yugoslavia and Titulescu – Romania), held on 16 March 1932, led to several changes to the original plan, consisting of the conclusion of agreements without any political connotation by the Small Entente countries and the cancellation of any privileges for the Great Powers within the Danube Confederation. Titulescu advocated the marketing of surplus grain from the Lesser Entente states to other countries, but Tardieu vehemently criticised the entry into force of the controversial Romanian-German trade agreement, initialled in June 1931, which gave the Romanian state a significant reduction in customs duties; in the end, Titulescu won his case. The three **amendments** to the Tardieu plan, imposed by the representatives of the Little Entente, undoubtedly made it possible to start negotiations with both Hungary and Austria: the *exclusion of the customs union formula* and the *conclusion of preferential agreements* in the form of conventions providing for quotas on certain categories of goods; *the negotiation of agreements between the members of the Danube Confederation without the intervention of the Great Powers*, with the exception of the most-favoured-nation clause; the *absence of hostile intentions towards Germany or Italy*, the confederation being set up solely to satisfy the economic interests of the component states (Campus 1988, 189-190).

The Conference of the Four Great Powers (France, Great Britain, Germany and Italy), convened in London on 6-8 April 1932, confirmed the failure of the Tardieu plan. *Discussions* then took place between the French (Tardieu) and Romanian (Titulescu) representatives on 11-14 April 1932, followed by *talks* between the French delegate (Tardieu) and the delegates of the Lesser Entente (Titulescu – Romania, Beneš – Czechoslovakia and Marinković – Yugoslavia) to identify appropriate solutions to rescue and implement the plan. At the *Small Entente Conference* held in the Yugoslav capital in May 1932, France was severely criticised for repeatedly favouring the former enemy states of the First World War and the neutral countries in economic terms, but despite this, the representatives of

this alliance considered it necessary to implement a revised form of the Tardieu Plan, the only one capable of halting German expansion into Central Europe and ensuring broad cooperation between the states in the region (Campus 1988, 190-191).

The Romanian Foreign Minister, Dimitrie Ghika, revealed to the press, on May 21, 1932, that the states of the Small Entente were in agreement with a Danubian confederation of a purely economic nature, without any political implications, requesting a substantial financial contribution from the Great Powers to this very ambitious project (Campus 1988, 191-192).

In the context of the imposition of the Herriot cabinet in Paris in June 1932, the Tardieu plan had been abandoned by French political circles, but the representatives of the Little Entente "continued to make representations in Vienna, in Budapest, as well as to the Great Powers, in order to achieve cooperation on the basis of preferential tariffs in the Central European region". Thus, after the London Conference, Little Antalya "took up, in its own form, the ideas of cooperation within the framework of a Danube Economic Union". Unfortunately, the efforts of the Little Entente were in vain, due to disputes between the Great Powers on the one hand, and the rejection of the project of economic cooperation between the Danube states by the ruling circles in Vienna and Budapest on the other (Campus 1988, 192).

***

In Nicolae Titulescu's opinion, the ***League of Nations*** was not "a superstate, but a juxtaposition of states". Equally, the high world forum, based in Geneva, was not "only an ideal, but also the result of a contract, and where there is a contract, there is also a responsibility" (Titulescu 1994, 255-256).

Throughout the interwar period, Romania will remain a faithful member of the League of Nations, which will respect, with sanctity, its pact, the provisions of the peace treaties signed at the end of the First World War, as well as the articles of various bilateral or multilateral agreements, pacts and conventions.

***

Established as early as 1921, the ***Little Entente*** gradually consolidated in all respects (economic, political and military), becoming a genuine "federal organisation that could impose itself on the international political arena". This regional alliance respected, *ad litteram, the* Covenant of the League of Nations, campaigned for the maintenance of the territorial status quo, for a climate of peace and security in Europe, and became a decisive factor for balance and cooperation in the centre and east of Europe. Since its foundation, the Little Entente has been met with hostility in both Hungary and Germany, with the new zonal alliance being labelled in Berlin as tributary to France, and the officials in Budapest constantly tried to prevent the strengthening of the Little Entente, reiterating the proposal of a personal union between Hungary and Romania, under the sceptre of the Romanian sovereign. However, the Little Entente held out for almost two decades, relying on the force of law (Campus 1997, 67).

Eliza Campus points out that "the Little Entente made a serious attempt to develop the federal concept, and at the same time made a valuable contribution to the history of European political and economic thought" (Campus 1997, 117).

The great Romanian diplomat Nicolae Titulescu criticized some of the provisions of the bilateral conventions that were the basis of the Little Agreement, depriving our country of military and logistical support to Czechoslovakia and Yugoslavia (the Kingdom of Serbo-Croatian-Slovenia, until the beginning of 1929) in case of a Soviet attack: "... Romania pledges to go to war in defence of Czechoslovakia and Yugoslavia if these two countries are attacked by Hungary, acting either alone or together with other states. This means that Romania must come to the aid of Czechoslovakia, if it were attacked by Hungary alone or by Hungary together with Germany, and to the aid of Yugoslavia, if it were attacked by Hungary alone or by Hungary together with Italy, by Bulgaria alone or by Bulgaria together with other states... Romania, which, because of Hungary, may find itself at any moment at war with Germany and Italy in defence of Czechoslovakia, is left alone, totally isolated, in the event of a possible attack by Soviet Russia. Czechoslovakia and Yugoslavia have always tried to exclude any intervention on their part in the event of an attack by the USSR on Romania" (Titulescu 1994, 70-71).

***

According to Viorica Moisuc, in order to maintain the territorial status quo, the Central and Eastern European states had relatively few and deficient

political-diplomatic instruments at their disposal, which could not be put into practice for two reasons (the content of the reciprocal commitments made by the Great Powers at Locarno in 1925, and the policy of appeasement adopted by the Western democratic states towards the revisionist and revanchist countries), and the League of Nations proved incapable of enforcing its members to respect the Pact of Operation and the security treaties. Also, the military policy of France and Great Britain was strictly defensive, which implied non-involvement in this part of the European continent (Moisuc 1991, 217).

In this extremely complicated international context, "the countries of Central and South-Eastern Europe have taken sustained action to counter the effects of the policy of *appeasement*, trying to make up, through regional security agreements and treaties, for the lack of prospect of the involvement *of their major allies*, primarily France, in the defence of their national independence and sovereignty, and the growing weakness of the League of Nations" (Moisuc 1991, 217-218).

In order to halt the arms race, which began at the end of the third decade of the last century, ***the Conference on Disarmament*** was held in Geneva, starting on 2 February 1932, with the participation of 61 member and non-member states of the League of Nations. The work of the conference was led by Arthur Henderson, until recently British Foreign Secretary. Our country sent two delegations to this conference of vital importance for the peace of Europe and the whole world: the civilian delegation, led initially by the Minister of Foreign Affairs (D. Ghica) and, from 1 March 1932, by the internationally renowned diplomat Nicolae Titulescu, and composed of C. Antoniade, Al. Cretzianu, I. Petrovici, Savel Rădulescu and others; the military delegation, presided over by the Chief of the Romanian Army General Staff (General Nicolae Samsonovici), and made up of General T. Dumitrescu, Colonel Stoicescu, etc. According to Viorica Moisuc, "the work of the Disarmament Conference, in its two stages, was strongly and decisively marked by the effects of the world economic crisis, by Japan's aggression in China and its withdrawal from the League of Nations, by the position of the USA. towards events in the Far East, the rise of Hitler's party in Germany after the elections of 14 September 1930 (an event which led to the intensification of revisionism in Europe), the failure of all international conferences and projects aimed at solving the major problems caused by the economic crisis" (Moisuc 1991, 316).

The Disarmament Conference reiterated the opposition between the *French thesis* (security before disarmament), unequivocally supported by the Small Entente states (Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia), and the *German thesis* (equal rights to armament – "Gleichberechtigung"), supported directly or indirectly by Italy and England. As expected, the Great Powers did not reach an agreement, which worried the Central and Eastern European states, which were interested in maintaining a peaceful international climate and in obtaining additional guarantees for the preservation of the borders drawn at the end of the First World War (Moisuc 1991, 318).

***

Nicolae Titulescu believed that Romania had to avoid, by all possible means, becoming a battlefield between the Soviet Union and Germany. Unable to remain neutral in this conflict, our country "should become the ally of the two Great Powers that would accept its friendship and officially guarantee its borders at the end of a future war". The illustrious Romanian diplomat was convinced that "today's Romania can only be defended by action", friendly ***relations with Germany*** being a priority for Romanian officials (Titulescu 1994, 140-141).

Paradoxically, Titulescu gave his first speech abroad, in the German Parliament, having cordial relations with all the foreign ministers of the Weimar Republic (Titulescu 1994, 144).

***

Nicolae Titulescu, in his capacity as chairman of the Romanian delegation to the Disarmament Conference, held ***discussions*** on 22 April 1932 with representatives of France (Jean Paul-Boncour – Foreign Minister), Czechoslovakia (Eduard Beneš – Foreign Minister) and Germany (Heinrich Brüning – Chancellor and Foreign Minister, and Bernard Wilhelm Bülow (State Secretary in the Foreign Ministry), on three burning issues: disarmament, war reparations and the means of achieving the Danube Economic Union (Titulescu 1994, 352).

4. Sever Bocu and the daily newspaper *Vestul*

A gifted orator and journalist, capable of criticism as well as self-criticism, confident in generous principles, Sever Bocu has made considera-

ble efforts to satisfy the interests of the people of Banat, as far as he could. Throughout the interwar period, he was a model of morality, like Iuliu Maniu, in whom he believed "blindly", one might say (Munteanu 1999, 6).

Sever Bocu has constantly applied the concept of ***Bagnatentistism***, enunciated at a meeting of volunteers in 1934, to the content of the articles in the daily newspaper *Vestul*, thus explaining certain positions taken by the newspaper's editors on various events or issues (Munteanu 1999, 6).

This concept presupposed the fulfilment of certain ***criteria***, presented by the prestigious nationalist leader and reproduced in the pages of Vasile Bogdan's book:

"1. An organic feeling of Romanian unity, as manifested by Paul Iorgovici, Dimitrie Ţichindeal, Eutimie (Eftimie – *a.n.*) Murgu, Mocioneştii;

2. an inherent attachment to the dynasty that made the nation whole (Hohenzollern-Sigmaringen – *a.n.*) and symbolised this unity, as this attachment was manifested by the Restoration movement, which started here, in Banat;

3. a tolerance towards the neighbouring nations, with whom we have achieved a civilization here, and who must accept and prefer, on this land, Romanian rule, without coercion;

4. an iredent (irident, national – *a.n.*) feeling, which the other Romanians cannot have, to the same extent, who have not left, like us, relatives, brothers, sisters beyond the unjust borders, over which we are not allowed to trade, not even temporarily" (Bogdan 1999, 173).

5. The perception of the daily newspaper *Vestul* on Romanian-French relations (February-May 1932)

On 4 February 1932, ***the Conference on Disarmament*** opened in Geneva under the chairmanship of the former Labour minister Henderson (Great Britain). Representatives of 64 countries from all continents were to attend. Five prime ministers, 24 foreign ministers, 28 generals, 15 admirals, numerous ambassadors and consuls, etc. attended the conference, but the most important delegates (MacDonald – Great Britain, Laval – France and Brüning – Germany) were absent, giving the impression that "none of the states is serious about disarmament". Discussions centred on the problem of disarmament of the Soviet Union and its neighbours, Great Britain and France (Vestul 1932, no. 447, 4).

Nicolae Titulescu became the first Vice-President of the Conference on Disarmament, with a total of 14 Vice-Presidents elected (Vestul 1932, no. 448, 4).

On the basis of information received from the main European capitals, at the beginning of February 1932 the editors of the newspaper *Vestul* came to the extremely pertinent conclusion that the Romanian Minister of Finance had not received the expected loan from France, because "the present regime is regarded as unstable and is considered an adventure" (Vestul 1932, no. 448, 4).

In February 1932, the pages of *the West* saw the start of a genuine press campaign in favour of a coherent foreign policy, in line with traditional lines of action. The articles printed by Gh.I. Demian, which analysed in detail the "slippages" of the Iorga-Argetoianu cabinet in international relations, and proposed concrete solutions to remedy the errors made, were pleasantly surprising.

For example, in the article entitled ***Our Foreign Policy***, the editor mentioned that Germany and Italy were feverishly preparing for war and that, for this reason, vigorous diplomatic action was needed to strengthen existing alliances. The premise was that Romania was of considerable importance in Eastern Europe and it was vital to maintain special relations with France. The compromise with Germany was considered a dangerous action, and it was suggested to regain the confidence of "our big sister", even through a more effective propaganda organized by the Romanian state abroad (Vestul 1932, no. 448, 3).

The second article signed by Gh.I. Demian (entitled ***Romania abroad***) was a complement to the first, emphasizing the very important role of foreign propaganda. According to his conception, moral propaganda should replace periodicals, brochures or books distributed abroad. It was absolutely necessary that foreigners be correctly informed about our country's domestic policy by diplomatic and consular agents "well trained and devoted to the interests of the country and its nationals". A negative example are the statements made by the Romanian Minister of Finance in Rome, Paris and London, "statements without any sincerity and which cannot inspire any confidence". Similarly, the staff of the Romanian legation in Rome was made up only of Italians, who did not even know Romanian, while Romanian applications were rejected on the grounds of lack of vacancies. Ghica, the head of the legation in Rome and Romania's Foreign Minister, was crit-

icised for this, as he set himself up as an Anglophile, launching a campaign against Nicolae Titulescu (Vestul 1932, no. 451, 1, 4).

The newspaper *Vestul* also brought to the attention of its readers the enthusiastic statements of the former French Prime Minister, Raymond Poincaré, on the proposal to set up an international army alongside the League of Nations, a force that would have been able to ease tensions in the Far East (Vestul 1932, no. 453, 3).

Eventually, Romania managed to obtain a massive loan from the French state. According to the editors of the newspaper *Vestul*, it was almost certain that, on 10 February 1932, Stănescu, the director general of the State Monopolies Regie, had signed – in Paris – the documents necessary to grant a loan of 100 million French francs, equivalent to 650 million lei, for which he had been negotiating for several weeks. The loan was granted for a short term (9 months) and was guaranteed by the R.M.S. (Vestul 1932, no. 454, 4).

It can be seen that France did not want to "punish" its main ally in south-eastern Europe, but by refusing to grant this loan to the Romanian Minister of Finance, Constantin Argetoianu, Paris was trying to draw Bucharest's attention to the fact that the Romanian-German negotiations, with a view to concluding a long-term treaty, tended to deteriorate Romanian-French relations.

The hasty economic and diplomatic measures of the Iorga-Argetoianu cabinet, the dilettantism and the doublespeak had brought the country into an extremely difficult situation. In this respect, the article entitled, suggestively, ***Romania's Economic Isolation*** by Liviu Iuga, which appeared in the 16 February 1932 issue of the newspaper *Vestul,* deserves special attention. It deplored the difficult economic situation of our country, which had impressive natural wealth, considerable stocks of wood, grain and oil and a very large herd of cattle and pigs. The editor felt that the Iorga government had lost the outlets in France, Italy, Poland, Hungary, Austria and Czechoslovakia, with cattle being the most affected. The cabinet in Bucharest was also critical of the openly unfriendly treatment of paper and sugar trusts and cartels (Vestul 1932, no. 456, 1).

By mid-February 1932, the noose was tightening around the government, which was subjected to a series of criticisms, justified in fact, both for its domestic and foreign policy. Thus, on 14 February 1932, the delegation of the Chemist Youth (an important faction of the National Peasant Youth) was received in Bădăcin by Iuliu Maniu, the leader of the National Socialist Party, who complained about the harassment to which all the opposition parties were subjected, and almost certainly asked for a rapid return to government. On the other hand, during the same day, Nicolae Titulescu was in audience at the Royal Palace, where, according to reliable sources, there were extensive discussions about the foreign policy directions of the Romanian state. Before returning to Geneva, Titulescu announced his intention to hold an exposition on our foreign policy, "which will be attended by all the members of the government, the heads of the opposition parties, part of the Romanian diplomatic corps, as well as the senior officials of the foreign ministry" (Vestul 1932, no. 456, 1, 4).

Nicolae Titulescu, a highly experienced diplomat, newly re-elected as head of the League of Nations, was the person most entitled to criticize all the errors and dysfunctions in foreign policy, which tended to isolate Romania from its great Western allies, first of all France, thus becoming an easy prey for the revisionist states in the region, supported, openly or discreetly, in their efforts by Italy and Germany.

In its issue of 18 February 1932, the daily newspaper from La Bagnat drew attention to another sensitive point in Romanian-French relations (the problem of seasonal workers, especially from Bessarabia). These workers had left for France in 1930, taking up contracts negotiated with the Paris government in agriculture or forestry, contracts valid for one year. When the contracts expired, many were left on the road without even the money to return home. The French cabinet provided them with free train tickets to Timişoara, but "the last transport to arrive from France, 26 workers, mostly from Bessarabia and the Old Kingdom, are wandering the streets of Timişoara, begging for mercy from passers-by and the City Hall..." (Vestul 1932, no. 458, 4).

Even if it was impossible to blame the Iorga-Argetoianu government for the conclusion of these labour contracts, it was nevertheless criticized, "between the lines", for not finding solutions for the reintegration of agricultural workers into Romanian society, who, coming from poor areas of our country, ended up leading a precarious existence.

In the series of Romanian-French cultural contacts, the lecture entitled "Proposal on Modern-

ism", given by the Doctor of Law I. Țenchea, at the meeting of the French Circle of Timișoara, held in the reading room of the Lloyd Club (Lloyd Palace, first floor), on the evening of February 24, 1932, is undoubtedly part of the series (Vestul 1932, no. 464, 3).

Timișoara also had a French consulate, and there are 8 other consulates in the Banat metropolis, equally important.

The *West/Vestul* newspaper was also closely following the attitude of the French government at the Conference on Disarmament. Thus, in order to obtain a common attitude of the Allied States, Tardieu, who returned to Geneva on 2 March 1932, had very important meetings with the representatives of Czechoslovakia (Beneš), Yugoslavia (Marinković), Greece (Antoniade) and Poland (Zaleski), and then with the British (Simon) and Italian (Grandi) Foreign Ministers, with whom he discussed the need for close cooperation between the Great Powers at the conference. In the afternoon of the same day, he discussed with the representatives of Germany, Austria and Hungary the "demand for equal rights for the disarmed states in the arms limitation issue". On the one hand, Tardieu stated, in a clear tone, that "France will under no circumstances recognise the claims of the disarmed states, but that it is willing to allow this question to be discussed in the conference", and on the other hand, the French representative was determined "not to wait any longer for the outcome of the general elections in France and the presidential elections in Germany" and "to obtain – as soon as possible – a decision of the conference on questions of principle" (Vestul 1932, no. 470, 4).

So France was determined to impose its views on disarmament on its smaller allies in the centre and east of the continent as well as on the Great Western Powers.

Tardieu's talks in Geneva and Paris, devoted to the speedy solution of the economic problems in Central Europe, had as their final goal the achievement of an economic agreement between the Small Entente, Austria and Hungary, a fact also pointed out by the editors of the newspaper *Vestul* (Vestul 1932, no. 472, 4).

In the meantime, the French press has resumed its attacks on the Iorga government as a serious mistake. The 6 March 1932 issue of the daily newspaper from Banat reprinted the comments of the French newspaper *Journal des Débats* on the new cabinet in Bucharest, criticising to some extent the populism of its predecessors: Marshal Averescu, "who symbolised – at one time – all the hopes of the nation"; the Nationalist leader Iuliu Maniu, who also enjoyed wide popularity. These failures led a number of apolitical intellectuals to trust the "technical" Iorga-Argetoianu cabinet, which was not obliged to answer to political clientele and which had to "govern only in the general interest of the country". Despite the difficulties caused by the economic crisis, in just a few months "everyone was convinced of the mistake that had been made" (Vestul 1932, no. 473, 4).

Tardieu's project to create an economic bloc of the Danube states was the subject of much attention in the far-left press in France, as it was seen as a threat to the Soviet Union and an "outstretched hand" to Germany, but its real purpose was overlooked: to rebuild the economies of these countries, which were mainly agricultural and deeply affected by the crisis. In this respect, the 15 March 1932 issue of the newspaper *Vestul* pointed out that the Parisian communist newspaper *Humanité* was convinced of the pressure exerted by Tardieu to reach an agreement with Germany on war reparations, with the Weimar Republic receiving, in compensation, the old German colonies in China, and in this sense, the "separation" between Germany and the USSR was envisaged (Vestul 1932, no. 480, 4).

Romanian politicians, with democratic convictions and a European mentality, immediately realized, however, the importance of establishing the Confederation of the Danube States in order to improve the economic situation of the region and to establish a general climate of peace and security. Of particular note is the statement by the Nationalist-Partist leader Iuliu Maniu on the prospect of forming this confederation, which was transmitted by the South-East Agency in Paris and published in all the French newspapers. Maniu considered that this project was the surest means of getting Eastern Europe out of its predicament and could form the basis for other, broader arrangements. Also, as the Tardieu plan was not politically conditioned, it excluded from the outset "any discussion of a possible revision of the treaties" (Vestul 1932, no. 483, 4).

The project initiated by André Tardieu was analysed and commented on at length by a well-known editor of the daily newspaper, Gh.I. Demian, who also gave a brief history of the project, presenting

its international implications to readers. The issue of "tightening and developing economic links" between the states of the Danube basin, through preferential tariffs, has been raised several times since 1920. The Tardieu project had as its main aim to improve the economy of the predominantly agrarian Danube countries, which were the hardest hit by the economic crisis. The project would lead to an increase in the movement of goods, which would also benefit the industrial countries. The editor pointed out that the Tardieu project had been met with hostility in some countries, particularly Germany, which had recently been promoting an anti-French, vindictive foreign policy. German diplomats tried to take advantage of the discontent of Austria and Hungary by launching the Austro-German customs union project in the spring of 1931, which was stopped by France and its Eastern European allies. According to Demian, "***a Danube economic bloc under the aegis of the Great Powers or the League of Nations*** would – as a result – limit Germany's sphere of influence and thus prevent the realisation of its political goals". Germany was trying to block, by all possible means, the realisation of the Danube bloc by proposing to Austria the application of differential tariffs and to Romania the rapid entry into force of the trade agreement concluded a few months earlier. Romanian public opinion wanted the Iorga-Argetoianu government to postpone the application of the trade agreement with Germany, which had aroused protests in France and endangered the realisation of the project initiated by Tardieu (Vestul 1932, no. 486, 1).

In the spring of 1932, the pages of the newspaper *Vestul* reported the strengthening of Romanian-French sports relations. Thus, in the afternoon of March 23, 1932, the professional Timişoara team ***Ripensia*** was scheduled to leave for a tour in France, having signed contracts with several French football teams (Vestul 1932, no. 486, 4).

A first step in the normalisation of Franco-Romanian diplomatic relations was taken at the end of March 1932 with the meeting between Puaux and Ghika, at which the project launched by Tardieu was discussed. This meeting was considered as "***the first official act between Romania and France***, regarding the negotiations that will follow with a view to the creation of a confederation of the Danube states" (Vestul 1932, no. 490, 4).

Thus, the idea of the Danube Confederation, launched in the early 1920s by Hungary with a view to restoring the single market of the former dualist Austro-Hungarian monarchy, supported by certain French and British economic, financial and political circles, was taken up again a decade later by France, which saw it as the only way to save the Danube states from total economic bankruptcy and a rare opportunity to harmonise their interests in maintaining the territorial status quo established following the Paris Peace Conference (1919-1920) and to pacify the area.

The differences between the "Iorga wing" and the "Argetoianu wing" in the Bucharest cabinet on major issues of Romanian foreign policy have once again come to light in an interview with the Viennese newspaper *Neue Freie Presse* by C. Argetoianu at the end of March 1932, in which he tried to demonstrate that the Tardieu plan was a utopia and, even if it were put into practice, would not be of any use to the Danube countries (Vestul 1932, no. 493, 4).

However, Franco-Romanian cultural relations, both nationally and regionally, remained excellent. For example, in a letter sent to the editorial staff of the newspaper *Vestul* by Pierre Boulen, the new president of the Cercle Français in Timişoara, thanks were expressed to the founder of the publication, Sever Bocu, and its editors, who had attended the funeral of the former president of the Cercle Français and had dedicated a moving article to the deceased's personality (Vestul 1932, no. 496, 3).

The close Franco-Romanian relations, in the sports field, were reconfirmed by a series of articles dedicated to the tour undertaken by the professional football team ***Ripensia*** from Timişoara in France, published in the pages of *the West*. Thus, on 27 March 1932, ***Ripensia***'s first victory in the country of the "Gallic rooster" was recorded, in ***Montpellier***, with a score of 1-0, with a goal scored by Raffinsky, against the strongest team in France. The Montpellier team was "the only one to beat the ***CAO*** team from Oradea in the recent tournament". A new match for ***Ripensie*** was announced for 28 March 1932 in Arles, a small town near Montpellier. However, the newspaper also brought bad news for the lovers of the "round ball" sport: "the local teams ***Chinezul*** and ***CAT***, who also played abroad, were defeated by their opponents" (Vestul 1932, no. 491, 4).

All ***Ripensia****'s* matches, both at home and away, at home and abroad, turned into real footballing spectacles, thanks to the "virtuosity", the speed, the game schemes and the fair-play of its players.

The professional team from Timişoara preferred to operate extensive changes, both in terms of the

game formula, including "loans" from other teams from Timişoara or even Bucharest, and coaches, when it suffered unexpected defeats or when the tactics used on the field did not provide the expected results.

Particularly noteworthy is an extensive article dedicated to the professional team from Timişoara, printed in the May 1, 1932 issue of the newspaper *Vestul* and entitled, not by chance, ***Ripensia's tour in France. Impressions***. In the first part, the editors of the daily newspaper from Banat addressed the *causes of the first failures* recorded by this true "emblem", "visiting card" of Banat, ***Ripensia***: the insufficient technical preparation of the Timişoara team and the undeniable value of French football (Vestul 1932, no. 518, 5).

Although they were very fond of ***Ripensia***, which had often provided them with real footballing spectacles, the editors *of the West* were now discovering, with a certain stupefaction, certain syncopations in the technical preparation of the team, probably caused by frequent changes in its composition and shortcomings in the training of the reserves, while recognising the technical superiority of French football teams.

The article went on to describe the *conditions under which* ***Ripensia*** *left* for the French tour: a very long winter; negotiations with France, concluded only 10 days before the departure; lack of serious and methodical training for about 5 months; the departure of the most important players to Bucharest (Ciolac) and Oradea (Semler); a number of sick or convalescing players (Beke, Koronyi, Deheleanu, Lakatos and Bürger).

It was considered that "these organic shortcomings then had another ***effect***: the lack of confidence in the strengths of the whole team; the disappearance of any inspiration, any will to fight with a bent impetus, to counterbalance the flaws that had been pointed out; the contamination, even of the oldest and most routine players, of an almost sickly nervousness, which then, like an infectious disease, spread throughout the team, thus weakening more and more its strength of resistance and its chances of victory" (Vestul 1932, no. 518, 5).

True professionals, the editors of the newspaper *Vestul* have intuited, very well, the causes of ***Ripensia***'s failures in France, drawing attention to deficiencies in sports legislation, but also to organizational problems, both of which have equally affected the morale of professional players from Timişoara and their physical condition.

However, the sports commentators of the daily newspaper from La Vienne were also forced to recognise the *value of French football*: physical resources put to work to the point of exhaustion; methodical athletic training; robust physical constitution; play with high balls and through quick openings on the wings, without exaggerated combinations in the opponent's penalty area; disciplined players; extremely sporting, objective and generous public; first-rate foreign coaches; teams of roughly equal value (Vestul 1932, no. 518, 5).

In the meantime, the controversy about the impact of the Tardieu plan on the small and medium-sized states of Central and Eastern Europe, including Romania, continued. In solidarity with the agrarianists of the Balkans and Central Europe, the Romanian nationalist peasants viewed the plan with great sympathy. On the morning of 8 April 1932, on the occasion of a meeting of the P.N.T. senators, scheduled to discuss exclusively the Tardieu plan, Senator Alimănişteanu stressed the following:

"It is not political interests that have called us here (in a room of the Romanian Senate – *ed.*), but the agrarian interests of our country. We have to admit – regardless of any political colour – that agriculture has every interest in the realisation of the Tardieu plan. This realization could be called: customs union; confederation of the Danube states; preferential tariff, etc., but, whatever the name, the producing class sees this as the only means of improving agriculture".

At the above-mentioned conference, all speakers highlighted the advantages of the Danube confederation's plan, calling for at least two government agricultural experts to be sent to the conferences held to implement the plan, and for efforts to be stepped up in the interests of common economic interests. On the evening of 7 April 1932, Virgil Madgearu, the secretary-general of the National Communist Party, gave a conference on the implementation of the Tardieu plan to a select audience; the Nationalist leader considered that the collaboration of the Danube states was absolutely necessary. At the end of the article, the editors of the daily newspaper of Banat declared themselves intrigued by the fact that "of all the political parties, only the National (Peasant) Party is in favour of the confederation, implicitly taking a stand against personal union" (Vestul 1932, no. 502, 4).

The pragmatic approach of a plan aimed at saving the economies of the most affected states

throughout Europe considerably improved the image of the National Peasants' Party, which had been largely affected by the social movements of 1929-1930 and the poor effectiveness of the measures adopted during the first National Peasants' government, making it once again "eligible" to be called to power when the time came.

Romania's economic situation was continuously worsening, with the editors of the newspaper *Vestul* reporting, in the issue of April 10, 1932, that "the Romanian State's government bonds have fallen slightly in recent days on the Paris and New York stock exchanges" (Vestul 1932, no. 502, 4).

The memory of the crash of the New York Stock Exchange in the autumn of 1929, which triggered the great economic crisis, was still quite fresh for all the peoples of the world, so we should not be surprised by the shock felt by the Romanian public opinion upon hearing the above news.

The inability of the government of so-called "national unity" to make a statement, one way or another, on the Tardieu plan was the ideal pretext for the sovereign to make his views heard on this matter too. Thus, in the issue of *Vestul* published on 12 April 1932, we learn of a Council of Ministers held under the chairmanship of King Carol II, in the presence of Mihail Sadoveanu, President of the Senate, and Marshal Constantin Prezan, on 10 April, at the Royal Palace in Calea Victoriei, as well as the two "heads" of government (Nicolae Iorga and Constantin Argetoianu). In the meantime, having returned by plane from Paris, Prince Nicolae, who had settled at the Cotroceni Palace, resumed his position in the army and was granted a new six-month leave of absence (Vestul 1932, no. 503, 4).

The leave of absence granted to Prince Nicholas was a prelude to new diplomatic tours to which he was sent by King Charles II, increasingly annoyed by his brother's moral performance, while omitting a welcome comparison with his own family life.

Of particular interest is an ***interview*** given by Iuliu Maniu to the Hungarian newspaper *Pesti Naplo* about the integration process of the Central European states. The article, published in the Budapest newspaper and reproduced, in part, in the pages of the daily newspaper *Vestul*, begins with a veritable eulogy to the Nationalist-Tatar leader, considered the purest politician in Romania, the most taciturn person, a sure candidate for the Presidency of the Council of Ministers, the recipient of all the hopes of the Romanians and 'the greatest figure of our political life, for it is he who has brought a new style and rhythm to the life of the Old Kingdom', followed by a long quotation from the **speech of the** leader of P.N.T. He had been advocating close cooperation between the Central European states since 1924. In Maniu's opinion, Briand's plan for a European Confederation would be quite complicated and, for this reason, a first step would be the federalisation of 7 states (Austria, Hungary, Czechoslovakia, Romania, Yugoslavia, Poland and Bulgaria), by unifying customs, currency, means of transport and traffic and maintaining their national banks. This group of countries would gradually become a major economic power, obtaining very advantageous economic contracts. According to the Romanian nationalist leader, "the Tardieu plan has a great advantage in that it does not impose anything, leaving everything to the judgement of the interested states and their self-criticism", and "an ***economic confederation*** will bring Hungary closer to Romania than a personal union", being based on trust and having two negative examples from the recent past: Austro-Hungary and Sweden-Norway. Iuliu Maniu was convinced that Romania would move in this direction, in line with the Lesser Antatia and Poland (Vestul 1932, no. 505, 1, 4).

Explained by the political positioning of the editors of the newspaper founded by Sever Bocu, the praise of Iuliu Maniu's personality was not at all accidental. "Caught up" in the "fire" of the struggles to obtain the legitimate rights of the Transylvanian Romanians, increasingly marginalised under the two-party Austro-Hungarian monarchy, until the outbreak of the First World War, the Nationalist-Partist leader had radically changed his views on the plans for the federalisation of the European continent, formulated mainly in the West, in the context of the deepening economic crisis. In his view, a federation of central and eastern European states, which would be a forerunner of the great European federation proposed by Aristide Briand, could become an important "player" on the international stage from all points of view (economic, social, political, etc.). This smaller federation was able to cope with the pressures exerted by the Great Powers, particularly those of an economic nature.

The issue of Romania's debts to France was brought up again in mid-April 1932, according to the Timişoara daily. The government's **official statement** on the success of the financial negotia-

tions abroad, which had begun a few weeks earlier and had been conducted "behind closed doors", was widely commented on by financial circles in the capital. Only the Bucharest newspaper *Ordinea Nouă*, a government official, underlined the fact that France would waive, at least for a period, the interest and annuities on Romanian debts, a measure that would increase the Romanian state budget by 6 billion lei, while at the same time crediting the idea that "this action would also be supported by the former expert of the National Bank (of Romania – *ed.*), Mr. Charles Rist, who will soon arrive in Bucharest" (Vestul 1932, no. 506, 1).

So the Iorga-Argetoianu cabinet had launched a new press campaign aimed at hiding from the population the serious economic problems of the country, which the government was unable to solve, preferring to resort to the old tactic of promises to improve the existing situation, including repeated appeals to financial circles abroad.

For a variety of reasons, not least the belief that the government of the so-called National Union (in fact, a quasi-personal cabinet of King Charles II) was in a very difficult situation, with the imminent resignation of Dale foreshadowed, Palace circles were extremely worried. This explains the sudden departure of Prince Nicolas, who had been granted a year's sick leave, to Paris on 13 April 1932, accompanied by his personal adjutant, General I. Bădescu. The Prince left the country in a private plane, which took off from Pipera airfield, making a short stopover in Belgrade. Probably, in the Yugoslav capital, the brother of the Romanian sovereign met with high officials, first of all with the royal family, with whom he discussed financial issues and important aspects of international relations, which were of interest to both neighbouring states, members of the Small Entente (Vestul 1932, no. 505, 4).

Rightly considering themselves the legitimate successors to the government, the Romanian nationalists were concerned with two fundamental problems: the achievement of the confederation of the Danube states, which could be the only solution to save the economy of these countries, and disarmament, which could preserve peace at continental and global level. In this respect, also on 13 April 1932, the newspaper *Vestul* reported the departure of the General Secretary of the P.N.T., Virgil Madgearu, to Geneva to attend the **Conference on Disarmament** as an ***observer***. It was almost certain that Madgearu would get in touch with the initiators of the aforementioned confederation project. On his return home, V. Madgearu was to present a detailed report to the party leadership (Vestul 1932, no. 506, 1).

In the issue of 17 April 1932, the editorial staff of *Vestul* once again addressed the thorny issue of the Western loans needed to rebuild the Romanian economy, which had been deeply affected by the crisis, and expressed the almost unanimous opinion of the Bucharest media: the peak of the economic crisis had been passed; Romania needed a new loan from abroad to pay its internal and external debts, but this would be conditional on the return to democracy and very strict financial control (Vestul 1932, no. 508, 6).

In reality, the economic crisis reached its peak in Romania at the beginning of 1933, necessitating a new "sacrifice curve", this time the last one, and the new cabinet in Bucharest, led by the nationalist peasant Alexandru Vaida-Voevod, had to abandon foreign control over state finances and, implicitly, the economic policy of his own party ("open doors" to foreign capital), approaching, rather quickly, the economic conception of the liberals ("by ourselves"). So some newspapers in the capital, which had spoken out against the practice of taking out foreign loans "on a conveyor belt", were absolutely right.

Despite the economic disagreements between the two sides, French-Romanian relations excelled in other areas. For example, on 17 April 1932, two French police officers arrived in Timişoara, accompanied by a senior official from the Romanian Ministry of the Interior, and the guests were welcomed at the railway station by representatives of the local police force (Vestul 1932, no. 509, 1).

At least until their return to government, the National Peasants advocated the opportunities, especially economic, offered by the project of the Danube confederation, advanced by France. Thus, as early as 19 April 1932, the close collaborators of Ion Mihalache, vice-president of the National Peasants' Party and former Minister of the Interior, stated in no uncertain terms that he would visit several Western capitals, starting with Geneva (the capital of Switzerland, a country with perpetual neutrality, proclaimed since the 13th century, a status which allowed it to become a veritable "arena" for discussion for all interested parties and, at the same time, the seat of the League/Society of Nations, an international body designed to "extinguish" hotbeds of conflict and maintain

peace), after the end of the parliamentary session (Vestul 1932, no. 510, 4).

At the same time, Nicolae Titulescu, Romania's plenipotentiary minister in Geneva, told the national news agency (*Rador*) that he had no mandate from the Iorga-Argetoianu cabinet to negotiate for an external loan, although such a rumour had already spread (Vestul 1932, no. 510, 4).

Undoubtedly, Titulescu's statement reflected reality, given his relations with the Romanian government, marked by offenses against the illustrious diplomat.

With the worsening situation of large categories of budget workers, an urgent external loan was needed to pay outstanding salaries and pensions. On 18 April 1932, Roger Auboin returned unexpectedly to Bucharest and immediately made contact with the Governor of the National Bank, Constantin Angelescu, followed by a lengthy ***meeting*** with the Minister of Finance, Constantin Argetoianu. According to the editors of the daily newspaper, Argetoianu was subsequently received in audience by King Charles II (Vestul 1932, no. 510, 4).

Thus, the problems discussed by Argetoianu with Auboin, a former foreign expert at the B.N.R., were very serious, thus explaining the haste with which the "strong man" of the "new course" requested an audience with the Romanian sovereign.

The capital's press was very interested in the arrival of another foreign financial expert, Charles Rist, Roger Auboin's deputy, who was also due to have a ***meeting with*** C. Argetoianu, but the "shadow" of N. Iorga at the helm of the government had already decided categorically against contracting a new foreign loan (Vestul 1932, no. 512, 4).

A true political chameleon, Constantin Argetoianu used a double language, being aware of the inability of the cabinet in Bucharest to make a foreign loan on favourable terms, due to the worsening economic crisis worldwide and the discrediting of the Romanian government both in Western financial and political circles and in the eyes of domestic public opinion.

In the April 22, 1932 issue, the editors of the newspaper *Vestul* reported on the burning issue of the foreign debt coupon. Argetoianu promised that all overdue coupons would be paid without delay and announced that the problem of our country's older debts would be solved as soon as possible by a broad international effort (Vestul 1932, no. 512, 4). One can easily observe that, on the one hand, Argetoianu was trying to reassure the population about the payment of civil servants' salaries as soon as possible, and on the other hand, he was trying to convince Gheorghe Brătianu (who was increasingly blaming the authoritarian tendencies of the monarch) that the negotiations on the "extinction" of Romania's debts to the Allies had entered "the straight line", although these statements were completely wrong.

The National Peasants still saw the Tardieu Plan as the only solution to the economic and, in the alternative, political problems of the Central and Eastern European states. Thus, on 21 April 1932, G.G. Mironescu, former Prime Minister, announced his intention to go abroad to treat his health problems and to discuss the question of federalisation of the Danube states (Vestul 1932, no. 513, 4).

At the end of April 1932, the editorial staff of the newspaper *Vestul* brought to the attention of its readers the issue of the foreign loan for the recovery of the Romanian economy, amounting to 8 billion lei, as well as the planned financial reform. Both issues were discussed at the conference held on 25 April 1932 at the Ministry of Finance, attended by Argetoianu, Rist, Auboin, Levèvre (the French railway expert) and several senior officials from the Ministry (Vestul 1932, no. 515, 1).

Although he had previously been categorically against taking out a new foreign loan, Constantin Argetoianu finally accepted the foreign experts' proposal to lend to the Romanian government, which was obliged to radically reform the country's finances.

From the pages of the Timişoara daily we learn that the Romanian Minister of Finance, C. Argetoianu, acted without the knowledge of the President of the Council of Ministers, N. Iorga. For example, only C. Argetoianu and a few of his close friends had been informed of Ch. Rist's arrival in the capital on 24 April 1932, and the outcome of the meeting between Argetoianu and Rist had not yet been revealed. Received in audience by the Sovereign on 25 April 1932, "the two statesmen (Iorga – Prime Minister and Argetoianu – Minister of Finance – *n.n.*) ***reported*** to the King on topical issues, as well as a ***report*** on the meeting with Mr. Ch. Rist, the National Bank expert". It was no longer a surprise to anyone that King Charles II often exceeded the powers enshrined in the Constitution, intervening directly and often even brutally in the reso-

lution of pressing economic and political problems (Vestul 1932, no. 515, 4).

In its April 28, 1932 issue, the newspaper *Vestul* reported to its readers that the government was once again forced to call in foreign experts. Two days earlier, Charles Rist and the other foreign experts had started the **financial conferences**, which had four main aims: "to intensify stabilisation; to simplify public administration; to coordinate state, county and municipal debts; and to increase the state's ability to pay by raising revenue". After **an intimate meeting between the** French experts and the director of the National Bank of Romania, a **meeting was** held on 25 April 1932 at the Ministry of Finance, attended by the Minister of Finance (Argetoianu), two undersecretaries of state (Brătescu and Mihăilescu), several Romanian experts and directors of the Ministry, and on the foreign side – Ch. Rist (president of the French delegation), Brailley (financial expert of the French Ministry of the Army), Julien Goutier (direct taxes expert), Jules Richard (contributions expert), Poisson (public accounting expert) and other French experts. The foreign experts were to produce an official report on Romania's economic and financial situation within two weeks. Also on 25 April, Auboin and Giraud had a long meeting with the director of the National Bank of Romania, "with a view to obtaining an external loan for the State and for private individuals" (Vestul 1932, no. 516, 4).

In conclusion, the French had come to Bucharest with an impressive delegation of financial experts, willing to grant a substantial credit, not only to the state sector, but also to the private sector, as the Romanian government was obliged to apply drastic economic and financial measures. The talks were undoubtedly long and difficult, due to Romania's precarious economic situation.

The French positions on various levels were also strengthened at territorial level in the last week of April 1932. For example, after the departure of the German consul (Dr. Busse), the dean of the consular corps in Timişoara became Pierre Boullen, the French consul. In his new capacity, P. Boullen "***visited*** the heads of local authorities and institutions, as well as the Society of Minority Journalists" (Vestul 1932, no. 516, 4).

It is worth mentioning that, during the interwar period, nine consulates functioned in the city on the banks of the Bega river, and relations between the French and German consulates were generally cordial, at least until the National Socialist regime was installed in Berlin.

In the last days of April 1932, the central and local press announced the extension of the Romanian-French economic collaboration. This collaboration consisted primarily in the granting of substantial loans by France, but there was also a reverse side to the coin: joint Franco-Romanian commissions were to monitor very carefully the construction of Romania's budget, which was to be subject to a strict savings regime. Thus, on 27 April 1932, a **meeting took** place in the capital between Ch. Rist (president of the French delegation), C. Angelescu (governor of the National Bank) and Stoicescu (director general of monopolies). In the meantime, ***a general review of the budget*** had begun at the Ministry of National Defence, the preparatory work being led by Partenie (Undersecretary of State at the Romanian Ministry of National Defence) and Brailley (delegate from the French Ministry of National Defence) (Vestul 1932, no. 517, 4).

At the beginning of May 1932, the newspaper *Vestul* presented in its pages the ***tasks of the financial experts***: Charles Rist, assisted by Professor Tutuc (permanent delegate administrator of the Depreciation House) and Em. Giuan (director of public debt), would study the problem of public debt, direct and indirect contributions; M. Brailley (Comptroller General of the Army), supported by the Secretary General and the Comptroller Advisor of the Ministry of the Army, would analyse the structure of the budget of this department; seconded to the General Directorate of State Accounting and the Directorate of the Movement of Funds, André Poisson (Inspector General of Finance) and Eugène Marquais (Financial Administrator) would work with three directors (I. Banciu, I. Filipescu and D. Popa); attached to the Direct Contributions Directorate, Julien Goutier (Direct Contributions Inspector) was to work with Director Iordan Ştefănescu; attached to the Indirect Contributions Directorate, Jules Picharles was to work with Directors Şt. Bogdănescu and I (Vestul 1932, no. 518, 12).

From the above, we deduce that French financial experts considered that the reduction of public debt should be combined with an increase in direct and indirect contributions to the state budget.

In the same issue, the daily newspaper from Banat reports the comments of the Bucharest newspa-

per *Curentul*, which expressed the point of view of right-wing political circles in our country. The newspaper criticised the intention of French experts to strengthen the state budget by introducing ***new taxes***, considering that "this new taxation would not be a salutary solution for the country's general economy, because, first of all, it is absolutely necessary to reduce expenditure". Similarly, *Curentul* presented Marshal Alexandru Averescu's opinion on the unconstitutionality of the involvement of foreign experts in the reduction of the general budget of the Romanian state (Vestul 1932, no. 518, 12).

Reading between the lines of this article, we can perceive a solidarity, at least partial, of the editorial staff of *Vestul* with the general opinion of the newspaper *Curentul* and with the opinion expressed, without mincing words, by Averescu, leader of the People's Party, once again in conflict with the liberals who supported the cabinet of the so-called national union.

The newspaper founded by Sever Bocu announced the **visit of** the leading nationalist peasant leaders Ion Mihalache (former Minister of the Interior) and Virgil Madgearu (former Minister of Industry and Trade) to Geneva on 23 April 1932, to the President of the League of Nations (the Frenchman Paul Boncour), the three of them having **lunch with the** British Prime Minister (Ramsay MacDonald). From the pages of *Vestul* we learn that, "after their **conference** with Mr. Beneš (Czechoslovak Foreign Minister), the two leaders of the P.N.T. will **visit**, in turn, Mr. Henderson (President of the Disarmament Conference) and all the delegates of France, Italy and England", and "from Geneva, Messrs. Mihalache and Madgearu will leave for Paris" (Vestul 1932, no. 518, 12).

The pacifist convictions and the clearly and repeatedly expressed desire of the National Peasants to establish good neighbourly and friendly relations with both the Great Powers and the small and medium-sized states in Europe cannot be doubted. At the same time, we should not be surprised that two former ministers with a wealth of activity, exponents of the (left-wing) peasant wing, have been assigned to go to the French capital, where they were almost certainly going to hold a series of meetings on two fundamental issues: the reform of the state budget and the implementation of the Tardieu Plan. Both topics discussed were aimed solely at saving the national economy from imminent disaster.

In its issue of 6 May 1932, the daily newspaper *Vestul* revealed ***the real purpose of the presence in the country of the Commission of Financial Experts***, led by Rist and Auboin: "reorganisation of the collection system; levelling of taxes in line with receipts; ensuring stabilisation; redemption of foreign coupons; payment of state debts, contracted both at home and abroad". To the **domestic debts** of 11 billion lei, the **state's debt to pensioners and unpaid civil servants**, 1.2 billion lei, must be added, with the Romanian economy on the verge of collapse (Vestul 1932, no. 520, 1).

Expressing the point of view of the National Peasants of Banat, and, implicitly, of the central leadership of the P.N.T., the newspaper *Vestul* was among the few publications that tried to unravel the "mystery" of the urgent arrival of foreign financial experts in Romania. The "secrecy" surrounding the discussions at the Ministry of Finance was doubled, surprisingly, by the late information of the President of the Council of Ministers, Nicolae Iorga, about this unannounced visit. Moreover, on numerous occasions, the local and central media had reported serious dysfunctions in the functioning of the "national unity" government.

In its issue of 7 May 1932, the Timișoara daily newspaper briefly presented the solutions put forward by the French financial experts, and the attitude of the People's Party towards the international commission. The foreign experts considered that by applying two methods (rationalisation of receipts and payments, general and increasing savings), the budget deficit at the end of 1932 would not exceed 1.5 billion lei. General Brailley (the French army's financial expert) was convinced that, due to the considerable drop in the price of hay and meat, the budget of the Ministry of National Defence could be reduced in these chapters. On the other hand, Octavian Goga's and Marshal Alexandru Averescu's officials were virulently attacking the foreign experts (Vestul 1932, no. 521, 4).

It is worth mentioning the very cold relations between Sever Bocu and Octavian Goga, who were very close before the Great Union, the peasant leader from Banat being extremely disappointed by the "pale" reaction of "the poet of our misery" to the division of Banat, especially between Romania and the Serbo-Croatian-Slovenian Kingdom. Dissatisfied with the increasingly critical attitude of the old Marshal Averescu towards the Liberals and

the "concentration" government, King Charles II was able, quite quickly, to persuade Goga to leave the People's Party and found a new political party with a right-wing orientation and some programmatic points with extremist overtones.

An article in the newspaper *Vestul* of 8 May 1932 announced that the foreign experts had decided to **pay salaries and pensions** for the month of May 1932, including in the "annexed provinces", as well as the intention of the Rist commission to publish, on 20 May 1932, "**the results of its findings**, together with its **proposals for improving the financial situation**" (Vestul 1932, no. 522, 4).

Therefore, the problems discussed by the Commission of Financial Experts abroad could no longer be hidden from the Romanian public opinion for much longer, and the payment of outstanding salaries and pensions had to be made a priority.

From the issue of the newspaper *Vestul*, which appeared on 12 May 1932, we learn that, after 15 May, the **final drafting of the general report on the economic and financial situation of the country** was to begin, but, until the necessary data for this report had been systematized, Charles Rist was going on a three-day ***trip*** on the Danube on a royal yacht, as a guest of Charles II. This was an opportunity for Rist to "give the Sovereign **a detailed account** of his findings on the general financial situation of the country" (Vestul 1932, no. 524, 4).

The Romanian sovereign was therefore extremely concerned about the country's financial situation, having full confidence in the objective analysis carried out by the commission of foreign experts, led by Ch. Rist.

The issue of 13 May 1932 reported on Charles Rist's departure for France and the first meeting of the National Economic Council, held three days earlier. Before the meeting, Argetoianu had a long meeting with Rist. On the basis of the foreign experts' report, Rist will make public his conclusions on the economic and financial situation of our country. Having returned to Paris following the death of the President of the Republic, Doumer, Rist will initiate negotiations to improve Romania's financial situation. After a new report by the experts remaining in Bucharest, Rist "will make his final report, which will also contain the necessary solutions for the restoration of our economic and financial life". The newspaper from Banat reported on the incomplete formula of the National Economic Council, which lacked a president and four other members. At its meeting, chaired by Argetoianu, at which the rules of operation of a similar council in Germany were adopted, several members were absent: Cantacuzino, Mihalache (former Minister of the Interior), Madgearu, Garoflid, Cămărăşescu, Constantin Brătianu, Antonescu and Vasilescu-Carpen (resigned minister) (Vestul 1932, no. 525, 4).

In conclusion, the final report of the Committee of Financial Experts contained both the real data on Romania's economic and financial situation and the solutions envisaged for its recovery, all depending on the foreign policy of the new government in Paris. The ambivalence of the economic measures adopted by the Iorga-Argetoianu cabinet results, on the one hand, from the acceptance of the expertise submitted by the French commission, and, on the other hand, from the drafting of the operating regulations of the National Economic Council, which had – as a goal – "saving" the Romanian economy, following the German model.

During this period, foreign control over the Romanian economy was intensifying and was also applied locally. Thus, on 13 May 1932, Ch. Rist, the president of the French delegation, accompanied by several experts, went to Sibiu to monitor, with great attention, the situation of collections at the Financial Administration of that city (Vestul 1932, no. 526, 4). Such involvement, even if well-intentioned, could only generate hostility from public opinion and even from administrative bodies, both local and central.

The issue of the newspaper *Vestul* of 20 May 1932 informs us of the departure of the technical advisors of the B.N.R., Bolgert and Guitard (auxiliaries of Roger Auboin), to Paris, with the Orient-Express, the day before being received by Zamfir Brătescu (Undersecretary of State at the Ministry of Finance), who, speaking on behalf of Constantin Argetoianu, "thanked them for their work and the services they provided while they worked here" (Vestul 1932, no. 531, 4). It appears that the report of the commission of foreign financial experts had been finalised and had to be presented to the new French cabinet.

Also, in its issue of 24 May 1932, the daily newspaper from Banat presented the opinion of French experts from the Ministry of Finance on the **salaries of civil servants to be dismissed**. The surplus of 50,000 civil servants was to be found

"in the corps of administrative civil servants or in the corps of teachers, professors and magistrates", a problem which could be solved by "requesting a leave of absence of one year from the civil servants concerned", with the State undertaking to pay them 50% of their salary each month during the leave granted (Vestul 1932, no. 533, 4).

This was, in fact, a "stopgap" solution to curb the Romanian state's budget expenditure, foreshadowing new "sacrifice curves".

At the end of May 1932, the otherwise very serious financial situation of the Danube countries once again came to the attention of the League of Nations, and a number of experts were appointed to examine it, according to the pages of the newspaper *Vestul*. Thus, Matos (the current President of the ***Council of the League of Nations***) has appointed three experts on behalf of this body: Musy (Federal Counsellor in the Swiss Department of Finance), Frére (Belgium) and Trip (Netherlands). The ***Finance Committee*** appointed five experts, at the request of President Suvich (Italy): Norman Davies (United States), Sir Otto Niemeyer (England), Dayres (France), Dr Paul Kaempfner (Germany) and Popsisil (Czechoslovakia). Three ***government experts*** were also appointed: Sir Leith Ross (England), Prof. Beneduce (Italy) and Peizof (France) (Vestul 1932, no. 536, 4).

The data contained in the report signed by Rist sounded the alarm on the economic situation of all the Danube states, most of which have an agricultural profile. It should come as no surprise that the experts appointed by the League of Nations to examine the report represented Western and Central European countries with a strong industry and which had, at least until then, proved their ability to remedy the effects of the crisis of overproduction.

In its issue of 28 May 1932, *Vestul* announced to its readers the resignation of Roger Auboin, the technical adviser of the National Bank of Romania, a resignation which was – in all likelihood – due to friction between Charles Rist and Constantin Argetoianu. According to the editors of the newspaper, Auboin was in solidarity with the other French experts who were offended by the Romanian government's statements (Vestul 1932, no. 537, 4).

Thus, the Bucharest cabinet was violating elementary rules of conduct, causing, through its overreaction to the publication of the Rist report, a further deterioration of the Romanian-French relations.

According to the Timişoara daily's editorial staff, Roger Auboin's resignation would have put the Romanian government in an unfortunate situation, in addition to the apparently reassuring communication from the National Bank and the news of the "conveyor belt" hearings at the Royal Palace. Romanian public opinion was worried both by the financial report drawn up by Ch. Rist and by the news of Auboin's resignation, which had already been confirmed. The press release issued by the National Bank denied Auboin's resignation, claimed that the Rist report had not been discussed by the directorate and that there was no conflict between the Romanian government, the National Bank and the Ministry of Finance. Immediately after the publication of this communiqué, a long conference took place between Argetoianu (Minister of Finance) and Angelescu (Governor of the National Bank). Then followed audiences with King Carol II, closely linked to the country's financial situation: Argetoianu, Iorga and Angelescu (Vestul 1932, no. 538, 4).

The seriousness of the information about Romania's economic and financial situation, included in the Rist report, led to a general confusion of the authorities, who were no longer even able to censor the statements of Romanian diplomats. Moreover, King Charles II once again became involved in resolving the difficult internal economic situation, far exceeding his constitutional powers. Even the order of audiences at the Palace shows the sovereign's preference for the Minister of Finance, Constantin Argetoianu, his trusted man.

In its issue of 31 May 1932, the *West reported in the* British *Daily Herald* that an **international conference on reparations and currency** was to be held in Lausanne (Switzerland), with a view to restoring the European economy in general, "for the currency of every country has lately become so unbalanced that it would lead to certain disaster if this process of decomposition of financial life throughout Europe were not stopped" (Vestul 1932, no. 539, 1).

So, at European level, they were looking for the most appropriate solutions to restore national economies and to rebalance budgets, deeply affected by the crisis.

The editorial staff of the newspaper *Ouest* also followed the political situation in France closely, expressing indignation and deep regret at the assassination of the French President (Doumer) and the sudden death of the director of the International Labour Office (Albert Thomas), a body created at the Paris Peace Conference (1919-1920).

Thus, in the issue of 8 May 1932, the editorial staff of the daily newspaper from La Vienne mourned the death, in tragic circumstances, of the French president, an "old school" teacher and a true moral model, worthy of being followed by the entire French nation:

"Russian doctor Pavel Gargulow (anti-Bolshevik, former head of the Russian fascists) discharges two revolver bullets into the head of the President of the French Republic, Mr Doumer, who is present at the opening of an **exhibition** of the works of French writers who took part in the First World War on the afternoon of 6 May 1932. The famous French writer Claude Farrère and Gaston Guihard (head of the General Security of the French Republic) were slightly injured.

Undergoing cranial surgery, the old President (78) received a blood transfusion but died on the night of 6/7 May 1932. Immediately seized by the authorities, the bomber justified his act by saying that <France is doing nothing to defeat Russian Bolshevism>, and came very close to being lynched by the crowd.

The violent death of the President of France has deeply shocked public opinion in all countries" (Vestul 1932, no. 522, 4).

Although the French political scene was almost equally divided between right-wing and left-wing forces, extremist parties, which advocate political assassination, have been increasingly asserting themselves recently. One such group, with deep foreign ramifications, preferred to assassinate the French president in order to draw attention to the danger posed by the communist regime in Moscow. The practice of political assassination will spread to almost every country on the European continent.

A few days later, Albert Thomas died, as did the editorial staff of the newspaper *West:*

"In Paris, in a restaurant near Saint-Lazare station, following a diabetic crisis, on the evening of 9 May 1932, Mr Albert Thomas (Director of the International Labour Office) collapsed and died in Beaujou hospital at 11 p.m."

After this brief description of the cause of death, the readers of the Banat were also given some **biographical data:**

"born in 1878, in Champigny sur Marne; leader of French socialism; in the First World War he showed strong nationalism <in the role given to him, to organize the production of munitions (munitions – *n.n.*) for combat>; also in the First World War, he gave a series of inspiring ***speeches*** in Iasi; in 1920 he was appointed Director of the International Labour Office, at the League of Nations" (Vestul 1932, no. 524, 4).

The press organ of the National Peasant Party, which had concluded an electoral cartel with the Social Democratic Party in 1928, the *Vestul* was expressing, not by chance, its sympathy for an illustrious representative of the French and international socialist movement.

In the issue of 12 May 1932, the editorial staff of the Timişoara daily reported on the **results of the elections in France**, noting the ***success of the left-wing parties*** in the seats where a *ballot* had been declared. It was rightly considered that the resignation of the Tardieu government was imminent and that E. Herriot would be charged with forming a new cabinet. The results, added together, of both elections were as follows: conservatives – 5 seats; republicans – 130 seats; left republicans – 63 seats; radical republicans – 61 seats; radicals and radical-socialists – 150 seats; socialist republicans – 50 seats; socialists – 130 seats; dissident communists – 11 seats; communists – 10 seats. However, the results were still missing for 5 seats, "harvested" from the colonies of Guyana, Guadeloupe, the French Indies and Réunion (Vestul 1932, no. 524, 4).

This reconfirmed the slight rise of the left-wing forces, against the emotional background of the violent death of the President of the French Republic, Doumer.

Following a ***meeting*** of the National Assembly held on 12 May 1932, between 14^{00}-16^{45}, Lebrun was elected **President of the French Republic**. Of the 828 *votes* cast, Lebrun obtained 633 (i.e. 76.45%), while his opponents received much lower percentages: Fauré – 114 votes (~13.77%); Painlévé – 12 votes (0.14%); Cachin – 8 votes (0.09%). It should be remembered that 49 voting lists remained blank (Vestul 1932, no. 525, 4).

This veritable revival of the French left was also evidenced by the election of Lebrun as President of the French Republic by a large majority until the proclamation of the Fifth Republic under Charles de Gaulle, France being a parliamentary republic.

In an article published on 14 May 1932, *Vestul* announced to its readers about the ***funeral*** held

at the Romanian Patriarchate on 11 May "for the repose of the soul of President Doumer", a solemnity attended by King Charles II (Vestul 1932, no. 526, 4).

Romania's attachment to France was thus reaffirmed, manifested at the highest level (the Royal House), despite the ambivalent attitude of some government circles in Bucharest, which had thus undermined the excellent bilateral relations and even the alliances initiated by France, of which Romania was a member, alliances that advocated maintaining the territorial status quo established at the end of the First World War.

After stating that the French journalist Géo London, a contributor to the newspaper *Le Journal*, had arrived in the capital by plane on 14 May 1932, having visited Romania a few weeks earlier and crossed Bessarabia on that occasion, the editorial staff of the daily newspaper from Banat was intrigued by the purpose of his visit (Vestul 1932, no. 527, 4). The mystery surrounding the visit of the French journalist led to the appearance of several rumours, the most credible being linked to the departure of the technical advisors of the B.N.R., Bolgert and Guitard, and the negotiations for the signing of the Romanian-German trade agreement.

The 26 May 1932 issue of the newspaper *Vestul* featured, on its front page, an interview with the *Paris Midi* newspaper by Herriot, the possible future Prime Minister of France, two days earlier. The interview underlined Herriot's intention to form a broad republican union and set out the main foreign policy guidelines: defence of France's imprescriptible rights under the treaties and agreements freely signed, with reference to the Young Plan; priority given to security until solid international guarantees were obtained; a very cautious policy towards Germany, without excesses (Vestul 1932, no. 535, 1).

Herriot therefore launched the idea of a broad coalition government, determined to implement the economic decisions adopted by international conferences, including those less convenient to France, while continuing to advocate, on the one hand, a security "barrier" around the French state and its smaller allies in Central and Eastern Europe, and, on the other, a relaxation of Franco-German relations to limit the extraordinary rise of the National Socialists led by Adolf Hitler.

In the issue of 27 May 1932, the Timişoara daily informed its readers about the **meeting** between Tardieu, Herriot and Flandin at the Elysée Palace, in the presence of the President of the French Republic, Lebrun, which took place for two hours on 25 May in a semi-secret manner. The editors of the newspaper *Ouest* assumed that Tardieu had told Herriot of the Paris cabinet's position on the main foreign issues (the Disarmament Conference, the Lausanne Conference on war reparations, the serious situation of the Danube states, etc.), and that Herriot was certain to be appointed Prime Minister (Vestul 1932, no. 536, 4).

Such a meeting was of particular importance, as it demonstrated the new French Prime Minister's willingness to continue the foreign policy promoted by his predecessor, and also established the lines of good cooperation between the President of the Republic and the President of the Council of Ministers, which was indispensable in a context where the economic crisis was beginning to show its "fangs" in France.

The issue of the newspaper *Vestul* of June 2, 1932 was dominated on the front page by an article whose content surprised no one, entitled ***The collapse of the dictatorship!!! The dismissal of the government***. From this article we learn that on 31 May 1932, at 5 p.m., **a cabinet meeting was held** at the Royal Palace, chaired by Charles II, with all the ministers and only one undersecretary of state (Zamfir Brătescu, from Finance) present. After **the King's address**, the Council of Ministers discussed for three hours various proposals and solutions concerning the *payment of civil servants' salaries* and *army salaries*. The King called for urgent solutions. The departure of Argetoianu, Ghica and Cantacuzino was followed by a **private audience** requested by Nicolae Iorga, during which the Prime Minister pleaded for a further reduction in salaries and asked for the firm support of the Crown, a solution rejected by the King. Consequently, Iorga drafted **a letter of resignation from the government**, which was accepted by the sovereign, who "thanked the government for the work and spirit of sacrifice it has shown in such difficult times". Iorga then sent a **communiqué** to the press, in which he stressed that "the government, unable to pay current and outstanding salaries, which amount to a considerable sum, and, above all, being unable to resort to radical solutions without the support of a strong party, found it appropriate to submit its resignation, which was accepted". Disillusioned, Iorga left for home on foot, head-

ing for Vălenii de Munte, where he had founded a Popular University. The ***National Peasants' Party*** had mobilised itself in an exemplary manner, the meetings of the leaders of this party taking place at G.G. Mironescu's house: Mihai Popovici was in the capital, Iuliu Maniu was expected to arrive in Bucharest on the morning of 1 June 1932, Mihalache was telegraphed to arrive in the country, and Madgearu was due to arrive on the evening of 31 May 1932. In a conference chaired by I.G. Duca, the ***National Liberal Party*** declared itself against a government of concentration, declaring itself ready to assume the formation of a new government. King Charles II did not give up his plans lightly, telegraphing Nicolae Titulescu to the country to form a new cabinet of national concentration. Despite these broad movements on the political scene, "Al. Vaida-Voevod had a very good chance of becoming ***Prime Minister***, as his name figured in the Sovereign's discussions with Dr. C. Angelescu (Governor of the B.N.R.)" (Vestul 1932, no. 541, 1).

From this article we deduce that King Charles II was once again exceeding his constitutional powers (which were, in any case, quite broad), forcing the government to adopt some urgent economic measures. In fact, a year earlier, the Romanian sovereign had imposed a government of so-called national union, led by Nicolae Iorga, his teacher, assisted by Constantin Argetoianu, a proponent of authoritarian solutions, an intimate collaborator of the king. Now, the internationally renowned scholar, who had agreed to lead a government without the firm support of a political party, was sacrificed "on the altar" of Charles II's personal ambitions. A new government of national concentration, presided over by the great diplomat Nicolae Titulescu, another possible "puppet" in the hands of the "puppeteer" at the Royal Palace, was already in the offing, but neither the Liberals nor the Nationalists were willing to support such a "stopgap" solution, and they favoured a cabinet with broad parliamentary support from a representative political party. The name of Alexandru Vaida-Voevod, a nationalist peasant, who was very close to the leader of the party (Iuliu Maniu), at least until that moment, was increasingly being put forward, but the opinion of the governor of the National Bank was also quite important in this respect.

6. Conclusions

The revisionist states of South-Eastern Europe (Hungary, Bulgaria and, later, the USSR) had, during the period under study, the unconditional support of a major totalitarian power, which practised a revisionist and revanchist discourse (Italy).

In this unfavourable international context, the states of the Little Entente, counting on the help of France, "closed ranks", in other words reacted – in categorical terms – to all attempts to circumvent the provisions of the peace treaties concluded in 1919-1920 and to undermine the role played by the League of Nations in the peaceful settlement of disputes between the states of the world. The Small States were to join, together with other Danube states, in a series of economic federations, considered to be "saviours" (customs unions, preferential customs tariffs), at the proposal of the Great Powers, but disputes between them over the fairness of the plan formulated by each and the categorical opposition of some of the states directly concerned led to the dismal failure of these projects.

***

The main objective of Romania's foreign policy throughout the interwar period was to maintain the borders drawn at the end of the First World War, shared by all political parties, except the Communist Party, affiliated to the Third International. Making the League of Nations a reliable defender of peace and stability and promoting regional alliances (the Little Alliance and the Balkan Alliance) were intended to discourage revisionism in Eastern Europe. Our country's participation in the Conference on Disarmament proved the interest of Romanian diplomacy in this "burning" issue, at a time when the defeated states were claiming the right to arm themselves within the same limits as the victorious Great Powers in the First World War.

***

In the pages of *Vestul* newspaper, the main aspects of the Romanian-French relations during this period were presented and analysed with great competence and objectivity, insisting on the economic projects advanced by France to save the agricultural states in the Central and Eastern European area. At the same time, some of the rough edges in the relations between the two countries were highlighted, caused by the tendency of some government circles, coordinated by Constantin Argetoianu, to establish privileged economic relations with Germany. Nor were political, cultural, technical-scientific or other relations omitted, which were still maintained at a very high level.

Bibliography

Bogdan 1999: V. Bogdan, A troubled destiny. Sever Bocu (Timişoara 1999).

Campus 1980: E. Campus, From Romania's foreign policy, 1913-1947 (Bucharest 1980).

Campus 1997: E. Campus, The Little Understanding, 2nd edition (Bucharest 1997).

Campus 1988: E. Campus, Small and medium-sized states in central and south-eastern Europe in international relations. The first half of the 20th century (Bucharest 1988).

Ciachir 1998: N. Ciachir, The History of International Relations from the Westphalian Peace (1648) to Contemporary Times (1947) (Bucharest 1998).

Ciachir 1996: N. Ciachir, The Great Powers and Romania (1856-1947) (Bucharest 1996).

Di Nolfo 2007: E. Di Nolfo, Introduction to the History of International Relations (Bucharest 2007).

Duroselle 2006: J.-B. Duroselle, History of International Relations, vol. I (1919-1947) (Bucharest 2006).

Leuştean 2015: L. Leuştean, An International History of Europe in the 20th Century, vol. I (1919-1945) (Iasi 2015).

Moisuc 1991: V. Moisuc, The Premises of Romania's Political Isolation, 1919-1940 (Bucharest 1991).

Munteanu 1999: I. Munteanu, Sever Bocu (1874-1951) (Timişoara 1999).

Nanu 1993: F.C. Nanu, Romania's Foreign Policy, 1919-1933 (Iasi 1993).

Titulescu 1994: N. Titulescu, Romania's Foreign Policy (Bucharest 1994).

Vestul 1932, no. 447: Vestul, Timişoara, year III, no. 447, Friday, 5 February 1932.

Vestul 1932, no. 448: Vestul, Timişoara, year III, no. 448, Saturday, 6 February 1932.

Vestul 1932, no. 451: Vestul, Timişoara, year III, no. 451, Wednesday, 10 February 1932.

Vestul 1932, no. 453: Vestul, Timisoara, year III, no. 453, Friday, 12 February 1932.

Vestul 1932, no. 454: Vestul, Timişoara, year III, no. 454, Saturday, 13 February 1932.

Vestul 1932, no. 456: Vestul, Timişoara, year III, no. 456, Tuesday, 16 February 1932.

Vestul 1932, no. 458: Vestul, Timişoara, year III, no. 458, Thursday, 18 February 1932.

Vestul 1932, no. 464: Vestul, Timişoara, year III, no. 464, Thursday, 25 February 1932.

Vestul 1932, no. 470: Vestul, Timişoara, year III, no. 470, Thursday, 3 March 1932.

Vestul 1932, no. 472: Vestul, Timişoara, year III, no. 472, Saturday, 5 March 1932.

Vestul 1932, no. 473: Vestul, Timişoara, year III, no. 473, Sunday, 6 March 1932.

Vestul 1932, no. 480: Vestul, Timişoara, year III, no. 480, Tuesday, 15 March 1932.

Vestul 1932, no. 483: Vestul, Timişoara, year III, no. 483, Friday, 18 March 1932.

Vestul 1932, no. 486: Vestul, Timişoara, year III, no. 486, Tuesday, 22 March 1932.

Vestul 1932, no. 490: Vestul, Timişoara, year III, no. 490, Sunday, 27 March 1932.

Vestul 1932, no. 491: Vestul, Timişoara, year III, no. 491, Tuesday, 29 March 1932.

Vestul 1932, no. 493: Vestul, Timişoara, year III, no. 493, Thursday, 31 March 1932.

Vestul 1932, no. 496: Vestul, Timişoara, year III, no. 496, Sunday, 3 April 1932.

Vestul 1932, no. 502: Vestul, Timişoara, year III, no. 502, Sunday, 10 April 1932.

Vestul 1932, no. 503: Vestul, Timişoara, year III, no. 503, Tuesday, 12 April 1932.

Vestul 1932, no. 505: Vestul, Timişoara, year III, no. 505, Thursday, 14 April 1932.

Vestul 1932, no. 506: Vestul, Timişoara, year III, no. 506, Friday, 15 April 1932.

Vestul 1932, no. 508: Vestul, Timişoara, year III, no. 508, Sunday, 17 April 1932.

Vestul 1932, no. 509: Vestul, Timişoara, year III, no. 509, Tuesday, 19 April 1932.

Vestul 1932, no. 510: Vestul, Timisoara, year III, no. 510, Wednesday, 20 April 1932.

Vestul 1932, no. 512: Vestul, Timişoara, year III, no. 512, Friday, 22 April 1932.

Vestul 1932, no. 513: Vestul, Timişoara, year III, no. 513, Saturday, 23 April 1932.

Vestul 1932, no. 515: Vestul, Timişoara, year III, no. 515, Wednesday, 27 April 1932.

Vestul 1932, no. 516: Vestul, Timişoara, year III, no. 516, Thursday, 28 April 1932.

Vestul 1932, no. 517: Vestul, Timişoara, year III, no. 517, Friday, 29 April 1932.

Vestul 1932, no. 518: Vestul, Timişoara, year III, no. 518, Sunday, 1 May 1932.

Vestul 1932, no. 520: Vestul, Timişoara, year III, no. 520, Friday, 6 May 1932.

Vestul 1932, no. 521: Vestul, Timişoara, year III, no. 521, Saturday, 7 May 1932.

Vestul 1932, no. 522: Vestul, Timişoara, year III, no. 522, Sunday, 8 May 1932.

Vestul 1932, no. 524: Vestul, Timişoara, year III, no. 524, Thursday, 12 May 1932.

Vestul 1932, no. 525: Vestul, Timişoara, year III, no. 525, Friday, 13 May 1932.

Vestul 1932, no. 526: Vestul, Timişoara, year III, no. 526, Saturday, 14 May 1932.

Vestul 1932, no. 527: Vestul, Timişoara, year III, no. 527, Sunday, 15 May 1932.
Vestul 1932, no. 531: Vestul, Timişoara, year III, no. 531, Friday, 20 May 1932.
Vestul 1932, no. 533: Vestul, Timişoara, year III, no. 533, Tuesday, 24 May 1932.
Vestul 1932, no. 535: Vestul, Timişoara, year III, no. 535, Thursday, 26 May 1932.
Vestul 1932, no. 536: Vestul, Timişoara, year III, no. 536, Friday, 27 May 1932.
Vestul 1932, no. 537: Vestul, Timişoara, year III, no. 537, Saturday, 28 May 1932.
Vestul 1932, no. 538: Vestul, Timişoara, year III, no. 538, Sunday, 29 May 1932.
Vestul 1932, no. 539: Vestul, Timisoara, year III, no. 539, Tuesday, 31 May 1932.
Vestul 1932, no. 541: Vestul, Timişoara, year III, no. 541, Thursday, 2 June 1932.

Relaţiile româno-franceze în intervalul februarie-mai 1932, reflectate în paginile cotidianului bănăţean „Vestul”

Cuvinte-cheie: politica externă, Mica Antantă, România, Franţa, Confederaţia Danubiană, Banat, Sever Bocu.

Rezumat: Dominată de patru diplomaţi de renume mondial (Take Ionescu, Ionel Brătianu, Nicolae Titulescu şi I.G. Duca), politica externă românească interbelică a fost definită prin: rolul determinant jucat în cadrul Micii Antante; strângerea relaţiilor cu Polonia; iniţiativa convocării unor conferinţe balcanice pentru realizarea unei noi alianţe regionale defensive; atitudinea favorabilă faţă de planul Confederaţiei Danubiene, lansat de Franţa; implicarea activă în lucrările Conferinţei Dezarmării; relaţiile privilegiate dintre România şi Franţa; acordurile comerciale şi raporturile culturale româno-germane etc.

Orator, ziarist şi om politic de anvergură, Sever Bocu a fondat, în anul 1930, cotidianul *Vestul*, care va apărea în metropola Banatului până în anul 1946, cu unele sincope determinate de atitudinea organului de presă amintit faţă de regimurile autoritare sau totalitare, aflate la conducerea României în intervalele 1938-1944 şi 1945-1946.

Cotidianul bănăţean menţionat mai sus a abordat, cu maximă seriozitate şi obiectivitate, relaţiile româno-franceze în timpul guvernării Iorga-Argetoianu (aprilie 1931 - mai 1932), pe toate palierele (economic, politico-diplomatic, militar, cultural, ştiinţific, sportiv), inclusiv la nivel regional, de un interes aparte pentru cititori bucurându-se articolele de fond sau editorialele tipărite pe prima pagină a fiecărui număr, semnate cu numele propriu-zis al gazetarului respectiv sau sub un pseudonim relevant pentru gravitatea faptelor ori evenimentelor analizate.

Румыно-французские отношения февраля-мая 1932 года на страницах газеты «Вестул» («Запад»)

Ключевые слова: внешняя политика, Малая Антанта, Румыния, Франция, Дунайская конфедерация, Банат, Север Боку.

Резюме: Внешняя политика Румынии межвоенного периода, ведущими деятелями которой были четыре всемирно известных дипломата (Таке Ионеску, Ионел Брэтиану, Николае Титулеску и И.Г. Дука), определялась такими факторами, как решающая роль Румынии внутри Малой Антанты; укрепление отношений с Польшей; инициатива созыва нескольких балканских конференций для создания нового регионального оборонительного союза; благосклонное отношение к плану Дунайской конфедерации, выдвинутому Францией; активное участие в работе Конференции по разоружению; привилегированные связи между Румынией и Францией, и некоторыми другими.

Оратор, журналист и выдающийся политик Север Боку основал в 1930 году ежедневную газету «Вестул», которая выходила в мегаполисе Банат до 1946 года, с некоторыми перерывами, обусловленными отношением этого печатного органа к авторитарным или тоталитарным режимам в Румынии в периоды 1938-1944 гг. и 1945-1946 гг.

Газета «Вестул» с предельной серьезностью и объективностью освещала румыно-французские отношения времен правления Йорги-Аргетояну (апрель 1931 г. - май 1932 г.), на всех уровнях (экономическом, политико-дипломатическом, военном, культурном, научном, спортивном), в том числе на региональном. Особый интерес представляли содержательные статьи, печатавшиеся на первой полосе каждого номера, которые журналист подписывал своим именем или псевдонимом, соответствовавшим значимости анализируемых фактов или событий.

18.04.2023

PhD Eusebiu Narai, West University of Timisoara, bd. Vasile Pârvan 4, Timişoara, Romania, https//orcid.org/0000-0001-6472-804X; e-mail: eusebiu.narai@e-uvt.ro

BISERICA ÎN TIMPUL „DEZGHEȚULUI HRUȘCIOVIST” (1953-1964)

Nicolae Fuștei

Cuvinte-cheie: culte religioase, dezgheţul hruşciovist, comunităţi religioase, legislaţie, impact, stalinism.

Moartea comunistului nr. 1 din URSS I.V. Stalin a impus unele corectări în politica și activitatea legislativă a organelor de stat în sfera religioasă.

După victoria finală a lui N.S. Hrușciov, conducerea supremă a țării, sub pretextul consolidării statului socialist de drept, la începutul anilor ’60, a încercat să întoarcă politica religioasă a URSS în direcţia de până la război, abrogând cea mai mare parte a actelor normative din primul deceniu postbelic.

Prima încercare de a prelua conducerea politicii religioase în mâinile partidului este adoptarea hotărârii CC al PCUS din 7 iulie 1954 „Cu privire la neajunsurile propagandei ştiinţifico-ateiste şi măsurilor pentru îmbunătăţirea ei” („О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах ее улучшения”). Această hotărâre însemna revizuirea politicii de „conciliere” a statului în raport cu biserica, chema să se revină la practica de luptă cu „superstiţiile religioase” de până la război. Însă reacţia dură a credincioşilor şi a clerului, precum şi rezonanţa puternică internaţională, dar şi lupta politică internă au determinat apariţia unui nou document. După patru luni, la 10 noiembrie 1954, apare hotărârea CC „Cu privire la erorile în promovarea propagandei ştiinţifico-ateiste în rândul populaţiei” („Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды среди населения”). Se atrăgea, în special, atenţia asupra inadmisibilităţii exprimării „neîncrederii politice” credincioşilor şi clerului, a insultării sentimentelor lor religioase. Se recunoştea dreptul organelor partidului de a efectua propagandă ştiinţifico-ateistă, dar cu accentul asupra caracterului ştiinţific al acesteia. Este de remarcat faptul că, deşi anumite puncte ale hotărârii din noiembrie erau contrare hotărârii din 7 iulie 1954, totuşi aceasta din urmă nu a fost anulată. Potrivit lui D. Pospelovsky, „hotărârea mai aspră din iulie a devenit fundamentul politicii statului faţă de biserică” (Поспеловский 1995, 281).

Deciziile Congresului al XX-lea al PCUS (1956) au schimbat echilibrul de putere în aparatul de partid şi de stat în favoarea liniei dure în ceea ce ţine de atitudinea faţă de religie. Un pericol potenţial pentru asociaţiile religioase era şi cursul pentru „restabilirea legalităţii sovietice”, care se realiza în contextul criticii cultului personalităţi lui I.V. Stalin, ceea ce în mod inevitabil afecta şi „legislaţia stalinistă cu privire la culte”. Începutul revizuirii sistemului existent al relaţiilor dintre stat şi culte o pune nota „Cu privire la neajunsurile propagandei ştiinţifico-ateiste”, elaborată de Departamentul de Propagandă şi Agitaţie al CC al PCUS pentru republicile unionale în primăvara anului 1958. În „Notă” se atrage atenţia asupra criticilor nefondate din hotărârea CC al PCUS din 7 iulie 1954. Pentru prima dată, este criticată activitatea Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse şi a Consiliului pentru problemele cultelor religioase, precum şi împuterniciţii acestora pentru activitate insuficientă (Одинцов 1991, 3). În baza „Notei” din 4 octombrie 1958, Comitetul Central al PCUS adoptă hotărârea secretă „Cu privire la neajunsurile propagandei ştiinţifico-ateiste” („О недостатках научно-атеистической пропаганды”). Aceasta a devenit, de fapt, decizia politică pentru iniţierea unui nou atac asupra bisericii pe toate fronturile, orientând în mod direct ca, alături de măsurile educative, să fie aplicate şi acţiuni administrative (Алексеев 1992, 3).

Politica statului faţă de organizaţiile religioase şi slujitorii cultelor, cu o nouă viziune asupra rolului autorităţilor locale în sistemul de relaţii dintre stat şi culte, punctată în hotărârea CC al PCUS din 13 ianuarie 1960, a obţinut confirmare juridică la nivel unional prin hotărârea închisă a Consiliului de Miniştri al URSS „Cu privire la consolidarea controlului asupra punerii în aplicare a legislaţiei

cu privire la culte". Este primul act normativ postbelic la nivel unional, adresat nu doar sovietelor, ci tuturor instituţiilor publice locale[1]. În preambul sunt fixate toate contradicţiile şi, într-un fel, rezultatul final al evoluţiei relaţiilor dintre stat şi culte în perioada cercetată. Pe de o parte, se constata slăbirea controlului din partea autorităţilor locale asupra punerii în aplicare a legislaţiei cultelor de către cler şi asociaţiile religioase. Legiuitorul considera inacceptabil pentru noile condiţii „minimalizarea" competenţelor autorităţilor sovietice locale, inerente sistemului postbelic, în relaţiile dintre stat şi culte. Pe de altă parte, se recunoştea încălcarea legislaţiei sovietice cu privire la culte şi de către autorităţile locale.

Legislatorul continua linia subversiunii economice a comunităţilor religioase. Prin actul legislativ, autorităţile au extins cercul slujitorilor cultelor, supuşi impozitului pe venit după cotele meşterilor individuali, incluzându-i şi pe episcopii, prezbiterii superiori şi alţi conducători religioşi, care aveau venituri din activitatea în organele de conducere, precum şi cadrele didactice din şcolile teologice. Împreună cu slujitorii cultelor, erau supuşi impozitării cântăreţii corurilor bisericeşti, dirijorii şi organiştii. Înainte de adoptarea acestei hotărâri, toate categoriile de mai sus achitau impozitul pe venit la aceeaşi cotă ca şi muncitorii şi angajaţii. Legiuitorul a „găsit" un nou obiect de impozitare – indemnizaţiile pentru tratament, care anterior nu erau impozitate. În conformitate cu noua ordine, de impozitul pe venit erau scutite doar acele indemnizaţii pentru tratament care se ofereau o dată pe an în mărime ce nu depăşea venitul lunar pentru slujitorii cultelor, iar pentru persoanele mai în vârstă de 60 de ani – venitul pe două luni[2].

Acest lucru era prevăzut anterior în hotărârea CC al PCUS din 13 ianuarie 1960 cu referire la toate cultele. Către aprilie 1961 rămâne neschimbat doar „Regulamentul privind gestionarea Bisericii Ortodoxe Ruse", care a fost adus la cunoştinţă, la 18 aprilie 1961, de către Preşedintele Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse la reuniunea unională a împuterniciţilor. Hotărârea Consiliului de Miniştri din 16 martie 1961 este un rezultat nemijlocit al cursului politicii faţă de comunităţile religioase, desemnat în hotărârea CC al PCUS din 4 octombrie 1958 şi care a dus la schimbarea semnificativă a relaţiilor dintre stat şi cultele religioase. În perioada cercetată, se observă schimbarea priorităţilor statului faţă de religie, de la politica pragmatică de utilizare a potenţialului comunităţilor religioase pentru atingerea anumitor obiective la cea mai aspră limitare a activităţii instituţiilor religioase, la recunoaşterea religiei drept „ideologie reacţionară". A fost o întoarcere la postulatele teoretice din perioada dinainte de război şi ignorarea deschisă a interacţiunii dintre stat şi culte în timpul războiului şi în anii de după război. O astfel de schimbare bruscă în conţinutul şi natura relaţiilor dintre stat şi culte are loc datorită faptului că vectorul dezvoltării acestora nu era determinat de componenta juridică, ci de cea politică.

Fără a nega cazurile de încălcare a legislaţiei sovietice cu privire la culte de către clerici, putem afirma că anume autorităţile administraţiei publice locale au contribuit la escaladarea campaniei antireligioase, deoarece erau cel mai puţin pregătite pentru lucrul în acest domeniu, permanent introducând elemente de spontaneitate. Această tendinţă ia amploare odată cu extinderea competenţelor autorităţilor publice locale şi întărirea rolului sovietelor în „punerea în aplicare a liniei generale a partidului şi statului faţă de religie".

În perioada „dezgheţului hruşciovist", Guvernul URSS pierde iniţiativa în activitatea legislativă. Normele partidului depăşesc normele legislative, apariţia oricărui act legislativ era precedată de o hotărâre a CC al PCUS, care deseori devenea o normă cu acţiune directă.

Analiza actelor normative permite să distingem, convenţional, două etape ale perioadei iniţiale a campaniei antireligioase. Prima etapă cuprinde intervalul octombrie 1958 – ianuarie 1960, în care avansează substanţial tentativele legiuitorului de a submina situaţia economică a comunităţilor religioase. Etapa a doua cuprinde perioada ianuarie 1960 – martie 1961, când are loc revizuirea totală a legislaţiei cultelor din timpul lui Stalin.

Hotărârile Consiliului de Miniştri al URSS, în primul rând, cea din 16 martie 1961, au introdus modificări semnificative în legislaţia sovietică privind cultele, iniţiind rezolvarea problemei principale: sistematizarea legislaţiei la nivel unional.

[1] Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), F. 51, inv. 25, d. 105, f. 12-23.
[2] AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 105, f. 12-23.

Tabelul 1

Numărul comunităţilor religioase din perioada „dezgheţului” hruşciovist în RSSM[3]

Cultele	Anul										
	1954	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Biserica Ortodoxă	544	546	546	545	540	371	250	218	200	197	194
Biserica lipoveană	18	18	19	19	18	18	17	15	13	9	8
Biserica Romano-catolică	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Creştin Evanghelişti Baptişti	75	75	75	75	75	75	75	71	71	71	71
Adventişti	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
Molocani	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Iudei	11	11	11	11	11	11	2	2	2	2	2
În total	665	667	668	667	661	492	356	322	302	294	290

Tabelul 2

Activul (membrii fondatori şi membrii comisiilor de revizie) comunităţilor religioase din RSSM în perioada „dezgheţului hruşciovist”

Cultele	Anul										
	1954	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Ortodox	13056	13104	13104	13080	12960	8904	5750	5014	4800	4600	4462
Lipovean	432	432	456	456	432	432	408	360	312	216	192
Romano-catolic	47	47	47	47	47	47	47	47	47	24	24
Creştin Evanghelist Baptist	1800	1800	1800	1800	1800	1800	1800	1704	1704	1704	1704
Adventist	312	312	312	312	312	312	312	312	312	312	312
Molocani	52	52	52	52	23	23	23	23	23	23	23
Iudei	264	264	264	264	264	264	48	48	48	48	48
În total	15963	16011	16035	15982	15848	11782	8388	7508	7246	6904	6765

Noua politică faţă de cultele religioase a avut un impact considerabil asupra comunităţilor tuturor confesiunilor religioase.[3]

În perioada „dezgheţului” continuă închiderea locaşurilor de cult. Astfel, către anul 1965, numărul comunităţilor religioase în RSSM s-a redus la mai puţin de jumătate din câte erau în 1954 (Смыслов 2012, 408).

A scăzut substanţial şi activul comunităţilor religioase. În lupta cu religia erau folosite mai toate metodele, printre care şi cele administrative.

Lucrul acesta este recunoscut şi de secretarul CC al PCM D.G. Tcaci în referatul prezentat la plenara CC al PCM din 23 noiembrie 1954. El aduce următorul exemplu: „Novicov, preşedintele colhozului din s. Brătuşenii Noi, raionul Brătuşeni, în loc să ducă o muncă de iluminare, şi-a permis să intre în casa de rugăciuni în stare de ebrietate, a insultat sentimentele religioase ale cetăţenilor, i-a ameninţat că-i va împuşca, iar casa de rugăciuni o va arunca în aer cu o grenadă, mai apoi alungând oamenii pe la casele lor şi ameninţându-i că, dacă vor îndrăzni a se jelui, va înfunda Siberia cu ei”[4].

Primul argument – considerat ca fiind cel mai solid – pentru micşorarea numărului comunităţilor religioase este pus în acţiune încă în 1948 şi era aplicat faţă de aşa-numitele „parohii în amorţire” („затухающих”). A luat amploare aşa-zisa acţiune de „conservare” a bisericilor. Esenţa acestei acţiuni consta în aceea că pentru orice motive era retras de la parohie preotul, după care nu se mai făceau slujbe în biserică, apoi se declara că comunitatea şi-a încetat existenţa, ceea ce conducea la scoaterea ei de la evidenţă, adică la lichidarea comunităţii. Această practică era folosită, în special, după 1960. Spre exemplu, în 1961, în RSSM erau înregistrate 327 de parohii ortodoxe, dar slujbe se săvârşeau doar în 250,

[3] La alcătuirea tabelului au fost folosite documente din AOSPRM, F. 51, inv. 50, d. 3, f. 47; inv. 62, d. 4, f. 14; inv. 59, d. 4, f. 22; inv. 65, d. 2, f. 52; inv. 62, d. 4; F. 51, r. 19, d. 82, f. 220; inv. 9, d. 9, f. 32, 213; inv. 9, d. 9, f. 31, 39; inv. 11, d. 148, f. 68; inv. 20, d. 103, f. 134; inv. 21, d. 71, f. 103; inv. 22, d. 93, f. 76; inv. 24, d. 88, f. 64; inv. 21, d. 71, f. 103; inv. 27, d. 100, f. 121; F. 51, inv. 28, d. 94, f. 98.

[4] AOSPRM, F. 51, r. 42, d. 4, f. 244.

din cauza că preoţii au fost retraşi de la parohii[5]. Cele aproape 100 de biserici în care nu se oficiau slujbe au fost considerate inactive, de aceea în anul 1961 ele au fost scoase de la evidenţă sau, cu alte cuvinte, au fost lichidate[6].

În deplin acord cu politica de „conservare a parohiilor", doar în prima jumătate a anului 1960 au fost scoase de la evidenţă 35 de biserici, materialele pentru scoaterea de la evidenţă încă a 30 de biserici erau pregătite pentru a fi expediate la Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de miniştri al URSS[7]. În urma „lucrului" cu arhiepiscopul Nectarie, împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pentru RSSM A. Oleinic a reuşit să stopeze slujbele religioase încă în 62 de biserici[8].

Aceeaşi practică era aplicată şi faţă de alte culte, spre exemplu, comunitatea romano-catolică din Bălţi a fost lichidată pe motivul că mai bine de 11 ani nu are preot.

Pentru intensificarea acţiunilor de „conservare" a comunităţilor religioase era folosit refuzul autorităţilor sovietice de a oferi viză de reşedinţă preoţilor în localităţile unde au fost repartizaţi. Spre exemplu, Comitetul executiv raional Aneniii-Noi (preşedinte Balan) a refuzat să-i dea viză de reşedinţă preotului din s. Pugăceni, pe motivul că în sat au fost colectate multe semnături pentru închiderea bisericii[9]. Într-adevăr, în sat au fost colectate 150 de iscălituri, doar că nu pentru închiderea bisericii, ci „pentru pace". Când sătenii au aflat că au fost păcăliţi, s-au arătat foarte revoltaţi. Mulţi dintre săteni declarau că „acum ştim că am fost păcăliţi, de aceea, dacă va mai fi nevoie să iscălim pentru ceva necesar statului nostru, nu vom mai iscăli, vom considera că vor să ne păcălească"[10]. Comitetul executiv raional Vulcăneşti a refuzat să-i dea viză de reşedinţă preotului din s. Colibaş, pe motivul că a venit fără familie. Când împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse i-a spus lui Zidu, preşedintelui comitetului executiv, că nu procedează corect, acesta i-a răspuns: „Aici noi suntem puterea sovietică, noi ştim mai bine cum să procedăm". Un caz similar a avut loc în s. Vărăncău, r-nul Rezina[11].

Problema parohiilor cu venituri mici era cunoscută încă de la începutul înregistrării comunităţilor religioase. Mulţi preoţi refuzau să slujească în aşa-numitele „parohii vacante". Deseori, aceste parohii degradau din punct de vedere material, clădirile se ruinau. În conformitate cu art. 17 al hotărârii „Despre organizaţiile religioase" (1929), Centrele eparhiale nu aveau dreptul să ajute aceste parohii. Şi dacă până în 1958 autorităţile sovietice mai „închideau ochii" la încălcarea prevederilor acestui act legislativ, apoi, după acest an, centrelor eparhiale li se interzicea categoric să finanţeze parohiile sărace. Primirea dotaţiilor era considerată de către autorităţile de stat drept semnal că respectiva comunitate degradează şi se poate iniţia procesul lichidării acesteia. Mai mult ca atât, argumente pentru închiderea bisericii puteau fi: motivul că este puţin frecventată de credincioşi, lipsa preotului sau a membrilor fondatori (dvadţatka - *n.a.*).

Un motiv pentru închiderea bisericilor şi caselor de rugăciuni din stânga Nistrului era faptul că în perioada interbelică acestea aparţineau colhozurilor sau primăriilor şi fuseseră date credincioşilor, în timpul războiului, de către „ocupanţii români".

În anul 1959, au fost luate 9 edificii, pe care autorităţile române, în timpul războiului, le dăduseră creştinilor pentru biserici[12].

În 1960 au fost închise bisericile din s. Ternovka şi s.Tocmazeia, r-nul Tiraspol. Obiectele de cult au fost luate în primire prin act, după care au fost distruse prin incinerare în prezenţa secretarilor organizaţiilor de partid, a preşedinţilor sovietelor săteşti şi a instructorilor comitetului raional de partid Radovschi şi Fesenco[13]. Aceeaşi soartă au avut-o şi bisericile din Slobozia, partea rusă, Hlinoe, Băcec[14]. Până la urmă, în raionul Tiraspol mai funcţiona doar o singură biserică, cea de la Sucleea, dar şi ea urma să fie închisă, deoarece colhozul Suvorov şi sovietul sătesc pretindeau că edificiul până la război aparţinuse sovietului sătesc[15].

O soartă similară au avut-o aproape toate bisericile din stânga Nistrului. Spre sfârşitul existenţei

[5] AOSPRM, F. 51, r. 22, d. 93, f. 185.
[6] AOSPRM, F. 51, r. 23, d. 101, f. 17.
[7] ASOPRM, F. 51, r. 20, d. 105, f. 31.
[8] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 105, f. 31.
[9] AOSPRM, F. 51, r. 25, d. 104, f. 155.
[10] AOSPRM, F. 51, r.25, d. 104, f. 155.
[11] AOSPRM, F. 51, r. 25, d. 104, f. 156.
[12] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 105, f. 31.
[13] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 218, f. 21.
[14] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 218, f. 21.
[15] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 218, f. 22.

URSS, în această parte a RSSM mai activa o singură biserică, cea din s. Malovata, raionul Dubăsari[16].

Campaniile de închidere a bisericilor uneori aveau un caracter stihiinic-organizat. Această antinomie se explică prin faptul că nu exista un plan concret în cifre pentru închiderea bisericilor în teritorii.

Pe data de 5 iunie 1959, Consiliul de Miniştri al RSSM adoptă hotărârea „Despre micşorarea numărului de mănăstiri pe teritoriul RSSM" („О сокращении монастырей на территории Молдавской ССР")[17] În conformitate cu această hotărâre, în perioada 1959-1960 urmau să fie închise nouă mănăstiri.

Pentru îndeplinirea cu succes a hotărârii, au fost organizate lucrări pregătitoare.

Comitetul Securităţi Statului şi Ministerul de Interne au luat măsurile de rigoare pentru prevenirea protestelor din partea „clerului reacţionar şi a elementelor antisociale"[18].

Împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse şi cel al Consiliului pentru problemele cultelor au „lucrat" cu arhiepiscopii (ortodox şi lipovean - *n.a.*)[19]. În urma acestor măsuri, mănăstirile preconizate pentru lichidare în 1959 – Hirova, Vărzăreşti, Suruceni, Ţigăneşti şi Cunicea[20] - au fost lichidate fără excese şi provocări, deşi din partea unor „clericali şi elemente antisociale" au fost încercări de a se opune închiderii mănăstirilor Hirova şi Cunicea. Călugării au fost nevoiţi să plece care încotro.

Însă la lichidarea mănăstirii Răciula a fost opusă rezistenţă din partea sătenilor din localităţile învecinate.

Documentele de arhivă arată că, în a doua jumătate a zilei de 1 iunie, forţele de menţinere a ordinii publice au folosit armele din dotare. În urma acestui act, a fost împuşcat mortal cetăţeanul S.N. David, iar alţi cetăţeni – I.N. Mocreac, D.S. Doluca, G.S. Parcari – au fost răniţi.

Pe data de 2 iunie, operaţiunea pentru lichidarea mănăstirii Răciula s-a terminat cu succes. 102 călugăriţe au depus cerere să fie primite în colhoz, podoabele din biserica mănăstirii au fost duse pe la alte mănăstiri şi la biserica din satul Răciula[21].

Soarta parohiilor deseori era determinată de amplasarea lor. Aflarea a două biserici într-o localitate sau o catedrală situată în centrul oraşului, fără îndoială, irita, deoarece, indirect, relevau neajunsuri grave în activitatea ideologică şi politică a conducerii de partid din localitate. Spre exemplu, în mai 1957, preşedintele comitetului executiv Comrat interzice comunităţii baptiştilor să se adune în casa de rugăciuni, iar pentru motivul că se află în centrul oraşului, casa de rugăciuni este închisă[22]. O soartă vitregă a avut-o şi biserica „Sf. Ilie" din Chişinău, care, în urma înfăptuirii planului de reconstrucţie a capitalei, a fost ştearsă de pe faţa pământului în anul 1960, pe locul ei fiind construit sediul Procuraturii RSSM (Eşanu 1998, 57).

Aveau şanse mai mari de supravieţuire parohiile situate la periferia oraşelor, cât mai departe de centrele cultural-sociale.

Uneori bisericile şi casele de rugăciuni erau închise fără niciun motiv formal. Spre exemplu, în s. Brânza, r-nul Vulcăneţti, preşedintele sovietului sătesc I.B. Bichir şi preşedintele colhozului C.V. Vulpe au intrat în casa de rugăciuni a baptiştilor şi au sigilat-o[23]. Alt caz este cel din 1960, când în s. Volcineţ, Otaci, cârmuirea colhozului de câteva ori încearcă să închidă biserica din sat. Preotul din sat Tatarciuc i-a comunicat lui A. Oleinic, împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse de pe lângă Consiliul de Miniştri al URSS că a fost invitat la sovietul sătesc, unde i s-a spus că trebuie să închidă biserica, căci este indicaţie de la comitetul raional de partid[24].

Uneori se făceau presiuni asupra clerului sau a membrilor fondatori ai comunităţilor religioase, pentru a-i impune să închidă biserica sau casa de rugăciuni.

Deşi se considera că copiii nu sunt responsabili pentru faptele părinţilor, A. Oleinic, împuternicitul Consiliului pentru problemele Biserici ortodoxe Ruse, este indignat de faptul că copiii preoţilor, studiind pe banii statului la Universităţi,

[16] Arhiva curentă a Mitropoliei Chişinăului şi Moldovei. Dosarul „Годовой отчет о деятельности Кишиневско-Молдавской епархии за 1987 год", f. 10.
[17] AOSPRM, F. 51, r. 19, d. 169, f. 45.
[18] AOSPRM, F. 51, r. 19, d. 169, f. 45.
[19] AOSPRM, F. 51, r. 19, d. 169, f. 45.
[20] La Cunicea era o mănăstire care aparţinea lipovenilor.
[21] AOSPRM, F. 51, r. 19, d. 169, f. 49.
[22] AOSPRM, F. 51, r. 18, d. 88, f. 15.
[23] AOSPRM, F, 51, r. 19, d. 82, f. 204.
[24] AOSPRM, F. 51, r. 20, d. 218, f. 9.

devin profesori şi nu iau nicio atitudine critică faţă de activitatea părinţilor. Spre exemplu, trei feciori ai preotului S.I. Talmaci din s. Musteaţă, r-nul Făleşti, după absolvirea Universităţii de Stat din Moldova, predau fizica şi matematica în şcoală şi nimeni nu le cere socoteală pentru activitatea părintelui lor[25]. Astfel, se încercă influenţarea clerului, şantajându-l, de fapt, că, dacă ei nu se vor lepăda de preoţie, vor avea de suferit copiii.

Altă metodă administrativă era intimidarea membrilor fondatori ai comunităţilor religioase. Astfel, în s. Alcedar, Rezina, membrii fondatori erau chemaţi în fiecare zi la sovietul sătesc şi obligaţi să se retragă din organul executiv al comunităţii, fiind ameninţaţi că, în caz contrar, vor fi lipsiţi de pensii, iar copiii lor vor fi concediaţi de la lucru ş.a. În urma acestor presiuni, 6 persoane s-au retras din organul executiv al bisericii din localitate. Însă consecinţa acţiunii întreprinse de autorităţile locale s-a dovedit a fi opusă celei scontate. Chiar a doua zi, în locul celor care au cedat presiunilor, au fost depuse 65 de cereri, pentru a-i înlocui pe cei şase[26].

Cazuri similare au avut loc în s. Malovata şi Isacova, raionul Orhei[27], şi numărul lor creştea. Numai în anul 1964, în adresa împuternicitului Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse pentru RSSM au fot depuse 65 de plângeri referitoare la abuzurile comise din partea administraţiei sovietice locale.

Administraţia sovietică folosea resursele administrative nu doar pentru închiderea bisericilor şi caselor de rugăciuni. Acolo unde un puteau lichida comunitatea religioasă, se încerca împiedicarea desfăşurării activităţii normale a acesteia. Lucrul acesta se făcea prin amestecul în treburile interne ale comunităţii.

Astfel, preşedintele sovietului sătesc din s. Lăpuşna, raionul Cărpineni, Morari Vasilii Grigorievici, îşi permitea să dea preotului din localitate Gore Melhisedec Iacovlevici indicaţii să boteze copii, să facă cununii şi înmormântări[28]. După cum s-a dovedit, pe parcursul anilor 1954-1955, V.G. Morari i-a transmis preotului M.I. Gore 16 astfel de indicaţii[29].

Alt caz este cel al Preşedintelui sovietului sătesc Caragaş, raionul Slobozia, Eudochia Ivanovna Ceban, care a interzis preotului bisericii „Sf. Nicolae" din localitate, Feodor Filaretovici Flore, să oficieze la cimitirul din sat, la solicitarea rudelor, slujbe de pomenire a celor decedaţi. Sătenii au rămas indignaţi, deoarece preşedintele Ceban a interzis pomenirea decedaţilor chiar în ziua de 24 aprilie, de Paştele Blajinilor[30].

În 1964, au fost inventate alte măsuri administrative: s-a interzis botezul copiilor fără acordul în scris al ambilor părinţi, au fost date recomandări ca să nu fie admişi la biserică adolescenţii[31]. Pentru astfel de „încălcări a legislaţiei despre culte", preoţilor li se retrăgea înregistrarea şi, în consecinţă, comunitatea era desfiinţată.

Semnificativ este şi cazul secretarului organizaţiei de partid Moghilco, care, împreună cu alte persoane, a atârnat pe faţada casei de rugăciuni a baptiştilor din s. Burlăceni o lozincă având inscripţia: „Religia este opium pentru popor, Karl Marx". La informaţia prezentată pe 20 decembrie 1962 de către împuternicitul Consiliului pentru problemele cultelor religioase pentru RSSM S. Kolesnik secretarului CC al PCM D.S. Cornovan, acesta, după ce recunoaşte că Moghilco nu a procedat corect, pune o întrebare retorică: ce ar fi fost, dacă cineva, din proprie iniţiativă, ar fi şters cuvântul „opium"?[32]

Autorităţile sovietice foloseau resursele administrative nu doar pentru închiderea bisericilor, ci şi pentru lichidarea simbolurilor creştine – a răstignirilor.

După cum aflăm din discursul lui Rusnac, secretarul comitetului raional de partid din Călăraşi, în cadrul consfătuirii lucrătorilor frontului ideologic, care a avut loc între 18-19 martie 1959 la Chişinău, în raion erau 2200 de răstigniri, în unele sate sătenii au fost de acord ca acestea să fie mutate pe teritoriul cimitirului, spre exemplu, la Sadova[33].

Uneori, luptătorii cu religia procedau foarte ingenios, pentru a scăpa de răstigniri. După cum relatează Marian, reprezentantul raionului Tiraspol, la plenara a V-a a cârmuiri Societăţii pentru răspândirea cunoştinţelor politice şi ştiinţifice, în s.

[25] AOSPRM, F. 51, r. 21, d. 73, f. 7.
[26] AOSPRM, F. 51, r. 25, d. 104, f. 156.
[27] AOSPRM, F. 51, r. 25, d. 105, f. 20.
[28] AOSPRM, F. 51, r. 14, d. 81, f. 87.
[29] AOSPRM, F. 51, r. 14, d. 81, f. 88.
[30] AOSPRM, F. 51, r. 14, d. 81, f. 89.
[31] AOSPRM, F. 51, r. 25, d. 104, f. 165.
[32] AOSPRM, F. 51, r. 22, d. 95, f. 258.
[33] AOSPRM, F. 51, r. 19, d. 170, f. 115.

Speia nicidecum nu puteau convinge sătenii să construiască un stadion în locul cimitirului din sat. De aceea noaptea, când lumea dormea, s-au dus şi au furat crucile de la morminte, după care cimitirul a fost mutat la marginea satului[34].

În unele localităţi, persoane cu funcţii administrative puneau piedici în activitatea comunităţilor religioase: deconectau bisericile de la reţeaua de aprovizionare cu lumină electrică, interziceau desfăşurarea anumitor sărbători, folosirea clopotelor ş.a.[35]

Odată cu lansarea campaniei antireligioase „hruşcioviste", din partea organelor de stat au fost adoptate măsuri spre înrăutăţirea stării angajaţilor bisericeşti. În 1958, împuterniciţii Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse au fost preveniţi să acorde o deosebită atenţie persoanelor ce deservesc bisericile. S-a constatat că în organizaţiile religioase sunt angajaţi până la 15 mii de persoane. Dintre acestea, 774 lucrau în centrele eparhiale, 425 – în atelierele pentru producerea lumânărilor şi a obiectelor de cult, 13000 – în parohii. În numărul celor din urmă sunt: 1400 de contabili, peste 420 de şoferi, 600 de vânzători de lumânări (Марченко 2008, 124-125).

În ianuarie 1959, a avut loc adunarea închisă a organizaţiei de partid a Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse şi consfătuirea unională a împuterniciţilor Consiliului la care s-a auzit o critică aspră la adresa Consiliului şi preşedintelui acestuia G.G. Karpov. Karpov a fost învinuit de „atitudine împăciuitoare faţă de activizarea clericalilor şi lipsă de principialitate în relaţiile cu clerul. Consiliul era învinuit de indiferenţă şi nepăsare pentru faptul că nu a observat că personalul angajat de biserici a crescut la câteva zeci de mii de persoane, care nu se ocupă cu muncă social utilă, dar se folosesc de toate privilegiile şi garanţiile prevăzute pentru lucrătorii şi funcţionarii întreprinderilor de stat (Марченко 2008, 127).

În 1961 au fost elaborate două hotărâri – a CC al PCUS şi a Consiliului de Miniştri al URSS – care au contribuit la înrăutăţirea situaţiei materiale a angajaţilor bisericeşti: „Cu privire la eliminarea distorsiunilor în calculul pensiilor pentru lucrătorii şi angajaţii organizaţiilor religioase" („О ликвидации извращений в исчислении пенсий рабочим и служащим религиозных организаций") şi „Cu privire la creşterea impozitelor pentru slujitorii cultelor religioase, cântăreţii corurilor bisericeşti, dirijori, organişti şi profesori ai instituţiilor din învăţământul teologic" („Об увеличении налога на служителей религиозных культов, певчих церковных хоров, регентов, органистов и преподавателей духовных учебных заведений").

Următorul pas în subminarea bunăstării clerului a fost o nouă creştere a poverii fiscale. La 16 martie 1961, a fost semnată de către N.S. Hruşciov hotărârea secretă a Consiliului de Miniştri al URSS „Cu privire la intensificarea controlului asupra respectării legislaţiei cultelor" („Об усилении контроля за соблюдением законодательства о культах"). Hotărârea lichida înlesnirile prevăzute pentru clerul superior şi slujitorii bisericeşti, acordate în 1946: episcopatul, secretarii şi colaboratorii instituţiilor eparhiale erau impozitaţi după cota de impozitare prevăzută pentru „funcţionarii sovietici" – 40% din venit, în conformitate cu art. 5 al legislaţiei financiare a ţării – ucazul Prezidiului Sovietul Suprem al URSS din 30 aprilie 1943. Hotărârea din martie 1961 a trecut din nou categoriile clericilor şi funcţionarilor bisericeşti la cea a „meşteşugarilor necooperaţi" [некооперированных кустарей], pentru care se prevedea, în conformitate cu art. 19 al Ukazului Sovietului Suprem al URSS, reţinerea a 81% din suma veniturilor (Марченко 2006, 129-138). Nu se impozitau doar îndemnizaţiile pentru tratament medical, acordate de către asociaţiile religioase o dată pe an, în suma care nu depăşea venitul pe o lună, iar pentru persoanele cu vârsta mai mare de 60 de ani – în mărimea a două salarii lunare. Dar acest document s-a păstrat mult timp în secret, rămânând necunoscut şi conducerii eparhiale, şi credincioşilor (Поспеловский 1995, 294-295).

În 1962, lupta cu angajaţii bisericeşti continuă cu hotărârea CC al PCUS „Cu privire la limitarea cercului de persoane care lucrează în organizaţiile religioase supuse legislaţiei muncii" („Об ограничении круга лиц, работающих вурелигиозных организациях, на которых распространяется законодательство о труде") (Поспеловский 1995, 294-295). Prin acest document, CC al PCUS a expus unei critici dure sindicatele, pentru că acordau „privilegii nelegitime şi înlesniri" lucrătorilor angajaţi de organizaţiile

[34] AOSPRM, F. 51, r. 19, d. 82, f. 44.
[35] AOSPRM, F. 51, r. 24, d. 91, f. 73.

religioase, ceea ce a impus VŢSPS să ia nişte hotărâri cardinale" (Поспеловский 1995, 294-295). În conformitate cu hotărârea Comisiei pentru problemele curente de pe lângă Prezidiul Consiliului de Miniştri al URSS din 3 iunie, Prezidiul CC al Sindicatelor lucrătorilor industriei locale şi ai gospodăriei comunale, la 21 august 1962, a revăzut lista cu categoriile persoanelor ocrotite de sindicate, care lucrează în organizaţiile religioase. Documentul prevedea noi reguli pentru calitatea de membru al sindicatelor angajaţilor organizaţiilor religioase. Din aceste motive, legislaţia muncii urma să fie aplicată la un număr restrâns de angajaţi ai bisericii, care aveau salarii mici: măturători, paznici, portari, fochişti. Tuturor împuterniciţilor le-au fost trimise instrucţii speciale ale Comitetului de Stat pentru problemele muncii şi salarizării (государственного комитета по вопросам труда и зарплаты) de pe lângă VŢSPS referitor la stabilirea pensiilor pentru lucrătorii şi funcţionarii asociaţiilor religioase (Поспеловский 1995, 127).

Cea mai mare parte dintre angajaţi erau pensionari. Aceştia erau de acord să primească doar pensia, dar să rămână şi angajaţi ai organizaţiilor religioase. Cu toate acestea, conform informaţiilor deţinute de Consiliul pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, în 1963 numărul angajaţilor bisericii s-a micşorat de două ori, atingând cifra de 80 de mii de persoane. În 1965 împuterniciţii remarcau că „bisericile încă mai întreţin coruri numeroase plătite şi un număr impunător de personal auxiliar" (Поспеловский 1995, 124-129).

Campania antireligioasă, declanşată de N.S. Hruşciov, a continuat cu subminarea bazei materiale a Bisericii şi clerului. De acum în 1958-1959, organele financiare şi împuterniciţii Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse primeau indicaţii de la conducerea de sus să intensifice controlul asupra veniturilor eparhiilor, parohiilor, mănăstirilor şi clerului.

Având mai multă libertate, inspectorii financiari, aproape la propriu, scoteau din clerici bani: identificând activ sursele de venituri ale clericilor, insistând ca aceştia să declare toate veniturile pe care anterior le ascundeau, uneori sumele impozitate dublându-se (Марченко 2006, 129).

O nouă lovitură asupra bunăstării clerului a fost dată, în 1962, prin trecerea preoţilor la salariu fix. De acum înainte, donaţiile credincioşilor urmau să fie depuse în casa parohiei. Transferul la salariu fix, fără a lua în consideraţie aportul personal al preotului la venitul parohiei, are loc în primăvara anului 1962.

Aceasta s-a realizat în conformitate cu cerinţele hotărârii CC al PCUS din 13 ianuarie 1960 şi ale hotărârii Consiliului de Miniştri al URSS din 16 martie 1961, în care se stipula că „slujitorii cultului pe parcursul celor 15 ani de după război (1945-1960) au gestionat resursele financiare ale credincioşilor după bunul lor plac, îmbogăţindu-se, procurând diferite mijloace mobile şi imobile..." (Марченко 2006, 129-138).

Una dintre metodele de luptă cu clerul era impunerea lui la nişte impozite exagerat de mari. Aşa s-a întâmplat şi în cazul părintelui Gherasim Păduraru de la biserica „Sf. Dumitru" din Chişinău: povara impozitelor era atât de mare, încât el era pe cale să plece de la parohie. Consiliul parohial a hotărât ca preotul să fie trecut la un salariu lunar de 1 500 de ruble, iar veniturile încasate de la taxa de epitrahil să fie vărsate în casa bisericii, în acest sens a fost încheiat şi un contract între preotul Gherasim Păduraru şi consiliul parohial[36].

Au trecut la salarii fixe şi alţi preoţi din RSSM, astfel de la 1 ianuarie 1961 – 3 preoţi; de la 1 ianuarie 1962 – 6 preoţi, iar de la 1 ianuarie 1963 – 36 de preoţi[37].

Introducerea salariului fix, în primăvara anului 1962, a fost o măsură principială deloc în favoarea Bisericii, deoarece era strict interzisă încasarea de la credincioşi a oricăror sume fără documente financiare. Toate activităţile de asistenţă spirituală a credincioşilor se plăteau după o anumită taxă, cu eliberarea obligatorie a unui bon de plată. În caz că preotul accepta de la credincioşi bani sau produse alimentare şi acest lucru devenea cunoscut inspectorilor, preotul era impozitat reieşind din întregul venit anual şi, pe lângă aceasta, i se retrăgea înregistrarea. Era interzisă prestarea serviciilor de asistenţă spirituală fără plată. Destul de grăitor la acest capitol este cazul diaconului bisericii lipovene din Tiraspol, Romanov, care în 1963 a fost trecut la salariul fix de 100 de ruble, de aceea nu mai avea drept la vreo parte din ofrandele aduse de credincioşi la biserică. Deoarece refuza să se supună acestei prevederi, a fost

[36] Arhiva Naţională a Republicii Moldova, în continuare ANRM, F. 3046, r. , d. 3, f. 50.
[37] AOSPRM, F. 51, r. 23, d. 101, f. 30.

preîntâmpinat că, dacă nu se va mulţumi doar cu salariul fixat, i se va retrage înregistrarea[38].

În ajutor inspectorilor organelor financiare, pentru depistarea preoţilor care acceptau plată în bani sau produse de la credincioşi, pe la casele acestora, fără eliberarea bonurilor de plată, au fost instituite „comisii speciale pentru promovarea respectării legislaţiei referitoare la cultele religioase” („комиссии содействия по соблюдению законодательства о религиозных культах”), pe lângă consiliile executive orăşeneşti şi raionale ale deputaţilor poporului.

Reforma salarizării clerului avea şi un scop ascuns – cel de a micşora numărul comunităţilor religioase. Parohiile sărace nu erau în stare să plătească salarii preoţilor. Rămase pentru multă vreme fără preoţi, acestea nu mai puteau oficia slujbele religioase, ceea ce conducea la retragerea înregistrării comunităţii, după care biserica era închisă.

Datorită acestei reforme, autorităţile statului sovietic au reuşit să reducă numărul preoţilor deosebit de activi.

Din vara anului 1962 a fost instituit un control strict asupra numărului de cununii, botezuri, înmormântări. Toate acestea erau introduse în registre speciale, care nu mai erau completate de către preoţi, ci de persoane loiale împuterniciţilor şi consiliilor executive. Aceştia transferau banii agonisiţi de preoţi în Fondul Păcii. Astfel, statul şi-a mai rezolvat unele probleme financiare pe seama Bisericii. Doar în anul 1961 şi în prima jumătate a anului 1962, comunităţile religioase din URSS au vărsat în Fondul Păcii mai mult de 5 mln de ruble noi (Шкаровский 1999, 383).

Sfârşitul anilor ’50 – începutul anilor ’60 din secolul trecut au intrat în istoria relaţiilor dintre stat şi culte ca o perioadă plină de dramatism, cu ultimele încercări din partea statului sovietic de a rezolva, în cel mai scurt timp, problema religiei în ţară (Кашеваров 2011, 123). Timpul „dezgheţului” hrusciovist s-a prefăcut pentru unele confesiuni într-un „îngheţ” cumplit. O lovitură foarte puternică i-a fost aplicată celei mai numeroase confesiuni din ţară – Bisericii Ortodoxe.

Pe lângă impactul negativ asupra vieţii comunităţilor religioase, „dezgheţul” a avut şi unul pozitiv. În această perioadă apare şi fenomenul disidenţei religioase, având ca obiectiv principal restaurarea libertăţii religioase, încetarea persecutării oamenilor din motive religioase, încetarea ingerinţei serviciilor speciale în viaţa Bisericii. Procesul, desigur, este legat de critica stalinismului, de pierderea idealurilor din trecut, de subminarea autorităţii Partidului. Toate aceste dezamăgiri au trezit într-o bună parte a societăţii dorinţa de a găsi credinţa şi idealul (Шкаровский 1999, 178). „Dezgheţul”, care a lărgit spaţiul libertăţii, a permis căutarea culturilor alternative. O alternativă putea să vină de la biserică.

După moartea lui Stalin, în Uniunea Sovietică, încetul cu încetul, se restabileşte memoria istorică ce ducea oricum către ortodoxie.

Preotul M. Aksenov-Meerson menţiona, pe drept cuvânt: „la început se numea «renaştere spirituală» venirea tineretului la creştinism, a celor din generaţia a doua şi a treia a cetăţenilor sovietici, educaţi în spiritul ateist. Pentru aceştia venirea la creştinism era, într-o mare măsură, o reacţie la comunism, la dezamăgirea în ideologia statului sovietic, văzută din perspecivă istorică drept un „punct mort”, a cărui depăşire putea să aibă loc doar prin reîntoarcerea la creştinism în forma lui milenară naţională – ortodoxia” (Аксенов-Меерсон 1980, 2).

Posibilitatea discuţiilor pe teme religioase, găsirea informaţiei despre viaţa bisericii, chiar dacă aceasta era negativă, amplifica acest interes.

Membrul corespondent al Academiei de Ştiinţe a URSS I.P. Şafarevici, într-un interviu din 1990, menţiona că lecţiile de propagandă antireligioasă, contrar voinţei organizatorilor, se transformau în lecţii de religie. Acesta a relatat cazul unui preot cunoscut de-al lui, care, în anul 1960, învăţa la Universitatea din Sverdlovsk, la facultatea de filozofie. Studiind cursuri de ateism ştiinţific, studenţii curioşi au hotărât să facă cunoştinţă mai în de aproape cu izvoarele creştinismului şi au mers la biserică. În consecinţă, un grup de absolvenţi, după susţinerea licenţei, a hotărât să primească botezul. Se iscase un scandal grandios, cunoscutul lui Şafarevici a fost internat într-un spital de psihiatrie. În cele din urmă, după eliberare, el s-a preoţit.

Tot în timpul „dezgheţului hrusciovist” apare şi „disidenţa religioasă”, care a cunoscut mai multe forme de manifestare. La unele dintre acestea ne vom opri în continuare.

[38] AOSPRM, F. 51, r. 24, d. 89, f. 174.

Odată cu slăbirea „cortinei de fier”, în URSS pătrunde activ literatura străină. De la viziunea simplistă a lumii în culori alb-negru, în faţa omului sovietic se descoperă o lume multilaterală, de o profunzime şi frumuseţe spirituală nemaipomenită. În conştiinţa lui, treptat, se afirmă ideea că credinţa în Dumnezeu este compatibilă cu ştiinţa şi libertatea gândirii (Эдельштейн 2005, 13).

Literatura religioasă din străinătate a început să pătrundă în mod activ în URSS pe la sfârşitul anilor ‘50. Un rol important l-a avut răspândirea ediţiilor aşa-numitului „samizdat religios”, care publica nu doar articole ale unor autori cunoscuţi, dar şi un număr semnificativ de traduceri şi referate. Erau publicate buletine informative, dedicate persecuţiilor pentru credinţă, apeluri, scrisori deschise ş.a.

De la sfârşitul anilor ‘50 ai secolului trecut, în tipăriturile necenzurate (samizdat) se include activ întru apărarea anumitor grupuri de credincioşi, parohii, comunităţi monahale, profesorul Institutului Politehnic din or. Kirov, demis pentru convingeri religioase, B.V. Talantov, care a trimis câteva scrisori în adresa redacţiei revistei „Наука и религия” (1960) cu critici la adresa propagandei antireligioase şi la ziarul „Известия” – un protest împotriva nimicirii în masă a monumentelor de arhitectură bisericească din regiunea Kirov.

Într-o scrisoare anonimă din ianuarie 1965 din Chişinău, trimisă pe numele lui A.N. Cosâghin, se remarca: „în ultimul timp, în special de când la conducere se afla Hruşciov, au fost închise multe biserici. Nu poporul le-a închis, ci conducătorii partidului, la indicaţia superiorilor. Chiar dacă bisericile sunt închise, dar religia nimeni nu o poate închide, ea a fost, este şi va fi!”[39]

Oamenii de provenienţă socială diferită devin interesaţi de istoria culturii şi religiei, începe procesul căutărilor şi cercetărilor spirituale. Apare necesitatea găsirii izvoarelor, care ar oferi răspuns la întrebările ce frământau minţile oamenilor.

Ieşirea din situaţie atât pentru reprezentanţii bisericii şi ai organizaţiilor bisericeşti, cât şi pentru oamenii cointeresaţi era una: editurile nelegale „samizdat” şi „tamisdat”. Anume prin „samizadt” (ediţii din ţară) şi „tamizdat” (ediţii din străinătate), începe difuzarea literaturii religioase, circulă operele disidenţilor şi gânditorilor contemporani, dar şi ale celor din timpurile mai vechi.

În anii 1961-1962, locuitorul oraşului Tiraspol V.V. Ivanov a scris patru manuscrise antisovietice, pe care le-a răspândit printre cunoscuţi, asculta şi povestea emisiunile posturilor de radio străine (Надзорные 1999, 614).

Majoritatea literaturii de acest gen era scrisă şi răspândită în cadrul cercurilor şi organizaţiilor fondate de cei mai vestiţi şi curajoşi reprezentanţi ai disidenţei religioase.

Unul dintre cei care au avut un deosebit aport la dezvoltarea renaşterii religioase este cunoscutul disident religios Serghei Alexeevici Jeludkov[40]. Operele lui erau publicate atât în cadrul „samizdat”-ului, cât şi a „tamizdat”-ului.

În timpul campaniei antireligioase hruşcioviste, Serghei Jeludkov devine un apărător activ al bisericii. Ştiut este că, între anii 1958-1959, un anumit număr de teologi şi preoţi s-au lepădat de biserică. Printre apostaţi se numără şi preotul Pavel Fedorovici Darmanski, cu care fusese coleg la Seminarul Teologic din Leningrad. După ce Darmanskii s-a lepădat de Biserică, a scris un articol „Почему я порвал с религией” („De ce am rupt-o cu religia”), ideea principală a căruia poate fi rezumată în următoarele cuvinte: „... Vreau să le spun celor care pendulează între religie şi ateism: alegeţi cu curaj ultimul. Existenţa de 40 de ani a puterii sovietice a demonstrat cât de mult poate face un om liber de superstiţii, fără «ajutorul lui Dumnezeu»” (Дарманский 1958, 4).

Peste două săptămâni, în „samizdat” apare răspunsul lui Serghei Jeludkov, care s-a răspândit rapid în rândul clericilor şi intelectualilor.

„Nimeni nu v-a forţat să deveniţi preot, aţi solicitat-o singur, deşi ar fi trebuit să mai ezitaţi şi să vă găsiţi o viziune solidă asupra lumii; poporul v-a crezut şi, după cum recunoaşteţi, v-a asigurat cu de toate. Şi pentru toate acestea, aţi scuipat în sufletul acestui popor... Până la urmă, acţionând ca un denunţător al Bisericii, ştiaţi dinainte că Biserica va tăcea. Această trăsătură a impunităţii deliberate a înjurăturilor împotriva Bisericii mute

[39] AOSPRM, F. 51, inv. 27, d. 100, f. 182.

[40] Născut în anul 1909, într-o familie de negustori profund credincioasă. În 1946 începe slujirea lui bisericească, ce a durat până în 1959. I s-a retras înregistrarea, fără care niciun preot nu putea sluji, iar în 1960 a fost oprit din săvârşirea celor sfinte.

este deosebit de dezgustătoare. Cu siguranţă, necredincioşii vor condamna această propagandă a josniciei, vorbind în numele ateismului" (Желудков 2020).

Şi în RSSM au fost atestaţi oameni care se opuneau propagandei ateiste. Iată reacţia unui cititor credincios la articolul lui F. Oleşciuc „Научные вопросы атеистической пропаганды", publicat la 4 august 1959 în ziarul „Советская Молдавия", în care se vorbeşte despre eficienţa agitaţiei antireligioase. Vom prezenta doar un fragment din această scrisoare: „...creştinii nu se miră că în prezent are loc persecutarea credinţei, distrugerea bisericilor ş.a., despre aceasta ne-a preîntâmpinat Evanghelia, timpurile vor fi şi mai grele, dar noi nu ne lepădăm de Dumnezeu. Aceasta au demonstrat-o evenimentele de la Răciula"[41].

În RSSM circulau o serie de scrisori, lucrări scrise de mână sau dactilografiate la maşina de scris.

Într-o comunicare a lui P. Romenskii, împuternicitul Consiliului pentru problemele Bisericii Ortodoxe Ruse, recunoştea că „sunt răspândite printre populaţie foi volante, la fel şi zvonuri, despre apropierea sfârşitului lumii, apropierea războiului, a cutremurelor, totodată, este chemat poporul la pocăinţa, la întărirea credinţei şi ascultării faţă de Biserica"[42].

Dintre autorii lucrărilor răspândite printre credincioşi în RSSM în perioada cercetată, vom aminti de arhimandritul Varlaam Chiriţă şi părintele Ioan Sochircă (viitorul arhimandrit Hrizostom).

Pe data de 5 februarie 1965, arhimandritul Varlaam Chiriţă, într-o scrisoare adresată secretarului eparhial Mina Polihovici, spunea: „...oamenii vă părăsesc pe voi şi vin la mine ... Am scris mai bine de 24 de meditaţii rimate, pe care le-am răspândit .... Mai mult decât atât, vă scriu toate acestea, ca să vă dau material să aveţi ce să-i raportaţi împuternicitului"[43].

Preotul Ioan Sochircă are mai multe lucrări apologetice, ramase în manuscrise şi răspândite printre fiii săi spirituali. Una din lucrări era consacrată preoţilor apostaţi din timpurile lui Nichita Hruşciov, pe care-i numeşte „noii iuda". Iată un fragment din această lucrare, dactilografiată pe hârtie de caiet, în care se vorbeşte despre apostatul Duluman: „1. Верьте, не верьте, а сделалось чудо! / Снова в наш мир возвратился Иуда. / Только уж не за тридцать монет / Бога Христа продает он. О, нет! / 2. Глупыми баснями ловко торгуя, / В этом наживу немалую чуя, / Сеет безбожье, безверье туман / Новый Иуда - Ефграф Дулуман./...9. Первый Иуда, предавший Христа, / Чувствовал: совесть его нечиста, / Мучился, точно в кипящем котле, / И успокоился только в петле. / 10. У Дулумана другая сноровка: / Совести нет - не нужна и веревка. / Был бы лишь туго набитый карман. / Умер духовно Евграф Дулуман!"[44]

În perioada cercetată, cel mai uimitor efect l-a avut „Scrisoarea deschisă către Patriarh", scrisă de către preoţii Gleb Iakunin şi Nicolai Eşliman. În istoria URSS nu a mai fost atestat vreun caz, când doi preoţi simpli au condamnat activitatea Patriarhului, Sinodului şi autorităţilor statului. În scrisoare erau abordate toate problemele bisericii, condamnate autorităţile statului care promovau o politică antireligioasă acerbă şi patriarhul care a permis declinul nivelului religios-moral al societăţii.

Scrisoarea a fost transmisă patriarhului Alexei I la 5 noiembrie 1965. 100 de copii ale scrisorii au fost trimise în adresa arhiereilor Patriarhiei Moscovei, dar şi celui de la Chişinău.

Scrisoarea a avut o răspândire largă, în special în străinătate. Clericii din străinătate se pronunţau în sprijinul lui Iakunin şi Eşliman.

Rezistenţa colectivă pe parcursul mai multor ani de dragul independenţei spirituale a dezvoltat o poziţie civilă puternică şi a creat printre baptişti sentimentul de stimă de sine (Алексеева 2012, 178). Iluminarea juridică şi morală a minorităţilor religioase, în special a baptiştilor, se datorează şi „samizdatului" iniţiat de aceştia. Apariţia acestuia datează de la începutul anilor '60, când Grupul de iniţiativă a început să publice „Братский листок", cu informaţii despre activităţile sale, adresând confraţilor de credinţă diferite materiale pe teme religioase şi obşteşti. Din 1964, „Листок" apare în mod regulat – o dată pe lună (Алексеева 2012, 179).

De la mijlocul anilor '60, disidenţii baptişti încep formarea unor organizaţii, prin care să-şi apere drepturile. La iniţiativa „Comitetului de organi-

[41] AOSPRM, F. 51, inv. 19, d. 189, f. 15
[42] AOSPRM, F51, inv.9, d. 44, f.24.
[43] AOSPRM, F. 51, inv. 25, d. 104, f. 206.
[44] ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 21, f. 12-13.

zare", în februarie 1964, baptiştii „iniţiativnici" au creat o asociaţie pentru apărarea drepturilor omului – „Consiliul rudelor deţinuţilor creştini-baptişti evanghelişti" (Бондаренко 2017, 397).

„Consiliul rudelor", începând cu anul 1964, edita publicaţia „Чрезвычайные сообщения", în care erau aduse la cunoştinţa opiniei publice informaţii despre noile arestări.

Altă formă de manifestare a disidenţei religioase era legată de organizarea de acţiuni publice.

Credincioşii încercau să „coexiste paşnic" cu autorităţile sovietice şi, dacă însăşi puterea nu comitea greşeli grave, chiar şi în situaţii potenţiale de conflict, ei controlau comportamentul mulţimii în locurile aglomerate.

Cazurile cunoscute de revoltă spontană a credincioşilor au fost provocate în întregime de „strângerea de şuruburi" în politica religioasă a Moscovei, îmbinată cu prostia birocratică a autorităţilor locale.

Această formă de disidenţă era atestată în cadrul mai multor culte din RSSM, inclusiv în Biserica Ortodoxă.

Cele mai dese manifestări nesancţionate erau pentru deschiderea bisericilor. Astfel, pe data de 25 mai 1954, în s. Cucuieţii Vechi, Râşcani, la iniţiativa fostului staroste al bisericii Nicolae Vicol, a fost convocată în biserica din sat o adunare a credincioşilor, la care au participat mai bine de 300 de persoane. După adunare, au fost colectate semnături pentru deschiderea bisericii[45].

O manifestare de acelaşi gen a avut loc în s. Romanovca, r-nul Romanovca, în luna mai 1954[46].

Una dintre manifestaţiile împotriva închiderii bisericii a avut loc în s. Racovăţ, când creştinii, în perioada 26-30 iulie 1959, au păzit biserica[47].

Însă cel mai mare răsunet l-a avut protestul credincioşilor ortodocşi provocat de închiderea mănăstirii Răciula. Călugăriţele (225 la număr), cu ajutorul sătenilor din comunele apropiate, în perioada 23 iunie - 2 iulie, au opus rezistenţă activă lichidării mănăstirii.

Proteste erau organizate şi de neoprotestanţi. Unul de răsunet a fost cel de la procesul lui B.M. Glatkevich din 9 iunie 1964, la Chişinău[48].

Uneori, „iniţiativnicii" se adunau duminica, închiriau câte un autobuz şi mergeau prin satele unde erau comunităţi baptiste, făcând propagandă, chemând confraţii de credinţă să nu se supună puterii, ci doar lui Hristos[49].

După cum vedem, în RSSM, mişcarea disidenţilor în timpul „dezgheţului" s-a materializat într-o gamă largă de acţiuni şi a corespuns semnelor caracteristice disidenţei – atât în principiile de bază, cât şi prin formele de activitate socială şi instrumentele utilizate.

Făcând unele totaluri, putem spune că „dezgheţul" pentru cultele religioase s-a transformat într-un „îngheţ". În această perioadă, în RSSM au fost lichidate 57% din comunităţile religioase, tot cu 57% s-a micşorat şi numărul activului comunităţilor religioase.

Totodată, „dezgheţul" a contribuit la apariţia unui fenomen cunoscut ca renaşterea religioasă, care a dus la creşterea numărului persoanelor simpatizante Bisericii. Indiferent de fenomenele sociale şi politice, drept consecinţe ale dezgheţului, constatate în societate, se observă că faţă de biserică începe să se realizeze o politică dură de subordonare a acesteia faţă de stat, de diminuare a influenţei ei în politică şi în societate. Toate acestea atrăgeau atenţia atât a credincioşilor din interiorul cultelor religioase, cât şi a neofiţilor, aduşi la Biserică de meditaţia inerentă multora în perioada „dezgheţului", ceea ce a dat naştere fenomenului apărătorilor drepturilor omului sau disidenţei religioase ca parte componentă a disidenţei sovietice, în general.

[45] ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 15, f. 54.
[46] ANRM, F. 3046, inv. 2, d. 15, f. 54.
[47] AOSPRM, F. 51, inv. 19, d. 189, f. 14.
[48] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 174, ff 57-58.
[49] AOSPRM, F. 51, inv. 24, d. 88, f. 79.

Bibliografie

Eşanu 1998: A. Eşanu, Chişinău, file de istorie (Chişinău 1998).

Аксенов-Меерсон 1980: М. Аксенов-Меерсон, Русская Православная Церковь сегодня. Религия и атеизм в СССР 9-10, 1980, 2-11.

Алексеев 1992: В.А. Алексеев, «Штурм небес» отменяется? Критические очерки по истории борьбы с религией в СССР (Москва: Россия молодая 1992).

Алексеева 2012: Л. Алексеева, История инакомыслия в СССР: новейший период (Москва: Московская Хельсинкая группа 2012).

Бондаренко 2017: Н.А. Бондаренко, Формирование системы религиозного диссидентства в рамках «отделенного» братства ЕХБ во второй половине 1960 гг. Укаринские реалии. Христианское чтение 1, 2017, 381-405.

Дарманский 1958: П. Дарманский, Жизнь оказалась сильней. Комсомольская правда, 22 февраля 1958, 4.

Желудков 2020: С.А. Желудков, Почему вы порвали с религией. URL:http://krotov.info/acts/20/1950/1958zhel.htm (accesat 19.08.2020)

Кашеваров 2011: А.Н. Кашеваров, Экономический аспект антицерковной кампании советского государства. 1958-1964. Новейшая история России / Modern history of Russia 1, 2011, 123-129.

Марченко 2006: А.Н. Марченко, Доходы православного духовенства и налоговая политика власти в период хрущевской антирелигиозной кампании 1958-1964 годов (по материалам Уральского региона). В: (ред. Л.А. Фадеева) Политический альманах Прикамья, вып. 6 (Пермь 2006), 129-138.

Марченко 2008: А.Н. Марченко, Социально-экономическое положение церковных служащих в СССР (по данным Уральского региона). В: Вестник Челябинского государственного университета, История, вып. 25, № 18 (119) (Челябинск 2008), 124-129.

Надзорные 1999: 58[10] Надзорные производства СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Аннотированный каталог. 1953-1991 (Москва 1999).

Одинцов 1991: М. Одинцов, Хождение по мукам. 1954 - 1960 годы. Наука и религия 7, 1991, 2-3.

Поспеловский 1995: Д.В. Поспеловский, Русская православная церковь в XX веке (Москва: Республика 1995).

Смыслов 2012: О.С. Смыслов, Богоборцы из НКВД (Москва 2012).

Шкаровский 1999: М.В. Шкаровский, Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах (Москва 1999).

Эдельштейн 2005: Г. Эдельштейн, прот., Записки сельского священника (Москва 2005).

The Church during the "Khrushchev Thaw" (1953-1964)

Keywords: religious cults, Khrushchev Thaw, religious communities, legislation, impact, Stalinism.

Abstract: The death of the USSR's number one Communist I.V. Stalin, of course, imposed some corrections in religious policy and legislative activity of state bodies in the religious sphere. In the early 1960s, after the final victory of N.S. Khrushchev, the supreme leadership of the country, under the pretext of strengthening the socialist legal state, tried to return the religious policy of the USSR to pre-war times by abrogating most of the normative acts from the first post-war decade.

The decisions of the 20th Congress of the CPSU (1956) changed the balance of power in the party and state apparatus in favour of a firm line on religion. A potential danger for religious associations was also the course for "restoring Soviet legality", which was taking place in the context of criticism of the cult of personality of I.V. Stalin, which inevitably affected the "Stalinist legislation on cults". The beginning of the revision of the existing system of relations between the state and cults was marked by the note "On the shortcomings of scientific-atheistic propaganda", developed by the Propaganda and Agitation Department of the CPSU Central Committee for the Union republics in the spring of 1958.

It was a political decision to launch a new attack on the church on all fronts. During the „Khrushchev Thaw" the government of the USSR lost the initiative in legislative activity. The norms of the party exceeded the legislative norms, the appearance of any legislative act was preceded by the decision of the Central Committee of the CPSU.

The end of the 50s and the beginning of the 60s of the last century was a dramatic period in the history of relations between the state and religion, marked by the last attempts of the Soviet state to resolve the issue of religion in the country as soon as possible. The period of the „Thaw" became a severe „freeze" for some confessions. The largest denomination in the country, the Orthodox Church, suffered the most.

In addition to the negative impact on the life of religious communities, the "Thaw" also had a positive effect. During this period, the phenomenon of religious dissidence was observed, the purpose of which was to restore religious freedom, stop the persecution of people for religious reasons and stop the interference of special services in the life of the Church.

The process, of course, was associated with criticism of Stalinism, the loss of former ideals and the weakening of the authority of the party. All these disappointments awakened in a large part of society the desire to acquire faith and ideals. The "Thaw" expanded the space of freedom and made it possible to look for alternative cultures. An alternative could come from the Church.

Церковь во время «хрущевской оттепели» (1953-1964)

Ключевые слова: религиозные культы, оттепель Хрущева, религиозные общины, законодательство, влияние, сталинизм.

Резюме: Смерть ведущего коммуниста СССР И.В. Сталина, конечно, внесла некоторые корректировки в политику и законодательную деятельность государственных органов в религиозной сфере. В начале 1960-х годов, после окончательной победы Н.С. Хрущева, верховное руководство страны под предлогом укрепления социалистического правового государства попыталось вернуть религиозную политику СССР к довоенным временам, отменяя большинство нормативных актов первого послевоенного десятилетия.

Решения XX съезда КПСС (1956 год) изменили баланс сил в партийном и государственном аппарате в пользу твердой линии в отношении религии. Потенциальной опасностью для религиозных ассоциаций был также курс на «восстановление советской законности», который происходил в контексте критики культа личности И.В. Сталина, что неизбежно повлияло на «сталинскую законодательную базу относительно культов». Начало пересмотра существующей системы отношений между государством и культами ознаменовалось заметкой «О недостатках научно-атеистической пропаганды», разработанной Департаментом пропаганды и агитации ЦК КПСС для союзных республик весной 1958 года.

Это было политическим решением начать новую атаку на церковь по всем фронтам. Во время «хрущевской оттепели» правительство СССР утратило инициативу в законодательной деятельности. Нормы партии превышали законодательные нормы, появлению любого законодательного акта предшествовало решение ЦК КПСС.

Конец 50-х и начало 60-х годов прошлого века – драматичный период в истории отношений между государством и религией, ознаменованный последними попытками Советского государства решить вопрос о религии в стране как можно скорее. Период «оттепели» стал суровым «заморозком» для некоторых конфессий. Самая крупная конфессия в стране, Православная Церковь, пострадала больше всего.

Помимо негативного влияния на жизнь религиозных общин, «оттепель» имела и положительный эффект. В этот период наблюдалось явление религиозного диссидентства, целью которого было восстановление религиозной свободы, прекращение преследования людей по религиозным мотивам и прекращение вмешательства спецслужб в жизнь Церкви.

Процесс, безусловно, был связан с критикой сталинизма, утратой былых идеалов и ослаблением авторитета партии. Все эти разочарования пробудили в большой части общества желание обрести веру и идеалы. «Оттепель» расширила пространство свободы, позволила искать альтернативные культуры. Альтернативой могла стать церковь.

08.02.2023

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie (USM), str. Academiei 3A. Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-2530-3852, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com

НАСТРОЕНИЯ РУМЫНСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА 1960-Х ГОДОВ ГЛАЗАМИ МОЛОДОГО СОВЕТСКОГО ДРАМАТУРГА

Александр Стыкалин

Ключевые слова: Румыния 1960-х годов, десталинизация в СССР, советско-румынские литературные контакты, имагология, восприятие Румынии в СССР.

Среди информативных, но до сих пор еще мало востребованных исследователями источников по истории многообразных советско-румынских связей в 1950-е - 1980-е годы можно назвать донесения советских деятелей культуры, и в частности писателей, по итогам поездок в Румынию. В соответствии со сложившейся в СССР бюрократической практикой каждый советский гражданин, выезжавший в загранкомандировку (в том числе в социалистические страны), должен был по окончании поездки представить в вышестоящие инстанции подробный отчет о своих контактах и впечатлениях. Отчеты научных работников хранятся в фондах архива Российской академии наук. Что же касается литераторов, представлявших свои отчеты в Иностранную комиссию Союза писателей СССР, то их докладные записки находятся в богатых фондах этой комиссии в Российском государственном архиве литературы и искусства (РГАЛИ)[1] – как и отчеты лиц, сопровождавших делегации румынских писателей и деятелей культуры, приезжавших в СССР. О поездках в Румынию отчитывались и руководители гастролировавших в ней музыкальных и театральных коллективов, и выезжавшие в творческие командировки художники. В 1960-е годы заметно активизируются связи советских и румынских кинематографистов, предпринимается выпуск ряда фильмов совместными усилиями. Если говорить о послесталинском периоде в развитии СССР, то количество хранящихся в РГАЛИ документов, отражающих советско-румынские культурные связи во всём их многообразии, насчитывает не одну тысячу. Некоторые, наиболее важные и информативные, отчеты о поездках советских литераторов пересылались Иностранной комиссией Союза писателей в отдел культуры ЦК КПСС – они доступны сегодня в Российском государственном архиве новейшей истории (РГАНИ). Очень показательна в этом плане записка заместителя главного редактора журнала «Иностранная литература» писателя (а в прошлом карьерного дипломата) Саввы Дангулова (1912-1989), проведшего три недели в Румынии в августе 1964 г. Он проработал три года в Румынии во второй половине 1940-х годов в качестве сотрудника Союзной контрольной комиссии, а затем и советской дипломатической миссии, хорошо знал страну, неплохо владел румынским языком, обладал старыми связями в среде интеллигенции и в силу этого имел гораздо больше источников информации о положении в стране, чем большинство его советских коллег. Записка Дангулова, сочетавшая в себе описание впечатлений с попыткой дать анализ текущей внутриполитической ситуации в стране и представить широкую гамму настроений румынской интеллигенции в связи с проявившимися осложнениями между Москвой и Бухарестом (причем на фоне всё углублявшегося советско-китайского конфликта), была тут же переслана из Иностранной комиссии Союза писателей в аппарат ЦК КПСС и легла на стол сначала секретаря ЦК КПСС Л.Ф. Ильичева, а затем и главного идеолога КПСС М.А. Суслова (Стыкалин 2012, 71-96).

Первые творческие командировки советских писателей в Румынию, как и в другие страны Средней и Юго-Восточной Европы, вошедшие в советскую сферу влияния, относятся к концу 1940-х годов. В знаменитых мемуарах Ильи Эренбурга «Люди, годы, жизнь» есть неболь-

[1] Иностранная комиссия Союза писателей была образована еще в 1935 г., через год после создания Союза советских писателей. Первоначально, в эпоху Сталина, ее функция заключалась в том, чтобы формировать в пользу СССР мнение влиятельных западных литераторов.

шая глава о посещении Румынии, встречах с Михаилом Садовяну, другими писателями. Она отражает неоднозначные впечатления писателя от увиденного в стране в первые годы существования коммунистического режима. В середине 1950-х годов поездок стало больше. Среди ездивших преобладали высокопоставленные функционеры Союза писателей СССР, так называемые «литературные генералы», отправлявшиеся в страну советского лагеря в целях поддержания официальных литературных, культурных связей. Как и другие страны советского блока, Румынию посещали также писательские делегации с ознакомительными целями (существовали соответствующие соглашения об обмене делегациями). Наконец, практиковались и творческие командировки писателей по поручению «Литературной газеты» или литературных журналов – их результатом были, как правило, не только отчеты, адресованные в Иностранную комиссию Союза писателей, но прежде всего путевые очерки и заметки, опубликованные в литературной периодике СССР.

Среди выезжавших в Румынию (как и в другие страны) писателей были как люди, не знавшие этой страны, так и своего рода литераторы-страноведы, в той или иной мере обладавшие знаниями культуры, языка, представлениями о литературной жизни (консультанты Иностранной комиссии Союза писателей; профессиональные переводчики румынской литературы; писатели из советской Молдавии, владевшие румынским языком как родным; поэты, которым иногда приходилось переводить стихи румынских поэтов). Отчеты этой категории литераторов дают, как правило, гораздо больше содержательной информации, пусть тенденциозно интерпретированной. В любом случае, в отчетах советских писателей так или иначе находили отражение, хотя и не всегда адекватное, настроения румынской творческой интеллигенции, ее отношение как к внутриполитическим процессам, происходившим в стране, так и к некоторым событиям международной жизни.

Как следует из отчетов, большинство советских писателей, приезжавших в какую бы то ни было страну (и в том числе в Румынию), воспринимало увиденное сквозь призму официальной советской идеологии и устоявшихся стереотипов о превосходстве советского опыта социалистического строительства над опытом других стран. И вместе с тем многое зависело от личностей самих посещавших страну гостей. Ведь среди них были как жёсткие коммунистические ортодоксы вроде руководителя Иностранной комиссии Союза писателей Бориса Полевого, побывавшего в Румынии в августе 1959 г. на торжествах по случаю 15-летия ее разрыва с нацистской Германией и перехода на сторону антигитлеровской коалиции (Колин, Стыкалин 2018, 663-677), так и те, кто с искренним энтузиазмом воспринял решения XX съезда КПСС (февраль 1956 г.) и особенно XXII съезда КПСС (октябрь 1961 г.), вновь осудившего сталинские методы и постановившего вынести тело усопшего вождя из мавзолея на Красной площади. Среди талантливых молодых литераторов, увидевших в веяниях хрущевской «оттепели» и происходивших в те годы в Советском Союзе переменах реальный шанс на глубинное обновление и демократизацию советской системы, был и 30-летний драматург Михаил Шатров, чей отчет о двухнедельном пребывании в Румынии в апреле – мае 1962 г. предлагается вниманию читателя.

Михаил Филиппович Маршак (1932-2010), который, став профессиональным литератором, избрал себе творческий псевдоним Шатров, был не только родственником известного поэта, классика русской литературы для детей Самуила Маршака (1887-1964), но имел родню в среде высшей кремлевской партийно-государственной номенклатуры. Его тетя (старшая сестра отца) Нина Маршак был первым браком замужем за видным деятелем Коминтерна Осипом Пятницким, а вторым – за Алексеем Рыковым, членом политбюро большевистской партии и советским премьер-министром в 1924-1930 гг., ставшим в 1938 г. вторым по значимости обвиняемым на показательном судебном процессе по делу Николая Бухарина. Как и оба ее мужа, Нина Маршак стала жертвой сталинских репрессий. Та же судьба постигла и ее младшего брата, московского инженера, отца будущего драматурга Шатрова (он был расстрелян в 1938 г.), а его мать, хотя и провела долгое время в заключении, но выжила и в 1954 г. вернулась домой по амнистии. Успешно окончив среднюю школу, Михаил поначалу выбрал путь инженера, поступив в московский горный институт, но очень быстро в нем перевесил интерес не только к художественному творчеству, но и к совсем недавней истории,

которая сильно «перепахала» жизнь и быт всей его семьи и которую молодой человек, с юности увлеченный театром, собрался исследовать, попытавшись воспроизвести основные коллизии советской эпохи на театральной сцене. Первую свою пьесу «Чистые руки» Шатров написал в 22 года, а в 26 лет уже был избран в союз советских писателей, его пьесы к этому времени шли на сценах нескольких советских театров. Несколько позже их стали ставить на подмостках других социалистических стран, включая Румынию, где они также оказались созвучными происходившим и там, хотя и в разных условиях, процессам десталинизации. За долгие годы творческой деятельности Михаил Шатров написал десятки пьес, по его сценариям было снято более десятка фильмов. Наиболее известный из них – «Шестое июля» (1968, режиссер Ю. Карасик), в котором был наведен на резкость конфликт между большевиками и левыми эсерами, вместе сформировавшими правительство после октябрьского переворота 1917 г., однако в дальнейшем их пути разошлись – осудив предпринятое по инициативе В. Ленина заключение Брестского мира с Германией, левые эсеры вышли из советского правительства, а 6 июля 1918 г. предприняли попытку захвата власти. Постоянное стремление коммуниста-идеалиста Шатрова[2] противопоставить более поздним сталинским и постсталинским извращениям благородство и искренность помыслов целой плеяды выдающихся русских революционеров и пробиться к чистым, незамутненным истокам русской революции 1917 г. (в его видении – одного из грандиозных событий мировой истории) было «не ко двору» в эпоху Брежнева, когда культурная политика стремилась затушевать любые противоречия внутри большевистской традиции. «Шатров – это Крупская сегодня» – полуиронически заметила как-то великая актриса Фаина Раневская, намекая на верность драматурга «ленинским» революционным идеалам в противопоставлении их позднейшим «сталинским искажениям». Некоторые его пьесы с трудом проходили цензуру, как и фильмы по его сценариям. Начало горбачевской перестройки вызвало в Шатрове прилив энтузиазма и оптимизма, он активно включился в общественную жизнь, но ненадолго, поскольку исповедуемые им до конца жизни социалистические идеалы в условиях 1990-х годов, после падения СССР, казались анахронистическими многим его недавним соратникам в борьбе за улучшение советского строя.

Поездка в Румынию оставила у молодого драматурга в целом хорошие впечатления, в своем отчете он отмечал не только гостеприимство принимающей стороны, радушие румынских коллег, но и успешное экономическое развитие страны, растущий материальный достаток населения, что проявлялось и в отсутствии очередей в магазинах, и в одежде румын. Сходное впечатление растущего благополучия сложилось, кстати говоря, не только у Шатрова, но и у других советских деятелей культуры, посетивших в то время страну. Так, выдающегося кинорежиссера Михаила Ромма, прибывшего в Бухарест всего через 4 месяца после Шатрова, в августе 1962 г., особенно потрясли масштабы жилищного строительства: «строительство в Румынии производит сильное впечатление. Новые кварталы Бухареста элегантны при простоте конструкции домов. [...] В окраску введено стекло, специальные материалы, поэтому не выглядит грубо. Пожалуй, новые жилые массивы красивее, чем где бы то ни было в странах народной демократии, строятся буквально все города». Не менее благоприятное впечатление, чем столица, произвели на него морские курорты Мамая и Эйфория: «Только что выстроенные, абсолютно современные курорты, состоящие из многоэтажных отелей с превосходно организованным обслуживанием. На курортах множество иностранных туристов»[3]. Такого рода впечатления, свидетельствующие о неуклонном повышении жизненного уровня населения в Румынии, довольно резко контрастировали с документами 1953 г., в частности, с хранящимися в фондах Коминформбюро в Российском государственном архиве социально-политической истории (РГАСПИ) донесениями сотрудников аппарата Коминформа, в которых отмечался дефицит предметов продовольствия[4].

Насыщенной и интересной показалась молодому советскому драматургу М. Шатрову румынская театральная жизнь. Он отмечал и

[2] Молодой человек вступил в КПСС в 1961 г. на волне «второй десталинизации», вызванной решениями XXII съезда КПСС.

[3] РГАЛИ, Ф. 2936, оп. 1, д. 1678, л. 9-10.

[4] См., например, записку: Некоторые данные о продовольственном положении в Бухаресте (РГАСПИ, Ф. 575, оп. 1, д. 272, л. 278-280).

сохраняющийся интерес румынской интеллигенции к СССР и советской культуре. Правда, здесь не обошлось и без впечатлений иного рода, Шатров, в частности, описывает конкретный случай, свидетельствующий о нежелании некоторых румынских интеллигентов слишком афишировать перед лицом общественного мнения свои старые советские связи – весьма показательный штрих в условиях, когда Румыния стала, дистанцируясь от Москвы, все более последовательно искать свой собственный путь развития, наиболее ярким проявлением чего стала известная Апрельская декларация 1964 г.[5]

С интересом читаются строки о том, какой показалась общественная атмосфера в Румынии весны 1962 г. 30-летнему советскому литератору, искреннему стороннику демократического обновления советской системы, при этом никогда не склонному отбрасывать социалистические ценности. На фоне происходившего в те же самые месяцы в СССР – публикации в том же 1962 г. повести Александра Солженицына «Один день Ивана Денисовича», выхода ряда фильмов антисталинского содержания и т.д. – эта атмосфера ему показалась менее свободной, что проявлялось, например, в нежелании собеседников слишком резко высказываться публично о Сталине и его преступлениях. Румынские собеседники Шатрова, впрочем, давали этому свое объяснение, связывая необходимую осторожность с тактической игрой и умением румын создавать шлюзы на пути проникновения в страну извне всех тех веяний, которые могли бы стать причиной внутренней дестабилизации. Один из собеседников напомнил в этой связи Шатрову о том, какую роль сыграли в насаждении в Румынии культа личности и других негативных явлений те коммунисты во главе с Анной Паукер, которые прибыли из Москвы и особенно усердно пытались перенести на румынскую почву советский опыт. Осторожность проявлялась и в культурной политике – не только в записке Шатрова, но и в некоторых других советских источниках тех лет упоминается о сдержанности румынских функционеров, когда речь заходила о постановке в Румынии советских пьес, в которых поднималась тема культа личности Сталина. Очевидно, что сама эта тема казалась в Румынии довольно болезненной и в эпоху, когда во главе страны стоял Георге Георгиу-Деж, и позже, при Николае Чаушеску – существовали опасения, что критика советских порядков может натолкнуть некоторых зрителей (как и читателей) на проведение нежелательных параллелей. Люди, занимавшиеся в Румынии культурной политикой, предпочитали перестраховаться, не наводя лишний раз эту тему на резкость[6]. Говоря о мотивах их позиции, нельзя сбрасывать со счетов и современный китайский контекст, ведь балансирование (в поисках собственного места на международной арене) между советской и китайской линиями по самым принципиальным вопросам международного коммунистического движения проявлялось среди прочего и в неготовности однозначно занять позицию одной из сторон в вопросе об отношении к Сталину и его наследию («В мировом коммунистическом движении раскол по вопросу о Сталине. Куда повернется – неизвестно»).

Развивая тему осторожности и перестраховок в румынской культурной политике, стоит заметить, что через месяц после отъезда Шатрова, в июне 1962 г., в Румынии прошли мероприятия по случаю 50-летия смерти великого драматурга Иона Луки Караджале. С советской стороны в них приняли участие драматург Исидор Шток и выдающийся режиссер Георгий Товстоногов. По отчету Штока в не меньшей мере, чем по отчету Шатрова, можно судить о том, сколь большое внимание в двусторонних культурных связях уделялось отбору пьес советских авторов для постановки в румынских театрах. Согласно наблюдению Штока, в Румынии противоборствовали две точки зрения: согласно одной, «нужно показывать румынской публике только такие произведения, которые не отражают ничего плохого в жизни советского общества. Другая – нужно показывать всё, что талантливо и правдиво рассказывает о нашей жизни». Как

[5] Подобные примеры приводит в своей вышеупомянутой записке 1964 г. и Савва Дангулов (Стыкалин 2012).

[6] Можно сказать больше: ослабление пропаганды в Румынии советского опыта, на которое начиная с 1964 г. обращали внимание многие посещавшие страну советские гости, предполагало отсутствие не только восхваления, но и открытой критики внутренних порядков СССР, негативных сторон советской действительности того или иного времени (критике подвергались лишь определенные гегемонистские проявления во внешней политике СССР). Так, членам писательской делегации из СССР, посетившей Румынию в сентябре 1965 г., было сказано в ходе одной из бесед: румынские театры не собираются ставить советские пьесы, содержащие критику эпохи «культа личности», так как они могут оказать дурное влияние на румынскую молодежь (РГАНИ, Ф. 5, оп. 36, д. 150, л. 182).

пишет Шток, исходя из первой точки зрения, некоторые функционеры румынского министерства культуры затормозили постановку ряда пьес советских авторов. Советский драматург считал такие бюрократические перестраховки совсем не эффективными, поскольку румынские читатели могли узнать о новых веяниях в театральной жизни СССР из широко распространявшейся советской прессы. Склонность некоторых румынских драматургов к украшательству и бесконфликтности признал и ряд участников встречи Товстоногова и Штока с представителями румынской театральной культуры. Приняв это к сведению, советские гости решили не углубляться в тему, чтобы это не создало впечатления вмешательства во «внутренние румынские дела». Они предпочли побольше рассказать о советской театральной жизни[7].

Комментируя описание Шатровым общественной атмосферы в Румынии, нельзя не обратить внимание и на определенную идеализацию им положения на родине – ведь в начале июня того же 1962 г., через считаные недели после посещения драматургом Румынии, в городе Новочеркасске силовые структуры расстреляли демонстрацию рабочих, протестовавших против повышения цен. Румыния начала 1960-х не знала подобных эксцессов, на фоне которых нисколько не удивительно, что прибывшему из СССР (причем из советской столицы, Москвы!) Шатрову уровень жизни в Румынии показался довольно высоким в сравнении со средними советскими стандартами. А что касается свободы творчества, то некоторая эйфория, очевидно, порожденная XXII съездом КПСС, как казалось тогда многим в СССР, расставившим все точки над «i» в вопросе об отношении власти к Сталину, должна была очень скоро развеяться после того, как лидер страны Никита Хрущев несколько раз обрушился на молодую творческую интеллигенцию – сначала (в декабре всё того же 1962 года) при посещении художественной выставки в московском Манеже, а затем и на ряде партийных активов и на встречах с деятелями культуры.

Румыния искала свой собственный путь, и в ее развитии в этот период наблюдались противоречивые тенденции. Они находили отражение и в отчетах советских наблюдателей. Глубоко веривший в перспективы обновления социализма Михаил Шатров не видел или не хотел видеть в румынском обществе прозападных ориентаций в качестве альтернативы просоветским настроениям. Схожие наблюдения зафиксировал и более опытный 60-летний Михаил Ромм: «Настроение интеллигенции в отношении советской делегации и вообще Советского Союза я бы назвал превосходным. Времена, когда румынская интеллигенция тяготела к западу и, в частности, к Франции, по-моему миновали. Повсюду мы встречали исключительно сильный интерес ко всему, что происходит в Советском Союзе, к советской литературе, к советскому кинематографу и т.д.»[8]. Однако у Саввы Дангулова, посетившего Румынию через два года, сложились иные впечатления: усилия Румынии, направленные к улучшению отношений с Западом, всё заметнее, и дело, очевидно, не ограничивается новыми торговыми и культурными соглашениями (Стыкалин 2012). К лету 1964 г. в советско-румынских межгосударственных отношениях обнажаются острые противоречия, в момент приезда Шатрова и Ромма еще не видные невооруженным глазом. К тому же Дангулов несравнимо глубже знал румынские реалии и обладал опытом дипломатической работы, а значит политической аналитики. И дело, по его наблюдению, не сводилось к усилению западных влияний в противовес советскому. Продолжал углубляться советско-китайский раскол, требовавший от румынской партийной элиты еще более искусного маневрирования. По оценке Дангулова, «в нынешний острый момент советско-румынских отношений Румыния из тактических соображений ищет поддержки Китая, при этом ведет себя достаточно осторожно». Ведь однозначно встать на сторону Китая означает осложнить отношения не только с СССР, но и с Западом, тогда как «заявить о своем несогласии с Китаем – значит отказаться от известных возможностей тактической игры». При этом, если для румынской коммунистической элиты стремление разыгрывать китайскую карту было проявлением внешнеполитической тактики, то для румынской интеллигенции симпатии к Китаю и его независимой линии носили скорее эмоциональный характер, ведь все собеседники Дангулова выражали острое несогласие с официальной китайской позицией по вопросам мирного сосуществования (Стыкалин 2012).

[7] РГАЛИ, Ф. 631, оп. 26, д. 2457.

[8] РГАЛИ, Ф. 2936, оп. 1, д. 1678, л. 12.

После отставки Никиты Хрущева в октябре 1964 г. и кончины в марте следующего года Георге Георгиу-Дежа с советской стороны была предпринята попытка произвести перезагрузку двусторонних отношений, начав их «с чистого листа». Она не имела перспектив, поскольку преемник Георгиу-Дежа Николае Чаушеску стремился в диалоге с Москвой еще более последовательно отстаивать национальные приоритеты, как он их понимал, и новый этап в развитии отношений между СССР и Румынией оказался еще более сложным, чем предыдущий.

Отчет драматурга М.Ф. Шатрова о пребывании в Румынии в 1962 г.
25 мая 1962 г.
(РГАЛИ, Ф. 631, оп. 26, д. 2456)

В Иностранную Комиссию Союза писателей СССР
Отчет о пребывании в Румынской Народной республике
с 26 апреля с.г. по 9 мая с.г.

Я находился в Румынской Народной республике согласно соглашению об обмене писателями (поездка за свой счет). Целью моего пребывания в Румынии было ознакомление со спектаклем «Именем революции» (моя пьеса)[9] и работа с переводчиком и режиссёром спектакля «Современные ребята»[10], который готовится по моей пьесе в Молодёжном театре, а также знакомство с театральной жизнью Бухареста (краткую сводку прилагаю).

Считаю своим долгом поделиться личными впечатлениями о поездке.

На аэродроме меня встречала делегация Союза писателей Румынии во главе с Хория Ловинеску. Поместили меня в гостинице «Атене Палас». Ко мне прикрепили в качестве переводчика члена Союза писателей Румынии Аду Аркадьевну Штайнберг (бывшую советскую гражданку, переводчицу с русского, большого и искреннего друга нашей страны). Приём со стороны Союза писателей Румынии был очень радушный, дружеский. Мне была предоставлена возможность побывать везде и посмотреть всё, что я захочу. Очень большую роль в организации моего приёма сыграли товарищи Моника Галан – директор дома литераторов и Троян Шелмару – редактор журнала «Театр» (о нем ниже).

1-го мая я был приглашён на парад и демонстрацию, находился на правительственной трибуне. После парада мне предложили отдохнуть два дня в доме творчества «Синая» – в высокогорном курорте. Всё остальное время было занято просмотром спектаклей, посещениями музеев, многочисленными встречами с деятелями литературы и искусства Румынии.

Вообще должен отметить, что такая частная поездка дала мне возможности куда больших и искренних контактов с людьми, нежели поездка официальная. Во всяком случае так мне кажется.

Какие впечатления сложились у меня от двухнедельного пребывания? Начну по порядку.

Люди живут материально хорошо. Мне пришлось беседовать с представителями различных слоёв, бывать на квартирах, и везде я отмечал относительный достаток. В магазинах изобилие продуктов как продовольственных, так и промтоварных. Никогда не было разговоров о каких-либо трудностях экономического порядка. Закончилась коллективизация, которая прошла, по словам румынских товарищей, спокойно, без эксцессов. Деревня стала жить значительно лучше. Но даже гуляя по улицам, можно заметить, что люди живут хорошо: одеваются ярко, красиво, современно; нет очередей и т.д.[11]

Искусство, особенно театр, очень быстро развивается. Румыны страстные любители театра. Только за последние полтора года в Бухаресте открыли три новых театра. Билеты на спектакли не достать. Существуют записи на билеты на спектакли. Мне, как драматургу, это было особенно

[9] Пьеса 1957 года.
[10] Пьеса 1962 года.
[11] Драматург И. Шток, проведший в Румынии две недели в творческой командировке в июне 1962 г., посещал страну не впервые и в своем отчете написал о заметном прогрессе, достигнутом ею в развитии экономики и культуры за годы, прошедшие со времени его предыдущего приезда. Командировка Штока совпала с недельным визитом Н. Хрущева в Румынию, и он отметил в своем отчете интерес румынской публики к итогам этого визита (РГАЛИ, Ф. 631, оп. 26, д. 2457).

приятно. На театре идет борьба двух направлений: академического и современного. Это чувствуется и в работе режиссеров, и в игре актеров. Очень много интересных спектаклей.

Интерес к Советскому Союзу – огромен (в среде интеллигенции). Но в то же время существует ряд факторов, которые отравляли моё пребывание в Румынии. Я расскажу о них на основании бесед с видными представителями румынской интеллигенции, среди которых – писатель Галан, режиссер и руководитель театра комедии Раду Белиган, режиссер Национального театра, лауреат государственной премии Мони Гелертер, режиссёр Раду Пенчулеску, драматурги Александр Миродан, Дорел Дориан, Хория Ловинеску, Владимир Колин, выдающийся художник Жюль Перахим, редактор Троян Шелмару и другие.

В Румынии процветает атмосфера страха – страшное наследие эпохи культа личности. Люди всё время предупреждают: только это между нами, причем разговор идет о самых невинных вещах; боятся разговаривать в комнатах, предпочитают на воздухе. Это происходило каждый раз, когда румынские товарищи расспрашивали меня о 22-ом съезде партии и ликвидации последствий культа личности Сталина. Всё время мне приходилось слышать: «У нас особые условия, мы не можем так резко говорить о Сталине, у нас и памятник сняли совсем недавно…» и т.д. В Молодёжном театре мне сказали еще определеннее. Все ваши пьесы, в которых хотя бы немного задевается культ Сталина, мы «слегка редактируем». Так, например, произошло с пьесой Штейна «Океан»[12]. Наши произведения литературы и искусства, в которых резко и определенно ставятся вопросы общественные и гражданские, как правило, не переводятся. Пьеса И. Куприянова «Сын века»[13], которая вообще не затрагивает проблем культа, еле-еле прошла на румынскую сцену. Органы Министерства культуры усмотрели в ней какие-то слишком острые положения. Каждый, кто знаком с этой пьесой, дико удивится, узнав, что пьесе «Сын века» чинились какие-то препятствия.

Когда я откровенно спросил у румынских товарищей о причинах такого положения, мне ответили примерно так: «Румыны – хитрые люди. Мы не хотим делать никаких определенных шагов. В период культа личности у нас не было таких репрессий, как в СССР. Анну Паукер, которая была типичной “сталинисткой” и требовала проведения жестких репрессий, так представили Сталину, что она сама попала в немилость. Вообще все явления культа, которые имели у нас место, насаждались людьми из Москвы, т.е. теми, кто жил и работал во время войны в Москве и появились в Румынии после 23 августа 44 года. Поскольку у нас тогда не было ничего особенно страшного, мы и сейчас не хотим спешить. Есть негласная директива: В мировом коммунистическом движении раскол по вопросу о Сталине. Куда повернется – неизвестно. Спешить не надо. У нас есть пословица, которая довольно точно определяет нашу суть: когда идет война, житель маленького города рассуждает так: наши уходят – наши приходят. Все наши: вот почему мы осторожничаем».

Все товарищи говорили об этом с большой болью и недовольством. В среде интеллигенции я почувствовал большую тягу к нам, люди жаждут той же духовной свободы, которой живём мы, когда каждый человек не боится высказать свою личную точку зрения. В Румынии пока этого нет.

С кем бы я ни встречался, какие бы разговоры ни были, я ни разу не почувствовал «западной» ориентации, наоборот, мне много раз приходилось слышать шутки по поводу так называемых «выборов», которые кое-кто на Западе хочет провести в Румынии и других странах Восточной Европы. «Результат такого голосования только один – за социализм!»

В отчете трудно написать о тех мелочах, нюансах, словах, из которых у меня создалось такое тревожное впечатление, но я в этом убежден абсолютно.

Поразил меня и такой факт. Мой московский товарищ послал со мной своему приятелю в Бухарест записку с просьбой помочь мне, познакомиться с городом, с театрами и т.д. Вместе с переводчиком мы поехали по указанному адресу. Адресат, узнав, что записка из Москвы, отказался принять ее. Он говорил, что у него нет в Москве знакомых, что это провокация и т.д. После 15-тиминутных переговоров он взял наконец эту записку и долго плакал, умоляя не рассказывать его московскому другу, что он так некрасиво вёл себя. Почему так произошло – я не знаю.

[12] Пьеса драматурга Александра Штейна «Океан» была написана в 1961 г.
[13] Пьеса 1959 года.

Главный редактор журнала «Театр» Троян Шелмару – светлая личность, большой друг молодежи, страстный пропагандист нашей страны и искусства. Однако он всё время терпит всякие ущемления, дискриминации, и если бы мы его поддержали твёрдо и решительно, пригласив что ли в Москву, напечатав его статью в наших газетах, это остановило бы кое-кого в Бухаресте. Без такой поддержки я боюсь, что вскоре мы лишимся большого и хорошего друга во главе театрального журнала.

Все румынские товарищи, как один, жаловались на то, что наше посольство очень плохо связано с интеллигенцией, очень мало контактов – только приёмы и официальные встречи.

Я провел ряд встреч с руководством Союза писателей, министерства культуры, во время которых мы обсуждали вопросы наших контактов.

Лично для меня эта поездка закончилась очень интересно и в творческом плане: вместе с драматургом Дорелом Дорианом мы начали работать над совместной румыно-советской пьесой.

Таков краткий отчет о моей поездке в Румынию[14].

Член Союза писателей СССР, член КПСС
Михаил Шатров
25 мая 1962 год

Библиография

Колин, Стыкалин 2018: А. Колин, А. Стыкалин, Восприятие Румынии конца 1950-х - 1960-х годов советскими писателями, посещавшими страну. In: (Ed. C. Manolache) Istorie şi cultură. In honorem academician Andrei Eşanu (Chişinău 2018), 663-677.

Стыкалин 2012: А. Стыкалин, Румыния летом 1964 г. Отношение общественного мнения к СССР глазами советского литератора. In: Synthesis, Académie Roumaine, XXXIX (Bucureşti 2012), 71-96.

Starea de spirit a intelectualităţii româneşti la începutul anilor 1960 prin ochii unui tânăr dramaturg sovietic

Cuvinte-cheie: România anilor 1960, destalinizarea în Uniunea Sovietică, contacte literare sovieto-române, imagologie, percepţia României în URSS.

Rezumat: Rapoartele scriitorilor sovietici care au vizitat România în călătorii de creaţie şi de afaceri prezintă un anumit interes ca sursă istorică, deoarece reflectă starea de spirit din societatea românească în epoca construcţiei comuniste. Atenţiei cititorului român i-a fost propus un reportaj despre şederea în România din primăvara anului 1962 a tânărului dramaturg Mihail Shatrov. Un susţinător sincer al democratizării sistemului sovietic, Shatrov a fost mulţumit de primirea pe care a avut-o în România şi a apreciat foarte mult nivelul culturii teatrale. În acelaşi timp, pe baza conversaţiilor cu interlocutorii români, el a avut impresia că societatea românească rămâne în urma societăţii sovietice în disponibilitatea ei de a rupe moştenirea stalinistă.

The mood of the Romanian intelligentsia in the early 1960s through the eyes of a young Soviet playwright

Keywords: Romania in the 1960s, de-Stalinization in the Soviet Union, Soviet-Romanian literary contacts, imagology, perception of Romania in the USSR.

Abstract: The reports of Soviet writers who traveled to Romania on creative business trips are of some interest as a historical source, since they reflect the mood in Romanian society in the era of communist construction. We pay attention of the Romanian reader to a report on the stay in Romania in the spring of 1962 by the young playwright Mikhail Shatrov. A sincere supporter of the democratization of the Soviet system, Shatrov was pleased with the reception given to him in Romania and highly appreciated the state of theatrical culture. At the same time, based on conversations with Romanian interlocutors, he had the impression that the Romanian society was lagging behind the Soviet society in its readiness to break with the Stalinist legacy.

16.02.2023

Др. Александр Стыкалин, журнал «Историческая экспертиза», бд. Дачия, Кишинэу, Республика Молдова, https://orcid.org/0000-0003-0834-9090, e-mail: zhurslav@gmail.com

[14] Далее приложен список посещенных М. Шатровым театральных спектаклей (не публикуется).

VALORIFICAREA FONDURILOR DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVEI NAȚIONALE ÎN SCOPURI SOCIAL-JURIDICE ȘI ȘTIINȚIFICE

Iurie Bostan

Cuvinte-cheie: valorificarea documentelor de arhivă, certificat de arhivă, extras de arhivă, copie din documentele de arhivă, sală de studiu, document de arhivă, fond arhivistic.

Introducere

Valorificarea documentelor păstrate în fondurile Agenţiei Naţionale a Arhivelor este – alături de completare, conservare, evidenţă şi restaurare – un ansamblu de acţiuni fundamentale caracteristice sistemului arhivistic.

După preluarea şi conservarea documentelor de arhivă, urmează una din cele mai importante specializări a arhivei, şi anume valorificarea documentelor de arhivă.

În conformitate cu standardele şi recomandările Comitetului de Miniştri al Statelor Membre ale Uniunii Europene, arhivele constituie un element esenţial şi de neînlocuit al culturii, având în vedere că acestea asigură supravieţuirea memoriei umane. Ţinând cont de interesul tot mai mare al publicului pentru istorie, de reformele instituţionale aflate în curs de desfăşurare în noile democraţii şi de amploarea excepţională a schimbărilor care au loc în crearea documentelor, se consideră că o ţară nu devine pe deplin democratică până când fiecare dintre locuitorii ei nu are posibilitatea de a cunoaşte în mod obiectiv elementele istoriei lor (Kecskeméti, Székely 2005, pasim).

Luând în considerare complexitatea problemelor privind accesul la arhive – atât la nivel naţional, cât şi internaţional –, datorită varietăţii cadrelor constituţionale şi juridice, cerinţelor contradictorii de transparenţă şi secret, de protecţie a vieţii private şi de acces la informaţiile istorice – toate acestea sunt percepute diferit de opinia publică din fiecare ţară.

Utilizarea documentelor în vederea valorificării unei arhive se realizează prin următoarele forme: cercetarea documentelor în sălile de studiu; informarea organizaţiilor cu privire la documentele ce prezintă interes pentru activitatea lor practică sau ştiinţifică; activităţi instructive, cultural-educative; eliberarea certificatelor, copiilor şi extraselor de arhivă; reproducerea documentelor; elaborarea de publicaţii (Burlacu 1982, 121).

Începând cu anul 1944, în RSSM a început un vast proces de sovietizare a arhivei, a patrimoniului arhivistic şi a sistemului arhivistic în ansamblu. Evidenţa fondurilor era realizată piramidal: vârful unional, apoi cel central la nivel de republică şi local. Cât priveşte procesul de valorificare a documentelor de arhivă, în perioada sovietică, accesul la patrimoniul documentar era un proces controlat de către structurile speciale, abilitate de cenzură. În acest sens, funcţiona şi o subdiviziune structurală care se ocupa cu secretizarea documentelor de valoare istorică, pentru a li se îngrădi accesul cercetătorilor la ele. Un exemplu elocvent este accesul la documentele Fondului arhivistic „Sfatul Ţării", care era secretizat şi consultarea documentelor era permisă doar persoanelor care dispuneau de accesul la secretul de stat, ulterior, după proclamarea independenţei Republicii Moldova, acesta a fost desecretizat.

În diferite perioade ale istoriei, accesul la documente, în scopul valorificării şi publicării lor, era strict reglementat de către regimul politic existent în acea perioadă. Reieşind din analiza evoluţiei sistemului arhivistic din Basarabia, vom cerceta tipurile de valorificare a documentelor de istorie şi evoluţia procesului de valorificare în ansamblu, prin prisma Fondului arhivistic al Agenţiei Naţionale a Arhivelor, Direcţia generală Arhiva Naţională.

Caracteristicile generale ale procesului de valorificare a documentelor de arhivă

Valorificarea documentelor Fondului Arhivistic de Stat reprezintă un tip de activitate ştiinţifică şi are drept scop furnizarea informaţiei retrospec-

tive, utilizate pentru soluţionarea necesităţilor sociale ale cetăţenilor, bazate pe cercetări ştiinţifice în fondurile de arhivă.

Valoarea patrimoniului arhivistic constă în puterea informaţională a documentului care, la rândul ei, determină importanţa didactică, ştiinţifică, socială, culturală şi obştească a acestuia.

Valoarea juridică reprezintă proprietatea transmisă documentului prin norme legale, exprimată prin particularităţile interne şi externe ale acestuia, iar valoarea practică este suma informaţiilor conţinute de o unitate de păstrare dintr-un fond sau colecţie, care servesc la rezolvarea unor probleme curente economice şi sociale (Burlacu 1982, 235).

O importanţă semnificativă pentru societate o are valoarea social-juridică a documentelor păstrate în fondurile Agenţiei Naţionale a Arhivelor, Direcţia Generală Arhiva Naţională. Procesul de valorificare a documentelor în scop social-juridic este destinat pentru asigurarea necesităţilor persoanelor fizice şi juridice şi se petrece nemijlocit în sediul ANA.

În baza cererilor depuse de către persoanele fizice şi juridice, DGAN eliberează acestora certificate, extrase şi copii din documentele de arhivă, doar în baza documentelor pe care le păstrează în fondurile sale şi care conţin informaţii cu caracter social-juridic, necesare pentru a-şi asigura drepturile şi interesele legitime.

Certificatul de arhivă constituie un document cu putere juridică, ce conţine informaţie despre existenţa în documentele arhivei a unor date referitoare la situaţii şi drepturi semnalate prin cererile solicitanţilor (Burlacu 1982, 68).

Copia de arhivă reprezintă reproducerea prin dactilografiere, copiere foto, digitalizare, pe acelaşi material sau pe unul diferit, a unui document, prin redarea exactă a conţinutului de informaţie. Extrasul din documentele de arhivă presupune reproducerea exactă a unui fragment din textul documentului, pe un formular-tip, a datelor care se referă nemijlocit la o anumită persoană, faptă sau la o problemă, indicate în solicitare, transcrise cu respectarea formelor legale, semnat şi parafat, având puterea juridică a documentului autentic (Burlacu 1982, 112).

Un exemplu în acest sens este eliberarea certificatelor de arhivă cu privire la naşterile, căsătoriile şi decesele persoanelor înregistrate de către parohii în perioada anilor 1812-1921. Pentru acest proces se valorifică documentele Fondului arhivistic „Registrele metricale ale parohiilor din Basarabia". Rezultatul final va fi eliberarea de către ANA a unui certificat sau a unei copii cetăţeanului care, ulterior, o va prezenta în instituţia abilitată pentru confirmarea unui drept social în baza informaţiei obţinute.

Cele mai solicitate tipuri de certificate şi extrase din documentele fondurilor DGAN:

- certificate de arhivă întocmite în baza registrelor parohiale cu privire la naştere, căsătorie şi deces, pentru perioada anilor 1812-1921;
- extrase de proprietate (până în anul 1944);
- extrase de vânzare-cumpărare, donaţii, testamente autentificate la instituţiile notariale pentru perioada anilor 1837-1970;
- extrase din tabele cu locuitorii împroprietăriţi în baza Reformei Agrare din anul 1921;
- extrase de evacuare a cetăţenilor din Basarabia în Regatul României sau pe teritoriul Uniunii Sovietice (1940, 1941, 1944);
- certificate cu privire la recensămintele populaţiei din Basarabia din Fondul arhivistic „Catagrafii cu locuitorii Guberniei Basarabia", pentru anii 1824-1886;
- certificate cu privire la represiunile politice ale populaţiei din Basarabia: deportare, exilare, trimitere la muncă silnică în condiţii de limitare a libertăţii, expulzare din ţară şi lipsire de cetăţenie, expropriere, internare forţată în instituţii de psihiatrie etc.;
- certificate privind drepturile salariale cuvenite, necesare pentru calcularea pensiei: stagiu de muncă, ordinele de angajare/concediere, certificat de salariu, reorganizarea instituţiei etc.;
- extrase cu privire la studii;
- componenţa administrativ-teritorială a unei localităţi în diferite perioade ale istoriei (Eliberarea 2023, passim).

În scopul asigurării drepturilor legitime ale persoanelor fizice şi juridice privitor la accesul la informaţie, ANA dispune de o subdiviziune structurală, care se ocupă cu valorificarea fondurilor. Din anul 1993 până în septembrie 2016, subdiviziunea respectivă avea denumirea „Secţia Valorificare şi publicare a documentelor", în rezultatul reorganizării ANA din anul 2019, a fost modificată denumirea în „Direcţia relaţii cu publicul şi

prestări servicii" (Hotărârea 2019, art. 170). Patru angajaţi din cadrul direcţiei respective au statut de funcţionari publici, unul este personal auxiliar.

Valorificarea documentelor de arhivă în scop social-juridic, certificate şi extrase de arhivă

Arhivele au un rol important în societate în ceea ce priveşte protecţia socială şi drepturile juridice de care dispun cetăţenii. Informaţia din documentele de arhivă este utilizată pentru obţinerea efectului social-juridic, în cazurile în care documentele de arhivă sunt argumente şi probe juridice, folosite de instituţiile de stat pentru determinarea drepturilor civile şi patrimoniale ale persoanelor fizice şi juridice (Volânschi 1999, 107). Certificatele de arhivă se perfectează în baza formatului aprobat de către ANA, în conformitate cu Instrucţiunea cu privire la îndeplinirea cererilor cu caracter social-juridic ale cetăţenilor şi instituţiilor (Instrucţiunea 1994, passim) şi cu aplicarea antetului oficial, cu menţionarea denumirii documentului oficial: „*Certificat de arhivă*" sau „*Extras de arhivă*". În procesul examinării documentelor pentru întocmirea certificatelor de arhivă, arhivistul este obligat să identifice şi să utilizeze doar informaţia care se conţine în documentele de arhivă şi să întocmească certificatele de arhivă în baza reglementărilor stipulate de către ANA. Extrasele de arhivă se întocmesc în conformitate cu formatul stabilit de către Agenţia Naţională a Arhivelor, cu indicarea denumirii – „*Extras de arhivă*". În extrasul de arhivă, textul documentului reprodus este redat conform ortografiei noi. Conţinutul extrasului trebuie să corespundă cererii solicitantului. În extrasul de arhivă este obligatoriu să fie expuse toate datele referitoare la subiectul solicitării, în mod obligatoriu se menţine conexiunea conţinuturilor din documentul autentic de arhivă şi nu se admite distorsionarea sau fragmentarea sensurilor. Începutul şi sfârşitul tuturor fragmentelor din documentul de arhivă, expuse în extras, dar şi omiterile anumitor noţiuni din textul documentului de arhivă, se menţionează cu puncte de suspensie. Conform legislaţiei în vigoare, răspunderea pentru interpretarea informaţiei cuprinse în documentele fondurilor o poartă cetăţenii, instituţiile, organizaţiile şi întreprinderile care utilizează documentele respective (Legea 1992, art. 20, art. 32). Deducţiile arbitrare ale executorului privind conţinutul documentelor sunt interzise.

Este obligatoriu ca certificatul şi extrasul de arhivă să întrunească condiţiile unui conţinut exact şi clar, în conformitate cu informaţiile obţinute din documentele de arhivă, care se referă la subiectul solicitării. Informaţiile care nu se referă la subiectul solicitării, nu se includ în certificatul de arhivă.

În certificatul şi extrasul de arhivă sunt incluse denumirile documentelor de arhivă, limitele cronologice şi informaţia care se conţine în documente. Conţinuturile sunt incluse în certificat în ordinea cronologică. Se permite includerea în certificat a fragmentelor din documentele de arhivă, cu condiţia ca ele să fie luate în ghilimele.

În mod obligatoriu, după includerea textului, în certificatul şi extrasul de arhivă se indică sursa care a stat la baza întocmirii lui: numărul fondurilor, inventarelor, dosarelor şi filelor din dosare; se admite includerea cifrurilor dosarelor şi a trimiterilor la numărul de file în textul certificatului de arhivă după expunerea fiecărui fapt sau eveniment (Instrucţiunea 1994, pasim).

Pe certificate şi extrase de arhivă se aplică antetul şi ştampila cu Stema de Stat a Republicii Moldova. Textul certificatului include expunerea exactă şi clară a datelor ce se conţin în documente referitoare la obiectul solicitării. În caz de necesitate, la certificat pot fi anexate copii şi extrase din documente, care confirmă informaţia inclusă în certificat.

Normele generale de întocmire a certificatelor şi extraselor de arhivă au la bază reglementările stabilite pe parcursul evoluţiei sistemului arhivistic naţional şi internaţional. Spre exemplu, în perioada interbelică, intervalul anilor 1931-1940, se evidenţiază acelaşi principiu general de întocmire a acestor tipuri de documente, cu mici excepţii[1].

Numărul certificatelor şi extraselor de arhivă, eliberate persoanelor fizice şi juridice, arată impactul patrimoniului arhivistic asupra necesităţilor populaţiei de ordin social-juridic pentru a justifica un drept obţinut în trecut.

Evoluţia procesului de valorificare a documentelor de arhivă

În rezultatul comparării datelor statistice cu referire la numărul solicitărilor executate, ţinem să menţionăm că, în perioada anilor 1993-1999, au fost executate 14 893 de solicitări cu carac-

[1] ANA, DGAN, F. 1890, inv. 1, d. 69, f. 2.

ter social-juridic, media anuală fiind de 2 128 de cereri (Volânschi 1999, 107).

Conform rapoartelor de activitate a Direcţiei relaţii cu publicul şi prestări servicii, în perioada anilor 2016-2018 au fost executate 18 190 de cereri cu caracter social-juridic[2] (Raportul 2016-2020, passim), media anuală fiind de 6 063 cereri. Remarcăm o creştere semnificativă a numărului de solicitări şi, respectiv, a certificatelor, copiilor şi extraselor de arhivă, comparativ cu perioada anilor 1993-1999. O mare parte din petiţionari solicită certificate de arhivă cu referire la naşterea şi căsătoria basarabenilor din perioada anilor 1890-1921. Aceste documente sunt necesare pentru redobândirea cetăţeniei statului România de către moldovenii din spaţiul pruto-nistrean sau actualii cetăţeni ai Ucrainei, Federaţiei Ruse, Belarus etc., ai căror predecesori s-au născut sau au locuit pe teritoriul Basarabiei în trecut.

Creşterea numărului de solicitări se explică şi prin faptul măririi numărului cetăţenilor care doresc să-şi redobândească cetăţenia statului România, în scopul emigrării, sau care deja reprezintă diaspora ce munceşte în Uniunea Europeană. Acest proces s-a declanşat în masă, începând cu anii 2000.

În acest context, vom preciza că o valoare importantă istorică şi un interes vădit pentru cetăţeni îl prezintă documentele cinematografice ale ANA. Acest tip de documente cuprinde 15340 de unităţi de păstrare şi sunt compuse din următoarele categorii: cronici, cronici documentare, filme de popularizare a ştiinţei, filme didactice, artistice, reviste cinematografice. O parte din ele au fost realizate de către „Moldova-Film", „Telefilm-Chişinău" ş.a. şi, ulterior, au fost transmise la păstrare în arhivă (Volcov 1999, 45).

Majoritatea solicitărilor înregistrate de ANA se referă la obţinerea certificatelor de arhivă cu referire la drepturile salariale cuvenite, necesare pentru calcularea pensiei: stagiul de muncă, ordinele de angajare/concediere, certificat de salariu, reorganizarea instituţiei etc. Solicitanţii respectivi sunt o parte din cetăţenii care au activat în instituţiile ale căror documente, în rezultatul lichidării lor, au fost transmise la păstrare către ANA. Instituţiile respective erau surse de completare a FARM şi intrau în aria de completare a DGAN.

[2] În anul 2016 au fost executate 7238 cereri, în anul 2017 – 5533 cereri, în anul 2018 – 5419 cereri.

În baza analizei registrelor de evidenţă a solicitărilor, s-a constatat că majoritatea solicitărilor provin din partea Caselor Teritoriale de Asigurări Sociale ale Republicii Moldova, a persoanelor fizice, dar şi un număr impresionant de adresări sunt din partea basarabenilor stabiliţi în spaţiul CSI, cei mai mulţi – în Federaţia Rusă şi Ucraina – care se adresează fie personal, fie prin intermediul Fondurilor de Pensii ale acestor ţări.

DGAN dispune şi de un aparat ştiinţifico-informativ, care oferă posibilitatea depistării operative a informaţiei solicitate de petiţionari. În mare parte, acestea sunt: fişiere completate de către arhivişti în procesul valorificării fondurilor; opisele interne ale inventarelor; indici geografici, onomastici, toponimici, tematici, de noţiuni, axaţi pe subiecte, axaţi pe probleme, obiecte, instituţii etc; dosarele de evidenţă a fondurilor etc.

În urma analizei acestor instrumente de evidenţă, am constatat că nu sunt trecute în format electronic şi nici adaptate pentru digitalizare. Majoritatea sunt întocmite în limba rusă, în intervalul anilor 1947-2010. Acest fapt nu permite depistarea operativă a documentelor în format electronic. Totodată, remarcăm că lipseşte o strategie clară cu privire la digitalizarea acestui segment important pentru sistemul arhivistic al ANA.

Acest proces de valorificare a documentelor de arhivă în scopuri social-juridice necesită digitalizarea documentelor sau chiar şi a fondurilor care sunt solicitate cel mai des, pentru a evita deteriorarea lor, dar şi pentru a automatiza domeniul.

Valorificarea fondurilor Direcţiei Generale Arhiva Naţională în scopuri ştiinţifice

Un proces extrem de important pentru sistemul arhivistic este valorificarea fondurilor în scopuri ştiinţifice. Nicolae Iorga prezintă această specializare a arhivei prin renumitul citat *„Arhivele nu sunt simple depozite de acte vechi, ci adevărate laboratoare de cercetare ştiinţifică"*. Prin definiţie, arhivistul este specialistul care îşi desfăşoară activitatea în cadrul Arhivelor Statului şi al unor instituţii, având ca sarcină organizarea, conservarea şi valorificarea documentelor din Fondul Arhivistic (Burlacu 1982, 44).

„Acces la arhive" înseamnă posibilitatea consultării documentelor de arhivă în conformitate cu legislaţia naţională. Accesul se realizează prin funcţia atribuită arhivelor de a pune la dispoziţia

utilizatorilor fondurile pe care le au în custodia lor. Accesul la arhive evidenţiază dorinţa istoricilor de a studia şi a societăţii civile de a înţelege mai bine complexitatea procesului istoric în general şi a celui al secolului al XX-lea în special (Kecskeméti, Székely 2005, passim).

Aceste acţiuni sunt popularizate prin organizarea şi participarea în cadrul meselor rotunde, al conferinţelor ştiinţifice, prin încheierea acordurilor de colaborare cu instituţiile din ţară şi de peste hotare, prin organizarea expoziţiilor în comun cu partenerii ANA, prin participarea în cadrul emisiunilor realizate prin intermediul mass-media.

Documentele constituite în fondurile ANA sunt puse la dispoziţie cercetătorilor, cetăţenilor pasionaţi de istorie, angajaţilor arhivei, persoanelor juridice şi cercetătorilor din alte state, pentru valorificarea în scopuri ştiinţifice. Ei sunt „utilizatori", adică orice persoană care consultă arhivele, cu excepţia personalului care lucrează în arhive.

În cadrul ANA, activitatea de valorificare a documentelor din fondurile DGAN este realizată în următoarele direcţii:

– identificarea şi publicarea documentelor şi lucrărilor ştiinţifice în baza documentelor de arhivă;
– depistarea documentelor solicitate de instituţii, organizaţii, persoane fizice, care au drept scop soluţionarea problemelor ştiinţifice;
– informarea, cu titlu de iniţiativă, a instituţiilor care manifestă un interes sporit pentru fondurile ANA;
– organizarea expoziţiilor şi emisiunilor pentru mass-media în baza documentelor de arhivă (Volânschi 1999, 105v);
– activităţi de promovare a patrimoniului documentar arhivistic, cultural şi educativ.

Identificarea şi publicarea documentelor este realizată de cercetători în sala de studii a ANA şi de către arhivişti. Cercetătorii dispun de dreptul accesibilităţii în arhive, care constă dintr-un ansamblu de reguli referitoare la posibilităţile şi condiţiile stabilite, într-o perioadă dată, pentru cercetarea documentelor de arhivă. Accesul poate fi condiţionat pentru anumite categorii de documente, care – prin consultarea sau publicarea lor – ar prejudicia interesele statului (Burlacu 1982, 11). Acest principiu este stipulat şi în Legea privind FARM (Legea 1992, art. 30), conform căruia cetăţenii, instituţiile, organizaţiile şi întreprinderile din Republica Moldova au dreptul să utilizeze documentele ce fac parte din Fondul arhivistic de stat din momentul transmiterii lor în arhivele de stat sau în arhivele departamentale şi în depozite speciale de stat, cu excepţia documentelor care cad sub prevederile Legii cu privire la secretul de stat (Legea 2008, art. 123).

Prevederile respective sunt utilizate şi în cadrul sălii de studii a DGAN. Regulile şi condiţiile pentru cercetarea documentelor sunt stabilite în Regulamentul sălilor de studii ale ANA (Regulamentul 2002, passim). Majoritatea cercetătorilor din sala de studii sunt angajaţi la instituţiile de cercetare din ţară, precum: Institutul de Istorie, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Cultură şi Istorie Militară, Universitatea de Stat din Moldova; reprezentanţi ai asociaţiilor obşteşti, slujitori ai mănăstirilor şi bisericilor ortodoxe din ţară etc. Această categorie de cercetători, prin urmare, publică articole, volume de documente, monografii, studii, manuale cu privire la istoria Basarabiei în diverse etape ale evoluţiei societăţii pruto-nistrene.

În ultimele decenii, s-a mărit numărul cercetătorilor care studiază documentele de arhivă, fiind neafiliaţi la instituţii sau organizaţii obşteşti, culte etc., prestând servicii pentru cetăţenii care nu au posibilitatea să cerceteze în arhivă. Acest fapt se datorează implementării practicii occidentale care promovează politica „arhivelor deschise" pentru cetăţeni.

Până la începutul sec. al XXI-lea, accesul la documentele din fondurile ANA, inclusiv cel al DGAN, era limitat şi destinat doar pentru anumite categorii de cetăţeni. În scopul legiferării accesului la documentele de arhivă, cercetătorul prezenta un demers de la instituţia în care activa, prin care se confirma delegarea în acest scop (Roman 1997, 104). Această prevedere a fost abrogată şi, după anul 2010, accesul la documentele de arhivă este liber pentru toate categoriile de cetăţeni, fiind posibil doar prin completarea unei cereri şi a formularelor care sunt anexe la Regulamentul de organizare şi funcţionare a sălilor de studii ale ANA (Regulamentul 2022, pasim).

După obţinerea acestui drept, în conformitate cu Anexa nr. 2 din Regulament, solicitantul completa o anchetă în care indica mai multe rubrici cu privire la datele personale: locul de muncă, funcţia care o ocupă, scopul cercetării, numărul de telefon de la serviciu şi de la domiciliu etc.

Acest chestionar este o reminiscenţă din perioada sovietică, atunci când erau monitorizate acţiunile respective de către serviciile speciale şi de cenzură. Aceste informaţii obţinute de către arhivă nu au fost utilizate în niciun scop, cel puţin pentru perioada anilor 2010-2021 şi până în prezent.

Cele mai actuale subiecte de cercetare în sala de studii sunt:

– genealogia, istoria familiei;
– istoria localităţilor din Basarabia;
– istoria instituţiilor, a clădirilor de cult, a imobilelor, care fac parte din patrimoniul cultural;
– cultura şi modul de viaţă al minorităţilor care au locuit sau locuiesc pe teritoriul Basarabiei: ucraineni, ruşi, găgăuzi, bulgari, evrei, nemţi, romi;
– proprietatea basarabenilor în perioada Regatului României (1918-1940, 1941-1944);
– represiunile politice ale populaţiei din Basarabia (1940-1989): deportare, exilare, trimitere la muncă silnică în condiţii de limitare a libertăţii, expulzare din ţară şi lipsire de cetăţenie, expropriere, internare forţată în instituţii de psihiatrie etc.
– cultura, modul de viaţă şi ocupaţia ţărănimii din Basarabia;
– istoria nobilimii basarabene etc.

Impactul cercetărilor respective este unul semnificativ pentru mediul ştiinţific, pedagogic, universitar şi de cultură generală.

În perioada anilor 2018-2020, în sala de studii a DGAN au fost înregistraţi 1 133 de cercetători, cu o prezenţă de 9 739 de vizite (Raportul 2016-2020, passim). Este cea mai mare şi mai solicitată sală de studii din ţară în care sunt valorificate documentele de arhivă, fapt demonstrat şi de numărul anual al cercetătorilor şi de indicatorul prezenţei lor în sală. În acest context, vom menţiona că, analizând statistica cu privire la frecventarea de către utilizatori a sălii de studiu, constatăm că dinamica este în creştere, fapt care dovedeşte interesul crescând al cetăţenilor faţă de trecutul istoric, reflectat în patrimoniul arhivistic.

Depistarea documentelor solicitate de instituţii, organizaţii şi cetăţeni, care necesită studierea unui volum amplu de documente de arhivă, este o altă formă de valorificare ştiinţifică a documentelor de arhivă şi se exprimă prin realizarea cercetărilor tematice în arhive.

DGAN desfăşoară activităţi de cercetare ştiinţifică în domeniul arhivisticii, gestionării înregistrărilor, arheografiei şi activităţi de ordin informaţional-ştiinţific, dispune de un volum imens de documente care ar contribui la realizarea cercetării ştiinţifice în domeniile istoriei şi care sunt puţin valorificate, precum istoria instituţiilor şi a organizaţiilor publice, istoria împărţirii teritorial-administrative, a sursologiei şi disciplinelor istorice auxiliare.

Cercetările ştiinţifice realizate de către Agenţia Naţională a Arhivelor

În cadrul ANA se disting trei tipuri de cercetare:

1. în sala de studii a DGAN;

2. în cadrul Direcţiei activităţi ştiinţifice şi de cercetare;

3. în colaborare cu instituţiile partenere ale ANA, în scopul realizării proiectelor de cercetare.

În cadrul Direcţiei activităţi ştiinţifice şi de cercetare se disting trei segmente prioritare: cercetările tematice, organizarea expoziţiilor tematice, publicarea volumelor de documente sau a lucrărilor ştiinţifice în baza documentelor de arhivă.

Cercetarea tematică în arhive este o acţiune de studiere şi fişare, pe diferite teme, a documentelor din fondurile şi colecţiile arhivistice, în scopul cunoaşterii tuturor informaţiilor care pot răspunde cerinţelor cercetării ştiinţifice şi ale activităţii cultural-educative şi de promovare a patrimoniului documentar arhivistic (Burlacu 1982, 68). În cadrul DGAN, în acest proces sunt implicaţi arhiviştii, custozii de fonduri şi personalul cu funcţii de conducere.

Conform rapoartelor de activitate ale Direcţiei relaţii cu publicul şi prestări servicii, în perioada anilor 2016-2018, arhiviştii DGAN au efectuat, în total, 203 cercetări tematice. O mare parte din cercetările tematice parveneau din partea instituţiilor şi aveau ca scop identificarea informaţiei cu privire la emiterea unor acte cu efect juridic în perioada anilor 1918-1989. Acest tip de activitate necesită studierea unui volum amplu de instrumente de evidenţă, a fondurilor de arhivă şi documente, precum şi abilităţi de cercetare în domeniul istoriei,

O altă formă de valorificare a fondurilor ANA este activitatea de informare a instituţiilor care manifestă interes pentru documentele fondurilor, cu titlu de iniţiativă. Documentele respective

prezintă un interes social sau ştiinţific pentru autorităţile publice – atât centrale, cât şi locale. În perioada anilor 2016-2018, arhiviştii din cadrul DGAN au elaborat 24 de scrisori informative în adresa instituţiilor din ţară (Raportul 2016-2020, passim).

Activităţile de promovare a patrimoniului documentar arhivistic, cultural şi educativ reprezintă un complex de acţiuni menite să popularizeze tezaurul arhivistic al ANA şi imaginea instituţiei, să informeze societatea cu privire la serviciile prestate, să contribuie la educarea elevilor, studenţilor şi a altor categorii sociale.

Un rol important în dezvoltarea acestei forme de valorificare a patrimoniului documentar o au tehnologiile informaţionale şi reţeaua internet. Prin intermediul site-ului ANA Arhivelor (arhiva.gov.md), este pusă la dispoziţie informaţia cu privire la serviciile prestate de către arhivă, lista fondurilor, îndrumătoarele arhivistice, cadrul normativ arhivistic, instrucţiunile, regulamentele, activităţile în domeniul arhivistic, inventarele fondurilor etc.

Un rol important în dezvoltarea acestui sector o are, în ultimii 2 ani, rubrica „Expoziţii virtuale" (http://arhiva.gov.md/expozitii-virtuale/), prin intermediul cărora persoanele fizice şi juridice interacţionează virtual cu patrimoniul documentar al ANA. Pentru elaborarea expoziţiilor respective este cercetată o gamă largă de dosare, în dependenţă de tematică, limita cronologică, impactul asupra societăţii, tipul documentului, suportul pe care se păstrează informaţia etc.

Valorificarea patrimoniului documentar arhivistic este un domeniu esenţial pentru sistemul arhivistic, datorită acestui obiectiv este posibilă existenţa sistemului arhivistic. În condiţiile creşterii interesului faţă de documentele de arhivă, ale dezvoltării tehnologiilor informaţionale, ale măririi numărului unităţilor de păstrare, completării fondurilor cu documente care riscă să se piardă, Agenţia Naţională a Arhivelor, conform competenţelor sale, are misiunea de a elabora o strategie clară pentru gestionarea eficientă a patrimoniului documentar arhivistic al Direcţiei generale Arhiva Naţională, dar şi pentru toate arhivele de stat.

Concluzii

Evoluţia sistemului arhivistic din Basarabia în perioada interbelică, ulterior, în cea sovietică, prin care s-au conturat principiile generale ale sistemului de valorificare a documentelor de arhivă, reflectate în actele normative după obţinerea Independenţei Republicii Moldova, a permis realizarea unui studiu comparat al aspectelor privind accesul la patrimoniul documentar, care era unul defectuos şi selectiv în perioada totalitar-bolşevică şi a căpătat contururi democratice după 1992 până în prezent. Recomandările Nr. R (2000) 13 privind o politică europeană asupra accesului la arhive, emise de către Comitetul de Miniştri al Statelor Membre ale Uniunii Europene, sunt un fundament care trebuie să stea la baza principiului de acces la documentele ce fac parte din Fondul Arhivistic al Republicii Moldova, inclusiv valorificarea acestor documente în scopuri social-juridice şi ştiinţifice, acest fapt fiind defectuos în perioada dominaţiei regimului totalitar bolşevic, ceea ce a creat impedimente în accesarea documentelor de către societate. În acest context, evidenţiem următoarele forme de valorificare a documentelor de arhivă: cercetarea documentelor în sălile de studii; informarea instituţiilor cu privire la documentele care prezintă interes pentru activitatea lor practică sau ştiinţifică; activităţi instructive, cultural-educative; eliberarea certificatelor, copiilor şi extraselor de arhivă; reproducerea documentelor; elaborarea de publicaţii de către Agenţia Naţională a Arhivelor.

În procesul de valorificare a documentelor, în cadrul ANA, se disting trei tipuri de cercetări: în sala de studii, în cadrul Direcţiei activităţi ştiinţifice şi de cercetare, în colaborare cu instituţiile partenere ale ANA, în scopul realizării proiectelor de cercetare.

În ultimii ani, remarcăm o creştere a numărului de solicitări pentru obţinerea certificatelor, extraselor şi copiilor din documentele de arhivă, dar şi solicitări de cercetare a documentelor în sălile de studii, comparativ cu perioada regimului bolşevic, dar şi cu anii 1993-1999 şi, ulterior, 2000-2016. Acest fapt este cauzat de creşterea interesului societăţii faţă de memorie, istoria familiei, de necesităţile social-juridice (de ex.: obţinerea cetăţeniei statului România) şi de facilitarea accesului la documentele de arhivă prin modificarea actelor normative care reglementează acest domeniu. Facilitatea accesului la patrimoniul documentar arhivistic este un element de bază în construirea unui stat democratic, în conformitate cu principiile şi valorile europene.

Bibliografie

arhiva.gov.md: Agenţia Naţională a Arhivelor, © Copyright Agenţia Naţională a Arhivelor 2019. Disponibil: http://www.arhiva.gov.md

Burlacu 1982: I. Burlacu, Dicţionar al ştiinţelor speciale ale istoriei. Arhivistică: cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică 1982).

Eliberarea 2023: Eliberarea certificatelor de arhivă şi a extraselor din documentele Fondurilor Direcţiei generale Arhiva Naţională şi a Direcţiei Arhiva Organizaţiilor Social-Politice. Disponibilă: http://arhiva.gov.md/wp-content/uploads/2020/05/Eliberarea-certificatelor-de-arhiv%C4%83-%C8%99i-a-extraselor.pdf (accesat 18.03.2023).

Expoziţii virtuale: „Expoziţii virtuale". Disponibilă: http://arhiva.gov.md/expozitii-virtuale/

Hotărârea 1992: Hotărârea Guvernului Republicii Moldova cu privire la aprobarea Regulamentului Fondului arhivistic de stat nr. 352 din 27.05.1992. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 27.05.1992, nr. 42-44, art. 350, cu modificări şi completări. Disponibilă: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=113626&lang=ro

Hotărârea 2019: Hotărârea Guvernului Republicii Moldova cu privire la organizarea şi Funcţionarea Agenţiei Naţionale a Arhivelor nr. 143 din 27.02.2019. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 08.03.2019, nr. 86-92, art. 170. Disponibilă: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=113038&lang=ro

Instrucţiunea 1994: Instrucţiunea cu privire la îndeplinirea cererilor cu caracter social-juridic ale cetăţenilor şi instituţiilor, Consiliul Colegial al Serviciului de Stat de Arhivă, 25 octombrie 1994. Disponibilă: http://arhiva.gov.md/acte.

Îndrumător 2004: Îndrumător al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, partea 1-i (Chişinău: Î.S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală" 2004).

Îndrumător 2012: Îndrumător al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, partea a 2-a, ediţia a II-a (Chişinău: Î.S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală" 2012).

Kecskeméti, Székely 2005: Ch. Kecskeméti, I. Székely, Acces to Archives: A Handbook of Guidelines for Implementation of Recommendation No R (2000)13 on a European Policy on Acces to Archives (Counsil of Europe Publishing 2005).

Legea 1992: Legea Republicii Moldova privind Fondul Arhivistic al Republicii Moldova nr. 880 din 22.01.1992. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 01.02.1992, nr. 1, cu modificări şi completări (Chişinău 1992), 104-110.

Legea 2008: Legea Republicii Moldova cu privire la secretul de stat nr. 245 din 27.10.2008. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 27.02.2009, nr. 45-46 (Chişinău 2008), 6-16.

Raportul 2016-2020: Raportul de activitate al Agenţiei Naţionale a Arhivelor pentru anii 2016-2020. Disponibil: http://www.arhiva.gov.md.

Regulamentul 2022: Regulamentul Sălilor de studiu ale Agenţiei Naţionale a Arhivelor, aprobat prin Ordinul ANA nr. 25 din 11.05.2022. Disponibil: https://drive.google.com/file/d/1OeWpFV0nY7Pcq5d-pO4M9k2XRoEnS5iW/view.

Roman 1997: Al. Roman, Arhivistica (Chişinău: CEP USM 1997).

Volânschi 1999: L. Volânschi, Eficienţa valorificării documentelor din Arhiva Naţională a Republicii Moldova la etapa actuală. In: Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, vol. II (Chişinău 1999), 105-110.

Volcov 1999: G. Volcov, Documentele fotofonocinematografice ca sursă istorică. In: Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova, vol. I (Chişinău 1999), 45-49.

Основные 1984: Основные правила работы государственных архивов СССР (Москва 1984).

Utilization of the Fonds of the General Directorate of the National Archive for Socio-Legal and Scientific Purposes

Keywords: utilization of archive documents, archival certificate, extract from an archival document, copy of an archival document, reading room, archival document, archival fond.

Abstract: In this article, the author analyzes, on the basis of normative acts and published and unpublished archival sources, the evolution of the process of utilization of archival documents held in the Fonds of the General Directorate of the National Archive Agency through the lens of the European Union's recommendations regarding the right of public access to information. The article presents the main aspects in the field of the utilization of archival documents: by archivists for socio-legal purposes, for thematic research, for thematic exhibitions, for promotion in social media, and for the ANA website; by researchers in the reading room for scientific purposes. The author examines the statistics of the evolution of requests for access to archive documents, as well as the main topics explored by researchers in the period of 1993-2021.

The article demonstrates the forms of the utilization of archival documents and comparative statistics for the periods of 1993-1999 and 2016-2021. It describes the types of documents researched for social-legal purposes, as well as the process of issuing certificates and excerpts from archival documents to individuals and legal entities. It presents an analysis of the entire spectrum of the use of documents that form the archival heritage the Republic of Moldova held at the National Archive Agency.
This analysis identifies the main factors that contribute to the expansion of access to archival documents, which was restricted during the totalitarian Communist period for ideological reasons, and which in recent years has seen developed in step with the process of the democratization of society.

Использование фондов Генерального управления Национального архива в социально-юридических и научных целях

Ключевые слова: использование архивных документов; архивный сертификат; выписка из архивного документа; копия с архивного документа; читальный зал; архивный документ; архивный фонд.

Резюме: В данной статье, на основе нормативных актов, а также неопубликованных и опубликованных архивных источников, автор анализирует эволюцию процесса использования документов, хранящихся в фондах Генерального управления Национального архивного агентства через призму рекомендаций Европейского Союза относительно права общественного доступа к информации. Статья представляет ведущие аспекты в области использования архивных документов: архивистами, в социально-юридических целях, в тематических исследованиях, в тематических выставках, для популяризации в СМИ и на сайте АНА; исследователями в читальном зале в научных целях. Автор рассмотрел статистику эволюции запросов на доступ к архивным документам, а также основные темы, рассмотренные исследователями за период с 1993 по 2021 г. Представлены аспекты использования архивных документов и сравнительная статистика за периоды 1993-1999, 2016-2021 гг. Описаны виды документов, исследованных в социально-юридических целях, и процесс выдачи сертификатов и выписок из архивных документов физическим и юридическим лицам. Представлен анализ всего спектра исследования документов, являющихся архивным наследием Республики Молдова, хранящимся в Национальном архивном агентстве. Данный анализ выявляет основные факторы, способствующие прогрессу эволюции доступа к архивным документам, ограниченного в тоталитарно-коммунистический период по идеологическим причинам, а в последнее время получившего развитие в связи с процессом демократизации общества.

31.03.2023

Iurie Bostan, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60 / Agenţia Naţională a Arhivelor, str. Gheorghe Asachi, nr. 67/B, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0009-0005-1737-9306, e-mail: mr.iurii777arhiv@gmail.com

ALL-TERRESTRIAL CHARTERS IN THE ARCHIVE OF THE GRAND DUKES OF LITHUANIA: COMPOSITION, SIGNS OF PROVENANCE AND MODERN PLACES OF STORAGE OF ORIGINALS

Andrei Latushkin

Keywords: archives of the Grand Dukes of Lithuania, all-terrestrial charters, signs of provenance of archival records (documents).

The Archive of the Grand Dukes of Lithuania is the main state collection of legal acts of the Grand Duchy of Lithuania, Rus', Samogitia and other lands (hereinafter referred to as – GDL) for the period of the second half of the 14th - the end of the 18th centuries. This is one of the most valuable parts of the documentary heritage of Belarus and the successor countries of this state entity. It was formed mainly from documents that were created as a result of the activities of the Polish-Lithuanian monarch within the boundaries of his prerogatives as the ruler of the GDL, that is, as the Grand Duke of Lithuania. Ensuring the process of registration of acts was carried out through the grand duke's chancery, since 1566 – the main (large, larger) and small (smaller, vice-chancery). Until the mid 50 yaers of the 17th century, the place of storage of the state archive was traditionally the grand ducal treasury, and later – treasury of the GDL, or „skarb zemsky" of GDL. It was located primarily in Vilna, in the 15th - early 16th centuries – in Troki. There was also a practice of storing records (documents) of the state by individual members of the Senate („Pany-Rada", Rada of the Pans), primarily by chancellors and vice-chancellors in their private vaults, but it was rather temporary in nature and did not receive sufficient legalization during this period (Пташицкий 1887, 4-7; Любавский 1900, 394-395, 519-520; Jakubowski 1931, 1-2; Akta 1932, XVII-XXII; Ragauskienė 2015, 169-174; Ліцкевіч 2010, 42-45; Груша 2015, 357-361).

As of the end of the 1st quarter of the 17th century, three main complexes can be distinguished in the records (documentary) composition of the archive: 1) original acts of all-state significance for the period 1387 (1386?) – 1601, 93 units (Mikulski 1997; Латушкін 2017, 254-264); 2) originals of the books of the Metrics of the GDL, that is, the books of the old Metrics of the GDL for the period of the second half of the 15th - the end of the 16th century, 121 storage units, as well as the originals of the court books of the governors („voyevoda") for 1530-1566, 27 storage units (Antanavičius 2012, 167-180)[1]; 3) acts of confirming the rights to lands or other immovable and movable property, documents of the economic nature, which previously belonged to private land holdings, but returned to the land fund of the state, for 1380-1569. in the amount of 659 to 683 storage units or up to 858 separate records (documents) according to the inventory of the GDL archive of 1570-1584, mainly the so-called archive of A.M. Gashtold (? - 1539), Chancellor of the GDL in 1522-1539 (Lietuvos 1998, 25-138; Jakubowski 1931, 3-4; Рыбакоў 1999, 70; Груша 2015, 357-361)[2]. As part of the first complex, the largest groups formed: 1.1) all-terrestrial charters of the GDL, as well as other state-legal acts issued by the monarch and addressed to the estate of feodals; 1.2) acts of the unions of the GDL and the Kingdom of Poland, records (documents) accompanying the process of concluding allied agreements, including acts of the oath of the princes of the Grand Duchy of Lithuania in allegiance to the King of Poland and the Grand (Supreme) Duke of Lithuania Vladislav-Jagaila; 1.3) agreements

[1] Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (Central Archives of Historical Records in Warsaw, hereinafter referred to as – AGAD), Zespół 354: Archiwum Radziwiłłów, t. zw. Warszawski (hereinafter referred to as – AR), Dział (hereinafter referred to as – Dz.) XXVII: Sumariusze i inwentarze archiwów radziwiłłowskich (hereinafter referred to as – Dz. XXVII), Sygnatura (hereinafter referred to as – Sygn.) 11.

[2] The data of the researchers were corrected by us by excluding from the number given by them 15 acts included in the all-state significance section of the documents of the named inventory.

(„dokonchaniya") of the Grand Duchy of Lithuania with Moldavia, the Grand Duchy of Moscow, later the Russian state, the Novgorod and Pskov feudal republics on eternal peace or a truce; 1.4) agreements on a military-political alliance (vassal dependence) with individual state formations of Eastern Europe of the 15th century, such as the Principality of Tver, the Verkhovsky (Verkhneoksky) principalities represented by the princes of the Novosilsky house – Vorotynsky, Adoevsky, Belevsky (the so-called Lithuanian-Novosilsky agreements of 1427-1491); 1.5) bulls and breves of the popes addressed to the Grand Dukes of Lithuania (Латушкін 2017, 254-264)[3].

Russian war with the Commonwealth 1654-1667 tragically affected the fate of the GDL archive. On the eve of the capture of the capital of the Grand Duchy of Lithuania Vilnius in August 1655 by the troops of Alexei Mikhailovich, the treasury of the Grand Duchy of Lithuania, or „skarb zemsky" GDL, including the state archive, were evacuated. However, during the military events, two of the three parts of archive were completely lost under unclear circumstances. These were a set of books of the old Metrics of the GDL and acts on private land holdings returned to the monarch's disposal (see above – complexes 2 and 3). Only a set of original acts of national importance for the period of the end of the late 14th - early 17th centuries has survived, as well as individual acts that were attached to it later than 1623 and dated no later than 1644. In the context of the internal political struggle in the Polish-Lithuanian Commonwealth, which unfolded already during the war and continued after it, as well as for a number of other reasons, by 1685 it fell into the hands of the Radziwill princes family (Jakubowski 1931; Akta 1932, XVII-XXII; Латушкін 2015). It was kept in their private archives until the outbreak of World War II. The control of the Radziwills' archivist over their gens (family) archive was carried out until September 1944. In 1768, the actual state of things was legally fixed by issuing a special constitution of the Sejm (Volumina 1860, 139). It confirmed the privileges of Sigismund August, allegedly issued to the Chancellor of the GDL, Nikolai Radziwill „Black" (1515-1565) for the right to store acts of the state in private archives of the Nesvizh family line[4]. At the beginning of the 20th century, the fact of falsification of this charter on the instructions of the Radziwills in the period 1721-1743 was convincingly proved (Akta 1932, XXI-XXII)[5]. Currently, the main part of the complex is located in the AGAD. Its „fonds integrity" is broken. Most of the acts are included as separate storage units in the array of the parchment collection[6]. Some of them are included in the fonds of the former Archive of the Nesvizh ordination of the Radziwill princes in Warsaw[7]. Some acts from the complex in the period of the second half of the 18th-19th centuries were deposited in other documentary collections or in the archival fonds in Poland, as well as in Russia and Lithuania. About 20% of the acts were lost.

As a result of the described events, in historiography a view was formed about the complete loss of this part of the archive of the GDL, as well as about the termination of archiving processes within the complex of originals itself after the events of the war of 1654-1667. The State Archive of the GDL began to be identified mainly with the Metrics of the GDL, moreover, the acts in the original were interpreted as part of it. This was involuntarily promoted by the work of S.L. Ptashitsky „Opisaniye knig i aktov Litovskoy metriki" published in 1887 (Пташицкий 1887). In Soviet and post-Soviet historical science, ideas began to change significantly only in the second half of the 80s-90s of the twentieth century. This became possible thanks to the works of Ya.B. Yakubovsky, S.Ya. Kutrzeba, P. Kennedy Grimsted, E.D. Banionis, A.E. Rybakov and others. This process was facilitated by the opening in 1997 of the inventory or „register" of the GDL archive in the treasury of the GDL, dated November 26, 1623 (Mikulski 1997)[8]. However, the full-fledged introduction of the source into scientific circulation took place much later and was phased: in 2012, a published register of a complex of books of the old Metrics of the GDL; in 2018 – register of the complex of original acts of all-state significance (Antanavičius 2012, 167-

[3] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 11.

[4] AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych (hereinafter referred to as – ZDP), Sygn. 8427.

[5] For more information about the history of the complex of original acts of all-state significance of the GDL archive, see the articles by A.N. Latushkin. In the same place – the historiography of the issue: https://bsu.by/employee/40346-d/publikatsii

[6] AGAD, Pracownia Naukowa, Inwentarz Zbioru dokumentów pergaminowych.

[7] AGAD, AR, Dz. II: Dokumenta historyczne.

[8] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 11.

180; Латушкін 2017). The historical and scientific significance of the archive of the Grand Dukes of Lithuania for the successor countries of the GDL does not allow to put up with an insufficiently complete amount of knowledge about the subject, it requires updating the issue of registration, preservation and physical condition of such a valuable documentary array.

The object of study in this article is one of the largest parts of the complex of originals – the all-terrestrial charters of the GDL („all-terrestrial privileges", „general land privileges"). This type of legal acts was at the origins of the legislation of this state, was one of the earliest forms of its legislative activity. The history of all-terrestrial charters as the main means of regulating legal relations in the GDL in the form of written law covers almost 200 years – from the 80s of the 14th century to the 80s of the 16th century. All-terrestrial charters were issued by the monarch, were addressed to the estate of feudal lords or had an inter-class character, were characterized by a nationwide scale of action, in contrast to regional or terrestrial privileges (Ясинский 1889, 16-21; Якубовский 1903). The totality of their norms bore signs of a constitution (Baronas 2021, 46-47). On the basis of all-terrestrial charters , landowners were endowed with broader rights in the field of property relations, socio-political, religious freedoms, they regulated issues of taxes, the functioning of the judicial system, etc.

Despite the rather long history of studying this type of legal acts, a common name in relation to them, as well as a general approach to classification, has not developed in historiography. In our text, to designate these legislative acts, we use the terminology of one of the largest experts on the topic, historian and archivist Ya.B. Yakubovsky (1874-1938), namely, all-terrestrial charters, with an emphasis on their state affiliation – „GDL" (Якубовский 1903, 239). Such a terminological solution is given priority in modern Belarusian historical science (Помнікі 2015; Доўнар 2021, 103; Bierastavy 2022, 104-105)[9].

The purpose of the study: to establish the full composition of the complex of original acts of all-state significance of the archive of the Grand Dukes of Lithuania of the late XIV - early XVII centuries (the ancient or „Radziwill" part of the complex) in terms of such types of acts as all-terrestrial charters of the GDL, to determine the degree of integrity of this group of acts, their provenance features and current location. In historiography, examples of the realization of such a goal in relation to the entire array of all-terrestrials privileges are unknown. It is possible to note the works with the identification of previous and modern numbers of archival records in relation to only certain acts of this type, such as the privileges of October 2, 1413, in Horodla, and the privileges of December 30, 1565 (Akta 1932, XXIV, 60; Радаман 2005, 133, 146-147).

Sources that allow one to get an idea of the complex of original acts of all-state significance in the archive of the Grand Dukes of Lithuania are different types of documentation created in the period 1570-1935 for the purpose of a written fixation of the composition of the complex, registration (accounting), operational search for acts and their identification. The earliest known examples of such documents, most liely, performed the functions of inventory, registration for material values that were stored in the treasury of the state – treasury of the GDL („skarb zemsky" GDL) – or in other public or private repositories, had certain features of a legal act and only over time acquired the character of special documentation of a specific professional sphere, internal archival documentation, which performed the functions of stock-taking of archival records, fixing within the boundaries of the logical model and practice of organizing records (classification, ordering) adopted in the archive, disclosing the content and prompt search for storage units, that is, the historical form of modern archival inventories. The historical names of such records (documents), under which they appear in the sources of our study: in the XVI-XVIII cst. – „reyestr", Polish. lang. – regestr; in the middle of the XVIII c. – „lustration", Polish. lang. – lustracja (one example); at the beginning of the twentieth century – „catalogue", Polish. lang. – katalog; in the second half of the twentieth century – „inventory", Polish. lang. – inwentarz. Further in the text, we conditionally refer to all of them as „registration forms of archival records" or „inventorys". Among this kind of sources, we used the following: registration forms of archival records compiled in relation to

[9] The author is grateful to H.A. Bierastavy for valuable advice and assistance in accessing electronic versions of his works, as well as to foreign scientific literature on the topic.

the complex of original acts of the GDL archive of the period of its state storage: 1) inventory of the GDL archive 1570-1584 years of creation (Lietuvos 1998, 23-138); 2) register of the archive of the GDL dated November 26, 1623 (Mikulski 1997, 77-83; Латушкін 2017, 254-264)[10]; registration forms of archival records drawn up in relation to the complex of original acts of the GDL archive of the period of its storage in private archives of the family of the princes Radziwills: 1) register of documents of Catherine of the Sobesski Radziwill dated July 18, 1685, another date – 1688, hereinafter referred to as – register 1685 г. (Латушкін 2015, 303-309)[11]; 2) a register of a part of the GDL archive of the period of its placement in the residence of the Radziwills in Byala, compiled by the archivist Alexander (Africanus?)-Honorius de Gafo (A.H. de Goffaux, de Gouffoux, etc.) in December 1721, another date – 1722, hereinafter referred to as – register 1721[12]; 3) и 4) two registers of acts of the same complex in the Nesvizh archive of the Radziwill princes in 1744 by the archivist Józef Wessel (Józef Weszel, Jozef Wetzel, etc.)[13]; 5) an inventory ("lustration") of the entire composition of the rdocuments of the Nesvizh archive of the Radziwills, compiled in October 1755 by the Nesvizh treasurer Martin Wobbe and Stefan-František Tzhtinsky, probably as a result of an audit of the archive as part of the procedure for its acceptance and transmission between archivists[14], according to another version, its author is the archivist Józef Wessel (Akta 1932, XXI, przyp. 1); 6) inventory ("catalog") of documents on parchment of the Nesvizh archive, compiled by archivist Bogdan Pulyanovski in 1902[15]; 7) inventory of section I "Documents on parchment" of the Archive of the Nesvizh ordination of the Radziwill princes in Warsaw, authored by Boleslav Tauroginski 1934-1935 (based on the inventory of the archivist Michal Bogusz-Szyszka)[16]; scientific and reference apparatus of modern archival institutions and departments of manuscripts of libraries.

In relation to all the privileges named in the register of the GDL archive dated November 26, 1623, we made an attempt to establish their modern location. When identified, their identification was carried out by applying the following methodological techniques: 1) identifying the originals of the all-terrestrial charters of the GDL, which have come down to our time in the vaults of different countries of the world; 2) comparison of a set of historical information about an act known in science with the headings of acts and other elements of description in the registration forms of records of the archive of the GDL, the archives of the Radziwill family, as well as in the modern scientific and reference apparatus of the archivs and bibliotek (type of document, author, topic and content, date and place, number of seals, material carrier), establishing the degree of correspondence between the description and the real document; 3) identification and analysis of archival registration numbers, designations, the so-called archival marks, records applied to the original document in the process of its storage (signs of provenance); 4) comparison of the data obtained with the registration numbers assigned to acts within the framework of the classification of documents of the complex in the archive of the GDL, the archives of the Radziwill family and fixed in registration forms of archival records of various periods (see above list of sources). The designations of archival numbers, which were fixed on the originals of the acts themselves, have come down to our time and can today act as their signs of provenance. They correspond to the models of the classifications of most inventories of the collection. Their form and connection with a specific inventory is disclosed in the appendix to the article (Table 1). The study of the original charters, in some cases, photocopies of the originals of the lost acts, was carried out in 2014-2016. on the basis of archives and libraries of Poland, Lithuania, Russia. Their list is disclosed in the appendix to the article (Table 1).

Due to the fact that the full number and documentary composition of the all-terrestrial charters issued by the GDL and the Kings of Poland have not been finally clarified in science. In historiography, there are different data on this matter. In this study, the author was guided

[10] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 11.
[11] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 13, s. 1-16.
[12] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 14.
[13] AGAD, AR, Dz. XXVII, sygnatury 26, 27.
[14] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 29; AGAD, Pracownia Naukowa, Inwentarz zespołu archiwalnego «Archiwum Radyiwiłłów, t. zw. Warszawski», Dział XXVII: Sumariusze i inwentarze archiwów radziwiłłowskich / oprac. R. Jankowski. Warszawa, 2001. s. 54.
[15] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 67, s. 22-30.
[16] AGAD, Pracownia Naukowa, Inwentarz zespołu archiwalnego №354 Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dz. I: Dokumenta pergaminowe, z lat [1178], 1190-1947 / oprac. B. Taurogiński. Warszawa, 1934-1935 r.

by several well-known lists. So, in the classic work devoted to the all-terrestrial charters and regional privileges of the GDL („Zemskiye privilegii Velikogo knyazhestva Litovskogo"), published by Ya.B. Yakubovsky in 1903, the publisher provides a list of the all-terrestrial charters of the GDL (hereinafter referred to as – the list of Ya.B. Yakubovsky) (Якубовский 1903, 277-278). It contains 16 positions for 1387-1568.

In the most complete modern list, the composition of privileges of this type is wider. Its role can be played by the publication prepared in 2015 by the Belarusian Research Institute of Document Science and Archiving (BRIDSA) under the title „Pomniki prava Belarusi XIV-XVI stst.: agul'nazemskiya pryvilei i akty dzyarzhaŭnykh uniy. Krynitsaznaŭchy dapamozhnik" (english – Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries: all-terrestrial charters and acts of state unions. Source study guide) (Помнікі 2015). Hereinafter referred to as – „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries" or „list 2015". In the section „Obshchezemskiye privilei" of the publication, 24 acts for the period 1387-1581 are placed (Помнікі 2015, 8-190).

In order to form a complete list of the all-terrestrial charters of the GDL known in science, our data has been matched with the results of research in the field of the history of the law of Belarus, the archeography of legislative sources, with academic encyclopedic publications on the history of the GDL, which reflect the current state of knowledge on the topic (Дагаворы 2000, 25, 30, 67; Доўнар 2021, 98, 103; Галенчанка 2005, 154-155). Taking them into account, at the moment, in the Belarusian historical science has was named 25 privileges that have the nature of a all-terrestrial charters of the GDL. These include acts for the period 1359-1581. In our study, these data are taken as the basis, with the exception of falsified acts or those which existence was considered in science as hypothetical and has not yet been confirmed (3 units, see below).

At the same time, it is necessary to emphasize of problems and contradictions inherent in the existing ideas about the subject, which should be taken into account when evaluating the results obtained.

1. The chronological boundaries of the history of the publication of all-terrestrial charters of the Grand Duchy of Lithuania vary in historiography. Variants of the lower border: 1359; February 20, 1387; separately – on February 20, 1387 for „land-" or „terrestrial charters of the GDL in the narrow sense of the word" and on May 6, 1434 for „all-terrestrial charters of the GDL". Upper limit options: December 30, 1565; July 1, 1568; 1581, no day or month date (Дагаворы 2000, 25, 30, 67; Галенчанка 2005, 154-155; Помнікі 2015, 8-190).

2. Separate acts that appear in the lists of all-terrestrial charters of the GDL are falsified or their existence in science has not yet been confirmed. So, in the historiography of the history of Belarusian law, the so-called „charter of the Grand Duke Olgerd of 1359" was attributed to the all-terrestrial on vesting the military commander of the local noble militia („choruzhiy") with judicial functions (Prochaska 1904, 485-486; Дагаворы 2000, 25, 67). The source was in doubt from the very beginning of its introduction into scientific circulation. In 2011, the fact of falsification was convincingly proved by the Belarusian historian O.V. Lickiewicz (Lickiewicz 2011)[17]. However, even today in the specialized literature one can find the translation of former views about this document as a valid historical fact (Доўнар 2021, 98, 103).

In addition, the composition of the all-terrestrial charters, which were reflected in the publication „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries", is included as an all-terrestrial „charter of the Grand Duke of Lithuania Casimir of 1440" (Помнікі 2015, 47). However, its existence was initially considered as hypothetical. In modern science, it is also reasonably questioned (Полехов 2015, 118; Bierastavy 2021, 29, 31-32). It is also worth emphasizing that neither former (1359) nor later (1440) of these documents is recorded in the records of the archives of the Grand Dukes of Lithuania or the archives of the Radziwill family known today.

To a certain extent, the same applies to the charters allegedly issued by the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Sigismund the Old on February 22 (23?) 1522 and March 25, 1522 in Grodno. They concern the issue of supremacy in the senate or Rada of the Pans of the Vilna governor and the ban on the inclusion of Christians

[17] The author thanks his for your helpful advice on this matter colleagues S.B. Kaun and Z.V. Chechulin.

of the Orthodox denomination in its composition in connection with the precedent in the person of Prince K.I. Ostrozhsky (1460-1530). The „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries" includes the second of them as a separate item (Помнікі 2015, 88-92, № 1.9). The first of them is only mentioned there (Помнікі 2015, 157). These acts are known only from the text of the all-terrestrial confirmation charter of Sigismund August dated November 3, 1551 in Vilna, the so-called „Velvet Book" (Archiwum 1900, 261-299)[18]. The existence of the originals of such charters in reality has not been sufficiently confirmed by historical sources and some researchers have questioned them (Любавский 1900, 353-354). There is also no information about them in the register of the GDL archive dated November 26, 1623. The only objection to these arguments is the fact that they are mentioned in two inventories of the Nesvizh archive of the Radziwills – 1744 (the act is indicated here with the erroneous date – of 1529)[19] and 1755[20]. The first source is the „Register of the charters of Lithuania". It was compiled by the archivist Józef Wessel and covered charters that in 1744 were separated in the Nesvizh archive from the rest of the complex of acts of all-state significance of the former GDL archive. A sign of difference was the connection with the text of the aforementioned all-terrestrial confirmatory charter of Sigismund Augustus dated November 3, 1551[21]. This inventory included 14 all-terreatrial charters of the GDL, of which 12 acts for 1413-1547 – precisely those that, in full, almost without changes, were included in the confirmatory act of November 3, 1551 (Archiwum 1900, 261-299; Помнікі 2015, 157). The other two are the charter of February 14, 1547, the second of the two, the so-called „lesser", and the confirmatory charter of November 3, 1551 itself in the form of a book. All 14 acts received an independent system of archival registaration, numbering (system of stock-taking of archival records), unrelated to the rest of the complex of acts of all-state significance of the former GDL archive. In 1755, this division was eliminated, and the documents previously reflected in the two inventories were again organized in a unified way: according to „drawers" or „box" (Polish lang. – szuflada) in chests or in other means of storing the archive, „fascicules" (Polish lang. – fascykuł) – bundles, and on the most basic, already indivisible level are taken into registration (account) by „pieces" or „thing" (Polish lang. – sztuka) – units of storage. At the same time, the headings of the acts of the register of 1744 were transferred almost without changes to the inventory of 1755. It is important that none of the registration forms of archival records known to us, created earlier than 1744 or later than 1755, contains a mention of acts of February 22 (23?) and March 25, 1522. This is the only such case related to history acts of the GDL archive. In relation to the documents that we are considering, it can be assumed that the inventories of 1744 and 1755 did not take into registration (account) their originals, but copies of their texts, borrowed from the privilege dated November 3, 1551. This is indicated by the practice existing at that time in the Nesvizh archives, the practice of creating and storing copies of the most important state and family documents of the Radziwills, including the most confirmatory charter of November 3, 1551[22].

3. An independent problem is also the classification and specific identification of acts. In particular, it is not always clear what guided the compilers of the publication „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries" in including certain privileges and ignoring others. For example, the publication includes an act of the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Stefan Batory and his wife Anna Jagielonka dated February 20, 1581 in Warsaw with the renunciation of the royal family from the inheritance in the Grand Duchy of Lithuania and Poland, which belonged to the queen by her father and brother – the kings of Poland and the great Lithuanian princes Sigismund the Old and Sigismund August. At the same time, the compilers note that the charter „confirmed the rights and freedoms of the Grand Duchy of Lithuania" (Помнікі 2015, 190). At the same time, for example, the privileges of Sigismund Vasa issued in Warsaw on January 28, 1588 on the approval and permission for printing of the Statute of the Grand Duchy of 1588 and some other acts, including those similar to the mentioned act Bathori, are not included. Some of the acts were previously

[18] AGAD, ZDP, Perg. 7675.
[19] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 26, s. 3-4.
[20] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 29, s. 12.
[21] AGAD, ZDP, Perg. 7675.
[22] AGAD, AR, Dz. XXXV, Sygn. 169.

generally challenged by specialists as common land privileges. This applies to the same charters of February 22 (23?) and March 25, 1522 in Grodno (subject to their existence i originals) as relating to a particular case and, in some opinion, contrary to the law of the Grand Duchy of Lithuania (Якубовский 1903, 270-271).

Thus, the above aspects of the topic indicate the incompleteness of the state of its development in science. Obviously, it is required to verify the existing ideas about the full composition of the all-terrestrial charters of the Grand Duchy of Lithuania, published throughout the history of the state, to create a clear system of criteria for the type of acts issued by the monarch, an assessment of approaches to distinguishing them from other types of legal acts within the boundaries of known classifications, and possibly improving the latter.

The results of the study are presented in the appendix to the article in the form of a table titled „All-terrestrial charters in the archive of the Grand Dukes of Lithuania: composition, signs of provenance and modern places of storage of originals" (Table 1). The list given in the table is based on the acts placed in section 1 „All-terrestrial charters" („Obshchezemskiye privilei") of the publication "Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries" (Помнікі 2015, 8-190). Other lists known in the literature on the subject are also taken into account and were reviewed by us (see above). Due to the lack of confirmation of the authenticity or reality of existence in the form of the original, the „charter of Grand Duke Olgerd dated 1359" and „all-terrestrial charter of the Grand Duke of Lithuania Casimir in 1440" were excluded from it. Charter of Sigismund the Old dated March 25, 1522, in Grodno, is placed in the table conditionally, without a number, indicating "w / n" (without a number). The reasons for this decision are as follows: 1) this is the only document among all other acts of the table, known in science not as an original, but as a copy; 2) the fact of its existence in the original, which has entered into force, is insufficiently proven in science. At the same time, it is important to emphasize the following: 1) the text of the document is included in the authentic confirmatory all-terrestrial charter of the GDL dated November 3, 1551; 2) the document is mentioned in two inventories of the Nesvizh archive of the princes Radziwills in 1744 and 1755; 3) due to the presence of its text in the later authentic confirmation charter, it can be considered among the existing sources of law, but not earlier than November 3, 1551. In connection with the noted, the table includes 22 units of acts in the original for the period 1387-1581.

The table reflects an attempt to implement the task of developing a concordance of acts. This means that it indicates the place of charter in the classification of the complex and the numbers or designations of archival registration (signs of provenance) for the period of the history of work on organization (clasification) and stock-taking of archival records for the objects of storage of this archives from 1623 to the present, and in one case – from 1570. Due to the economy of printed the area title of charters in the table is limited only by information about the author, date and place of issue by the monarch. We believe that the all-terrestrial charters of the GDL listed in the table are generally well known in science and it will not be difficult to identify them from the given amount of data. Nevertheless, for a detailed description and disclosure of the content of each of them, we refer the reader to the publication „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries" or to the historiography of the topic. The exception is the cases of the existence of two privileges of the same date, as well as cases of errors in their description in the scientific and reference apparatus itself and in the scientific literature. For the accuracy of identification of each of these charters, the subscript reference contains their short heading and serial number, which corresponds to the number „(1)" or „(2)" in the above-mentioned publication of the BRIDSA.

The results of the study indicate that all the charters known in science, which really existed and have survived to this day, were part of the archive of the Grand Dukes of Lithuania and are recorded in the registration forms of archival records. This also applies to those of them that have not survived to our time, but whose existence in the original is proven. The total number of acts is 22 units. Of these, 20 have survived to this day. The following charters have not survived (the current location is unknown): 1) the charter of Vladislav-Jagaila dated February 20, 1387, Vilnia, the last confirmed place of storage is the Nesvizh castle of the Radziwill princes, lost

in 1755-1847 years; 2) the charter of Vladislav-Jagaila and Alexander-Vytaut dated October 2, 1413, Gorodlya, the last confirmed place of storage is Warsaw, the palace of Janusz Radziwill on the street. Belańska, 14, was lost during the events of the Warsaw Uprising in August 1944, destroyed by fire or taken out by the Nazis from the captured building of the palace. The privileges of Sigismund the Old dated March 25, 1522, Grodno, in the register of the GDL archive dated November 26, 1623 – are absent, but appear in two later inventories of the Nesvizh archive of the princes Radziwills of 1744 and 1755, together with the privilege of the same author dated 22 (23?) February 1522. These data must be taken into account when solving the problem of the authenticity of both documents. In this work, such a task was not posed. It deserves special study. In the course of the research, the originals of individual all-terrestrial charters of the GDL, which were previously considered lost or whose location was previously unknown, were also identified, namely: the original confirmation charter of Sigismund August dated November 3, 1551, the so-called "Velvet Book" (Table 1, charter № 14) (Помнікі 2015, 158)[23]. An important result of the study was the identification of photos of some acts, the originals of which were lost during the Second World War, namely a photo of the first third of the 20th century of the all-terrestrial charter of Vladislav-Jagaila and Alexander-Vytaut dated October 2, 1413 in Gorodlo (Table 1, charter № 2). Better photos that would reflect the appearance of the original of this act are unknown in science.

Another observation that made it possible to make a study is the cases when the headings of all-terrestrial charters of the GDL or other elements of the description in the registration forms of archival records do not correspond to the originals. This applies both to the current scientific and reference apparatus for the records (documents) of the former GDL archive, and to the descriptions of the period of storage of the complex in the archives of the Radziwill family (Table 1, charters №№: 3; 9 and 10; 13; 17; 19; 20 and 21) . In addition, the inventories sometimes show not entirely correct dating of the acts (Table 1, charters №№: w / n; 9; 10; 16; 17).

It should also be noted that other acts are also recorded in the archives of the Grand Dukes of Lithuania. They are not covered by the well-known lists of all-terrestrial charters of the GDL and, in general, are less known in science. Some of them have signs of estate privileges or, at least, refer to the history of this type of legislative acts. In most cases, such acts were confirmatory or accompanied the process of developing, formalizing (for example, giving seals) or putting into effect the all-terrestrial charters of the GDL themselves. The total number of such charters in the GDL archive in its earliest surviving, the "Radziwill" part of the late 14th - early 17th centuries – 16 units for the period 1457-1588. An urgent task for science is to find their place within the existing classifications of all-terrestrial charters of the GDL.

Conventions and abbreviations: „Szfl." – szuflada; „Fsc." – fascykuł; „Szkt." – szkatuła; „Sztk." – sztuka; „Ltr." – litera; „Perg." – pergamin; „vol." – volumen; „Nr." – numer; „N.P." – numer porządkowy; „w / n" – without a number; „ / " – separation of levels of classification of archive, library documents; „Dz." – dział; „ZDP" – Zbiór dokumentów pergaminowych; „Sygn." – sygnatura; „[№ 1.1]" – the serial number of the document within the boundaries of a certain level of classification, through a dot - its gross number (the number is set by the author of the article if there is no numbering of acts in the inventory itself); „---" – there is no data on the document in the inventory, it is not used in the column of one of the two registers of 1744, if the act is taken into account in the second of them; „?" – sign accompanies the most probable identification option in cases where it is not possible to accurately identify the act in the inventory. Archival registration (accounting) nymbers or designations recorded on the charters (signs of provenance) themselves may contain additional data not reflected in column III of the table, but contained in the inventory of a particular storage period. For example, the full title of the act (inventory of 1721). Or, on the contrary, to demonstrate the absence of some designations used in the inventory and in the table, but not applied to the act, for example, the word „numer" (inventory of privileges of 1744), the word „porządkowy" in the phrase „numer porządkowy" (inventory 1934-1935).

Names of archival institutions, libraries, museums and their structural subdivisions: AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (Central Archives of Historical Records in Warsaw); BCz. – Biblioteka książąt Czartoryskich w Krakowie (The Princes Czartoryski Library); UJ IH ZNPH, № – Uniwersytet Jagiełłoński, Instytut historii, Zakład nauk pomocniczych historii (Jagiellonian University, Institute of History, Department of Auxiliary Historical Sciences, collection of photocopies of original acts of the period of the Middle Ages and Modern Times, storage unit №); LNMMB SRKRS – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažwydo biblioteka, Senų retų knygų ir rankrasčių skyrius (Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, Rare Books and Manuscripts Reading).

[23] AGAD, ZDP, Perg. 7675.

Table 1

All-terrestrial charters in the archive of the Grand Dukes of Lithuania: composition, signs of provenance and modern places of storage of originals

I	II	III								IV
№	Document Description author's name (King of Poland and Grand Duke of Lithuania); date of; place	The place of the document in the classification of acts of the complex of originals of the archive of the Grand Dukes of Lithuania according to archival records of the period 1570-1935. (numbers or designations of archival registration, signs of provenance)								Archival cipher of the original
		1623 г.[24]	1685 г.[25]	1721 г. [26]	1744 г. 1[27]	1744 г. 2[28]	1755 г.[29]	1902 г.[30]	1934-1935 гг.[31]	2022 г.[32]
1.	Vladislav-Yagailo, February 20, 1387, Vilnia.	Szfl. A 1 / [№ 2.2]	Szfl. C 2 / H	Ltr. A / Szfl. 1 / Sztk. 1	Szfl. 1 / Fsc. 1 / Sztk.1		Unia 1 Litewska z Koroną / Szfl. 1 / Fsc. 1/ Sztk. 1	---	---	lost in 1755-1847 гг.
2.	Vladislav-Yagailo and Alexander-Vitovt, October 2, 1413, Garodlya.	Szfl. A 1 / [№ 5.5]	Szfl.B1/C? Szfl. C1/D ?	Ltr. A / Szfl. 1 / Sztk. 4		Nr. 1	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litewska z Koroną/Sztk. 1	E. / 175 / Szfl.--- ?	---	lost in 1944 г.[33]
3.	Vladislav-Yagailo (his plenipotentiary ambassadors), October 15, 1432, Lvov (Grodno).	Szfl. A 1 / [№ 7.7]	Szfl. C 2 / G	Ltr. A / Szfl. 1 / Sztk. 6[34]	Szfl. 1 / Fsc. 1 / Sztk.5		Unia 1 Litewska z Koroną / Szfl. 1/ Fsc. 1 /Sztk. 5	E. / 177 / Szfl. 150	N. P. 59 / Szfl. 150	AGAD / ZDP / Sygn. 8420

[24] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 11. There are no archival number (sign) corresponding to this inventory on the documents (not preserved, not identified) (Латушкін 2017, 252-263).
[25] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 13. S. 1-16 (Латушкін 2015).
[26] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 14.
[27] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 27.
[28] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 26.
[29] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 29, s. 5-13. There are no archival number (sign) corresponding to this inventory on the documents (not preserved, not identified).
[30] AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 67, s. 22-28.
[31] AGAD, Pracownia Naukowa, Inwentarz zespołu archiwalnego №354 Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dział I «Dokumenta pergaminowe», z lat [1178], 1190-1947 / oprac. B. Taurogiński. Warszawa, 1934-1935 r.
[32] Source – the current inventory of this collection: AGAD, Pracownia Naukowa, Inwentarz Zbioru dokumentów pergaminowych. In the case of a different place of storage of the document, this column additionally indicates the name of the institution-place of storage and the full archival cipfer.
[33] Photocopy of the first third of the twentieth century: UJ IH ZNPH, №№ 2610 I; 1574 III (4517 III).
[34] Since 1721, it has been erroneously included in the accounting documents of the Archive of the Nesvizh ordination of the Radziwill princes under the name of another act, lost in the period 1685-1721, which was adjacent to it in the register of the archive of the Grand Duchy of Lithuania dated November 26, 1623. In 1623: „[6.] Przywiley łacinski ziednoczenia Władysława Iagieyła krola y stanow koronnych z Zygmuntem wielkim xiążęciem litewskim y z stany Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Pieczęci u niego małych siedym. Sprawiony w Lwowie, de data 1432": AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 11, s. 3 (Латушкін 2017, 255). In 1721 he: „Anno 1432. Przywiley łacinski ziednoczenia Władysława Iagieła krola y stanow koronnych z Zygmuntem wielkim xięciem litewskim z stany Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Pieczęci u niego przed tym było 7, a teras szesc. Sprawiony we Lwowie de data Sancti Hedwigio Litera A. Szuflada 1. Sztuka 6": AGAD, AR, Dz. XXVII, Sygn. 14, s. 4. First as an all-terrestrial charter GDL identified by Ya.B. Yakubovsky in 1931 (Jakubowski 1931, 11). Probably the form given in the source „de data Sancti Hedwigio" – not exactly grammatically accurate. Correctly „de data Sanctae Hedvigis", i.e. genetivus, not dativus. Obviously we are talking about the feast of St. Hedwig of Silesia (Polish lang. – św. Jadwiga Śląska, Deutsh lang. – Hedwig von Andechs), which corresponds to the date October 15th. The author is grateful for this observation and other valuable advice during the research to the retired professor of the University of Warsaw Stefan Ciara.

I	II	III								IV
4.	Sigismund Keistutovich, May 6, 1434, Troki.	Szfl. A 2 / [№ 3.11]	--- ?	Ltr. A / Szfl. 3 / Sztk. 1		Nr. 2	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litewska z Koroną/ Sztk.2	E. / 180 / Szfl. 62	N. P. 64 / Szfl. 62	AGAD / ZDP/ Sygn. 7267
5.	Casimir, May 2, 1447, Vilnia.	Szfl. A 3 / [№ 4.15]	Szfl. B 5 / C	Ltr. A / Szfl. 4 / Sztk. 3		Nr. 3	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litewska z Koroną/ Sztk.3	---	---	BCz. / Perg. 528 / vol. VIII / 42
6.	Alexander, August 6, 1492, Vilnia.	Szfl. A 4 / [№ 1.16]	Szkt. A 4 / D	Ltr. A / Szfl. 4 / Sztk. 4		Nr. 4	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litewska z Koroną/ Sztk.4	E. / 183 / Szfl. 149	N. P. 182 / Szfl. 149	AGAD / ZDP/ Sygn. 7383
7.	Sigismund the Old, December 7, 1506, Grodno.	Szfl. A 5 / [№ 9.24].	Szkt. A 4 / I	Ltr. A / Szfl. 5 / Sztk 1		Nr. 5	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litewska z Koroną/Sztk.5	E. / 189 / Szfl. 3[9]	N. P. 232 / Szfl. 39	AGAD / ZDP/ Sygn. 7429
б/н	Sigismund the Old, March 25, 1522, Grodno (falsification?).[35]	---	---	---		Nr. 6[36]	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litew. z Koroną/Sztk. 6[37]	---	---	---
8.	Sigismund the Old, December 6, 1522, Vilnia.	Szfl. A 5 / [№ 10.25]	Szfl. C 2 / A	Ltr. A / Szfl. 5 / Sztk. 3		Nr. 9	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litewska z Koroną/Sztk. 9	E. / 191 / Szfl. 62[38]	N. P. 310/ Szfl. 62[39]	AGAD / ZDP/ Sygn. 7499[40]
9.	Sigismund the Old, October 18, 1529, Vilnia (1).[41]	Szfl. A 5 / [№ 11.26]	Szfl. C 2 / D ?	Ltr. A / Szfl. 5 / Sztk. 5		Nr. 8	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litewska z Koroną/Sztk. 8	E. / 193 / Szfl. 149	N. P. 367 / Szfl. 149	AGAD / ZDP/ Sygn. 7556[42]
10.	Sigismund the Old, October 18, 1529, Vilnia (2).[43]	Szfl. A 5 / [№ 12.27][44]	Szkt. C 3 / F ?	Ltr. A / Szfl. 5 / Sztk. 6		Nr. 10	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litew. z Koroną/Sztk. 10	E. / 192 / Szfl. 62	N. P. 366 / Szfl. 62	AGAD / ZDP/ Sygn. 7555[45]
11.	Sigismund the Old, October 27, 1529, Vilnia.	Szfl. A 5 / [№ 13.28]	Szkt. A 4 / K ?	Ltr. A / Szfl. 5 / Sztk. 4		Nr. 11	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litew. z Koroną/Sztk. 11	E. / 194 / Szfl. 62	N. P. 368 / Szfl. 62	AGAD / ZDP/ Sygn. 7557

[35] Known only from copies. Included in the confirmatory charter of Sigismund August dated November 3, 1551, Vilnia. The original has not been found.
[36] With the erroneous date „1529 yahre".
[37] With the erroneous date „1529 yahre".
[38] With the date „1522-XII-7" – December 7, 1522.
[39] With the date „1522-XII-7" – December 7, 1522.
[40] With the erroneous date „1522.11.06" – November 6, 1522.
[41] The so-called lesser charter, which confirms in general terms the previously granted rights and freedoms of the GDL.
[42] In the publication „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries", the number of the storage unit is indicated erroneously as „Sygn. 7555" (Помнікі 2015, 98, № 1.11).
[43] Large confirmatory charter in the amount of 31 articles.
[44] With the erroneous date „1520".
[45] In the publication "Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries", the number of the storage unit is indicated erroneously as „Sygn. 7556" (Помнікі 2015, 105, № 1.12).

I	II	III								IV
12.	Sigismund the Old, October 6, 1544, Brest.[46]	Szfl. A 5 / [№ 15.30]	Szkt. C 3 / D	Ltr. B / Szfl. 1 / Sztk. 3.	Szfl. 1/ Fsc. 4/ Sztk.6.		Unia 1 Litewska z Koroną / Szfl. 1/ Fsc. 4/Sztk. 6.	E. / 198 / Szfl. 121.	N. P. 447 / Szfl. 121.	AGAD / ZDP/ Sygn. 7637
13.	Sigismund August, February 14, 1547, Vilnia.	Szfl. B 1 / [№ 3.33]	Szkt.A4/ A ? Szfl. B 3 /A ?	Ltr. B / Szfl. 1 / Sztk. 5.		Nr. 12[47]	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litew. z Koroną/Sztk. 12.	E. / 200 / Szfl. 147.	N. P. 462 / Szfl. 147[48]	AGAD / ZDP/ Sygn. 7652
14.	Sigismund August, November 3, 1551, Vilnia.	Szfl. B 1 / [№ 4.34]	Szfl. C 4 / [A] ?[49]	Ltr. B / Szfl. 1 / Sztk. 6		Nr. 14	Szfl. 4 / Fsc. 2: Unia 2 Litew. z Koroną/Sztk. 14	E. / 196 / Szfl. 164	N. P. 487 / Szfl. 164	AGAD / ZDP/ Sygn. 7675
15.	Sigismund August, June 6, 1563, Vilnia.	Szfl. B 2 / [№ 6.43]	---	---	---	---	---	---	---	LNMMB / SRKRS / f. 101 / b. 31.
16.	Sigismund August, July 1, 1564, Bielsk.	Szfl. B 2 / [№ 3.40]	[50] A1 / L	Ltr. C / Szfl. 1. Sztk. 3	Szfl.3/ Fsc.1/ Sztk.5[51]		Unia 1 Litewska z Koroną/ Szfl.3/ Fsc. 1 / Sztk. 5[52]	E. / 205 / Szfl. 120	N. P. 590 / Szfl. 120	AGAD / ZDP/ Sygn. 7773
17.	Sigismund August, December 30, 1565, Vilnia.	Szfl. B 2 / [№ 5.42]	Szkt. A 5 / B	Ltr. C / Szfl. 1 / Sztk. 5	Szfl. 3/ Fsc. 2/ Sztk. 1		Unia 1 Litewska z Koroną/ Szfl. 3 / Fsc. 2 / Sztk. 1	E./210/ Szfl. 36	N.P. 588 / Szfl. 36[53]	AGAD / ZDP/ Sygn. 7772[54]
18.	Sigismund August, 1567, Maladechna.	Szfl. B 2 / [№ 7.44]	[Szfl., Szkt.?]A1 / K[55]	Ltr. C / Szfl. 1 / Sztk. 6	Szfl.3/ Fsc. 2/ Sztk. 2		Unia 1 Litewska z Koroną/ Szfl. 3 / Fsc. 2 / Sztk. 2	E./219/ Szfl. 120	N. P. 602 / Szfl. 120	AGAD / ZDP/ Sygn. 7783

[46] Act is recorded in the earliest inventory of the GDL archive of 1570-1584.: «Wielkie Xięstwo Litewskie. Uniwersały i pospolite listy Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Saccus № 1, Littera L». This is the second of the all-terrestrial charters reflected in the named inventory (Lietuvos 1998, 24, №11). The first of them – the charter of Sigismund the Old of August 19, 1544, Berestye (Brest), as a all-terrestrial charter of the GDL in modern science is not considered (Lietuvos 1998, 24, №10).

[47] The registration designation on the document does not correspond to the inventory of 1744. The number „13" is applied on its back, which corresponds to the second privilege under the same date of the same author, but of smaller physical dimensions and different content. Both acts are taken into account in all known registers together, but with differences in the wording of the name. This fact can be explained by the mistake of the archivist of the Nesvizh archive when applying accounting designations to both documents in 1744.

[48] On the upper side of the act on the right margin at the top 2-3 letters are illegible, then the number „149", probably erroneously – „sz (uflada) 149", instead of „sz 147".

[49] In the so-called. drawer „C 4" included only one given unit of storage. The register does not indicate in relation to it the designation of a lower level classification unit in the form of a letter of the Latin alphabet. The document is voluminous, had the form of a book.

[50] Storage form or corresponding level of classification – „Szfl." or „Szkt." – not listed in description.

[51] With the erroneous date „D(ie) 1 Iuny 1564" – June 1, 1564.

[52] With the erroneous date „D(ie) 1 Iuny 1564" – June 1, 1564.

[53] In the study of A.A. Radoman – „Nr 36 (210)" (Радаман 2005, 147).

[54] With the erroneous date „1563.12.30" – December 30, 1563, and erroneous data on its number in the inventory of 1934-1935. – „589". Correct – „588".

[55] Storage form or corresponding level of classification – „Szfl." or „Szkt." – not listed in description.

I	II	III								IV
19.	Sigismund August, July 1, 1568, Harodnia.	Szfl. B 2 / [№ 8.45]	---	---	---	---	---	---	---	LNMMB / SRKRS / f. 101/ b. 33[56]
20.	Stefan Batory, June 29, 1576, Warsaw (1).[57]	Szfl. B 3 / [№ 1.49]	Szkt. C 3 / A ?	Ltr. B / Szfl. 2 / Sztk. 3[58]	Szfl.2 / Fsc.3 / Sztk. 2		Unia 1 Litewska z Koroną/ Szfl. 2 / Fsc. 3 / Sztk. 2	E. / 217 / Szfl. 63	N. P. 669 / Szfl. 63	AGAD / ZDP/ Sygn. 7841
21.	Stefan Batory, June 29, 1576, Warsaw (2).[59]	Szfl. B 3 / [№ 1.50]	Szfl. A 2 / D ?	Ltr. B / Szfl. 2 / Sztk. 4[60]	Szfl.2 / Fsc.3 / Sztk. 3		Unia 1 Litewska z Koroną / Szfl.2 / Fsc. 3 / Sztk. 3	E. / 218 / Szfl. 148	N. P. 670 / Szfl. 148	AGAD / ZDP/ Sygn. 7842
22.	Stefan Batory and Anna Jagielonka, February 20, 1581, Warsaw.	Szfl. B 3 / [№ 5.53]	Szkt. C 3 / B	Ltr. B / Szfl. 2 / Sztk. 5	Szfl.2/ Fsc. 3/ Sztk. 4		Unia 1 Litewska z Koroną / Szfl.2 / Fsc. 3 / Sztk. 4	E. / 223 / Szfl. 149	N. P. 711 / Szfl. 149	AGAD / ZDP/ Sygn. 7883

[56] In the publication „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries", the number of the storage unit is indicated erroneously as „b. 31" (Помнікі 2015, 180).

[57] The act of the oath of Stefan Batory upon the accession to the throne of the Grand Duke of Lithuania with a guarantee of the preservation of the previously granted rights and freedoms of the Grand Duchy of Lithuania, the equality of the principality with the Kingdom of Poland in the conditions of the union state formed in 1569: (Zródła 1877, 26-30, № XV; Лаппо 1901, 144-146, 151-153). The compilers of the publication "Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries" reveal the content of the document with such a modern archival cipher as follows: „№ 1. 22, Privilei, 1576 (1) ... The rights and freedoms of the Grand Duchy of Lithuania were confirmed in accordance with the terms of the Union of Lublin in 1569" (translation of this fragment from Belarusian – by the author) (Помнікі 2015, 189, № 1.22).

[58] In this inventory, the document is assigned a heading, which is more consistent with another privilege from the same date (table 1, charter № 21). This error is repeated in all subsequent inventory archivs, including the modern scientific and reference apparatus AGAD and in the scientific literature.

[59] The charter of Stefan Batory with the approval in 5 articles of the norms proposed by the estates of the GDL and aimed at ensuring the equality of the GDL and Poland within the framework of the union state (Zródła 1877, 30-32, № XVI; Лаппо 1901, 146-147, 151-153). The compilers of the publication „Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries" reveal the content of the document with such a modern archival cipher as follows: „№ 1. 23, Privilei 1576 (2) ... Took an oath that he would preserve the rights and freedoms of the Grand Duchy of Lithuania" (translation of this fragment from Belarusian – by the author) (Помнікі 2015, 189, № 1.23). The texts of this and previous documents are not presented in the publication "Monuments of the law of Belarus of the 14th-16th centuries", there is no information about its publications. This does not make it possible to verify that the given archive ciphers correspond to the originals.

[60] In this inventory, the document is assigned a heading, which is more consistent with the first privilege of the same date (table 1, charter № 20). This error is repeated in all subsequent archival inventory, including in the modern scientific and reference apparatus AGAD and in the scientific literature (Помнікі 2015, 189, № 1.22).

Bibliography

Akta 1932: Akta unji Polski z Litwą 1385-1791 (Kraków 1932).

Antanavičius 2012: D. Antanavičius, Originalių lietuvos metrikos XVI a. knygų sąrašas. Istorijos šaltinių tyrimai 4, 2012, 157-186.

Archiwum 1900: Archiwum Komisyi Prawniczej = Collectanea ex Archivo Collegii Juridi, T. 7 (Kraków 1900).

Baronas 2021: D. Baronas, Polski król Władysław Jagiełło przemawia do Litwinów. Przyczynek do studiów nad przekazem zasad władzy. В сб.: 600 lat fresków w kaplicy Trócy Świętej na zamku Lubelskim (Lublin 2021), 41-51.

Bierastavy 2021: H.A. Bierastavy, Przywilej Kazimierza Jagiellończyka dla Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1447 roku. Kształtowanie się treści na tle tekstologii aktu. Rocznik Lituanistyczny 7, 2021, 7-38.

Bierastavy 2022: H.A. Bierastavy, Przywileje ogólnoziemskie wielkich książąt litewskich z lat 1522-1551. Rys dziejów powstania na tle tekstologii aktów. Textus et Studia 2/30, 2022, 103-122.

Jakubowski 1931: J. Jakubowski, Archiwum Państwowe W. X. Litewskiego i jego losy. Archeion 9, 1931, 1-18.

Lietuvos 1998: Lietuvos Metrika. Kn. 1 (1380-1584). Ųžrašymų knyga 1 (Vilnius 1998).

Mikulski 1997: W. Mikulski, Dokumenty z archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego w archiwum warszawskim Radziwiłłów. Miscellanea Historico-Archivistica VII, 1997, 71-83.

Prochaska 1904: A. Prochaska, Czy istniał Krywe na Litwie. Kwartalnik Historyczny 18, 3/4, 1904, 481-487.

Ragauskienė 2015: R. Ragauskienė, Dingę istorijoje: XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos privatūs archyvai (Vilnius 2015).

Volumina 1860: Volumina legum, T. 7: 1764-1768 (Petersburg 1860).

Zródła 1877: Zródła dziejowe, T. 4: Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575-1577. Listy, uniwersały, instrukcje (Warszawa 1877).

Галенчанка 2005: Г.Я. Галенчанка, Крыніцы гісторыі. Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя, Т. 1 (Мінск 2005), 152-166.

Груша 2015: А.И. Груша, Документальная письменность Великого княжества Литовского (конец XIV - первая треть XVI веков) (Минск 2015).

Дагаворы 2000: Дагаворы і граматы як крыніцы беларускага феадальнага права (Мінск 2000).

Доўнар 2021: Т.І. Доўнар, Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (Мінск 2021).

Лаппо 1901: И.И. Лаппо, Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569-1586), т. 1 (Санкт-Петербург 1901).

Латушкін 2015: А.М. Латушкін, Аб гісторыі ўключэння грамат і актаў дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага ў склад архіва Нясвіжскай ардынацыі князёў Радзівілаў у другой палове XVII ст. Беларускі археаграфічны штогоднік 16, 2015, 292-309.

Латушкін 2017: А.М. Латушкін, Рэестр дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага ад 26 лістапада 1623 г. і яго значэнне для рэканструкцыі складу комплекса арыгіналаў актаў кан. XIV - пач. XVII стст. Беларускі археаграфічны штогоднік 18, 2017, 247-264.

Лицкевич 2011: О.В. Лицкевич, Ольгердиана: о некоторых фальсификатах и утраченных документах Великого княжества Литовского (литовско-московских договорах 1340-1380-х гг.). Здабыткі 13, 2011, 89-93.

Любавский 1900: М.К. Любавский, Литовско-русский сейм (Москва 1900).

Полехов 2015: С.В. Полехов, Привилеи великих князей литовских Смоленской земли (середина XV - начало XVI веков). Петербургские славянские и балканские исследования 1, 2015, 115-140.

Помнікі 2015: Помнікі права Беларусі XIV-XVI стст.: агульназемскія прывілеі і акты дзяржаўных уній. Крыніцазнаўчы дапаможнік (Мінск 2015).

Пташицкий 1887: С.Л. Пташицкий, Описание книг и актов Лиовской метрики (Санкт-Петербург 1887).

Радаман 2005: А.А. Радаман, Віленскі земскі правілей 1565 г. вялікага князя Жыгімонта Аўгуста. Беларускі гістарычны агляд 12, 2005, 132-161.

Рыбакоў 1999: А.Я. Рыбакоў, Арганізацыя дзяржаўнага архіва Вялікага княства Літоўскага ў канцы XV - XVII ст. Архівы і справаводства 2, 1999, 70-76.

Якубовский 1903: И.Б. Якубовский, Земские привилеи Великого княжества Литовского. Журнал Министерства Народного Просвещения 4, 1903, 239-278.

Ясинский 1889: М.Н. Ясинский, Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства (Киев 1889).

Privilegii generale de zemstvă în arhiva Marilor Duci ai Lituaniei: componenţă, indicii de provenienţă şi condiţiile moderne de depozitare a documentelor autentice

Cuvinte cheie: arhiva Marilor Duci ai Lituaniei, privilegii generale de zemstvă, indici de provenienţă a documentelor.

Rezumat: În baza documentelor de evidenţă ale arhivelor din a doua jumătate a secolului al XVI-lea - prima jumătate a secolului al XX-lea, a fost reconstruită componenţa originalelor privilegiilor generale de zemstvă ale Marelui Ducat al Lituaniei, care se aflau în arhiva Marilor Duci ai Lituaniei la sfârşitul primului sfert al secolului al XVII-lea. În perioada anilor 1685-1945, ele erau păstrate în arhivele private ale familiei Radziwill. După cel de-al Doilea Război Mondial, majoritatea acestora, împreună cu Arhiva Hirotoniei din Nesvizh a Radziwillilor în Varşovia, au fost transferate şi incluse în Arhiva Principală a Actelor Vechi din Polonia. Unele dintre documente au ajuns şi în alte arhive din Polonia, precum şi în Lituania şi Rusia. În urma cercetărilor efectuate, s-a stabilit locaţia actuală a actelor (20 din 22 de unităţi). Autorul a alcătuit o concordanţă la fiecare document, a identificat originalele unor privilegii generale de zemstvă în arhiva Marilor Duci ai Lituaniei, care au fost considerate anterior pierdute şi a căror locaţie nu era cunoscută.

Общеземские привилеи в архиве великих князей литовских: состав, признаки провениенции и современные места хранения оригиналов

Ключевые слова: архив великих князей литовских, общеземские привилеи, признаки провениенции документов.

Резюме: На основе учетной документации архивов второй половины XVI - первой половины XX вв. проведена реконструкция состава оригиналов общеземских привилеев Великого княжества Литовского, которые входили в архив великих князей литовских в конце первой четверти XVII века. В 1685-1945 гг. они находились на хранении в частных архивах рода князей Радзивиллов. После Второй мировой войны основная их часть вместе с Архивом Несвижской ординации Радзивиллов в Варшаве была включена в состав Главного архива древних актов Польши. Некоторые из документов оказались в других учреждениях Польши, а также в Литве и России. В результате исследавания определено современное местонахождение актов (20 из 22 единиц). Автором оставлен конкорданс каждого из документов, выявлены оригиналы отдельных общеземских привилеев ВКЛ, которые ранее считались утраченными или местонахождение которых было неизвестно.

17.02.2023

Dr. Andrei Latushkin, Belarusian State University, Nezalezhnastsi 4, 220030 Minsk, Belarus,
https://orcid.org/0000-0002-9249-6626, e-mail: Latushkin@bsu.by

OPERA DE GÂNDIRE ȘTIINȚIFICĂ ÎN BASARABIA (1812-1918) PRIN PRISMA ACTIVITĂȚII UNOR PERSONALITĂȚI LOCALE. DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI[1]

Ana Grițco

Cuvinte-cheie: Basarabia, patrimoniu, colecție, știință, slavistică.

Evoluția științei în Basarabia epocii moderne poate fi urmărită doar în contextul evoluției științei în Imperiul Rus. Elementul local este exclus, din motivul că în spațiul dintre Prut și Nistru lipseau școlile pe domenii și centrele universitare, ceea ce a generat „exodul intelectual" în alte centre științifice din Rusia și Europa. În acest context, fenomenul „știința basarabeană" poate fi urmărit doar în măsura în care personalități basarabene s-au încadrat în comunitatea științifică fie din Rusia, fie din țările europene, iar o bună parte din lucrările științifice s-au păstrat în străinătate, completând fondurile bibliotecilor și arhivelor.

Valorificarea patrimoniului-cultural științific al Muzeului Național de Istorie a Moldovei prin inventarierea valorică a colecțiilor ce țin de domeniul „evoluția științifică" în Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea - prima jumătate a secolului al XX-lea a permis delimitarea unor direcții prioritare de cercetare ale autorilor basarabeni. Printre acestea este contribuția slavisticii basarabene în studiul vechilor manuscrise slave – în contextul cercetărilor din Imperiul Rus – adusă de Polihronie Sârcu (1855-1905) și Alexandru Iațimirski (1873-1925), cunoscuți în lumea științifică ca „fondatori ai slavisticii basarabene", deși aria cercetărilor savanților basarabeni a depășit cu mult domeniul slavisticii, ei „arătând un interes deosebit pentru istoria și cultura românească, fiind preocupați de izvoarele istorice, de istoria spirituală, de etnografie, folclor, de personalități istorice" (Țurcan 2007, 225). Prezența lucrărilor semnate de redutabilii slaviști în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei aduce un plus de valoare patrimoniului muzeal, iar valorificarea și promovarea lor este o contribuție la studierea începutului evoluției științei în Basarabia epocii moderne.

Majoritatea pieselor de patrimoniu – monografii, studii, schițe, semnate de cercetătorii basarabeni, – au completat patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei în urma achizițiilor și a schimbului de carte între Bibliotecile științifice din Moscova, Sankt Petersburg și instituțiile muzeale din Republica Moldova în anii '90 ai secolului al XX-lea. Acestea au fost cercetate și valorificate strict muzeografic, cu accente științifice modeste, or majoritatea lor, de-a lungul anilor, au servit drept surse de cercetare pentru un șir de specialiști în domeniu, ale căror rezultate au completat bibliografia la temă (Матковски 1973; Матковски 1982; Jarcuțchi 2011; Danilov 2012; Eremia 2019; Eșanu, Eșanu 2022; Казарова 2015 ș.a.). Cercetările din cadrul instituțiilor muzeografice oferă posibilitatea de a atrage atenția celor interesați asupra particularităților exemplarelor ce se păstrează în patrimoniu, unde se include și descrierea bibliografică, cifrul de depozitare, starea de conservare, circulația pieselor, prezența inscripțiilor și autografelor, precum și imaginea acestora.

Polihronie Sârcu (1855-1905) (fig. 1), apreciat în epocă drept „o adevărată enciclopedie ambulantă, un izvor de informații pentru savanții universitari, cărora le oferea cu generozitate consultări în problemele de istorie, etnografie, geografie, istorie și literatură a popoarelor din Balcani" (Danilov 2012, 31), a fost un neîntrecut cunoscător al textelor vechi slave, al literaturii vechi bisericești și al istoriei spirituale românești.

Vine dintr-o familie modestă de răzeși din localitatea Strășeni, Basarabia, fiind mezinul familiei. Studiile primare și secundare le face la școala de pe lângă Mănăstirea Căpriana, acolo însușește limba bulgară, care îi va fi de folos în cercetările ulteri-

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal și memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

1. Polihronie Sârcu (1855-1905).

oare. Urmează studiile la Seminarul Teologic din Chişinău[2], apoi la cel din Odessa şi la Universitatea Imperială din Sankt Petersburg, pe care o absolvă cu medalia de aur în anul 1878. În acest an, face primele deplasări în străinătate, inclusiv în Bulgaria, unde studiază dialectul bulgar, izvoarele scrise şi alte monumente istorice vechi, iar în vara anului 1893 întreprinde un stagiu de documentare în Serbia, Transilvania, Galiţia, Bucovina. În timpul primei sale delegaţii de cercetare în sud-estul Europei (1879), P. Sârcu s-a oprit la Bucureşti, unde a făcut cunoştinţă cu Bogdan Petriceicu Hasdeu, pe atunci director al Arhivelor Statului, acesta, la fel român de obârşie basarabeană, l-a găzduit şi l-a ajutat să facă cunoştinţă cu manuscrisele slave păstrate acolo (Eşanu, Eşanu 2022, 115). În anul 1882 susţine teza de magistru în filologie slavă şi întocmeşte propriul curs de limbă şi literatură română pentru studenţii facultăţii de istorie şi filologie a Universităţii din Sankt Petersburg. În acest context, slavistul basarabean menţiona: „... subiectul lucrărilor mele va fi limba şi literatura română ...trebuie să urmărim soarta istorică a poporului român şi principalele momente istorice ale formării limbii române" (Eremia 2019, 205). Întrebat pentru ce i-ar trebui să cunoască limba română şi ce importanţa ar putea avea aceste cunoştinţe pentru un savant, istoric şi filolog rus, P. Sârcu vine cu un răspuns subtil: „În ţările Europei de Apus – Franţa, Italia şi Austria – demult au înţeles că trebuie să cunoască istoria veche şi cea contemporană a României, iar în acest scop au fost deschise catedre de limba română" (Danilov 2012, 35). În anul 1883 este doctor privat la catedra de filologie slava a Universităţii, unde a predat limba şi literatura română. Între anii 1883 şi 1893, activează în cadrul Bibliotecii Academiei Imperiale de Ştiinţe, iar din 1895 până la sfârşitul vieţii – la Universitatea din Sankt Petersburg. A fost membru al unui un şir de societăţi: Societatea Imperială de Geografie din Rusia (1882), Societatea Imperială de Arheologie din Rusia (1883), Societatea amatorilor monumentelor scrise vechi şi ai artei (1893) (Jarcuţchi 2011, 134). În anul 1899 devine laureat al premiului *Lomonosov*. Ultimii ani de viaţă ai savantului au fost umbriţi de o boală grea şi de dificultăţi materiale. A fost internat în clinica doctorului A.E. Bari din Sankt Petersburg, unde moare la 23 iunie 1905. A fost înmormântat la cimitirul ortodox Smolnyi din Sankt Petersburg (Колмакова 2016, 11). Pierderea grea din lumea ştiinţifică a fost semnalată printr-un şir de necrologuri, publicate în diverse oraşe ale imperiului, inclusiv în Chişinău – ziarul *Друг/Drug* din 1905, nr. 66 (1/14 iulie) (nu este indicat autorul) şi altul, semnat de G. Marusin, în acelaşi ziar, din 1905, nr. 71 (6/19 iulie).

Opera de gândire ştiinţifică a lui P. Sârcu cuprinde 60 de titluri, dintre acestea opt au fost publicate post-mortem sub îngrijirea lui A. Iaţimirski (Колмакова 2016, 13). În patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei deţinem cinci titluri, semnate de basarabeanul P. Sârcu, dintre care unul – în două exemplare (a se vedea catalogul).

Prima lucrare cu caracter ştiinţific, intitulată *Святочные обычаи и песни бессарабских молдаван на Рождество и Новый Год,* a fost publicată, în anul 1874, în revista *Кишиневские Епархиальные Ведомости / Kishinevskie Eparhialnye Vedomosti*, nr. 5 (1/14 iulie), cu semnătura Sirkov. A fost scrisă în perioada când îşi făcea studiile la Seminarul Teologic din Chişinău şi se ocupa cu cercetarea etnografiei locale. A. Iaţimirski avea să constate că, „deşi a fost scrisă în perioada incipientă de cercetare, probabil, ca o lucrare de curs, studiile sunt foarte importante pentru vechimea cercetărilor (acestea fiind efectuate în anii '70-'80 ai secolului al XIX-lea)", or o parte din obiceiuri constatate în acea perioadă nu s-au mai păstrat. Lucrarea ştiinţifică a lui P. Sârcu care i-a adus premiul *Lomonosov*[3]

[2] În anul 2023 se împlinesc 210 ani de la deschiderea Seminarului Teologic din Chişinău (1813).

[3] Premiul *Lomonosov* (Ломоносовская премия) a fost instituit in anul 1865 de către Comitetul de Miniştri al Imperiului Rus cu ocazia a o sută de ani de la moartea lui M.V. Lomonosov. Se acorda „pentru cercetări şi invenţii deosebite în domeniul industriei şi tehnicii, precum şi pentru cele mai bune lucrări literare". A fost acordat până-n anul 1918. A nu se confunda cu Premiul *Lomonosov*, instituit în anul 1944 de Universitatea de Stat *M.V. Lomonosov* din oraşul Moscova (Rusia).

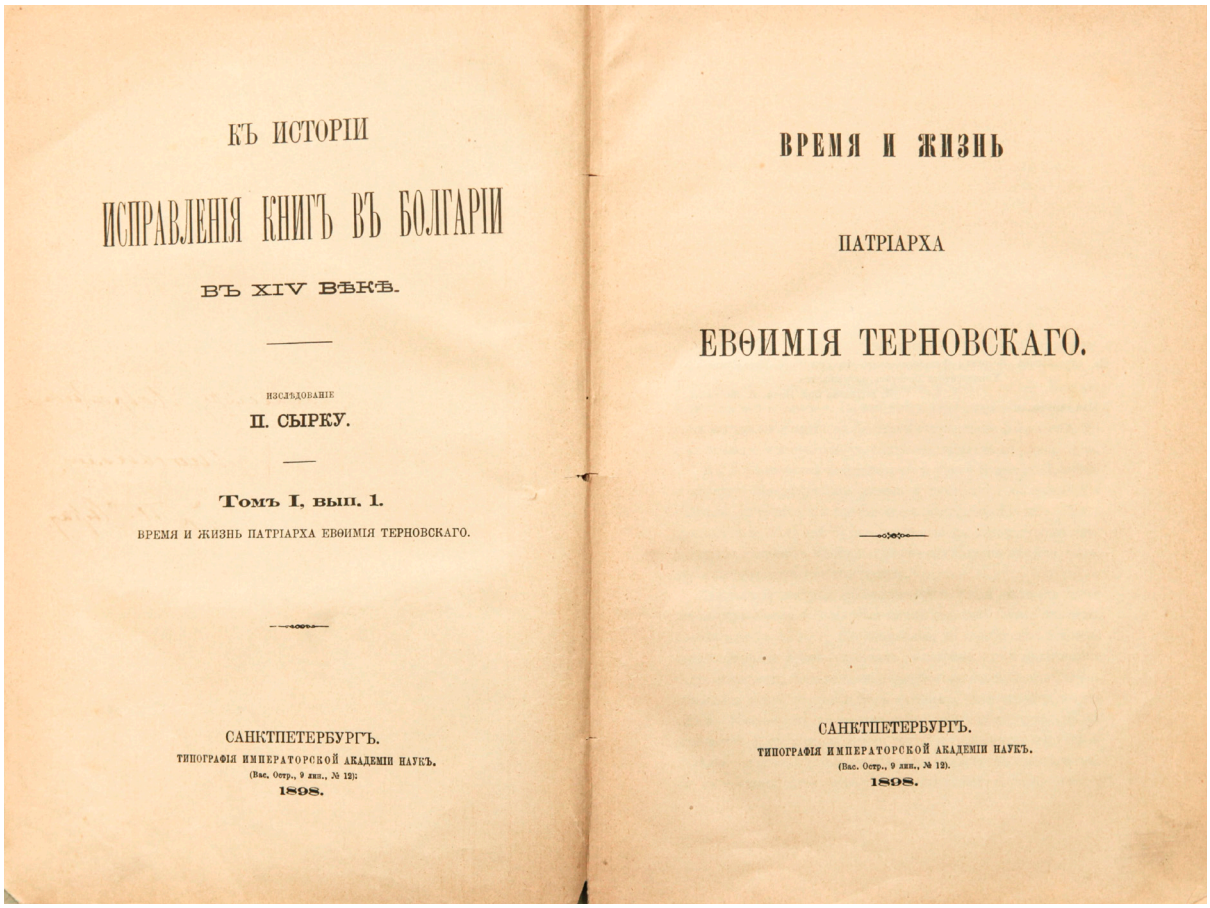

КЪ ИСТОРІИ

ИСПРАВЛЕНІЯ КНИГЪ ВЪ БОЛГАРІИ

ВЪ XIV ВѢКѢ.

ИЗСЛѢДОВАНІЕ

П. СЫРКУ.

Томъ I, вып. 1.

ВРЕМЯ И ЖИЗНЬ ПАТРІАРХА ЕВѲИМІЯ ТЕРНОВСКАГО.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(Вас. Остр., 9 лин., № 12).

1898.

ВРЕМЯ И ЖИЗНЬ

ПАТРІАРХА

ЕВѲИМІЯ ТЕРНОВСКАГО.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(Вас. Остр., 9 лин., № 12).

1898.

a fost cea legată de opera literară a lui Eftimie din Târnovo (Bulgaria), care a stat în fruntea mişcării literare din Bulgaria şi urmărea corectarea cărţilor liturgice, reforma ortografică, culegerea şi prelucrarea materialelor hagiografice/vieţile sfinţilor. Aceste momente au fost evidenţiate/analizate în volumul *Время и жизнь патриарха Евфимия Терновскаго*[4], care face parte dintr-un proiect de cercetare al savantului basarabean, ce urma să finalizeze cu editarea a patru părţi în două volume (Колмакова 2016, 10). A reuşit doar un volum în două părţi. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei deţine volumul unu, partea 1, acesta având o valoare aparte, fiindcă pe foaia de gardă are autograful în limba rusă, semnat cu cerneală neagră: *Александру Лаврентиевичу Митовскому от П Сырку (Lui Alexandru Lavrentievici Mitovski de la P. Sârcu)* (fig. 2). Cea de-a doua lucrare publicată în timpul vieţii este *Материалы для истории дипломатики и сфрагистики въ Болгаріи XIII-XIV въекахъ*[5], unde, alături de numele autorului, apare şi titlul de *doctor în filologie slavă*. Modestă ca volum, dar meritorie din

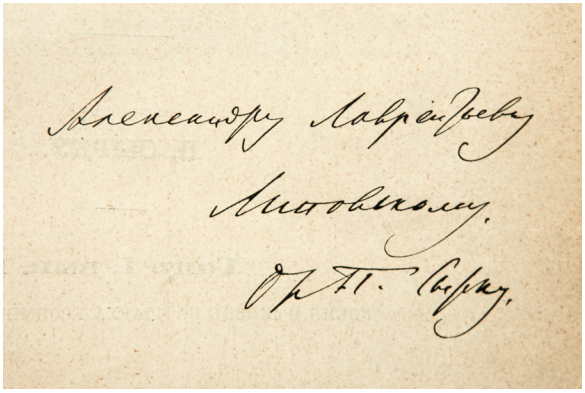

2. Autograful lui P. Sârcu de pe fila de gardă a lucrării *Время и жизнь патриарха Евфимия Терновскаго,* 1898.

punct de vedere ştiinţific, pentru colecţia muzeală această lucrare are o valoare deosebită. Pe coperta originală (subţire), în colţul drept superior, apare autograful în limba rusă, cu cerneală de culoare neagră: *Высокоуважаемому Дмитрию Фомичу Кобекову, Директору Императорской Публичной Библиотеки, Члену Государственного Совета (Multstimatului*

[4] MNIM, FB-9720-1.
[5] MNIM, FB-12521-5.

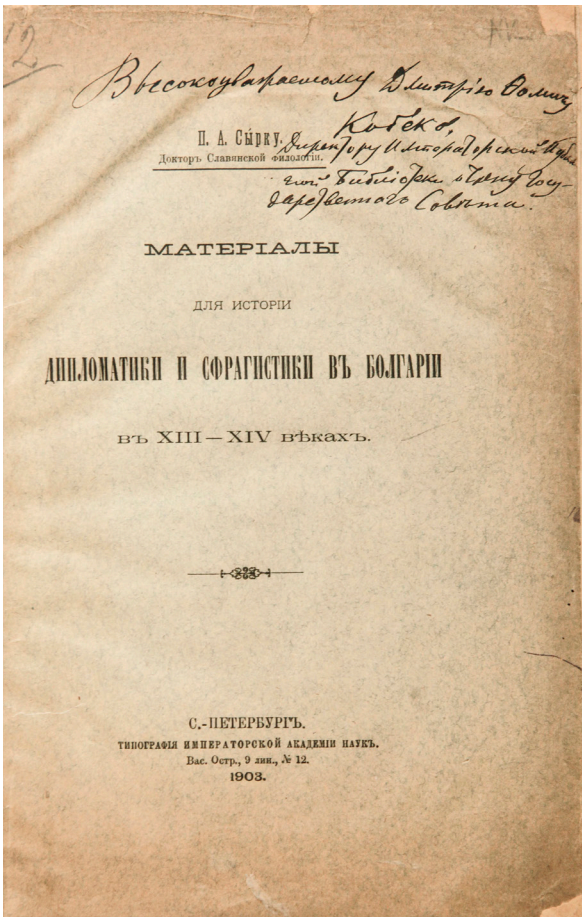

3. Autograful lui P. Sârcu de pe foaia de titlu a lucrării *Материалы для истории дипломатики и сфрагистики въ Болгаріи XIII-XIV въекахъ*, 1903.

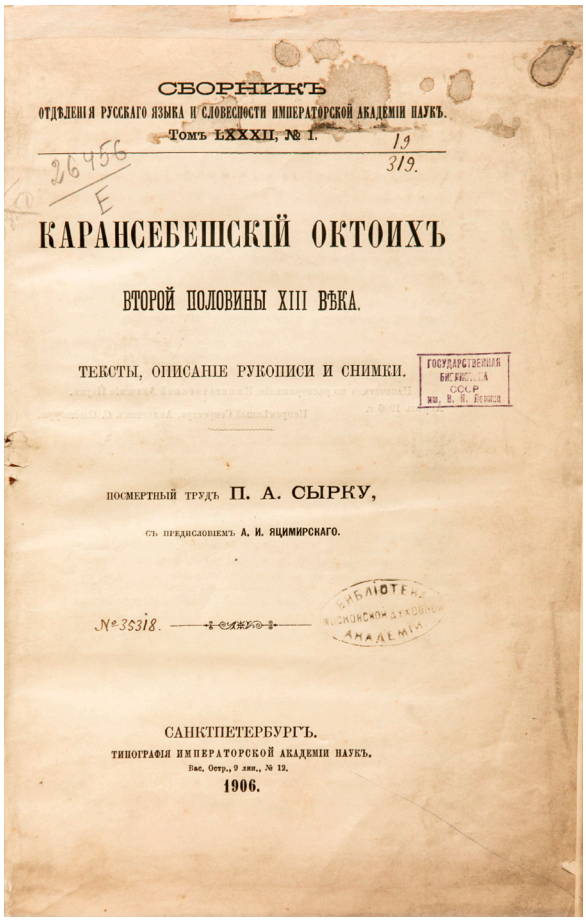

4. Foaia de titlu a lucrării *Карансебешскій Октоихъ второй половины XIII вѣка* (1906) cu amprenta sigilară a Bibliotecii Academiei Teologice din Moscova şi ştampila Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin” (URSS).

Dmitri Fomici Kobekov, Director al Bibliotecii Publice Imperiale, Membru al Consiliului de Stat)[6] (fig. 3). Pe foaia de titlu observăm amprenta slab vizibilă a unui sigiliu de formă rotundă, cu cerneală violetă. Pe verso – amprenta sigilară de formă pătrată, cu cerneală albastră, având textul: *Центральный книгообменный фонд (Schimb de carte din fondul central)*.

În anul 1879, înainte de a ajunge la Bucureşti, P. Sârcu se opreşte la Sibiu şi Braşov, unde cercetează o serie de documente în limba slavă, descoperite în arhivele din partea locului, fiind vorba de corespondenţa dintre domnii valahi cu magistraţii acestor oraşe, în total 28 de acte din secolele XV-XVII (Eşanu, Eşanu 2022, 116). Rezultatul cercetărilor, rămase în manuscris, au fost enunţate în lucrarea *Изъ переписки румынскихъ воеводовъ съ Сибийскимъ и Брашовскимъ магистратами*[7], publicată după moartea autorului, sub îngrijirea lui A. Iaţimirski, şi editată la Tipografia Academiei Imperiale de Ştiinţe în anul 1906.

Карансебешскій Октоихъ второй половины XIII века[8] (fig. 4) este o altă lucrare publicată în anul 1906 în culegerea de articole a Secţiei de limbă şi literatură rusă din cadrul Academiei de Ştiinţe a Imperiului Rus. Prefaţa, semnată de A. Iaţimirski, este urmată de texte, de descrierea manuscriselor şi de trei anexe cu imaginea fotografică a originalului (fig. 5): filele 55, 79, 156 (verso), executate la Fototipia lui V. Klasen din

[6] Dmitri Fomich Kobeko (1837-1918) a fost ultimul director al Bibliotecii Publice Imperiale. Activităţile profesionale ale lui Kobeko au fost foarte apreciate de conducerea Ministerului şi personal de Împărat. În 1901, la recomandarea lui S.Yu. Witte, a fost numit membru al Consiliului de Stat. În 1902 a devenit director al Bibliotecii Publice, deţinând această funcţie aproape până de moartea sa.

[7] MNIM, FB-9720-2.

[8] MNIM, FB-11737.

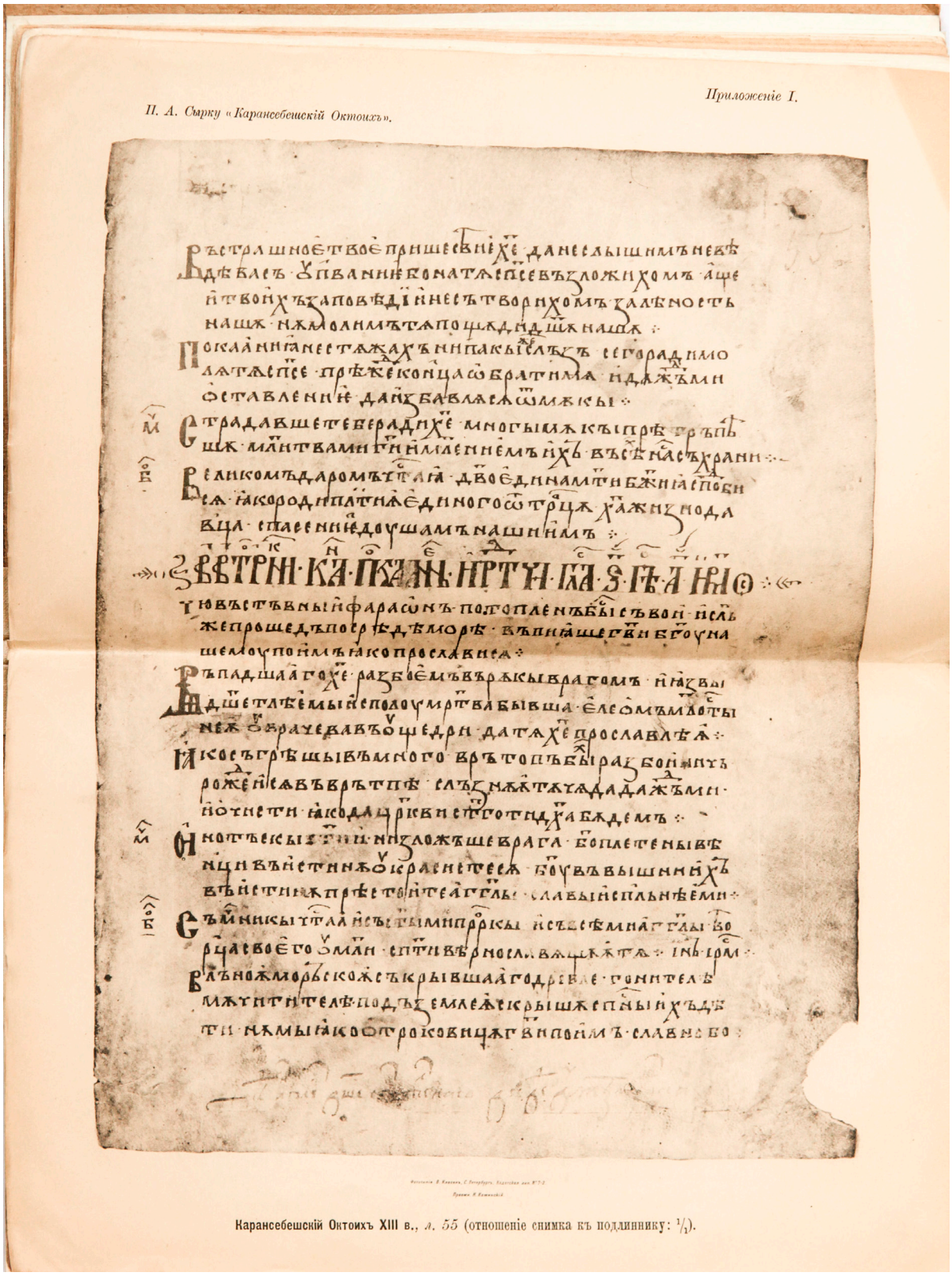

Карансебешскій Октоихъ XIII в., *л.* 55 (отношеніе снимка къ подлиннику: 1/1).

5. Copia unei file din manuscrisul *Карансебешскій Октоихъ второй половины XIII вѣка* (1906), efectuată la Fototipia lui V. Klasen din Sankt Petersburg cu amprenta sigilară a Bibliotecii Academiei Teologice din or. Moscova (faţa verso).

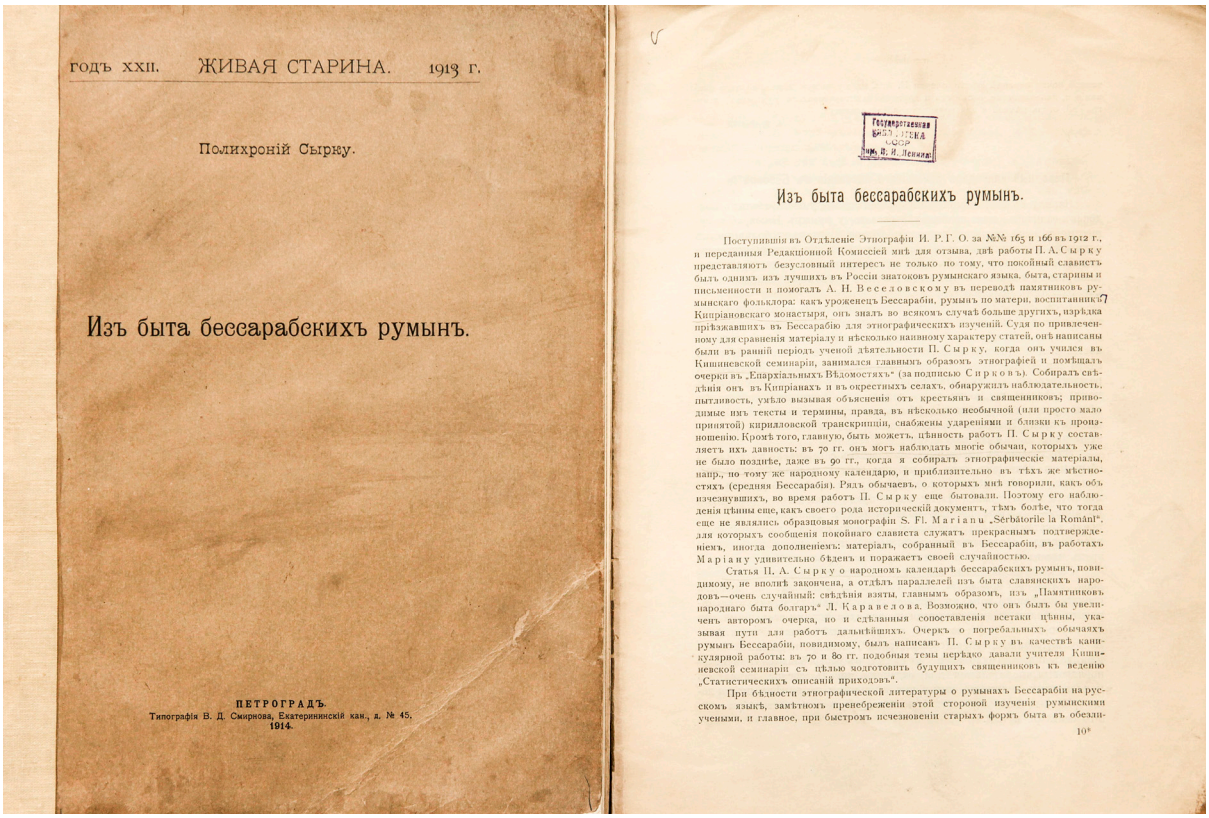

годъ XXII. ЖИВАЯ СТАРИНА. 1913 г.

Полихроній Сырку.

Изъ быта бессарабскихъ румынъ.

ПЕТРОГРАДЪ.
Типографія В. Д. Смирнова, Екатерининскій кан., д. № 45.
1914.

Изъ быта бессарабскихъ румынъ.

Поступившія въ Отдѣленіе Этнографіи И. Р. Г. О. за №№ 165 и 166 въ 1912 г., и переданныя Редакціонной Комиссіей мнѣ для отзыва, двѣ работы П. А. Сырку представляютъ безусловный интересъ не только по тому, что покойный славистъ былъ однимъ изъ лучшихъ въ Россіи знатоковъ румынскаго языка, быта, старины и письменности и помогалъ А. Н. Веселовскому въ переводѣ памятниковъ румынскаго фольклора: какъ уроженецъ Бессарабіи, румынъ по матери, воспитанникъ Кипріановскаго монастыря, онъ зналъ во всякомъ случаѣ больше другихъ, изрѣдка пріѣзжавшихъ въ Бессарабію для этнографическихъ изученій. Судя по привлеченному для сравненія матеріалу и нѣсколько наивному характеру статей, онѣ написаны были въ ранній періодъ ученой дѣятельности П. Сырку, когда онъ учился въ Кишиневской семинаріи, занимался главнымъ образомъ этнографіей и помѣщалъ очерки въ „Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“ (за подписью Сирковъ). Собиралъ свѣдѣнія онъ въ Кипріанахъ и въ окрестныхъ селахъ, обнаружилъ наблюдательность, пытливость, умѣло вызывая объясненія отъ крестьянъ и священниковъ; приводимые имъ тексты и термины, правда, въ нѣсколько необычной (или просто мало принятой) кириловской транскрипціи, снабжены удареніями и близки къ произношенію. Кромѣ того, главную, быть можетъ, цѣнность работъ П. Сырку составляетъ ихъ давность: въ 70 гг. онъ могъ наблюдать многіе обычаи, которыхъ уже не было позднѣе, даже въ 90 гг., когда я собиралъ этнографическіе матеріалы, напр., по тому же народному календарю, и приблизительно въ тѣхъ же мѣстностяхъ (средняя Бессарабія). Рядъ обычаевъ, о которыхъ мнѣ говорили, какъ объ изчезнувшихъ, во время работъ П. Сырку еще бытовали. Поэтому его наблюденія цѣнны еще, какъ своего рода историческій документъ, тѣмъ болѣе, что тогда еще не являлись образцовыя монографіи S. Fl. Marianu „Sărbătorile la Românі“, для которыхъ сообщенія покойнаго слависта служатъ прекраснымъ подтвержденіемъ, иногда дополненіемъ: матеріалъ, собранный въ Бессарабіи, въ работахъ Маріану удивительно бѣденъ и поражаетъ своей случайностью.

Статья П. А. Сырку о народномъ календарѣ бессарабскихъ румынъ, повидимому, не вполнѣ закончена, а отдѣлъ параллелей изъ быта славянскихъ народовъ—очень случайный: свѣдѣнія взяты, главнымъ образомъ, изъ „Памятниковъ народнаго быта болгаръ“ Л. Каравелова. Возможно, что онъ былъ бы увеличенъ авторомъ очерка, но и сдѣланныя сопоставленія всетаки цѣнны, указывая пути для работъ дальнѣйшихъ. Очеркъ о погребальныхъ обычаяхъ румынъ Бессарабіи, повидимому, былъ написанъ П. Сырку въ качествѣ кандидатской работы: въ 70 и 80 гг. подобныя темы нерѣдко давали учителя Кишиневской семинаріи съ цѣлью подготовить будущихъ священниковъ къ веденію „Статистическихъ описаній приходовъ“.

При бѣдности этнографической литературы о румынахъ Бессарабіи на русскомъ языкѣ, замѣтномъ пренебреженіи этой стороной изученія румынскими учеными, и главное, при быстромъ исчезновеніи старыхъ формъ быта въ обезли-

10*

6. Lucrarea lui P. Sârcu *Изъ быта бессарабскихъ румынъ*, 1914.

Sankt Petersburg, imagini executate la scara 1:1. Pe foaia de titlu are amprenta sigilară a Bibliotecii de Stat *V.I. Lenin* din Moscova (URSS). Aici este şi amprenta sigilară a Bibliotecii Academiei Teologice din Moscova (se repetă pe versoul fiecărei file cu imaginea fotografică a manuscrisului). Cea din urmă lucrare, *Изъ быта бессарабскихъ румынъ*[9] (fig. 6), a fost publicată în anul 1913 în revista *Живая Старина*[10]*/Zhivaia Starina*, anul XXII, sub îngrijirea lui A. Iaţimirski, membru al colegiului de redacţie. În patrimoniul muzeal deţinem două exemplare, publicate sub formă de broşură în anul 1914 la Petrograd. Este o lucrare unde sunt reflectate unele aspecte de etnografie şi folclor românesc, inclusiv din Basarabia, accentul fiind pus pe populaţia băştinaşă formată din români şi pe limba vorbită – limba română. Prefaţa, semnată de A. Iaţimirski, este urmată de *calendarul românilor din Basarabia*, unde începe cu zilele săptămânii, apoi urmează lunile anului – fiecare cu specificul lor după calendarul popular (de exemplu, ziua de luni este considerată o zi grea, de aceea nimic nu se începe nou, nu se împrumută bani etc.). Ultimul capitol este consacrat *obiceiurilor funerare la românii basarabeni.*

Alexandru Iaţimirski (1873-1925) (fig. 7), al cărui jubileu de 150 de ani de la naştere îl sărbătorim în acest an, face parte din pleiada savanţilor de seamă basarabeni de la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, renumit filolog, arheolog, cercetător al manuscriselor medievale. A contribuit la formarea specialiştilor în muzeografie, arhivistică, biblioteconomie, istorie, etnografie, istorie literară etc. (Матковски 1973, 17). Numărul studiilor monografice şi al recenziilor publicate de către A. Iaţimirski de-a lungul celor trei decenii de activitate ştiinţifică ajunge la o cifră impunătoare – peste o mie de titluri (Матковски 1973, 23). În patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei deţinem 12 titluri din opera ştiinţifică iaţimirskiană, unele în 2-3 exemplare (a se vedea catalogul).

S-a născut în satul Bairamcea, judeţul Akkerman, într-o familie de intelectuali. Bunicul,

[9] MNIM, FB-11738; FB-17941-41.

[10] Revistă trimestrială a Societăţii Imperiale de Geografie din Rusia, fondată în anul 1845. Aici se publicau materiale ştiinţifice cu caracter etno-folcloric. A apărut între anii 1890 şi 1916.

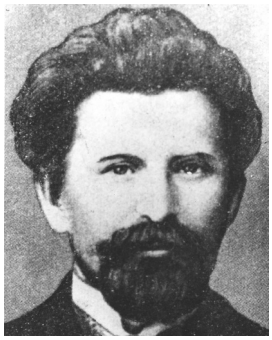

7. A. Iaţimirski (1873-1925).

Grigorie Danilovici, deţinea o bibliotecă bogată de manuscrise şi cărţi vechi, pe care a transmis-o fiului sau Ivan, învăţător în Bairamcea, ulterior – în Hânceşti, iar acesta, la rândul său, le-a transmis fiului Alexandru, care a continuat tradiţia de a colecta documente şi manuscrise vechi (Matcovschi 1982, 11). De-a lungul timpului, şi-a completat colecţia cu noi documente şi cărţi vechi, vizitând permanent magazinele de carte anticariat, pieţele de vechituri din diverse localităţi, inclusiv din Basarabia (Матковски 1982, 13). Îşi face studiile la şcoala din sat, apoi la Gimnaziul nr.1 de băieţi din Chişinău[11]. Urmează facultatea istorico-filologică la Universitatea din Moscova, ulterior activând în calitate de profesor la universităţi din Moscova, Sankt Petersburg, Varşovia (Rostov). Ajuns într-un mediu ştiinţific favorabil, tânărul A. Iaţimirski a început să se formeze repede ca om de ştiinţă şi cercetător al manuscriselor vechi. În anul 1899 a absolvit cu menţiune Universitatea, dar, nefiind angajat, a trebuit să-şi câştige existenţa din fotografii, litografii, predând limba rusă în şcoli secundare din Moscova şi Sankt Petersburg. Paralel, continuă cercetările, publicând periodic recenzii în reviste de specialitate. După ce a primit o bursă de la Academia de Ştiinţe, A. Iaţimirski întreprinde un stagiu de documentare în Bulgaria, Moldova, Serbia, unde a adunat o mulţime de materiale pentru cercetările ulterioare. Tema de cercetare pentru teza de magistru a fost viaţa şi activitatea lui Grigore Ţamblac, cărturar de anvergură europeană pentru începutul secolului al XV-lea, o valoare culturală, literară şi teologică. Consiliul ştiinţific al Universităţii din Kazan, unde a susţinut teza, i-a acordat diploma de doctor în filologie, ocolind gradul de magistru. Lucrarea *Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности*[12] a fost publicată în anul 1904, iar în anul 1906 a fost reeditată, fiind revăzută şi completată. În anul 1905 i-a fost acordat premiul *Lomonosov* pentru publicaţiile sale (mai mult de 200 în 10 ani). Din toamna anului 1906 A. Iaţimirski, în calitate de privat-docent[13], ţine cursuri de studii romanice, paleografie şi diplomaţie iugoslavă, precum şi de literatura poloneză contemporană la Universitatea din Sankt Petersburg (Казарова 2015, 207). În anul 1913 câştigă concursul pentru postul de profesor extraordinar la Departamentul de filologie slavă al Facultăţii de istorie şi filologie din Varşovia. În urma evenimentelor legate de prima conflagraţie mondială (1914-1918), Universitatea se evacuează în Rostov pe Don, aici P. Iaţimirski petrecându-şi ultimul deceniu din viaţă. Paralel cu activitatea ştiinţifică, el a contribuit la fondarea Institutului de arheologie din cadrul Universităţii (1918), a organizat Muzeul de arte şi antichităţi din Rostov, care a devenit unul din cele mai bogate muzee din regiune: dispunea de o bibliotecă înzestrată cu rarităţi bibliografice, cu o secţie de manuscrise şi documente vechi, adunate din partea locului (Матковски 1973, 18), iar în vara anului 1920, savantul basarabean întreprinde un şir de deplasări ştiinţifice în oraşul Azov şi în alte localităţi din regiunea Rostov, cu scopul de a organiza muzee de cercetare a ţinutului, precum şi comitete de ocrotire a vechilor monumente istorice şi de artă (Matcovschi 1973, 20). De menţionat că cercul intereselor ştiinţifice ale lui A. Iaţimirski nu se limita numai la slavistică. Ele cuprindeau şi probleme din filologia românească, etnografie, cultură medievală, avea legături fructuoase şi variate cu intelectuali originari din Basarabia şi din România (Colin, Stykalin 2017, 123, 125). Activând la Catedra de romanistică a Facultăţii de istorie şi filologie a Universităţii din Petersburg, în toamna anului 1906, A. Iaţimirski iniţiază predarea unui curs de limbă română în plan comparativ cu limbile

[11] Anul acesta se împlinesc 190 ani de când şi-a început activitatea Gimnaziul nr. 1 de băieţi din Chişinău, prima instituţie laică din Basarabia (1833) (în perioada interbelică Liceul nr. 1 pentru băieţi B.P. Hasdeu).

[12] MNIM (2 exemplare), FB-10006-7; FB-12543-2.

[13] *Privat docent* (predare în mod privat) era un model german, care a fost implementat în Imperiul Rus în anul 1843 printr-un decret al Ministerului Învăţământului Public, care permitea profesorilor non-universitari să predea după ce susţineau teza. Remunerarea privat-docenţilor se făcea din contul Universităţii.

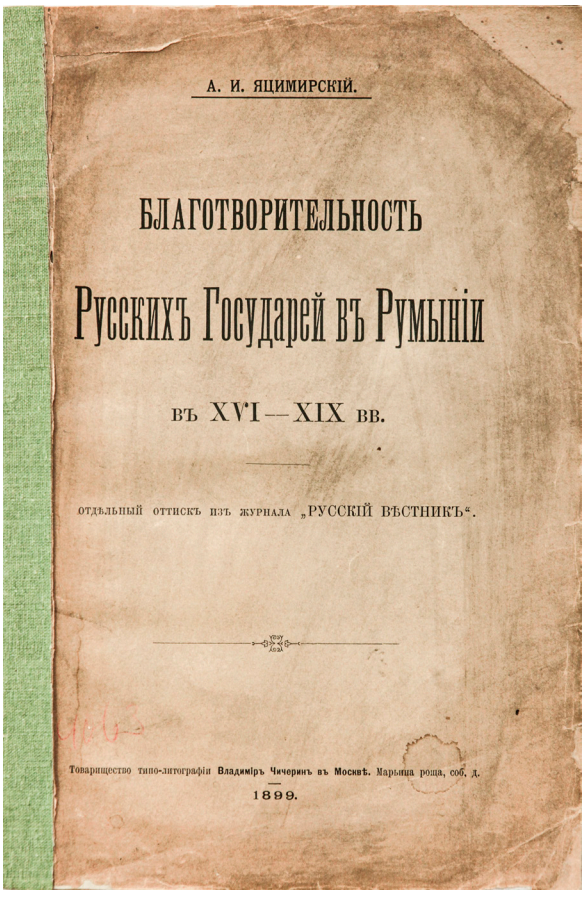
А. И. ЯЦИМИРСКІЙ.

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТЬ

Русскихъ Государей въ Румыніи

въ XVI—XIX вв.

ОТДѢЛЬНЫЙ ОТТИСКЪ ИЗЪ ЖУРНАЛА „РУССКІЙ ВѢСТНИКЪ".

Товарищество типо-литографіи Владиміръ Чичеринъ въ Москвѣ. Марьина роща, соб. д.

1899.

8. Coperta lucrării *Благотворительность Русскихъ Государей въ Румыніи въ XVI-XIX вв.* (1899), semnată de A. Iaţimirski.

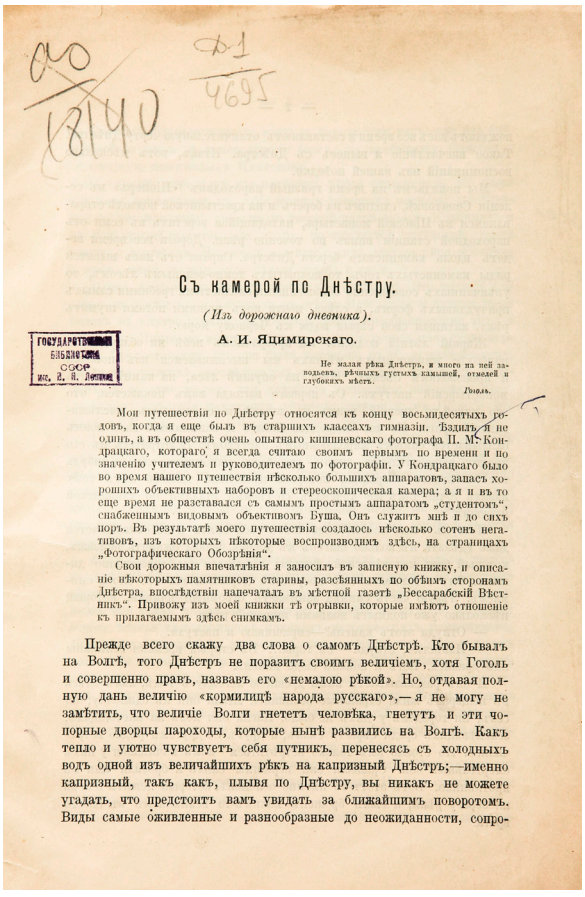
Съ камерой по Днѣстру.

(Изъ дорожнаго дневника).

А. И. Яцимирскаго.

Не малая рѣка Днѣстръ, и много на ней заводьевъ, рѣчныхъ густыхъ камышей, отмелей и глубокихъ мѣстъ.

Гоголь.

Мои путешествія по Днѣстру относятся къ концу восьмидесятыхъ годовъ, когда я еще былъ въ старшихъ классахъ гимназіи. Ѣздилъ я не одинъ, а въ обществѣ очень опытнаго кишиневскаго фотографа П. М. Кондрацкаго, котораго я всегда считаю своимъ первымъ по времени и по значенію учителемъ и руководителемъ по фотографіи. У Кондрацкаго было во время нашего путешествія нѣсколько большихъ аппаратовъ, запасъ хорошихъ объективныхъ наборовъ и стереоскопическая камера; а я и въ то еще время не разставался съ самымъ простымъ аппаратомъ „студентомъ", снабженнымъ видовымъ объективомъ Буша. Онъ служитъ мнѣ и до сихъ поръ. Въ результатѣ моего путешествія создалось нѣсколько сотенъ негативовъ, изъ которыхъ нѣкоторые воспроизводимъ здѣсь, на страницахъ „Фотографическаго Обозрѣнія".

Свои дорожныя впечатлѣнія я заносилъ въ записную книжку, и описаніе нѣкоторыхъ памятниковъ старины, разсѣянныхъ по обѣимъ сторонамъ Днѣстра, впослѣдствіи напечаталъ въ мѣстной газетѣ „Бессарабскій Вѣстникъ". Привожу изъ моей книжки тѣ отрывки, которые имѣютъ отношеніе къ прилагаемымъ здѣсь снимкамъ.

Прежде всего скажу два слова о самомъ Днѣстрѣ. Кто бывалъ на Волгѣ, того Днѣстръ не поразитъ своимъ величіемъ, хотя Гоголь и совершенно правъ, назвавъ его «немалою рѣкой». Но, отдавая полную дань величію «кормилицѣ народа русскаго»,— я не могу не замѣтить, что величіе Волги гнететъ человѣка, гнетутъ и эти чопорные дворцы пароходы, которые нынѣ развились на Волгѣ. Какъ тепло и уютно чувствуетъ себя путникъ, перенесясь съ холодныхъ водъ одной изъ величайшихъ рѣкъ на капризный Днѣстръ;—именно капризный, такъ какъ, плывя по Днѣстру, вы никакъ не можете угадать, что предстоитъ вамъ увидать за ближайшимъ поворотомъ. Виды самые оживленные и разнообразные до неожиданности, сопро-

9. Extrasul articolului *Съ камерой по Днѣстру* (1901), autor A. Iaţimirski.

slave, supune unei analize detaliate limba unor manuscrise slave de provenienţă românească, atrage atenţia asupra cunoaşterii limbii române de către slavişti. Fiind un cunoscător al literaturii moldo-vlahe vechi şi autor al unui şir de cercetări în domeniu, V. Kurdinovski, preşedintele Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia[14], adresează savantului basarabean o scrisoare-invitaţie de a fi membru de onoare al Societăţii (Труды 1910, XLIX). Este atras de farmecul creaţiei populare orale, pe care o traduce în limba rusă, oferind publicului slav cele mai frumoase povestiri ale scriitorilor români, precum Gane, Vlăhuţă, Slavici ş.a., iar dicţionarul *Словарь словено-молдавский* este încadrat în lista celor 13 „dicţionare slavo-române" (Eremia 2019, 206). Într-o scrisoare adresată lui Şt. Ciobanu, semnată la 20.02.1910, A. Iaţimirski îi solicită „unele îndrumări" în ceea ce priveşte cercetarea folclorului basarabean, care e foarte puţin cunoscut societăţii ruseşti şi pe care îşi dorea să-l studieze într-o formă cât mai complexă (Colin, Stykalin 2017, 125).

A adunat un număr impunător de manuscrise, încadrate cronologic între secolele XII-XIX, din donaţii şi achiziţii, multe dintre acestea fiind colectate în Basarabia de la persoane private şi mănăstiri. Din păcate, o bună parte dintre ele astăzi fac parte din patrimoniul Federaţiei Ruse, completând secţiile de manuscrise ale bibliotecilor din Moscova şi Sankt Petersburg, or numai în cea din urmă au fost identificate 117 manuscrise (în unele izvoare – 180), donate între anii 1901 şi 1904 (Матковски 1982, 15), dintre care 22 de manuscrise se află în Biblioteca Academiei de Ştiinţe din Rusia, secţia Sankt Petersburg (Chiaburu 2017, 163).

[14] Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia şi-a început activitatea în anul 1904 la iniţiativa lui Ion Halippa, având drept scop studierea „multilaterală a trecutului Bisericii basarabene...căutarea, păstrarea şi studierea monumentelor, colectarea documentelor scrise, cărţilor, icoanelor...". V. Kurdinovski a fost redactorul Revistei Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia, care a apărut între anii 1909 şi 1934.

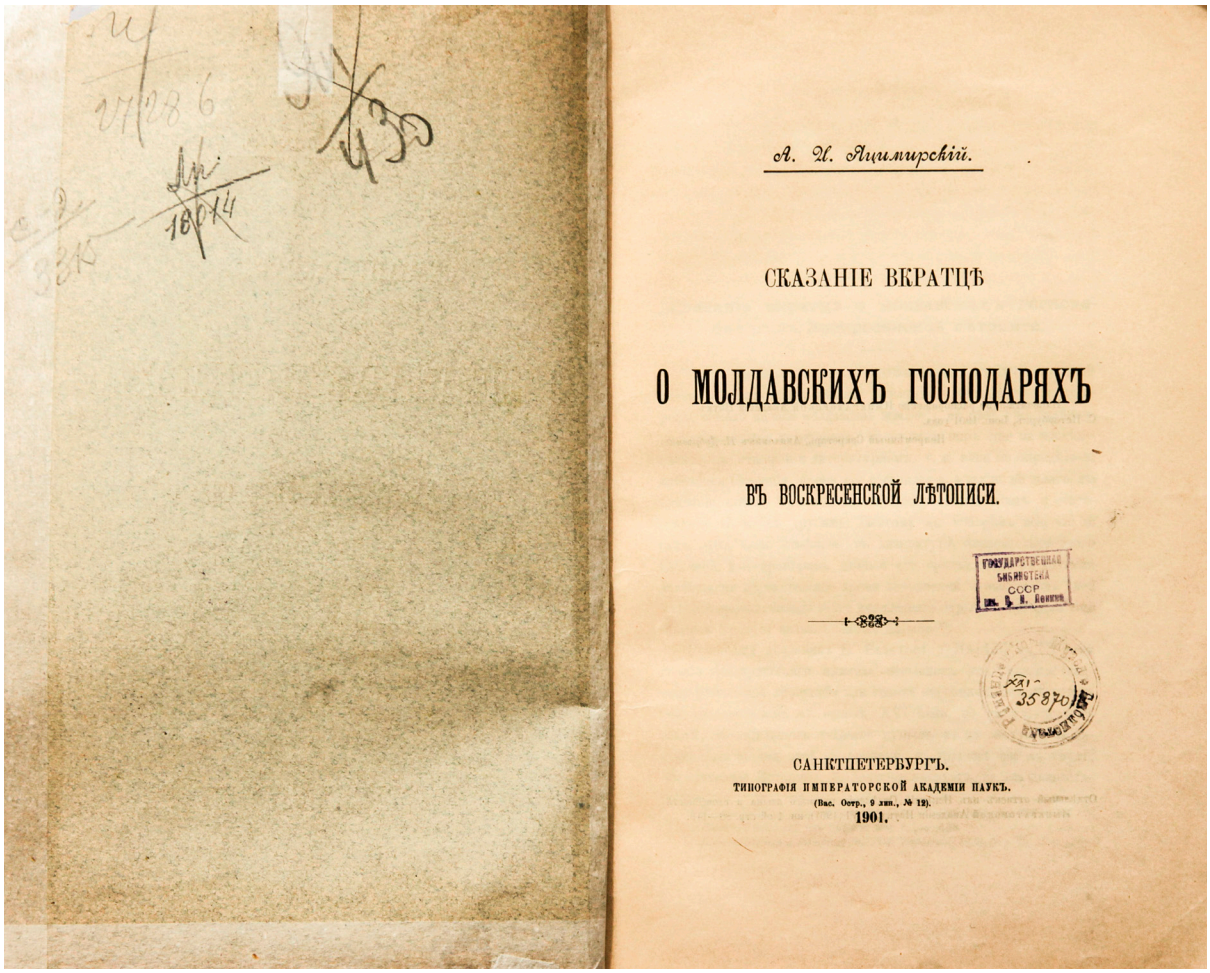

10. Foaia de titlu a lucrării *Сказание в кратцъ о молдавскихъ господаряхъ въ воскресенской лѣтописи* (1901).

A murit la vârsta de 52 de ani, lăsând în urmă o moştenire ştiinţifică de proporţii. Cei care l-au cunoscut îl caracterizau ca pe o persoană modestă faţă de valoarea sa, „îmbrăcat în haine ponosite, fuma mahorcă în cabinetul său, în care poliţele de cărţi ajungeau până-n tavan, iar alături se afla o ladă cu pesmeţi din pâine neagră şi aşternutul întins pe podea”, dar era deosebit prin naturaleţea sa, „vorbind de la egal la egal cu oamenii simpli, era dispus să îndeplinească orice muncă fizică, fără a simţi vreo înjosire” (Матковски 1973, 22).

La trecerea în revistă a lucrărilor lui A. Iaţimirski, ne vom opri doar la câteva titluri, care au fost cercetate şi promovate mai puţin. Lucrarea *Благотворительность русских государей в Румынии в XVI-XIX вв.* (fig. 8)[15], o broşură modestă ca volum, editată în anul 1899 la Moscova, este o istorie a unor gesturi de binefacere din partea familiilor ţarilor ruşi anumitor biserici şi mănăstiri din România. Autorul menţionează, la începutul studiului, că prezenta lucrare este prima de acest gen, drept sursă servindu-i informaţiile sporadice din diverse apariţii, dar şi investigaţiile personale. Sunt enumerate un şir de fapte cu caracter filantropic, aici menţionăm doar câteva exemple: Elizaveta Petrovna, în anul 1749, dăruieşte „Bisericii Scheiene trei veşminte, cusute cu fir de aur şi multe cărţi religioase”. Peste un an, în anul 1750, expediază o sumă de bani pentru restaurarea bisericii. Ecaterina a II-a dăruieşte mănăstirii Neamţ o Evanghelie de mărimi mari, care era purtată de ierodiaconi. Ulterior, această Evanghelie a fost îmbrăcată în ferecătură din argint, poleită cu aur de către Elena Sturdza, soţia boierului Dumitru Sturdza. Contele Kiseleff, în timpul unei vizite la mănăstirea Neamţ, în anul 1833, rămâne impresionat de ordinea şi rânduiala monahală de la mănăstire şi donează suma de 1000 de lei etc.

[15] MNIM, FB-10006-1.

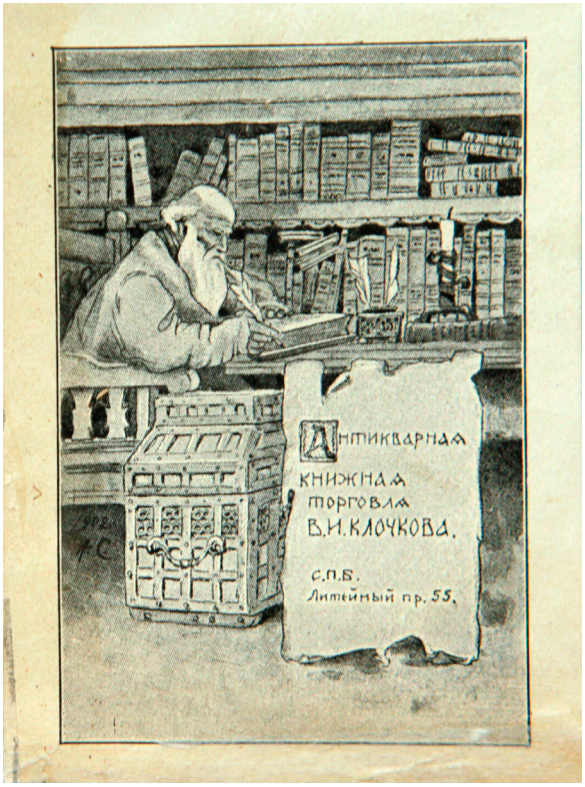

11. Ex-librisul Magazinului de carte de anticariat V. Klocikov din Sankt Petersburg, amplasat pe coperta posterioară (interior) a lucrării *Сказание в кратцъ о молдавскихъ господаряхъ въ воскресенской лѣтописи* (1901).

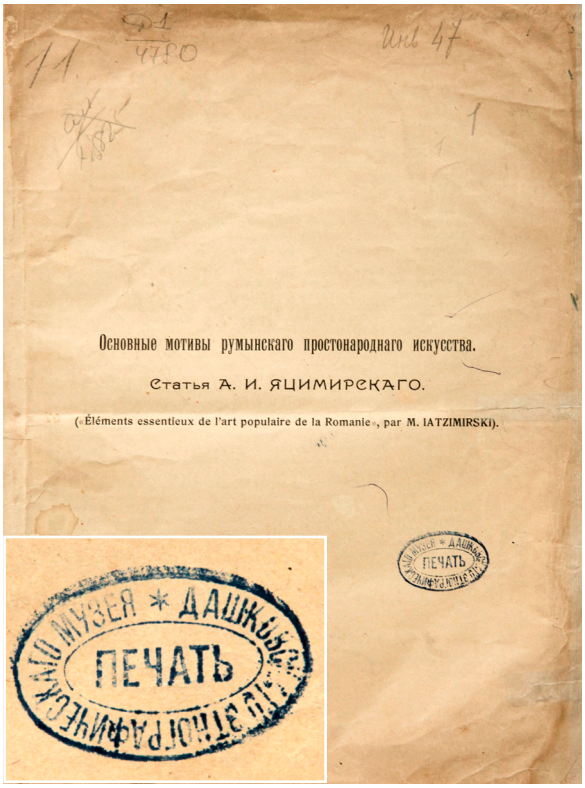

12. Foaia de titlu cu amprenta sigilară a Muzeului Etnografic Daşkovsk a lucrării *Основные мотивы румынского простонародного искусства*, autor A. Iaţimirski.

Съ камерой по Днѣстру (Изъ дорожного дневника)[16] (fig. 9) cuprinde impresiile de călătorie ale lui A. Iaţimirski, trăite la sfârşitul anilor ’80 ai secolului al XIX-lea, când era elev în clasele superioare la Gimnaziul nr.1 de băieţi din Chişinău. Fiind pasionat de fotografie, arheologie şi etnografie, întreprinde numeroase călătorii pe meleagurile nistrene, alături de unul din cei mai vestiţi şi profesionişti fotografi al epocii, Pavel Kondraţki, cel care a cutreierat Basarabia în lung şi în lat, fixând pe hârtia fotografică viaţa basarabenilor, imagini topografice şi etnografice, care au completat volume întregi, reflectând istoria ţinutului dintre Prut şi Nistru. În notiţele sale, A. Iaţimirski descrie profesionalismul lui P. Kondraţki, care avea câteva aparate de fotografiat de mărimi mari, seturi de piese de schimb, camere stereoscopice, comparativ cu modestul său aparat de fotografiat *Busch*. Impresiile de călătorie au fost publicate în ziarul *Бессарабский Вестник/Bessarabskii Vestnik*, inclusiv fotografiile. În această scurtă schiţă istorică, autorul descrie unele monumente istorice din Basarabia, precum mănăstirea Japca, chipuri de ţărani, viaţa la ţară, natura, râul Nistru etc. Textul este însoţit de imagini, care au fost publicate în revista *Фотографическое обозрение/Fotograficeskoe obozrenie*.

Сказание вкратцъ о молдавскихъ господаряхъ въ воскресенской лѣтописи este o altă lucrare tipărită în anul 1901 la Sankt Petersburg (fig. 10)[17]. Pe foaia de titlu se observă amprenta sigilară a Bibliotecii Universităţii de Stat „V.I. Lenin” şi amprenta sigilară de formă rotundă a Bibliotecii Muzeului Rumjantsev din Sankt Petersburg. Pe coperta posterioară (interior), în colţul stâng, jos, se află ex-librisul *Антикварная книжная торговля В.И. Клочкова*[18] *(Comerţul de carte de anticariat al lui V.I. Klochkov)* (fig. 11).

[16] MNIM, FB-10006-5.

[17] MNIM, FB-10006-4.

[18] V.I. Klocikov (1861-1915) – bibliofil, editor, anticar şi librar. În anul 1885 a deschis primul magazin de anticariat – librăria *Boukinist V.I. Klocikov*. A editat cel mai mare număr de cataloage de carte rară (între anii 1885 şi 1917 au fost editate 576 cataloage). V.I. Klocikov a avut 29 de tipuri de semne/ex-librisuri, care le aplica pe cărţi, acestea fiind realizate de artiştii plastici ai timpului E. Lansere şi S. Solomko.

Образцы простонароднаго румынскаго искусства.
Specimens de l'art populaire de la Romanie.
Заставка изъ рукописи 1709 г.
Frontispice d'un manuscrit de 1709.
Писанка изъ Бессарабіи.
Oeuf de Pâques, peint en Bessarabie.
Нѣсколько ковровыхъ рисунковъ изъ собранія Румынской королевы Елизаветы.
Dessins de quelques tapis de la collection de la reine Elisabeth de la Romanie.

13. Planşa color cu schiţe de artă populară românească din lucrarea *Основные мотивы румынского простонародного искусства*.

Cea din urmă lucrare, *Основные мотивы румынского простонародного искусства* (fig. 12)[19], este o scriere din domeniul etnografic, avându-l ca redactor-editor pe N. Sobko. Pe foaia de titlu – amprenta sigilară de formă ovală a Muzeului Etnografic Dashkovsk din Moscova. Planşa (color) de la sfârşitul tipăriturii cuprinde imaginea unui frontispiciu al unui manuscris din anul 1709, al unui ou încondeiat din Basarabia şi desenele unor covoare din colecţia Reginei Elisabeta a României (1881-1914) (fig. 13).

Moştenirea ştiinţifică a acestor doi mari savanţi basarabeni este o contribuţie semnificativă la slavistica rusă şi cea europeană, la istoria relaţiilor internaţionale. Rămâne a fi apreciată înalt şi astăzi de specialişti, dar şi elogiată de instituţiile de cercetare, biblioteci, muzee, care, prin forma lor de activitate, promovează opera ştiinţifică a acestor două mari personalităţi basarabene prin diverse forumuri ştiinţifice, prin reeditarea operelor, prin vernisare de expoziţii de patrimoniu etc[20]. În acest context se înscrie şi expoziţia *Ştiinţa în Basarabia epocii moderne* (curator – regretata M. Danilov, doctor habilitat), vernisată în anul 2010 la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, unde, alături de alţi basarabeni, s-au regăsit şi aceşti doi mari savanţi, prin opera lor care onorează patrimoniul muzeal.

Publicaţiile semnate de Polihronie Sârcu din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei

1. П. Сырку, Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV въекъ. Том I, вып. 1. Время и жизнь патриарха Евфимия Терновскаго / P. Syrku, K istorii ispravlenia knig v Bolgarii v XIV veke. Tom I, vyp. 1. Vremia i zhizni patriarha Evfimiia Ternovskogo. Sankt Petersburg, 1898.

Coperta carton, cotorul ornat (are imprimat titlul general al volumului) + 1F. forzaţ mobil + 1F. de gardă + 1F. de titlu + 609 p.; 24×17 cm. Starea de conservare: file îngălbenite, pete, cotorul şi tranşa uşor deteriorate. Pe foaia de gardă – semnătura-autograf: *Александру Лаврентиевичу Митовскому от П Сырку* (rus.), cerneală neagră. FB-9720-1.

2. П.А. Сырку, доктор Славянской филологии. Материалы для истории дипломатики и сфрагистики въ Болгаріи XIII-XIV вѣкахъ / P.A. Syrku, doktor Slavianskoi filologii. Materialy dlia istorii diplomatiki i sfragistiki v Bolgarii v XIII-XIV vekah. Sankt Petersburg, 1903.

Coperta carton, dermatină (simplă)+coperta originală (subţire)+F. de titlu+14p.; 25,5×16,5 cm. Starea de conservare: filele sunt îngălbenite, tranşa ruptă, pete. Pe foaia de titlu originală (subţire), în colţul drept superior, autograful: *Высокоуважаемому Дмитрию Фомичу Кобекову, Директору Императорской Публичной Библиотеки, Члену Государственного Совета* (rus.). Aici este şi amprenta slab vizibilă a unui sigiliu de formă rotundă, cu cerneală violetă. Pe verso – ştampila pătrată: *Центральный книгообменный фонд*, cu cerneală albastră. FB-12521-5.

3. П.А. Сырку, Изъ переписки румынскихъ воеводъ съ Сибиускимъ и Брашовскимъ магистратами. Тексты 28 славянскихъ документовъ валашскаго происхождения XV-XVII вв. / P.A. Syrku, Iz perepisi rumynskih voevodov s Sibiuskim i Brashovskim magistratami. Teksty 28 slavianskih dokumentov valashskago proischozhdenia XV-XVII vv. Prefaţa este semnată de A. Iaţimirski, Sankt Petersburg, 1906.

Coperta subţire; I-VII, IX-XXXVIII, 1-35p.; 25,0×16,5 cm. Starea de conservare: coperta şi filele îngălbenite, pete, tranşa uşor roasă. FB-9720-2.

4. П.А. Сырку, Карансебешскій Октоихъ второй половины XIII вѣка. Техты, описаніе рукописи и снимки. С предисловием А.И. Яцимирскаго / P.A. Syrku, Karansebeshskii Oktoih vtoroi poloviny XIII veka. Teksty, opisanie rukopisi i snimki. S predisloviem A.I. Iatsimirskago. Sankt Petersburg, 1906.

Coperta carton (anexată după restaurare, originalul lipseşte) + F. forzaţ mobil + F.de titlu + 1F. (cuprinsul)+III-XIII+1-60p.+3 anexe; 25×16 cm. Starea de conservare: filele îngălbenite, pe foaia de titlu, în partea superioară – pete, tranşa este şifonată, uşor roasă. Pe F. de titlu – amprenta ştampilei Bibliotecii Centrale „V.I. Lenin" din URSS (Moscova), de formă pătrată, cu cerneală violetă. Aici este şi amprenta sigilară a Bibliotecii Academiei Teologice din Moscova, de formă ovală, cu cerneală neagră (se repetă pe fila unde este cuprinsul, la fila XIII şi pp. 1, 61, 64, 65, 68, 69, 72). FB-11737.

[19] MNIM, FB-12521-4.

[20] La 29 aprilie 2015, Secţia de Slavistică din cadrul Bibliotecii Academiei de Ştiinţe din Rusia a organizat o amplă expoziţie consacrată savantului basarabean Polihronie Sârcu.

5. Полихроній Сырку, Изъ быта бессарабскихъ румынъ / Polihronii Syrku. Iz byta bessarabskih rumyn. Prefaţa este semnată de A. Iaţimirski. Petrograd, 1914.

Coperta originală este subţire (după restaurare a fost lipită pe carton), cotorul simplu; 147-180p; 364-370p; 25,5×19,0 cm. Starea de conservare: file îngălbenite, pete, tranşa şi cotorul uşor uzate. Ambele exemplare au pe prima filă amprenta sigilară a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin" din Moscova (de formă pătrată, cu cerneală violetă). FB-17941-41; FB-11738.

Lucrările semnate de Alexandru Iaţimirski din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei

1. А.И. Яцемирскій, Первый печатный славянский Служебник / A.I. Iatsemirski, Pervyi pechatnyi slavianskii Sluzhebnik. Extras din vol. I al Lucrărilor Departamentului de Limbă şi Literatură Rusă al Academiei Imperiale de Ştiinţe (p. 792-797), secretar N. Dubrovin, academician, 1896. FB-10006-2.

Lipseşte coperta, 6p.; 24,5×16,0 cm. Starea de conservare: restaurat. Pe p.1 – amprenta sigilară a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin" din Moscova (URSS), are suprapusă ştampila de rambursare (cerneală violeta).

2. А.И. Яцемирскій, Изъ славянскихъ рукописей. Техты и замътки / A.I. Iatsemirskii, Iz slavianskich rukopisei. Teksty i zametki. Moskva, 1899. FB-10855.

Coperta subţire, cotorul drept, simplu; F.de titlu + 1 F.(cuprinsul) +166p.; 24,5×17,0 cm. Starea de conservare: file îngălbenite, pete, îndoituri.

3. А.И. Яцемирскій, Благотворительность Русскихъ Государей въ Румыніи въ XVI-XIX вв. Отдѣльный оттискъ изъ журнала «Русский Вестник» / A.I. Iatsemirskii, Blagotvoritelnosti Russkih Gosudarei v Rumynii v XVI-XIX vv. Otdelnyi ottisk iz zhurnala Russkii Vestnik. Moskva, 1899 FB-10006-1.

Coperta subţire, cotorul acoperit cu pânză (după restaurare); F.titlu+18p; 24,5×16,0 cm. Starea de conservare: necesită restaurare. Pe foia de titlu – amprenta sigilară a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin" din Moscova (URSS).

4. А.И. Яцемирскій, Новый трудъ по старой славянской библиографіи / A.I. Iatsemirskii, Novyi trud po staroi slavianskoi bibliografii. Sankt Petersburg, Tipografia Academiei Imperiale de Ştiinţe, 1900. FB-10006-3 (2 exemplare):

1) Coperta din carton, cotorul acoperit cu înlocuitor de piele; 1F.(albă)+F.titlu+51p.; 22,5×15,5 cm. Pe foaia de titlu sunt patru amprente sigilare: *Biblioteca fundamentală…* (indescifrabil) (se repetă la p. 17), *Cabinetul lingvistic al facultăţii de etnologie al Universităţii de Stat* din *Moscova, Fondul de schimb al Bibliotecii „M. Gorki" al Universităţii de Stat din Moscova* şi o ştampilă ovală cu numărul de inventar (se repetă la p. 17).

2) Coperta subţire (necesită restaurare), cotorul drept, simplu. Pe F. de titlu are amprenta sigilară de formă dreptunghiulară a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin" din Moscova (URSS). Diferă şi prin mărime (24,0×16,5 cm)

5. А.И. Яцемирскій, Сказание в кратцъ о молдавскихъ господаряхъ въ воскресенской лѣтописи / A.I. Iatsemirskii, Skazanie v krattse o moldavskih gospodariah v voskresenskoi letopisi. Sankt-Peterburg, Tipografia Academiei Imperiale de Ştiinţe, 1901. FB-1000-4.

Coperta subţire (a fost conservată, dar necesită restaurare)+F.de titlu+32p.; 25,0×16,5 cm. Pe F. de titlu – amprenta sigilară a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin" şi amprenta sigilară (de formă rotundă) a Bibliotecii Muzeului „Rumiantsev" din Sankt Petersburg, Tipografia Academiei de Ştiinţe, 1900. Pe coperta posterioară (interior), în colţul stâng, jos, este ex-librisul: *Антикварная книжная торговля В.И. Клочкова*. С. П. Б. Литейный пр. 55 / Antikvarnaia knizhnaia torgovlia V.I. Klochkova. SPb. Liteinyi per. 55. Ex-librisul reprezintă o gravură cu mărimea de 8,0×5,5 cm.

6. А.И. Яцемирскій, Съ камерой по Днъстру (Изъ дорожного дневника) / A.I. Iatsemirski, S kameroi po Dnestru (Iz dorozhnogo dnevnika), Tipo-litografia I Kusnereva i K°, Moscova, 1901. FB-10006-5.

Lipseşte coperta, 9 p.+ 1 planşă; 25×17 cm. La p. 1 – amprenta sigilară a Bibliotecii de Stat „V.I. Lenin" (Moscova). Planşa reprezintă imaginea fotografică *Râul Nistru în preajma mănăstirii Japca, Basarabia*. Textul este însoţit de imaginile:

– *Călugăr-cioban de la mănăstirea Japca*
– *Cactus înflorit în localitatea Hânceşti*

– *Ţigan sărac şi orb cântând*
– *Piaţa veche din Chişinău*
– *Transportarea fânului în s. Napadova*
– *Albia unui râu secat din s. Napadova*
– *Biserica rupestră a mănăstirii Japca*
– *Casa unui paznic din s. Stânca din preajma r. Nistru*

7. А.И. Яцемирскій, Румыно-славянскіе очерки. Молдавскіе отголоски московскихъ легендъ о мономаховыхъ дарахъ / A.I. Iatsemirski, Rumyno-slavianskie ocherki. Moldavskie otgoloski moskovskih legend o monomahovyh darah. S.-Petersburg, Tipografia Senatului, 1903 (3 exemplare):

1) FB-12521-2. Coperta carton subţire (după restaurare, coperta originală (subţire) a fost lipită pe carton) + 1F. (albă, adăugită după restaurare)+F. de titlu+46p.+1F. (albă, adăugită după restaurare), cotorul acoperit cu pânză; 25,5×16,5 cm. Pe coperta 1 – ştampila dreptunghiulară „Fondul de schimb” (ruseşte, cerneală violetă), iar pe F.de titlu (recto) – amprenta sigilară Biblioteca de Stat „V.I. Lenin”, fondul de schimb (rus, cerneală violetă).

2) FB-12521-2a. Coperta carton subţire (după restaurare, coperta originală (subţire) a fost lipită pe carton)+F.de titlu+46p.+1F. Cotorul simplu, capsat; 25×16 cm. Pe F. de titlu – amprenta ştampilei Biblioteca de Stat „V.I. Lenin” (cerneală violetă).

3) FB-1000-6. Coperta subţire (restaurată) +F. de titlu+46p.; 24,5×16,0 cm. Cotorul simplu, capsat. Pe F. de titlu – amprenta ştampilei Biblioteca de Stat „V.I. Lenin”, URSS.

8. А.И. Яцемирскій, Григорий Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дъятельности / A.I. Iatsemirski, Grigorii Tsamblak. Ocherki ego zhizni, administrativnoi i knizhnoi deiatelnosti. Editura Academiei Imperiale de Ştiinţe, S.-Petersburg, 1904 (2 exemplare):

1) FB-10006-7. Coperta din carton gros +F.forzaţ +F.titlu+III-VI+501p.; 27×18 cm. Cotorul convex, cu nervuri, acoperit cu pânză, în partea superioară este imprimat numele autorului şi titlul (de culoare aurie). Text intercalat cu 14 imagini (majoritatea extrase din texte religioase medievale). Pe F. de titlu – amprenta sigilară Biblioteca de Stat „V.I. Lenin” din Moscova (URSS). La p. 501 – însemnare mss.: *K 3961 1915* (tuş negru).

2) FB-12543-2. Coperta din carton gros (acoperită cu dermatină de culoare albastră), cotorul convex, cu nervuri, acoperit cu pânză, în partea superioară este imprimat numele autorului şi titlul; F. forzaţ+F.titlu+III-VI+501p.; 25,5×18 cm. Pe coperta anterioară este imprimat numele autorului şi titlul volumului, tipărit pe hârtie de culoare verzuie. Text intercalat cu 14 imagini, majoritatea extrase din texte religioase medievale.

9. А.И. Яцемирскій, Приват-доцентъ Спб. Университета. Новѣшая польская литература. Отъ возстания 1863 года до нашихъ дней. Томъ второй съ шестнадцатью портретами / A.I. Iatsemirski, Noveishaia poliskaia literatura. Ot vozstaniia 1863 goda do nashih dnei. Tom vtoroi s shestnadtzatiu portretami. Editura O. Popov, S.-Petersburg, 1908. FB-10006-9, 9a.

Coperta (subţire)+F. de titlu+V-XVI+493p.; 23,0×15,7 cm. Cotorul simplu, drept. Ambele volume sunt conservate. Pe F. de titlu – amprenta ştampilei Biblioteca de Stat „V.I. Lenin” din URSS (cu cerneală violetă). Cuprinde 16 portrete (alb-negru) ale scriitorilor polonezi.

10. А.И. Яцемирскій, Языкъ славянскихъ грамотъ молдавского происхожденія / A.I. Iatsemirski, Iazyk slavianskih gramot moldavskogo proishozhdeniia. S-Petersburg, Tipografia Academiei Imperiale de Ştiinţe, 1909. FB-10006-10.

Coperta subţire+F.titlu+24p; 30,0×20,5 cm. Cotorul simplu, capsat; Pe F.de titlu (recto) – amprenta ştampilei Biblioteca de Stat „V.I. Lenin” (cu cerneală violetă).

11. А.И. Яцемирскій, Языкъ славянскихъ грамотъ молдавского происхожденія / A.I. Iatsemirski, Iazyk slavianskih gramot moldavskogo proishozhdeniia. S-Petersburg, Tipografia Academiei Imperiale de Ştiinţe, 1909. FB-12521-3.

Coperta subţire, F.titlu+24p; cotorul simplu, capsat; 30,0×20,5 cm.

12. А.И. Яцемирскій, Изъ критико-литературныхъ наблюденій надъ житіемъ Григорія Синаита / A.I. Iatsemirski, Iz kritiko-literaturnyh nabliudenii nad zhitiem Grigoriia Sinaita. S.-Petersburg, Tipografia Academiei Imperiale de Ştiinţe, 1910. A fost publicat pentru prima dată în Византийский Временник/Vizantiiskii Vremennik, vol. XV, 1908. FB-10006-8.

Coperta subţire; 32p., 26×17 cm. Starea de conservare: necesită restaurare. La p. 1 are aplicată ştampila dreptunghiulară Biblioteca de Stat „V.I. Lenin”, URSS (cerneală violetă).

13. А.И. Яцемирскій, Основные мотивы румынского простонародного искусства / A.I. Iatsemirski, Osnovnye motivy rumynskogo prostonarodnogo iskusstva. Redactor-editor N. Sobko. FB-12521-4.

Este un extras, constituit din 3 file subţiri+1 planşă (carton subţire); 34,5×25,0 cm, filele capsate. Pe foia de titlu – amprenta sigiliului oval al Muzeului de Etnografie Daşkovsk din Moscova. Planşa – color, cuprinde imaginile: frontispiciul unui manuscris din anul 1709, un ou încondeiat din Basarabia, desene ale unor covoare din colecţia Reginei Elisabeta a României (1881-1914).

Notă: Majoritatea lucrărilor semnate de A. Iaţimirski sunt într-o stare de conservare medie, necesitând restaurare.

Bibliografie

Chiaburu 2017: E. Chiaburu, Un valoros instrument de cercetare ştiinţifică. Academos 4(47), 2017, 161-167.

Colin, Stykalin 2017: A. Colin, A. Stykalin, Șt. Ciobanu: de la interesul faţă de studierea culturii spirituale româneşti la slujirea idealului naţional. Academos 4(47), 2017, 123-129.

Danilov 2012: M. Danilov, Contribuţii basarabene la cercetarea limbii române în contextul culturii slave (secolul al XIX-lea). Enciclopedica. Revistă de istorie a ştiinţei şi studii enciclopedice 2(3), 2012, 29-35.

Eremia 2019: I. Eremia, Moldovenismul actual: „realizări" şi „perspective" (III). Studia Universitatis Moldavie. Seria Ştiinţe Umanistice 4(124), 2019, 202-211.

Eşanu, Eşanu 2022: A. Eşanu, V. Eşanu, Moştenirea culturală românească în aria de interese a slavistului basarabean Polihronie Sârcu (1855-1905). Revista de istorie a Moldovei 3-4(131-132), 2022, 109-129.

Jarcuţchi 2011: I. Jarcuţchi, Comisia Gubernială Ştiinţifică a Arhivelor din Basarabia (Chişinău 2011).

Ţurcan 2007: I. Ţurcan, Istoria românilor. Cu o privire mai largă asupra culturii române (Brăila 2007).

Казарова 2015: Н.А. Казарова, А.И. Яцимирский и Донское краеведение. В сб.: Донской временник (Ростов на Дону 2015), 202-207.

Колмакова 2016: М.В. Колмакова, Полихроний Агапиевич Сырку (1855-1905): к 160- летию со дня рождения: каталог выставки (Санкт-Петербург 2016).

Матковски 1973: А. Матковски, Ной контрибуций документаре привинд вяца ши активитатеа луй А. Яцимирский (1873-1925). Лимба ши литература молдовенеаскэ 4, 1973, 16-23.

Матковски 1982: А. Матковски, История фондэрий ши дестинул колекцией де манускрисе а луй А. Яцимирский. Лимба ши литература молдовенеаскэ 3, 1982, 11-17.

Труды 1910: Труды Бессарабской церковного историко-археологического общества, I вып. (Кишинев 1910).

Scientific activity in Bessarabia as reflected in works of some figures (1812-1918). From the collections of the National Museum of History of Moldova

Keywords: Bessarabia, heritage, collection, science, Slavic studies.

Abstract: Exploration of the cultural and scientific heritage from the holdings of the National Museum of History of Moldova through the study of collections related to the field of "scientific development" of Bessarabia in the late 19th and early 20th centuries contributes to the history of science in the region between the Prut and the Dniester in the tsarist period (1812-1918). Most of the pieces were added to the museum's collections in the early 1990s as a result of purchases and donations. In the course of the work, a number of works by local authors published in St. Petersburg, Moscow, Odessa, Kiev and Bucharest were identified, which make it possible to define the priority areas of activity of Bessarabian researchers: Bessarabian *Slavic studies*, *textbooks and didactic materials*, *history and archives*, and so on.

The most significant of these collections include the works of the "founders of Bessarabian Slavic studies" Alexander Yatsimirsky (1873-1925) and Polihronie Sârcu (1855-1905). About twenty works of scientific and historical significance, published at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, raised "the question of the Romanian language in the context of Slavic culture" and belonged to the area of Russian scientific interests.

List of illustrations:

1. Polihronie Sârcu (1855-1905).
2. P. Sârcu's autograph on the flyleaf of the book "*Vremja i zhizn' patriarha Evfimija Ternovskago"* [The time and life of Patriarch Euthymius Ternovsky], 1898.

3. P. Sârcu's autograph on the title page of the book *"Materialy dlja istorii diplomatiki i sfragistiki v Bolgarii v XIII-XIV vekah"* [Materials for the history of diplomatics and sphragistics in Bulgaria of the 13th-14th centuries], 1903.
4. The title page of the book *"Karansebeshskij Oktoih vtoroj poloviny XIII veka"* [Karansebesh Oktoechos of the second half of the 13th century] (1906) with an imprint of the seal of the Library of the Moscow Theological Academy and the stamp of the V.I. Lenin State Library of the USSR.
5. A copy of the page of the manuscript *"Karansebeshskij Oktoih vtoroj poloviny XIII veka"* [Karansebesh Oktoechos of the second half of the 13th century] (1906), made in V. Klasen's phototype workshop in St. Petersburg, with an imprint of the seal of the Library of the Moscow Theological Academy (back side).
6. P. Sârcu's work *"Iz byta bessarabskih rumyn"* [From the life of the Bessarabian Romanians], 1914.
7. A. Yatsimirsky (1873-1925).
8. Cover of the book *"Blagotvoritel'nost' russkih gosudarej v Rumynii v XVI-XIX vv."* [Charity of the Russian sovereigns in Romania in the 16th-19th centuries] (1899), signed by A. Yatsimirsky.
9. Reprint of the article *"S kameroj po Dnestru"* [Along the Dniester with a camera] (1901), author A. Yatsimirsky.
10. The title page of the book *"Skazanie v kratce o moldavskih gospodarjah v voskresenskoj letopisi"* [The narration in brief about the Moldavian rulers in the Resurrection Monastery Chronicle] (1901).
11. Ex-libris of V. Klochkov's old book store in St. Petersburg, placed on the inside of the back cover of the book *"Skazanie v kratce o moldavskih gospodarjah v voskresenskoj letopisi"* [The narration in brief about the Moldavian rulers in the Resurrection Monastery Chronicle] (1901).
12. The title page of A. Yatsimirsky's book *"Osnovnye motivy rumynskogo prostonarodnogo iskusstva"* [Basic motifs of the Romanian folk art] with an imprint of the seal of the Dashkov Ethnographic Museum.
13. Color inset with samples of art from the book *"Osnovnye motivy rumynskogo prostonarodnogo iskusstva"* [Basic motifs of the Romanian folk art].

Научная мысль Бессарабии сквозь призму деятельности некоторых ученых (1812-1918 гг.). Из собрания Национального музея истории Молдовы

Ключевые слова: Бессарабия, наследие, коллекция, наука, славистика.

Резюме: Освоение культурно-научного наследия, хранящегося в фондах Национального музея истории Молдовы, через исследование коллекций, относящихся к области «научного развития» Бессарабии конца XIX – начала XX века, вносит вклад в изучение истории науки на Пруто-Днестровском пространстве в царский период (1812-1918 гг.). Большая часть предметов пополнила коллекции музея в начале 90-х годов XX века в результате закупок и пожертвований. В ходе изучения был выявлен ряд работ местных авторов, опубликованных в Санкт-Петербурге, Москве, Одессе, Киеве и Бухаресте, которые позволяют выделить приоритетные направления деятельности бессарабских исследователей: *бессарабская славистика*, *учебники и дидактические материалы*, *история и архивное дело* и т.д.

Самую существенную из этих коллекций составляют работы «основателей бессарабской славистики» Александра Яцимирского (1873-1925) и Полихрония Сырку (1855-1905). Около двадцати трудов научно-исторического значения, изданных в конце XIX – начале XX века, поднимали «вопрос румынского языка в контексте славянской культуры» и входили в область российских научных интересов.

Список иллюстраций:

1. Полихроний Сырку (1855-1905 гг.).
2. Автограф П. Сырку на форзаце книги «Время и жизнь патриарха Евфимия Терновскаго», 1898 г.
3. Автограф П. Сырку на титульном листе книги «Материалы для истории дипломатики и сфрагистики в Болгарии в XIII-XIV веках», 1903 г.
4. Титульный лист книги «Карансебешский Октоих второй половины XIII века» (1906 г.) с оттиском печати Библиотеки Московской духовной академии и штампом Государственной библиотеки СССР им. В.И. Ленина.
5. Копия страницы рукописи «Карансебешский Октоих второй половины XIII века» (1906 г.), изготовленная в фототипии В. Класена в Санкт-Петербурге, с оттиском печати Библиотеки Московской духовной академии (оборотная сторона).
6. Работа П. Сырку «Из быта бессарабских румын», 1914 г.
7. А. Яцимирский (1873-1925).
8. Переплет книги «Благотворительность русских государей в Румынии в XVI-XIX вв.» (1899 г.), с подписью А. Яцимирского.

9. Оттиск статьи «С камерой по Днестру» (1901 г.), автор А. Яцимирский.
10. Титульный лист книги «Сказание вкратце о молдавских господарях в Воскресенской летописи» (1901 г.).
11. Экслибрис букинистического магазина В. Клочкова в Санкт-Петербурге, расположенный на внутренней стороне задней переплетной крышки книги «Сказание вкратце о молдавских господарях в Воскресенской летописи» (1901 г.).
12. Титульный лист книги А Яцимирского «Основные мотивы румынского простонародного искусства» с оттиском печати Дашковского этнографического музея.
13. Цветная вклейка с образцами румынского народного творчества из книги «Основные мотивы румынского простонародного искусства».

19.04.2023

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-7082-8431, e-mail: anagritco87@gmail.com

SAVANTUL OVIDIU BĂDINA: CONTRIBUȚII MUZEOGRAFICE[1]

Elena Ploșnița

Cuvinte-cheie: muzeu, muzeologie, cercetare, muzeu etnografic, public muzeal.

Nicolae Iorga scria: „E bine să i se vorbească unui popor de oamenii lui mari... despre dânșii trebuie să se audă pretutindeni, în graiul tuturor". Despre Ovidiu Bădina, om de știință, sociolog, profesor universitar, trebuie să vorbim și să scriem, personalitatea lui trebuie scoasă în evidență, pentru că are contribuții deosebite în diverse domenii științifice, inclusiv în muzeologie. Nu s-a considerat niciodată muzeolog, muzeograf, nu a lucrat într-o instituție muzeală, dar a avut un aport esențial la dezvoltarea muzeologiei românești, a inițiat și a condus cercetări sociologice în domeniul muzeal, a investigat și a analizat instituția muzeală ca fenomen social, a coordonat mai multe întruniri științifice la Chișinău și București, care au avut ca subiect de discuție muzeul, locul și rolul lui în societatea contemporană.

Pentru început, câteva date biografice. Este născut în anul 1932 la Buzău. Anul acesta ar fi împlinit 90 de ani de la naștere. A făcut facultatea de Filozofie a Universității din București, după care își continuă studiile de doctorat la Universitatea „M. Lomonosov" din Moscova, obținând gradul științific de doctor în filozofie. A fost cercetător științific la Institutul de Filosofie al Academiei Române, director al Centrului de Cercetări pentru problemele tineretului, membru titular al Academiei de Științe Sociale și Politice. Ca profesor, a predat în diverse instituții de învățământ, inclusiv la Academia de Studii Economice din București și cea din Chișinău, din cursurile sale remarcăm următoarele: *Istoria filozofiei românești, Istoria sociologiei universale, Istoria sociologiei românești, Metode și tehnici de cercetare în sociologie, Sociologia tineretului, Sociologia culturii, a științei și educației*. În 1991, este invitat la Chișinău de Guvernul Mircea Druc. La 24 iulie 1995, i s-a acordat cetățenia Republicii Moldova. La Chișinău, împreună cu Paul Braun, contribuie la instituirea Academiei de Studii Economice din Republica Moldova, a creat Institutul Național de Sociologie din Chișinău, este fondatorul Asociației de Marketing, a condus numeroase cercetări sociologice în diverse domenii ale economiei republicii, a pus bazele învățământului sociologic în Republica Moldova. A publicat, la București și Chișinău, mai mult de 300 de lucrări științifice și metodico-didactice în domeniul sociologiei, filozofiei, istoriei, muzeologiei. Dintre acestea menționăm: *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității*, București, 1965; *Tineretul și lumea contemporană*, Sofia, 1985; *Sociology in Romania*, Deli, 1983; *La Sociologie en Roumanie,* Atena, 1984; *Sociologia tineretului*, București, 1984; *Sociologia culturii*, București, 1988; *Sociologia economică*, Chișinău, 1993; *România și Republica Moldova: agricultura și ruralul în perioada de tranziție*, București, 1996; *Cornova – un sat de mazili*, București 1997.

La Chișinău va crea un institut de cercetări sociale aplicative – Institutul Național de Sociologie al Republicii Moldova, al cărui director, prin Hotărârea Guvernului nr.164 din 1 aprilie 1991, a fost numit profesorul Ovidiu Bădina. În această calitate, a organizat și a condus numeroase cercetări sociologice în diferite domenii ale economiei, a investigat și a analizat diverse fenomene sociale și politice din republică, elaborând măsuri pentru acțiuni practice. Adept al democratizării societății moldovenești, al reformelor, a inițiat și a tutelat reuniuni științifice la Chișinău și București, cicluri de dezbateri, mese rotunde cu participarea membrilor guvernului, a oamenilor de știință și cultură de pe ambele maluri ale Prutului.

Cercetările sociologice ale lui Ov. Bădina la Chișinău au fost multiple și variate. Remarcăm doar câteva: *Studiu asupra privatizării agri-*

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal și memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

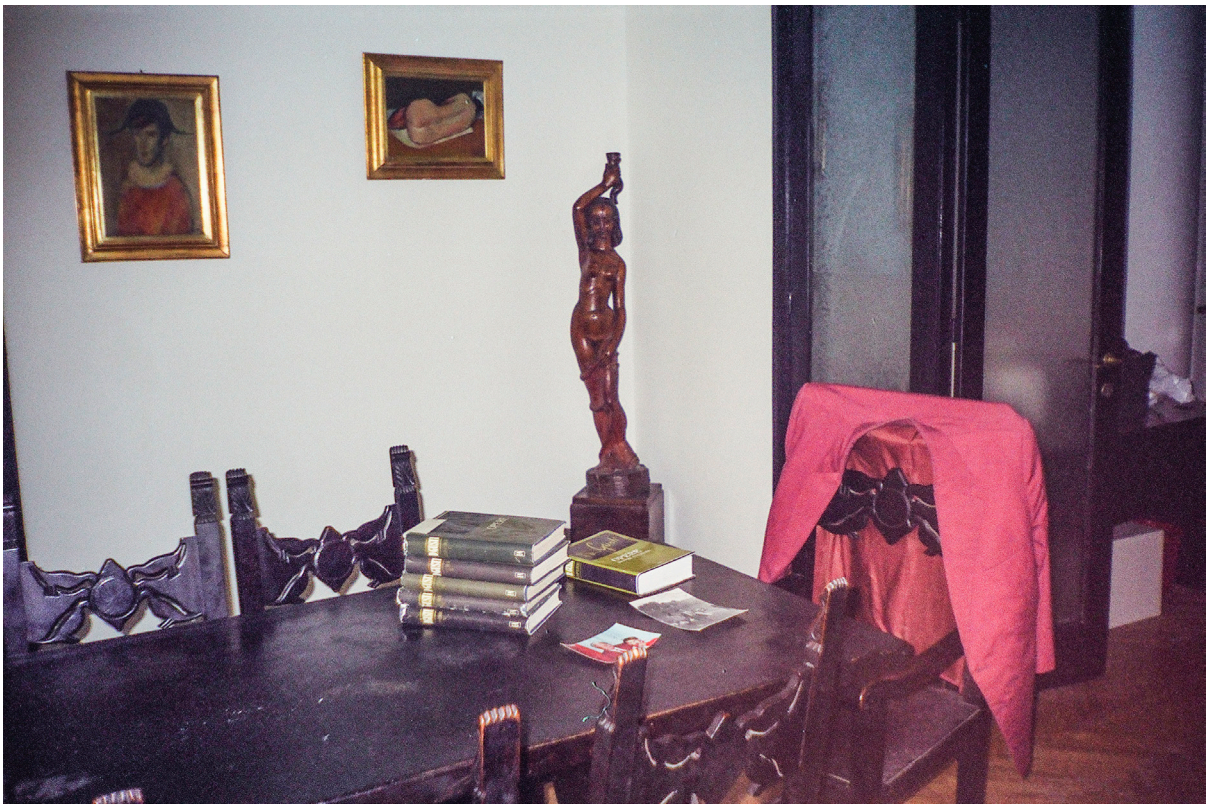

1. Cabinetul de lucru al lui Ovidiu Bădina în apartamentul de pe str. (intrarea) Nicolae Iorga din Bucureşti, 1995.

culturii, 1995; *Sondaj de opinie pe problemele locuinţelor în Republica Moldova în cadrul Programului finanţat de Banca Mondială*, 1997; *Piaţa plantelor oleaginoase*, 1998. În Basarabia a continuat opera lui Dimitrie Gusti, a revenit la studiul monografic gustian al satului Cornova, organizând o cercetare modernă în vara anului 1993. A realizat o investigaţie complexă, multidisciplinară a realităţilor sociale şi culturale ale satului basarabean. Metoda sociologică monografică, aplicată de D. Gusti, urmărea „nu numai depistarea stărilor de spirit din societatea rurală, ci şi influenţarea lor în bine prin instruirea ţăranului, prin familiarizarea lui cu realizările ştiinţei şi tehnologiei agricole, avansate, raportate la problemele specifice ale ocrotirii sănătăţii, ale educaţiei tinerei generaţii, ale păstrării bogăţiei spirituale strămoşeşti”. Pentru profesorul Ovidiu Bădina, Cornova a fost un punct de interes ştiinţific, el dorindu-şi o cercetare a satului conform principiilor echipei din anul 1931, pentru a putea face comparaţii şi analize serioase. Visa la o monografie rurală a Cornovei. Ruralul ocupa un loc aparte în cercetările profesorului. Considera că politica de dezvoltare rurală trebuie să fie îndreptată spre asigurarea pentru săteni a şansei de a beneficia de un nivel de viaţă comparabil cu al restului societăţii şi de a proteja elementele-cheie ale patrimoniului natural şi cultural. Un alt motiv care l-a determinat pe profesor să realizeze cercetarea Cornovei a fost necesitatea organizării unei practici sociologice pentru studenţii de la Academia de Studii Economice, unde avea cursuri de sociologie. Prima practică pentru studenţii de la Facultatea Management avea să aibă loc în vara anului 1993.

D. Gusti considera că sociologia este o ştiinţă explicativă şi trebuie să cerceteze fenomenele sociale, factorii care le condiţionează. Ca ştiinţă a realităţii sociale, are drept obiect de studiu unităţile sociale. Instituţia muzeală este un fenomen social, poate, din acest motiv, problema instituţiei muzeale l-a preocupat pe O. Bădina chiar de la începutul activităţii sale de cercetare. L-a interesat în mod special Muzeul Satului din Bucureşti, concepţia de organizare a acestei instituţii în perioada interbelică şi realizarea acestei concepţii. Muzeul Satului din Bucureşti, creaţia sociologului Dimitrie Gusti, a fost deschis pentru public la 17 mai 1936. Însăşi ideea creării

unui muzeu în aer liber a fost lansată în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Primul muzeu etnografic în aer liber în România a fost organizat la Cluj, în 1922. Fundaţia culturală regală „Principele Carol" a susţinut material crearea Muzeului Satului. Autorul proiectului, Dm. Gusti, declara că Muzeul Satului a fost conceput ca muzeu social, şi nu ca unul etnografic. El afirma că este un muzeu sociologic al satului românesc de azi, un sat-muzeu, sinteză a tuturor satelor din întreaga Românie. Savantul îl vedea ca un muzeu în aer liber, în care „standurile să fie case întregi, ţărăneşti, ele însele piese de muzeu, casele, la rândul lor, fiind aşezate astfel, ca să închipuiască un sat adevărat. În afară de o valoare pur ştiinţifică, Muzeul Satului tinde să fie şi un adevărat muzeu modern, adică o permanentă lecţie vie şi intuitivă" (Gusti 1936, 5). Cunoscutul muzeolog român Ioan Opriş consideră că „realizarea Muzeului Satului este o operă pregătită, programată, planificată, un model de acţiune care, prin complexitatea şi rapiditatea operaţiilor, rămâne unică în muzeografia românească" (Opriş 1994, 45).

În prima jumătate a secolului XX, conceptul de *muzeu etnografic* a suportat mai multe interpretări, completări, până s-a conturat o definiţie rezonabilă. Iar în anii '60-'70 ai sec. XX, în muzeologia europeană o atenţie deosebită este acordată muzeelor în aer liber – fie etnografice, fie arheologice sau tehnice. În aceşti ani se discută foarte mult cu privire la crearea de muzee etnografice în aer liber; sunt organizate diverse întruniri ştiinţifice, în cadrul cărora sunt dezbătute principiile şi metodele de organizare a muzeelor etnografice în aer liber. În această perioadă, în România sunt create mai multe muzee în aer liber, se repune în discuţie problema Muzeului Satului din Bucureşti: specialiştii din domeniu se întrebau ce a dorit şi ce a creat, până la urmă, Dimitrie Gusti – un muzeu social sau un muzeu etnografic? Ovidiu Bădina, sociolog, s-a inclus în aceste dezbateri, publicând mai multe materiale pe această temă. Prezintă un interes deosebit articolul *Dimitrie Gusti şi Muzeul satului românesc,* publicat în *Revista muzeelor* din Bucureşti. Muzeul Satului din Bucureşti a fost deschis în anul 1936, organizat conform concepţiei elaborate de D. Gusti, considerat iniţiatorul şi întemeietorul acestei instituţii. Ovidiu Bădina face o incursiune în epopeea creării Muzeului Satului, subliniind că „în 1928 s-a organizat – într-una din sălile de clasă ale şcolii din comuna Fundul Moldovei – cel dintâi muzeu rezultat din acţiunile iniţiate de Gusti; primul muzeu accesibil publicului, având colecţii din satele Nereju şi Fundul Moldovei, s-a deschis în sala Seminarului de sociologie din Bucureşti, prima participare românească pe această temă a avut loc la Expoziţia internaţională din Barcelona unde standul românesc a căpătat medalia de aur" (Bădina 1966, 295). Prezentând etapele de creare a Muzeului Satului, concepţia lui D. Gusti, care percepea această instituţie ca un muzeu sociologic, şi nu etnografic, Ovidiu Bădina îşi pune întrebarea: S-a realizat, oare, prin Muzeul satului românesc ceea ce a intenţionat D. Gusti? şi răspunde: „În cea mai mare parte, da. Au fost aduse case şi gospodării întregi, aşa cum s-au constituit ele de-a lungul deceniilor, reflectând stări social-economice caracteristice pentru secole, bogăţia şi sărăcia, dar şi priceperea şi migala, gustul artistic şi dragostea de frumos şi util a celor ce trudeau la munte, deal şi câmpie. Nu s-a putut construi însă, alături de Muzeul satului, aşa cum s-a preconizat, un sat-model, ceea ce ar trebui să fie satul românesc" (Bădina 1966, 296). După o pertinentă analiză a conceptului de *muzeu* elaborat de Dm. Gusti, O. Bădina se întreabă: Este Muzeul Satului un muzeu etnografic? Dm. Gusti afirma că „muzeul nostru nu este un muzeu etnografic, ci este un muzeu social", iar O. Bădina considera că „Muzeul satului însă îmbină sociologicul cu etnograficul, el cuprinzând tot ce ar putea avea un muzeu sociologic, dar depăşind categoric orice muzeu etnografic – prin substanţa sa. El este nu numai un muzeu sociologic, ci este şi etnografic, şi sociologic. Prin natura subiectului, nu putea să

2. Academicianul Sergiu Chircă, profesorul Ovidiu Bădina (în centru) şi profesorul Dorin Vakulovski, Academia de Studii Economice din Chişinău, 1995.

3. Lansarea cărţii lui Ovidiu Bădina *Cornova – un sat de mazili* la biblioteca „Onisifor Ghibu" din Chişinău, 17 iunie 1997.

fie altfel. Muzeul satului reflectă o concepţie, este un rezultat al activităţii practice a unor oameni animaţi de idei patriotice şi constructive. Indiferent de părerile ce se afirmă sau se vor afirma în legătură cu caracterul său, el este un monument de mare valoare şi adânci semnificaţii. Muzeul satului este şi va fi unul dintre cele mai valoroase muzee" (Bădina 1966, 297). O. Bădina apreciază Muzeul Satului, menţionând: „Muzeul satului românesc, unic în felul său, ne va da posibilitatea să avem mereu un Jalon de comparaţie concludentă cu schimbările calitative ce le-a suferit satul nostru nou cooperatist. Peste ani şi ani, va fi, poate, cel mai autentic şi mai convingător document istoric ce va demonstra un salt pe care Gusti şi colaboratorii săi nu l-au bănuit. Turistul şi cercetătorul ştiinţific va aprecia talentul şi hărnicia populaţiei patriei noastre ce-şi desfăşoară activitatea la sate, dar va sesiza, totodată, diferenţele calitative dintre satul românesc contemporan şi cel de la Muzeul satului, el va vedea ce paşi uriaşi pot face oamenii liberi şi stăpâni pe soarta lor" (Bădina 1966, 297). Muzeul Satului, înfiinţat în 1936, funcţionează şi astăzi şi este unul dintre cele mai vizitate muzee româneşti, în prezent numindu-se *Muzeul Naţional al Satului „Dimitrie Gusti"*.

Cercetările sociologice ale lui Ovidiu Bădina în Republica Moldova s-au axat şi pe domeniul muzeografic. Din toate, evidenţiem cercetarea publicului muzeal, în mod special investigaţia sociologică, proiectată în 1998 şi realizată în 1999 de o echipă de colaboratori ai muzeelor din Chişinău, sub îndrumarea profesorului Ovidiu Bădina. Astfel, în anii 1998-1999, la Chişinău este întreprinsă o cercetare sociologică în domeniul muzeal. Despre această investigaţie sociologul Claudia Crăciun scria: „Investigaţia sociologică concepută în noiembrie-decembrie 1998 şi realizată în martie-iunie 1999 de o echipă de colaboratori ai muzeelor din Chişinău, sub îndrumarea regretatului profesor universitar, sociolog Ovidiu Bădina, este actuală şi necesară pentru definirea strategiei dezvoltării continue a acestor instituţii de culturalizare" (Crăciun 1999, 7). Fundaţia SOROS Moldova a susţinut desfăşurarea aces-

tei investigaţii sociologice. A fost prima cercetare a calităţii publicului muzeal în cei 110 ani de existenţă a muzeografiei basarabene, a relaţiei muzeu – public. A fost o cercetare nu întâmplătoare. Este cunoscut faptul că publicul de muzeu este cel care determină existenţa instituţiei ca atare. De aceea întotdeauna a fost şi este necesar să cunoaştem preferinţele, doleanţele vizitatorilor. Sunt necesare studii speciale ale publicului şi valorificarea rezultatelor acestor cercetări. Relaţia cu publicul este o constantă a activităţii muzeelor. Formele în care se realizează relaţia muzeu – public au fost şi rămân variate. Pentru început, Ovidiu Bădina a propus organizarea unui Seminar cu tema *Muzeul naţional şi publicul vizitator*, în cadrul căruia au fost abordate diverse aspecte ale relaţiei muzeu – public, scopul seminarului fiind elaborarea chestionarului-tip. Chestionarul-tip a fost elaborat sub îndrumarea sociologului Ovidiu Bădina, el venind cu mai multe propuneri. Chestionarul cuprindea câteva grupuri de întrebări deschise şi închise, în total 15 la număr, iar răspunsul vizitatorilor trebuia să permită analiza:

– structurii socio-profesionale a subiecţilor, nivelul lor cultural, vârsta;
– sistematizarea propunerilor avansate, conform gusturilor şi mentalităţilor;
– schiţarea posibilelor direcţii de acţiune în organizarea muzeelor, expoziţiilor şi diverselor manifestări, modalităţi de atragere a publicului.

Investigaţia a fost realizată în cadrul proiectului *Publicul înainte de toate*. Cercetarea a solicitat un efort enorm de acumulare a informaţiei şi de sintetizare. Informaţia a fost înregistrată, analizată, iar lotul de subiecţi chestionaţi a fost prezentat detaliat, folosindu-se statistica şi analiza. Răspunsurile au oferit informaţii mult mai preţioase decât aşteptau membrii grupului de lucru şi i-au convins că publicul vizitator este mult mai inteligent şi mai pretenţios decât îl bănuiau. Principala concluzie a cercetării a fost că este necesar ca muzeele, în activitatea lor, să se orienteze de la obiect la vizitator. Rezultatele investigaţiei au demonstrat că muzeele sunt vizitate cu precădere de către tineri. Din populaţia activă care vizitează instituţiile muzeale predomină funcţionarii şi intelectualii. Aproape că lipsesc muncitorii şi agricultorii. Vizitatorii nu întotdeauna sunt satisfăcuţi de calitatea expoziţiilor. Expoziţiile permanente ale muzeelor naţionale ar răspunde exigenţelor vizitatorilor, dacă ar fi

4. Imagine din expoziţie cu diverse materiale şi obiecte personale ale lui Ovidiu Bădina.

însoţite de etichete mai detaliate, dacă ar fi organizate expoziţii atractive, interesante tematic şi muzeotehnic, dacă ar exista posibilitatea de a atinge unele exponate. Vizitatorii au solicitat o mai clară marcare a circuitului expoziţional, amenajarea unor mici spaţii de destindere şi o mai mare amabilitate din partea personalului muzeal. Muzeele trebuie să pună la dispoziţia publicului muzeal expoziţii – opere de creaţie, cu un design modern şi cu piese originale, dar şi cu un bogat material auxiliar: cataloage bogat ilustrate, casete audio şi video, diapozitive, ilustraţii, suvenire, Internet. Vizitatorii au sugerat prin răspunsurile lor că sunt necesare schimbări esenţiale în ceea ce priveşte demersul expoziţional, înlăturând abundenţa pieselor, care blochează atenţia vizitatorului, imobilismul expoziţiilor care plictiseşte enorm şi adăugând informaţii utile la piese, crearea de noi expoziţii cu un aspect muzeotehnic modern. Având în vedere sugestiile subiecţilor, se impune o mai bună promovare a muzeelor şi a activităţilor muzeale, o reorganizare a sectorului de relaţii publice a instituţiei cu publicul vizitator. Iar studierea publicului trebuie să devină o constantă a activităţii unui muzeu modern. Cercetări similare trebuie efectuate şi asupra publicului potenţial vizitator, considera Ov. Bădina. A fost prima cercetare a publicului muzeal după proclamarea independenţei Republicii Moldova. Recunoaştem că după această cercetare au urmat şi altele, dar nu au ajuns la dimensiunea ştiinţifică şi practică a acelei din 1999.

Analiza rezultatelor acestei cercetări a permis elaborarea unui program concret de acţiuni pentru îmbunătăţirea activităţii muzeelor naţionale.

Nu vom prezenta acest program, vreau doar să menţionez că Ovidiu Bădina a insistat ca pentru fiecare muzeu să fie prezentat un plan aparte, ceea ce a şi fost realizat. O parte din acţiuni a fost realizată pe parcursul anilor, iar multe acţiuni au rămas doar înregistrate. În toată această cercetare, Ovidiu Bădina a acordat o atenţie deosebită Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. El considera că muzeul de istorie trebuie să aibă expoziţie permanentă. Acest lucru fiind menţionat şi în interviurile sale acordate mass-media din Republica Moldova, era gata să contribuie cu idei şi materiale, chiar şi financiar. S-a implicat în procesul de dezvoltare a patrimoniului muzeal, asigurând financiar achiziţionarea, transmiterea unor cărţi vechi din prima jumătate a sec. XIX în fondurile muzeului.

La 23 noiembrie 2022, la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei a fost deschisă expoziţia *Savantul Ovidiu Bădina – memorie şi valoare* (la 90 de ani de la naştere*)*. A fost o expoziţie monografică, temporară, consacrată unei personalităţi marcante din domeniul cercetării şi educaţiei – savantului, profesorului universitar Ovidiu Bădina. Proiectul expoziţional a marcat împlinirea a 90 de ani de la naşterea savantului român. Tematica expoziţiei a abordat activitatea ştiinţifică, activitatea de profesor universitar la Academia de Studii Economice din Bucureşti şi Chişinău, cercetările sociologice efectuate în Republica Moldova, inclusiv cercetarea monografică a satului Cornova, relaţiile profesorului Ovidiu Bădina cu reprezentanţii unor instituţii de stat şi private. Demersul expoziţional a fost structurat pe trei compartimente: *Savantul Ovidiu Bădina la Bucureşti; Profesorul universitar Ovidiu Bădina la Chişinău, la Academia de Studii Economice; Cercetătorul Ovidiu Bădina şi Cornova*. În expoziţie au fost etalate documente, fotografie, carte, obiecte personale ale profesorului, care provin din colecţia muzeului, din colecţii private, o mare parte a exponatelor fiind prezentate în premieră publicului. Prin această expoziţie, activitatea lui Ovidiu Bădina a fost supusă unei analize, scoasă în evidenţă prin patrimoniul muzeal, aducând lămuriri şi precizări noi asupra unor aspecte mai puţin cunoscute şi cercetate. Vizitatorii au avut ocazia prin intermediul materialelor expuse să cunoască date importante din biografia savantului, să descopere în expoziţie obiecte originale, memoriale care au aparţinut profesorului Ovidiu Bădina, să obţină informaţii inedite cu privire la începutul cercetărilor sociologice în Republica Moldova, iniţiate de profesorul Ovidiu Bădina (foto 1-4). Realizarea expoziţiei a fost posibilă datorită colaborării dintre Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei şi Academia de Studii Economice din Chişinău.

Ovidiu Bădina va rămâne în istoria muzeografiei din Republica Moldova ca unul din iniţiatorii cercetării socio-psihologice a publicului, a relaţiei muzeu – public, iar publicarea rezultatelor acestor investigaţii vin să confirme, să argumenteze interesul lui profesional pentru instituţia muzeală din republică noastră.

Bibliografie

Bădina 1967: O. Bădina, Dimitrie Gusti şi Muzeul satului românesc. Revista muzeelor 4, 1966, 294-297.
Crăciun 1999: Cl. Crăciun, Cuvânt înainte. In: Muzeul Naţional şi publicul vizitator (Chişinău 1999), 7-8.
Gusti 1936: D. Gusti, Muzeul Satului Românesc. Sociologia românească 5, 1936, 4-6.
Opriş 1994: I. Opriş, Istoria muzeelor din România (Bucureşti 1994).

Scientist Ovidiu Bădina: museographic contributions

Keywords: museum, museology, research, ethnographic museum, museum visitors.
Abstract: The article is dedicated to the scientist Ovidiu Bădina, who contributed to various fields of science, including museology. The author focused on the museum studies of O. Bădina, noting that he contributed to the development of Romanian museology, initiated and led sociological research in the field of museums, studied the museum as a social phenomenon, coordinated scientific meetings in Chişinău and Bucharest discussing to the place and role of museums in modern society. He published one of his most important studies in 1966 in the "Revista muzeeler" journal (Bucharest). We are talking about the article "Dimitrie Gusti and the Romanian Village Museum". O. Bădina researched the creation stages of the Village Museum, presented the concept of D. Gusti, who perceived this museum as sociological, not ethnographic. O. Bădina believed that the Romanian Village Museum is unique in its kind, it allows one to see the qualitative changes that the Romanian village has undergone. According

to the scientist, this museum is a valuable monument that carries deep meanings; it is and will be one of the most important museums.

In 1991-1999 O. Bădina worked in Chişinău, where he founded an institute of applied social research, the National Institute of Sociology of the Republic of Moldova. As director of this institution, he organized and managed numerous sociological studies in various fields. Among these studies, the author singles out the questioning of museum visitors developed in November-December 1998 and carried out in March-June 1999 by a group of museum specialists from Chişinău under the guidance of Professor Ovidiu Bădina. It was a topical study needed to define a strategy for the continuous development of museum institutions. The study of the museum audience was carried out for the first time after 110 years of the existence of the Bessarabian museums and the relationship between the museum and community.

In Chişinău, he was also involved in the development of museum holdings, financially providing for the purchase and transmission of old books of the first half of the 19th century to museum collections.

Ovidiu Bădina will remain in the history of the museum studies of the Republic of Moldova as one of the initiators of social-psychological studies of visitors, investigations of the relationship between the museum and community, and the publication of the results of these studies became confirmation of his professional interest in the museums of our country.

List of illustrations:

1. Ovidiu Bădina's study in his apartment on Nicolae Iorga Street in Bucharest, 1995.
2. Academician Sergiu Circă, Professor Ovidiu Bădina (in the center) and Professor Dorin Vakulovski, the Academy of Economic Studies in Chişinău, 1995.
3. The presentation of Ovidiu Bădina's book "Cornova, a Village of Mazils" at the Onisifor Ghibu Library in Chişinău, June 17, 1997.
4. Photo from the exhibition of various materials and personal belongings of Ovidiu Bădina.

Ученый Овидиу Бэдина: Вклад в музейное дело

Ключевые слова: музей, музееведение, исследование, этнографический музей, музейная аудитория.

Резюме: Статья посвящена ученому Овидиу Бэдине, внесшему вклад в различные области науки, в том числе в музееведение. Автор сосредоточил внимание на исследованиях О. Бэдины в области музееведения, отмечая, что он способствовал развитию румынской музеологии, инициировал и руководил социологическими исследованиями в области музеев, изучал музей как социальный феномен, координировал научные конференции в Кишиневе и Бухаресте, посвященные месту и роли музеев в современном обществе. Одно из самых важных своих исследований он опубликовал в 1966 году в журнале «Revista muzeeler» (Бухарест). Речь идет о статье «Димитрие Густи и Музей румынского села». О. Бэдина изучил этапы создания Музея села, представил концепцию Д. Густи, который понимал этот музей как социологический, а не этнографический. О. Бэдина считал, что Музей румынского села уникален в своем роде, он позволяет видеть качественные изменения, которые претерпела румынская деревня. По мнению ученого, этот музей является ценным памятником, несущим в себе глубокие смыслы, он есть и будет одним из важнейших музеев.

В период 1991-1999 гг. О. Бэдина работал в Кишиневе, где создал институт прикладных социальных исследований – Национальный институт социологии Республики Молдова. В качестве директора этого учреждения он организовывал и руководил многочисленными социологическими исследованиями в различных областях. Среди них автор выделяет, в частности, анкетирование музейных посетителей. разработанное в ноябре-декабре 1998 года и проведенное в марте-июне 1999 года группой музейных работников Кишинева под руководством профессора Овидиу Бэдины. Это было актуальное исследование, необходимое для определения стратегии непрерывного развития музейных учреждений. Изучение музейной аудитории было проведено впервые за 110 лет существования бессарабского музейного дела и отношений между музеем и обществом.

В Кишиневе он также занимался развитием музейных коллекций, финансово обеспечивая покупку и передачу старинных книг первой половины XIX века в музейные фонды.

Овидиу Бадина останется в истории музейного дела Республики Молдова одним из инициаторов социально-психологических исследований посетителей, изучения отношений между музеем и обществом, а публикация результатов этих исследований стала подтверждением его профессионального интереса к музеям нашей страны.

Список иллюстраций:

1. Кабинет Овидиу Бэдины в квартире на улице Николае Йорга в Бухаресте, 1995 г.

2. Академик Серджиу Киркэ, профессор Овидиу Бэдина (в центре) и профессор Дорин Вакуловский в Экономической академии. Кишинев, 1995 г.
3. Презентация книги Овидиу Бэдины «Корнова – село мазылов» в библиотеке им. Онисифора Гибу в Кишиневе 17 июня 1997 г.
4. Фото с выставки различных материалов и личных вещей Овидиу Бэдины.

10.04.2023

Dr. hab. Elena Ploşniţa, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-9061-3369, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ACTIVITATEA MUZEELOR ÎN DESFĂȘURAREA PROPAGANDEI CULTURALE A REGIMULUI COMUNIST. STUDIU DE CAZ: REGIUNILE BUZĂU – PLOIEȘTI (1948-1968)[1]

Marinela Trandafir

Cuvinte-cheie: regim, expoziții, muzee, ideologie și propagandă culturală, manifestare culturală.

Muzeele şi propaganda culturală a regimului comunist

Potrivit istoricului Cristian Vasile, muzeele sunt buni indicatori ai radicalizării regimului comunist din România. În opinia sa, după 1948 muzeele au încetat să mai întruchipeze un set de noţiuni şi concepte fundamentale, iar expunerile muzeale erau realizate în aşa fel, încât să fie în beneficiul ideologiei marxist-leniniste (Vasile 2015, 26).

În articolul de faţă voi aborda activitatea desfăşurată, după venirea regimului comunist la putere, de muzeele din cadrul regiunilor Buzău – Ploiești, dar şi de alte muzee din ţară în perioada 1948-1968. Odată cu schimbarea regimului în România, iniţiativa reînfiinţării muzeului la Buzău a aparţinut autorităţilor de pe plan local, susţinute de regimul de la Bucureşti. Potrivit autorilor articolului „60 de ani de activitate muzeală la Buzău" Valeriu Nicolescu şi Marilena Gaiţă, această sarcină i-a fost încredinţată, în anul 1950, lui Paul Constantinescu, avocat de profesie, din Bucureşti. Acesta va continua munca începută de Ioan Taflan, pictor de biserici şi fost director al muzeului înainte de război, care a colectat un număr impresionant de piese de pe raza judeţului Buzău. În 1951, Ioan Taflan se implică din nou în preluarea de exponate, iar în 1952 se crease un început de colecţii de arheologie, numismatică şi arhivistică (Nicolescu, Gaiţă 1994, 331). După darea de seamă a muzeului din anul 1953, deţinută de Direcţiunea Centrală de Statistică, acesta era denumit muzeul regional „Ion Andreescu", era unul mixt din punct de vedere structural şi se subordona Sfatului Popular raional Buzău. Ca tematică, era structurat potrivit concepţiilor şi obiectivelor ce aparţineau regimului comunist pe colecţii de istorie, etnografie, Artă Populară, Artă Plastică, Artă Cultă şi construirea socialismului. Avea bibliotecă proprie, care nu era deschisă pentru public şi conţinea un număr de doar 34 de volume[2].

Conform documentelor de arhivă, muzeul a fost deschis cu expoziţii permanente, organizate pe orânduiri, în anul 1955, cu peste 5000 de piese culese din raioanele Buzău şi Beceni.

Aparatul de propagandă susţinea că muzeul stă zilnic la dispoziţia vizitatorilor, iar directorul instituţiei va da explicaţii cu privire la obiectele expuse şi la trecutul istoric al poporului nostru. Datorită faptului că nu erau organizate decât patru orânduiri, cum plăcea comuniştilor să spună, secţiunea culturală a raionului Buzău urmărea să deschidă şi cea de-a cincea orânduire – socialistă – începând cu data de 16 februarie 1955. Ca să poată înfăptui acest lucru, voiau să implice în organizare atât întreprinderile, cât şi cooperativele de producţie prin prezentarea obiectelor prevăzute în tematică[3]. Constatăm că cerinţele pentru redeschiderea unui muzeu nu se rezumau doar la consultarea specialiştilor în domeniu, ci erau incluse persoane din mai multe domenii, mai mult sau mai puţin calificate, dar care puteau oferi regimului rezultate vizibile în domeniul propagandei. În data de 9 februarie 1955, Secţia culturală a Sfatului Popular Buzău trimite către Ministerul Culturii din Bucureşti o adresă prin care solicită aprobarea cumpărării prin virament de la Direcţia de Aprovizionare tehnico-materială a 200 mp de preşuri din cauciuc, iută sau cânepă, 40 m de pluş,

[1] Această lucrare a fost realizată cu sprijinul proiectului POCU 153770, cu titlul: „Accesibilitatea cercetărilor avansate pentru o dezvoltare economică sustenabilă - ACADEMIKA", proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Capital Uman 2014-2020.

[2] Serviciul Judeţean Buzău al Arhivelor Naţionale (în continuare SJAN Buzău), fond *Sfat Popular Raionul Buzău - Secţia culturală*, dosar 5/1953, f. 8.

[3] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 4/1955, f. 34-74.

de preferinţă, de culoare albastră, necesari pentru confecţionarea de draperii. Toate aceste materiale erau folosite pentru aranjarea muzeului. Întreprinderea de locuinţe şi localuri Buzău răspunde la adresa Secţiei culturale cu nr. 4912/955 şi aprobă sub formă de împrumut cantitatea de 100 bucăţi de cărămidă pentru construirea a trei sobe din teracotă în incinta muzeului[4]. Tot în această perioadă, Secţia culturală din cadrul raionului Buzău trimite o adresă către Miliţia regională Ploieşti, prin care solicită, pentru realizarea panopliei, arme vechi provenite din raza de acţiune a Buzăului. Aceste arme existau, deoarece fuseseră confiscate de către Miliţia raională din Buzău de la doctorul Teodoriu. Prin adresa cu nr. 2061, din 8 februarie 1955, reprezentanţii Secţiei culturale au fost înştiinţaţi că acestea se află la Miliţia regiunii Ploieşti, care este rugată, în interesul culturii, să le elibereze respectiva panoplie sau orice fel de arme vechi, provenite din orânduirile trecute. Abia în data de 22 iunie 1955, Miliţia raionului Buzău aduce la cunoştinţă Secţiei culturale că autorizaţia de deţinere pentru armele de panoplie, precum şi dotarea cu arme de acest fel, nu se aprobă, deoarece acele arme erau considerate corp delict şi erau intrate în patrimoniul statului[5]. În procesul-verbal din data de 12 februarie 1955, rezultat în urma controlului efectuat în cadrul muzeului raional din Buzău, pentru a se verifica situaţia din punct de vedere organizatoric, s-au dat o serie de indicaţii din partea autorităţilor tutelare. Lucrările pentru organizarea expoziţiei erau în curs, iar materialul era dispus pe săli conform tematicii.

Materialul complementar nu era însă pe placul organului de control. Din punctul său de vedere, tablourile executate la comuna primitivă erau de un nivel scăzut, artistic şi ştiinţific, acelaşi lucru fiind menţionat şi cu privire la harta teritorială. Pentru deschiderea muzeului trebuiau să se facă din nou o serie de modificări. Conform aceluiaşi proces-verbal, în sala de intrare, unde era realizată periodizarea istoriei, trebuia să se şteargă cuvintele „matriarhat" şi „patriarhat".

Prima epocă trebuia încadrată în intervalul dintre neolitic şi mezolitic, iar cea de-a doua – în intervalul dintre neolitic şi eneolitic. O altă indicaţie venea pentru sala comunei primitive, unde tabloul ce conţinea viaţa de culegător şi vânător a omului paleolitic trebuia să fie înlocuit cu o nouă compoziţie, care să exprime munca pentru făurirea uneltelor şi folosirea lor.

Trebuiau să menţioneze că acestea erau întrebuinţate la cules şi vânat, iar vârfurile de lance şi suliţă din piatră, expuse în vitrină în acelaşi loc cu uneltele primitive descoperite pe teritoriul Buzăului, să fie precis determinate. Pentru încadrarea precisă a materialelor arheologice şi a celor din perioada de tranziţie, trebuia făcută o cerere în scris către Muzeul Naţional de Antichităţi pentru trimiterea unui specialist la Buzău. Sala comunei primitive trebuia să conţină un text care să cuprindă detalii despre perioada bronzului şi a fierului. Se voia ca materialul expus să oglindească viaţa materială a triburilor de pe această treaptă de dezvoltare şi procesul divizării comunei primitive. Pe lângă aceste informaţii, trebuiau indicaţi şi factorii care au contribuit la divizarea ei. Erau solicitate două texte atât pentru perioadele orânduirii feudale, cât şi pentru orânduirea capitalistă. Mai departe, textele urmau a fi înaintate „Serviciului Muzee" până la 1 martie 1955, spre verificare. În prima sală, unde tematica făcea referire la perioada feudală, trebuiau amplasate materiale cu informaţii despre păstorit, agricultură şi ocupaţii casnice. După meşteşuguri şi bresle urmau a fi expuse monedele şi documentele care aveau legătură cu comerţul. Un document din vremea lui Ştefan cel Mare, ce conţinea informaţii despre cumpărarea a două moşii cu ţărani cu tot, s-a sugerat să fie expus în paralel cu unelte din agricultură. Se doreau expuse documente din care să reiasă că biserica în perioada feudală era proprietară de pământuri şi de iobagi, iar dacă acestea nu existau, trebuiau căutate. Pentru realizarea unui interior ţărănesc, directorul muzeului avea sarcina de a merge prin raionul Buzău pentru achiziţionarea de materiale. Instrucţiunile se încheiau cu menţiunea ca directorul muzeului, prin Secţia culturală raională, să informeze cu regularitate stadiul lucrărilor pentru definitivarea expoziţiei şi deschiderea ei spre vizitare. Asupra acestui aspect, de comun acord, şeful Secţiei culturale raionale Nicolae Udroiu, împreună cu directorul muzeului, Traian Barbu, şi delegatul Serviciului Muzee din cadrul Ministerului Culturii, Nicolae Ungureanu, au convenit ca dată pentru deschiderea muzeului ziua de 1 mai 1955, doar cu orânduirile: comuna primitivă, sclavagism, feudalism şi capitalism[6]. În data de 11 aprilie 1955,

[4] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 10/1955, filă fără număr.

[5] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 10/1955, filă fără număr.

[6] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 10/1955, proces-verbal din 12 februarie 1955, Buzău, filă nenumerotată.

muzeul dă notă informativă Secției culturale raionale, în care raportează că data deschiderii acestuia este la 1 mai 1955, până atunci mai având la dispoziție doar 20 de zile, timp în care mai aveau de realizat o serie de sarcini ce trebuiau finalizate.

Din conținutul notei reiese faptul că îndeplinirea acestora revenea Întreprinderii de locuințe și localuri Buzău (în continuare I.L.L.). Trebuiau executate lucrările cu punerea dușumelelor, revizuirea acoperișului, refacerea closetului, văruitul exterior și realizarea unei magazii pentru depozitarea materialelor voluminoase. Se mai plângeau de faptul că nu au putut obține bani pentru achiziția mobilierului capitalist, iar nemulțumirile continuau cu faptul că nu au sosit nici preșurile comandate, pentru a fi așternute pe jos, nici obiectele pentru construirea socialismului. După îndeplinirea sarcinilor de către I.L.L., trebuia angajată Cooperativa „Munca Colectivă", pentru a face zugrăveala pe interior. Observăm toate aceste nemulțumiri iscate, dar nu știm dacă la baza lor stătea faptul că cei implicați trăgeau de timp, nepăsându-le de consecințele ce puteau rezulta din acțiunea lor, sau datorită faptului că modul de organizare lăsa de dorit. În data de 11 aprilie 1955, a fost dată darea de seamă cu privire la activitatea muzeului pentru perioada cuprinsă între 1 ianuarie - 18 aprilie 1955. Ceea ce putem constata din conținutul acestei dări de seamă este că se repetă sarcinile prezentate mai sus, însă acum apar detalii legate de vizita reprezentantului Ministerului Culturii, precum și de implicarea conducerii autorităților locale. După efectuarea vizitei din 10 februarie 1955, a inspectorului din cadrul Ministerului Culturii cu problema „Muzee", în data de 16 februarie 1955, în urma ședinței ținute în cadrul muzeului în prezența președintelui Sfatului Popular al raionului Buzău, a președintelui Sfatului Popular al orașului Buzău și a șefului Secției Cadre Oraș, au hotărât și deschiderea orânduirii socialiste a muzeului. Pentru ca acest lucru să se întâmple, trebuia modificat localul, iar pentru o serie de lucrări și-a luat angajamentul că le va executa în scurt timp Alexandru Filipache, președintele Sfatului Popular al orașului Buzău. Președintele Sfatului Popular al raionului Buzău, Ion D. Moșescu, și-a luat angajamentul că va trasa tuturor întreprinderilor economice din Buzău, ca sarcină, să prezinte materialele prevăzute în tematică.

Hotărârea luată însă a adus și nemulțumiri, din cauza faptului că tot aranjamentul dinainte a trebuit stricat, iar I.L.L.-ul care trebuia să se ocupe de această sarcină avea întârzieri sau, cel puțin, așa susțineau cei din cadrul secției culturale, care trebuiau să găsească un vinovat pentru întârzierea lucrărilor. Organele de control de la regiune cereau ca data deschiderii muzeului raional să fie anunțată cu zece zile înainte, pentru a putea fi verificat și îndrumat metodic. Muzeul din Buzău trebuia să raporteze periodic organelor administrative din cadrul regiunii Ploiești activitățile desfășurate pe parcursul anului. Un astfel de exemplu îl avem din data de 5 iulie 1955, când Secțiunea culturală a regiunii Ploiești trimite o notă informativă Sfatului Popular al raionului Buzău, prin care face cunoscut faptul că, în data de 10 iulie 1955, în cadrul muzeului „Doftana" din raionul Câmpina se va desfășura o acțiune cu activiștii muzeelor din regiune.

La această acțiune lua parte directorul, asistentul și câte un membru din consiliul științific al muzeului din Buzău, unde prezentau rapoartele cu activitățile ce le-au realizat în perioada 1 mai – 10 iulie 1955. Această ședință de analiză a muncii constituia și un prilej de pregătire în vederea desfășurării unei consfătuiri ce se ținea în cadrul regiunii Ploiești, în prima zi a lunii august. La această consfătuire trebuiau să participe activiștii muzeelor din alte cinci regiuni. Secția culturală din cadrul Sfatului Popular al regiunii Ploiești trimite, în data de 5 octombrie 1955, Secțiunii culturale din cadrul Sfatului Popular al raionului Buzău o copie după dispoziția Ministerului Culturii nr. 25.850/55, prin care, până la data de 1 noiembrie 1955, muzeele din cuprinsul regiunii trebuiau să înainteze tematica și planul grafic sau planul de expunere. Muzeele de artă trebuiau să trimită într-un singur exemplar numai inventarul operelor de artă din colecția proprie. Inventarul urma să fie întocmit pe capitole cu denumiri, precum: Artă străină, Artă românească, a operelor realizate până la 23 August 1944, și Artă contemporană – a celor care proveneau după 23 August 1944. Trebuia să se menționeze apoi titlul, autorul, tehnica și dimensiunea fiecărei lucrări. Semnatarul dispoziției era prim-locțiitorul ministrului, Ioan Pas[7].

În data **de 17 octombrie 1955**, în ședința de analiză a muncii pe care au avut-o, colectivul de

[7] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secția culturală*, dosar 9/1955, Dispoziția Ministerului Culturii nr. 25.650/55, filă fără număr.

conducere a muzeului, în frunte cu directorul Traian Barbu, şi colectivul Societăţii de Ştiinţe Istorice şi Filologice, filiala Buzău, condus de preşedintele Spânu Mihai, au hotărât următoarele: „Constatând lipsa monumentelor istorice şi a operelor de artă din oraşul Buzău, s-a luat hotărârea de a interveni pe lângă Sfatul Popular al raionului şi oraşului Buzău, pentru ca, în perioada 1956, să se prevadă fonduri şi materiale pentru următoarele lucrări de artă şi istorie: Să se pună o placă comemorativă pe clădirea de lângă gară, unde a locuit un timp scriitorul I.L. Caragiale; Prezentarea unui bust a lui I.L. Caragiale şi executarea unui bust al pictorului I. Andreescu”[8].

În toată această perioadă a stăpânirii comuniste, muzeele au dus o intensă activitate propagandistică**.** În zilele de 28 - 31 octombrie 1955 era fixată o consfătuire interregională cu personalul muzeelor, la care era invitat să participe şi personalul muzeului din Buzău, întâlnirea urmând să se facă la Muzeul Regional din Ploieşti[9]. Tot legat de activitatea muzeală, ca urmare a adresei Ministerului Culturii nr. 6058/955, Secţiunea Culturală a regiunii Ploieşti împreună cu Secţiunile culturale din cadrul raioanelor Târgovişte, Buzău, Câmpina şi Sinaia, au organizat o sesiune a activiştilor muzeelor, la care au participat directorii muzeelor regionale şi raionale din regiunile Bârlad, Galaţi, Stalin, Piteşti, Constanţa şi Bucureşti, inclusiv muzeele din capitală, în zilele de 10, 11, 12 şi 13 august.

Programul consfătuirii începea cu vizitarea muzeului regional din Ploieşti, după care directorul prezenta un referat intitulat „Trecutul istoric al Regiunii Ploieşti”. Următoarele zile erau dedicate deplasărilor la Târgovişte, Buzău şi Valea Prahovei pentru documentarea reorganizării muzeelor raionale şi vizitarea celor existente, printre care Muzeul „Doftana”, Casa Memorială a pictorului „Nicolae Grigorescu” şi Muzeul „Peleş” din Sinaia[10]. În data de 18 octombrie 1955, Secţiunea culturală a raionului Buzău primeşte înştiinţare de la Secţiunea culturală a regiunii Ploieşti, prin care i se aduce la cunoştinţă faptul că, în urma dispoziţiei nr. 25.900, din 29 septembrie 1955, dată de Ministerul Culturii, se va desfăşura, la regiune, în zilele de 28, 29, 30 şi 31 octombrie 1955, o consfătuire cu personalul ştiinţific al muzeelor din regiunile Bârlad, Galaţi, Bacău, Constanţa, Bucureşti, Piteşti şi Stalin, dar şi cu muzeele din capitală. Din conţinutul programului conferinţei, în primele două zile, activitatea se va ţine la Muzeul Regional de Istorie, în ziua a treia, participanţii se vor deplasa la Târgovişte, în scopul vizitării muzeului raional, iar în ziua a patra, se va vizita Muzeul „Doftana” şi Casa Memorială a pictorului „Nicolae Grigorescu” din Câmpina, apoi muzeul „Peleş” din Sinaia. În vederea acestei consfătuiri, trebuiau să se prezinte şi directorul muzeului raional din Buzău, însoţit de asistentul muzeului, în dimineaţa zilei de 28 octombrie 1955, în strada N. Bălcescu, Nr. 25, Ploieşti. Documentul înştiinţării era semnat de preşedintele Sfatului Popular al Regiunii Ploieşti Stan Gheorghe şi de către şeful Secţiunii culturale Gheorghe Banu[11]. Pe 29 decembrie 1955, Secţia culturală din cadrul Sfatului Popular al raionului Buzău prezintă raportul de activitate al Muzeului de Istorie şi Artă din Buzău pe anul 1955. Aşadar, în cursul anului 1955**,** muzeul raional a funcţionat cu două persoane în schema de salarizare, şi anume Traian Barbu, director, având la început salariul de 590 de lei, după care de 900 de lei, şi Ruxandra Uţă, supraveghetoare-îngrijitoare, cu salariul de 240 de lei, apoi – de 325 lei. Pe lângă personalul menţionat, mai activa şi personal voluntar, ce făcea parte din colectivul ştiinţific şi organizatoric al muzeului sau din personalul practicant pentru a se deprinde cu munca muzeului. Din colectivul muzeului o activitate excepţională a avut-o Virginia Barbu, învăţătoare la Şcoala nr. 7. din Buzău, Taflan Ion, fost director al muzeului, în calitate de colector, iar din personalul practicant – Florentina Ardeleanu, absolventă a şcolii medii, şi Iacob Parascheva, absolventă a opt clase. Localul în care a funcţionat muzeul se afla pe strada Filimon Sârbu nr. 54, fiind proprietate a I.L.L.- ului în cursul anului 1954, iar reparaţiile au fost realizate abia în următorul an, când s-a şi deschis muzeul pentru vizitare în cinstea zilei de 23 august 1955.

Deşi localul era prevăzut cu 11 săli, era considerat neîncăpător pentru expunerea patrimoniului.

Din punct de vedere al activităţilor ştiinţifice, sunt menţionate cercetările arheologice realizate în următoarele situri arheologice: Podul Hârbocii, raionul Beceni, Dealul Licoiului, Dealul Vulturu-

[8] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 10/1955, filă fără număr.

[9] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 10/1955, filă fără număr.

[10] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 10/1955, filă fără număr.

[11] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 9/1955, filă fără număr.

lui din Aldeni, dealul Tătarul din Cernăteşti, Urlători, Buzău, Mărunţişu din Cislău şi Sărăţeanca. Dintre acestea, pentru anul 1956, erau planificate pentru cercetare Podul Hârbocii, Dealul Vulturului din Aldeni, Sărăţeanca şi Vadul Paşii, precum şi etnografia aşezării Dăncească – Similească, cercetări care au fost încurajate de Academia R. P. R. şi trecute în planul de Stat, conform raportului. Din punct de vedere istoric, un interes aparte comuniştii l-au avut pentru răscoala din 1907 şi mişcarea muncitorească de la Buzău din perioada 1900 - 1944.

Era în interesul lor să arate cum păturile sociale defavorizate s-au răzvrătit împotriva burgheziei, motiv pentru care se considerau regimul cel mai democratic, care înţelegea nevoile omului de rând. Deoarece voiau să şteargă orice urmă a trecutului, iar valorile româneşti puse sub semnul cenzurii de Secţia de Artă a muzeului, s-a cerut o verificare a operelor existente.

Explicaţia a fost aceea de a stabili autenticitatea şi originea diverselor opere de artă, susţinând că evaluarea unei delegate a Direcţiei de Artă Plastică din cadrul Ministerului Culturii, pe nume Elena Urdăreanu, era pusă sub semnul întrebării. Aceasta, conform raportului redactat de directorul muzeului Traian Barbu, a făcut o evaluare injustă asupra tezaurului de Artă Plastică. Printre operele vizate au fost cele ale lui Grigorescu, Andreescu, Tătărăscu, dar şi ale altor artişti. Legat de activitatea educativă a muzeului, raportul începea cu laudele şi mulţumirile de rigoare la adresa Partidului şi Guvernului pentru faptul că au făcut posibilă deschiderea muzeului la 23 august 1955, la sărbătorirea a 11 ani de la eliberarea patriei, în faţa organelor de Partid şi de Stat. Pentru a scoate în evidenţă importanţa muzeului şi rolul său în desfăşurarea propagandei culturale, dar şi impactul asupra comunităţii, reprezentanţii acestuia au menţionat în documente numărul impresionant al vizitatorilor (9362 persoane), format din muncitori, elevi şi funcţionari, care au venit să viziteze muzeul într-o perioadă scurtă de timp[12]. Însemnările lăsate în registrele muzeului arată conform aparatului de propagandă: „(...) influenţa educativă politică şi patriotică ce exercită asupra vizitatorilor modul ştiinţific şi artistic al organizării documentelor expuse pe teme distincte şi cu explicaţii suficiente”[13]. În anul 1956, Muzeul de Istorie şi Artă din Buzău funcţiona în continuare cu cele patru orânduiri. Perioada socialistă nu era încă deschisă, cerându-se pentru realizarea acesteia concursul cooperativelor de producţie pentru confecţionarea pieselor ce urmau să intre în expunere[14].

Prima expoziţie de etnografie şi artă populară va fi organizată în 1956 cu obiecte de port şi obiecte din lemn, folosite în gospodăria ţărănească. În data de **10 februarie 1959**, Muzeul Raional din Buzău trimite către Secţia de Învăţământ şi Cultură din cadrul Sfatului Popular al Raionului Buzău o cerere de suplimentare a fondurilor necesare săpăturilor de salvare, în valoare de 5000 de lei, fond nescriptic. Şi pentru că orice document începea cu o introducere populistă, pentru a da bine şi pentru a crea intrare, şi de data aceasta, adresa începea astfel: „Interesul deosebit pe care îl acorda Partidul şi Guvernul monumentelor istorice şi arheologice de pe întinsul patriei noastre oferă muzeelor cercetări privind evoluţia societăţii omeneşti din cele mai vechi timpuri şi până azi”[15]. Adresa continua cu detalii asupra săpăturilor întreprinse în vara anului 1958, în urma cărora au fost identificate locuiri preistorice, cu o vechime de peste 10.000 de ani, în comuna Răteşti, pe drumul ce duce către mănăstire. În comuna Urlători au fost descoperite numeroase fragmente de vase frumos decorate aparţinând epocii bronzului, iar în comuna Smeeni, în urma lucrărilor edilitare, s-au descoperit morminte străvechi, datate aproximativ de 3300-3400 de ani. Enumerând toate aceste descoperiri, muzeul raional susţinea în continuare că intenţionează, în colaborare cu muzeul regional şi Institutul Arheologic Bucureşti, să întreprindă săpături de salvare. Însă pentru a întreprinde aceste săpături, muzeul raional trebuia să susţină cu fonduri campaniile, drept pentru care colectivul muzeului solicita suplimentarea acestora pe semestrul II şi III, de către Secţia de Învăţământ şi Cultură, pentru a fi duse la bun sfârşit[16].

Tot legat de activitatea muzeului raional din Buzău, în data de **10 februarie 1959**, acesta trimite o adresă către Secţia de Învăţământ şi Cultură din

[12] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 10/1955, Raport de activitate al muzeului de Istorie şi Artă din Buzău, pe anul 1955, filă fără număr.

[13] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 4/1955, f. 11.

[14] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Secţia culturală*, dosar 4/1956, f. 137.

[15] Arhiva Muzeului Judeţean Buzău (în continuare AMJB), dosar *Corespondenţă muzeu cu alte instituţii, 1959*, f. 16.

[16] AMJB, dosar *Corespondenţă muzeu cu alte instituţii, 1959*, f. 16.

regiunea Ploieşti, în care menţionează că pentru expoziţia „Centenarul Unirii" a comandat la Decorativa – Bucureşti 52 de fotocopii după documente originale, în dublu exemplar, care au costat suma de 1762, 28 lei. Din cauza că jumătate din aceste fotocopii comandate au fost date Muzeului Regional pentru organizarea expoziţiei dedicate tot „Centenarului Unirii", iar muzeul raional, plătind suma integral, solicita restituirea sumei de 881,14 lei, care însemna contravaloarea celor 52 de fotocopii[17]. Tot cu privire la expoziţia menţionată mai sus, în data de 20 februarie 1959, Muzeul Raional Buzău trimite de data aceasta o informare către Ministerul Învăţământului şi Culturii, cu date despre conţinutul acesteia. Astfel, informarea are următorul conţinut: „Cu ocazia aniversării a 100 de ani de la Unirea Principatelor, Muzeul de Istorie şi Artă Plastică din Buzău a deschis expoziţia „Centenarul Unirii". Expoziţia cuprinde documente inedite, ziare, fotocopii şi tablouri".

Trebuie menţionat că majoritatea documentelor expuse făceau referire la ţăranii locali, care erau nemulţumiţi de faptul că li s-a luat pământul. Fotocopiile de pe ziarele „Dâmboviţa", „Steaua Dunării", „Conservatorul Progresist" făceau referire la alegerile din 1/10 ianuarie 1859, iar ziarele „Minerva", „Adevărul" sau „Dâmboviţa" tratau ridicarea monumentului lui Cuza de la Iaşi şi domnia acestuia. Pe lângă fotocopii, au mai fost expuse şi tablouri realizate de pictori buzoieni, care aveau ca tematică „Trecerea lui Cuza prin Buzău"[18]. Expoziţia cuprindea o tematică agreată de regim, de aceea a şi fost organizată. A fost un motiv bun de propagandă pentru a scoate în evidenţă faptul că Alexandru Ioan Cuza a fost apropiat de ţărani şi le-a ascultat doleanţele. Era un personaj plăcut comuniştilor, mai ales pentru reformele aplicate, printre care secularizarea averilor mănăstireşti. Începând cu 1 februarie 1968, muzeul este reorganizat şi va deveni Muzeul Judeţean Buzău, intrând în subordinea Comitetului Judeţean pentru Cultură şi Artă (Nicolescu, Gaiţă 1994, 332). Interesul manifestat faţă de organizarea muzeului din Buzău îl întâlnim şi la autorităţile regiunii Ploieşti, care, prin Comitetul regional de Cultură şi Artă, susţineau că, prin Muzeul Regional de Istorie, vor organiza casa memoriala „B.P. Haşdeu" din Câmpina, vor lua măsuri pentru deschiderea Secţiei de Etnografie şi Artă Populară a muzeului din Râmnicu Sărat şi finalizarea reorganizării muzeului din oraşul Buzău. Legat de conţinutul muncii de masă, precum şi al celei de cercetare ştiinţifică, ca obiective aveau deschiderea în localităţi a expoziţiilor volante şi continuarea săpăturilor arheologice la şantierele din Târgşorul Vechi, Vadul Paşii şi Cândeşti din raionul Buzău, fiind însărcinat cu aceste treburi Traian Comaniciu. Ca obiectivele să fie atinse, trebuiau să se asigure fonduri extrabugetare şi bugetare de către toate instituţiile culturale[19]. De la reînfiinţarea muzeului din Buzău, începând cu anul 1950 şi până în 1951, la conducerea instituţiei s-a aflat Paul Constantinescu. Din 1951 şi până în 1953, această funcţie a deţinut-o Ioan Taflan, urmat de Traian Barbu din 1953 şi până în 1957. Din 15 octombrie 1957 şi până la 31 septembrie 1960, la conducerea muzeului a fost Nicolae Dumitraşcu, urmat apoi de Mircea Mocanu, de la 1 septembrie 1965 până la 31 decembrie 1969 (Nicolescu, Gaiţă 1994, 332). Nici presa comunistă nu era indiferentă faţă de această instituţie, datorită propagandei care se putea realiza. În ziarul „Flamura Prahovei" din data de 17 mai 1968 întâlnim un articol care face referire la muzeul din Ploieşti, însă, datorită conţinutului, putem generaliza.

Articolul intitulat „Muzeele şi educarea tineretului" punea accent pe acţiunile care se puteau desfăşura aici, muzeul dispunând de un bogat patrimoniu, având ca finalitate formarea unei culturi solide a generaţiilor de la momentul respectiv. Autorul articolului aducea în discuţie şi relaţia muzeu – tineret, în care, în optica acestuia, mai erau multe lucruri de făcut. Era recunoscut faptul că tinerii veneau la muzeu, doar că acţiunile organizate erau prea puţine. Pentru o mai bună eficientizare, profesorul Zoe Stoicescu, autorul articolului, susţinea că era utilă o colaborare mai strânsă între muzeu, şcoală şi organizaţia de tineret. Ca idei de activităţi acesta propunea instituirea unor cercuri denumite „Prieteni ai muzeului", în care să fie antrenaţi tinerii de toate vârstele, elevi, muncitori, dar şi intelectuali. Tinerii puteau fi stimulaţi în diferite domenii, pe care muzeele le cuprindeau în sfera lor de activitate. Prin organizarea de excursii tematice puteau cunoaşte natura, dar şi istoria locului, iar prin serile culturale – să dezbată ceea ce au descoperit.

Profesorul Zoe Stoicescu nu trecea cu vederea nici pe tinerii satelor. Pentru aceştia muzeografii

[17] AMJB, dosar *Corespondenţă muzeu cu alte instituţii, 1959*, f. 14.

[18] AMJB, dosar *Corespondenţă muzeu cu alte instituţii, 1959*, f. 17.

[19] SJAN Buzău, fond *Sfatul Popular al Raionului Buzău - Comitetul de cultură şi artă*, dosar 4/1956, f. 67.

puteau organiza brigăzi culturale, care să le vorbească despre satul sau comuna lor, despre trecutul istoric și cultural-artistic al locului, precum și organizarea unor puncte etnografice, a unor muzee mici, care să pună în valoare arta locală (Stoicescu 1968, 1). Putem constata un articol în care nu se mai vorbește de ideologie și propagandă, ci vedem concepția unui profesor care, chiar dacă era membru al partidului comunist, încerca să transmită realitatea așa cum era ea, nu cum era percepută și cum se voia transmisă de regim. Aducând în analiză și alte muzee, prin prisma activităților lor, Gherghe Otilia, autoarea cărții *Centenar Muzeul Olteniei,* susține că perioada 1948-1964 a fost „un holocaust al culturii naționale, în care eminenta elită culturală a fost marginalizată și decapitată, fiind introdus modelul ocupantului sovietic" (Gherghe 2015, 117). Cu toate acestea însă, au fost și mari personalități istorice, precum C.S. Nicolăescu-Plopșor, care au luptat pentru salvarea patrimoniului cultural tradițional. Este și cazul Muzeului Regional al Olteniei, pentru care C.S. Nicolăescu Plopșor întocmește o serie de memorii pentru un nou spațiu și pentru reorganizarea sa. Ca și în cazul celorlalte muzee, și Muzeul Regional al Olteniei acorda o atenție deosebită revoluțiilor. Astfel, pentru Centenarul Revoluției de la 1848, Ministerul Artelor și Informațiilor a alocat suma de 75 000 lei, iar pentru realizarea expoziției muzeul a împrumutat bunuri culturale de la alte instituții sau de la persoane fizice. La deschiderea expoziției, în data de 13 iunie 1948, au participat oficialități locale, printre care și Ion Nestor, delegat al Ministerului Artelor, profesori, oameni de cultură și elevi. În 1948, muzeul cuprindea: Secția de științe naturale, Secția de etnografie și Secția de arheologie, istorie și numismatică.

Personalul muzeului era format din director, un asistent și un paznic (Gherghe 2015, 119-120). În urma acestor observații, putem trage concluzia că lipsa de personal din muzee era o problemă comună, precum și lipsa spațiului, a mobilierului și a fondurilor pentru desfășurarea cercetărilor arheologice. Mergând mai departe pe firul analizei autoarei Gherghe Otilia, în urma hotărârii Consiliului de Miniștri din data de 5 mai 1950, muzeele istorice, științifice și etnografice trec sub îndrumarea și răspunderea Comitetului pentru Așezăminte Culturale. Astfel că, în cadrul Muzeului Olteniei, la parter, se va amenaja secția de artă, ce va funcționa până în anul 1954, când obiectele vor trece în posesia Muzeului de Artă din Craiova (Gherghe 2015, 123). Urmărind activitățile muzeelor în perioada mai sus menționată, nu ne putem plânge de lipsa acestora, datorită puținilor oameni implicați în desfășurarea lor. Însă nu putem trece cu vederea că instaurarea regimului comunist în România a atras după sine multe opreliști, care s-au revărsat atât asupra instituțiilor de cultură, cât și asupra personalului acestora, obligat să se supună rigorilor acestuia, iar instituțiilor schimbându-li-se total stilul de funcționare.

Concluzii

Prezentul studiu valorifică materialul arhivistic din cadrul Serviciului Arhivelor Naționale din Buzău, precum și materialul aflat în arhiva Muzeului Județean Buzău. Informațiile conțin aspecte din activitatea muzeală, atât din regiunile Buzău - Ploiești, cât și din alte zone ale țării, precum Oltenia. Interesul regimului comunist față de activitatea culturală din muzee s-a datorat faptului că, odată cu obținerea puterii, acesta dorea să șteargă orice urmă a trecutului.

Această dorință persista, deoarece istoria țării, cu precădere în mediul rural, păstra intactă spiritualitatea românilor. Această situație nu a fost niciodată agreată de regim, din cauza că era un impediment în controlul cetățeanului și în menținerea puterii. Valorile împământenite în sufletul românilor puteau constitui un ghimpe în răspândirea propriei ideologii.

Muzeul, pe lângă alte instituții, constituia locul unde regimul își manifesta cu ușurință propaganda comunistă. Aici erau aduși spre vizitare, mai mult forțat, putem spune, un număr însemnat de oameni din toate categoriile sociale și de toate vârstele. Acest proces trebuia îndeplinit, pentru ca oamenii să poată lua cunoștință de noile orânduiri ale regimului și partidului.

Totodată, directivele venite de la Comitetul Central conțineau versiunea istorică agreată de regim, care se voia transmisă populației.

Pe lângă toate acestea, despre muzeu ca instituție putem spune că a păstrat vie – prin obiectele expuse în expoziții temporare sau permanente – istoria neamului românesc. Oricât de mult s-a străduit regimul s-o pocească, aceasta a rămas intactă în sufletul oamenilor. Istoria, atunci când nu a putut fi transmită generațiilor viitoare prin mijloace scrise, fără ca regimul comunist să-și pună amprenta, a fost transmisă prin viu grai.

Bibliografie

Gherghe 2015: O. Gherghe, Centenar Muzeul Olteniei (1951-2015) (Craiova: Editura Antheo 2015).

Nicolescu, Gaiţă 1994: V. Nicolescu, M. Gaiţă, 60 de ani de activitate muzeală la Buzău. Mousaios IV/2, 1994, 327-346.

Stoicescu 1968: Z. Stoicescu, Muzeele şi educarea tineretului. In: Flamura Prahovei, seria II, anul XXI, nr. 5052, vineri 17 mai 1968, 1.

Vasile 2015: C. Vasile, Viaţa intelectuală şi artistică în primul deceniu al regimului Ceauşescu 1965-1974 (Bucureşti: Humanitas 2015).

A few considerations on the activity of museums in the cultural propaganda of the communist regime. Case study: regions of Buzău-Ploieşti (1948-1968)

Keywords: regime, exhibitions, museums, ideology and cultural propaganda, cultural event.

Abstract: The regime established in Romania after 1948 caused a number of changes with negative consequences in all fields of activity. With a communist regime in power, under the occupation of the Red Army and subordinated to the Soviet authorities, the political, social, economic and, not least, cultural changes brought about had nothing but negative effects on Romanian society. The interest of the Romanian Communist Regime in developing the cultural sector was merely a way to impose its own ideological beliefs. In addition to the cultural institutions involved in the propaganda activity, museums were also involved in the tasks that were imposed. The involvement of the Communists in the work of museums and the strengthening of the process of sovietization of the country only had a negative impact on the history of the Romanian people. Nothing could be exhibited in the halls of the museums without strict supervision from the so-called specialists of the Romanian Communist Party and only on the recommendation thereof. Museums were supposed to promote socialist construction and promote communist ideas. It had to be shown that the disadvantaged social strata had rebelled against the bourgeoisie, and that the Romanian communists were the only and most democratic force capable of understanding the needs of the common man. The cultural institutions were gradually turned into instruments for spreading communist ideology and propaganda, and the museum differed from the others in that here they were able to manage historical information by distorting it in accordance with their interests and with the visiting public. The article is a generalized study of the activities of the museums of Buzău and Ploieşti and the other museums in the country in the light of the interests of the Romanian Communist Regime in relation to these cultural institutions.

О работе музеев по культурной пропаганде коммунистического режима. Тематическое исследование: районы Бузэу-Плоешть (1948-1968 гг.)

Ключевые слова: режим, выставки, музеи, идеология и культурная пропаганда, культурное мероприятие.

Резюме: Режим, установленный в Румынии после 1948 г., привел к ряду перемен, имевших пагубные последствия во всех сферах деятельности. При коммунистическом режиме, в условиях оккупации Красной Армией и подчинения советской власти изменения, имевшие место на политическом, социальном, экономическом и, что не менее важно, культурном уровне, оказывали только негативное влияние на румынское общество. Развитие культурного сектора румынский коммунистический режим рассматривал лишь как способ навязать свои собственные идеологические убеждения. Выполнение этих задач, помимо учреждений культуры, занимавшихся пропагандистской деятельностью, было возложено и на музеи. Вмешательство коммунистов в деятельность музеев и акцентирование процесса советизации страны только отрицательно сказалось на истории румынского народа. Музейные выставки организовывались исключительно под строгим надзором и по рекомендации так называемых специалистов из румынской коммунистической партии. Музеи должны были способствовать социалистическому строительству и пропагандировать коммунистические идеи. Следовало показать, что обездоленные социальные слои восстали против буржуазии, а румынские коммунисты явились единственной и самой демократической силой, способной понять нужды простого человека. Учреждения культуры одно за другим превращались в инструменты распространения коммунистической идеологии и пропаганды, а музеи отличались тем, что здесь можно было манипулировать исторической информацией, искажая ее в соответствии со своими интересами и с аудиторией. Статья является обобщенным исследованием деятельности музеев Бузэу-Плоешть и других музеев страны в свете интересов румынского коммунистического режима по отношению к этим культурным учреждениям.

27.04.2023

Marinela Trandafir, Muzeul Judeţean Buzău, Aleea Castanilor, nr. 1, 120248 Buzău, România, https://orcid.org/0000-0002-1097-9078, e-mail: marinelatrandafir932@yahoo.com

COLECȚIA PROFESORULUI GHEORGHE RAȘCU DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI – SURSĂ IMPORTANTĂ PENTRU CERCETAREA ISTORIEI ÎNVĂȚĂMÂNTULUI DIN BASARABIA INTERBELICĂ[1]

Vera Serjant

Cuvinte-cheie: patrimoniu, colecţie, învăţământ, profesor, geografie.

Printre personalităţile de vază din Basarabia interbelică se remarcă Gheorghe Raşcu, excelent profesor de geografie, autor de manuale, iscusit investigator al ţinutului basarabean şi al întregii ţări, un bun publicist, cercetător şi om de cultură. O personalitate lăsată în anonimat de istoriografia sovietică şi pusă în valoare abia în perioada anilor ′90 ai secolului XX - începutul secolului al XXI-lea. Printre primii care au încercat să-i valorifice activitatea şi să-i contureze personalitatea de profesor a fost M. Pripa, cercetătoare la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei (Pripa 1994, 8), cea care a descris şi a predat în patrimoniul muzeului colecţia primită de la Paul Emil Raşcu. Activitatea profesorului Gheorghe Raşcu l-a preocupat şi pe preotul şi cercetătorul basarabean Paul Mihail (Mihail 1993, 312). Personalitatea lui Gheorghe Raşcu a constituit un subiect al cercetărilor cunoscutului filolog şi bibliolog, regretatul Ion Şpac. În lucrările sale, el face trimiteri şi la unele documente din colecţia muzeului nostru (Şpac 1998, 405-410), iar activitatea de publicist a lui Gheorghe Raşcu este evocată în articolul „Scriitori şi publicişti de la „Şcoala Basarabeană” (Şpac 1996, 19). Cele cinci sigilii din colecţia profesorului au fost studiate şi valorificate de cercetătoarea Adelaida Chiroşca (Chiroşca 2013, 137).

Din cele menţionate mai sus, observăm că colecţia profesorului Gh. Raşcu din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei a fost văzută, a fost cercetată, însă parţial, accentul fiind pus pe unele categorii de piese. Obiectivul cercetării noastre este de a pune în circuitul ştiinţific şi public întreaga colecţie. În acest scop, piesele au fost clasificate după domenii. În baza actelor de intrare în patrimoniu, cronologic, este alcătuită o listă a tuturor pieselor cu indicii muzeografici corespunzători domeniului, care va permite cercetătorilor interesaţi de istoria învăţământului interbelic să facă cunoştinţă cu toate materialele pe care le deţine muzeul despre această personalitate.

Înainte de a trece la analiza colecţiei în sine, ne oprim pe scurt la biografia profesorului. Gheorghe Raşcu s-a născut la 11 aprilie 1888, într-o familie de intelectuali din Iaşi „cu un puternic ascendent cultural” (Paraschiv 2022, 14). Studiile primare şi liceale le-a făcut la Iaşi. Tot la Iaşi a absolvit, în 1907, şi Conservatorul de muzică şi declamaţiune, clasa pian. Studiile muzicale obţinute, iscusinţa de a mânui pianul îl vor ajuta mai târziu să-şi întreţină existenţa în timpul studiilor la Universitate, după decesul tatălui. De altfel, dragostea faţă de muzică se va manifesta nu doar în a cânta la pian, dar şi în a scrie cronici muzicale în presa locală, ba chiar şi muzică. Bucăţile muzicale scrise de el, apreciate de melomani, erau difuzate la Radio Basarabia (Mihail 1993, 312). Studiile superioare le face la Universitatea din Bucureşti, Facultatea de litere şi filozofie, secţiile de geografie şi cosmografie. În 1914, a absolvit şi Seminarul Pedagogic, care activa pe lângă Universitate, o instituţie de formare practică şi teoretică a viitorilor profesori. În urma susţinerii cu brio a examenului de capacitate pentru profesorii secundari, urmând sfatul profesorului Ştefan Ciobanu, proaspăt căsătorit, vine în anul 1920 „intenţionat în Basarabia dezrobită”[2], unde activează la catedrele de geografie ale Seminarului Teologic şi Liceului Militar „Regele Ferdinand I” din Chişinău, unele dintre cele mai presti-

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare”.

[2] FA-10340-34.

1. Gheorghe Raşcu, profesor la Liceul Militar şi Seminarul Teologic din Chişinău, 1938.

gioase instituţii de învăţământ. Aici, în Basarabia, timp de două decenii, desfăşoară o vastă activitate şcolară şi extraşcolară, punându-şi toată energia şi munca în serviciul culturii româneşti. În 1940, este nevoit, împreună cu familia, să părăsească Chişinăul, Basarabia fiind ocupată de sovietici. Se înapoiază în oraşul natal Iaşi, unde îşi continuă activitatea de profesor – mai întâi la Şcoala Normală „Vasile Lupu", apoi la Liceul Internat „C. Negruzzi" (1941-1942) şi la Liceul Naţional (1944-1948). A murit în 1962, la vârsta de 74 de ani, fiind înmormântat în cimitirul „Eternitatea" din Iaşi.

Colecţia s-a constituit pe parcursul anilor 1991-1995, în urma donaţiilor făcute de Paul Emil Raşcu. Ea include circa 236 de piese/ bunuri materiale (Fond de bază (FB) – 117, Fond auxiliar (FA) – 119), cuprinzând diverse domenii. Paul Raşcu, fiul mai mic al profesorului, s-a născut în anul 1924, la Chişinău. În anul 1940, la vârsta de 15 ani, împreună cu familia, a venit la Iaşi. Aici îşi continuă studiile, absolvind Facultatea de electromecanică din cadrul Universităţii Politehnice „Gheorghe Asachi". După terminarea facultăţii, a plecat la Bucureşti, unde activează timp de 40 de ani ca cercetător şi inovator, făcându-se remarcat în cadrul Institutului de Fizică Atomică şi cel de Studii şi Proiectări Energetice. A fost profesor la Institutul Politehnic din Bucureşti şi la Institutul Astronomic al Academiei Române. S-a stins din viaţă la 5 septembrie 2011 la Bucureşti (Curteanu 2011, 290).

Cel mai numeros este domeniul *Documente,* care întruneşte 101 piese (FB – 44, FA – 57). Din acest domeniu evidenţiem: Procesele-verbale ale adunărilor Filialei/Secţiunii Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, funcţia de secretar al acestei organizaţii a deţinut-o mulţi ani la rând Gheorghe Raşcu; Raportul cu sugestii asupra învăţământului în liceele militare; Proiectul programei analitice a învăţământului geografic; „Memoriul" lui Gheorghe Raşcu şi „Amintirile" lui Paul Emil Raşcu; Actele de identitate; Documentele emise de organele de conducere ale învăţământului din România şi Basarabia, precum şi ale administraţiei instituţiilor, unde a fost angajat profesorul (certificate, scrisori, demersuri, înştiinţări); Jurnalul „Zece săptămâni sub ocupaţia sovietică a Basarabiei"; Scrisorile scrise pe cărţi poştale (şase la număr), adresate lui Paul Emil Raşcu, mărturii ale comunicării dintre fiu şi tată în ultimii ani de viaţă etc.

Dintre documente, cele mai numeroase (42 la număr) sunt procesele-verbale ale şedinţelor Filialei/Secţiunii Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, mai apoi ale Societăţii Geografilor din Basarabia, datate cu anii 1931-1940 şi autentificate prin ştampila Secţiunii şi semnăturile membrilor prezenţi. Conform informaţiei expuse chiar de Gh. Raşcu în articolul „Secţiunea geografică Chişinău", publicat în revista „Arhivele Basarabiei", nr. 4, 1929, Filiala Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie a fost „prima secţiune regională, înfiinţată în 1922, a cărei conducere i-a fost încredinţată generalului Scarlat Panaitescu". Este curioasă această informaţie, ori tot el, în continuarea acestui articol, menţionează că „un an mai târziu, la 21 iunie 1923, a avut loc o şedinţă pentru constituirea Secţiunii regionale de geografie Chişinău (Raşcu 1929, 100). Oricum, anul constituirii acestei secţiuni este considerat anul 1922, odată ce pe sigiliul[3] ei, pe centru, se regăseşte inscripţia, dispusă în două rânduri: „Sect. Chişinău /21 iunie 1922" (Chiroşca 2013, 136). Această ştampilă este aplicată pe toate procesele-verbale din colecţie, începând cu primul, datat cu 17 mai 1931[4], care mai conţine şi un antet cu inscripţia „Societatea Regală Română, Secţiunea Chişinău", şi termi-

[3] FB-22671-4.
[4] FB-22672-15.

nând cu ultimul, datat cu 12 aprilie 1940[5], pe care nu se mai regăseşte antetul[6]. Prezenţa ştampilei însă confirmă că Secţiunea, începând cu anul 1937, şi-a continuat activitatea, doar că deja ca Asociaţie a profesorilor de geografie[7] sau ca Societate geografică locală[8], rămânând în continuare filială a Societăţii Regale Române de Geografie. Iar în calitate de preşedinte, până în 1940, îl va avea pe profesorul Gheorghe Raşcu. Filiala, pe parcursul anilor, de la înfiinţare şi până în 1940, a activat încontinuu prin şedinţe. Cu regret, dar în colecţia de documente nu se găseşte niciun proces-verbal al şedinţelor anterioare, de până la 1931. Documentele ne permit o cercetare a activităţii acestei Secţiuni doar în limitele anilor 1931-1940.

Studiind procesele-verbale ale şedinţelor acestei Secţiuni, constatăm diversitatea de probleme discutate în cadrul şedinţelor ei. La ordinea de zi figurau subiecte ca: organizarea excursiilor în interiorul ţării şi în afara ei[9], alegerea delegaţilor la Congresele profesorilor de geografie[10], organizarea concursurilor elevilor la geografie de la liceele din oraş[11] etc. În cadrul şedinţelor, se ţineau şi conferinţe/lecţii pe diverse teme de către profesorii localnici şi din străinătate. Foarte activ, în acest context, era profesorul Gheorghe Raşcu, care venea cu prelegeri interesante, legate de subiecte geografice şi istorice, însoţite adeseori de materiale ilustrative, cu proiecţii şi diapozitive[12]. De fapt, profesorul ţinea astfel de prelegeri nu numai în Chişinău, dar şi în alte oraşe din Basarabia şi chiar din întreaga ţară. În anul şcolar 1936-1937, a întreprins o campanie culturală cuprinzând toate capitalele de judeţ ale Basarabiei. De exemplu, la 12 decembrie 1936 a ţinut două conferinţe geografice în sala liceului de fete „Domniţa Ileana" din Bălţi, la care au asistat elevi de la şase instituţii de învăţământ[13], iar la 1 februarie 1937 – două conferinţe la Cetatea Albă: una – în faţa elevilor din mai multe şcoli din oraş, care avea genericul „Pitorescul munţilor Carpaţi", şi alta – în sala Căminului Cultural pentru intelectualii şi elevii claselor a VIII-a, cu următoarele subiecte: „Porţile de fier şi cazanele" şi „Coasta de argint"[14]. Conferinţa era considerată una dintre cele mai eficace forme de activitate cognitivă şi educativă, de aceea era practicată de el la toate nivelurile – atât în faţa elevilor, intelectualilor, cât şi a muncitorilor.

O problemă deseori discutată la aceste şedinţe era şi cea cu privire la organizarea excursiilor – în ţară şi în străinătate – pentru elevi, la finele de an şcolar, şi pentru membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, dar şi pentru alţi intelectuali din oraş. Gheorghe Raşcu a avut în palmaresul lui circa 25 de excursii şcolare perfect reuşite: în Basarabia, în munţii Carpaţi, pe Dunăre şi la Mare, la care au participat elevii de la ambele şcoli unde activa, uneori atrăgând şi elevi de la alte instituţii de învăţământ din oraşul Chişinău[15]. Pentru el organizarea excursiilor şcolare însemna punerea în practică a cunoştinţelor obţinute de elevi, dezvoltarea sentimentului patriotic, în special în rândul elevilor din teritoriile alipite, cimentarea unităţii sufleteşti a neamului (Vieru-Işaev 2001, 109). Geografiei, în special geografiei patriei, îi revenea un loc aparte în opera de educaţie, fiind văzută de profesor ca un obiect de educaţie naţională, care îi face pe elevi să-şi iubească mai mult ţara.

Astfel, procesele-verbale ne oferă informaţii preţioase despre activitatea Societăţii Geografilor din Basarabia, care era în strânsă legătură cu realizarea programului de învăţământ la compartimentul geografie. Ele constituie o mărturie evidentă a rolului organizatoric al lui Gheorghe Raşcu nu numai în procesul de învăţământ, dar şi în viaţa social-culturală a Basarabiei.

Informaţii preţioase cu privire la desfăşurarea procesului de învăţământ în Basarabia interbelică şi propunerile de îmbunătăţire a lui aflăm dintr-un raport intitulat „Sugestii asupra învăţământului în liceele militare", elaborat de Gheorghe Raşcu în anul 1935[16]. Profesorul a venit cu un set de propuneri referitoare la predarea obiectelor în învăţământul secundar/ liceele militare. Toate obiectele sunt clasificate de el în felul următor: a) Educaţia morală-religie-filozofie; b) Limbi moderne şi clasice; c) Matematici şi fizico-chimice; d) Geografie-istorie-ştiinţe natu-

[5] FA-10340-52.
[6] FB-22672-33, 34, 35, 36, 37, 38.
[7] FB-22672-32.
[8] FA-10340-44.
[9] FB-22672-20, 21, 32, 34, 37, 53, 54, 55.
[10] FB-22672- 36, 41.
[11] FB-22672-48.
[12] FB-22672-39, 43, 44, 45, 46, 49.
[13] FA-10283-21.
[14] FA-10283-2.
[15] FA-10340-134.
[16] FA-10340-133.

rale-igienă, e) Dexterităţi[17]. Referitor la obiectele ce ţin de educaţia morală (religie, filozofie), Gheorghe Raşcu sublinia că predarea lor „îşi atinge scopul doar atunci când profesorul se leagă de incidentele vieţii şcolare de toate zilele, pentru a le analiza şi a le critica în faţa şcolii întregi, căutând a scoate din ele învăţături pentru viitor". Între geografie, istorie şi ştiinţe naturale, susţinea el, există o strânsă corelaţie, dar aceste discipline nu trebuie confundate, păstrându-le fiecăreia individualitatea ştiinţifică. El pleda pentru utilizarea metodei sintetice, evitând monotonia repetiţiei în predarea geografiei (admitea repetarea numai a compartimentului „România") în clasele superioare, care urmau să susţină bacalaureatul, „spre deosebire de istorie, unde cursul superior e o repetiţie a cursului inferior".

Un alt document din colecţie, care se referă la metodologia predării cursului de geografie pentru ciclurile primar şi secundar, se intitulează „Proiectul programei analitice a învăţământului geografic, elaborat de Secţiunea geografică Chişinău, sub preşedinţia generalului Scarlat Panaitescu"[18]. Subliniind rolul geografiei ca ştiinţă a orientării, proiectul prevedea ca studierea disciplinei să ducă la „dezvoltarea orientării individuale – în ciclul primar, a orientării sociale – în cel secundar şi a orientării ştiinţifice – în cel superior, universitar"[19].

Alte două documente din colecţie, care ne oferă informaţii valoroase despre viaţa şi activitatea profesorului, sunt: „Memoriul asupra activităţii şcolare şi extraşcolare, în Basarabia şi în ţară, a profesorului Gh. Raşcu din Chişinău (între anii 1920 şi 1940)", datat cu anul 1962[20], şi „Amintirile lui Paul Raşcu despre tatăl său", datat cu anul 1994[21].

În cele patru pagini dactilografiate la maşina de scris şi completate cu scris de mână la sfârşit, Gheorghe Raşcu dezvăluie succint activitatea sa „şcolară şi extraşcolară" în anii 1920-1940 din Basarabia. Iată cum o caracterizează el: „Acesta este un rezumat al activităţii mele şcolare şi extraşcolare pe tărâmul cultural, aici, în Basarabia, activitate care n-a fost imitată de niciun coleg al meu, din care nu mi-am făcut nicio reclamă, rămânând acelaşi profesor modest, fără decoraţii, căci am urmat doar vocea conştiinţei mele de cetăţean, fără ca să visez nici lauri de glorie, nici răsplată materială". Pe ultima pagină, scris cu pixul, profesorul lasă un „Adaos...", menţionând „că de la 1940 de când s-a refugiat în oraşul natal Iaşi, a ţinut o serie de conferinţe, la care a vorbit şi despre „provinciile despărţite silnic de ţara-mamă (Transilvania de Nord, Dobrogea şi Basarabia)".

Paul Emil Raşcu, în „Amintirile..." lui, dezvăluie mai amănunţit activitatea şi viaţa tatălui său, punând accent pe patru aspecte: „venirea şi stabilirea ca profesor la Chişinău", „viaţa în oraşul Chişinău în primii ani de după 1920", „activitatea ca profesor" şi „comportamentul social". Din acest document se conturează personalitatea unui pedagog de excepţie, care „cu multă atenţie şi conştiinciozitate se străduia ca obiectul predat să captiveze interesul elevilor, atât în cursul inferior, cât şi superior, adresându-i-se fiecăruia după puterea sa de înţelegere"[22]. Corect în aprecierea cunoştinţelor elevilor, „punea mai întâi nota cu caractere mici într-un colţ, iar nota definitivă – după ce vedea toate tezele". „La tezele răsplătite cu nota 9 sau 10, în cursul superior, avea obiceiul de a da elevului cadou, cărţi din biblioteca lui sau din lucrările proprii, ceea ce pentru tineri constituia o mare mândrie". Două pagini din cele opt, necomplete, ale acestui document sunt consacrate „comportamentului social" al tatălui. De aici aflăm că Gheorghe Raşcu a fost un om deosebit de sociabil, „găsea subiecte atrăgătoare de discuţie cu orice interlocutor, tânăr sau bătrân, sătean sau intelectual". El nu avea duşmani, deoarece „n-a fost înscris în niciun partid politic"[23]. Lucrul acesta, probabil, i-a favorizat întoarcerea la Iaşi, după câteva luni de ocupaţie sovietică, trecând peste calvarul verificărilor. Aceasta însă nu însemna că nu avea poziţia sa civică. El era „necruţător când avea ceva de criticat şi nu avea nicio rezervă, începând de la director sau general şi terminând cu funcţionarul mărunt".

Dintre documentele emise de organele de conducere ale învăţământului din România şi Basarabia, cât şi ale administraţiei instituţiilor unde a fost angajat profesorul menţionăm certifica-

[17] Obiecte de învăţământ (desen, muzică, caligrafie, gimnastică, gospodărie, lucru de mână).
[18] Scarlat Panaitescu (1867-1938) – militar, om de ştiinţă, membru al Academiei Române, fondatorul filialei din Basarabia a Societăţii Regale Române de Geografie.
[19] FA-10340-32.
[20] FA-10340-134.
[21] FA-10340-139.
[22] FA-10340-139, p. 5.
[23] FA-10340-139, p. 6.

tul, eliberat lui Gheorghe Raşcu de Direcţiunea Seminarului Teologic din Chişinău, prin care se atestă întreaga perioadă de activitate la această instituţie. Documentul a fost eliberat la 8 martie 1943, pentru a servi la completarea fişei de pensionare. Autentificat prin ştampila Seminarului şi semnăturile directorului S. Bejan şi a secretarului I. Radcenco, confirmă că, începând cu 1 septembrie 1920 şi până la 1 septembrie 1927, a activat ca profesor cu titlu provizoriu la fosta Şcoală spirituală din Chişinău, iar la Seminar – începând cu 1 septembrie 1927 până în 28 iunie 1940, fiind remunerat de la stat pentru anii respectivi[24]. Un alt document care confirmă deja numirea lui în calitate de profesor cu titlu definitiv la această şcoală este scrisoarea din 13 iunie 1924 a Direcţiunii Cultului Ortodox a Ministerului Cultelor şi Artelor din România[25].

Şcoala spirituală de Băieţi din Chişinău şi-a început activitatea în 1823, când Seminarul Teologic este reformat după un nou regulament. În Seminar au rămas clasele superioare, iar din cele inferioare autorităţile ecleziastice ţariste au format şcoala spirituală de băieţi. Ea funcţiona în baza mijloacelor financiare colectate de la preoţimea locală şi a celor furnizate de Sinodul de la Sankt Petersburg. Durata studiilor era de patru ani. Învăţau aici, preponderent, copiii de preoţi, care puteau să citească în limba rusă şi slavonă, să scrie în limba rusă, să cunoască rugăciunile şi predicile principale şi să ştie pe de rost primele două coloniţe ale tăbliţei înmulţirii (Onicov 2021, 127). Şcoala a activat ceva mai mult de un secol, până în anul 1927, dacă ţinem cont de informaţia din certificatul de pensionare al lui Gh. Raşcu.

În lista documentelor valoroase se înscrie şi jurnalul reconstituit[26] „Zece săptămâni sub ocupaţia sovietică a Basarabiei", scris de către Emil Raşcu la vârsta de 15 ani, la îndemnul tatălui. Zilnic, adolescentul Emil a notat impresiile proprii asupra evenimentelor ce-au derulat pe parcursul perioadei de 28 iunie - 5 septembrie 1940 în Chişinăul ocupat[27]. Jurnalul a fost publicat într-un tiraj restrâns, la Paris, în 1996, în Editura „Căpriana", sub îngrijirea lui Eugen Holban (Colesnic 2015, 286).

Urmează un alt domeniu, la fel de numeros ca primul, domeniul *Fotografie*. Capacitatea fotografiei de a înregistra anumite evenimente, chipuri ale unor personalităţi remarcabile, aspecte ale vieţii cotidiene etc. o transformă instantaneu în una dintre cele mai importante surse ale istoriei. În patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei sunt stocate mii de mărturii fotografice, care, pe lângă rolul de document, mai au şi calitatea de exponat/piesă muzeală. Colecţia profesorului Gheorghe Raşcu conţine 70 de astfel de piese (FB – 22, FA – 48). Majoritatea fac parte din categoria fotografiei de portret, dar sunt câteva şi din categoria celei documentare[28]. Ca o unitate sunt incluse şi cele două minialbume. Primul include 20 de fotografii, care sunt făcute, cel mai probabil, de Gheorghe Raşcu, căruia nu-i lipsea niciodată aparatul de fotografiat, când mergea în călătorie[29]. Imaginile din acest album îi reprezintă pe membrii familiei în timpul călătorilor, întreprinse pe teritoriul României. Celălalt minialbum include fotografii din timpul excursiei din Grecia, întreprinsă de membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale de Geografie şi alţi intelectuali din Chişinău, în anul 1933.

Unele fotografii (separate) au fost făcute de autori necunoscuţi şi amatori[30], altele sunt realizate în atelierele din oraşele Iaşi şi Bucureşti. De exemplu, Gheorghe Raşcu, la vârsta de un anişor, a fost imortalizat în atelierul lui „Swiatoniowski" din Iaşi, 1889[31]. Două imagini, datate cu anul 1911 şi realizate în atelierul „Foto Lux" din Bucureşti, îl reprezintă împreună cu colegii de facultate[32]. O fotografie de portret a studentului Facultăţii de litere şi filozofie Gheorghe Raşcu este realizată în 1911 în atelierul „Rembrandt" din Bucureşti[33]. În funcţie de momentele şi chipurile surprinse, imaginile pot fi clasificate astfel: Viaţa privată (copilăria, studenţia, familia); Gheorghe Raşcu – profesor la Seminarul Teologic şi la Liceul militar „Regele Ferdinand I" din Chişinău; În timpul excursiilor şi călătoriilor din ţară şi din afara ţării.

Gheorghe Raşcu a fost căsătorit cu Paula Niculescu. Nunta a avut loc chiar înainte de a veni în Basarabia[34]. În familia lor s-au născut trei copii:

[24] FB-22672-14.
[25] FB-22672-5.
[26] Jurnalul a fost reconstituit mai târziu, din cauza pierderii originalului în timpul repatrierii familiei la Iaşi.
[27] FA-10283-27.
[28] FA-10340-113 (1-4).
[29] FA-10340-123.
[30] Pe una din fotografii (FB-22672-93), în colţul drept de jos, este imprimată inscripţia „foto amator Haivas".
[31] FA-10340-74a.
[32] FB-22672-75, 76.
[33] FB-22672-78.
[34] FA-10340-137.

Gelu (1921), Olga (1923) şi Paul (1924). Un portret al lui Paul, de dimensiuni mici (6,5×5,5 cm), realizat în anul 1920, face parte din colecţia de fotografii[35]. Cuplul, împreună cu copiii, poate fi văzut şi în imaginile din minialbumul menţionat mai sus.

În una din poze este surprins împreună cu colegii, după examenul de capacitate[36]. Într-o serie de imagini sunt surprinse momente din activitatea lui în calitate de profesor, în special, de la Liceul militar „Regele Ferdinand I" din Chişinău. Remarcăm o fotografie, valoroasă pentru istoria acestei instituţii de învăţământ, cea pe care sunt reprezentaţi membrii colectivului didactic al liceului, datată cu anul 1930[37]. În alte două imagini îl regăsim pe profesor printre delegaţii Congresului liceelor militare, organizat în 1925 la Târgu Mureş[38], şi în rândul profesorilor de la liceele militare din Iaşi şi Chişinău, întruniţi în 1926 la Iaşi[39]. În timpul orelor de curs, înconjurat de elevii Liceului Militar, este surprins într-o altă imagine/copie[40]. Într-o singură fotografie este înfăţişat cu colegii de breaslă de la Seminarul Teologic, cea de la un banchet, datată cu anul 1939[41].

Referindu-ne la excursii, putem menţiona, cu siguranţă, că Gh. Raşcu a fost un excelent organizator de excursii, şcolare şi extraşcolare, organizate la sfârşit de an şcolar. Cu regret, dar în colecţia muzeului nu se păstrează nicio imagine din timpul excursiilor şcolare. În imaginile din colecţie sunt imortalizate momente din excursiile din ţară ale membrilor şi prietenilor de familie. Câteva imagini îl reprezintă pe Gheorghe Raşcu împreună cu soţia, cei trei copii şi doi prieteni la cetatea Enisala, judeţul Tulcea, în Dobrogea, 23 august 1928[42]. Multe poze au surprins momentele din timpul călătoriilor organizate de Societatea Regală Română de Geografie, Filiala Chişinău, şi de „Liga Navală", în ţară şi în afara ei, cum ar fi, de exemplu, excursiile din Grecia (1933)[43], cea din Palestina şi Egipt (1934)[44], de pe insula Şerpilor (1939)[45].

Profesorul Gheorghe Raşcu a ştiut să combine activitatea pedagogică cu cea publicistică şi ştiinţifică. Pe lângă măiestria lui oratorică, demonstrată nu o dată în cadrul lecţiilor, conferinţelor şi simpozioanelor, avea şi darul scrisului. El nu putea să nu-şi împărtăşească şi cu cititorul cunoştinţele, observările acumulate în deplasări, excursii, călătorii. Publică în presă articole, recenzii, cronici muzicale, conferinţe istorico-geografice (textul luărilor de cuvânt), editându-le mai apoi şi sub formă de broşuri. Cele mai impunătoare din lucrările sale scrise s-au dovedit a fi însă manualele de geografie. Făcând parte din Consiliul permanent al Ministerului Educaţiei pentru aprobarea manualelor de specialitate, el însuşi a fost autorul a 11 manuale de geografie pentru toate clasele secundare din România.

În colecţia de *Carte* a muzeului se păstrează două manuale, elaborate de profesorul Gheorghe Raşcu. Este vorba de manualul „Geografia economică a Globului", pentru clasa a VI-a, editat în 1923 la Bucureşti[46], şi manualul „Geografia fizică", pentru clasa a IV-a secundară, ediţia a II-a, Bucureşti, 1929-1930[47]. Problema elaborării şi editării materialelor didactice îl frământa pe profesor chiar din primii ani de activitate pedagogică, iar una din pricini ar fi lipsa manualelor din şcolile basarabene. Manualele lui se caracterizează prin expunerea laconică a informaţiilor, însoţită de un bogat material ilustrativ, adică „erau extrem de sintetice, cu schiţe, scheme şi hărţi"[48]. Prin elaborarea celor 11 manuale, profesorul a adus contribuţii considerabile la dezvoltarea învăţământului geografic din perioada interbelică. Reeditarea de mai multe ori a unora din ele constituie un argument în plus privind rolul şi importanţa acestora în realizarea programelor şcolare, mai cu seamă, în procesul de studiere a geografiei.

Domeniului *Carte* îi sunt atribuite şi cele 14 titluri de broşuri din colecţia profesorului (vezi lista pieselor), unele din ele având câteva exemplare. Printre ele: „Stoienești - Muscel cu valea superioară a Dâmboviţei" (Chişinău 1931), „Băile Brădet-Argeş" (Chişinău 1934), „Pelerinaj la Sfântul Mormânt" (Iaşi 1935), „Dunărea basarabeană" (Chişinău 1938), „Insula Şerpilor" (Chişinău 1939), „Originea popoarelor latine" (Chişinău

[35] FA-10340-84.
[36] FA-10340-89.
[37] FB-22672-127.
[38] FB-22672-125.
[39] FB-22672-126.
[40] FA-10283-31.
[41] FB-22672-129.
[42] FB-22672-91, 92, 93.
[43] FB-22672-97; FA-10340-98, 99, 100, 101.
[44] FB-22672-102; FA-10340-103, 104, 105, 106, 107, 108, 109.
[45] FB-22672-111, 112; FA-10340-113, 114, 115, 116, 117, 118.
[46] FB-22512-5.
[47] FB-22512-1.
[48] FA-10340-139.

1939), „Fauna africană" (Chișinău 1939), „Cetățile de pe Nistru" (Chișinău 1940), „Caracterele morfologice ale Carpaților" (Chișinău 1940) etc. Pe lângă edițiile aparte, multe lucrări au fost publicate și sub formă de articole, studii în presă, îndeosebi în revistele locale „Școala basarabeană", „Luminătorul", „Viața Basarabiei", „Arhivele Basarabiei" ș.a., dar și în revista „România pitorească", care apărea la București (Paraschiv 2022, 15). De exemplu, „Dunărea basarabeană"[49] apare mai întâi în revista „Viața Basarabiei", nr. 1-2, 1938 (Șpac 2002, 183), iar spre finele anului apare și în ediție aparte. Primele două broșuri[50], menționate mai sus fac parte din seria „Stațiuni balneo-climaterice ignorate". Editate din resursele proprii ale profesorului, doar 11 numere au văzut lumina tiparului. Pe lângă faptul că aceste broșuri conțineau o bogată informație științifică, ele constituiau o „călăuză practică" în cunoașterea celor mai frumoase și mai favorabile pentru sănătatea oamenilor locuri ale țării. În baza acestor lucrări Gheorghe Rașcu a fost ales, în 1932, membru corespondent al Societății Române de Balneologie.

Gheorghe Rașcu a fost un adept înflăcărat al călătoriilor și nu rata nicio ocazie, în acest sens. Se întorcea de fiecare dată din aceste peregrinări cu noi impresii, noi informații, care erau înșirate pe hârtie, luând ființă „notele de călătorie", publicate adeseori și în formă de broșură. Editată la tipografia lui Alexandru Țerek din Iași, broșura „Pelerinaj la Sfântul Mormânt"[51] conține o descriere a celui mai sacru loc de pe globul pământesc, făcută sub impresiile pelerinului Gheorghe Rașcu. O altă lucrare, scrisă sub impresiile celor văzute[52], este „Insula Șerpilor" – „stânca misterioasă, bătută de valuri, din mijlocul celei mai temute mări din Europa", „o rămășiță din pământul arhaic al Dobrogei, pe care nimenea n-o vizita, de care nimenea nu se interesa și care nu figura măcar pe o carte poștală ilustrată" (Rașcu 1939, 3). Editată în atelierele grafice ale lui Emil Grabovschi din Chișinău, broșura conține informații prețioase și câteva fotografii. Aici găsim un mic istoric al insulei, începând cu perioada greco-romană și terminând cu perioada interbelică, o descriere a aspectului geografic al insulei. Pe parcursul timpului, insula a fost extrem de disputată, aparținând și de România. În prezent, este controlată de Ucraina. O istorie interesantă s-a întâmplat cu ea recent, în timpul invaziei Rusiei în Ucraina de la 24 februarie 2022, când a fost cucerită de ruși, recucerită mai apoi de ucraineni. Multe lucrări/broșuri sunt consacrate descrierilor geografice ale locurilor pitorești din țară și de peste hotare, ale monumentelor istorice, ale ctitoriilor domnești. În afară de subiectele geografice, publicistul a mai supus discuțiilor și alte subiecte: cele legate de originea popoarelor latine[53], de istoria cetăților de pe Nistru[54], de civilizație și cultură[55] etc.

Din domeniul *Știință și Tehnică* fac parte cele 29 de diapozitive cu vederi din satul Brădet, județul Argeș, ale Mănăstirilor din nordul Moldovei, ale unor locuri glaciare din munții Carpați, ale Podului Traian și ale munților Carpați. Materialul ilustrativ era utilizat de profesor atât în timpul lecțiilor practice, cât și al celor citite la congresele profesorilor de geografie și conferințele istorico-geografice.

Domeniul *Periodice* include cinci piese, făcând parte din Fondul auxiliar, și cuprinde extrase ale articolelor din presă și din buletinele Societății Regale Române de Geografie și Societății, „Mormântul Domnului".

Domeniul *Numismatică* este reprezentat prin cinci sigilii. O valoare documentară deosebită o au matricele sigilare cu monograma și semnătura facsimil a profesorului G. Rașcu și sigiliul Societății Regale Române de Geografie, Secțiunea Chișinău, fondată în 1922.

Din domeniul *Artă plastică* face parte un singur desen, intitulat „De la Dunăre la Nil", realizat de Gh. Rașcu sub „impresiile de călătorie cu studii științifice asupra Turciei, Greciei și Palestinei" din aprilie - mai 1913.

Un singur obiect cu valoare memorială, atribuit domeniului *Istorie,* face parte din această colecție – tocul cu peniță, datat cu prima jumătate a secolului al XX-lea.

Iată, în linii generale, ce reprezintă colecția excelentului profesor. Pentru cunoașterea mai detaliată, propunem, în continuare, lista tuturor pieselor.

[49] FB-22512-7.
[50] FB-22512-2, 3.
[51] FB-22512-4.
[52] A vizitat de mai multe ori această insulă, ultima dată a fost în 1939.
[53] FB-22512-9.
[54] FB-22512-15.
[55] FB-22512-14.

Lista pieselor ce se păstrează în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei:

Actul nr. 1324 din 10 septembrie 1991

– Diplomă/ copie de membru activ al Societăţii Regale Române de Geografie, acordată profesorului Gheorghe Raşcu, Bucureşti, 1916. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere de mână, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-9488-1.
– Decret/copie, emis de Regele Ferdinand I cu privire la decernarea Ordinului Coroana României în gradul de cavaler lui Gheorghe Raşcu, profesor la Liceul militar „Regele Ferdinand I" din Chişinău, 13 noiembrie, 1924. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-9488-2.
– Diplomă/copie de închinător la Sfântul Mormânt, acordată de Patriarhul Sfintei Cetăţi a Ierusalimului şi a toată Palestina profesorului Gheorghe Raşcu, 11 aprilie 1934. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, L – 36 cm, LA – 28 cm. FA-9488-3.
– Dovadă de primire a 100 de cărţi de geografie şi literatură în limba franceză de către Biblioteca Institutului ştiinţific moldovenesc din Tiraspol din partea profesorului Gheorghe Raşcu, Tiraspol, august 1940. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-9488-4.
– Extrasul articolului „Aspecte şi impresii din regiunea pitorească a lacurilor basarabene", cu pasaje dintr-o lucrare a lui Gheorghe Raşcu. Hârtie, imprimare, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-9488-5.
– Extrasul articolului „Turismul în Basarabia", semnat de Gheorghe Raşcu şi publicat în revista „Şcoala basarabeană", nr. 2, 1938. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, L – 57 cm; LA – 14,5 cm. FA-9488-6.

Actul nr. 20 din 4 ianuarie 1994, col. 4

– Manual: Gh. M. Raşcu, Geografia fizică pentru clasa a IV-a secundară, ediţia a II-a, Bucureşti, 1929-1930. Hârtie, imprimare, L – 20,3 cm, LA – 13,3 cm, 188 pag. FB-22512-1.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Stoienești – Muscel, cu valea superioară a Dâmboviţei, Chişinău, 1931. Hârtie, imprimare, L – 20 cm, LA – 14 cm, 35 pag. FB-22512-2.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Băile Brădet-Argeş (Valea Vâlsanului), Chişinău, 1934. Hârtie, imprimare, L – 20 cm, LA – 14 cm, 32 pag. FB-22512-3.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Pelerinaj la Sfântul Mormânt, Iaşi, 1935. Hârtie, imprimare, L – 16,5 cm, LA – 12 cm, 8 pag. FB-22512-4.
– Manual: Gh. M. Raşcu, Geografia economică a Globului pentru clasa a VI-a, Bucureşti, 1923. Hârtie, imprimare, L – 20 cm; LA – 13 cm. FB-22512-5.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Insula Şerpilor, Chişinău, 1939. Hârtie, imprimare, L – 15,5 cm, LA – 11,5 cm, 16 pag. FB-22512-6 a, FA-10283-6 b, c.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Dunărea basarabeană (conferinţă geografică), Chişinău, 1938. Hârtie, imprimare, L – 23 cm; LA – 16 cm, 121 pag. FB-22512-7.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Palestina modernă (conferinţa geografică), Chişinău, 1938. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 16 cm, 12 pag. FB-22512-8.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Originea popoarelor latine, Chişinău, 1939. Hârtie, imprimare, L – 19 cm, LA – 13,5 cm, 15 pag. FB-22512-9 a, FA-10283- 9 b, c.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Mănăstirile din judeţul Neamţ, Chişinău, 1939. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 16 cm, 16 pag. FB-22512-10.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Ţara Haţegului, Chişinău, 1939. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 15,5 cm, 11 pag. FB-22512-11.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Fauna africană, Chişinău, 1939. Hârtie, imprimare, L – 23 cm; LA – 16 cm, 8 pag. FB-22512-12.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Cataclismele fizice şi sociale, Chişinău, 1940. Hârtie, imprimare, L – 15,5 cm, LA – 11 cm, 16 pag. FB-22512-13a, FA-10283-13 b, c.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Civilizaţie şi cultură, Chişinău, 1940. Hârtie, imprimare, L – 15,5 cm, LA – 11,5 cm, 12 pag. FB-22512-14 a, FA-10283-14 b.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Cetăţile de pe Nistru, Chişinău, 1940. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 16 cm, 11 pag. FB-22512-15.
– Broşură: Gh. M. Raşcu, Caracterele morfologice ale Carpaţilor, Chişinău, 1940. Hârtie, imprimare, L – 23 cm, LA – 15 cm, 12 pag. FB-22512-16 a, FA-10283-16 b.

– Decret/copie, emis de Regele Ferdinand I cu privire la decernarea Ordinului Coroana României în gradul de cavaler lui Gheorghe Raşcu, profesor la Liceul militar „Regele Ferdinand I" din Chişinău, 13 noiembrie, 1924. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-17[56].
– Invitaţie/copie, adresată profesorului Gh. Raşcu de a ţine o conferinţă pe tema: „Apele vecine din toate punctele de vedere " la serbarea „Ziua apelor", organizată de Filiala Chişinău a Ligii Navale Române pe 30 iunie, Chişinău, 24 iunie 1924 sau 1934? Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-18.
– Dovadă de primire a 100 de cărţi de geografie şi literatură în limba franceză de către Biblioteca Institutului ştiinţific moldovenesc din Tiraspol din partea profesorului Gheorghe Raşcu, Tiraspol, august 1940. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 29,5 cm; LA – 21 cm. FA-10283-19[57].
– Proces-verbal/copie, prin care se adevereşte că profesorul Gh. Raşcu a ţinut la 1 februarie 1937 două conferinţe/ lecţii la Cetatea Albă în faţa elevilor din mai multe şcoli şi intelectualilor din oraş, Basarabia, 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29, 5 cm, LA – 21 cm. FA-10283- 20.
– Proces-verbal nr. 144 /copie, prin care se adevereşte că profesorul Gh. Raşcu a ţinut, în data de 12 decembrie 1936, două conferinţe geografice în sala liceului de fete „Domniţa Ileana" din Bălţi, 1936. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-21.
– Proces-verbal/copie, prin care se constată că profesorul Gh. Raşcu a ţinut o conferinţă/lecţie în sala de festivităţi a liceului de fete „Principesa Ileana" din Tighina, 17 octombrie 1936. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29, 5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-22.
– Scrisoare/copie cu mesaj de mulţumire, adresată profesorului Gh. Raşcu din partea direcţiei Liceului de fete „Principesa Ileana" din Tighina pentru conferinţa ştiinţifică, ţinută în data de 17 octombrie 1936, 21.10.1936. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-23.
– Înştiinţare/copie, adresată profesorului Gh. Raşcu din partea direcţiei Liceului de fete „Domniţa Ileana" din Bălţi cu privire la concursul pe care-l pot acorda în organizarea unei conferinţe pe 12 decembrie 1936. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-24.
– Scrisoare/copie adresată profesorului Gh. Raşcu din partea direcţiei Căminului Cultural Judeţean din Cetatea Albă, prin care se înştiinţează că s-a fixat data conferinţei propuse de dumnealui pentru 27 martie 1937, pe tema: „O plimbare prin Dobrogea veche", 20 martie 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-25.
– Invitaţie/copie, adresată profesorului Gh. Raşcu din partea direcţiei Universităţii Populare din Chişinău de a participa la Consiliul profesoral, convocat pentru 5 ianuarie 1937. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10283-26.
– Jurnal/copie: Paul Emil Raşcu „Zece săptămâni sub ocupaţia sovietică a Basarabiei 28.06. - 05.09.1940" (reconstituire). Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm, 25 pag. FA-10283-27.
– Textul cuvântării inginerului Paul Emil Raşcu la Conferinţa de comemorare a profesorului Dumitru Ion Mangeron, Bucureşti, 1993. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm, 8 pag. FA-10283-28.
– Fotografie de portret: Gh. Raşcu, profesor la Liceul Militar şi Seminarul Teologic din Chişinău, 1938. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 12,5 cm, LA – 8 cm. FA-10283-29.
– Fotografie de portret: Gh. Raşcu şi Gh. Druţu pe strada Alexandru cel Bun din Chişinău, 15 februarie 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13 cm, LA – 8 cm. FB -22512-30.
– Fotografie de portret: Profesorul Gh. Raşcu în timpul lecţiei, în faţa elevilor de la Liceul Militar din Chişinău, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 8,5 cm. FA-10283-31.
– Fotografie de portret: Profesorul Dumitru Mangeron, român cu renume mondial, originar din Basarabia, Bucureşti, 1990. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 24 cm, LA – 18 cm. FA-10283-32.

[56] O copie a acestui document a mai intrat în patrimoniu, în anul 1991, sub numărul de inventar FA-9488-2.
[57] O copie a acestui document a mai intrat în patrimoniu, în anul 1991 sub numărul de inventar FA-9488-4.

Actul nr. 98 din 25 mai 1994

– Sigiliu: Monograma lui Gh. M. Raşcu, România, Basarabia, perioada interbelică. Matrice sigilară de formă dreptunghiulară, mâner piriform, metal, lemn, gravare în excizie, 19×26×70×4 mm. FB-22671-2.
– Sigiliu: Monograma lui Gh. M. Raşcu, România, Basarabia, perioada interbelică. Matrice sigilară ovală, metal, lemn, gravare în excizie, 18×25 mm. FB-22671-3.
– Sigiliul Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea Chişinău, 1922. Matrice sigilară rotundă, bronz, lemn, D – 37 mm. FB-22671-4.
– Sigiliu: Semnătura facsimil a profesorului Gh. M. Raşcu, România, Basarabia, perioada interbelică. Matrice sigilară de formă pătrată, metal, lemn, gravare în excizie, 24×28 mm, 25×29 mm. FB-22671-5.
– Sigiliu: Semnătura facsimil a profesorului Gh. M. Raşcu, România, Basarabia, perioada interbelică. Matrice sigilară de formă dreptunghiulară, metal, lemn, gravare în excizie, 24×28 mm. FB-22671-6.
– Toc cu peniţă, care a aparţinut profesorului Gheorghe Raşcu, prima jumătate a secolului al XX-lea. Lemn, metal, L – 17 cm. FA-10337.

Actul nr. 100, col. 48, 1994

– Înştiinţare adresată Direcţiunii Şcolii spirituale din partea Ministerului Instrucţiunilor şi Cultelor, a Secretarului General al învăţământului din Basarabia cu privire la numirea în funcţie a lui Gheorghe Raşcu la catedra de Geografie a Şcolii spirituale din Chişinău, România, Basarabia, 25.09.1920. Hârtie, cerneală albastră şi neagră, dactilografiere, L – 21 cm, LA – 17 cm. FB-22672-1.
– Înştiinţare adresată lui Gheorghe Raşcu, profesor la Seminarul Teologic din Chişinău din partea Ministerului Instrucţiunilor şi Cultelor, a Secretarului General al învăţământului din Basarabia cu privire la numirea lui în funcţia de profesor pentru specialitatea Istorie-Geografie la Şcoala spirituală din Chişinău, 16.09.1920. Hârtie, cerneală albastră şi neagră, dactilografiere, LA – 21 cm, LA – 16,5 cm. FB-22672-2.
– Înştiinţare/copie adresată Direcţiei Şcolii spirituale din partea Ministerului Instrucţiunilor şi Cultelor, a Secretarului General al învăţământului din Basarabia cu privire la numirea în funcţie a lui Gheorghe Raşcu la catedra de Geografie a Şcolii spirituale din Chişinău, 25.09.1920. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 21 cm, LA – 16,5 cm. FA-10340-3.
– Înştiinţare adresată lui Gheorghe Raşcu din partea Ministerului de Război, Direcţia Şcoli Militare cu privire la numirea lui în funcţia de maestru de piano la Liceul Militar din Chişinău, 25.10.1922. Hârtie, cerneală violetă, neagră, imprimare, dactilografiere, scriere manuală, L – 21 cm, LA – 16,5 cm. FB-22672-4.
– Înştiinţare din partea Ministerului Cultelor şi Artelor prin care Gheorghe Raşcu este anunţat despre Decretul Regal nr. 1713 din 13 mai 1924 cu privire la numirea lui în funcţia de profesor de geografie la Şcoala spirituală din Chişinău, Bucureşti, 13.06.1924. Hârtie, cerneală neagră, albastră, imprimare, dactilografiere, L – 21 cm, LA – 16,5 cm. FB-22672-5.
– Lista actelor prezentate de Gheorghe Raşcu Direcţiei Seminarului Teologic din Chişinău, 13.12.1927. Hârtie, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB- 22672-6.
– Demers prin care Gheorghe Raşcu se adresează Comandantului Liceului militar „Regele Ferdinand I” din Chişinău cu rugămintea de a fi primit la liceu cu titlul vechi de profesor, pe care-l deţinea deja din activitatea sa din domeniul învăţământului secundar din Basarabia, 22.02.1928. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-7.
– Certificat eliberat de Comandantul Liceului militar „Regele Ferdinand I” din Chişinău, prin care se certifică că Gheorghe Raşcu pentru cele 12 ore de curs primeşte un salariu de 3.198 lei. 12.01.1928. Hârtie, scriere manuală, L – 21 cm, LA – 17 cm. FB-22672-8.
– Scrisoare adresată lui Gheorghe Raşcu din partea Comandantului Liceului militar „Regele Ferdinand I”, prin care este anunţat că, conform ordinului nr. 3295 din 7 iunie 1928, este numit profesor cu titlu definitiv la catedra Liceului Militar, 11.06.1928. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 21 cm, LA – 17 cm. FB-22672-9.
– Demers/copie, adresat Şefului Inspectoratului Şcolar din oraşul Chişinău cu rugămintea de a-i acorda profesorului Gheorghe Raşcu al III-lea termen de gradaţie pentru vechime, 03.10.1935. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 22, 5 cm, LA – 17 cm. FA-10340-10.

– Demers adresat directorului Seminarului Teologic din partea Ministerului Educaţiunii Naţionale, Direcţiunii învăţământului secundar cu rugămintea de a completa un formular pe numele profesorului Gheorghe Raşcu după actele originale, Chişinău, 02.12.1938. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-11.
– Certificat acordat Ministrului Educaţiei Naţionale, Direcţiei învăţământului secundar din partea directorului Seminarului Teologic cu privire la formularul-Statutul personal de serviciu al profesorului cu titlu definitiv, Gheorghe Raşcu, 07.11.1938. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-12.
– Demers, adresat Cucernicului părinte, directorului Seminarului Teologic din partea profesorului Gheorghe Raşcu cu rugămintea de a interveni pe lângă Ministerul Educaţiei Naţionale ca de la 1 septembrie 1940 să i se acorde degrevarea reglementară de 12 ore de curs săptămânal, 18.06.1940. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-13.
– Certificat eliberat lui Gheorghe Raşcu de Direcţia Seminarului Teologic din Chişinău, prin care se certifică că a activat ca profesor cu titlu provizoriu de la 1 septembrie 1920 - 1 septembrie 1927 la fosta Şcoală spirituală din Chişinău, iar la Seminar – începând cu 1 septembrie 1927 - 28 iunie 1940, 08.03.1943. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, dactilografiere, L – 30 cm, LA – 21 cm. FB-22672-14.
– Proces-verbal nr. 1 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău cu privire la organizarea concursului la geografie între elevii liceelor din Chişinău, 17 mai 1931. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-15.
– Proces-verbal nr. 3 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/ filiala Chişinău, la care s-au dat recomandări cu privire la organizarea unei expediţii de cercetări arheologice din Basarabia, 1935. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-16.
– Proces-verbal nr. 4 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, la care s-a discutat subiectul cu privire la organizarea unei excursii la Constantinopol (Istanbul), 1935. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-17.
– Proces-verbal nr. 2 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, la care s-a discutat despre Festivalul cultural, organizat de Secţiunea de Geografie în ziua de 24 mai în sala de cinema *Colosseum,* 1931. Hârtie, cerneală, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-18.
– Proces-verbal nr. 5 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău din 25 martie, la care s-a discutat subiectul cu privire la organizarea excursiei la Constantinopol (Istanbul), 1935. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-19.
– Proces-verbal nr. 6 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/ filiala Chişinău din 9 aprilie 1932, la care s-au confirmat definitiv listele celor care vor pleca în excursie la Istanbul, stabilind şi cheltuielile pentru călătorie. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere de mână, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-20.
– Proces-verbal nr. 7 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/ filiala Chişinău, unde s-a ascultat un raport asupra excursiei de la Istanbul din perioada 20-28 aprilie 1932. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-21.
– Proces-verbal nr. 8 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 21 noiembrie 1932. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-22.
– Proces-verbal nr. 9 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie din 22 ianuarie 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală; L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-23.
– Proces-verbal nr. 10 al şedinţei Secţiunii/ filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, 19 februarie 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-24.
– Proces-verbal nr. 12 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie din 12 mai 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere de mână, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-25.

– Proces-verbal nr. 13 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, 2 august 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-26.
– Proces-verbal nr. 16 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, la care s-a discutat organizarea excursiei în Grecia, 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-27.
– Proces-verbal nr. 17 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, la care Gheorghe Raşcu a prezentat un raport cu privire la excursia de la Atena. 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-28.
– Proces-verbal nr. 20 din 26 noiembrie 1933 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, la care Gheorghe Raşcu a citit recenzii la lucrările apărute la compartimentul Geografie. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-29.
– Proces-verbal nr. 21 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, la care s-a discutat subiectul organizării unei excursii în Italia, 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-30.
– Proces-verbal nr. 22 al şedinţei Secţiunii/ filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, 26 noiembrie 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-31.
– Proces-verbal nr. 1 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 19 aprilie 1937, care a avut loc sub preşedinţia lui Gh. Raşcu. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-32.
– Proces-verbal nr. 2 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 12 mai 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-33.
– Proces-verbal nr. 3 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 17 mai 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-34.
– Proces-verbal nr. 4 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 23 mai 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20, 5 cm. FB-22672-35.
– Proces-verbal nr. 5 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 7 iunie 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34, LA – 29, 5 cm. FB-22672-36.
– Proces-verbal nr. 6 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 14 iunie 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FB-22672-37.
– Proces-verbal nr. 7 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 6 octombrie 1937. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm; LA – 20,5 cm. FB-22672-38.
– Proces-verbal nr. 8 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 12-13 decembrie 1937. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FB-22672-39.
– Proces-verbal nr. 9 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 4 aprilie 1938. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FB-22672-40.
– Proces-verbal nr. 10 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 23 mai 1938. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FB-22672-41.
– Proces-verbal nr. 11 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/ filiala Chişinău, 14 noiembrie 1938. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20, 5 cm. FB-22672-42.
– Proces-verbal nr. 12 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 12 decembrie 1938. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20, 5 cm. FB-22672-43.
– Proces-verbal nr. 13 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 16 ianuarie 1939. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FA-10340-44.
– Proces-verbal nr. 14 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 27 ianuarie 1939. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FA-10340-45.
– Proces-verbal nr. 15 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 13 februarie 1939. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FB-22672- 46.

– Proces-verbal nr. 16 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea/filiala Chişinău, 3 martie 1939. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FA-10340-47.
– Proces-verbal nr. 17 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea /filiala Chişinău, 24 aprilie 1939. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 20,5 cm. FB-22672-48.
– Proces-verbal nr. 19 al şedinţei Cercului profesorilor de geografie[58], 20 noiembrie 1939. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-49.
– Procesul-verbal nr. 20 al şedinţei Societăţii profesorilor de geografie, 1 februarie 1940. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-50.
– Proces-verbal nr. 21 al şedinţei Societăţii profesorilor de geografie, 18 martie 1940. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-51.
– Proces-verbal nr. 23 al Societăţii profesorilor de geografie, 12 aprilie 1940. Hârtie, cerneală violetă, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-52.
– Proces-verbal nr. 30 al şedinţei Secţiunii/filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, la care s-a raportat despre a treia şi ultima excursie de studii în Orient, pentru vizitarea Egiptului de jos şi a Palestinei, 31 martie - 18 aprilie 1934. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-53.
– Scrisoare/copie adresată Ministrului Instrucţiei publice din partea Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române, în care se cere un aviz favorabil pentru grupul de 30 de persoane, membri ai Societăţii, pe baza căruia să obţină de la Ministerul de Interne aprobarea de ieşire din ţară cu paşaport colectiv, pentru realizarea excursiunii de studii în Egipt din aprilie 1934. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm. FA-10340-54.
– Scrisoare/copie adresată Turismului Român, Societăţii Academice de Turism din partea Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române, prin care se cere permisiunea de a se asocia la grupul care urmează a pleca în excursie în Egipt şi Palestina, 1934. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-55.
– Scrisoare/copie adresată Guvernatorului Băncii Naţionale din partea Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române, în care se cere acordarea sprijinului la schimbul sumei de patru mii de lei pentru fiecare participant la excursia în Egipt şi Palestina, 1934. Hârtie, cerneală violetă, dactilografiere, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-10340-56.
– Scrisoare adresată Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române din partea Turismului Român, Societăţii Academice de Turism, cu răspunsul dat referitor la aderarea grupului din Basarabia la excursia ce urma să fie întreprinsă în Egipt şi Palestina (aprilie 1934). Bucureşti, 3 martie 1934. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, dactilografiere, L – 27 cm, LA – 21 cm. FB-22672-57.
– Scrisoare adresată profesorului Gheorghe Raşcu din partea Institutului Cultural Italian din România, filiala Chişinău, cu mesaj de mulţumire pentru participarea la ciclul conferinţelor italo-române a acestui Institut. Chişinău, 15.04.1940. Hârtie, cerneală neagră şi violetă, imprimare, dactilografiere, L – 28,5 cm, LA – 22,5 cm. FB-22672-58.
– Scrisoare adresată profesorului Gheorghe Raşcu din partea Institutului Cultural Italian, filiala Galaţi, cu mesaj de mulţumire pentru participare la ciclul conferinţelor italo-române, în special pentru comunicarea „Originea popoarelor latine”. Galaţi, 28.10.1940. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, dactilografiere, L – 28,5 cm, LA – 22,5 cm. FB-22672-59.
– Recomandaţie acordată lui Petraşcu Leonid, secretarul „Obştii Tineretului Moldovenesc” din partea Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române, în scopul acordării sprijinului necesar pentru realizarea călătoriei de cercetare în jurul ţării. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 33 cm, LA – 20,5 cm. FB-22672-60.
– Lista participanţilor la excursia organizată de „Liga Navală” la insula Şerpilor, 21.06.1939. Hârtie, cerneală neagră, albastră, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FA-22672-61.
– Aviz despre componenţa Comisiei pentru concursul la geografie, organizat de „Liga Navală”, filiala Chişinău. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 21 cm, LA – 17 cm. FB-22672-62.

[58] Asociaţie, cerc al profesorilor de geografie, societatea profesorilor de geografie sau societatea geografică locală, aşa o mai numesc cei ce întocmeau aceste procese verbale, care, de fapt, era aceeaşi Secţiune/filială din Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, numită din 1937 şi Societatea geografilor din Basarabia.

– Lista elevilor premianţi la concursul de geografie, clasele a IV-a şi a VIII-a, organizat de „Liga Navală” a României, filiala Chişinău, 13.05.1939. Hârtie, cerneală albastră, scriere manuală, L – 34 cm, LA – 21 cm. FB-22672-63.
– Programul excursiei membrilor Societăţii de Geografie, Filiala Chişinău, în Atena (7-23 aprilie 1933). Hârtie, cerneală neagră; imprimare, L – 21,5 cm, LA – 18,5 cm. FB-22672-64.
– Programul-itinerar al călătoriei Istanbul – Atena – Egipt – Palestina, organizată de Turismul Român, Societatea Academică de Turism din Bucureşti între 1 şi 17 aprilie 1934. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, L – 24 cm, LA – 16 cm. FB-22672-65.
– Programul excursiei în oraşul Tulcea din 23 iunie 1939, organizată de „Liga Navală”, filiala Chişinău. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 21 cm, LA – 17 cm. FA-10340-66.
– Programul Congresului profesorilor de geografie din Bazargic, România, 27-30 mai 1939. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, L – 21 cm, LA – 17 cm. FA10340-67.
– Extras din buletinul Societăţii „Mormântul Domnului”, 1937. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, L – 23,5 cm, LA – 16 cm. FA-10340-68.
– Desen „De la Dunăre la Nil”, executat de Gheorghe Raşcu, în urma impresiilor obţinute în timpul călătoriei în Turcia, Grecia, Egipt şi Palestina (aprilie - mai 1913). Hârtie, creion simplu şi color, L – 16 cm, LA – 14 cm. FB-22672-69.
– Memorii /notiţe făcute de Gheorghe Raşcu în timpul călătoriei din Egipt (1913). Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 17 cm, LA – 11 cm, 5 file. FA-10340-70.
– Extras din Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie, 1933. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, L – 23,5 cm, LA – 16 cm. FA-10340-71, 72.
– Paşaport pentru călătorii în străinătate, eliberat profesorului Gheorghe Raşcu, 1934. Hârtie, dermatină, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 16,5 cm, LA – 10 cm. FB-22672-73.
– Carnet de refugiat, eliberat lui Gheorghe Raşcu de Prefectura Judeţului Iaşi, 07.03.1941. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, scriere manuală, L – 16 cm, LA – 11 cm. FB-22672-74.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu la vârsta de un anişor, atelierul lui Swiatoniowski din Iaşi, 1889. Hârtie fotografică, carton, alb-negru, L – 9 cm, LA – 6 cm. FA-10340-74a.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu cu un coleg, în timpul repetiţiei, Institutul artistic de fotografii „Foto Lux”, Bucureşti, 1911. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-75.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu cu colegele de facultate, Institutul artistic de fotografii „Foto Lux”, Bucureşti, 1911. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13 cm, LA – 9 cm. FB-22672-76.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu cu un coleg în timpul studiilor la Facultatea de litere şi filozofie, Secţiunea de geografie şi cosmografie, Bucureşti, 1911. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13,5 cm, LA – 8,5 cm. FB-22672-77.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu, student la Facultatea de litere şi filozofie din Bucureşti, atelierul „Rembrandt”, Bucureşti, 1911. Hârtie fotografică, carton, alb-negru, L – 10,5 cm, LA – 7 cm. FB-22672-78.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu, student la Seminarul Pedagogic al Universităţii din Bucureşti, 1912. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FB-22672-79.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu, student la Seminarul Pedagogic al Universităţii din Bucureşti, 1912. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-80.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu printre participanţii la călătoria din Egipt, Cairo, 1908. Hârtie carton, alb-negru, L – 33 cm, LA – 26,5 cm. FB-22672-81.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu, profesor la catedra de geografie a Şcolii spirituale din Chişinău, 1920. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 6 cm, LA – 4,5 cm. FA-10340-83.
– Fotografie de portret: Paula Raşcu, soţia profesorului Gheorghe Raşcu, Chişinău, 1920. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 6,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-84.
– Fotografie de portret: Soţii Gheorghe şi Paula Raşcu, Chişinău, 1920. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8 cm, LA – 8 cm. FA-10340-85.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu, profesor la catedra de geografie a Şcolii spirituale din Chişinău, 1920. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 8,5 cm. FA-10340-86.
– Fotografie de portret: Profesorul Gheorghe Raşcu, Chişinău, 15.04.1921. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 6,5 cm. FB-22672-87.
– Fotografie de portret: Gheorghe Raşcu, profesor la Liceul militar „Regele Ferdinand I” din

Chișinău, 1925. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 6,5 cm, LA – 4,5 cm. FA-10340-88.

– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu împreună cu colegii după examenul de capacitate, 1920. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FA-10340-89.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu împreună cu familia și prietenii la cetatea Enisala, județul Tulcea, 23 august 1928. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 7 cm , LA – 5 cm. FA-10340-90.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu cu copiii și doi prieteni în timpul excursiei de la Enisala, județul Tulcea, 1928. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 6,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-91.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu cu copiii, soția și doi prieteni la Enisala, județul Tulcea Dobrogea, 23 august 1928. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13 cm, LA – 9 cm. FB-22672-92.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu împreună cu soția, copiii și doi prieteni la poalele cetății din satul Enisala, Dobrogea, august 1928. Foto amator Haivas. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-93.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu cu soția și copiii la Schitul „Cetățuia", Buzău, România, 22 iulie 1930. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 6,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-94.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu împreună cu soția, copiii și un prieten pe podul de la cetatea Neamț, 22 iulie 1930. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 6 cm, LA – 6 cm. FA-10340-95.
– Fotografie de portret: Profesorul Gheorghe Rașcu lângă piscul Cătunului, Munții Lezer, România, 1930 . Hârtie fotografică, alb-negru, L – 6,5 cm, LA – 6 cm. FA-10340-96.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu și alți membri ai Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie în excursie în Grecia, 1933. Hârtie fotografică, carton, alb-negru, L – 25 cm, LA – 19 cm. FB-22672-97.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu și alți membri ai Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie în excursie în Grecia, Atena, 12 aprilie 1933. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FA-10340-98.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie în excursie în Grecia, 12 aprilie 1933. În rândul de jos, în picioare, al doilea din dreapta, profesorul Gh. Rașcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FA-10340-99.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie lângă templul „ Nike" din Atena, numit și templul Victoriei, Grecia, 12 aprilie 1933. În rândul de jos, în picioare, al doilea din dreapta, profesorul Gh. Rașcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FA-10340-100.
– Fotografie de portret: Profesorul Gheorghe Rașcu la Atena, 1933. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 5 cm. FA-10340-101.
– Fotografie de portret: Profesorul Gheorghe Rașcu la bordul vaporului „Dacia" în drum spre Egipt și Palestina, aprilie 1934. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13,5 cm, LA – 8,5 cm. FB-22672-102.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu cu un coleg de breaslă la „Mormântul Sfânt", Ierusalim, 1934. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13,5 cm, LA – 8,5 cm. FA-10340-103.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie lângă „Poarta Jaffa" din Ierusalim, aprilie 1934. Al doilea din dreapta, profesorul Gheorghe Rașcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 6 cm. FA-10340-104.
– Fotografie de portret: Profesorul Gheorghe Rașcu se scaldă în râul Iordan, 1934. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 6 cm. FA-10340-105.
– Fotografie de portret: Gheorghe Rașcu lângă piramida din Saqqarah, în timpul excursiei din Egipt, aprilie 1934. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 6 cm. FA-10340-106.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie în drum spre Sfinx, în timpul excursiei din Egipt, 1934. Primul din stânga, profesorul Gheorghe Rașcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 6 cm. FA-10340-107.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie lângă statuia lui Ramses al II-lea din Memphis, în timpul excursiei din Egipt, 1934. Primul din dreapta - profesorul Gheorghe Rașcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 7, 2 cm, LA – 5 cm. FA-10340-108.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie la bordul vaporului „Dacia" la întoarcerea din Egipt-Palestina, 1934. În rândul doi de jos, primul din dreapta, profesorul Gheorghe Rașcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-109.

– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” în excursie la Vâlcov, 1939. În rândul doi, al zecelea din dreapta, profesorul Gheorghe Raşcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-110.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” pe insula Şerpilor , 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 13,5 cm, LA – 8,5 cm. FB-22672-111.
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” pe insula Şerpilor, 1939. Primul din stânga (stă pe piatră), profesorul Gheorghe Raşcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-112.
– Fotografii documentare: Vederi ale insulei Şerpilor, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-113 (1-4).
– Fotografie de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” pe ţărmul insulei Şerpilor, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-114.
– Fotografii de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” în excursie pe insula Şerpilor, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-115 (1-2).
– Fotografii de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” în timpul călătoriei cu vaporul „Nicu” spre insula Şerpilor, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-116 (1-2).
– Fotografii de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie, a „Ligii Navale” şi a echipajului vaporului „Nicu” în timpul debarcării pe malul insulei Şerpilor, 1939. Printre ei – profesorul Gheorghe Raşcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-117 (1-5).
– Fotografii de portret: Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” în Vâlcov, 1939. Printre ei – profesorul Gheorghe Raşcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-118 (1-2).
– Fotografie arhitecturală: Catedrala din oraşul Vâlcov, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-119.
– Fotografie documentară. Monumentul eroilor din oraşul Tulcea, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-120.
– Fotografie documentară: Manifestare patriotică la monumentul eroilor din Tulcea, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-121.
– Fotografie de portret: În excursie la monumentul eroilor din Tulcea, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-122.
– Minialbum „Photos”, cu 20 de fotografii din timpul unei călătorii, întreprinse de familia lui Gh. Raşcu pe teritoriul României. Hârtie fotografică, hârtie cretată/ plastic, metal, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-123.
– Minialbum cu 17 fotografii din timpul excursiei din Grecia, 1933. Hârtie fotografică, carton, dermatină, alb-negru, L – 8,5 cm, L – 5,5 cm. FA-10340-124.
– Fotografie de portret: Gh. Raşcu printre delegaţii Congresului liceelor militare din Trg. Mureş, România, 1925. În ultimul rând de sus, al patrulea din stânga, profesorul Gheorghe Raşcu. Hârtie fotografică, carton, alb-negru, L – 33 cm, LA – 24,5 cm. FB-22672-125.
– Fotografie de portret: Un grup de profesori de la liceele militare din Iaşi şi Chişinău, Iaşi, 1926. În rândul doi, al cincilea din stânga – profesorul Gheorghe Raşcu. Hârtie fotografică, carton, ramă de lemn sticlă; alb-negru, L – 38 cm, LA – 28 cm. FB-22672-126.
– Fotografie de portret: Membrii colectivului didactic al Liceului militar „Regele Ferdinand I” din Chişinău, 1930. În rândul doi, al doilea din dreapta – profesorul de geografie Gheorghe Raşcu. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-127.
– Fotografie de portret: Un grup de profesori de la Liceul militar „Regele Ferdinand I” din Chişinău. Al treilea din stânga – profesorul Gheorghe Raşcu, 1933. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-128.
– Fotografie de portret: Profesorul Gheorghe Raşcu (primul din stânga) împreună cu colegii de breaslă la un banchet la Seminarul Teologic, Chişinău, 1939. Hârtie fotografică, alb-negru, L – 14 cm, LA – 9 cm. FB-22672-129.
– Manuscris: Colinde – versuri şi note muzicale. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 29, 5 cm, LA – 21 cm, 1 filă. FB-22672-130.

– Caiet cu poezii şi însemnări diverse referitor la literatură (Veronica Micle, George Enescu) şi istoria ţării. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 20, 5 cm, LA – 14, 5 cm, 48 file. FB-22672-131
– Proiectul Programei analitice a învăţământului geografic, elaborat de Secţiunea Geografică Chişinău, condusă de Gen. Sc. Panaitescu pentru ciclurile primar şi secundar. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29, 5 cm, LA – 21 cm, 2 file. FA-10340-132.
– Raport cu sugestii asupra învăţământului în liceele militare, elaborat de Gheorghe Raşcu, profesor de geografie la Liceul militar „Regele Ferdinand I" din Chişinău, decembrie 1935. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 29,5 cm, LA – 21 cm, 3 file. FA-10340-133.
– Memoriu asupra activităţii şcolare şi extraşcolare a profesorului Gh. Raşcu din Chişinău (între anii 1920-1940), 1962. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, scriere de mână, L – 29,5 cm, LA – 21 cm, 4 file. FA-10340-134.
– Raport/copie făcut de profesorul Gheorghe Raşcu cu privire la activitatea lui şcolară şi extraşcolară în perioada anilor 1922-1940, 1941. Hârtie, cerneală neagră, scriere manuală, L – 33,5 cm, LA – 20, 5 cm, 2 file. FA-10340-135.
– Scrisori: Paul către tatăl său Gheorghe Raşcu (scrise pe cărţi poştale), 1951-1962. Hârtie, cerneală albastră, violetă, imprimare, scriere manuală, L – 15 cm, LA – 9,5 cm. FA-10340-136 (1-6).
– Invitaţie la nunta lui Gheorghe Raşcu şi a Paulei Niculescu, căsătoriţi în noiembrie 1920. Carton subţire, cerneală neagră, imprimare, L – 12, 5 cm, LA – 9 cm. FA-10340-137.
– Carte de vizită a lui Emanuel de Martonne, profesor de geografie la Sorbona. Hârtie, cerneală neagră, imprimare, L – 9,5 cm, LA – 5,5 cm. FA-10340-138.
– Amintirile lui Paul Raşcu despre tatăl său, România, Bucureşti, februarie 1994. Hârtie, cerneală neagră, dactilografiere, L – 30, 5 cm, LA – 22 cm, 4 file. FA-10340-139.

Actul nr. 79 din 27 februarie 1995

– Diapozitive cu vederi din satul Brădet, judeţul Argeş, 1930 (patru), ale Mănăstirilor din nordul Moldovei (şase), ale unor locuri glaciare din munţii Carpaţi (cinci); secvenţe ale Podului Traian (două) şi secvenţe ale munţilor Carpaţi (douăsprezece). N-2480 (1-29).

Concluzii

Din cele relatate mai sus putem constata că colecţia profesorului Gheorghe Raşcu este nu numai numeroasă după cantitatea pieselor, ci şi extrem de valoroasă prin semnificaţia ei patrimonială. Ea are o valoare documentară, istorică, memorială şi ştiinţifică. Toate categoriile de piese constituie surse importante în cercetarea istoriei învăţământului din Basarabia interbelică, a activităţii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi, nu în ultimul rând, a cercetării geografiei ţinutului basarabean şi a întregii ţări. Ele ne permit să apreciem la justa valoare aportul profesorului Gheorghe Raşcu depus pe altarul învăţământului şi culturii basarabene.

Bibliografie

Chiroşca 2013: A. Chiroşca, Matrice sigilare din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. In: Studii de muzeologie. Volum dedicat aniversării a XXX-a a Muzeului Naţional de Istorie (Chişinău 2013), 119-149.

Colesnic 2015: Iu. Colesnic, Basarabia necunoscută, vol. 10 (Chişinău 2015).

Curteanu 2011: N. Curteanu, In memoriam inginerului Paul Emil Raşcu. In: Cucuteni - 5000 Redivivus: Ştiinţe exacte şi mai puţin exacte. Al VI-lea Simpozion Internaţional (Chişinău, Iaşi, Bacău 2011), 290.

Mihail 1993: P. Mihail, Profesorul Gheorghe Raşcu şi opera sa. In: Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. Aşezăminte, scrieri, personalităţi (Chişinău 1993), 312-315.

Onicov 2021: E. Onicov, Şcolile spirituale de băieţi din Chişinău şi Edineţ. Magazin bibliologic 1-2, 2021, 127-132.

Paraschiv 2022: V. Paraschiv, Gheorghe Raşcu (1888-1962) - profesorul şi geograful. Repere geografice 17 (1), 2022, 14-19.

Pripa 1994: M. Pripa, Un profesor model. Făclia, 18 august 1994.

Raşcu 1929: Gh. Raşcu, Secţiunea geografică Chişinău. Arhivele Basarabiei 4, 1929, 100-102.

Raşcu 1939: Gh. Raşcu, Insula şerpilor (Chişinău 1939)

Şpac 1998: I. Şpac, Gheorghe Raşcu – autentic pedagog şi autor de manuale. Tyragetia VI-VII, 1998, 405-410.

Şpac 1996: I. Şpac, Scriitori şi publicişti de la *Şcoala Basarabeană*. Ştiinţa 7-8, 1996, 19-20.

Şpac 2002: I. Şpac, Revista *Viaţa Basarabiei* 1932-1944. Cercetări bibliografice (Chişinău 2002).

Vieru-Işaev 2001: M. Viereu-Işaev, Alexandru Cristea. Viaţa şi activitatea reflectare în timp (Chişinău 2001).

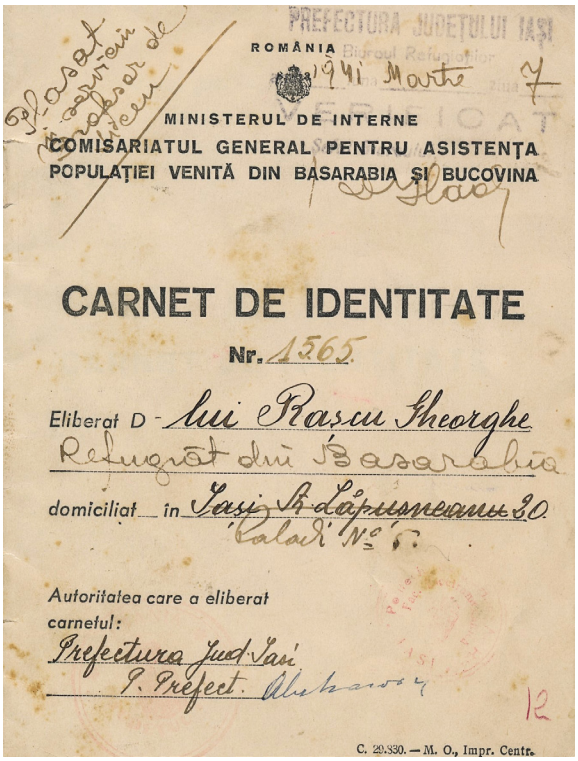

ROMÂNIA

MINISTERUL DE INTERNE
COMISARIATUL GENERAL PENTRU ASISTENŢA POPULAŢIEI VENITĂ DIN BASARABIA ŞI BUCOVINA

CARNET DE IDENTITATE

Nr. 1565

Eliberat D-lui Rascu Gheorghe
Refugiat din Basarabia
domiciliat în Iaşi Str. Lăpuşneanu 30
Calea Nr. 6

Autoritatea care a eliberat carnetul:
Prefectura Jud. Iaşi
P. Prefect.

C. 20.330. — M. O., Impr. Centr.

2. Carnet de refugiat, eliberat lui Gheorghe Raşcu de Prefectura judeţului Iaşi, 1941.

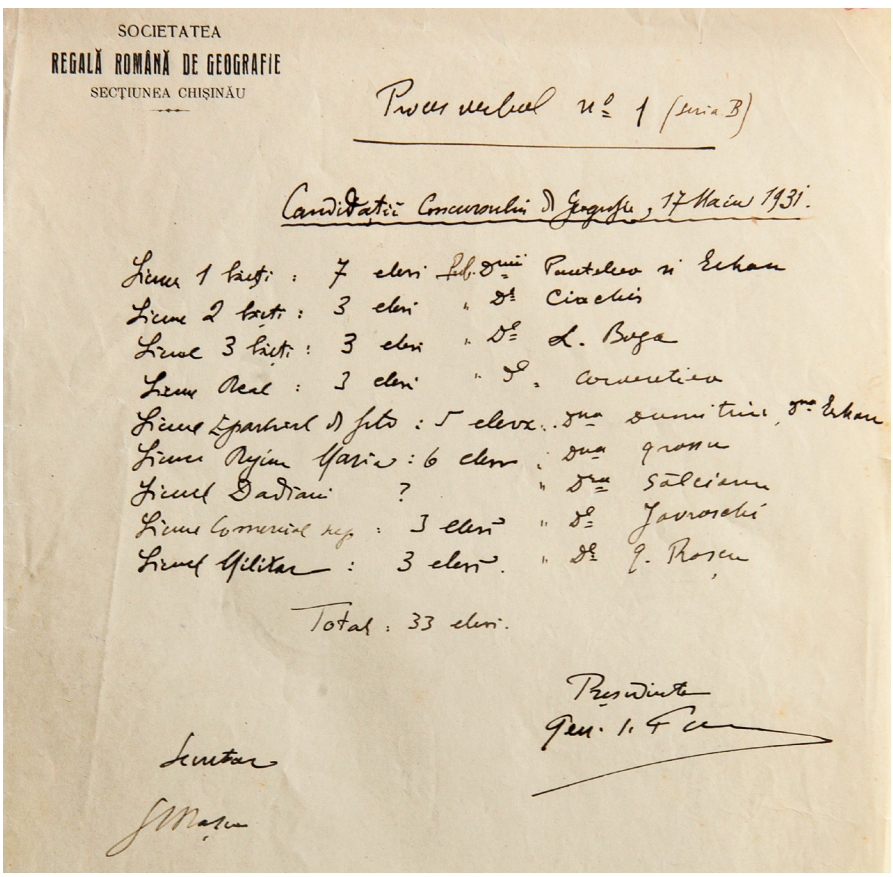

SOCIETATEA
REGALĂ ROMÂNĂ DE GEOGRAFIE
SECŢIUNEA CHIŞINĂU

Procesverbal nr. 1 (seria B)

Candidaţii Concursului D. Geografie, 17 Maiu 1931.

Liceu 1 băeţi : 7 elevi Dl. Dnii Pantelieş şi Erhan
Liceu 2 băeţi : 3 elevi " Dl Ciachiş
Liceul 3 băeţi : 3 elevi " Dl L. Boga
Liceu Real : 3 elevi " Dl. Comăneşteanu
Liceul Eparhial 2 fete : 5 elevi " Dna Dumitriu, Dra Erhan
Liceul Regina Maria : 6 elevi " Dna Groza
Liceul Gabriani ? " Dna Săldeanu
Liceul Comercial neg. : 3 elevi " Dl Javorschi
Liceul Militar : 3 elevi " Dl I. Roşca

Total : 33 elevi.

Preşedinte
Gen. I. Ţăranu

Secretar
J. Maşcu

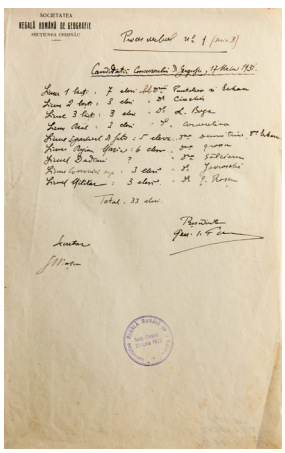

3. Proces-verbal nr. 1 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, Filiala Chişinău cu privire la organizarea concursului la geografie între elevii liceelor din Chişinău, 17 mai 1931.

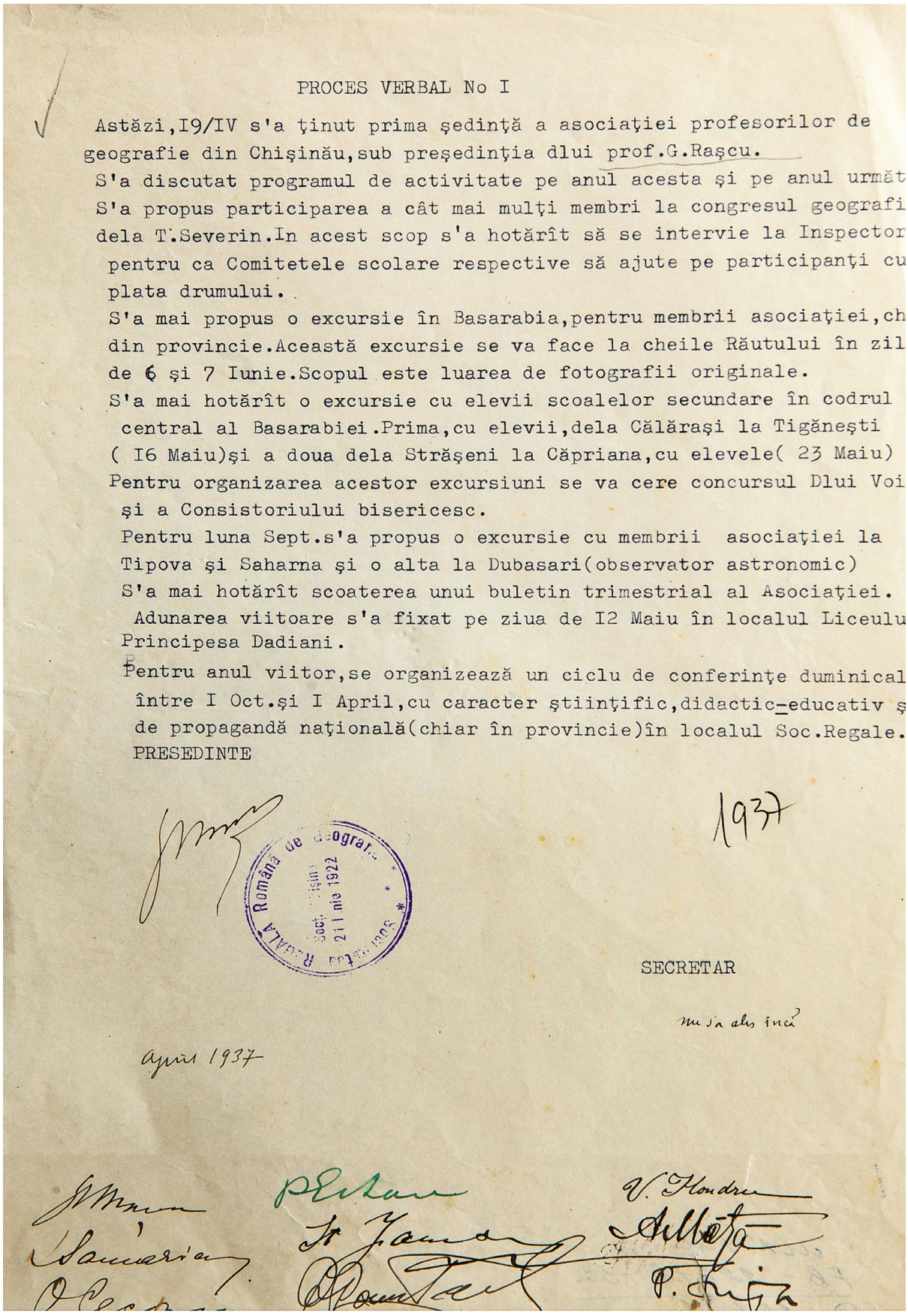

PROCES VERBAL No I

Astăzi,I9/IV s'a ţinut prima şedinţă a asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău,sub preşedinţia dlui prof.G.Raşcu.

S'a discutat programul de activitate pe anul acesta şi pe anul următ

S'a propus participarea a cât mai mulţi membri la congresul geografi dela T.Severin.In acest scop s'a hotărît să se intervie la Inspector pentru ca Comitetele scolare respective să ajute pe participanţi cu plata drumului.

S'a mai propus o excursie în Basarabia,pentru membrii asociaţiei,ch din provincie.Această excursie se va face la cheile Răutului în zil de 6 şi 7 Iunie.Scopul este luarea de fotografii originale.

S'a mai hotărît o excursie cu elevii scoalelor secundare în codrul central al Basarabiei.Prima,cu elevii,dela Călăraşi la Tigăneşti (I6 Maiu)şi a doua dela Străşeni la Căpriana,cu elevele(23 Maiu)

Pentru organizarea acestor excursiuni se va cere concursul Dlui Voi şi a Consistoriului bisericesc.

Pentru luna Sept.s'a propus o excursie cu membrii asociaţiei la Tipova şi Saharna şi o alta la Dubasari(observator astronomic)

S'a mai hotărît scoaterea unui buletin trimestrial al Asociaţiei.

Adunarea viitoare s'a fixat pe ziua de I2 Maiu în localul Liceulu Principesa Dadiani.

Pentru anul viitor,se organizează un ciclu de conferinţe duminical între I Oct.şi I April,cu caracter ştiinţific,didactic-educativ ş de propagandă naţională(chiar în provincie)în localul Soc.Regale.

PRESEDINTE

1937

SECRETAR

4. Proces-verbal nr. 1 al şedinţei Asociaţiei profesorilor de geografie din Chişinău, 19 aprilie 1937.

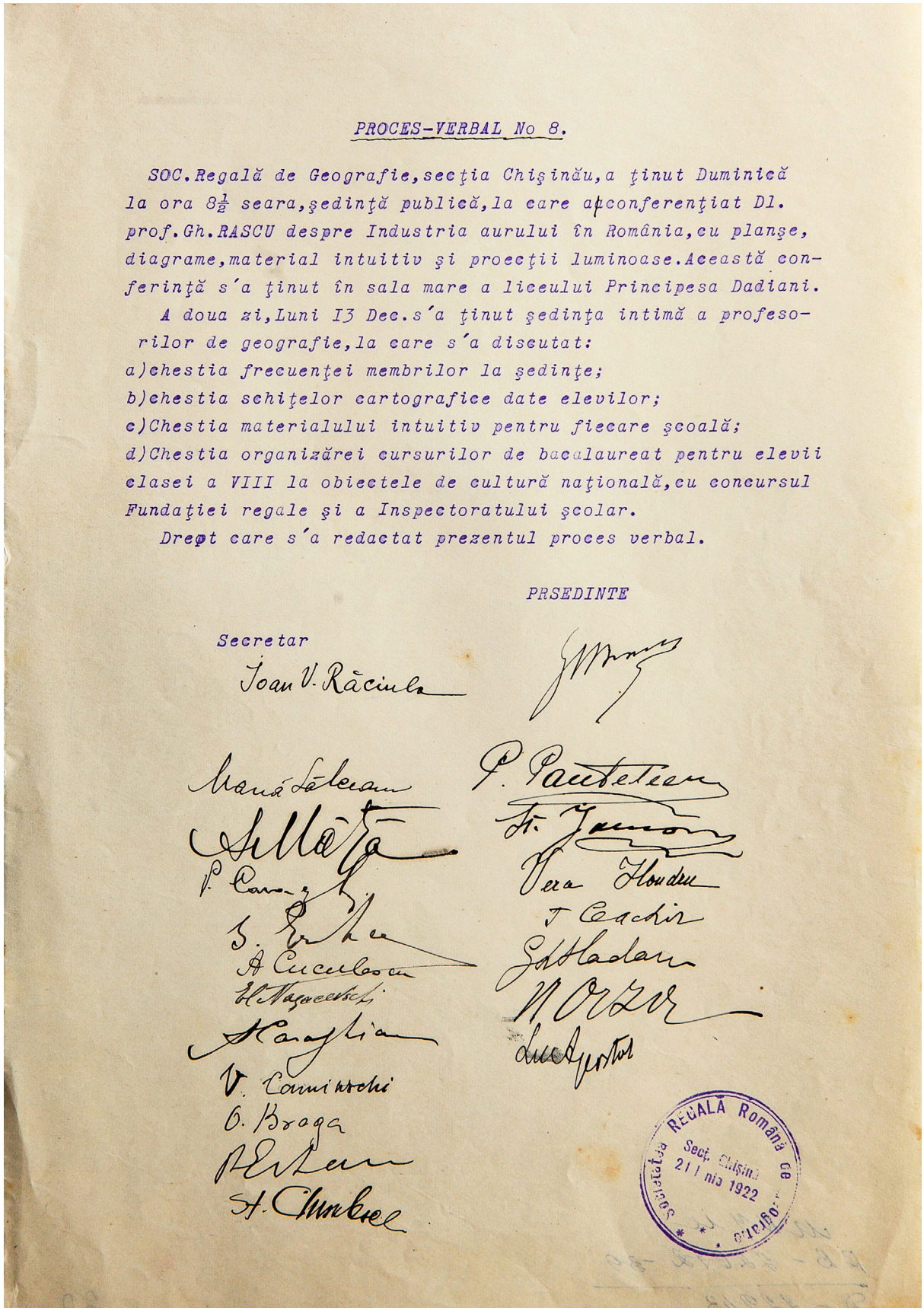

PROCES-VERBAL No 8.

SOC. Regală de Geografie, secţia Chişinău, a ţinut Duminică la ora 8½ seara, şedinţă publică, la care a conferenţiat Dl. prof. Gh. RASCU despre Industria aurului în România, cu planşe, diagrame, material intuitiv şi proecţii luminoase. Această conferinţă s'a ţinut în sala mare a liceului Principesa Dadiani.

A doua zi, Luni 13 Dec. s'a ţinut şedinţa intimă a profesorilor de geografie, la care s'a discutat:

a) chestia frecuenţei membrilor la şedinţe;
b) chestia schiţelor cartografice date elevilor;
c) Chestia materialului intuitiv pentru fiecare şcoală;
d) Chestia organizărei cursurilor de bacalaureat pentru elevii clasei a VIII la obiectele de cultură naţională, cu concursul Fundaţiei regale şi a Inspectoratului şcolar.

Drept care s'a redactat prezentul proces verbal.

PRSEDINTE

Secretar

Ioan V. Răcilă

5. Proces-verbal nr. 8 al şedinţei Societăţii Regale Române de Geografie, filiala Chişinău, 12-13 decembrie 1937.

Memoriu

asupra activităţii şcolare şi extraşcolare (în Basarabia şi în ţară) a profesorului Gh.M.Raşcu din Chişinău (epoca 1920-1940)

Sunt român moldovan, născut în Iaşi, cu studii universitare la Bucureşti şi în urma examenului de capacitate pentru profesori secundari, am venit intenţionat în Basarabia desrobită, unde erau deja instalaţi în diferite funcţii, mulţi din colegii mei ieşeni. Am ocupat chiar din 1920, două catedre de geografie : cea dela Seminarul Teologic (şcoala veche) şi cea dela Liceul Militar (şcoală atunci înfiinţată). Dela început m'am identificat cu cariera mea de dascăl în serviciul şcoalei cu aşa nobile chemări şi mi-am pus toată energia şi munca în serviciul culturii româneşti. Bucurându-mă de o sănătate de fier, pot să declar cu mândrie că în 20 de ani n'am avut decât un singur concediu de 40 zile, când am fost bolnav de tifos.

Expun pe scurt activitatea mea scolară : a) În afară de activitatea didactică obişnuită, elogiată de toţi D-nii Inspectori civili şi militari, am ţinut să răsplătesc pe promovaţii cu laudă de fiecare sfârşit de an şi chiar în cursul anului când obţineau nota 10 la scris, prin premii donate din biblioteca mea personală. Am împărţit astfel elevilor peste o mie de manuale scolare de geografie şi broşuri editate de mine. b) Am organizat aproape la fiecare sfârşit de an, excursii şcolare - după cum se probează din dosarele respective dela cele două şcoli - în Basarabia, în munţii Carpaţi, pe Dunăre şi la mare. Am la activul meu 25 excursii şcolare perfect reuşite, toate organizate şi conduse de mine. Am conceput şi excursii cu toate liceile, luând dela fiecare câte 3 elemente de valoare. Fraţia aceasta colegială a dat rezultate neaşteptate de strângerea relaţiilor nu numai între elevi, dar şi între profesorii dela diferite şcoli. E ceva american. c) Am organizat o serie de lecţii cu proecţii diapozitivi în fiecare săptămână, în sala festivă, cu elevi, profesori şi ofiţeri, având astfel ocazia cu toţii să cunoască întreaga ţară în imagine (Oct-Mart) Aceste conferinţe cu material intuitiv propriu (al meu,) le-am repetat şi pela celelalte licee de băeţi şi fete, fiind solicitat de Dnii Directori respectivi. d) Am editat în ed.Cartea Românească, în ed.Alcalay şi în editura mea proprie, manuale didactice de geografie (epoca 1922-1936) aprobate cu elogii de Onor. Consiliu Permanent şi vândute în mai multe ediţii în toate capitalele de judeţ ale ţării : Geografia Europei, Geografia României (2 ed) Geografia fizică (2 ed) Geografia economică (2 ed) Antropogeografia şi Etnografia (4 ediţii) Ultima a fost editată de Onor Direcţia Liceelor Militare, pe vremea când era condusă de dl.General Gorski. Cartea de geografia patriei a fost declarată la Seminarul Pedagogic universitar ca cea mai didactică lucrare de şcoală, prin sistematizarea materiei şi schiţele carto

6. Memoriu asupra activității școlare și extrașcolare a profesorului Gheorghe Rașcu din Chișinău în perioada anilor 1920-1940, 1962.

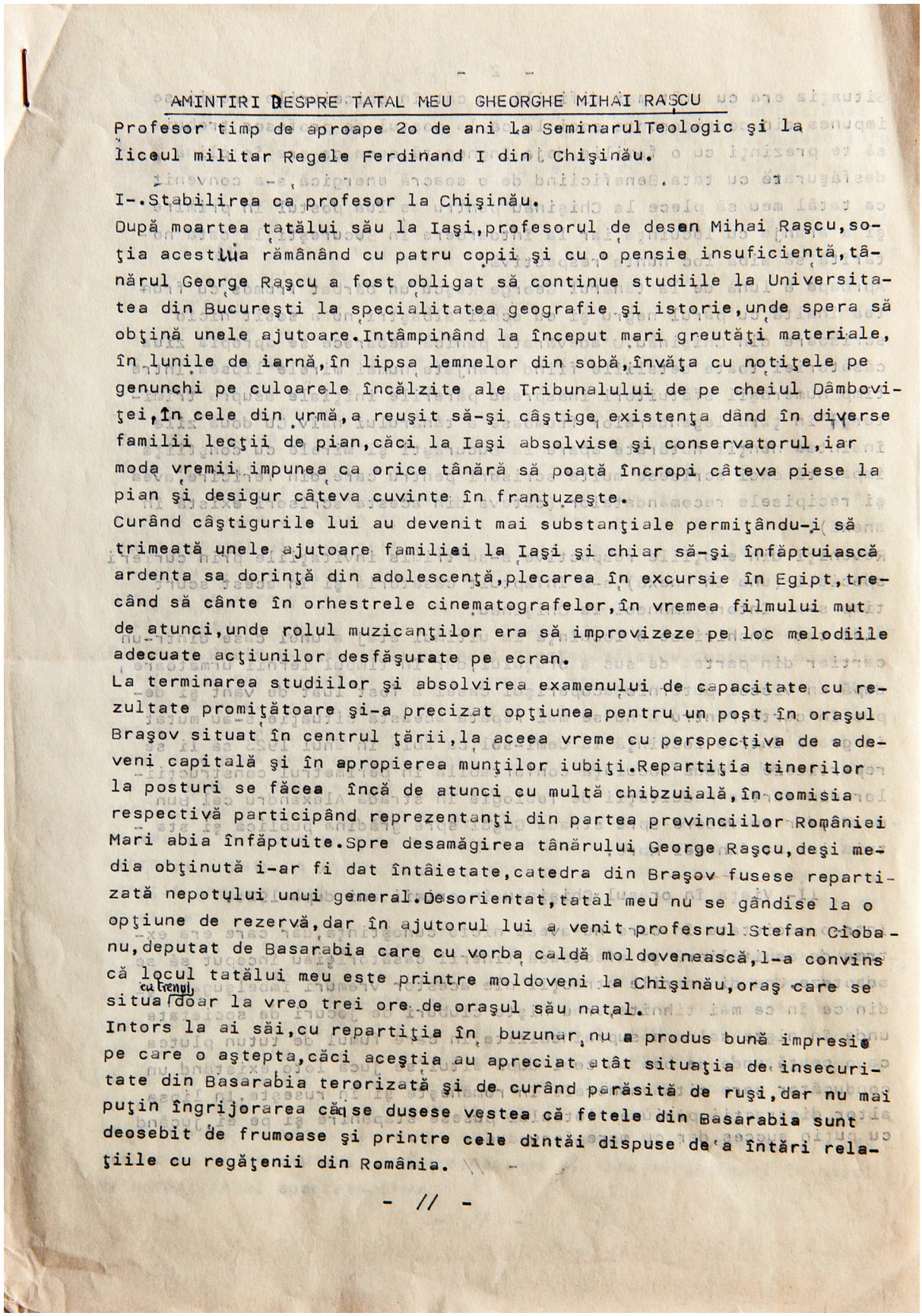

- 2 -

AMINTIRI DESPRE TATAL MEU GHEORGHE MIHAI RAŞCU

Profesor timp de aproape 2o de ani la Seminarul Teologic şi la liceul militar Regele Ferdinand I din Chişinău.

I-.Stabilirea ca profesor la Chişinău.

După moartea tatălui său la Iaşi, profesorul de desen Mihai Raşcu, soţia acestuia rămânând cu patru copii şi cu o pensie insuficientă, tânărul George Raşcu a fost obligat să continue studiile la Universitatea din Bucureşti la specialitatea geografie şi istorie, unde spera să obţină unele ajutoare. Intâmpinând la început mari greutăţi materiale, în lunile de iarnă, în lipsa lemnelor din sobă, învăţa cu notiţele pe genunchi pe culoarele încălzite ale Tribunalului de pe cheiul Dâmboviţei, în cele din urmă, a reuşit să-şi câştige existenţa dând în diverse familii lecţii de pian, căci la Iaşi absolvise şi conservatorul, iar moda vremii impunea ca orice tânără să poată încropi câteva piese la pian şi desigur câteva cuvinte în franţuzeşte.

Curând câştigurile lui au devenit mai substanţiale permiţându-i să trimeată unele ajutoare familiei la Iaşi şi chiar să-şi înfăptuiască ardenta sa dorinţă din adolescenţă, plecarea în excursie în Egipt, trecând să cânte în orhestrele cinematografelor, în vremea filmului mut de atunci, unde rolul muzicanţilor era să improvizeze pe loc melodiile adecuate acţiunilor desfăşurate pe ecran.

La terminarea studiilor şi absolvirea examenului de capacitate cu rezultate promiţătoare şi-a precizat opţiunea pentru un poşt în oraşul Braşov situat în centrul ţării, la aceea vreme cu perspectiva de a deveni capitală şi în apropierea munţilor iubiţi. Repartiţia tinerilor la posturi se făcea încă de atunci cu multă chibzuială, în comisia respectivă participând reprezentanţi din partea provinciilor României Mari abia înfăptuite. Spre desamăgirea tânărului George Raşcu, deşi media obţinută i-ar fi dat întâietate, catedra din Braşov fusese repartizată nepotului unui general. Desorientat, tatal meu nu se gândise la o opţiune de rezervă, dar în ajutorul lui a venit profesrul Stefan Cioba-nu, deputat de Basarabia care cu vorba caldă moldovenească, l-a convins că locul tatălui meu este printre moldoveni la Chişinău, oraş care se situa cu trenul doar la vreo trei ore de oraşul său natal.

Intors la ai săi, cu repartiţia în buzunar, nu a produs bună impresie pe care o aştepta, căci aceştia au apreciat atât situaţia de insecuritate din Basarabia terorizată şi de curând părăsită de ruşi, dar nu mai puţin îngrijorarea că se dusese vestea că fetele din Basarabia sunt deosebit de frumoase şi printre cele dintâi dispuse de a întări relaţiile cu regăţenii din România.

- // -

7. Amintirile lui Paul Raşcu despre tatăl său. Bucureşti, 1994.

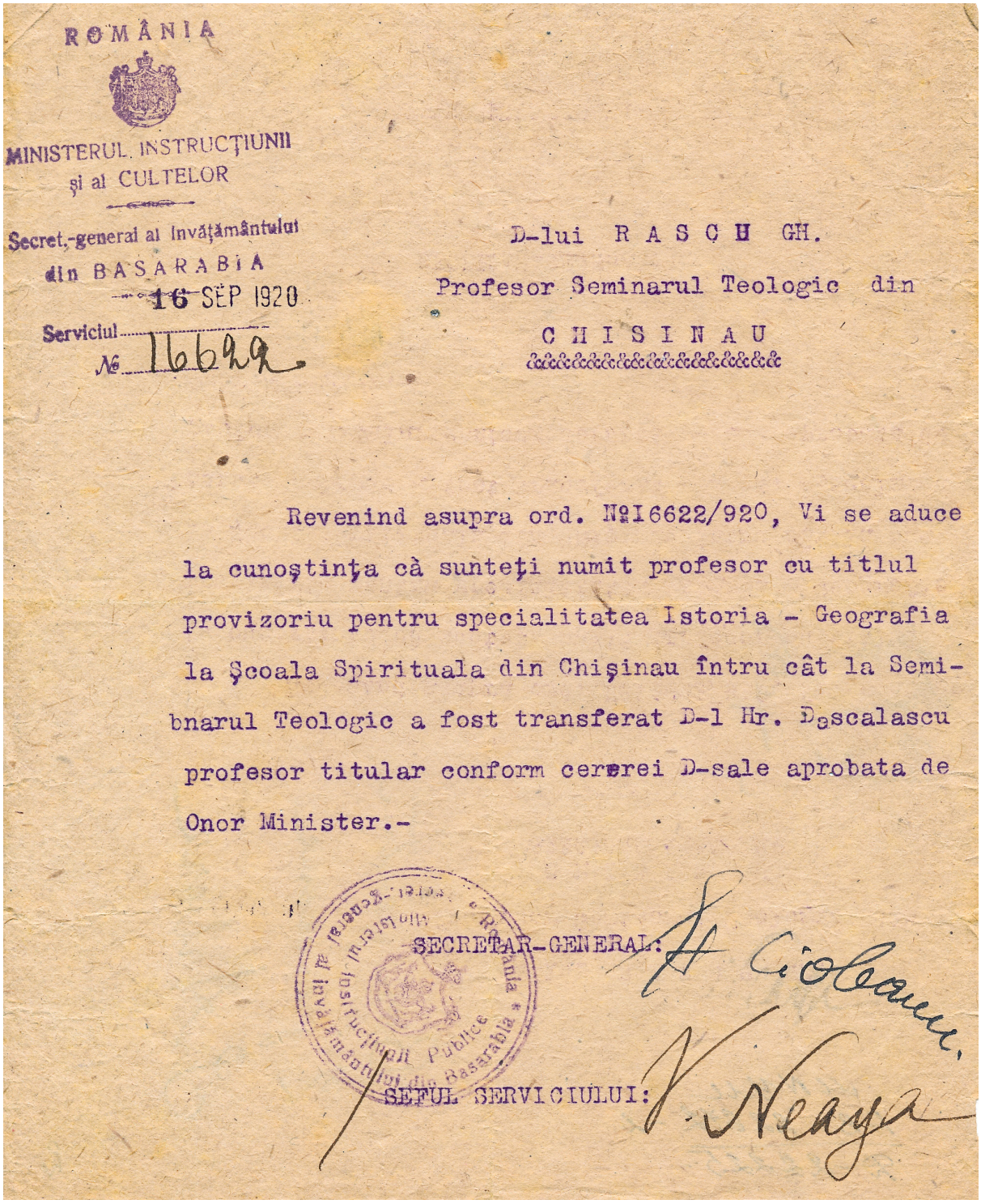

ROMÂNIA

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII
și al CULTELOR

Secret.-general al învățământului
din BASARABIA
16 SEP 1920
Serviciul
№ 16699

D-lui R A S C U GH.
Profesor Seminarul Teologic din
C H I S I N A U

Revenind asupra ord. №16622/920, Vi se aduce la cunoștința că sunteți numit profesor cu titlul provizoriu pentru specialitatea Istoria - Geografia la Școala Spirituala din Chișinau întru cât la Semibnarul Teologic a fost transferat D-l Hr. Dascalascu profesor titular conform cererei D-sale aprobata de Onor Minister.-

SECRETAR-GENERAL: H. Ciolacu.

SEFUL SERVICIULUI: I. Neaga

8. Înștiințare adresată lui Gheorghe Rașcu, profesor la Seminarul Teologic din Chișinău, din partea Ministerului Instrucțiunilor și Cultelor, a Secretarului General al învățământului din Basarabia cu privire la numirea lui în funcția de profesor de istorie și geografie la Școala spirituală din Chișinău, 16.09.1920.

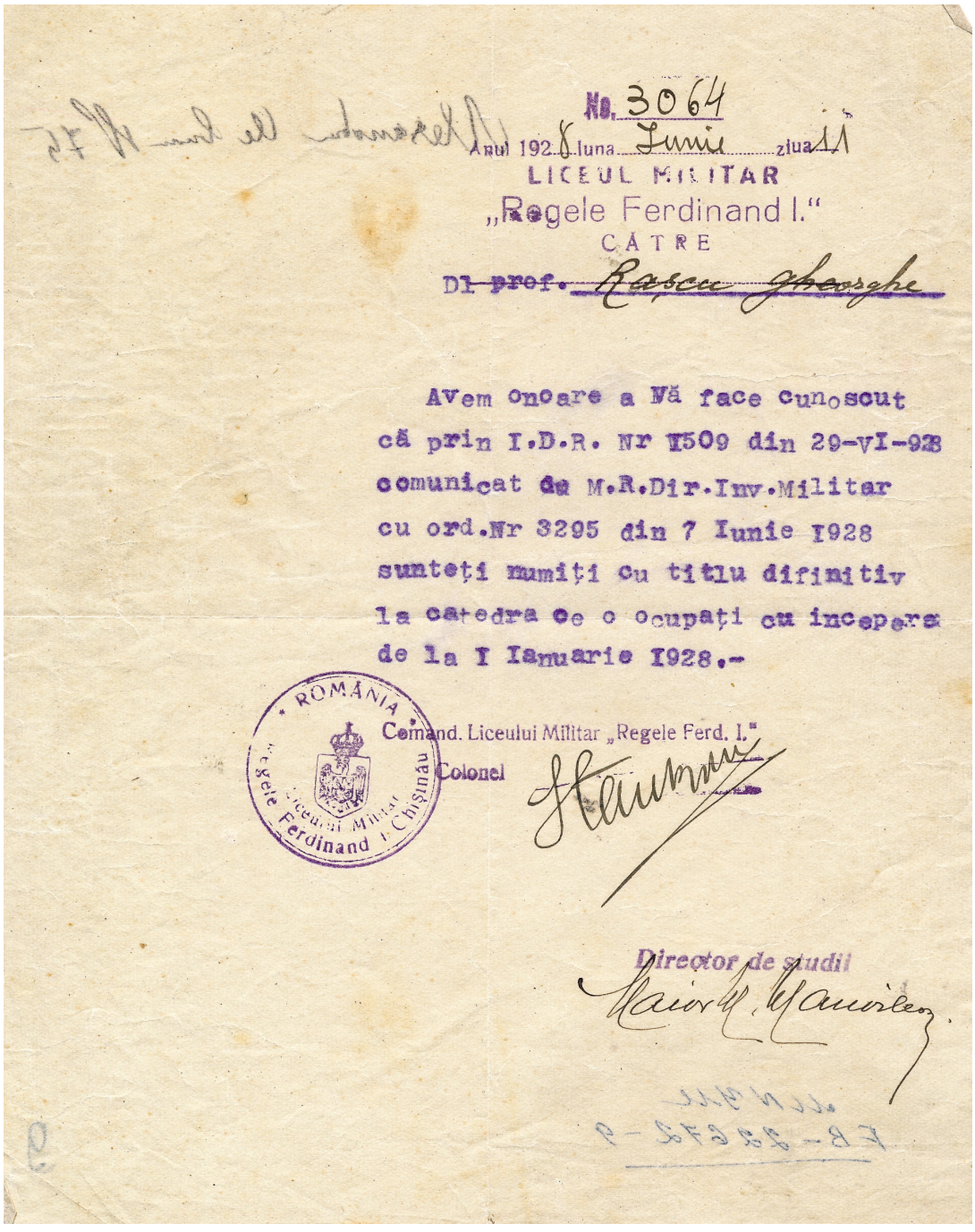

No. 3064

Anul 192[illegible] luna Iunie ziua 11

LICEUL MILITAR
„Regele Ferdinand I."
CĂTRE
Dl ~~prof.~~ Rașcu Gheorghe

Avem onoare a Vă face cunoscut
că prin I.D.R. Nr 1509 din 29-VI-928
comunicat de M.R.Dir.Inv.Militar
cu ord.Nr 3295 din 7 Iunie 1928
sunteți numiți cu titlu difinitiv
la catedra ce o ocupați cu începere
de la 1 Ianuarie 1928.-

ROMÂNIA
Liceul Militar Regele Ferdinand I Chișinău

Comand. Liceului Militar „Regele Ferd. I."
Colonel

Director de studii

9. Scrisoare adresată lui Gheorghe Rașcu din partea Comandantului Liceului militar „Regele Ferdinand I" prin care este anunțat că, conform ordinului nr. 3295 din 7 iunie 1928, este numit profesor cu titlu definitiv la catedra Liceului Militar, 11.06.1928.

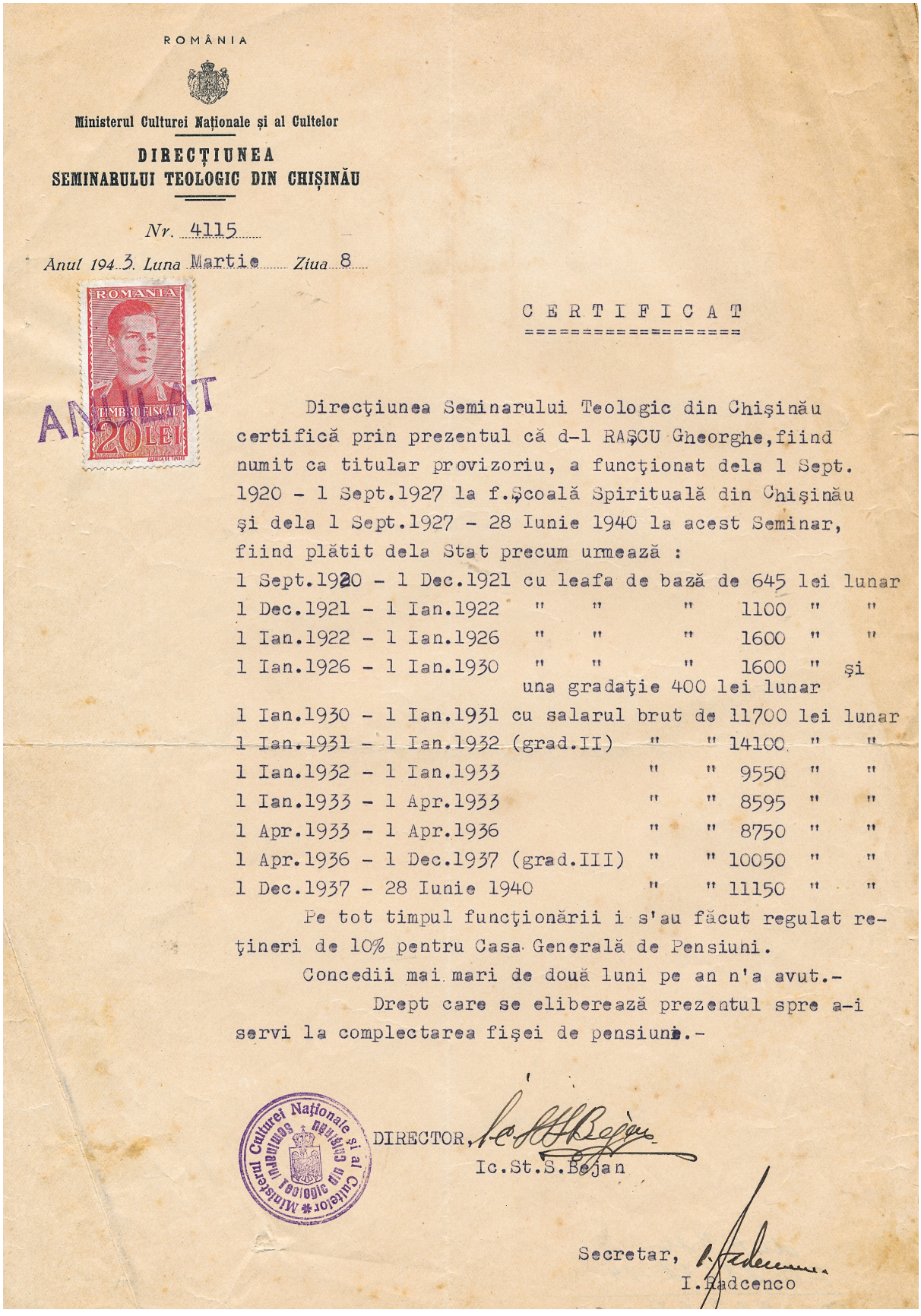

ROMÂNIA

Ministerul Culturei Naționale și al Cultelor

DIRECȚIUNEA
SEMINARULUI TEOLOGIC DIN CHIȘINĂU

Nr. 4115

Anul 194 3. *Luna* Martie *Ziua* 8

ROMANIA TIMBRU FISCAL 20 LEI

ANULAT

C E R T I F I C A T

Direcţiunea Seminarului Teologic din Chişinău certifică prin prezentul că d-l RAŞCU Gheorghe, fiind numit ca titular provizoriu, a funcţionat dela 1 Sept. 1920 - 1 Sept.1927 la f.Şcoală Spirituală din Chişinău şi dela 1 Sept.1927 - 28 Iunie 1940 la acest Seminar, fiind plătit dela Stat precum urmează :

1 Sept.1920 - 1 Dec.1921	cu leafa de bază de	645	lei	lunar
1 Dec.1921 - 1 Ian.1922	" " "	1100	"	"
1 Ian.1922 - 1 Ian.1926	" " "	1600	"	"
1 Ian.1926 - 1 Ian.1930	" " "	1600	" şi una gradaţie 400	lei lunar
1 Ian.1930 - 1 Ian.1931	cu salarul brut de	11700	lei	lunar
1 Ian.1931 - 1 Ian.1932 (grad.II)	" "	14100	"	"
1 Ian.1932 - 1 Ian.1933	" "	9550	"	"
1 Ian.1933 - 1 Apr.1933	" "	8595	"	"
1 Apr.1933 - 1 Apr.1936	" "	8750	"	"
1 Apr.1936 - 1 Dec.1937 (grad.III)	" "	10050	"	"
1 Dec.1937 - 28 Iunie 1940	" "	11150	"	"

Pe tot timpul funcţionării i s'au făcut regulat reţineri de 10% pentru Casa Generală de Pensiuni.

Concedii mai mari de două luni pe an n'a avut.-

Drept care se eliberează prezentul spre a-i servi la complectarea fişei de pensiune.-

Ministerul Culturei Naționale și al Cultelor * Seminarul Teologic

DIRECTOR, Ic.St.S.Bejan

Secretar, I.Radcenco

10. Certificat eliberat lui Gheorghe Rașcu de Direcția Seminarului Teologic din Chișinău prin care se certifică activitatea lui de la Școala spirituală și Seminarul Teologic, 08.03.1943.

11. Gheorghe Raşcu la vârsta de un anişor. Atelierul lui Swiatoniowski, Iaşi, 1889.

12. Gheorghe Raşcu cu colegele de facultate. Institutul artistic de fotografii „Foto Lux”, Bucureşti, 1911.

13. Gheorghe Raşcu, student la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti. Atelierul „Rembrandt”, Bucureşti, 1911.

14. Paula Raşcu, soţia profesorului Gheorghe Raşcu. Chişinău, 1920.

15. Gheorghe Rașcu împreună cu colegii după examenul de capacitate, 1920.

16. Gheorghe Rașcu, profesor la catedra de geografie a Școlii spirituale din Chișinău, 1920.

17. Membrii colectivului didactic al Liceului militar „Regele Ferdinand I” din Chișinău, 1930.

18. Un grup de profesori de la liceele militare din Iaşi şi Chişinău.
Iaşi, 1926. În rândul doi, al cincilea din stânga – profesorul Gheorghe Raşcu

19. Profesorul Gheorghe Raşcu în timpul lecţiei cu elevii Liceului militar „Regele Ferdinand I” din Chişinău, 1939.

20. Profesorul Gheorghe Raşcu (primul din stânga) împreună cu colegii de breaslă la un banchet la Seminarul Teologic, Chişinău, 1939.

21. Gheorghe Rașcu cu copiii și doi prieteni în timpul excursiei de la Enisala, județul Tulcea, 1928.

22. Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie în excursie în Grecia, 12 aprilie 1933.

23. Membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie lângă „Poarta Jaffa" din Ierusalim (al doilea din dreapta – Gheorghe Rașcu), aprilie 1934.

24. Gheorghe Rașcu (primul din stânga) împreună cu membrii Filialei Chișinău a Societății Regale Române de Geografie în drum spre Sfinx, în timpul excursiei din Egipt, 1934.

25. Membrii Filialei Chişinău a Societăţii Regale Române de Geografie şi a „Ligii Navale” în excursie pe insula Şerpilor. În rândul doi, aşezat, al cincilea din dreapta – Gheorghe Raşcu, 1939.

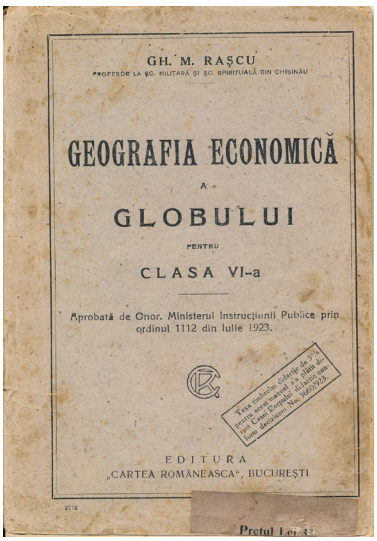

26. Coperta manualului „Geografia economică a Globului pentru clasa VI-a”, autor Gheorghe M. Raşcu, Bucureşti, 1923.

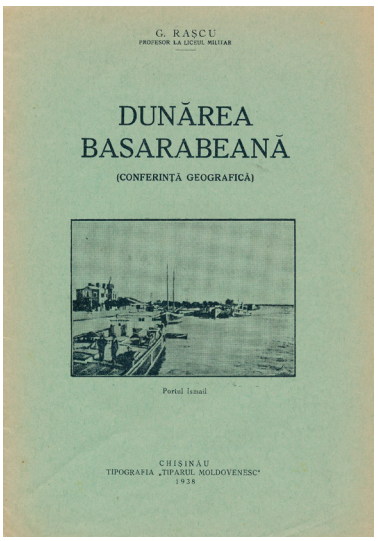

27. Coperta broşurii „Dunărea basarabeană”, autor Gheorghe M. Raşcu, Chişinău, 1938.

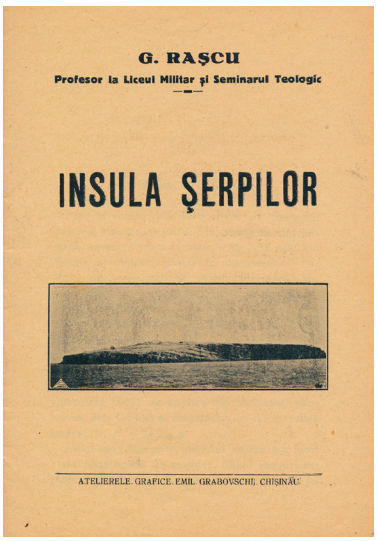
G. RAŞCU
Profesor la Liceul Militar şi Seminarul Teologic
INSULA ŞERPILOR
ATELIERELE GRAFICE EMIL GRABOVSCHI, CHIŞINĂU

28. Coperta broşurii „Insula Şerpilor”, autor Gheorghe M. Raşcu, Chişinău, 1939.

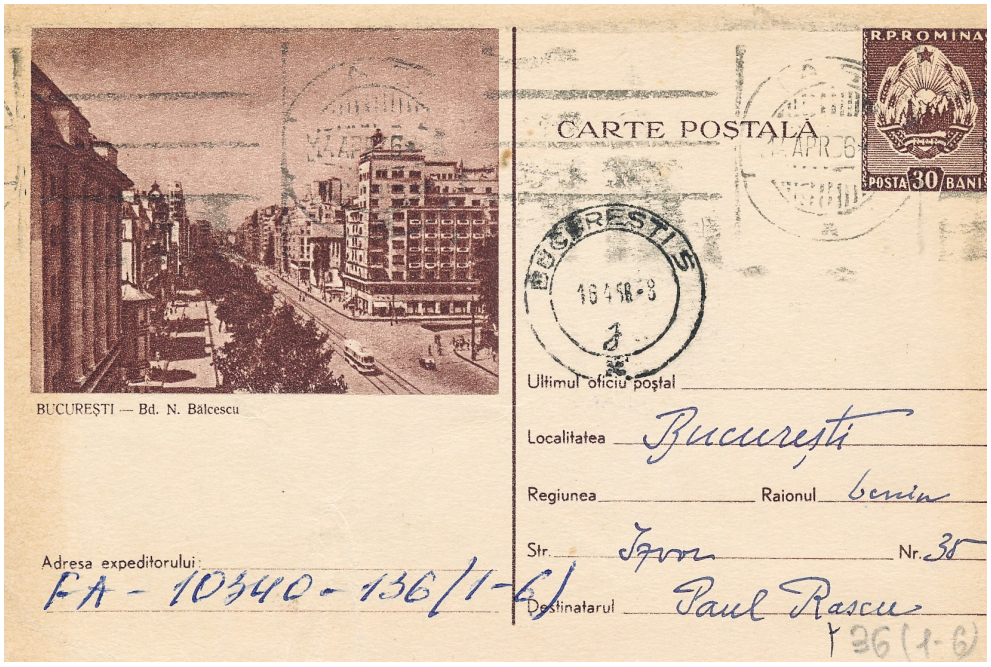

29. Scrisoare (scrisă pe carte poștală), Paul către tatăl său Gheorghe Rașcu, 1956.

30. Sigiliul Societăţii Regale Române de Geografie, Secţiunea Chișinău, 1922.

31. Sigiliu – semnătura facsimil a profesorului Gheorghe Rașcu.

32. Toc cu peniță, care a aparţinut profesorului Gheorghe Rașcu, prima jumătate a secolului al XX-lea.

The collection of Professor Gheorghe Rașcu from the holdings of the National Museum of History of Moldova as an important source on the history of education in interwar Bessarabia

Keywords: heritage, collection, education, lecturer, geography.

Abstract: The purpose of our research is to publish and introduce into scientific use a collection of great importance for the history of education in interwar Bessarabia. We are talking about a collection of documents and objects that belonged to Gheorghe Rașcu (1888-1962), a teacher of geography, author of textbooks, publicist, researcher and cultural figure. The collection was formed in 1991-1995 thanks to the donations of his youngest son Paul Emil Rașcu. It includes about 236 different exhibits, mostly documents and photographs.

In the course of the study, the pieces have been classified by domains. Based on the acts of accepting objects into museum collections, a chronological list of all objects was compiled with an indication of belonging to a certain museum fund group, which will allow researchers involved in the history of education in the interwar period to get acquainted with all the materials available in the museum related to this figure.

List of illustrations:

1. Gheorghe Rașcu, lecturer at the Military Lyceum and the Theological Seminary in Chișinău, 1938.
2. Refugee certificate issued to Gheorghe Rașcu by the Iași County Prefecture, 1941.
3. Minutes No. 1 of the meeting of the Chișinău Branch of the Romanian Royal Geographical Society, on the organization of a geography competition among students of the Chișinău lyceums, May 17, 1931.
4. Minutes No. 1 of the meeting of the Chișinău Association of Teachers of Geography, April 19, 1937.
5. Minutes No. 8 of the meeting of the Chișinău Branch of the Romanian Royal Geographical Society, December 12-13, 1937.
6. Memories of the activities of the Chișinău teacher Gheorghe Rașcu in the period from 1920 to 1940 and in 1962.
7. Memoirs of Paul Rașcu about his father. Bucharest, 1994.
8. Notification from the Ministry of Education and Cults, sent to the professor of the Chișinău Theological Seminary Gheorghe Rașcu on behalf of the General Secretary of the Ministry, about his appointment as a teacher of history and geography of the Chișinău Theological School, 09/16/1920.
9. Letter of June 11, 1928 from the Commander of the King Ferdinand I Military Lyceum, informing Gheorghe Rașcu that by order No. 3295 of June 7, 1928 he was appointed permanent professor of the Lyceum Department.
10. Document issued to Gheorghe Rașcu by the directorate of the Chișinău Theological Seminary on 03/08/1943, certifying his activities in the Theological School and the Theological Seminary.
11. Gheorghe Rascu at the age of one. Swiatoniowski Photo Studio, Iași, 1889.
12. Gheorghe Rașcu with his faculty fellows. Photo Lux Institute of Art Photography, Bucharest, 1911.
13. Gheorghe Rașcu, student of the Faculty of Letters and Philosophy. Rembrandt Photo Studio, Bucharest, 1911.
14. Paula Rașcu, wife of Professor Gheorghe Rașcu. Chișinău, 1920.
15. Gheorghe Rașcu with his colleagues after the aptitude test, 1920.
16. Gheorghe Rașcu, professor of the Department of Geography of the Chișinău Theological School, 1920.
17. Members of the teaching staff of the King Ferdinand I Military Lyceum in Chișinău, 1930.
18. A group of teachers from military lyceums of Iași and Chișinău. Gheorghe Rașcu is in the second row, fifth from the left. Iași, 1926.
19. Professor Gheorghe Rașcu during a lecture with students of the King Ferdinand I Military Lyceum. Chișinău, 1939.
20. Professor Gheorghe Rașcu (first from left) with fellow lecturers at a banquet in the Theological Seminary. Chișinău, 1939.
21. Gheorghe Rașcu with his children and two friends during an excursion to Enisala, Tulcea County, 1928.
22. Members of the Chișinău Branch of the Romanian Royal Geographical Society during a trip to Greece, April 12, 1933.
23. Members of the Chișinău Branch of the Romanian Royal Geographical Society at the Jaffa Gate in Jerusalem (Gheorghe Rașcu is second from right), April 1934.
24. Gheorghe Rașcu (first from left) along with members of the Chișinău Branch of the Romanian Royal Geographical Society on the way to the Sphinx, during a trip to Egypt, 1934.
25. Members of the Chișinău Branch of the Romanian Royal Geographical Society and the Maritime League on a trip to Snake Island. Fifth from the right in the second row is Gheorghe Rașcu. 1939.
26. Cover of the textbook "Economic Geography of the Globe for Grade VI" by Gheorghe M. Rașcu, Bucharest, 1923

27. Cover of the brochure "Bessarabian Danube" by Gheorghe M. Raşcu, Chişinău, 1938.
28. Cover of the brochure "Snake Island" by Gheorghe M. Raşcu, Chişinău, 1939.
29. Letter (on a postcard) from Paul Raşcu to his father, 1956.
30. Seal of the Chişinău Branch of the Romanian Royal Geographical Society, 1922.
31. Professor Gheorghe Raşcu's facsimile signature.
32. Professor Gheorghe Raşcu's fountain pen, 1st half of the 20th century.

Коллекция педагога Георге Рашку из фондов Национального музея истории Молдовы как важный источник по истории образования в межвоенной Бессарабии

Ключевые слова: наследие, коллекция, образование, преподаватель, география.

Резюме: Цель нашего исследования состоит в опубликовании и введении в научный оборот коллекции, имеющей большое значение для истории образования в межвоенной Бессарабии. Речь идет о коллекции документов и предметов, принадлежавших выдающемуся педагогу Георге Рашку (1888-1962) – преподавателю географии, автору учебников, публицисту, исследователю и деятелю культуры. Коллекция была образована в 1991-1995 годах благодаря пожертвованиям его младшего сына Павла Эмиля Рашку. Она включает в себя около 236 различных экспонатов, в основном документов и фотографий.

В ходе исследования была осуществлена классификация предметов коллекции. На основании актов приема предметов в фонды составлен хронологический список всех предметов с учетным обозначением принадлежности к определенному фондовому подразделению и группе, что позволит исследователям, занимающимся историей образования в межвоеннный период, ознакомиться со всеми имеющимися в музее материалами, относящимися к этому деятелю.

Список иллюстраций:

1. Георге Рашку, преподаватель Военного лицея и Духовной семинарии в Кишиневе, 1938 г.
2. Удостоверение беженца, выданное Георге Рашку Префектурой Ясского жудеца, 1941 г.
3. Протокол №1 заседания Кишиневского отделения Румынского королевского географического общества по поводу организации конкурса по географии среди учащихся кишиневских лицеев, 17 мая 1931 г.
4. Протокол №1 заседания Кишиневской ассоциации преподавателей географии, 19 апреля 1937 г.
5. Протокол №8 заседания Кишиневского отделения Румынского королевского географического общества, 12-13 декабря 1937 года.
6. Воспоминания о деятельности кишиневского учителя Георге Рашку в период 1920-1940 гг. и в 1962 г.
7. Воспоминания Павла Рашку об отце. Бухарест, 1994 г.
8. Уведомление из Министерства просвещения и культов, направленное преподавателю Кишиневской духовной семинарии Георге Рашку от имени генерального секретаря министерства, о его назначении преподавателем истории и географии Кишиневского духовного училища, 16.09.1920 г.
9. Письмо командующего Военным лицеем им. короля Фердинанда I от 11 июня 1928 года, извещающее Георге Рашку о том, что приказом № 3295 от 7 июня 1928 года он назначен бессменным профессором кафедры лицея.
10. Свидетельство, выданное Георге Рашку дирекцией Кишиневской духовной семинарии 08.03.1943 года в удостоверение его деятельности в Духовном училище и Духовной семинарии.
11. Георге Рашку в возрасте одного года. Фотоателье Святоньевского, Яссы, 1889 г.
12. Георге Рашку с товарищами по факультету. Институт художественной фотографии «Фото-Люкс», Бухарест, 1911 г.
13. Георге Рашку – студент философско-филологического факультета. Фотоателье «Рембрандт», Бухарест, 1911 г.
14. Паула Рашку, жена профессора Георге Рашку. Кишинев, 1920 г.
15. Георге Рашку с коллегами после экзамена на профпригодность, 1920 г.
16. Георге Рашку, преподаватель кафедры географии Кишиневского духовного училища, 1920 г.
17. Члены педколлектива кишиневского Военного лицея имени короля Фердинанда I, 1930 г.
18. Группа преподавателей военных лицеев Ясс и Кишинева. Во втором ряду пятый слева – Георге Рашку. Яссы, 1926 г.
19. Преподаватель Георге Рашку во время урока с учащимися Военного лицея имени короля Фердинанда I. Кишинев, 1939 г.

20. Преподаватель Георге Рашку (первый слева) с коллегами-преподавателями на банкете в Духовной семинарии. Кишинев, 1939 г.
21. Георге Рашку со своими детьми и двумя друзьями во время экскурсии в Енисалу, жудец Тулча, 1928 г.
22. Члены Кишиневского отделения Румынского королевского географического общества во время поездки в Грецию, 12 апреля 1933 г.
23. Члены Кишиневского отделения Румынского королевского географического общества у Яффских ворот в Иерусалиме (второй справа – Георге Рашку), апрель 1934 года.
24. Георге Рашку (первый слева) с членами Кишиневского отделения Румынского королевского географического общества по дороге к Сфинксу, во время поездки в Египет, 1934 г.
25. Члены Кишиневского отделения Румынского королевского географического общества и «Морской лиги» в поездке на остров Змеиный. Пятый справа во втором ряду сидит Георге Рашку. 1939 г.
26. Обложка учебника «Экономическая география земного шара для VI класса», автор Георге М. Рашку, Бухарест, 1923 г.
27. Обложка брошюры «Бессарабский Дунай», автор Георге М. Рашку, Кишинев, 1938 г.
28. Обложка брошюры «Остров Змеиный», автор Георге М. Рашку, Кишинев, 1939 г.
29. Письмо (на почтовой открытке) Павла Рашку отцу, 1956 г.
30. Печать Кишиневского отделения Румынского королевского географического общества, 1922 г.
31. Печать – факсимильная подпись преподавателя Георге Рашку.
32. Перьевая ручка, принадлежавшая преподавателю Георге Рашку, 1-я половина XX в.

29.05.2023

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0003-2758-8724, e-mail: serjantvera@gmail.com

CASA MEMORIALĂ „ALEXEI ŞCIUSEV" DIN CHIŞINĂU. O RETROSPECTIVĂ ISTORICĂ[1]

Anatolie Povestca

Cuvinte-cheie: istorie, casă memorială, academician, arhitect, arhitectură.

Despre Alexei Şciusev (1873-1949), de-a lungul timpului, au fost publicate mai multe articole, culegeri şi monografii, în care este relatată activitatea sa de arhitect şi artist plastic. Acestea apar chiar din primii ani după decesul renumitului arhitect (Соколов 1952; Дружинина-Георгиевская, Корнфельд 1955 etc.) şi continuă să fie editate până în prezent (Щусев 2011; Кейпен-Вардиц 2013; Васькин 2015; Hmelniţki 2022).

De personalitatea lui Alexei Şciusev este legată şi Casa Memorială din Chişinău, a cărei istorie rămâne a fi mai puţin cunoscută.

În urma cercetării documentelor de arhivă, a mai multor acte din fondurile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, precum şi a publicaţiilor dedicate marelui arhitect, în studiul de faţă am încercat să facem o retrospectivă a evoluţiei acestui edificiu – de la începuturi până în prezent.

Casa Memorială „Alexei Şciusev" din Chişinău este un monument de istorie de însemnătate naţională, parte din patrimoniul imobil, ocrotit de stat. Este trecut în Registrul Monumentelor de Istorie şi Cultură al municipiului Chişinău, înscris cu nr. 50. Este amplasat în zona istorică a oraşului, pe strada Şciusev nr. 77, în perimetrul dintre străzile Mitropolit Gavril Bănulescu-Bodoni şi Alexandru Puşkin.

Casa a fost construită între anii 1859 şi 1861 de către consilierul de curte Victor Şciusev, tatăl viitorului arhitect, pe un lot viran de pământ, în baza unui proiect-model de faţadă, datat cu 25 aprilie 1851, primit de la Comitetul de Construcţii Chişinău-Ismail[2]. Proiectele-model de atunci vizau soluţia faţadelor principale orientate spre stradă, metoda fiind cunoscută mai apoi ca arhitectura faţadelor.

Casa se încadra perfect în acel raion al construcţiilor regulate în partea de sus a oraşului (oraşul Nou sau oraşul de Sus), spre deosebire de construcţiile neregulate, amplasate în partea de jos a oraşului (Chişinăul Vechi sau Chişinăul de Jos), executate conform planului urbanistic din 1817, modificat ulterior cu Planul de sistematizare a oraşului din 1834. Acesta prevedea adaptarea cartierelor periferice la particularităţile locului[3].

În 1859, anul iniţierii construcţiei, edificiul avea forma dreptunghiulară, era compus din patru odăi, pentru ca, la sfârşitul construcţiei (1861), să-i fie adăugată o altă cameră, cu intrarea principală din curte.

Înainte de 1873, anul naşterii arhitectului Alexei Şciusev, a fost efectuată o replanificare a casei: era construită dintr-un nivel, ridicată pe un plan unghiular, pe un soclu, cu faţada principală aliniată străzii. Un perete longitudinal împarte spaţiul interior în două părţi egale, fiecare divizat în odăi, cu un hol central, planimetrie apropiată de casele populare specifice perioadei şi regiunii. În locul ferestrei centrale de pe faţada principală a casei, a fost construită uşa cu ieşire la strada centrală. Astfel, casa obţine aspectul cunoscut din imaginile fotografice postbelice (fig. 1).

Cu regret, arhitectul Alexei Şciusev nu a lăsat în scris nicio informaţie cu referinţă la descrierea sau aspectul arhitectural al casei părinteşti, aşa cum era ea atunci când academicianul a locuit în ea. Nu s-au păstrat nici imagini fotografice din perioada Imperiului Rus şi nici fotografii din perioada interbelică.

Iconografia obiectului se limitează la materialul grafic, planul casei de la anul 1947, realizat de arhitectul Victor Smirnov (fig. 2), când în această casă a fost deschis Muzeul de Arhitectură

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

[2] Agenţia Naţională a Arhivelor Republicii Moldova (în continuare ANARM), R. 36, inv. 11, d. 89, f. 25-29.

[3] ANARM, R. 2835, inv. 1, d. 239.

Fig. 1. Muzeul de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie. Aspect din stradă. Chişinău, anii ‘40, sec. XX.

al oraşului Chişinău[4]. Planul a fost preluat ulterior de arhitectul Robert Kurts, în 1972-1973, şi arhitectul Eugen Smolin, în 2013-2014, când au fost realizate lucrări de restaurare a Casei, existând câteva imagini fotografice efectuate între 1947-1950 şi depistate în procesul de cercetare la Agenţia Naţională a Arhivelor Republicii Moldova sau extrase din sursele bibliografice şi din fondurile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei.

Unicele descrieri cu caracter general referitoare la casă – unde este indicată adresa imobilului, numărul odăilor, materialul din care a fost construită – le găsim în amintirile academicianului-inginer în construcţia podurilor Pavel Şciusev, fratele mai mic al arhitectului Alexei Şciusev, care menţiona: „Familia noastră locuia la Chişinău pe strada Leovskaia nr. 61 ...această casă a fost construită de tatăl nostru pe acele vremuri când loturile de pământ se dădeau gratis, cu condiţia să fie ridicată o construcţie ...familia noastră numeroasă a Şciusevilor (patru fraţi şi o soră), locuia într-o casă mare din cinci camere, apoi cu toţii am trecut cu traiul în cele trei cămeruţe din curtea casei” (Щусев 2011, 18-20).

O altă succintă relatare o găsim în descrierea lăsată de arhitectul Robert Kurts, care a avut ocazia să discute – la propriu şi direct – cu Alexei Şciusev, de la care a auzit şi a preluat unele date cu caracter informativ despre casă: „În a doua jumătate a secolului trecut, Victor Petrovici Şciusev a achiziţionat un lot de pământ pe una din liniştitele străzi ale oraşului Chişinău şi singur a construit o casă – nu mare, din piatră, cu un singur nivel. Era alcătuită din două odăi cu ferestre axate spre stradă, două odăi interne cu ferestrele în curte şi o altă odaie mică, în care trăia Maria, sora mai mare a arhitectului. În afară de camerele de locuit, mai exista bucătăria de iarnă, o debara şi un coridor din sticlă. Toate celelalte servicii se găseau într-o anexă, care nu s-au păstrat” (Курц 1973, 6-7).

După ce fraţii familiei Şciusev au atins vârsta majoratului, printr-o decizie din 11 iulie 1904, luată de Judecătoria regională Chişinău (Кишиневский Окружной Суд), toate averile imobile ale familiei Şciusev au fost repartizate în mod egal între fraţi[5].

În Cartea de imobil, datată cu 27 noiembrie 1915, pe timpul când în casă locuia fratele mai mare Serghei Şciusev, este fixată informaţia: „Casă de locuit din piatră, cu un etaj, alcătuită din cinci odăi, cu faţada casei orientată spre stradă, ...patru ferestre orientate spre stradă şi trei spre curte”[6].

Din aceste succinte relatări putem concluziona următoarele: casa era construită într-un nivel, cu cinci camere, din piatră, ridicată pe un plan unghiular, pe un soclu, cu faţada principală aliniată liniei paralele a străzii, planimetrie apropiată de casele populare, specifică perioadei şi regiunii. Era amplasată pe adresa veche din perioada Imperiului Rus, strada Leovskaia. Aparţinea unuia dintre urmaşii celor cinci membri ai familiei Şciusev: Maria, Sergiu, Petru, Alexei şi Pavel.

Strada pe care a copilărit şi şi-a format caracterul, concepţia despre viaţă, unde s-au cimentat relaţiile dintre părinţi, soră şi frate ale viitorului arhitect, a avut de-a lungul timpului mai multe denumiri. Din a doua jumătate a sec. al XIX-lea până în 1924, s-a numit Leovskaia. În perioada anilor 1924-1944, drept omagiu adus celui care a contribuit la reorganizarea armatei române în timpul Primului Război Mondial, a purtat numele lui General Berthelot. Din 1944, revine la vechea denumire, Leovskaia (Poştarencu 1998, 6).

În 1945, pe timpul când arhitectul era încă în viaţă, este redenumită în strada Alexei Şciusev, denumire păstrată până în zilele noastre[7] (fig. 3).

[4] ANARM, R. 2835, inv. 1, d. 392, f. 24

[5] ANARM, R. 36, inv. 11, d. 365, f. 285-292.

[6] ANARM, R. 153, inv. 1, d. 17, f. 27-28.

[7] ANARM, R. 2835, inv. 1, d. 392, f. 25.

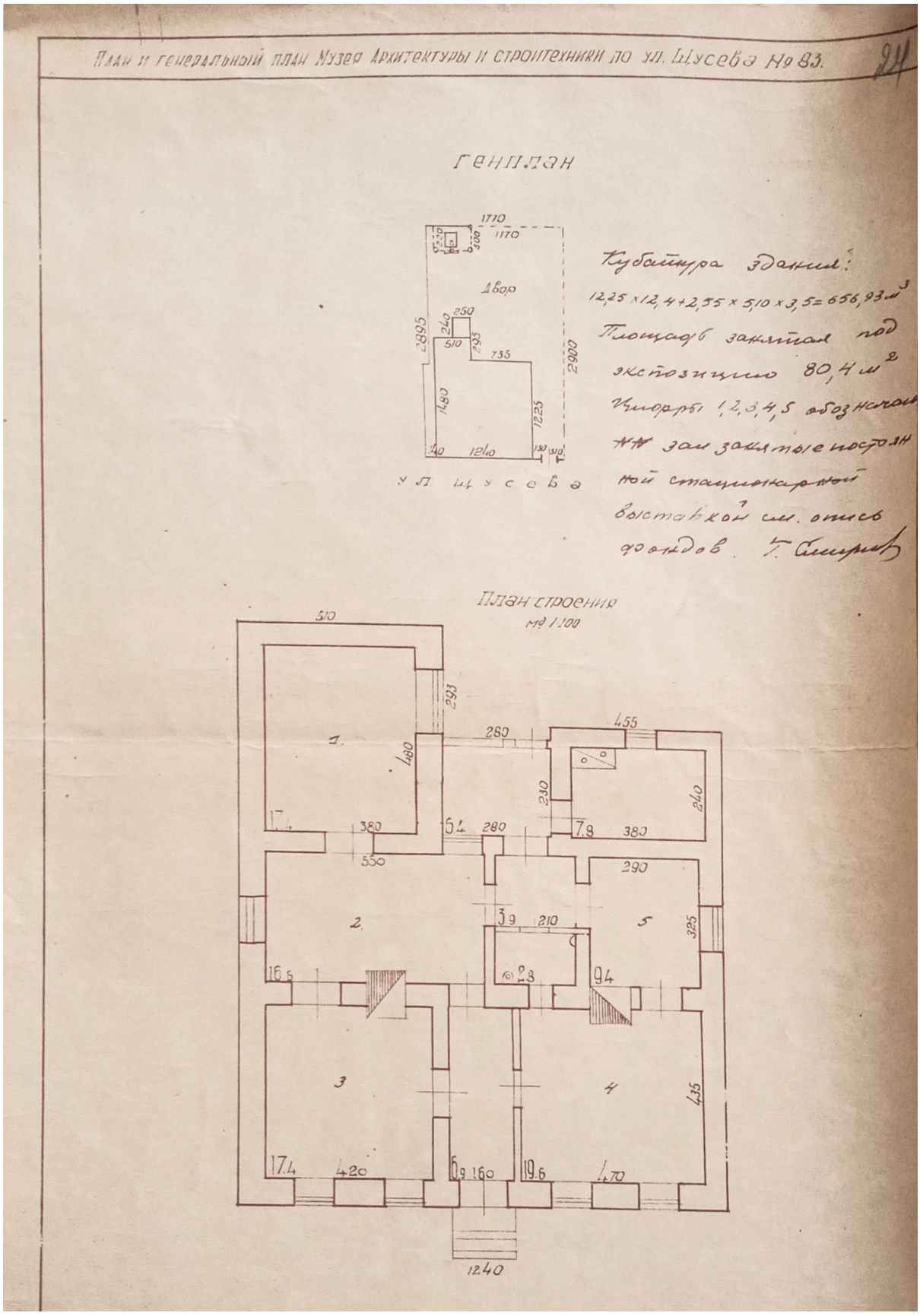

Fig. 2. Planul general al Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie, realizat de arhitectul Victor Smirnov. Chişinău, 1947.

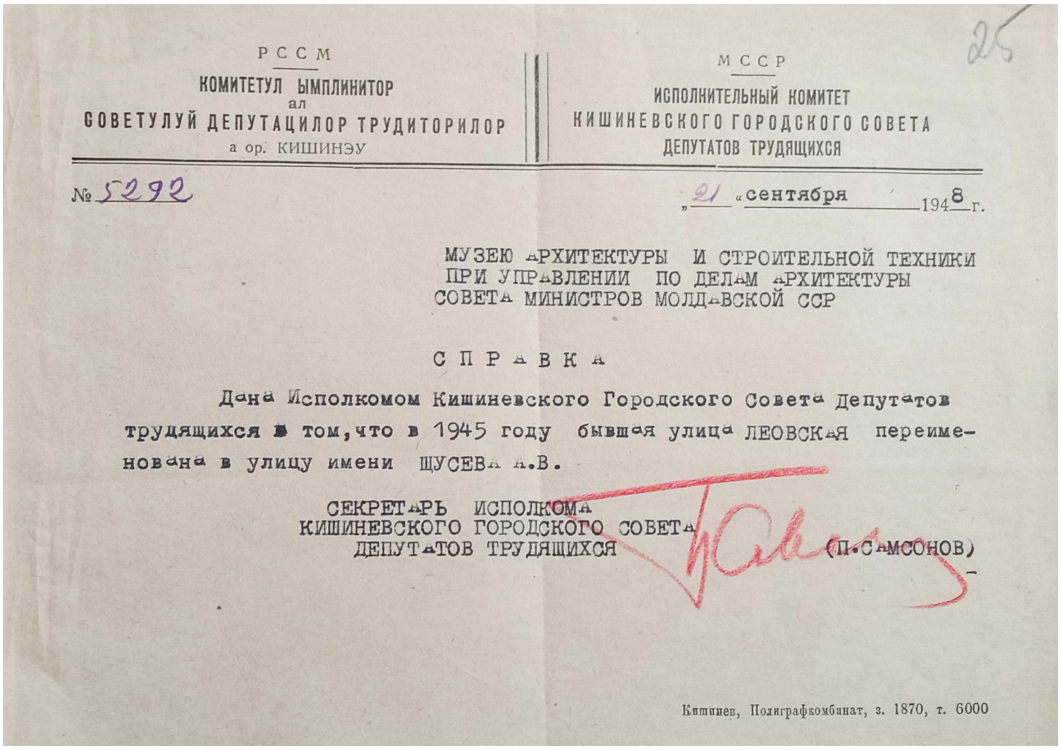

РССМ
КОМИТЕТУЛ ЫМПЛИНИТОР
ал
СОВЕТУЛУЙ ДЕПУТАЦИЛОР ТРУДИТОРИЛОР
а ор. КИШИНЭУ

МССР
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ
КИШИНЕВСКОГО ГОРОДСКОГО СОВЕТА
ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ

25

№ 5292

„21" «сентября 1948 г.

МУЗЕЮ АРХИТЕКТУРЫ И СТРОИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ
ПРИ УПРАВЛЕНИИ ПО ДЕЛАМ АРХИТЕКТУРЫ
СОВЕТА МИНИСТРОВ МОЛДАВСКОЙ ССР

С П Р А В К А

Дана Исполкомом Кишиневского Городского Совета Депутатов трудящихся в том, что в 1945 году бывшая улица ЛЕОВСКАЯ переименована в улицу имени ЩУСЕВА А.В.

СЕКРЕТАРЬ ИСПОЛКОМА
КИШИНЕВСКОГО ГОРОДСКОГО СОВЕТА
ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ (П.САМСОНОВ)

Кишинев, Полиграфкомбинат, з. 1870, т. 6000

Fig. 3. Certificat care confirmă redenumirea străzii Leovskaia în Şciusev. Chişinău, 1948.

După decesul ambilor părinţi, survenit în 1889, proprietar al imobilului devine fratele mai mare Serghei Şciusev, agronom de meserie, renumit specialist în cercetarea solurilor. Între anii 1915 şi 1928, când aici a locuit Serghei, la planul casei, în partea de nord-vest, a fost adăugată o anexă de construcţie. Astfel, din casă cu cinci camere, a devenit o casă cu şase camere. La 1915 se menţiona că respectiva casă este compusă din cinci camere. În 1947, atunci când a fost deschis Muzeul de Arhitectură al oraşului Chişinău, pe planul casei figura deja anexa dată.

După decesul lui Sergiu Sciusev, în casă au locuit mai multe persoane străine, care nu au avut nimic comun cu familia Şciusev. Într-un document notarial ce menţiona denumirea străzilor pentru anul 1930, la adresa de pe strada general Berthelot nr. 61 (cu păstrarea numeraţiei de pe timpul administraţiei ţariste), era trecut acelaşi proprietar Şciusev Serghei. Într-un alt document de la 1937, ce menţiona denumirea străzilor, sunt trecuţi doi proprietari – Nacu Vanda şi Cuciuc Dora, domiciliate pe aceeaşi stradă general Berthelot, dar la nr. 83 (numeraţia nouă, din timpul administraţiei române). În 1940, casa a fost naţionalizată de noua putere sovietică şi în ea continuau să locuiască persoane străine.

În 1946, Alexei Şciusev lansează propunerea de a deschide la Chişinău un Muzeu al Arhitecturii oraşului. Această idee îşi are analogie cu Muzeul Arhitecturii Ruse din oraşul Moscova, înfiinţat în 1946. După decesul arhitectului, Muzeul Arhitecturii Ruse din oraşul Moscova a fost denumit în onoarea arhitectului, care şi astăzi îi poartă numele.

La 9 decembrie 1946, Sovietul Miniştrilor RSSM aprobă decizia nr. 1146 despre crearea Muzeului de Arhitectură al oraşului Chişinău cu denumirea oficială *Muzeul de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie*, aflat în subordinea Direcţiei de Arhitectură a Consiliului de Miniştri al RSSM. Muzeul era amplasat pe strada Şciusev nr. 83.

În semn de recunoştinţă pentru acest eveniment remarcabil din viaţa sa, arhitectul donează Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie din Chişinău numeroase cărţi, fotografii, schiţe, lucrări de pictură, care constituie, la etapa actuală, piesele-forte din expoziţia muzeului. Inaugurarea oficială a Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie a avut loc pe 18 septembrie 1947.

La 22 septembrie 1947, Alexei Şciusev vizitează muzeul, rămâne impresionat de expoziţia realizată[8] (fig. 4-5). Cu această ocazie, lasă în Cartea

[8] MNIM, FA-9574-82.

Fig. 4. Muzeul de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie. Aspect din stradă. Chişinău, 22 septembrie 1947.

Fig. 5. Muzeul de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie. Sala expoziţională. Chişinău, 22 septembrie 1947.

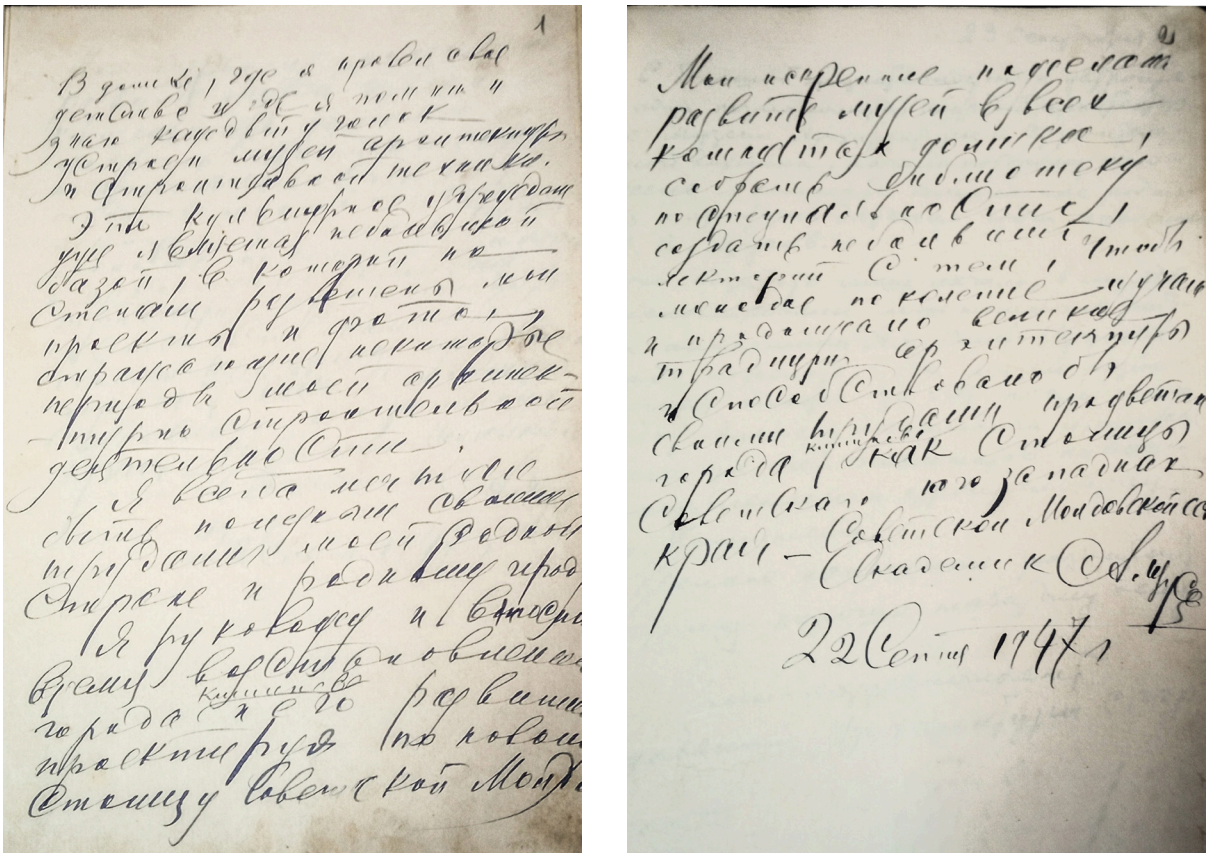

Fig. 6-7. Însemnările lăsate în Cartea de Impresii a Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie. Chişinău, 22 septembrie 1947.

Fig. 8. Sculptorul Lazăr Dubinovschi în timpul realizării bustului academicianului. Chişinău, 1947.

de Impresii a Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie primele notiţe despre expoziţie şi despre casa în care s-a născut[9] (fig. 6-7).

Atunci când în notiţele sale relata despre instituţia creată la Chişinău, Alexei Şciusev afirma că această instituţie culturală, în interiorul căreia au fost expuse fotografii, documente din viaţa familiei şi proiecte ale activităţii sale, care reflectă activitatea sa de arhitect şi artist plastic, constituie un început de cale. A considerat întotdeauna că „prin creaţiile sale, prin ceea ce a înfăptuit, va rămâne recunoscător, util ţării şi oraşului său drag” (Курц 1973, 5).

Cu prilejul deschiderii Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie din Chişinău, sculptorul Lazăr Dubinovski realizează două lucrări importante[10] (fig. 8): bustul din ghips al arhitectului, amplasat la intrare, în coridorul Casei Memoriale „Alexei Şciusev”[11] (fig. 9) şi bustul din lemn, aflat în sala de expoziţie a Muzeului Naţional de Artă al Moldovei[12] (fig. 10).

[9] ANARM, R. 3204, inv. 1, d. 4, f. 1-2.

[10] MNIM, FB-21117-52.
[11] MNIM, FB-21088.
[12] MNAM, nr. inv. 1083, S-33.

Fig. 9. Bustul arhitectului Alexei Şciusev. Sculptor Lazăr Dubinovschi, Chişinău, 1947, ghips, 70×37×45 cm.

Fig. 10. Bustul arhitectului Alexei Şciusev. Sculptor Lazăr Dubinovschi, Chişinău, 1949, lemn, 59×37×39 cm.

Pentru a înveşnici memoria pământeanului nostru, după decesul acestuia din 24 mai 1949, Sovietul Miniştrilor RSSM adoptă hotărârea cu nr. 1807 din 14 decembrie 1950 despre reorganizarea Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie din Chişinău în Casa Memorială „Alexei Şciusev"[13] (fig. 11).

Primul director al Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie din Chişinău şi apoi al Casei Memoriale „Alexei Şciusev" a fost Alexandru Ivanovici Lukianov[14] (fig. 12).

În baza hotărârii nr. 235 din 27 martie 1951 „Despre redenumirea străzilor din oraşul Chişinău", imobilul cu nr. 83 de pe strada Şciusev devine imobilul cu nr. 77[15] (fig. 13).

Timp de peste un deceniu aici au fost organizate expoziţii naţionale şi unionale cu diverse tematici. Din lipsă de finanţe, în anul 1962, Casa Memorială a fost închisă. În perioada anilor '60 ai sec. XX, aici şi-a desfăşurat activitatea Şcoala de Pictură pentru Copii din Chişinău.

Cu prilejul festivităţii centenarului naşterii renumitului arhitect, desfăşurate pe întreg teritoriul URSS, în 1972, la Chişinău este emisă o hotărâre guvernamentală de redeschidere a Casei Memoriale. Casa Memorială „Alexei Şciusev" a trecut printr-un proces complex de restaurare sub supravegherea arhitectului Robert Kurts, care, la acea vreme, deţinea funcţia de Secretar al Societăţii de Ocrotire a Monumentelor istorice. În această ipostază, Robert Kurts contribuie la reparaţia şi reconstrucţia monumentelor de istorie şi cultură locală din ţară.

În timpul restaurării, pe faţada casei a fost instalat basorelieful cu imaginea arhitectului Alexei Şciusev (din profil), executată de sculptorul Iosif Poniatovski (fig. 14), şi placa comemorativă cu inscripţia în limba rusă „*В этом доме 8.X.1873 г. родился выдающийся советский зодчий Алексей Викторович Щусев*" (fig. 15). După ce placa respectivă cu inscripţia în limba rusă a fost deteriorată în procesul lucrărilor de restaurare, aceasta a fost înlocuită, în 2014, cu o altă placă

[13] ANARM, R. 3204, inv. 1, d. 3, f. 25.
[14] MNIM, FA-9574-66.
[15] ANARM, R. 2987, inv. 1, d. 2, f. 23.

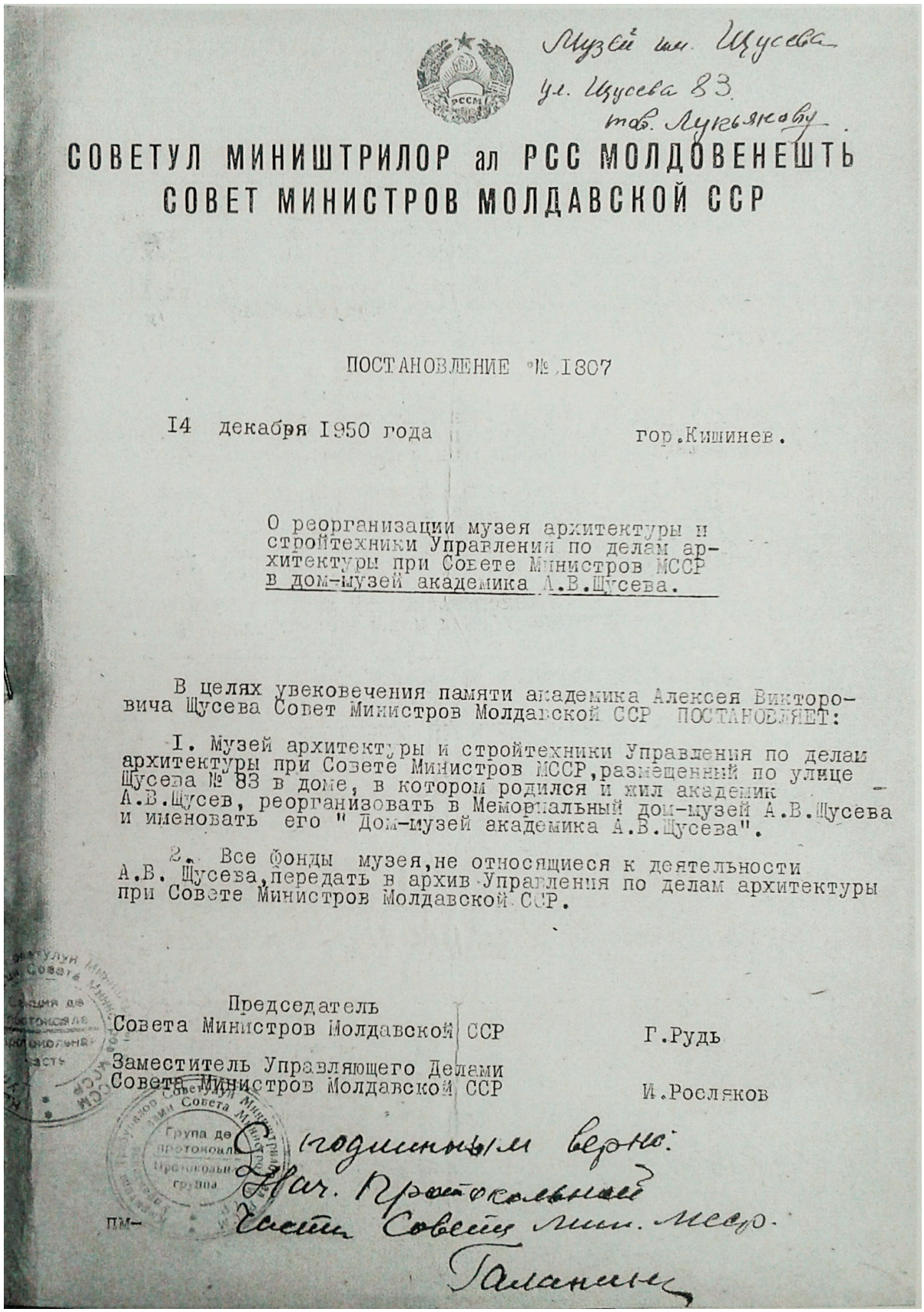

Музей им. Щусева
ул. Щусева 83.
тов. Лукьянову.

СОВЕТУЛ МИНИШТРИЛОР ал РСС МОЛДОВЕНЕШТЬ
СОВЕТ МИНИСТРОВ МОЛДАВСКОЙ ССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 1807

14 декабря 1950 года гор.Кишинев.

О реорганизации музея архитектуры и стройтехники Управления по делам архитектуры при Совете Министров МССР в дом-музей академика А.В.Щусева.

В целях увековечения памяти академика Алексея Викторовича Щусева Совет Министров Молдавской ССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Музей архитектуры и стройтехники Управления по делам архитектуры при Совете Министров МССР, размещенный по улице Щусева № 83 в доме, в котором родился и жил академик А.В.Щусев, реорганизовать в Мемориальный дом-музей А.В.Щусева и именовать его " Дом-музей академика А.В.Щусева".

2. Все фонды музея, не относящиеся к деятельности А.В. Щусева, передать в архив Управления по делам архитектуры при Совете Министров Молдавской ССР.

Председатель
Совета Министров Молдавской ССР Г.Рудь

Заместитель Управляющего Делами
Совета Министров Молдавской ССР И.Росляков

С подлинным верно:
Нач. Протокольной
части Совета Мин. МССР.
Галанин

ПМ-

Fig. 11. Hotărârea nr. 1807, de reorganizare a Muzeului de Arhitectură şi Tehnici de Construcţie în Casa Memorială „Alexei Şciusev". Chişinău, 14 decembrie 1950.

Fig. 12. Alexandru Lukianov, directorul Casei Memoriale „Alexei Şciusev". Chişinău, anii '50, sec. XX.

Fig. 14. Basorelief (din profil) al arhitectului Alexei Şciusev. Sculptor Iosif Poniatovski, Chişinău, 1973.

МССР
Исполнительный Комитет
шевского Городского Совета
депутатов трудящихся
ЮРО ТЕХНИЧЕСКОГО УЧЕТА
№ Г-231-8
"О" октября 195 1 г.
шинев, Фонтанный пер. № 15/17
Телеф. 14-24

93

СПРАВКА-ИЗВЕЩЕНИЕ

Домовладение № 83 по Щусева улице, согласно решению Исполкома Городского Совета депутатов трудящихся „О переименовании улиц в гор. Кишиневе" от 27 марта 1951 года за № 235, изменяет адрес и числится по городским реестрам по № 77 по улице Щусева

Начальник бюро технического учета

Fig. 13. Hotărârea nr. 235 despre schimbarea numeraţiei străzii. Chişinău, 27 martie 1951.

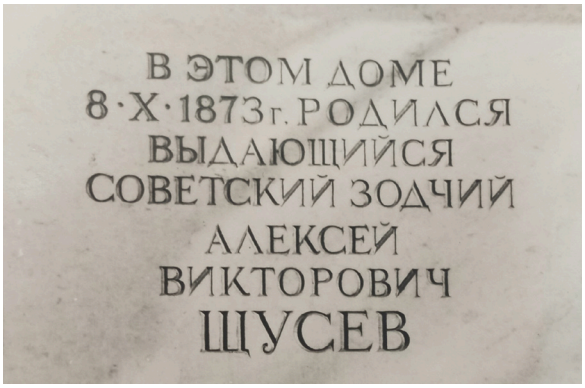

Fig. 15. Placă comemorativă cu textul inscripţiei în limba rusă. Chişinău, 1973.

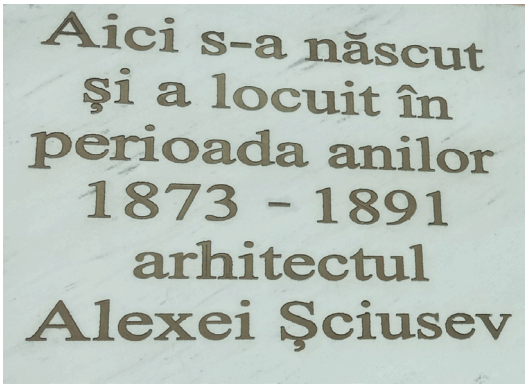

Fig. 16. Placă comemorativă cu textul inscripţiei în limba română. Chişinău, 2014.

Fig. 17. Casa Memorială după restaurare. Chişinău, anii '70, sec. XX.

comemorativă având textul în limba română „*Aici s-a născut şi a locuit în perioada anilor 1873-1891 arhitectul Alexei Şciusev*" (fig. 16).

În practica de restaurare din perioada sovietică exista aşa-zisa modalitate „reprezentativă" de restaurare a unor monumente cu valoare istorică. Atunci când astfel de clădiri nu se evidenţiau cu nimic în spaţiul public din punct de vedere arhitectural, aspectul lor exterior era redat într-o altă modalitate, aşa-numita manieră interpretativă. Obiectul îşi pierdea din valoarea şi frumuseţea lui autentică anterioară, înlocuită cu o altă frumuseţe „reprezentativă". De aceea, la moment, dispunem de un număr de monumente memoriale, care arată frumos ca aspect, dar din punct de vedere istoric nu sunt adevărate. Frumuseţea lor, redată prin procesul de restaurare, nu le reprezintă.

Printre aceste obiecte istorice se numără şi Casa Memorială „Alexei Şciusev", care a suferit schimbări esenţiale în urma procesului restaurator din anii 1972-1973[16] (fig. 17).

Atunci, în ajunul centenarului arhitectului, se punea problema de creare a unui aspect frumos clădirii, adaptat stilului de Muzeu şi Casă Memorială. În aceeaşi perioadă, casa obţine acele forme cu reprezentări respectabile, care nu erau caracteristice clădirilor urbanistice din sec. al XIX-lea, când aspectul arhitectural al faţadelor clădirilor se distingea printr-o regularitate obligatorie în construcţie şi o lipsă a stilului artistic. La faţada posterioară se afla o terasă de colţ. Faţada simetrică având cinci axe compoziţionale, dintre care patru sunt goluri de ferestre şi una de uşă, amplasată central, într-o logie în arc. Ferestrele au ancadramente cu muluri simple, cu un decor artizanal sub placa de pervaz, care, împreună cu streaşina mică şi greoaie, reprezintă improvizaţii executate în timpul restaurării casei (Nesterov 2010, 450).

Pe 15 octombrie 1973, este redeschisă expoziţia dedicată vieţii, activităţii şi operelor ilustrului arhitect, vernisată în două săli ale imobilului, restul camerelor fiind folosite în calitate de depozit şi hotel.

În 1975, Comitetul Central al Partidului Comunist şi Sovietul Miniştrilor din RSSM adoptă două acte decizionale: hotărârea cu nr. 211 din 23 iunie 1975 (fig. 18) „*О мерах по улучшению охраны, реконструкции и сооружения памятников истории, культуры и монументального искусства*" şi hotărârea cu nr. 256 din 8 august 1975 (fig. 19) „*Об утверждении списков памятников культуры республиканского*

[16] Agenţia de Inspectare a Monumentelor din Republica Moldova, Arhiva Societăţii de Ocrotire a Monumentelor.

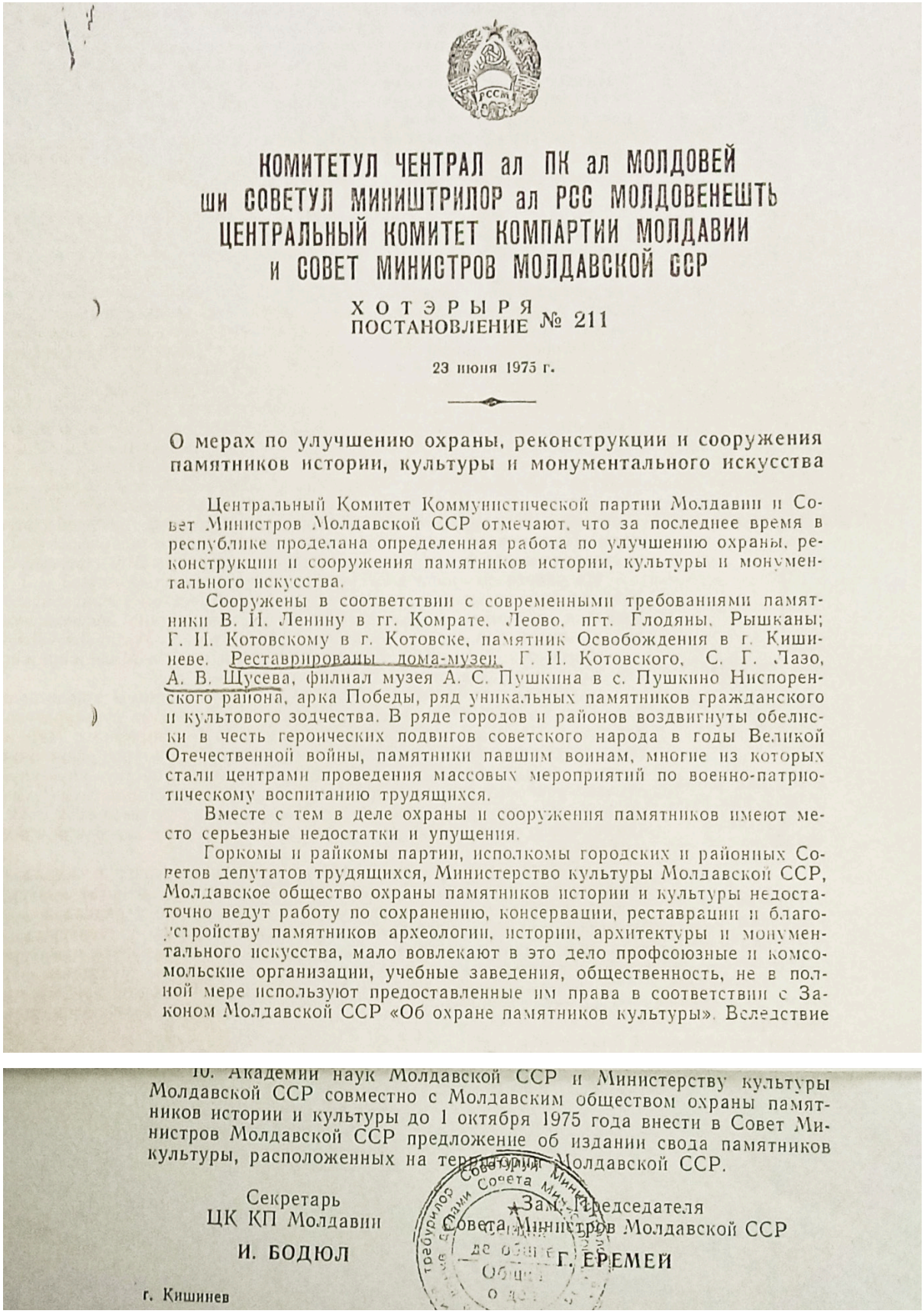

КОМИТЕТУЛ ЧЕНТРАЛ ал ПК ал МОЛДОВЕЙ
ши СОВЕТУЛ МИНИШТРИЛОР ал РСС МОЛДОВЕНЕШТЬ
ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КОМПАРТИИ МОЛДАВИИ
и СОВЕТ МИНИСТРОВ МОЛДАВСКОЙ ССР

ХОТЭРЫРЯ
ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 211

23 июня 1975 г.

О мерах по улучшению охраны, реконструкции и сооружения памятников истории, культуры и монументального искусства

Центральный Комитет Коммунистической партии Молдавии и Совет Министров Молдавской ССР отмечают, что за последнее время в республике проделана определенная работа по улучшению охраны, реконструкции и сооружения памятников истории, культуры и монументального искусства.

Сооружены в соответствии с современными требованиями памятники В. И. Ленину в гг. Комрате, Леово, пгт. Глодяны, Рышканы; Г. И. Котовскому в г. Котовске, памятник Освобождения в г. Кишиневе. Реставрированы дома-музеи Г. И. Котовского, С. Г. Лазо, А. В. Щусева, филиал музея А. С. Пушкина в с. Пушкино Ниспоренского района, арка Победы, ряд уникальных памятников гражданского и культового зодчества. В ряде городов и районов воздвигнуты обелиски в честь героических подвигов советского народа в годы Великой Отечественной войны, памятники павшим воинам, многие из которых стали центрами проведения массовых мероприятий по военно-патриотическому воспитанию трудящихся.

Вместе с тем в деле охраны и сооружения памятников имеют место серьезные недостатки и упущения.

Горкомы и райкомы партии, исполкомы городских и районных Советов депутатов трудящихся, Министерство культуры Молдавской ССР, Молдавское общество охраны памятников истории и культуры недостаточно ведут работу по сохранению, консервации, реставрации и благоустройству памятников археологии, истории, архитектуры и монументального искусства, мало вовлекают в это дело профсоюзные и комсомольские организации, учебные заведения, общественность, не в полной мере используют предоставленные им права в соответствии с Законом Молдавской ССР «Об охране памятников культуры». Вследствие

10. Академии наук Молдавской ССР и Министерству культуры Молдавской ССР совместно с Молдавским обществом охраны памятников истории и культуры до 1 октября 1975 года внести в Совет Министров Молдавской ССР предложение об издании свода памятников культуры, расположенных на территории Молдавской ССР.

Секретарь
ЦК КП Молдавии
И. БОДЮЛ

Зам. Председателя
Совета Министров Молдавской ССР
Г. ЕРЕМЕЙ

г. Кишинев

Fig. 18. Hotărârea nr. 211 despre măsurile întreprinse de ameliorare a pazei, reconstrucţiei monumentelor de istorie, cultură şi artă monumentală. Chişinău, 23 iunie 1975.

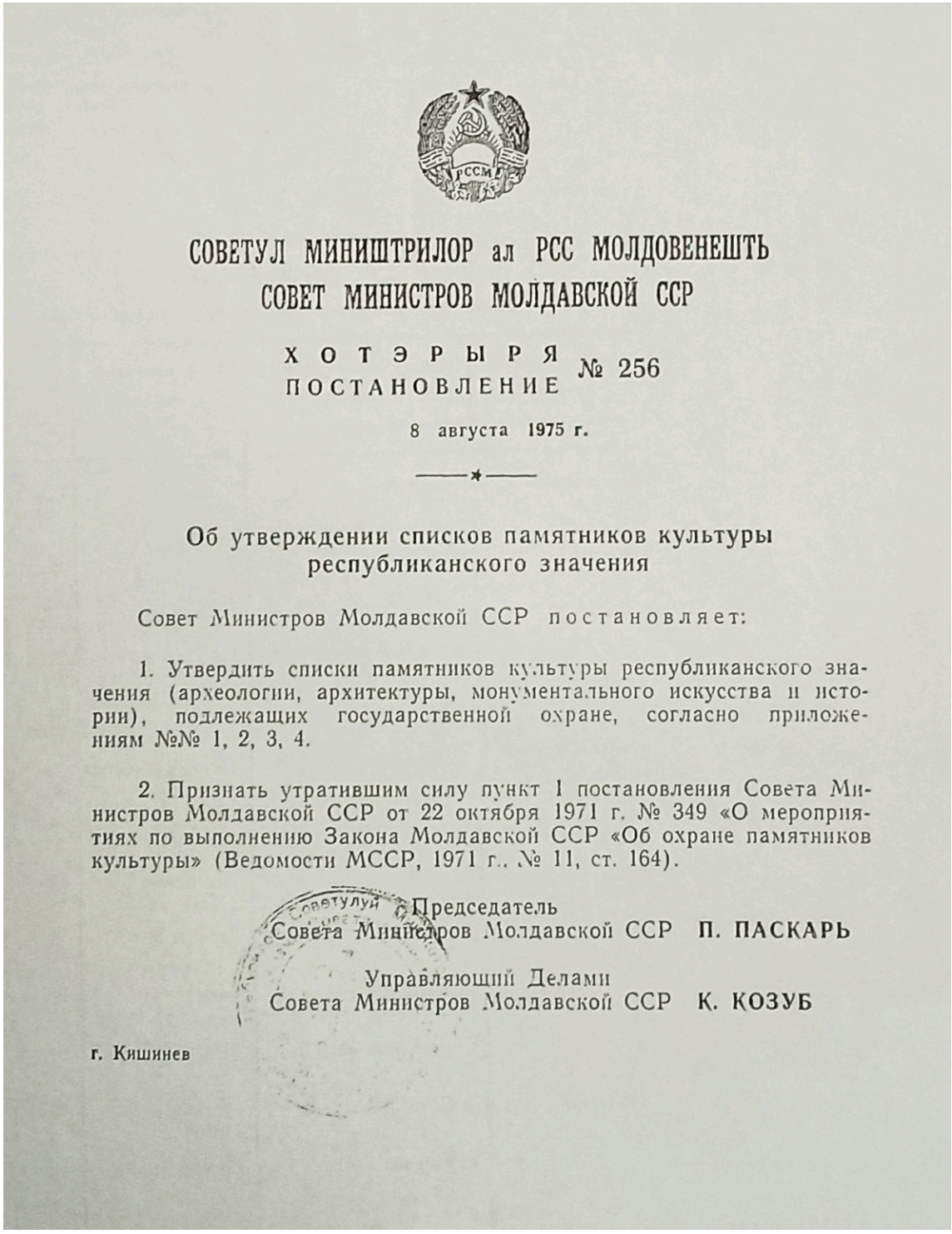

СОВЕТУЛ МИНИШТРИЛОР ал РСС МОЛДОВЕНЕШТЬ
СОВЕТ МИНИСТРОВ МОЛДАВСКОЙ ССР

ХОТЭРЫРЯ
ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 256

8 августа 1975 г.

Об утверждении списков памятников культуры республиканского значения

Совет Министров Молдавской ССР постановляет:

1. Утвердить списки памятников культуры республиканского значения (археологии, архитектуры, монументального искусства и истории), подлежащих государственной охране, согласно приложениям №№ 1, 2, 3, 4.

2. Признать утратившим силу пункт 1 постановления Совета Министров Молдавской ССР от 22 октября 1971 г. № 349 «О мероприятиях по выполнению Закона Молдавской ССР «Об охране памятников культуры» (Ведомости МССР, 1971 г., № 11, ст. 164).

Председатель
Совета Министров Молдавской ССР П. ПАСКАРЬ

Управляющий Делами
Совета Министров Молдавской ССР К. КОЗУБ

г. Кишинев

Fig. 19. Hotărârea nr. 256 despre aprobarea listei monumentelor de cultură de însemnătate republicană. Chişinău, 8 august 1975.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 4
к постановлению Совета Министров
Молдавской ССР
от 8 августа 1975 г. № 256

СПИСОК

исторических памятников, взятых под государственную охрану

Наименование города, района	Наименование памятника	Дата сооружения	Месторасположение памятника
1	2	3	4
г. Кишинев	Дом-музей подпольной типографии ленинской газеты «Искра»	XIX в.	ул. Искры, 39
	Здание, в котором размещался фронтовой отдел Румчерода	XIX в.	ул. Киевская, 115
	Дом, в котором размещалась масонская ложа в годы жизни А. С. Пушкина в г. Кишиневе	XIX в.	ул. О. Кошевого, 2
	Дом, в котором жил А. С. Пушкин в 1820 году	XIX в.	ул. Антоновская, 19
	Здание бывшего реального училища, в котором в 1895 году учился Г. И. Котовский	XIX в.	ул. Пирогова, 65
	Здание бывшей гимназии, в которой в 1910—1912 гг. учился С. Г. Лазо	XIX в.	ул. Киевская, 121
	Дом, в котором в 1910—1912 гг. жил С. Г. Лазо	XIX в.	пр. Ленина, 167
	Дом, в котором родился и жил архитектор А. В. Щусев	XIX в.	ул. Щусева, 77
	Дом Варфоломея, который посещал А. С. Пушкин	XIX в.	ул. Фрунзе, 92
	Дом Крупенского, который посещал А. С. Пушкин	XIX в.	ул. Фрунзе, 102
	Памятник болгарским ополченцам	1966 г.	ул. Димо
	Надгробие скульптору А. Плэмэдялэ	1949 г.	Центральное кладбище
г. Бельцы	Памятник-танк	1959 г.	пл. Победы

21

Fig. 20. Anexa nr. 4. Lista monumentelor de istorie luate sub protecţia statului. Chişinău, 8 august 1975.

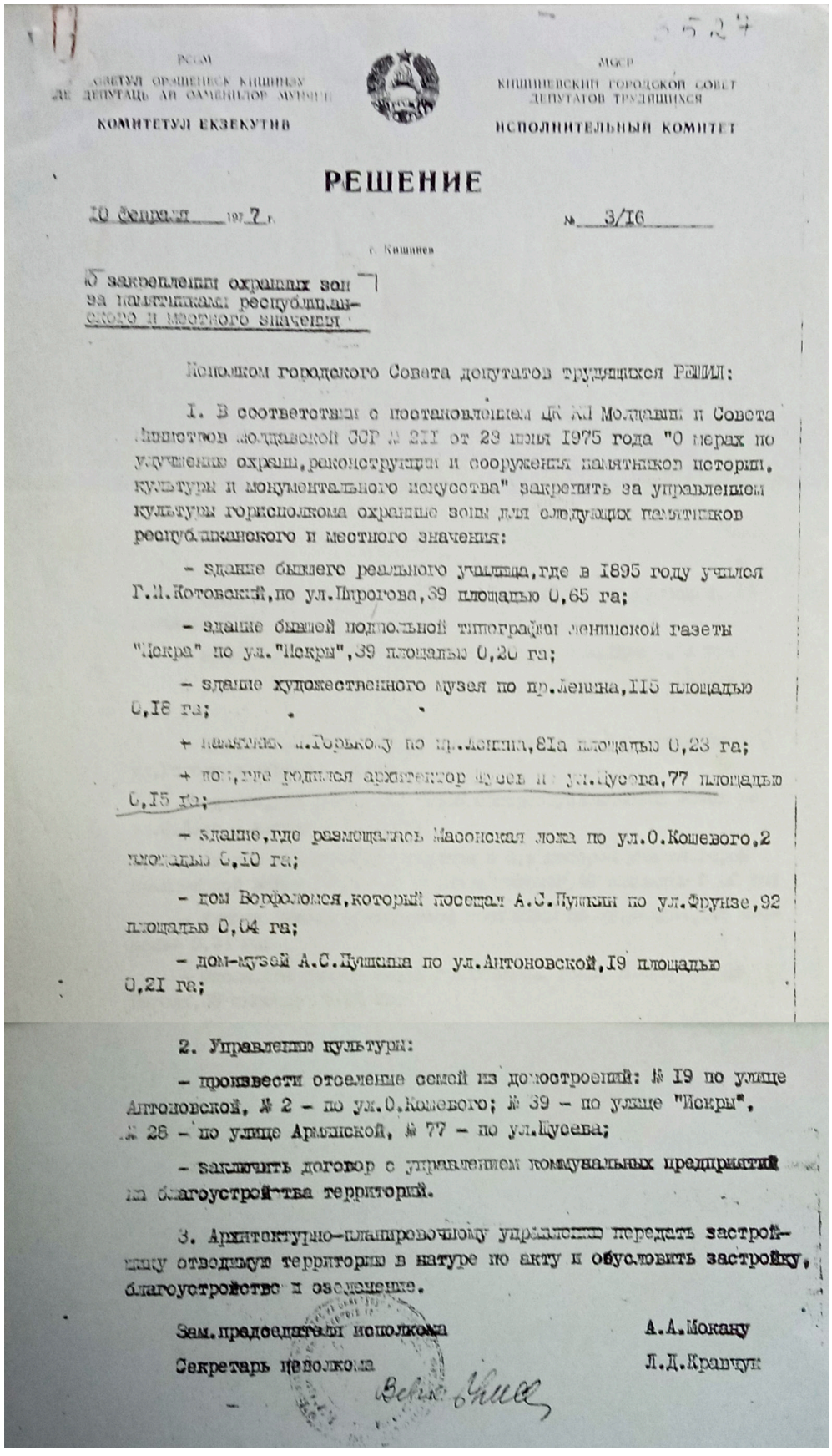

РССМ
СОВЕТУЛ ОРЭШЕНЕСК КИШИНЭУ
ДЕ ДЕПУТАЦЬ АЙ ОАМЕНИЛОР МУНЧИЙ
КОМИТЕТУЛ ЕКЗЕКУТИВ

МССР
КИШИНЕВСКИЙ ГОРОДСКОЙ СОВЕТ
ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ
ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

РЕШЕНИЕ

10 февраля 1977 г. № 3/16

г. Кишинев

О закреплении охранных зон за памятниками республиканского и местного значения

Исполком городского Совета депутатов трудящихся РЕШИЛ:

1. В соответствии с постановлением ЦК КП Молдавии и Совета Министров Молдавской ССР № 211 от 23 июня 1975 года "О мерах по улучшению охраны, реконструкции и сооружения памятников истории, культуры и монументального искусства" закрепить за управлением культуры горисполкома охранные зоны для следующих памятников республиканского и местного значения:

- здание бывшего реального училища, где в 1895 году учился Г.И.Котовский, по ул.Пирогова, 39 площадью 0,65 га;

- здание бывшей подпольной типографии ленинской газеты "Искра" по ул."Искры", 39 площадью 0,20 га;

- здание художественного музея по пр.Ленина, 115 площадью 0,18 га;

- памятник М.Горькому по пр.Ленина, 81а площадью 0,23 га;

- дом, где родился архитектор Щусев по ул.Щусева, 77 площадью 0,15 га;

- здание, где размещалась Масонская ложа по ул.О.Кошевого, 2 площадью 0,10 га;

- дом Борфоломея, который посещал А.С.Пушкин по ул.Фрунзе, 92 площадью 0,04 га;

- дом-музей А.С.Пушкина по ул.Антоновской, 19 площадью 0,21 га;

2. Управлению культуры:

- произвести отселение семей из домостроений: № 19 по улице Антоновской, № 2 – по ул.О.Кошевого; № 39 – по улице "Искры", № 28 – по улице Армянской, № 77 – по ул.Щусева;

- заключить договор с управлением коммунальных предприятий на благоустройства территорий.

3. Архитектурно-планировочному управлению передать застройщику отводимую территорию в натуре по акту и обусловить застройку, благоустройство и озеленение.

Зам.председателя исполкома А.А.Мокану

Секретарь исполкома Л.Д.Кравчук

Fig. 21. Decizia nr. 3/16, prin care Casa Memorială „Alexei Șciusev” trece la balanța Societății Republicane de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură. Chișinău, 10 februarie 1977.

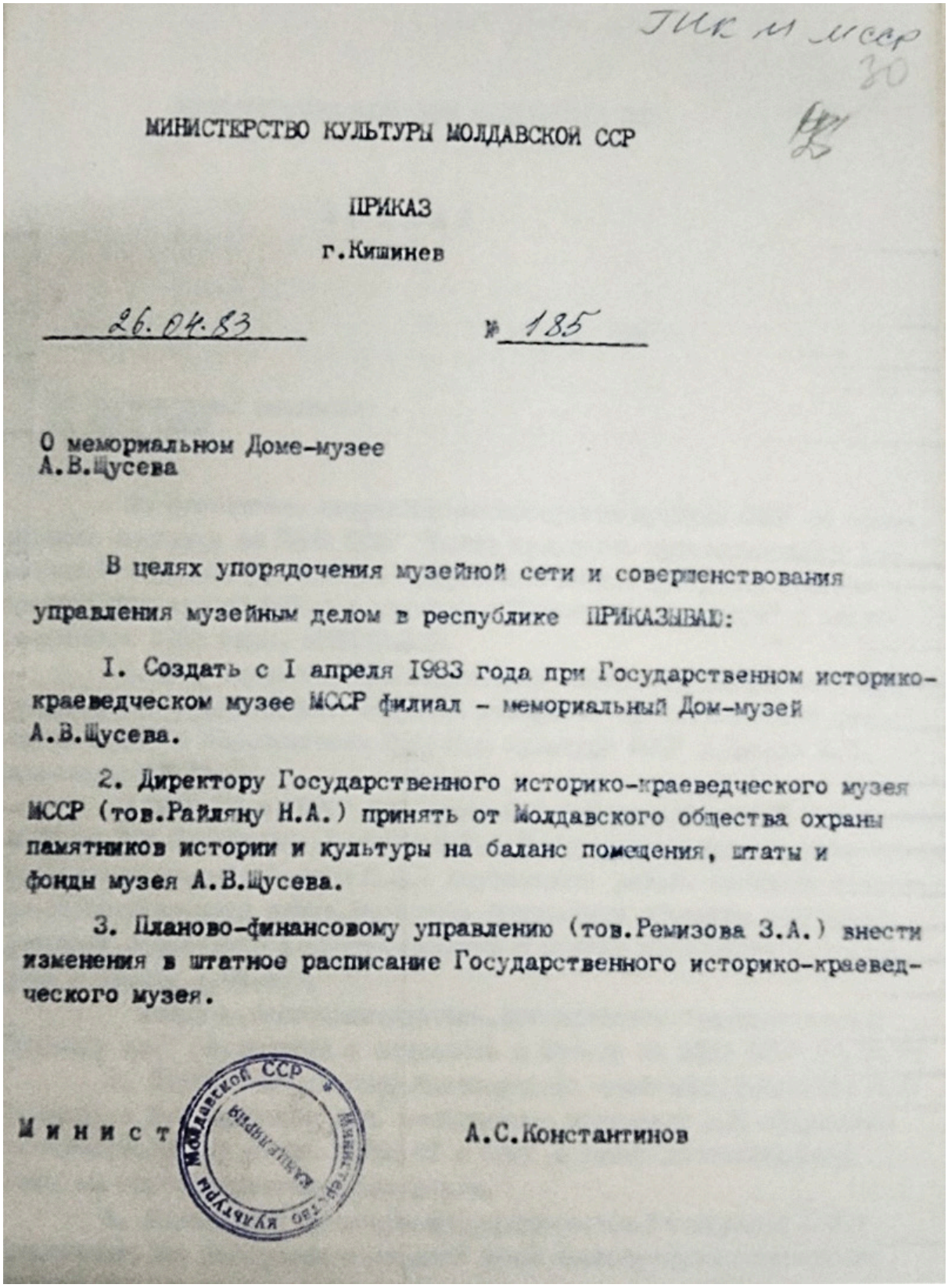

ГИК и МСР
30

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ МОЛДАВСКОЙ ССР

ПРИКАЗ

г.Кишинев

26.04.83 № 185

О мемориальном Доме-музее
А.В.Щусева

В целях упорядочения музейной сети и совершенствования управления музейным делом в республике ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Создать с I апреля 1983 года при Государственном историко-краеведческом музее МССР филиал – мемориальный Дом-музей А.В.Щусева.

2. Директору Государственного историко-краеведческого музея МССР (тов.Райляну Н.А.) принять от Молдавского общества охраны памятников истории и культуры на баланс помещения, штаты и фонды музея А.В.Щусева.

3. Планово-финансовому управлению (тов.Ремизова З.А.) внести изменения в штатное расписание Государственного историко-краеведческого музея.

Министр А.С.Константинов

Fig. 22. Ordinul nr. 185, prin care Casa Memorială „Alexei Şciusev" trece în jurisdicţia Muzeului de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal din Chişinău. Chişinău, 26 aprilie 1983.

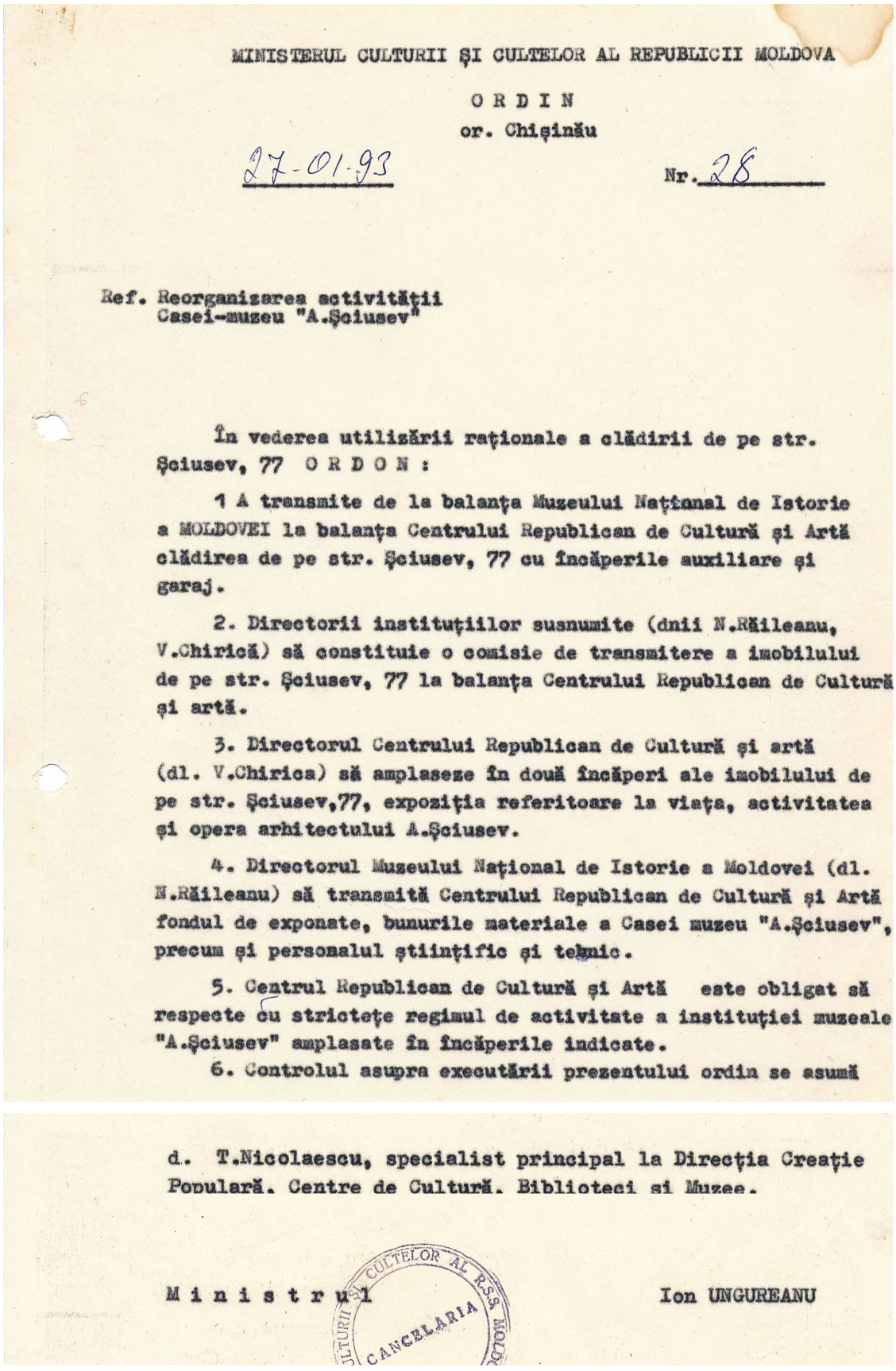

MINISTERUL CULTURII ŞI CULTELOR AL REPUBLICII MOLDOVA

O R D I N

or. Chişinău

27-01-93 Nr. 28

Ref. Reorganizarea activităţii
Casei-muzeu "A.Şciusev"

În vederea utilizării raţionale a clădirii de pe str. Şciusev, 77 O R D O N :

1 A transmite de la balanţa Muzeului Naţional de Istorie a MOLDOVEI la balanţa Centrului Republican de Cultură şi Artă clădirea de pe str. Şciusev, 77 cu încăperile auxiliare şi garaj.

2. Directorii instituţiilor susnumite (dnii N.Răileanu, V.Chirică) să constituie o comisie de transmitere a imobilului de pe str. Şciusev, 77 la balanţa Centrului Republican de Cultură şi artă.

3. Directorul Centrului Republican de Cultură şi artă (dl. V.Chirica) să amplaseze în două încăperi ale imobilului de pe str. Şciusev,77, expoziţia referitoare la viaţa, activitatea şi opera arhitectului A.Şciusev.

4. Directorul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei (dl. N.Răileanu) să transmită Centrului Republican de Cultură şi Artă fondul de exponate, bunurile materiale a Casei muzeu "A.Şciusev", precum şi personalul ştiinţific şi tehnic.

5. Centrul Republican de Cultură şi Artă este obligat să respecte cu stricteţe regimul de activitate a instituţiei muzeale "A.Şciusev" amplasate în încăperile indicate.

6. Controlul asupra executării prezentului ordin se asumă

d. T.Nicolaescu, specialist principal la Direcţia Creaţie Populară. Centre de Cultură. Biblioteci şi Muzee.

M i n i s t r u l Ion UNGUREANU

CULTELOR AL RSS MOLD
CANCELARIA

Fig. 23-24. Ordinul nr. 28, prin care Casa Memorială „Alexei Şciusev” trece în subordinea Centrului Republican de Cultură şi Artă. Chişinău, 27 ianuarie 1993.

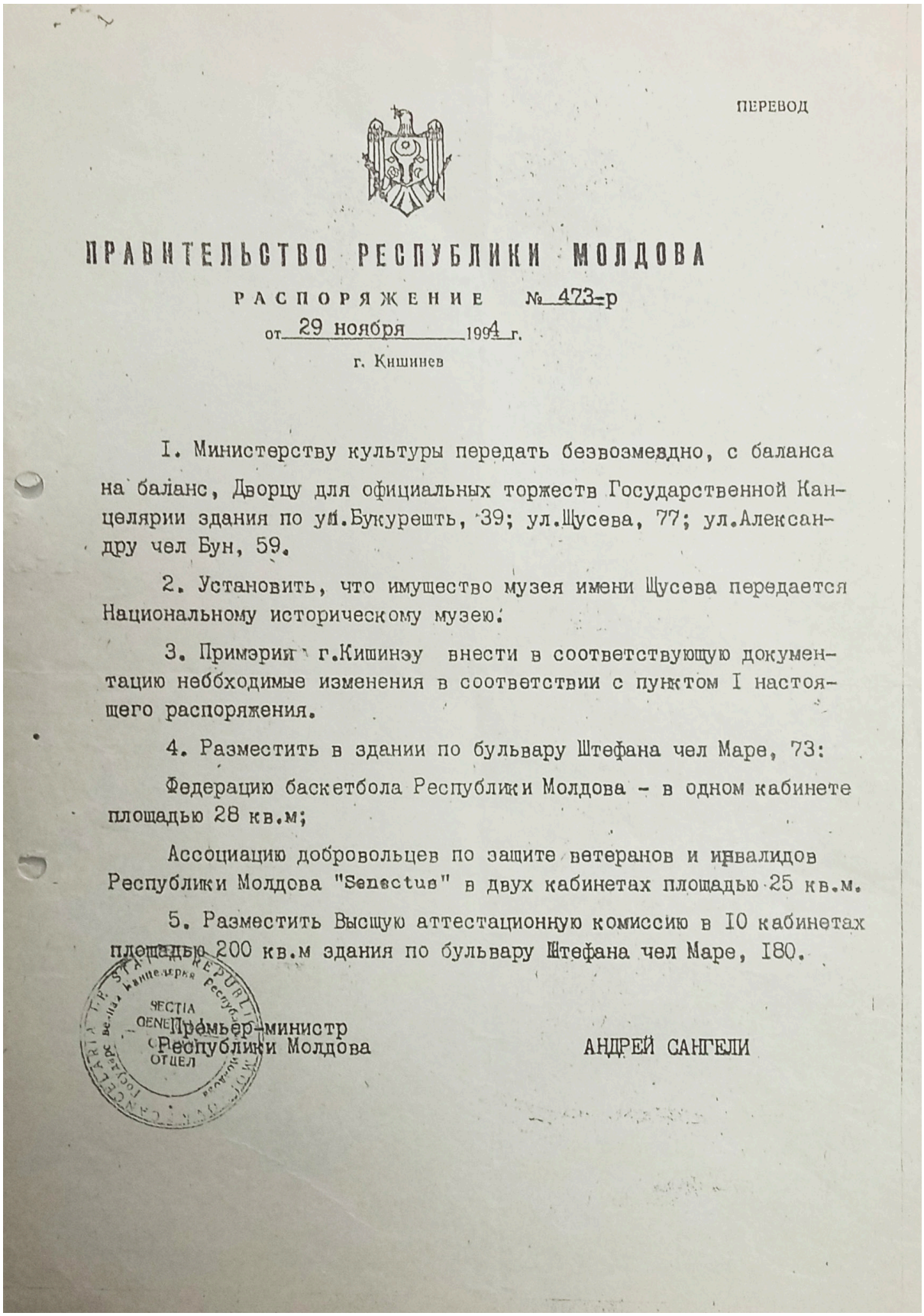

ПЕРЕВОД

ПРАВИТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

РАСПОРЯЖЕНИЕ № 473-р

от 29 ноября 1994 г.

г. Кишинев

I. Министерству культуры передать безвозмездно, с баланса на баланс, Дворцу для официальных торжеств Государственной Канцелярии здания по ул.Букурешть, 39; ул.Щусева, 77; ул.Александру чел Бун, 59.

2. Установить, что имущество музея имени Щусева передается Национальному историческому музею.

3. Примэрия г.Кишинэу внести в соответствующую документацию необходимые изменения в соответствии с пунктом I настоящего распоряжения.

4. Разместить в здании по бульвару Штефана чел Маре, 73:

Федерацию баскетбола Республики Молдова - в одном кабинете площадью 28 кв.м;

Ассоциацию добровольцев по защите ветеранов и инвалидов Республики Молдова "Senectus" в двух кабинетах площадью 25 кв.м.

5. Разместить Высшую аттестационную комиссию в I0 кабинетах площадью 200 кв.м здания по бульвару Штефана чел Маре, I80.

Премьер-министр
Республики Молдова АНДРЕЙ САНГЕЛИ

Fig. 25. Ordonanţa de Guvern nr. 473-p, prin care bunurile Casei Memoriale „Alexei Şciusev" se transmit de la balanţa Ministerului Culturii la balanţa Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Chişinău, 29 noiembrie 1994.

значения", unde, în primul punct se menţionează necesitatea întocmirii listelor monumentelor culturale cu valoare republicană din domeniile arheologie, arhitectură, monumente de artă şi istorie.

Anexa patru a hotărârii nr. 256 din 8 august 1975 confirmă faptul că locuinţa unde s-a născut şi a trăit arhitectul Alexei Şciusev a fost construită în secolul al XIX-lea şi este amplasată pe strada Şciusev nr. 77 din oraşul Chişinău (fig. 20).

Prin decizia Sovietului Orăşenesc al deputaţilor oamenilor muncii, înregistrată cu nr. 3/16 din 10 februarie 1977, Casa Memorială „Alexei Şciusev" din Chişinău trece la balanţa Societăţii Republicane de Ocrotire a Monumentelor de Istorie şi Cultură (fig. 21).

S-a aflat în componenţa acestei instituţii până la 26 aprilie 1983, când, „în scopul ordonării reţelelor muzeale şi îmbunătăţirii calităţii management-ului muzeal al RSSM", în baza ordinului nr. 185 din 26 aprilie 1983, semnat de Anton Constantinov, ministrul Culturii RSSM, Casa Memorială trece în jurisdicţia Muzeului de Stat de Istorie şi Studiere a Ţinutului Natal din Chişinău, actualmente Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală[17] (fig. 22).

În baza Hotărârii Colegiului Ministerului Culturii al RSSM din 30 noiembrie 1989 „*Об основных направлениях организации перестройки деятельности музеев Молдавской ССР* " şi a Ordinului Ministerului Culturii nr. 411 din 28 decembrie 1989, Casa Memorială „Alexei Şciusev" devine filială a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Conform ordinului Ministerului Culturii şi Cultelor nr. 187 din 10 septembrie 1991, Casa Memorială este reorganizată, expoziţia permanentă cu privire la viaţa, activitatea şi opera academicianului arhitect Alexei Şciusev este concentrată în două odăi (Cornеţchi 2004, 246).

În baza ordinului Ministerului Culturii şi Cultelor al Republicii Moldova nr. 28 din 27 ianuarie 1993 „Despre reorganizarea activităţii Casei Memoriale „Alexei Şciusev", Casa Memorială, amplasată pe strada Şciusev nr. 77, trece în subordinea Centrului Republican de Cultură şi Artă (fig. 23-24).

Această acţiune a constituit o deturnare de la rostul firesc al respectivului aşezământ cultural. Drept urmare, pe 6 februarie 1993 are loc şedinţa Consiliului Asociaţiei Muzeografilor din Moldova, având în ordinea de zi subiectul „Discutarea ordinului nr. 28 din 27.01.1993", criticat de Asociaţie. Sunt întocmite scrisori, adresate Ministrului Culturii şi Cultelor Ion Ungureanu şi Preşedintelui Republicii Moldova Mircea Snegur, de anulare a ordinului sus-numit.

Pe 29 noiembrie 1994, este emisă Ordonanţa de Guvern nr. 473-p, semnată de Andrei Sangheli, prim-ministrul Republicii Moldova, prin care bunurile Casei Memoriale „Alexei Şciusev" se transmit de la balanţa Ministerului Culturii la cea a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, în subordinea căruia se află până în prezent (fig. 25).

Din noiembrie 2013 până în mai 2014, imobilul trece printr-un proces extern şi intern complex de restaurare şi reabilitare generală.

Această Casă Memorială se prezintă drept o atracţie turistică. Actualmente, deţine o valoroasă colecţie de documente de arhivă, scrisori şi cărţi de epocă, lucrări de pictură, o mare parte din ele au autograful şi inscripţii ale autorului, fotografii ale membrilor familiei, expuse în expoziţia permanentă.

Expoziţia a fost reorganizată conceptual în 2014, extinsă cronologic şi tematic, structurată pe mai multe compartimente: „Salonul familiei", „Sufrageria familiei", „Camera copiilor", „Biroul arhitectului Alexei Şciusev", „Lucrările arhitectului Alexei Şciusev". Expoziţia păstrează ambianţa de epocă, reconstituie atmosfera din familie în care a crescut şi s-a format viitorul arhitect.

Vă îndemnăm, pe această cale, atunci când veţi fi în trecere ocazională sau de serviciu prin Chişinău, să vizitaţi Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, unde veţi avea ocazia să redescoperiţi istoria ţinutului din cele mai vechi timpuri până la evenimentele perioadei contemporane şi, în special, să vă opriţi la Casa Memorială „Alexei Şciusev", să admiraţi locul de unde a început formarea personalităţii multidimensionale ca om, artist plastic şi unde s-a cimentat cariera profesională din domeniul arhitecturii a academicianului Alexei Şciusev.

[17] Mulţumim pe această cale administraţiei MNEIN, în persoana directorului-adjunct dr. Tudor Candu, pentru informaţia oferită.

Bibliografie

Corneţchi 2004: A. Corneţchi, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei la 20 de ani de activitate. Istorie şi evoluţie. In: Studii de muzeologie şi muzeografie, vol. I (Chişinău 2004), 241-299.

Hmelniţki 2022: D. Hmelniţki, Alexei Şciusev, un arhitect al stilului imperial stalinist, traducere din engleză de N. Pojoga (Chişinău: Editura Cartier 2022).

Nesterov, Gangal, Râbalco 2010: T. Nesterov, B. Gangal, E. Râbalco, Centrul istoric al Chişinăului la începutul secolului al XXI-lea. Repertoriul monumentelor de arhitectură (Chişinău: Editura „ARC" 2010).

Poştarencu 1998: D. Poştarencu, Străzile Chişinăului. Denumiri vechi şi actuale (Chişinău: Editura „Civitas" 1998).

Васькин 2015: А. Васькин, Щусев: Зодчий всея Руси (Москва: Молодая гвардия 2015).

Дружинина-Георгиевская, Корнфельд 1955: Е.В. Дружинина-Георгиевская, Я.А. Корнфельд, Зодчий Щусев (Москва 1955).

Кейпен-Вардиц 2013: Д.Б. Кейпен-Вардиц, Храмовое зодчество А.В. Щусева (Москва 2013).

Курц 1973: Р. Курц, А.В. Щусев (Кишинев: Штиинца 1973).

Соколов 1952: Н.Б. Соколов, Щусев. Мастера советской архитектуры (Москва 1952).

Щусев 2011: П. Щусев, Страницы из жизни академика А.В. Щусева (Москва 2011).

House Museum of A. Shchusev in Chişinău: Historical retrospective

Keywords: history, house museum, academician, architect, architecture.

Abstract: The paper presents the results of the study of archival documents and studies related to the House Museum of A. Shchusev in Chişinău. The museum building is a historical monument of national importance, part of the immovable cultural and historical heritage protected by the state. It is included in the Register of Historical and Cultural Monuments of the Chişinău Municipality under No. 50. The house museum is located in the historical part of the city at 77 Shchusev Street, between the streets of Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni and Alexander Pushkin.

List of illustrations:

1. Museum of Architecture and Building Technologies. View from the street. Chişinău, 1940s.
2. General plan of the Museum of Architecture and Building Technologies, made by architect Viktor Smirnov. Chişinău, 1947.
3. Certificate of renaming Leovskaya Street to Shchusev Street. Chişinău, 1948 г.
4. Museum of Architecture and Building Technologies. View from the street. Chişinău, September 22, 1947.
5. Museum of Architecture and Building Technologies. Exhibition room. Chişinău, September 22, 1947.
6-7. Notes in the visitor's book of the Museum of Architecture and Building Technologies. Chişinău, September 22, 1947.
8. Sculptor Lazar Dubinovsky working on the bust of the academician. Chişinău, 1947.
9. Bust of architect Alexei Shchusev. Sculptor Lazar Dubinovsky. Chişinău, 1947. Plaster, 70×37×45 cm.
10. Bust of architect Alexei Shchusev. Sculptor Lazar Dubinovsky, Chişinău, 1949. Wood, 59×37×39 cm.
11. Decree No. 1807 on the reorganization of the Museum of Architecture and Building Technologies into the House Museum of Alexei Shchusev. Chişinău, December 14, 1950.
12. Alexander Lukyanov, director of the House Museum of A. Shchusev. Chişinău, 1950s.
13. Decree No. 235 on changing the numbering of houses along the street. Chişinău, March 27, 1951.
14. Bas-relief (profile) by architect Alexei Shchusev. Sculptor Jozef Poniatowski. Chişinău, 1973.
15. Commemorative plaque with the text in Russian. Chişinău, 1973.
16. Commemorative plaque with the text in Romanian. Chişinău, 2014.
17. The House Museum after restoration. Chişinău, 1970s.
18. Decree No. 211 on measures to improve the protection, reconstruction and on construction of monuments of history, culture and monumental art. Chişinău, June 23, 1975.
19. Decree No. 256 on approval of the list of cultural monuments of republican significance. Chişinău, August 8, 1975.
20. Appendix No. 4, list of historical monuments taken under state protection. Chişinău, August 8, 1975.
21. Decision No. 3/16 on the transfer of the House Museum of A. Shchusev to the balance of the Republican Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments. Chişinău, February 10, 1977.
22. Order No. 185 on the transfer of the House Museum of A. Shchusev to the jurisdiction of the State Museum of Local History. Chişinău, April 26, 1983.

23-24. Order No. 28 on the transfer of the House Museum of A. Shchusev under the control of the Republican Center for Culture and Art. Chişinău, January 27, 1993.
25. Government Decree No. 473-r, according to which the property of the House Museum of A. Shchusev is transferred from the balance of the Ministry of Culture to the balance of the National Museum of History of Moldova. Chişinău, November 29, 1994.

Дом-музей А. Щусева в Кишиневе: Историческая ретроспектива

Ключевые слова: история, дом-музей, академик, архитектор, архитектура.

Резюме: В статье представлены результаты изучения архивных документов и исследований, связанных с Домом-музеем А. Щусева в Кишиневе. Здание музея является историческим памятником национального значения, частью недвижимого культурно-исторического наследия, охраняемого государством. Оно внесено в Реестр памятников истории и культуры муниципия Кишинев под №50. Дом-музей расположен в исторической части города на улице Щусева, 77, между улицами Митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони и Александра Пушкина.

Список иллюстраций:

1. Музей архитектуры и строительной техники. Вид с улицы. Кишинев, 40-е гг. XX в.
2. Генеральный план Музея архитектуры и строительной техники, выполненный архитектором Виктором Смирновым. Кишинев, 1947 г.
3. Свидетельство о переименовании улицы Леовской в улицу Щусева. Кишинев, 1948 г.
4. Музей архитектуры и строительной техники. Вид с улицы. Кишинев, 22 сентября 1947 г.
5. Музей архитектуры и строительной техники. Выставочный зал. Кишинев, 22 сентября 1947 г.

6-7. Записи в книге отзывов Музея архитектуры и строительной техники. Кишинев, 22 сентября 1947 г.

8. Скульптор Лазарь Дубиновский во время работы над бюстом академика. Кишинев, 1947 г.
9. Бюст архитектора Алексея Щусева. Скульптор Лазарь Дубиновский. Кишинев, 1947 г. Гипс, 70×37×45 см.
10. Бюст архитектора Алексея Щусева. Скульптор Лазарь Дубиновский, Кишинев, 1949 г. Дерево, 59×37×39 см.
11. Постановление №1807 о реорганизации Музея архитектуры и строительной техники в Дом-музей Алексея Щусева. Кишинев, 14 декабря 1950 г.
12. Александр Лукьянов, директор Дома-музея А. Щусева. Кишинев, 50-е гг. XX в.
13. Постановление №235 об изменении нумерации домов по улице. Кишинев, 27 марта 1951 г.
14. Барельеф (профиль) архитектора Алексея Щусева. Скульптор Иосиф Понятовский. Кишинев, 1973 г.
15. Памятная доска с текстом надписи на русском языке. Кишинев, 1973 г.
16. Памятная доска с текстом надписи на румынском языке. Кишинев, 2014 г.
17. Дом-музей после реставрации. Кишинев, 70-е гг. XX в.
18. Постановление №211 о мерах по улучшению охраны, реконструкции и сооружению памятников истории, культуры и монументального искусства. Кишинев, 23 июня 1975.
19. Постановление №256 об утверждении перечня памятников культуры республиканского значения. Кишинев, 8 августа 1975 г.
20. Приложение №4, перечень памятников истории, взятых под охрану государства. Кишинев, 8 августа 1975 г.
21. Решение №3/16 о переходе Дома-музея А. Щусева на баланс Республиканского общества охраны памятников истории и культуры. Кишинев, 10 февраля 1977 г.
22. Приказ №185 о переходе Дома-музея А. Щусева в ведение Государственного историко-краеведческого музея. Кишинев, 26 апреля 1983 г.

23-24. Приказ №28 о переходе Дома-музея А. Щусева под управление Республиканского центра культуры и искусства. Кишинев, 27 января 1993 г.

25. Постановление Правительства №473-р, согласно которому имущество Дома-музея А. Щусева переводится с баланса Министерства культуры на баланс Национального музея истории Молдовы. Кишинев, 29 ноября 1994 г.

22.05.2023

Anatolie Povestca, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-3462-6269, e-mail: a_povestca@mail.ru

NAŞTEREA DOMNULUI: INTERPRETAREA SUBIECTULUI ÎN COLECŢIA DE ICOANE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAŢIONAL DE ISTORIE A MOLDOVEI[1]

Adelaida Chiroşca

Cuvinte-cheie: Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, iconografie, Naşterea Domnului, Închinarea magilor, Maica Domnului, Sfântul Iosif, Betleem, păstori, peşteră, iesle.

Venirea Mântuitorului în lume, în Betleemul Iudeii, a fost vestită încă de prorocii veterotestamentari (Michea 5:2, Samuel 16:1). Evangheliile canonice sunt considerate ca fiind primele izvoare ale istoricităţii actului Naşterii Domnului (Matei 1: 18-25, Luca 2: 1-7), cele apocrife venind cu date complementare despre contextul istoric al evenimentului (Evanghelia 1994, I: 7-11, 19), despre împrejurările naşterii (Evanghelia 1994, I: 24, 25, 31, 32; Protoevanghelia 2007, XVII: 1, 3) şi despre părinţii Pruncului (Protoevanghelia 2007, IX, XI-XIII). Iconografia Naşterii Domnului, la fel ca şi slujbele religioase ale sărbătorii, se va constitui treptat, trăsăturile centrale, inspirate din sursele menţionate, desemnându-se din perioada creştinismului timpuriu. În imaginile de început, subiectul era reprezentat succint, cu puţine personaje şi detalii, evoluând, treptat, în scene compoziţionale mai extinse.

Colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei deţine câteva icoane consacrate Naşterii Mântuitorului Iisus Hristos. În acest sens, menţionăm icoanele ce reproduc exclusiv evenimentul enunţat, precum şi icoanele multicompoziţionale, de tipul Praznicelor, care au conservat în una dintre scene imaginea „Naşterea Domnului". În cele ce urmează, intenţionăm să prezentăm, prin exemplul icoanelor muzeale, varietatea imaginilor consacrate subiectului Naşterii Domnului. Înainte de a trece la prezentările menţionate, să amintim, în linii generale, despre acest eveniment major, care a împărţit istoria lumii în „până la Hristos" şi „după Hristos".

Sfinţii evanghelişti insistă şi accentuează caracterul istoric al evenimentului, pentru că Evanghelia de la Matei şi cea de la Luca, fiind scrise la 12-14 ani şi, respectiv, la 30 de ani după răstignirea şi învierea Mântuitorului, n-au putut fi produsul unor fantezii (Stăniloae 2016, 17). Evangheliştii vor să arate că Hristos a fost o personalitate adevărată, ceea ce înseamnă că întruparea Lui nu a fost o presupunere sau o închipuire. Textele evanghelice şi scrierile apocrife relatează că Iisus Hristos s-a născut pe vremea când în Imperiul Roman domnea Cezarul August (Luca 2: 1; Evanghelia 1994, I: 6), în Iudeea guvernând în acea perioadă Irod cel Mare (Evanghelia 1994, I: 14).

Atât Evangheliile canonice, cât şi cele necanonice, amintind despre Părinţii după trup ai lui Iisus, îi menţionează pe Maria şi Iosif din Nazaretul Galileii, ambii descendenţi din neamul lui David (Rezuş 1994, 13-14, Evanghelia 1994, I: 24; Protoevanghelia 2007, IX-XI). Astfel, aflăm despre Fecioara Maria, care era unica fiică a lui Ioachim şi a Anei din Nazaretul Galileii, părinţii hărăzind-o chiar la naştere Templului din Ierusalim. Aici, la Ierusalim, ea se va afla de la trei până la cincisprezece ani, fiind crescută de bătrânele cuvioase în viaţă curată şi consacrată rugăciunii. Întoarsă la Nazaret, Maria, pentru a-si urma legământul fecioriei, este îndrumată de feţele bisericeşti din Ierusalim să se logodească cu teslarul Iosif, un văduv în vârstă, ales dintre toţi văduvii bătrâni din oraş (Protoevanghelia 2007, IX).

Iisus Hristos s-a născut la Betleem, unde venise Iosif şi Maria, pentru a participa la recensământul anunţat de Cezarul August. Din cauza mulţimii adunate în oraş, nu mai rămăseseră locuri de popas (Luca 2: 1, 7; Evanghelia 1994, I: 24, 25; Protoevanghelia 2007, XVII: 1, 3), familia adăpostindu-se într-o peşteră (Protoevanghelia 2007, XVIII: 1), alte surse menţionând o iesle (Luca 2:7) sau un sălaş (Evanghelia 1994, I:25;)

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

din preajma oraşului Betleem. După cum relatează textele biblice, la naşterea minunată a Mântuitorului, pe cer a apărut o stea, care i-a călăuzit pe magii de la răsărit, ce veneau să i se închine (Matei 2:2, 9; Evanghelia 1994, I: 6, 9, 13, 15-18, 22; Protoevanghelia 2007, XXI: 1-3). Această mare bucurie, de care se va mulţumi tot poporul, a fost vestită de îngerul Domnului păstorilor din preajma peşterii (Luca 2: 9, 10, 13; Evanghelia 1994, I: 30), care au mers în grabă mare, să se convingă de cele auzite şi văzându-l au slăvit şi lăudat pe Dumnezeu pentru toate cele auzite şi văzute (Luca 2:15, 20; Evanghelia 1994, I:32).

Sursele centrale de inspiraţie iconografică au fost Evangheliile, tradiţia bisericească şi scrierile apocrife. Cele mai vechi imagini ale naşterii lui Hristos datează din secolele IV-VI, acestea fiind reprezentate în Catacombele Sfântului Sebastian din Roma, pe sarcofagul păstrat în Muzeul din Vatican şi pe ferecătura Evangheliei din Milano. În compoziţiile timpurii, era reprezentată o iesle cu Pruncul în ţarc, Maica Domnului – alături, pe o piatră sau într-un scaun de răchită, pe cer – Steaua Betleemului. Lângă iesle erau înfăţişaţi un asin şi un bou, a căror prezenţă este amintită în Sfânta Scriptură. „Boul îşi cunoaşte stăpânul şi măgarul cunoaşte ieslea stăpânului său: dar Israel nu Mă cunoaşte, poporul Meu nu ia aminte la Mine" (Isaia 1: 3). În aceste imagini, boul si asinul prefigurează neamurile păgâne, care l-au cunoscut şi au crezut în Hristos mai uşor decât poporul lui Israel. Uneori, compoziţia include imaginea unui păstor, care a venit să se închine lui Hristos. În secolul al VII-lea, reprezentările evoluează în scene extinse, încărcate cu multiple personaje şi detalii, rămânând populare şi compoziţiile restrânse. Icoanele păstrate denotă, în cele mai dese cazuri, o îmbinare a mai multor împrejurări ce ţin de naşterea Domnului, chiar dacă acestea s-au petrecut la o distanţă de câteva zile. Astfel, în aceste compoziţii, alături de scena „Naşterea Domnului", poate fi redată scena „Închinarea magilor", „Fuga în Egipt", „Omorârea Pruncilor" – evenimente care au avut loc, cel puţin, la trei zile (Protoevanghelia 2007, 57, nota 77), alte surse menţionând chiar la opt zile de la naşterea lui Hristos (Evanghelia 1994, 219-220).

În imaginile consacrate evenimentului au fost semnalate unele devieri în respectarea rigorilor iconografice, fenomen ce s-a păstrat şi în secolele următoare. Această situaţie a impus clerul, la fel, şi şcolile de pictură, să elaboreze un îndrumar de care să se ghideze pictorii profesionali şi cei amatori în onorarea canonului iconografic. În consecinţă, au apărut mai multe modele de astfel de instrucţiuni tehnice şi reguli iconografice, care au fost adunate şi îmbunătăţite într-un manual clasic de pictură bisericească ortodoxă, apărut între anii 1701-1733 şi cunoscut cu numele *Erminia* lui Dionisie din Furna. Referitor la modul de a zugrăvi sau a picta scena „Naşterea Domnului" în Erminia lui Dionisie din Furna se menţionează: „Peşteră şi într-însa, la partea cea dreaptă, Născătoarea de Dumnezeu îngenuncheată, punând în iesle pe Hristos înfăşat în Prunc (mic); şi Iosif îngenuncheat de-a stânga, avându-şi mâinile încrucişate la piept. Şi dinapoia ieslei – un bou şi un asin, privind la Hristos. Şi dinapoia Prea Sfintei Fecioare şi a lui Iosif – păstorii ţinând toiege şi privind cu mirare la Hristos; şi dinafară de peşteră (mai încolea, pe munte), oi (multe) şi păstori (lângă ele), unul zicând cu fluierul şi alţii privind în sus cu frică; şi deasupra lor – un înger îi binecuvântează (şi le vesteşte naşterea lui Hristos). Şi deasupra peşterii, prin nori, mulţime de îngeri, ţinând hârtii, zic: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu, şi pe pământ pace, între oameni bunăvoinţă". Şi steaua (pe cer), în mijlocul lor, deasupra (peşterii), având rază mare, care se coboară în jos până la capul lui Hristos. Şi dinspre cealaltă parte, (după un colţ de munte, ivindu-se trei) magi cu îmbrăcăminte împărătească (cu coroane pe cap), călări pe cai (ţinând daruri în mâini şi), arătându-şi steaua unul altuia (Când se pictează şi cele două femei care spală Pruncul, una este moaşa Zelemi, alta – Salomeea)" (Dionisie 2000, 101-102).

Astfel de imagini pot fi văzute astăzi în catoliconul mănăstirilor Xsiropotam, Filoteu, imaginile în frescă datând din anul 1783 şi, respectiv, din 1752.

În lucrarea sa, Dionisie din Furna acordă o descriere separată şi scenei „Închinarea magilor": „Casă şi Prea Sfânta Fecioară şezând pe un scaun, ţinând ca pe un Prunc pe Hristos, care binecuvântează cu o mână; şi înaintea ei, cei trei magi , ţinându-şi darurile în chivote de aur; unul dintr-înşii (anume Melhior), bătrân, cu barbă lungă, cu capul descoperit, îngenuncheat, privind spre Hristos, ţine darul cu o mână şi cu cealaltă coroana; (iar cei doi, dinapoia acestuia) unul (tânăr roşcat, anume Baltazar), cu început de barbă, iar cel de-al treilea (anume Gaspar, negru, *harap*, tânăr) fără de barbă, uitându-se unul la altul şi arătându-l pe Hristos: şi dindărătul Fecioarei, Iosif stând şi

1. Naşterea Domnului. Basarabia, sfârşitul sec. al XIX-lea, MNIM.

mirându-se. Iar dinafară de casă, un tânăr ţinând de frâu trei cai. Şi mai încolo, pe dealuri, iarăşi aceşti trei magi, călări pe cai, întorcându-se la ţara lor, iar înaintea lor, un înger le arăta drumul" (Dionisie 2000,102).

Icoanele din patrimoniul muzeului reprezintă, aproape în unanimitate, modelul restrâns al iconografiei în cauză, în ele regăsindu-se împrejurările, personajele şi momentele centrale ale evenimentului – peştera, în interior fiind redate chipurile Născătoarei de Dumnezeu, al lui Iosif, al păstorilor ce privesc miraţi la Hristos, în spate – un bou şi un asin uitându-se spre Prunc. În exterior, îngerul care vesteşte naşterea Domnului, precum şi magii veniţi de la Răsărit. În majoritatea compoziţiilor, se atestă steaua care a luminat pe cer atât noaptea, cât şi în timpul zilei, în toată perioada evenimentelor petrecute (Evanghelia 1994, I: 6-7, 9, 13, 15-18, 22, 33-34, 39).

În una din compoziţiile muzeale,[2] este surprins momentul în care păstorii din preajma Betleemului, auzind despre naşterea Pruncului, au intrat să se convingă de marea minune anunţată de chiar îngerul din cer. Fecioara, îngenuncheată lângă ieslea în care l-a culcat pe Prunc, încearcă să-l înfeşe, Iosif, pe prag, îngenuncheat şi el, îşi uneşte mâinile la piept. Toţi trei sunt reprezentaţi cu pleoapele coborâte. Scena ar putea reflecta un fragment, relatat în una din scrierile apocrife, în care se spune că, în aşteptarea Întrupării Cuvântului, totul în jur încremenise – şi natura, şi omul (Protoevanghelia 2007, XVIII: 2; Evanghelia 1994, I: 27). Păstorii, înmărmuriţi, privesc atent la Pruncul din iesle, de mirare, unul dintre ei scăpând din mâini toiagul. Alături, o mioară stă întinsă, iar la intrare, în partea dreaptă, în staul, sunt prezenţi asinul şi boul. Prin uşa deschisă se pot vedea colinele din jurul oraşului, deasupra – o stea cu opt raze luminează în noapte (fig. 1). În altă icoană[3], acţiunea se desfăşoară în exteriorul unei încăperi, aceasta atestând-o colonadele, zidul şi vegetaţia din jur. De această dată, Maica Domnului şi Dreptul Iosif sunt reprezentaţi şezând pe scaun, între ei ieslea acoperită cu pânză albă şi Pruncul culcat în ea. Din cer coboară razele stelei

[2] MNIM, inv. nr. 10550-4.

[3] MNIM, inv. nr. 10538-79.

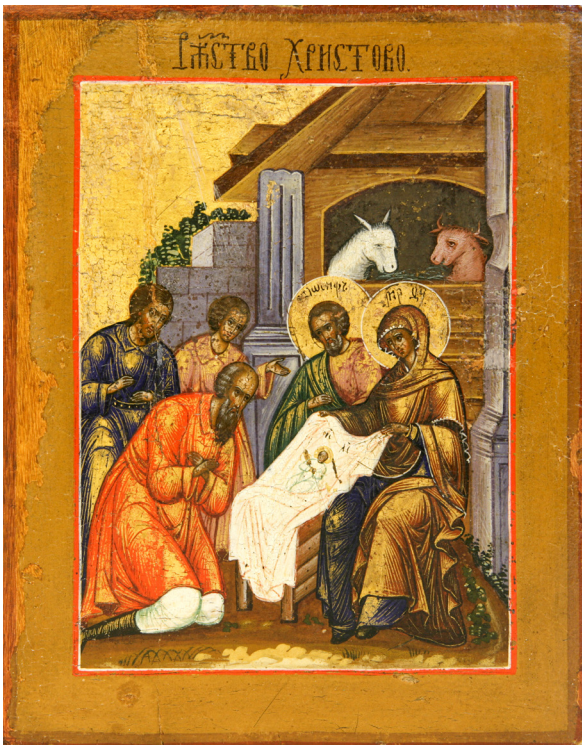

2. Naşterea Domnului.
Rusia, sfârşitul sec. al XIX-lea, MNIM.

3. Naşterea Domnului.
Rusia, sfârşitul sec. al XIX-lea, MNIM.

care a vestit Naşterea Mânuitorului. Maria ţine aşternutul cu ambele mâini, Iosif îşi ţine mâna dreaptă la piept, ambii aplecând capul uşor spre dreapta în semn de bunăvoinţă. Culcat cu mâinile împreunate la piept, Pruncul priveşte conştient la cei veniţi. Magii, la rândul lor, sunt redaţi în atitudine de mirare şi de admiraţie, ţinând mâinile la piept sau arătând spre El. La spatele Mariei şi a lui Iosif este zugrăvit staulul din lemn masiv, în care apar asinul şi boul. Modul în care Maria ţine marginile pânzei pe care, parcă, s-a imprimat chipul Pruncului ne-ar putea aminti de icoana în care Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil ţin Mandilionul ce poartă pe el chipul nefăcut de mână al lui Hristos (fig. 2).

Scena din următoarea icoană[4] se desfăşoară la intrarea în peşteră. Sfântul Iosif, în picioare, se sprijină cu ambele mâini într-un toiag lung, Maica Domnului, aşezată, întinde mâna dreaptă spre oaspeţi, ambii fiind reprezentaţi cu nimburi mari, radiate. Pruncul aureolat este reprezentat culcat în iesle, pe faşe albe, ţinându-şi mâinile la piept. Melhior îngenunchează la vederea Pruncului şi îşi deschide larg mâinile, admirându-l, ceilalţi magi stau în spatele lui, privind atent spre Prunc. Sensibilizaţi de momentul pe care îl trăiau, Baltazar îşi duce mâna stângă la piept, Gaspar împreunându-le pe ale sale. În registrul superior, de la steaua aprinsă pe cer raze de lumină se îndreaptă spre Prunc (fig. 3). În compoziţia ce urmează[5], artistul a înfăţişat personajele în atitudine de trăire profundă a momentului, confirmată de gestul mâinilor şi de expresia feţelor. Îl vedem pe Pruncul Iisus aşezat într-un ţarc din lemn masiv, umplut cu paie, peste care s-a întins pânza albă ce îi serveşte ca aşternut, privind spre păstorii din stânga lui. Doi dintre ei îşi îndreaptă ochii spre Iisus, celălalt are ochii ridicaţi în sus. Deasupra staulului veghează steaua cu şase raze (fig. 4). Una dintre icoanele din colecţia muzeului[6] reproduce scena „Închinarea magilor”, moment ce s-a întâmplat la câteva zile de la naştere, după cum anunţă una din Evangheliile apocrife (Evanghelia 1994, I: 33). Acţiunea se desfăşoară într-o cameră mare. Născătoarea de Dumnezeu este aşezată pe un scaun, pe braţele ei şade Pruncul, îmbrăcat în cămaşă lungă. În dreapta Fecioarei stă în picioare Sfântul Iosif, care arată cu o mână spre Prunc, cu alta spre steaua cu opt raze

[4] MNIM, inv. nr. 10538-73.
[5] MNIM, inv. nr. 10538-58.
[6] MNIM, inv. nr. 23384-91.

4. Naşterea Domnului.
Rusia, sec. al XIX-lea, MNIM.

5. Naşterea Domnului.
Sudul Rusiei, sec. al XIX-lea, MNIM.

din registrul superior al icoanei. Toţi trei privesc spre magii îmbrăcaţi în veşminte de sărbătoare. Unul dintre magi îngenunchează în faţa Pruncului şi-şi scoate coroana aplecându-şi capul. Deasupra compoziţiei, în chiar centrul icoanei, este redată steaua care i-a condus pe magi spre locul unde se născuse Mântuitorul (fig. 5). Dintre icoanele muzeale, consacrate „Naşterii Domnului", se distinge una care se deosebeşte de toate celelalte prin schema reprezentărilor, a dimensiunilor şi a gamei cromatice[7]. Compoziţia iconografică a icoanei este destul de rară: pe lângă scena de bază, sunt reproduse încă nouă subiecte care preced şi succed evenimentul. Aici steaua din Betleem, pornind din registrul superior al icoanei, tocmai din cerul deschis, şi binecuvântată de Cel vechi de zile, străbate grosimea bolţii şi pătrunde tocmai în mijlocul peşterii întunecate, oprindu-se deasupra Pruncului şi luminând totul în jur. Părinţi îngenuncheaţi, asistaţi de doi păstori, privesc la leagănul Pruncului. Fecioara ţine mâinile în rugăciune, Iosif are o mână în dreptul inimii, alta arată spre Prunc. Deasupra lui îşi apleacă capurile asinul şi boul. Mai jos, este redată scena de masacrare a pruncilor de până la doi ani (acţiune ce s-a întreprins la ordinul emis de Irod). Tot aici

6. Naşterea Domnului.
Ierusalim, anii 1870-1880, MNIM.

[7] MNIM, inv. nr. 22918-134.

este reprodusă imaginea „Fuga în Egipt”, episod care aminteşte despre plecarea Mariei şi a lui Iosif spre Egipt, pentru a se ascunde de Irod, ca să nu fie omorât şi fiul lor. Deasupra peşterii, câteva subiecte separate, în care îngerul îi anunţă pe păstori de marea bucurie a Naşterii Domnului, cei trei magi, călare pe cai, pornesc pe calea ce le-o arată steaua şi, ajunşi la destinaţie, se închină nou-născutului, oferindu-i darurile sfinte. În registrul superior sunt redate scenele „Răstignirea Domnului” şi „Învierea Domnului”. Deşi toate inscripţiile de pe icoană au fost acoperite cu vopsea, una am reuşit s-o citim: pe cea din stânga razei – «Поклонение волхвов» / „Închinarea magilor”. În baza inscripţiilor ruseşti şi a stilului de pictare, specialiştii atribuie icoana meşterilor greci care, după cum se afirmă, au executat multiple comenzi pentru Rusia. O anumită simplitate şi rapiditate în redarea chipurilor îşi găseşte analogiile în lucrările meşterilor athoniţi şi a celor din Ierusalim, care au activat în prelucrarea sidefului (Хохлова 2009, 375) (fig. 6).

7. Învierea Domnului. Coborârea la Iad (fragment). Rusia, sec. al XIX-lea, MNIM.

Pe spatele icoanei am reuşit să identificăm o inscripţie în limba rusă, scrisă de mână, cu creionul, din care aflăm că această icoană a fost *„Adusă din oraşul Ierusalim şi dăruită bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din satul Etulia de enoriaşul acestei biserici Mihail Kadjaev şi soţia sa Stefanida în anul 1903, luna aprilie, pe timpul preotului ce îndeplinea şi funcţia de dascăl al acestei biserici Ştefan Râmleanu şi dascălul Alexandru Savițchi, şi epitropul bisericii Pantelimon Grozdev” («Привезена из града Иерусалима и пожерт/вована въ Свято-Успенскую церковь села Этулия при/хожаниномъ сей церкви Михаиломъ Каджаевымъ/и его женой Стефанидой въ 1903 году апреле/месяце при ... священникъ/и и. д. (исполнящий должность) псаломщика сей церкви Стефан Рым/лян и Псал. Александръ Савицкий и старос/та церковный Пантелеймон Гроздевъ»*).

Dimensiunile icoanei şi compoziţia ei iconografică o plasează în rândul icoanelor montate pe unul din pereţii naosului bisericii din satul Etulia. În acest context, ţinem să menţionăm o altă icoană din colecţia muzeului, asemănătoare ca formă şi stil de interpretare cu cea menţionată mai sus. Este icoana „Adormirea Maicii Domnului” care a aparţinut aceleiaşi biserici şi care a fost adusă şi ea în dar din or. Ierusalim, fapt menţionat de două ştampile de pe spatele icoanei, în care s-a înscris textul «Благословеніе Св. Града» – „Binecuvântarea oraşului Sfânt”. Această icoană reprezentând hramul bisericii din s. Etulia era situată, probabil, în iconostasul de aici. Despre prezenţa icoanelor „Naşterea Domnului” şi „Adormirea Maicii Domnului” în spaţiul unui lăcaş specialiştii în domeniu menţionează că aceste modele se plasau – în programele iconografice ale bisericilor – una în faţa alteia sau, cel puţin, una în apropierea alteia (Этингоф 2000, 206).

Câteva icoane multicompoziţionale din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei păstrează în câmpul lor – în una din scene – şi imaginea „Naşterea Domnului”, în acestea evenimentul fiind redat atât laconic, cât şi mai extins. Spre exemplu, în una dintre aceste icoane sunt reprezentaţi Maica Domnului, Sfântul Iosif, Pruncul şi doar unul dintre cei trei magi (fig. 7)[8], în alta sunt redate simultan scenele „Naşterea Domnului” şi „Închinarea magilor”, Maica Domnului fiind reprezentată în această imagine de două ori (fig. 8)[9]. Întâlnim pe una dintre icoane scena „Spălarea Pruncului”, aceasta fiind şi unica dintre toate icoanele muzeale în care se păstrează episodul menţionat (fig. 9)[10].

[8] MNIM, inv. nr. 23384-42.
[9] MNIM, inv. nr. 22918-133.
[10] MNIM, inv. nr. 7902.

8. Învierea Domnului. Coborârea la Iad (fragment). Rusia, sfârşitul sec. al XIX-lea, MNIM.

9. Învierea Domnului. Coborârea la Iad (fragment). Rusia, sec. al XIX-lea, MNIM.

Icoanele prezentate au intrat în patrimoniul MNIM fie din bisericile închise din ţară, fie au fost transmise de Birourile vamale din Republica Moldova. Dintre ele se atestă icoane ce constituie fragmente de iconostase, acestea făcând parte din registrul sărbătorilor, precum şi icoane de analog. Datate la limita secolelor XIX-XX, icoanele păstrează expresii stilistice şi tehnici iconografice proprii perioadei.

Bibliografie

Dionisie 2000: Dionisie din Furna, Erminia picturii bizantine (Bucureşti 2000).

Evanghelia 1994: Evanghelia apocrifă după Simon Petru. In: P. Rezuş, Domnul Iisus Hristos (Galaţi: Editura Eminescu 1994), 215-275.

Protoevanghelia 2007: Protoevanghelia lui Iacov. In: C. Bădiliţă, Evanghelii apocrife, ediţia a IV adăugită (Iaşi: Editura Polirom 2007), 45-55.

Rezuş 1994: P. Rezuş, Domnul Iisus Hristos (Galaţi: Editura Eminescu 1994).

Stăniloae 2016: D. Stăniloaie, Chipul evanghelic al lui Iisus Hristos (Bucureşti 2016).

Губарева 2013: О. Губарева, Рождество Христово (Санкт-Петербург: Метропресс 2013). https://azbyka.ru/otechnik/ikona/rozhdestvo-hristovo/2

Козарезова 2019: О. Козарезова, Образ пещеры в иконографии Рождества Христова: традиция восточного и западного христианства. Знание. Понимание. Умение 1, 2019, 151-161.

Хохлова 2009: И. Хохлова, Иконы Рыбинска (Рыбинск 2009).

Этингоф 2000: О. Этингоф, Литургическая символика парного расположения сцен Рождество Христово и Успение Богоматери (по росписям церквей Студеницы и Градаца) в Образ Богоматери. В: Очерки византийской иконографии XI-XIII веков (Москва 2000), 205-228.

Nativity of Christ: interpretation of the plot in icons from the collection of the National Museum of History of Moldova

Keywords: National Museum of History of Moldova, iconography, Nativity of Christ, Adoration of the Magi, Mother of God, St. Joseph, Bethlehem, shepherds, cave, manger.

Abstract: The coming of Christ into our world was predicted from ancient times, the prophets announced his birth in Bethlehem of Judea in one of the caves near the city. The biblical texts mention the miraculous birth of the Savior, about the angel of the Lord, who announced to the shepherds in the vicinity of the cave this *great joy, which shall be to all the people*. They also mention the Magi who came to worship him, following the star that *went ahead of them*, showing them the way. Apocryphal texts come with new details that complete the iconography of the Nativity of Christ. With the establishment of the celebration of the Nativity, an event dating back to the 4th century, the iconographic representations of the feast took shape. In the icons from the NMHM collection, this subject is illustrated in concise compositions with modest background images, with a limited number of figures, accessories and details. Among them, one can distinguish similar at first glance icons with special iconographic schemes, in which scenes before and after the birth of Christ are simultaneously represented.

List of illustrations:

1. Nativity of Christ. Bessarabia, late 19th century, NMHM.
2. Nativity of Christ. Russia, late 19th century, NMHM.
3. Nativity of Christ. Russia, late 19th century, NMHM.
4. Nativity of Christ. Russia, 19th century, NMHM.
5. Nativity of Christ. South Russia, 19th century, NMHM.
6. Nativity of Christ. Jerusalem, 1870s-1880s, MNIM.
7. Resurrection of Jesus. Descent into Hell (fragment). Russia, 19th century, NMHM.
8. Resurrection of Jesus. Descent into Hell (fragment). Russia, late 19th century, NMHM.
9. Resurrection of Jesus. Descent into Hell (fragment). Russia, 19th century, NMHM.

Рождество Христово: интерпретация сюжета в иконах из собрания Национального музея истории Молдовы

Ключевые слова: Национальный музей истории Молдовы, иконография, Рождество Христово, Поклонение волхвов, Богородица, Святой Иосиф, Вифлеем, пастухи, пещера, ясли.

Резюме: Пришествие Христа в наш мир предсказывали издревле, пророки возвещали о его рождении в Вифлееме Иудейском, в одной из пещер близ города. В библейских текстах упоминается о чудесном рождении Спасителя, об ангеле Господнем, который возвестил пастухам в окрестностях пещеры эту *великую радость, которая будет всем людям*. В них также упоминаются волхвы, пришедшие поклониться ему, следуя за звездой, *которая шла перед ними*, указывая им путь. В апокрифических текстах появляются новые детали, дополняющие иконографию Рождества Христова. С установлением празднования Рождества в IV веке сформировалась и иконография праздника. В иконах из коллекции НМИМ эта тема представлена лаконичными композициями с ограниченным количеством персонажей, аксессуаров и деталей. Среди них можно выделить похожие на первый взгляд иконы с особыми иконографическими схемами, на которых одновременно представлены сцены до и после рождения Христа.

Список иллюстраций:

1. Рождество Христово. Бессарабия, конец XIX в., НМИМ.
2. Рождество Христово. Россия, конец XIX в., НМИМ.
3. Рождество Христово. Россия, конец XIX в., НМИМ.
4. Рождество Христово. Россия, XIX в., НМИМ.
5. Рождество Христово. Юг России, XIX в., НМИМ.
6. Рождество Христово. Иерусалим, 70-80 гг. XIX в., НМИМ.
7. Воскресение Христово. Сошествие во ад (фрагмент). Россия, XIX в., НМИМ.
8. Воскресение Христово. Сошествие во ад (фрагмент). Россия, конец XIX в., НМИМ.
9. Воскресение Христово. Сошествие во ад (фрагмент). Россия, XIX в., НМИМ.

27.06.2023

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-7332-9419, e-mail: adelaidachirosca@gmail.com

TOT CU GÂNDUL LA PAFTALE...[1]

Lucia Marinescu-Tonu

Şi paftale mari, de mărgăritari,
Şi paftale mici, tot de irmilici...
Vasile Alecsandri[2]

Cuvinte-cheie: muzeu, valorificare, patrimoniu, colecţie, podoabe vestimentare, paftale.

Podoabele şi accesoriile vestimentare – un cumul de simboluri aduse într-o armonie personalizată, cu putere de reprezentare de multe ori superioare chiar şi celei lingvistice – constituie adevărate embleme sociale ce permit reconstituirea istoriei pe diferitele ei trepte de evoluţie.

Analiza multivalentă a pieselor de podoabă poate furniza informaţii esenţiale privind gradul de civilizaţie, nivelul economic, social şi cultural atins de o anumită comunitate. Dincolo de funcţia estetică, podoabele reprezintă proba existenţei unui sistem complex de comunicaţii, transmiţând mesaje legate de afiliaţia la un grup etnic, la o categorie socială sau de vârstă şi dezvăluie predilecţia comunităţii în materie de fast, eleganţă şi rafinament.

Încă din preistorie, omul şi-a definit expresia estetică prin completarea cu elemente din natura înconjurătoare, de la prima frunză de viţă-de-vie şi până la mantia de hermină (Lazari 2020, 193), reuşind să se autodefinească printr-o construcţie altfel decât cea verbală. Orice obiect din lumea înconjurătoare dobândeşte valoare de semn, de îndată ce împrumută o semnificaţie care depăşeşte limitele existenţei sale individuale, astfel acest sistem de comunicare exprimând tendinţa de a-şi marca individualitatea propriei persoane faţă de ceilalţi membri ai comunităţii. Dincolo de simbolistica complexă, exprimată prin culoare, formă, material, ornament, vestimentaţia şi podoabele devin semne prin care comunitatea interpretează apartenenţa purtătorului.

Valoarea simbolică a bijuteriilor şi accesoriilor vestimentare este dată de rosturile lor iniţiale, care îşi au rădăcinile în practici ancestrale şi care, la fel ca limbajul, funcţionează ca o „sintaxă", cu reguli ce le conturează o serie de funcţii: sociale, practice, estetice, magice sau rituale (Calefato 2004, 5). Fiind învestite, de la origini, doar cu funcţia apotropaică, podoabele erau purtate de membrii comunităţilor arhaice ca talismane, considerându-se că asigură sănătate, noroc şi belşug; pe măsură ce funcţiile magice s-au pierdut, aceste piese au devenit un vector de transmisie nonverbală a statutului social, dar, în acelaşi timp, au intrat în conştiinţa creatorilor, deţinătorilor, dar şi a cercetătorilor, ca obiecte cu o dublă valoare: cea culturală, ca atare, şi cea materială, rezultată din materialul încorporat, cantitatea şi costul său. Valoarea culturală era, la început, o marcă permiţând să se recunoască un anume meşter sau artist, un atelier, o regiune, un neam sau o ţară, apoi să se identifice un deţinător cu înalt rang social sau politic. Aceste evidente bunuri culturale sunt, în chiar accepţia vremii lor, să zicem *ab initio*, forme de investiţie materială sigure sau de tezaurizare.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei tezaurizează o spectaculoasă colecţie de podoabe şi piese de giuvaiergerie. Colecţia însumează atât podoabe corporale (inele, brăţări, cercei, pandantive, mărgele, coliere, ace de păr etc.), cât şi vestimentare (fibule, aplice, nasturi, paftale, catarame sau garnituri de catarame etc.). Prezentul demers vizează una dintre cele mai reprezentative categorii de podoabe vestimentare – atât din punct de vedere artistic, cât şi al funcţiei apotropaice – ***cataramele-pafta.***

Diversitatea colecţiei, dar şi gradul de valorificare ştiinţifică al acestei categorii de piese au condiţionat o cercetare segmentară, vizând doar paftalele cu formă şi decor de influenţă balcanică şi orientală. Am urmărit să le evidenţiem atât

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.47 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare".

[2] https://www.povesti-pentru-copii.com/poezii-pentru-copii/vasile-alecsandri/chira.html

din punct de vedere al funcţionalităţii, cât şi al calităţilor lor ornamentale, să abordăm aspecte legate de meşteşugul şi arta executării lor şi să analizăm diversitatea şi simbolistica motivelor decorative.

Paftalele sunt accesorii ale veşmintelor de ceremonie şi cotidiene tipice secolelor XVII-XVIII, purtând amprenta culturală specifică evului mediu târziu. Constituie un element aproape nelipsit din costumaţia tradiţională feminină în spaţiul sud-est european şi, cu precădere, în cel balcanic, fiind întâlnite în cursul unei lungi perioade de timp – între secolele XIV-XX. Termenul ***pafta*** este de origine turcică – cu o posibilă intrare în această limbă pe filiera iraniană (Mototolea 2015-2016, 317) – având la bază cuvântul persan *bafta* „ţesut", care a derivat în limba turcă cu sensul de „placă". În prezent, se foloseşte în forme aproape identice în limbile română (pafta), bulgară (пафта), sârbă (пафте) şi în unele dialecte aromâne (pafta), desemnând accesoriile vestimentare cu rol funcţional şi ornamental, care fixează sau prind cordonul, cingătoarea sau brâul (Абызова, Рябцева 2007, 195).

Fiind create din necesitatea de a proteja omul, podoabele sunt purtate în locurile vulnerabile, care necesită protecţie suplimentară: cerceii – la urechi, mărgelele şi salbele – la gât, brăţările – la mână, inelul – la deget, iar cingătorile, cataramele şi paftalele – la mijloc (Buzilă 2011, 103). Funcţia apotropaică a cingătorilor cu paftale este strâns legată cu fertilitatea. Asocierea a două simboluri universale – simbolul cercului (cu rol de apărare) şi al nodului (ce asigură caracterul închis al spaţiului) – explică alegerea cingătorii de către un popor ca pe o metaforă a pântecelui. În ritualurile de naştere, cingătoarea era folosită pentru a uşura chinurile facerii, iar cingătorile lungi, ţesute sau împletite, erau folosite ca faşă pentru nou-născuţi[3].

În spaţiul românesc, purtarea paftalelor, a brâielor sau cordoanelor este atestată încă din secolul al XIV-lea, doar că mărturiile pe care le avem indică factura lor apuseană. Exemplul cel mai elocvent este cel al paftalei confecţionate din aur datând din secolul al XIV-lea şi descoperită în mormântul voievodal de la Curtea de Argeş. *„Aceasta, prin caracteristicile estetice dezvăluie fastul, eleganţa şi rafinamentul curţii româneşti în acea epocă, precum şi deplina ei încadrare în sfera civilizaţiei europene medievale"* (Tanaşoca 2012, 7-8). Catarame-pafta şi elemente de la centuri de provenienţă vest-europeană au fost descoperite şi în siturile din secolele XIII-XVI de la Orheiul Vechi şi Costeşti (Republica Moldova), Voiniceşti, Cotul Morii, Popricani, Schinteia (România) (Reabţeva 2015, 130).

Stilul de viaţă oriental începe să fie introdus în spaţiul valah odată cu primele domnii fanariote. Călătorul italian Del Ciaro Fiorentino, care a vizitat Moldova şi Valahia la începutul secolului XVIII, nota că portul femeiesc reprezenta un amestec dintre costumul turcesc şi cel grecesc (Zelenciuc, Kalaşnikova 1993, 70), influenţa otomană manifestându-se şi prin apariţia tipurilor specifice de inele, nasturi, lanţuri. În costumul feminin apar centurile cu catarame-paftale, iar în cel bărbătesc – garniturile metalice specifice, cu agrafe (surguciuri), centuri luxoase, lănţişoare, săbii, pumnale şi piese pentru fixarea acestora (Reabţeva, 2015, 132). Diverse documente şi picturi murale reprezintă boieri în veşminte de damaschin, prinse la mijloc cu brâie, încheiate cu catarame sau broşe de aur cu pietre scumpe (Zelenciuc, Kalaşnikova 1993, 98).

Începând cu sfârşitul secolului XVIII, vor lua naştere în atelierele balcanice şi anatoliene paftale mari, voluminoase, cu execuţie sofisticată în metale nobile şi încărcături cu pietre semipreţioase, care îşi vor schimba, în mare parte, şi destinaţia: de la accesoriu vestimentar înfrumuseţat (aşa cum îl găsim în secolul XVII şi, cu precădere, în secolul XVIII) la o veritabilă piesă de trusou nupţial sau simbol al statutului social, atribute ce se vor menţine până în prima jumătate a secolului XX (Mototolea 2015-2016, 350). În toată Peninsula Balcanică, atelierele argintarilor aromâni, precum şi ale grecilor, bulgarilor, sârbilor au produs paftale foarte diferite ca dimensiuni, aliaje, tehnică, stil, decoraţie (Tănăsoiu 2015, 20). Paftalele turceşti erau, de obicei, dantelate, adesea aurite, cu multe pietre, exprimând opulenţă. La bulgari şi aromâni sunt mai simple, dar au un anumit model şi o simbolistică anume. La greci sunt, în special, din argint, cu modele delicate, la care se adaugă coral şi bănuţi (Roman 2021, 396). Marea majoritate a paftalelor au fost lucrate preponderent din metal – aliaje de argint cu diferite titluri (în majoritate, sub 900 la mie), cupru şi bronz, uneori aurite. După precizarea arheologului ungur Felix Kanitz, „monedele

[3] http://muzeul-satului-dimitrie-gusti.blogspot.com/2013/10/cingatorile-in-cultura-etniilor.html

vechi" erau sursa argintului din aliajul paftalelor. Foarte puţine paftale sunt marcate cu poansoane de meşter sau de calitate, ori cu mărci otomane (tughra-le), caz în care devine foarte dificilă atribuirea acestor podoabe vestimentare unui atelier anume (Tănăsoiu 2015, 19). Marcajul pieselor din metal preţios atestă calitatea aliajului şi a execuţiei, autenticitatea acestora, profesionalismul meşterului sau al atelierului.

În acest context, paftalele din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei prezintă un interes ştiinţific deosebit, o parte dintre ele fiind însemnate cu marca atelierului, marca meşterului marcator (probier), poansonul meşterului care a realizat piesa, marca fineţii metalului şi anul executării. Aceste caracteristici argumentează nu doar prezenţa argintarilor în Basarabia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar calitatea executării, prelucrarea fină a detaliilor, compoziţia complexă – măiestria şi iscusinţa meşterilor (Condraticova 2017, 73), dar şi predilecţia populaţiei locale pentru această categorie de podoabe vestimentare[4].

Asemănătoare din punct de vedere stilistic, cele trei perechi de paftale marcate pot fi atribuite tipului foliform. Paftaua foliformă este interpretată diferit în literatura de specialitate (*formă arhaizantă de ochi, sâmbure de migdală, con, sământă germinativă, castravete turcesc, lacrimă etc.*). Forma acestor paftale este prezumată în spaţiul indo-iranian, posibil, inspirată de motivul decorativ oriental *Buta, Boteh*[5] *sau Paisley*[6] (fig. 1). Această „forma arhaizantă de ochi" apăra purtătorul de spiritele malefice şi de deochi.

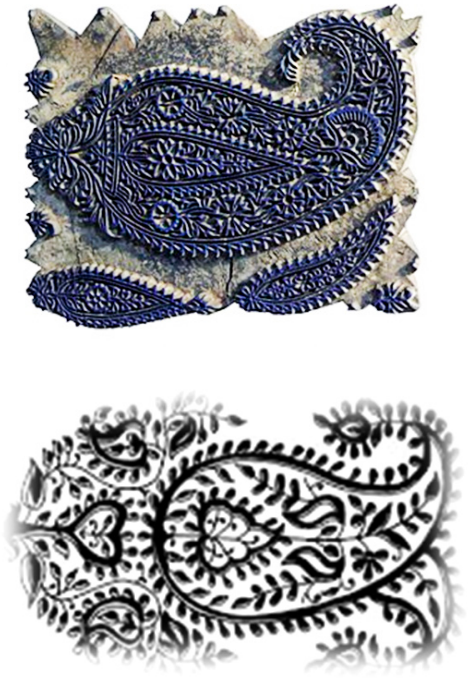

Fig. 1. Ştampilă pentru imprimarea pe textile a motivului decorativ oriental *Buta, Boteh* sau *Paisley*.

Cea mai timpurie dintre paftale[7] (fig. 2) este alcătuită din două valve simetrice, de formă migdalată cu extremităţile arcuite în sus. Câmpurile centrale au ca motiv dominant un buchet de flori stilizat. Perimetral, câmpul celor două valve este ocupat de chenare cu frize de formaţii vegetale, delimitate de două şiruri de torsadă, urmat, la exterior, de o ramă lisă. Medalionul de mascare al cheutorii, polilobal, cu dispunere pe verticală, are centrul concav, lis, încadrat într-un chenar oval torsionat, urmat, perimetral, de decor radial cu şase perforaţii circulare. Pe partea exterioară a ambelor valve este aplicată marca fineţii metalului (titlul „84"), sigla meşterului executor – „ПН"(PN), marca meşterului marcator – „ДТ"(DT)[8], anul executării – 1858 şi marca atribuită, prezumtiv, unui atelier de giuvaiergerie din Orhei – „în câmp de argint, un copac de stejar, încadrat într-un scut stilizat" (Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983, 237), dar nu excludem probabilitatea că această siglă putea aparţine unui atelier de giuvaiergerie din oraşul

[4] Paftalele sunt specifice sudului şi fac parte din fondul balcanic. Ele erau meşterite împreună cu cerceii, inelele şi brăţările de către meşterii locali. Cele mai preţioase erau din argint. Cu cele două jumătăţi de paftale erau prinse capetele cingătorilor, pentru a le uni (Buzilă 2011, 114).

[5] Nu se ştie dacă în lume există o podoabă la fel de veche şi, în acelaşi timp, atemporală, precum cea care, în Orient, este numită „lacrima lui Allah". Acest model este cunoscut şi sub numele de „chiparos persan", „buta", „castravete japonez/oriental/turc" şi, bineînţeles, „paisley". Originea motivului ornamental „Buta" (Boteh) nu a fost stabilită cu siguranţă. Dar majoritatea cercetătorilor sunt înclinaţi să creadă că pentru prima dată „castravetele turc" a apărut pe teritoriul Iranului şi Irakului modern, aproximativ între secolele III şi VII d. Hr., fiind influenţate de simbolul chinez *Yin şi Yang*. Potrivit unei alte versiuni, „buta" a fost creat de adepţii zoroastrismului. Există, de asemenea, posibilitatea ca, pentru prima dată, „lacrima lui Allah" să fi fost pictată în India (http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/trade/paisley.htm).

[6] *Paisley* este un oraş din Scoţia, devenit celebru în secolul XVII pentru şalurile indiene cu motiv ornamental (http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/trade/paisley.htm).

[7] MNIM, FB-22845.

[8] Meşterul marcator cu iniţialele chirilice „ДТ" (DT) ar putea fi, mai mult ca probabil, Dmitri Procofievici Tiunov, care activase la biroul de aplicare a titlului de la Chişinău din anul 1853 (Condraticova 2017, 74).

Chişinău[9]. Pe interior, fiecare parte componentă are câte 2+2 bride, necesare pentru fixarea capetelor cordonului. Sistemul de închidere – cu cârlig şi gaică.

Cea de-a doua pafta[10] (fig. 3) este alcătuită din două valve simetrice, de formă migdalată, cu extremităţile arcuite în sus. Câmpurile centrale sunt decorate cu formaţii vegetale (floare de rodie[11]), redate fantezist, ornamentate cu vrejuri de frunze. Perimetral, câmpul celor două valve este ocupat de chenare din limburi, delimitate de două şiruri de torsadă, urmat, la exterior, de o ramă lisă. Medalionul de mascare al cheutorii are câmpul central semisferic cu un decor elaborat, marcat de flori anturate cu elemente geometrice şi vegetale stilizate, bordate cu un şir de torsadă. Pe partea exterioară a valvelor este aplicată marca atelierului (simbolul stejarului, încadrat într-un scut stilizat), marca fineţii metalului (titlul „84”) şi sigla meşterului „МИ”(MI). Pe interior, fiecare parte componentă are câte 2+2 bride, necesare pentru fixarea capetelor cordonului. Sistemul de închidere – cu cârlig şi gaică.

Fig. 2. Paftale. Atelier din Orhei, Basarabia, 1858. Argint, ciocănire *au repoussé,* gravare (L: 17 cm; H: 7 cm).

Un interes aparte prezintă cea de-a treia pafta[12] (fig. 4). Paftaua este alcătuită din două valve simetrice, de formă migdalată, cu extremităţile arcuite în sus. Câmpurile centrale sunt decorate cu formaţii vegetale (floare de rodie), redate fantezist, ornamentate cu vrejuri de frunze. Perimetral, câmpul celor două valve este ocupat de chenare din limburi, delimitate de două şiruri de torsadă, urmat, la exterior, de o ramă lisă. Medalio-

[9] La 18 decembrie 1835 în Basarabia au fost înfiinţate două districte noi. Judeţul Orhei a fost separat în Chişinău şi Orhei, iar judeţul Iaşi – în Iaşi şi Soroca. În 1837, între 6 februarie şi 8 octombrie, stemele judeţelor vechi şi noi, reprezentate pe o hartă cu noua împărţire administrativ- teritorială de ofiţerul superior de serviciu Semiakin, au fost aprobate de împăratul Nicolai I. Stema fostului ţinut Orhei (cu capitala la Chişinău) a fost păstrată pentru judeţul Chişinău, iar pentru judeţele Soroca şi Orhei (cu capitala la Orhei) s-au alcătuit steme noi – pentru judeţul Orhei: „în semn de abundenţă a acestui judeţ în păduri şi fânaţuri, se reprezintă un copac de stejar în câmp alb şi alături de el o coasă” (Andrieş-Tabac 2022, 265).

[10] MNIM, FB-24362 (1, 2).

[11] Simbolul rodiei înglobează abundenţa, fertilitatea, dorinţa şi uniunea în dragoste, dar şi feminitatea şi primăvara, deci reînnoirea.

[12] MNIM, FB-20162.

nul de mascare a cheutorii, oval, cu dispunere pe verticală, are centrul liber, lis, decorat perimetral cu vrejuri meandrate, frize şi acolade. Diferenţa constă în aplicarea poansoanelor – marca atelierului (simbolul stejarului, încadrat într-un scut stilizat), marca fineţii metalului (titlul „84”), anul executării (1871) şi sigla meşterului marcator („KC”(KS)[13]) sunt aplicate nu pe partea exterioară, ca la celelalte două exemplare, ci pe partea laterală a valvelor. Pe interior, fiecare parte componentă are câte 2+2 bride, necesare pentru fixarea capetelor cordonului. Sistemul de închidere – cu cârlig şi gaică.

Toate trei perechile de paftale au fost realizate prin ciocănire, în tehnica *au repoussé*. Acest procedeu de prelucrare a metalului preţios, folosit încă din antichitate de către romani, va cunoaşte o perioadă de maximă înflorire în baroc şi rococo, fiind folosit apoi până în perioada biedermeier. Procesul consta în ciocănirea, pe o matriţă, a unei table de metal, tăiate la dimensiunea şi forma dorită. Loviturile de ciocan scurte, care se succedau rapid, modelau tabla de argint, până se ajungea la forma dorită. Metalul pregătit pentru decorare se întindea pe un strat de material elastic (lemn, plumb, sac de piele umplut cu nisip

Fig. 3. Paftale. Atelier din Orhei, Basarabia, sec. XIX. Argint, ciocănire *au repoussé*, gravare (L: 16 cm; H: 6,5 cm).

sau răşină), după ce desenul a fost zgâriat cu un instrument de desen. Prin ciocănirea şi poansonarea tablei metalice din spate, desenul dorit este reliefat pe partea din faţă, cu încălzirea periodică a metalului pentru a-l împiedica să devină sfărâmicios. Ciocănirea este efectuată, fără a se tăia în metal sau a se îndepărta orice parte a lui, aşa cum este cazul gravurii. În cazul în care desenul în relief este intensificat din partea frontală, pentru a accentua detaliile şi umbrele, procedeul se numeşte *reliefare*, *repoussé* (Simion 1997, 105).

Deosebit de spectaculoase sunt paftalele decorate în tehnica *niello* (lat. nigellum – ciment negru). Este un procedeu de origine orientală, folosit în antichitate în Egiptul antic, de unde a

[13] Meşterul marcator cu iniţialele chirilice „KC”(KS) a fost identificat cu argintarul Klim Pavlovici Sergheev, care a activat în calitate de meşter marcator în perioada 1868-1873 (Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983, 237). A lucrat până la închiderea biroului de marcare la Chişinău, nu la Orhei (Condraticova 2017, 73).

Fig. 4. Paftale. Atelier din Orhei, Basarabia, 1871. Argint, ciocănire *au repoussé,* gravare (L: 15,8 cm; H: 6,5 cm).

fost apoi preluat în Imperiul Roman. Tehnica a fost apoi uzitată şi în Bizanţ, în secolele XVIII şi XIX, fiind întâlnită în Rusia şi Balcani, chiar şi în Anglia, mai puţin însă, în Europa Centrală. Procedeul constă din gravarea adâncă a motivului decorativ pe suprafaţa metalului, în liniile astfel obţinute turnându-se un aliaj de pudră neagră mată de sulfuri metalice (sulfură de argint, cupru şi plumb). Piesa este apoi încălzită, până când aliajul se topeşte (la 1200°) şi este încorporat în desene realizate în adâncime; după răcire piesa va fi lustruită, până când surplusul de *niello* va fi îndepărtat şi desenul propriu-zis, contrastant, va fi pus în valoare. Desenul obţinut prin această metodă este de culoare neagră, contrastând puternic pe fondul argintiu al obiectului decorat, dând efectul unei gravuri (Nicolescu 1973, 24). Colecţia muzeului este armonizată cu două piese realizate în această tehnică. Prima[14] (fig. 5), similară ca formă şi construcţie cu paftalele foliforme, însă diferind substanţial de aceasta, este cingătoarea de tip *kawkaz-kuşak*, podoabă aparţinând etniei tătare, fiind o piesă cu valoare de însemn identitar, care completa costumul femeiesc de sărbătoare. Elaborată în atelierele caucaziene (de unde vine şi denumirea „kawkaz", „kuşak" fiind termenul pentru „cingătoare", în limba tătară), această podoabă a fost integrată portului feminin în perioada anterioară Războiului Crimeii (1853-1856)[15]. Garnitura se particularizează prin două paftale cu decupaţii marginale arcuite, care se închid prin suprapunerea unor porţiuni centrale şi cinci lamele metalice. Decoraţia acestora, bazată pe ornamente florale şi vegetale, este realizată în tehnicile inciziei, niellării şi gravării. Lamelele au ca ornament central un motiv floral stilizat, iar ca ornamente secundare – motive vegetale.

Categoria paftalelor foliforme este conturată de cea de-a doua pafta[16] (fig. 6), executată în tehnica niello, care este compusă din două valve foliforme cu lobii marginali accentuaţi şi extremităţile uşor arcuite în sus. Suprafaţa este dantelată cu un decor ajurat, niellat, marcat de flori anturate cu

[14] MNIM, FB-30407(1-6).
[15] www.muzeuetnocta.ro/exponatul-saptamanii-cingatoare-kawkaz-kusak/
[16] MNIM, FB -13172.

Fig. 5. Părți componente ale unei cingători cu pafta și lamele metalice de tip *kawkaz-kuşak*, sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX. Metal comun, decupare, incizare, gravare (pafta L: 10 cm; H: 5 cm; lamele L: 4 cm; H: 2,5 cm).

elemente vegetale stilizate, montate peste baza cu finisaj lucios, de culoare galbenă (aurie).

O notă de culoare adaugă colecției paftalele decorate în tehnica emailului policrom. Emailul este un pigment de natură sticloasă, compus din pulbere de siliciu (incoloră) și oxizi metalici pentru obținerea culorii dorite: staniu – pentru a obține culoarea albă, seleniu sau clorid de aur – pentru roșu, antimon – pentru galben, cobalt – pentru albastru, antimon și clorid de aur – pentru portocaliu, mangan și cobalt – pentru violet, cupru, crom, fier – pentru verde, nichel – pentru verde smarald, fier – pentru maro, oxid de mangan și cobalt, cupru – pentru negru. Toate acestea sunt culori translucide, ele pot deveni opace, în cazul în care se adaugă oxid de staniu. Tehnica aplicării emailurilor cunoaște mai multe procedee. Emailul *champlevé* se obține prin turnarea pulberilor respective în alveolele care se săpau în placa de metal (acesta este procedeul cel mai vechi), după care se realiza topirea, care îl fixa în lăcașurile respective (Duicu 2012, 22). Termenul francez *cloisonné* înseamnă „închis într-o celulă" și se referă la celulele realizate din sârmă îndoită de cupru, care sunt sudate sau lipite pe un vas din metal pentru separarea diferitor zone

Fig. 6. Paftale, sfârșitul sec. XIX.
Metal comun, decupare, incizare, ajurare, niellare
(L: 11 cm; H: 5 cm).

de email. Pulberea de email se aplică prin arderea la temperatură scăzută (aproximativ 750° C), pe diferite materiale, inclusiv pe argint. Emailurile sunt, de regulă, amestecate cu un fondant (metal lichid), pentru a facilita topirea la această temperatură. Emailul se sparge într-un recipient, până se obține un praf care se amestecă cu apă și ceară, obținându-se, în acest fel, o pastă. Cu pasta astfel obținută se unge piesa și se așteaptă să se întărească, apoi se introduce în cuptor la

Fig. 7. Paftale, sfârşitul sec. XIX - prima jumătate a secolului XX. Bronz, turnare; email policrom (L: 13,5 cm; H: 5cm).

Fig. 8. Paftale, sfârşitul sec. XIX - prima jumătate a secolului XX. Bronz, turnare; email policrom (L: 13 cm; H: 5 cm).

750 ºC, emailul se vitrifică, se scoate din cuptor şi se răceşte. Procesul de umplere a cloison-urilor (celulelor) şi arderea la temperatură joasă se repetă de mai multe ori, căci emailurile se contractă, dar, în final, suprafaţa se poate şlefui până devine netedă şi sârmele se pot auri cu mercur (Atterbury, Tharp 2003, 118).

Ca formă şi ornament, cele trei perechi de paftale decorate în această tehnică se înscriu în seria celor din aria sud-dunăreană. Prima pereche de paftale[17] (fig. 7) este compusă din două părţi identice, de formă trapezoidală, suprafaţa acestora fiind împărţită în trei registre aproximativ egale, decorate cu motive vegetale stilizate, ce constituie o reţea metalică în care este turnat emailul. Cele două părţi componente se prelungesc în unghi ascuţit spre capete, formând cu latura ultimului registru decorativ un triunghi, ornamentat similar. Emailul folosit pentru a umple motivele florale este de culoare neagră, turcoaz, albă, portocalie şi bordo. Întregul câmp decorativ este separat de marginea piesei printr-un brâu perlat. Pe revers, ambele părţi componente ale paftalei păstrează câte o bandă de aramă, prinsă cu nituri de margine, necesară pentru fixarea capetelor cordonului. Sistemul de prindere, realizat prin întrepătrunderea balamalelor celor două părţi componente şi închise cu ajutorul unui ac mobil, prins cu un lănţişor de o cheutoare fixată pe una dintre piesele paftalei, este mascat de o plăcuţă dreptunghiulară (fixată prin trei nituri de corpul piesei), cu marginile înguste, terminate în unghi ascuţit, ornamentată în acelaşi stil şi cu aceeaşi tehnică, având în plus trei monturi circulare, cu marginile crestate, îndoite spre interior, pentru a fixa central pasta de sticlă de culoare roşie şi verde. Aceste monturi sunt înconjurate de câte un brâu realizat din crestături. Acul mobil şi lănţişorul de prindere al acestuia nu se păstrează.

Diferită doar ca dimensiune, cea de-a doua pafta[18] (fig. 8) este compusă din două părţi identice, de formă trapezoidală, suprafaţa acestora fiind împărţită în trei registre aproximativ egale, decorate cu motive vegetale stilizate, ce constituie o reţea metalică în care este turnat emailul. Cele două părţi componente se prelungesc în unghi ascuţit spre capete, formând cu latura ultimului registru decorativ un triunghi, ornamentat similar. Emailul folosit pentru a umple motivele florale este de culoare neagră, albastră, albă, turcoaz, portocalie şi bordo. Întregul câmp decorativ este separat de marginea piesei printr-un brâu perlat. Pe revers, ambele părţi componente ale paftalei păstrează câte o bandă de aramă, prinsă cu nituri de margine, necesară pentru fixarea capetelor cordonului. Sistemul de prindere, realizat prin întrepătrunderea balamalelor celor două părţi componente şi închise cu ajutorul unui ac mobil, prins cu un lănţişor de o cheutoare fixată pe una dintre piesele paftalei, este mascat de o plăcuţă dreptunghiulară (fixată prin trei nituri de corpul piesei), cu marginile înguste, terminate în unghi ascuţit, ornamentată în acelaşi stil şi cu aceeaşi tehnică, având, în plus, trei monturi circulare, cu marginile crestate, îndoite spre interior, pentru a fixa central pasta de sticlă de culoare roşie (bordo) şi verde.

[17] MNIM, FB-14639-1.

[18] MNIM, FB-14639-2.

Aceste monturi sunt înconjurate de câte un brâu realizat din crestături. Acul mobil și lănțișorul de prindere al acestuia nu se păstrează.

Într-o stare de conservare satisfăcătoare, următoarea pereche de paftale[19] (fig. 9) este și puțin mai mare ca dimensiune. Paftalele sunt compuse din două părți identice, de formă trapezoidală, suprafața acestora fiind împărțită în trei registre aproximativ egale, decorate cu motive vegetale stilizate, ce constituie o rețea metalică în care este turnat emailul. Cele două părți componente se prelungesc în unghi ascuțit spre capete, formând cu latura ultimului registru decorativ un triunghi, ornamentat similar. Emailul folosit pentru a umple motivele florale este de culoare neagră, albastră-azurie, albă, verde, portocalie și bordo. Întregul câmp decorativ este separat de marginea piesei printr-un brâu perlat. Pe revers, ambele părți componente ale paftalei păstrează câte o bandă de aramă, prinsă cu nituri de margine, necesară pentru fixarea capetelor cordonului. Sistemul de prindere, realizat prin întrepătrunderea balamalelor celor două părți componente și închise cu ajutorul unui ac mobil, prins cu un lănțișor de o cheutoare fixată pe una dintre piesele paftalei, este mascat de o plăcuță dreptunghiulară (fixată prin trei nituri de corpul piesei), cu marginile înguste, terminate în unghi ascuțit, ornamentată în același stil și cu aceeași tehnică, având, în plus, trei monturi circulare, cu marginile crestate, îndoite spre interior, pentru a fixa central pasta de sticlă de culoare roșie (se păstrează numai una). Aceste monturi sunt înconjurate de câte un brâu realizat din crestături. Acul mobil și lănțișorul de prindere al acestuia nu se păstrează.

Simbolistica paletei de culori codifică semnificații și simboluri, fiind folosite din considerentul că au puteri magice. Culoarea roșie a reprezentat dintotdeauna iubirea, afecțiunea și, în același timp, protecția față de blesteme și deochi; albul reprezintă puritatea, curățenia sufletească și trupească; albastrul, în plan simbolic, este asociat cu infinitatea, cu dimineața, cu un început, o nouă stare; verdele este simbolul destinului, speranței, al bunăstării, echilibrului, renașterii, fiind asociat cu natura care învie în fiecare primăvară, cu viața.

[19] MNIM, FB-14639-3.

Fig. 9. Paftale, sfârșitul sec. XIX - prima jumătate a secolului XX. Bronz, turnare; email policrom (L: 16 cm; H: 6,5 cm).

Ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor marchează epoca de tranziție a societății românești spre modernitatea occidentală: pe parcursul câtorva zeci de ani, multe din manifestările sociale și nu numai – formele și motivele decorative orientale sau de tradiție postbizantină – sunt abandonate în favoarea repertoriului baroc, al celui romantic, al gustului Biedermeier (Tănăsoiu 2015, 15). Paftalele nu mai erau de actualitate: doamnele care își doreau să fie în pas cu moda le voiau doar păstrate într-un sipet de familie.

Paftalele se devalorizează în ochii elitei; aprecierea lor se manifestă mai degrabă în clasele inferioare. În foile de zestre de la jumătatea veacului al XIX-lea găsim și o altă utilizare a paftalelor, dincolo de simpla expunere vestimentară. Se precizează gramele (de aur sau de argint), pentru că pot fi topite și refolosite, inclusiv ca plată pentru servicii (Roman 2021, 399).

Începând cu perioada premergătoare Unirii Principatelor, elita feminină va îmbrăca uneori costumul popular accesorizat cu paftale, deși acestea nu sunt obișnuite în portul țărănesc cotidian – nici în Țara Românească, nici în Moldova (Tănăsoiu 2015, 16). Portul popular femeiesc nu este complet fără podoabele care îi dau individualitate artistică și strălucire. Puterea de simbol a costumului popular românesc va fi chiar „exploatată" ca laitmotiv al afirmării naționale. Stau mărturie, cel puțin, două picturi: *Eva, bucheti-era română* (fig. 10), pictată de Mihail Lipaty, și *Unirea Principatelor* (fig. 11), pictată de Theodor Aman.

Fig. 10. *Eva, buchetiera română*, pictată de Mihail Lipaty 1857[20].

Fig. 11. *Unirea Principatelor*, pictată de Theodor Aman, 1857[21].

Fig. 12. Regina Maria în costum popular şi cingătoare cu paftale[22].

Paftalele au revenit la modă în jurul anului 1870 datorită principesei Elisabeta, viitoarea regină a României. Aceasta a introdus la Curte portul naţional românesc, accesorizat cu paftale. Exemplul ei a fost urmat de elita feminină a vremii până în pragul Primului Război Mondial (Roman 2021, 399). Iar succesoarea ei, Regina Maria (fig. 12), avea să perpetueze această modă, cu eleganţă şi rafinament, şi în perioada interbelică.

Paftale cu bolduri, lăsate pe şolduri,
Paftale cu zale lăsate pe şale...

Bibliografie

Andrieş-Tabac 2022: S. Andrieş-Tabac, Câteva accente privind heraldica teritorială a Basarabiei moderne. In: Heraldica Moldaviae, IV (Chişinău 2022), 265-268.

Atterbury, Tharp 2003: P. Atterbury, L. Tharp, Antichităţi (enciclopedie ilustrată) (Bucureşti: Editura M.A.S.T. 2003).

Buzilă 2011: V. Buzilă, Costumul popular din Republica Moldova. Ghid practic (Chişinău 2011).

Calefato 2004: P. Calefato, The Clothed Body (New York 2004).

Condraticova 2017: L. Condraticova, Arta metalelor din Basarabia (Chişinău 2017).

Duicu 2014: I.G. Duicu, Podoabe din metal: istorie şi tradiţie în Ţara Românească (Craiova 2014).

Ene 2016: M. Ene, Paftaua, tipuri de decoraţii şi simboluri. Accesorii din patrimoniul Muzeului municipiului Bucureşti. Bucureşti - Materiale de Istorie şi Muzeografie XXX, 2016, 123-149.

Lazari 2020: L. Lazari, Moda ca fenomen estetic şi formă de comunicare. Studiul Artelor şi Culturologie: istorie, teorie, practică 1 (36), 2020, 193-196.

Mototolea 2010: A. Mototolea, Pafta cu decor realizat în tehnica *email cloisonné,* descoperită la Almalău (com. Ostrov, jud. Constanţa). Pontica XLIII, 2010, 277-282.

Mototolea 2015-2016: A. Mototolea, Catarame – pafta de influenţă orientală din colecţiile Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa. Pontica XLVIII-XLIX, 2015-2016, 305-315.

Nanu 2001: A. Nanu, Arta pe om - look-ul şi înţelesul semnelor vestimentare (Bucureşti: Editura Compania 2001).

Nanu 2007: A. Nanu, Artă, stil, costum (Bucureşti: Editura Noi Media Print 2007).

Nicolescu 1973: C. Nicolescu, Arta metalelor preţioase în România (Bucureşti 1973).

Reabţeva 2015: S. Reabţeva, Piese de podoabă şi de vestimentaţie pe teritoriul Moldovei istorice. Akademos 3, 2013, 128-134.

[20] https://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Lapaty#/media/Fi%C8%99ier:Mihail_Lapaty_-_Buchetiera.jpg
[21] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4c/Theodor_Aman-Unirea_Principatelor.jpg
[22] https://www.artmark.ro/ro/lot/fotografie-ilustrand-o-pe-regina-maria-in-costum-popular-muntenesc-cu-paftale-sasesti-cca-1923-ro-41793

Roman 2021: N. Roman, Paftale şi iar paftale. In: Lux, modă şi alte bagatele politiceşti în Europa de Sud-Est în secolele XVI-XIX (Bucureşti 2021).

Simion 1997: V. Simion, Capodopere ale artei metalelor preţioase în România (Bucureşti: Editura Muzeului Naţional de Artă al României 1997).

Tanaşoca 2012: N.Ş. Tanaşoca, Cuvânt înainte. In: I.G. Duicu, Paftaua – podoabă definitorie a portului balcanic (Craiova: Editura Universitaria 2012), 7-8.

Tănăsoiu 2015: C. Tănăsoiu, Podoabe din trecut. Colecţia de paftale a Muzeului Naţional de Artă al României (Bucureşti 2015).

Zelenciuc, Kalaşnikova 1993: V. Zelenciuc, N. Kalaşnikova, Vestimentaţia populaţiei orăşeneşti din Moldova sec. XV-XIX (Chişinău: Editura Ştiinţa 1993).

Абызова, Рябцева 2007: Е.Н. Абызова, С.С. Рябцева, Пряжки-пафты из собрания Национального музея археологии и истории Молдовы. Tyragetia s.n. I/2, 2007, 95-105.

Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983: М.М. Постникова-Лосева, Н.Г. Платонова, Б.Л. Ульянова, Золотое и серебряное дело XV-XX вв. (Москва 1983).

Returning to the buckles...

Keywords: museum, development, heritage, collection, decorative elements of clothing, pafta buckles.

Abstract: Decorative elements and accessories of clothing – a set of symbols brought into individualized harmony and possessing a power of expressiveness many times greater than even linguistic ones – are some social emblems that make it possible to reconstruct history at different stages of its development. Multilateral analysis of these products can provide important information about the socio-economic and cultural level reached by a particular community. In addition to the aesthetic function, clothing decorations carry the meaning of a complex communication system, reporting that its owner belongs to a certain ethnic group, social or age category; they manifest ideas of splendor, elegance, and refinement that existed in the environment where they were created.

The National Museum of History of Moldova possesses a rich collection of ornaments and jewelry. It includes both adornments for body (rings, bracelets, earrings, pendants, beads, necklaces, hairpins, etc.) and for clothes (fibulae, sewn-on plaques, buttons, buckles, etc.). The subject of this article is the pafta buckles, which are of interest not only from an artistic point of view, but also due to their apotropaic significance.

The diversity of the collection, as well as the degree of study of this category of objects, allowed us to consider in this paper only those pafta buckles, the shape and ornamentation of which testify to the Balkan and Oriental influence. The study highlights the functional and decorative significance of these buckles, touches upon aspects related to the technique and craftsmanship of their manufacture, analyzes the diversity and symbolism of ornamental motifs.

List of illustrations:

1. Stamp for printing on the fabric of the oriental ornament Buta, Bote or Paisley.
2. Pafta buckles. Orhei workshop, Bessarabia, 1858. Silver, repoussé, engraving (L: 17 cm; H: 7 cm).
3. Pafta buckles. Orhei workshop, Bessarabia, XIX в. Silver, repoussé, engraving (L: 16 cm; H: 6.5 cm).
4. Pafta buckles. Orhei workshop, Bessarabia, 1871. Silver, repoussé, engraving (L: 15.8 cm; H: 6.5 cm).
5. Composite parts of a belt of the Caucasian type with a pafta buckle and metal plates, late 19th c. – early 20th c. Base metal, carving, notching, engraving (pafta L: 10 cm; pafta H: 5 cm; plates L: 4 cm; plates H: 2.5 cm).
6. Pafta buckles, late 19th c. base metal, carving, notching, perforation, niello (L: 11 cm; H: 5 cm).
7. Pafta buckles, late 19th c. – 1st half of the 20th c. Bronze, casting; colored enamel (L: 13.5 cm; H: 5 cm).
8. Pafta buckles, late 19th c. – 1st half of the 20th c. Bronze, casting; colored enamel (L: 13 cm; H: 5 cm).
9. Pafta buckles, late 19th c. – 1st half of the 20th c. Bronze, casting; colored enamel (L: 16 cm; H: 6.5 cm).
10. “Eva, the Romanian flower girl” by Mihail Lapati, 1857.
11. “Union of Principalities” by Theodor Aman, 1857.
12. Queen Maria in national costume with pafta belt.

И снова о пряжках...

Ключевые слова: музей, освоение, наследие, коллекция, декоративные элементы одежды, пряжки «пафты».

Резюме: Декоративные элементы и аксессуары одежды — совокупность символов, приведенных в индивидуализированную гармонию и обладающих силой выразительности, во много раз превосходящей даже языковую, — представляют собой некие социальные эмблемы, позволяющие реконструировать историю на разных этапах ее развития. Многосторонний анализ этих изделий может дать важную информацию о социально-экономическом и культурном уровне, достигнутом определенным сообществом. Помимо эсте-

тической функции, украшения несут значение сложной коммуникационной системы, сообщая о принадлежности своего владельца к определенной этнической группе, социальной или возрастной категории; в них проявляются представления о великолепии и изяществе, бытовавшие в среде, где они создавались.

Национальный музей истории Молдовы располагает богатой коллекцией украшений и ювелирных изделий. В нее входят как украшения для тела (кольца, браслеты, серьги, подвески, бусы, ожерелья, шпильки и т. д.), так и для одежды (фибулы, нашивные бляшки, пуговицы, пряжки или наборы пряжек и т. д.). Предметом данной статьи являются пряжки «пафты», представляющие интерес не только с художественной точки зрения, но и благодаря их апотропному значению.

Разнообразие коллекции, а также степень изученности этой категории предметов позволили нам рассмотреть в настоящем исследовании лишь те «пафты», форма и орнаментация которых свидетельствуют о балканском и восточном влиянии. В работе освещены вопросы функционального и декоративного значения этих пряжек, затронуты аспекты, связанные с техникой и мастерством их изготовления, проанализированы разнообразие и символизм орнаментальных мотивов.

Список иллюстраций:

1. Штамп для набивки на ткани восточного орнамента «бута», «боте» или «пейсли».
2. Пряжки «пафты». Оргеевская мастерская, Бессарабия, 1858 г. Серебро, металлопластика *repoussé,* гравировка (длина: 17 см; высота: 7 см).
3. Пряжки «пафты». Оргеевская мастерская, Бессарабия, XIX в. Серебро, металлопластика *repoussé,* гравировка (длина: 16 см; высота: 6,5 см).
4. Пряжки «пафты». Оргеевская мастерская, Бессарабия, 1871 г. Серебро, металлопластика *repoussé,* гравировка (длина: 15,8 см; высота: 6,5 см).
5. Составные части пояса кавказского типа с пряжкой «пафта» и металлическими пластинками, конец XIX - начало XX в. Неблагородный металл, резьба, насечка, гравировка (длина пряжки: 10 см; высота пряжки: 5 см; длина пластинок: 4 см; высота пластинок: 2,5 см).
6. Пряжки «пафты», конец XIX в. Неблагородный металл, резьба, насечка, перфорация, чернь (длина: 11 см; высота: 5 см).
7. Пряжки «пафты», конец XIX – 1-я половина XX в. Бронза, литье; цветная эмаль (длина: 13,5 см; высота: 5 см).
8. Пряжки «пафты», конец XIX – 1-я половина XX в. Бронза, литье; цветная эмаль (длина: 13 см; высота: 5 см).
9. Пряжки «пафты», конец XIX – 1-я половина XX в. Бронза, литье; цветная эмаль (длина: 16 см; высота: 6,5 см).
10. «Ева, румынская цветочница», художник Михаил Лапати, 1857 г.
11. «Объединение княжеств», художник Теодор Аман, 1857 г.
12. Королева Мария в народном костюме и поясе с «пафтами».

29.06.2023

Lucia Marinescu-Tonu, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-1364-2286, e-mail: lucica.marinescu@yahoo.com

ÎNSEMNE TERITORIALE ÎNREGISTRATE ÎN ARMORIALUL GENERAL AL REPUBLICII MOLDOVA ÎN ANUL 2022[1]

Silviu Andrieș-Tabac

Cuvinte-cheie: heraldică, vexilologie, stemă teritorială, drapel teritorial, Republica Moldova.

În anul 2022, prin decrete prezidenţiale, au fost înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova un şir de steme, drapelele şi imnuri teritoriale noi. Simbolica urbană s-a îmbogăţit cu stemele şi drapelele oraşelor *Donduşeni*, *Taraclia*, *Tvardiţa* (raionul Taraclia, care şi-a înregistrat şi imnul), *Vatra* (municipiul Chişinău). Simbolica rurală a fost completată cu stemele şi drapelele satului *Cojuşna* (raionul Străşeni), satului *Găleşti* (comuna Găleşti, raionul Străşeni), *comunei Goteşti* (raionul Cantemir, inclusiv cele ale satelor componente *Goteşti* şi *Constantineşti*), *comunei Pleşeni* (raionul Cantemir, inclusiv cele ale satelor componente *Pleşeni*, *Hănăseni* şi *Tătărăşeni*), *comunei Puţintei* (raionul Orhei, inclusiv cele ale satelor componente *Puţintei*, *Dişcova* şi *Vâprova*), satului *Vadul lui Isac* (raionul Cahul), precum şi cu imnul satului *Talmaz* (raionul Ştefan-Vodă).

În cele ce urmează vom prezenta însemnele noi, în ordinea înregistrării lor în Armorialul General al Republicii Moldova, cu descrierea şi explicarea semnificaţiilor simbolice. Ca şi în cazul altor publicaţii similare cu caracter de totalizare, reiterăm două observaţii cu caracter general. Prima ţine de faptul că scutul fiecărei steme este timbrat de o coroană specială, care arată statutul localităţii în conformitate cu normele heraldice naţionale şi nu comportă o semnificaţie specială proprie pentru stema dată. Explicaţiile referitoare la coroanele de timbru au fost omise. Cea de-a doua observaţie se referă la faptul că regula generală presupune că drapelele au fost elaborate în baza stemelor respective şi păstrează semnificaţiile însemnului heraldic. Unele particularităţi ce ţin de coroanele de timbru sau de drapele vor fi menţionate totuşi în cazurile când va fi necesar.

I. Stema şi drapelul oraşului Taraclia

Simbolurile heraldice ale oraşul Taraclia au fost adoptate în mandatul primarului Veaceslav Lupov. Stema şi drapelul (autori: Silviu Andrieș-Tabac, † Anton Cheose, Ivan Duminica; pictor: Piotr Velixar) au fost avizate prin Decizia Comisiei Naţionale de Heraldică de pe lângă Preşedintele Republicii Moldova (în continuare – CNH) nr. 93-V.01 din 24 iulie 2018 şi aprobate prin Decizia Consiliului Orăşenesc Taraclia nr. 7/2 din 10 decembrie 2021. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 346-IX din 16 februarie 2022 (MORM 2022, nr. 53-59, 25 februarie, partea I, art. 72, p. 12).

Stema oraşului Taraclia are următoarea blazonare: în câmp roşu, un leu rampant conturnat de aur, arând cu un plug de acelaşi metal; în talpa scutului, în câmp de argint, dangaua Tarac, de azur; scutul timbrat de o coroană murală de argint cu cinci turnuri; tenanţi: un bărbat şi o femeie în picioare, purtând straie naţionale bulgăreşti, în culori naturale; deviza, pe o eşarfă de argint, cu litere capitale roşii, în limba bulgară: „БЪЛГАРСКИЯТ ДУХ Е НЕПОБЕДИМ” (Spiritul bulgar este invincibil) (fig. 1).

Drapelul reprezintă o pânză rectangulară (2:3), împărţită în cinci brâie, verde-alb-roşu-alb-verde (1:1:4:1:1), şi având în mijlocul câmpului roşu un leu rampant conturnat galben, arând cu un plug de aceeaşi culoare (fig. 2).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Calea aprobării stemei şi drapelului oraşului Taraclia a fost una lungă şi sinuoasă. Încă la 24 martie 1997, Consiliul orăşenesc Taraclia a adoptat

[1] Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului 20.80009.0807.43 „Patrimoniul muzeal şi memoria istorică: cercetare, interpretare, prezentare” şi are la bază comunicarea cu acelaşi titlu, prezentată la *Conferința științifică internațională „Istorie – Arheologie – Muzeologie” a Muzeului Național de Istorie a Moldovei*, ediţia a XXXII-a, Chişinău, 28 octombrie 2022, care a fost revăzută şi completată.

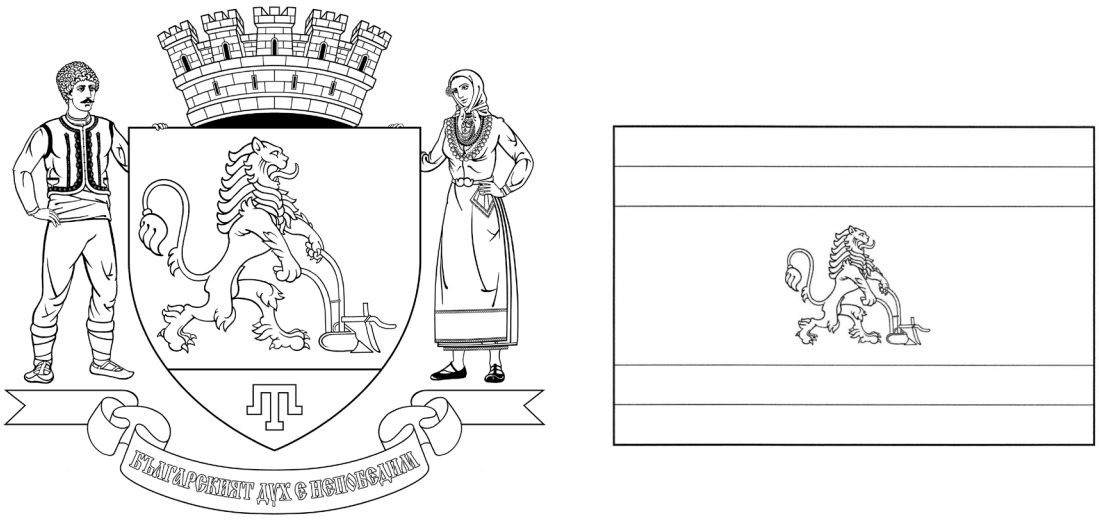

Fig. 1-2. Stema şi drapelul oraşului Taraclia.

Decizia nr. 2/5 privind aprobarea stemei oraşului Taraclia[2]. Din decizia citată, se constată că a fost organizat un concurs pentru cel mai bun proiect, în două tururi. De la acest concurs, cunoaştem două proiecte.

Primul proiect, realizat de şeful Secţiei raionale de cultură Stepan Tanov (fig. 3), avea printre mobilele heraldice propuse:

– un triunghi echilateral cu vârful în jos şi latura de sus crenelată, sugerând o floare stilizată din ornamentica bulgară şi simbolizând faptul că localitatea este centrul culturii bulgăreşti în sudul Republicii Moldova;
– un pieptene de lână („руночесалка, дарак, чесок"), cu referire la etimologia denumirii localităţii, la baza căreia stă dangaua nohaică „tarac";
– chipul ecvestru spre senestra al Sfântului Gheorghe Purtătorul de Biruinţă ucigând cu suliţa balaurul, care consemna hramul bisericii din localitate, locaş datând de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi restabilit la sfârşitul secolului al XX-lea;
– trei plăci de ceramică, de aur, amintind de fabrica de ceramică din localitate „Keramika-T";
– două spice şi doi ciorchini de strugure, simbolizând agricultura.

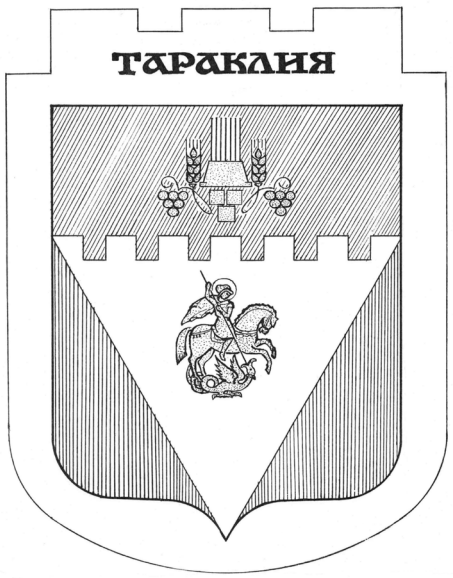

Fig. 3. Proiect de stemă pentru oraşul Taraclia, conceput de Stepan Tanov, 1997.

Al doilea proiect, cel declarat învingător, a fost realizat de Anton Cheose (* 22 noiembrie 1950, s. Lomaciovka, raionul Troiţki, regiunea Kemerovo, Rusia, de unde era de baştină mama sa; † 2 martie 2001), pictor la Secţia raională de cultură Taraclia. Autorul a operat cu o parte din aceleaşi figuri, fapt care atestă ilustrarea unui

[2] Arhiva autorului.

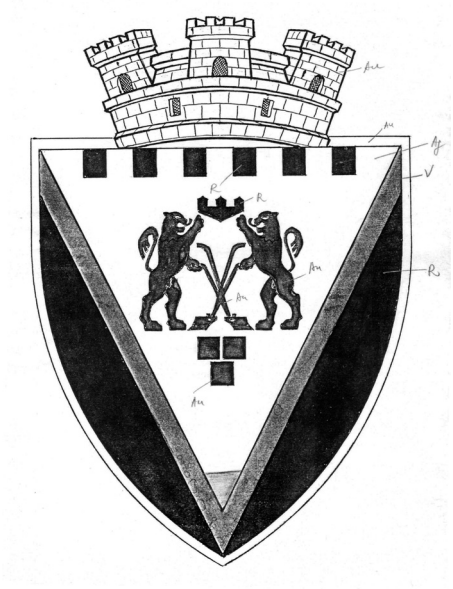

Fig. 4. Proiectul învingător de stemă pentru oraşul Taraclia, conceput de Anton Chiose, 1997.

concept, probabil, prestabilit sau cristalizat în timpul turului I al concursului: triunghiul-floare stilizată (isoscel în acest caz); pieptenele de lână, stilizat însă, roşu; trei plăci de ceramică, de aur. Alte figuri erau proprii. Astfel, un căprior răsturnat diminuat de culoare verde simboliza râuleţul local. Dar cele mai valoroase embleme individualizatoare, în cazul acestui proiect, constau în doi lei afrontaţi de aur, fiecare ţinând una din labe pe un plug, de asemenea, de aur. Ulterior, pe scut a fost aplicată coroana murală de aur cu trei turnuri, obişnuită pentru stemele raionale din Republica Moldova, aşa cum se poate vedea dintr-un desen aflat în arhiva noastră şi datat de noi cu 16 aprilie 1998 (fig. 4). Leii simbolizau continuitatea umană şi păstrarea culturii tradiţionale a bulgarilor, care reprezintă populaţia de bază a oraşului. Iar plugurile se refereau la agricultura tradiţională, dragostea de muncă şi insistenţa în realizarea scopurilor – trăsături specifice băştinaşilor.

Stema descrisă nu a fost materializată însă.

Deja la începutul lui 1999, pe frontispiciul ziarului local „Svet" (Lumina) se poate observa o compoziţie paraheraldică, având ca mobilă principală monumentul înălţat cu ocazia celei de-a 175-a aniversări de la întemeierea localităţii şi inaugurat la 27 august 1988 (arhitect V. Portărescu) (Боримечков, Делибалтов 1988), a cărei denumire oficială este „rotonda din Taraclia", iar

Fig. 5. Compoziţie paraheraldică pentru oraşul Taraclia, 1999.

în popor i se spune „arcul cu clopot". Dedesubt apare o panglică cu anul întemeierii – 1813 (fig. 5) (Свет 1999).

Ideea ridicării rotondei, devenită azi principalul simbol arhitectural al oraşului, a aparţinut omului de cultură din Taraclia Stepan Tanov. În calitate de meşter principal-realizator este consemnat Dmitrii Petrov, iar printre constructori – Gheorghii Arnaut. De cupola rotondei este suspendat un clopot, ca simbol al credinţei ortodoxe, iar deasupra nişei arcului este încastrată o piatră cu milesimul 1813, care reprezintă anul întemeierii coloniei bulgare. Sub această piatră, în nişă, a fost încorporată o scrisoare adresată generaţiilor viitoare, care urmează a fi extrasă şi citită peste o jumătate de secol de la inaugurarea monumentului, pe 27 august 2038[3].

Cu ocazia aniversării a 190-a a oraşului, în 2003, s-a pus în circulaţie o nouă compoziţie paraheraldică, care, împreună cu un proiect de drapel, vor fi trimise spre expertizare Comisiei Naţionale de Heraldică abia în 2007. Stema s-a putut vedea la nivel naţional într-un ziar din Chişinău în 2004 (Кишиневские новости 2004), iar drapelul confecţionat în tandem cu această stemă şi reprezentând un tricolor orizontal în culorile bulgare, în soluţia verde-alb-roşu, câmpul alb fiind aproximativ de 1/2 h şi încărcat în mijloc cu stema respectivă, a fost afişat în sala în care s-a desfăşurat şedinţa festivă, dedicată aniversării a 10-a de la instituirea Comunităţii Bulgarilor din Republica Moldova, după cum se poate observa

[3] Date culese de Ivan Duminica de la istoricul local Dimitrii Borimecicov.

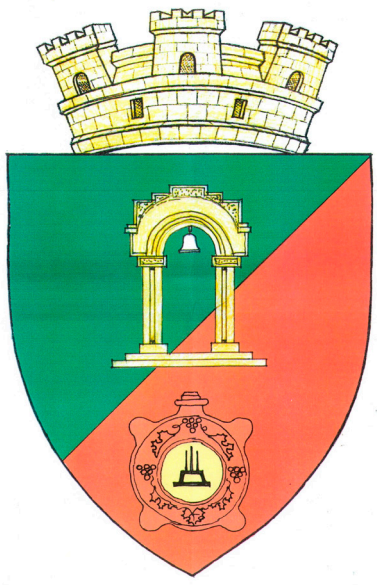

Fig. 6. Stema oraşului Taraclia, adoptată de Consiliul Orăşenesc la 13 august 2003 şi respinsă de Comisia Naţională de Heraldică la 27 aprilie 2007.

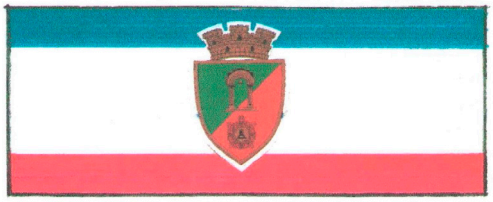

Fig. 7. Drapelul oraşului Taraclia, adoptat de Consiliul Orăşenesc la 13 februarie 2007 şi respins de Comisia Naţională de Heraldică la 27 aprilie 2007.

Fig. 8. Drapelul oraşului Taraclia, adoptat de Consiliul Orăşenesc la 29 aprilie 2015.

dintr-o poză publicată în alt ziar chişinăuian în 2005 (Независимая Молдова 2005). Proiectul din 2003-2007 îl are anunţat ca autor pe Ivan Topal, arhitectul principal al raionului Taraclia de atunci (Гайджаржи 2019).

Acest nou proiect de stemă, aprobat prin Decizia Consiliului Orăşenesc Taraclia nr. 3/5 din 13 august 2003 şi remis Comisiei prin adresa primarului nr. 82 din 2 februarie 2007, are următoarea descriere aproximativă: un scut triunghiular, tăiat în bară, verde şi roşu, cu reprezentarea rotondei din Taraclia, de aur, cu clopotul de argint, broşând peste linia de divizare a scutului şi asuprind o ploscă („быклица”, simbolizând aceeaşi fabrică de ceramică) de bronz, ornamentată cu frunze de viţă-de-vie şi ciorchini de struguri, conturate negru, încărcată în mijloc cu un disc de aur, care este supraîncărcat cu un „darac” (unealtă de pieptănat lâna) negru; scutul timbrat de o coroană murală de aur cu trei turnuri (fig. 6).

Noul proiect de drapel, aprobat prin Decizia Consiliului Orăşenesc Taraclia nr. 2/20 din 13 februarie 2007 şi remis Comisiei prin adresa primarului nr. 139 din 26 februarie 2007, are următoarea descriere aproximativă: o pânză rectangulară (1:2), tripartită orizontal verde-alb-roşu (1:3:1), purtând în mijloc stema oraşului, broşând (fig. 7).

Cele două proiecte au fost discutate şi respinse în şedinţa Comisiei Naţionale de Heraldică din 27 aprilie 2007 (proces-verbal nr. 152-III), autorităţii locale remiţându-i-se un aviz detaliat. În finalul avizului se recomanda reconsiderarea proiectelor mai vechi, în special a proiectului din 1997 al lui Anton Cheose, precum şi antrenarea în procesul elaborativ a unor heraldişti şi pictori profesionişti. Avizul CNH nu a avut vreun efect.

La 29 aprilie 2015, prin Decizia nr. 2/5 cu privire la simbolurile oraşului Taraclia, Consiliul Orăşenesc Taraclia a aprobat un nou-vechi drapel (cel din 2003-2005), dar cu desenul îmbunătăţit (fig. 8), un logo orăşenesc şi un regulament de utilizare a stemei, drapelului, imnului şi sigiliului armoriat al localităţii. Remise Cabinetului de heraldică prin adresa nr. 696 din 4 august 2015, aceste noi materiale care depăşeau cadrul normativ stabilit de Legea cu privire la simbolurile publice nu au fost luate în dezbateri de Comisia Naţională de Heraldică.

Printr-o adresă a Comisiei (nr. 04/1-19-120 din 7 iulie 2016), primarul oraşului Taraclia a fost atenţionat despre faptul că localitatea nu posedă însemne care să fie înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova. În urma acestei scrisori a demarat procesul regulamentar al ela-

borării simbolurilor orășenești care sunt astăzi în vigoare. La faza completării chestionarului heraldic și demarării procedurii legale un rol important l-a avut angajatul primăriei locale Alexandru Borimecicov, iar la faza definitivării și adoptării proiectelor cerctătorul dr. hab. Ivan Duminica.

După cum am arătat deja, proiectele actuale ale stemei și drapelului orașului Taraclia, avându-i indicați ca autori pe subsemnatul, pe răposatul Anton Cheose și pe Ivan Duminica, în viziunea grafică a pictorului Piotr Velixar, au fost avizate de CNH la 24 iulie 2018, prin Decizia nr. 93-V.01. Aprobarea lor a fost pusă în discuție la ședința de rând a Consiliului Orășenesc Taraclia din 1 august 2018. Votul însă, în conformitate cu cele consemnate în Decizia nr. 08/02, a fost defavorabil: pro – 4; contra – 0; abțineri – 9. Și-au spus cuvântul disensiunile politice din interiorul consiliului.

Or, cele două simboluri, date fiind eforturile intelectuale, științifice și artistice investite, n-aveau cum să nu aibă și susținători, a căror tabără se lărgea pe măsura conștientizării valorii simbolice a însemnelor propuse. În special, se bucura de popularitate drapelul, al cărui concept a împăcat, în sfârșit, într-un mod reușit culorile bulgărești cu marcarea diferită a identității locale. În urma insistenței unui grup de consilieri municipali și angajați ai primăriei, în luna mai 2019, cu acordul primarului Serghei Filipov, deasupra primăriei a fost arborat proiectul de drapel avizat de CNH, în scop promoțional, pentru ca orășenii să poată face cunoștință pe viu cu acest însemn neagreat de consilieri (Гайдаржи 2019).

Fapta îndrăzneață și nu prea legală a adepților noilor proiecte heraldice a excitat – în mod cu totul firesc – și tabăra oponenților. Astfel, consilierul Evgheni Nichiforov, într-un interviu din mass-media locală, a criticat conceptul științific și artistic al stemei și drapelului, învinuind autorii de incompetență, iar administrația – de acțiuni „pe ascuns", fără concurs, fără consultarea „orășenilor, activiștilor, specialiștilor în ceea ce privește prezentarea și formatul simbolurilor" (Гайдаржи 2019). S-a declarat nemulțumit de neexecutarea deciziilor Consiliului Municipal și consilierul Serghei Derivolcov (Гайдаржи 2019). Pe pagina de Facebook „Jenea Nichiforov" a apărut și un proiect de stemă alternativ, combinând divizarea scutului în bandă verde-roșu (similară cu divizarea în bară verde-roșu a proiectului Topal), încărcat în partițiunea verde de sus cu o cruce rusească (având traversa de jos în bandă) de aur, iar în partițiunea roșie de jos – cu chipul ecvestru al Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, Purtătorul de Biruință, de aur, ucigând cu suliță un balaur de argint. Scutul era timbrat de coroana murală de argint cu cinci turnuri din proiectul nostru, susținut de doi lei de aur, limbați roșu, inspirați din stema de stat a Bulgariei, și însoțit de o panglică cu deviza din proiectul nostru[4].

Mai mult ca atât, la începutul lunii decembrie 2021, E. Nichiforov a trimis o scrisoare cu proiectele avizate de Comisia Națională de Herldică la Societatea Heraldică și Vexilologică Bulgară, solicitând să fie supuse expertizei științifice, însă heraldiștii din Sofia au lăsat scrisoarea fără răspuns[5].

Un an mai târziu, pe 3 iulie 2019, Consiliul Orășenesc a anunțat un nou concurs pentru elaborarea simbolurilor orașului Taraclia, dar anunțul a rămas pe hârtie doar și nu a fost creată nici măcar o comisie de concurs.

Primarul nou Veaceslav Lupov (ales la 3 noiembrie 2019) și-a asumat drept scop personal ca orașul să primească, în sfârșit, niște simboluri oficiale, adoptate în conformitate cu prevederile științifice și normative. În acest sens, la 7 decembrie 2021, în incinta teatrului „Smeșăn Petăc" („Vinerea amuzantă") au fost organizate dezbateri publice asupra viitorului simbolurilor, cu participarea reprezentanților Consiliului Orășenesc nou-ales. Proiectele steagului și stemei avizate de CNH au fost prezentate la aceste dezbateri de către coautorul Ivan Duminica și susținute de noul primar[6]. În cele din urmă, proiectele avizate de CNH în 2018 au fost adoptate prin Decizia Consiliului Orășenesc Taraclia nr. 7/2 din 10 decembrie 2021[7].

Să trecem în revistă principalele lor semnificații (o primă explicație detaliată a simbolicii vezi: Думиника, Андриеш-Табак 2022). Câmpul roșu de bază al scutului este determinat de faptul că această culoare este una comună pentru drapelele naționale ale românilor și bulgarilor. Apariția ei

[4] Proiect semnalat nouă de mai mulți membri ai CNH.
[5] Comunicat de Ivan Duminica.
[6] Публичные слушания по утверждению символики города Тараклия (https://www.youtube.com/watch?v=K6WxzGalUps&t=2974s, accesat: 27.11.2022).
[7] Заседание городского совета Тараклия (https://www.youtube.com/watch?v=Xj56B2GXUfw&t=920s, accesat: 28.11.2022).

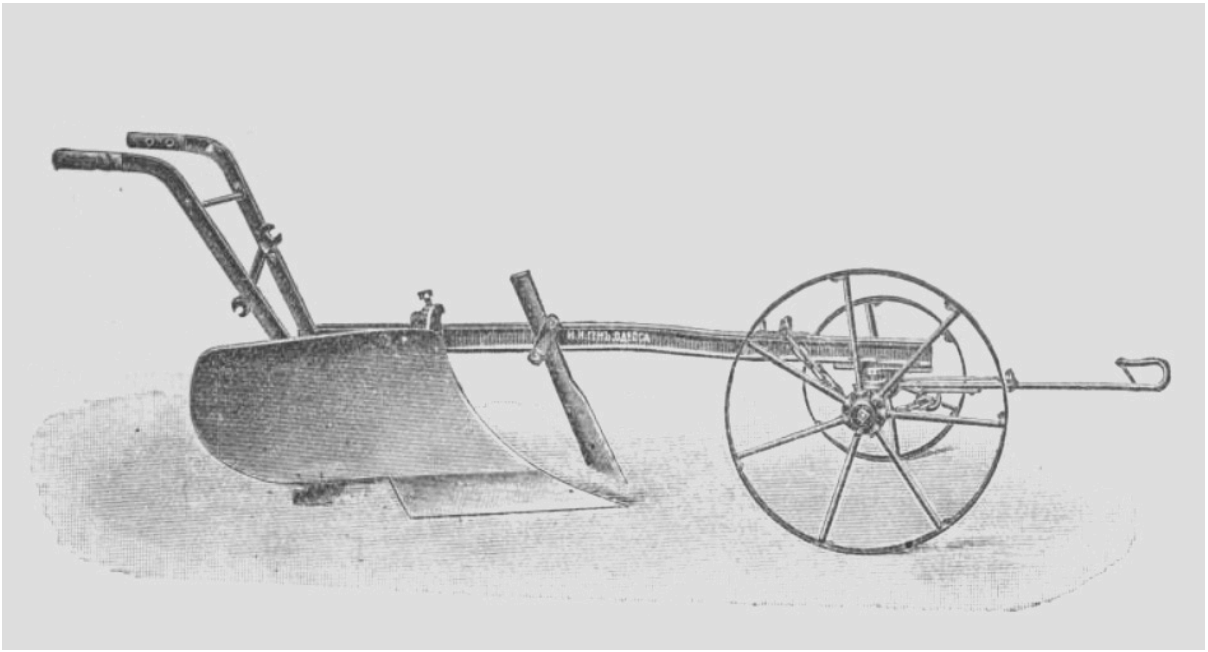

Fig. 9. Plugul bulgăresc-basarabean din secolul al XIX-lea.

în cele două drapele naţionale este determinată de factori diferiţi, dar ea este o punte sigură de legătură între simbolurile pe care le folosim azi. În acelaşi timp, roşul, în calitate de culoare a sângelui şi jertfei, evocă vremurile grele ale istoriei bulgarilor, care, din cauza represiunilor, au fost nevoiţi să-şi părăsească Patria istorică şi să se refugieze în Basarabia, unde mulţi dintre ei şi-au regăsit o a doua Patrie, dar şi participarea fiilor Taracliei la războaiele de eliberare a celor două Patrii. S-a putut constata, de asemenea, că roşul este o culoare preponderentă a costumului naţional al bulgarilor din Taraclia.

Principala figură a stemei este leul de aur – emblema heraldică a bulgarilor de pretutindeni, a statului bulgar, dar şi a bulgarilor emigraţi în Basarabia în secolul al XIX-lea (Andrieş-Tabac 1998, 67, fig. 119-120). Particularitatea leului în această compoziţie s-a realizat prin atitudinea „arând cu un plug”, idee preluată din proiectul de stemă al lui Anton Cheose.

Plugul este un simbol universal al agriculturii şi al progresului agricol. Este o emblemă care se asociază cu toţi bulgarii din spaţiul românesc, celebri ca buni grădinari şi legumicultori, inclusiv cei stabiliţi în Taraclia. Mai mult, bulgarii din Basarabia au fost cei care au elaborat şi implementat un anumit „plug bulgăresc”, cu o eficienţă mai mare în condiţiile pământului arid al Bugeacului. În anii 1840, acest plug perfecţionat a început să fie produs în serie la o fabrică din Odesa şi s-a răspândit în întreaga Basarabie. Ulterior, tocmai acest plug cu roată (fig. 9) (Каталог 1912, 12) a devenit cunoscut cu denumirea de „plug basarabean” (Новаков 2010, 34-35).

Ca emblemă heraldică a bulgarilor basarabeni, plugul s-a consacrat încă din secolul al XIX-lea, când a devenit figura principală a stemei districtului Bolgrad, fixate prin Decretul domnului Principatelor Unite Alexandru Ioan Cuza nr. 986 din 10 august 1864. În raportul aferent înaintării proiectului de Decret, Mihail Kogălniceanu, întru susţinerea acestui însemn, invoca cererea din partea Prefecturii de Bolgrad, prin care se solicita ca „acestui district, în a cărui jurisdicţie cad coloniile şi celelalte domenii ale Statului din Basarabia, să i se dea de marcă un plug, care este simbolul cel mai adaptat cu profesiunea populaţiunilor acestui district” (Andrieş-Tabac 1998, 67-70).

La stabilirea stemei de azi a oraşului Taraclia s-a avut în vedere şi faptul că plugul, în sens abstract, simbolizează deschiderea unor căi noi, munca asiduă şi progresul tehnic, care, combinate, se materializează prin bogăţia roadelor pământului lucrat.

O ultimă particularitate a figurii leului arând o constituie conturnarea, adică direcţia spre stânga heraldică. Această poziţie arată direcţia de mişcare de la vest spre est a bulgarilor emigraţi din Bulgaria în Basarabia.

În talpa scutului, în câmp de argint, este reprezentată dangaua tătărească Tarac, de azur. Aceasta simbolizează faptul că Taraclia a fost fondată pe locul unei așezări a tătarilor nogai din neamul Taraclî, ce făcea parte din ginta nogaică Kieili (Скальковский 1848, 50-51; Eremia 1970, 109; Бакалов 2012, 170). Dangaua acestui neam – Tarac (= pieptene) – este o emblemă preheraldică de valoare istorică și constituie, în cazul nostru, o figură grăitoare, care acordă o vechime sporită compoziției heraldice. Totodată, fiind asemănătoare cu litera chirilică „Т", această danga trimite și la prima literă din denumirea orașului.

Scutul este timbrat de o coroană murală de argint cu cinci turnuri. Avem de a face cu o coroană municipală, admisă ca excepție (statutul actual al orașului ca centru raional prevede doar o coroană murală de aur cu trei turnuri), luându-se în considerație faptul că localitatea a avut statutul de municipiu-reședință de județ în perioada 1999-2003.

Din aceleași considerente au fost admiși susținătorii și panglica cu deviză.

Tenanții scutului sunt întruchipați de un bărbat și o femeie în picioare, reprezentați tineri și purtând straie naționale bulgărești, care îi simbolizează pe primii coloniști stabiliți în localitate. Ei sunt desenați în stilul icoanei și poartă straie specifice Taracliei anume. Costumul popular bulgar de Taraclia – pentru cunoașterea căruia coautorul Ivan Duminica și pictorul Piotr Velixar s-au documentat special în muzeul orășenesc și s-au consultat cu muzeografa Tatiana Nechit și etnologul-bulgarist Emilia Bancova – combină elemente ale portului de origine din regiunile Bulgariei de sud-est (Adrianopol, Iambol, Plovdiv) și nord-est (Ruse, Șumen), datând din prima jumătate a secolului al XIX-lea (Червенков, Думиника 2013, 49), cu piese specifice portului regional basarabean.

Costumul bărbătesc se compune din: căciulă de cârlan (bulg. *пост*); cojoc (*бидян*; piesă specifică doar portului basarabean); cămașă cu gulerul încheiat într-o parte (*риза*), din bumbac, albastră; iți; brâu din țesătură roșie; opinci (*царвули*) din piele de porc.

Costumul femeiesc, în care predomină culoarea roșie, se compune din: broboadă (*барис*) galbenă, de sărbătoare, legată tradițional sub bărbie; floare roșie de mușcată la ureche; rochie și șorț (болг. *престилка*) de lână din pânză țesută în casă; cruciuliță la gât; salbă de monede de aur (*гердани*) pe piept; brățări (*гривни*) la mâini; cataramă (*пуфта*) la brâu; batistă în mână ca simbol al inocenței și al statutului de fată mare.

Deviza „Българският дух е непобедим" („Spiritul bulgar este invincibil") a fost preluată din cântecul „Българи" (Bulgarii)[8], pe versuri de Veronica Ateva-Șketieva (* 5 decembrie 1976, or. Pavlikeni, dar a crescut în or. Veliko Târnovo; mai cunoscută ca Veronika), o cântăreață pop-folk bulgară, care și-a început cariera artistică încă în ansamblul „Българче" (Micul bulgar)[9].

Drapelul a fost elaborat în baza stemei, insistându-se pe prezența expresă a culorilor naționale bulgărești.

În încheiere, trebuie să remarcăm faptul că în noile simboluri ale orașului Taraclia, pe de o parte, au fost admise procedee excepționale care depășesc statutul real al localității și cutuma heraldică a Republicii Moldova (deviza în limba bulgară, coroana municipală de argint, susținătorii, culorile drapelului național bulgar), iar pe de alta, au fost introduse embleme care pot fi caracteristice, în mare, și altor localități bulgare din sudul Basarabiei (leul, plugul, oamenii în port popular, deviza, culorile bulgărești). Aceste „devieri" s-au făcut voit, dat fiind faptul că orașul Taraclia este astăzi recunoscut drept centrul de oscilație, conservare și promovare a culturii bulgarilor din sudul Basarabiei. Taraclia, în afară de a fi capitala administrativă formală, este și capitala culturală a bulgarilor din Republica Moldova, dar nu numai a lor, ci și chiar a bulgarilor din regiunea Odesa a Ucrainei, unde orașul Bolgrad – un fel de capitală istorică a bulgarilor basarabeni – și-a pierdut semnificativ luciul său bulgăresc, erodat masiv de buldozerul comunist, dar și de mișcarea statalistă ucraineană anti-minoritară a țării vecine. Taracliei îi revine, astfel, sarcina păstrării și perpetuării tradițiilor bulgărești din această zonă geografică încă zbuciumată și însemnele heraldice noi au sarcina să ajute orașul să facă față acestei misiuni.

[8] Вероника-българи (https://www.youtube.com/watch?v=6iBWVPqA5MQ, accesat: 27.11.2022).

[9] Veronika / Биография (https://www.vmusic.bg/artist/Veronika/article, accesat: 27.11.2022).

II. Stema şi drapelul satului Găleşti, comuna Găleşti, raionul Străşeni

Simbolurile heraldice ale satului Găleşti, comuna Găleşti, raionul Străşeni au fost adoptate în mandatul primarului Nicolae Budu. Stema şi drapelul (autor: Silviu Andrieş-Tabac; pictor: Andrei Gaidaşenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 61-VI.01 din 11 noiembrie 2021 şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Găleşti nr. 1/11 din 16 februarie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 367-IX din 7 martie 2022 (MORM 2022, nr. 68-71, 11 martie, partea I, art. 99, p. 9).

Stema satului Găleşti are următoarea blazonare: în câmp verde, o dextroşeră în armură, de argint, ţinând o sabie de acelaşi metal, cu mânerul de aur, pe vârful lamei căreia stă o privighetoare de aur, totul însoţit de trei potcoave, de asemenea de aur; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 10).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată verde, purtând în mijloc o dextroşeră în armură, albă, ţinând o sabie de aceeaşi culoare, cu mânerul galben, pe vârful lamei căreia stă o privighetoare galbenă (fig. 11).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Stema satului Găleşti a fost elaborată în baza stemei de familie a nobililor Dicescul, a căror contribuţie la modernizarea localităţii în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea a fost esenţială.

Stema familiei Dicescul, concepută în baza unor sigilii de familie, a fost înalt aprobată de împăratul rus la 12 iunie 1910 şi inclusă în partea a

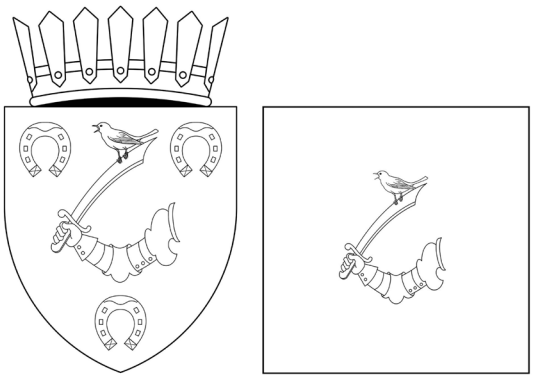

Fig. 10-11. Stema şi drapelul satului Găleşti, comuna Găleşti, raionul Străşeni.

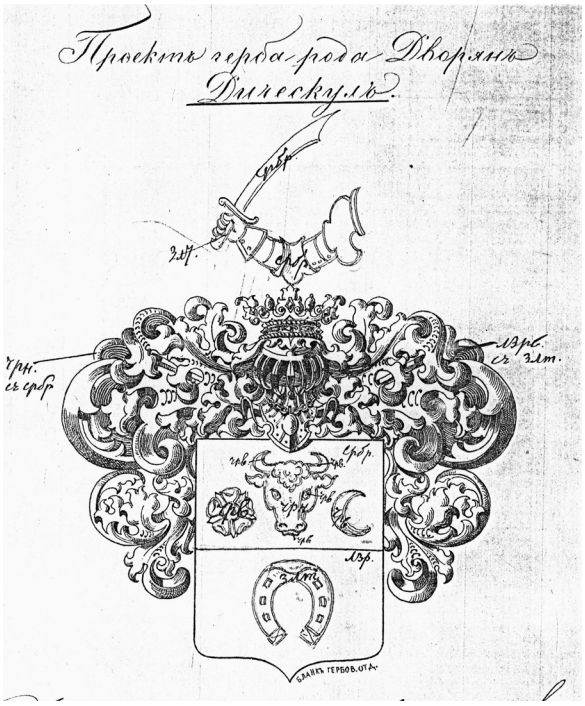

Fig. 12. Proiectul final al stemei familiei Dicescul, păstrat la Arhiva Istorică de Stat a Rusiei.

XIX-a a „Armorialului general al familiilor nobile din Imperiului Rus" sub nr. 91 (Андриеш-Табак 2012). Aceasta reprezenta: *Tăiat; sus, în câmp de argint, un cap de bour negru, cu coarnele, ochii şi limba roşii, flancat de o roză heraldică şi de o semilună conturnată, ambele de asemenea roşii; jos, în câmp de azur, o potcoavă de aur. Scutul timbrat de un coif nobiliar încoronat. Cimier: o dextroşeră în armură, de argint, ţinând o spadă de acelaşi metal, cu mânerul de aur. Lambrechini: negri căptuşiţi cu argint la dextra şi de azur căptuşiţi cu aur la senestra* (fig. 12).

Cimierul stemei nobiliare Dicescul a devenit mobila principală a herbului sătesc. Dextroşera înarmată a fost însoţită de trei potcoave, care reprezintă o preluare şi multiplicare a mobilei din partiţiunea a doua a stemei Dicescul. Toate aceste figuri au un caracter militar-cavaleresc şi pot fi raportate simbolic la faptul că moşia Găleşti din vechime a fost una răzeşească (Халиппа 1907, 154).

Cele trei potcoave, prin numărul lor, se referă la cele trei vechi mahalale ale satului[10], dar şi la cele trei vechi silişti: Lunca Mare, Tutoveni şi Hăleşti/Găleşti (Nicu, Ţopa 2006, 442).

[10] Arhiva curentă a Comisiei Naţionale de Heraldică (în continuare – Arhiva CNH), Dosarul satului Găleşti, Chestionarul heraldic.

Ultima mobilă din scut – privighetoarea – o invocă pe renumita solistă de operă și profesoară remarcabilă Anastasia Dicescul, născută la Găleşti, care rămâne și astăzi cea mai mare celebritate a satului (Ghilaș, Dănilă 2018).

În sfârșit, câmpul verde al scutului heraldic este determinat de faptul că localitatea este înconjurată de păduri.

III. Stemele și drapelele comunei Goteşti, raionul Cantemir

Simbolurile heraldice ale comunei Goteşti, raionul Cantemir, au fost adoptate în mandatul primarului Romeo Bolocan, care a fost sprijinit în demersul său de consilierul Sergiu Botnaru. Stemele și drapelele comunei și ale satelor componente Goteşti și Constantineşti (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 62-VI.01 din 11 noiembrie 2021 și aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Goteşti nr. 01/01-XXVII din 11 ianuarie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 378-IX, 15 martie 2022 (MORM 2022, nr. 78, 18 martie, partea I, art. 116, p. 5-6).

Stema comunei Goteşti are următoarea blazonare: pe azur, două fire de stuf (*Phragmites australis*), de aur, încrucișate în săritoare și cantonate sus de o cruce latină radiantă, de același metal, la dextra – de un soare, de asemenea, de aur, iar la senestra – de o semilună întoarsă de argint, ambii aștri figuraţi; scutul este timbrat de o coroană comunală de câmpie (fig. 13).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albastră, purtând în mijloc două fire de stuf, galbene, încrucișate în săritoare și cantonate la dextra de un soare, de aceeași culoare, iar la senestra – de o semilună întoarsă albă, ambii aștri figuraţi (fig. 14).

Stema satului Goteşti, comuna Goteşti, are următoarea blazonare: pe azur, două fire de stuf (*Phragmites australis*), de aur, încrucișate în săritoare și cantonate, sus, de o privighetoare de zăvoi (*Luscinia luscinia*), de aur, înălțându-se, jos – de un lup cenușiu (*Canis lupus*), de argint, șezând conturnat și urlând la lună, la dextra – de un soare de aur, iar la senestra – de o semilună întoarsă de argint, ambii aștri figuraţi; scutul este timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 15).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albastră, purtând în mijloc două fire de stuf, galbene,

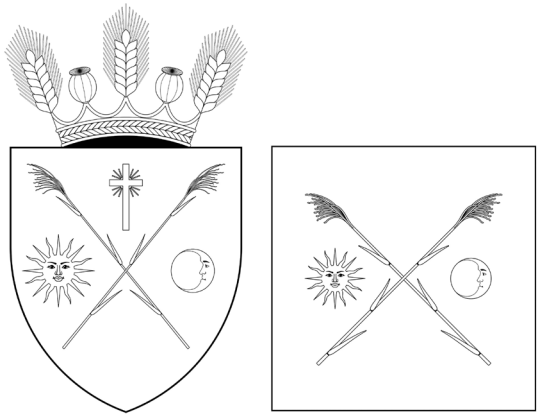

Fig. 13-14. Stema și drapelul comunei Goteşti, raionul Cantemir.

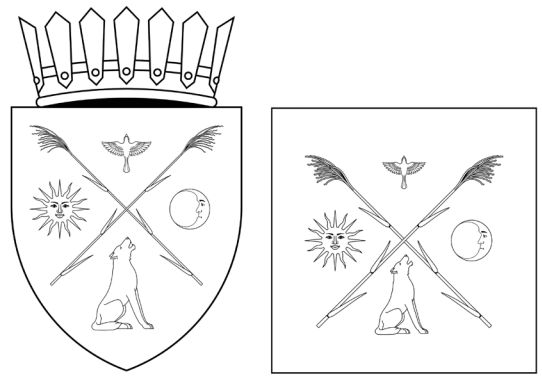

Fig. 15-16. Stema și drapelul satului Goteşti, comuna Goteşti, raionul Cantemir.

încrucișate în săritoare și cantonate, sus, de o privighetoare de zăvoi, galbenă, înălțându-se, jos – de un lup cenușiu, alb, șezând conturnat și urlând la lună, la dextra – de un soare galben, iar la senestra – de o semilună întoarsă albă, ambii aștri figuraţi (fig. 16).

Stema satului Constantineşti, comuna Goteşti, are următoarea blazonare: pe argint, un pal de azur, acostat la dextra de o crenguță cu prune de azur și frunze verzi, iar la senestra – de un ciorchine de strugure de azur cu frunza verde, și încărcat cu o cruce latină radiantă, ridicată, de aur; scutul este timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 17).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, scartelată albastru și alb, cu o cruce plină (1/9 h) broșând, galbenă, și purtând în cartierul doi un ciorchine de

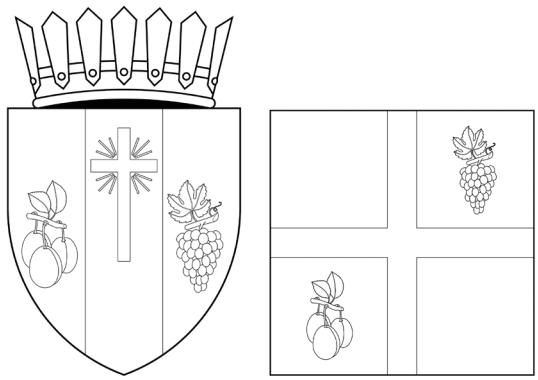

Fig. 17-18. Stema şi drapelul satului Constantineşti, comuna Goteşti, raionul Cantemir.

strugure albastru cu frunza verde, iar în cartierul trei – o crenguţă cu prune albastre şi frunze verzi (fig. 18).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Simbolurile heraldice ale comunei Goteşti au fost compuse în baza chestionarelor heraldice, elaborate de profesorul de istorie Petru Gaidău şi autentificate de primarul comunei Romeo Bolocan, a informaţiilor oferite de consilierul Sergiu Botnaru, etnologul Varvara Buzilă şi de mai mulţi chişinăuieni-originari din această comună (Ana Creangă, Veaceslav Stavilă, Vasile Niculiţă), precum şi în baza unor studii şi documente istorice antrenate suplimentar.

a) Stema şi drapelul satului Goteşti

Deşi istoricul acestui sat este destul de bine studiat în comparaţie cu multe aşezări din aceeaşi zonă, asupra originii toponimului Goteşti nu s-a ajuns la o concluzie clară. Mai mult, dacă totuşi la bază stă unul din antroponimele Got, Hot, Gota, Gotea sau Gotu, nici etimologia acestui antroponim, în cazul dat, nu poate fi stabilită univoc (Eremia 2006, 623; Constantinescu 1963, 286)[11]. În consecinţă, calea fixării unor arme grăitoare a fost abandonată.

În prim-plan a fost antrenat cadrul natural.

Astfel, azurul apare în stemă şi drapel simbolizând cerul liber şi senin.

Firele de stuf (*Phragmites australis*) se referă la balta şi lunca Prutului – sursa de hrană dintotdeauna –, această plantă constituind una dintre bogăţiile naturale de importanţă pentru viaţa sătenilor. Aşezarea a două fire în săritoare, sugerând parcă o colibă, aminteşte de vocaţia goteştenilor ca fiind buni constructori de case, lemnari-acoperitori cu papură, stuf, apoi cu ardezie[12].

O altă emblemă naturală din stemă este lupul cenuşiu (*Canis lupus*) urlând la lună. Pe vremuri, moşia Goteştilor era „un rai al lupilor... Bătrânii toţi povesteau că, după ce asfinţea soarele şi amurgea, sub sat începeau a urla lupii, nimeni nu mai ieşea afară din case”[13]. Numele acestui animal polivalent din punct de vedere simbolic este reflectat şi în antroponimia Goteştilor, unde găsim numele de familie Lupu şi Lupan[14]. Emblema a fost solicitată chiar de săteni, unii aflaţi în diaspora.

Privighetoarea de zăvoi (*Luscinia luscinia*) din cantonul de sus simbolizează tradiţia artistică bogată şi stufoasă a satului şi, în special, cea a fluieratului artistic din gură (şuieratul) – în casă, în grădină, la câmp –, tradiţie ce constituie o particularitate pe plan regional[15].

O altă particularitate artistică de nivel naţional o constituie memoria folclorică deosebită a goteştenilor: în acest sat s-au păstrat foarte bine baladele, încât cunoscutul etnomuzicolog Andrei Tamazlâcaru a reuşit să culeagă aici în total 18 balade[16]. Astfel, cei doi aştri figuraţi ce acostează firele de stuf încrucişate invocă tradiţia baladelor şi fac trimitere la celebra baladă „Soarele şi Luna”.

b) Stema şi drapelul satului Constantineşti

Satul Constantineşti este situat pe valea râului Larga, care îl împarte în două mahalale – de est şi de vest. Între mahalale sunt aproximativ 250 m de teren liber, inundabil în timpul topirii zăpezilor primăvara sau al ploilor mari vara. Mahalalele sunt unite de un pod larg şi puternic[17].

Astfel, palul de azur în stema satului simbolizează râul Larga, în a cărui apă se reflectă cerul, şi această situaţie geografică de împărţire naturală a moşiei localităţii.

[11] Arhiva CNH, Dosarul comunei Goteşti, Chestionarul heraldic al satului Goteşti (în continuare – Chestionarul heraldic Goteşti).

[12] Chestionarul heraldic Goteşti.

[13] Comunicat de Sergiu Butnaru şi confirmat şi de alţi intervievaţi.

[14] Comunicat de Sergiu Butnaru.

[15] Semnalat de Varvara Buzilă şi confirmat de alţi intervievaţi.

[16] Comunicat de Varvara Buzilă.

[17] Arhiva CNH, Dosarul comunei Goteşti, Chestionarul heraldic al satului Constantineşti (în continuare – Chestionarul heraldic Constantineşti).

Majoritatea caselor de locuit se află spre est de râu, pe malul stâng, în mahalaua care se numește „vierii", sau, în glumă și mai nou, „Vinogradovca" (Din rusă, aproximativ, „Satul Viilor"), deoarece locuitorii de aici cultivă preponderent vița-de-vie și fabrică vin[18].

Mahalaua de vest, de pe dreapta râului Larga, spre Goteşti, e numită „Fălciu", făcându-se aluzie la faptul că pe aici se trece peste Prut. Mai des însă, de asemenea în glumă, mahalaua se numește în popor „Samagonovca" (din rusă, aproximativ, „Satul Țuicii"), făcându-se aluzie la livada de pruni a goteștenilor, aflată în preajmă, și la fabricarea preponderentă a țuicii de prune în această mahala[19].

În acest context, cele două roade ale pământului ce acostează palul de azur din stemă – crenguța cu prune și ciorchinele de strugure – marchează această „antiteză", naturală și spirituală, frățească.

Crucea latină radiantă, ridicată, de aur, care încarcă palul de azur, are funcția de mobilă grăitoare, referindu-se la Sfântul Împărat roman Constantin cel Mare, al cărui nume este unul din cele mai populare nume de botez din calendarul creștin. Legenda spune că în toamna anului 312, în ajunul luptei cu împăratul Maxentiu, Constantin a zărit pe cer, în plină zi, o cruce strălucitoare, deasupra soarelui, ce avea inscripția „In hoc signo vinces" („Prin acest semn vei birui"), iar pe timpul nopții i s-a arătat în vis însuși Iisus Hristos, cu semnul crucii, și i-a cerut să pună acest semn sfânt pe steagurile soldaților săi, urmând să fie protector în focurile bătăliei.

Drapelul satului a fost elaborat în baza stemei, prin reorganizarea compoziției în funcție de pânza pătrată. Astfel, crucea latină radiantă din stemă a devenit o simplă cruce vexilologică plină, care broșează peste pânza scartelată albastru și alb, iar roadele au fost plasate în cantoanele albe, păstrându-se întreaga semnificație a însemnului heraldic.

c) Stema și drapelul comunei Goteşti

Stema comunei Goteşti a păstrat din stema satului Goteşti câmpul de azur, cele două fire de stuf încrucișate în săritoare (simbolizând aici două localități componente) și aștrii figurați ca embleme ancestrale unificatoare. Din stema satului Constantinești a fost preluată crucea latină radiantă.

Drapelul comunal a fost elaborat în baza stemei, prin reducerea mobilelor în conformitate cu normele vexilologice. Crucea, deși exclusă fizic, poate fi însă citită în cele două fire de stuf încrucișate.

IV. Stemele și drapelele comunei Pleșeni, raionul Cantemir

Simbolurile heraldice ale comunei Pleșeni, raionul Cantemir, au fost adoptate în mandatul primarului Oleg Boboc. Stemele și drapelele comunei și ale satelor componente Pleșeni, Hănășeni și Tătărășeni (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 95-VI.01 din 22 martie 2022 și aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Pleșeni nr. 02/09/XXVII din 29 martie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 427-IX din 18 aprilie 2022 (MORM 2022, nr. 115-117, 20 aprilie, partea I, art. 213, p. 90-92).

Stema comunei Pleșeni are următoarea blazonare: în câmp de argint, un cap smuls de mistreț, negru, limbat roșu și colțat de argint, însoțit de trei stejari, verzi; scutul timbrat de o coroană comunală de codru (fig. 19).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albă, purtând în mijloc un cap smuls de mistreț, negru, limbat roșu și colțat alb, cantonat de patru stejari, verzi (fig. 20).

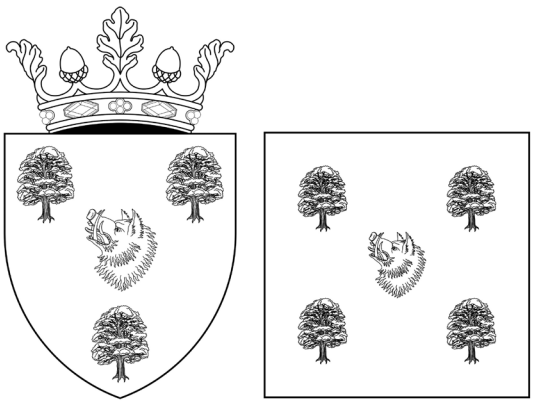

Fig. 19-20. Stema și drapelul comunei Pleșeni, raionul Cantemir.

[18] Chestionarul heraldic Constantinești; confirmat de Sergiu Botnaru și alți intervievați.

[19] Chestionarul heraldic Constantinești; confirmat de Sergiu Botnaru și alți intervievați.

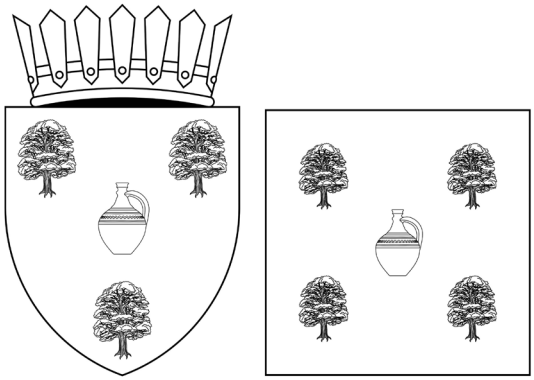

Fig. 21-22. Stema şi drapelul satului Pleşeni, comuna Pleşeni, raionul Cantemir.

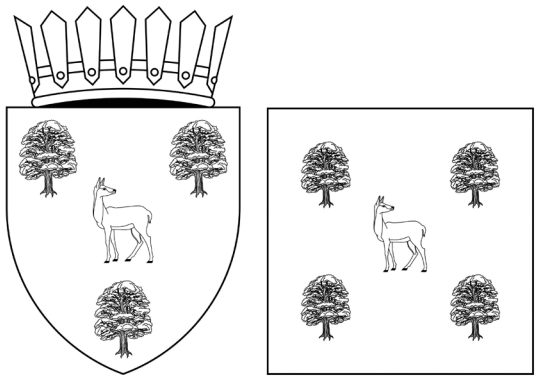

Fig. 23-24. Stema şi drapelul satului Hănăseni, comuna Pleşeni, raionul Cantemir.

Stema satului Pleşeni, comuna Pleşeni, are următoarea blazonare: în câmp de argint, un ulcior pentru vin, de lut, natural, însoţit de trei stejari, verzi; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 21).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albă, purtând în mijloc un ulcior pentru vin, de lut, natural, cantonat de patru stejari, verzi (fig. 22).

Stema satului Hănăseni, comuna Pleşeni, are următoarea blazonare: în câmp de argint, o căprioară stând, privind înapoi, naturală, însoţită de trei stejari, verzi; scutul timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 23).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albă, purtând în mijloc o căprioară stând, privind înapoi, naturală, cantonată de patru stejari, verzi (fig. 24).

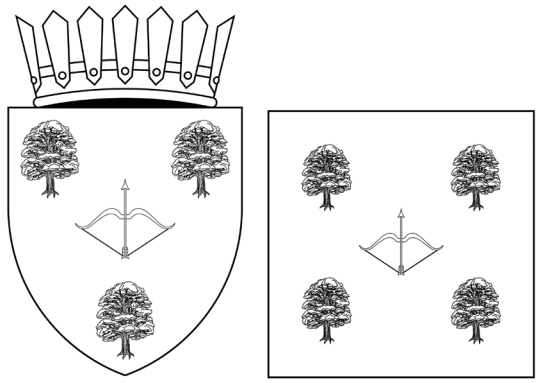

Fig. 25-26. Stema şi drapelul satului Tătărăşeni, comuna Pleşeni, raionul Cantemir.

Stema satului Tătărăşeni, comuna Pleşeni, are următoarea blazonare: în câmp de argint, un arc oriental în fascie, armat în sus, totul roşu, însoţit de trei stejari, verzi; scutul timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 25).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată albă, purtând în mijloc un arc oriental în fascie, armat în sus, totul roşu, cantonat de patru stejari, verzi (fig. 26).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Prin Decizia Consiliului Comunal Pleşeni nr. 06-09/XXVII din 14 august 2020, a fost constituită o comisie specială cu sarcina elaborării statutului comunei şi a simbolurilor locale. Din această comisie au făcut parte: primarul Oleg Boboc; consilierii Alexandra Miron, Maria Bîrsan, Ludmila Mişcenco şi Ion Florea; Vasile Casian , directorul întreprinderii „Imperial-Vin Group" SRL; Natalia Bolocan, şefa Casei de cultură din s. Hănăseni. În urma activităţii comisiei, la începutul lunii decembrie 2021, au fost completate chestionarele heraldice pentru fiecare sat-component.

Teritoriul comunei Pleşeni face parte din zona istorică a Codrilor Tigheciului. Hănăsenii şi Pleşenii cu siguranţă, iar Tătărăşenii este probabil că au făcut parte din trupul aceleiaşi moşii, aparţinând în vechime neamului Mursă/Mursa, apoi răzeşite. Denumirea moşiei şi a satelor de pe aceasta a oscilat, în funcţie de mişcările demografice şi de schimbarea proprietarilor, documentele atestând Hănăsenii, Pleşenii, Hănăsenii de Pădure, Hănăsenii Vechi şi altele (Bacumenco-

Pîrnău 2020; Trofăilă, Domenco 2005, 37-41; Trofăilă 2007).

Ideea de codru a fost marcată în toate stemele comunei prin trei stejari verzi. Câmpul de argint poate simboliza aici și apa Tigheciului, și lunca râului Prut, al cărui afluent de stânga este Tigheciul. Această matriță simbolică face legătura cu istoria și geografia locului, dar creează și o unitate între toate stemele comunei.

Individualizarea fiecărei steme s-a făcut prin plasarea în inima scutului heraldic a unei figuri proprii specifice, care trimite, într-un fel sau altul, la viața cotidiană a codrenilor.

Pentru satul de reședință Pleșeni s-a ales un ulcior pentru vin, de lut, de culoare naturală și cu ornamente tradiționale, utilizat chiar în această localitate. Simbolizează viticultura și vinificația, alegerea figurii fiind dictată de existența fabricii de vinuri SA „Imperial-Vin".

Pentru satul Hănășeni a fost aleasă o căprioară, în culori naturale, care s-a oprit și privește înapoi. Simbolizează fauna bogată și vânătoarea tradițională.

Pentru satul Tătărășeni s-a reprezentat un arc oriental așezat în fascie, armat în sus, totul de culoare roșie. Pe lângă faptul că arcul este o armă militară și de vânătoare specifică întregului ev mediu, această mobilă în compoziția dată este și o „armă grăitoare". După cum explică filologul Anatol Eremia, toponimul *Tătărășeni* pare a fi în legătură cu antroponimul *Tătăraș* sau *Tătăruș*, acestea fiind diminutivele aceluiași antroponim *Tătaru* (Eremia 1970, 196). Astfel, arcul denumit în blazonare „oriental" este în fapt unul voit tătăresc.

În stema comunei Pleșeni cei trei stejari semnifică nu doar pădurea, ci și cele trei sate componente, iar mobila principală din scut este un cap smuls de mistreț, negru, cu limba roșie și colții de argint. Mistreţul este un animal de vânătoare de mare valoare și, în același timp, este prezent în heraldica moldovenească de la naşterea ei. Un falnic cap de mistreț poate fi admirat în stema orașului medieval Roman.

V. Stema și drapelul satului Vadul lui Isac, raionul Cahul

Simbolurile heraldice ale satului Vadul lui Isac, raionul Cahul, au fost adoptate în mandatul primarului Alexandra Piscunov. Stema și drapelul (autor: Silviu Andrieș-Tabac; pictor: Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 94-VI.01 din 22 martie 2022 și aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Vadul lui Isac nr. 3/3 din 26 mai 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 531-IX din 8 iulie 2022 (MORM 2022, nr. 208-216, 15 iulie, partea I, art. 403, p. 124-125).

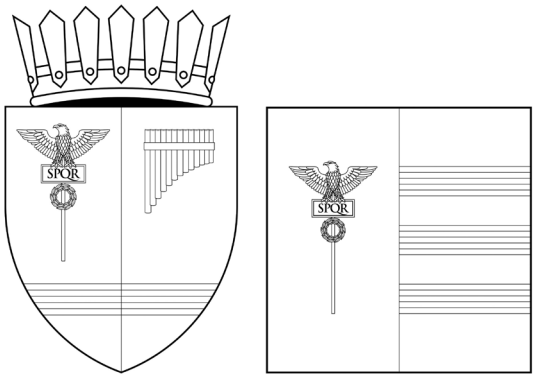

Fig. 27-28. Stema și drapelul satului Vadul lui Isac, raionul Cahul.

Stema satului Vadul lui Isac are următoarea blazonare: scut despicat, roșu și de aur, cu o fascie triplă (*tierce*) coborâtă, dintr-unul în celălalt, și surmontată în prima partiţiune de o acvilă romană, de aur, iar într-a doua – de un nai verde; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 27).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, bipartită vertical roșu-galben, purtând în prima partiţiune o acvilă romană, galbenă, iar într-a doua – trei fascii triple, roșii (fig. 28).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Satul Vadul lui Isac este o localitate așezată în lunca Prutului, la un vad important, care i-a determinat denumirea. După cum arată și Anatol Eremia, toponimul trebuie înțeles ca „satul de lângă vadul de peste Prut sau satul cu vad de pe moșia lui Isac" (Eremia 2017, 506). La sud de această localitate este amplasat Valul lui Traian de Jos. Această situație geografică specifică a determinat de principiu compoziția heraldică inițială. Scutul despicat simbolizează râul Prut, iar fascia coborâtă care îl străbate, schimbându-și culorile cu culorile câmpurilor celor două partiţiuni, întruchipează atât vadul Prutului, cât și Valul lui Traian.

Fascia triplă (fr. *tierce*), adică compusă din trei brâie subțiri distanțate unul de altul, este o piesă

heraldică specială, antrenată, în cazul dat, pentru a marca tradiţia mai rară a ţesutului prosoapelor din borangic. Astfel, cele trei brâie înguste simbolizează vârstele prosopului.

Prima partiţiune este rezervată ideii continuităţii romane prin conservarea numelui entopic Valul lui Traian. În primul rând, aici este vorba de culoarea roşie a câmpului, o culoare asociată cu Roma Antică. Apoi, în această partiţiune apare o acvilă romană, de aur. Acvila (lat. *aquila*) este unul din stindardele militare romane, care, după reforma militară înfăptuită de consulul Gaius Marius (ales în anul 107 a. Chr.), a devenit cel mai important însemn vexilologic al unei legiuni. Reprezintă imaginea sculptată a păsării omonime, încununând o prăjină de lemn (lance), care uneori era simplă, alteori decorată cu diverse însemne (Goldsworthy 2008, 134, 215). În heraldica românească, acvila este o emblemă cunoscută şi o regăsim, de exemplu, în stema oraşului Cahul de la 1930 (Andrieş-Tabac 1998, pl. VI, fig. 4).

În cazul nostru, acvila stă aşezată pe un cartel, pe care este inscripţionată abrevierea-deviză „SPQR” şi sub care se mai regăseşte o cunună de laur semnificând gloria militară. Abrevierea „SPQR”, care se descifrează ca „Senatus Populusque Romanus” („Senatul şi poporul roman”), constituia titulatura oficială a statului roman, o denumire prin care se exprima puterea supremă în statul roman în perioada Republicii (509-30 a. Chr.). În această formă de patru iniţiale era reprezentată în inscripţii, pe însemne vexilologice şi pe monumente (Matei 2007, 360, nr. 2844; Munteanu, Munteanu 1996, 276). O regăsim, din secolul al XIV-lea, şi în stema oraşului Roma, capitala Italiei.

Partiţiunea a doua a scutului invocă tradiţiile economice şi culturale ale localităţii. Câmpul de aur (galben în drapel) este galbenul pânzei de borangic de unul din cele două tipuri. Naiul – un instrument muzical autohton de mare valoare individualizatoare – se referă la tradiţia artistică a satului. Aici s-au născut muzicianul şi dirijorul Vasile Gălăţeanu, scriitorul Vasile Gălăţeanu, actorul Sandri Ion Şcurea şi multe alte personalităţi artistice, cunoscute departe de satul natal. Un loc aparte însă îi revine celebrului meşter popular de instrumente muzicale, în special sculptate din lemn (dar nu numai), Liubomir Iorga, care a dus faima plaiului natal până şi pe continentul american. Dintre toate instrumentele confecţionate de acesta, a fost ales naiul, ca deosebit de reprezentativ pentru muzica românească şi care constituie o figură heraldică cunoscută.

Culoarea verde a naiului a fost determinată nu numai de considerente tehnice. Verdele simbolizează aici lunca Prutului, rămăşiţele codrilor Tigheciului, agricultura prosperă, dar mai ales legenda grecească antică care ne spune ca zeul Pan şi-ar fi făcut primul flaut-nai dintr-o trestioară, în care se transformase nimfa Syrinx, urmărită de el.

VI. Stema, drapelul şi imnul oraşului Tvardiţa, raionul Taraclia

Simbolurile heraldice ale oraşului Tvardiţa, raionul Taraclia, au fost adoptate în mandatul primarului Gheorghii Popov, la iniţiativa cercetătorului Ivan Duminica, originar din localitate. Stema şi drapelul (autori: Silviu Andrieş-Tabac, Ivan Duminica; pictor: Andrei Gaidaşenco), precum şi imnul oraşului „Твърдица моя” („Tvardiţa mea”; muzica şi versuri Gheorghii Dimov) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 104-VI.01 din 26 mai 2022 şi aprobate prin Decizia Consiliului Orăşenesc Tvardiţa nr. 7/15 din 28 iunie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 548-IX din 18 iulie 2022 (MORM 2022, nr. 221-229, 22 iulie, partea I, art. 442, p. 45).

Stema oraşului Tvardiţa are următoarea blazonare: în câmp verde, o cetate heraldică bastionată de un plan pentagonal, de argint, îngrădind un ciorchine de strugure, de aur; în capul scutului, în câmp de argint, un leu leopardat conturnat, roşu; scutul timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri (fig. 29).

Drapelul reprezintă o pânză rectangulară (2:3) verde, purtând în mijloc o cetate heraldică bastionată de un plan pentagonal, albă, îngrădind un ciorchine de strugure, galben (fig. 30).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

La fel ca şi alte colonii bulgăreşti din această zonă a sudului Basarabiei, localitatea Tvardiţa a fost întemeiată în anul 1830 de către coloniştii bulgari, emigraţi, probabil, încă în 1829, în fond, din împrejurimile actualului oraş Tvardiţa din Bulgaria, azi aflat în districtul Sliven. Întemeind noua colonie, bulgarii ajunşi în Basarabia au păstrat denumirea satului de origine (Eremia, Stegaru

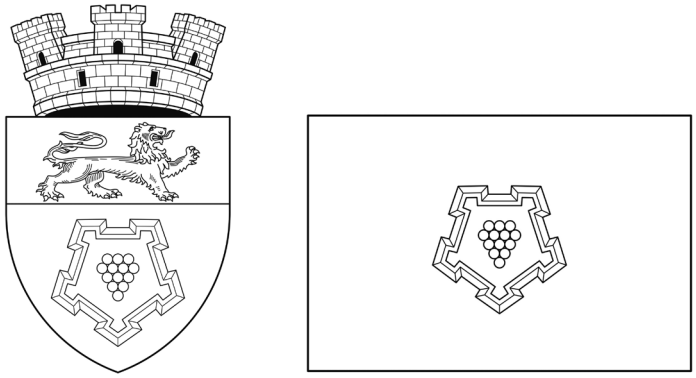

Fig. 29-30. Stema și drapelul orașului Tvardița, raionul Taraclia.

2016)[20]. Toponimul în sine, ortografiat în bulgară *Твърдица* și accentuat pe penultima silabă, are semnificația de „loc întărit", „cetate, cetățuie" (Eremia, Stegaru 2016, 243).

Prin Legea nr. 52 din 28 martie 2013 pentru modificarea și completarea anexei nr. 3 la Legea nr. 764-XV din 27 decembrie 2001 privind organizarea administrativ-teritorială a Republicii Moldova, satul Tvardița a fost ridicat la statutul de oraș (MORM 2013, nr. 83-90, 19 aprilie, partea I, art. 273, p. 13). Orașul Tvardița constituie cel de-al doilea pol cultural al raionului Taraclia, concurând în toate cu orașul-capitală a raionului.

Elaborarea simbolurilor Tvardiței s-a făcut în deplină conformitate cu normele stabilite de Comisia Națională de Heraldică pentru localitățile Republicii Moldova, care au avut statutul de colonie bulgărească în Imperiul Rus și care doresc în zilele noastre să-și marcheze apartenența la etnia bulgară. Aceste norme, oficializate prin Decizia CNH nr. 525-IV.01 din 23 noiembrie 2016 privind conceptele stemei și drapelului localității – fostă colonie bulgărească – sugerează următoarele modele-tip:

„a) în stemă, apartenența la etnia bulgară se va marca prin utilizarea culorilor drapelului etnic bulgăresc și a leului bulgăresc în următoarea formulă: în câmp verde, mobilele simbolice pentru localitate; în capul de argint al scutului – un leu leopardat conturnat, trecând, roșu;

b) drapelul se va elabora în baza câmpului heraldic principal, fără a ține cont de elementele din capul scutului".

[20] Arhiva CNH, Dosarul orașului Tvardița, Chestionarul heraldic (în continuare – Chestionarul heraldic Tvardița).

Culorile alb/argint, verde și roșu în calitate de culori ale drapelului național al Bulgariei și ale drapelului etnic al bulgarilor de pretutindeni, în soluții heraldice care să nu știrbească demnitatea și integritatea teritorială a Republicii Moldova, au fost preluate în simbolurile județului Taraclia, elaborate în anii 2000-2001, și în cele ale Societății Științifice de Bulgaristică din Republica Moldova, elaborate și înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova în 2016. Ele au contat și la adoptarea simbolurilor satului Corten (2017), al raionului Taraclia (2021) și ale orașului Taraclia (2022). Această preluare este menită să marcheze – într-o formă încifrată heraldic – legătura de sânge a bulgarilor moldoveni cu cei din Bulgaria și din toată lumea.

Leul reprezintă mobila heraldică principală a bulgarilor. El a fost preluat în heraldica contemporană a țării noastre din sigiliile instituțiilor oficiale ale Principatului Moldovei din 1857, unde leul trecând constituia emblema autonomiei bulgarilor din sudul Basarabiei retrocedat Principatului Moldovei la 1856 (fig. 31-32) (Andrieș-Tabac 1998, 66-67, fig. 119, 120).

Acest leu trecând a fost conturnat încă în stema județului Taraclia, avizată la 4 decembrie 2000, pentru a marca direcția de emigrare a bulgarilor spre est, din Bulgaria în Basarabia, creându-se, astfel, o individualizare heraldică mai mare. Totodată, leul a fost leopardat. Leul leopardat (fr. *lion léopardé*) este un leu trecând și având smocul cozii întors spre exterior, ca la leopard (Andrieș-Tabac 2008, 44, 46, fig. 24). Introducerea acestui detaliu mic a apropiat și mai mult mobila noastră de leul din stema actuală de stat

Fig. 31-32. Sigiliile Pricazurilor (Birourilor) ocoalelor Cahul-Prut şi Ismail, 1857.

a Bulgariei. Plasat în câmp verde, acest leu de argint, limbat şi armat roşu, făcea şi el trimitere la culorile bulgăreşti.

În simbolurile Societăţii Ştiinţifice de Bulgaristică din Republica Moldova, în alt context coloristic, leul a devenit în întregime roşu, fără însă a-şi pierde semnificaţiile.

Soluţia leului roşu a fost păstrată şi pentru stema satului Corten, primul sat – fostă colonie bulgărească – din Republica Moldova, care şi-a elaborat şi oficializat simbolurile heraldice, încă în anii 2016-2017 (Decretul 2017; Andrieş-Tabac 2020). Stema şi drapelul acestui sat au servit ca modele-tip de însemne recomandate fostelor colonii bulgăreşti.

Culoarea roşie a leului a fost dictată de regulile de combinare a smalturilor heraldice, dar şi de alte două considerente. În primul rând, este vorba

Fig. 33. Stema oraşului Tvărdiţa, districtul Sliven, Bulgaria.

de faptul că roşul este o culoare mai îndrăgită de bulgari în comparaţie cu verdele, care astăzi, ca una din principalele culori islamice, se asociază în mentalul colectiv comun cu jugul otoman. Totodată, roşul este o culoare heraldică superioară ierarhic verdelui. E de remarcat şi faptul că roşu este şi câmpul scutului stemei de stat actuale a Bulgariei, unde leul este de aur. Într-al doilea rând, printre semnificaţiile forte ale culorii verzi se numără şi cea de culoare a naturii, vegetaţiei, agriculturii (Pastoureau 1992, 201-202). Or, în Ţările Române, etnicii bulgari s-au remarcat şi au devenit celebri mai ales ca buni agricultori-legumicultori, încât păstrarea culorii verzi pentru câmpul de bază al stemei unui sat bulgăresc din spaţiul nostru apare mult mai justificată decât a celei roşii.

Emblema principală proprie stemei şi drapelului oraşului Tvardiţa este cetatea heraldică bastionată de plan pentagonal, cu funcţie de armă grăitoare. Putem vedea o cetate, dar în altă ipostază, întruchipând însă aceeaşi idee, chiar în stema oraşului bulgar Tvărdiţa (fig. 33).

Ultimul element heraldic individualizator al stemei este constituit din ciorchinele de strugure de aur, înconjurat de cetate. Mobila heraldică dată evocă tradiţia viticolă şi vinicolă a satului. Importantă din secolul al XIX-lea, această ramură economică este aici mereu actuală şi se materializează prin două fabrici prospere de vinuri şi divinuri, ce funcţionează în localitate[21].

VII. Stema şi drapelul satului Cojuşna, raionul Străşeni

Simbolurile heraldice ale satului Cojuşna, raionul Străşeni, au fost adoptate în mandatul primarului Igor Crăciun, care a fost sprijinit activ în demersul heraldic de viceprimarul Tatiana Boaghie. Stema şi drapelul (autor: Silviu Andrieş-Tabac; pictori: Andrei Gaidaşenco, Mariana Şlapac) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 102-VI.01 din 26 mai 2022 şi aprobate prin Decizia Consiliului Sătesc Cojuşna nr. 4.11 din 16 iunie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 549-IX din 18 iulie 2022 (MORM 2022, nr. 221-229, 22 iulie, partea I, art. 443, p. 46).

Stema satului Cojuşna are următoarea blazonare: în câmp de hermină, o cruce roşie, însoţită în primul canton de un ciorchine de strugure,

[21] Chestionarul heraldic Tvardiţa.

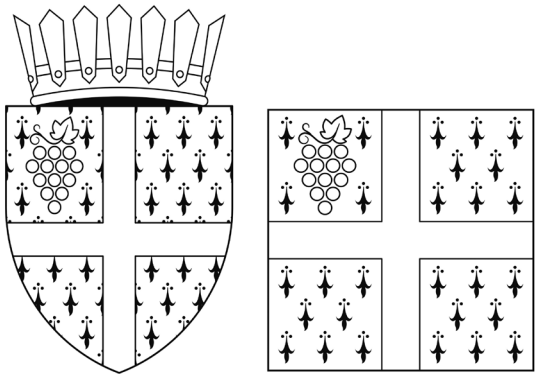

Fig. 34-35. Stema şi drapelul satului Cojuşna, raionul Străşeni.

verde; scutul este timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 34).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată, de hermină, purtând o cruce roşie, însoţită în primul canton de un ciorchine de strugure, verde (fig. 35).

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

Calea spre o simbolică heraldică de calitate la Cojuşna a fost foarte lungă.

Încă acum două decenii, în mandatul primarului Vladimir Nani, un ziar local anunţa că prin Decizia Consiliului Sătesc Cojuşna nr. 23 din 24 aprilie 2002 au fost aprobate stema şi drapelul localităţii (Simbolurile Cojuşna 2002). Nu erau menţionaţi autorii, dar era relevată pe larg explicaţia simbolisticii:

„Stema satului reprezintă un scut de culoare verde-deschisă, aureolat pe la margini, în partea de sus având o fâşie albastră, pe care este încrustat cu litere aurii cuvântul «Cojuşna». În centrul scutului este plasat un strugure înconjurat de o cunună de stejar – toate de culoare galben-aurie. În partea inferioară, pe fundalul galben-auriu al scutului, este imprimat cu litere albastre anul primei atestări documentare a satului – 1508.

Scutul – simbol al originii domneşti a spătarului Cojuşneanu – exprimă ideea de apărare a localităţii, dreptatea, patriotismul – noţiuni sacre pentru cojuşneni.

Culoarea verde, ce predomină pe scut, reprezintă întinsele vii şi câmpii, pădurile seculare din jurul satului. Această culoare sugerează calmul ce-i caracterizează pe băştinaşi.

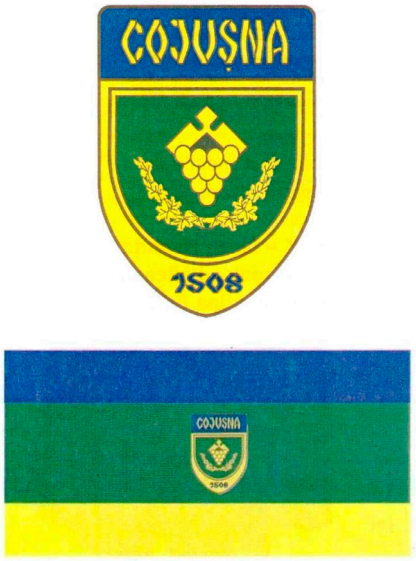

Fig. 36-37. Proiectele de stemă şi drapel aprobate de Consiliul Sătesc Cojuşna la 24 aprilie 2002.

Culoarea galbenă-aurie de pe scut e aura sfântă, paza dumnezeiască pentru sat, şi simbolizează lumina Soarelui, care se varsă deasupra satului de la răsăritul până la apusul lui.

Albastrul de pe scut e puritatea apei de izvor, la care au poposit şi au înfiinţat aşezarea [întemeietorii satului], precum şi seninătatea cerului, pacea şi mărinimia locuitorilor.

Strugurele auriu simbolizează nu numai îndeletnicirea principală a cojuşnenilor, ci şi sinceritatea sufletului, dulceaţa gândului. Iar cununa de stejar simbolizează trăinicia, longevitatea şi calităţile morale şi spirituale înalte ale cojuşnenilor.

Drapelul satului reprezintă o pânză cu culorile aranjate pe orizontală: 1/4 –albastru, 2/4 – cu verde-deschis şi 1/4 – galben; cu stema satului în centru, pe fâşia de culoare verde-deschis” (fig. 36-37).

Dacă facem abstracţie de greşelile tehnice, teoretice şi semantice, precum şi de naivitatea unor interpretări, din această compoziţie se desprind ca individualizatoare trei idei obiective, mai mult sau mai puţin valabile: simbolizarea zonei codrilor, simbolizarea viticulturii şi vinificaţiei şi întruchiparea unei legende întemeietoare locale (artificiale, neinspirate şi târzii), care relatează povestea unui stăpân presupus al locului – „spătarul Cojuşneanu” – şi al unui izvor din centrul satu-

lui – „Izvorul Spătaru”. Acest proprietar legendar ar fi fost răsplătit de însuşi domnul ţării, nimeni altul decât Ştefan cel Mare: „Pentru credinţă şi milostenie îţi fac danie locurile aceste. Satul ce va fi să apară aici să-ţi poarte numele, iar izvorul [din centrul satului] – rangul. Şi unde-i codru să crească poamă, pe oşteanul care trece pe aici să-l cinstească, puterea lui să crească şi pe duşman să-l zdrobească…”[22].

În vederea clarificării situaţiei, la iniţiativa regretatului coleg Constantin Bogatov, ambii având calitatea de membri ai Comisiei Naţionale de Heraldică, în ziua de 30 august 2002, ne-am deplasat la Cojuşna, unde am fost primiţi în vizită de viceprimarul Sevastian Beşliu. Viceprimarul, care era şi directorul periodicului citat, ne-a oferit un exemplar din acest ziar şi a discutat cu noi problema simbolurilor. Întrevederea nu a avut niciun efect real. În şedinţa CNH din 6 septembrie 2002, am relatat despre vizita noastră la Cojuşna şi insuccesul ei, iar Comisia a decis atenţionarea autorităţilor centrale competente în vederea impunerii respectării normelor heraldice stabilite în Republica Moldova (proces-verbal nr. 65-II). Peste doi ani, CNH a discutat din nou despre utilizarea unor însemne heraldice şi vexilologice teritoriale neavizate şi neconforme (proces-verbal nr. 58-III din 17 iunie 2004) şi a expediat o nouă scrisoare către primarul Cojuşnei, în vederea revenirii la cadrul heraldic legal. Din nou, fără succes.

Revenirea la problema simbolurilor s-a întâmplat abia în martie 2022, în mandatul primarului Igor Crăciun.

Iniţial, primăria a organizat un concurs local pentru elaborarea stemei şi drapelului în condiţiile Legii nr. 86 din 28 iulie 2011 cu privire la simbolurile publice, dintre proiectele propuse remarcându-se, mai ales artistic, cele realizate de Pavel Munteanu şi Daria Palancica. Ulterior, s-a apelat la specialiştii cu experienţă în heraldica naţională.

Explicaţia simbolurilor este următoarea:

La baza stemei a fost pus procedeul armelor grăitoare.

Toponimistul Ion Eremia a inclus Cojuşna printre „toponimele poligene”, adică cele ce par să aibă etimologie multiplă. „Pentru denumirile respective, scrie autorul, nu s-a putut stabili precis ce evenimente sau fapte materiale şi spirituale au servit ca punct de plecare la crearea lor, deşi sensul lor este de cele mai multe ori transparent. Aceste nume au putut rezulta fie din apelative, fie din nume proprii (topo- sau antroponime)” (Eremia 1970, 125). Acelaşi cercetător arată că cele 18 toponime ale noastre (numai din Republica Moldova), create cu sufixul *-n-,* reprezintă „vechi formaţii slave. Drept dovadă e faptul că multe din ele au existat mai înainte ca nume de ape: *Zahorna, Cobâlnea, Lopatna, Lăpuşna, Terebna, Şumna*. Celelalte, de asemenea, sunt vechi, însă au altă provenienţă: *Dubna, Clocuşna, Cojuşna, Cobasna, Peresecina, Pojarna, Saharna, Saharna Nouă, Stodolna, Hrubna*” (Eremia 1970, 160).

La rândul său, toponimistul Ion Dron atrăgea atenţia asupra faptului că şi satul Cojuşna este aşezat pe un pârâu – *Cojuşna*, precum şi că în împrejurimile satului Cârnăţeni (raionul Căuşeni), în apropierea malului râului Botna, există un deal *Cojuşna*, care conservă numele unui sat atestat la 1528, azi dispărut. Ion Dron a trecut în revistă şi antroponimele româneşti *Cojuşnă* (menţionat 1701), *Cojuşna*, *Cojuşno*, *Cojiuşno*, de provenienţă veche slavă la origini, dar şi hidronimul *Kojuşnîi* – denumirea unui pârâu, afluent de stânga al Nistrului pe teritoriul de azi al regiunii Liov (Словник 1977, 485; Словник 1979, 260). În concluzie, autorul susţinea că toponimele *Cojuşna* au fost create de la antroponimul *Cojuşnă* (deja românesc), prin procesul metonimiei (adică prin trecerea de la numele iniţial al văii la numele secundar al satului), şi că, trecând în categoria numelor topice, „a fost articulat în *–a,* ca şi multe alte nume topice de la noi: *Albina, Bulboaca, Fetiţa, Coloniţa, Căpriana, Larga, Lunga* etc.” (Dron 2001, 260-261; Dron 1997).

În contextul discuţiei date, atragem atenţia şi asupra adjectivului ucrainean „кожушáний” (cunoscut şi ca nume de familie) (Редько 2007, 486), având şi forma „кожýшний”, care derivă de la substantivele înrudite „кожýх” – „cojoc” şi „кожушина” – „cojocel (neacoperit cu ţesătură); piele tăbăcită de oaie; bucăţi dintr-un cojoc vechi”. Acest adjectiv are sensul de „cusut/confecţionat din piele” (Етимологічний 1985, 492-493). Remarcăm şi particularitatea că în graiurile huţule „кожушина” înseamnă şi „pieptar (bundiţă) de blană” (Гуцульські 1997, 98, 91).

[22] Arhiva CNH, Dosarul satului Cojuşna, Chestionarul heraldic (în continuare – Chestionarul heraldic Cojuşna).

Rădăcina toponimului Cojușna și a întregii familii de apelative, nume proprii și alte derivate este *coj*, de la slavonescul „koja" – „piele, blană", inițial „piele de capră" („koza" – „capră") (Фасмер 1967, 276-277).

Fără a tăgădui ipotezele lansate de toponimiștii noștri consacrați Anatol Eremia și Ion Dron, în viziunea noastră, hidronimul *Cojușna* ar trebui să fie înțeles ca forma de feminin a adjectivului ucrainean *кожу́ший* și interpretat din punct de vedere istoric în sensul „râulețul din valea în care se dubesc pieile (pentru cojoace, bundițe etc.)". Dat fiind că niciuna dintre ipotezele anterioare nu a fost considerată definitivă, ne-am permis să mergem pe ipoteza noastră, mai ales că rădăcina oricărui dintre cuvintele-etimon ce au stat la baza creării hidronimului, care s-a transformat ulterior în toponim, este din același cuvânt slavon care înseamnă „piele, blană".

Pentru stema noastră, am ales dintre blănurile heraldice hermina și din intenția de a arăta că moșia Cojușna a fost una răzeșească (Халиппа 1907, 153). Astfel, blana de hermină nu este doar o armă heraldică grăitoare, ci și una aluzivă.

Cea de-a două figură heraldică din stemă este crucea roșie. Citită ca o cruce roșie în câmp alb, ea se asociază cu crucea Sfântului Gheorghe și astfel simbolizează hramul bisericii „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe, Purtătorul de Biruință" din localitate, sărbătorit pe stil vechi la 6 mai[23]. Fiind un sfânt militar, crucea Sfântului Gheorghe evocă în stemă și gloria militară a Cojușnei, dovadă fiind și Complexul memorial consacrat celui de al Doilea Război Mondial (autori: arhitectul L. Moghilevschi, sculptor Naum Eppelbaum), dezvelit în 9 mai 1970 și înscris ulterior în Registrul Monumentelor de Istorie și Cultură Ocrotite de Stat[24]. Totodată, crucea roșie apare aici și ca un simbol medical și al carității, instituțiile de acest profil din Cojușna fiind de importanță zonală. Să ne amintim doar de faptul că spitalul din localitate, deschis în 1971, a devenit în scurt timp centrul metodic al Institutului de Stat de Medicină din Chișinău (Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" de azi) și al Organizației Mondiale a Sănătății[25].

În sfârșit, cea de-a treia mobilă – ciorchinele – este o aluzie transparentă la tradiția viticulturii și vinificației în acest sat, o tradiție recunoscută unanim (Țâbuleac 2002), care a dictat apelul la aceeași mobilă în toate însemnele paraheraldice preexistente și în proiectele pentru simbolurile localității nefinalizate. Emblema nu necesită vreo argumentare.

VIII. Stema și drapelul orașului Vatra, municipiul Chișinău

Simbolurile heraldice ale orașului Vatra, municipiul Chișinău au fost adoptate în mandatul primarului Denis Danila, care a fost asistat în acest deziderat de secretara Consiliului Orășenesc Tatiana Brumă. Stema și drapelul (autori: Silviu Andrieș-Tabac, Victor Sava; pictori: Mariana Șlapac, Victor Sava, Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 103-VI.01 din 26 mai 2022 și aprobate prin Decizia Consiliului Orășenesc Vatra nr. 5.6 din 12 august 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 633-IX din 9 septembrie 2022 (MORM 2022, nr. 284-290, 16 septembrie, partea I, art. 587, p. 56).

Stema orașului Vatra, municipiul Chișinău, are următoarea blazonare: în câmp roșu, un turn de piatră, de plan pătrat, crenelat, de argint, așezat pe talpa scutului, având înfipt în vârf un tricolor vertical albastru-galben-roșu, și acostat de două chei adosate, de asemenea de argint; în talpa scutului, în câmp de argint, o roată de șină, înaripată, neagră; scutul timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri (fig. 38).

Drapelul reprezintă o pânză rectangulară (2:3) albă, cu un brâu roșu (1/2 h) purtând în mijloc un turn de piatră, de plan pătrat, crenelat, alb, având înfipt în vârf un tricolor vertical albastru-galben-roșu și fiind acostat de două chei adosate, de asemenea albe (fig. 39).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Începuturile istorice ale teritoriului actual al orașului Vatra trebuie căutate în trecutul moșiilor vecine Ghidighici și Trușeni, situate în zona Cheilor Mici ale Bâcului și separate cândva de râul Bâc (pentru istoria localității a se vedea: Filip 2010).

Între anii 1898 și 1903, aici a fost construită Gara Ghidighici, în jurul căreia, în timp, s-a adunat viitoarea localitate cu statut de sine stătător și cu

[23] Chestionarul heraldic Cojușna.
[24] Chestionarul heraldic Cojușna.
[25] Chestionarul heraldic Cojușna.

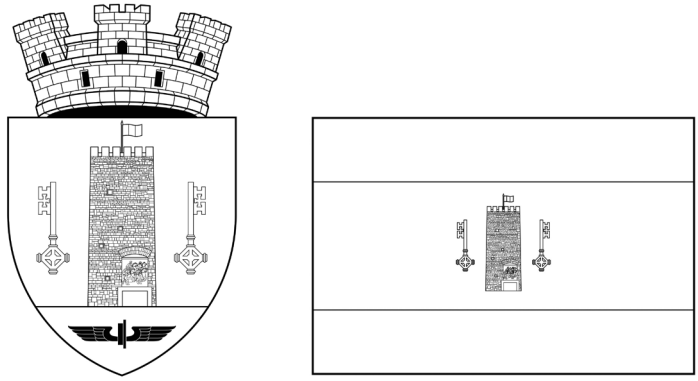

Fig. 38-39. Stema şi drapelul oraşului Vatra, municipiul Chişinău.

un viitor promiţător. Temeliile reale ale aşezării au fost puse în anul 1945, odată cu demararea exploatării masive a zăcămintelor de piatră şi nisip din zonă. Printr-un Ucaz al Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti din 1 iunie 1945, Staţia de cale ferată Ghidighici a primit statutul de aşezare muncitorească („рабочий поселок”)[26]. Printr-un decret similar, din 26 ianuarie 1963, localitatea este ridicată la statutul de aşezare de tip orăşenesc („поселок городского типа”) (RSSM 1988, 141), ceea ce, ulterior, se va numi la noi „orăşel”. În decembrie 1991, Sovietul de Orăşel Ghidighici a discutat problema modificării denumirii localităţii, optând pentru cea de *Vatra*, decizie legiferată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 882-XII din 22 ianuarie 1992 privind unele schimbări ale diviziunii administrativ-teritoriale şi ale denumirilor unor localităţi şi comune (Filip 2016, 629). În urma noii împărţiri administrativ-teritoriale, în 1995, Vatra obţine statutul de oraş.

Destinul ascendent al acestei aşezări umane, pe lângă avantajele oferite de apariţia staţiei de cale ferată la cumpăna secolelor XIX-XX şi de extinderea exploatărilor de piatră şi nisip pentru reconstrucţia şi dezvoltarea Chişinăului în perioada postbelică, a fost determinat, în mare parte, de ridicarea, în anii 1962-1963, a barajului de pe râul Bâc în acest loc şi apariţia, în consecinţă, a lacului de acumulare Ghidighici, dezmierdat de moldoveni cu denumirea „Marea Ghidighici”, situaţie care a oferit noi oportunităţi economice.

Cel mai cunoscut şi mai glorios eveniment istoric de importanţă internaţională pentru moşia Vetrei l-a constituit ridicarea monumentului „Turnul dezrobirii Basarabiei” (arhitecţi Octav Doicescu şi Dumitru Ghiulamila, şef de lucrări Soare Stoianu), un complex comemorativ nedepăşit de niciun altul similar, din întreaga Basarabie, care a existat pe o colină din apropierea Gării Ghidighici, numită Dealul de la Chei. Acesta a fost construit din piatră albă, extrasă din carierele de la Ghidighici şi Cricova, pe locul de unde a fost condusă operaţiunea de eliberare a oraşului Chişinău. A fost înălţat în 60 de zile de peste 500 de muncitori şi a fost inaugurat în zilele de 1-2 noiembrie 1942, în prezenţa familiei regale. După reocuparea sovietică a Basarabiei, în august 1944, măreţul complex a fost şters cu sălbăticie de pe faţa pământului (din numeroasa bibliografie a acestui complex monumental citäm doar câteva: Basarabia 1942; Pe urmele voievozilor f.a.; Dumbravă 1998; Dumbravă 1999; Chiaburu 2010).

Noua stemă a oraşului, care are la origini un proiect nerealizat al arhitectului Victor Sava (* 1962) datând încă din anul 2010, se axează în jurul acestor ideii definitorii pentru apariţia, gloria şi dezvoltarea oraşului Vatra.

Câmpul roşu al scutului constituie o armă heraldică grăitoare. El simbolizează, în primul rând, focul din vatră, căci roşul este culoarea heraldică a focului, dar, în acelaşi timp, şi jertfa militară perpetuă adusă pe altarul Patriei, inclusiv în cele două războaie mondiale, a căror amintire este legată strâns de oraşul Vatra.

Principala mobilă din stemă o constituie turnul de piatră, care a fost redat din punct de vedere

[26] Arhiva CNH, Dosarul oraşului Vatra, Chestionarul heraldic, completat de Tatiana Grossu-Brumă.

arhitectural foarte aproape de Turnul dezrobirii Basarabiei din 1942. El simbolizează industriile de extragere a pietrei și de fabricare a varului, comemorează Turnul dezrobirii în sine și marchează meritul localității în reconstrucția postbelică a Chișinăului.

Turnul este înălțat de un drapel tricolor, care face referință la renașterea noastră națională și la obținerea statutului de oraș în anii independenței Republicii Moldova.

Cheile de argint, care acostează scutul, simbolizează Cheile Bâcului. În context, trebuie remarcat faptul că argintul (alb în drapel) reprezintă culoarea heraldică a apei.

Talpa scutului, de asemenea de argint, simbolizează lacul Ghidighici. Iar roata de șină din talpă constituie o emblemă recognoscibilă pe plan mondial a căilor ferate și amintește clar de prima Gară Ghidighici și de rostul căii ferate în viața de azi și de mâine a orașului.

IX. Stema și drapelul orașului Dondușeni

Simbolurile heraldice ale orașului Dondușeni au fost adoptate în mandatul primarului Ivan Belciug. Stema și drapelul (autori: Vlad Mischevca, Silviu Andrieș-Tabac; pictori: Mariana Șlapac, † Iurie Caminschi, Andrei Gaidașenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 111-VI.01 din 4 august 2022 și aprobate prin Decizia Consiliului Orășenesc Dondușeni nr. 8/1 din 28 septembrie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 684-IX din 8 noiembrie 2022 (MORM 2022, nr. 349-361, 11 noiembrie, partea I, art. 672, p. 9-10).

Stema orașului Dondușeni are următoarea blazonare: în câmp de argint, un turn de apă din cărămidă, roșu, așezat pe talpa scutului și flancat de doi molizi *(Picea abies)* verzi, crescând din talpa scutului; în talpa scutului, în câmp negru, o roată de șină, înaripată, de aur; scutul timbrat de o coroană murală de aur cu trei turnuri (fig. 40).

Drapelul reprezintă o pânză rectangulară (2:3), tripartită vertical verde-alb-verde și purtând în mijlocul câmpului alb un turn de apă din cărămidă, roșu (fig. 41).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Actualul oraș Dondușeni este un centru urban nou, apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu construcția drumului de fier Bălți – Ocnița, pe moșia satului Dondușeni, de la care-și preluase și numele.

Importanța transportului feroviar în această epocă și deschiderea gării feroviare pe moșia Dondușeni au pus temeliile localității și bazele creșterii economiei ei. Pe parcursul secolului al XX-lea, așezarea a devenit oraș și centru raional. Acest parcurs specific este reflectat în stemă prin două elemente. În primul rând, este vorba de emblema bine cunoscută a căilor ferate: roata de șină înaripată de aur, amplasată aici în talpa neagră a scutului, negrul fiind culoarea specifică transportului feroviar. În același timp, ca orișice roată, roată de șină semnifică perpetua mișcare și dezvoltate a localității. Totodată, la patrimoniul feroviar local face referință și mobila principală a stemei – turnul sau castelul de apă din cărămidă roșie. Edificiul face parte din patrimoniul arhitectural național și a rămas cea mai impunătoare construcție urbană veche, păstrată până

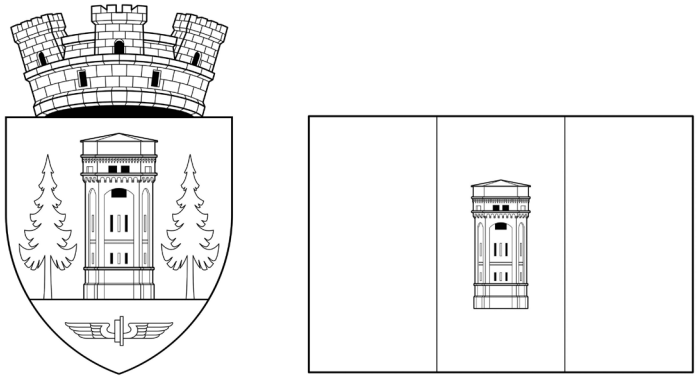

Fig. 40-41. Stema și drapelul orașului Dondușeni.

în prezent. Turnul roşu exprimă crezul de viaţă al orăşenilor şi întăreşte semnificaţia edificiului drept un simbol al verticalităţii: dondușenenii rămân în picioare în toate împrejurările vieţii, fiind stăpâni pe propriul destin.

O altă idee identificatoare este întruchipată de cei doi molizi verzi, care flanchează turnul de apă. Ei fac o aluzie directă la artera centrală de intrare în oraş dinspre capitala Chişinău (din direcţia Sud), care alcătuieşte o veritabilă alee verde de „brazi-străjeri". Copac-simbol, această specie de brad veşnic verde rămâne un arbore sacru şi ritualic până în zilele noastre. La Dondușeni, crângurile de diferite specii de conifere, prezente atât în împrejurimile din zona lacului, cât şi în parcurile şi aleile urbei, contribuie la purificarea aerului şi conferă spaţiilor verzi o alură caracteristică unui „oraş verde", benefică pentru ecologie. În stema urbei, copacul poate fi interpretat şi ca martor ocular al călătorilor şi localnicilor acestor meleaguri, care s-au adunat în ultimul secol, pe diferite căi şi drumuri, inclusiv cele ferate, pentru a constitui aşezarea urbană a Dondușenilor. Comunitatea orăşenească îl apreciază pentru frumuseţea naturală şi ritualică, pentru efectele curative, pentru utilitatea economică, dar şi pentru vigurozitatea şi coroana-i puternică, care semnifică ancorarea adâncă a pământenilor locului în moşia strămoşească.

X. Stemele şi drapelele comunei Puţintei, raionul Orhei

Simbolurile heraldice ale comunei Puţintei, raionul Orhei, au fost adoptate în mandatul primarului Elena Nanii. Stemele şi drapelele comunei şi ale satelor componente Puţintei, Dişcova şi Vâprova (autor: Silviu Andrieş-Tabac; pictor: Andrei Gaidaşenco) au fost avizate prin Decizia CNH nr. 101-VI.01 din 26 mai 2022 şi aprobate prin Decizia Consiliului Comunal Puţintei nr. 10.8 din 15 septembrie 2022. Înregistrarea însemnelor în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul nr. 686-IX din 8 noiembrie 2022 (MORM 2022, nr. 349-361, 11 noiembrie, partea I, art. 674, p. 10-12).

Stema comunei Puţintei are următoarea blazonare: pe aur, două spade roşii, încrucişate în săritoare şi cantonate, sus, de un cap smuls de mistreţ, negru, limbat roşu şi colţat de argint, iar în celelalte cantoane – de câte o fântână heraldică; scutul timbrat de o coroană comunală de codru (fig. 42).

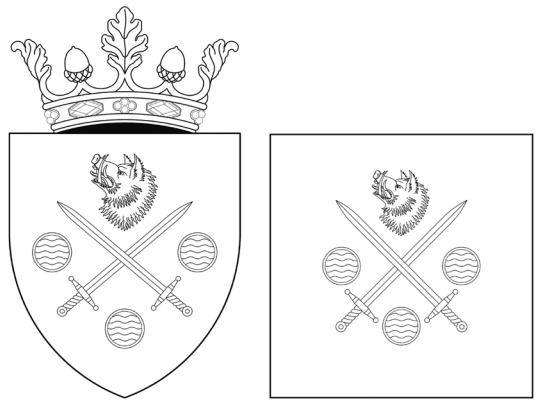

Fig. 42-43. Stema şi drapelul comunei Puţintei, raionul Orhei.

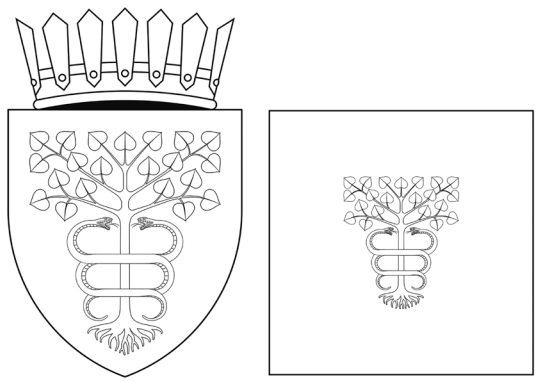

Fig. 44-45. Stema şi drapelul satului Puţintei, comuna Puţintei, raionul Orhei.

Drapelul reprezintă o pânză pătrată galbenă, purtând în mijloc două spade roşii, încrucişate în săritoare şi cantonate, sus, de un cap smuls de mistreţ, negru, limbat roşu şi colţat alb, iar în celelalte cantoane – de câte o fântână heraldică (fig. 43).

Stema satului Puţintei, comuna Puţintei, are următoarea blazonare: pe aur, un tei dezrădăcinat, verde, în jurul tulpinii căruia se încolăcesc doi şerpi, cu capetele afrontate, de aceeaşi culoare; scutul timbrat de o coroană sătească de aur (fig. 44).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată galbenă, purtând în mijloc un tei dezrădăcinat, verde, în jurul tulpinii căruia se încolăcesc doi şerpi, cu capetele afrontate, de aceeaşi culoare (fig. 45).

Stema satului Dişcova, comuna Puţintei, are următoarea blazonare: pe aur, două spade roşii,

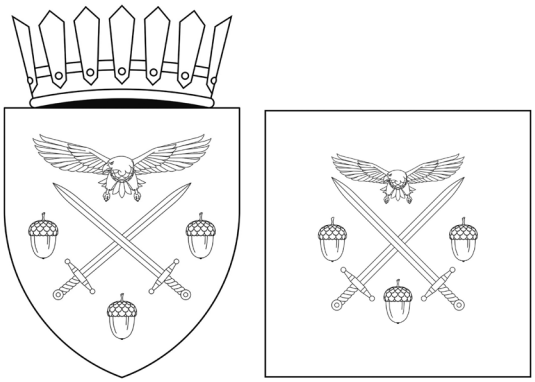

Fig. 46-47. Stema și drapelul satului Dișcova, comuna Puțintei, raionul Orhei.

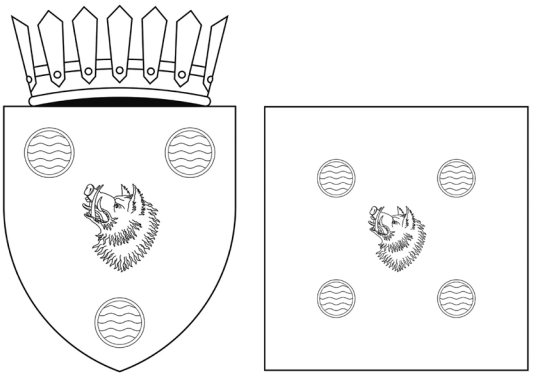

Fig. 48-49. Stema și drapelul satului Vâprova, comuna Puțintei, raionul Orhei.

încrucișate în săritoare și cantonate, sus, de o acvilă în zbor, cu aripile desfăcute în părți, neagră, ciocată de aur, iar în celelalte cantoane – de câte o ghindă verde; scutul timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 46).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată galbenă, purtând în mijloc două spade roșii, încrucișate în săritoare și cantonate, sus, de o acvilă în zbor, cu aripile desfăcute în părți, neagră, ciocată galben, iar în celelalte cantoane – de câte o ghindă verde (fig. 47).

Stema satului Vâprova, comuna Puțintei, are următoarea blazonare: pe aur, un cap smuls de mistreț, negru, limbat roșu și colțat de argint, însoțit de trei fântâni heraldice; scutul timbrat de o coroană sătească de argint (fig. 48).

Drapelul reprezintă o pânză pătrată galbenă, purtând în mijloc un cap smuls de mistreț, negru, limbat roșu și colțat alb, cantonat de patru fântâni heraldice (fig. 49).

Explicația simbolurilor este următoarea:

Comuna Puțintei ține de rezervația naturală „Codrii” și se compune din trei sate așezate pe râulețul Cula: Puțintei, Dișcova și Vâprova. Lipsa unei monografii istorice detaliate dedicate acestor localități îngreunează cunoașterea trecutului, încât exercițiul elaborării însemnelor heraldice a solicitat antrenarea unor repere de esență diferită, ancorate în realitatea obiectivă a zilei de azi. O idee dominantă a fost elaborarea însemnelor în complex unic, care să permită constatarea înrudirii celor patru seturi de simboluri heraldico-vexilologice.

a) Repere toponimice:

– *Puțintei*. După Anatol Eremia, denumirea Puțintei este un toponim psihologic, provenit de la un antroponim satiric, o poreclă sau un supranume (Eremia 1970, 124). Reprezintă forma de plural (marcând astfel un antroponim colectiv) de la diminutivul *puțintel*, care, cu referire la făptura umană, desemnează un *om scund și subțirel, mititel*. Această „pudoare” neîntemeiată, dar naturală, față de orice toponim psihologic, a generat o legendă destinată a crea o etimologie populară a denumirii localității, falsă, dar „mai nobilă”: „Pe lângă Puțunteiul de azi era un drum, care unea Călărașul cu Orheiul. Drumeții, trecând pe aici, găseau apă bună la un izvor [de] lângă câțiva tei. Locul acesta a fost numit «Puțintei» – «fântână dintre tei»”[27]. Etimologia populară a dezvoltat un cult pentru acest arbore în sat, determinând plantarea lui simbolică cu diferite ocazii.
– *Dișcova*. Același Anatol Eremia consideră toponimul Dișcova drept unul de origine antroponimică și propune compararea lui cu antroponimul *Dașco*, atestat documentar la 1488, și antroponimul *Dașcu*, denumirea unui bătrân din moșia Suruceni, înregistrat documentar la 1732 (Eremia 1970, 84, 151). După toponimistul ucrainean Iulian Redko, numele *Dașko* este un hipocoristic, de la *Danilo* sau, poate, de la *Bogdan* (Редько 2007, 286-287). După

[27] Arhiva CNH, Dosarul comunei Puțintei, Chestionarul heraldic al satului Puțintei, întocmit de Ala Paciu, șefa Casei de Cultură din Puțintei, 18 martie 2021 (în continuare – Chestionarul heraldic Puțintei).

părerea noastră, toponimul Dişcova ar putea fi pus în legătură şi cu antroponimul ucrainean *Дичко* (pronunţie *Dâcico*, cu accent pe prima sau pe a doua silabă), având ca etimon adjectivul *дикий* (= sălbatic), şi provenit fie de la acest adjectiv care a dat şi un antroponim calificativ în aceeaşi formă (cu referire la o persoană mai retrasă, neprietenoasă, care refuză comunicarea), fie de la apelativele *дичко* (= cal sălbatic) sau *дичка* (= pom sălbatic fructifer), cunoscute şi ca antroponime (Редько 2007, 310). Pentru completarea tabloului, trecem în revistă şi etimologia populară falsă de la verbul rusesc *дышать* (= a respira), care a produs o legendă referitoare la denumirea localităţii: „Pe una din văile satului din mahalaua Valea lui Gheorghe era un stejar mare şi umbros. În timpul lucrărilor de vară, când era timpul călduros, oamenii boierului se odihneau la umbra acestui stejar spunând «*mergem la дышать*»”[28], adică „mergem să respirăm”.

– *Vâprova*. Toponimul Vâprova are la bază apelativul slavon *вепрь* (= mistreţ, porc sălbatic, vier sălbatic), care a dat în limba ucraineană contemporană termenul „*вепр*”, în rusă „*вепрь*”, iar în bulgară „*вепър*” (Этимологический 1968, 53). Este posibil ca acest apelativ să fi produs şi un antroponim. Astfel toponimul Vâprova poate fi interpretat fie ca *Valea Mistreţului/Mistreţilor*, fie ca *Valea lui Mistreţ*. O dovadă în susţinerea etimologiei propuse o constituie forma *Vepreva* pentru toponimul nostru, atestată în Cartea de întăritură de la Iliaş-voievod din 8 aprilie 1547 (7055) pentru împărţeala a două locuri de pustie pe Cula – Vepreva şi Hluboca – făcută între nepoţii lui Hodco Creţovici (DIR 1953, nr. 493, 548-549). Legenda populară pentru denumirea localităţii este următoarea: „Teritoriul satului Vâprova de azi era în vechime acoperit cu păduri, iar localitatea se găsea aproximativ la 2 km spre nord de Vâprova de azi, într-o vale, care şi în zilele noastre poartă denumirea de *Valea Vâprovei,* ori, cum spun bătrânii, *Valea Hripovei*. Se povesteşte în popor că în această vale era o râpă înconjurată de tufişuri, unde veneau multe vipere. Oamenii spuneau despre această localitate *Lângă râpa cu vipere*. Mai târziu viperele au dispărut, iar numirea de *Vipera, Vâpra, Vâprova* a rămas până în zilele noastre”[29]. Şi această legendă a creat un cult nemeritat al viperelor în localitate.

b) Stăpânii moşiilor:

Limitele obiective ale demersului nostru nu ne permit să urmărim întreaga evoluţie a stăpânirii moşiilor satelor vizate – de la primele documente păstrate şi până la reforma agrară care a desfiinţat marile proprietăţi medievale şi moderne. Un reper important însă în această evoluţie îl consemnează recensământul funciar de la 1817, care atestă proprietarii la acel moment. În fond, sunt cei care au decis să rămână în Basarabia, sub ocupaţia rusească, şi care vor contribui la modernizarea propriilor moşii, profitând de posibilităţile Imperiului Rus.

– Astfel, la recensământul din 1817 (Халиппа 1907, 160-161), toate trei satele făceau parte din ocolul Culii al ţinutului Orhei şi aveau următorii stăpâni:
– *Dişcova* aparţinea consilierului de curte Iordache Millo, cel care stăpânea şi părţi însemnate din satele vecine Morozeni şi Puţintei. Acelaşi proprietar este atestat la 1803. Un alt reprezentant al familiei, Constantin Millo, probabil, fiul sau nepotul lui Iordache, va construi în sat, la 1861, o fabrică de vin (Ţopa 2005). Pentru secolele XVI-XVII, la Dişcova sunt consemnaţi documentar ca stăpâni reprezentanţi ai neamului Morozan, de la care provine denumirea satului Morozeni (Ţopa 2005);
– *Puţinteii,* în parte, erau stăpâniţi de acelaşi Iordache Millo, în parte, de diferiţi răzeşi. Pentru secolul al XVII-lea, printre proprietarii Puţinteilor apare familia Catargi (Calcea, Ladaniuc 2012, 760-761);
– *Slobozia Viprova* era în întregime răzeşească. Am văzut deja că în secolele XV-XVII moşia era stăpânită de Hodco Creţovici, descălecătorul satului, şi descendenţii săi.

Dintre boieri, memoria colectivă şi istoriografia naţională a păstrat doar numele boierilor Millo, pentru primele două sate.

c) Stema familiei Millo

Cunoaştem stema familiei Millo din cel puţin trei surse credibile.

[28] Arhiva CNH, Dosarul comunei Puţintei, Chestionarul heraldic al satului Dişcova, întocmit de Tatiana Platon, şefa Căminului Cultural Dişcova, 18 martie 2021 (în continuare – Chestionarul heraldic Dişcova).

[29] Arhiva CNH, Dosarul comunei Puţintei, Chestionarul heraldic al satului Vâprova, întocmit de Eduard Sorocean, şeful Căminului Cultural Vâprova, 18 martie 2021 (în continuare – Chestionarul heraldic Vâprova).

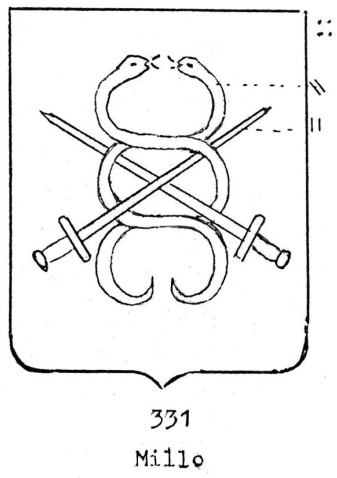

Fig. 50. Stema familiei Millo, după Traian Larionescul.

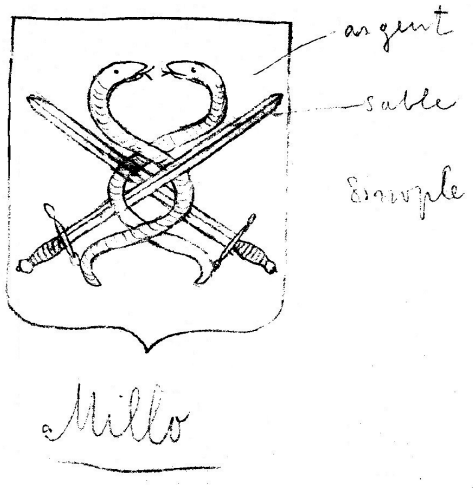

Fig. 51. Stema familiei Millo, după Dan Cernovodeanu.

Genealogistul Octav-George Lecca, la 1899, consemna că „armele [familiei Millo] cuprind doi şerpi încolăciţi, în mijlocul cărora se află două săbii încrucişate" (Lecca 2000, 643). Smalturile nu sunt arătate, autorul cunoscând stema, probabil, dintr-o piesă necolorată (sigiliu, sculptură etc.).

Cea mai cunoscută imagine este cea pe care ne-o oferă Traian Larionescul în armorialul său bine cunoscut specialiştilor. Aici găsim următoarea compoziţie: pe aur, doi şerpi încolăciţi în trei inele, cu capetele afrontate, verzi, printre care trec două spade încrucişate în săritoare, roşii (fig. 50) (Larionescul 1976, pl. 31, fig. 331).

În sfârşit, aceeaşi compoziţie heraldică, dar având câmpul de argint, şerpii verzi şi spadele negre, a rămas consemnată în notiţele de lucru nepublicate ale marelui heraldist Dan Cernovodeanu (fig. 51)[30].

d) Semnificaţiile noilor însemne teritoriale:

După documentarea întreprinsă împreună cu autoritatea locală, în ziua de 12 decembrie 2021, în urma unei întrevederi de lucru cu primarul comunei Elena Nanii, Tatiana Platon (şefa Căminului Cultural Dişcova), Eduard Sorocean (şeful Căminului Cultural Vâprova) şi Lilia Zatic (conducător artistic la Casa de Cultură din Puţintei), pornind de la elementele identificatoare nu prea numeroase, am ales principalele idei care să fie incluse în fiecare stemă sătească şi în cea comunală, idei ce au fost, practic, păstrate în conceptul final. Singura modificare de esenţă a fost selectarea câmpului de aur pentru stema satului Puţintei (în loc de roşul iniţial), fapt care a condus la alinierea acestei steme cu celelalte trei.

Stema familiei Millo a dat mobile pentru stemele satelor Puţintei (şerpii) şi Dişcova (spadele încrucişate), dar şi pentru stema comunală (spadele încrucişate referindu-se la cele două sate stăpânite de acest neam). Reamintim, în acest context, că spada, ca un simbol tradiţional al claselor nobile, poate fi citită şi ca o emblemă a boierilor şi răzeşilor.

De asemenea, a fost foarte util procedeul armelor grăitoare. Capul de mistreţ (fr. *hure de sanglier*) este o mobilă grăitoare clară pentru Vâprova. Iar teiul din stema satului Puţintei a apărut ca o reflecţie a etimologiei populare.

Simbolizarea bogăţiilor naturale a fost cel de-al treilea procedeu heraldic utilizat. Este evident că bogăţiile codrilor au fost cele preferate: capul de mistreţ – la Vâprova şi la stema comunală pentru acelaşi sat, acvila şi ghinda de stejar – la Dişcova, teiul şi şerpii – la Puţintei. În aceeaşi categorie de mobile se înscrie şi fântână heraldică (fr. *fontaine*), reprezentând din punct de vedere tehnic un bezant fasciat ondulat, de argint şi albastru, care se regăseşte multiplicată în stema Vâprovei

[30] Aducem mulţumiri şi pe această cale heraldistului bucureştean Tudor-Radu Tiron pentru semnalarea acestor notiţe şi a acestei steme.

şi în stema comunală şi care marchează faptul că toate cele trei sate sunt bogate în ape subterane[31].

Câmpul tuturor stemelor este de aur. El a fost dictat, în primul rând, de condiţiile tehnice, fiind, practic, unicul posibil pentru combinarea unor mobile de smalturi prestabilite, inclusiv de fântânele heraldice care au argintul ca prim smalt. Observăm însă că acelaşi câmp se regăseşte în stema Millo, după versiunea Larionescul. În heraldică, aurul este metalul superior, asociat soarelui, şi simbolizează, în general, nobleţea, inteligenţa, prestigiul, virtutea, grandoarea, slava, bogăţia, puterea, suveranitatea (Neubecker 1995, 86; Andrieş-Tabac 2008, 34).

XI. Imnul satului Talmaza, raionul Ştefan-Vodă

Stema şi drapelul satului Talmáza, al cărui nume corect din punct de vedere istoric şi filologic rămâne Talmáz, au fost adoptate în anul 2021, în mandatul primarului Eugeniu Pruteanu, şi înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova prin Decretul nr. 290-IX din 22 decembrie 2021 (MORM 2021, nr. 325-333, 31 decembrie, partea I, art. 524, p. 80). Despre acestea am relatat în două rânduri (Andrieş-Tabac 2006; Andrieş-Tabac 2022, 287).

În 2022, acelaşi primar a iniţiat procedura adoptării imnului sătesc. Imnul satului Talmaza „Meleag străbun" (muzica şi versuri Liuba Procopii) a fost avizat prin Decizia CNH nr. 110-VI.01 din 4 august 2022 şi aprobat prin Decizia Consiliului Local Talmaza nr. 4/7 din 21 septembrie 2022. Înregistrarea însemnului în Armorialul General al Republicii Moldova s-a făcut prin Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 685-IX din 8 noiembrie 2022 (MORM 2022, nr. 349-361, 11 noiembrie, partea I, art. 673, p. 10).

XII. Stemele şi drapelele judeţelor din anii 1999-2003

O realizare importantă a anului în domeniul heraldicii teritoriale a constituit-o includerea în Armorialul General al Republicii Moldova, la compartimentul însemnelor scoase din uz, a celor 20 de steme şi drapele judeţene care au fost elaborate şi folosite în ţara noastră în anii 1999-2003 (despre acestea vezi: Andrieş-Tabac 2002, Andrieş-Tabac 2008, 138-150). Decizia CNH nr. 82-VI.01 în acest sens a fost dată la 22 martie 2022 şi publicată la 10 iunie (MORM 2022, nr. 170-176, 10 iunie, partea III, art. 680, p. 105-109). Cu această ocazie, toate descrierile heraldice şi vexilologice au fost revizuite şi adaptate la standardele de azi.

Concluzii

Anul heraldic 2022 s-a înscris pe linia anilor precedenţi cu un număr comparabil de însemne noi aprobate şi înregistrate şi cu introducerea altor elemente noi în repertoriul heraldic naţional. Mişcarea heraldică a fost în continuare mai activă la centrul şi sudul ţării. Problema principală ce continuă din anii precedenţi a fost documentarea insuficientă a istoriei localităţilor şi precaritatea istoriografiei referitoare la istoria oraşelor şi satelor noastre. De asemenea, procesul elaborativ întâmpină piedici din lipsa unui repertoriu exhaustiv al heraldicii şi sigilografiei particulare istorice. Principalii autori şi pictori de simboluri au fost aceiaşi (Silviu Andrieş-Tabac, Mariana Şlapac, Andrei Gaidaşenco şi alţii), dar numărul lor este insuficient pentru necesităţile zilei.

Metodele de elaborare a simbolurilor au rămas tradiţionale, predominând procedeul armelor grăitoare şi marcarea particularităţilor naturale, economice sau culturale. Trei comune – Goteşti, Pleşeni, Puţintei – au ales calea elaborării întregului set de steme şi drapele pentru comună şi pentru toate satele componente. Oraşul Tvardiţa şi-a adoptat concomitent stema, drapelul şi imnul local.

Printre realizările teoretice în premieră pentru Republica Moldova menţionăm câmpul de hermină la stema şi drapelul satului Cojuşna, acvila romană şi terţa în simbolurile satului Vadul lui Isac, construcţia drapelului satului Constantineşti, susţinătorii scutului stemei oraşului Tvardiţa. Continuitatea stemelor nobiliare istorice a fost realizată în simbolurile satului Găleşti, ale comunei Puţintei şi ale satelor componente. Din punct de vedere artistic se evidenţiază simbolurile oraşului Tvardiţa, cele ale satului Vadul lui Isac, stemele satelor Găleşti şi Puţintei, cele ale oraşelor Vatra şi Donduşeni, drapelul satului Goteşti.

O realizare importantă a anului în domeniul heraldicii teritoriale a constituit-o şi includerea în Armorialul General al Republicii Moldova, la compartimentul însemnelor scoase din uz, a celor 20 de steme şi drapele judeţene care au fost elaborate şi folosite în anii 1999-2003.

[31] Chestionarul heraldic Dişcova; Chestionarul heraldic Puţintei; Chestionarul heraldic Vâprova.

Bibliografie

Andrieș-Tabac 1998: S. Andrieș-Tabac, Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei (Chișinău 1998).

Andrieș-Tabac 2002: S. Andrieș-Tabac, Stemele și drapelele județelor Republicii Moldova. In: Arta-2002 (Chișinău 2002), 97-102; Republicat, revăzut și completat, cu titlul Stemele și drapelele județelor Republicii Moldova din perioada 1999-2003: Andrieș-Tabac 2008, 138-150.

Andrieș-Tabac 2006: S. Andrieș-Tabac, Un proiect heraldic pentru satul Talmaz. In: Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, s.n., Fascicula Etnografie și Muzeologie, 5 (18) (Chișinău 2006), 207-214: 8 fig.

Andrieș-Tabac 2008: S. Andrieș-Tabac, Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc (București 2008).

Andrieș-Tabac 2020: S. Andrieș-Tabac, Simboluri heraldice rurale, adoptate în Republica Moldova în anii 2017-2018. Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 385-406.

Andrieș-Tabac 2022: S. Andrieș-Tabac, Însemne teritoriale înregistrate în Armorialul General al Republicii Moldova în anul 2021. Tyragetia s.n. XVI/2, 2022, 273-291.

Bacumenco-Pîrnău 2020: L. Bacumenco-Pîrnău, Despre boierii stăpânitori ai moșiei Hănășeni din valea Tigheciului până în secolul al XIX-lea. Note pe marginea unei condici de documente. In: (Eds. M.-B. Atanasiu, M. Mîrza) Mari familii boierești din Moldova în veacurile XII-XIX. Referințe identitare și manifestări de putere (Iași 2020), 173-189.

Basarabia 1942: Basarabia. Un an de muncă românească. Serbările și expoziția desrobirii, Guvernământul Basarabiei (Chișinău, noiembrie 1942).

Calcea, Ladaniuc 2012: A. Calcea, V. Ladaniuc, Puțintei. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 10 (Chișinău 2012).

Chiaburu 2010: L. Chiaburu, Arh. Octav Doicescu – Turnul dezrobirii Basarabiei, Ghidighici, 1942 (distrus în 1944) (https://atelieruldearhitectura.blogspot.com/2010/03/arh-octav-doicescu-turnul-dezrobirii.html?m=1, plasat 29 martie 2010; accesat 26.05.2022).

Constantinescu 1963: N.A. Constantinescu, Dicționar onomastic românesc (București 1963).

Decretul 2017: Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 469-VIII din 30 noiembrie 2017 privind înregistrarea stemei și drapelului satului Corten, raionul Taraclia. MORM 2017, nr. 429-433, 8 decembrie, partea I, art. 723, p. 18-19.

DIR 1953: Documente privind istoria României, Seria A. Moldova, veacul XVI, vol. I (București 1953).

Dron 1997: I. Dron, Cojușna. Ziarul „Luceafărul", Chișinău, 1997, 24 iunie.

Dron 2001: I. Dron, Studii și cercetări (Chișinău 2001).

Dumbravă 1998: V. Dumbravă, Turnul dezrobirii Basarabiei. Revista „Glasul Națiunii", Chișinău, 1998, 26, 9 decembrie, 6.

Dumbravă 1999: V. Dumbravă, Turnul dezrobirii Basarabiei de la Ghidighici. Revista „Cugetul", Chișinău, 1999, 4, 48-50.

Eremia 1970: A. Eremia, Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească (Chișinău 1970).

Eremia 2006: A. Eremia, Goteşti. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 6 (Chișinău 2006).

Eremia 2017: A. Eremia, Vadul lui Isac. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 15 (Chișinău 2017).

Eremia, Stegaru 2016: A. Eremia, L. Stegaru, Tvardița. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 14 (Chișinău 2016), 242-245.

Filip 2010: Al. Filip, Orașul Vatra între trecut și prezent (Chișinău 2010).

Filip 2016: Al. Filip, Vatra. In: Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 14 (Chișinău 2016).

Ghilaș, Dănilă 2018: V. Ghilaș, A. Dănilă, Artiști notorii ai scenei lirice naționale: soprana Anastasia Dicescu (Chișinău 2018).

Goldsworthy 2008: A. Goldsworthy, Totul despre armata romană (București 2008).

Larionescul 1976: T. Larionescul, Armorialul Moldovei de Sus: Album heraldic (București 1976).

Lecca 2000: O.-G. Lecca, Familiile boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice), cu adnotări, completări și desene de Mateiu Caragiale, ediție de A. Condeescu (București [2000]).

Matei 2007: V. Matei, Dicționar de maxime, reflecții, expresii latine comentate (București 2007).

MORM: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, Chişinău.

Munteanu, Munteanu 1996: E. Munteanu, L.-G. Munteanu, Aeterna Latinitas, Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină (Iaşi 1996).

Neubecker 1995: O. Neubecker, Le grand livre de l'Héraldique. L'histoire, l'art et la science du blason ([Paris] 1995).

Nicu, Ţopa 2006: V. Nicu, T. Ţopa, Găleşti. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 6 (Chişinău 2006).

Pastoureau 1992: M. Pastoureau, Dictionnaire des couleurs de notre temps. Symbolique et société (Paris 1992).

Pe urmele voevozilor f.a.: Pe urmele voevozilor. Serbările desrobirii Basarabiei şi Bucovinei (f.l., f.a.).

RSSM 1988: RSS Moldovenească. Orânduire administrativ-teritorială la data de 1 aprilie 1988 (Chişinău 1988).

Simbolurile Cojuşna 2002: Simbolurile oficiale ale satului Cojuşna. Ziarul „Cojuşna. Evenimente şi fapte", publicaţie independentă, director Sevastian Beşliu, I, 2002, 4, 24 iulie, 1.

Trofăilă 2007: V. Trofăilă, Hănăseni. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 7 (Chişinău 2007), 70-78.

Trofăilă, Domenco 2005: V. Trofăilă, I. Domenco, „Glia" din valea Tigheciului (Chişinău 2005).

Ţâbuleac 2002: I. Ţâbuleac, Cojuşna. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 4 (Chişinău 2002), 405-424).

Ţopa 2005: T. Ţopa, Dişcova. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 5 (Chişinău 2005), 511-515.

Андриеш-Табак 2012: С. Андриеш-Табак, Герб рода Дическул. Гербоведение II, 2012, 81-91.

Бакалов 2012: С. Бакалов, Размышления о территориальном расселении татаро-ногайских родоплеменных групп на юге Пруто-Днестровского междуречья (XVI-XIX вв.). Адилет 2, 2012, 157-170.

Боримечков, Делибалтов 1988: Д. Боримечков, П. Делибалтов, Тараклия-175. В: Родно слово, Кишинев, 1988, 4, 18 септември, 1.

Гайдаржи 2019: А. Гайдаржи, «Промо-версия». Над мэрией развевается новый флаг, 30.05.2019 (https://tuk.md/zdes-i-sejchas/socium/promo-versiya-flaga-ot-mera/, accesat 08.11.2022).

Гуцульські 1997: Гуцульські говірки. Короткий словник (Львів 1997).

Думиника, Андриеш-Табак 2022: И. Думиника, С. Андриеш-Табак, Город Тараклия официально с новым гербом и флагом. Газета «Свет», Тараклия, 2022, 9, 11 марта, 2.

Етимологічний 1985: Етимологічний словник української мови, том другий (Київ 1985).

Каталог 1912: Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства (Елисаветград [1912]).

Кишиневские новости 2004: Газета „Кишиневские новости", 2004, 9 июля, 3.

Независимая Молдова 2005: Газета „Независимая Молдова", 2005, 19, 1 февраля, 2.

Новаков 2010: С.З. Новаков, Роль задунайских переселенцев в сельскохозяйственном прогрессе юга Бессарабии. В: Болгарская общность в Молдове и Украине (XIX-XX вв.). Страницы истории и культуры (Кишинев 2010).

Редько 2007: Ю. Редько, Словник сучасних українських прізвищ у двох томах, том перший. А-М (Львів 2007).

Свет 1999: Газета „Свет", Тараклия, 1999, 3, 19-26 января, 1.

Скальковский 1848: А. Скальковский, Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае (Одесса 1848).

Словник 1977: Словник староукраїнської мови. XIV-XV ст., том I (Київ 1977).

Словник 1979: Словник гідронімів України (Київ 1979).

Фасмер 1967: М. Фасмер, Этимологоческий словарь русского языка, том II (Москва 1967).

Халиппа 1907: И.Н. Халиппа, Роспись землевладений и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. В: Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, т. 3 (Кишинев 1907).

Червенков, Думиника 2013: Н. Червенков, Ив. Думиника, Тараклии – 200 лет, том I (1813-1940), науч. ред. К. Калчев (Кишинев 2013).

Этимологический 1968: Этимологический словарь русского языка, том I, вып. 3. «В» (Москва 1968).

Territorial symbols registered in the General Armorial of the Republic of Moldova in 2022

Keywords: heraldry, vexillology, territorial coat of arms, territorial flag, Republic of Moldova.

Abstract: In 2022, by presidential decrees, the new coats of arms and flags of the following territorial units were registered in the General Armorial of the Republic of Moldova: the city of Taraclia (decree no. 346-IX of February 16); Găleşti village, Găleşti commune, Străşeni district (no. 359-IX, March 7); Goteşti commune, Cantemir district (including the component villages of Goteşti and Constantineşti; no. 378-IX, March 15); Pleşeni commune, Cantemir district (including the component villages of Pleşeni, Hănăseni and Tătărăşeni; no. 427-IX, April 18); Vadul lui Isac village, Cahul district (no. 531-IX, July 8); Tvardiţa city, Taraclia district (no. 548-IX, July 18; the city's anthem was also recorded); the village of Cojuşna, Străşeni district (no. 549-IX, July 18); Vatra city, Chişinău municipality (no. 633-IX, September 9); Dondușeni city (no. 684-IX, November 8); Puţintei commune, Orhei district (including the component villages of Puţintei, Dişcova and Vâprova; no. 686-IX, November 8); as well as the Talmaza village hymn, Ştefan-Vodă district (no. 685-IX, November 8).

The heraldic year 2022 was in line with previous years, with a comparable number of new insignia approved and registered and the introduction of other new elements into the national heraldic list. The heraldic movement was still more active in the center and south of the country. The main problem that continues from the previous years was the insufficient documentation of the history of localities and the unreliability of the historiography regarding our cities and villages. In addition, the elaborative process encounters obstacles due to the lack of an exhaustive corpus of particular historical heraldry and sigillography. The main authors and painters of symbols were the same (S. Andrieș-Tabac, Mariana Şlapac, Andrei Gaydashenko and others), but their number is insufficient for the needs of the day.

The methods of developing the symbols remained traditional, the process of the canting arms and the marking of natural, economic or cultural particularities prevailed. Three communes – Goteşti, Pleşeni, Puţintei – chose the path of developing the entire set of coats of arms and flags for the commune and for all the component villages. The city of Tvardiţa simultaneously adopted its local coat of arms, flag and anthem.

Among the first theoretical achievements for the Republic of Moldova, we mention the field of ermine on the coat of arms and the flag of the village of Cojuşna, the Roman eagle and the three closets in the symbols of the village of Vadul lui Isac, the construction of the flag of the village of Constantineşti, the supports of the coat of arms of the city of Tvardiţa. The continuity of the historical noble coats of arms was realized in the symbols of the village of Găleşti, of the commune of Puţintei and its component villages. From an artistic point of view, the symbols of the city of Tvardiţa, those of the village of Vadul lui Isac, the coats of arms of the villages of Găleşti and Puţintei, those of the cities of Vatra and Dondușeni, and the flag of the village of Goteşti stand out.

An important achievement of the year in the field of territorial heraldry was the inclusion in the General Armorial of the Republic of Moldova, in the compartment of withdrawn insignia, of the 20 county coats of arms and flags that were developed and used in 1999-2003 (Decision of the National Committee for Heraldry no. 82-VI.01 of March 22).

List of illustrations:

Fig. 1-2. Coat of arms and flag of Taraclia city.

Fig. 3. Coat of arms project for the city of Taraclia, conceived by Stepan Tanov, 1997.

Fig. 4. The winning project of the coat of arms for the city of Taraclia, conceived by Anton Chiose, 1997.

Fig. 5. Paraheraldic composition for the city of Taraclia, 1999.

Fig. 6. The coat of arms of Taraclia, adopted by the City Council on August 13, 2003 and rejected by the National Committee for Heraldry on April 27, 2007.

Fig. 7. The flag of Taraclia, adopted by the City Council on February 13, 2007 and rejected by the National Committee for Heraldry on April 27, 2007.

Fig. 8. The flag of Taraclia, adopted by the City Council on April 29, 2015.

Fig. 9. The Bulgarian-Bessarabian plow from the 19th century.

Fig. 10-11. Coat of arms and flag of Găleşti village, Găleşti commune, Străşeni district.

Fig. 12. The final draft of the Dicescul family coat of arms, preserved at the State Historical Archive of Russia.

Fig. 13-14. Coat of arms and flag of Goteşti commune, Cantemir district.

Fig. 15-16. Coat of arms and flag of Goteşti village, Goteşti commune, Cantemir district.

Fig. 17-18. Coat of arms and flag of Constantineşti village, Goteşti commune, Cantemir district.

Fig. 19-20. Coat of arms and flag of Pleşeni commune, Cantemir district.

Fig. 21-22. Coat of arms and flag of Pleşeni village, Pleşeni commune, Cantemir district.

Fig. 23-24. Coat of arms and flag of Hănăseni village, Pleşeni commune, Cantemir district.

Fig. 25-26. Coat of arms and flag of Tătărăşeni village, Pleşeni commune, Cantemir district.
Fig. 27-28. Coat of arms and flag of Vadul lui Isac village, Cahul district.
Fig. 29-30. Coat of arms and flag of Tvardiţa city, Taraclia district.
Fig. 31-32. Seals of the Pricas (Offices) of the Cahulo-Prut and Ismail districts, 1857.
Fig. 33. Coat of arms and flag of Tvarditsa town, Sliven Province, Bulgaria.
Fig. 34-35. Coat of arms and flag of Cojuşna village, Străşeni district.
Fig. 36-37. The coat of arms and flag projects approved by the Cojuşna Village Council on April 24, 2002.
Fig. 38-39. Coat of arms and flag of Vatra city, Chişinău municipality.
Fig. 40-41. Coat of arms and flag of Donduşeni city.
Fig. 42-43. Coat of arms and flag of Puţintei commune, Orhei district.
Fig. 44-45. Coat of arms and flag of Puţintei village, Puţintei commune, Orhei district.
Fig. 46-47. Coat of arms and flag of Dişcova village, Puţintei commune, Orhei district.
Fig. 48-49. Coat of arms and flag of Vâprova village, Puţintei commune, Orhei district.
Fig. 50. Coat of arms of Millo family, according to Traian Larionescul.
Fig. 51. Coat of arms of Millo family, according to Dan Cernovodeanu.

Территориальные символы, зарегистрированные в Общем гербовнике Республики Молдова в 2022 году

Ключевые слова: геральдика, вексиллология, территориальный герб, территориальный флаг, Республика Молдова.

Резюме: В 2022 году указами президента были зарегистрированы в Общем гербовнике Республики Молдова новые гербы и флаги следующих территориальных единиц: город Тараклия (указ № 346-IX от 16 февраля); село Гэлешть коммуны Гэлешть района Стрэшень (№ 359-IX, 7 марта); коммуна Готешть района Кантемир (включая входящие в её состав сёла Готешть и Константинешть; № 378-IX, 15 марта); коммуна Плешень района Кантемир (включая входящие в её состав сёла Плешень, Хэнэсень и Тэтэрэшень; № 427-IX, 18 апреля); село Вадул луй Исак района Кахул (№ 531-IX, 8 июля); город Твардица района Тараклия (№ 548-IX, 18 июля; также был зарегистрирован гимн города); село Кожушна района Стрэшень (№ 549-IX, 18 июля); город Ватра муниципия Кишинэу (№ 633-IX, 9 сентября); город Дондушень (№ 684-IX, 8 ноября); коммуна Пуцинтей района Орхей (включая входящие в её состав сёла Пуцинтей, Дишкова и Выпрова; № 686-IX, 8 ноября); а также гимн села Талмаза района Штефан-Водэ (№ 685-IX, 8 ноября).

Геральдический 2022 год вписался в тенденцию предыдущих лет и сопоставим с ними как по количеству утвержденных и зарегистрированных новых знаков, так и по количеству нововведенных элементов в национальном перечне гербовых фигур. Геральдическое движение было по-прежнему более активным в центре и на юге страны. Основной постоянной проблемой остается недостаточная документированность истории населенных пунктов и ненадежность историографии наших городов и сел. Кроме того, процесс разработки сталкивается с препятствиями из-за отсутствия исчерпывающего корпуса источников частной исторической геральдики и сфрагистики. Основные авторы и художники символов были те же (С. Андриеш-Табак, Марьяна Шлапак, Андрей Гайдашенко и др.), но их количество недостаточно для нужд сегодняшнего дня.

Методы разработки символов оставались традиционными: преобладали прием говорящих эмблем и прием отсылки к природным, экономическим или культурным особенностям. Три коммуны – Готешть, Плешень, Пуцинтей – выбрали путь разработки полного комплекта гербов и флагов для коммуны и для всех входящих в нее сел. Город Твардица одновременно утвердил местные герб, флаг и гимн.

Среди премьерных для Республики Молдова теоретических достижений следует отметить горностаевое поле в гербе и флаге села Кожушна, римского орла и тройной пояс в символах села Вадул-луй-Исак, построение флага села Константинешть, щитодержателей герба города Твардица. Преемственность исторических дворянских гербов была реализована в символах села Гэлешть, коммуны Пуцинтей и входящих в нее сел. С художественной точки зрения выделяются символы города Твардица, села Вадул-луй-Исак, гербы сёл Гэлешть и Пуцинтей, городов Ватра и Дондушень, а также флаг села Готешть.

Важным достижением года в области территориальной геральдики стало включение в Общий гербовник Республики Молдова (в раздел знаков, выведенных из обращения) двадцати уездных гербов и флагов, которые были разработаны и использовались в 1999-2003 гг. (Решение Национальной комиссии по геральдике № 82-VI.01 от 22 марта).

Список иллюстраций:

Рис. 1-2. Герб и флаг города Тараклия.

Рис. 3. Проект герба для города Тараклия, разработанный Степаном Тановым, 1997 г.

Рис. 4. Победивший проект герба города Тараклия, разработанный Антоном Киосе, 1997 г.

Рис. 5. Парагеральдическая композиция для герба города Тараклия, 1999 г.

Рис. 6. Герб города Тараклия, утвержденный Городским советом 13 августа 2003 г. и отклонённый Национальной комиссией по геральдике 27 апреля 2007 г.

Рис. 7. Флаг города Тараклия, утвержденный Городским советом 13 февраля 2007 г. и отклонённый Национальной комиссией по геральдике 27 апреля 2007 г.

Рис. 8. Флаг города Тараклия, утвержденный Городским советом 29 апреля 2015 г.

Рис. 9. Болгарско-бессарабский плуг XIX-го века.

Рис. 10-11. Герб и флаг села Гэлешть коммуны Гэлешть района Стрэшень.

Рис. 12. Окончательный проект родового герба семьи Дическул, хранящийся в Российском государственном историческом архиве.

Рис. 13-14. Герб и флаг коммуны Готешть района Кантемир.

Рис. 15-16. Герб и флаг села Готешть коммуны Готешть района Кантемир.

Рис. 17-18. Герб и флаг села Константинешть коммуны Готешть района Кантемир.

Рис. 19-20. Герб и флаг коммуны Плешень района Кантемир.

Рис. 21-22. Герб и флаг села Плешень коммуны Плешень района Кантемир.

Рис. 23-24. Герб и флаг села Хэнэсень коммуны Плешень района Кантемир.

Рис. 25-26. Герб и флаг села Тэтэрэшень коммуны Плешень района Кантемир.

Рис. 27-28. Герб и флаг села Вадул луй Исак района Кахул.

Рис. 29-30. Герб и флаг города Твардица района Тараклия.

Рис. 31-32. Печати Приказов округов Кахуло-Прут и Измаил, 1857 г.

Рис. 33. Герб города Твэрдица Сливенского округа, Болгария.

Рис. 34-35. Герб и флаг села Кожушна района Стрэшень.

Рис. 36-37. Проекты герба и флага, утвержденные Сельским советом Кожушны 24 апреля 2002 г.

Рис. 38-39. Герб и флаг города Ватра муниципия Кишинэу.

Рис. 40-41. Герб и флаг города Дондушень.

Рис. 42-43. Герб и флаг коммуны Пуцинтей района Орхей.

Рис. 44-45. Герб и флаг села Пуцинтей коммуны Пуцинтей района Орхей.

Рис. 46-47. Герб и флаг села Дишкова коммуны Пуцинтей района Орхей.

Рис. 48-49. Герб и флаг села Выпрова коммуны Пуцинтей района Орхей.

Рис. 50. Герб семьи Милло, по Траяну Ларионескулу.

Рис. 51. Герб семьи Милло, по Дану Черноводяну.

20.04.2024

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Heraldist de Stat al Republicii Moldova, Cabinetul de heraldică, Aparatul Preşedintelui Republicii Moldova, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 154, MD-2073 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0001-7224-8716, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr

O EXPOZIȚIE PLINĂ DE LUMINI

Ana Grițco

Cuvinte-cheie: patrimoniu, colecție, iluminat, muzeologie.

În data de 18 mai 2022, către Ziua Internațională a Muzeelor, la Muzeului Național de Istorie a Moldovei a avut loc vernisarea expoziției temporare *Magia luminilor de altădată*, organizată de Sectorul Istorie și Muzeologie.

Expoziția tematică a fost rezultatul cercetării și valorificării științifice a colecției de corpuri de iluminat din patrimoniul muzeului, reprezentată printr-o multitudine de forme și tipuri, ce oglindesc evoluția și rolul iluminatului artificial în activitatea cotidiană și spirituală, impactul social în viața de zi cu zi. Mesajul expozițional a fost transmis prin intermediul celor circa șaptezeci de piese autentice cu valoare științifică, istorică, memorială și estetică, care au constituit fondul de bază al expoziției. Colecția, încadrată cronologic în secolele V-IV a. Chr. - anii '90 ai secolului al XX-lea, a rezultat din transferuri, achiziții și donații, majoritatea pieselor fiind restaurate și conservate.

Demersul expozițional i-a transferat pe admiratori/vizitatori în trecutul acestei „minuni", răsfoind file din istoria evoluției iluminatului artificial interior și exterior prin expunerea unei varietăți de surse de lumină. Artefactele expuse au avut rolul de mărturii ale istoriei corpurilor de iluminat, care, de fapt, au reprezentat istoria evoluției civilizației, a economiei și inovațiilor. Prima sursă de iluminat artificial a fost focul, care, pe lângă alte beneficii, aprins în centrul locuinței pe o vatră (reconstituită în cadrul expozițional), lumina în încăperile întunecate sau pe timp de noapte, aceasta fiind și prototipul primei lămpi de podea. Ulterior, focul din vatră a fost înlocuit cu diverse recipiente, asemeni opaițului sau candelei, inițial confecționate din piatră și scoici, în care se aprindeau uscături, mai târziu acestea au fost înlocuite cu grăsime animală. Cele mai vechi corpuri de iluminat expuse au fost cele din antichitate, deosebite prin forme, decorațiuni, ornamente, materialul din care au fost confecționate. În acest context, menționăm opaițul din bronz,

1. Afișul Expoziției *Magia luminilor de altădată*, vernisată la 18 mai 2022.

import grecesc (sec. IV a. Chr.), Tezaurul de la Olănești, opaițul din lut ars (sec. IV - începutul sec. al V-lea), Sântana de Mureș, sfeșnice din lut ars și din fier (sec. XIV-XVI), Hoarda de Aur, Orheiul Vechi. Necesitatea de iluminare laterală în interior și exterior a condus la utilizarea torței/făcliei, care era atașată în golurile intre pereți în interior, aceasta fiind considerată și prima lampă portabilă, fiind amplasată la intrarea exterioară și pentru iluminatul stradal/public.

Iluminatul artificial a fost un privilegiu al celor bogați, deoarece materia folosită drept combustibil era foarte scumpă, iar uleiul și grăsimea animală serveau mai degrabă drept hrană, decât sursă de iluminat. Lumina a devenit mai aborda-

2. Candelabru de masă cu cinci braţe.
Bronz, secolul XVIII, Europa Centrală.

bilă abia la începutul secolului al XVI-lea, când lumânările au devenit mai accesibile, or şi acestea aproape un mileniu au fost un lux. Apariţia lumânării, la început confecţionată din grăsime animală, cu firul din stuf, apoi din ceară de albine şi firul din bumbac sau cânepă, aceasta a fost precursoarea lămpii cu gaz, inventate în anul 1853 de farmacistul din Lviv Jan Josif Ignacy Lukasiewicz (1822-1882). Gama tipologică a corpurilor de iluminat continuă cu o colecţie variată de lămpi de masă cu gaz lampant şi electrice, acestea evidenţiindu-se prin formă, material, ornamente, precum şi prin forma abajurului, de cele mai multe ori, din sticlă. O parte din ele au imprimată marca producătorului, printre acestea *Otto Muller* (Berlin), *Ehrich & Graetz* (Berlin), *Anna Brenner* (Germania), *Брюннеръ Шнейдеръ Дитмаръ* (Varşovia), *Triumph* (Franţa) etc. Utilizarea lămpii cu gaz a devenit mai accesibilă şi pentru iluminatul stradal, unde se utiliza sub formă de felinar cu kerosen. În urma modificărilor, lampa de gaz a stat la baza candelabrului, care a intrat în uz pe la mijlocul secolului al XVII-lea, confecţionat din metal, porţelan sau cristal, cu mai multe braţe şi suport pentru lumânări sau becuri, care se atârna de tavan, în special în locaşurile de cult sau palate, evidenţiindu-se prin materialul din care sunt confecţionate, dimensiuni, stil şi eleganţă.

În spaţiul expoziţional şi-a ocupat locul binemeritat şi sfeşnicul – un obiect decorativ funcţional, ce reprezintă un suport pentru lumânări cu unul sau mai multe braţe. Confecţionate din argint, bronz şi alte materiale, acestea atrag ochiul vizitatorului prin aspectul estetic şi funcţionalitate. Menţionăm sfeşnicul de masă cu cinci braţe, utilizat în saloane, confecţionat din bronz în secolul al XVIII-lea în Europa Occidentală, pianul cu două sfeşnice C. Goetze din Sankt Petersburg, sfârşitul secolului al XIX-lea etc.

Deşi modeste ca număr, spaţiul expoziţional a inclus şi corpuri de iluminat profesional: felinarul utilizat de mineri în galeriile subterane şi felinare de care se foloseau angajaţii căilor ferate. Printre felinarele portabile se numără şi cele de uz cotidian, numite „Liliac”, denumire ce provine de la firma producătoare germană, *Federamus*, care se foloseau pentru iluminare pe timp de noapte. Felinarele au jucat un rol important în iluminatul public, iniţial funcţionau prin arderea seului în care era îmbibată o bucată de feştilă, ulterior a fost înlocuită cu gaz lampant, cu ele se ilumina numai drumul central sau cel comercial.

Subiectul poveştii legate de istoria iluminatul artificial continuă cu fapte şi date în spatele cărora stau mari descoperiri şi munca neobosită a marilor inventatori. La sfârşitul secolului al XIX-lea a fost inventat becul, care, pe parcurs, a fost îmbunătăţit atât pe partea practică, cât şi pe cea estetică, de la becul incandescent s-a trecut la becul econom sau lampa LED, acestea completând ultima vitrină din expoziţie.

Un mesaj aparte transmit corpurile de iluminat cu valoare memorială, care, pe lângă cea istorică, ştiinţifică şi artistică, emană o încărcătură aparte. Iubitorii de istorie au avut posibilitatea să admire sfeşnicul cu un braţ, din argint (a doua jumătate a secolului al XIX-lea), din familia scriitorului basarabean C. Stamati (1876-1869). Pe o măsuţă a luminat veioza cu abajur din pânză (sfârşitul secolului al XX-lea), produsă în URSS, ce a aparţinut scenaristului şi regizorului moldovean Valeriu Gagiu (1938-2010). Centrul expoziţional a fost evidenţiat prin lampa de tavan cu petrol, stil Art Nouveau, produsă în Europa Occidentală la sfârşitul secolului al XIX-lea-începutul secolului XX de la conacul marelui mecenat şi om politic Vasile Stroescu (1845-1926) din satul Brânzeni, raionul Edineţ. A fost un mare noroc atunci când, în urma unei delegaţii pe teren, cu scopul de a completa colecţiile de patrimoniu muzeal (2017), unul din fiii Elizavetei Gureu (nepoata lui Gheorghe Tincu, administratorul moşiei lui V. Stroescu), de la care am achiziţionat piesele de mobilier, s-a apropiat de noi şi ne-a întrebat dacă nu ne interesează nişte piese dezasamblate de la un candelabru, care „zăceau" în podul casei. Le-am privit sceptic, dar le-am luat la muzeu. În urma cercetărilor şi a muncii asidue şi meticuloase a restauratorilor noştri, acel „morman" de piese s-a transformat într-un candelabru de toată frumuseţea, care onorează patrimoniul muzeal.

Discursul expoziţional a fost întregit de imagini fotografice tematice şi de reconstituiri de mini-interioare cu iluminare artificială şi iluminat public. Pianul cu două sfeşnice, aplicate lateral şi altele mobile, aşezate pe partea superioară a pianului în mini-salonul muzical, interiorul unui spaţiu de odihnă cu un lampadar şi o lampă de masă, la lumina cărora se lecturau operele preferate – sunt cele ce transpun vizitatorul în diverse epoci ale evoluţiei iluminatului. Pe fundalul unui banner cu imaginea Clubului Nobilimii din Chişinău (aici, în anul 1892, la iniţiativa primarului C. Schmidt, a fost deschisă prima staţie electrică din Chişinău, care lumina Grădina Publică şi Clubul Nobilimii) şi a unei bănci, străjuită lateral de două felinare, oaspeţii muzeului au putut să-şi facă o poză în amintirea vizitei la muzeu.

3. Lampă de tavan cu petrol de la conacul marelui mecenat şi om politic Vasile Stroescu (1845-1926) din satul Brânzeni, raionul Edineţ. Sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX, Stil Art Nouveau, Europa Occidentală.

An exhibition full of lights

Keywords: heritage, collection, artificial lighting, museology.

Abstract: On May 18, 2022, on the occasion of the International Museum Day, the National Museum of History of Moldova opened of a temporary thematic exhibition "The Magic of the Lights of the Past", which was organized by the Department of History and Museology.

The exhibition message was conveyed through the about seventy authentic pieces with scientific, historical, memorial and aesthetic value, which constituted the basis of the exhibition. The chronological framework of the collection of lighting fixtures, which was formed as a result of the transfers, purchases and donations, covers the period from the 5th-4th centuries BC to the 1990s; Most of the exhibits have undergone restoration and museum conservation.

The exhibition helped the visitors to move to the past of this "miracle", turning over the pages of the history of the development of indoor and street artificial lighting, reflected in many exhibits representing sources of light: fire, oil lamp, candle, icon-lamp, various gas and electric table lamps, candelabras, lanterns, and so on.

A special place in the exposition was occupied by memorial objects, which, in addition to historical, scientific and artistic significance, are of particular value.

The exhibition was complemented by thematic photographs and reconstructions representing artificial interior and street lighting.

List of illustrations:

1. Poster for the exhibition „The Magic of the Lights of the Past", opened on May 18, 2022.
2. Table candelabra with five arms. Bronze, 18th century, Central Europe.
3. Ceiling kerosene lamp from the estate of the great philanthropist and politician Vasile Stroescu (1845-1926) in the village of Brânzeni, Edineţ District. Late 19th c. – early 20th c., Art Nouveau, Western Europe.

Выставка, полная света

Ключевые слова: наследие, коллекция, искусственное освещение, музееведение.

Резюме: 18 мая 2022 года, к Международному дню музеев, в Национальном музее истории Молдовы состоялось открытие временной тематической выставки «Магия огней былого», которая была организована Отделом истории и музееведения.

Для воплощения замысла выставки из фондов музея было отобрано около семидесяти подлинных экспонатов, имеющих научную, историческую, мемориальную и эстетическую ценность, – они составили основу экспозиции. Хронологические рамки музейной коллекции осветительных приборов, которая была сформирована в результате передачи фондов, закупок и пожертвований, охватывают период с V-IV веков до н.э. по 90-е годы XX века; большинство предметов подверглись реставрации и музейной консервации.

Выставка помогла посетителям перенестись в прошлое этого «чуда», листая страницы истории развития внутреннего и уличного искусственного освещения, отраженной в множестве экспонатов, представляющих источники света: огонь, плошка, свеча, лампада, разнообразные газовые и электрические настольные лампы, канделябры, фонари и т.д.

Особое место в экспозиции заняли осветительные приборы мемориального значения, которые, помимо исторического, научного и художественного значения, несут в себе особую ценность.

Выставка была дополнена тематическими фотографиями и реконструкциями, представляющими искусственное освещение интерьера и улиц.

Список иллюстраций:

1. Афиша выставки «Магия огней былого», открывшейся 18 мая 2022 г.
2. Пятирожковый настольный канделябр. Бронза, XVIII век, Центральная Европа.
3. Подвесная потолочная керосиновая лампа из усадьбы великого мецената и политического деятеля Василе Строеску (1845-1926) в селе Брынзены Единецкого района. Конец XIX - начало XX века, стиль модерн, Западная Европа.

05.05.2023

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-7082-8431, e-mail: anagritco87@gmail.com

Dmitri Hmelniţki,
ALEXEI ŞCIUSEV, UN ARHITECT AL STILULUI IMPERIAL STALINIST

traducere din engleză de Nicolae Pojoga, consultant ştiinţific Boris Gangal.
Chişinău: Editura „Cartier”, 2022, 176 p. ISBN 978-9975-86-632-

Prezenta monografie a lui Dmitri Hmelniţki, istoric rus, renumit arhitect şi publicist, stabilit cu traiul în Germania, ne relatează despre personalitatea şi activitatea academicianului Alexei V. Şciusev (1873-1949), singurul arhitect sovietic care a excelat în toate cele trei epoci stilistice ale arhitecturii din secolul al XX-lea în URSS.

Monografia are o structură neuniformă, compusă din nouă capitole, printre care evidenţiem o introducere, proiectele de până la lovitura de stat bolşevică, proiectele din perioada sovietică timpurie, arhitectura constructivistă, arhitectul neoclasicist în creaţiile lui Şciusev, concluzii, urmate de imaginile color ale edificiilor create de Alexei Şciusev în diverse oraşe ale lumii. Finalizează lucrarea cu indicii de nume, expuşi în ordine alfabetică.

În Introducere (p. 7-9), autorul prezintă activitatea academicianului Alexei Şciusev în calitate de arhitect notoriu al stilului Art Nouveau, cunoscut prin renumitele sale proiecte ale lăcaşurilor de cult realizate până la Revoluţia bolşevică din octombrie 1917. În anii ‘20 ai secolului trecut, Şciusev s-a afirmat în stilul constructivist, fiind unul dintre cei mai importanţi şi mai buni arhitecţi ai Rusiei sovietice. Din 1931 se simte prins în lupta dintre cele două stiluri arhitectonice: arhitectura bisericească prerevoluţionară, care nu se bucura de susţinere din partea noii puteri bolşevice, însă mai aproape sufletului său, şi arhitectura noului stil eclectic stalinist, adorat şi promovat de putere. În cele din urmă, arhitectura stilului stalinist a eclipsat-o arhitectura stilului constructivist din creaţia lui Şciusev, mult mai rafinată şi mai sensibilă (p. 7).

Istoricul Dmitri Hmelniţki invocă unele afirmaţii sau declaraţii persiflante, expuse de Alexei Şciusev, care au bulversat comunitatea arhitecţilor din vremea sa. Iată unele din ele: *„Dacă am reuşit să ajung la o înţelegere cu preoţii, atunci cu siguranţă voi ajunge şi la una şi cu bolşevicii*”. Această declaraţie a fost făcută

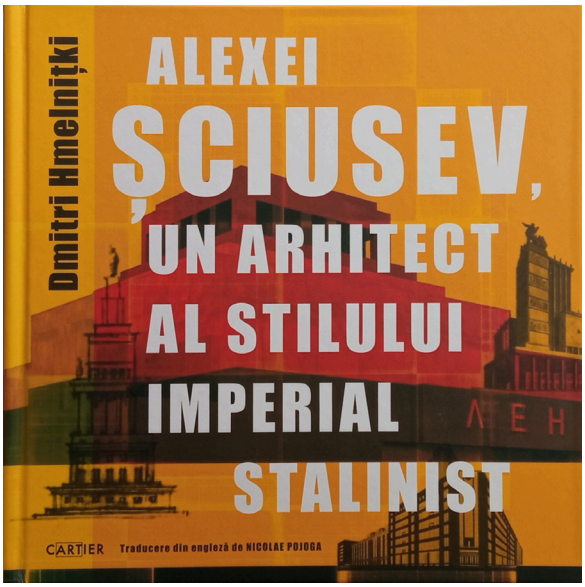

în perioada sovietică timpurie, atunci când academicianul reuşise să obţină o poziţie solidă în ierarhia sovietică, fără a fi nevoit să sacrifice standardul artistic al operelor sale.

Când pentru toţi arhitecţii sovietici singura metodă creativă de lucru, recomandată oficial, era realismul socialist, Alexei Şciusev ar fi spus: *„Sunt gata să ofer întregul meu salariu de o lună celui care îmi poate explica ce anume ar însemna realismul socialist în arhitectură*”, confirmând indirect prin aceasta frază inexistenţa lui.

A fost posibil să se ajungă la un acord cu noua conducere sovietică numai în condiţiile impuse de aceasta. Nu a existat nicio şansă pentru compromisuri. Şi-a dat seama de acest adevăr mult mai devreme decât alţii: *„Mi-au cerut să proiectez o cameră de tortură. Ei bine, le-am proiectat o cameră de tortură... plină de voie bună*”, ar fi spus el despre sediul clădirii NKVD, amplasată în Piaţa Lubeanskaja din Moscova (p. 7-8; 78).

În cel de-al doilea capitol – „Proiecte de până la Revoluţie” (p. 11-21) – autorul face o scurtă incursiune în biografia arhitectului Alexei Şciusev, fiul unui consilier juridic, născut la Chişinău pe

26 septembrie 1873. Şi-a făcut studiile şi a absolvit cu medalie de aur Facultatea de Arhitectură a Şcolii Superioare de Artă a Academiei Imperiale de Arte din Sankt Petersburg în 1891-1897. A fost beneficiarul unei burse din partea Academiei de Arte Imperiale, cu dreptul de a efectua o călătorie în străinătate.

În timpul unei expediţii în Uzbekistan, organizată de Comitetul Arheologic Imperial în anul 1896, este fascinat de arhitectura şi cultura orientală. A efectuat măsurările Moscheii Gur-Emir şi Mausoleului lui Tamerlan din Samarkand.

Toate lucrările prerevoluţionare din creaţia lui Şciusev, care i-au adus faima şi gloria, sunt pentru structuri religioase realizate în catedrale, biserici, capele, necropole, iconostase, schiţe de picturi şi frescă. Acestea se încadrează perfect în stilul arhitectural al epocii Art Nouveau. Proiectele bisericeşti, în viziunea autorului, „se remarcă prin senzaţia extraordinară a plasticităţii arhitecturii ruseşti vechi şi independenţa lor în raport cu prototipurile originale" (p. 11). Şciusev nu a urmat acele modele, ci „le-a reprodus esenţa plastică, pe alocuri, exagerând cu îndrăzneala şi accentuând o formă mare de abstractism. Abstracţia pentru el era cea mai importantă înţelegere a arhitecturii, fiind superioară decorării exterioare" (p. 12). Sunt cunoscute preferinţele lui pentru compoziţiile non-simetrice şi volumele independente, pasiunea pentru desenarea formelor arhitecturale, fără a recurge la riglă şi compas.

Îşi începe cariera profesională sub patronajul renumitului arhitect Leontie Benua şi al ilustrului restaurator Grigorie Kotov. Proiectează iconostasul Catedralei Lavrei Pecerska din Kiev, fiind angajat cu statut oficial de funcţionar în slujba Cancelariei Procuratorului Preasfântului Sinod bisericesc, unde va fi responsabil de preluarea comenzilor de restaurare.

În această calitate, schiţează cele trei versiuni ale proiectului Bisericii Serghei Radonejski de pe Câmpia Kulikovo (1902, 1904, 1908). În schiţe sunt preluate diverse variante ale arhitecturii ruseşti vechi „realizate într-o interpretare uşoară de basm" (p. 12). Edificarea construcţiei bisericii a început la 1908 şi s-a finalizat către anul 1916.

Proiectează (1904-1905) capela pentru mormântul Nataliei Şabelskaia din Nisa, o structură elegantă de dimensiuni medii, decorată fin, dar cu expresive sculpturi din piatră, încununată cu domuri alungite, aidoma „bulbilor de ceapă". Prin această compoziţie face trimitere la o serie de combinaţii şi aluzii la sursa lui de inspiraţie - arhitectura oraşelor vechi ruseşti Vladimir şi Suzdal (p. 13). Îşi creează, în acest timp, propria plasticitate arhitecturală, care a distins gândirea artistică a stilului Art Nouveau de gândirea arhitecţilor eclectici din epocile anterioare.

În toiul războiului ruso-japonez din 1904-1905, Antonie Hrapoveţki, episcop de Volânia şi Jitomir, a propus, la 1904, să fie restaurată Catedrala „Vasile cel Mare" din Ovruci (oraş în regiunea Jitomir din Ucraina de azi). Alexei Şciusev, la indicaţia personală a ober-procurorului Sfântului Sinod Constantin Pobedonoşţev, începe lucrările de cercetare, măsurare a ruinelor edificiului şi de creare a proiectului de restaurare a Catedralei. S-a adresat după ajutor Comisiei Arheologice, în persoana renumitului arheolog Pavel Pokrâşkin.

Acest moment din cariera sa este considerat de către specialiştii vremii unul dintre primele încercări de restaurare ştiinţifică din Rusia Imperială. În timpul executării lucrărilor, sunt evidenţiate calităţile sale remarcabile de pedagog, savant, cercetător, arheolog, arhitect, istoric şi restaurator. Specialiştii din domeniu au rămas încântaţi de înaltul curaj, veritabilul talent şi erudiţia de care a dat dovadă arhitectul. Restaurarea a fost apreciată drept originală prin metodă şi reuşită prin rezultate, incluzând organic toate detaliile păstrate în spiritul tradiţiilor clasicismului rusesc. Lucrarea realizată i-a adus faimă şi recunoştinţă. Pentru aceasta, la şedinţa Consiliului Academiei Imperiale de Arte din 25 octombrie 1910, i-a fost acordat titlul ştiinţific de „academician pentru excelenţă în domeniul artelor" (p. 14).

În anul 1905, la solicitarea episcopului Antonie, arhimandrit al Lavrei Adormirii Maicii Domnului din Poceaev, preia comanda pentru proiectarea şi construcţia Catedralei „Sfânta Treime" de la Mănăstirea Poceaev. În cadrul acestui proiect este atras şi pictorul Nicolai Roerich, care realizează mozaicul pentru unul din portalurile edificiului.

Proiectele executate de arhitectul Alexei Şciusev în intervalul 1904-1905 au reflectat principalele sale trăsături şi viziuni artistice, preluate din plasticitatea sculpturală a arhitecturii oraşelor Pskov şi Novgorod, precum şi din rafinamentul detaliilor din arhitectura timpurie moscovită a oraşelor Vladimir şi Suzdal (p. 15).

La comanda ducesei Elizaveta Feodorovna, în anul 1908 realizează proiectul pentru Mănăstirea „Marta şi Maria" din cartierul Ordânka al Moscovei, unul dintre cele mai reuşite lucrări prerevoluţionare şi cel mai bun exemplu de Art Nouveau rusesc. La comanda mecenatului Pavel Haritonenko, un mare colecţionar de icoane vechi, proiectează pe moşia acestuia, în 1910, Biserica din Natalievka, care poate fi considerată cea mai frumoasă biserică realizată de Alexei Şciusev. Conţine numeroase aluzii istorice, este o compoziţie expresivă, cu neobişnuite detalii sculptate şi o cupolă exagerată de forma „bulbului de ceapă".

În Gubernia Basarabia, pe moşia părinţilor Eugeniei Apostolopullo din satul Cuhureştii de Sus, Alexei Şciusev realizează, la 1912, proiectul fascinantei biserici „Sfântă Treime" (autorul menţionează satul Cuhureşti cu Biserica „Arhanghelul Mihail"). Construcţia bisericii a început în 1913, picturile interne urmau să fie realizate de către Natalia Goncearova în 1916. Din cauza evenimentelor dramatice din regiune, pictura internă a fost efectuată mai târziu de către un alt artist plastic şi finalizată în 1930, când localitatea se afla în componenţa Regatului României Mari.

În perioada 1910-1914 este implicat în realizarea mai multor proiecte peste hotarele Imperiului. Pentru comunitatea ortodoxă din oraşul Bari (Italia) proiectează edificiul Bisericii „Sfântului Nicolae din Mira Liciei" şi un hotel pentru pelerini, cu puţine decoraţiuni exterioare, cu „detaliile din încadratura ferestrelor şi a intrărilor desenate manual şi sculptate în blocurile din piatră cu o naivitate deliberată" (p. 16). Proiectează Biserica „Hristos Mântuitorul" din San Remo (Italia), asemănătoare după stilistică cu arhitectura Moscovei şi a Iaroslavului din secolul al XVII-lea. În aprecierea lui Dmitri Hmelniţki, lucrarea este considerată a fi „cea mai puţin interesantă dintre bisericile lui Şciusev" (p. 17). Pentru Expoziţia Internaţională de Artă de la Venezia, din 1913, proiectează Pavilionul Rusesc în stilul secolului al XVII-lea, supranumit de contemporani „stilul rusesc".

A schiţat mai multe proiecte civile (clădirea Băncii de Stat din Nijnii Novgorod, Institutul Comercial din Moscova, Institutul Politehnic din Samara, Institutul de Fizică din Saratov, clădiri rezidenţiale din Moscova pentru fraţii Solodovnikov, staţia de cale ferată din Kerjeneţ, din Krasnoufimsk, clădirea unui azil pentru copiii ostaşilor căzuţi în război, din vecinătatea oraşului Chişinău). Cele mai multe dintre aceste proiecte au rămas doar pe planşa de desen, nu au reuşit să atingă standardul arhitecturii sale bisericeşti (p. 18-20).

În capitolul trei, „Proiecte din epoca sovietică timpurie" (p. 22-30), autorul evocă unele momente importante din desfăşurarea mai multor competiţii cu participarea academicianului, între 1922-1931. Circumstanţele în care a elaborat sau proiectat majoritatea obiectivelor sale din această perioadă nu au fost pe deplin analizate şi studiate. Multe cazuri sunt enigmatice, ne oferă temeiuri pentru mai multe reflecţii, presupuneri şi interpretări.

A deţinut mai multe funcţii consecutiv. A fost, într-un timp, membru al Atelierului de arhitectură din cadrul Mossovet-ului, membru al Consiliului ştiinţific pentru Noua Moscovă, redenumit în Comitetul Academic Special pentru Dezvoltarea oraşului Moscova. Din 1918 până în 1924 a fost responsabil de lucrările la proiectul de reamenajare a Moscovei, aşa-zisul plan „Noua Moscovă". Deşi planul nu a fost acceptat, lui îi este atribuită relevanţa cunoscută pentru pasiunea sa de ocrotire a clădirilor vechi, prin păstrarea oraşului ca muzeu (p. 23). Activează ca profesor la Şcoala Superioară de Arte VHUTEMAS (1918-1926), a fost preşedinte al Societăţii de Arhitectură din Moscova (1921-1929) şi director al Galeriei de Artă Tretiakov din Moscova (1926-1929).

A fost arhitectul responsabil pentru lucrările de amenajare a Expoziţiei de Agricultură şi Meşteşugărit din Rusia sovietică, desfăşurată la Moscova în 1923. Aportul său la realizarea acestei expoziţii ca arhitect a fost modest, în schimb, a fost cel care a supervizat întregul proces de construcţie. A elaborat personal planul de transformare a edificiului unei vechi fabrici mecanice într-un pavilion de meşteşuguri, pe care l-a decorat extrem de complicat. Cu referinţă la această expoziţie, Alexei Şciusev a menţionat: „*Expoziţia noastră este nu doar o expoziţie a agriculturii, ci una a noii arhitecturi. Generaţii de arhitecţi vor învăţa de aici. Ideile constructivismului şi ale adevăratei splendori investite în expoziţie reflectă noua legătură cu modernitatea*" (p. 25).

Cel mai cunoscut şi mediatizat proiect realizat de Alexei Şciusev este considerată construcţia Mausoleului lui Lenin din Moscova. Au existat

mai multe schiţe şi proiecte ale mausoleului (două din lemn şi al treilea din granit). La transformarea mausoleului din lemn în piatră este introdusă o nouă concepţie estetică. Prin tratarea simbolistică a coloristicii create sub influenţa concepţiei estetice a arhitecturii avangardiste sovietice din acea perioadă, apare posibilitatea de a interveni în detaliile arhitecturale şi în elementele compozitive, în căutarea volumului şi spaţiului încăperii, accentuate prin simplitatea formelor geometrice, ale proporţiilor şi relaţiilor coloristice. Lucrările s-au desfăşurat sub stricta supraveghere a organelor de conducere politice şi secrete ale statului. Acest fapt îl confirmă Alexei Şciusev, prin mărturiile lăsate în memoriile fratelui său Pavel Şciusev „*În numele guvernului mi s-a dat sarcina de a începe imediat lucrările privind proiectarea şi construcţia unui mausoleu temporar. Am avut timp doar să apuc instrumentele de care aveam nevoie din atelierul meu, ca apoi să mă îndrept către camera care mi-a fost pusă la dispoziţie pentru lucru*" (p. 27-28).

În opinia autorului, la funcţia iniţială de mormânt a mausoleului s-a adăugat funcţia de tribună pentru reprezentanţii guvernului. Au crescut volumele exterioare şi cele interioare ale complexului, ceea ce însemna că în subsolul mausoleului a fost construit un întreg ansamblu de încăperi, pasaje subterane legate de zidurile Kremlinului. Nu avem acces la planurile şi secţiunile transversale ale complexului mausoleului în ansamblu, sunt disponibile doar unele schiţe şi desene ale acestuia (p. 30).

Următorul capitol din monografia vizată aici, cu denumirea „Şciusev constructivistul" (p. 32-53), reprezintă etapa cu cele mai multe concursuri şi competiţii de proiecte, organizate la nivel de stat, unde participanţii admişi la concurs aveau să-şi expună deschis şi în public concepţiile lor arhitecturale.

Edificiul clădirii „Clubul Revoluţiei din Octombrie", proiectat de Alexei Şciusev în 1925, poate fi considerat cel din urmă proiect în tranziţia sa de la eclectism la constructivism. Clădirea trezeşte curiozitatea pentru aspectul ei contradictoriu. Ocupă un colţ rotunjit cu vederea spre piaţă, faţada fiind decorată cu friză în detalii de baroc sordid, care uneşte vizual clădirea „Clubului Revoluţiei din Octombrie" de ansamblul gării. Între timp, ferestrele orizontale, precum şi alte detalii ale construcţiei, indică deja noua epocă, marcată de lipsa de decor. Totodată, clădirea dispune de un plan inteligent, modern, expresiv, care nu are nicio legătură cu decorul faţadei. Face parte din complexul Gării Kazani din Moscova, proiectat iniţial în 1914. Între 1922-1926, Alexei Şciusev a trebuit să simplifice, să modifice şi să intervină în timpul construcţiei, deviind cu mult de la proiectul său iniţial. În această muncă au fost implicaţi angajaţii atelierului său, nucleul personalului conturat încă până la Revoluţie, cu care au fost realizate, practic, toate lucrările din anii '20 al secolului trecut (p. 33).

Perioada 1925-1928 a fost productivă din punctul de vedere al participării la concursurile organizate, dar decepţionantă în planul realizărilor. O istorie aparte o constituie competiţia unională, organizată în 1925, pentru construcţia clădirii Telegrafului Central al Comisariatului Poporului pentru Oficii Poştale şi Telegraf (Narkompocitel).

A fost primul caz de intervenţie din partea guvernului în problemele artistice din istoria arhitecturii sovietice. Victoria a fost obţinută, iniţial, de arhitecţii Alexandr Grinberg şi fraţii Vesnin. Ulterior, a fost anulată, cu propunerea de realizare a altor două proiecte ale lui Ivan Rerberg şi Alexei Şciusev. A fost declarat învingător proiectul lui Rerberg, dar realizat cel al lui Şciusev, considerat şi azi a fi unul dintre cele mai interesante proiecte sovietice din anii '20 ai secolului trecut. Acest caz este o confirmare a faptului că Biroul Politic, la acea etapă, încă nu dispunea de o viziune coerentă asupra stilului ce urma să fie adoptat pentru arhitectura sovietică. Exista o luptă internă între elitele puterii, care sprijineau taberele din interiorul arhitecţilor, ceea ce a şi explicat perioada de glorie a arhitecturii moderniste din Rusia sovietică din acea perioadă (p. 37).

Autorul menţionează că concursul, organizat în 1927 de către Consiliul Bibliotecii de Stat, pentru proiectarea edificiului Bibliotecii de Stat „Lenin" a fost, de fapt, o ultimă exprimare de opinie liberă necenzurată a comunităţii arhitecturale sovietice, în condiţiile de teroare crescândă şi distrugere treptată a rămăşiţelor de liberă exprimare şi demolare a tuturor organizaţiilor publice ale ţării (p. 39-43).

În perioada de apogeu, de relativ succes economic al NEP-ului, mai multe departamente de stat (guvernul, organele de securitate şi structurile militare) au comandat şi au construit case, hoteluri

şi sanatorii de stat în Caucaz. Cu această ocazie, Alexei Şciusev elaborează şi finalizează mai multe proiecte de rezonanţă şi impact asupra carierei sale. Finalizează construcţia şi decorarea clădirii hotelului sanatorial din oraşul Maţesta (1928), un proiect constructivist magnific, elegant în plan şi volum (p. 37). Proiectează şi finalizează edificiul Comisariatului Poporului pentru Agricultură (Narcomzem) (1928), preconizat iniţial pentru a găzdui Uniunea Asigurării Cooperatiste (Koopstrhsoiuz) (p. 44). A construit casa cooperatistă pentru trupa Teatrului Academic de Artă din Moscova (MHAT), o clădire modestă, fără decor extern, dar cu o dispunere mai mult decât raţională a nivelelor standardizate. Multe camere erau executate la comandă şi erau repartizate familiilor actorilor (p. 46).

În anii 1929-1930, primeşte o comandă din partea autorităţilor militare. Proiectează clădirea Institutului de Mecanică „Lomonosov" din Moscova. Clădirea reprezintă adevărata arhitectură modernă, fiind raţională, restrânsă, serioasă şi fin conturată. După finalizarea construcţiei, aceasta revine Academiei Militare de Transport, iar din 1938 – Academiei Politice Militare şi, ulterior, Academiei Militare a Ministerului Apărării (p. 46).

În anul 1929 a fost creată o societate pe acţiuni de stat (Inturist), a cărei menire era de a conlucra cu străinii din URSS. Cu această ocazie, în 1931, sunt puse bazele pentru construirea a patru hoteluri, afiliate şi controlate de organele politice OGPU-NKVD-MGB. Două dintre ele sunt realizate de către Alexei Şciusev în oraşele Baku şi Batumi.

În ultimul capitol din monografia autorului, „Sciusev, arhitectul neoclasicist" (p. 55-90), sunt relevate multitudinea de proiecte şi amploarea construcţiilor realizate de Şciusev în anii '30-'40 ai secolului trecut. Toate aceste concursuri de proiecte păreau a fi o mare întrecere, competiţie sovietică. De fapt, erau organizate şi supravegheate nemijlocit de organele puterii, la indicaţia nemijlocită şi directă a lui Stalin. Erau aprobate de Biroul Politic şi publicate, ulterior, în numele unui Comitet de Stat, o structură nomenclaturistă pur decorativă, desemnată pentru a mima prestanţa unui juriu.

Prin această formă de organizare se implanta în rândul arhitecţilor o campanie de reeducare şi reorientare spre ideea existenţei unui nou stil arhitectonic „de stat". Se dorea de a pune capăt tuturor dezbaterilor şi dezacordurilor existente în cadrul profesiei de arhitect, cu scopul de a-i deprinde cu obedienţa. Se miza, astfel, pe crearea unei noi ierarhii arhitecturale, bazate pe supuşenie şi servilism. Numai aşa se putea obţine îndeplinirea şi realizarea unei ideologii de stat, precum era ideologia stalinistă. Aceste momente sunt evidenţiate de autor cu lux de amănunte în cadrul celor patru etape de proiectare a Palatului Sovietelor (1931-1933), care trebuia finalizată în decurs de doi ani (p. 55-62).

Experienţa care nu demult era considerată nedemnă pentru un arhitect, brusc, a fost solicitată de către noua putere sovietică. În opinia lui Dmitri Hmelniţki, după revoluţia arhitecturală stalinistă din anul 1932 şi după desfiinţarea „Mosproiektului", Alexei Şciusev s-a angajat să refacă, în concepţia noului stil arhitectural, cele trei mari proiecte care se aflau în construcţie, create în anii precedenţi de alţi arhitecţi, dar care nu mai corespundeau cerinţelor. Hotelul „Mossovet", conceput de arhitecţii Leonid Saveliev şi Osvald Stapran, Teatrul „Meierhold" din Moscova, proiectat iniţial de către arhitecţii Mihail Barhin şi Serghei Vahtangov, în colaborare cu Meierhold, şi Teatrul de Operă din Novosibirsk, proiectat de Aleksandr Grindberg (p. 64-71).

Alexei Şciusev a pierdut concursul pentru proiectarea Palatului Sovietelor din Moscova, ultimul proiect constructivist din activitatea sa. Conform opiniei autorului, acesta a reuşit să-şi garanteze o poziţie de vârf în ierarhia arhitecţilor care nu aparţineau elitei Partidului, dar acest fapt a atras asupra sa antipatia lui Stalin.

A fost o perioadă de teroare în mase, iar teroarea i-a afectat şi pe arhitecţii de rang înalt. Există în opinia autorului monografiei, mai multe păreri referitoare la căderea lui Alexei Şciusev în dizgraţia conducerii, în timpul campaniei de persecuţie din anul 1937.

Ne referim la suita de scrisori care au fost publicate în ziarul „*Pravda*", „*Moskovskii stroitel*" şi „*Arhitekturnaja gazeta*", în care era blamat şi discreditat (p. 50; 76-77). Nu era nimic obişnuit în faptul că Şciusev a putut fi atacat. Neobişnuit a fost modul în care a evoluat această persecuţie şi cum ea s-a terminat.

Atitudinea respectivă a liderilor îşi au reflectare în memoriile lui Nikita Hruşciov care vorbea despre Şciusev: „*..era o persoană din trecut, a proiectat*

doar biserici şi a fost primit de ţarul Nicolae al II-lea...Singura persoană despre care ştiam că şi-a exprimat îndoielile în ce priveşte vinovăţia lui Iakir a fost Şciusev..." (p. 74).

Autorul presupune că 1931 a fost anul întâlnirii lui Alexei Şciusev cu Lavrenti Beria, cel care deţinea funcţia de preşedinte al Direcţiei Politice de Stat a Consiliului Comisarilor Poporului din Republica Sovietică Federativă Socialistă Transcaucaziană. Parteneriatul lor, pe durata mai multor ani, a început cu proiectarea şi construcţia hotelurilor din Baku, Batumi şi, mai apoi, a clădirii IMEL (Institutul „Marx-Enghels-Lenin") din Tbilisi.

Această relaţie l-a salvat pe Alexei Şciusev în anii de represalii, persecuţii şi umilinţă publică, la care a fost supus în anul 1937. După ce Lavrenti Beria reuşeşte să acapareze puterea în aparatul de partid şi de stat din Georgia (1937) şi devine membru al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS (1938), criticile la adresa lui Alexei Şciusev s-au redus, în mod neaşteptat, la tăcere. Aceasta însemna că anumite persoane aflate în eşalonul de vârf al puterii l-au iertat pe arhitect şi i-au permis Academiei de Ştiinţe să înceapă finanţarea noului său Atelier personal, care, ulterior, a fost prefăcut în Institutul „Akademproiekt", cu Alexei Şciusev în calitate de director.

„Akademproiect" a fost locul unde au fost schiţate şi desfăşurate mai multe proiecte importante de clădiri civile şi publice, aflate în curs de realizare, semnate de Şciusev, bine cunoscute în Moscova şi în alte oraşe. Acestea erau: clădirea administrativă din Piaţa Lubeanskaja, IMEL (Institutul „Marx-Enghels-Lenin") din Tbilisi, staţia de metrou Komsomolskaja-Koltzevaja, Teatrul de Operă şi Balet din Taşkent.

„Akademproiect" a fost implicat în elaborarea şi proiectarea edificiilor secrete – de la Mausoleul „Lenin" şi clădirea NKVD, la Institutele de cercetare ale Academiei de Ştiinţe ale URSS, Laboratorul de cercetări nucleare, condus de Kurceatov. În acest sens, „Akademproiect" poate fi considerat un subdepartament în slujba NKVD-ului (p. 79-80).

Interesantă versiune adoptă autorul monografiei în privinţa „restaurării oraşului Istra", distrus în timpul operaţiilor militare din timpul războiului. Este considerat primul proiect de restaurare a unui oraş sovietic afectat de război, amplasat la doar 150 km de linia frontului. În concepţia lui Şciusev, Istra urma să reprezinte o mică staţiune şi orăşel de tipul vilelor în afara oraşului, destinat, în principal, turismului şi industriei micilor meşteşugari.

Ideea realizării planurilor pentru construcţia complexelor turistice şi a obiectivelor de agrement de lângă Istra din anul 1942, când situaţia războiului era incertă, pare absolut ireală şi absurdă (p. 82). Sub paravanul planurilor de refacere a oraşului-staţiune Istra, care nu a fost niciodată realizat, în formula în care a fost publicat albumul din 1946, Şciusev a proiectat, de fapt, un orăşel militar de tip închis, cu tabere de instruire şi antrenament pentru serviciul de informaţii (p. 83-84).

În perioada 1944-1949, Alexei Şciusev a supravegheat lucrările proiectelor de restaurare a oraşelor Novgorod, Tuapse, Chişinău, cele ale observatorului astronomic din Pulkovo şi Kiev. A proiectat Institutul de Metalurgie, Institutul de Chimie Organică, Institutul de Fizică, care reprezentau o arhitectură stalinistă standard prin transpunerea estetică a stilului imperial, o estetică inumană, lipsită de individualitate, care exprima spiritul şi conţinutul epocii, dar care nu trebuie judecat pentru calitatea şi interpretarea lor artistică. Conform opiniei lui Evghenie Lanceray, *„A.V. a mărturisit că nu mai are nicio ambiţie - regimul nostru l-a otrăvit complet*" (p. 87).

În capitolul intitulat sugestiv „Concluzii" (p. 93-94), Dmitri Hmelniţki menţionează că viaţa şi opera lui Alexei Şciusev merită o atenţie şi o studiere deosebită. Un loc important în istoria arhitecturii ruse i-ar fi fost asigurat şi fără cariera de succes de pe timpul bolşevicilor. A fost unul dintre puţinii arhitecţi care a reuşit să atingă apogeul ierarhiei arhitecturale pe timpul ţarului Nicolae al II-lea şi să repete succesul pe timpul puterii sovietice, în epoca lui Stalin. A fost singurul arhitect rus care s-a afirmat în toate cele trei stiluri ale arhitecturii ruse (Art Nouveau, Constructivism şi Imperial Stalinist). A fost acela care a înţeles foarte bine valoarea stăpânilor săi şi că nu era necesar să reziste presiunilor din partea acestora. Acest lucru i-a permis să creeze exemple ideale de arhitectură stalinistă, care exprimă şi conţinutul epocii, dar care nu trebuie judecate pentru calitatea lor artistică nemijlocită (p. 94). Această abordare tactică i-a salvat viaţa în timpul anilor de represalii, i-a adus succes în carieră şi cele patru Premii „Stalin".

În continuare, autorul captează atenţia cu „Clădirile lui Şciusev” (p. 97-159) şi „Alexei Şciusev palmares” (p. 161-171), imagini fotografice color, realizate în diferite oraşe şi state ale lumii, cu o listă a lucrărilor efectuate pe durată activităţii sale. Probabil, este cel mai valoros şi mai voluminos compartiment expus în această lucrare.

În încheiere, constatăm că monografia semnată de Dmitri Hmelniţki este o realizare de succes cu o valoare enormă în cunoaşterea studiilor ce reflectă activitatea renumitului arhitect. Pe fundalul acestei aprecieri iese în evidenţă o eroare în denumirea titlului lucrării „*...Imperial salinist*” în loc de „*...Imperial stalinist*”, produsă pe coperta patru de către editura la care a apărut monografia.

Această greşeală tehnică nu ştirbeşte nicidecum din valoarea cărţii. Lucrarea conţine o amplă şi bogată informaţie de referinţă pentru istoria arhitecturii naţionale şi universale, o sistematizare ştiinţifică a materialului util specialiştilor în domeniu. Ea oferă noi perspective de cercetare şi analiză studenţilor facultăţilor de arte plastice şi celor de la ştiinţele arhitecturale. Este recomandată nu doar specialiştilor, ci şi publicului larg de cititori. Am lecturat o carte interesantă, cu multe lucruri necunoscute. Felicitări autorului şi Editurii Cartier.

20.02.2023

Anatolie Povestca, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova, https://orcid.org/0000-0002-3462-6269, e-mail: a_povestca@mail.ru

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldaviae Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judeţean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР
ЗООИД	Записки Одесского Общества Истории и Древностей

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 martie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 March

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 марта